БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИАЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттингеи

1963 ч. ДЕКАБРЬ 1 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 284 (5688).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА АЛДАР КЫЛДЫР

САРАТОВ. (СЭТА). Ставропольдуң механизаторларының өгелээшкинин Саратовтуң ховуларының ажыл-ишчилери калбаа-биле деткип турар. Заволжьеде эң улуг ажыл-агый—«Декабрист» совхозтуң тараажылары ону бир дугаарында деткээн. Тараа бүдүрерин үлам ыңай көвүдедир, ооң бот-үнезин чиигедир талазы-биле хемчеглерни олар планнаан, техниканы часка үлегерлиниле белеткээри дээш чарышка кирипкен.

Совхозтуң бүгү черлеринде ажыл хайнып турар. Механизаторлар тракторларны, сеялкаларны, культиваторларны, андазыннарны септеп турар. Машина бүрүзүн септелгеден чүгле магадылал паспорттуг үндүрерин шиитпирлээн. Тус черниң чемишчидилгелерин ховуже дажыглаарының тускай отрядтарын тургускулаан. Механизаторларның бүгү-ниити өөредилгезиниң курстары ажылдап эгелээн. Трактористер болгаш комбайнерлер мергежилин бедидип, чаа техниканы шингээдип ап турарлар.

Бо бүгүнү СЭКП ТК-ниң ам болур Пленумунга алдар болдуруп турар.

ПАРТИЯНЫҢ XI ТЫВА ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

СЭКП обкомунуң пленуму

СЭКП-ниң Тыва область комитединиң бирги пленуму болган. Пленум организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген.

СЭКП обкомунуң бирги секретарынга эш **С. К. Токаны**, СЭКП обкомунуң ийги секретарынга эш **А. В. Анкудиновту**, СЭКП обкомунуң секретарьларынга эш **А. И. Поповту** болгаш эш **К. С. Шойгуну**, СЭКП обкомунуң секретарынга, СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Партия-күрүне контроль комитединиң даргазынга эш **М. К. Шыырапты** сонгаан.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүннеринге эштер **С. К. Тока, А. В. Анкудинов, А. И. Попов, К. С. Шойгу, М. К. Шыырап, Б. Ш. Долчанмаа, М. К. Мендуме, Т. Ч. Норбу, П. Т. Киселев**, СЭКП обкомунуң бюро кежигүннеринге кандидаттарга эштер **Г. В. Иванов, В. А. Соколов, Г. Ч. Ширшин** оларны сонгаан.

СЭКП обкомунуң килдистериниң эргелекчилерин бадылааны: идеологияның — эш **Ю. Л. Аранчын**, көдээ ажыл-агыйның — эш **Н. М. Конгар**, партия органнарның — эш **Г. В. Иванов**, үлетпүр-транспорттуң — эш **Г. Н. Долгополов**, административтиг болгаш садыг-саң органнарның — эш **П. М. Горелов** оларны бадылаан. Оон ыңай СЭКП обкомунуң партия комиссиязының даргазынга — эш **М. И. Пахомовту**, солуннарның редакторларынга: «Шынның» — эш **Д. Б. Байыр-оолду**, «Тувинская правда» — эш **Б. Г. Беловоловту** бадылаан.

СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Партия-күрүне контролюнуң комитедин эштер **М. К. Шыырап** (даргазы), эш **А. М. Градобоев** (даргазының орлакчызы), **В. Д. Дорун-оол, И. А. Ильин, А. И. Каплунов, С. Д. Киров, М. Н. Люндуп, В. Л. Маслов, М. И. Пахомов, Н. И. Пилипчук, А. И. Пожидаев** составтыг кылдыр бадылаан.

* * *

Партияның область организациязының Ревизия комиссиязының бирги хуралы болган. Комиссияның даргазынга эш **Е. Ф. Калюжныйны** сонгаан.

Партияның область организациязының удуртур органнары

СЭКП ОБКОМУНУҢ КЕЖИГҮННЕРИ

Алдын-оол О. Т.	Зверева Т. М.	Мендуме М. К.	Тока С. К.
Анкудинов А. В.	Иванов Г. В.	Монгуш С. Х.	Тонких А. Д.
Анчима Х. А.	Кара-сал Т. Д.	Никашкин В. С.	Турген-оол А. К.
Антышев В. Н.	Катков Ю. С.	Норбу Т. Ч.	Туровец Г. В.
Аранчын Ю. Л.	Киселев П. Т.	Ондар Д. Б.	Тюпюр К. Ч.
Байыр-оол Д. Б.	Коганков В. Г.	Ондар Д. Н.	Хертек Б. Д.
Бойду Н. С.	Коссов Н. Н.	Паламарчук К. И.	Хомушку М. С.
Гудков Г. С.	Кудажи С. М.	Пахомов М. И.	Чадамба О. Х.
Григорьева Е. Н.	Кунаа А. Ч.	Попов А. И.	Чакар С. С.
Дамдын Ч. Д.	Кудурукпай Х. Ч.	Седипаа О. Е.	Ширшин Г. Ч.
Даржаа Х. Л.	Кунга В. Ч.	Семис-оол А. Б.	Шожут С. Ч.
Долгополов Г. Н.	Куулар Ш. Д.	Сердобов Н. А.	Шойгу К. С.
Долчанмаа Б. Ш.	Куулар Ш. С.	Серед-оол Е. Ч.	Шыдыра С. К.
Дондар Д. С.	Куценко Н. И.	Соколов В. А.	Шыырап М. К.
Дорун-оол В. Д.	Кызыл-оол М. С.	Соян Х. Э.	
Достак-оол М. Б.	Красный С. Х.	Сухачев М. М.	
Зайцев Д. И.	Малышев Н. И.	Тарый М. Ч.	

СЭКП ОБКОМУНУҢ КЕЖИГҮННЕРИНГЕ КАНДИДАТТАР

Баир-оол С. М.	Калзан В. Ш.	Мадыр-оол С. М.	Седен С. Ч.
Ғаадилин В. С.	Кокей Т. Т.	Моисеев П. Я.	Сонам С. С.
Дементьев В. Н.	Куулар С. С.	Ооржак М. Ч.	Федоров Н. П.
Добромыслов В. Б.	Любимов А. А.	Ондар Ч-Д. Б.	Юртаев И. С.

ПАРТИЯНЫҢ ОБЛАСТЬ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫНЫҢ РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫНЫҢ КЕЖИГҮННЕРИ

Беловолов Б. Г.	Буянды С. К.	Диига К. Н.	Машпадай М. Ш.
Будегечиев Б. К.	Военкова Е. П	Калюжный Е. Ф	

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДАН МЕДЭЭ

Чедиишкиннер болгаш четпестер

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эзлчээниң тудуунда төлүдүрериниң графигин ёзугаар ажыглалга киирер комплексиниң ол-бо белдирлерин азы объектилерин эптештирип ажылдырынга азы техниктиг комиссияга дужаары хүн бүрүде болуп турар уе апарган.

Ак-Довуракның тудугжуларынга партияның XI область конференциязы ажыттынган хүн онза өөрүнүүр болган. Олар «Тыва даг-дүгү» комбинаттың электростанциязының бирги котелу-биле деңге ажылдаар ийги котелду ажыглалга киргеннииң дугайын конференцияның делегаттарынга рапорттааннар. Чылдылга-биле ажылдаар электростанциязының ийги турбиназы үлетпүр тогу бээринге белен апарган. Ол болза электростанцияның ажылдакчыларының болгаш ажыглалга киирикчилериң коллективиниң «Востокэнергомонтаж» организациязының күш-ажылчы улуг тиилелгези болган.

Тываның коммунистериниң конференциязынга база бир күш-ажылчы белек болза «Сибирьтехмонтажтың» коллективи даг-дугу арыглаар фабриканың кол корпузунуң эң сөөлгү 18.00 болгаш 21.60 демдеглелдеринге үлетпүр дериг-херекселдерин эптештирип ажылдадырынга дужаганы болган.

Ол күш-ажылчы чедиишкиннер бистиң республикабыс даг руда бүдүрүлгезиниң баштайгызын тудуп үндүрүп турар тудугжуларының болгаш монтажчыларның күш-ажылчы идепкейин бедиткен. Ажыглалга киирер комплексиниң бир кол объектизи болур администрация-хандырылга комбинадын эптеп тургузарынга Иван Фроловтуң удуртканы штукатуржулар бригадазы, Иван Суставовтуң удуртканы комплексилиг бригаданың кежигүннери сорук киргеи ажылдап турарлар. Доозун арыглаар корпустаа электри шүүрлер кырын бетоннап турар. Күжүтет Халдар-ооллуң бетончулары оларлаи база ложудавайн турар. А. Мерзляковтуң удурткаиы «Востоксантехмонтажтың» монтажчылар бригадазы кол корпустуң 14.40 демдеглелинде доозунналган агаарны арыглаар системаны монтажтаарын хүүсаазында доозар дээш орааладажып турарлар.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эзлчээниң ажыглалга киирер комплексизинде өске хөй-хөй коллективтер база күжениишкиниг ажылдап турарлар. Ындыгда болза ол иишти идепкейниң болгаш көдүрүүшкүнүүң холегезинде дыка улуг чедиишкиннер бар боон турары хомудаичыг. Кончуг дүвүреиниг байдал фабриканың автоматтыг тургузуун монтажтаарын саадалып турар «Сибирьмонтажавтоматика» коллективинде (эргелелдиң начальныгы эш Дьяченко) болуп турар. Электри дамчыдылгазының системазын агрегаттарны тус-тузу-биле ажылдадып киирериие таарышпас кылдыр тургускан. Ынчангаш «Сибирьмонтажавтоматика» график ёзугаар декабрьның 10-га чедир доозар ужурлуг болуунуң ажылын доозында электриктер-эптекчилер дериг-херекселдерни шеиеп көрүп, шимчедир арга чок болуп турар. Ажыглалга киирер комплексиниң удуртулгазы графикти үреес дээш «Сибирьмонтажавтоматика» участогунуң мастери эш Широкопоястан Красноярскиден тускай эртемнигнерни немей келдирерин дилээн. Ындыг-даа болза ол дилег күүсеттинмээн. Эш Широкопояс бар күш-биле кылыптар бис деп турар. Арткан ажылдарның хемчээлин барымдаалаап алырга, ындыг менээргенир чорук графикти үзүп, эптештирилге ажылдарын эгелээрин дыка саадалыптар хире болуп турар.

Үүрмектеп-сортировкалаар комплексини тургузарының талазы-биле ажылды кереэ ёзугаар ажылдап турэр «Сибирьстальконструкция» организациязы (участоктуң улуг прорабы эш Редько) үзүп турар. Үүрмектеп шишкинр белдирии декабрьның 1-де монтажтаарынга дужаар үжурлуг тургаи. Ындыг-даа болза мында кылыр ажылдарның чүгле улуг кезии кылдынган. Ол чорук тудугжуларның ажылын саададып турар. Олар декабрьның 10-да дужаар хүүсаалыг белдирлерге тудуштурар гаерейлерни кылыр ажылче эгелеп кирбээн.

«Сибирьстальконструкция» коллективи доозун арыглаар корпуста электри шүүрлериниң шатразын мынчага чедир эптеп киирбээн. Бүгү металл конструкцияларны тудуг шөлүиге шагда-ла эккеп каан турда-ла ону кылбааны элдептиг боон турар. Шатраны монтажтап тургузарын саададыры «Тыва даг-дүгү тудугиуң» тудугжуларының болгаш «Сибирьтехмонтажтың» монтажчыларының калбак фронт-биле ажылдаарын шаптыктап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эзлчээниң ажыглалга киирер комплексизинде «Сибирьстальконструкцияның» эргелелиниң начальныгы эш Балашов чедип келген. Участокту улут хомудаашкындан үндүрер дээш, каттышкан тудуг организацияларының кылза чогуур ажылын график үспейн доозарынга бергедээшкиннер таварыштырбас дээш ол эргежок чугула хемчеглерни алыр ужурлуг.

Электростанциязының чылыг дамчыдылга шугумунда ажылды дүргеи доозар талазы-биле кереэ ёзугаар ажылдап турар «Сибирьтеплоизоляция» организациязының (участок начальныгы эш Беркелов) үлетпүр базазының коллективи идепкейлиг ажылдавайн турар. 700 хире метр хемчеглиг участокту ай ажыг изоластап турар. Ындыг харысалга чок чорукка моон сонгаар шыдажыр ергажок.

Тудуг-монтаж ажылдарын доозарының хүүсаазы чоокшулап келген. Фабрикаиы ажыглалга киирериие чедир 25 хүн арткан. Ону кончуг күжениишкиниг ажыглаар керек.

СЭКП обкомунуң отчёдунуң талазы-биле саналдар

Партияның XI тыва область конференциязынга СЭКП обкомунуң болгаш ревизия комиссиязының отчёт илеткелдериниң талазы-биле саналдар калбак болгаш ажыл-ишчи, принципиалдыг болган.

Бир дугаарында СЭКП Кызыл хооркомунуң секретары эш **П. Т. Киселев** санал берген. СЭКП-ниң XXII съездиниң, ТК-ниң пленумнарының шиитпирлериин амыралта боттандырар талазы-биле областтың партия организациязы эвээш эвес ажылдарны кылган деп, ол дедглээн. Кызылдың будүрүлгелери он айларның планын 105,6 хуу күүседи, отчёттуг уе иштинде планнан ажыр 1300 муң рубльдиң продукциязын бүдүрелиин чугаалаан. Хоорайда капитал тудуглары өскен болгаш бо чылын безин түбдиспансерниң, институттуң бажыңнары, Улуг-Хемни кежир көвүрүг түтүнгулаан, элээн хөй чурттарга бажыңнары болгаш өске-даа тудуглар ажыглалга киргеи. Хоорай будүрүлгелериие социалистиг чарыш калбарын, коммунистиг күш-ажылтын деп ат дээш чарышта 4000 ажыг кижи киржип турар.

Партияның область организациязының ажылында четпестер бар дээрзин оратор демдеглээш, тараа дүжүдүнүң чылдын-ва кудулаанын, ол хиреде-де 126 муң гектар суггаттыг черииң четче ажыглаттынмайын турарын база мал ажылында четпестерни, хөй санныг малдарның өлүп, хорап турарын, дувуреичиг байдал деп санаан. Од ышкаш капитал тудуунуң планы, хөреигини ажыглаар талазы-биле план безин чүгле 86,1 хуу күүсеттинген. Бо четпестер болза, СЭКП обкому болгаш ооң бюрозу бодунуң ажыл стилин ам-даа чедир эде тургуспаанындан болуп турар. Чаиник кылдыс эргелекчилерни, малдыгыя идеологияга киргизии хоорайның ажылчы чонларының өртүзүнүя ажылдавайн, канцеляржы ёзу-биле, телефон дамчыштыр ажылдап турар.

Республиканың чамдык организациялары кончуг багай ажылдап турар. Респотребсоюз (даргазы эш Бүдегечиев) өлүк, ногаа белеткедиң үзүп, ниитиниң чеменилгезии, садыгны багай организастап келген. Ол ышкаш автотрест кончуг багай ажылдап турар, ооң начальныгы эш Антышев сүмелер болганы саналларны тооп көрбее боон чанчыккан.

Хоорай чурттакчыларының нотза, картофель болгаш сүт-биле хандырылгазы четпес, бо чылын ол продуктуларның кириң турары эвээжээн. Бо дугайында көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозуна (эш Соколовка) билдингир турда-да шиитпирлиг хемчег албайн келген дээрзин эш Киселев демдеглээн.

Чөеи-Хемчик будүрүлге эргелелиниц ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин күүседир дээш кыынмак ажылдаан түүнелиидe продукция бүдүрүп үндүрери өскеи, колхоз, совхозтарның кол фондуларды көвүдээн деп, ол эргелелдиң начальныгы эш **А. К. Турген-оол** чугаалаан. Эки көргүүлерни «Малчын», «Кара-Хөл» колхозтар, «Сут-Хөл» совхоз чедип алган. Элээн хөй малчыннар бедик түүнелдерни көргүскеи.

Малдың уксаалын сайзырадыр соруига-биле эргелел үрелел станциязын тургускан, ажыл-агыйларның элээн хий инектерин эки уксаалыг бүглаар үреэи-биле тарып турар. Чөеи-Хемчиктиң «Большевик» колхозу тарып бөөдедыгааны эки чоруткан, эки шыварлыг 90 бызаалаарны алган. Эргелел девискээриидe 40 хире хойжу бригадаларны тургузуп, Социалистиг Күш-ажылның Маадырлары О. Лопсанчап, У. Бандан оларның дүжүлгазыны пештердип турар. Эргелелдиң тускай эртемнигнериниң күжү-биле семинарларны организастап, мурнакчыларның дүжүлгазы солчулгазыны чорудуп турар. Хожудагай ажыл-агыйларны көдүрер талазы-биле чогуур хемчеглерни эргелел ап эгелээн.

Ынчалза-даа эргелел чогуур деннелге чедир ажылдавайн турар дээрзин демдеглээш, эш Турген-оол мал холуи эвээш ап турарын, көдээ ажыл-агыйның чамдык продуктуларын бүдүрериин күүсеттинмээнин, мал чемин белеткээриниң планы ыракта күүсеттиимээниидeн кыштаглаашкынның ам безин бергедеп турарын чугаалаан. Тараа дүжүдүнүң күдулап турарын айыткаш, кол чылдагааны эргелел девискээриидe 20 муң гектар суггаттыг черииң 7 муң гектарын ажыглавайн, суггаттыг черде чамдык тарааларны суггарбайн турарында, түс черниң болгаи минералдыг чемишчидилгелерни багай ажыглап турарында, тарыга шөлүнде күруг аңдарган черииң ам-даа хөйүнде деп санаан. Моон сонгаар суггаттыг черлер ажыглаар комплексилиг бригаларны тургузары чугула деп ол демдеглээн.

Аңдарган черлерни ам-даа хөйну планнап, мал ажылдакчыларынга эвээш штат берии, мал бажаалары-ның тудуш кызырыы турары дээш эът комбинадын оратор шынгы шүүгүчүлээи болгаш ол черлерииң ажылын эки удуртпайн турар дээш эштер **А. Попов, Н. Конгар** оларны база шүүгүчүлээн.

Колхозчуларның кызымак ажылдаанының түүнелиидe көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар хүлээлгевисти бүрүи күүсеткенииисти конференцияга илеткээри оруулчуг-дур деп, Таңды будүрүлге эргелелиниң «Революцияның чалбыжы» колхозтуң даргазы эш **Г. С. Гудков** бодунуң саналын эгелээн. Ажыл-агыйны бүгү тала-биле зөрелиип көөр деп, эш Н. С. Хрущевтуң сүмезиии барымдаалаап, арткеи чылын тарылга шөлүи хынамчалыг көргеиин ол чугаалаан. Бүгү шөлүи 70 хүүзүнга кылыл-тас тараан, тарылганы ээи эки сорттуг үрезиниле эки хүүсааларда чашкан болгаи чеминчидилгеии эки чорутkан. Ооң түүнелиидe бо каан чылын безии гектардан ортумаа-биле 12,5 центнер дужуттуг ап, күрүнеге 5000 тоннa тараа садар тургаи 7280 тоннаны сатkан. Центнер тараның бөтүзиеи мурииуида 7 рубль 10 көпеек турганындан, ам 1 рубль 40 көпеек чедир чиигээн. Тараа будүрериие чарыгдаан 1 рубльден 3 рубль 70 көпеек ажыкты алган, моон түүнелиидe чүгле тарылгадан 11000 рубль орулганы колхоз алыр аргалыг болган. Артель ооң-даа эки ажылдан болуур

ПАРТИЯНЫҢ XI ТЫВА ОБЛАСТЬ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

СЭКП обкомунуң отчётдунуң талазы-биле саналдар

(Тоңчүзу.)

апарган. Оон-биле кады контроль органнарынга партийжи удуртулганы экижидери эң чугула деп, оратор демдеглээн.

СЭКП Таңды парткомунуң секретары эш **М. М. Сухачев** бодунуң саналынга конференция республиканың партия организацииязының ажылын түннеп турар деп демдеглээн. Таңды районнуң чедип алган түнелдерин допчу чугаалаан. Республикада кадаа ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң хожудап турарын айыткаш, ам уеде 100 гектар тарылга шөлүнге оналаштыр 8,4 центнер, 100 гектар ажыглалдыг черге, 1,6 центнер эът бүдүрүп, суттуг болган дүктү база-ла дыка эвээш бүдүрүп турарын чижек кыздыр көргүскен. Бо дээрге парткомнарның, эргелелеринин болган министерствонуң четпес ажылдаанының түннели деп чугаалаан. Кадрларны, ылангыя ортумак звено кадрларын шилип алыры, өөредири багай тургустунган. Чижээ, Таңды районнуң бригада, фермаларында чангыс-даа дээди артемниг кижи чок. Ортумак звено кадрларын белеткээрин министерство организастаар ужурлуг.

Кадаа ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу, ылангыя эш Достакоол мурнакчы дүржүлга нептерелдин багай чорудуп, эртемге үндезилээн сүмелерни министерство-даа, дүржүлга станциязы-даа ажылдап кылбайн турарындан, ол чугула чүүл амга чедир хемчег алдынмаан.

Чаа хевир-биле чыл ажыр ажылдап турар болзувусса-даа, парткомнар, эргелелер чогуур туружувусту ам-даа четче эалеп албаан бис. Парткомнар эргелелер кылыр ужурлуг чамдык чүүлдерни кылып, а эргелелер чамдык ажыл-агыйларга орта четпейн турар. Бо талазы-биле обком, оон бюрозу, аппарады улуг роль ойнаар ужурлуг турган-ла, парткомнарның ажылының дүржүлгазын түннеп, нептерелбейн турар. Обкомнуң бюрозунуң практиказын көөрге, өйүн эртпес хөй ажыл-агый айтырыглары чугаалажып, партия ажылының дүржүлгазын эвээш нептерелип турар. Обкомнуң бюро кежигүннери, килдис эргелекчилери колдуунда-ла биске дузалаар, бистин өөредир даэш эвес, а кандыг-бир хемчеглер боттандырарда барып турар деп, эш Сухачев шыгыыы шүгүмчүзээн.

Хөй-иннининң корум-чурумун камгалаар министерствонуң министри эш **О. Т. Алдын-оол** аныяктарның болган уругларның кижизидилгезинге доктаап чугаалаан. Чамдык урулар школдан дашкаар артып калып турарындан, шын эвес орукче кирип, кем-керек үүлгедир чорукка чедип турар. Чамдык ада-иелер уруларының кижизидилгезин көрекке албайн турарын айыткаш, аңаа чижек кыздыр садыг министри эш Арланмайны болгаш өскелерни-даа адаан. Чамдык башкылар урулар кижизиперинге төлеп чок болуп турда-ла, чырыдышкын министри эш Болдур-оол чамдык ындыг кижилерни өске черлерже харын-даа дешпиди сайгарып турар. Урулларның кем-керек үүлгедир чорүү-биле демиселче СЭКП обкомунуң секретары эш Шойгу, килдис эргелекчиги эш Аранчын олар кошкак кичээнгей салып турар деп эш Алдын-оол шүгүмчүлээн. Оон ынай ол тараа камгалалын экижидерининг чугулазын демдеглээн.

СЭКП-ниң XXII съездиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле кылдынган ажылдар бар-даа болза, ТК-ның амгы негелдезин барымдаалаарга, кадаа ажыл-агыйны районда четпес чорудуп, партийжи политиктиг ажылды кошкак тургускан бис, моон ужурунда планныг ажылдар четче күүсеттинмейн турар деп, СЭКП Улут-Хем парткомунуң секретары эш **С. С. Чамар** бодунуң саналын эргелээн. Районда хожудангай колхозтарының болгаш совхозтарның экономиказын кодурер талазы-биле хемчеглерин эш Н. С. Хрущевтуң ТК-ның Президиумунга бижинин танышкан соонда, боттандырып эгелээн.

Кадаа ажыл-агый районда ниитизи-биле өзүп турзажок, продукту бүдүрери ам-даа эвээш болуп, дүжүт кудулап турар. Моон бир чылдагааны часкы тарылганы удур андырган черге ам-даа хөй чорудуп турарында. Бо чылын 42 мун гектар черни чайын болгаш күзүн белеткээн, «Наймырал» совхоз, «Чодураа» колхоз бо талазы-биле эки түнелдерниг болган. Суггатты черлерниң ажыглаттынын турары кончуг багай, ылангыя Терезин болгаш Аймырлыг бүгаларының четче ажыглаттынмайн турар. Бо бүгаларда мурнуида-ла чедир кылдынмаан болгаш шын эвес кылган чүүлдерни эде кылырын республиканың суг ажыл-агый чери (эш Петенев) багай шиитпирлеп турар.

Кадаа ажыл-агыйны, ылаагыя мал ажылында хөй күш үнер ажылдарны механизастаары ниитизи-биле дыка хожудап турар. А кадаа ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу даэрге, шырак инженерлер колхозтар, совхозтарга баргаш, ажыл-биле чаа таныжып чорда-ла, «Сельхозтехниканың» район салбырларынче чорудуп турары шын эвес деп оратор шүгүмчүлээн.

Республиканың чамдык организацииларының канцелиар-бюрократсыг чорууп маңаа ыыттавайн эртпирип болбас даэрнин айыткаш, эш Чакар, эът комбинадының районнарда организацииялары хуу кижилер ышкаш, ааът, кижи бээр болза малды хүлээп ап, а бербес болза хүлээп албайн турарын, Шагаан-Арыгда суг хүлээп алыр чер суттуң үскүрүн кудуладып, 56 тонна суттуг самчыгдаанын чугаалаан. Министерство боду оны хынаан болгаш эштер Попов, Конгар олар билип турза-да бо талазы-биле амга чедир хемчег алдынмаан.

Чөөн-Хемчик парткомунуң секретары эш **Д. Б. Ондар**. СЭКП-ниң XXII съездиниң, ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин күүседир даэш районда кылдынган ажылдарны чугаалаан. Районнуң партия организацииялары кол кичээнгейни организастыг болгаш идеологтуг ажылче угландырып, даандырган ажыл херек даэш парторганизацияларның, коммунистерниң харыысалгазын бедиткен. Боттуг хемчеглерни чорудуп, 100 коммунистерни бүдүрүлгеже чорудун, ферималарга, бригадаларга 20 партия бөлүктерин тургускан, бригадалар, фермалар топтерин тудуп кылган.

Районда кадаа ажыл-агый билигларининг университединг, колхозтарда болгаш совхозтарда экономиктиг, агротехниктиг, зооветеринария болгаш механизатор өөредилгезин организастаан. Бо хемчеглерни боттандырган түннелинде продукт бүдүрери көвүдеп, малдың баш саны өскен. Кадаа ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле чыл планын күүсеткенин район дүүн илеткээн. Хомур даш разрези, үлетпүр комбинады, он айларның планын эки күүсеткен.

Ынчалза-даа ажыл-агыйда четпестер ам-даа хөй. Бо чылын тараа культураларының дүжүүт ортумаабиле гектардан чүгле 4,5 центнер, картофель болгаш кукуруза дүжүүт коичуг чавыс болган. Ол даэрге суггаттыг черлерни четче ажыглаваанының, түс чернин болгаш минералдыг чемиңчидилгелерни багай ажыглаанының түннели болган. Ол шыкаш районда чуртталга тудуунуң планы күүсеттинмээн.

Республиканың чамдык организацииларының районнарга багай дузалап турарын шүгүмчүзээн, эш Ондар оон чижээнге коммунал ажылагый министерствозунуң ,автотрестиң райүлетпүр комбинадынга, Чадаана АТК-зынга четпес дузалап турарын айыткан.

Кадаа ажыл-агыйны кодурер талазы-биле партияның ап чоруткан хемчеглерине даянгаш, каа-хемчилер дүк, суг бүдүрериниң планын эрте күүсеткеш, пландан ажыр 900 центнер суттуг немей дужаарын хүлээнген, чамдык бүдүрүлгелер база эки ажылдап турарын Каа-Хем парткомунуң секретары эш **Н. П. Федоров** чугаалаан. Ажыл-агыйларның экономиказын кодурер талазы-биле хемчеглерни партком ажылдап кылган. Келир чылдың тарылгазынга эртекен чылдан хөй чөө белеткеттинген, үрезин четчир кылдыр урдунган.

Моон-биле чергелештир кадаа ажыл-агый продуктуларын бүдүрүп турарының деннели районда ам-даа дыка чавыс. Бо чылын мал чеми белеткээринин планын безин күүсеттээн. Моон ужурунда мал чемин кыргынар ужурлуг болган, ол чорук продукт бүдүрериниге салдарлыг апаары чугаажок.

Малчыннарның культура-амыдыралын бедидер дугайынга СЭКП обкомунуң V пленумунуң шиитпирин күүседир даэш элээн ажылдар кылдынган. Ынчалзажок мал кыштагладыышкынының байдалы чамдык черлерде бергедеп, ылангыя «Совет Тыва» колхозта мал өлүп турар апарган. Кадаа ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу ажыл-агыйларга багай дузалап турар. «Совет Тыва» колхоз министерствонуң чоогунда тура-ла экономика талазы-биле хөй чылдарда хожудап турда, аңаа безин дузалаваан. Министерствонуң ажылының стили канцелиржи хевээр болуп, айтышкын бижик үндүрериниге көвүдеишп турары хевээр. Оон ынай эш Федоров районда идеозогтуг ажылдың байдалын чугаалаан.

СЭКП-ниң Тес-Хем парткомунуң секретары эш **М. С. Кызыл-оол** сөс алган. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң соонда районнуң партия организацииязы массаның ортузунга организастыг болган масса-политиктиг ажылдарны аажок күштелдирген. Оон түннелинде районда мал ажылының продуктуларын бүдүрүп турар. Бо чылын район төрүүр чүс баш малга оналаштыр чүгле 80 бызаа, 73 хураган алган. Районда чер ажылы сайыравайн, эң чавыс дүжүттү ап, мал ажылында бижыг чем-суурлуг тургузар айтырыг шиитпирлеттинмейн турар.

СЭКП обкомунуң кодаа ажыл-агый кылдызы база кодаа ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозунуң, оон түскай эртемниглери районга барып боттуг дуза чедирбейн, колдуунда телефоннаарынга, саазын-бижик чорударынга эйлежип турар. Оон ынай республиканың суг ажыл-агый кылдызының (эш Петенёвтуң) Тес-Хем районга каспан хөй кудуктары ажылдавайн турар деп, эш Кызыл-оол шүгүмчүлээн.

Коммунистиг партияның, Совет чазактың сагыш салыышкынының ачызында культура белгизи уран чүүл талазы-биле көскү чедиишкиннерни, 1963 чылда ап чоруттунган чамдык хемчеглерни республиканың культура министри эш **М. С. Хомушму** саналынга демдеглээн, эки ажылдыг культура одагларын болгаш багай ажылдап турар черлерни чугаалаан.

Чөөн-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң баштаар черн, оон даргазы эш Куулар Шулуу культурамың болгаш уран чүүлүн ажылынче улуг сагыш салып, акша-көрегинии харампанмайн турарындан инда клубтуң ажылы хөй-ниитизиниң өөредилгезинге үлегерлиг чорун. Эмзы-бүрү болгуммер, агитбригада ажылдап турар. Ол шыкаш Барыын-Хемчиктиң «Мурнакчы», Өвүрнүң «Кызыл тук» колхозтарында, Улуг-Хеминиң Ийи-Талда клубтар база багай эвес ажылдап турар. Оон-биле кады чамдык культура одагларының кыныка белеткеммээн болгаш ам ажылдавайн турар. Чижээ, «Тээли» совхозта клубтуң одаар ниити чок, «Сүт-Хөл» совхозта культура бажыны септеттиммээн, Чөөн-Хемчик районнуң Баян-Талада клуб ажылдавайн турар.

— Бистиң республикада библиотека чок булуңну кижи тыппас. Бистиң чуртувустуң болгаш харын даштыкының-даа пом чогаалдарын чон библиотекалардан ап номчуп турар. Республикада библиотекаларның пом фондузу 1,5 миллион кезек чедип, азы бир кижиге 7 хире пом онаажып турар — деп, эш Хомушку чугаалаан, мынаар чижекти көргүскен: Таңды районнуң Балгазында библиотеканың, оон эргелекчизи эш Е. Егорова, пом фондузу 6800 кезек четкен. Колхозтуң 306 өрегелериниң 252 кижи оон номчукчулары болуп турар. Ынчалза-даа Тес-Хеминиң Берт-Дагда, Бии-Хеминиң Тарлагда, Чөөн-Хемчиктиң Баян-Талада болгаш өске-даа черлерде библиотекаларның ажылы чоннуң негелдезинин хандырбайн турар.

Клубтарның, библиотекаларның ажылын партия, профэвилел болгаш комсомол организацииялары холга алыр болза чогуур.

Дараазында Барыын-Хемчик райкүүскомнуң даргазы эш **О. Б. Биче** саналга берген. Районнуң партия организацииязы, бүгү ажылчы чону чедиишкинниг ажыл-агыйларын, оон-даа ажылдакчыларын күүседир талазы-биле чамдык түнелдерни чедип алган. Малдың баш саны эртекен чылгызындан өскен. Район ноябрь 20-де күрүнеге сүт садарының чыл планын 103,7 хуу күүсеткен болгаш чыл төнчүзүнге чедир плангаң ажыр 100 тонна сүттүг садарының арганы бар. Эът садарының планы база күүсеттинген, ам 50 тоннаны немей садар. Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле «Малчын», «Бараа-Хөл», «Мурнакчы» колхозтарның ажыл-ишчилери эрестиг ажылдааннар.

Бо чылын район күрүнеге тараа садар планын ыракта чедир күүсеттээн. Агротехниктиг хемчеглерни багай чорудуп, ылангыя суггатылганы ажыглавайн турарындан гектардан ортумак дүжүт чүгле 3—4 центнер болганын эш Бичеге миннин чугаалаан, СЭКП обкомунуң кодаа ажылагый килдизи республиканың суг ажыл-агый килдизининг ажылын эки удуртур болза чогуур деп саналдаан. Барлыктың суггарылга системазының каш чыл дургузунда тудуп келзедаа, эки түнел чедип алдынмаан. Чер-черде казып турар кудуктарның чамдызы ажыглалга кирбээн.

Ак-Довуракта улуг бүдүрүлгениң чурттакчыларын район сүт-биле хандырар болганда, «Барлык» совхозту моон соңгаар сүт утланышкынныг ажыл-агый кылдыр эде организастаарын база ногаа болгаш картофельбиле ол бүдүрүлгени хандырарын барымдаалаап, бо культураларны өстүреринге хөрүүн байдалдары тааржыр Ламтаты салбырны погаа угланышкынныг кылдыр тургузарын өөренип көрөө чогуур. Оон ынай Чаданада тарың боозадылга станциязы хөй малдыг Барыын-Хемчик районга дүүн чедирип шыдаайн турар болганда, ол станцияның мал тарын боозадыр салбырын бо районга тургусса чогуур деп, эш Биче саналдаан.

Районда садыг болгаш коммунал ажыл-агыйы канчаар чорун турарын республиканың садыг министри эш Арланмай, респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазы эш Будегечиев, коммунал ажыл-агый министри эш Еремеев олар бо чылын чаңгыс-даа барып сонуургап көрбээннер деп, ол шүгүмчүлээн.

— 1961 чылда үш колхозтарның базазынга бистин. «Тээли» совхоз тургустунган. Ам Хемчиктиң бажында күрүнениң улуг ажыл-агыйы болуп турар-дыр — деп, ол совхозта партком секретары эш **С. Д. Иргит** саналын эгелээн. Малчыннарның чуртталга-амыдыралын эки-жидер сорулга-биле совхоз бо чылын ийи-ийи зал иштиг чурттаар 11 бажыңны туткан. Малчыннарның амыдыралдыг ажыглалга кирбээн. Чижээ, бир кижи айда 78 рубльди алыр, а ортуделе ийи кижи ажылдаар болза ортумай-биле 150—160 рубль чедип турар. Мурнунда көөрүп чоруан чонга ындыг ажык-оруга кажан-да турбаан!

Совхозтуң ажыл-агыйында кол черни мал ажылы эалеп турар. Совхоз чылда 600—700 тонна тарааны күрүнеге бергеш, ол хире тарааны мал чеминге дедир ап алыр. Мындыг орнап болганда, оон ажыктыг чүү болуруул. Ынчаарга 1 кг тарааның ортээ 6 көпеек, а сүттүң — 18 көпеек деп алырга, мал ажылының продукциязын хөйну бүдүрер болзувусса, күрүнеге-даа, совхозтуң бодунга-даа артык ажыктыг-дыр. Ынчангаш эът, сүт, дүк бүдүрерин көвүдеирн чугула. Совхозта эки одаар хөй. Аңаа хөй ажылын көгүдер болза чиик өртектиг продукцияны ап болур.

Мал ажылын көгүдерде мал чеми культураларны суггаттыг черлерге хөйну тарыыры чугула. Совхозтуң девискээринде 6 мун га хире суггаттыг черлерни ажыглаары-биле Мугур-Таңдың, Улуг-Оорутуң, Адыр-Мажалыктың болгаш өске-даа черлериниң суггарылга бугаларын ажыглаарының хемчээн алыр, оон ынай бисте тудуг материалы дой-дөвуракты курлавыры хөй. Ону Ак-Довуракты бүдүрүлгези ажыглаар болза чогуур деп, оратор саналдаан.

СЭКП-ниң Өвүр парткомунуң секретары эш **А. Б. Семис-оолдуң** саналынга чугаалааны болза, СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар, районнуң колхозтарының ажыл-агыйын кодурер талазыбиле чамдык ажылдар чоруттунган. Колхозтарга акша төлевириңче киргеп, хойжу бригадаларны тургускан болгаш өске-даа чоруткан хемчеглерниң түннелинде колхозтар он муң хире рубль каминалгалыг апарган. Ынчалза-даа «Коммунизмче орук» колхоз хожудангай ажыл-агый болуп арткан. Ол колхозтуң экономиказын кодурер талазы-биле хемчеглерни партком болгаш Тес-Хем бүдүрүлге эргелели ажылдап кылгаш, ам боттандырып эгелей берген. Колхозта хойжу бригадалардан аңгыда, Бора-Шайга ийи комплексилиг бригадаларны тургускан.

Район күрүнеге эът, сүт садарының чыл планнарын ноябрь 20-де ажыр күүсеткен. Ынчалза-даа дүктү бүдүрерин болгаш күрүнеге садарының планын күүсеттээн. Маңаа холбаштыр эш Семис-оол сөөлгү чылдарда дүк бүдүрерин кудулаан турарын болгаш оон чылдагааның чугаалаан.

Район бир башка онаалтыр 1961 чылда 2,1 кг, а 1962 чылда нарын дүктүг хойларны агарлаанының күсели-биле 2,4 кг дүк кыргып алган болза 1963 чылда чүгле 1,9 кг болган. Оон чылдагааны чүдел дизе, хамыктың мурнунда хайнак хойларның ажаалда, чемгерилге талазы-биле негелдезин хандырбайн турарында. Оон ынай нарын дүктүг хойларның байдалын өөренип көрбейн, бодуун дүктүг хойлар-биле домей агарлаашкынны чорутканы оларның кыш ажарынга болгаш дараазында чылда дүк кыргылдазынга багай салдарлыг болганы чугаажок. «Торгалыг» колхозка мурнунда оргумаа-биле 3—5 кг чедир дүк кыргып ап турган коданнар 10—15 чедип турган болза ам дыка эвээжээн.

«Торгалыг» колхозту моон мурнунда уксаажыдылга ажыглынын өзээ кылдыр тургузуп турган болза, сөөлгү үеде ол ажыл кошкаан. Черле сөөлгү үеде уксаажыдылга айтырыгының, ылангыя нарын дүктүг хойларны канчаар ажыктиринин талазыбиле ажыл сооң берген-дир. Бо талазы-биле тускай эртемниг эштер П. Ушаков, И. Кызыл-оол олар солуннарга чүүлдер бижип, инда-кайда брошюра үндүрүп каары-биле кызыгаарланган, чер-черге барып ажыл чорутпастай бергеннер — деп, эш Семис-оол шүгүмчүлээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы эш **Б. Ш. Долчаңмаа** бодунуң саналынга чер-чер Советтериниң ажылын чугаалаан. Эрткен соңгуулдага оларга 2365 депутаттар соңгуттурган. Ол даэрге улус ажыл-агыйын удуртуруп экижидерииге идепкейлиг дузалажып турар улуг күш болур. Республиканың Дээди Совединиң хөй-хөй депутаттары чонның идегелии алдарлыыбиле күүседип турар. Оларга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры хойжу эш Лопсанчап, республиканың алдарлыг малчыны эш Бөрбек, эмчи эш Канунников, башкы эш Маслова, саанчы эш Хертек болгаш оондаа өскелер хамааржыр.

Советтериниң ажылынга хөй-ниитизиниң эргелээшкини-биле 20 мун ажыг кижи киржип турар. Олар янзы-бүрү комиссияларда, комитеттерде, эш-хуузунуң судтарында киржип турар. Ынчалза-даа организас-массалыг ажылда ам-даа хөй четпестер бар. Чамдык районнарда хөй-ниити организацииляриның ажылдап турары кошкак, чамдык депутаттар соңгукчузарның ортузунга ажыл чорутпайн, оларның мурнунга өтчёдуп кылбайн турарлар. Бо чылын депутаттарның чүгле 70 хуузу соңгукчузарның мурнунга өтчёдуп кылган, а Бии-Хем, Таңды районнарда оон-даа эвээш. Оон ынай эш Долчаңмаа саналынга аныяктарның ортузунда кижизидилге ажылында четпестерни оон кадрларын белеткээрин шиитпирлээр талазы-биле чүүү кылза чогуурул дээр дугайны бодунуң доклалынга Безматерных чугаалаан. Республикада тудугнуң кадрларын өске областардан келдирип турар практикадан чайлаар уе келген деп оң санап турар. Ол чорук хөй түүнүр караажаны болдуруп турар. Ынчангаш тудут талазы-биле хөй талалыг мергежилдиг кадрларны республикага белеткээр өөредилге черии ажыдары онза негеттинип турар.

Амгы уеде тудугга хереглеттинер материалдарны болгаш детальдарны нургулайында Красноярск крайдан экпеп турар. Ол байдалдан үнериниң карачаңгыс оруу болза Тывага күчүлүг индустриалдыг тудуг базазын тургузары болур. Ол айтырыгны ССРЭ-ниң Күртүдүү мынчага чедир шиитпирлевейн келген болгаш аныяк республикага тудуг хереэн хөгүдерииге шаптыктыг бюрократсыг байдалды көргүзүп, харын бо талазы-биле базаашкынындан ам ойталап турар апарган.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездиниңге күш-ажылчы чаа чедиишкиннер-биле ужуражыр даэш бистиң республиканың үлетпүрүнүң, транепортунуң болгаш кодаа ажылагыйының хөй-хөй коллективтериниң социалистиг чарышты калбарткан. Чарыштың киржикчилери боттарының сөзүнге ээ бооп шыдаан. Бо дугайын профэвилелдериниң область чөвүделиниң даргазы **Т. Ч. Норбу** чугаалаан. Бо херекке профэвилел организацииялары идепкейлиг киришкен болгаш партия организацияларының удуртулгазы-биле социалистиг чарышты организастаарының, мурнакчы дүржүлганы нептерелдиниң эки организакчылары болганын көргүскен.

Кайда-ла партия организацииязы профэвилел комитединге хүн бүрү дузалап, чарыштағ организастаарынга, чаа депшилгелиг чүүлдерни деткиринге болгаш нептерелдиниге, политмассалыг ажылды организастаарынга дузалап турар болдур, ол коллектив күш-ажылчы чаа чедиишкиннерни чедип ап турар. Кызылдың тудугжулары улуг тиилелгени чедип ап, эът комбинадын тутказ, дерип дооскан.

Тыванын индустриализациязы бүзүрелдиг темп-биле чоруп орары ол-дур. Ынчалза-даа бисте доозулбайн турар тудугнуң хемчээли улуг болуп артпышаан турары четпес деп, оратор чугаалаан.

Дараазында чылдарда республиканың үлетпүрү амгызындан артык шапкын хөгжүүр апаар. Улуг-улуг үлетпүр черлери тургустунар. Дагдугу комбинаттың бирги эзлчээн ажыглалга киирген соонда, ийиги эзлчегниң — улам күштүг фабриканың тудуун саадаа чок эгелээр херек. Ону 1965 чылдың ийиги чартынында ажыглалга киирерин көрүп турар. Ол ышкаш өске-даа черлерге улуг тудуглар кылынар.

«Тыва тудуг» трезиниң эргелекчизи эш **И. П. Безматериых** бодунуң саналынга республиканың үлетпүрүнүң чаа хевирлерин нептерелип турар. 50 хире чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге нептерелтеп турар. Ынчангаш 17 мун рубль түңнүг каминалганы алган. Ынчалзажок бо эки коллективте четпестер чок даэнн ол эвес-тир даэрзин эш Норбу сагынырган. Ол ышкаш өске-даа чамдык профэвилел организацииляриның ажылында чаа чүүлдерни ол чугаалаан.

Оратор оон ынай кодаа ажылагыйда таарымчалыг эвес байдалдың бир чылдагааны бүдүрүлгени организастаарынга колхозтарда болгаш совхозтарда кодаа ажылагыйның тускай эртемниглери-биле ажылдың четпезинде болуп турар деп чугаалаан. Оон ужурундан олар бүдүрүлгениң организакчызы болур ролюн чедип албайн турар. Чижээ, «Межегей» совхоз 100 хойга онаалтыр доңгуп-ле 22 хураган алган. Ол даэрге тарып боозадылганы организастаавайн келгенинин түннели болур. Совхозта механиктиг сааланы барык соксаткан. Тускай эртемниглерниң ролюн кодурер талазы-биле колхоз-совхоз бүдүрүлгезинин Таңды эргелели-даа, кодаа ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткел министерствозу-даа тодаргай хемчеглерни албайн турар. Ол ышкаш эът бүдүрерин көвүдедиринге тускай эртемниглерниң ролюн бедидерииче угланган хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга күш-ажылдың бүдүрүкчулүүн бедидерииниң сорулгазы багай шиитпирлеттинип турар, ол херекке байдалдың экижидери чүгле мергежилдиг кадрларны белеткээринден хамааржыр.

Коммунистиг күш-ажыл даэш шимчээшкинни профэвилел организацииларының ажылында чаа чүүлдерни ол чугаалаан.

Оратор оон ынай кодаа ажыл-агыйда таарымчалыг эвес байдалдың бир чылдагааны бүдүрүлгени организастаарынга колхозтарда болгаш совхозтарда кодаа ажыл-аг

Шоңдайты

МУРНАКЧЫ КИЖИЛЕР

Маңчүректиң балындам харап келген түрлүг кара булуг бичии суггарыкчыны коргудар дээнзиг чаныкы, динмиди-биле долучайыны куда-ла бээр. Ону үзээн казыргылыг хат булуттуң шораанналдыр халып, ширими-ширими сүйбегылаар-даа. А демги суггарыкчывыс сер-даа чок, кузак аксындан баткан суун хүүрээ-биле итпишаан ырлай бээр.

«Үё-ла ынай, шында-ла ынай,
Үярааc уруг боор мен.
Үярааc үүндел дизе.
Улуг баштаан чазаамайда».

Ынды ырны ол ада-иезиниден, чонундан өөренип алган. Кандыгла бир бергедээшкинге таварышканда, ону ажып эрткенде, ол ырны бо-ла ырлай бээри оон чанчылы болган. Ырлапканда, артында-ла сергек болгаш дидим апаар...

Бичии кижиниң кылган ажылынга кандыг бергелер, шаптык моондактар турбас деп! Тараа суггарым турда, арыктың кулаа-даа чара теве бээр. Ада-иезиниң каш бөрбак хой, ишкүзүн каларын чорда, оларны өзүп баштап маңнашкаш, өске хойга-даа каттыжа бээр. Инек саап орда, дөшкүнаанган инек сүдүн-даа то тептер.

Өг-бүленин урулларының улуу болганында, ол бичиниңинден-не ада-иезинге дем кадып, бичии дүмааларының өзүп, доругарынга дузалажып чораан, ажыл бүрүзүнге өөренип, бергелерни ажып артеринге чанчыккан. «Эргээ өөренириниң орнунга бергээ өөрен» деп улустуң мерген угаанныг чугаазының алыс утказын ол эки билир апарган.

1948 чылда Бора-Тайгага организастаттынган колхозка ол 16 харлыында ада-иези-биле кады кирген. Тараа суггарыкчызы, принципшик, тараа соортукчузу, полеводтуң звеноларының бригадири, ферманың эргелекчизи, ийи катап колхозтуң даргазыны, ийи катап Чөөн зонаның саанчыларының социалистиг чарыжында ийиги черни Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговна быжы-биле эзлеп турар.

Мурнакчы саанчының башкарып турар фермазы 1963 чылда сүт бүдүрер планын сентябрь айда-ла ажыр күүседипкен. Планнан ажыр 27 тонна сүттү күрүнеге берген.

Монгуш Шоңдайты бүдүрүлгенин мурнакчызы болурундан ангыда, хөй уруглуг ие, ажылчынарның өг-бүле амыдыралының культуразын бедидер дээш идепкейлиг демиселчи. Бажың иштин эптиг, силиг кылдыр эмгелээри, арыглаары, хеп быжып даараары, чүве аргыыры дээш өске-даа чүүлдерни оон эш-өөрү Сарыглар Белдиржап, Монгуш Наңзал, Сарыглар Чокпак, Ооржак Чудур болгаш өскелер-даа үлегерлеп, өөренип ап турарлар. А ол боду эки чүүлдерни өөрүнден база шингээдип ап турар. Оон ийи уруу школада эки өөренип турар. 8 класста өөренип турар уруу Кара-кат каникулдар үезинде залында кээп дузалажып турар, оон инек саары иезиниден тудак чок.

Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговнаның өөнүң ээзи Көшкен-оол Магаевич ферманың инээн кадарып турар, одар таарыштырып, инек сүттендиреринге ол кедергей мергежээн. Ферманың сүт планын хуусаа бетинде күүседиринге оон киирген үлүг-хуузу улуг.

Шеми-Аксы сүт-бараан фермазының найыралдыг коллективи СЭКП ТБ-ның декабрь Пленумунга төлептиг бедекти тудуп, амдаа хөй сүттүг саар дээш улам күжениишкиннинг ажылдап турар. А Шоңдайты Дөңгүр-Баштыговна бодунуң хуузунда белээн база-ла бараалгадыр.

С. ПАВУ.

МАКТАЛДЫҢ СӨСТЕРИ

(МЕДИЦИНА АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА)

Мээң будумга сөөк туберкулёзу 1957 чылдан эгелеп тывылгаш, мени каш чылдар иштинде хилинчектеп келген. Ынчалза-даа бодумнуң тускай мергежилиг бүүлгаар трактористеп, хову бригадазын бригадирлеп ажылдап келген мен.

Адак сөөлүнде аарыгның бергезин билгеш, эмчилерге бадырымга, кезип эмнээрин сүмелээн. Бо чылдың ноябрь 13-те республиканың туберкулёз диспансериниге дурзулгалыг кезер эмчи К. Н. Цой болгаш база А. И. Ежихин биле Н. И. Дудин олар мээң аараан будумга кезиишкинни чедиишкинниг чорудуп, меңээ таварышкан берге аарыгны тииледи.

Кайгамчыктыг совет эмнелгемниң ачызында база катап техниканы башкарып, Төрээн чуртуң хөрээ дээш ажылдаар аас-кежиктиг болганымны, өөрүшкүүнүң илередир сөс безин тыппас-тыр мен.

Кезиишкин эки болган. Мени четтикпейн манап турар өг-бүлемге, ажы-төлүмге, Барыын-Хемчик чер чуртуума чеде бергеш, бистиң чуртка Коммунистиг түргүзүүшкүнүң улуг чаагай хөрээнге бодумнуң үлүүмүн шылаарла шаам-биле киирер мен.

О. БИРИИ.

• • •

Таңды районда «Коммунизмниң херели» колхозтуң Кочетово суурда кижи эмчизи Надежда Григорьевна Соловьева — чоннуң кадыы дээш шудургу демисежип турарларының бирээзи. Надежда Григорьевна 1956 чылда Томскиниң медицина институдун дооскан дораан-на Кочетово суурга ажылдап эгелээн.

Кыштың соогундан, чайның изиниден чалданмайн, ырак-узакта малчыннарга, бригадаларга, фермаларга эмчи Соловьева бо-ла чеде бээр. Ол чоруп тургаш, чүгле медицина дузалаамчызын көргүзер эвес, чон ортузунга лекция, беседаларны база кылып турар.

Бир-ле катап дүне колхоз төвүнден 60 ажыг километр черде чурттап турар хойжу Оюн Арбытайның оглу аараан дээш эмчини чалап келген. Малчының аалынга эмчи чедип кээрге, ол берге аараан болган. Надежда Григорьевна аараан солду үш хонукта карак салбайн эмнеп турган, кан кадык кылдыр эмиртеккен. Оолдуң ада-иезин эмчиге улуу-биле өөрүп четтиргенин, өөрүшкүүнүң чүректиң ханызындан илереткен.

Б. ШОЙЛАА.

• • •

Вера Николаевна Дипкина — Каа-Хем районнуң Бүренде назылап кырааннар болгаш инвалидтер бажыңында медпункт эргелекчизи.

Назылап кырааннар болгаш инвалидтер бажыңының арыт-шеверин эжиидер, ында турарларның кадыын хайгаарап камгалаар, санитар-чырыдыышкының неп-тередир талазы-биле эки ажыл-дээш шудургу демисежип турарларының бирээзи. Надежда Григорьевна 1956 чылда Томскиниң медицина институдун дооскан дораан-на Кочетово суурга ажылдап эгелээн.

Кыштың соогундан, чайның изиниден чалданмайн, ырак-узакта малчыннарга, бригадаларга, фермаларга эмчи Соловьева бо-ла чеде бээр. Ол чоруп тургаш, чүгле медицина дузалаамчызын көргүзер эвес, чон ортузунга лекция, беседаларны база кылып турар.

Бир-ле катап дүне колхоз төвүнден 60 ажыг километр черде чурттап турар хойжу Оюн Арбытайның оглу аараан дээш эмчини чалап келген. Малчының аалынга эмчи чедип кээрге, ол берге аараан болган. Надежда Григорьевна аараан солду үш хонукта карак салбайн эмнеп турган, кан кадык кылдыр эмиртеккен. Оолдуң ада-иезин эмчиге улуу-биле өөрүп четтиргенин, өөрүшкүүнүң чүректиң ханызындан илереткен.

Б. ШОЙЛАА.

• • •

Вера Николаевна Дипкина — Каа-Хем районнуң Бүренде назылап кырааннар болгаш инвалидтер бажыңында медпункт эргелекчизи.

Назылап кырааннар болгаш инвалидтер бажыңының арыт-шеверин эжиидер, ында турарларның кадыын хайгаарап камгалаар, санитар-чырыдыышкының неп-тередир талазы-биле эки ажыл-дап турар.

Бистиң эмчивис кыргыннарга болгаш инвалидтерге эң-не сагыш човангыр, оларның медицина талазы-биле дилег, негелдезинге дыңнангыр.

Эмчи Дипкина маңаа ажылдап келгенден бээр үр болбаан-даа болза, бистиң хүндүткелиивисти бодунуң кызымаккай ажылы-биле, ээлдек-аевилең чоруу-биле чедип алган.

Чамдык улуг аарыг кижилерни ол мергежилдиг эмнеп, сегиткилээн. Чижээ, С. Ханды-Сюрюн, Т. Үйнукай, М. Монгуш болган оон-даа өскелерни сегидыр эмзээнинге олар улуу-биле өөрүп турарлар.

Вера Николаевна чүгле биске эвес, а бистиң кожавыста колхозтуң фермаларынче болгаш бригадаларынче чалалгага база чоруп турар.

М. ХЫЛБАҢ.

• • •

Балгазында туберкулёз санаторийинде эмчи сестразы Г. Павлованың чаагай сеткилдиг, ээлдек-аевилең чоруун бистеринг кижи бүрүвүс өөрүшкү-биле бодап турар.

Сестра Павлова бодунуң онаашкан ажылынга кызымаккайынан ангыда, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, бодунуң билиг-мергежилиин бедидер дээш номдептерни үргүлүү номчуп, дыштаныкчыларга беседаларны билдингири-биле кылып берип турар.

Ч. МААДЫР-ООЛ.

Дружиначылар

Таңды районнуң Күр чер кедээ Советти «Тиилелге» совхозта улусчу дружинаның ажылынче бодунуң кичээнгейин үргүлчү угландырып турар. Чоокта чаа болуп арткан сессиязымга дружина командирининг илеткелин дыңнаан, эки-тура организациининиң чамдык ажылдарны чорутканын ол демдеглээн.

Суурда үжен ажыг дружиначылар боттарының командирлери эштер В. Бирбю, С. Седен-оол оларның удуртулгазы-биле хөй-ниитиниң черлеринге, кудумчуларга дежурныйлаар хүлээлгезинге ынтаамал күүседип, чон ортузунга хөөйлу-дүрүм таныылгазын калбартып турарлар.

Бо ажылдар эки үүнелди берип турар. Эрткен чылдарда «Тиилелге» совхозтуң төвүнге арагалаар, ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар хөй болуп, оон уламыдан ниитилелге айыылдыг кем-херек үүлгединиинерни бедип болгулап турган болза, ам суурда эрге-чурум үрээр чорук кискүзүү-биле аваажээн.

Арагачыларны, хулиганнарны, мангыстаачак амыдыралдыларны чогуур үезинде илередир болгаш чурум үрээр чорукту баш удур болдурбас дээш демнелге боттарының эрес-дидим, чаныш-сыныш чок чоруун дружиначылар эштер С. Седен-оол, О. Машпак-оол, С. Экер-оол, А. Федячкин, Н. Юркеевич даэш, өскелерда үргүлчү илередип турарлар.

Оон-биле чергелештир улусчу дружинаның ажылында шыгыы четпестер сессияга база илерээн. Оод штабның тургускан болза-даа, бодунуң хурал-суглаазын чаңгыс-даа удаа чыыдырбаан болгаш дружиначыларның ажылын тодаргай удуртпайн келген. Түс-түс дружиначыларның ажылын түүнээр, оларның илеретken четпестерин түс черинге тарпия, совет органнарынга медиэлээр хемчеглер ам-даа алдынмайн турар.

Чамдык дружиначыларның талазындан ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле боттарының хүлээлгезин чүгле дежурныйлаан үезинде күүседири-биле кызыгаарлаттынарын бодаар, а өске үелерде чурум үрекчилерин көре-тура-ла аназ эрттирип каар чоруктар бар болган.

Дружинаның ажылында илереэн четпестерни чайладып, оон штабның ажылын сегидер, совхоз бүдүрүлгезинин мурнакчыларының, илеп-кейлиг хөй-ниитичилериң иштинден оон хүрээлеңнин улам-на калбартыр, түс-түс дружиначыларның ажылынын дуржулгазын, эрес-дидим чорук-тарын илередип, оларны мактаар хемчеглерни алырының чүгүлазын Советтиң күүскомунга сессия айыткан.

Т. ТАВАА.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГААЛАРДАН

Оларже кичээнгей салыр

Ажылчы чоннарның аргыжылгазын транспорт-биле хандырып турарында улуг четпестерни болгаш районнар аразында чоруп турар автобустарның чолаачылары пассажирлерден акша телевирин алгаш, автобус биледи бербейн, аяшаны боттары хуузунда ажылгап турарын илереткен чагаалар биижикчилерден бистиң редакцияга сөөлгү үеде хөйү-биле кээп турар апарган. Ол чагааларның чамдыктарындан допчуларыды бөгүнгү номерге парладывыс. Маңаа хамаарышкан организациялар, албан черлери боттарының ап чорутkан хемчеглериниң дугайын бисче чорударын дилеп тур бис.

Өвүр районнуң Торгалыгдан эш С. Домгактың биске бижип турары болза, Хандагайты биле Торгалыг аразынга автобус шимчээшкини эрткен чазын доктаамал болуп агеленээнин чон улуг өөрүшкү-биле хүлээп алган. Ынчалза-даа ол өөрүшкү үр эвес болган. Чолаачыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаанынган, иланғыя «Торгалыг» колхозтуң баштаар чери колхоз столовазының ажылдаар шагың автобус чолаачылары чемненип аптар кылдыр тургуспаанындан автобустар келбестээн.

Ам район төвү-биле чон аргыжарда чорумал машиналарга душ бооп азы колхозтуң район төвүнче чоруур, оон келир чүк машиналарынга сынмарлажып чоруп турар. 15 — 20 хире кижи машина кырынга туруп алгаш, 60 км ажыг черге чоруп тургаш, олал-ондак болза канчарыл, оон бүрүүзүн кым харыылаарыл? Чоннуң кандыг-даа аргыжылгазын канчап хоргудаар боор! Чадаана АТК-ның болгаш «Торгалыг» колхозтуң удуртукчулары чоннуп бо негелдезиин дүрген хандырза чогуур.

Албан ужурунда Ак-Тургүже чеже катап чорбаан дээр. Ол чораан санында-ла чолаачы Охотниковтуң № 06-19 ТВА деп автобузунга таварышп олурар кижи мен. Чолаачы Охотников пассажирлерден акшаны алгаш, кымга-даа автобус биледи бербес. Октябрь 19-та чолаачы эш Охотников мурнунда олуттарда пассажирлерге билет бергеш, артында олуттарда пассажирлерге билет шуут бербээн — деп, бистиң көдээ бижикчивис **Комбу Кызыл-оол** бижээн. Оон ынай эш Кызыл-оолдуң бижип турары болза, октябрь 13-те Чадаанага «Барун-Чадан» деп бижээн № ТГ — 53-87 автобустуң чолаачызы 36 пассажирлер олуртуп алыр тургаш, 58 пассажир олуртуп алган. Автобус чолаачыларының пассажирлерге билет бербес, чүүүр санынан хөй, ажыр кижилер олуртур чоруу автоинспекторларның багай ажылдан турарында, Шагаан-Арыг — Чадаана, Шагаан-Арыг — Ак-Туруг аразынга чоруп турар автобустарны-даа, өскеда машиналарны шуут хынаайн турар — дээн.

— Мындыг таварылгалар чаңгыс меңээ таварлыш турбаан-на болгай — дээш, **Кыргыс Урангайның** биске бижип турары болза, 1963 чылдың октябрь 17-де «Х Улуг хурал» колхозче командировкалаар дээш, автобус биледи садып алгаш, автобус доктаар черге келгеш, манап олурумда, Кызыл — Ак-Туруг дээн № 37-43 автобустуң чолаачызы эзирик келгеш, пассажирлерни олуртуп, саналганы кылып алгаш, чамдыктарының билеттерин бербээн. Октябрь 19-та Шагаан-Арыгже чанары-биле Оттук-Дашта автобус доктаар черге келиримге, № 20-01 автобус Кызылдан Шагаан-Арыгже бар чыда, 6 сургуул уругларны олуртуп алгаш, Алдыы-Шынаага чедир 40 — 40 көпеекти алгаш, автобус биледин база бербээн. Мындыг янзы арын-шүүр чок, чазый чолаачылар бисте бар.

Бистиң редакцияже чоруткан «Маңгысталчак чолаачы» деп чүүлүнде эш **Т. Монгуштуң** бижип турары болза, октябрь 18-те Кызыл-Мажалыкче баар дээш, Чадаана хоорайның столовая эжиниге манап турувуста, «Кызыл-Барун» деп бижээн, № 53-39 автобус чедип келген. Кызылдан барган пассажирлер дужуп каарга, чолаачы Кызыл-Мажалык чедер 8 кижи бүрүзүнден 1 руб. 35 коп база Хорум-Даг — Алдан-Маадыр чедир 22 кижи бүрүзүнден-не 65 копеекти төлеттирип алгаш, чаңгыс-даа кижиге автобус биледи үзүп бербээн деп, эш Монгуш түүнеп турар.

Четпестер

Улуг-Хем ыяш ажыл-агый черинин мебель цегининг ниити хуралы болуп эрткен. Орта бо чылдың он айлар дургузунда чорудуп келген ажылдарның түүнелиниң дугайында илеткелди цех начальниги эш Стрельников кылган.

Чеди чылдың бешки чылының планныг онаалдаларын доллур болгаш ажыр күүседир дээш цехтиң ажылчыннары күженишкиннинг ажылдап келгеннер.

Он айлар иштинде 31 муң рубльдиң бажың иштининг янзы-бүрү хереселдерин бүдүрер планныг турган, 33.690 рубльдиң эт-херекселдерин бүдүрүп үндүргеннер.

Улуг Октябрьның байырлалынга чедиишкинниг ужуражыр дээш калбарган социалистиг чарыштар эки түүнелдиг болган. Октябрь айда бүдүрүлге планы 107 хуу күүсеттингген. Бисте бүдүрүлгениң мурнакчылары улам-на көвүдеп турары өөрүнчүг. Станокчу А. Соколов, чазаныкчы Л. Трояков, будукчу А. Малышева, эштекчилер Башкирцев, Шара-хоо, И. Полушин болгаш оондаа өскелер хүн нормазын үргүлүү 120 хуудан өрү күүседип, коллективтиң чоргааралы болуп турарлар.

Чедиишкиннер-биле чергелештир ажылда бар четпестерни санал бергеш эштер Ковалев, Хасанович, Лопаткина, Пересорина болгаш өскелер-даа илереткеннер.

Машина салбырының мастери Петрова ажылды кандыг-даа план, учёт, контроль чокка эрегчей удуртуп турганындан чазаныкчы Юшин 8 аъш-чем шкафтарын эки кургаваан, шынары багай ыяш-биле, чүгле хууда оруглга ажылдап алырын бодап кылган. Кыштың соогу эгелээн болгай. Бүгү мебель цегин чылыдыр ужурлуг ийи чаа бус-биле изидер котөлдарны мынчага чедир ажылдага кирбээн. Чамдык салбырларны ам-даа чылыглап септевээн.

Техниканың айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин хажыдар чоруктар хөй.

Үстүнде четпестерни чоокку үеде эдип алыр болгаш чыл планын хуусаа бетинде күүселивр деп шиитпирниитти хуралга хүлээп алдынган.

А. ДАРЫ-СЮРЮН.

Баштайгы хүннерде

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунга чедиишкиннинг ужуражыр дээш, Барыын-Хемчик районнуң колхозтары, совхозтары мал кыштагладыышкынын организастыг эгелээн. Сөөлгү хүннерде «Барлык» совхозтуң Хөнделең салбыры (эргелекчизи эш Лама) кыштагларынга чөп организастаан. Баштайгы удаада салбырдан 11 коданның малчыннары кыштагларында кежүп четкен. 21 коданга шээр мал, 9 кезек черге боза малды кыштагладырын планнаан.

Сиген соортукчези, өдек болгушкуну организастыг чоруттунган.

• • •

«Шекпээр» совхозтуң Аянгаты, Бичe-Тей, Дөн-Терезин салбырларында кыштагларынга өске салбырлардан организастыг эгелээн. Аянгаты салбыры механизастаттынган хойжу бригаданың төвүн септеп, ажыглалга киирген. Бо чылын от салбырда чаа библиотеканы ажыттыкан, кыпыл булуңну эки дерээн, аңаа малчыннар культурлуг дыштанып болуруңуң аргазы бар. Салбырның малчыннары 20 кезек кыштагларда. Кыштагларже ийи автомашина, бир трактор сигенни доктаамал соортуп турар.

Ноябрь 20-ден эгелеп Дөн-Терезин салбырының малчыннары кыштагларже көжүп эгелээн. Совхозтуң директизязы малчыннар көжүреринге ийи автомашинаны, бир шанактыг трактору быжыглаан. Ол салбырның малчыннары 200 тонна өдек болер планын ажыр күүсеткен. Малчыннардан Сайын Чимит-оол, Байырты-Белек Данзы-Белек олар боттарының кыштагларын кышка белеткеп алганнар.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

Дружиначылар

Таңды районнуң Күр чер кедээ Советти «Тиилелге» совхозта улусчу дружинаның ажылынче бодунуң кичээнгейин үргүлчү угландырып турар. Чоокта чаа болуп арткан сессиязымга дружина командирининг илеткелин дыңнаан, эки-тура организациининиң чамдык ажылдарны чорутканын ол демдеглээн.

Суурда үжен ажыг дружиначылар боттарының командирлери эштер В. Бирбю, С. Седен-оол оларның удуртулгазы-биле хөй-ниитиниң черлеринге, кудумчуларга дежурныйлаар хүлээлгезинге ынтаамал күүседип, чон ортузунга хөөйлу-дүрүм таныылгазын калбартып турарлар.

Бо ажылдар эки үүнелди берип турар. Эрткен чылдарда «Тиилелге» совхозтуң төвүнге арагалаар, ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар хөй болуп, оон уламыдан ниитилелге айыылдыг кем-херек үүлгединиинерни бедип болгулап турган болза, ам суурда эрге-чурум үрээр чорук кискүзүү-биле аваажээн.

Арагачыларны, хулиганнарны, мангыстаачак амыдыралдыларны чогуур үезинде илередир болгаш чурум үрээр чорукту баш удур болдурбас дээш демнелге боттарының эрес-дидим, чаныш-сыныш чок чоруун дружиначылар эштер С. Седен-оол, О. Машпак-оол, С. Экер-оол, А. Федячкин, Н. Юркеевич даэш, өскелерда үргүлчү илередип турарлар.

Оон-биле чергелештир улусчу дружинаның ажылында шыгыы четпестер сессияга база илерээн. Оод штабның тургускан болза-даа, бодунуң хурал-суглаазын чаңгыс-даа удаа чыыдырбаан болгаш дружиначыларның ажылын тодаргай удуртпайн келген. Түс-түс дружиначыларның ажылын түүнээр, оларның илеретken четпестерин түс черинге тарпия, совет органнарынга медиэлээр хемчеглер ам-даа алдынмайн турар.

Чамдык дружиначыларның талазындан ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле боттарының хүлээлгезин чүгле дежурныйлаан үезинде күүседири-биле кызыгаарлаттынарын бодаар, а өске үелерде чурум үрекчилерин көре-тура-ла аназ эрттирип каар чоруктар бар болган.

Дружинаның ажылында илереэн четпестерни чайладып, оон штабның ажылын сегидер, совхоз бүдүрүлгезинин мурнакчыларының, илеп-кейлиг хөй-ниитичилериң иштинден оон хүрээлеңнин улам-на калбартыр, түс-түс дружиначыларның ажылынын дуржулгазын, эрес-дидим чорук-тарын илередип, оларны мактаар хемчеглерни алырының чүгүлазын Советтиң күүскомунга сессия айыткан.

Т. ТАВАА.

ПАРЛАЛГА ЧАГЫЛГАЗЫ

Улуг-Хем районда Эйлиг-Хем сес чыл школазы парлалга чагылгазының талазы-биле мурнакчы коллективтериниң бирээзи. Башкылар ниитизи-биле төп болгаш республика солуннарын 42, журналдарны — 38 кезекти чагытканнар. Чижээ, эштер Бичe-оол 12, Чөреве 11, Опай 9, Маадыр-оол 7 чагылгалыг болган. Чагылга ам-даа үргүлчүлеп турар.

В. БЫШТАК-ООЛ.

• • •

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң кежигүннери парлалга чагылгазын организастыг эрттирип турар. Бо чылын барык өг-бүле бүрүзү чагылгалыг болур. Колхозчулар ниитизи-биле «Шын» солуунуу 280 кезекти, «Тываның аныяктарын» — 265-ти, «Ленинчи оруктуу» — 170-ни, «Чаа Моол» деп журналды 22-ни болгаш өске-даа солун, сеткүүлдерни чагытканнар. Оон-биле кады мыйыстыг бода мал фермаларының болгаш хойжу бригадаларның ажыл-ишчилери чагылганы уламчылап турар.

Х. ДОРЖУ.

БРИГАДА КЫШТАГЛААН

Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң Хендергеде комплексилиг бригадазын коммунист эш Д. Кенден удуртуп, онда 3630 хой, 730 инек, чүс-чүс четпес саңныг хаван, чылгы мал бар. Шээр малдың 7 кезек, боданың 5 кезек кыштагларын кышка эки белеткеттинген. Бригаданың малчыннарынга кышка удуур 10 чаа чурттапга бажының белеткеп, ажыглалче киирген.

Бригада мал чеминге белеткеп алганы 76 тонна сигенин, 2128 тонна силозун кыштагларда чедирип эгелээн. Бригада төвүнде кызыл бугун, хлеб быжырар чер доктаамал ажылдап турар.

Н. ЛОПСАН.

Мал кыштаглаашкынында

Белеткелдиг кирген

Чаңгыс-Теректиң чоок-кавызынга кодан-кодаг хойларны түс-түзүнде ажаал, кадарып чораан малчыннар боттарының күүжүн кадып, бот-оруглга-чарыглалыг хойжу бригада болуп ажылдаарын шиитпирлээш, 1962 чылдың апрельден эгелеп ындыг бригаданы тургуза бергеннер. Ол болза Барыын-Хемчик районнуң «Мурнакчы» көдээ ажыл-агый артелинде ам үеде ажыл-агыйы элээн шуулап, тудуг суурун тургузуп, организастыг ажылдап турар хойжу бригадаларның бирээзин.

Чоокта чаа ол колхозтуң төвүнге болуп эрткен районнуң малчыннарының чөвүлел хураанга хойжу бригаданың бригадири эш Чымы-Очур бодунуң бригадазының ажылын чугаалаан. Хойжу бригада болза ажыл-агыйны аайлап башкарар, кол-кол айтырыгларны чугаалажып шиитпирлээр, хүн бүрүнүң тыптып кээп турар айтырыгларын барып тургузар, сүмележир болгаш хурал-суглаа, өөредилге арттирер төптүг болур ужурлуг. Ам үеде ындыг төп колдуунда тургустунган. Бригаданың төвүнде дөрт аал иштин чурттаар бажыңны туткан, штукатуралап, чугайлап дооскан. 1000 баш хой кирер улуг кажааны тутkан. Чунар бажың болгаш өске-даа тудуглар кыдыныш турар.

Бригаданың 11 кодан хоюнуң кыштагларын кыштаглаашкын эгелээринин мурнунда-ла септеп дооскан. Шупту 15 кыштаглыг, оон иштинде 4 кыштагны курлавыр кылдыр белеткээн. Хойжулар чурттапга бажыңнары-биле барык хандыртынган. Бо чылын от-сигенниң үнүжү хиреллиг үнген болза-даа, хойжулар 84 тонна сигенни, 22 тонна силосту белеткеп алган. Бо чылдың байдалынга одарларны чөп ажыглаар соруглга-биле хойларны бир коданга-да 250 — 350 баш кылдыр үзүп тургускан. Ынчангаш хойжу бригада кыштаглаашкынга белеткелдиг болгаш организастыг кирген деп санадыш турар.

— Кыштаглаашкынга уткуштур бистиң бригадада кылдынган ажылдар эвээш эвес. Ынчалза-даа оон-биле кыштыы тоовайн эрге бээр бис деп төөреп болбас. Бар мал чемнерин камнаар болгаш бодамчалыг чаргдаар херек. Одарларны кончуг тааристыр ажыглавас болза хоржок. Бригаданың төвүнүң чанында тараа хоорзунунга хойларывысты одарладып, ону планнын-биле ажыглан турувуста, сөөлгү үеде өске черлерден хойлар-даа, өске-даа малдар кээп үглеп туруп берген. Бир эвес ынчаар болза, ол тараа одары дораан курутлап калыр болгаш бистн бергедээшкинге таварыштырар. Бо дугайында колхозтуң баштаар чери дораан хемчег алза чогуур — деп, эш Чымы-Очур саналынга шын негелдеп кылган.

Бригаданың өске көргүзүглери кандыгыл дизе, бо чылын хой бүрүзүнден 2 кг 40 грамм дүктү алган. Ынчалза-даа күрүнеге садар планынга 507 кг дүктү чедирбээн. Күрүнеге 38 тонна этти сатkан болгаш планын күүсеткен. 1962 чылда тарын бөөдээдиланы багай чорутkанының болгаш эрткен кыжын малдың чаш төлү хорамчалыг болганының түүнелинде төрүүр 100 хой бүрүзүнден чүгле 68 хураган алдынган. Бо байдал хойжуларны элээн бодандырган болгаш моон сонгаар ыңдыг куду «дүжүттен» чайлаарының хемчээн алырын негей берген. Маңаа кол айтырыг — тарын бөөдээдиланы шынарлыг чорудары болур деп шиитпирлээш, бо күүн 1338 хойну тарын бөөдээткен болгаш 500 ажыг хойну суда эдериштиргеп.

Л. МОНГУШ.

СЕПТЕЛГЕДЕ

★★★

Көдээ ажыл-агый техниказының Таңды район каттыжымышкынының мастерскаяларында дезир даажы үзүктел чок дыңналыр. Алдан дөрт чылдың тарылга ажылынга трактордарны механизаторларның белеткеп турары ол. Слесарьлар, мотористер болгаш мурнунда трактористер, комбайнерлер болуп ажылдап турганнар септелгеде ажылдап турар.

Трактордар септелгези шуштурулгалыг аргаже-биле чоруп турар болгаш ажылдаарынга белен тракторлар улаштыр-улаштыр белен болуп үнүп турар. Эштер И. Кибаков, П.Витасик болгаш өскелер-даа септелгеде эки ажылдыглар.

ЧУРУКТА: слесарь П. Витасик трактор септелгезинде.

★★★

АК-ДОВУРАКТАН

Үлегерлиг ирей

Ак-Довурак суурдан улус даажыглаан машиналар фабриканың кол корпузунуң мурнуу чарыныга эртен эрте маңнажып келгилээн. Бир машинадан болуу-биле дүже халышкан каш аныяк кыстар өөрүнден чара маңнашкаш, адаанда от одап каан улуг деспи чанынга келгеннер. Оларның бирээзи өөрүн мурнай орта маңнап четкеш, хып чыткан улуг кезектерни чүшкүрбүшаан, өөрүнге чугаалаан:

— Бистиң деспиде чугай малгажывысты эргизин, эртенин-ге от одап каар — магалыг-ла буянныг кижи тыпты берген чүве-дир аз, уруглар!

— А бо носилкаларывыс дүүн дежик черлерлиг турган чүве, түвектии аажок, ону сыксып-ла турар. Ам дээрге, дыка эки кылдыр эде кылып каан-дыр, көрүңерден — деп, бирээзи чугаалаан.

Суурдан чаңгыс-даа машина үнмээнде, ындыг эрте чедип келгеш, ол бүгүнү чүү кижи кыла тыртып каанын мени база-ла сонуургады берген. Бо таварылга бажыңның иштининг Ооржак Калдар-оолдуң комплексилиг бригадазынга болган. Уруглар-биле кады ол кижини сураглап келириниске, ол-ла бригаданың эң улуг назылыг тудугжузу Чаңгар Кумзатпаевич Ооржактың кылган ижи болган.

Ону тудугжуларның «бистиң Чаңгар превис» дижип хүндүткел-биле адап турары таварылга эвес. Бүгү-ле тудуг объектилеринге ышкаш, кол корпуска ажыл-иш хайныгып үнген, а Чаңгар ирейни оларның аразындан дилеп тыпкаш, танышар деп шиитпирлеп алган бис.

Бригадир Калдар-оол-биле ийилээ кол корпустуң үшкү каъдынга, оон ажылдадып каан черинге четкеш, демги кырганны тыппадывыс. Ында ажылдап турар оолдардан айтырарывыска, ол кады ажылдап турар эжибиле демги черинде ажылды шагда-ла доозупкаш, өскээр чорупкан болду.

Адаккы каътка келириниске, улуг соңгаларның рамаларын эптеп, соңга кастыы-биле хана аразын сыксаан, ийин тудугжу чай-хөс чок ажылдап тур. Оларның бирээзи — күдер-шыырак мага-боттуг, кижи ортузу чеде берген тудугжу болду. Ол дээрге — Хову-Аксыдан маңаа дузалажыры-биле чедип келген коммунист Григорий Евставевич Чаптыков.

— Мээң маңаа келгеш кады ажылдап киргеп эжим кырып-назылаанынга-даа чалынмас, эрес кижи. Ажыл шагы эгелээринге чедир оранчок эрте, Ак-Довурак суурдан бээр чадаг маңнап үнүп келир. Ол чедип келгеш, аңаа халас уе черле эрттирбес деңер даан: бажың ишти чугаблап, малгаштап турар бригаданың ургларынга дузалажы каапгар, бызаңчы өөрүнүң балды-хирээзин чаныш, одагларга от салып — черле улус келгиже ыяавыла бир ажылды кыла тыртып каар. Оон кады ажылдап турары оолдар, кыстарындан чыдып калбайн, ажылдап тура хүнзээр — деп, Григорий Евставевич бодунуң кожазында турар ирейже айыткаш, чугаалап үнду. — Бо-даа кырыырын уткан кижи.

Ховенинг чүвүр кеткен, чолдаксымаар ирей, бедик соңганың чаактарын сыксып дооскаш, бөргүнүң халбаңнарын талбайты, куу доозун шыпкан фуфайказын хөрүктедир, оон дуже халып келгеш, бистиң-биле эрези сүргей мендилешти. Чаңгар Кумзатпаевич ол болган.

Ол ам чүгле Ак-Довуракта безин 10 чыл ажыр ажылдап турар. Мында туттунган тудуг бүрүзүнүң таваандан тура билир, оларны тудушкан деп, Ооржактың дугайында чугаалаза хөөрем болбас. Ол 1952 чылда борта ажылдап тургая экспедициянның ажылчыны болу берген. Ынчан оон ёзулуг мергежили — бызаңнаар ажыл чок турганы-биле ол аңаа ажылчын болуп ажылдап турган. Кажан ёзулуг тудуг ажылдары эгелей бээри билек, ол бир-ле дугаарында аңаа киржип эгелээн.

Бо тудугга киргеп үезинден эгелээш, Чаңгар ирей чаңгыс-даа катап аажы хүнү үзүп көрбээн. Ол бодунуң кызымаккай күш-ажылы-биле Ак-Довуракты аныяк өскенинге ёзулуг-ла үлегер-чижектиг болуп келген. Бо-ла тудугга оон бодунуң оолдар, кыстары база-ла ажылдап турар. Эш Вишневскийге удурткан арматурщулар бригадазында оон бичии оглу Ооржак Дорай-оол, дузалаар будурулгелер комбинадының ыяш дилер черинде — Ооржак Семис-оол, эш Мокраштың комплексилиг бригадазының мурнакчы ажылчыны — Ооржак Дүүүне олар адазы ышкаш мурнакчы тудугжуларның санында кирип турарлар. Чаңгар Кумзатпаевичиниң ажы-төлү шупту ажыл-ишке чүткүлдүг кижилер: кыстарының чамдыызы база Ак-Довуракта ажылдап турар. Эң улуг оглу бо чылын 42 харлаан — ол ам совхозта хөй-жу.

Комсомолчулар болгаш аныяктар колдаап бо улуг тудугга оолдар, кыстарындан тудак чок ажылдап турар Чаңгар ирейни чүү чүве эрес сорук киирип турарыл? Төрүттүнгеп болгаш өскен черинде тыва аар үлеттиринүң баштайгызын кыраан назынында чүгле караа-биле көөр эвес, ону холу-биле тудуп тургусчур аас-кежии ирейни чалгынналдырганы олдур.

О. НАМЧЫЛАК.

Бөгүн — Африканың хүнү

ЧУРУКЧУ Ю. Берковскийниң плакады

Дугуржулганы чедип алыры — кол чүүл

ЛОНДОН. (СЭТА). Пулга (Дорсетшир графство) болган митингиге чүве чугаалап тургаш, Великобританиянын Коммунистиг партиязының чингине секретары Джон Голлан Чөөн болгаш Барыын таланың аразынга бот-бодун билчир чорукту чедип алырынга Англия деткижер ужурлуг деп чугаалаан.

«Ол дугайында НАТО-нуң ядролуг стратегиязындан адырлыр ужурлуг бис. НАТО биле Варшава Керээзиниң организациязының аразынга халдашпас дугайында керээ бистерге эргежок чугула негеттинип турар. Бүгү колониалисчи дайынналры узуткаар ужурлуг бис» деп ол үргүлчүдеп чугаалаан.

Бир эвес ындыг политиканы чедип аптар болзувусса, ынчан Каттышкан Штаттарда тайбынче чүткүлдүг бүгү кижилериниң туружун деткинир болгаш быжыглаар апаар бис деп. Джон Голлан немеп чугаалаан.

Колонизаторларның кажарлаашкыны

ЛОНДОН. (СЭТА). Колониалисчи эрге-чагыргалар англия протекторат Басутолендиге кризисти өнчүк-чөнгээ-биле үндүрүп, ол девискээрге хамаарышпас чорукту тыпсырын төдиргай эвес уеже сонгаарладырып бодап турар.

Колониалисчи эрге-чагыргаларның база чүрттүң политиктиг партияларының төлээлекчилериниң киржилгези-биле түскай комиссия Басутолендиге хамаарышпас чорукту тыпсырын көрүп турар конституцияның төлевилелин ажылдап кылганы билдингир болгай. Басутоленд хамаарышпас чорукту чүгле 1965 чылда алырын айтып турар конституция африка чонуң негелделеринге бүрүң дүүшпейн турар болгаш чүртте кол эрге-хүлээлгелерни англичаннарга хевээр артгырып турар.

Ынчалза-даа англия эрге-чагыргалар ол конституцияны боттандырарын безин үр уеде сонгаарладырын оралдажып турар. Англия Басутолендиниң удуртукчуларының конституция дугайында айтырыгның талазы-биле чөрүлдээзин өнчүк-чөнгээ-биле күткүп үндүрер, ооң дараазында ол чөрүлдээлерни барымдаласаш, конституцияга «боттуг өскерилгелерни» киирер деп бодап турарлар.

Англи колониалисчи эрге-чагыргаларның үүлгедилери болза Англия бодунуң эрге-ажыктарын барымдаласаан, бистин хосталгавыска когарал чедирер деп. Басутолендиниң национал партиязының удуртукчузу Леабуа Джонатан чугаалаан.

Америк музыкант херечилеп тур

СТОКГОЛЬМ. (СЭТА). Даллас хоорайда Джек Рубиниң клувунга америк музыкант Рой Паркер үр уеде ажылдап келген. Ам Паркер Стокгольмда чүртээп турар. Джек Рубини ол эки билир.

Швед телевидениеге чүве чугаалап тургаш, ооң медеглээни чүл дээрге, Далласта полицейжилер хээлинге ынак. Руби полицейжилерни хээлеп алгаш, Освальдыны өртен сөөртүп үндүрер ужурлуг турган бажыңче шүргүп кире берген дээрзинге кандыг-даа чигзиниишкин чок. Руби кезээде боодуг чоруур болгаш Далласта кедергей барыын үзелдиг идегеттер-биле харылзааны тудуп келген кижи чүве. Бир эвес Руби хосталып үнүп кээр болза, ында кижи кайгаар чүве чок деп. Рой Паркер түңнелинде чугаалаан.

СЕНАТТЫН КОМИССИЯЗЫ ИСТЭЭР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Президент Джон Кеннединиң өлүргениниң байдалдарын, а ол ышкаш Ли Освальдыны элдептин-биле өлүргениниң байдалдарын иштики айыыл чок чорукту айтырыгларының талазы-биле сенаттың белеткел комиссиязы «ылаптыг истеп хынаар» деп, сенатта республиканчыларның удуртукчузу Эверет Диркеен дыннаткан.

ЧАЖЫТ СПУТНИК

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың Шериг-агаар күштери Ванденберге (Флорида штат) шериг-агаар базазындан чажыт спутникти салып үндүрген деп. ЮПИ агентилел дыннадып турар. Салып үндүрүүшкүнүт «Тор-Агена» деп ракетаның дузазы-биле кылган.

СОВЕТ КОСМОНАВТАР ИНДОНЕЗИЯДА

ДЖАКАРТА. (СЭТА). Президент Сукарно ноябрь 27-ниң кежээзинде совет космонавтар В. Николаева-Терешкованы, А. Николаевти болгаш В. Быковскийни кадайы-биле хүлээп алган. Президент биле космостуң совет маадырларының аразынга пайыралдыг беседа болган. Индонезия Республиканың сыдыс орденниң ийиги чергези-биле В. Николаева-Терешкованы болгаш В. Быковскийям шаңнаанының дугайын президент Сукарно чарлаан. А. Николаев ол бедик шаңналды бо чылдың эгезинде Индонезияга бодуунуң баштайгы аян-чоруунуң үезинде алган турган.

Шаңнатканнарга орденнерни президент киришкеннериниң адыш часкаашкыны-биле тывыскан. Совет космонавтарның чедишкиннеринге мен магадап тур мен деп, орденнер тыпсып тургаш Сукарно медеглээн. Космосту шинчээдип алырынга Совет Эвилели кезээде мүрүнда турарын болгаш бистиң улустарывыстың аразынга мөңге пайырал чечектелип турарын мен бүгү сагыш-сеткилимден күзеп тур мен.

В. Николаева-Терешкова президентиге өөрүп четтириишкинниң сөстери-биле чүве чугаалаан, мынча дээн: бистер бо шаңнаалдарны бүгү совет улуска, ооң кайгамчык күшажылчы херектеринге хамаарыштырып тур бис.

Шаңнаашкын ёзулалының соонда президент космонавтарга алдар болдуруп, шайлалга кылган, ол шайлалга хүндүлээнел чоруктуң байдалынга эрткен.

Президентиниң хүлээп алышкынынга баарының мүрүнүда космонавтар Джакартада ажылдап турар совет кижилерге аалдап чораан. Совет дипломатия ажылдакчыларының болган тускай эртемниглериниң суурунга боттарының чорааның дугайында тураскаал киллыр космонавтар совет-индонезия пайыралдың мяжын тарып олурткан.

Совет космонавтарның аян-чоруунга холбаштырган хөй санныг материалдарны индонези парлалга парлап турар.

• • •

ДЖАКАРТА. (СЭТА). Ноябрь 28-те совет космонавтар «Калибат» маадырларының хөөрүнге чораан болган Индонезияның хосталгазы база хамаарышпас чоруу дээш демиселге елген дайынчыларының тураскаалынга чечектер салган. Ооң соонда совет космонавтарны премьерниң бирги оралакчызы Субандрио болгаш премьер-министриниң оралакчылары Лейман биле Салех хүлээп алган. Индонезияның тайбың талалакчыларының национал комитединиң, индонези-совет пайырал инитилелиниң, «Гервани» деп херээжелеңер организациязының болгаш Азия база Африка чүрттарының сагыш-сеткил каттыштырышкынының комитединиң төлээлекчилери-биле космостуң совет маадырларының ужуражышкынны чылыг, пайыралдыг байдалга эрткен.

Хүндүс Джакарта университединге совет космонавтарның киржилгези-биле, космос делгемин шинчээдип алырынга Совет Эвилелиниң чедишкиннеринге холбаштырган лекция болган.

ТАЙБЫҢНЫҢ БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ СЕССИЯЗЫ

ВАРШАВА. (СЭТА). Ноябрь 28-те польша сеймниң бажыңынга Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязы ажыттынган. Европаның, Американың, Азияның болгаш Африканың 80 ажыг чүрттарын төлээлээн 450 хире делегаттар сессияның ажылында киржип турар.

Польшаның көскү хөй-ниити ажылдакчызы, Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң бюрозунуң кежигүнү Остап Длуский сессияны ажыткан.

Сессияның хүн айтырыы: Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президент-күүсекчизи профессор Джон Бернадың (Англия) илеткели, а ол ышкаш Жак Модольдуң (Франция) «Термоядролуг дайынның айыылын болдурбас дээш база чепсегленишкинни бүгү-ниити дүжүрери дээш демисел» деп илеткели. Джон Маркстың (Мурнуу-Африка Республика) «Тайбың болгаш национал хамаарышпас чорук» деп илеткели. Альберто Касельниң (Аргентина) «Экономика, эртем болгаш культура талазы-биле улустар аразының кады ажылдажылгазын хөгжүдери» деп илеткели болуп турар.

ВАРШАВА. (СЭТА). Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президент-күүсекчизи Джон Бернал (Англия) бодунуң кадыңның байдалының чылдагаанындан Варшавага кээп шыдавайн барган ужурунда ооң илеткелин Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязынга номчаан. Бистиң кол соругавыс болза чепсегленишкинни дүжүрерин боттандырарын хандырары, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырары, колониализмни бүрүң узуткаарынче делегейниң улустарын мобилизастаары болуур дээрзин Джон Бернадың илеткелинде демдеглеп турар.

Ядролуг шенелделерни чамдык-кезиктеп хоруур дугайында Москва Керээзиниг, чепсегленишкинин дүжүрер болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар талазы-биле ажыктыг хемчегленинг оруунга баштайгы базым кылдыр, Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң Президиумуу байыр чедирип турар деп, Джон Бернал демдеглээн.

Ынчалза-даа делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң эгелээн чавырылышкынын үреп база делегейни чаа кризисче кинр чыгап болгу дег хөй санныг күштер делегейде ам-даа бар дээрзин сөөлгү болуушкуннар көргүзүп турар.

Джон Бернал чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле совет саналдарны, ооң иштинде 18-тиң Комитединиң эвлегліг хуралдарын бедик деңнелге эрттирер дугайында саналды деткээн. Тодаргай шиитпирлерни хүлээп алырынга бүрүң эргелиг кижилер ындыг таварылгада чугаалажышкыннарны чорудуп болур ийик деп, ол бижээн.

Ам-даа хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг бис деп, илеткелчи демдеглээн. НАТО-нуң кежигүнүнүң чүрттар биле Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң аразынга халдашпас дугайында керээни чарарының айтырыы, Европага болгаш делегейниң өске-даа районнарыга атомнуг эвес зомаларны тургузар дугайында айтырыг ам-даа шиитпирлеттинмээн. Чепсегленишкиннерни, ылаңгыя ядролуг чепсектиң амгы эндере будуруушкүнүн сокладырынче бүгүдени кыйгырар ужурлуг бис. Ядролуг чепсектиң шенелделерин чамдык-кезиктеп хораанындан бүрүң хоруурунче шилчирини хандырар ужурлуг бис. Хөй талалыг кандыг-даа ядролуг күштерни тургузарынга удур демисежир база өске чүрттарже ядролуг чепсектиң нептерен тараарын моондактаар ужурлуг бис.

Кошкак хөгжүлделиг чүрттарның хөгжүлдезиниң оруунда кол мооидак болза хөреңгилерниң болгаш билиглерниң чок болуп турарында эвес, чогум-на харын ол чүрттарга хосталганы тыпсырынга капиталистиг күрүнелерниң күзел-могунда деп, илеткелчи айыткан.

Бузулбас пайыралдың магадылалы

ПРАГА. (СЭТА). Пайырал, бот-бодуунга дузалажылга болгаш дайын сөөлүндеги кады ажылдажылга дугайында совет-чехословак Керээниң хуусаазын 20 чылда узадыр дугайында Москвага ат салган протоколду чехословак хөй-ниити «төөгүлүг ужурдузалыг документ» деп үнелеп көрүп турар.

Ол протоколга ат салган дугайында Москвадан келген тодаргай отчётарны ноябрь 28-те Праганың бүгү солуунары бирги ариннарынга парлаан.

Бистиң чүрттарывыстың аразында политиктиг болгаш экономиктиг харылзааларга ооң шылгараңгай базым болуру маргыш чөк деп, «Руде право» солуун бижээн. Керээниң күштүг хуусаазын узатканы — ол дээрге эрең-гей чүүл эвес, а бистиң аңы-дүңча чүрттарывыстың аразында пайыралдың болгаш кады ажылдажылганың харылзааларының бузулбас болгаш быжыглаар деп, ол солуун үргүлчүлеп бижээн.

Дайынның аар-берге чылдарында бистиң чүрттарывыстың аразында тургустунган аңы-дүңма харылзаларның чаагай үре-түңнелиниң болгаш амыдыралчы күштүүн 20 чылларның дуржулгазы көргүскен дээрзин «Руде право» солуун демдеглээн. Эң аар-берге үелерде-даа база ол ышкаш тайбың тургузуушкынның үезинде-даа ол керээ шын оруктуң айтып, бистиң хостуг, хамаарышпас хөжүлдевистиң магадылалы, бистиң айыыл чөк чоруувустуң болгаш бистиң черивиске дээп болбас чоруктуң магадылалы болур дээрзинге бистиң улузувустуң кажан-даа чигзинмейн келгени бахыткаттынган.

ГЭС ХОЛЛДУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Президент Кеннединиң политиказын уламчылаар деп, Джонсонуң чазааның бодап турарын чөө президентиниң конгресске чугаазы колдуунда бадыткаан деп, Каттышкан Штаттарның Коммунистиг партиязының удуртукчуларының бирээзи Гэс Холлдуң парлалгага кылган медеглелинде чугаалап турар. Тайбыңның политиказынче болгаш хамаатты эргелер лугайында хоойлуну доп-дораан хүлээп алырынче кыйгырыгны АКШ-тың Коммунистиг партиязы улуу-биле деткип турар деп, аңаа холбаштыр Г. Холл медеглээн.

Өлүрүкүнүң огу чүгле президент Кеннедиге дегген эвес, харын-даа ол ок делегейниң дүшкүүрлүг чоруун кошкадырының, аймак-сөөк ылгаар чорукту дүргени-биле сокладырының политиказын үзеринче шыгааттынгаи турган деп, медеглелде демдеглеп турар.

Америк улус АКШ-тың Мурнуу Вьетнамда азы делегейниң өске-даа районнарында империалистиг хөделиишкиннерин кажан-даа бүрүңү-биле деткивейн турган, ындыг политиканы ол ам-даа деткивес деп, Г. Холл медеглээн. Өске талазында, хамаатты эргелер дугайында хоойлуну хүлээп алыры-биле президент Кеннедиге туураскаалды тургузарының идеязын америк улус сорук киришкин-биле чүүлдүтзүнүп көөр. «Тайбыңны дилеп тыварынга эрес-дидим чорукту» илереди дээп олген президентиниң кыйгырыынга америк улус база-ла каттыжып турар болгаш депшилеглиг социал хоойлуну хүлээп алырынче угланган бүгү-ле күжениишкиннерин бүрүңү-биле деткинир.

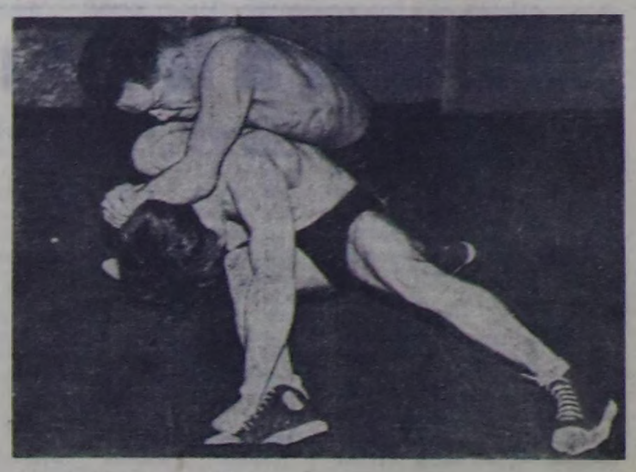

Чыл келген тудум Тываның мөгелери чаа-чаа чедишкиннерни чедип ап турарлар. Хостуг хүрештиң мөгелерин спорт мастери, тренер эш Хасанов мөгелерни чүткүлдүү-биле өөредип турар. Мөгелер ам Новосибирскиге болыр спортчу ужуражышкынга белеткенип эгелээн.

ЧУРУКТА республиканың шыырак мөгелери пединституттуң студентизи Момбужай Ондар биле түбдиспансерниң эмчизи Вячеслав Ковидяев олар белеткел үезинде.

Фото В. КРАСНИКОВТУУ.

КНО-нуң Кол Ассамблеязының пленарлыг хуралы

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның түскай корр. С. Лосевтиң дамчыдып турары болза: ядролуг болгаш термоядролуг чепсектиг ажыттларын хоруглаар дугайында конвенцияга ат салыры-биле конференция чыылдырар дугайында бирги комитеттиң резолюциязын КНО-нуң Кол Ассамблеязы пленарлыг хуралга ноябрь 27-дең бадылаан. Ында ындыг конференцияны чыылдырар дугайында айтырыгны доя-дораан өөренип көөрүп болгаш ооң түңнелдеринең дугайын Кол Ассамблеяның XIX сессиязынга илеткээрин чепсегленишкинни дүжүрер талазыбиле Женевада 18-тиң Комитединиң чөвүлел хуралындан дилеп турар.

Социалистиг чүрттарны киржиттир, хөй нуруузу болуп турар 64 бадылаашкыннар-биле ук резолюцияны хүлээп алган, 25 төлээлер дадагалзаан. АКШ-ты, Англияны, Францияны болгаш НАТО-нуң өске-даа чүрттарын киржиттир, 17 чүрттар удур бадылаан.

Чепсегленишкинни делегейниң үре-түңнелдиг контролюнүң адаа-биле бүгү-ниити болгаш бүрүң дүжүрер дугайында чугаалажышкынларны чепсегленишкинниң дүжүрерининң дугуруштунган принциптериниң дугайында совет-америкаң медеглелге болгаш чаагай тура-соруктуң ёзулугга дүүштүр, күжениишкинниг-биле болгаш шиитпирлиг катап эгелээринче 18-тиң Комитедиң кыйгырыын турар резолюцииниң Кол Ассамблея бадылаашкын чөөкө, делегаттарның адыш часкаашкыны-биле хүлээп алган. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чаавыралдырарының, дайынның кыжаның кошкадырының болгаш чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүң дүжүрер дугайында дугуржулгага илигзиг болурунуң хемчегленнинең дугайында дугуржулганы дилеп тыварынче 18-тиң Комитедиң Ассамблея кыйгырган.

Ядролуг болгаш термоядролуг шенелделерни сокладырының соңгаарладыр арга-чок эргежок чугулазының дугайында резолюциины Кол Ассамблея 104 бадылаашкыннар-биле (чаңгыс удур бадылаашкын (Албания), үш дадагалзаашкыннар-биле) хүлээп алган. Ук резолюция болза Москва Керээзиниг каттыжарынче бүгү күрүнелерни кыйгырып турар болгаш бүгүнү хаара тудуп турар дугуржулганы чаварыс-биле чугаалажышкынарны үргүлдүлээриниг 18-тиң Комитедиң кыйгырып турар.

Латин Американы ядро чок зона кылдыр чарлаар дугайында резолюциины хөй нуруузу 91 бадылаашкыт-биле хүлээп алган. 15 чүрттар — Алжир, Болгария, Бурунди, Белоруссия, Куба, Чехословакиа, Франция, Венгрия, Мали, Монд, Польша, Тунис, Украина, ССРЭ, Венесуэла — дадагалзаан. Албания бадылаашкыга кириштээн.

Югославияда байырлал

БЕЛГРАД. (СЭТА). Национал байырлал — республиканың хүнү-биле болгаш чаа күрүне тургузуунуң үндезинериин салган, чаа Югославияның улусчу эрге-чагыргазының баштайгы хоойлужудулга болгаш күүсекчи органы — Югославияның улусчу хосталгазының фашизмге удур вечизиниң ийиги сессиязының болганындан бээр 20 чыл оон-биле холбаштыр байырлаашкын бүгү Югославияда эгелээн.

Бүдүрүлгелерде байырладыг хуралдар эртип турар. Өөредилге черлериниг болгаш албан черлеринде ол ийиги сессияның база Югославияга социалистиг революцияның тимелгелериниң дугайында лекцияларны номчуп турар.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн республикага биче бүлүктәрлар, хар шоолуг чагбас хүн бодур. Барыын талакы районнарга биче хар чаар. Хат ой-тавында, мурнуу-барыын чүк үгланышкыныг.

Агаарның температуразы: республикага — 16—21, а Кызылга — 16—18 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ — 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Күзелге утпуштур» 10, 12, 2, 4, «Дээрде мооидактар чок» 6, 8, 10.

«КАА-ХЕМ»: «Уругларга программалар» 10, «Ол үштүң дүмези», 11, 1, «Казинода оптуг мегелээшкин» 3, 5, 7, «Чарыштырып үнүпкен», «Казинода оптуг мегелээшкин» 9.

«ЕНИСЕЙ»: «Ураң-шевер Марья» 10.30, «Ол чорук шагдаа черинге болган» 12.30, «Чүреатиң тураскаалы» 2.30, «Ол чорук шагдаа черинге болган» 4.30, 6.30, «Салам, Бахор!», «Ол чорук шагдаа черинге болган» 8.30.

«ВОСТОК»: Уругларга программалар 10, «Бежелээн Фертаидан келгеннер» 11.15, 1.15, «Искатели» 3.15, 5.15, «Ийи ава» 7.15, «Америкага 30 хонукта», «Бежелээн Фертаидан келгеннер» 9.15.

ДЕКАБРЬ — 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Александр Пархоменко» 10, 12, «Бүгү чүве киижилерге артып аарар» 2, 4, 6, 8, 10.

«КАА-ХЕМ»: «Чоруп-ла, чоруп-ла олурдувус» 11, 1, «Дээрде мооидактар чок» 3, 5, 7, 9.

«ЕНИСЕЙ»: «Казинода оптуг мегелээшкин» 2.30, 4.30, 6.30, 8.30.

«ВОСТОК»: «Бо чорук шагдаа черинге болган» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

БӨГҮН

Л. Митрофановтуң

«ДАЛАШТЫГ КЫЙГЫРТЫЫШКЫН»

деп үш көжегелиг, 8 көргүзүглүг шиизи болур.

Шии хүндүскүнүң 12 шакта база кежээ 7 шакта эгелээр.

ДИРЕКЦИЯ.

Кижизидикчиге болгаш тыва дыл башкызынга ажылдаар, дээди эртемниг эшти Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чалап турар.

Ажылдаар чери — Ленинградта театр, музыка, кинематографияның күрүне институду.

Культура министерствозундан тайылбыр ап болур. Телефон № 34—16.

БАШ ҮГЕ ААРЫЙ БЭЭРИЛ?

Баштың аарый бээр чоруу организмзиде ямзы-бүрү үрелиишкиннериниң дугайын медээлеп турары ол. Баш аарыглары ямзы-бүрү онзагай хевирлериг болур. Чижээ, хан базымышкыны улуг кижилер болза бажы аарыырда келдилиг хевирлиг, бирде кедерең, бирде оожургап болур. Ол болза хан базымышкыныың чидии-биле өскерилип, ооң салдарындан мээниң хан дамырларының херилгениниң, азы ооң боглуп турар аварганыңдан болур. Тар моондурув, үргүлчүлелдиг чөүл ындыг аарыгның тыптып келириниге таарымчалыг байдалды база тургуза бээр. Ынчангаш ындыг кижилерге тар хеп кетпезин, хөлүн эрттир чемнеммезин, үзүктел чок чөүлүге удур хемчегларын алырын сүмелеп турар.

Ортаамы кулаа принциплип аарып чоруур ийикпе, думчук аарыгларлыг кижилер чыл-чыыл-биле баш аарымыр чорукка таварышкылаар. Чижектеп көргүзээли: 9-ки класстың бир өөренекчизи бажым аарып турар-дыр, уттуучал, чемге хөөн чокталып турар апарадым деп эмчиге чедип келген. Школачының медициналчек гайморитти чыргадап чоруурун илерээн. Кезиин эмнээшкинин кылган сөөлүнде оолдуң бажының аарыры читкен, эки өөренип эгелээн. Ол болза ооң 2 чыл дургузунда аарып келген болгаш бажы аарый бээрге-ле эмнер ишиптерге кезек када намдадыптар, чогум эчизиниге чедир эттинмес тургаи.

Ооң ынай школачыларның бажы аарый бергилээр таварылгалар олариның караа четпезиилеп, база багай чырыктыг бажыңга ур номчулга кылып, могап-шылагыже чүве бижээниниден болу берип болур.

Чамдыкта ындыг база болгулаар: карак шилп кедип алыргада кижиниң бажы аарып турар апаар, ол дээрге карак шилин шын эвес шилип алганы ол дээрзин утпас херек.

Кыжаларлыг бичии уруглариың, а ол ышкаш чамдык улугдаа кижилериниң бажы аарыыр чоруунуң чылдагааны, ол куртарының үндүрүп турар хорда чүүлдериниң төп нерви системазы хораанаы берип турарындан, а ол ышкаш тырыктаашкындан болгулаар.

Грипптиң, малярияның болгаш оон-даа өске аарыгларың сөөлүнде тыптып келгилээр үш дапкыр нервилериниң болгаш чүшкүү нервилериниң невралгий базы неврит дээр аарыглары баш аарыы-биле кезээде-ле кады чоруур.

Баштың ямзы-бүрү аарыгларында чиигн-биле чайгадып ап болур хевирлери база хөй. Эмчилерге чаңгыс аай үткалыг хомудалдар келгилээр-дир: «Эртен кадыым коичуг эки болур-дур, а кежээ ажылдан баш бустуу берги дег аарып келир-дир мен, чүүдем ындыг чүве ийик!»—деп чугаалагылаар. Айтыра-айтыра келирге демги кижиниң ажылдан олурар өрээли дапкыш, ооң иштии агаарлатпайн турар болгулаар. Ооң хөмүрзүг ажыг хей көөндээш, ол өрээл иштиниң кислороду эвээш апаар. Албан, будурүлге черлерииге ажылдаар черлерии организастаар, гигиена талазы-биле таарымчалыг байдалды, ылаңгыя ажыттыг агаарладыышкынны тургузарын чугулалап көөр херек.

Нервилериниг бүгү адырлары хан-биле, чогуур хемчээлдиг кислород-биле хандыртынган турар ужурлуг. Арыг агаар кижи бүрүзүнге, ылаңгыя дапкыш өрээлде ажылдап турар кижилерге эң чугула. Хүн бүрүде 2—3 шак иштинде арыг агаарга чоруп, хүн чурумун шыңгыы сагыырын бодунга чаңчыл кылып алза чогуур.

Багай болгаш ей-шаанда эвес чемненип турарындан база-ла баш аарый берип болур. Аштай бергенде баш аарып келир байдал бүгүдеге билдингир боор. Кургаг чем чиир чорук кадыкка хөөн чогуг хоралыг. Чемниң ямзы-бүрү шынарлыг болгаш витаминнерлиг болур чоруувуче кол ачезинээин салыры чугула. А, С, В бөлүктүг болгаш Д витаминнер четпес болза организмге чүүнүзда муриумда төп нерви системазынга куштуг өскерилишкиннерии болдура берип болур. Ындыг кижилериниң үргүлчү бажы эрыыр, баш десиннер, бүгү бодуу кошкап, ажыл кылыр шинээ чидер. Витаминнер уругларның өзүп олурар чаш организминге оиза ужур-дузалыг болгай. Амыдыралчуртталгага гигиенаның нептерен дүрүмнерии сагывас чоруктардан баш аарып болур: бажың иштии агаарлатпас болгаш бажың иштиниг хеп чуур, кургадыр. чем ыылыр өрээлде чем артыынчыларын өрээлге үр тургузар, дээш оон-даа өске. Ол ышкаш одалганы шын эвес чоруктардан база өрээлге таакпы тыртар чоруктардан баш аарып болур дээрзин шинчиледдиг хайгаралдар көргүзүп турар.

Баш аарыының оиза хевири болур мигрень дээр аарыгның дугайында кащ сөстен чугаалап көрөвүл. Мигрень болза хемертеи соктунган хевирлиг тыптыр аарыг. Ооң тыптыры сүрээдээшкин, уйгу чокталыр чорук, утаанныг азы мага-боттуң эмнии эрттир могап-шылаанының түңнелинде тыптыр.

Мигреньниң аарып эртери ямзы-бүрү болгулаар. Ол аарыгдан чамдык кижилериниң арны агара бээр, чамдыктарының — кыза бээр. Арын агара берген мигрень үезинде кофеин деп чаңгыс бор-бан эмнии азы чигирлиг витроглицерин деп эмнии ижер. Арны кыза берген таварылгада — пирамидон азы фенацетин деп эмнерии хереглээр.

Бистиң үстүнде көргүскен чижектеривис дээрге баш аарыының тыптыр демдектерии ыракта-ла чедир көргүспейн турар. Ынчангаш баш аарыын эмнээрге чүүл-даа мурнай ооң чылдагаанын тодаразыры албан.

САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчуур, бажың № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24.25 — 38, идеология тилиизиниң 37—13; харыысалгалыг секретарьын 23—35, кадрлар ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал киллизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал киллизиниң 22—64 чагыг ажылчын болгаш кадрлар корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал киллистериниң 21—27, иштики информация киллизиниң бүгалтериянын 31—75, корректорларның 21 — 47,20 — 60, солуу белейн-багланга 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01780. Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, НАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үдезилеттинген

1963 ч.
ДЕКАБРЬ
3
вторник
№ 285 (5689).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

Мал кыштаглаашкынын — депутаттарның кичээнгейинге

Чеди чылдың бешки чылы дээштүр чоокшулаан. Коммунизм тургузуушкунунга боттарының салыышкынын киирип турар кодээнин ажыл-ишчилериниң кайгамчыктыг ажыл-херектериниң дугайында медээлер чер бүрүзүнден кээп турар. Тес-Хем бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйлары кодээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле социалистиг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип, ылангыя малчыннар боттарының сезүн эдепп, күрүнеге эт, сүт, дүк садар хүлээлгезин боттандырганнар.

Чөөн-Хемчик, Каа-Хем болгаш Таңды районнарның хөй-хөй ажыл-агыйлары чаруштың бирги одурүүнда киргеннер.

Ам мал ажылында эң харысаалыг уе — мал кыштагладыышкынының уези. Анаа ажыл-агыйның канчаар белеткеңгенинден, малдың кышкы ажаалгазын кайы хире организастаанындан мал ажылының моонынай хөгжүлдези, оон продуктулуун бедидери, ону бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күүседири, чеди чылга төлептиг салыышкынны киирери хамаарыжыр.

Ниитиниң малын чедиишкинниг кыштагладыр сорулганы шиитпирлээринге чер-чер Советтери, оларның депутаттары улуг рольдуг. Улустуң өзулуг айбычылары болуур биистиң депутаттарывыс массаларның организакчылары, малчыннарның сүмелекчилери болуур хүлээлеглиг. Мал кыштагладыышкынын чедиишкинниг чорударынга оларның организакчы ажылы улуг ужур-дүзалыг.

Партия организацияларының удуртулгазы-биле чер-чер Советтери кайда-ла перспективтиг, шудургу ажылдан, депутаттар ажыл-херекке идепкейлиг киржип турар болдур, ында мал кыштагладыышкынынга белеткел бүгай эвес чорууттунганын херек кырында байдал көргүзүп турар.

Кыштаглаашкынны үлегерлиг чорудар дээш демиселге кодээ Советтериниң болгаш депутаттарның идепкейлиг киржилгезиниң үлегер-чижектери биске бар. Чөөн-Хемчик районнуң Шеми кодээ Советтиниң инициативазы-биле колхозта мал кыштагладыышкынынга белеткелдин массалыг хыналдазын чоруткан. Ол ажылга депутаттарны калбаа-биле кириштирген. Олар фермаларга, хойжу бригадаларга барып, малчыннарның чуртталга байдалын экижидер хемчеглерни боттандырарынга дузалашканнар. «Большевик» колхозта партия организациязының удуртулгазы-биле кодээ Советтиң депутаттары мал чемнерин шын чарыгаары, одарларга малды чап одарладыры дээш контрольду организастап турар. Каа-Хем районнуң Ильинка кодээ Советтиниң депутаттары фермаларда болгаш хойжу бригадаларда улуг ажылды чорудуп турарлар. Депутаттарның идепкейлиг дузалашкызы-биле мал чемнерин үчётка ап, малды чемгеринниң рационун сагыыры дээш контрольду тургускан.

Хөй-хөй Советтерниң сессиялырынга депутаттар кыштагладыышкынга белеткелди чугаалажып, бо талазы-биле четпестерни чайладырының хемчеглерин айтып, ажыл-агыйларның удуртукчуларынга санал, сүмелерин бергеннер.

Республиканың ажыл-агыйларында малдың кышкы ажаалгазында четпестер болгаш бо ажылда чедир кылдымайн турар чүүлдер ам-даа хөй дээрзин демдеглезе чогуур. Бо чорук чамдык Советтерниң күүскомнарының болгаш депутаттарының организастыг ажылының четпезинден база хамаарыжыр. Ылангыя Улуг-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарның колхозтарының, совхозтарының мал кыштагладыышкынында улуг четпестер бар.

Чижээ, Арыг-Үзүү кодээ Советтиң депутаттары контрольга албаанындан «УТКА 25 чылы» совхозта хөй-хөй мал кажаалары чылыгаттынмаан. Чамдык малчыннар одаар ыяш-биле, чылыг тускай хептер-биле хандырганнар. «Күш-ажылдың хостуу» колхозта байдал база-да оон дээрбес. Ол чорук райкүүскомнуу-даа, кодээ Советтерни-даа дүвүретпейн турар. Ол ажыл-агыйларда контрольду болгаш оон удуртукчуларындан негелдени коштаткан. Мал кыштагладыышкынынга эрткен чылда таварышкан бергедээшкиннерден кичээнгейиг ап, бо чүүлүлә ажылды бүгү депутаттарның контролюнга тургускан болза, хожуудаашкын болбас иинк.

Кыштаглаашкынның баштайгы үезинде илереп турар четпестерни дораан чайладыр херек. Мал кыштагладыышкыны ышкаш ыңдыг чүүлүлә ажылче Советтерниң бүгү депутатарының, совет активтиң, бүгү хөй-ниитиниң кичээнгейин үгландырар ужурлуг.

Чер-чер Советтериниң депутаттары колхоз, совхоз, ферма, хойжу бригада бүрүзүнде мал кыштагладыышкыны ыңгыы хайгаарал алыры аргежок чүүлүлә. Мал чемнерин чөп чарыгаары дээш контрольду депутаттар чер бүрүзүнге организастаза чогуур. Мал чемнерин тотчегләәр, ескер чарыгдап буданнаар фактылар бар. Ниитиниң малынга белеткээн чемнерни оорлаар, кайы-хамаан чокка буданнаар чоруктар-биле кодээ Советтер, депутаттар ыңгыы демисежир хүлээлеглиг.

Мал кыштагладыышкынының үезинде Советтериниң, оларның кодээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссияларының, депутаттарның организастыг ажылын күштедирери улуг ужур-дүзалыг. Хыналарының болгаш хайгаарал янзы-бүрү хевирлерни — хөй-ниитиниң көрүлдезин, массалыг хынала, рейдилер чорудары, фермалар, бригадалар аразынга боттоттарын хынажыры чижектиг хевирлерни ажыглаары ажылга улуг идиг болур.

Чер-чер Советтери, оларның депутаттары кыштаглаашкын үезинде боттарының организакчы болгаш мобилизакчы ажылын күштедирип, ылангыя мал ажылында депутаттар аңаа үлегер-чижээн көргүзүп турган, чеди чыл планын чедиишкинниг күүседиринге боттарының төлептиг салыышкынын киирер.

Кыштаглаашкын үезинде малчыннар дугайында сагыш салыышкыны кичээнгейинин төвүнге турар ужурлуг. Бо талазы-биле эң Н. С. Хрущевтуң мооң адаанда сөстери биске удуртулга болур:

«Ырак одарларда хойнулар нушаамылчы маадырлыг чоруун көргүзүп турар. Оларның күш-ажылының, амыдыралының дугайында сагыш салыышкын — совхозтарның болгаш колхозтарның удуртукчуларының, партия болгаш совет организацияларының хан-дамырындан хөрээ болур».

Картофель ажылдакчылары-механизаторларга эш Н. С. Хрущевтуң чагаазы

СЭКП Төп Комитединиң Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев «Семозельхозтехника» Бүгү-эвилел наттыжыышкынының Төп машина-шемелде станцизының картофельди тарып остурер болгаш ажаап алырының комплексилиг механизациязының звеновузунуң немигүннери В. И. Кузнецов, В. Н. Козлов, И. И. Парамонов оларның чедиишкиннерин бедии-биле үнелеп берген. Картофельди тарып остурериниң болгаш ажаап алырының ажыктыг технологиязын, эң сайзырагай машиналарның комплексизин ажыглаары, звено бо чылдың агаар-бәйдузунуң нарын байдалдарында безин 157 гектар шөлге 2,5 муң тонна картофельди остурген азы звеноунуң немигүн бүрүзүнге-ле 800 тонна ажыг картофель онаажып турар. Бир центнер картофельди бүдүрериниң 54 минута чарыгдаттынган болгаш килограмм картофельдиң бот-үнези 2,5 копеек болган.

Бо болза найгамчыл түңмел-дир деп, Н. С. Хрущев картофель ажылдакчылары-механизаторларга чорутткан чагаазынга бижээн. Комплексилиг механизацияны нептередип база техниканы бедик бүдүрүнчүлүг ажыглаап турар черлерде картофель болза эвээш күш үнер культура бөлүп бар чыдар болгаш хөй оруулганы берип турар деп чүвени силерниң дүржүлгәәр бүзүредип турардыр.

Силерниң үлегер-чижээнерни хөй-хөй картофель ажылдакчылары-механизаторлар ажыглаар бөөр дээрзинге бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп турар деп, Н. С. Хрущев айытхан. Ажылга үлүг чедиишкиннерни болгаш хууда аас-кежикти звеноның немигүннеринге Совет чазактың баштыңы мүүзүн.

• • •

СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эш Н. С. Хрущевка чорутткан чагаазынга механизаторлар звеновузунуң немигүннерин күш-ажылдың эвээш чаргыдалдазын үндүрүп тургаш, картофельдиң бедик дүжүттериниң чылдазын канчап чедип алган дугайын тодаргай бижип турарлар. Картофельди тарып остурериниң технологиязын улам ыңай сайзырагайгыдарының болгаш техниканы ажыглаарын эжиктиргеринең күселеп-биле күш-ажылдың бүдүрүмчүлүүн улам бедидип база бир центнер продукцияны бүдүрерине хөреңгилериниң чаргыдалдарын эвээшедип болуур деп чүвени 1963 чылдың дүржүлгазы көргүзинен.

(СЭТА).

Күш-ажылчы рапорттар

Грузияның тараажылары—Төрээн чуртка

Күрүнеге тараа садарының планын күүсеткени-биле хөлбаштыр, Грузин ССР-нин ажылчы чоннарынга СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели изиг байырны чедирген. Республиканың ажыл-агыйлары Төрээн чуртуң ыяшанырына 12 миллион 240 муң пуд тараапы урган, оон иштинде аъш-чемниң кол культуразы — кыяш-тастың 4 миллион 300 муң пудту сатказ, азы өл культураны садып алырының планында баш удур көрдүнгенинден 1,3 миллион пуд хөй болуп турар.

Республикага шай, виноград, кат-чимис, цитрустар, лавра, таашкы болгаш өске-даа культураларны бүдүрериң улам ыңай көвүдедири-биле чергелештир, суггаттыг черлерни угаазылаалдыг ажыглаарынга база минералдыг чемиишчидилгелерни төгеринге үндезилээш, тараа бүдүрерин дыка көвүдедириниң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдан кылган деп, Грузиянын шөлдериниң ажыл-ишчилериниң рапорттунда демдеглеп турар.

(СЭТА).

Механизатор мергежил дээш

Тожу районнуң «Совет Тыва» кодээ ажыл-агый артелиниң баштаар черинде партия организациязы механизатор кадрларны белеткээриниң улуг кичээнгей салып турар.

Автомашинанын болгаш кодээ ажыл-агый машиналарының тургузуун өөренир тускай бөлүүм колхозта организастаттынган. Ук бөлүүм неделяда дөрт катап өөренир. Ында 14 механизатор, 10 колхозчу актив өөренип турар. Дыңнакчылардан Шожуя, Шолбандыр, Идам-Сат, А. Сат олар онза идепкейлиг өөренип, кичээлдерге эки белеткелдиг кээп турар. Колхозтуң механити Иван Васильевич Кудрин, тракторист Хомушку Аспан-оол, чолаачы Салчак Дөржу кичээлдерге эки белеткениң, көргүзүг материалдарын билдиляг ажыглап, кичээлдерин дыңнакчыларга солуп кылдыр эрттирип турар.

ТОРГАЛЫГНЫҢ МАЛЧЫННАРЫ

Өвүр районнуң «Торгалыг» кодээ ажыл-агый артели бо чылын 6400 хой кирер 16 кажааларны, чаш хураганнарның 8 кажааларын немей тудуп ажыглалга киирген, шээр малдың 147, мыйыстыг бода малдың 19 кажааларын дезинфекселеп база чылыглап септээн. 2121 тонна сигеи кыштагларда чедиртиптеп. Бирги, ийиги, үшкү хойжу бригадалар кыштаглаашкынга эки белеткенген. Кыштагларже мал чеми сөөртүрүн үргүлчүлээрин-биле автомашиналар болгаш тракторлар түс-түс бригадаларда бэлэглаттынган.

Колхозтуң Чалаату участогу (эргелекчизи Ч. Донгак) мал кыштагладыышкынынче база эки белеткенген. Ында сес хажээ немей туттунган. Ак-Чыраанның сүт-бараан фермазын тудуп, ажыглалга киирген. Колхозтуң бүгү малчыннары ноябрь 15-тен 28-ке чедир бүрүнү-биле кыштагларда көжүп хонгулаан.

СЭКП ТК-ның чанында идеология комиссиязында

СЭКП ТК-ның чанында идеология комиссиязының чоокку эрткен хүнерде болган хуралы театр уран чүүлүнге болгаш драматургияга холбашкан. Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге театрның ролюн бедидеринин дугайында, оон репертуарының идея, уран-чечен угланышкынының дугайында айтырыглар кичээнгейнин төвүнге турган.

Литератураның болгаш уран чүүлүн ажылдакчыларын, эвилелдекен республикаларның компартияларының төп комитеттеринин идеология айтырыгларының талазы-биле секретарьларын, хоорайларның, областарның болгаш крайларның партия комитеттеринин идеология ажылынын айтырыгларын харыылап турар секретарьларын, культура министрлерин болгаш чырыдышкын министрлерин, парлалганың төлээлекчилерин хуралга чалап келдирген.

ССРЭ-нин культура министри Е. А. Фурцева иштелкей кылган.

Иштеккелди чугаалажып көөрүнге драматургтар Н. Я. Зарудный, В. С. Розов, К. Я. Финн, А. В. Софронов, И. В. Шток, Т. Ахтанов, партияның Москва хоорай комитединиң секретары Н. А. Кузнецов, шүлүкчү А. А. Прокофьев, Украинаның КП ТК-зының эртем болгаш культура кылдызының эргелекчизи Ю. Ю. Кондуфор, критик Е. Д. Сурнов, Совет Армияның төп театрының кол режиссёры А. А. Попов, «Советская культура» солуунуң кол редактору Д. Г. Большов олар киришкен.

Чугаалажып көрүүшкүнге С. В. Михалков, Саратовтуң аныяк көрүкчүлер театрының кол режиссёру — Ю. П. Киселев, «Театр» журналдың кол редактору — В. Ф. Пименов, Ленинградтың Пушкин аттыг академиктиг шин театрының кол режиссёру — Л. С. Вивьен, «Театральная жизнь» журналдың кол редактору — Ю. А. Зубков, РСФСР-ниң культура министри — А. И. Попов, Горький аттыг улуг шин театрының кол режиссёру — Г. А. Товстоногов, драматургтар А. Д. Салынский биле И. В. Соболев, Белоруссияның культура министри — Г. Я. Киселев, Свердловскиниң шин театрының кол режиссёру — В. С. Битюцкий, СССРниң улустуң артизи М. Ф. Астангов олар база киришкен.

Чугаалажышкынның төнчүзүнде СЭКП ТК-ның секретары Л. Ф. Ильичев чүве чугаалаан.

(СЭТА).

ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Онза чугула тудупда

«Сибирьтехмонтажтың» Жигаловтуи бригадазындан монтажчыларга эрткен дыштанып хүн үр теле уттунурбас боон арткан. Олар руда бәәрининг галлереязын эптеп тургусупшаан. 18 шак иштинде үзүктел чок ажылдап келгеннер. Монтажтаарыңга белеткелдя бригаданың кежигүннери патнидада эргелээннер. Галлереяны ажыглалга бәәрининг хуусаалын кызырар дээш олар дыштанып хүн мурнунда артенгининг 8 шактан кежээкинин 9 шакка чедир ажылданнар.

Дыштанып хүнде монтажчылар күш-ажылчы хүнүн анаа хүннерде ышкаш артенгининг 8 шактан эгелээннер. Бригада сорук киргеп ажылдап эгелээн. Олар галлереяны тургузарынга, руданы төлевилел демдекке бәәрининг эң сөөлгү шаавышкынче белеткеннп турган. Ол чүл дээрге: 12 тонна хире деңзилиг 35 метр узун хемчээлдиг кан конструкциянын бир ужун 21 метр бедикке көдүрер, а ескс ужун — 3 метр ажыг бедикке көдүрери ол болган. Галлереяны даг-дүгү арыглаар фабриканың кол корпузунга, руда кургадыр болгаш ыяшаар корпусбиле тудуштурары чугула турган.

Орай кежээ галлереяның бир талазын зебёжка-биле, өске талазын— кран-биле көдүртүп эгелээн. Анр деңзилиг кан конструкция черден чоорту көдүрүп унген. Ындыг-даа болза уламнанда белдирлерге дашшимээн дыңналы берген. Кранның ужу эгли берген болган.

Механизация участогунан ийи чаа автокраннарны дон-дораан белдирген. Монтажчылар галлереяны көдүртүрүнге база катап белеткенип эгелээн. Даг-дүгү арыглаар фабриканың кол корпузунуң эң кырында демдээнде зебёжка чүгле бежээкинин 10 шакта ажылдап, автокраннарның моторлары шимээрген эгелээн. Галлереяны ийи дугаар көдүртүп эгелээн. Ол ажыл 4 шак хире үргүлчүлээн. Монтажчылар түдүг шаптуден чүгле декабрьның 2-де, дүнекининг 2 шакта чаңганнар. Бончүг соок болза-даа, монтажчылар Мазаручук, Некрасов, Дружников, Трушков, Ленчиков болгаш Татарников галлереяны тургузар дээш тудуг шөлүнге 18 шак дургузуна турганнар. Ындыг-даа болза, оларның өөрүшкүзүнге хомудавчыг чорук болган. Телевилекчилерниң бүрүзүү-биле галлереяның адакы ужу бетон быжыглаашкынга олурбас болган. Галлереяның кан конструкциязы кыска болган. Галлереяны эптеп тургузарын монтажчылар декабрьның 2-нин кежээзинде доозаннар. Ол болза оларның улуг үнелелгези. Бүгү-эвилелдиң онза чугула комсомолчу тудуунуң маадырларынга алдар! Ол харысаалгалыг ажылды олар графиктен 5 хүн эрте доозаннар.

«Сибирьтехмонтажтың» коллективи дээзүн дамчыдыгазын тургузарын бөгүн эгелээн.

КИЖИЛЕР НЕМЕЖИП-ЛЕ ТУРАР

СЭКП ТК-ның ам болуур Пленумунга күш-ажылчы белеткелдиг ужуражыр дээш база Тываның аар үлеттиргүнүң башпайгызы — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү арыглаар фабриказын декабрь 25-те неделеге киирер дээш «Тыва даг-дүгү тудугнуң» болгаш ында керээ ёзугаар ажыдын турар организацияларның тудугжулары бүгү күштерин, бар аргаларын чоокку түүсаала тудугмонтаж ажылдарын доозарынче үгландырган.

Биистиң тудуувус Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуу — интернационализминиң, ажы-дүңмалышкынның, эпнайыралдың шалыпчы тудуу. Тудугда хүннүң-не чаа-чаа түүлдер немежип, мурнакчылар улам-на көвүдеп турар. Эрткен неделяда 50 олуттуг чүвар бажың ажыглалга киргеп. Октябрьда бүс-турбиналыг электростанцияның баштайгы эзлчээ бүдүрүлгеге тогун берип эгелээн, сентябрьда хлеб заводу, июль-август айларда ажыл-агый магазини болгаш столовая, сүт дамчыдар каналнзация, өзөөн каш чурттарга бажыннары ажыглалга киргеп.

Тудуг эргелелинде 5 чыл ажыр бригадирлеп ажылдап турар Степан Мокурааптын, Күжүгет Калдар-ооллуң, Шаранковтуң, В. Вишневскийниң, С. Сенджакының, Н. Маадыр-ооллуң, Ура-Базырның бригадалары октябрьның планныг онаалдаларын 128—130 хуу күүсеткеннер. Ылангыя Степан Мокурааптын комплексилиг бригадазын, В. Вишневскийниң бригадазын, Күжүгет Калдар-ооллуң, Ура-Базырның бригадаларын «Коммунистиг эмгек» деп Ленинградтың Пушкин аттыг академиктиг шин театрының Төп Комитединиң Президиумунуң Почёттуг грамоталарынга,

Экономика айтырыын билдилиг чырыдар

Республиканың колхоз-совхоз будурулге эргелелдериниң солуннарындан

Районнар аразының «Ленинчи өрүк», «Коммунистиг күш-ажыл дээш», «Бурунгаар» солуннарының кичээнгейн колхоз-совхоз будурулгезинниң үндезин айтырыглары, кодээ ажылагый будурулгезинниң интенсификацинилээн болгаш специализацияазым, тарылга шөлдериниң таарышкан тургузуун шинге-эдип алырынче, үнелиг болгаш бедик продуктулуг культураларны өстүрерин болгаш оларның дүжүттүүн бедидерин, ниитиниң мал ажылының бүтүү талазы хөгжүдезин болгаш ооң продуктулуг чоруун бедидерий, чер болгаш мал ажылында хөй күш киирер ажылдарны комплексилии-биле механизастарын чырыдарынче угланган. Солуннарның соруглазы болза, мурнакчыларның дуржулгазын база кодээ ажыл-агый артемининиң чедимшкиннерин үргүлүү пропагандалаары, колхозтарда болгаш совхозтарда күш-ажылдың организацияазын болгаш төлевирин шын тургузары, бөттарының күш-ажылының түңнелиңге колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыларының материалдыг совпуурганалының ленинчи принциптерин шыңгы сагыары дээш шыкаш чугула айтырыгларны билдилии-биле чырыдары болуур. Ооң-биле кады кадрларны шилип алыр болгаш өөредир, кыска хуусаанын иштинде колхозтарны болгаш совхозтарны организовас, ажыл-агый тазазы-биле быжыглаар ажылга эки түңнелдерни чедип ап турар удурткучуларның болгаш түскай артемниглерин ажыл-керээн көргүзүп турар тодаргай чижектиг материалдарны солуннарга парлаары, ол шыкаш колхозтарда болгаш совхозтарда партия эге организацияларының, бригадаларда болгаш фермаларда партийжи болуктерниң ажылын, кодээ коммунистерниң мурнакчы ролюн, массалар ортузунга оларның дириг организакчы ажылын калбаа-биле чырыдары болуур.

Бистиң солуннарывыс бо үстүнде айтырыгларны чырыдар талазы-биле чамдык ажылдарны чоруткан. Ылаңгыя «Ленинчи өрүк» солун машина-трактор парыгынга техниктиг ажааддарның комплексилиг методунуң дугайында чугула айтырыгны көдүргеп, сүт-бараан фермаларында механизацияа ажылының кошкаланың дугайында шүүлтүчүлелдиг материалдарны парлап, соолгу үеде СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлериниң амыдыралда боттанып турарын бодунуң арыннарында чырыдып турар. Солун «Экономиканы хамыр аналиэтээр болгаш өөренир» деп, Чөөн-Хемчиктиң будурулге эргелелиниң улуг экономизи эш Шаалымның чүүлүн чоокта чаа парлаан. Автор бодунуң чүүлүнде чугула айтырыгларны көргүзүп турар. Зонаның мурнакчы ажыл-агыйларының чедимшкиннерин, центнер сүтү будурериңге чеже кижи-хүнү, центнер хаван эдилиң бир центнериниң бот-үнези түс-түс ажыл-агыйларда кандыг болуп турарын, аггаар-бойдус талазы-биле чаңгыс аай байдалдыг болуп турар хирезинде-ле аңгы-аңгы түңнелдериг ажыл-агыйларны автор көргүскен. Хөжудан турар ажыл-агыйларны көдүрер дугайын автор бага бижип турар. Зонада СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг, «Күш-ажылдың хөстүү», «Х Улуг хурал», «Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» болгаш өске-даа хөжудан турар ажыл-агыйларны көдүрер талазы-биле зонаның будурулге эргелеги тодаргай хемчеглерни ап чорудуп эгелээнин автор бижээн. Солуннуң база бир номеринде «Бижилер-биле ажыл — партийжи амыдырала кол чүүл» деп чүүлде кодээ ажыл-агыйны көдүрер херекке Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры эш Оюржак Лопсанчап, алдарлыг малчын эш Х. Сангыспаа, сланчы Кара-Сал Таан, тудугжулар Санчижап, Севилбаа болгаш оон-даа өске коммунистер боттарының мурнакчы ролюн көргүзүп турарын билээн. Солуннуң арыннарынга «Большевик» колхозта хөөчүн малчын Х. Сангыспаа, «Чыраа-Бажы» совхозтуң Ак-Хаяда хойжу бригадазының хойжузу М. Чүльдүм, Барыын-Хемчик районнуң «Малчын» колхозунда бешки хойжу бригаданың бригадири С. Лопсан-оол ышкаш мурнакчылар чүүлдерни бижип, боттарының дуржулгазын солчуп турарлар.

Чер ажылын сайзырадыр талазы-биле айтырыгны бистип солуннарывыс калбаа-биле чырыдып турар. Ылаңгыя «Коммунистиг күш-ажыл дээш» деп солунга «Каа-Хемниң хөвүларынга — бедик агротехника» деп чүүлдү Тандының будурулге эргелелиниң агроному В. Лусовский бижээн. Авторнуң бижин түрары болза: «Каа-Хемге суттаттыг чер ажылыр хөгжүдер арга бар. Оларны ажыгдаары артыан. «Совет Тывазының» Баян-Колда 950 гектар черни суттарын болуур. Ону кыларынга 8,5 километр дурттуг кадыгган эрги буганы катап тургузары чугула болуп турар. Аңаа хөй чарыгдалдар негетпинмес. Эки хөрзүнүүт деагем шөлдерни «Тилелге», «Октябрь 14 чылы», «Октябрь 30 чылы» колхозтарга суттарын болуур. Чижээ, Кундустуттуң тараажылары 1200 гектар суттаттыг черлерлиг. Бо черлерден чыл бүрүде-ле 500—600 тонна немелде тарааны ап болуур». Солунда Тандының «Элегес» совхозунуң кол агроному П. Сигаев: «Бистиң соруглавыс — дүжүттү бедидери болуур» деп чүүлду бижээш, ында: «Дүжүттү ийи-үш катап бедидер соруглавы бодувустуң мурнувуска салгаш, бис бо чылын хөрзүнү келир чылдың дүжүдүнге бүрүмү-биле белеткээр дээш бүгү хемчеглерни ап турар бис» деп бижин турар.

«Бурунгаар» солун кодээ ажылагый будурулгезинниң экономиказын «Коммунистиг күш-ажыл дээш», «Ленинчи өрүк» солуннардан кошках чыридып турар. Черле мынчаш, бо солуннарның кайыында-даа кодээ ажыл-агый болгаш мурнакчы дуржулгазың талазы-биле парлап турар материалдар болгаш чүүлдер информация, отчёт шиитчилиг, тодаргай анализ болгаш сүмелер эвээш болуур турар. Бистиң бо чаа организастатының тургустунган солуннарывыс төп болгаш республика солуннарының эки дуржулгазын ажыглаза чогуур.

Республика солуннарының редакциялары хөжудан турар ажыл-агыйларның экономиказын кедүрер айтырыгларже кичээнгейни күштелдирип, ол темаларга материалдарны парлап, экономика талазы-биле кошкак колхозтарның болгаш совхозтарның хөжудаашкынын дүрген ажыл эртеря даяш Винница областың Хмельницк будурулге эргелелиниң кодээ ажылагый ажыл-ишчилериниң инициативазы-биле эгелээн социалистиг чарыштың чоруун турарын чыридып, колхозтарның болгаш совхозтарның удурткучуларының, түскай артемниглерниң болгаш эртемденнериң бижээн чугула чүүлдерин үргүлүү парлап турар. Хөжудан турар колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын бижыглаар талазы-биле будурулге эргелелдериниң болгаш партия комитеттериниң ажылының дуржулгазын илередип турар материалдарны солуннарга парлап, кадрларны шилип алырынче, тааржыктыр тургузарынче, өөредириниң кол кичээнгейни салып турар.

Мурнакчы ажыл-агыйлар хөжудан турарларны шефке алыр дугайында материалдарны районнар аразының солуннары парлаар ужурлуг. Кодээ ажыл-агый артелиниң хөжудаашкынының чылдагааннарын тодарадып, оон үштүнарының аргаларын колхозчуларга хандыр өөредип, экономиканың кедүрлүүшкүнүүн болгаш ажыл-агыйның адыр бүрүзүнүң будурукчүлүүн бедидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажыллап ыңарынга солуннар дүзелдер, хөлү ажылдарының шынарын, малдың ажааддарын-тежээлин, черни шын ажыглаарын чыридып турар хүлээлгелиглер.

Районнар аразының солуннарының улуг четпестери чүдел дизе, колхозтарда болгаш совхозтарда кижизидилге ажылының байдалын четче илередейн, иниттиниң ажылагыйының өзүдезинин, күш-ажылдың будурукчүлүүнүң бедээнинин, күш-ажылдың сагыша-чуруумун бижыглаарының дугайында бөдүүн ажыл-ишчилерниң сагыш човаашкының дириг фактыларга болгаш чижектерге көргүспейн, иниттилеге удур элементилер-биле шыңгыы демиселди чоруттырбайн турарында.

Хөжудан турар ажыл-агыйларның экономиказын кедүрер талазы-биле кодээде партия организацияларының, будурулге эргелелдериниң инструктор-организакчыларының тодаргай ажылын солуннар ам-даа кошкак чыридып турар. Ындыг ажыл-агыйларның экономиказының кедүрлүүшкүнүүнге партия эге организацияларының ролюнүң болгаш харысаалгазының дугайында, будурулгениң шиитпирлиг участокгарынга коммунистерни база комсомолчуларны шын таарыштыр тургузар дугайында, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказының дүрген кедүрлүүшкүнүү дээш кодээнин ажыл-ишчилериниң социалистиг чарыжын казбартыр дугайында, колхоз, совхоз кадрларының экономиктиг өөредилгезин организастаар, будурулгениң ажыл-керектериңе оларның бедик харысаалгазының дугайында материалдарны солуннар парлап турар. Солун бүрүзү хөжудан турар колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын кедүрер айтырыглар талазы-биле материалдарны белеткээр болгаш парлаар тодаргай планныг турар ужурлуг.

Парлап турар материалдарга колхозтарда база совхозтарда экономиканың байдалын ханы аналиэтээр, чамдык ажыл-агыйларда эки түңнелдерни чогум канчап чедип алганын база өске ажыл-агыйларда четпестер чүге, кандыг чылдагааннар-биле болганын тодарадыр, чамдык ажыл-агыйларның үр үениң дүргүзүнүү хөжудаашкыны-биле эптежип турар ындыг удурткучуларны шиитпирлээр херек. Ол ышкаш, ак-сеткилдиг болуур, күш-ажылды хүндүлеп көөр чоруукка кижилерни кижизидип, ажыл-агыйжы эвээ чоруукка шыдажыр аргажок байдалды тургузар, хүү өнчүзүрек хөөннерниң, чалгаа чоруктуң болгаш маңыстайлчак амыдыралдың илереэшкиннери-биле демиселге кодээнин ажыл-ишчилерни кижизидери солуннар редакцияларының эң чүүл сорулгаларының бирээни болуур.

Солун бүрүзүнүң редакциязы кошкак ажыл-агыйларның экономиказын кедүрер талазы-биле чүүлдерни бижиринче колхозчуларны болгаш совхозтар ажылчыннарын, будурулгениң мурнакчыларын, түскай артемниглерни болгаш эртемденнерни, будурулге эргелелдериниң удурткучуларын, партия ажылдакчыларын хаара тудары чүгула. Парлап турар материалдарның дээштиг чоруун чедип алыры, парлаарга үнген материалдарның талазы-биле тодаргай алган хемчеглериң дугайында солуннар дамчыштыр үргүлүү дыннадып турары эртежок чүүл.

М. ДЕЛЕГ,
СЭКП обкомунуң инструктору.

Кыштаглардан малчыннар чугаалап тур

(Таңдыда „Коммунизмниң херели" колхозта малчыннарже кичээнгей кошкак)

Колхозтуң малы 20240 баш, оон иштинде шээр мал 16945. Ам бүгү мал кодан айны-биле шупту кыштагларында. Бо чылын сигеннинг үүжүү орайтаан болзаш, мал чемни эрткен чылдыңдан хойну белеткээн. Силосту 37800 центнерни салган, сигеннн 8675 центнерни белеткээн, савааны 9000 центнер ажыгны болуп сарыаттаан. Ындыг болза-даа кыштагларже мал чеми сөөртүүрүн ноябрьның төнчүзүүнге чедир организаставанын малчыннар хомудап турааралар.

ОЮН ДЕЛБИНОВИЧ СИИРИН колхозтуң мал ажылында 15 чыл ажып турар. Бо чылын оон кадыында 615 хойнуң күжү шупту ортумактан өрү. Тогаанының артыы талазы Кызылдарда оон кыштаанда тудум-даа сигеп чедиртинмээн. Ында мун хой кирер кажаа селтеттинмээн: ажыктери чок, крышазы, ханалары шаараш. Бо дугайында малчынның чугаалап турары болза:

— Кажаамның иштин хөөмүн санынга хамаарыштыр көржен-биле чазын өөредеп, көптаргап көрженимни кыжын оттузарыбиле кургады чыып кагдым. Бодумнуң кылып алганым, кыжын сөөртүлгеге хереглээр шаналамны бези өдек-биле иридир базырып каапкан.

Чайын колхозтан чоруткан звено кыштагны трактор-биле доюлдур кастырып каапкан. Көржен, өдек-биле чүгле малчыннын шанак херекселдерин чидир хөмдүрүп каапкан эвес, харын улуг кажаанны бези мал тургузар аргажок кылдыр долгандыр көржен овааларттына бергемин мында парлаан фото-чурук тодаргай айтып турар.

Хой оолдаашкыны удаваас эгелээр. Ол кыштагда хураган кажаазы чок. Ону кылыр дээш чайын трактор-биле кастырган улуг онгар ам-даа хевээр, харын коданда малга бези айыылдыг.

Ол кыштагда чурттаалга бажыңын септеваан.

ОЮН ДОНДУПОВИЧ МАРЧЫНООЛ 680 ажыг хоюн Биче-Шаарашта кыштагладып турар. Ол кыштагда 1962 чылда кылган чаа кажаа ам-даа чегче доозулбаан, хой чадагай кажаада хевээр. Ол ышкаш, хураган кажаазы тударынга трактор-биле кастырып каан улуг онгар амдыгаа чедир чоогаланы бергеп чытпышаан. Кыштагда малдың кандыг-даа чем курлавыры белеттеттинмээн, дус бези чок.

Малчыннын кадайы **О. Ч. Дываанын** чугаалааны болза:

— Колхоз төвүнде кижилер-биле малчыннарның байдалын дениеп болбас. Бистер чылдың кайы-даа эзлчээнде үргүлүү-ле ыраккы оларларга чорун, амыдыралдың чаа, солун чүүлдеринден хөжудан турарбыс бис. Колхозтуң чамдык удурткучулары маңаа ында-кайа келгенде, чүгле ажылагый айтырыгнга негелдеер-биле кызыгаарлаттынгаш, беседа, тайылбыр кылып бербес-тир. Парторганизацин секретары Тембректиң чүгле адын дыннаан боордан өске, оон бодун бо-даа келзе таныыс бис. Почта, кино, концерт деп чүвеин кижи көрбес боор-дур. Малчыннарга автолавканы организаставаанындан хереглеалдиң чугула чугаалерин хөндүр чорук-биле бүрүн-тыптынып ап тур бис.

Улуг кадарчы болгаш оон дузалакчызы Оюн Тоспанович Кимоол соок өглеринде чурттап олурар. Ол кыштагда шагда-ла хаяын тургузуп каан ийи ааз чурттаар бажың ам-даа кыдыымаан.

ОЮН САҢ-ООЛОВИЧ ЛАА-СҮҮ артжан чылын төрүүр 100 хойга оналаштыр 114 хураганны доруктуруп өстүрбүшаан, хой бүрүзүнден 3000 грамм дүктү кыргытаан. Социалистиг хүлээлгезин күүседиринге бедик көргүзүлүг болганы дээш ону колхоз баштаар чери өртектиг чүүлдер-биле шаңнавышаан, аңаа шилчиир вымпелин тывыскан. Улуг-Шарашта оон кыштаа үлегерлиг: хоюнуң болгаш хураганының кажаалары чогуур өйүнде септеттинген, девискээри арыг-шевер.

О. С. Лаа-Сүү хой ажылынга беш чыл болган. Чайгы семиртилгени эки организастаанынан оон 540 хире хоюнуң күжү шупту ортумактан өрү. Элегес кодээ Советтиң депутады хүлээлгежин малчын база ак-сеткилдиг күүседип турар. Оон амгы алган хүлээлгези: хоюн хүр кыштагладыр, чаа малын бүрүн камгалап алыр болгаш хой бүрүзүнден 2300 грамм дүктү алыр.

Моол-биле кады, колхозтуң мал ажылында удурткулган четпезин аш Лаа-Сүү база илередип турар. Хой ажылының бригадаларын организаставаан, кыштагларже мал чемни сөөртүүнзэн.

ОЮН КӨКОВИЧ КОНЗУЛАК колхозтуң хой ажылында ам оң чыл чедип турар. Берт-Дагда оон кыштаанда кажаалары багай эвес. Кышкы мал ажылында бир кол негелде — одар биле мал чеми болгай. Бо айтырыг малчынны базза-да дыка дүвүредип турар.

Ол девискээрнин одарын чайын мал чин каапкан. Ол дугайын колхозтуң кол зоотехниги Б. К. Сарыглар, хой ажылын харылаан турар бригадир М. Кулаков олар хынап көрбейн, 560 ажыг хойну маңаа кыштадырын шиитпирлээнин чазыг болган.

Бо хүннерде ол кыштагда сиген-даа, саван-даа чок. Маңаа холбаштыр чаңгыс чижекти айтып болуур. Бо күзүн хой тарылгазы четче организастаттынмааны-биле ноябрьның 26-да ол коданга 10 кошкарны машина-биле эккеп дүжүрген. Оон иштинден бир кошкар бертик болган. Кошкарларны эки чемгерин дыштандыргаш, хойга салыр болгай, оларны чемгерер хамаан чок, харын ол кемдээн чаңгыс кошкарга бешин чүнү чидиртирин малчын кайгап олурар.

ОЮН ДАМДЫГАЕВИЧ СЕДЕН чайын мал семиртилгезин эки организастаанын-биле оон 600 ажыг хоюнуң күжү эки, ортумактан өрү. Ындыг болгаш-даа, оон амгы кыштаан Чингге-Дагже таарынча чок черже тужүргени-биле хойнуң одары бакшыраан. Ол девискээрни «Элегес» совхозтуң Кудузунга чайлаан малы тазартыр чип каапкан. Ону колхозтуң удурткучулары хынап көрбээнин амгы байдал тодаргай хереченил турар-дыр.

Малчыннын кажаазын Кадыр-Оруктан көжүрүп тутқан, оон чамдык кезиктери амдыгаа чедир чеге кылдымаан. Хойнуң оолдаашкыны ам удавас эгелээр турда-да, хураган кажаазы чок. Малчында оттуларынга белеткээн көржен-даа, ыяш-даа чок. Оон Элегес аймагында белеткээн сигенин чедирип бербээн.

ХОЙ ООЛДАП ЭГЕЛЭЭН. Хорум-Саякта бир коданга 640 ажыг хой бар. Ону Базыр Барба кадарын турар. Олар шупту тогду хойлар, сула эдержилгеге турган, оон чамдыктары ам төрүп эгелээн.

Малчыннын чурттаан олурар бажыңынга кире бааринске, өгде байдалы ышкаш, көнеде кара-кара хураганнарны шуушпур багламлаан каан, олар кадарны быламаш чиген турлар. Төрүүр болгаш чаа төрээн хойга, ылаңгыя чаш хураганга бээр кандыгдаа чем ол кыштагда чок.

Республиканың сураглыг малчыны, ам назылаанын-биле мал ажылынга хөстөттүрген эш Арбытайның кадайы **Оюн Чыргалзамовна Ичиннаанаң** чугаалаанын-биле алырга, хураган кажаазы чок болганындан, ону чеже-даа бол, малчын кижи бодунуң чурттап олурар бажыңынга доруктурүп өстүрери берге болуп турар.

ТОГААНДА Север-Доржуңуң болгаш Моол-Бараның база өскелернин-даа кыштагларынга бааргa, иниттиниң малын менди болгаш хур чыл ажырары дээш кижи бүрүзү чүткүлдүг ажылдан турар. Кажаалар кылырынга, оңу алгыдарынга болгаш септээринге материалдар-биле хандырбайн, сиген болгаш малдың өске-даа чемин кыштагларже сөөртпейн турарынга хамаарыштыр негелдеер хой.

Бо айтырыгга хамаарыштыр колхоз даргазы эш Агапов болгаш кол зоотехник эш Сарыглар оларның «мал чемин камнап турарывыс ол» кылдыр тайылбырлап турары канчап-даа тааржыпас. Ол ышкаш, тудуг ыяжы белеткээри-биле Кажче үш звенону чаа ундурген, а дөң ыяш-биле кыжын удур белеткээн кажаанын, ылаңгыя чаш малга тааржыма чогун эштер Агапов, Тембрек, Сарыглар канчап билбес силер?

ОЮН ӨДЕКПЕНОВИЧ КАРАООЛ — колхозтуң Шанган суг-бараан фермазының эргелекчиин. Коллектив иниттиниң малынга чемни эрткен чылдыңдан хойну белеткээн. Малчыннар чурттаалга бажыңнары-биле бүрүн хандыртынган. Кажаалар чогуур өйүнде шупту септеттинген болгаш девискээри арыг-шевер. Бо хүннерде инек солдап эгелээн, а чаш бызаалар өстүрер улуг кажаазының иштн чылыг, чырык, чемгерилгете сүттүг, өске-даа чүүлдерни тааржыктыр берип турар.

Моон-биле кады, улуг четпестер барын коммунист эш Кара-оол чугаалап турар. Фермада электри чырыткызы чок. Оон үламыдан механизацин база болдунмайн турар. Инекти саарын, бызаанын чемгерерин болгаш өске-даа ажылдарны бергедээшкин-биле үр чорудуп турар. Бызыдан келген ток шугуму ферманы тавараараш, Кочетово сүүрже киргеп. Электри точкалары ферманың бажың бүрүзүнде, кажаалларында бар турбуже, ону чаа шугумга улаары иминчега шиитпирлеттинмээн.

Коллективте ажылдап турар 24, а оларның от-булези катай 70 хире кижи бар. Автолавка, кино кезбес, радио, библиотека чок. Медицина болгаш ветеринария ажылакчыларын база-лы келбейн турар. Бо чылдың ноябрь 26-да болган мындыг тавармганы чижекке айтып болуур. Фермаңың саанчызы Бичемаанын уш айлыг үргүү хенертен аараан. Мындыг дүвүренчиг үеде Кочетово сүүрда амчи эш Гавриловаңы чалаарга ынаваан. Ам канчаар? Тыва АССР-нин Дээди Совединиң депутады О. М. Манар-оолга баргаш, ону дамчыштыр Бай-Хаактан амчи чалаттырып экелген...

ОЮН БААЗАНОВИЧ БИЛЧИР-ООЛ Могай сүт-бараан фермазының коллективиниң эки ажылын үнелеп чугаалап турар. Фермада 215 баш инек бар, оларны кадарын ажаарынга, сларынга, бызааларын чемгерериниге болгаш кажаалларны аштап арыглаарынга 11 кижи четтиргин турар.

Коллектив бо чылын кышка белеткелин багай эвес оргнизастаан: септелге чогуур өйүнде кылдыгган болгаш 2 ааз чурттаар бажыңны ажыглалда киирген. Ниитиниң малынга чем белеткээр талазы-биле көргүзүглери база эки.

— Материалдыг байлакты будуруп турар кижилер—малчыннар дугайында партия болгаш чазак улуг кичээнгейни салып турар. Ол негелденн бистиң колхозтуң удурткучулары четпес боттандырып турар — деп, эш Билчир-оол хомудалын илередип. Коллективте өөредилгениң кандыг-даа хевирлери тургустунмаан, радио, электри, библиотека чок, агитаторлар келбейн турар. Фермада 3 өрегениң чурттаар бажыңы ам-даа чок.

«Коммунизмниң херели» колхозтуң баштаар чери болгаш ында партия организациязы ыраккы малчыннар дугайында четпес сагыш салып турарын үстүнде чижектер тодаргай хереченил турар.

Төп сүт-бараан фермазының эргелекчиин эш Салчак Сөөлгу он хонукта улаштыр арагалап келген. Кадрлар, кижилер-биле ажылдың четпезинден ол фермада механиктиг саалда аппарады шагда үрелген хевээр. Техниканы шиитээдип, ону үлам будурукчулут ажыгладыр турбуже, чамдык фермалар инекти хол-биле саарынче дедир шилчип турары удурткуганын, кижилер-биле ажылдың кошкаан илередип турар.

Колхозтуң девискээринде хар улам-на улгадып турар. Кажааларны четчеэдирин болгаш септээрин, кыштагларга мал чемниң курлавырын тургузарын малчыннарның негеп турары чөптүг.

В. БАИР.
(«Шыннын» түскай корр.).
Фото **С. ФЕОКТИСТОВТУУ.**

ӨРҮ ТЫРТАР, ДУЗАЛААР, СОРУК КИИРЕР

СЭКП ТК-ның 1962 чыдагы ноябрь Пленумунуң шиитпирин ёзугаар будурулге принцивин барымдаалап, кодээ ажыл-агыйны эргелеп башкарарын эде тургусканы колхоз, совхоз будурулге ажыл-керектиң байдалын чер-черге ылавылап көөр арганы берген. Кайы ажыл-агыйлар бүзүредиг бурунгаар хөгжүп олурарын, улустуң чугаалажыры-биле алырга, кандыгларын ортузунда чоруп турарын, а кандыгларын «кудуруунда» чоруп, кедээде хөжудан турарын ылап илередиринге экономиктиг көргүзүглериниң боттуг аналаын биске дүшээлээн. Ынчаарга мурнакчы болган хөжудангай ажыл-агыйларның экономика хөгжүдезин көөрде, мурнудагызы ышкаш, бүгү-ле чүвени «ниитизи-биле» хемчээп чанчыккан эрги билиишкин-биле партком болган будурулге эргелеп кыпсыгаардаттынмаан. Будурулгениң ниити көргүзүглери болза, ажыл-агый чери эки ажылдап турар бе, азы багай бе дээрзин долуу-биле илередейн турар болгай. Гектар бүрүзүнүң «эгиттикин турар орулгазын» чөренип көөрүн, тараа, эът, сүттү тавармышкына ортек-биле эвес, а күш-ажылдың база хөрөнгүлериниң эң эвээш чарыгдалын үндүрүп турган, будурериң партия биске өөредип келген.

Колхоз болган совхоз будурулгун экономиказының чедип алдынган деннелгин тодаргайлаарда, ол чемчээлдерни барымдаалаан бис. 1962 чылда күрүнеге продукция дүжаар болган садар талазы-биле хүлээлгелерни колхозтарның, совхозтарның барык шупгузу күүсеткилээн, ажыр күүсеткен. Ынчалза-даа ол чорук биске сеткил ооҗургаар эргени берген. Бир чүүлүнде, үнүп ажылында бүгү курлавырлар ам-даа четче ажыглаттынмайн келген болган иеэн соңгаар тараяны (ол бистиң кол байлавыс), мал чеми культураларны, өскээр чугаалаарга, мал продуктуларын будурерин көөрдедир арга бар болуп турар. Ийи чүүлүнде, иниттиниң, элээн тааржыктыр байдалдың хаяазынга өске ажыл-агыйларыны-биле демиселээрге, оранчок четпес көргүзүглериг ажыл-агыйлар ыырынай илдеңи-биле коступ келгилээн. Бистиң эргелелдиң эңазында оларның санынга «Общий Сырт», «Советтерниң VII съездизи» колхозтар болган «Тёпловский» совхоз хамаарыжыр дээрзин бүгү-ле боттуг сан-медээлер чугаалап турар.

Бодап-даа көрүнерем. «Советтерниң VII съездизи» кодээ ажыл-агый артелинге 1962 чылда ажыглалдыг чердерден шупту 7,4 центнер эът болгаш 36,6 центнер сүт алдынган, а бир гектардан тараа культуразының дүжүдү 9,6 центнер, кукуруза силозуунуң—32,9 центнер болган. Продукциямың бот-үнезин кончуг бедик болган. Бот-үне оон чиик болуп шыдавас-даа турган, чүге дизе, эргнен чылын ол колхозка хаван эдилиң центнер немелде денниэин алырынга 15,6 кижи-хүнү чарыгдаттынган, ол болза эргелелдиң-талазы-биле ортумак хемчээлден ийи катап, дээре ажыл-агыйларымындан дөрт катап бедик болганы ол.

Бо деннелгелиг чурагайлар болза, ажыл-агыйны чавыс деннелге чоруудуг турарымын, организакчы болгаш кижизидилгелиг ажылдың сандаараның дугайын шүүт-ла көргүскей. Ол чижектиг байдал «Оший Сырт» колхозка, «Тёпловский» совхозка база тургустунуп келген. Чугула-чугула ажылдарны чорударының хуусаавы маңаа чыл санында-да улам-дыгыыл келгеп: аңгыс аңдарылгазы четче чоруттунмайн, мал кыштагладыышкынынга багай белеткедиг ужуражып турган.

Ындыг ажыл-агыйны мурнакчы деп, а ындыызын — хөжудангай дээр деп эрегелейлеп чугаалаанының хереэ черле бар бе? «Чүнү эки дээрил, чүнү багай дээрил» дээрзин билип алырынга онагай улуг угаан негеттинмес. Хөжудаашкынының үндезин чылдагааннарын илередиринден, кайы-бир ажыл-агыйны чогум чүү чүве дедир түрүп турарын биилиринден, кол чүве—ол четпестерни ажып эртер дээш, ажыл-керекти ылаптыг сегирип алырындан, ындыг угланышкын-биле хөжудангай ажыл-агыйларга дуза көргүзериниден чугула чүве турбас ужурлуг. Эш Н. С. Хрущевтуң онзалап демдеглээни ышкаш, будурулге эргелелдериниң кол-ла сорулгазы болза, «бүгү-ле колхозтарны, совхозтарны доктаамал организакчы ажыл-биле мурнакчыларның деннелиниге чедир кедүрери, эртекниң чедимшкиннерин, мурнакчы дуржулганы кызынак пептеедири» болур.

Хөжудан турар ажыл-агыйларга дуза чедиреринин хемчеглерин айтып тура, үндезинниерин үндезини — кадрлар-биле ажыл ээрлиге бистер база катап бүзүрээн бис. Турүп келгеп үеэнин бүгү дургузунда 34, оон иштинде чүгле 1962 чылда бешин 3 дарга солчуп халзыкшаан. «Общий Сырт» кодээ ажыл-агый артелиниң экономиказынга өзүлде болурунуң дугайын маңаа чыл санында-да улам-дыгыыл келгеп: аңгыс аңдарылгазы четче чоруттунмайн, мал кыштагладыышкынынга багай белеткедиг ужуражып турган.

Ындыг ажыл-агыйны мурнакчы деп, а ындыызын — хөжудангай дээр деп эрегелейлеп чугаалаанының хереэ черле бар бе? «Чүнү эки дээрил, чүнү багай дээрил» дээрзин билип алырынга онагай улуг угаан негеттинмес. Хөжудаашкынының үндезин чылдагааннарын илередиринден, кайы-бир ажыл-агыйны чогум чүү чүве дедир түрүп турарын биилиринден, кол чүве—ол четпестерни ажып эртер дээш, ажыл-керекти ылаптыг сегирип алырындан, ындыг угланышкын-биле хөжудангай ажыл-агыйларга дуза көргүзериниден чугула чүве турбас ужурлуг. Эш Н. С. Хрущевтуң онзалап демдеглээни ышкаш, будурулге эргелелдериниң кол-ла сорулгазы болза, «бүгү-ле колхозтарны, совхозтарны доктаамал организакчы ажыл-биле мурнакчыларның деннелиниге чедир кедүрери, эртекниң чедимшкиннерин, мурнакчы дуржулганы кызынак пептеедири» болур.

Хөжудан турар ажыл-агыйларга дуза чедиреринин хемчеглерин айтып тура, үндезинниерин үндезини — кадрлар-биле ажыл ээрлиге бистер база катап бүзүрээн бис. Турүп келгеп үеэнин бүгү дургузунда 34, оон иштинде чүгле 1962 чылда бешин 3 дарга солчуп халзыкшаан. «Общий Сырт» кодээ ажыл-агый артелиниң экономиказынга өзүлде болурунуң дугайын маңаа чыл санында-да улам-дыгыыл келгеп: аңгыс аңдарылгазы четче чоруттунмайн, мал кыштагладыышкынынга багай белеткедиг ужуражып турган.

Ындыг ажыл-агыйны мурнакчы деп, а ындыызын — хөжудангай дээр деп эрегелейлеп чугаалаанының хереэ черле бар бе? «Чүнү эки дээрил, чүнү багай дээрил» дээрзин билип алырынга онагай улуг угаан негеттинмес. Хөжудаашкынының үндезин чылдагааннарын илередиринден, кайы-бир ажыл-агыйны чогум чүү чүве дедир түрүп турарын биилиринден, кол чүве—ол четпестерни ажып эртер дээш, ажыл-керекти ылаптыг сегирип алырындан, ындыг угланышкын-биле хөжудангай ажыл-агыйларга дуза көргүзериниден чугула чүве турбас ужурлуг. Эш Н. С. Хрущевтуң онзалап демдеглээни ышкаш, будурулге эргелелдериниң кол-ла сорулгазы болза, «бүгү-ле колхозтарны, совхозтарны доктаамал организакчы ажыл-биле мурнакчыларның деннелиниге чедир кедүрери, эртекниң чедимшкиннерин, мурнакчы дуржулганы кызынак пептеедири» болур.

Хөжудан турар ажыл-агыйларга дуза чедиреринин хемчеглерин айтып тура, үндезинниерин үндезини — кадрлар-биле ажыл ээрлиге бистер база катап бүзүрээн бис. Турүп келгеп үеэнин бүгү дургузунда 34, оон иштинде чүгле 1962 чылда бешин 3 дарга солчуп халзыкшаан. «Общий Сырт» кодээ ажыл-агый артелиниң экономиказынга өзүлде болурунуң

ЧУРУКТА: Барыын-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң хойнуөч Доржак Тамдын-оол. Бо чылын ол 100 койдан 98 хураганны иеэдн камгалап алган. Хойну ам койларын семис, сымыран, хүр кыштагладып турар. Фотозу В. ЛУТКОВТУУ.

Аныяк хойжу

Комсомолчу Сырат Бүгалдыр Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунда № 1 хойжу бригадазының аныяк малчыннарының бирээзи. Чеди чылдың бешки чылында бо малчын 449 хоюннан 100 хойга оналаштыр 98 хураганны камгалап алган. Эш Бүгалдырның эки ажылын колхоз баштаар чери үелеп көргеп, ийи удаа өртектиг белеткээ тывыскан, районнуң комсомол комитеди ону хүндүлеп бижик-биле база шилеэн.

Ч. СУЛЬДУМ.

Номчукчуларның идепкейи

Амгы бо хүннерде Барыын-Хемчик районнуң албан организацин черлеринде, колхозтарында, совхозтарында, будурулгелерде чагыгга түлүк чоруп турар. Солуннарны, сетküүлдерни «Барлык» совхозтуң Хөнделеп салбыры 301 кезекти чагыдар планныг тургаш, 308-ти, Кызыл-Мажалык суур Советиниң коллективи—50 кезекти чагыдар тургаш, 63-түү, культура кнадини 82 кезектин орнунга 109-ту чагытканнар. Үстүнде адаттынган черлер болгаш өске-даа организацилар парлалга чагыгазын эки чоруудуп келзе-даа, ол ажыл районда иниттизи-биле куду дедиелде өртип турар. Чижээ, «Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей салбыры 756 кезек чагылга чорудар ужурлуг тургаш болза, ам оон 471-ни. Аныяты салбыр 491 кезекти чагыдар планының 232-зин. Дөп-Терезин салбыр 529-ту чагыдар тургаш, 358 кезекти чагыткан. Ол ышкаш «Большевик» колхозта, «Барлыг» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында, Кызыл-Мажалык школазында, районнуң шагдаа салбырында, кодээ ажылагый техниказының салбырында, «Малчын» колхозта чагылга оожум чоруп турар. Райпо коллективинден, белеткелдер конторазындан соолгу хүннерге чедир чаңгыс-даа кижи чагыдылга чорутпаан. Райпо баштаар черинниң даргазы эш Эректол, партия эге организациязының секретары эш Кюрю албан-хлакчыларны, ажылчыларын парлалга чагылгазынче организаставаан турар.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

Түңнел чүүү көргүскенил

Чеди чыл планын чедиишкинниг күүседиринге болгаш ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге хана парлалгаларының ролүн улам күштелдирип база оларның ажылын экижидер сорулга-биле СЭКП-нин Кызыл хооркому бо чылдың сентябрь айда хоорайда хана парлалгаларының көрүлде-конкурсуун чорутқан.

Элээн хөй партия организациялары болгаш хана солуннарның редколлегиялары хана парлалгаларының ажылын экижидип, идеологтуг болгаш ажыл-агый керектеринге оларның дээштиг салдарын бедидер талазы-биле түгүла ажылдарны кылып турарын көрүлде тодаргай көргүскен.

Хана парлалгазының талазы-биле эки болгаш хөй дуржулганы № 1 АТК-да парторганизация. Анда хана солун редколлегиязы мөңнеп алган. Коллективте «Водитель» хана солуунун редколлегиязын слесарь А. А. Зимин баштап турар. Ол солун көрүлдеге чедир 10 катап үнгеп. Оон-биле кады «Крокодил» АТК-да» деп шоодуглуг хуудусту 10-ну үндүрген база «Дувуренчиг медээ» деп 40 хире хөй хоолгалыг түскай үндүрүлгелерни парлаан. Редколлегия оон ангыда коллектив иштинде кандыг-бир чүүлә болуушкунга холбаштыр түскай номерлерни, плакатчыгаштарны үндүрүп турар. Чижөө, чолаачылар Баев, Барыбин, Алиев олар тараа ажаап алышкын үезинде тарааны автопоезд-биле сөөртүрүүл дешилгелиг аргазын шингээдип алганда, «Байыр-биле!» деп аттыг плакатчыгаштыг фотоларлыг, өнүүг чүүктар-биле болгаш чечен-мерген сестерлиг кылдыр үндүрген. Чолаачы Ооржак Кара-Ашак миллион километрин эрткенде, чолаачы Пономарев хууда чеди чыл планын хуусаа бетинде күүседикпенде түскай номерлерни үндүргүлээн. Хана солуннуң редколлегия кежигүннери: механик Некрасов, автоколонна начальниктери Гулевич биле Бородинскчй, АТК-ның кадр килдизинин инструктору Белкина олар түс-түс участоктарда ажылдап, хзнакоррлар-биле харылаанны тудуп турарлар.

«Крокодилдиң» шүгүмүүделинге четпестер болгаш чамдык кижилер бе-ла таваржы бээр. Ынчалза-даа аңаа кым-даа үдурлаашт шыдавас. Оон бүгү материалдары шынныг, оон шүгүмүүделдери ыяавыла үре-түнелдиг болуп турар.

«Тыва тудуг» трезиниң механизация эргелелинде «Механизатор» хана солуунун редколлегиязы (редактору эш Н. М. Сухинин) тывыгыр болгаш чогаадыкчы ажылдап турар. Ол солуннуң 10 номерлериң болгаш «Пресс» деп шоодуглуг хуудустуң 8 номерлерни көрүлде-конкурстуң жюризи көргеп. Солуннуң болгаш хуудустуң номер бүрүзү мурнакчыларның дуржулгазын бижип, ажыл-херекти билдиглиг чырыдып, коллективтиң соруглазын, хүлээлгезин тода көргүзүп, четпестерни камхаймра чок сойгалап илередип турар. Бодунуң бир номеринде будүрүлгеге чаартыкчылар: крановщиктер А. Миков, А. Макаров, бульдозержилер В. Шубин, В. Березин оларның дуржулгазын дончу-даа бол, тодаргай бижээн. Слесарьлар П. Никифоров, В. Цибулин, чолаачы-крановщик Г. Обухов, участоктар эргелекчилери В. Филимонов, Титов оларның ажылында четпестерни солун шынгыы шүгүмүүлээн. Оон соолунде ол эштериң четпестерин дүрген чайладып анканын солун өөрүшкү-биле демдеглээн.

— Бистиң коллектив он айларның планын 130 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнан ажыр 36 хуу күүсеткенинге болгаш күрүне оргулазынга 100 мун рубльди киирбенинге бистиң хана парлалгавыстың ролю улуг болган—деп, парторганизация секретары эш Г. Ф. Посохин демдеглеп турар. Ол коллективтиң хана парлалгалары көрүлде-конкурсе-ка киришкеш. СЭКП хооркомунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаткан.

№ 2 АТК-да парторганизацияның бүзулуг дайынчы дүжүлүктүлары—«За рулём» деп хана солун. Эш Г. С. Сафрина баштаан оон редколлегиязы хана парлалгалынга материалдарны канчаар бээрининг чаа арга-хевирлерин тып турар. Чижөө, чолаачы Мягких кузун бир шоодай тараа оорлапкан. Оон даартазында-ла оорнун бужар-бак үүлгединиң сойгалап турар болгаш ону судче шилчидерин шынгыы негээн «Ширбинил» деп дайынчы хүүдүс үнүп келген. Дараазында бир номерге оорну судче шилчиткен дугайын база түскай номерге дыннаткан.

Тараа ажаап алышкынының үезинде ол хана солун бодунуң номерлерин «Грамм тараа бүрүзү үнелиг» деп кыйгырыг адаа-биле үндүрүп, чолаачыларны ажаап алышкынче мобилизастап турган. Ол ышкаш, коллективте экп-даа, багай-даа чүүлдегни хана солун чамдыг көрбес. Бир катап чолаачы Н. Петрушкин аварий кылыпкан, оон дынналганы 2 шак болганда-ла «Шурадыкчы онгарла» деп шоодуглуг номерни шүүктеп турган эки үндүрген.

Редколлегия иштин темаларга эвээш чүүлдер бижип турар, ынчалзажок чүүлә хүлнерни билдиглиг демдеглеп турар. Чижөө, Совет Армия үүнүнде чолаачы Вахнинниң «Мен човуланга кирип чордум» деп аттыг, фашистиг өлүм лагеринге бодунуң турганымын дугайында сактышкынын парлаан. «За рулём» деп хана солуунуң ажыл-чорудулгазында тывыгыр чоруктары дээш база-ла СЭКП хооркомунуң Хүндүлел бижии-биле демдеглээн.

Ведик утка-шынары, эки уран-чечен каасталгазы дээш харылзааның республика конторазында парторганизациязының, Тываның комплексиглиг экспедициязында парторганизациязының, ном үндүрер черниң хана солуннарын (редакторлары эштер А. Дарыдов, Т. Михайлов, С. Кудажи) СЭКП хооркому болгаш көрүлде-конкурстуң жюризи эки ажылдыг деп демдеглээн. Бо хана солуннарның база № 12 АТК-ның, республика проектизиниң, Кадаа ажыл-агый продуктуларының будүрүлге болгаш белеткелдер министерствозунуң болгаш өске-даа чамдык хана парлалгаларындан дуржулга кылдыр өөрөнип ап болур чүүлдер эвээш эвес болган.

Хана парлалгаларының көрүлдезинин үезинде хоорайның элээн хөй коллективтери, мында партия организациялары хана солун ышкаш мындыг массалыг болгаш күүлүг чедиишти четче ажыглавайн турары база илерээн. Электростанцияда эки ажылдыг кижилер-даа хөй. Бүдүрүге боду планын-даа чедиишкинниг күүседип турар. Ол хирее мында хана парлалгазы чогуур черни эдептейн турар. Редколлегияның ажылында бүү барымдаалаар, идепкей чок чорук болгаш солунга үнген материалдарның дээштиг дээш демиселшпес чорук чапчыл болган. Көрүлдеге киирген чангыс номер Октябрь революциязының 46 чыл ойнуна үндүрген, түгле чедиишкиннер, бөйөр чедирилгелери-биле долган. Оон түрүүк, мында эки ажылдаан деп байыр чедирген кижилериниң чамдызы байырлал соолуңге прогул кылган таварылга бар. Бир эвес коллективти ап көөр болза, мында арагалаар, прогулдаар кижилер бар, а хана солун оларга удур демисел чорутпайн турар. Коммунистиг күш-ажылдың будүрүлгези деп ат дээш демисежим турар коллектив, мында парторганизация хана парлалгазын чогуур бедик деңгелге тургузарын чедип алыр үүрлүг.

Респотребсоюз АТК-зының, горпонуп, типографиязының, түүлбү заводунуң болгаш өске-даа чамдык коллективтерниң хана парлалгаларын мында партия организациялары чогууру-биле удуртпайн, редколлегияларның ажылынга боттуг дуза чедирбейн турар.

Көрүлде-конкурска 42 парторганизациялардан хана парлалгалары киришкен. «Суг-тудуунуң» тудуг-монтаж эргелелинде партия организациязы СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң парлалга дугайында шиитпирин амыдыралга боттандырарын херекке албайн турар. Ол дугайында секретарь эш Б. Г. Степанчуктуң: «Бисте хана солун чок, ону ылгый турар тайым-даа чок» деп чугаалаанын хереглеп турар.

— Кажан-бир солуннар үндүрүп турган-на чүве, та каш номер үнүп ыйнаан. Ол номерлер им читпиләэн—дижип. Кызылдың кадаа тудуг эргелелинде. Социал-хандырылга министерствозунда, садыг баазазында парторганизациялар секретарьлары журнге медеглээннер. Бо дээрге мырынай четенчиг чорукту көргүзүп турар фактылар-дыр.

СЭКП хооркомунуң бирозу көрүлдениң түңнелин үндүргеш, конкурстуң эрткенинин дугайында доктаал хүлээп алган. Ында хана парлалгаларының ажылын чоокку үеде экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын, редколлегияларны шымрак билиглиг, идепкейлиг кижилер-биле бижыглап тургаш, хана солуннарның ролүн, дээштиниң бедидерин партия организацияларынга дааскан.

А. ЛЕПЁШКИН,
көрүлде-конкурстуң жюризиниң даргазы.

КЫШТАГДА

Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштин-Хем салбырының малчыннары бода малды 5, шөөр малды 7 кодирде үзүп кыштаглаткан. Бо хүннерде Иштин-Хем сут-бараан фермазында 6 тонна савакны, 45 тонна сигенни, Борбак-Арыгда 7 тонна сигенни, 6 тонна саванны сөөртүп чедирген.

А. АМБАРЖИ.

Буруулугларны харыысалгаже

— «Межегей» совхозтуң Алаак салбырындан алгы-кеш, чиг-эт үүлү чайын-даа, кыжын-даа белеткел черинге келбестээн. Ам көөрүгге, склад чанында ийи машина чүүгү хире хөй кештер дыгдындыр катыкпан калган чыткылаар-дыр. Ол үнелиг чиг-этти белеткелге алыр аргажок, чүге дизе оларны хүн шонуп, куртар шокарартыр үтпеп каапкан, ам чүгле черже аптарып октазары артқан — деп, Таңды райпозунуң белеткелчизи И. Бижитский хомудап орар.

Совхозтуң склад эргелекчизи А. Черешкевичиниң ол алгы-кешти ынчаар үрегдээнин күрүне хөрөнгизинге база бир хевир-биле хира чедирген чорук кылдыр көөрүн өске арга чок. Ынчаарга совхоз хөрөнгизин чер санай чашканнап турар кижи чүгле ол эвес дээрзи база билдингир. Тен аът кажаазының чанында чылгы кал, теве кештерин болгаш мал эмнелгезинин чанында хөй кештерин база-ла хөйү-биле октагылапкан чыткылаары харадаанчыл.

Күрүненин хөрөнгизи — үнелиг чиг-этти черже ынчаар октап турар буруулугларны тыпкаш, оларны хөөйлу-дүрүм ёзугаар харыысалгаже киирерин хыналда органнарындан ажылчыннар улуу-биле күзеп турарлар.

Т. ТАЖЫ-САМБУ.

ШКОЛА ТЕМАЗЫНГА

Кижизидилге айтырыынга ада-иелериң хамаарылгазы

«Уругларның кижизидилгезинин талазы-биле боттарының хүлээлгелерин школаже, бодунуң харыысалга чок чоруунуң түңнелдерин ниитилеп-че чүүй иларын ораладып чоруур ада-иелерни ол нарны частырыышпак ынчазидирер херек» деп, Л. Ф. Ильинчев СЭКП Тёп Комитединиң июнь Пленумунга чугаалаан.

Маңаа хамаарышкан айтырыгларны Суг-Хөл сес чыл школазының ада-иелер хуралынга чугаалажып көрген. Бо өөредилге чылында «Суг-Хөл» совхозтуң Киров салбырының девискээринде чурттап турар школа назылыг бичии уруглар шупту школаже хаара туттунган. Школаның байдалы мурнуку чылдардан ажыкээн болгаш: эрткен өөредилге чылы-биле деңнээрге, өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың түңнелдери бирги улдунда эки болганын төрелген комитединиң даргазы эш О. Лопсан илеткелинге чугаалаан.

Келир үениң чаа кижилерин хевирлээриниң айтырыгларын үндезини-биле өскертип, өөредилгени амыдырал-биле холбаарының айтырыгларын чедип ап турар дуржулганы башкылар бар апарган. Школада 6 «а» класстың башкызы В. Кок-оол чайгы үеде өөреникчилерниң будүрүлге бригадазы-биле ам үш чыл ажылдап, төрээн совхозунга ногаазының бедик дүжүдүн өстүрүп бээринге өөреникчилерни чалчыктырган. Бичии уруглар-биле ажылдап билириниң аргалары бар болганда, оон класында кижизидилге ажылы эки болуп турар.

Ол ышкаш, школада ураң чүүл болгумүнүң удуртукчузу, пионер вожатыйы М. Бичинчаа болгүнче бичии уругларны хаара тудуп, кызымаккай ажылдап турар. Школада пионер ажылы мурнуку чылдардан эки-жээн. Бо дээрге бичии уруглар-биле канчаар ажылдазарының аргаларын тып турар эки эгелээшкиннер-дир.

Бирги улдунда эки түңнелди 7-ги класс (башкызы М. Хөкүй-оол), 8-ки класс (башкызы Х. Монай) чедип ап, өөредилге шынары 100 хуу болган. Бо класстарның бедик көргүзүүлүг болганы—ол класстарның башкылары биле ада-иелерниң эки ажылдаанында. Чижөө, школада дөрт уруглары өөренип турар Ховалыг Карам-оол уругларының өөредилгезинче сагыш салып келгенинин түңнелинде, бир уруу чүгле «5», үжү «4» демдектерниг өөренип, школада хөй-ниитизим, чүрүмнүг, арыг-силиг өөреникчилер болуп турар. Ол ышкаш Оюн Ойдупаанның үш уруглары эки өөренип турар.

Хөй уруглардың ада-иелер М. Коцай, М. Карам-оол болгаш өскелерниң-даа уруглары багай демдек чок өөренип турар. Бо өөреникчилерниң эки өөренип турарының бир кол чүүлү—ада-иелериниң башкылар-биле харылзаалыг, чангыс аай негелделинде. Хөй уруглардың ада-иелериниң уруглары шупту эки өөренип турда, чамдык ада-иелериниң ийи-чангыс өөреникчилери безин багай хандырылгалыг, хайгаарал чок, багай өөренип турар. Школаже кирип, башкылар-биле харылзашпас, уруглары кандыг болгумнерде киржип турарын, кайы хүннерде кино көөрүн безин сонуургавас ада-иелер көвей. Оон түңнелинде уруглары хөй-ниитизиниң черлериңе дүне орайга чедир чоруп, чуруу үреп турда, ону эскербес ада-иелер бар.

Ишкинде кадарчы Ондар Дөк оглу Яван 3 класска, улуг оглу Оттук-оол 5 класска четкиже, олдарының өөренип турар школазынга кирип, чайгыс-даа кичээлинге олуржуп көрбээн. О. Дөк бирги класска чаа-ла өөренип берген бичии оглун октябрь айның сөөлүүредир аалынче аппарган. Ол оглун амыгаа чедир школада экелбээн. Мындыг чорук дээрге партизның Төп Комитединиң июнь Пленумунга чугаалажып көргени—коммунизм үезинин кижизин кижизидиринин айтырыгларынга удур чоруктур деп көргеш, чамдык бо чижектинг ада-иелерни харыысалгаже киирерин ада-иелер төрелдер комитединге дааскан. Ада-иелер ону түүлдүгүүнүн деткээннер.

Чыыган төрелдерге өөреникчилер солун концертти көргүскен. Оон соонда 8 класстың өөреникчилери Х. Виктор биле Х. Дамдур-оол кино көргүскеннер. Школада өөреникчилер боттары безин кино көргүзүп турар апарганынга ада-иелер дыка-ла өөрүп чанганнар.

О. ЧАҢ-ООЛ,
Суг-Хөл 8 чыл школазының башкызы.

Эки өөредилге дээш

Чаһаанда 8 чыл школазының, оон интернадының, столовазының болган башкылар бажыннарының септелгези өөредилге чылын ягелээринин бетинде эки шынарлыг доозулган турган. 1000 кубометр оттулар ыяш база хөмүр даш школа чанында дүжүртүнген. Бо бүгү таарымчалыг тургустунган байдал өөредилгени элээн ажыктыл чорударынга ужурдузалыг болган. Төрелдер комитеди (оон даргазы И. Айлыы) школаны чаа өөредилге чылынга чедиишкинниг белеткээри дээш школа коллективинге эки дузалашкан.

Сентябрь ягезинден бээр өөредилге багай эвес чоруп келген. Төрелдер комитеди ада-иелер-биле уругуну харыысаалыг. Бирги улдунда 6 «б» класстың (удуртукчу башкызы Тамара Ооржак) өөредилгезинин шынары 100 хуу. Башкызар М. Долчуңдуң, Х. Апай-Караның өөредип турар классларының өөредилге шынары 90 хуудан өрү болган. Үстүнде адаттынган класстарның кичээлдеринге ада-иелерниң уругуну олуржуп турар апарганы—уругларның эки өөренирингe идиг болуп турар. Төрелдер комитединиң даргазы, кежигүннери түс-түзүнде ажыл хуваалгалыг болган даандырган ажыл-херекти үретүннелдиг күүседир дээш шыңгыы туржуп турарлар.

Өөреникчилерге иэнг чемнерни класстар аайы-биле белеткеп бээри организастаттынган. Болдунар аргаларны хереглеп турган, ийиги класстың өөреникчилериңе хүндүс иэнг чем белеткеп бээрин база чедип ап болур турган.

Х. ДОРЖУ.

Химия мебель өртээн чиигедип турар

ССРЭ-нин Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делегезиниң павильонунарында СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга үүкүштүр улуг белеткел ажылдары чоруп турар. Стендилер чаартының, чазчаа экспонаттар пемешкен.

«ТУДУГУШКУН» павильонунда база-ла хөй экспонаттар пемешкен. Ол экспонаттарның бир онзагай чүвези болза, оларның өртээнин чиигедир болгу. Чижөөлээрге, эки шынарлыг ыяштан кылган чараш хеп шкавының өртээ чүгле 70 рубль. Кайгамчык эки кресло-орунну 65-ле рубль-биле, ынчаарга 300 рубль-биле чангыс өөредилгe бажын иштинин бүрүн хереклелдерин садып ап болур. Мебельчилерниң шак мындыг чедиишкиннериңе канчап чоргаарланмас боор!

Совет кижилерге чараш, быжыг болгаш чиик мебельди хөйнү баярынден ангыда, оон бот-үнезин чиигедир дээш мебельчилерниң кызымаккай ажылдаанын делегелгениң экспонаттары тодаргай хереченлеп турар. Ол чедиишкиннерни мебельчилер канчап чедип алганнарын?

Чаа конструкцияларны болгаш материалдарны ажыглааны—мебельдиң бот-үнезин чиигедирининг кол үүлү болган. Химияның янзы-бүрү продуктулары ам мебель үлетпүрүүнүң чүгүла чиг-ады болу берген. Чижөө, хөй ажыл негеттинер болгаш бот-үнези улуг ыяш рамаларны пластмасс рамалар-биле солаан чорук безин Москваның будүрүлгелериңе бо чылын 55 мун рубльдиң камналгазын берген. Амгы үеде дыка хөй мебельди быжыг пенопластыг ыяштан кылган шүүтайлар-биле ыяш турар. Чоокку үеде шүүтайны поливинилхлоридтен кылган пластинкалар солуурлар. Ол чорук мебель будүрүнин дүргедиңге болгаш бодүүнчүдериниң ангыда, оон бот-үнезин чиигедир. Чымчак мебельди каастаарынга болгаш хевир кииреринге хереглеттинин турар чиигe алдын удазыннарны пластмасс база-ла солуй бээр. Быжыг болгаш чараш ол удазыннар чүгле мебель каастаарынга эвес, харын нарын хереклелдер кылырынга база хереглеттинип турар.

Пластмасстан кылган аскымнар, жикитиг иштики шооналары, универсалдыг пенопласт дээш черле чүүү чок дээр боор ыяш! Оларның шүүтүүзүн химиктиг будумелдерден кылган.

М. ЛАРЬКИН,
БУАЧД-ниң экскурсоводу.

Бүрүн белеткелдиг

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында хойжузу коммунист Ыөй Шойдан үк ажыл-агыйның мурнакчыларының бирээзи.

Эш Шойдан 1962 чылда бирээзинде 45 кг деңгилиг, 570 аныяк яктерни күрүнеге дужаган. Ам 600 ажыг эр нураганнарны өстүрүп турар. Ол кыштаглаашкыча бүрүн белеткелдиг ужуратпкан. Сиген-даа, өдекдаа четчир, кажаа чылыг.

Д. ШЫНАРАҢ.

Эге класстарның күш-ажыл урогунга

Эге класстарның күш-ажыл уроктарынга пластилинни база дойну ажыглавары эргежок чүгула. Чамдык хереглеше чогуур үелерде пластилин магазиннерге чок болу бээр таварылгалар турар. Ынчангаш оон орнун дой азы пор-довурак-биле солуп болур. Ындыг турбуже чамдык башкылар ону ажыглавайн турар. Дойну арыглап, белеткеп алыры белен. Хамык ужур дойну азы порну белеткеп алырында, а кичээл үезинде ону арыг, силиг ажыглаарында. Дойну арыг-шевергин ажыглап болурунуң бодүүн аргалары бар. Уроккa эки белеткелди кылып, эки организастаар болза, өөреникчилерниң холу, идикхеви, партазы хирленмес.

Уроктарны чедиишкинниг чорудар телээде, дой-довурак-биле ажылдың белеткелин мынчаар кылза эки.

Кышкы үеде хереглээр дойну күүлүн чылыг үеде белеткээр. Дой болза даш, эдезин ышкаш ыяш-бүрү бүдүн холуксаалар чок, кончуг арыг болур. Бир эвес холумактыг болур болза, кылып тутқан чүве хоюг чараш болбас. Белеткээн дойну донуруп болбас. Ону чылыг бажың иштинге шыгжаар. Өөредилге чылының дургузунда бир өөреникчиге 6—7 кг дой болза чедер.

Өөреникчи бүрүүнге ажыл үезинде хереглээр, бир талазын бедиктээп калбак ыяш ийикле, азы калбак демирни белеткеп алыр. Калбак ыяш дойнуң парта кырын хирлендирбезинге, тоглап, текту бербезинге херек. Оон хемчээли 25×30 см болза ажырбас. Хоютқан дойну кезеринге 12—15 см бижекчигеш херек. Кылган үүлдү хоюгларынга бир ужу калбак ыяш болгаш суг база херек.

Дойну күш-ажыл урогунга хереглээрде, бир хонук бурунгаар суггa хоюдуп алыр. Тутқан үүлү быжыг болдуп дээш, дойпу хоюдар суггa саазын хырбазын холуур. 25—30 хире өөреникчиге бир урокка-ла 12—15 кг дой херек. Орта 200 грамм саазын хырбазын холуур. Дой азы пор-биле ыяш-бүрү хевирлерни (сава аймаан, ногаа, ойнаарактар, дириг амытаннар болгаш оон-даа өске үүлдерни) тудары уругларны шеварлер, чогаадыкчы чоруккa кижизидер. Кандыг-бир үүлдү кылгаш, курганган соонда, дозуулуг ак будуктар-биле будуур. Тутқан үүлдү хевир кииреринде, акварель-биле будуур.

Дой-биле ажыл белениңден бергезинче чоорту шилчиир ужурлуг. Баштай тудары-биле берге үүлдү берип болбас. Үүге дээрге өөреникчи башкының берген даалгазын чедимче чок кылганындан, оон соонуургалы коткай бээр. Ынчангаш эге урокту башкының удуртулгазы-биле эрттирер. Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажылы эгезинде чедимче чок болуру билдингир. Кол чүве—оларны соонуургадыры. Ажылды кылып эгелээрде тайылбырлап, өөреникчилерниң ажылын удуртуп, частырыгларын айтыаанда эдери чүгула.

Чамдык башкыларга пластилин азы дойну эге класстарның күш-ажыл урогунга ажыглаан херээ үүл, ону программада айытпаан-дыр дээр бодалдар туруп кээр чадавас. Бир эвес күш-ажыл уроктарынга пластилин азы дойну ажыглаары программада айытынмаан дээш, мындыг ажылдар чорутпас болза шын эвес.

Өөреникчилерниң билиин, соонуургалын барымдаалап тургаш, программадан мурнай-даа чоруп болур. Бир эвес өөреникчилер соонуургалдыг болгаш дыылынган үүлдер оларга эки билигни берип турар болза, мында хора чок. Ынчангаш эге класстарның күш-ажыл уроктарынга пластилин азы дойну ажыглаары программада айытынмаан дээш, мындыг ажылдар чорутпас болза шын эвес.

Эге класстарның күш-ажыл урогунга ажыглаан хереглээр дойну күүлүн чылыг үеде белеткээр. Дой болза даш, эдезин ышкаш ыяш-бүрү бүдүн холуксаалар чок, кончуг арыг болур. Бир эвес холумактыг болур болза, кылып тутқан чүве хоюг чараш болбас. Белеткээн дойну донуруп болбас. Ону чылыг бажың иштинге шыгжаар. Өөредилге чылының дургузунда бир өөреникчиге 6—7 кг дой болза чедер.

Өөреникчи бүрүүнге ажыл үезинде хереглээр, бир талазын бедиктээп калбак ыяш ийикле, азы калбак демирни белеткеп алыр. Калбак ыяш дойнуң парта кырын хирлендирбезинге, тоглап, текту бербезинге херек. Оон хемчээли 25×30 см болза ажырбас. Хоютқан дойну кезеринге 12—15 см бижекчигеш херек. Кылган үүлдү хоюгларынга бир ужу калбак ыяш болгаш суг база херек.

Дойну күш-ажыл урогунга хереглээрде, бир хонук бурунгаар суггa хоюдуп алыр. Тутқан үүлү быжыг болдуп дээш, дойпу хоюдар суггa саазын хырбазын холуур. 25—30 хире өөреникчиге бир урокка-ла 12—15 кг дой херек. Орта 200 грамм саазын хырбазын холуур. Дой азы пор-биле ыяш-бүрү хевирлерни (сава аймаан, ногаа, ойнаарактар, дириг амытаннар болгаш оон-даа өске үүлдерни) тудары уругларны шеварлер, чогаадыкчы чоруккa кижизидер. Кандыг-бир үүлдү кылгаш, курганган соонда, дозуулуг ак будуктар-биле будуур. Тутқан үүлдү хевир кииреринде, акварель-биле будуур.

Дой-биле ажыл белениңден бергезинче чоорту шилчиир ужурлуг. Баштай тудары-биле берге үүлдү берип болбас. Үүге дээрге өөреникчи башкының берген даалгазын чедимче чок кылганындан, оон соонуургалы коткай бээр. Ынчангаш эге урокту башкының удуртулгазы-биле эрттирер. Өөреникчилерниң чогаадыкчы ажылы эгезинде чедимче чок болуру билдингир. Кол чүве—оларны соонуургадыры. Ажылды кылып эгелээрде тайылбырлап, өөреникчилерниң ажылын удуртуп, частырыгларын айтыаанда эдери чүгула.

Чамдык башкыларга пластилин азы дойну эге класстарның күш-ажыл урогунга ажыглаан херээ үүл, ону программада айытпаан-дыр дээр бодалдар туруп кээр чадавас. Бир эвес күш-ажыл уроктарынга пластилин азы дойну ажыглаары программада айытынмаан дээш, мындыг ажылдар чорутпас болза шын эвес.

Өөреникчилерниң билиин, соонуургалын барымдаалап тургаш, программадан мурнай-даа чоруп болур. Бир эвес өөреникчилер соонуургалдыг болгаш дыылынган үүлдер оларга эки билигни берип турар болза, мында хора чок. Ынчангаш эге класстарның

Республиканың аныяк кооператорларының слёдунга уткуштур

Кадрлар-биле ажылды экижидер

Республиканың хереглекчилер нитилелиниң системазында кадрлар соолгу үеде улуг-биле өскен. оларның саны нитилэп-биле 4700 кижи чедип турар. Садыг системазынга аныяк кадрларны: товароведтерни, экономистерни, сан-хоочүүлерни, бухгалтерлерни, поварларны, хлеб бижырыкчыларын, белеткелчилерни болгаш өскелерни-даа белеткээр ажыл чыл бүрүде-ле калбарып турар.

Амгы үеде республиканың ортумак школаларын доосканнарның иштинден дыка хөй аныяктар садыгның шугумунда өөренип турарлар. Үүле бо чылын безин бистин Төрээн чуртувустуң институттарынче 23, техникумнарынче 55 аныяктар чорутканнар. Москва, Львов, Одесса, Новосибирск хоорайларның садыг институттарында 54, Новосибирскиниң, Краснодарның, Барнаулдуң, Иркутскиниң болгаш өске-даа улуг-улуг хоорайларның садыг-кооператив техникумнарында 90 ажыг. Кызылдың садыг-кооператив училищезинде 130 ажыг аныяктар садыгның янзы-бүрү түскай мергежилдеринде чедиишкинниг өөренип турарлар.

Республиканың хереглекчилер нитилелдери садыгны, белеткелчи болгаш бухгалтер эртемниг 45 чаа кадрларны ажылга бо чылын хүлээп алган. Кызылдың садыг-кооператив училищезиниң садыг болгаш куулинарния салбырларын 77 кижи доозуп үнген. Ол аныяк кадрлар республиканың бүгү-ле булуннарында боттарының түскай мергежилдериниң аайы-биле ажылдап кирипкеннер.

Совет садыгны хөгжүдер, ооң культуразын бедидер, чонуң хереглелдерин хандырарын эжидер дээш идепкейлиг демисежип, садыгның шугумунга 30 ажыг чылдар тургузунда ак-сеткилдиг, кызымаккай ажылдап келген, республиканың улуг товароведи эш Н. Юневич, Каа-Хем райпозунуң белеткелдер конторазының бухгалтери эш Бууларов, Улуг-Хем райпозунуң белеткелдер конторазының директору эш Н. Комбуй, Тожуда кооператив-анныыр-тывыш ажыл-агый черинин директору эш О. Наксыл, респотребсоюзтуң белеткелдер эргелелинин инспектору эш Б. Худяшев ышкаш биистиң өске-даа хоочун кадрларывыс хөй.

Бараан саарылгазының планнарын ажыр күүседип, садыгның алыкчыларының хүндүткелин доктаамал ажыглап турар садыгжылар Барыын-Хемчикте эш Дегежик, Кызылда К. Товаришгай, Каа-Хемде повар А. Кузьмина ышкаш мурнакчылар олуп орар.

Дээди өөредилге черлерин дооскан эштерниң иштинден респотребсоюзтуң садыг эргелелинде эш Ш. Ооржак садыгның депшилгелиг аргазын непередиринге улуг рольду ойнаан. Кызыл горпозунда, Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалык суурунда болгаш Бии-Хемниң Туран хоорайында чамдык магазиннерниң иштин депшилгелиг арга-биле садыглаар кылдыр эде дериринииң планын ол чогааткан болгаш үк ажылдарны боду удуртқан.

Респотребсоюзтуң белеткедер эргелелинде улуг товаровед Б. Савыр (Новосибирскиниң садыг институдун дооскан) кодээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының болгаш үндүр садарының өртээн дүрүм ёзугаар чүрүмчүдарынга, а ол ышкаш респотребсоюзтуң аш-чем комбинадынга болдунган четпестерни иледиринге улуг киржилгелиг болган. Эштер Ооржак, Савыр олар хөй-нитининиң ажылынга кайызы-даа идепкейлиг киржип келгеннер. Ылаңгыя эш Савыр респотребсоюзтуң коллективинде комсомол организациязының секретарынга сонгуттурган.

Кооперацияның садыг шугумунда коммунистиг күш-ажылдыы дээш шимчээшкин соолгу үеде элээп калбарган. Ында коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп бедик атты чедип алыр дээш 43 бригадалар демисежип турар. Оларның 9-зу ол атты чедип алган.

Партияның XXII съезлиниң төөгүүг шиитпирлерин амыдыралга тудунганында, кижилерниң ажылдаар, чурттаар байдалдарын эки хандырбайын келгенинде болур. Ылаңгыя кодээ черлерде кышкы үеде кижи шыдажыр арга чок, чылыглаттынмаан, сөөк магазиннерде ажылдап турар садыгжылар ам-даа бар.

Респотребсоюзтуң болгаш хереглекчилер нитилелдериниң чамдык удуртукчуларының ажыл-агыйжы эвес чоругунуң уламыдан республиканың хереглел кооперациязының системазында өре-самчыгдал соолгу үеде эвээжээрден турукшуг, харын улам-на көвүдеп турар. Ынчаарга бо чылдың 8 айларының дургузунда өредамчыгдалдар 422 мүң рубль четкен.

Бо четпес чоруктуң чылдагааны болза, өртектиг чүүлдерни харыылаар ажылга төлеп чок кижилерниң таварылга болуп кирип турарында база респотребсоюзтуң сан-хөө килдиниидең, хереглекчилер нитилелдериниң бухгалтерия аппараттарындан садыгжыларның ажылын чогуур үезинде хынаайн, оларга боттуг дузалашпайн келгенинде болуру билдингир.

Садыг организацияларының шугумунга ажыл чылаар, бюрократизм чоруктар-биле эптеп чокка демисежип, бүгү-ле кадрларны коммунистиг ёзугга кижилер ажылды күштедирери — бистиң сорулгавыс. Кооперацияның ажыл-чорудулгазынга аныяктарның идепкейлиг киржирин, совет садыгның чаа, депшилгелиг аргаларын нептередиринге оларның уламна улуг рольдуг болуруун күүселинер.

И. ТОРЖУ,
Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелелинин товароведи.

КИНО

„Тарзанның өлгени“

Бо кинону Чехословакиянын «Барандов» киностудиязы кылып үндүрген. Ооң сценарийин Я. Балик биле И. Несвадба бижээн.

Кинонуң кол маадырын биеэки американ киноларының маадыры Тарзан деп бодаваннар. Ол, Тарзанга домейлешпес, чолдаксымаар дурт-сынныг, кижи оргүү чеже берген кижи. Тарзанның ёзугуг аты — Вольфганг фон Хоппе.

Ооң адазы немец барон. Африкага алуй калган. Вольфганг сарбашкынар турар черге өскен. Өлген адазы ооң адынга бүгү хөреңгилин арттырып каар. Ооң ыяш Вольфганг— Африкада хөй нефтилиг черниң ээзи. Вольфгангтың хөреңгизин шинчээдип алыр күзелдиг кижилер көвей. Ону аңаа алыры берге. Үүле дээрге ону түскай документ ёзугаар арттырган. Ынчангаш Вольфгангты күш-биле тудуп экижээр. Ол колдуунда черниксээн кижиниң адайы кижи ажыжидери-биле ап алыр. Ону кижиндери-биле цирк ажылчымны англи хөреңгеи Регина деп кижиге дагзып каар. Регинаны ооң хөреңгизи база-ла сонуургадыпкан. Ынчангаш ийи кижиниң аразында хөреңги ээзи демисеп эгелээр. Вольфганг херек кырында акша, амыдырал, политикада билбес, үүле чугаалап, кижи кижини хүндүлээр деп үүреми билир апарган. Вольфгангтың байлаан эжелээри-биле Регина өглениң алырын бодай бээр. Вольфгангтың дайы орта удур. Ол байлак дээш англи, немец болуктериниң аразынга демисел үнер. Бот-бодуп каржызы-биле өлүржүп турар. Вольфганг ону кергеш, шыргай арыгже дезиптер. Ынчалдаа ону тутканы, цирке ойнаар сарбашкын кылдыр кажаалап каар

19 ...Ү ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

...ШЫН

1963 ч. ДЕКАБРЬ 4 СРЕДА № 286 (5690).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

УДУРТУРУ ДЭЭРГЕ— КИЖИЗИДЕРИ БОЛУР

— СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлери-биле танышкаш, удуртукчулардан чүгле ажыл-агыйжы эвес, харын кижизидикчи болур чорукту бистиң партиявыс негеп турары кончуг шын-дыр деп түңнелди кылган мен. Кижизидилге ажылынга ниити кыйгырыглар-биле кызыгаарлаттынмайн, харын тус-тус кижилерге чоок болуп, оларның канчаар чурттап, ажылдап турарын сонуургап, бир эвес херек апаар болза оларга моральдыг-даа, материалдыг-даа дузаны көргүзер, сөс-биле-даа, ажыл-биле-даа дузалаар апаар. Кижилер ындыг сагыш салыышкынны күш-ажыл-биле харыылаарлар — деп, Тожу районнуң «Совет Тыва» колхозунуң даргазы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады эш В. Тамдын-оол дыка шын чугаалап, боду херек кырында ынчаар ажылдап-даа турар колхозтуң, районнуң, республиканың болгаш бүгү чурттуң мурнунда салдынган сорулгаларның дугайын колхозчуларга ол тодаргай, билдингир тайылбырлап бербишаан, оларны күш-ажылдың эң дээре чижектеринге кижизидип, кижилерниң амыдыралчуртталгазының айтырыгларын үргүлчү сонуургап, оларның культурлуг өзүлдезиниң дугайында доктаамал сагыш салып турар. Ол бүгү ук колхозтуң ниити чедиишкиннерин өстүреринге улуг рольдуг болган.

Бистиң көдээвисте шак ындыг удуртукчулар хөй. Таңды районнуң «Революцияның чалбыыжы» колхозунуң даргазы эш Г. Гудков, Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң даргазы эш К. Шулуу, Каа-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң даргазы эш Д. Зайцев оларны болгаш оон-даа өскелерни чижек кылдыр адап болур. Кижилерге дыңнангыр болгаш сагыш човангыр чоруу-биле ханы хүндүлелди болгаш авторитетти олар чедип алгылаан. Олар болза боттарының хүлээлгелерин эки билип, партия организациялары-биле, активчилер-биле сырый харылзаалыг ажылдап, массаларга даяныш, оларның сүмелерин болгаш саналдарын барымдаалап турарлар. Колхозка болгаш совхозка, фермага азы бригадага кижилер-биле ажылдап билир, оларның дугайында сагыш салып турар удуртукчу барда, ында ажыл-херек маргылдаа чокка эки чоруп турарын мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазы бадыткан турар.

Шупту удуртукчу ажылдакчылар ындыг болурун партия бистен негеп турар. Кижилерни командылаар эвес, а оларны өөредир болгаш олардан өөренир херек. Бо негелделерни барымдаалавайн, чүгле «бодунуу-биле» хөделир, канцеляр-бюрократсыг арга-биле ажылдаар, кижилерни кончуп-хөректээр удуртукчулар партияның болгаш чоннуң буруу шавыышкынындан чайлавас.

Чамдык чижектерни ап көрээлиңер. «Өөк» совхозтуң чамдык удуртукчулары кижи бүрүзүнүң угаанынга, чүрээнге чедер орукту ам-даа тыппаан. Совхоз ажыл-агыйжы көргүзүглер талазы-биле кожазы «Кызыл тараачын» колхозтан ыракта хожудап калган. Ынчаарга директор эш В. Лихтин ажыл-агыйны көдүрериниң үндезини кижилерни кижизидеринде деп чүвени сагынмайн, политиктиг ажылды ийиги чергениң херээ кылдыр көрүп келген. Ол бодунуң дужаалдары-биле чүгле дөрт ай иштинде 100 ажылчынны доңгуткан. Мында кижилер-биле ээлдек, партийжи сөстүг ажылдар алгы-кышкы-биле, доңгун чорук-биле солуттунган.

«Барлык» совхозтуң директору эш Макальский чүгле дужаал күжү-биле ажылдап, политиктиг кижизидилгеге боду киришпейн келген. Эш Макальский 1962—1963 чылдарда ажылчыннар ортузунга чаңгыс-даа лекция, беседа кылбаан.

Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхозунуң агроному эш Довровский «колхозчулар-биле чүгле «ажыл-херек» дугайын чугаалажыр кижи мен» дээш, агитаторлаарындан ойталаан, лекция номчуур «шак тыппаан» турган.

— Бистиң кол мал эмчивис эш Чүльдүм кончуг-ла каржы кижи чүве-дир. Аалга келген соонда, кончуттунуп, кижини сүртедип туруп бээр... Оон орнунга бисти сургаза, өөретсе, дуржулгадан чугаалап берзе кандыг боор чүвел! — деп «Межегей» совхозтуң хойжузу эш Сюрюнчап шыңгыы хомудалын илереткен. Ол-ла совхозтуң кол агроному эш Лысактың кижилер ортузунга кижизидилге ажылын чорударынга хөнну чогунуң, чүгле чагырар-дужаар арга-биле ажылдап турарының дугайында чөптүг шүгүмчүлелдер база болган.

Чоннуң шак ындыг буруу шавыышкынындан ол эштер чогуур түңнелди үндүрер болгаш кижилер-биле ажылдың ленинчи норма-чижектерин сагыыр ужурлуг. Чүгле кижилерни бүзүредип, кижизидип билбес кижилер ол негелделерни үреп турар. Каржы болгаш улус кончуур чорук — ол кижиниң билиглииниң дугайын эвес, а билииниң четпезиниң дугайын херечилеп турар. Ынчангаш шак ындыг удуртукчуларны кижизидери, партийжи чоруктуң методунга болгаш стилинге өөредири — партия организацияларының дээди хүлээлгези болур.

Кижилер-биле ажыл дугайында эш Н. С. Хрущевтуң мындыг өөредини удуртулга болдурар ужурлуг бис: «Кандыг аян-биле айтыышкын бээри, кижи-биле кандыг аянныг чугаалажыры — бо дээрге аап-саап чүве эвес. Бир эвес кижиге даргазыг шыңгыы дүрзү-биле келгеш, кастынып-ла, чөңгээлеп-ле турар болзунза, ол кижини бодунга удур тургузуптар апаар сен. Ажылдакчы кандыг-даа болза, бодунуң төлептиг чүүлү бар, ынчангаш бир эвес анаа чөңгээлеп, хүндүткел чок чугаалап эгелээр болза, ол пружина дег чыырлыр болгаш каржыланыышкынга болгаш хүндүлевес чорукка харыылаарынга белен апаар. А бир эвес сен аңаа эш-хуузу-биле, оон-биле деңнелиг ышкаш чеде берип, харын оон-биле ажыл-херекти билдилии-биле чугаалажып, угаангыр сүме-биле сорук киирер болзунза — ол бир янзы көөр... Ынчан сени хүндүлээр, идегелди шынзыдарын кызар апаар».

Кижилер аңгы-аңгы, оларның билиг деңнели-даа, аажы-чаңы-даа аңгы-аңгы болгай. Ынчангаш тус-тус кижилерни өөрениш көөр, оларны билир херек. Кижиниң эки шынарларын илередип алыр, оон аргаларын калбартыр төлээде, оон-биле катап-катап ужуражыр, кады ажылдаар херек.

Кижини чүректиң ханызындан найыралчы көөрүнге, чаагай сеткилдиг болгаш сагыш човангыр болур чорукка удуртукчуларны бистиң ленинчи партиявыс кижизидип турар. Удуртукчу кижи чүгле ажыл-агый планнарының күүселдези дээш эвес, харын коллективтиң политик-моральдыг байдалы дээш, кижилерниң коммунистиг кижизидилгези дээш харыысалгалыг болур ужурлуг деп, СЭКП ТК-ның июнь Пленуму онзалап айыткан.

Ол партийжи негелделерни колхозтун, совхозтуң болгаш бригаданың, ферманың удуртукчулары чүгле кижилер-биле үргүлчү ужуражып, беседалажып тургаш күүседип шыдаар. Удуртукчунуң хүлээлгези — колхозчуларның, совхозтар ажылчыннарының мурнунга политиктиг илеткелдерни, лекцияларны кылыры, оларга ажыл-агый хөгжүлдезинин ээлчеглиг болгаш перспективтиг сорулгаларын таныштырары болур. Кижилерни шынчы эш-хуузунуң ёзузу-биле көөрү, оларга сагыш човангыр болгаш кичээнгейлиг болуру — бистиң совет амыдыралывыстың принциви. Ону удуртукчу бүрүзү сагыыр ужурлуг. Ол чүгле ынчаарда чонга авторитеттиг, хүндүткелдиг болуп, оларны ажыл-агыйжы болгаш политиктиг сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринче эвилелдеп шыдаар.

Кзыл-Орда областың тараажыларының чедиишкиннери

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели күрүнеге тараа садар талазы-биле планны чедиишкинниг күүсеткени-биле холбаштыр Кзыл-Орда областың бүгү ажылчы чоннарынга изиг байыр чедирген. Областың колхозтары болгаш совхозтары белеткел черлеринге 2,4 миллион пуд тарааны, оон иштинде 2,1 миллион пуд ристи дужааган.

Областың ажыл-ишчилери рис тарылгазының суггаттыг черлерин эң хөйү-биле калбартыр талазы-биле бар турар бүгү аргаларны ажыглап, тараа болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрерин шыңгыы көвүдедирин чедип алыр дээрзинге бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлээн.

(СЭТА).

ХУУСАА БЕТИНДЕ

ТУЛА. Новомосковск химия комбинадынга СЭКП ТК-ның Пленумунга алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегге бир дугаарында чемишчидилгелер болгаш кислоталар фабриказының коллективи кирген. Ажылдап турар күчүлерге чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедирин болгаш декабрь 9-та чыл планын күүседирин ол коллектив хүлээнген. Коллектив берген сөзүнге эз бооп турар. Заводтуң бүгү цехтери болгаш ээлчеглери ноябрьда үзүктелиишкин чокка ажылдап, хүн онаалдаларын ажыр күүсеткен.

Новомосковскиниң химиктери чеди чылдың сөөлгү чылында планнаан продукция бүдүрериниң деңнелин декабрь 15-те чедип алыр дээш демисежип турар.

КАЛИНИНАБАД (Таджик ССР). Таджикистанның энергия тудугжулары СЭКП ТК-ның ам болур Пленумун улуг күш-ажылчы тиилелге-биле уткуп турар. ГЭС-те сөөлгү алдыгы агрегатты тургускан болгаш үлетпүр тогун берген. Ынчангаш Таджикистанның мурнуу чүгүнде Вахш хемде тургускан болгаш Ортааны Азияда эң улуг гидроэлектростанция хуусаазындан чыл бурунгаар ажыглалга кирген.

КЕДАЙНЯЙ (Литва ССР). (СЭТА). Кедайняйның химия комбинадының коллективи күгүр кислотазын бүдүрер талазы-биле чыл онаалдазын күүсеткен. Аңаа чүгле ноябрьда безин баштайгы күгүр-кислота технологтуг шугумну ажыглалга киирген. А ам үшкүзүн эптеп тургузуп турар. Суперфосфат комплексини дүрген темпилер-биле тудуп турар.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА УТКУШТУР

Россияның көдээ ажыл-ишчилериниң чаа сорулгалары

Көдээ ажыл-агыйның химизациязы 1970 чылда тараа бүдүрерин 8,6 миллиард пуд, чигир свёклазын—50 миллион тонна чедир көвүдедир арганы Россия Федерациязының колхозтарынга болгаш совхозтарынга бээр. Эътти бүдүрери 2,8 катап, сүттүү—ийи катап өзер.

Чурттуң бүгү тарылга шөлдериниң 60 хуу хирези Россия Федерациязының девисиззринде мөөңнеттинген. Сөөлгү чылдарның дургузунда бүгү чурттаагызы ышкаш, республиканың көдээ ажыл-агыйында улуг өскерилгелер болгулаан, оон продуктулуу дыка бедээн. Ол болза чер болгаш мал ажылын көдүрер талазы-биле бистиң партиявыстың болгаш оон Төп Комитединиң чорутканы организакчы болгаш политиктиг аажок улуг ажылының түннели болган. 1962 чылда республикага тараа бүдүрери 5,3 миллиард пуд четкен азы 1953 чылдыы-биле деңнээрге 80 хуу өскен, чигир свёклазы—3,9 катап, тарымал тоорук — 60 хуу, лен-долгунец—2,4 катап, коң эът—53 хуу, сүт—69 хуу өскен.

Ынчалза-даа республиканың көдээ ажыл-агыйының шынар талазы-биле көргүзүглери чавыс болуп, дыка хөй колхозтарда болгаш совхозтарда тараа культураларының дужүдү бедик эвес болуп артпышаан. Малдың баш санының өзүлдези мал чемнериниң бүдүрүлгезинин чогуур көвүдээшкини-биле быжыглаттынмаан ужурунда сөөлгү чылдарда бир инекке онааштыр сүт саалдазы харын кудулап баткан.

1963 чылда Россия Федерациязынга агаар-бойдустуң байдалы онза таарымча чок болган. Кадыг-дошкун кыш, оон дараазында Сибирьни, Төп-кара хөрзүннүг болгаш өске-даа чамдык районнарны хаара туткан кандаашкын эң чугула көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүреринге ниитизи-биле таарымча чок салдарны чедиргени чугаажок. Тараа культураларының болгаш өске-даа культураларның ортумак дужүдү сөөлгү беш чылдарныындан эвээш болган. Бо чылдың нарын байдалдарында бүдүрүлге эргелелдериниң ажылдакчылары, дыка хөй колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилери организастыг чорукту көргүзүп, көдээ ажыл-агыйның бүгү адырларының хөгжүлдези дээш чүткүлдүг демисешкенин чугаалап кагза чогуур.

Бо чылдың нарын болгаш берге байдалдары турбуже, республикага эрткен чылдыындан картофельди — 31 хуу, лен-волокнону—60 хуу, эътти—19 хуу хойну белеткээн. Эрткен чылдыындан элээн хөй сүт, ногаалар, бахчи культуралар садып алдынган турар. Бараанныг тараа барык-ла 1960 чылдагызы хире белеткеттинген.

Ам бо үеде республиканың бүгү колхозтарында болгаш совхозтарында, бүдүрүлге эргелелдеринде 1964—1965 чылдарда көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң планнарын чогаадыр ажыл чоруп турар. Республикада чаа беш чылдың (1966—1970 чылдарда) планын ажылдап кылыры эгелээн.

Көдээ ажыл-агыйның химизациязының талазы-биле Коммунистиг партияның төлевилеп турар улуг хемчеглери чер болгаш мал ажылын шыңгыы көдүреринге калбак перспективаларны ажыдып турар.

«Россия Федерациязы көдээ ажыл-агый продуктуларының бүгү хевирлерин бүдүрерин өстүреринге эки аргаларлыг болуп турар» деп, эш Н. С. Хрущев чугаалаан.

Минералдыг чемишчидилгелерни, гербицидтерни болгаш хоран-химикаттарны бүдүрүп үндүрерин көвүдедири магадылаттынган туруштуг дужүттерни алырының, тараа, эът, сүт болгаш өске-даа продукцияны бүдүрерин өстүрериниң база бир таарымчалыг байдалы болур.

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунга белеткел-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның РСФСР талазы-биле Бюрозунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң даасканын ёзугаар РСФСР-ниң Күрпланы Көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу-биле база хөй болук эртемденнер-биле кады 1970 чылга чедир үениң дургузунда Россия Федерациязынга көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүрериниң кол угланыышкыннарын ажылдап кылган, республиканың экономиктиг зона бүрүзүнүң аайы-биле баштайгы санажылгаларны белеткээн.

Колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилери көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрериниң айтырыгларын чугаалажып көрбүшаан, чер болгаш мал ажылын көдүрериниң немелде курлавырларын илередир дээрзинге чигзиниг чок. Россия Федерациязы бүгү улустуң сорулгазын — партияның Программазының, СЭКП-ниң XXII съездизиниң салганы чуртка көдээ ажыл-агыйның продуктуларының элбекшилии тургузарын — шиитпирлээринге төлептиг салыышкынын киирер.

Тараа бүдүрерин көвүдедири— кол сорулга

Аажок улуг чер делгемнерлиг Россия Федерациязы чуртта тараа бүдүреринде кол черни кезээде ээлеп келген болгаш ээлеп-даа турар. Совет Эвилелинге ниитизи-биле тараа бүдүреринге республиканың бот-деңзизи эрткен чылда 62 хуу чыгам болган. Колхозтар болгаш совхозтар тараа ажыл-агыйын улам ыңай көдүреринге эгээртиймес курлавырларлыг болуп турар.

Тараа болгаш өске-даа культураларның ниити чыылдаларын улам ыңай өстүрериниң, а ол ышкаш өзүп турар мал ажылынга чем-суурну быжыглаарының сорулгазын тарылга шөлдерин калбартырының күселибиле моон соңгаар шиитпирлеп болбас деп чүве бистерге мырынай билдингир. Бисте күрүненин улуг капитал салыышкыннары негеттинмес кур болгаш куруккан черлериниң кол шөлдери 1954 — 1958 чылдарда шиңгээттинген. Чаа-чаа кур черлерни аңдарары улуг чарыгдалдар-биле холбашкан.

Тараа болгаш өске-даа көдээ ажыл-агый культураларының ниити чыылдаларының көвүдээри колдуунда оларның дужүдүн бедидериниң күсели-биле боттаныр. Химия үлетпүрүнүн шапкын хөгжүлдези ол дугайында аажок улуг аргаларны ажыдып турар.

Россия Федерациязынга 1970 чылда тарааның ниити чыылдазын 1962 чылда алган 5,3 миллиард пудка удур 8,6 миллиард пуд чедирерин бистин кылган саналгаларывыста айтып турар.

1970 чылда Россия Федерациязында бараанныг тарааның кол бүдүрүкчүлери болза Соңгу Кавказ, Төп-кара хөрзүннүг зонаның областары, Урал, Поволжье, а ол ышкаш Барыын Сибирь болган турар. Бо беш экономиктиг районнарга тарааның ниити чыылдазы 7 миллиард пуд хире азы Россия Федерациязында ап турар тарааның 80 хуузунга четкен турар ужурлуг. Оон-биле кады 1970 чылда тараа культураларының тарылга шөлү 85 миллион хире гектар болур. Тараа бүдүрерин өстүрерин колдуунда дужүттү бедидериниң суурунга үндезилээш, минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни калбаа-биле ажыглаарының түннелинде чедип алган турар.

Бир эвес 1958—1962 чылдарда республикага тараа культураларының гектар бүрүзүнден ортумак дужүдү 10,4 центнер турган болза, 1970 чылда гектар бүрүзүнден 16,7 центнерни, оон иштинде Соңгу Кавказка—29 центнерни, а Краснодар крайга—45 центнерни, төп-кара хөрзүннүг областарга—25 центнерни, Төп черниң, Волга-Вятканың, Соңгу-Барыын таланың районнарынга—16 центнерни, Уралга — 15 центнерни алырын айтып турар; өске-даа районнарга дужүт база-ла өзер.

1970 чылда тараа культураларының 85 миллион гектар ниити шөлүнден 60 миллион гектардан эвээш эвести чемишчидер бодап турар. Ынчаарга тус-тус экономиктиг районнарга ында хөрзүн-климат байдалдардан болгаш тараа культураларының тарып өстүрүп турар сорттарынга минералдыг чемишчидилгелерниң тааржып турарындан хамаарыштыр чемишчидилгелерни төгериниң янзы-бүрү нормаларын айтып турар.

Бирги ээлчегде минералдыг чемишчидилгелерни оларны ажыглаанындан эң улуг ажыктыг чүүлдерни ап болур четчир шыктыг районнарга болгаш суггаттыг черлерге ажыглаар апаар. Тараа культураларының бүгү шөлдеринге чемишчидилгелерни төгерин Соңгу Кавказтың, Төп-кара хөрзүннүг областарның шыктыг районнарынга, Төп черниң, Волга-Вятка районунуң, Соңгу-Барыын таланың, Ыраккы Чөөн чүктүн областарынга ажыглаан турар.

Уралдың районнарынга тараа культураларының шөлүнүң 75 хуузун, Поволжьеге—60 хире хуузун болгаш Чөөн Сибирьге—45 хире хуузун чемишчидерин айтып турар. Барыын Сибирьге тараа культураларының шөлүнүң дөрттүн бир кезиниге чемишчидилгелерни үндүрүп бээрин бодап турар.

Чоокта чаа «Правдага» «Тараа бүдүрерин көвүдедириниң чугула курлавыры» деп чүүлдү парлап үндүрген, ол чүүлге Бүгү-эвилелдиң Ленин аттыг Көдээ ажыл-агый академиязының академиктери П. Лукьяненко, В. Пустовойт болгаш көдээ

(Уланчызы 2-ги арында).

Комплексилиг бригада

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң № 1 комплексилиг бригадазының механизаторлары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга уткуштур боттарының аразында социалистиг чарышты салып алган ажылдап турарлар. Механизатор бүрүзү бодунуң эдилелинде тракторларны, кожуг машиналарын бедик шынарлыг септеп алыр сорулганы салган.

Бригадир эш С. Павловка удурткан септекчилериниң аразында механизаторлар Ш. Доңгурак, Т. Хаялдай Б. Буян-Хөө олар «ДТ-54» тракторларның септелгезин шынарлыг кылып турар. Кожуг машиналарының септекчилери С. Сундуй, Ш. Шаңгыр-оол бо хүннерге чедир 6 сеялканы, кижи бүрүзү бир-бир лущильникти часкы хову ажылдарынга белен кылдыр септээннер.

Ол-ла бригаданың кежигүннери техника септелгези-биле холбаштыр, кыштагларже болгаш фермаларже мал чеминин сөөртүлгезинде база-ла идепкейлиг киржип турар. Механизаторлар М. Леер, Б. Мөңгүл-оол ында кызымаккай ажылдап, хүн үлүүн үргүлчү 120—130 хуу чедирип келгеннер.

Ийи хүннүң семинары

Таңдының партия комитеди чоокта чаа ийи хүннүң семинарын организастаан. Аңаа партия эге организацияларының секретарьлары болгаш оларның оралакчылары киришкен. Семинарга элээн каш теоретиктиг лекциялар, колхоз тургузуушкунунуң талазы-биле база совхозтарның болгаш үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазынга холбаштыр организастаан илеткелдер дыңнакчыларның улуг кичээнгейин болдурган.

Семинарның дыңнакчылары боттарының ажыл-дуржулгазын, агитколлективтерни канчаар удуртуп турарын, лекторлар болүүнүң ажылын болгаш хөй-ниити организацияларынга удуртулганы тус бүрү информастаны кончуг сөлүн болган. Ол ышкаш партия хүрээлениниң өзүлдезинге хамаарышкан, ылаңгыя аныяк коммунистерни кижизидер, партияга кежигүн хүлээп алырының документилерин шын кылыр, партия, комсомол, профэвилел организацияларының ажыл планын тургузар айтырыглар талазы-биле тайылбырларны семинарга база организастаан.

Профэвилел организацияларынга удуртулганы экижидер талазы-биле облпрофчөвүлелиниң даргазы эш Норбунуң, делегей байдалының дугайында СЭКП обкомунуң төлээзи эш Лепешкинниң номчаан лекциялары семинарның дыңнакчыларын сонуургаткан.

Бедик атты алган соонда...

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 46 чыл оюн таварыштыр «Найырал» совхозтуң Үрбүн фермазынга коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп атты тывыскан. Чедип алган ол бедик ат коллективтиң кежигүннерин күш-ажылче улам сорук киирген.

Чуртка хөй сүт бээр дээш совхозтуң фермалар аразынга чарыжынга бо ферма тиилекчи болуп, бо чылын 156 тонна сүттү дужаар тургаш ноябрь 19-ка чедир 164 тоннаны берип, азы планын дыка ажыр күүсеткен.

СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга коллектив күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш саанчылар социалистиг чарышты аразында улам калбартып, ажылының темпизин бедидип турарлар. Чыл тончүзүнге чедир 10 тонна сүттү садар деп хүлээлгени алганнар. Ам безин ол хүлээлгезинден 7 тонна ажыг сүттү күрүнеге дужаапкан.

Саанчыларның аразында калбарган чарышка Таня Наваштай бедик көргүзүглерлиг болган. Бодунга быжыглаан 18 саар инектеринден 30436, а бир саар инектен-не 1690 кг сүттү саап, алган хүлээлгезин ажыр күүсеткен.

— Коммунистиг партиявыстың ап турары чаа хемчег бүрүзүнге күш-ажылчы белектер-биле ужуражыры — бистиң совет кижилериниң патриотчу чаңчылы болу берген. Ынчангаш бир саар инектен-не 1710 кг сүттү алыр деп чыл эгезинде алган хүлээлгемни декабрь Пленумунуң ажыттынар хүнүнге чедир күүсеткен турар мен — деп, Таня Наваштай чугаалап турар.

Комсомолчу саанчы Шимит Мижит-Доржу саар инектен-не ноябрь 19-ка чедир 1748 кг сүттү алган. Оон ыңай улуг назылыг саанчы Хөвалыг Дунгаа Бүдүповна, инек кадарчызы Очур олар ажылынга кызымаккай чоруун көргүзүп келгеннер.

Ам үеде ферманың саанчылары инектерин силос-биле чемгерип, суггарылгазын чөп организастап турар. Оът-сигенни чөп ажыглаарын барымдаалааш, соолган чүс ажыг инектерни фермадан үзүп, Бай-Булуңда аңгы одарладып эгелээн. Кажан ол инектер оолдап эгелээнде, фермага катап экиеп, кадарын планнап турар.

Амгы үеде ол ферманың саанчылары болгаш кадрчылары зоотехниктиг өөредилгеде хаара туттунган. Бо хүннерде баштайгы ийи кичээлдер эрткен. Ук кичээлдерни зоотехник эш Мажаа республиканың болгаш районнуң, ферманың амыдыралы-биле ханы холбап, утка-шынарлыг эрттирген.

Техника септелгези

Чөөн-Хемчик районда «Сельхозтехника» каттыжыышкынының Чадаана салбырының механизаторлары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш сорук киришкин-биле ажылдап турарлар. Бо хүннерге чедир олар 24 «ДТ-54» болгаш 2 «МТ-3» деп тракторларны бүрүн септээн. Септелгеде механизаторларның иштинден О. Анай-оол, К. Шоюн, А. Шолохов олар мурнап турарлар. Салбырның комсомолчу механизаторлары О. Быстан-оолдуң удуртулгазы-биле «Чыраа-Бажы» совхозтуң № 34 «ДТ-54» тракторун ажыл шагының соонда төлевир чокка септеп эгелээн.

Ногаажылар бригадазында

Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг колхозунуң Чодураа суурда ногаа ажылының бригадазының кежигүннери 1964 чылда янзы-бүрү ногааларның дужүдүн бедидери-биле ногаа шөлүнче өдек төгер ажылды чорудуп турар. Өдек сөөртүрү-биле бир «Беларусь» тракторну бригадада быжыглаан. Тракторист Ч. Маады, чүдүрүкчүлер Вера Дондушпан, Тамара Балган олар хүн бүрүде үш рейс кылып, өдек сөөртүп турар. Бригада 250 тонна өдекти ногаа шөлүнче төгер планныг.

Таңды районда «Коммунизмниң херели» көдээ ажыл-агый артелиниң Шаңган сүт-бараан фермазының саанчызы Оюн Хапыевна Севилбаа фермада хоочун ажыл-ишчилериниң бирээзи. Аныяк саанчылар оон кезээде эки сүмелерин ап турар. Саанчының уруу Раякыжын школага өөренгеш, чайгы дыштанылга үезинде фермага чедип келгеш, авазы-биле кады ажылдап, инектерин азырап ажаап, саарынга өөренип турар. Оон күзели авазы ышкаш саанчы мергежилди чедип алыры болур.

Саанчы Оюн Севилбаага 20 баш тыва инектерни быжыглаан. Ол инек бүрүзүнден 900 литр сүт саарын хүлээнген. Ук хүлээлге чедиишкинниг күүсеттинип турар.

ЧУРУКТА: Саанчы О. Х. Севилбаа сепараторну ажылга белеткеп тур.

Фотозу С. ФЕОКТИСТОВТУУ.

БЕДИК ШАҢНАЛ

Хөй чылдарның дургузунда ивн ажылынга бедик бүдүрүлге көргүзүглерин чедип алганы база Магадан областың ивичилериниң ортузунга мурнакчы дуржулганы нептередиринге идепкейлиг киришкени дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1963 чылдың декабрь 2-де Чарлым-биле Чукот колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелиниң «Канчаланский» совхозунуң ивн бригадазының бригадири Иван Арентога ЛЕНИН орденин болгаш КАДЫЫР биле «МАСКА» алдын медальды бербишаан, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

Ивн ажылын хөгжүдеринге бедик бүдүрүлге көргүзүглери болгаш ивиниң баш санын өстүрер талазы-биле чеди чыл планын хуусаа бетинде күүсеткени дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлым-биле Магадан областың колхозтарының болгаш совхозтарының эң шылгараан 54 ивичилерин орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаан.

Физиктерниң бүгү-эвилел конференциязы

МОСКВА. (СЭТА-ның корреспондентизи). Кадыг бүдүмелдиң теориязының талазы-биле Бүгү-эвилел конференциязы декабрь 2-де Москвада ажыттынган. ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының «кадыг бүдүмелдиң физиказы» деп комплексилиг айтырыгның талазы-биле эртем чөвүлели ол конференцияны чыылдырган.

Конференцияда 800 хире физик-теоретиктер болгаш шенелде кылырлар, а ол ышкаш даштыкы чурттарның 40 ажыг эртемденнери олуржуп турар, кадыг бүдүмелдиң физиказының талазы-биле сураглыг тускай эртемниглер оларның аразында база бар.

Конференцияның киржикчилери шинчилелдериниң чугула айтырыгларын чугаалажып көөр. Совет болгаш даштыкы эртемденнериниң 200 хире илеткелдерин дыңнаар.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА УТКУШТУР

Россияның көдээ ажыл-ишчилериниң чаа сорулгалары

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ажыл-агый эртемнериниң кандидаттары Т. Дубовосов, П. Дрогалин, П. Семихненко олар РСФСР-ниң Мурнуу чүгүнүң кара хөрзүнүүг черлери азот чемиишчидилгелерни төккенде улуг ажыктыг түүдерни берип турар деп санап турааран. Ындыг бадыткал бистиң бодалывысбиле алырга, шын болуп турар, чүге дээрге, ол чорук тараанын, ылангыя күзүн чажар кызыл-тастың дүжүдүн болгаш ниити чыылдазын эдээн бедидер арганы берип турар. Оны барымдаалаан бо чылдың күзүнүиде-ле Сөңгү Кавказтың колхозтарынга болгаш совхозтарынга күзүн чажар культураларга төгери-биле 525 мүн тонна минералдыг чемиишчидилгелерни үндүрүп бергеш.

Сөңгү Кавказтың районнарынга чемиишчидилгелерниң бир центнериниң өнаштыр тараанып 2,5 центнер немелде дүжүдүн (оон иштинде Краснодар крайга—3 центнерни) болгаш ооң-даа районнарга 2 центнер чедир алырын саналгалар көргүзүп турар.

Экономиктиг районнарда хөрээн болгаш климаттыг онзагай түүлериниң дыка янзы-бүрү болуп турарын барымдаалаан, минералдыг чемиишчидилгелерни төгеринең янзы-бүрү кормалырын боттарывыстың саналгаларывыска киирген бис. Чижээ, Сөңгү Кавказтың районнарынга тараа культураларының гектар бүргүзүнге ортумаа-биле 5 центнер (оон иштинде Краснодар крайга—6 центнер). Төп-кара хөрзүнүүг зонаның областарынга—5 центнер, Төп черниң Волга-Вятканың, Сөңгү-барыын таланың районнарынга—4,2 центнер, оон ооң-даа районнарга—2,5 центнер чемиишчидилгелерни чарыгдаарын айтып турар. Кара-довуракты эвес зонада 16—17 миллион гектар тарылга черин чүгайыыдар болгаш чыл бүрүде хөрзүнге 10 миллион тонна чедир чүгайны төгери негетиниң турар.

1970 чылда республикага тараа культураларының шөлүнге төгер минералдыг чемиишчидилгелер талазыбиле ниити хереглеп 25—26 миллион хире тоннага тодаратты-ып турар.

Ооң-даа агротехниктиг хемчеглербиле, ылангыя түе черниң байдалдарынга эки таарыштыгнаң тараа культураларының бедик дүжүттүг чаа сорттарын эң дүрген пептередирбиле дүүштүр ол хире санныг чемиишчидилгелерни төгер чорук планнаттынган дүжүттү ап болдурунга илегээринии үндезиниверин берип турар. Эртем айбан черлериниң медээлери база нурнакчы колхозтарның болгаш совхозтарның практиказы ону база бадыткап турар.

Чемиишчидилгелерни ажыглавышаан, 1970 чылда санажылгаларга кииргениңден эң бедик дүжүттерни ам бежин ап турар ажыл-агыйлар зона бүргүүде бар. **Сөңгү Кавказта** Усть-Лабинск бүдүүлге эргелелиниң колхозтары болгаш совхозтары эрткен чылда «Безостая 1» деп сорттуң күзүн чажар кызыл-тазының гектар бүргүзүнден 30,3 центнер, а ам—38,9 центнер дүжүдүн остүрүп алган. 1962 чылдың күзүнүиде база бо чазын эргелелиин колхозтары болгаш совхозтары күзүн чажар тарааның 85 мүн гектар шөлүнге га бүргүзүнге 1—2 центнер онаажыр кыдыыр азот чемиишчидилгелерни төккен. Гектар бүргүзүнден алыр немелде дүжүт 5 центнер болган. Краснодарның көдээ ажыл-агый эртем-шинчилел институду сөөлгү беш чылдар дургузунда минералдыг чемиишчидилгелерни төккенинден (ийи центнер азот, ийи центнер фосфат болгаш бир центнер калий чемиишчидилгелер) күзүн чажар кызылтастың гектар бүргүзүнден ортумаабиле 16,3 центнер немелде дүжүттү ап келген.

Республиканың **Төп-кара хөрзүнүүг** зоназында чемиишчидилгелер улуг ажыктыг чүүдүү берип турар. Төп-кара хөрзүнүүг зонаның көдээ ажыл-агыйының Докучаев аттыг эртем-шинчилел институдунуң медээлери-биле алырга, «Белоцерковская-198» деп сорттуң күзүн чажар кызыл-тазынга минералдыг чемиишчидилгелерни гектарга онаштыр 3,5 центнерни төккенде 9,6 — 10,7 центнер немелде дүжүттү алган. Воронеж областың Нижний Девицк сорт участогунга «Мироновская-808» деп сорттуң күзүн чажар кызыл-тазы сөөлгү ийи чылдарның дургузунда гектар бүргүзүнден 53,3 центнер дүжүттү бергеш.

Кара-хөрзүнүүг эвес зонада Москва областың мурнакчы ажыл-агыйлары эки чемиишчиткен шөлдерден бедик турушту дүжүттерни ап турар. Бо чылын М. Горький аттыг колхоз гектар бүргүзүнден 29 центнер тарааны, «Ленинский путь» артель—26,2 центнерни остүрүп алган.

Поволжьеде Волгоград областың «Ленинский» колхозунуң шөлдеринде сөөлгү ийи чылдарның дургузунда күзүн чажар кызыл-тастың гектар бүргүзүнге ортумаа-биле 4,5 центнер минералдыг чемиишчидилгелерни төккен гектар бүргүзүнден 3,4 центнер немелде дүжүттү алган.

Уралда Свердловск областың Кантелевский сорт участогу чемиишчидилгелерни ажыглаан, дөрт чылдарның дургузунда чазын чажар кызыл-тастың гектар бүргүзүнден ортумак дүжүдүн 35,2 центнерни ап келген.

Сибирьде Алтай крайның Краснощековск сорт участогунда «Харьковская-46» деп кадыг кызыл-тас дөрт чылдарның дургузунда гектар бүргүзүнден 27,6 центнер дүжүттү берип келген. Ол-ла крайда кызыл-тастың «Барнаульская-32» деп чаа сорту хөрзүнге 6 тонна өдек болгаш 2 центнер фосфорлуг далган холуксаазын төккен соонда гектар бүргүзүнден 44 центнер дүжүттү берген.

Россия Федерациязының колхозтарынга болгаш совхозтарынга минералдыг чемиишчидилгелерни ажыглаарын шыңгыы ковүдедири-биле кады өдекти болгаш ооң-даа органиктиг чемиишчидилгелерни, ооң иштинде академик Т. Д. Лысенконуң методуун ёзугаар белеткээн компостарны будүрерин болгаш ажыглаарын улуу-биле калбартыр деп турар.

Кара-довуракты эвес зонаның районнарында торфтуң курлавырлары улуг. Көдээ ажыл-агыйга хереглээри-биле ооң тывыжы дыка өзер. Бо үеде торф-минерал-аммиак чемиишчидилгелерниң үлетпүр будүргелинде күш-ажылдың бүгү чорудулгаларын бүрүн механизастаарынга машиналарның системазы ам бежин тургустунган. Ол чорук 1965 чылда-ла торф чемиишчидилгелерниң үлетпүр будүргезинин хемчээлин 8 миллион тоннага чедирер арганы берип турар.

Чер ажылының хереглелинге торфтуң үлетпүр будүргезин удам ыңай ковүдедири-биле чергелештир ооң бот-үнезин чиитедири чүгүлә сорулга болуп турар. Ленинград областың үлегер-чижээн ёзугаар торф чемиишчидилгелерниң автосөөртүлгезин төпчүдери, тарифтерни бетил-де дээрге ийи катап чиигедириниң талазынче эде көөрү бистерге ажыктыг болуп турар.

Минералдыг чемиишчидилгелерни калбак ажыглаары-биле кады тараа культураларының тарылгаларының тургузуунга шыңгыы өскерилгелерни чорудар деп турар. Күзүн чажар эң дүжүттүг тараанын, а ол ышкаш тараа-бобы культураларының шөлдерин улуу-биле калбартыры көрдүнүп турар. 1970 чылга чедир күзүн чажар тараа культураларының тарылгазы 5,5 миллион гектарга азы 23 хуу калбарган турар ужурлуг. Күзүн чажар тараа культураларының тарылгазын ковүдедири 59 хуу өзер ужурлуг күзүн чажар кызыл-тастың күсели-биле чорударын айтып турар. Ол дээрге Сөңгү Кавказтың, Төп-кара хөрзүнүүг зонаның, Поволжьениң областарының, Кара-хөрзүнүүг эвес зонаның областарының байдалдарында күзүн чажар кызыл-тас эң-не дүжүттүг культура болуп турары-биле тайылбырлаттынар.

Барыын Сибирьниң болгаш Красноярск крайның чидик районнарынга күзүн чажар культураларның шөлдери база өзер.

Курган тараазын алыр кукурузаның тарылгаларын 1962 чылдың деннелем хирезинге деңээр арттырарын, ылавылаарга 2 миллион гектар болдурарын айтып турар. Бо тарылгаларны бирги ээлчегде оске культураларта бодаарга кукуруза эң бедик дүжүттерни берип турар суггатты чергелерге чорудар апаар.

Бобы культураларының тарылгаларын шыңгыы ковүдеткен турар ужурлуг. Бир эвес 1962 чылда Россия Федерациязынга ниитизи-биле 4,3 миллион гектарга бобыларны тараан болза, 1970 чылда бобыларның шөлү 12 миллион гектарга четкен турар. Бобы культурлары күзүн чажар кызыл-тастың эки салгакчылары болган турар.

Минералдыг чемиишчидилгелерни болгаш гербицидтерни ажыглаар чорук крупа культураларның—чиге-тараанның болгаш кырлыг-караның дүжүдүн болгаш ниити чыылдаларын шыңгыы бедидерин хандырар.

Уралдың болгаш Поволжьениң чидик кандаачал районнарынга күзүн чажар культураларның эки, турушту дүжүттерин алыры-биле чайын андарган арыг черлериниң шөлдерин калбартырын баш бурунгаар көрүп турар. Барыын Сибирьге минералдыг чемиишчидилгелерни чигир свёкланың тарылгазынга болгаш үрезин участоктарынга—чазын чажар кызыл-таска база тускайлаан турар.

Омск областың «Боевой» совхозунда андарган арыг черлерге тараан чазын чажар кызыл-тастың 1961 чылда дүжүдү гектар бүргүзүнден 25,6 центнер, 1962 чылда—23,5 центнер болгаш онза таарымча чок 1963 чылда 14,3 центнер болган. Ол-ла чылдарда күзүн андарган ангыска ол культураның гектар бүргүзүнден алган дүжүдү 17,4, 11,1, 5,4 центнер болгулаан. Моон-биле холбаштыр Сибирьниң, Уралдың, Поволжьениң кандаачал районнарынга, кара-хөрзүнүүг зонаның мурнуу районнарынга андарган арыг черлериниң шөлдерин ковүдедирип болгаш түе-түе областарның айыбиле тарылга шөлүүтү 10—15 хире хуузунга чедирерин айтып турар.

Минералдыг чемиишчидилгелерни ажыглаар чорук чер ажылының культураазы бедик, органиктиг чемиишчидилгелерни калбаа-биле ажыглап турар ажыл-агыйларта эң ажыктыг чүүдүү бээр.

Тараа болгаш ооң-даа көдээ ажыл-агый культураларының эң бедик дүжүттүг чаа сорттарын пептередир талазы-биле шыңгыы ажылды чорудар апаар. Сөңгү Кавказтың, Төп-кара хөрзүнүүг зонаның, Поволжьениң районнарынга «Безостая -1» деп сорттуң күзүн чажар кызыл-тазының, Краснодарның, Ставрополь крайның, Ростов областың, Башкирияның, Татарияның, Удмуртияның, Чувашияның, Мордовияның, Марий Элниң, Пензенский, Куйбышевский, Саратовский, Оренбургский, Челябинский, Курганский, Тюменский, Омский, Новосибирский, Алтайский, Красноярский, Иркутский, Читинский областарның, Якутияның, Бурятияның, Тувинский автономный областың, Хакасский автономный областың, Алтай крайның, Приморский, Хабаровский крайларның колхозтарынга, совхозтарынга, опытный станциялырынга, опытный полеларынга, ооң-даа ажыл-агый эртем-шинчилел институттарынга, ооң-даа ажыл-агый техникумнарынга, ооң-даа ажыл-агый училищелерге, ооң-даа ажыл-агый школдарга, ооң-даа ажыл-агый курстарга, ооң-даа ажыл-агый эртем-шинчилел станцияларынга, ооң-даа ажыл-агый эртем-шинчилел полеларынга, ооң-даа ажыл-агый эртем-шинчилел участоктарынга, ооң-даа ажыл-агый эртем-шинчилел институттарын

Тыванын улуг тудугларында

ОРУК ДЕМДЕГЛЕЛИ

Соруктуг кижилер

СӨЗҮН ЭЗЛЭЭННЕР

Ак-Довурак деп чон тып-даа адаан: бо чылын ноябрьнын төнчүзүнге чедир бысканнай чаап каан хар, ооң оруктарында сүстүнүп чыдар куу довурак-доозунун безин чажырып күш четнээн. Ынчангаш, кижилерниң болгаш машина-техниканың изинден довурак-биле холушкан харны кышкы ак харга дөмейлээр ужур чок. Чогум кара-даа эвес, ара безерек байдал туе черниң агаар-бойдузунга багай уржуун чедире берген. Эртен, кежээ Хемчиктиң унун дургаар сырын хат хадып, даг дүгү эртинелиг дагларның ойларын, чиктерин дургаар чыржаң сооктар болу бээр.

Ындыг байдал, ылаңгыя даштын ажылдыг дашчылар, бетончулар, бызаңчыларның таарымчалыг ажылдаарынга шантыктыг. Ынчалза-даа төрүттүнген болгаш өскен черниң агаар-бойдузунуң ындыг аажылалдарынга чаңчыгып дадыккан, Степан Доңгуракович Мокраштың комплексилиг бригадазының кежигүннери борта торулбастар.

Фабрика тудуу-биле Ак-Довурак суурнуң аразында суг насостаар станция тудуун олар чоокта чаа-ла тудуп эгелээнпер. № 2 участоктуң начальниги эш Алейников декабрь 1-ге чедир тудуп доозарын ол бригаданың кежигүннеринге дааскан.

Степан Доңгуракович бодунуң бригадазының тудугжуларын чыып, чаңчыккан аайы-биле сүмележи каавыткан:

— Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуунуң бо объектизин биске дааскаңы таварылга эвес болгай, өолдар. Бригадалар аразынга чарышка мооң мурнунда бистиң бригадавыс чаңгыс эвес удаа шылгарап келген. Штурмнуг бо хүннерде бо онаалданы базала алдарлыы-биле күүседир ужурлуг бис.

Дөң кырында одаг долгандыр өлургулаан өөрүнче эргилдир көргүлээш, Степан Доңгуракович мындыг айтырыг салган:

— СЭКП ТК-ның ам болур деп турар Пленумунга кандыг белектиг ужуражыр бис?

Бригадада хоочун тудугжуларның бирээзи Салчак Кончук өөрүнүн мурнундан санал киирген:

— Станцияны хуусаа бетинде, ноябрь 28-те, тудуп доозар деп бедиткен хүлээлгени алзывысса чүл, өолдар?

— Хоюткан малгаш-ла саадады бербезе, чайлыг хуусаа-ла-дыр — деп, бир тудугжу ону деткээн.

— Ону мен бодум хүннүн-не барып сөөртүрүп эккеп турарын хүлээнип алыр мен — деп, бригадир дегийт харыылаан. Өске тудугжулар Кончуктуң саналын деткээннер.

Чаңгыс кижи ышкаш, демниг ол бригада ёзулуг сөглээн сөзүнге зэ болуп шыдаан — насос станциязының тудуун чогуур хуусаадан үш хонук бурунгаар доосканын ноябрь 28-те тудуг эргелелинге илеткээннер.

Степан Мокраштың бригадазының бо хүннердеги чедишкинин демдеглээш, ол кижилер-биле кыска таныжып көрээли. Степан Доңгуракович боду борта келириниң мурнунда. 1950—58 чылдарда Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга ынчаар башкылап, аныяк салгакчыларны кижизидер улуг харыысалгалыг ажылга чораан. Ажыы-биле чугаалаарга, Степан бо улуг тудугга келгеш, база-ла кижилерге билиг-мергежилин харам чокка бараалгадыр бодунуң кижизидикчи ажыл-чорудулгазын ара соксатпаан. Боду чаа мергежилдерге өөренип дадыкпышаан, өскелерни тудугжунуң хүндүлүг ажыл-ижинге өөредип эгелээн.

Ол талазы-биле чап-чаагы чижектен көрээли. Бо чылын Ак-Довуракка Бай-Тайгадан, Мөңгүн-Тайгадан болгаш Чадаанадан чоруткан 6 школачы оол чедип келген. Партадан чаала адырылган, тудугжунуң нарын мергежилдери хамаан чок, черле күш-ажылга улуг чаңчыкпаан ол аныяк кижилерни өөредири-биле, Степан Доңгуракович бодунуң бригадазынга киирип алган. Каш-ла айлар эрткен соонда, дүүнгү школачылар дашчы, бызаңчы, бетончу мергежилдиг, ёзулуг тудугжулар болу бергеннер. Бо хүннерде Степанның ол өөреникчилериниң аразындан безин мурнакчы ажылчыннар тыптып турары өөредикчиниң сеткилин өөртпес аргажок.

— Ол болза — Бай-Тайгага 10-гу класс дооскан, Тарак-оол Бөгей-дир. Тууйбу салып турда, бистиң хоочун дашчыларывыстан чыдып калбас болдур ийин — деп, Степан Доңгуракович бижииргээнзиг, улам-улам дүргедеп, тууйбу салып турган оолче айыткаш, чугаалай-дыр. — Мөңгүн-Тайганың тоску клазын дооскан Доңгак Сарыг-оол-биле болар ийилээ, харын-даа бригаданың мурнакчыларының одуруунда кирген болдур ийин.

Боттарының амыдыралчы, ажылишчи оруун тыварынга Степан Доңгураковичиниң ак-сеткилдиг дузаламчызын олар кажан-даа утпастар. Тудугжунуң үнелиг мергежилдерин шиңгээдип алган бо коллективинге аныактар сагыш-сеткилинден ынак. Олар ам Ак-Довурактың кежээки тудуг техникумунда чедишкинниг өөренип турарлар.

Эш Мокраштың комплексилиг бригадазы 19 кижиден тургустунган. Ол дээрге — бо улуг ужур-дузалыг тудуг — Ак-Довуракка төрүттүнген бригада-дыр. Олар чүткүлдүг ажылижиң, күш-ажылчы чедишкин бүрүзүн Төрээн чуртунга. Коммунистиг партияга алдар болдуруп чаңчыга бергеннер. Октябрь революциязының 46 чыл оюнга бригада күш-ажылчы белек кылдыр он айларның планныг онаалгазын хуусаа бетинде ажыр күүседип, тудуг эргелелиниң бригадаларының аразында калбарган социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Байырлал таварыштыр Степан Мокраштың удуртканы бригаданың ол чедишкинин эргелел болгаш үлетпүр парткому 150 рубльдиң шаңналы-биле демдеглээн.

О. Кок-оол, О. Кунакай, С. Кара-оол, С. Кончук, О. Дудуүне, М. Чимит-оол болгаш херээжен тудугжу Сүге Омуштаан олар ышкаш, бригаданың мурнакчыларының аттары бүгү тудугда сурагжый берген. Салган сорулгазын ыяавыла чедип алыр, ажыл-ишчи чедишкиннери-биле Төрээн чуртун каастаан ындыг кижилер-биле Ак-Довурактың тудугжулары байлак.

* * *

ОЛАРНЫ ТУДУГ ТӨРЕЛДЕШТИРГЕН

Бо улуг тудугда бетон заводунуң бетон-холуксаа белдири улуг ужур-дузалыг хандырылга черлериниң бирээзи. Аңаа хоюдуп белеткээн бетонну бүгү-ле тудуг объектилериниче автомашиналар дүн-хүн чокка дажыглап турар. Комбинат тудуунда хөй санныг бетончулар болгаш дашчылар бригадаларының ажылы бо улуг эвес составтыг коллективтиң үзүктел чок хандырылгазындан дорт хамаарылгалыг. Ынчангаш бо белдирниң ажылчын бүрүзү-ле баштайгы эзлчегде ажыглалга киирзе чогуур комплексизиниң участок бүрүзүнде тургузукчу ажылга төлептиг үлүүн киирип турар.

Баштайгы тудуп эгелээн бажыңнарның тавактарынга күттүнган бетоннардан бээр, бо хүннерге чедир-ле ол белдирде ажылдавышаан турар ажылчыннар Ламажык Чүдей-оол биле Мөңгүш Григорийни бо онза чугула тудугнуң хоочун ажылчыннарының санынга киирип турары чөп.

Бо ийи кижини даштындан көргеш, аажы-чаң-даа, хар-назын-даа талазы-биле чоокшулажыр чүве чок кылдыр бодаар. Оларның бирээзи хөйну көрген, топтуг ашак, өскези — хып дээн чалыы, каяа-даа торлур аажок, күдер-шыырак мага-боттуг эр. Адазы биле оглу ышкаш бо ийи кижини, оларның төрээн черинде аар үлетпүрнүн баштайгызы — Ак-Довурактың улуг бүдүрүлгезиниң тудуу чарлыр аажок кылдыр төрелдештирген.

Бо черге өскен, Алаш чурттуг Чүдей-оол Ооржакович 6 уругнуң адазы, чону кайнаар бурунгаар базымны кыла-дыр, ол ынаар чүткүп келген. Көшкүн араттарның демниг күжүн каттыштырып турганының эгези — Алашка тургустунган МЧАЭ-ге ол күзелдии-биле кирип алган. Сөөлүнде ол-ла коллективке өзектелген колхозтуң кежигүнү апаргаш, тудугга бызаңчылап турган. Ол колхоз «Шекпээр» совхозтуң салбыры болу бергенде, Ламажык ажылчын деп атты эдилеп эгелээн болгаш совхозтуң эки ажылдыг дарганнарының бирээзи болу берген. Ол-ла үеде Тывага мооң мурнунда туруп көрбээн улуг хемчээлдиг тудугнуң Ак-Довуракка тургустунуп эгелээнин ол дыңнааш, Төрээн чериниң баштайгы үлетпүрүн холу-биле тутчур деп быжыы-биле шиитпирлеп алган. Хемчик унунда сураглыг тудугнуң баштайгы тудугжуларының бирээзи ядыы арат Ламажык болган.

Григорий база-ла маңаа, Өдей-Аксынга өскен. Аныяк салгалдың кижизи болганда, ооң күш-ажылчы намдары техника-биле таныжылгадан эгелээн: ол 1960 чылда Кызылдың механизация училищезин дооскан.

Мөңгүш биле Ламажык бо белдирге үргүлчү чаңгыс эзлчегге ажылдап келген. Даг-дүгү арыглаар фабриканың кол корпузунуң артыы чарында, адаанга үш машина хостуг туруп болур бункерлиг бажың — оларның ажылдап келген чери-ле бо. Бирээзи-ле 12 самосвал ишти бетонну эзлчегде белеткеп чүдүрер нормалыг тургаш, олар ийилээ 38—40 автомашина чедирбээн шаанда, мооң ыравас турганнар. Агаар-бойдустуң сооп келген үезинде, ол норма кижи бүрүзүнге онааштыр он машина апаар. Чижек-норма барымдаалавас кылдыр чаңчыккан бо кижилер амгы үеде база-ла нормазын 25—30 автомашина ишти чедирип турарлар, мурнакчы ажылчыннар ооң-биле безин кызыгаарлаттынмайн, даг-дүгү арыглаар комбинаттың шенелдеге кирер баштайгы эзлчээнин комплексизиниң белеткелин дүргедедир дээш бүгүниитиниң күжениишкинниг демиселинге олар идепкейлиг киржип турарлар.

Ноябрь 22—23-түн дүнезинде олар ийилээ курлавыр резервуарларының бетоннаашкынын доозуп турган бетончуларга дузалажыры-биле 18 шакта улаштыр ажылдааш, эртенги эзлчегге база-ла чурум ёзугаар орнун эзлепкеннер.

Ёзулуг-ла Бүгү-эвилелдии болу берген бо онза чугула тудугда амырдыжын харам чокка берип турар Мөңгүш биле Ламажык ышкаш хүннүң маадырлары эвээш эвес. Оларның үлегер-чижээ бүгү тудугжуларны сорук киирип, улам-на улуг чедишкиннерже кыйырып турар.

О. НАМЧЫЛАК,
«Шынның» тускай корр.
Ак-Довурак — Кызыл.

«Сельхозтехника» каттышылгазының Таңды салбырының улуг слесарь-моторизи Николай Андреевич Ходырев янзы-бүрү автомашиналарның моторун септеп чээрби беш чыл ажыг үениң дургузунда ажылдап келген.

Бо күзүн дүжүт ажаап алыышкынының изиг түлүк үезинде ол «Кек-Тей» болгаш «Тиилелге» совхозтарга комбайн-биле 900 гектарның тараазын ажааган. Ам Ходырев «ПД-10» деп моторну септеп турар. Ооң кылган ажылы үргүлчү эки шыкарлыг болуп турар.

ЧУРУКТА: Н. А. Ходырев «ПД-10» шимчедикчини септеп тур.

Фото С. ФЕОКТИСТОВТУУ.

МИЛИЦИОНЕР

Милицияның албанынга Куулар Дамба Сендиевич 25 чылда ажылдап турар. Эрткен 25 чылдарның дургузунда ооң нарын болгаш харыысалгалыг ажылынга кандыг бергелер таварышпады дээр! Чеже-чеже херектерни илередип, чоннуң эрге-ажыы дээш кандыг чугула ажылдарны ол кылбады дээр! Ону чаңгыс-чаңгыстап дес-дараалай бижиири ындыг-ла белен эвес.

Мынчангаш Куулар Дамбаның сактыышкыннарындан чүгле ийи-бир чижектен киирип, чоннуң херээ дээш бодун бердинген кижиниң ажылчорудулгазындан каш болуушкуннарны номчукчуларга бараалгадыйн.

Сентябрьның аяс эртеннериниң бирээзинде Улуг-Хем районнуң милиция салбырының начальниги эш Маадырның кабинединге телефон дагжап келген.

«Найырал» совхозтан дружинник кижиниң далашкан медээзи келген. Эрткен дүне совхозтуң шары дег ийи инээн оор алганының дугайында дыңнадыг болган.

Ужуру билдинмес бо нарын херекти кымга дагзырыл деп бодал начальниктиң сагыжынга кирип келген. Үр-даа болбаанда начальниктиң кабинединге, назы хары элээн улгады берген, соруктуг, хром идиин кылайтыр чүлгүп алган капитан формалыг кижи турган.

— Олуруңар, эш капитан. Силерниң-биле чугаа бар — дээш, чап-чаа келген оор херек дугайын милиция начальниги капитанга тайылбырлаан.

— Херек нарын болгаш берге. Ынчалза-даа ону тывары, буруулугларны тудары бистиң хүндүлүг хүлээлгевис болгай — деп, начальник түңнеп чугаалаан.

— Даалга билдингир. Күүседип кирерин чөпшээрөңер, эш майор — деп, шериг чаңчыл-биле ол чугаалаан.

Куулар Дамба ук херекти истеп тывары-биле ол-ла дораан «Найырал» совхозтуң төвү Чаа-Холче хапкан. Совхозта партия, комсомол организациялары-биле болгаш дружинниктер-биле сүмележип чугаалашкаш, херектиң уг-шиин тып эгелээн. Неделя-даа эртпээнде совхозтуң инектерин өөрлааннарны тып туткаш, буруулугларны улус судунче шилчиткен.

База бир чижек. «Улуг-Хая» совхозтуң кадарчылары, мооң мурнунда шиитпирип чораан Доңгак Нөрбу, Түлүш Маадыр-оол олар «Найырал» совхозтуң ийи инээн оорлап алгаш, Жданов аттыг колхозтуң кадарчызы, мурнунда сүлчээлежип чорааны Биче-оол Сендажыга аппарып берген. Хөй-ниитиниң мурнунга ак-сеткилдиг кадарчылар болуп алгаш, күрүне хөрөңгизин оорлааннар дуржулгалыг истекчи Куулар Дамбаның холундан база-ла үнмээннер. Хөй-ниитиниң өнчүзүн оорлаан «кадарчылар» Биче-оол Сендажы, Доңгак Нөрбу, Түлүш Маадыр-оол оларның херээн истээри доозулган. Олар ам совет судтуң сандайынга олурарлар.

— Бо-ла ажылдап чораан чылдарыңарда кандыг нарын херектерни илеретпээн дээр, силерни! Сактып көрүңерем, капитан — деп, дилээривиске ол элээн бодангаш, мынча диди: — 1948 чылдың күзү. Улуг-Хемниң Чааты сумузу Сат Достай-оолга баштаткан 32 кижи киржикчилиг херекти илереткен мен. Ол нарын болгаш берге херек болган чүве. Бир ай ажыг үе иштинде истелгени ыыдым. Болук оорларның колхоз өнчүзүнден 12 баш чылгы малды, 5 шарыларны, 2 тонна кызыл-тасты өөрлааны илерээн — деп, Куулар сактып чугаалады.

Куулар Дамба совет милицияның албанынга революстуг шеригден келген дораан-на ажылдап эгелээн.

Куулар чүгле бодунуң хөрээнге бердинген мастер эвес, харын милиция шугумунга ажылдап кирген чаа кижилерге бодунуң хөй чылда ажылдап келген арга-дуржулгазын дамчыдып турар. Тыва АССР-ниң Хөй-ниитиниң көрүм-чурум камгалал министерствозунда амгы үеде ажылдап турар подполковник Кочетков, майор Сүгдүр, капитан Чыртак-оол, Тожу милиция салбырының начальниги лейтенант Адыг Салчак олар каш чыл бурунгаар Куулар Дамба-биле кады ажылдап, ооң улуг сүмени ап чораан ажылдакчылар болур. Ынчангаш кандыг-бир байырлал болган үеде Куулар Дамба Сендиевичиге байырлалдың телеграммалары ооң-мооң ужугуп кээп турар ужуру-даа бо.

Амгы үеде Куулар Сендиевич милиция шугумунда чаа ажылдап кирген сержант Доржу, К. Бай-Кара олар-биле кады ажылдап, аныяк ажылдакчыларга бодунуң дуржулгазын дамчыдып берип турар. Чүгле 1963 чылда безин 15 янзы-бүрү херектерниң истелгезин Кууларга удурткан болук кылган. Хөй-ниитиниң херээ дээш бодун бердинген коммунист Куулар Дамбаның ажылын партия болгаш чазак улуу-биле үнелээш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1954 чылдың апрель 25-те Чарлыын ёзугаар ону Кызыл сылдыс орден-биле, 1959 чылда «Эрес-дидим чорук дээш» деп медаль-биле, «Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Германияны ашкан тиилелге» деп медаль-биле 1946 чылда шаңнагылаан. 1960 чылда «Милицияның шылгаракчызы» деп херек демдээ-биле база шаңнаткан.

Хөй-ниитиниң көрүм-чурумун камгалаар херекке эң-не ак-сеткилдиг ажылдааны дээш Кууларны 18 удаа хүндүлел бижиктер-биле шаңнаан.

Куулар Дамба — 7 уругларның адазы. Ажыл бачым чай чок-даа болза, ол уругларының өөредилге-кижизидилгези дээш доктаамал сагыш човангыр адаларның бирээзи. Ооң улуг оглу Куулар Эрес-оол 10 классты дооскаш, ам «Улуг-Хая» совхозта чөлаачылап турар. Тамара сески класста, Сергит 4 класста, Таня 2 класста, Валера, Алёша, Орлан олар ам школа назы четкелек.

— Хоойлу ёзугаар пенсиялап болур тур силер, Дамба Сендиевич — деп, айтырарывыска, ол аңаа эпчоксунуп, — коммунизмни тургусчуп, бодум үлүүм киирер ужурлуг мен. Кадык шыырак болганда, ам-даа ажылдаар ужурлуг мен — деп, ол шын-на сеткили-биле чугаалады.

«...Милицияда ёзулуг-ла эрес-дидим кижилер дыка хөй. Бистиң улустуң милициязы эң-не чугула болгаш дыка берге ажылдарны күүседип турар» — деп ВЛКСМ-ниң XIV съездизинге Никита Сергеевич Хрущеатуң чугаазын сактып келгеш, бо эрес соруктуг кижи Төрээн чуртунга амдаа хөйну кылыр-дыр деп бодадым.

И. КЕЛИК-СЕНГИ.

Аңчыларның баштайгы олчазы

Тожу районнуң «Совет Тыва» болгаш «Май 1» колхозтарының ыраккы Өдүген, Серлиг-Хем, Хам-Сыра, Чаваш-Хем дээш өске-даа черлерже 40 ажыг хонукта аңнаан аңчыларының башкылыы ам чаныш келгилээн.

Эрес-дидим аңчылар харлыг кыштың соогунга, тайгаларның кадырбертинге торулбайн чорааш, күрүнеге «чымчак алдын» белеткээр планын багай эвес күүседип турарлар. Ноябрь 27-ге чедир «Совет Тыва» колхозтуң аңнаашкындан ээп келген 47 аңчылары 400 ажыг кишти, 500 ажыг диинни эккеп дужааганнар. Ылаңгыя Бараан Чоргаадайның үш кижи составтыг звенозунуң олчазы өскелериниңден хөй болган. Олар 55 кишти, тодаргайлаарга, Бараан Сүлдүм 19, Бараан Булут, Бараан Чоргаадай 18-18 кишти база чүс чыгам диинни өлүргеннер. Ол-ла колхозтуң 73 харлыг хоочун аңчызы Бараан Тала 15 кишти, 1 адыгны өлүрүп, эки түңнелди чедип алган.

«Май 1» колхозтуң ноябрь 26-га чедир келген 40 ажыг аңчылары 470 ажыг кишти, 200 ажыг диинни эккеп дужааган. Ында коммунист Ак Хаалганың удуртканы үш кижи составтыг звенозу Кадыр-Өөстүн ыраккы тайгаларынче үнгеш, 38 кишти, 1 адыгны болгаш 70 диинни эккеп дужааган. Ол-ла колхозтуң аңчылары Кол Докпаазын 18, Ак Мындырбан 17, Ак Бичейбен 12 кишти өлүргеннер.

Колхозчу аңчылар киш дужаар талазы-биле алган хүлээлгелерин багай эвес күүседип турар. Олар ам бедиткен хүлээлгелерин алгаш, ийиги аңнаашкынче массалыы-биле катап үнүп эгелээн. Чижээ, Бараан Чоргаадай, Ак Хаалга оларның звенолары кайызы-даа кижи санынга өнааштыр 5-тен эвээш эвес кишти, 30—50 чедир диинни эккеп дужаары-биле боттарының участоктарынче үнүп чорупканнар.

Колхозтарның баштай келген бүгү аңчылары күш-хүнезинин, транспортун, оък-чемзээн четчелеттингеш, Төрээн чурттун өлүк белеткелинин планын улам-на чедишкинниг шиитпирлээр дээш, үстүнде звеноларның кежигүннери-биле бир дөмей, ийиги аңнаашкынче организастыг аъттанып турарлар. Олчазы арбын болзун деп оларга күзеп каалы.

А. ДОРЖУ.

Дугуй кырында суур

КИЕВ. Ырак-узак участоктарда ажылдап турар тудугжуларга хереглээри-биле көжүп чоруур бичин сууржугашты тургускан. Автонинти чуртталга черинде-даа, автоквартирада-даа — эптей салып алыр таарымчалыг оруннар, столчугаштар, чунар херекселдер. Көжүп чоруур столовая 24 олуттуг. А кухнязы мырыңай магалыг.Ында газтыг плиталар болгаш соодукчу, сава чуур херексел, чем белеткээринге хереглээр столдар, ногаа кадагалаар улуг эвес чер-даа бар.

Дугуй кырында сууржугашта бодунуң клуву, хары угда бүгү бажыңчыгаштарны чылыдып турар төп котёлдуг чунар-бажың база бар.

Дугуйлар кырында сууржугашты амдыызында шенелде кылдыр тургускан. Ону УССР-ниң улус ажыл-агыйында мурнакчы дуржулганың Делгелгезинде салып көргүскен. Ону Донец совнархозунуң автомобиль транспортунуң болгаш септелге бүдүрүлгелериниң эргелелиниң ажылдакчылары тургускан.

ЧУРУКТА: авточунар-бажың болгаш автоквартира (даштындан хевири).

Фото В. СЫЧЕВТУУ. СЭТА-ның фотохрониказы.

Ийи чыл уламчылаан

— Кайнаар баарыңар ол?

— Чадаана. Эмчиге уруум шинчидип алыйн дээш.

— Чүнүң-биле бадар силер?

— Харын, бо чыылган улус чүнү манап турар чүве ирги, автобус келир дээн боор.

Шак мындыг янзылыг, келир-келбези билдинмес автобус дугайында чугаалар Чөөн-Хемчик районнуң Хөндергей суурда ам ийи чыл иштинде уламчылап келген

Чадаана хоорай биле Хөндергей аразы 25 километр. Бо аразынга уруг-дарыын чүктээн, четкен, чадаг кылашташкан улустун чежезин ол дээр. 1963 чылдың эгезинден бээр бо хүннерге чедир Хөндергейге чүгле 7—8 катап-ла автобус келген. Ол келирде дүштекиниң 12 шак ажа бергенде чедип келир. Ол чорук хоорай кирип, ажыл-херек бүдүрүп алырынга кончуг таарымча чок. Чадаанага чедип келирге, бүгү албан организация черлери дүштей берген болур. А автобус дедир 5 шакта ээптер, ынчангаш эвээш-ле кижи чоруун чогудуп четтигер.

Чадаананың төвүнде магазин чанында аскан автобустар расписаниезинде бижээнин ёзугаар хүннүң-не Хөндергейже ийи катап автобус баар ужурлуг. Ол расписаниеге идегээш, чорук чораан кижилер орай дүнге чедир автобус манап тургулаарлар. А автобус-даа сураг болур.

Чадаана — Хөндергей аразынга автобус шимчээшкинин экижидер дугайында айтырыгны хөндергейжилер хөй удаа көдүрүп, Чадаана АТК-ның начальниги эш Ванюковка негелде-хомудалдарны киирип келгеннер. Ынчалза-даа ооң чүүдаа болбаан. Эш Ванюковтун чугаазы-биле алырга, Хөндергей баар автобус септелгеде туруп турар. Чаңгыс автобусту ийи чыл иштинде септеп келгени ол чоор бе?

М. КАЙГАЛ-ООЛ.

Бөдүүн ишчилер

«Тээли» совхозтун Бай-Тал салбырында хлеб быжырыкчызы Таргын Салчак 1948 чылдан бээр ол ажылынга үзүктел чокка ажылдап, мергежилдиг ажылдакчы болуп турар. Ооң эжи Хурал Хомушку — 1950 чылдан бээр хлеб быжырыкчызы.

Салбырның ажыл-ишчилери бо эштерниң быжырган хлевин эки деп үнелеп, ажылынга мергежилдиин мактап турарлар.

М. ТАРЫ-БАЗЫР.

* * *

Василий Петрович Виклюс назылап кыраан пенсионер-даа болза, Кызылдың Шевченко кудумчузунда № 29 магазинниң таныылында ажылдап, кооператив хөрөңгизиниң шудургу камгалакчызы болуп турар.

— Чамдык кижилер чүгле 60 хар четкеш-ле ажылдавайн баар чүведир. Мен черле ажылдавайн олуруп шыдавас кижи-дир мен. Мен бо чылын 80 хар харладым. Пенсия ап турзумза-даа, ажылдавайн олурарымга сагыжым аарыыр кижи-дир мен — деп ол чугаалап олурар.

А. ДАРЫ-СЮРЮН.

ӨРТТЕН КАМГАЛАНЫРЫНЫҢ ЧУРУМУН САГЫҢАР

Бүгү-ле чуртталга бажыңнарын, бүдүрүлгелериниң, албан организацияларның, өөредилге черлериниң болгаш өскелериниң-даа бажыңнарын от-биле чылыдар кышкы үеде өрт айыылындан камгаланырының эң бөдүүн чурумнарын сагывайн турарындан республиканың районнарынга болгаш Кызыл хоорайга сөөлгү үеде өөскээн өрт каш-даа удаа болгаш хамаатыларның эт-хөрөңгизинге, амы-тынынга биче эвес когаралды таварыштырган фактылар бар.

Чоокта чаа Улуг-Хем районнуң Чодураа суурунга Тюлюш Соптай дээрзи бажыңының иштинден клоптар үндүр ойладыр дээш, ооң ханаларының чарык тиглерин, шалазын бензин-биле чаап каап, үне бээр аразында кадайы келгеш, печказын одаары-биле оттуг ыяш шагарга, бензинге от деггеш, бүгү-ле бажың иштин долдур чалбыышталы берген. Ол өйде өг-бүлениң үш харлыг чаш уруу аңаа база өртенип, озал-ондакка таварышкан.

Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң колхозчузу О. Достак дүне шала кырында тургускан демир печказын долдур ыяшты ужуткаш, удуп чыдырда, аңаа өрт өөскээнинин түңнелинде ук бажың шуут өртенген, а кижилер чүгле тынныг үнгеннер.

Шагаан-Арыг хоорайда уруглар садының бажыңының ыш үнер хоолайында чарык черни кургаг хирээнди-биле дуглап каан турда, олче от дамчааш, кыва бээрге хоорайның өртке удур камгалакчылары ону чогуур үезинде өжүргеннер.

Үстүнде ышкаш фактылар Кызыл хоорайда сөөлгү үеде база болуп турар. Чижээ, Шевченко кудумчузунда № 142 бажыңның чурттакчызы Б. Колодкин дээрзи үрелик печказын одааш, Сесерлиг сельпозунуң ларёк эргелекчизи Устинцева дээрзи изиг плита кырынга кидис идиин кургадып тургаш, өрт өөскүткен чоруктарны хоорайның өртке удур командазы чогуур үезинде илереткен болгаш өрттерни ол-ла дораан өжүргүлээн.

Уруглар чедер черге оттуг ыяш салыр чоруктун уламындан өрт өөскүүр таварылгалар ховар эвес болгулап турар. Чижээ, Кочетов кудумчузунда № 30 бажыңның 2-ги квартиразында хамааты Бояркин дээрзи дөрт харлыг уруун чааскаандырзын каггаш баарга, ол уруг от-биле ойнап оргаш, столун өртедипкен. Ону бажыңның чаны-биле эрттип чыткан хамаатылар эскерип каанар. Ол дугайында медээни алгаш, уругнуң амы-тынын хоорайның өртке удур командазының начальниги эш Берестов боду-биле барып камгалап алган, команда ол өрттү база-ла дораан өжүрген.

Үстүнде бүгү чижектер болза, күрүнениң болгаш хуунун чуртталга, албан черлериниң тудугларын өртен камгалаар талазы-биле чурумнарны чамдык хамаатыларның каржызы-биле үреп турарын тодаргай херечилээн.

Өртке удур камгалалдың чурумун Өвүр районнуң Солчур суурунуң көдээ клувунда база-ла улуу-биле хажыткан. Ол клубтуң үнер эжиниң чанында оттулар ыяш сарайын ханада чыпшыр тургускан, клубтуң печкалары база-ла ыяш ханаларга кончуг чоок, оларның аастарының дужунда шаланы чуга демир-биле шакпаан, ажылдаар өрээлде печканың иштин долдур одааш, ону эзн каап турар чүүл бар.

Барыын-Хемчик райпозунуң үлетпүр бараанар садар магазинниң иштинде печка чоогунга бараан хааржаан салгаш, печканың аксын хагбайн артырып каарга, куруг хааржак иштинде саазынга от деггеш, өртенген турда ону өжүрген. Бай-Хаак амыдырал-хандырылга комбинадынга электри монтёру Санико электри счётчигин тургузуп тургаш, ону удазынга шын эвес улаптарга, аңаа бүгү удазыннар өртенген турган.

Мындыг фактыларны оон-даа хөйну көргүзүп болур, ынчаарга оларны болдурбазы-биле өрт айыылындан камгаланырының чурумнарын шыңгыы сагыырын база катап сагындырза чогуур.

Үрелик печкаларны, одалга херекселдерин ажыглаары, от салган печканы эзн каары, от кыпсырынга бензин, керосин чергелиг чүүлдерин хереглээри, электри херекселдерингe чес удазыннарны улап септээри чижектиг өске-даа эң айыылдыг үүлгедиглерни болдурбазын хамааты бүрүзүнүн билири эргежок чугула.

А. МАРКОВ,
ХККМ-ниң өртке удур камгалал килдизиниң инспектору.

Тайбыңның Бүгү делегей Чөвүлелиниң сессиязында

ВАРШАВА. Декабрь 1-де Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязы тайбың дээш, чепсегленишкинни бүгү-нинти болгаш бүрүн дүжүрери дээш, колониализмге удур, улустар аразынга экономиктиг, эртем болгаш культурлуг кады ажылдажылга дээш демиселдиң айтырыгларының талазы-биле илеткелдерни чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн. Венгрияның, Чехословакияның, Югославияның төлээлекчилери болгаш өске-даа төлээлериниң хөй нуруузу ядролуг шенелделерни чамдык кезиктеп хоруур дугайында Москва Керээзиниң улуг ужур-дузазын демдеглеп, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарының хереэнге чугула базым кылдыр ону үнелеп көрген.

Ядролуг чепсектиң француз шенелделеринге удур Францияда күчүлүг шимчээшкининиң дугайын француз төлээлекчи чугаалаан. Чаңгыс эпти кампалаар болгаш чарылдырышкынны чайладыр ужурлуг бис. Чаңгыс эп биске кажангызындан-даа артык эргежок чугула деп, Калавье сессиянын киржикчилери диңмиттиг адыш часкап турда медеглээн.

Эртенги хуралга ГФР-нин, Гананың, Кениянын, КУДР-нуң, Индонезияның болгаш Индияның төлээлекчилери база санал берген.

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң хуралынга ядролуг шенелделерни хоруур дугайында Москва Керээзи Англияның, Чилиниң, Израильдиң болгаш өске-даа чурттарның төлээлекчилери деткээн. Москва Керээзин яңзы-бүрү үзел-биле көөрү бистерге туруп болур магат чок. Ынчалзада-даа ол чорук атомнуг чепсекке удур демиселге күштерни каттыштырарынга шаптык болуп шыдавас ужурлуг деп, Японияның делегады Ясуи медеглээн.

Албанийның төлээлекчизи Шутеричи Москва Керээзин шүүмчүлеп, чүве чугаалаан. Керээге ооң удур халдаашкынынга ойтур шавыышкынны Пиринский (Болгария) берген.

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң хүндүскү пленарлыг хуралынга Мексиканың, КАР-нын, ВДР-нин, Цейлонун, Суданның Африкада порутгал колонияларының, Австралияның төлээлекчилери санал берген.

Тайбың дээш демиселчилерниң хөй нуруузу бүгү делегейге тайбың дээш демисежиринге күзелдиин болгаш чүткүлдүүн, Москва Керээзил чүүлдүг деп санап турарын, хөй талалыг ядролуг күштерни тургузар талазы-биле НАТО шериг блогунуң кылып турар планнарынга шинтпирлиг удурланып турарын, өскенин девискээрлеринде ракета-ядролуг баазаларны узуткаарын негеп турарын пленарлыг хурал көргүскен.

Декабрь 1-ниң кежээнде Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязының ажылы комиссияларга үргүлчүлээн. (СЭТА).

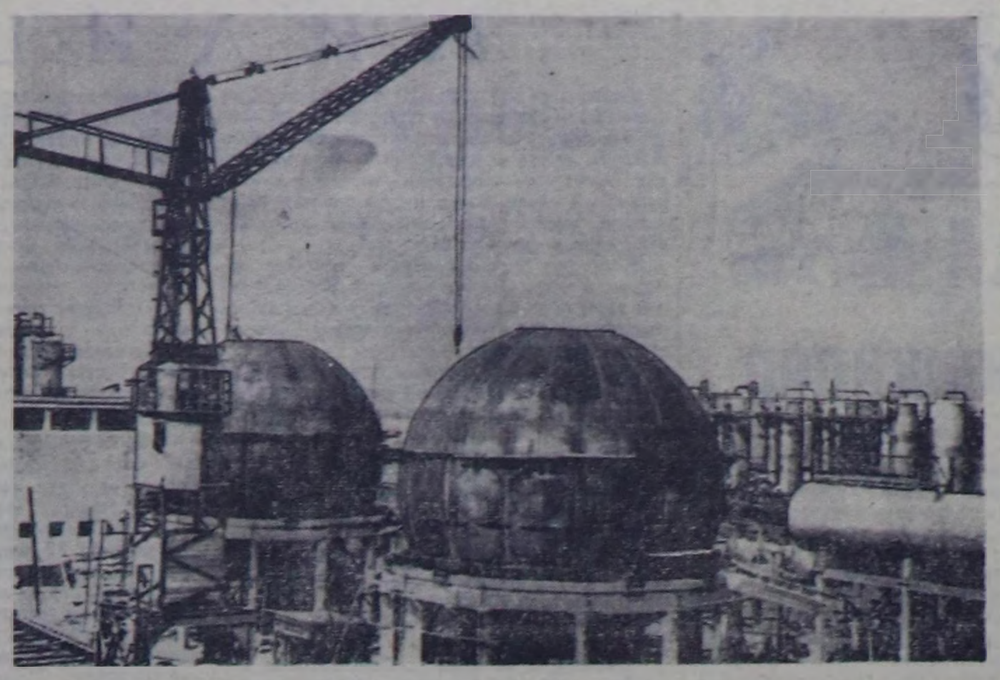

ПОЛЬША УЛУС РЕСПУБЛИКА. «Найырал» деп хөөлай-дамчыдылга-биле чедип келир совет нефтини болбаазырадыр апаар, нефть тигер болгаш нефтехимиктиг заводту Плоцкиден беш километр черде дерип турар. Заводна хереглээр деримшиннерниң чамдыызын Герман Демократтыг Республика, Румыния, Совет Эвилели болгаш Чехословакия чорудуп берген.

ЧУРУКТА: Плоцкиде завод тудуушкунунда.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

Совет чурулга чүүлүнүң АКШ-та делгелгези

НЬЮ-ЙОРК. Филадельфияда совет графиканың (шыйып чураан чүүлүү) делгелгези ажыттынган. Бо делгелге моон мурнунда Нью-Йоркка чедиишкиниг эрткен. Совет чурукчуларның 400 ажыг ажылдарын делгээн. Филадельфияның хөй-ниитизи делгелгени аажок улуу-биле сонуургап турар. Филадельфияны хаая эвес «графиканың чөөн-америк пайысалы» деп адап турар.

ССРЭ-нин АКШ-та элчин черинин культура айтырыгларының талазы-биле чөвүлекчизи Е. Бүгров делгелгени ажыттын. АКШ-тың күргүне департаментизиниң төлээлекчизи Джонс болгаш Филадельфияның сал-дыг палатазының даргазы Смит олар база чүве чугаалап, ССРЭ-биле культурлуг харылзаалариың чүгүдазын демдеглээннер.

Хоорайның солунналары, радиозу болгаш телевидениези совет делгелгени ажыттканынга хөлбаштыр чүүлдерни парлап үндүрген болгаш дамчыткан. Совет Эвилелиниде уран чүүлүүн хөгжүлдезиниң дугайын чугаалап турар фильмнерни делгелгеде көргүзүп турар чорук улуг сонуургалды болдуруп турар.

(СЭТА).

„Аныяк сомалийжилер лигазының“ тиилелгези

МОГАДИШО. 1960 чылдарда хамаарышпас чорукту чарлаанының соонда бир-ле дугаарында Сомали Республикага муниципал сонгулдалынга чурттуң банкарыкчы партиязы — «Аныяк сомалийжилериниң лигазы» тиилелгени чаалап алган. Сонгукчуларның 73,41 хуузу бөттарының бадылаашкыннарын ол партиниң кандидаттары дээш берген.

Совет Эвилели-биле болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле найыралдыг харылзаларны быжыглаарынче үзеңген, амгы чазактың чорудуп турар угланышкыны ооң ат-алдарының нептереэринге хөөнү эвес чергези-биле идиглиг болган.

(СЭТА).

Австралияда сонгулда

КАНБЕРРА. Австралияда федералдыг парламентиниң төлээлекчилер палатазынга хуусаа бетинде болган сонгулдага башкарыкчы либерал болган аграр партиязының каттыжышкынны депутат мандаттарының хөй нуруузун хевээр артырган. 122 олуттуң 117-зинин хуу салыны тодарадыпган. Ам олариың 68-зин каттыжышкынның депутаттары эдилеп турар, оппозисчи лейборист партияның төлээлекчилери чүгле 49 округтарга тиилелгени чедип ап шыдааннар. Оон өске беш олуттуң хуу салыны бадылаашкынны чүгле бүрүн санап дооскан соонда тодараттынар апаар.

(СЭТА).

Сессия ажыттынган

ПАРИЖ. (СЭТА). Барыын-европа эвилелдиң ассамблеязының эчелеглиг сессиязы декабрь 2-де Парижте ажыттынган. Европа «ниитү рыноктуң» алды чурттарының болгаш Англияның парламентилериниң төлээлекчилери ол эвилелде бактаан турар. Ассамблеяның хүн айтырыы: ядролуг шенелделерни чамдык кезиктеп хоруур дугаймында Москва Керээзиниң барын блокка ужур-дузазы, НАТО-нуң ядролуг чепсегленишкинии дээн ышкаш, ындыг политика, экономикага база шериг шынарлыг айтырыглар болгаш өске-даа айтырыглар болуп турар. Сессия декабрь 5-ке чедир үргүлчүлээр.

Культурлуг амыдыралдың чаа чүүлдери

РУМЫНИЯГА эрткен «Поэзиялың неделязы» чогаадыкчы состүң баймырлыг болган. Неделяның хүннеринде Бухарестиң, Клуждуң, Констанцаның, Хунеоараның болгаш чурттуң өске-даа хоорайларының ном садыгларынга кижилер хөй чыглган. Сураачыг шүлүкчүлер ном садыгларынга туруп алгаш, садыл алмыкчыларның салган хөй сонныг айтырыгларын харыылап боттарының аттарын салган чогаалдарын номчукчуларга белек кылдыр берип турган.

Бүдүүлгелерге болгаш албан черлеринге, дээди өөредилге черлеринге болгаш ортумак школаларга чогаалчылар-биле ужуражыышкыннар болгулаан, классиктиг болгаш амгы чогаалдарның кежээлерин, фестивальын эрттирген. Чүгле наймыылалга болгаш ужуражыышкыннарга болгаш кежээлерге 150 хире чогаалчылар «киришкен.

Неделяның түңнелдерин айытпышаан, сураглыг чогаалчы Мирчел Бреолашүнүң ыланғыя неделязы болза: «Ам чыртыкталыг болгаш каас чаагай амыдырал бодуңга чогаалдың эзоортунмес үнер төзү болуп турар».

«Поэзиялың неделязының» үезинде ном үндүрер ажылдың түңнелдерин үндүрген. 1963 чылдың чүгле үш кварталдарында Безин Бухарестиң чечен чогаал ном үндүрер чери амгы румын шүлүкчүлерниң шүлүктериниң 30 чыындыларын 110.000 кезек ниитти тираждыг сыылдыр парлап үндүрген.

Шылгараңгай румын шүлүкчүлер, чогаалчылар Тудор Аргези, Михаил Бенюк, Буджен Фрунзе оларның болгаш өске-даа румын база дашпыкы чогаалчыларның, шүлүкчүлериң шүлүктерин тускай номнар кылдыр база парлап үндүрген.

Шылгараңгай румын шүлүкчүлер, чогаалчылар Тудор Аргези, Михаил Бенюк, Будженг Фрунзе оларның болгаш өске-даа румын база дашпыкы чогаалчыларның, шүлүкчүлериң шүлүктерин тускай номнар кылдыр база парлап үндүрген.

Шылгараңгай румын шүлүкчүлер, чогаалчылар Тудор Аргези, Михаил Бенюк, Будженг Фрунзе оларның болгаш өске-даа румын база дашпыкы чогаалчыларның, шүлүкчүлериң шүлүктерин тускай номнар кылдыр база парлап үндүрген.

К. ОРЛОВА,
СЭТА-ның корреспондентизи.

• • •

БЕРЛИНДЕ эң эки кино-фильм дээш конкурс чаңчыл болган эдилелгиг көрүлдезиниң түңнелин үндүрген. ДЕФА студиязың сураглыг режиссёру И. Хаслер Фридрихсхайде Культура баажыңнга (Берлиниң району) болган байырлалдыг хуралга тиилекчилерге шаңналдарны тывыскан.

И. Хаслериң удуртканы тускай жюри анныктарның Берлин кино студиязының тургусканы, «Меховая куртка» деп фильмге бирги шаңналды тыпсып дел шиитирлээн. Өөредилге фильмге дээш бирги шаңналды Ингеборг Тельге алган.

1964 чылда эки фильм дээш конкурсту ап база чарлаан. Ол болза документалдыг, өөредилге, эртем азы чечен чогаал кинофильмге болган туруп болур.

Е. Башмачников,
СЭТА-ның корреспондентизи.

• • •

ДЕЛЕГЕЙ политиканың республикада баштайгы Улусчу университединг Варнда ажыттынган. Ооң өөредилге программазын ийи чылда өөренир кылдыр чогаатқан. Университет делегей айтырыгларының талазы-биле лекторларны белеткээр. Аңаа өөренирбиле ортумак болгаш дээди эртемниг 120 кижи ап бээрин билиткен.

А. Сиротин,
СЭТА-ның корреспондентизи.

София.

Британ Гвианазында чүү болуп турарыл

(Джорджтаундан чагаа)

Бистиң чуртувустуң албан ёзугаар адың Британ Гвианазы дижип турар. Ол чурт хамаарышпас болу бээрге, бистиң адывыс — «Гвиана» апаар. Сөөлгү ийи чылдың хөй-хөй хөөн каранчыг болуушкуннары-биле холбашкаш, бистиң чуртувус хамаарышпас чорукту ам-даа чедип албазын. Улусчу-депшилгелиг партия 1961 чылдың сонгулдазынга хөй нуруузу алгаш, бодунуң чазаан тургусканының соонда, болуушкуннар контрреволюсчу шинчилиг апарган, иштики болгаш даштыкы реакцияның күштери чурттуң демократтыг ёзу-биле сонгуттурган чазаан дүжүр октаар сорулгага каттыжып алган.

Улусчу-депшилгелиг партия бодунуң хүндүткелдиг программазының болгаш үзел-бодалдарының ачызында быжыг туруштарлыг боон турар. Ол партия 1953, 1957 болгаш 1961 чылдарның үш сонгулдаларынга улайлай тиилел үнген.

Бистиң чуртувустуң дугайында хөй-хөй айтырыгларны салып болур. Оларның эң-не чугулазы «сөөк-ядың айтырыы» дээр айтырыг болуру магат чок.

Британ Гвианазының чонунуң составы мындыг:

Индийлер (Индиядан укталганнар) 296770 кижи азы бүгү чонуңуң 49,2 хуузу.

Африкадан укталган кижилер 191040 азы 31,7 хуу.

Хаймактаныр холушкан уктуглар 73380 кижи азы 12,2 хуу.

Америк индийлери — 27520 кижи азы 4,6 хуу боон турар.

Оон аңгыда Британ Гвианазында Европадан укталган 10 муң хире кижи бар, олар колдуунда мөлчүкчүлериниң аңгызы боон турар.

Хоорайда болгаш көдээде ажылчы чонларның — мөлчүткен тараачынарның болгаш пролетариаттың кол массазы боон турар афро-гвианнар биле индо-гвианнарның аразынга кажан-даа ажык демисел боон көрбээн. Сагыш . бодал талазының чамдык каржышкыннары турган, ынчанмыже каттыжышкынның чорудулгазы чайгылыш чокка хөөнүп келген болгаш Улусчу-депшилгелиг партияның, ооң удуртукчузу Челдя Джаганның политиказының ачызында 1950 — 53 чылдар үезинде политиктиг чогуур чазага четкен.

Нациялардың дем каттыштырылгазындан 1962 чылдың үй-балай чорукторын хынап турган тускай комиссия бо бодалды бадыткаан. Бодунуң илеткелинге комиссия мынчаар айытқан: «Чурттуң ниитилел амыдыралында болгаш Джорджтаунда сөөк-ядың ылгажырының демдектерин шоолуг тыппадывыс. Индийлер болгаш африканнар алыымдан оваа пайыралдыг, эптиг байдалга чурттап, шак ынчаар аралажып амыдырап турар кылдыр сагындырар-дыр».

Национал чаңгыс эпти тургузарынга үндезилеттингеи политиканың ботанарынга 1953 чылдың конституциязын англи чазактың күш чок болдурганы аажок шаптык болган. 1953 чылдың чазаа бүгү националдарның калбак массаларының изиг деткимчезин ажылган турган. Оон сөөлзүредир, 1955 чылда, африкан уктуг юрист, мурнунда Улусчу-депшилгелиг партияның даргазы турган Форба Бернхэмге англи чазак оппортунисчи саналдар кылгаш. Улусчу-депшилгелиг партияга чарлыышкыны өөскүткен. Ам «Улусчу национал конгресс» деп адап турар партиязын сөөлзүредир тургускаш. Бернхэм Улусчу-депшилгелиг партиядан афро-гвианнарның 60-дан 70 чедир хуузунуң үзүп чоруурун чедип алган. Бернхэмниң болгаш оон партиязының политиказының үндезини болза, индийжилерге удур хөөнүүрни кыпсып үндүрери боон турар.

Массаларның деткимчезин чедип ап шыдавайн баргаш, Бернхэм сөөк-ядың ылгаар бөлүктүң баштыңы болур рольду бодунга алыр үзүрга таварышкан. Оозу-биле Бернхэм болза политика талазы-биле чайлаш чок бууразашкынын болдурбас дээш база ол-ла үеде сөөк-ядың ылгаар политика

* * *

★ Чагааның автору. Британ Гвианазының хөй-ниити ажылдакчызы Мурнуу Америкада ол англи колонияның хамаарышпас чоруу дээш демиселдиң чоруп турары социал-политиктиг нарын байдалдарның дугайын чугаалап турар.

доктор Джаганның бижыгып турар туружун кошкадырының сөөлгү арагазы ол деп чүвени англи-даа, америк-даа империалистерге көргүзер дээш чүткүдүп турар.

Үзүк-соосаал чок суртаал чорудуп келгениниң түңнелинде, олар «индий тергинделден» коргуп сүртээр дээш үндезин чок чорук-биле афро-гвианнарны төөредип алганнар. Ниитизи саны барык 1500 кижи чедип турар полицейжи күштерде 16 хуу боон турар индо-гвианнарга удур афро-гвианнар 75 хуу боон турар чорукторун ужурында чазактың бижыг болуруга ол фактор ботгуг айыыл болу бергеи. Хамааты администрацияның системазында афро-гвианнар 60 хуу боон турар. Эге школаларның 4000 башкыларының аразында афро-гвианнар 2000, а индо-гвианнар 974 кижи боон турар. «Улусчу национал конгресс» күрүне механизминиң ол чугула кезекгеринде ындыг байдалды чазакка удур политика талазы-биле идепкейлиг күгүл-чөңгээ нептереэринге ажылгаан.

Капиталистиг чуртка депшилгелиг чазакты тургузарының перспективазы буржуазияның ортузундан калчаалыг удурланышкынны чайлаш чокка өөскүдер болгай. Ынчаарга индиг перспектива капиталистиг колония чуртка кеступ келирге, реакцияның калчаалыг чоруу улам күштелир.

Гвианада демисел кажан-даа чүгле национал хамаарышпас чорукту дээш демисел-биле кызыгаарлаттынмайн келген. Чон реформаларны болгаш экономиктиг хамаарышпас чорукту хары угда боттандырар дээш тулчуп турган. Чон социалистиг идеалар-биле хей-аът кирип турган. Хамаарышпас чорукту бистиң чуртувустуң чедип алырының перспективазы боттуг чүүл боон бар чорда, капиталистерниң удурланышкынны пиво хаймазырыкчызы капиталист Питер д' Агирге баштаткан «Каттышкан күш» партиязының платформазынга илереп үнген. 1962 чылдың февральда болган үймээн болза, хамаарышпас чоруктуң чедип алырын шаптыктар база чазактың эгелээн чамдык реформаларын мооңдаттаар дээш Гвианада д' Агир баштаан империалистиргин тамчыктыг бөлүктүң чүткүдеринииң түңнели болган. Ол реформаларны хамыктың мурнунда акша-хүүлгезин болгаш үндүрүг оналгазын контрольдаарының талазынга, а ол ышкаш индустриализациянның болгаш Чөөн чүк-биле-даа. Барыыа чүк-биле-даа садыглажылганы кэлбартырының талазынга эгелээн турган.

Питер д' Агир Британ Гвианазының херектеринче американнарның холгаарлап киреринге дыка хөй чүүлдер талазы-биле дузалаан. Сөөлгү эрткен сонгулда үезинде Фред Шварц баштаан «антикоммунистиг крестиг поход» бөлүү Улусчу-депшилгелиг партияның аштырар чорууп «Каттышкан күш» партиязының дузазы-биле чедип алыр дээш 45 муң долларны чарыдаан бис деп, ажыыбиле медеглээн. Херек кырында ооңда хөй көрөнгө чарыдатынган.

Англияның дем каттыштырылга болгаш колониялар министерствозунуң төлээлекчилери болгаш министр Дайкен Сэндис боду безин Гвианазының хамаарышпас чорукту чедип алырын шаптыктаар сорулга-биле англи чазак улам-на өзүп турар албаданы кылып турар деп, ажыы-биле медеглээн. Сөөлгү ажыл сокседыышкынының үезинде ук черниң парлалгазынга дыңнатканы болза, Дин Раск конституциянның күштүг боон ходелир чоруун сокседырынче англи чазакты кыйгырган. АКШ-тың мында төлээ черинин ажылдакчыларының бирээзи профэвилелининң бир удурткчузунга чогуур суме берип турган дээрэн бадыткаттынган.

Америк тергинделдиң адазында турар «Хостуг профэвилелдериниң делегей конфедерациязы» дээр организацияның база-да өжээтен рольду ойнап турар, ол конфедерация ажыл сокседыышкын үезинде чуртту экономика талазы-биле бүзээлээрин организастаан. Конфедерация ажыл сокседыышкынны деткиишпээн, ооң 50 хуузун эвээжи деткээн.

Сөөлгү үш айларның дургузунда болгулаан күүгүлээшкин тавариларлары болза, ажыл сокседыышкынынче профэвилелдер конгрезининг кыйгырыын эдерериден бүдүрүлгелерде, фабрикаларда болгаш чазак департаментилеринде муң-муң ажылчыхүн үргүлчүлелиниң дургузунда неделя санында 100 муң америк долларны төлеп турган. Конфедерация чуртта чанып келген. чазакка удур үүлгедиглерни кылып турар эйин профэвилел ажылдакчыларын ээреткен. Олар төлевирни ам база-ла «Хостуг профэвилелдериниң делегей конфедерациязынан» ап тураргар.

Англи чазак Британ Гвианазынга күчүлээшкининиң болгаш дерзин чоруктуң нептереэрин кара өжегээр деткип турган. 1962 чылдың февральда күчүлээшкининиң болгаш өртеднишкининиң кыптып үнген чоруу. чазактың талалакчыларынга удур болган. Полиция комиссары (англи офицер) үймээн эгелей бээрге, аңаа удур хемчет алырындан ойталаан. Англи губернатор гвйан полицияга чогуур өйүнде дуза көргүзүп шыдаваан. Полиция комиссары полициялың күштерин мурнуку хевээр контрольдап турар болза-даа, англи шеригларни ол бодунуң тураланы-бүле сайгарып турар, а оларның кайызы-даа министрлерге болгаш хообүү үндүрер хуралдың кежигүннеринге безиң чогуур айыыл чок чорукту хандырбааннар. Дерзин өлүрүкчү чорукту нептередирине оппозисчи күштериң ажыглаалы дүржоктарны болгаш хулиганнарны томаартын тударының шинтпирлиг хемчелерин англи эрге-чагыргалар албаан, чүгле ындыг чоруктуң ужурында чоң корутук болгаш дүвүрээшиниг байдалда чурттап турар.

Чазактың хүлээп алганы ийи чүгүлә хообүлү төлевилелдерин, иштики аймыл чок чоруктуң шериглерни контрольдаар чорукту иштики херектер министринге дамчыдып бээрни көрүп турар хообүлү төлевилелии, а ол ышкаш национал армияны тургузарының эргезин Британ Гвинеязының чазаанга тыпсып турар хообүлү төлевилелин англи чазак бадылаваан. Англи чазак чогуур доктаамал ыржым чорукту, хообүлү-дүрүмнерни болгаш корум-чүрүмнарны тудар органы бистиң чазаавыска бербес дээш, ол хообүлү төлевилелдерин бадылаарын сонгаарлаткан.

Британ Гвианазында шыңгыы чорүлдээлериниң үнген дөстерииниң бирээзи болза, Британ Гвианазының профэвилелдер конгрезининг ажылчорудулгазынга бот шынар болган нарын чорүлдээлер боон турары магат чок. 1963 чылда англи империалистерниң үүлгеткен кем бууруларының бирээзи ылаптыг профэвилел шимчээшкинии узуткааны болгаш профэвилелдеримнң мырыңай-ла чаа конгрезии албадап тургусканы ол болган. Профэвилелдериниң амгы чөвүлели — ол дээрге, империалистиг кара-тураза чоруктуң ёзулуг-даа чемдик-тудуу түңнели-дир. Ол чөвүлел АКШ-тың Гвианаже чоорту шүүгуурунуң ажык чепсээ, улуг капиталистер-биле болгаш чурт иштизиниң буржуазиязы-биле кады ажылдажып турар ыят чок өскерликчилер, «Улусчу национал конгресстиң» болгаш чамдык тала-биле «Каттышкан күштүң» идепкейлиг чепсээ болу берген.

Профэвилелдер Чөвүлелии Нациялардың каттыштырылгазының комиссиязы 1962 чылда ёбуруу шзикэн. Тред-юнионнарның Британ конгрезининг төлээлекчизи Уоллис (сөөлгү болуушкуннарга эптештирикчи кылдыр чоруттуунан кижи) профэвилелдериниң чурт чөвүлелиниң удуртукчуларының ылап бодалдарын болгаш кажарлаашкыларын, американнар мурнунга оларның чашпаачы чоруун сойгалап илереткен. Профэвилелдер конгрезин ажыл сокседыышкынын тазакты дүжүреринииң чепсээ кылдыр ажыглап турар. Чазактың талалакчыларын ол аргаларны ажыглаарындан ойталап турар. Ол чылдагаанның ужурында сөөлгү ажыл сокседыышкыны буурап дүшкен. Мэй, июнь, июль айларда профэвилелдер конгрезининг чарлааны «Бүгү-ниити» ажылсокседыышкынын чурттуң ажылчы чоннарының 50 хуудан эвээжи деткээн.

Сөөлгү үш айларның дургузунда болгулаан күүгүлээшкин тавариларлары болза, ажыл сокседыышкынынче профэвилелдер конгрезининг кыйгырыын эдерериден бүдүрүлгелерде, фабрикаларда болгаш чазак департаментилеринде муң-муң ажылчыхүн үргүлчүлелиниң дургузунда неделя санында 100 муң америк долларны төлеп турган. Конфедерация чуртта чанып келген. чазакка удур үүлгедиглерни кылып турар эйин профэвилел ажылдакчыларын ээреткен. Олар төлевирни ам база-ла «Хостуг профэвилелдериниң делегей конфедерациязынан» ап тураргар.

Англи чазак Британ Гвианазынга күчүлээшкининиң болгаш дерзин чоруктуң нептереэрин кара өжегээр деткип турган. 1962 чылдың февральда күчүлээшкининиң болгаш өртеднишкининиң кыптып үнген чоруу. чазактың талалакчыларынга удур болган. Полиция комиссары (англи офицер) үймээн эгелей бээрге, аңаа удур хемчет алырындан ойталаан. Англи губернатор гвйан полицияга чогуур өйүнде дуза көргүзүп шыдаваан. Полиция комиссары полициялың күштерин мурнуку хевээр контрольдап турар болза-даа, англи шеригларни ол бодунуң тураланы-бүле сайгарып турар, а оларның кайызы-даа министрлерге болгаш хообүү үндүрер хуралдың кежигүннеринге безиң чогуур айыыл чок чорукту хандырбааннар. Дерзин өлүрүкчү чорукту нептередирине оппозисчи күштериң ажыглаалы дүржоктарны болгаш хулиганнарны томаартын тударының шинтпирлиг хемчелерин англи эрге-чагыргалар албаан, чүгле ындыг чоруктуң ужурында чоң корутук болгаш дүвүрээшиниг байдалда чурттап турар.

Чазактың хүлээп алганы ийи чүгүлә хообүлү төлевилелдерин, иштики аймыл чок чоруктуң шериглерни контрольдаар чорукту иштики херектер министринге дамчыдып бээрни көрүп турар хообүлү төлевилелии, а ол ышкаш национал армияны тургузарының эргезин Британ Гвинеязының чазаанга тыпсып турар хообүлү төлевилелин англи чазак бадылаваан. Англи чазак чогуур доктаамал ыржым чорукту, хообүлү-дүрүмнерни болгаш корум-чүрүмнарны тудар органы бистиң чазаавыска бербес дээш, ол хообүлү төлевилелдерин бадылаарын сонгаарлаткан.

Империалистиг күрүмелер гвиан улустуң аймыл чок чоруун болгаш тайбың чурттаар байдалын садыгласыр турарлар. Боттарының сүлтээнии үүлгедиглери-биле олар хулиганчы дүржок чорукту деткип, чонның хождаңгай чоруундан болган өөдежок чүүлдерни күткүп турарлар. Олар демократияны мырыңай харын-даа шоодуп, кочулап турарлар.

Гвианада байдалче бүгү-делегей эң-не шиитгы кичээнгейни салыр ужурлуг, чүге дээрге, ынчанмас болза империалистер кара-турада ажылдап болур-дур бис деп бодай бээрлер.

Моусес ЬХАЛВАН.
Джорджтаун.

Пиркетаның шенелдезин чүге кылырыл?

Кижилериң хөй нуруузунга туберкулёзтан аарыры чоорту, билдинмес болгаш аарыгның ындыг-даа демдектери баштай эскертиммес болгулаар. Ынчангаш туберкулёзтүң халазын дүргеин-биле билип алгаш, чогуур эмнээшкинии чорудары эргежок чугула. Амгы үеде эмчи ону дүргеин-биле билип алыр аргалалыт. Туберкулёзтуг аарыг кижи, туберкулин (өлүргеи туберкулёз микробтарының суу) дээр эмге «коичуг таарымпас» деп чүве дуржулгалардан билдингеи. Ындыг аарыг кижиниң кежинге бичии шыйбак балыг кылгаш, олче туберкулинии дамдыладыптарга, 24 азы 48 шак хире болгаш ол шыймак балыг хувулуп, кызып, мажып, улгады бээр. Туберкулёзтан аарыг эвес кижиниң кежинге кылган ындыг шыймак балыгга дамдылаткан хөй-даа кемчээлдиг туберкулин дээр эм кандыг-даа хувулуп кызар чорукту дывылдырбас. Медицинада калбаа-биле ажыглап турар. ону ажыткан кижиниң ады-биле адаан Пиркетаның шенелдези үстүнде айытқан байдалга үндезилеттингеи. Бир эвес Пиркетаның шенелдези казыыр, өскээр чугаалаарга, хувулуушкун чок болза, а эмчи аңаа бүзүревес, кижи аарыг деп болаар болза, ол шенелдеден-даа артык кеш иштинче туберкулинии сыкыртыр—Мантуның шенелдезин кылыр. Шенелделериниң түңнелин тускай эмчи кижи тодарадыр деп чүве билдингир. Ынчангаш урутну авазы кадык деп бодаза-даа эмчиге көргүзер ужурлуг.

Ол ышкаш, туберкулин шенелдези кадар, улут-даа кижи, уруглар-даа туберкулёзтан аарыг деп билинри база-ла частырыг болуп болур деп чүвени сагындырар керек. Халдамырга таварыжры дээрге-ле, аарыг бергеин ол эвес-ле болгай. Бир эвес эът-мага-бот халдамырга эки удурланып шыдаар болза, туберкулёзтаар чорук бөлбайн барып болур. Ынчалзажок халдамырга таварышкан деп чүве илерээн уруглар оноа ажыгээгейин иегеп турар. Ооң эътмага-бодунуң камгаланыр күжүн быжыглаарынга бүгү-ле аргаларны кылыр, үе-үеле ону эмчиге көргүзүп турары эргежок чугула. Туберкулёз уругларга аймылдыг аарыг болганда, бистиң чуртувуста үе-үеле Пиркетаның шенелдезин чорудуп турар. Уруглар коллективтеринге—ясликлерге, садтарга—ону бир чыыда 2—3 катап кылыр деп чурумчудуп турар. Бо шенелде бодүүн, аарышкылыг эвес болгаш хорааыг эвес. Аарыгның баштайгы чадазын билириигге дузалап азы уругнуң халдамырга таварышкынын айтып турар болгаш баш бурүүгаар хемчегларин чоруларынга эргежок чугула арга болуп турар.

ТУБЕРКУЛЁЗКА УДУР ТАРЫЛГАЛАР

Эртемденнер аарыгаарга удур кижиниң эът мага-бодунуң удурланыр аргазын улгаттырарын өөренип билип алганнар.

Туберкулёзка удур баш-удур чорудар тарылгаларга БЦЖ (ону ажыткан эртемденнериниң адынын баштайгы үжүктери) дээр вакцинаны (күүдүн сударатқан туберкулёзтүң микробтары) ажыглап турар. Туберкулёзга удур бир дугаар тарылганы бүгү-ле чаа божаан уругларга, бөөдүүр бажыңнарга азы уруглар консультациязынга бирги ийи ай иштинде кылып турар. Кижиниң эът магазының туберкулёзтан удурланыр аргазы тарылга соонда дораан-на тургустува бербес, а чоорту, 1,5—2 ай хире болгаш тургустунар. Ынчангаш бир эвес өт-бүледе туберкулёз аарыг кижи бар болза, чаш уругну 1,5—2 ай хире ооң аңгылаары эргежок чугула. Тарылганы уруглар 2 харлыг, 7 харлыг, база 4 болгаш 10 класстың өөренижилеринге катап кылыры эргежок чугула. Катап тараан соонда уруглары база-ла 1,5—2 ай хире үеде туберкулёз аарыг кижиден ацгылаар. Ынчалзажок уруглары туберкулёзтан камгаларынга чүгле чаңгыс-да баш удур тарылгалар чорудары-биле кызыгаарлаттынмас.

Урутну шын чемгерер, хүн чурумун быжыы-биле тургузар, ооң эът мага-бодун дадыктырар, амыдырал чурттаганы тадырыыр тургузар, урутну туберкулёзтүң халдамырлыг чадазындан аарыг кижилерден ацгылаар.

Туберкулёзка удур тарылгалар уругларның туберкулёзтан аарырын улуу-биле эвээжедиргиге чедирип турар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАРЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ — 4-ТЕ.

«НАЙЫРАЛ»: «Шериг чанызы» 10, 12. «Бүгү чүве ниилелерге аргыл каар» 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Симлеге ынакшыл» (1 серизы) 11, 3, 7. «Симлеге ынакшыл» (2 серизы) 1, 5, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чытиен чуруи» 2.30 «Дээрде моондактар чок» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Назинова оптуг мегелээшкини» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчуу, бажың № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, информация хилизиниң 37—13, чарымгалгазы секретарының 23—33, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килизиниң 37—13, 23—54, үдетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килизиниң 22—64 чаагы ажылчын болгаш кодээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килистериниң 21—27, иштики информацияның килизиниң бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21 — 47,20 — 60, солуга келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01405.

Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 5 ЧЕТВЕРГ № 287 (5691).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

БҮГҮ АЖЫЛДАРНЫ КОМПЛЕКСИЛИГ ЧОРУДАР

Көдээ ажыл-агый ажылдарының допчулалы

Тываның ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга төлептиг ужуражыр дээш белеткенип турар. Чеди чылдың алдыгы чылының чазынга белеткелди чорудуп турар механизаторларның, хову ажылдакчыларының, ниитиниң малының кыштагладышкынын организастыг чорудар—харыысалгалыг сорулганы мурнунда салган малчыннарның күш-ажылчы чеднишкиннериниң дугайында өөрүнчүг медээлерин парлаалга, радио хүн бүрү дыңнадып турар. Ажыл-агый чылының төнчүзүнге чедир ай четпес үе арткан. Мооң ужурунда мал ажылының продукциязын садып алыр талазы-биле чыл онаалдаларын күүседири база соңгаарлаттынмас сорулга болур. Декабрь 1-де республикада ниитизи-биле күрүнеге сүт садарының чыл онаалдазы 95,8 хуу, эъттин—95,2 хуу, дүктүү — 94,6 хуу күүсеттинген.

Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле чеди чылдың бешки чылының онаалдаларын Чөөн-Хемчик, Тес-Хем районнар, а эъттен аңгыдаазын Каа-Хем, Тожу районнар хуусаа бетинде күүсеткеннер. Каа-хемчилер чоокку хүннерде эът садар планын доозар дээш ажылдап турарлар.

«Сүт-Хөл», «Тес-Хем» совхозтарның, дуржулга станциязының, Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң болгаш республиканың чамдык өске-даа ажыл-агыйларының малчыннары мал ажылының продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле чыл планын хуусаа бетинде күүсеткеш, багай эвес ажылдаанар.

«Революцияның чалбыжы» колхозтуң М. Кузьмин бригадирлээн Марачевка сүт-бараан фермазының ажылдакчылары СЭКП ТК-ның Пленумунга чеднишкиниг ужуражып, сүттүң ниити саалдазының талазы-биле чыл онаалдазын хуусаазындан бир ай бурунгаар доозуп, инек бүрүзүнден 1200 кг сүттү саап алганнар. «Элегес» совхозтуң Каык фермазының малчыннары бедик бүдүрүлгечи чеднишкиннерин чедип ап, сүттүң ниити саалдазының чыл планын база хуусаа бетинде күүсеткеннер. Олар ам бо үнелиг продуктуну күрүнеге дужаар талазы-биле онаалданы база күүседир дээш ажылдап турарлар. Каа-Хем районнуң «Коммунизмче орук» колхозунуң улуг саанчы Т. Чусова удуртуп турар тоя фермазының ажылдакчылары мал кыштаглаашкынын организастыг чорудар, бүгү малдың баш санын камгалап алыр болгаш продуктулуун бедидер дээш күженишкиниг ажылдап турарлар.

Ынчанмыже республиканың элээн хөй колхозтарында болгаш совхозтарында мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле чыл планнарын база социалистиг хүлээлгелерин өй-шаанда күүседир дээш күженишкиниг демиселди амга чедир чорутпайн турар. Ылаңгыя Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында берге байдал тургустунуп, күрүнеге сүт садарының чыл планы чүгле 86,6 хуу, эъттин—87,3 хуу, дүктүү—92 хуу күүсеттинген. СЭКП-ниң Улуг-Хем парткому (секретары эш Чакар), Чөөн-Хемчик бүдүрүлге эргелели (начальниги эш Түрген-оол) алган хүлээлгелерин күүседири дээш харыысалганы ажыл-агыйларның удуртукчуларындан негевейн турарлар.

Бин-Хем районнуң колхозтарында, Таңдының чамдык ажыл-агыйларында, «УТКА 25 чылы», «Өөк», «Найырал», «Межегей», «Тээли» совхозтарда байдал база эки эвес. Олар күрүнеге сүт дужаар талазы-биле хожудап калган болгаш дүк дужаарының планын үскеннер.

Бүдүрүлге эргелелдериниң, ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери, партия организациялары чыл төнчүзүнге чедир арткан үеде мал кыштагладышкынын экижидериниче, мал ажылының продукциязын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле онаалдаларны чеднишкиниг күүседириниче боттуг хемчеглерин алыр ужурлуглар.

Ооң-биле кады часкы хову ажылдарынга белеткелди калбак фронт-биле чорудары эргежок чугула: техниканы хынамчалыг септээр, үрезинин чажар шынарынга чедир арыглаар, механизатор кадрларны белеткеп алыр болгаш оон-даа өске. Декабрь 1-де республикада ниитизи-биле дөртку кварталдың тракторлар септелгезиниң планы чүгле 37 хуу күүсеттинип, эрткен чылдың ол-ла үезинден дыка хожудай берген. Ынчаарга «Өөк», «Межегей», «Шекпээр» совхозтарның механизаторлары септелгени эки организастап, тракторлар септелгезиниң квартал планын 60-дан 100 хуу чедир күүсеткеннер.

Республиканың бүгү трактор парыгының 40 хуу хирези хамааржып турар Таңды бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйларында байдал ындыг эвес болуп, декабрьның эгезинде квартал планының эвээш кезин күүсеттинген.

Тес-Хем бүдүрүлге эргелелинде техниканың септелгези кончуг багай организастаттынып, 51 тракторнуң чүгле 6-зы септеттинген болгаш оларның ийизи «Тес-Хем» совхозка, а артканнары колхозтарга хамааржыр. 1964 чылдың дужудунуң хуу-салымы дээш техниканың септелгезинге шак мындыг тоомча чок чорукту чунуң-биле тайылбырлап болурул, эштер Сонам, Кызыл-оол болгаш Семис-оол?

Барыын-Хемчик районда 52 тракторларның чүгле 9-зу белеткеттинген, ол дээрге чүгле совхозтарда, а ол районнуң колхозтары амга чедир чаңгыс-даа трактор септевээн.

Ынчаарга чазын чүгле тракторлар эвес, а андазыннар, сеялкалар болгаш өске-даа чепсек-херексел база херек болгай. Ынчалза-даа оларны белеткээринче чамдык удуртукчулар, тускай эртемниглер харыысалга чок болуп турар. Декабрь 1-ге чедир сеялкаларның чүгле 37 хуузу, андазыннарның 27,4 хуузу септеттинген. Барыын-Хемчик, Өвүр районнарның ажыл-агыйлары көдээ ажыл-агыйның бо чепсектериниң септелгезинче амдаа кирбээн.

Техниканы өй-шаанда белеткээри — ол дээрге улуг ажылдың чүгле эгези болур. Ону башкарып чорудар дуржулгалыг, белеткелдиг кижилер херек болгай. Ынчанмыже бисте чамдык ажыл-агыйларда механизатор кадрлар дыка четпейн турар. Бүгү колхозтарга, совхозтарга, «Сельхозтехниканың» салбырларынга болгаш каттыжыышкыннарынга колхозчуларны, совхозтарның ажылчыннарын механизатор тускай эртемге, колдуунда трактористерге болгаш комбайнерлерге өөредирин организастаар херек. СЭКП обкому эрткен айның ортан үезинде бодунуң шиитпиринге бо дугайын онзалап айыткан болгай. Ынчалза-даа ажыл-агыйларның чамдык удуртукчулары партия обкомунуң айтыышкынын амга чедир күүсетпейн, механизаторларның бүгү-ниити өөредилгезин багай организастап турарлар. Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнарның ажыл-агыйларында болгаш Таңды, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем районнарның чамдык колхозтарында болгаш совхозтарында өөредилге эгелевээн. Чамдык черлерде өөредилге эгелээн болза-даа, трактористериниң орнунга чолаачыларны белеткеп турар. «Чыраа-Бажы» совхозта механизатор тускай эртемге өөредип турар 90 кижиниң 62-зи чолаачылар болур. Чолаачылар база херек болбайн аан. Ынчалза-даа чазын трактористерин, а күзүн комбайнерлерин кайынын тып алыр силер, эш Аржаалай?

Үрезин материалын часка белеткээр, шынары четпес үрезиннерин эки шынарлыг үрезиннерге орнап алыр талазы-биле байдал дүвүрээзиниг болуп турар. Чазын чажар культураларның үрезиннериниң оннуң бир кезин ам четпейн турар. Чижээ, Тес-Хем бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйлары ындыг үрезиннер-биле чүгле 55,2 хуу, Чөөн-Хемчиктиң 85,5, Таңдының—94,6 хуу хандыртынган болуп турар. Ынчаарга үрезиннерин чажар шынарынга чедир арыглап ажылдаарга кудурук болуп үнери база хөй болгай. Ынчангаш ажыл-агыйларга четпейн турар үрезиннерин ам садып алыр болгаш сөөртүп алыр, бүгү-ле черлерге оларны арыглаарын, эки кадагалаарын организастаар херек.

Өвүр районда чазын чажар культураларның үрезиннери чүгле 27,6 хуу, Тес-Хемде—58, Улуг-Хемде 73 хуу урдунган.

Республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында амга чедир үрезиннерин чажар шынарынга чедир арыглаарын багай организастаан. Хынаттынган үрезиннериниң 70 хуузунга чедир боктуг болган. Ынчалза-даа оларның арыглаашкынын оожум чорудуп турар. Бин-Хем районнуң ажыл-агыйларында хынаттынган 4869 тонна тараа культураларының үрезиннериниң шуптузу чажарынга таарышпас болуп, бок үнүштер-биле холушкан болган. Тываның арткан районнарында байдал база ындыг. Ажаан алышкын доозулгандан бээр 2 ай ажыг үе эрткен, ажыл-агыйжы кижилер бо аразында техниканы бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаанар. Таңды районнуң «Революцияның чалбыжы» колхозунда (агроному эш Чуева) кызылтастың 1500 тонна үрезинин болгаш чочак-тараа үрезинин чажар шынарынга чедир ажылдан кылдынган. А оон кожазы «Совет Россия» колхозта (агроному эш Каликанов) тараа культураларының бүгү үрезиннерин чажар шынарынга чедир арыглаттынмаан.

Көдээниң ажыл-ишчилери! Мал кыштагладышкынын чорударынга, мал ажылының продукциязын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле чыл планнарын күүседиринге чаа-чаа, чеднишкиннерин чедип ап, көдээ ажыл-агый техниказының септелгезиниң темпизин дүргедедип, шынарын экижидээлиңер, бүгү-ле черлерге механизатор кадрларны белеткээрин организастаалыңар!

Бөгүн—ССРЭ Конституциязының хүнү

Делегейде эң-не демократтыг

Бөгүн Советтер чуртунуң хөй националдыг улустары Конституция хүнүн байырлалдыы-биле демдеглеп турар. Совет Конституция дээрге делегей кырында эң баштайгы ажылчын-тараачын күрүнениң конституциязы, күш-ажыл кижизиниң ёзулуг хосталгазының конституциязы болур.

«Ажылчын бүрүзү, тараачын бүрүзү, интеллигент бүрүзү күрүне дээрге—бис-тир бис, оон политиказы—ол бистиң политикавыс, ону хөгжүдериниң болгаш быжыглаарының сорулгазы, бүгү-ле халдаашкыннардан ону камгалаары — ол бистиң сорулгавыс деп чугаалап турар». СЭКП-ниң XXII съездизинге эш Н. С. Хрущевтуң бо чугаазында херек кырында боттуг совет амыдыралдың, совет күрүнениң утка-шынарын тодаргай илередип турар.

Совет күрүнениң парламентизинде—Дээди Совединде академик болгаш министр-биле кады токарьлар, тудугжулар, трактористер, саапчылар, хойжулар күрүнениң херээн эргелеп, башкаржып турар. Чер-черниң бүгү эрге-чагыргазын ажылчы чоннар депутаттарының Советтерин дамчыштыр ажылчыннар, тараачыннар, интеллигентилер боттары боттандырып турар. Советтерин долгандыр хөй санныг активчилер — ажылчы чоннарның бот-ажыл-чорудулгалыг организацияларының кежигүннери каттышкан. Фабрикаларда болгаш заводтарда доктаамал бүдүрүлге чөвүлел хуралдары, көдээ черлерде ажылчы чоннарның ниити хуралдары чер бүрүзүнүң амыдыралчы айтырыгларын чугаалажып шиитпирлеп турар.

Бо дээрге бистиң совет күрүневис пролетариат диктатуразының күрүнези турганындан ам бүгү улустуң күрүнези кылдыр хуулганының тодаргай илерээшкини ол-дур.

Совет ниитилелдиң удуртукчузу болгаш башкарыкчызы—Коммунистиг партия чурттуң эң чугула айтырыгларын шиитпирлээрде чон-биле сүмележип турар. 1959—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң контроль чурагайларының дугайында СЭКП-ниң XXI съездизинге Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң тезистерин, үлетпүрну болгаш тудугну эргелеп башкарарын эде тургузар дугайын, машина-трактор станцияларын эде организастаар дугайын, чуртка улус өөредилгезиниң системазын улам ынай хөгжүдериниң айтырын, ылаңгыя СЭКП-ниң чаа Программазының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажыышкынынга киирген. Программа төлевилелин чугаалажыры-биле ажылчы чоннарның 500 мун ажыг хуралдары бооп, оларга 73 миллион кижи олурушкан. Ол дээрге социалистиг демократияның, бүгү улусчу демократияның чайыннанчак илерээшкинидир.

Бистиң чуртувуста күрүне эрге-чагыргазының органнарының составы—көдээ Советтерден ССРЭ-ниң Дээди Совединге чедир бүгү Советтерниң депутаттарының составы ажылчын аңгының болгаш тараачын чоннуң улуг эвилелин, совет улустарның бузулбас найыралын, бисте бүгү хамаатыларның ден эргезин илередип турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бүгү депутаттарының чартык кезиинден хөйү, чер-чер Советтериниң депутаттарының 62 хуузу ажылчыннар болгаш колхозчулар, бүгү Советтериниң составының 30-ден 40 ажыг хуузу херээженнер.

Күрүне эрге-чагыргазының дээди органы—ССРЭ-ниң Дээди Совединде 56 нацияларның болгаш улустарның төлээлекчилери чаңгыс эп-сеткилдиг ажылдап турар. Оларның иштинде Тыва АССР-ниң ажылчы чоннарының сонгаан болгаш сонгушкан 13 депутаттары бар. Саанчы А. С. Узүйген, тудугжу Э. А. Кужугет, хойжу М. Б. Сепей, механизатор Ш. Х. Кочаа, чолаачы Н. И. Пилипчук болгаш оон-даа өскелер бүгү совет күрүнениң ажыл-херектерин башкаржып, күрүнениң иштики болгаш даштыкы политиказын тодаратчып турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының составында С. К. Тока болгаш М. К. Мендуме оларның киргени. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бир оралакчызында С. Х. Красныйның сонгуттурган чоруу Совет Эвилелиниң улуг-даа, бичин-даа улустарының ден эргезиниң бадыткалы болур.

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунда эргелеп башкарарынга Советтериниң болгаш оларның доктаамал комиссияларының, чоннуң бот-ажыл-чорудулгалыг организацияларның болгаш улусчу контрольдуң ролю болгаш ужур-дузалы уламна улгаткан. Бистиң республиканың бүгү Советтериниң 2360 ажыг депутаттары, доктаамал комиссияларда 2500 чыгыы депутаттар болгаш активчилер, бот-ажыл-чорудулгалыг организацияларда чоннуң 23.000 төлээлекчилери, 3000 ажыг улусчу контрольчулар—бо дээрге хөй-ниитичи улуг күш-дур. Ынчангаш республиканың сонгулда назыны четкен чонунуң үжен ажыг хуузу ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга киржип турар.

Бо дээрге ёзулуг улусчу эрге-чагырганың амыдыралда боттаныышкыны-дыр. Күрүнениң херектеринге хамаатыларны шуптузун киириштирер дугайында улуг Ленинниң салган сорулгазын боттандырарынга бистиң чоокшулап турарывыстың херечизи ол-дур. Коммунизм тургузуушкунунуң практиктиг сорулгаларын шиитпирлээринге, республиканың ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунун улам ынай хөгжүдеринге бо улуг күштү долузу-биле ажыглаары, ону эчис сорулгаже углап баштаары—партия болгаш совет органнарның чугула сорулгазы, оларның ажыл-чорудулгазының кол утка-шынары болур.

Конституция ёзугаар хамаатыларга тывыскан улуг эргелер болза, совет кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы инициативазын өстүрери-биле, хамааты хүлээлгелерин бедик медерелдиг күүседири-биле чарылбас харылзаалыг. Совет кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы чоруундан, маадырлыг күш-ажылындан, оон бодунун хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседиринден бистиң чуртка коммунизм тургустунар.

СЭКП-ниң Программазында—бистиң коммунизм тургузуушкунунуң программазында айыткан сорулгаларны амыдыралга боттандырары — бистиң улуг сорулгавыс, ыдыктыг хүлээлгевис болур.

Конституция хүнүн демдеглевишаан, Совет Тываның ажылчы чоннары улуг чаагай эргелер болгаш хосталга дээш, аас-кежиктиг амыдырал дээш өөрүп четтириишкинин илередип, Коммунистиг партияны болгаш Совет чазакты долгандыр улам сырый каттыжып, Төрээн чурттуң улам ынай чечектелиишкининге, коммунизм тургузуушкунунга боттарының үлүүн улам улгаттырар шиитпирлиин илередип турар.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садып алырының чыл планының күүселдезиниң чоруп турары

(1963 чылдың декабрь 1-де, хуу-биле)

Районнар болгаш ажыл-агыйлар	СҮТ	ЭЪТ	ДҮК
Барыын-Хемчик	102,4	98,1	84,3
Чөөн-Хемчик	100,9	102,5	100,0
Улуг-Хем	86,6	87,3	92,0
Чөөн-Хемчик эргелел	**95,2**	**95,6**	**91,6**
Каа-Хем	106,0	99,1	100,0
Тожу	103,8	68,5	105,6
Таңды	94,7	90,8	91,3
Бин-Хем	84,0	89,1	96,6
Таңды эргелел	**93,5**	**91,1**	**94,7**
Өвүр	112,1	101,2	84,2
Тес-Хем	108,0	101,1	107,5
Тес-Хем эргелел	**109,4**	**101,1**	**100,1**
СОВХОЗТАР:			
«Көк-Тей»	209,6	100,7	
«Тес-Хем»	122,6	118,6	112,6
«Сүт-Хөл»	109,2	100,9	100,0
«Барлык»	102,3	67,9	72,1
Дуржулга станциязы	101,3	100,3	100,3
«Тинлелге»	98,6	79,5	103,3
«Чыраа-Бажы»	97,1	93,4	92,7
«Улуг-Хая»	96,1	69,4	94,8
«Шекпээр»	95,8	102,0	74,6
«Найырал»	93,2	79,4	89,5
«Элегес»	91,7	102,6	92,4
«Межегей»	86,2	80,5	91,7
«УТКА 25 чылы»	80,6	85,9	93,1
«Тээли»	75,5	94,0	89,4
«Өөк»	70,9	99,0	79,8

1962 чылдың декабрь 1-де республикага сүттү садып алыры — 100,5 хуу, эът—92,5 хуу, дүк — 103,2 хуу күүсеткен турган болза, ам сүттү—95,8, эътти — 95,2 болгаш дүктү 94,6 хуу күүсеткен.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин Тес-Хем колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйлары күүсеткеш, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумун күш-ажылчы чеднишкиннер-биле уткаан.

Бо чарышка Чөөн-Хемчик эргелелдиң Чөөн-Хемчик району, Таңды эргелелдиң Каа-Хем району болгаш «Тес-Хем», «Сүт-Хөл», «Көк-Тей» совхозтар, дуржулга станциязы мурнап чоруп турарлар.

Барыын-Хемчик район күрүнеге эът, дүк, Улуг-Хем, Бин-Хем районнар—сүт, эът, дүк, Таңды район—эът садар талазы-биле хүлээлгелерин чедир күүсетпейн турарлар.

«Найырал», «Межегей», «Тээли», «Өөк», «УТКА 25 чылы», «Шекпээр» совхозтар мал ажылының амдаа хөй продуктуларын күрүнеге чедир бербээннер.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ЧАНЫНДА КҮРҮНЕНИҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК КОМИТЕДИНИҢ ДАРГАЗЫНГА ЭШ В. С. НИКАШКИННИ ТОМУЙЛААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазынга эш Виктор Семенович Никашкинни томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары К. ДИИГА.

Кызыл хоорай 1963 чылдың декабрь 4.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ЧАНЫНДА КҮРҮНЕНИҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК КОМИТЕДИНИҢ ДАРГАЗЫ ХҮЛЭЭЛГЕЗИНДЕН ЭШ Н. Я. ВОЛОСНИКОВТУ ХОСТААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы хүлээлгезинден эш Николай Яковлевич Волосниковту өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары К. ДИИГА.

Кызыл хоорай 1963 чылдың декабрь 4.

Бедик шаңнал

Магадан обласка иви мал өстүреринге хөй чыл дургузунда бүдүрүлгечи бедик көргүзүглерин чедип ап келгени болгаш ивичилер ортузунга мурнакчы дуржулганы нептередиринге идепкейлиг киришкени дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1963 чылдың декабрь 4-теги чарлык-биле Чукот колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелиниң «Канчаланский» совхозунуң иви мал бригадазының бригадири эш Иван Арентога Ленин орденин болгаш «Кадыыр биле Маска» деп алдын медальды шаңнавышаан, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп атты аңаа тывыскан.

Иви мал өстүрер талазы-биле бедик бүдүрүлгечи чеднишкиннери болгаш ивилериниң баш санын өстүрериниң чеди чыл планын хуусаа бетинде күүсеткени дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы ёзугаар Магадан областын эң шылгараңгай 54 ивичилерин орденнер болгаш медальдар-биле база шаңнаан.

(СЭТА).

Урхо К. Кекконен Москвадан чорупкан

Финдлянд Республиканың президентизи Урхо Калева Кекконен декабрь 3-түн дүнезинде Москвадан төрээн чуртунче чаныпкан. Урхо К. Кекконен ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущевтуң чалааны-биле аан-чорук кылып, Совет Эвилелинге турган.

Ленинград вокзалынга найыралчы чурттуң президентизин эштер Л. И. Брежнев, А. И. Микоян, Н. В. Подгорный, Н. С. Хрущев болгаш өскелер-даа үдээн.

(СЭТА).

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДАН

Республиканың даг-руда үлетпүрүнүн баштайгызының тудуунун ажыглалга киирериниң ажылдары төнеринге чедир 21 хонук арткан. Ажыглалга кирер объектилерден чаңгызы-даа доозулбаан. Одалгага ажылдаар электростанциязы-биле үлетпүр баазазының аразында чылыг шугумун техниктиг комиссияга дужаарының хуусаазы декабрь 1-де эрткен. Мында чедир кылдынмаан ажылдар ам-даа хөй. Руда складының, кургадылга болгаш үүрмектеп-сортировкалаар комплексиниң корпузунда тудуг-монтаж ажылдарын доозарының хуусаазы үстүр чыгап турар. Амгы үеде «Тыва даг-дугу» тудуг эргелелиниң удуртулгазы (начальниги М. Г. Цодиков, кол инженери Б. Д. Якушев) ажылчыннарның күш-ажылын эки организастаар, тудугжулар аргажоктуң кырындан үнелиг шаг—үени эрттирип, анаа турар чорукту чайладыр дээш кызымак хемчегни албайн турарлар.

Декабрьның 3-те О. Н. Чернобай удурткан, Красноярскиден келген механизаторларның беш кижизи администрация-хандырылга комбинадының комнаталарында эптеп тургузуп каан механизинер чанынга эртенгиниң 8 шактан хүндүскүнүн 11 шакка чедир анаа олурганнар. Олар анаа эзилдириг-малгаш манап үш шак олурганнар. Ооп мурнунда хүн олар база чартык хүн ажыг үени хей эрттиргеннер. Декабрьның 2-де үш машина иштн эзилдириг-малгашты эккеп бээрге, олар ийи бичин ажыг шактың дургузунда 90 дөрбелчин метр бажын ханазын малгаштаанар. Беш кижи составтыг механизастаттынган звено ээлчегниң үштүн бир хуузу хире үениң дургузунда чеди штукатуржуларның бүдүн хүн иштинде кылыр нормазы хире ажылды кылып каапканнар.

Дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының (мастери эш Трункина) эзилдириг белдириниң бичин коллективиниң шүшпениниң ужурундан ажыглалга киирер комплексиниң объектилеринге 150 чыгам кижи эзилдириг манааш, дыка хөй үени хей эрттирип турарлар. Дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының директору эш Гордеев! Силер бодунарның ажылагыйынарны кажан чурумчудуп, тудугнуң участоктарын эзилдириг-малгаш-биле дүрген, четче хандырып турарын кажан чедип алыр силер?

Ажыглалга киирер комплексиниң объектилеринге эш Пачинның башкарып турары механизация участогунун буруузу-биле эвээш эвес шагүени база хей эрттирип, чидирген. Автокраннар чогундан тудугжулар ТЭС—фабрика аразында чылыг дамчыдылга шугумунун ажык участогунга 15 чагылар олуртурун үш хүн иштинде кылып чадап каанар.

Ам үеде ажыглалга киирер комплексиниң объектилеринге кижизидилге ажылын калбартыры өнза чугула. Даг-дугу арыглаар фабриканы чогуур өйүнде ажыглалга киирери дээш харыысалганы тудугжу болгаш монтажчы бүрүзү ханызы-биле билген турар ужурлуг. Ындыг болза-даа эш Коганков удурткан үлетпүр парткому бо улуг ажыл-херекти олбо объектини ажыглалга киирериниң хуусаазын айыткан саазыннар азып чарлаары-биле кызыгаарлап турар. Идеологтуг ажылды чорударын мындыг янзылыг хожудадып турары эң-не буруу чорук бооп турар-дыр.

Сөөлгү үеде тудугжулар ажыглалга киирер комплексиниң тудуг шөлүнде турар столоваяга дүштеки чем манааш, шак-шагы-биле анаа турар чорук база бар бооп турар. Эвээш санныг поварлар ажылчыннарга дүштеки чемни дүрген берип четтикпейн турарлар.

Үени камнаар

Ленинградтың пластик заводунуң бүдүрүп үндүрүп турары бажың ооргазы шывар чаа материал—шил-пластиктен кылган шиферни тудугга калбаа-биле ажыглап турар. Бо материал демир шывыгдан каш-каш катап чиик болгаш быжыының талазы-биле оон тудак чок, дадарбас болгаш бузулбас. Келир чылда шил-шиферни бүдүрери каш-каш катап көвүдээр.

ЧУРУКТА: техниктиг контроль килдизиниң ажылдакчылары Лариса Пытайло (солагай талазында) биле Людмила Елова оларның шил-шиферниң шынарын хынап турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БӨГҮН—СОВЕТ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ХҮНҮ

СОВЕТ ДЕМОКРАТИЯНЫҢ БАЙЫРЛААЛЫ

Чуртту чон баштап турар

Коммунистиг партиниң ажылдап чогаадыкчы совет Конституция рбистиң улузувустуң улуг демократтыг чаалап алымшыкшинарын, ажылчы чонларның эң чугула аргелерин болгаш хүлээлгелерин дүрүм ёзугаар быжыглап турар.

Бистиң күрүневис бодунуң туруп келгенинiң баштайгы хүнүнден эгелээш-ле ажылчы чонуң калбак масс-саларынга дамнып, политиканың, ажыл-агыйның болгаш культура түргузуушкунуунуң бүгү адыларынче сларны калбаа-биле киништирип келген болгаш хандыдып турар. Бистиң чуртувуста чон чүгле эрге-чагыргага органнарын соңгуп турар эвес, харын Советтериниң ажылынга хүн бүрүзе дорт киржип турар.

Коммунизмнин калбаа-биле тургузарының улуг чаагай программазын ажылдап кылган партиниң XXII съездизиниң соонда бистиң күрүневис хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазынче киргеп. Иштики хөгжүлдезиниң талазы-биле алырга Совет күрүне бүгү улустуң тура-соруун илередиринiң органы—бүгү улустуң күрүнези апарган.

Социалистиг демократтының улам ынай хөгжүлдезинiң чорудулгазында эрге-чагырганың күрүне органнары хөй-ниитиниң коммунистиг бот-эргелениинiң органнарынче чоорту шилчиринiң чорудулгазы амыдырапда боттанып турар.

Бистиң социалистиг күрүневистиң иштики амыдыралынга ам безин аажок улуг ханы чорудулгалар тыптып, хөй-ниитиниң бот-эргелениинiң чаа-чаа хевирлери төрүттүнүп турар. Оон тода хереченлели болза бистиң хүн бүрүдеги амыдыралыста күрүне херээнге чонның калбак кезектериниң киржилгезиниң хевирлериниң тыптып, өзүп база калбарын турары болур. Үлетпүр бүдүрүлегерде доктаамал ажылдап турар бүдүрүлге чөвүлел хуралдары; Советтерде — хөй-ниити шугуму-биле ажылдап турар кылдыстер, инструкторлар; культура амыдралда—хөй-ниити эгелериңде клубтар болгаш библиотекалар, улусчу театрлар, хөй-ниитиниң бот-ажыл-чорудулгалыг организациялары ажылдап турар. Мооң тодаргай барымдааларын Тыва АССР-ниң чижээнден тода көргүзүп болур.

Ам республикада ажылчы чонларның бот-ажыл-чорудулгалыг организацияларының 36 янзы-бүрү хевирлери ажылдап турар, оларның хүрээлеңинде 23 муң активчилер бар. Хөй-ниити эгелерде ажылдап турар бо бүгү организацияларның иштинден кудумчулар болгаш квартал-дар комитеттери, клубтар, библиотекалар, өмнелгелер чамында хөй-ниитиниң чөвүлелдери, улустуң эки-тура дружиналары, эш-хуузунуң судтары болгаш херээженнер чөвүлелдери хөй санныг болуп турар. Ажылчы чонвар депутаттарының чер-чер Советтериниң удуртулгазы-биле хөй-ниитиниң организацияларының улуг ажылдарны кылып турарының чижектери бистиң республикада дыка хөй. Чөөн-Хемчик районуң Шеми кодээ Советиниде эштер Эртине, Кузен-оолга баштаткан кудумчу комитеттери бо чылын чонну организастап турган, 3100 минуты тарып олурткан, 2 ковүргүнү туткан, колхозчуларга 8 чурттарга бажыңны туттуруп, школа, өмнелгеге 1800 кубометр одаар ыяштыг белеткеттирген. Ол-ла районуң Сүт-Хөл кодээ Советиниде кудумчу комитеттери ында чурттакчылыг черлерни чагарайгыдып, сайзырадырының ажылдарын доктаамал чорудуп турар.

Школа дугайында Хооллуну амыдыралга боттандырарынга школаларда дыка хөй төрелдер комитеттери Советтерге улуг дузаны көргүзүп турар. Доора-Хем школазының төрелдер комитеди ада-иелер-биле хуралдарын доктаамал чорудуп, оларның ортузунга уруг-дарыгны кижизидеринiң айтырыгларынга хамаарыштыр пропаганда ажылын организастап турарындан ангыда, хөй-ниити черлерниге ада-иелерниң дежурныйлаарын боттандырып, башкыларын, өөреникчилериң бажыңнарынга үргүлчү барып, кичээлдерге олуржуп, кошкак өөредилгелиг өөреникчилерге дузалаар ажылды төрелдер комитединiң кежигүнериниң күжү-биле кылып турар. Комитеттиң ындыг хүн бүрүдеги дузаламчызы школа ажылының көргүзүлгерин эккиндер аргаы берген. 1962—1963 өөредилге чылын ол школа республикада эң эки школаларның бирээзин кылдыр дооскан. Катап олурар, өөредилгеге четтикпес чорук ында ховартаан.

Хөй-ниити эгелериңде дыка хөй клубтар болгаш библиотекалар ажылдап турар. 4 турум, 340 көжүп чоруур библиотекалар ажылдап турарын чугаалаарга-ла четчир. Балгазын библиотеказы хөй-ниитиниң активтерге даянып алгаш, колхозчу өреге бүрүзүнге номну чедирип, колхоз бүдүрүлгезиниң мурнакчыларының арга-дуржулгазын нептередип, номчукчулар-биле доктаамал ажылдап турар.

Чонның коммунистиг кижизидилгезинге, хөй-ниитиниң корум-чурумун, хамаатыларның эргелерин камгалаар талазы-биле улуг ажылды улусчу дружиналар болгаш эш-хуузунуң судтары чорудуп турарлар. Кызыл хоорайда, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш республиканың өскө-дээ районнарында дыка хөй улусчу дружиналар, эш-хуузунуң судтары бүгүниинги хүндүткелди чаалап алган. Бир дугаар автотранспорт конторазында эш Шашмаевке баштаткан эш-хуузунуң суду ам элээш каш чылдарда доктаамал ажылдап келген. Моральтала-зы-биле туруш чок чорукка удур демисселге эш-хуузунуң сүүү улуг ажылды кылган болгаш коллективтиң иштинге баш удур сагындырар, кем-херек үүлгедиглеринiң чылдагааннарын болдурбазының дыка хөй хемчегларын чорудуп келгенинiң ачызында ол коллективте хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, кем-херек кылыр чорук дыка эвээжээн. Мындыг чижектерни хөйүү көргүзүп болур.

Бистиң республикада ажылчы чонларның эң-не нептереңгей хөй санныг бот-ажыл-чорудулгалыг организацияларының санынга херээженнер чөвүлелдерин айтып болур. Ындыг чөвүлелдер коллектив бүрүзүнде бар болгаш ажылдап турар дээш көөрем чокка чугаалаар болур. Оларның хөй кезии чонның культура амыдыралын, медицина хандырылгазын эккиндер, школа, өмнелге, садыг, столовая болгаш өскө-дээ албан черлерниң ажылын организастаарынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Бо болза ажылчы чонларның чүгле бот-ажыл-чорудулгалыг хөй-ниити эгелерде ажылдап турар организацияларының сан талазы-биле өзүп, ажылының алыс утка-шынарының талазы-биле быжыглап турарының долу эвес көргүзүү дээш чүве билдингир. Борта профсөвүлелдериниң, комсомолдуң болгаш Советтериниң хөй санныг улуг күштүг активин немээр болза, шынап-ла эгээртинмес хөй санныг күш болуп, чонның дыка хөй кезии иштилелдиң ажыл-херектерин эргелээрине дорт киржип турары шуутла тода апаар.

Бистиң республикамның чер-чер Советтериниң депутаттарының саны чамдык районнар болгаш кодээ Советтерни улгаттыр каттыштырганының түңнелинде сөөлгү соңгулдаларда дыка көвүдээн. Соңгуттурган депутаттарның хөй кезии—материалдыг кежиктерни бүдүрүп кылып турар ажылчынар, колдозчулар. Оларның улуг нуруузу боттарының хамаарышкан оруттарында ажылдап турарыбиле чергелештир Советтериниң соңгулдаалар ажылдарында доктаамал киржип турар. Чижек кылдыр Кызылдың хоорай Советиниң депутаттарын ан көрээли. Олар шуутү 136. Хөй кезии доктаамал комиссияларның даргалары, кежигүнери, кудумчу болгаш квартал комитеттериниң даргалары, күүсөмнүү кежигүнерин болгаш штаттан дашкар кылдыстериниң өргелекчилеринде ажылдап турар. Депутаттарының дыка хөйү соңгулдаалар эрткен соонда дораан-на Советтиң ажылынга идепкейлиг киржип эгелээн. Эштер Вишнева Мария Александровна, Байкара Елизавета Ивановна, Куулар Доржу Кенооловия боттарының соңгукчуларыбиле ажылды калбартып турган, боттарын долгандыр дыка хөй активтерни сырый каттыштырып шыдааннар.

Советтер, оларның күүсөкчи комитеттери, доктаамал комиссиялар боттарының ажыл-чорудулгазын республиканың мурнында тургустунган ажыл-агый, культура түргузуушкунуунуң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээриниче угландырып турарының чижектерин хөй-хөй депутаттарның хүн бүрүдеги ажыл-чорудулгазындан көргүзүп болур. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттары: Социалистиг Күш-ажылның Маадыры Ооржак Лопсаңчапгын, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Салчак Бөрзектиң болгаш өскелерниң-дээ аттары республикада сураглыг. Салчак Самбырович Бөрзек чүгле бодунуң депутат хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсөкчи, соңгуларының ортузунга доктаамал ажылдап, оларның чагыгларын күүседирип боду-биле организастап, «Бирлиг» иниитилелиниң шугуму-биле чон ортузунга тайылбыр таныдылганы, бодунуң болгаш өске мурнакчы малчыннарның дуржулгаларын нептередип турарындан ангыда, бодунуң хуудагы үлегер-чижээ, изиг сөзү-биле колхозчу ажыл-ишчилерни чаа-чаа ажыл-херектерже сорук киирип турар. Бо чылын хөй бүрүзүнден 3 кг дүк кыргыыр хүлээлгезин 3,3 кг кылыыр күүсөткен. 100 төрүүр хойга онаштыр 78 хураганны алган, оон хою ам-даа төрүп турар, бодунга быжыглаттынган малынга четчир сигемни белетеваш кыштаанга дүжүрүп алган, малының каждазын чылыглап, чемин хумагалап, одарын таарыштыр ажыглап турар.

Күш-ажылдың чаагай түңнелдиг үлегер-чижээн бо чылдың он бир айларында боттарынга бакыглаттынган инек бүрүзүнден 1500 ажыг кг сүттү саап алгылаан Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутаттары, «Кызыл тараачын» колхозтуң саанчызы Сат Хепте, «Барлык» совхозтуң саанчызы Хертек Александра болгаш өскелер-даа көргүзүп турар.

Кижиге чүдүүр чоруктуң уржуктарын узуткаан партиниң XXII съездизиниң соонда Коммунистиг партиниң болгаш совет улустуң амыдыралында чаа болуушкуннарның бирээзи болза партия-күрүне контролюнүң ленинчи принциптерин коммунизмни калбаа-биле тургузарының чаа байдалдарынга таарыштыр катап тургусканы болур. Партия-күрүне контролюнүң чаңгыс аай органнары чурттуң бүгү черлеринде тургустунган. Ол чорук күрүнениң сагыага-чурумунуң үрекчилерн, ажыл чылзырлар, чаагаалар, хөөлп алыкчылары, ажыл кылбастар, төтчеглекчилер, самчыгдакчылар-биле демисселге ажылчы чонларны калбаабиле киништиреринiң улуг аргаларын берген.

Партия-күрүне контролюнүң органнарынга дузалаарының бөлүктеринде бистиң республикада 3000 ажыг кижи киржип, оларның хөй кезии чедиишкинниг ажылдап турарын ап көөрге, социалистиг күрүне ёзугунуң үндезинiериниң үндезини—улусчу эрге-чагырганың принциптерин партия хажык чокка амыдыралга боттаңдырып турарының херечензи болур.

Совет иниитилелдиң амыдыралының бүгү айтырыгларын шиитпирлээриниге ажылчы чонларны калбак киништирер талазы-биле бисте канчаар-даа ажок улуг ажыл кылдынган. Ынчалзада ажылчы чонуң хөй санныг ботажыл-чорудулгалыг организацияларын удуртур, оларның ажылын улам экижидер, ролюн көдүрер херекте амдаа дыка хөй четнестер барын өскербейн барын болбас. Хамык ужур чүдел дээш, чонуң ол хөй санныг организацияларын, ылаңгыя ажылчы чонларның депутаттар Советтеринiң, оларның күүсөкомнарының талазындан тодаргай удуртулга-биле кандырарынга болуп турар.

Партиниң XXII съездизиниң соонда өртөн ийи чыл болза социалистиг демократтының көстүп корбээн чечектелиишкиннериниң чылдары болган. Совет кижилер коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургуспушаан, келир үеде коммунистиг бот-эргелелдиң ам бистиң амыдыралывыста тыптып келген хевирл

Хүр чаагай кыштаглаашкын—мал ажылында эң чугула сорулга

ХОЙЖУ БРИГАДА

Улуг-Хемниң бүгү-ле черлеринде кылын ак хар черни шыва алы берген. Соок тыныш Шагаан-Арыг хоорайга кээп, бажыңнарның хоолайларында үнген хоюг аккөк ыштарны Улуг-Хемче хөлбеңнеди алгаш барып турган.

Чаңчыл ёзугаар, хоорайга күш-ажылчы хүн-даа эгеледи. Машина доктаар черде алдын-сарала автобустар, чүрк таксилери улаштыр-улаштыр тургулапты. Бис Иштин-Хем баар таксиге олурупкаш, хаптывыс. Хоорай адаанда көвүрүгнү кешкеш, Аргалык даанын белин одурту тутсуп ора, бир-ле чооганы кешкеш, үне халыдып келиривиске, чиге мурнувуста мал коданы көстүп келди.

«ҮТКА 25 чылы» совхозта Николай Кыргысович Доржунуң удурткан бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазының мурнакчылары Анай-оол Иванович Опай болгаш ооң кадайы, дузалакчы-кадарчы Зоя Шойгаровна Карацмаа-биле ужураштывыс.

Көөрүвүске, хой кажаазының чанында он хире хойларны сигеннедип каан тур. «Күстен эгелеп-ле малын канчап сигеннедип эгелээн улус боор» деп боданмышаан, мендилежип, хойлар дугайын айтыра кааптывыс.

— Ам хоювус Белдир-Кежиг шынаазында. Кыштаавыс одарың камнап алыр дээш чоокшулатпайн турарывыс ол. Дөө ол дээрге, хойнуң аразындан сезинчиг апарган чүвелер-дир. Оларга немелде чемни берип турар бис — деп, кол кадарчы Анай-оол тайылбырлады.

Бригадириниң бажыңының арыг-силин, корум-чурумнуу кижиниң сеткилин өөртүп келир. Сарыг дозу-биле будаан шала кырында чүзүн шоккар чадыглар, дөрде — стол, сандайлар, ном шкавы. Стол кырында радиоприёмниктен Москва дамчыдылгазы дыңналып тур.

— Бригадир кайда ирги, угбам? — деп айтырдывыс.

— Доржуда тускай быжыглаан хой бар эвес. Удуртун, башкарар, контрольдаар кижи-ле болгай. Бригадирлерниң таалап олурар үезин кайда боор, кышкы шылгалданың берге өйү келген. Оът-сиген чок берге чыл-дыр бо. Ынчангаш Аргалыкты даанын аар ийинде 800 баш хой кирер кажаа тудуп турар, ынаар барган, бөгүн доозар улус чүве — деп. Зоя Шойгаровна чугаалады.

Кыштагдан репортаж

— Совхозтуң тудугжулары-биле кады кылып турарлар бе? — деп сонуургадывыс.

— Чок-чоок, бүгү чүвени бригаданың кежигүннери кылыр. Сиген белеткээр планны ажыр күүсеткен бис. Оттуларынга хереглээри-биле 106 кубометр ыяшты, 10 муң ажыг боондак будук-бүрү чемни, он ажыг оңгачаларны боттарывыс кылдывыс. Амгы ирт кажаазын бистиң хойжуларывыс кылып турарлар — деп, анаа орган кол кадарчы Анай-оол чугаалай-дыр.

Николай Кыргысовичиниң бригадазының малчыннары хойнуң оолдаашкынының үезинде сакман ажылын өскелерден үлегерлиг организастап турар деп дыңнаан бис. Ынчангаш хой малдың хураганнаашкынының үезинде сакман ажылын канчаар чорудуп турарын Зоя Шойгаровнадан айтырарывыска, ол мынчаар харыылады:

— Кажан хой массалыы-биле оолдап эгелей бергенде, сакманщиктерниң ажылын эки организастаар херек. Дүне ийи кижи ажылдап хонар, оларның бирээзи долгаткан хойларны төрүлге кажаазынга эккеп хураганнадыр. Хой төрүптери билек-ле ооң эмнинин дүгүн кыргааш, чылыг сут-биле чүп, хураганны эмзиргеш, незиниң болгаш оглунуң дугаарын чаңгыс кылдыр дугаарлаар. Ийи дугаар кижи чаш хураганнарны хайгаараар, оларның кажаазынга от салыр. Хураганнарны нелеринге өй-өйлеп чедирер болгаш эмзирер. Улуг кадарчы кижи төрүттүнген хураганнарны даңзылап бүрүткээш, сакманщиктерге үлеп бээр. Хүндүс, оътка кире берген хураганнарга сигенни тус-тус турар черлеринге баглап бээр. Ооң сөөлүнде сулабиле чемгергеш суггарар. Ооң хураганнарны элээн дыштандырар, агаарладыр болгаш незинге эмзирер. Кежээки чемгерилге база-ла шак ындыг болур.

Кол кадарчы Анай-оол Ивановичиден хойнуң эдержилгезин кандыг чурум-биле чорудуп турарын айтырдывыс.

— Малдың уксаазын экижидериниң үндезини эдержилге-ле болгай. Хойну тарып боозадыр-ла чүве дээш, хары угда чорудуп болбас. Бисте 750 хойлар бар. Марттың төнчүзүнге чедир ай санында 200—250 хой оолдаар кылдыр, тарылганы ынчаар чорудары таарымчалыг. Кыжын соокта 400—500 хойлар бир ай иштинде төрээш туруптар болза, чаш хураганнарның ажаалдазынга бергедээр. Сакманщиктерниң ажылы аартаар, хорамчалыг чорукка таваржыр. Ону дуржулгага көрген мен — деп. Опай чугаалады.

— Совет кижилерниң культурлуг амыдырал-чуртталгазынче кичээнгей салырының чугулазын партия үргүлчү айтып келген болгай. Ындыг турда-ла бистиң совхозтуң удуртукчуларының ажылында бо талазы-биле четпестер хөй. Агитаторлар келбес, кино, концерт көргүспес, автолавка эрткен чайын чаңгыс-ла катап келди. Хлеб садып алырда, 20 километр черже — Арыг-Үзүүнче баар, ол баарга кижи хөй, чамдыкта магазин хааглыг болур-дур. Даштын бажыңны көрүңер-даан. Анаа 6—7 кижи чурттаар аргажок, чөгенчиг казанак ышкажыл. Совхоз дирекциязы ийи бажыңны туттуруп бээрин чүгле аазаан. Биске совхозтуң партком секретары эш Доржу чаңгыс удаа кончуг далаш чораан. Директор бо турлагга ис базып көрбээн. Мырыңай орук хажыызында улус-тур бис — деп, хойжу Опай Анай-оол хомудап чугаалады.

Т. ХЕРТЕК,
К. ХЕРТЕК.

Барыын-Хемчик районнуң «Мурнакчы» колхозунуң № 2 хойжу бригадазының бригадири Очур Чымы. Бригадада 3.562 хой бар. Бо чылын бригада мал кыштагладыышкынынга үлегерлиг белеткенген. Хой кажааларын септээн, сигенни кыштагларда эккеп алган. Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Хереглекчилерниң негелделеринге дүүштүр

Хоорайның өске бүдүрүлгелери-биле бир дөмей мында күш-ажылчы хүн чаңчыл ёзугаар хайнып эгелээр. Оон-моон ажылчыннар бүдүрүлге чериниң арттирилге бажыңының эжин-биле ажылче далажып эртип турганнар. Республиканың найысылалында бо бүдүрүлге чериниң херимининң эжиниден чүрк машиналары-даа ыравас, оортан аъш-чемниң, хептиң чаа шкафтары, тумбочкалар, этажеркалар, хоолар чүдүргеш, үнүп бар чоруур машиналарны бо-ла көрүп болур. Оларны республиканың ыраккы районнары — Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Өвүр дээш, кайнаар аппарбас дээр! Кызылдың чурттакчыларының, культура албан, бүдүрүлге черлериниң эдилел-херекселге негелдези кайы хире улуг ийик.

Бо болза Кызылда Улуг-Хем ыяш ажыл-агый чериниң эдилел-херексел кылыр цеги-дир. Оон чазанылга черин сонуургай кааптаалынар.

— Ажыл-ишке үлегерлиг кижилер бисте эвээш эвес болдур ийин — дээш, цехтиң начальниги эш Стрельников биске ногаан фартук баглапкаш, кижи сагыжы дег, соксаал чокка хириңейндир ажылдап, кестирилге станогун башкарып турар, ажылчынга эдертип келди. Ол ажылчын станокка чаңгыс аай майык, хемчээл-биле кестирген чазаглыг ыяштарны станоктуң бир талазынче чыый салып, чай чок ажылдаан тур. Бо магалыг машинанын, ажылдадыкчызы Александр Григорьевич Янов болду. Ол хоочун чазаныкчыларның бирээзи. Бодунуң мергежил талазы-биле байлак дуржулгазын аныяк ажылчыннарга күзелдин-биле дамчытпышаан, айның база кварталдың бүдүрүлге онаалгаларын доктаамал ажыр күүседип турар. Станокчуларның ажыл-херээниң дугайын Яновтан сонуургап айтырдывыс:

— Силерге чүнү чугаалаар боор, бистиң даргаларывыс ол дугайын эки билир болгай, оларның орнун төлээлей бээримге кайын болур — деп, ойнай-сылдай чугаалап чоруй:

— Допчузу-биле чугаалаарга, бисте ажыл нормазын күүсетпейн турар кижи чок. Шупту бир демниг, найыралдыг улус чүве. Цехтер аразында калбарган социалистиг чарыштың бирги черин бистиң станокчулар цеги бо чылдың май айда чаалап алган. Ону октябрь байырлалынга уткуштур организастаан социалистиг чарышка база-ла алыспайн, мынчага чедир тудуп тур бис. Моон соңгаардаа ынчаар ажылдаар бис. Бо айда 130 шифоньерлер кылыр даалганы биске берген. Ону 200 кылдыр ажыр күүседир деп бедиткен хүлээлгени алдывыс. Ону күүседип болур аргалар бисте бар. Ам безин чартыындан хойну кылып доостувус — дидир.

Ооң соонда цехте эдилел-херекселдерни эптеп, доозуп турар черинге келдивис. — Бо турган эш дээрге чүнү-даа кылыр, маңаа үр үеде ажылдаан кижилерниң бирээзи Оюн Даваевич Шара-Хөө-дүр, таныжыңар — дээш Николай Иванович Стрельников, шифоньерниң адаккы хааржактарын эптээш-ле чогуур черинче аппарып салып, арай таарышпайн барганнарын дедир уштуп шыгаап, ылавылап турган ортумак сынныг, кижи ортузу хире эрже айытты. Ооң-биле хөөрежип көөрүвүске, Оюн Даваевич цехке 5 чыл дургузунда ажылдап келген, бодуун чазаныкчыдан мастерге чедир өскен кижи болду.

Шынап-ла, шевер-даа, черле ынчаш, кылган ажылының шынарыдаа тергиин дизе хөөрем чок. Чүгле эптеп билир эвес, харын боду чазап, шеверлеп кылыр уран мастер. Ооң кылганы бажыц эдилелдери республиканың чурттакчылыг булуң бүрүзүнде тараан. «Силерге шевер болгаш кызымак ишчиге, күш-ажылчы чединишкиннерни күзедивис» дээш, ооң-биле болгаш кады ажылдап турар өөрү-биле байырлашкан бис.

— Ассортимент талазы-биле октябрь айның планын цех чединишкинниг күүсеткен. Үш эжиктерлиг хеп шкафтарын 200-ту, чымчак диваннарны 60-ны, диван оруннарны 32-ни кылдывыс. Азы ону акша-түнге шилчидерге 31320 рубльдиц эдилелдерин бүдүрер тургаш, 33690 рубль түнге бүдүрүп, планны 107,5 хууга күүсеткен. Хамык ужур сантүнде эвес, а кол чүве шынарында. План күүсеттинзе-даа, шынары багай боорга, хереглекчилер оларны тоовас, оларның негелделеринге дүүшпейн баар болгай. Ынчангаш эдилел-херекселдерниң хевири чараш, шынары эки болурунче кол кичээнгейни салып турар бис — деп, Стрельников чугаалады...

Ооң-биле кады ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар ында ам-даа тургустунмаанын эскербейн барып болбас. Цехке хөй-хөй чаа станоктар, дерилгелер кээп турар. Чазаныр чер тар болганындан ол чаа кирген дерилгелер ажыглаттынмайн анаа туруп турарлар. Ооң аңгыда цехтиң иштики өрээлдери биче болганындан арыг-шевери четпес, бок оваланы берген чыткылаар. Цехтиң турар шөлүн алгыдар дугайында айтырыгны шагда-ла тургускан хирезинде, амдыгаа чедир ол шиитпирлеттинмээн.

Эдилел херекселдер цегинин коллективи СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга уткуштур социалистиг чарышты улам калбарткан. Чурттуң амыдыралында бо чугула болуушкуну күш-ажылчы белектер-биле уткуур, хереглекчилерниң негелделеринге дүүштүр ажылдаар деп, ажылчыннарның сөзү бо.

Е. ЕНДАН.
А. САЛЧАК.

Тес-Хемниң тудугжулары

Тес-Хем колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелинде тудуг ажылы сөөлгү үеде элээн экижээн. Эргелелдиң колхозтарының, совхозунуң тудугжулары бо чылын «Тес-Хем» совхозка, «Торгалыг», «Кызыл тук» колхозтарга бирээзинге-ле 200 баш инек кирер 8 кажааларны тудуп доосканнар. Эргелелдиң колхозтарында 6, «Тес-Хем» совхозта 5 бызаа кажаалары, бирээзинге-ле 400 болгаш 800 хой кирер 8 кажаалар база туттунган, 3 шакла ындыг хой кажаазы удавас ажыглалга кирер. «Кызыл тук» болгаш «Чодураа» колхозтарда тудуг ажылы өске ажыл-агыйлардан дээре чоруп турар. «Чодураа» колхозта 4 хой кажаазы, инек, бызаа кажаалары болгаш 20 автомашина кирер автогараж ажыглалда кирген. Эргелел ниитизи-биле мал кажаалары тударының чыл планын октябрь 1-де медээ ёзугаар алырга, 90 хуу күүсеткен.

Тудугжуларның аразында күш-ажылдың мурнакчылары улам-на өзүп турар. «Чодураа» колхозта тудуг бригадазының бригадири Адыя Сандан кызымак ажылдап, ажылды билдилиг удуртуп турары-биле колхозчуларның хүндүткелин чаалап алган. Бригаданың кежигүннери С. Шыдыраа, К. Арандий, Ч. Шагдыр-оол, С. Санчат-оол олар хүн нормазын 120—130 хуу күүседип, ажылды эки шынарлыг кылып турарлар. Чоокта чаа ол бригада Соян Чамыяңның удуртканы бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадага 1000 баш хой кирер чаа кажааны тудуп берген.

Ынчалза-даа тудуг ажылында бар четпестерни ыыттавайн барып болбас. 1963 чылда эргелел план ёзугаар 131 чуртталга бажыңнарын тудар ужурлуг. Сөөлгү медээни ёзугаар алырга 120 бажың туттунган. «Чодураа» колхоз 20 бажың тудар ужурлуг тургаш 17-ни, Ленин аттыг колхоз 18 бажыңнарның 16-зын туткан. А «Тес-Хем» совхоз тудар ужурлуг 15 бажыңнарының чүгле 7-зин ажыглалда киргген. Ам арткан бажыңнарны дүрген тудуп доозары берге дээрзи билдингир.

«Тыва күртөлевилелден» келген төлевилелдер ниити байдалдарга көрдүнген, тус-тус черлерниң оизагай байдалдарынга таарыштыр тургустунмаан болгулаар. Ынчангаш эргелелдиң тудугжулары келген төлевилелдерин эде кылыр ужурга таваржып турарлар.

Тудуг ажылын чединишкинниг чорударынга транспорттуң ролю улуг. Ындыг-даа болза колхозтарга, совхозка тудуг ыяжы сөөртүр машина-техника кончуг эвээш. Чижээ, «Тес-Хем» совхоз 1800 кубометр ыяшты тайгада белеткээн, а ооң каш-ла хуузу сөөртүнген, Ленин аттыг колхоз белеткээн ыяжының чүгле 800 кубометрин, «Коммунизмче орук» колхоз 1.500 кубометр ыяжының чүгле 500 кубометрин сөөртүп алганнар.

«Кызыл көдээ тудугнуң» Самагалдайда участогу багай ажылдап турар. Ол участоктун тудугжулары чүгле Самагалдай суурга каш-ла бажың тудуп каанынга өйлежип турар.

1964 чылдың планныг онаалдаларын чединишкинниг күүседир төлээде, тудугжулар ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылды улам күштелдирери чугула.

К. ОРТУН-ООЛ.

Алдарлыг малчын

ЧУРУМАЛ

Чылдың кайы-даа үезинде малчынның ажыл-ижи берге болгаш харымсалгалыг. Бистиң республиканың малчыннарының аразында ниитиниң эрге-ажыынга бараан болган, күш-ажылы-биле Төрээн чуртун алдаржыткан кижилер кайы хөй. Шынапла, кежээ-шалып, ажылга тура-соруктуг кижилерни колхоз, совхоз бүрүзүнден белени-биле тып ап болур. Шак ындыг бөдүүн мөзү-шынарлыг, арга-мергежилдиг кижилерниң бирээзи — «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны», «Межегей» совхозтуң мурнакчы хойжузу Сүрүңчап Чырмаевич Кууларның ажыл-херээ-биле таныжып, ооң боду-биле хөөрежир дээш, ноябрьның туманналчак, бүргег хүннериниң бирээзинде совхозтуң бөлүк хойжуларының турлаа болур Шоол-Бажынче хап олур бис. Малчыннарның коданынга чоокшулап олурувуста, ак хар-биле шугланган кезек-кезек хола хараганныг делгем ховуну шыва алган, шупту бир чүзүн кара хойлар «дилеп чораан аалынар мыя чыткан доктүр артында-ла болгай» дээнзиг, бирде чүм харны холдары-биле касканнай каап, бирде баштарын көдүргеш, бисче сезиглин аажок кайгап каап, оъттап чорлар. Ол черни эки билир кижи бистиң аравыста чок-даа болза, хойжуларның коданын кадарчыдан-даа айтырбайн, «хойлар мында чоруурун бодаарга, турлаг ырак эвес-тир» деп чугаалашкаш, тапталдыр бастырып каапкан тас орукту өрү хала чокка шимеңнедип-ле олур бис. Баштарында хар чаап каан кара-кара хараганныг оргулашты эрте халдып кээривиске, кадарчыларның бажыңбалгады-даа, кажаа-хораазы-даа тода көстүп келген.

Чанында «ГАЗ-51» деп чүрк машиназы тургузуп каан, баглаажында кара-доруг аът баглаан, шифер крышалыг, ийи аал ишти чурттаар делгем бажыңга кирип кээривиске, көк тодарлыг, ак хой кежинден кылган чылыг тоннуг, баштай көргеш: чаа-ла кижи ортузу ашкан деп чугаалаар, арнының шырайын көөрге, бир-ле ажылче далажыксаан, сергек карактарлыг, ортумак дурт-сынныг кижи олур. Ооң-биле чиик кылдыр кеттинген, холунда сумка туткан өрус эр хөглүү аажок, аразында бир-ле чугула айтырыгны дугурушкан олурлар. Бажыңның херээжен ээзи демгилериниң чугаазын-даа дыңнавайн, дүштеки чем белеткээн тур.

Кайыын келгенивисти тайылбырлап, хол тутчуп, менди солуштувус. Дилеп келгенивис малчынывысты тып алганывыска сеткил ханып олур бис. Бистиң алдарлыг малчынывыстың чугаалажып олурган кижизи совхозтуң зоотехниги, бо чылын чаа көдээ ажыл-агый институдун доосканы, Тывага ажылдаары-биле чедип келген Виктор Иванович Приходько дээр аныяк кижи болду. Малчыннарның турлаанга кээп баштай ужурашкан ол өңнүктеривис-биле чедер, четпестерниң дугайында ажыт-чажыт чок хөөрежип олурувуста, бистиң бир корреспондентивис зоотехник эш Приходькодан айтырды:

— Виктор Иванович, силер мында чоокта чаа ажылдап келген-дир силер. Ындыг-даа болза совхозта удуртукчу эштерниң бирээзи болганынарда, малчыннарның байдалын эки билир боор силер, сөөлгү үеде мал ажылында бедик көргүзүглерни чедип ап турар мурнакчы кижи кым ирги?

— Төрээн чуртка хөй баш малды өстүрүп бээр дээш, деңнээр чүве чокка ажылдап турарлар бистиң ажылагыйда хөй. Оларның тодаргай чижээнге хойжу А. Белекмааны, кошкар кадарчызы О. Сииринни, кара хой кадарчызы О. Төкел-оолду, инек кадарчызы О. Седенбааны болгаш оон-даа ынай дыка хөй шалыпчыларны адап болур. Ынчалза-даа мурнакчыларның иштинде эң шилиндектер база турар болгай. Хүлээнген ажылынга ээ-харымсалгалыг, хөйнүң херээ дээнде уйгу-чылын чок, төлептиг кижилерниң бирээзи, мээң сүмележип олурарым коммунист эш Куулар бо-дур. Мал ажылынга хөй чылдар дургузунда ажылдаан кижи, бо чоок-кавының кадарчылары мооп кээп арга-сүме айтырып кээрлер болдур ийин — дидир.

«Межегей» совхозтуң бөдүүн кадарчызының дугайында зоотехниктиң ындыг чылыг сөстерни чугаалааны черле чөптүг. Эш Куулар күш-ажылчы өг-бүлеге төрүттүнген, аът мунуптар элээди оол апаргаш-ла ада-незиниң, дөргүл-төрелдериниң ажыл-амыдыралынга четтигер шаабиле дузалажып, күш-ажылдың эки чаңчылдарын чүткүлдүг шиңгээдип ап эгелээн. Аныяк назынның чылдары ынчаар эртип, ооң бээр үр үе болза-даа, кежээ болгаш ажылгыр тура-соруун ол кагбаан. Ам кээп ооң ады чүгле төрээн совхозунда эвес, бүгү республикада чаңгыланып тарай берген. Бо хойжу «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» кылдыр канчап алдаржый бергенин бирден бирээ чокка бижээш-даа канчаар. Ооң маадырлыг ажыл-ижиниң, аалчуртунуң дугайында мурнуку чылдарда солуннарга тода парлап келген болгай. Ынчалза-даа ол малчынның төлептиг ажыл-үүлезиниң, амыдырал-чуртталгазының дугайында номчукчуга каксы-даа бол таныштыраал.

Район Совединиң депутады, партком кежигүнү эш Куулар 1953 чылда, ынчаардагы Ленин аттыг колхозтуң баштаар черинге чедип келгеш, мал ажылынга ажылдаар изиг күзелин илереткен. Берге болгаш харыысалгалыг ажылга бодунуң болдунарла улуг-хуузун киирер дээш, экитура-биле чедип келген эшти колхоз баштаар чери хүлээп алгаш, аңаа 548 баш хураганны даасканы. Чаш хураганны алгаш, хойга чедир ажаан, кадарары белен эвес болбайнаан. Ынчалзажок салган сорулгазын ыаавыла күүседир дээн эрес-кежээ колхозчуга кандыг-даа бергелер моондактап шыдаваан. Каш чыл эрткенде, ол алган хураганнарын улуг хойлар кылдыр азыраан, баш санын онча-менди дужаап бергеш, 500 ажыг ийи харлыг хөйну база хүлээп алган. Мурнакчы малчын Сүрүңчап Чырмаевич мал ажылынга бараан болуп келген бүгү чылдарының иштинде 100 хойга онааштыр 127-деп 143 чедир хураганны ап, хой бүрүзүнден 3 кг дүктү кыргып ап келген.

Мурнуку чылдарда эки ажылдап келзе-даа, төөгүлүг чеди чылдың бешки чылында ол хойжунуң көргүзүү кандыгыл? — деп, кижи бүрүзү сонуургай бээр чадавас. Сөглээн сөзүнге кезээде ээ болур ол мурнакчының бо чылгы көргүзүглерин кысказы-биле айтырга мындыг: 100 хойдан 105 хураган, хойдан-на ортумаабиле 2,7 кг дүк. Кадарган хоюнуң деңгилдези тергини эки, оларның иштинден чаңгыс-даа баш кандыг-бир чылдагаандан хораваан.

Хойжунуң уруг-дарыы база-ла мал ажылында адазы-биле бир дөмей багай эвес ажылдап турарлар. Тодаргайлаарга кымнарыл, ол? Улуг оглу К. Седип-оол адазының кадарып турганы 450 баш төрүүр хоюн бо чылын хүлээп алган кадарып турар. Ооң бичези К. Чигир-оол № 6 хойжу бригаданың кадарчызы, уруу К. Байгыы адазының дузалакчызы. Ооң ыңай өөнүң херээжен ээзи сакманщик.

Алдарлыг малчын-биле сеткил хандыр чугаалашканывыстан ындыг бедик көргүзүглерни, чаагай ажылды дыңнааш, бистиң шуптувустуң сеткил-сагыжывыс улам хайнып, чугаасоодувус дам-на барган. Шак ынчалдыр аравыста чугаалажып олура, малчыннарның кышка белеткелиниң дугайында айтырыг мээң бодалымга кире хонуп келгеш:

— Сүрүңчап Чырмаевич? А силерниң бо чылын кышка белеткелинер кандыг болганыл? — деп, айтыра каапкан мен.

— Харын, белеткел мен бодаарымга, багай эвес-ле болган чүве, бо. Хоюмну ам чаа туткан кажаада киирип турар мен. Ол кажааның чылыглаашкының шыдаар шаам-биле кызыдып кылзымза-даа, бедик туттунган болгаш арай-ла сооксумаар. Ынчалза-даа ону ам-даа чылыглааш, чаңгыс-даа баш хураган хоратпас деп сорулгалыг мен — деп харыылады.

— Бодунуң кылган бүгү ажылын көөргеттинмес мындыг бөдүүн кижиле болгай бо. Шыны-биле алыр болза, кылганы кончуг хөй болдур ийин — деп, кожазы бажыңның ээзи биске чугаалай-дыр. Шынап-ла эш Куулар бодунуң күжү-биле 3 тонна сигенни белеткээш, өдээнде сөөртүп эккеп алганын, өдек эжип, саваң дажып, мал кажаазын тутчуп келгенин кожазы эжиндеп дыңнаан бис.

Депутат эш Кууларның бодунуң хүлээнген ажылындан аңгыда хөйниитиниң ажылынга киржилгези база улуг. Депутат хүлээлгезин аксеткилдиг күүсетпишаан, малчыннарның культурлуг амыдырал-чуртталгазын улам экижидер дээш, ол бүгү күжүн база салып турар. Ооң-биле кады бодунуң ниити билиин бедидерин хүн бүрү оралдажып келген. Келир чылдың парлалга чагылгазынга «Шын» солунну, «Овцеводство» деп журналды чагыткан болгаш өске малчыннарны ол чугула хемчегже эвилелдеп турар.

Алдарлыг малчын Сүрүңчап Чырмаевич, эрткен чылдарда ышкаш, 1964 чылда база-ла 100 хойдан 100 хураганны менди ап, хой бүрүзүнден 3,5 кг дүктү кыргып алырын хүлээнген. Сураглыг малчынның бо ап турар бедик хүлээлгези ыяавыла күүсеттинген турар дээрзинге хойжу эшөөрү болгаш совхозтуң удуртукчулары бичии-даа чигзинмейн турарлар. Сөглээн сөзүнге ээ болур, күш-ажылдың ёзулуг маадыры хүлээлге алганда, ол черле күүсеттинер. «Коммунизм миллион-миллион кижилерниң бүдүрүкчүлүг ажыл-ижи-биле тургустунар» деп партияның Программазында айытканы чүүлдүң көскү боттаныышкыны бо-дур. Алдарлыг малчын Сүрүңчап Куулар ышкаш кижилер хүн бүрү көвүдээн тудум, чоннуң амыдыралы каас-чараш болуп, бистиң Төрээн чуртувус оон-даа күчүшыдалдыг апаар.

Алдарлыг малчын-биле болгаш ооң кожалары-биле сагышка киир чугаалашкаш, сеткил ханган долу өөрүшкү-биле чоок-кавының өске малчыннарынче хапкан бис.

М. СҮГЕ-МААДЫР.

Ажыл-херекти улам бедик деңнелче

Бистиң районнуң колхозтарында, совхозтарында, бригадалар болгаш фермалар төптеринде херээженнер чөвүлелдери отчёт-соңгулдалыг хуралдарын мурнуку чылдарныындан бедик деңнелдиг эрттиргилээн. Ол хуралдарга херээженнер хөйү-биле олурушкан. Хуралдарны партия комитединиң бюрозунуң доктаалында айыткан график ёзугаар, партия, совет активиниң киржилгези-биле эрттирип турган.

Парткомнарның, ооң эге организацияларының удуртулгазы-биле херээженнер чөвүлелдери отчёттуг үениң дургузунда элээн ажылдарны чоруткан. Херээженнерниң ниити азы херээженнер чөвүлелдериниң хуралдарынга амыдырал-чуртталганың, культураның, колхоз, совхоз бүдүрүлгезинге херээженнерниң киржилгезиниң дугайында айтырыглар шиитпирлеттинип келген.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг салбырында херээженнер чөвүлели доктаамал ажыл планныг ажылдап, херээженнерниң хуралдарын квартал санында эрттиргилээн. Ол хуралдарга СЭКП обкомунуң V-ки пленумунуң шиитпирин, суур чаагайжыдылгазының, хөй-ниитиниң корум-чурумун шынгыы сагыырының, ниитиге ажыктыг ажыл кылбас, өскениң күсели-биле амыдыраарын күзээр чорукка удур демиселди күштелдирер дугайында айтырыгларны чугаалашкап. Чөвүлелдиң хуралдарын квартал, кудумчу аайы-биле эрттирип, ам сөөлгү үеде өг-бүлелерге безин эрттирерин практикалап турар апарган. Совхоз бүдүрүлгезинге киришпейн турар херээженнерниң чүгле даңзызын кылып турар эвес, харын оларны ажылга киирер, хөйниитиниң херээнге идепкейлиг киириштирер талазы-биле херээженнер чөвүлели сонуургалдыг.

Ажылчын херээженнерниң дыштанылга кежээлерин тускай темаларга эрттирип, аңаа көдээ интеллигентилерни киириштирип турар. Чөвүлелдиң кежигүннери суурнуң херээженнерин организастап тургаш, уруглар бажыңында өөренип турар уругларның 440 ажыг кылын хевин, 150 ак чоорганны, орун кырынга чадар 50 чоорганнарны чуп берген. Олар столоваяның болгаш интернаттың ажылынга дузалажып, ооң арыг-шеверин үргүлчү хынап турар. Ак-Туруг суурда кудумчулар аайы-биле тургускулаан арыг-шевер комиссиялары үргүлчү ажылдап, чуртталга бажыңнарының арыг-шеверин, чурттакчыларның кадыкшылын база-ла сонуургап турар. Ооң түннелинде, эштер Суваңның, Сержиниң, Серээниң болгаш оон-даа өскелерниң амыдырал-чуртталгазының арыг-шеверин бедээн. Херээженнер чөвүлели назыхары улгады берген кижилерге сагыш салып, ындыгларга хамааржыр Норжап, Дамбыра оларның бажыңнарын чугайлаттырып берген. Башкы Е. Күжүгеттиң удуртулгазы-биле «Культура булуңу» деп хана солун көдээ клубка каш удаа үнүп келген.

Херээженнер хуралынга киришкеннер тодаргай саналдарын бергеннер. «Культура булуңун» ай санында үндүрерин, хөй уругларны төрээн болгаш кижизиткен иелерге орденнерни, медальдарны болгаш өртектиг белектерни кайы-бир черге хөй чон чылыган турда, ам тыпсырының чугулазын олар демдеглээннер.

«Найырал» совхозтуң Булуң-Терек салбырында эш А. Натпит-оолга удурткан херээженнер чөвүлели отчёттуг үеде эки ажылдаан. Эрткен октябрь айда сүт-бараан фермазының сүт саалдазының кудулаан чылдагаанын херээженнер чөвүлели илереткеш, четпестерин чайладыры-биле боттарының тодаргай саналдарын партия организациязынга киирип келген. Хемчеглер алдынган түннелинде, сүт саалдазы көвүдээн болгаш чамдык саанчыларның инектериниң сүдүн чедир сагбайн турганы база чайлаттынган. Ол салбырда коммунист Чолдак-кара Сарыгбай удурткан звено чамдык малчыннарның чуртталга бажыңнарын чылыглап, чугайлап берген. Звенода херээженнер Чыспың, Кызыл-оол олар ол ажылга кончуг идепкейлиг киришкен.

«Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем участогунуң херээженнери чуртталга бажыңнарын чугайлаарынга болгаш чуурунга, арыг-шеверни сагыырынга, чунар-бажыңнаарынга чаңчыга бергеннер. Херээженнер чөвүлели бажыңнар аразынга шилчиир «Эң эки культурлуг бажың дээш!» деп кылыл вымпелди тургускан.

«Найырал» совхозтуң салбырларының аайы-биле эрткилээн херээженнер хуралдарынга санал-шүгүмчүлелдер база-ла калбарган. Уруглар яслилери совхозтуң кайы-даа салбырларында доктаамал ажылдавайн турары-биле ажылчын ие-херээженнер совхоз бүдүрүлгезиниң ажылынга калбаа-биле киржип шыдавастаан. Ол айтырыгны совхоз дирекциязы болгаш парткому чугаалажып турзадаа, ясли айтырыының дугайында херээженнер чөвүлелдериниң негелдези күүселде чок арткан. Үрбүн салбырында партия эге организациязының секретары эш Чанчын-Куу херээженнер-биле беседалажыр, амыдырал-чуртталга, совхоз бүдүрүлгезинге херээженнерниң киржилгезиниң дугайында айтырыглар талазы-биле оларга арга-сүмени бээрден туржук, харын херээженнер хуралынга безин олурушпаан.

Херээженнерниң отчёт-соңгулдалыг хуралдары районнуң оон-даа өске черлеринге эрткилээн. Херээженнер ажылында хөй четпестер барын олар шүгүмчүлээннер. Лекциялар, ажыктыг сүмелер, тускай темаларга кежээлер болгаш тайылбыр-массалыг ажылдар ам-даа четпес чоруп турар. Ол талазы-биле хемчеглер «Х Улуг хурал» колхозта, Арыг-Үзүү, Чаа-Хөл суурларда, Кара-Талда болгаш Көк-Чыраада четпес шиитпирлеттинип турар.

Херээженнер чөвүлелдериниң ажылын экижидеринге чер-черде көдээ интеллигентилерниң киржилгези, боттуг сүмелери улуг дузалыг болур ужурлуг. Ындыг турбуже, чамдык школаларның башкылары херээженнер ажылынга боттуг дуза чедиреринин улуу, харын оларның хуралдарынга безин олурушпайн турар. Ооң чижээнге: «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан, «Найырал» совхозтуң Чаа-Хөл салбырларында школаларның башкылар коллективтерин чугаалаарга-ла четчир. Чаа-Хөл ортумак школада үжен ажыг херээжен башкылар ажылдап турар хирезинде, хуралга чүгле чаңгыс башкы кээп олурушканы дыка чөгенчиг.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга болган херээженнерниң шүгүмчүлелдиг саналдарын, ол хуралдарның шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш херээженнер чөвүлелдери, ооң активи боттуг хемчеглерни алыры негеттинип турар.

А. УЙНУК,
Улуг-Хем парткомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи.

МАЛ ЧЕМНЕРИН КАМНЫГ ЧАРЫГДААР

(ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң сүмелеринден)

Кыш. Ам чурттуң малчыннарында улуг сагыш салыышкыны — мал кыштагладыышкынын организастыг эрттирери болур. Маңаа кол чүүл болза, малды чемнер-биле хандырары, оларны камныг болгаш чогумчалыг ажыглаары болур. Ол болза бо чылдың чайы агаар-бойдус талазы-биле таарымча чок болганындан чурттуң чамдык районнары мал чемнери чедишпес чорук-биле качыгдап турар байдалдарда онза чугула.

Мал ажылының болгаш мал чемнериниң Бүгү-эвилел эртемшинчилел институттарының эртемденнери бо кыштың байдалдарынга мал чемнерин канчаар шын ажыглаарыл дээрзиниң дугайында колхозтарга база совхозтарга сүмелерни ажылдап кылган. ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу ол сүмелерни бадылаан. Ук сүмелерниң допчузун мында парлап турар.

Колхозтарның болгаш совхозтарның мал ажылының фермаларында харыысалгалыг үе — мал кыштагладыышкыны эгелээн. Ам бүгү мал чемнерин учётка алыры, оларны камныг кадагалаарын болгаш рационалдыг ажыглаарын хандырары онза чугула. Ону кылыры дээрге, мал кыштагладыышкынын чедишкинниг чорудар, малдың бүгү баш санын менди камгалап алыр, 1964 чылда мал ажылын көдүрериниң быжыг үндезинин тургузар дээни ол.

Чамдык ажыл-агыйлар күскү учёттуң түннелдерин ёзугаар четчир мал чемнерлиг тургаш, кыштың ортан үезинде-ле мал чемнеринден кызамдай бээр таварылгалар практикага турган. Ол болза мал чемнериниң учёдун шын эвес кылганындан, оларны ажыл-агыйжы эвес ёзу-биле кадагалап база чарыгдаанындан, а чамдык таварылгаларда оларны тотчеглеп самчыгдаанындан болдунуп келген.

Ам кыш эгелээнде малдың рационунда кол чем болур бүгү силосту учётка алыры эргежок чугула. Силос овааларын хемчээринге үндезилээш, ону өөренип көрзе чогуур.

Силос чарыгдалынын учёдун хүн бүрүде чорудар ужурлуг. Бир эвес деңзилээшкинни үргүлчү чорутпайн турар болза, фермаларже силос соортүп турар тергениң азы шанактың деңзизи-биле хемчээр, ынчангаш мал чемнерин ындыг янзы-биле өөренип көөр херек. Учёт медээлерин ёзугаар артыышкын-биле херек кырында бар силосту ай бүрүзүнде нүүртеп турза чогуур. Силосту ажыглаарының баштайгы неделязындан эгелээш, ол чемни хүлээп ап турда, херек кырында бир кубометрде деңзизи-биле дүгжүп турар бе дээрзин доктаадып турар херек. Учёт медээлериниң артыышкынары-биле нүүртээнинин соонда силосту чарыгдаарының планын тодаргайлаар херек. Силос доңмазын дээш, кустен эгелеп, сагыш салыры эргежок чугула, ынчаннас болза өөң чартык кезин үрелип каап болур.

Силосту оваалардан болгаш траншейлерден уштуп үндүрерде, силос массазын үстүнден черге чедир доора дургаар чидиг хылыштар-биле кестирер. Мал чемнерин саспа базар чорукту болдурбайн, хуваалда бүрүзүн четче үндүрүп алыр херек. Арткан мал чеминиң кырын эзлчеглиг уштун алыышкынга чедир савац-биле ылк дуглап каар.

Силосту соортүр болгаш малга каап бээр үеде, ону чидирер чорукту болдуруп болбас. Бир эвес кормушкаларга хөй силос артын каап мөөнетине берзе, уннары улуг силосту катап хээндектеп үүрмектээрин организастаар херек. Бир хонукта хереглелден ашпас хемчээлдиг силосту фермаларже соортүр ужурлуг. Сиген болгаш саваң чарыгдалынга хамаарыштыр ындыг хыналда база учёт турар ужурлуг. Хереглезе чогуур санныг сиген болгаш саваң фермаларга баш бурунгаар чедиртинген турары чугула.

Сараатларга турган мал чемнерин соортүрде, сараат тавактарынга мал чемнери артып калбазын дээш хайгаараар херек. Бир эвес мал чемнери артып калза, ону бүрүнү-биле чыып алыры эргежок чугула. Сараатган сиген алырда, мал чемнериниң эң үнелиг кезин тоглап читпезин дээш, тускай хылыш херекселдерни ажыглаар. Сараатган эккелген бүгү сигенни мал четче чип, ук сиген малга таарҗып турар бе дээрзин эки хынап көөр. Дүдүп баксырай берген сигенни черге кагбайн буска шыгыдып, дүдүксүг чыдын чидиргеш, малга чидиртсе чогуур. Мал сигенни эки чизин дээш ону дустуг суг-биле оттурүп бээр.

Корнеплодтарның шын кадагалалын, олар шингээлдиг бүдүмелдерни эвээш чидирер кылдыр кадагалаарын хандырары онза чугула. Оөң кол чүүлү — дазылдарны шын кадагалаары, овааларга болгаш шыгжаг черлерге температураны 0-дан 3 чедир чылыг градуска тургузары болур.

Овааларны 20—30 сантиметр кылын довурак-биле хөөп шуглаар. Соок дыңзый бээри билек, овааларны база катап 15—20 сантиметр кылын саваң болгаш довурак-биле шуглап хөмер херек.

Кадагалаашкын үезинде дазылдарның байдалын хайгаараары эргежок чугула. Ажыксыг чыт тыпты бээр чорук болза, дазылдар дүдүп турарының дугайын херечилеп турар. Дүдүп үрелген черни тып, овааны часкаш, үрелген дазылдарны ап октаар, а оөн артканнарын база катап шуглаар. Кадагалаашкын үезинде корнеплодтарның үрелип баксыраар чоруу температура чурумун сагывыс чоруктан болган чок-ла болдунуп турар.

Улуг овааларда температураны тодаргайлаарынга вентиляция хоолайларын ажыглаар, шнурда баглап каан термометрни оларже 10—15 минута иштинде суп, температураны көрүп турар. Температураны 2—3 хонгаш, а кыжын — айда үш-дөрт катап хемчээр.

Бо чылдың байдалдарынга мал чемнериниң айга таарыштыр санаан планын ажылдап кылыры болгаш ону шыңгыы күүседири онза ужур-дузалыг. Мал чемнериниң планы болза чемнериниң шингээлдиг чоруун максималдыг ажыглаары-биле санап кылдынган хемчеглерни барымдаалап ажылдап кылыр ужурлуг. Чижээ, ажылдап кылдынмаан саваңның бир килограммында шингээлдиг чорук чүгле 0,2 чемгерилге единицазы бар, а химиктиг ажылдап кылыышкын кылган соонда ол 0,4—0,5 чемгерилге единицазы чедир бедий бээр. Тарааның шингээлдиг бүдүмелдерин шингээдип алыры ону үүрмектей хээндектээнинин хемчээлинден хамаарыштыр база элээн өскерлип турар.

Мал чемнериниң шингээлдиг бүдүмелдериниң шингээттинер чоруу малдың шын балансылаттынган рационунга дыка өзүп турар. Чижээ, протеин-биле чедимче чок хандыртынган кегженир малдарның рационунга хөй, эвес санныг синтетиктиг азот каттыжыышкыннарын немээри мал чемнерин бир дөмей хемчээлге чарыгдап турда безин, 10—20 хуу хөй сүттү азы семиртилге малының элээн хөй немелде деңзизин алыр арганы берип турар. Ынчангаш бир эвес мал чемнериниң чидиртингирин болгаш шингээчелин бедидер талазы-биле эртемниң сүмелеп турары болгаш практикага хынаттынган аргаларны ажыглаар болза, мал чемнериниң бир дөмей курлавырларынга хөй санныг малды азырап ажаап база олардан хөй продукцияны ап болурдур.

Ажыл-агый бүрүзүнде бүгү мал чемнерин болгаш мал чемнериниң солукчуларын фермалар аайы-биле хуваар херек. Малдың физиологтуг онзагай чүүлдеринден болгаш продуктулуунуң деңнелинден хамаарыштыр малдың янзы-бүрү болүктеринге мал чеми рационнар ферма бүрүзүнүн аайы-биле ыяк тодараттынган турар ужурлуг. Биче үнелиг мал чемнери хөрөңгилерни болгаш мал чемнериниң солукчуларын ажыглаарының чурумун планга тодарадыры чугула.

Бирги эзлчегде үрелиг болгаш бедик продуктулуг малдарны эки чемгерилге-биле хандырза чогуур. Кол мал чемнериниң болгаш мал чемнериниң солукчуларының шынарындан, а ол ышкаш оларны чемгерилгеге белеткээнинин характеринден хамаарыштыр оларны бүгү кыш дургузунда азы чогуур шаг-үеде дең хемчээлдиг ажыглаарының дугайында айтырыгны шиитпирлээр херек. Чижээ, инектериниң рационунга бөдүүн чемнер кылдыр тараа культураларының артынчылары-биле кады хээндектээн хөй эвес сиген, саваң, бүрүлер азы будук-бүрү чемнер холумаан ажыглап болур. Бир эвес ол холумак эки белеткеттирген болгаш мал бүрүнү-биле чиир болза, ол чемнерни малга тус-тузунда каап бээри ажыктыг болур. Оөң-биле кады мал чемнерин тус-тус кылдыр — баштай амданы шоолуг эвес, биче үнелиг чемнерни, а оөң соонда — элээн шингээлдиг, эки чидиртингир чемнерни чемгерери ажыктыг болур.

Мал чемнериниң шингээлдиг чоруунун учёдун чедимче чок чоруткаш, мал чемнерин чарыгдай бээр таварылгалар ховар эвес. Чижээ, кукурузадан кылган силостуң шингээлдиин ортумаа-биле бир килограммга 0,2 чемгерилге единицазы-биле дең кылдыр санап турар. Оөң-биле кады шынавыла быштак чем быжыттыг кукурузадан кылган силостуң бир килограммда шингээлдиг 0,25—0,26 болгаш харын-даа оөн хөй чемгерилге единицалары, 16—17 грамм хайлыычал протеин бар. Ынчаарга сүт-быштак чем быжыттыг кукурузадан кылган силостуң бир килограммында 0,20—0,22 чемгерилге единицалары болгаш 14—15 грамм хайлыычал протеин, сүт чем быжыттыг кукурузадан кылган силостуң бир килограммында 0,14—0,16 чемгерилге единицалары болгаш 11—12 грамм хайлыычал протеин бар болуп турар.

Сүт чем быжыттыг кукурузадан кылган силоста чемгерилге единицазынга шилчиди санаарга, 80—85 грамм хайлыычал протеин, сүт-быштак чем быжыттыг кукурузадан кылган силоста — 70—75 грамм, а быштак чем быжыттыг кукурузадан кылган силоста — чүгле 65—70 грамм хайлыычал протеин бар. Бо сан-медээлериниң болгаш кукуруза силозунга немээн өске-даа мал чемнериниң учёду чокта мал чудап өлүп болур.

Мынчангаш мал чемнериниң планын тургузуп тургаш, силостуң, сигенниң болгаш өске-даа мал чемнериниң шингээлдиин чүгле культураларны чүден белеткээнинден хамаарыштыр эвес, харын олар быжыттың кандыг үе-чадазында белеткеттингенинден хамаарыштыр өөренип көөр херек. Дыка хөй культуралар талазы-биле ындыг сан-медээлер чемгерилге таблицаларында бар. Салбактары тыптырының эгезинде үе-чада чочак-тараадан кылган силостуң бир килограммында 0,11 чемгерилге единицалары болгаш 22 грамм хайлыычал протеин бар, а салбактары массалыы-биле быжып турда, ажаап алган чочак-тараадан кылган силостуң бир килограммында — 0,16 чемгерилге единицалары болгаш 25 грамм хайлыычал протеин бар болуп турар.

РЕДАКЦИЯДАН: Мал чемнериниң курлавырларын мөөңнээриниң үнер дөстерин ажыглаарының болгаш малдың рационнарының хоолулуун бедидериниң талазы-биле ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң сүмелери 1963 чылдың октябрьда үнген № 11 «Животноводство» деп журналда бүрүнү-биле парлаттынган.

Колхозчулар болгаш совхозтар ажылчыннары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери! ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң сүмелери-биле таныжып, өөренип, ону практиктиг ажылга удуртулга болдуруп, мал чемнерин чер болганга эң-не камныг ажыглаарын чедип ап, мал чемнерин кам чок чарыгдаан факт бүрүзүн «Шын» солунга үргүлчү бижиириңерни редакция дилеп тур.

ЮГОСЛАВИЯНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ФЕДЕРАТИВТИГ РЕСПУБЛИКАЗЫ. Белград чыл-чылы-биле экижип, өзүп турар. Югослав найысылалдың кызыгаары Сава хемниң солагай эриинче кеже берген болгаш ында 250 муң кижи чурттаар чаа Белградты тудуп турар. 1968 чылга чедир чаа хоорайның чартыын туткан турар. Аңаа 25000 квартиралар, 10 школа, 7 уруглар сады, элээн кәш рестораннар болгаш парктар тудары көрдүнген. Чаа Белградта амгы үеде 55000 кижи бар.

ЧУРУКТА: Чаа Белградтың кварталарының бирээзи.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БЕН БЕЛЛА: «Чаа ниитилелди тургузар бис»

АЛЖИР. (СЭТА). Ногаан аъргаыяшты катап тургузар талазы-биле калбак кампания Алжирде чорутунуп турар. Декабрьның 1-де — кыжын ыяш тарып олуртур кампанияның эгелээн хүнүнде чурттуң янзы-бүрү районнарынга болгулаан ажылдарга чүс-чүс муң эки-турачылар киришкен.

Алжирниң найысылалының чоогунга болган митингиге республиканың президентизи Ахмед Бен Белла ол ажылдың 200 муң киржикчилериниң мурнунга чүве чугаалаан.

Аърга-ыяшты катап тургузар талазы-биле ажылдарның чугулазын ол бодунун чугаазынга онзалап демдеглээн. «Хөрзүннериң элээриниң, далайның болгаш агаар болуушкуннарының үрегдээшкинниг ажылының түннелинде чыл бүрүде Алжирге болбаазырадып турар черлерниң шолу 40 муң гектарга кызырлып турар. 20 чылдар дургузунда 1 млн. гектар хире черни оскунуп болур-дур» — деп, президент чугаалаан.

Ыяш олуртуушкунунга массалыг киржиринче бүгү чонну, ылаңгыя аныяктарны болгаш херээженнерни Бен Белла кыйгырган. Бо ажылдар аграр реформазын чорудары-биле холбашкан деп, ол айыткан. «Бистер черни француз чер эзлеринден хунаап алгаш база ук черни болбаазырадып турар кижилерге — тараачыннарга дамчыдып бергеш, аграр реформазының бирги үе-чадазын боттандырган бис.

Бо херекти аймак-соөк ылгаар ёзу-биле көрүп турар кижилер бар болуп турар... Мен ол дээргилерге: шыдажып көрүнер деп харыылап тур мен. Аграр реформазының дугайында хоойлуну удавас парлап үндүрген турар, ол хоойлу Алжирде бүгү-ле черлерге хамаарҗыр».

Чурттуң структуразын чаарты тургузар чорук, бот-бодун немежип турар хемчеглерни: аграр реформазын, индустриализацияны болгаш өскелерни-даа баш удур көрүп турар деп, президент айыткан. Индустриализацияны чорудары эргежок чугула, «чүге дээрге сайзырангай үлетпүр чок чурттуң чедишкин чедип алырынын төөгүлүг болдунар аргалары чок болуп турар» деп, ол онзалап демдеглээн.

Алжирниң энергетиктиг курлавырларын ажыглаарының дугайында айтырыгның талазы-биле Францияның чазаа-биле чугаалажыышкыннарны алжир чазак чорудуп турар деп, Бен Белла демдеглээн. Бо талазы-биле кончуг чугула шиитпирлери удавас хүлээп алдынган турар болгаш кады ажылдажылганын байдалдарын чогумчалыг үндезинге чаарты көөрүнге хамаарыштыр бистин кол негелделеривис-биле француз чазак чөпшээрежир дээрзинге идегеп турар бис деп, ол чугаалаан.

Бистер чаа ниитилелди тургузарын күзеп турар болгаш ону тургузар төлээде, ону кызып турар хемчээлдерин чаалды идери чугула дээрзин билип турар бис. 132 чылдар дургузунда дарлаашкынның тургускан хемчээлдерин буза шавар херек. Ол хемчээлдерни узуткап чок кылыр төлээде, оларны бистер боттарывыс буза шавар бис дээрзин билип турар бис.

1964 чылда чырыдыышкын талазы-биле кампанияны чоруткан турар деп, Бен Белла айыткан.

Сенегалда соңгулда

ПАРИЖ. (СЭТА). Сенегал Республикага декабрь 1-де эрткен президент болгаш парламент соңгулдаларынга башкарыкчы партия — Сенегалдың депшилгелиг эвилелиниң кандидаттары бадылаашкынның хөй нуруузун алган.

Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизиниң Дакардан дыңнаткаңы-биле алырга, бадылаашкынга киришкен 941.275 кижиниң иштинден 832.919 кижи республиканың президентизиниң албан-дужаалынга карачаңгыс кандидат — Леопольд Сенгар дээш бадылаашкынын берген болган.

* * *

ЛОНДОН. (СЭТА). Рейтер агентилелдиң корреспондентизиниң Дакардан дамчытканы-биле алырга, соңгулда хүнүнде болган үскүлежиишкиннерниң түннелинде 10 кижи өлүрткен болгаш 60 кижи балыглаттырган.

Ол үскүлежиишкин чазакка удур турар күштерниң организастааны чыскаалдың киржикчилери биле полицияның аразынга болган.

Дакарның кудумчуларын танктарлыг болгаш бронемашиналарлыг шериглер таңныылдап чоруп турар.

ПАРТИЗАННАРНЫҢ ТАЛАЗЫНЧЕ

ХАНОЙ. (СЭТА). Ноябрьның баштайгы он хонуунда мурнуу-вьетнам шеригниң 1365 солдаттары бүрүн шериг херексели-биле Меконг хемниң адырында турар партизаннарның талазынче шилчип келген дээрзин мурнуу-вьетнам патриоттарның «Хосталга» деп агентилели дыңнаткан.

Арбитраж комиссиязы ажылдап эгелээн

ПАРИЖ. (СЭТА). Алжир-марокко кызыгаарында үскүлежиишкинни шиитпирлээр талазы-биле арбитраж комиссиязы бодунуң ажылын декабрь 3-те Чаан сөөгү Эрик Республиканың найысылалында эгелээн деп, Франс Пресс агентилелдиң корреспондентизи Абиджандан дыңнадып турар.

Комиссияның бирги хуралын Африкан чаңгыс эп организациязының Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Дуду Тиам (Сенегал) ажыткан.

Хамаарышпас чеди африкан күрүнелериниң: Чаан сөөгү Эриктиң, Эфиопияның, Малиниң, Сенегалдың, Танганьиканың, Суданның болгаш Нигерияның төлээлекчилери комиссияның составында кирип турар.

СИРИЯДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Премьер-министр Амин Хафезке болгаш Сирия республиканың амгы чазааның кол-кол ажылдакчыларынга удур Дамаскага сүлчээ турганын сирий эрге-чагыргаларның илереткениниң дугайын ливан солуннар дыңнадып турар. Сүлчээге киришкен деп бүрүудаткаш, чээрби ажыг кижини тудуп хоруглаан.

Космостуң маадырынга белектер

ПАРИЖ. (СЭТА). Совет Эвилелиниң маадыры ужудукчу-космонавт Валентина Николаева-Терешковага Францияның Монтрей хоорайының хамаатыларындан белектерни дамчыдып бээри совет элчин черинге болган. ССРЭ-ниң Францияда элчини С. А. Виноградов белектерни хүлээп алгаш, Монтрейниң чурттакчыларының хоорай даргазы дээрги Грегуар баштаан төлээлеринге өөрүп четтириишкинни илергейлеп, Валентина Николаева-Терешковага белектерни доп-дораан дамчыдып бээрин дыңнаткан.

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязында

ВАРШАВА. (СЭТА). Декабрь 2-де, хүннүң ийиги чартыында Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязының киржикчилери пленарлыг хуралынга чыылганнар.

80 ажыг чурттарның төлээлери дөрт комиссияларның киирген илеткелдерин дыңнаан.

Чепсегленишкинни дүжүрериниң болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарының аргаларының талазы-биле комиссияның илеткелин сессияның киржикчилери чүүлдүг деп санаан. Ядролуг чепсекти бүрүн хоруурун чедип алырының оруунга бурунгаар чугула базым кылдыр Москва Керээзин комиссияның кежигүннериниң хөй нуруузу чүүлдүгзүнүп көрген дээрзин илеткелчи Гордон Шаффер (Англия) медеглээн. Комиссия ажылдап турган үеде амгы үениң чугула айтырыгларының талазы-биле чаңгыс эн болза, үзел-бодалдарның чөрүлдээлеринден артык улуу-биле илереттинген деп, ол чугаалаан. Комиссияның кежигүннериниң хөй нуруузу илеткелди чүүлдүг деп көрген болгаш чүгле Кыдат Улус Республиканың, Көрей Улус-Демократтыг Республиканың, Вьетнамның Демократтыг Республиказының төлээлери болгаш Японияның чамдык төлээлери аңаа удур бадылаан деп, Шаффер айыткан.

Оөн дараазында сессия улустар аразының экономика, эртем болгаш культура кады ажылдажылгазының талазы-биле комиссияның илеткелин чүүлдүгзүнген. Ол комиссияның ажылынга 45 чурттарның төлээлериниң төлээлекчилери киришкен. Комиссияның хуралынга чүгле КУРнуң болгаш Японияның төлээлекчилери илеткелдин утка-шынарынга удур бадылаанын илеткелчи сессияның киржикчилеринге дыңнаткан.

Оөң соонда Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң мурнундан Изабелла Блюм (Бельгия) реаксычы идегеттерге өлүрткен грек патриоттуң кадайы дээрги Ламбракиске болгаш Манолис Глезоска Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң алдын медальдарын сессияның делегаттары бут кырынга тура диңмиттиг адыш часкап турда тывыскан.

Тайбың күштериниң кады ажылдажылгазының айтырыгларының талазы-биле база национал хосталганын айтырыгларының талазы-биле комиссияларның илеткелдерин сессия чүүлдүг деп санаан.

Африка чурттарның төлээлериниң декабрь ийиде болган ужуражыышкынының дугайын сессияның киржикчилеринге А. Бушама (Алжир) дыңнаткан. Тайбың дээш демисел оөң-биле кады национал хосталга болгаш депшилге дээш демисел болурун Африкан чурттарының төлээлекчилери санап турар дээрзин ол медеглээн. Бо дугайында ужуражыышкынның киржикчилериниң бодалы Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң шиитпирлери-биле бүрүн дүгжүп турар.

Япон дагжыларның съездизи

ТОКИО. (СЭТА). Японияның хөмүр даш үлетпүрүнүн ажылчыннарының 76 муң дагжыларын каттыштырып турар профэвилелдер федерациязының үжен тоску съездизи Токиога доозулган. Ук съезд «Микавонун халавының катаптаарын болдурбас», «Шахтёрларның күш-ажылының айыыл чок чоруун хандырар болгаш амы-тынын камгалаар» деп лозуңнарның адаа-биле эрткен.

Шахталарга ажылдың айыыл чок чоруун хандырары дээш демиселдиң программазын съездиниң түннел хуралынга киржикчилер чаңгыс үн-биле хүлээп алган болгаш келир чылдың чазынынга чедир федерацияның чорудар ажылының угланыышкынын база съездиниң декларациязын чүүлдүг деп көрген.

Японияның шахталарынга удаадараа болуп турар озал-ондактарның чылдагааны болза, чазактың болгаш бүдүрүлге зэлериниң чорудуп турары хөмүр даш үлетпүрүн рационализастаарының программазында болур деп, ол документилерде айтып турар.

Ажыл төлевирин бедидери дээш, оөң магадылаттынган хемчээлин тургузары дээш шахтёрларның шимчээшкинин калбартып чорударын демиселдиң программазы баш удур көрүп турар. Ол шимчээшкинниң кол аргазы — ажыл соксадыышкынның демисел болур.

Айыыл чок чорук Чөвүлелинде

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 2-де болган эртенги хуралга Айыыл чок чорук Чөвүлели Мурнуу-Африка Республиканың чазааның чорудуп турары кеш-соөк ылгаарының политиказының дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн. Хуралга санал берген Марокконуң төлээлекчизи Бенхима биле Мадагаскарның даштыкы херектер министри Силла олар Мурнуу Африкада кеш-соөк ылгаарының кандыг-даа илередиишкиннерин шуут бүрүн узуткаарынче угландырган тодаргай хемчеглерни алыр деп Айыыл чок чорук Чөвүлелин кыйгырганнар.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн республикага бүргег хүн болур, чамдык черлерге хар чаар. Хат кошкак болгаш чамдык черлерге дыңзыг. Кызылга булуттагылап каап турар хүн болур, биче хар чаар. Агаарның температуразы: республикага — 16—21, а Кызылга — 19—21 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ — 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ» «Алдын яблоктар» 10. «Чалгыннарда сылдыстар» 12. «Бүгү чүвелер кижилерге артып каар» 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«БАА-ХЕМ» «Шортанның айбызы-биле» 10, 11. «Пирса чанында хөлеге» 1, 7, 9, шактарда. «Заречной кудумчузунда час» 3, 5 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Читкен чурук» 10.30 «Штепсель Тарапуньканы кадайландырып тур» 12.30, 4.30 «Үш кадар ийи» 2.30, 8.30 «Молодо-зелено» 6.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Уругларга программалар» 10. «Багдадтың өөру» 11.15, 1.15, 3.15 «Казинода өптуг мегелээшкин» 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

ДЕКАБРЬ — 6-ДА.

«НАЙЫРАЛ» «Кутузов» 10. «Аът мунган кыс» 12. «Идегелдиг чөленгиниш» 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«БАА-ХЕМ» «Өлүм чөк Кащей» 11, 1, «Бүгү чүве кижилерге артып каар» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кыстың чазы» 8.30 «Самолёттарның даажы болгаш чер» 2.30, 4.30 «Соңгу ие» 6.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Силерге бижип тур мен» 3.15 «Дээрде мөөндактар чөк» 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

БӨГҮН

Л. Митрофановтун

«ДАЛАШТЫГ КЫЙГЫРТЫЫШКЫН»

деп үш көжегелиг, 8 көргүзүглүг шиизи болур.

Шии хүндүскүнүң 12 шакта база кежээ 7 шакта эгелээр.

ДИРЕКЦИЯ.

Аныяктар кежээзи

СЭКП ТК-ның июнь Пленумунга чаа кижини кижизидериниң айтырыгларын хандыр чугаалажып көрген болгай. Коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузары-биле кады чаа кижини кижизидери эргежок чугула чүүлдүң бирээзи дээрзин партияның программазында айыткан. Кижини школа болгаш ада-ие кижизидип турары билдингир. Оөң-биле кады кижини болгандыр туруп турар бүгү чүве: бойдустуң чараш чурумалы, бажың иштиниң эт-херекселдери, дөргүлтөрел база таныш-көрүш кижилериниң аажы-чаңы, кеткен хеви аныяктарны эки аажы-чаңга кижизидеринге улуг салдарны чедирер.

Бо айтырыгга хамаарыштыр чоокта чаа «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа суурунуң аныяктарының эрттиргени «Кижи кандыг хепти кедер ужурлугул» деп кежээзин допчузу-биле бижиирин шиитпирледим. Ол кежээ суурнуң клувунга аныяктар аажок хөй болган. Шынавыла кижи бүрүзү тус-тузунда кандыг хепти кетсе таарҗырыл дээр дугайында айтырыг аныяктарны дүвүредип турганы илдең. Кежээниң эгезинде чаа модаларны шилип алырының дугайында кыска тайылбыр болган.

Кижилерге тус-тузунда кандыг мода таарҗырыл, кандыг хепти кетсе эң таарымчалыг болурул дээр дугайында айтырыг кол черни эзлеп турар болбайн аан. Ынчангаш чаңгыс аай мода кижи бүрүзүнге таарышпас болур. Бистиң суурнуң херээженнери хөвең туткаш сырып каан эгинниг хепти чоокка чедир-ле модалыг деп санап турган болгаш барык кижи бүрүзү ындыг хепти кедерин оралдажып турган. Ол ышкаш, мурнунда узун тонну модалыг деп турган болза, ам кыска тонну хевирлиг деп чугаалажыр апарган. Хепти садып алырда, кижи бодунуң дурт-сынынга, арын-шырайынга таарымчалыын шилип алыр болгай. Ынчангаш кымга кандыг мода таарҗырыл дээрзин кежээге чүве чугаалаан эштер үнелиг саналдарны берип, идик-хевин шын эвес кедип чоруур аныяктарның аттарын база адааннар. Элээн хөй аныяктарның чугаалаан чүүлдерин кысказы-биле бижиирге мындыг:

Бистиң суурнуң чамдык аныяктары-даа, шала улгады-даа берген кижилер садыгга шоккар пөс келирге, ону сада шаап алгаш, чаңгыс аай платьелерни, орун артының пөстерин, сыртык хаптарын дөмейлештир даарап алыр. Чамдык эштерниң бодалын ёзугаар алырга, ол аңгы-аңгы болза чараш-даа дижир. Ылгал чок кылдыр кеттинген дөмей платьелерлиг ийи уругну топтап көөрге, бирээзи өскезинден ылгалып, чараш көстүп турар. Чүге дээрге оөң даарап алган платьези бодунга таарышкан. Моон алгаш көөрге, хептиң алгыг-даа эвес, тардаа эвес, ортумак хемчээлдиин кедери чугула.

Санал берип чүве чугаалаан эштерниң иштинден М. Досун-оол, В. Көк-оол, О. Дудаа олар суурнуң амыдыралындан тодаргай чижектерни киирген. Чижээ, М. Хеймерек, М. Кара-кыс, О. Чанчык, М. Чаш-уруг, О. Ховалыг болгаш өскелер-даа хепти шын шилип кедип чоруурлар. Чылыг үеде кедер тыва тоннарны болгаш национал тыва хептерге үндезилеп чогааткан чаа хевирниң хептерин нептередирин санал бергеннер сүмелээн. Оөң-биле кады магазиннерде садып турар чаа хевирниң костюмнериниң чүвүрлериниң хончузун эмин эрттир кызырып турар аныяк кижилерни аңаа шүгүмчүлээн.

Аныяктарның кежээзинге чаладып келген Самдан ирей чүве чугаалааш, мынча дээн:

— Силер чугула айтырыгны чугаалажып турар-дыр силер. Шаанда бистиң кедип чораан хевивисти бо үениң аныяктарының хеви-биле деңнээр чүве тыппас мен. Ынчалза-даа хептиң кижиге таарҗыры эки болбайн канчаар ийик. Идик-хевин шын кедип, арыг-силиг аа чоруур аныяктарны көөрге, магаданчыг-ла боордур. Ындыг болза-даа чамдык аныяк кижилер сапыктарының уннарын аңдаргылап, тонунуң, хөйлеңиниң өөгүн чежип алган, бөргүн дедир кедип алган чоргулаар-дыр. Ындыг аныяктарны көөрге, шынавыла чараш эвес. Чаа ёзуга кижизиттинерде корумчурум үревейн, ак-сеткилдиг ажылдап, хевин чараштыр кедер ужурлуг.

Санал бериишкининиң сөөлүнде хеп делгелгези эгелээн. Орта эр, херээжен костюмнерни, хөйлеңнерни, галстуктарны, платьелерни аңаа чыылган кижилер сонуургап көргеннер.

О. ЧАҢ-ООЛ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнун 24—63, редакторнун оралакчыларының 35—24,25—38, идеология килдизиниң 37—13; харыысалгалыг секретарьзын 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 22—64 чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизиниң бухгалтериянын 31—75, корректорларның 21—47,20—60, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01507.

Культура министерствозунун типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Соведининин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 7 СУББОТА № 288 (5692).

Өртээ 2 көп.

Күш-ажылчы тиилелгениң рапорту

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлели күш-ажылчы улуг тиилелге-биле холбаштыр Самарканд областың ажылчы чоннарынга байыр чедирген. Көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери күрүнеге хөвен садарының планын чедиишкинниг күүсеткен. Белеткел черлеринге 344 мүн тонна чиг хөвенни, азы бүгү 1962 чылда белеткээнинден 66 мүн тонна хөйнү дужааган.

Областың колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге тараа, ногаалар, таакпы база торгу коконнарын, каракуль хураган кежин болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын садар талазы-биле хүлээлгелерин база күүсеткен.

(СЭТА).

Финляндияның чазаанга болгаш улузунга байыр чедириишкиннери

ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинин Даргазы Н. С. Хрущев Финляндиянын президентизи Урхо Кекконенге телеграмма чоруп, национал байырлал — Финлянд Республиканың хамаарышпас чоруун чарлаанындан бээр 46 чыл ою-биле холбаштыр. Финляндияның улузунга чүректин ханызындан байырын совет улустун, бодунун өмүнээзинден дамчыткан. ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Президиумунун Даргазы Л. И. Брежнев Урхо Кекконенге телеграмма чоруп, национал байырлал-биле холбаштыр финлянд улуска сагыш-сеткилинин ханызындан байыр чедирген.

Эш Н. С. Хрущев Финляндияның премьер-министри Ахти Карьялайненге телеграмма чоруткан. Финляндияның хамаарышпас чоруун чарлаанындан бээр 46 чыл болган ою-биле холбаштыр Совет чазактың мурнуундан ол байыр чедирген.

ССРЭ-нин Дээди Соведининиң ийи палаталарының даргалары И. В. Спиридонов биле Я. В. Пейве байырлал-биле холбаштыр Финляндияның парламентизинге болгаш ооң даргазы Кауно Клеемолеге үре-түннелдиг ажылчорудулганың күзээшкиннерин илергейлээннер. ССРЭ-нин Даштыкы херектер министри А. А. Громыко Финляндияның даштыкы херектер министри Вели Мериокскиге эн дээре күзээшкиннерин күзээн телеграмманы чоруткан.

(СЭТА).

Совет садыгжы

— Анна Ивановна кончуг-ла эки садыгжы-дыр, шупту садыгжылар мындыг болза, аар—дишкен сөстерни Кызылдың чөөрби ийи дугаар аъшчем магазининге хөй катап дыңнап болур. Ол кончуг шын. Анна Ивановна Золотухина горпонуң шугумунга ам алды чыл ажыг үеде ажылдап, бодунуң планныг онаалгарын күүседири дээш чуткулуг чоруун үргүлчүле илередип келген, мурнакчы садыгжы-дыр. Бо чылдың ийиги, . ушку кварталдарынын планнарын ажыр күүсеткилээш, боду хүндүлел бижик-биле шаннаткан. «Эн эки садыгжы» деп хүндүлүг атты база чедип алган. Садып алыкчыларнын үнүнге дыннангыр болуруп, аъш-чем кылыгларын оларга сумелээрин, оларның шынарын тайылбырлаарын Анна Ивановна бодунун-дорт хүлээлгези кылдыр санап турар.

Кызылдың бирги үлетүр барааннар магазининиң үүрмек барааннар салбырында аныяк садыгжы Нина Борякова, Каа-Хемде Бүрен-Хем-Аксы магазинде Ксения Кожанова, Улуг-Хемнин Шагаан-Арыг идик магазининде Екатерина Дерзина, Барыын-Хемчиктин Тээли ном магазининде Федосья Тойбу-Хаа, Эрзин сельпозунда Д. Бөдей, Чөөн-Хемчик райпозунда М. Радыгина, Бии-Хем райпозунда Мужичикова ышкаш, бистин чүс-чүс садыгжыларывыс садып алыкчыларга база-ла ак-сеткилдиг, шынчы бараан болуп, боттарынын ай, квартал планнарын үргүлчү ажыр күүседип турарлар.

Ооң-биле кады боттарының хүлээлгелерин ак-сеткилдиг күүседириниге сагыш салбайн, ажылды эрнгейлээрин бодаар, совет садыг чурумун сагывас, садып алыкчыларга-даа каржы ындыг садыг ажылдакчыларынын үй-балай чоруунга, кара туразында аажылаашкыннарынга садып алыкчыларның хомудалдарын илереткен бижикчилернин чагаалары редакцияга удаа-дараа кээп турар. Оларнын иштинден чангыс чижекти маңаа көргүзүп болур. Чал дизе, Улуг-Хемнин Хайыракан көдээ магазининде садыгжы Дерия Күжүгет дээрзи бир школачыны бак сөстер-биле хөйнүн мурнунга дорамчылаанын, база чамдык барааннарын өртээн улгаттырып садыглап турган чоруктун фактызын бижикчи К. Кызыл-оол илереткен. Күжүгет ында болунун честеза Кыргыс Чуглуг-биле ийилээ ажылдап турар. Ол ийи садыгжылар магазинде барааннарны довурак-доозунга дүй үгледип, оларнын өртек-үнезин хөйге көзүлдүр делгевейн база боттары ажыл шагы барымдаалавайн, кара туразында аажылаар чоруун үргүлчү илередип келгеннер.

«Бүгү-ле чүвени кижиге, кижинин чаагай чоруунга» деп партийжи улуг принципти амыдыралга боттандырарының база бир чугула участогу — совет садыг шугумунга үстүнде ышкаш четпестер-биле эштеш чок демисежир ужурлуг бис. Садып алыкчыларны хүндүткеп көөр өзуга бистин садыгжыларны кижизидер херек.

«Силерни хандырар болганывыс өөрүнчүг-дүр», «биске катап-катап кээп-ле көрүңер», «садып алганнар дээш өөрүп четтиривис!» диген садыгжыларның ындыг чазык-чаагай чугааларын садып алыкчылар үргүлчү дыннаксаарлар.

Садыгжы болза садып алыкчынын хүндүткелин чүгле шынчы, ак-сеткилдиг бараан болуушкун-биле чаалап алыр. Садып алыкчыларны хандырарының бедик культуразын нептеретпишаан, ол болза барааннарнын эмгелинин үргүлчү хайгааараар, оларнын ассортиментизин көвүдириниге доктаамал сагыш салыр, чаа барааннарны билдилиг пропагандалаар ужурлуг.

Сөөлгү чылдарда бистин садыг черлеривисте аныяктар хөйү-биле ажылдай бергеннер. Бир эвес оларнын хайныгын турар чогаадыкчы ажылнижин болгаш энергизын садыг ажылдакчыларынын хоочун салгалынын дуржулга, мергежили-биле холбаштырар болза, өөртен чаагай түннелдер чедип алдынар. Ону боттандырар сорулга-биле респотребсөөзүн баштаар чери аныяк кооператорларнын республика слёдун декабрь 10-да Кызылга эртирер. Бистин аныяк садыгжыларывыс аңаа боттарынын ажылынын дуржулгазын солчур болгаш чоннун хереглелдерин хандырарынын культуразын бедидер, садытнын депшилгелиг болгаш эн-не ажыктыг хевирлерин нептередир талазы-биле нарын болгаш улуг сорулгаларны чугаалажып шиитпирлээрлер.

Садыг ажылынын чедиишкинниг болуру хамыктын мурнунда кижилерни садыгжынын ээлдек көөрүнден, оларга дыннангыр болурундан улуу-биле хамааржыр. Магазин эн-не сайзырангай технология-биле чепсегленген, янзы-бүрү ассортиментилиг барааннар-биле бүрүн хандыртынган турар-даа болза, ажыл-агыйжы эвес, садып алыкчыларга каржы кижилерни ажылдадыр болза, өөртен ёзулуг чедиишкиннер чедип алдынмас.

Ынчангаш Кызыл хоорайда болгаш районнарда садыгжызы чок магазиннерниң ажылдакчылары болза, барааннарны садып алыкчыларга пропагандалап, ылангыя чаа кирген кылыгларны оларга саналдап, сонуургадыр хемчеглерни алыры чугула.

Чоокта чаа болуп эрткен партиянын Тыва область конференциязы республикада бараан саарылгазынын өзүлдезин, садыгнын болгаш хөйниити чемненилге черлериниң четкизинин калбарганын демдеглевишаан, ооң-биле кады садыг черлериниң шугумунда улуг четпестерниң барын, эллэн хөй ниитилелдер болгаш белеткел организациялары боттарынын планнарын үргүлчү-ле чедир күүседип шыдавайн турарын, ооң туржук, оларнын шугумунда өре-самчыгдалдын улуг болуп турарын бүрүү шаан көрген болгаш ол улуг четпестерни чайладырынын тодаргай хемчеглерни айыткан. Ол сорулганы күүседири-биле чонну хандырарынын депшилгелиг, чаа хевирлерин калбартыр херек.

Ажылчы чоннун хереглелдерин хандырары-биле оларнын мурнунга бараан болуп турар садыгжыларга дузалажып, оларнын ажылынга боттарынын хүн бүрү удуртулгазын күштелдирери, мурнакчыларнын дуржулгазын нептередир талазы-биле тодаргай хемчеглерни алыры чер-чериниг партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларынын чугула сорулгаларынын бирээзи болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле эш О. С. Салчакты шаңнаар дугайында

Тыва АССР-нин Дээди Соведининиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Совет органнарга үр чылдарда болгаш шудургу ажылы дээш база төрүттүнген хүнүнден бээр 60 хар харлааны-биле холбаштыр Барыын-Хемчик районнуң ажылчы чоннар депутаттарынын Тээли көдээ Соведининиң күүскомунуң даргазы Онгай-оол Салчаевич **Салчакты Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле** шаннаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.
Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң секретары К. ДИИГА.
Кызыл хоорай,
1963 чылдың декабрь 4.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНЧЕ

Бо чылдың декабрь 9-та Москвага ажыттынар СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң ажылынга киржири-биле бистин Тыва АССР-ден чоруткан эштер болза: СЭКП обкомунуң бирги секретары **С. К. Тока**, Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелинин даргазы **М. К. Мендуме**, СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелинин Партия-күрүне контроль комитединиң даргазы **М. К. Шыырап**, көдээ ажыл-агый продуктуларынын бүдүрүлге болгаш белеткелдер министри **Г. А. Соколов**, Танды колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелинин начальниги **Н. И. Куценко**, республиканын күрпланынын даргазы эш **И. Е. Томилин**, «Сельхозтехниканын» республика каттыжышкынынын даргазы **М. Е. Абрамов**, СЭКП-нин Чөөн-Хемчик парткомунун секретары **Д. Б. Ондар**.

Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуундан медээ

Ийиги күш кириишкин

Ийиги тыныш алышкыны деп ындыг чугаа бодунуң чедип алыр дээн эчис сорулгазынче чеже-даа турупса дыштанмайн, агаар-бойдустуң кандыг-даа үезинде кызып ажылдап турар кижиге тааржыр. Кызымаккай күженишкиннинг ажылдаанындан даман-даяа туруп, кончуг шылагдап кээрге ажылын соксап каар хире апаргаш, соок суг пактапкаш, кижи шаг кирип, тыныш ап алыр болур болгай. Ынчангаш ол бодунуң эчис сорулгазынче идегелдир базын чөруптар.

Шак мындыг байдал бистиң республиканың даг-руда үлетпүрүнүн баштайгызы — даг-дүгү арыглаар фабриканы тудуп тургузып турар тудуг-монтаж участоктарынын хөй-хөй коллективтеринге бооп турган. Ноябрьның орту үезинде доозарының графигин хүлээп алган үеден бээр тудугга ажылдың бедик темпилерин ажыглалга киирер мурнунуң негелдезин ёзугаар чедип алыры берге хире сагындырып турган. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги ээлчээнинг тудугжуларынга дузалаажыр-биле Ак-Довуракка ажылчыннарның болгаш тускай эртемниглерниң улуг отряды чедип келген үеде организастыг ажыл-херекти таарыштыр тургузары дыка ур хомудан турган. Ажыглалга киирер комплексиниң болгаш «Тыва даг-дүгү тудугнуң» тудуг эргелелиниң удуртукчулары чедип келген немелдени дүрген таарыштыр тургузуп шыдавайн турганнар. Тудуг участоктарынга, бригадаларга күш-ажылды организастаарынга үй-балай байдалдыг туруп турган. Материалдар чок апаарында ажылчыннарның хей турар чоруу хоочулуг байдал бооп турган. Ындыг байдалдыг турган чорук ажыыга чалгаа чамдык кижилерге багай салдарлыг бооп турган. Оларның чамдыктары бергелерден корткан, тудуудан чүдебужары-биле дезип чоруй барганнар.

Ажыглалга киирер комплексиниң объектилериниң хей нуруузунда байдал сөөлгү хүннерде экижээн: хей турар чоруктар эвээмеп, эргежок чугула материалдарны чедирип бээрин эки организастаан. Ажылдың темпизи бедээн, тудугда ажыл дең-дески чоруп турар апарган.

Фабриканы эптештирип ажылдадырын ей-шаанда эгелээри дээш харыысалганы тудугжулар болгаш монтажчылар улам экизи-биле билип турар апаргынын демдеглээри онза чугула. Декабрьның 5-те тудуг шөлдеринге 150 хире ажылчыннар болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар даң бамыңда-ла четкилеп келгени аңаа тодаргай чижек болур. Дыштаныр хүн болза-даа олар администрация-хандырылга комбинадының иштики ажылдарын кылырынга, үүрмектеп сортировкалаар түр комплексини монтажтаарынга, электри шүүрүнүн шатразын тургузарынга, ажыглалга киирер комплексиниң кол объектилери болур суг дамчыдылгазын болгаш канализацияны эптеп тургузарынга бүдүн ээлчег иштинде ажылдаар деп шиитпирлеп алганнар.

«Сибирьстальконструкция» участогунуң В. Коврижных болгаш В. Дудининиң удурткан бригадалары бүрүн составы-биле ажылдааннар. Олар Конституция хүнүнге алдар кылдыр үүрмектээр белдирниң монтажын доозар деп шиитпирлеп алганнар. Каңнакчы Александр Амосов, монтажчылар Владимир Стрижнев, Валерий Дубовиков болгаш Анатолий Сиднев могаг-шылаг чок ажылдаанар. Түңнели эки болган—хүндүскүнүң үш шакта үүрмектээр белдирни тургузарын доозупканнар. Даартазывда хүн монтажчылар сортировка белдиринге ажылче кирипкеннер. Олар ону дериг-херекселдер тургузарынга декабрьның 10-да дужаар деп хүлээлге алганнар.

«Сибирьстальконструкция» участогунуң Леонид Пономаренкога удуртkан өске бригадазы ол хүн электри шүүрүнүн шатразын тургузар шөлдү белеткээрин доосканнар.

Бо бүгү чоруктар «Сибирьстальконструкция» трезиниң участогу элээн үе иштинде шулуудап чадап турганынын соонда ажылдың бедик темпизин чедип ап турар апарган дээрзин херечилел турар. Ындыг-даа болза «Тыва даг-дүгү тудугнуң» тудуг эргелелиниң начальниги эш Цодиковтуң болгаш кол инженери эш Якушевтиң далаш чок чоруундан ол темпини соксадыптып болур. Ажыглалга киирер комплексиниң начальниги эш Клименко телевилел демдектерге таарышпас бетон станоктарын алгыдар талазы-биле ажылды теп септелге-механиктиг мастерскаяларга организастаар деп дужаалды оларга декабрь 3-те-ле берген. «Сибирьстальконструкция» участогунуң колонналар болгаш бажыңның кырын дуглаарын кылыр ажыл оон шуут хамааржып турар. Ындыг-даа болза тудуг эргелелиниң удуртунчулары ол хей ажыл негеттинер ажылга ийи компрессор безин эвээш турда, чүгле чаңгыс компрессор үндүрүп бергеннер. Ол дугайын эштер Цодиков болгаш Якушев олар эки билип тура-ла аңаа кичээнгей салбаннар.

№ 3 тудуг-монтаж эргелелиниң Г. Кобельников удуртkан Кызыл участогунуң слесарьларының бригадазы декабрь 5-те улуг хемчээлдиг ажылды кылганнар. Ол найыралдыг коллективтиң кежигүннери даштыг черге суг дамчыдар 50 метр хоолайны салып доосказ, фабриканың тудуг шөлүнден эң сөөлүнде чана бергеннер. Маңаа мурнунда ышкаш П. Макрушин, Н. Дураковский болгаш Л. Медведев олар кончуг эки ажылдааннар.

Ол-ла участоктуң Оолак Балчий-оол удуртkан бригадазы 15 метр каализация траншейин белеткээн. Байырлал хүнүнде администрация-хандырылга комбинадының иштики ажылдарын кылырынга Наталья Кураеваның штукатуршулар, Ооржак Калдар-оолдуң удуртkаны бызаңчылар бригадаларының кежигүннери, Демишевтиң бригадазындан бажың иштиниң ажылын кылыраар, Красноярскиден механизатор-штукатуршулар кончуг эки ажылдааннар.

Олар шуптузу тудуг шөлүнге дыштаныр хүнүнде ажылдаар дээш эки-туразы-биле чедип келгеннер. Ол кижилер фабриканда тудуг-монтаж ажылдарын чогуур өйүнде доозар дээш сеткил-сагыжы аарып турарлар. «Востоксантехмонтажтың» участогунуң начальниги эш Кубышкин онза будуштуг кижи болган. Тудугнуң штавы аңаа декабрьның 5-те чаа чурттаага бажыңынга одалга четкизин улап, ында суг агар чорукту чок кылырын дааскан. Ону дүрген кылып, байырлал сөөлүнде тудугга чедип келир тускай эртемниглер ол ниити чурттаага бажыңынга чурттаар кылдыр кыя деп эш Кубышкинге чугаалап каан турган. Ындыг-даа болза участоктуң начальниги тудуг штавының дужаалын күүсетпээн. Ооң медереги бөдүүн тудугжудан ыракта чавыс болган-дыр. Шак ындыг кижи сантехмонтажчыларның улуг коллективин канчап удуртуп шыдаарын? деп айтырыг боду-ла тургустунуп келир-дир. Кубышкиниң ол чоруун тудугнуң штавы шыңгыызы-биле көрүп, хемчег алыр херек. Ол бодунуң сагылга-чурум чок чоруу-биле тудугга оон-даа артык чугула монтаж ажылдарын үзүп каап болур болгай.

Фабриканы эптештирип ажылдадырынга дужаарынга чедир 18 хонын арткан. Күш-ажылды организастаарынга болган чамдык эки чоруктарны ажыглалга киирер комплексиниң удуртулгазын быжыглаар херек. Ажыглалга киирериниң мурнунуң улуг хемчээлдиг ажылдарын кылыр ужурлуг «Сибирьтехмонтаж» болгаш «Сибирьментажавтоматика» участоктарынын коллективтеринге эргежок чугула дузаны көргүзери онза чугула бооп турар.

Тудугжу адашкылар

Ооржак Кумзатович Чаңгарның хары ам 62. Ынчалза-даа ол бодун назылап улгаткан кылдыр санавайн чоруур. Ажыл-ишке аажок кежээ, шалып, кылаштап турда безин ооң капшагайын улус кайгаар. Ак-Довурак суурда ооң тудушпаан бажыннары, бүдүрүлге черлери ховар. Ол ам Ооржак Калдар-оол удуртkан бригадада ажылдап, кол корпустун эжиктерин, соңгаларын эптеп, бызаңнаашкын ажылдарын кылып турар.

Ооң ажы-төлү хей. Олары ам шупту-ла өг-бүлелиг. Үш оглу тудугжу: Ооржак Дудуңне—Мокурашка удуртkан бригаданың база бир мурнакчы тудугжузу, Ооржак Дорай-оол—арматурщик, Ооржак Семис-оол—ыяш заводунда ыяш дилдирип, ыяш материалы-биле фабриканы хандырып турар. Ынчангаш адашкылар үжелээн Бүгү-эвилелге онза чугула тудугну тургузуп турарлар.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.

Кол-ла чүве — эзилдиригде

Бистин бригада Ак-Довуракка беш чылдын нүүрүнде янзы-бүрү тудугларны тудуп келдивис. Даг-дүгү арыглаар фабриканың тудуунга ийи чыл бурунгаар ажылдап кирген бис. Эрткен ноябрь айның эгезинге чедир кол корпустун иштики ажылдарын кылып доосказ, ам фабриканын суг сордурар станциязынын тудуунда ажылдап тур бис.

Бригаданың кежигүннери боттарынын онаашкан ажылынга карак кызыл улус чүве. Бо онза чугула улуг тудугну айыткан хуусаазында доозар дээш бүгү-ле күүвүсту салып ажылдап турар мындыг бис. Ынчалза-даа бисти эзилдириг-биле чогуур үе-шаанда хандырбайн турарындан ажылдың дүрген бүдериге улуг шаптыктаашкынны болдуруп турар. Тудуп турар станциявис электростанциязы-биле даг-дүгү арыглаар фабриканын аразында, оруктан хайыы черде турарындан эзилдириг сөөркен машиналар бисче келбейн, фабрикаже эрте халып чоруй баардыр. Эзилдириг-биле хандырары хүннүн чыгам-на үзүктелишкиннинг. Декабрь 3-те бисти эзилдириг-биле хандырбаанындан кылып турар тудуувуска шуут хол дегбедивис, аңаа олурар эвес дээш үүрмек ажылдар кылын хүнзедивис.

Кладка салырын ноябрь 28-те доозар ужурлуг турган чүве болгай. Эзилдириг-биле озалдаашкынныг хандырганындан ол хуусаа болдунмайн барган. Станцияны кол дужаар хуусаазы декабрь 25-те чүве. Кладка салырын чүгле декабрь 4-те доостувус. Бисти эзилдириг-биле үзүктелишкин чок хандырар чүве болза суг сордурар станцияның тудуун айыткан хуусаазының ырак бетинде доозуптарывыстың аргазы бар. Ынчангаш биске кол-ла чүве эзилдириг.

Ак-Довурак парткому болгаш тудуг эргелелиниг профэвилел комитеди ажылчыннар ортузунга кандыгдаа ажыл чорутпайн, оларның амыдырал-чурттаалгазы-биле танышпайн турары дыка-ла хомуданчыг. Ыанглыя суртаал болгаш культура-массалыг, полит-кижизидилгелиг ажылдарны шуут чорутпастаан, партком секретары эш Коганковту, комсомол комитединиң секретары эш Сергеенкону, тудугда профэвилел комитединиң даргазы эш Тупицинаны бистин бригаданың чамдык кежигүннери танывас болуп турар. Ол чүл дээрге удуртукчуларның чон-биле харылзаазы багай дээрзин тодаргай херечилел турары ол-дур.

С. МОКУРАШ,
хашчылар-бызаңчылар бригадазының бригадири.

Аныяк өг-бүле—**Манзырларның өг-бүлези** бо-дур. Күш-ажылчы хүннүн соонда, Манзыр Ооржак даг-дүгү арыглаар фабрикага крановщиктеп ажылдап турган чедип келген. А ооң кадайы Күжүгет Долчун—фабрикада машинист. Ол база-ла бажыңында.

Ак-сеткилдиг болгаш күзел-соруккур ажылчын өг-бүле бажынынга кежээ, омак-хөглүг дыштанып турганнар. Ол-ла үеде оларны бис чурукка тырттырып алдывыс.

ЧУРУКТА: Манзыр Ооржак бирги классчы уруу Лида-биле шыдыраалган ойнап орда, ургуларының аважы оглу Олег-биле оларны соонуургап көрүп турлар.

Фото **В. ЛУТКОВТУУ.**

Ажылды үзүктелдирбес

Дузалал ажыл-агый комбинадының ыяш болбаазырадыр заводунуң дилдирер цегинде чеди бригада бар. Ооң иштинде мээн башкарып турарым бригада хүнде 14 кубометр ыяш дилдирер нормазын херек кырында 20—21 кубометр чедир ажыр күүседип, мурнакчыларнын одуруунда чоруп турар.

Ажылывыстың кол кичээнгейин даг-дүгү арыглаар фабриканы болгаш ажыглалга киирер өске-даа тудуг объектилерин дилгеп ыяш материалдары-биле үзүктелишкин чокка хандырарынче угландырган бис.

Ынчалза-даа бистерден хамаарылга чок уржуктарнын хайы-биле дилер ыяш төнүп, ажыл үзүктели бээр таварылгалар бар. Дилдирер цехте ажылды үш ээлчег кылдыр тургускан. Бар ыяш ээлчег бүрүзүн үзүктелишкин чокка ажылдаарын хандырып шыдавайн турар.

М. ДИИ-СЕРЕН,
Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

1964 чылдың үлүүнде

Республиканың коммунал ажылагый министерствозунун автотранспорт конторазының коллективи чеди чылдын бешки чылының чүк сөөртүлгелинин планын ийи айлар бурунгаар күүсеткен. Бүгү улустун байырлалы — Совет Конституциянын хүнүнде коллектив он бир айларнын онаалдазын тонна талазыбиле 126,9 хуу, тонна-километрге 125,8 хуу күүсеткен.

Коллективте коммунистиг күш-ажыл бригадалары бедик көргүзүглүг. Василий Петуховтуң чоларчылар бригадазы он бир айларның сөөртүлге планын 141,9 хуу, Виктор Чухломинниң бригадазы 132,2 хуу күүсеткен. Коллектив ам 1964 чылдың улүүнде ажылдап турар.

Ажыглалда база бирээ кирген

Чоомта чаа «Тыва тудуг» трезиниң кислород станциязы техниктиг кислородтуң бирги ээлчээн берип эгелээн. Ол бистиң республикада база бир чугула бүдүрүлгелериниң бирээзи.

Кызылга кислород станциязын тургузары — чүгле тудугжуларның болгаш монтажчыларның эвес, харын бүгү бүдүрүлге черлериниң шагдан бээр күзели чораан. Ол станцияны 1959 чылда тудуп эгелээн, ынчалзаа-даа янзы-бүрү чылдагааннар-биле ооң тудуушкуну ара соксап турган.

1963 чылдың эгезинде станцияның чаа дериг-херекселдери алдынган болгаш ооң тудуушкуну катап эгелээн. «Кызыл тудугнуң» № 2 участогунуң (нач. эш Суховатин) тудугжулары эргиде тууйбу заводунуң автогаражы турган башкыны кислород станциязы турар кыдыр таарыштыр кылып кирипкеннер. Станцияның дериглерин таарыштыр тургузарын «Сибирьстальмонтаж» участогу (эш Поручник) боттандырган. Ону ажыглалга шуут киирерин, ажыглалга киирер ажылдарның Красноярск эргелелиниң проравы Терехов, «Тыва тудуг» трезиниң кол энергетиги Турчанинов болгаш кол механик Морозов олар боттандырган.

Улуг бергелер турза-даа олар ону ажып эртkеннер. Кижилерниң шудургу чоруу тиилээн. Станцияның берген кислороду-биле металл кезип шенээни ооң кончуг эки шынарлыын көргүскен. Кислород станциязы төлевилел ёзугаар хонукта 120 балон ишти (бир балонга 6 кубометр кислород кирер) кислородту бээр ужурлуг.

Кислород станциязын ажыглалга киргени, моон мурнунда Красноярскиден сөөртүп экиеп турганындан 3 катап чиик эртекти кислородту бээр болгаш чыда-ла 70 мүн ажыг рубльдиг камналгазын бээр.

АБХАЗИЯ ЧУРТТУГ ООЛ

Михаил Ибрагимов дээрже бедип үне берген күчүлүг кранны башкарып, кол болгаш доозун арыглаар корпустарнын үстүкү каттарынче, кырынче каш-ла хонга аар чүктерни кедүрүп үндүрүп турар.

Бүгү-эвилелге онза чугула тудугга Михаил Ибрагимов шериг албанындан халашкан дораан-ла комсомолчу путёвка ёзугаар келген. Ооң кады келген эштери Ак-Довуракка каш-ла айлар ажыллааш, күш-ажылчы бергелерге шыдашпайн дедир чангылай берген. Михаил ам мында бир чыл хире ажылдап турар. Ол хүннээректиг, кыжы безин аажок чылыг кат-чимистиг чуртту—Абхазияны болганчок-ла сактып, бо-ла чаныксай берген турар. Ынчалза-даа ол Ак-Довуракка чүте чедип келген мен дээрзин эки билип, улуг тудугну дүрген-не доосчур дээш холдарын улам-на дыңзыг туттунуп, ажылдап турар.

— Бо улуг тудугну дооспаан шаанда черле дедир чанмас мен. Ону ажыглалга кииришкеш, харын ооң соонда маңаа элээн каш айлар ажылдапкаш, Абхазия чуртумче ам чанар мен — деп, Михаил чугаалап турар.

Т. САЯН-ООЛ.

СЭКП ТК-НЫҢ ИЮНЬ ПЛЕНУМУНУҢ СООНДА

Эки эгелээшкинни деткиир

СЭКП ТК-НЫН ИЮНЬ ПЛЕНУМУНУН ШИИТПИРЛЕРИ чон ортузунга идеологтуг ажылдың чаа хевирлерин тып илередир арганы берип турар. Бин-Хем районда «Тинлелге» колхозта хей-ниитичи библиотека, «Агитаторнуң хүнү», «Ажыл-ишчи ужуражылгаларның хүнү», коммунистиг күш-ажыл школазы болгаш кижизидилге ажылының эске-даа чаа хевирлери тыптып келген. Колхозтуң ажылышчилери ол эгелээшкинниң дугайын өөрүшкү-биле чугаалажып турарлар.

— Партия Тып Комитединиң июнь Пленумунуң соонда бистиң колхозтуң ажыл-ишчилериниң ортузунга агитация-массалыг ажылдарының дээштии шору апарган. Идеологтуг ажылда бичии-ле чаа чүве тыптып келзе, бис ону доп-дораан-на сеткиип алгаш, ону колхозчу ажыл-ишчилерни хүлээнген ажыл-херээге харыысалгалыг болур чорукка кижизидеринге угландырарын орадажыын турар бис. Бистиң ол орадажышкынывыс хей барбайн, бодунуң уре-түңнелин бере берген — деп, ол колхозта «Комсомолчу прожектор» солуннуң редактору комсомолчу Александра Тулева чугаалап турар.

ПАРТИЯ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ бодунуң кол кичээнгейин кижизидилге ажылын чорударда кижи бүрүзүнге чедиреринче угландырып турар. Колхозтуң удуртукчу бүрүзү, коммунист бүрүзү ам уеде артельдин кежигүн бүрүзү-биле ажылды олардың турар черинииң айыы-биле чорудуп, лекция, беседаларны удаа-дараа кылып турар апарган. СЭКП ТК-ныҢ июнь Пленумунуң соонда бээр колхозтуң зоотехниги эш В. Х. Сагды, сүт-бараан фермазының эргелекчизи эш А. И. Магеря, колхоз даргазы эш Н. И. Кононенко болгаш өскелер-даа чонның мурнунга лекция, беседаларны докгаамал кылып турар апарганнар. Ол чорук Суш суурда бүтү-ле ажыл кылып шыдаар кижилерни колхоз бүдүрүлгезинче хаара тударынга баштаар черге болгаш партия организациязынга дузалаан. Чүге бо чылдың октябрь айның соолгу үезинде бедин мурнунда колхоз бүдүрүлгезинге киришпейн турган 20 шаа кижи күш-ажылга киржип эгелээн. Оларның иштинде 8 херээженнер тудуг ажылынга кирген. 4 херээженнер саанчылаап эгелээн. Олар ам колхоз бүдүрүлгезинге-даа, хей-ниитичиниң өске-даа ажылдарынга идепкейлиг киржип турар апарганнар.

Парторганизация социалистиг чарыштың дээштиин чедип ап турар. Ам уеде барык бүтү колхозчулар социалистиг чарышта шупту хаара туттунган. Ол ажыл-агыйда колхозчуларның идепкейин бедидер дээш бүтү-ле болдунар хемчегларни ап турар. Мал чеминиң белеткелинге, тудуг, септелге ажылынга шефтерни, воскресниктерни ургулчу чоруда каттылап турар. Колхозтуң кандыг-даа ажылынга колхозчуларның материалдыг сонуургалы мурнукузундан ыракта өскен.

Бөскү агитация колхозта организаторлуг эвилелдекчи рольдуг болу берген. Агитхуудустар, «Чаяныктар», хана солуннары өй-шаанда үнүп, колхоз бүдүрүлгезинде мурнакчы дуржулганы нептередиринге болгаш ажыл, амыдралда четпестерни сойгалап илередиринге шиитпирлиг күш апарган. Тараа ажаал алышкынының үезинде болгаш күскү чер аңдарылгазының үезинде партия организациязы хана солуннарны болгаш агитхуудустарны шалыпкыны-биле үндүрүп, аңаа Түлуш Оспан-оол, Тадар-оол ышкаш механизаторларның болгаш хей-хей саанчыларның дуржулгаларын чырыдып тургулаан. Сүт-бараан фермазынга көргүзүг самбыразы докгаамал үнүп, саанчыларның ажылының түңнелин хүннүң-не көргүзүп турар.

Мал ажылында турар колхозчуларның күш-ажылын чингедир талазы-биле чаа, эгелекчи чорук база тыптып үнген. Сүт-бараан фермазында өдек аштаар тускай транспортёрну тургускан. Бо чогаадыкчы, чаа түүлдүң эгелекчилери — коммунистер И. М. Щенов, И. П. Кононенко болгаш В. К. Зуев олар болган.

— СЭКП ТК-ныҢ июнь Пленумунуң соонда бисте идеологтуг ажылдың экижишкини кеску апарган. Күш-ажылдың будурукчулуу-даа өзүп эгелээн, оон сагыга-чурумун үрээр чоруктар-даа эвээжээн. Черле ынчаш, бистиң бүтү-ле ажыл-ишивис чаа байдал-биле шуудап эгелээн — деп, партия организациязының секретары эш М. Н. Моллеров сеткил ханып чугаалап турар. Шынап-ла, ол колхозтуң баштаар чери болгаш хей-ниитичи организациязының ап чоруткан ындыг чаа, эгелекчи хемчегларни эки түңнелдерни бере берген. Эрткен чылын «Тинлелге» колхоз мал ажылының продуктуларын белеткээр болгаш ону күрүнеге садар талазы-биле планны ыракта күүсетпээн турган болза, ам бо чылын колхозчулар алган хүлээнгезин алдарлыы-биле күүсеткеш, пландан ажыр 13 тонна сүттү күрүнеге садар деп хүлээнгеннер. Ам эът планның чедиишкинниг күүседип турар.

Мал ажылы колхозту мурнакчы ажыл-агыйларның деңнелинге чедир көдүрүп болур деп чүвени эки билгеш, колхозтуң баштаар чери болгаш партия организациязы ынаар хол кичээнгейни салып турар. Ынчангаш хой бүрүзүнден 2,9 кг дүктү кыргыш алган эш Салчак Логулбай, түс баш төрүүр хойдан-на 87 хураганны ажаап, хой санындан 2,8 кг дүктү кыргыш алган эш Док Хуурак ышкаш мурнакчы колхозчу коммунистерни мал ажылынче чоруткан турган. Ам фермада Сат Хешпе, Б. С. Сугаракова, А. Ф. Дунисова ышкаш саар инек бүрүзүнден 1400—1500 литр сүттү саап алган мурнакчы саанчылар ажыдап турар. Хову ажылында болгаш колхоз бүдүрүлгезиниң өске-даа адырларында мурнакчыларның саны өзүп турар. Ам уеде төп сүт-бараан фермазы коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп ат дээш демисежип турар.

Колхозта партия организациязы, бүтү коммунистер күш-ажылдың сагыга-чурумун улам быжыдар, хей-ниитичиниң корум-чурумун үлегерлиг болдурар дээш шыңгыы демисеглиг чорудуп турар. Бо аразында эш-хүүзүнүң суду хей-ниитичиниң чурумун үреп, хулиган чорук кылган Капустин, Федосов, Лунев болгаш өскелерниң-даа хераэн көрүп, оларга шыңгыы харыысалганы хүлээткеп.

Колхоз баштаар черинге болгаш партия организациязынга ында партия-күрүне контролюнуң дузалаар болүү (даргазы эш И. М. Щемов) эки дузалажып эгелээн. Оон саналы-биле ол ажыл-агыйда мал чеминиң байдалын катап хынаар болгаш колхозтуң черинден кижилерниң хууда кескен сигенин эгидип алыр ажылды чоруткан.

ОНН-БИЛЕ ЧЕРГЕЛЕШТИР. «Тинлелге» колхозта кижилер-биле ажылда бар турар чамдык четпестерни айтыры чугула. Бүгү удуртур ажылдакчыларның болгаш тускай эртемниглерниң база Суш суурда интеллигенцияның идеологтуг ажылга шупту идепкейлиг киришкен турарын партия организациязы ам-даа чедип албаан. Колхозта 13 кижилиг лекторлар бөлүү дыка кошкак ажылдап турар. Агроном эш Перминов, 8 чыл школазының директору эш Клименков ышкаш чамдык эштер чон ортузунга политиктиг илеткелдерни, лекцияларны ам-даа кылбайн турар, лекциялар, беседалар чорударынга башкылар ховар киржип турар. Көдээ ажылагый темазынга болгаш мурнакчы дуржулга дүтайында лекциялар дыка эвээш. Колхозта клуб болгаш библиотека ажылдакчылары ам-даа чаа өзү-биле ажылдавайн, фермаларга болгаш хойжуларга ховар чедип турар. Улусчу дружина (командири эш А. Г. Стрелов) база багай ажылдап турар. Ол хей-ниитичиниң корум-чурумун үреэр чоруктар-биле дыка кошкак демисежип турар.. Чамдык коммунистер безин боттары күш-ажылдың сагыга-чурумун үреп, өскелерге багай үлегер көргүзе бээр чоруктар бар. Чижээ, колхозтуң кол агроному коммунист эш В. Г. Плотницкий хей-ниитичиниң, күш-ажылдың сагыга-чурумун үреп, арага ижип алгаш, ажыл шагында машина адаанга ужуп калган чыткан. Тускай эртемниг комсомолчу эштер: агроном Перминов, механик Туренко олар шош-содаа үндүрүп, бир колхозчуну эттеп каан түүл база бар.

Ында партия организациязы (секретары эш М. Н. Моллеров) идеологтуг ажылга хей-ниитичи эгеин ам-даа эки деткивейн, суурнуң интеллигепциязын ол чаагай херекче бүрүн киништирбейн турар. Суурда 18 башкыларның улуг кезии кандыг-даа хей-ниити даалга чок бооп турарын түүле оон-биле тайылырлап болур. Ыраккы одарларда малчыннарның дүтайында өзулуг партийжи кичээнгей ам-даа четпес.

«Тинлелге» колхозта идеологтуг ажылдың үстүнде айыткан четпестерин дарый чайладып тургаш, ажылчы чонну коммунистиг өзүга кижизидер херекке ам-даа чаа негиишкиннерни чедип ап болур аргалар ол партия организациязында бар.

Н. ЧИЧИНИН,
СЭКП обкомунуң инспектору.

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДА

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудугжулары даг-дүгү арыгларын фабрикаларын бирги ээлчээн ажыглаарга киирер дээш бүгү-ле күжүн болгаш арганы салып ажылдап турарлар. Бо дээрге ак-довуракчы тудугжуларның эң-не харыысалгалыг сорулгазы болур. Оон-биле кады, электростанциядан фабрикага чедир одарга шугумун база кылып турар. Ам бо хүннерде аңаа одарга хоолайларын салып болгаш эптеп кылып ажыл түлүктеп турар.

ЧУРУКТА: хоолайларны эзилдириг аргазы-биле тудуштуруп турары.
Фото В. ЛУТКОВТУУ.

БИР КҮШ-АЖЫЛЧЫ ХҮН

— Оюн Лагбаевич, чаржыштаалам че, кайвыс ажар эвес?

— Че бе дизимзе, аштырбас мен, четпес-даа силер харын — деп, Сарыглар Сергейниң кыйгырынга Оюн Калзан харыылайдыр.

— Чарышты эгелээрде ажылдың хемчээлин дүгүрүп алырдыр. Шак бо азыгдан дуу ол азыгга чедир 14 метр чер. Ынчаргa бо хемчээлди 1 метр ажыр бедидир салып үндүрер. Хананың калбаа биидингир — 64 сантиметр-ле болгай. Ажылдың соруглазы — бо-ла-дыр. Оюн Лагбаевич — деп, Сарыглар чанында турган хоочун тудугжуга чугаалады.

Оларның сорук кириишкинниг күш-ажылчы чугаазын дыннап тура, оларны улам хей-аът киирип — ажылдың түңнелин мен үндүрер мен — дидим.

— Шынап, харын хемчээп саналр комиссия сен бол, ажылдың шынарын база көөр эвес сен бе — деп, Оюн Лагбаевич чугаалады.

— Че, Оюн Лагбаевич, дуу ол азыгны салып киривит, бо удаада силер Салчак Чайлып-биле эш бооп алыңар, а мен Хертек Бичеоолду эш кылып алыйн, Сергей — деп чугаалааш, баштайгы эзилдиргини хүлээп ал-ла, ажылдап кирипти.

Демир деспилер долу эзилдиргилерни болгаш туйбуларны көдүрер кранның башкарыкчызы В. Охотников үзүктелиишкин чок салып берип тур.

Дашчыларның ажыл-ижи изиг тулуктеп-ле тур. Эзилдириин деспилей салгылаашы, туйбуларны эптеп салып турда, түгле туйбуларны кырындан ток-ток кылдыр ыяштар кыскылаан даажы болгаш бичии болгаш-ла «шнурну көдүр!» дээш үннер бир-бир азыгдан дыннаалар.

Ажыл эгелээш каш-ла шак болган. Көөрүмге, оларның чанынга хорумналдыр оваалаңы бергеп чыткан туйбулар арлы бергеп болду. Дашчыларның саларын ханазы чоорту бедип үнүп-ле ор.

— Туйбу! Эзилдириг! — дээн үннер ейлеп-ейлеп чангыланыпла турду.

Мен оларның чанынга кожа ажылдап тура, өөрүмүүн эрестиг күш-ажылын магадап көрүп турарымга, сагыжымга мындыг одуруглар кирип келди:

Чарыжыңар үре-түүн
Чанынарда көрүп тур мен.
Салып турар хананар-даа
Саадал чокка бедип-ле тур.
Калзан акый салган азыы
Хаяларлыг туруг-ла-дыр.
Сарыгларның үлүү база
Чалым ышкаш бедик-ле-дир.

— Ах, эрии аар, түү деп тур сен моң, Ооржак? — дээш, Сергей хөлүг чаңы-биле, база-ла шулуктей аарак хөөреп үнду:

Акың Сергей салып турда,
Адаанаажыр кайыы боор?
Сарыгларның турган чери
Чалым хая — тудуг болур.
Шынап-ла, оларның күш-ажылга ладыккан холдары-биле салган хананы бедип-ле бедип, ооргаланы берген тур.

Күш-ажылчы хүн-даа төндү. Чарыштың түңнел эгеледивис. Олар шиитизи-биле 12 кубометр ажыг хананы салган болдулар. Тиилелге — Сарыглар-биле Хертектиң болган. Оларның салганы 7 кубометр бичии-ле четпес болду.

— Аныяк шаам болза 2 — 3-даа силер хире оолдарга алыспас мен, ам биеэгим чок, кыраан-дыр мен, оолдар — деп, Оюн Калзан ойнай-сыдгай аарак чугаалады.

Бир күш-ажылчы хүн бистиң бригадага бо хире эки үре-түңнелдиг бооп доозулган. Бо болза «Кызыл тудуг» тудуг эргелелинин ийиги тудуг участогунуң 26-гы квартала 48 аал иштиң чурттаар № 4 бажыңының тудугунда Монгуш Очур-оолга удуртқан комплексилиг бригада-дыр. Ол бажыңның 4-кү каъдының ханазын декабрь 25-те бүрүн доозар деп бедиткен хүлээлгени алгаш, бот-боттарывыстың аравыста социалистиг чарыштыг ажылдап турар бис.

О. САМБУ,
дашчы.

Бригадир ажылындан дүжүрткен

(Чагаа парлаттынмаза-даа)

«Сүт-Хөл» совхозтуң Киров салбырының Хову-Аксында хоймуу бригадазының бригадири Иван Зрелчиниң ажылында улуг четпестерни илереткен көдээ бижикчиниң чагаазы редакцияга келген.

СЭКП Чөөн-Хемчик парткомунуң секретары эш Д. Ондарның бистим чоруткан бижимиске харыылааны болза: бригадириң четпестерин авторнуң илередип турары фактылар нургулайында-ла шын болуп бадытнаттынган. Зрелчин бригадир тургаш онаашкан ажылынга харыысалга чок болганы хыналдадан илерээн. Ылаңгыя төрүүр хой бүрүзүнден чаш төлдү четче албайн келген. Ол ышкаш, ажылдан үндүртүп чөраан нижилерни ажылга хүлээп ап турган.

Бо айтырыгны партия эге организациязының бюрозунга чугаалашмаш, Зрелчинни бригадир хүлээлгезинден дүжүрерин совхозтуң администрация черинден дилээн. Эге организацияның шиитпирин дирекция күштүг болдуруп, Зрелчинни ажылдан үндүрген.

Хуучулар хуралдары

Чөөн-Хемчик районда Чыраа-Бажы рабкооп тургустунган-ла ам ийи чыл ажыл турар. Ол садыг организациязы (даргазы эш М. Доржу) чонның хереглеми хандырар талазы-биле ээлээн ажылдарны чорудуп келген. Оон шугумунда беш магазин, малчыннар турлагларында дөрт ларёк, ийи пекарня болгаш автолавка ажылдап турар.

Бо чылдың тос айларында бараан саарылгазының планын рабкооп нинтизи-биле 118, белеткелдерниин — 127, аъш-чем кылгыларын — 102 хуу күүсеткен. Тус-тус магазиннер айы-биле алырга, Чыраа-Бажының (эргелекчизи О. Дыртыына) — 118, Хорум-Дагның (Х. Сундуп) — 112, Чыргакының (К. Сотпа) — 105 хуу күүсеткенин хуучуларның хуралы демдеглээн.

СЭКП обкомунуң V пленумунуң докгаалын күүсетпишаан, малчыннарга чугула хереглелдиң барааннарын чедирип, садыглаар ажылды рабкооп багай эвес организастаан. Демир орун, матрас, чоорган, радиоприёмник, дааранар машина, стол, сандайлар, дорожка, хевис, шкаф, хеп чүүр машина, мотоцикл дээш, өске-даа барааннарны эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге бо чылын 17926 рубльге хөйүү сатkан.

Оон-биле чергелештир садыгның ажылында улуг четпестер база бар. Бо чылдың январь 1-де 3600 рубльдин өре-самчыгдалы болдунган турган болза, бо хүннерге чедир оон чүгле 1270 рубльди төлеттиргеп. Келген барааннарны магазиннерге дең эвес үлээр, чамдык барааннарның ертээн бижип көргүспес чүүдер бар.

Рабкооптуң ажылдакчыларының ортузунга кижизидилге ажылының кошкаандан бүдүлгер Чалдыг-оол арагалап, хей-ниитичиниң корум-чурумун үрээш, эш-хүүзүнүң судунга ийи удаа хераэн көрдүрген болгаш сүттүң шынгыы хемчеглериниг онаажып келгенин хуралдың киржикчилери четпес деп демдеглээн.

Хуралга санаал берген хуучулар рабкооптуң ажылында илерээн бүгү четпестерни дарый чайладырын шынгыы негевишаан, ажылчы чонның хереглелдерин хандырарын улам-на экижидер, садыгның культуразын бедидер талазы-биле боттуг хемчеглерни алырын рабкооптуң баштаар черинге дагзып турганнар.

О. КАРАСАЛ.

* * *

Бин-Хем районнуң «Хадың» колхозумда хуучулар райпонуң даргазы эш Хомутовтуң болгаш колхозта магазин эргелекчизи эш Шипужинниң илеткелдерин боттарының хуралынга дыннап чугаалашкан.

Райпо 9 айларда бараан саарылгазының планын 101 хуу күүсеткен, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге бо чылын 16 муң рубльдин бараанын чонга хөйүү сатkан. Райпонуң садыг черлериниң аразында калбарган социалистиг чарышка дээре черни Туран раймагының болгаш Хадың магазинининиң коллективтери ээлээн, үшкү кварталдың бараан саарылгазының планын олар кайызы-даа 105 хуу күүсеткилээн.

Оон-биле кады, кооператив өнчүзүн камгалаар талазы-биле райпонуң ажылында улуг четпестер ам-даа бар. Оон шугумунда өре-самчыгдал түңү 6490 рубль четкен. Бо четпес чорукту садыг ажылынга таварылга болуп кирген Н. Чехачева, Н. Утев олар болдурганнар.

Хадың магазининиң эргелекчизиниң ажылында үстүнде ышкаш өске-даа четпестерни дарый чайладырын, магазинге макарон, консерва ышкаш чамдык чугула хереглел барааннарын, тыва дыл кырында өөредилге номнарын киирерин, чонның санал-онаалдарын бижип хомудал дептерин тургузарын райпонуң башаар черинден хуучулар шынгыы негээннер.

С. ДАНГАА.

Часка белеткел

Таңды районнуң «Совет Россия» колхозу техника септелгезин кидин чоруда берген. Артельдиң септекчилери 5 сеялканы, 2 андазынны, 35 илиирни болгаш «ДТ-54» деп бир тракторну холдан үндүр септээн.

Механизаторлар бүтү бар аргаларын санап көргеш, септеэе чогуур бүтү тракторларның болгаш кедээ ажыл-агый машиналарының септелгезин 1964 чылдың февральдың төнчүзүнге чедир доозар деп шиитпирлээннер.

Ноябрь 24-ке чедир 300 тонна өдекти тарылга шөлүнче сөөртүп төккен. Шидыг-даа болдуна бо ажыл оожум чоруп турарын демдеглевес аргажок. Келир чылын эки дүжүттү өстүрериң чедип алырының база бир негелдези болза, тарылга шөлүнге четчир санныг чемиичидилгени сөөртүп төгери болур. Амдыгаастан оны дажыглап төкпүшаан, айыттыкган хуусаада шөлүе сөөртүрү чүгула.

Х. МААДЫР-ООЛ.

Боттарының соңгукчуларында

Тыва АССР-нин Дээди Соведининиң депутады А. Куная-биле Кызылда көдээ ажыл-агыйның профессионалтехниктиг училищезинге соңгукчуларның ужуражышкыны болган. Депутат А. Куная чыылган соңгукчулар мурнунга бодунуң өтөдүүн кылып бербишаан, иштики, даштыкы байдалдың чугула айтырыгларының дүтайын чугаалап берген.

В. Шойлаа.

* * *

Чоокта чаа Барыын-Хемчик парткому Кызыл-Мажалык культура бажыңынга профэвилелдериниң XIII съездизинге чораан — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, маадыр-ве болгаш мурнакчы хойжу эш Кандан Үрүле Шыыраповна-биле ужуражылга кежээзин эртүргеп.

Кежээниң киржикчилери маадырның ажыл-амыдыралын болгаш оон Москвага профэвилелдериниң XIII съездизинге төлээге чораан көргеш, дыннаан түүлдерин улуг сонуургалбиле дыннаажыпар.

Кежээге сөс ап, чүве чугаалаан районнуң күүсекчи комитединиң культура киллизиниң эргелекчизи эш Г. Доңгак, Кызыл-Мажалык 11 чыл школазының башкызы эш О. Нурзат, парткомнуң херээженнер оргузунга ажыл чорудар киллизиниң эргелекчизи эш С. Очур болгаш өске-даа эштер маадырның болгаш районнуң мал ажылында кижилериниң кызымакай күш-ажылын, бо талазыбиле чедиишкиннериниң дугайын чугаалаапкаар. Ында ужуражылга хуралдары «Барлык» болгаш «Шекпээр» совхозтарының төптөриниң база болгулаан.

«Шекпээр» совхозтуң Бичe-Тей суурга болган ужуражылга хуралынга 300 ажыг кижи киришкен. Совхозтарга болгулаан ужуражылга хуралдарының ажылынга совхозтарның мурнакчы малчыннары, мал ажылының тускай эртемниглери киржип, маадырның ажылга арга-дуржулгазын дыннап танышканнар. Бо болгулаан ужуражылга хуралдары болгаш кежээлер районнуң малчыннарының ажылынга улуг ужур-дузалыг болган дээрзин малчыннар чугаалап турган.

М. ООРЖАК.

Күрүнени башкарышкан

«Найырал» совхозтуң саанчыларында боттарының мурнакчы чорууп көргүүш, бедиткен хүлээлгелерни албышаан, мал ажылының продуктулуун кевүдеир дээш ажылдап турар мурнакчылар эвээш эвес.

Чер-чер Советтеринге сонгулдаларбиле холбаштыр эрге-чагырганың органнарынга чонның ээ дээре оолдар, кыстарын депшидип турар үеде, Үрбүү салбырының сүт-бараан фермазының коллективи мурнакчы саанчы Ш. Мижит-Доржуну чоргаарал-биле адаан. Ынчангаш ону Улуг-Хем район Советининиң депутадынга сонгаан болгаш бодуун саанчы күрүне хераэн эргелеп башкарар бедик алдарлыг болган.

Шивит Донгаковна өөрүнүн саналонализ кичээнгейлиг дыннап, ындыг улуг идегелге сагыш-сеткилин хайныгып, улам-на күжениишкинниг ажылдаарын бодунуң хүндүлүг хүлээлгези кылдыр ыяк шиитпирлеп алган. Ажыл-ишке черле кежээ дирткен саанчы бодунга быжыглаттынган инек бүрүзүнден хөй сүт саалдазын чедип алыр дээш эгезинден тура-ла бедик темпиниг ажылдап эгелээн.

Саанчының сагыш салыр түүлдери-ле хөй: инектиң ажаалга-чемгерилгези, оларның турар черин арыгсилиг болурары, саалдаңы чогуур үезинде чорудары дээш черле кандыг ажыл чок дээр! Бо харыысалгалыг ажылды депутат саанчы бодуңун шудургу күш-ажылы-биле боттандырып турар.

Бо чылын бир инекке онааштыр 1600 кг сүттү саап алырын хүлээнгеш, он айларның дургузунда 1698 кг кылдыр күүсеткен.

Саанчы Ш. Мижит-Доржу түгле бодуңун планнары, алган хүлээлгелери-биле кызыгаарлаттынмайн, хамаарышкан коллективиниң болгаш совхозтуң эрге-ажыктары дээш ажылдап турар. Шивит хөй чылдар дургузунда саанчылап келген болгаш бодуңун дуржулгазын эш-оорүнге дамчыдып бээрин база бодуңун хүлээлгези кылдыр көрүп турар.

Ферманың саанчылары коммунистиг күш-ажыл фермазы деп бедик ат дээш демисешпишаан, «шупту-зу чангызы дээш, чангызы шупту-зу дээш» деп принцип-биле ажылдап турар. Оон саанчылары күрүнеге сүт салар хүлээлгезин күүсеткеш, ам чыл төнчүзүнге чедир 10 тонна сүттү күрүнеге дужаар деп хүлээлгезин ам чедиишкинниг күүседип турар.

Салбырның сүт-бараан фермазы сүттү будурениниң болгаш күрүнеге саларының талазы-биле совхозтуң өске фермаларындан мурнап турар болгаш фермалар аразында шиичии чоруур выпелди чаалап алган.

Д. АРАНЧАА.

Чоннуң культурлуг негелделерин хандырар

Бистиң партиявыс болгаш чазаавыс ажылчы чоннарның культурлуг негелделерин хандырарын эжижиделинче кичээнгейлин үргүлчү угландырып келген. Ындыг турда-ла чамдык совет органнар болгаш ажыл-агый удуртукчуларының бэ чугула негелдени херекке албайн, ажылчыннарның, колхозчуларның культурлуг, арыг-шевер чурттагазының негелделерин хандырбайн турарының фактыларын бижикчилер хөйүү-биле илередип турарлар.

Барыын-Хемчик районнуң «Тээли» совхозунуң бирги салбырының төвү Ээр-Хавак суурга чүнар бажың 1961 чылдың чазынында-ла хагдынган чорукту бижикчи Д. Хертек чагаарыпга демдеглээн.

Ол совхозтуң удуртукчулары болгаш Тээли көдээ Советтиң күүскому суурнуң чүнар бажының дөрт чыл дургузунда ажылдатпайн, чөпүүй чөптүт негелдезинге бо хире үр үеде хандырбайн келген.

Бо суурда эмнелге салбыры түгле медицина ажылдакчызының чедиишпезинден база-ла 1962 чылдан бээр хагдынган. Чурттакчылар эмнелге дузаламчызын алыр дээш Тээли суурже хүн-бүрү шуужүп-ла турарлар.

Суур чаагайжыдылгазы база барык уттундурган. Ында кудуктар, арыгланыр черлер чок, оон түрүк мурнунда колхоз конторазы тургын үш өрээл улуг бажыңның болгаш хей күштү, акша-хөрөнгини үндүрүп турган тутkан улуг гаражтың сонга рамалары үрелгилээн турары харааданчыг деп, автор оон ынай чугаалап турар.

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» көдээ ажыл-агый артелиниң төвү Бажың-Алаак суурнуң чүртталчылары чыл бүрү улам-на көвүдеп турар. Ындыг турда-ла колхоз баштаар чери, көдээ Совет арыг-шевер чурттагга талазы-биле чоннуң негелделин чедир хандырбайн турарын бижикчи М. Өргүмүү шугумчүлээн.

Суурда бир үгда 6 — 7-ле кижи кирер чөгенчиг бичии чүнар бажыңның иштинде 3—4-ле таз бар. Неделяда ийи-ле катап изидер ол чүнар бажыңга чеже кижи чүнүп болуруна? Оон иштинде электри чырыткы чүге чогул? деп айтырыгны колхоз даргазы эш Доктугунуң мурнунга бижикчи чөптүү-биле салган.

«Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаа сүт-бараан фермазында чүнар бажың аңаа колхоз турда-ла туттунган турган. Ындыг болза-даа ол үр үеден бээр ажыглаттынмайн келген. Олну септедирин ферма эргелекчизи эш Борисов будун чыл дургузунда аалап келзе-даа, оортан түү-даа бүтпээн чорукту бижикчи К. Сагазноон айыткан. Чүнар бажыңны эң дүрген септээрин ферманың бүгү ажылдакчыларының мурнундан бижикчи негээн.

Ол-ла районнуң Жданов аттыг колхозунуң төвү Чодураа суурда колхозчуларның чүнар бажыңының септелгезинче ол колхозтуң удуртукчуларының сагыш салбайн келгенин эш Н. Сундуй-оол шугумчүлээн. Бир утра 10 хире кижи кирер бичии чүнар бажыңны чылыглаваанындан кышкы үеде аңаа кижилерниң чүнар аргазы чок болган. Бо четпес байдалды чайладып, колхозчуларның чөптүт негелдезин хандырар талазы-биле шиитпирлиг хемчегни алырын колхозтуң баштаар черинге бижикчи саналдаан.

Таңды районнуң Балгазын сууру — республикада улуг колхозтарның бирээзи «Революцияның чалбыжы» колхозтуң төвү. Ында механизация училищезин, ортумак школа, эмнелге, библиотека дээш, культура-чыры-дыышкынның эске-даа албан черлери бар.

Суурнуң чурттакчыларының культурлуг негелдезинин бедээнин барымдаалаашы, Балгазын сельпозунуң баштаар чери Советская кудумчузунда бир эрги бажыңга парикмахерскаяны ажыктан хирезинде-ле, аңаа ажылдаар мастерни үр үе иштинде тыпнаан чорукту эш Ч. Маадыр-оол бодунуң чагаазынга илереткен.

Ол-ла бажыңда көдээ суурнуң гостиницазы бар. Оон эргелекчизи ында парикмахерскаяга келген кижилерге: — мастер чок, ээн чер-дир бо — деп, ыяш бүрү тайылырлааргынга-ла өйлежип турарын автор база демдеглээн.

Сельпо баштаар чери чоннуң үнүнге дыннангыр болуп, бодунуң парикмахерскаазын ажылдадыр талазыбиле шиитпирлиг хемчегни алыры күзенчиг болуп турар.

КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИНДЕН

Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы

Республиканың кинофильмнер тарадыр конторазының реклама тургузукчузу **Ольга Афанасьевна Успенская** — ол коллективтиң эң эки ажылдакчыларының бирээзи. Кинофильмнерни ий-шаанда шын хүваан чорудар, оларны каминг ядилээр болгаш кино көргүзүлгезин канчаар боттандырар талазы-биле организакчы ажылды ол бөлүдилп-биле организастаан турар. Ол — биле сеткилдиг, ажыл-херээ дээш сагыш-сеткилиг ажыл чок дээр! Бо харыысалгалыг ажылды депутат саанчы бодуңун шудургу күш-ажылы-биле боттандырып турар.

Ынаар ыяштар, ыяш-ыяш ыяштар, ыяш-ыяш ыяштар, ыяш-ыяш

„ШЫННЫҢ“ ношчукчуларының ЧАГААЛАРЫ

Арын № 41

Мал кыштаглаашкынынче бүгү күштү угландырган

Ниитиниң малын менди кыш ажырары дээш ажыл-чорудулга партия эге организациязының, колхоз ажыл-агый артелиниң баштаар черинең төвүнде тургустунган. Мал кыштагладыышкынының дугайында айтырыгны коммунистерниң ниити хуралынга чугаалажып көргөн болгаш ол талазы-биле чогуур шиитпирни үндүрген. Алдыпган хемчеглер дээштиг болганы-ла илден. Малчыннар, бригадирлер, фермалар эргелекчилери, мал ажылының түскай эртемниглери, актив шиитпирни күүседир дээш чүткүлдүг ажылдаанывр.

Кышка белеткелдер доозулган соонда, шээр мал 21, бода мал 11 коданнарда кыштаглаан. Малчыннарның бажыңнарын тудары болгаш септээри, 7 кезек черде чаа кыштагларны белеткээри доозулган. Ам малдың кышкы байдалы эки.

Тудуг бригадазының эш Түмен-Байырга удуртқан звенозу, Шарланда үшкү хойжу бригада (бригадири эш Опал-оол) Сесеге ховузунда бригадының чаныы орта 100 саар инекке чангыс аай хевирлиг чаа кажааны тудуп доозкаш, ажыглалга киирген дораан-на, 150 аныяк инек киирер база чангыс аай хевирлиг кажааны туткан. Үшкү хойжу бригаданың кежигүннери Кызыл-Бүтта кажааны кылырынга эки ажылдаан.

Хөй чылдар дургузунда өшкү кадарып келген эш Сергежик бо чылын мал кыштагладыышкынын эки чорудуп турар. Оът-сиген хиреллг үнген, кандаашкыныыг чыл болуп турза-даа, 10 тонна сигенни кезип белеткээн. Иймеде улуг кыштаан ол септээш, бодунуң эки-туразы-биле өске кодан хойга берген. Хойжу бо бергеанимээр чылдың байдалын көргеш, өшкүлеринге өске кыштагны белеткеп албышаан, бодунуң кыштаан хостап бергени медереддиг чорук болур. Эш Сергежик колхозунуң одар-белчиирин каминг чарыгдаар соруулгага угландыр өшкүлери-биле кады 47 аныяк инекти ажаап кыштаары-биле хүлээп алган. Ол аскетпилдиг колхозчунуң ниитиниң херээнге бердинген чоруун демдеглээри чугула.

Шарланда болгаш Дүвүренде хойжу бригадалар, мыйыстыг бода малдың кадарчылары мал чемин хөйү-биле белеткээн. Хойжу Х. Тазар-оол 1964 чылда 541 хонудан 541 хураганны доруктурар, хөй бүргүзүнден 2,5 кг дүктү алыр деп социалистиг хүлээлгени албышаан, ийиги хойжу бригаданың хойжузу эш Амырбитти социалистиг чарышка кыйгырган. Ол ышкаш хойжу Х. Күдерек 1964 чылдың дургузунда бүгү-ле төрүттүнген хураганнарны меңги өстүрер, хөй санындан 2 кг 500 грамм дүктү кыргын алыр деп хүлээлгени алган, ийиги хойжу бригаданың хойжузу Х. Саспык-оолду чарышка кыйгырып турар.

Ол хойжу бригаданың төп турлаа чаагайжыттынган, чуруттарга бажыңнары четчир. Ында кудук-даа, чунар бажың-даа бар. 2000 хөй ийи улуг кажаа-биле хандырынган. Хөй хураганнап эгелээн. Баштай төрээн 12 хойнуң 12 хураганы менди алдынган. Хойжу М. Маадыр-оол 1327 хойну тарып бөөзаткан.

Партия организациязы малчыннарның ортузунга партийжи-политиктиг, агитас-массалыг ажылдарны боттандырары-биле кышкы үеним байдалынга таарыштыр ол ажылды эде тургускан, агитаторларның составын чаарткан. Агитколлективте 64 агитаторлар болгаш лекторлар бөлүүнде 21 кижи ажылдап турар. Эки билиглиг коммунистерни болгаш өске-даа активтерни пропаганда, агитация ажылында быжыглаан.

Партбюро, артель баштаар чери колхозтуң бүгү малчыннарының төвүлел хуралын эрттирген, аңаа мал ажылының айтырыгларын шиитпирлээн. Түс-түс бөлүктерге малчыннарның хуралдары база болгулаан. Малчыннар бүгү байдалды чугаалашкан болгаш четпестерни дарый чайладыры саналдааннар.

Малчыннарның негелдеринең артель баштаар чери, партбюро өөренип көргеш, чамдык харысалга чок, онза салгаа кижилерни ниитиниң мал ажылындан үндүргүзээн, мал ажылын механизастаар дугайында саанчыларның, кадарчыларның чөптүг шүгүмүүлелдерин амыдыралга боттандырары-биле тодаргай хемчегларни ажылдап кылган. Механизаторлар коммунист М. Дажының, О. Байыртының удуртулгазы-биле төп сүт- бараан фермазын, хаван фермазын механизастаарының ажылын чорудуп турар. Ол дээрге ниитиниң мал ажылын хөгжүдеринге, оон продуктулуун бедидеринге онза чугула үүл болур.

Х. БОРБАЙ-ООЛ,
Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозунда партия эге организациязының секретары.

Чээрби чыл болурунга уткуштур

Чылдар болгаш кижилер

Украинаның Ровно хоорайын фашистиг эжелекчилерден хостаары-биле шавар халдаашкынынң эгелээринииң медээзи—кызыл ракета дээрже дүндүүштели берген. Тыва эки-турачыларның эскадрону бурунгаарлап кирипкен.

Немецтер Совет Армияның кезекчерииге удур артык күштү аңаа мөөнөзөн-даа болза, совет шеригдерииң күчүдүг бурунгаарлаашкынынга таварышкаш, аткаарлаан. Тыва эки-турачылар темир орук белдириинге турумчаан болук немецтерни узуткаш, хоорайга хамыкты мурнай чеде бергеннер. Хоорайның чурттакчылары байыр чедирип, уттундурбас өөрүшкүүнү илередип турганнар.

Оон бээр удавас 20 чыл болур. Ол тулчуушкунуның кирижикчизи, ам Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунда теве кадарчызы Михаил Куумаевич Дөнчүн чоокта чаа Ровно хоорайның № 19 школазының 6 «а» классының пионерлериниң чагаа алган.

Аныяк ленинчилер колхозчу Дөнчүнге мынчаар бижээннер:

«Хүндүлүг акывыс Михаил Куумаевич» Бистиң хоорайывыс Ровнону немец-фашистиг эжелекчилерден хостаамдан бээр удавас 20 чыл болурун билир болгай силер.

Бистер, Петр Григорьевич Гончаров аттыг пионер отрядының пионерлери, Ровнону хостаның демдеглээри-биле «Олар Ровнону хостааннар» деп музей-булуңну организастаарын шиитпирледивис. Бистиң хоорайывысты хостаанынга хамаарышкан чуруктардан, ол ышнаш бодуңарның амгы ажыл-херээмер дугайын бижээш, чорударыңарны диледивис.

Пионержи байыр-биле.

Гончаров аттыг отрядтың пионерлери».

Ыраккы Украинадан келген чагаа бөдүүн колхозчуңуң өөрүшкүзүн хайныктырган. Дайынчы алдарның чылдары оон бажынга кире хонуп келген: Ровнону, Дубнону сактып, адын доктаадын албааны суурлары, хостакчыларны уткаан улуг-биче аңы-дүнма украин кижилер, дайынчы өөнүктери...

Михаил Дөнчүн бодуңуң бичии

өөнүктериниге дараазында чагаа-биле харылаан:

«Эргим уруглар! Чагаа бижээниңер дээш чүректиң ханызындан четтирдим! Силерниң дилээмер өзугаар элээн наш чуруктарны чоруттум. Фронтудан тайбың күш-ажылга ээп келгеш, төрээн колхозумнуң теве малын 12 чыл иштинде кадарып келдим. Колхозчу амыдырал шынап-ла байлак, чаагай-дыр, ону деңнээр сес тыппас мен. Силерниң чоруткан чагаагаар үш дапкыр күш-биле ажылдаарымны меңээ хүлээдип турар, ону ынчаар күүседир-даа мен. Силерниң чагаагар дээш база катап четтирдим уруглар, коммунизм төргүзүүшкүнүнүң херээнге эки өвредилге, чурум сагыга-биле үлүүмерни киириңер!

Байыр-биле **Михаил ДӨНЧҮН».**

Фронтучу-биле пионерлериниң арадында чагаа солчуушкунуң мооң-биле доозуп каап болуур турган, ынчалза-да Михаил Дөнчүниң ажыл-ижиниң дугайын маңаа айтыры артык эвес.

Кажан М. Дөнчүн бодуңуң мергежээн ажылын хүлээп ап турда, «Чодураа» колхозка 91 төвө турган. Ол 12 чыл иштинде төрээн колхозунга 278 бодганны менди өстүрүп берген болгаш чыл самында барык 1 тонна хире үнеаиг төвө дүгүн күрүнеге дужаап турган. Эът планыма киириштир чылдың-на 20-ден 50 чедир адаларны дужаап келген.

Дайынчы алдарның болгаш күш-ажылдың гвардейжизи М. К. Дөнчүниң ак-сеткилдиг ажылын үнелеп көргеш, ону Тес-Хем парткомунуң болгаш райкүүскомунуң хүндүлел бижии-биле ийи удаа шаңнаан. 12 чыл иштинде эки ажылы дээш эш Дөнчүниң колхоз баштаар чери 10 баш чаш мал-биле база шаңнаан.

Колхозчунуң одарда өөнге азы суурда бажыңында кире бээрге, оон каас-шинии аажок: приёмник, хевис, демир оруннар... Михаил Дөнчүн бодуңуң хөй чылдарда чыып келген күш-ажылчы акшалы-биле чоокта чаа «Волга» деп машинаны садып алган.

ЧУРУКТА: Михаил Дөнчүн.

А. АИР.

Фотозу авторнуу.

ТАЙГАДА СУУР

Эрткен чылдың күзүүнүде № 834 тудуг эргелелиниң бөлүк тудугжулары маңаа чедип келген. Ынчан борта шыргай арга турган. Ис баспаан таа черге чедип келген тудугжуларның мурнунга тудуг-септелге пунктузун тудуп тургузар сорулга салдынган турган. Ак-Довурак — Абаза оруу ажыглалга киирген үеде бо пунктуиуң ажылчыннары ону аштаар, хайгаарадар, септээр үжурлуг. Тудуг салбырының начальнигинге Г. Способин төмүйлаткан.

Улуг эвес коллективтиң кылза чогуур ажылдары-ла хөй. Бир дугаарында-ла олар боттарының түр чурттаар черин кылып алыр үжурлуг турган. Ол ажылды тудугжулар кыска хуусаа иштинде дооскаш, дараазының көл тудугларынче киргеп. Үр-даа болбаанда 16 квартиралыг ийи бажың бедип үнүп келген. Ол үеде тудугжуларның ийиги, оон сөөн дарый үшкү бригадалары организастаттынган. Баштайгы белеткел ажылдарының үезинде Ш. Орус-оолуң үшкү бригадазы тергиин кызымак ажылдаан.

Кызыл-Мажалыктан элээн ыракта, Ак-Довурак—Абаза оруунуң чоогунда бо чаа черге баштайгы үеде чүгле 60 кижи чурттап, ажылдап турган болза, ам бүгү чурттакчылар 1000 ашкан. Чангыс чадыр-даа чок турган мындыг шыпшын арга иштинге чаа ажылчын суур тургустунуп кээрин кым билген боор. Бо дээрге тудугжуларның кайгамчык тиилелгези-дир. Суурнуң чурттакчылары делгем бажыңнарлыг болган. Чоокта чаа безин 30 өг-бүле чаа өран-суурну алган болгай.

Тайгада чаа туттунган бо суурда ам эге школа база ажылдап турар. Мында магазин болгаш ажылчыннарга столовая база бар. Оон ыңай 70 олуттуг үрүлар сад-яслиэи ам удавас туттунар. Ам кайызынга-даа 52 аал чурттаар ийи бажыңның сөөлгү ажылдары чоруп турар. Суурнуң чоңу Октябрьның 46 чыл оюн таварыштыр чараштыр туттунган делгем клубту база белекке алганнар.

Чоннуң кадыын камгалаары-биле эмчи пунктузун тургускан болгаш ийи фельдшер-биле бир эмчи мында кызымак ажылдап турарлар. Олар ам дээрезинде биче хемчээлдиг бажында турза-даа, удавас чаа эмнелге бажыңынче көжер.

Ш. Орус-оолдуң, А. Майоровтуң, А. Иванковтуң тудугжу бригадаларыбиле чергелештир туттуган бажыңнарның иштики ажылдарын кылыры-биле эштер Привалов, Ангыракпан баштаан звеноларны база тургускан. Бажыңнарның печкаларын А. Федоренчик шалыпчы кылып турар.

Чаа суурнуң чоогунда аргага ажылчыннарның балды, хирээзининг даажы хүнүң бадыр динмиреп келир, а кежээ оон кудумчуларынга ыры, хөгүм куттулуп келир.

В. ОКОРОКОВ.
Барыын-Хемчик.

ХОЙЖУ ДЕПУТАТТАР

«Тере-Хөл» колхозтуң төвүнден 60 ажыг километр Алдыы-Балыктыг деп черде № 2 хойжу бригада бар. Үк бригаданың мурнакчы хойжузу эш Дамдын Чоп болза Тес-Хем район Соведиинің депутады болгаш идепкейлиг хөй-ниитичи болуп турар.

Эш Чоптуң эки ажылын колхозтуң баштаар чери үргүлчү мактап, оон бодун каш-каш удаа шаңнап келген. Чоннуң идегелин чүткүлдүг күш-ажылы-биле болгаш хөй-ниитичии идепкейи-биле чедип алган эш Чопту ол черниң сонгукчулары район Соведиинің депутадынга ийи удаа улаштыр сонгаан. Эш Чоп ол идегелдя эки күүседип, сонгукчуларының мурнунга депутат ажыл-чорудулгазының дугайында оттүдүн кылып берип турар.

Эш Чоп малчыннарга кино көргүзүглерин организастажып, боду хойжуларга беседалар кылып берип турар. Ол бодунуң коданында 400 ажыг хойнуң тарып боозадылгазынга идепкейлиг киришкен болгаш тарып боозадылга пунктузун арыгсилиг тургузуп турар.

С. СЕРЗЭДИР.

* * *

Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозунуң Ак-Эрик участогунуң Нарын деп черде № 3 бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазының бригадири Хайын Эренчинович Соян ол хүлээлгени ам үш чыл дургузунда үлегерлиг күүседип турар.

Коммунист эш Соян бодунга онаашкан бүгү-ле даалгаларны ажы күүседип келгени-биле бүгү-ниитиге хүндүледип, колхоз Советтиң депутадынга дөрт удаа улаштыр сонгуткан. Сонгукчуларының негелдерииге сагыш човангыр болуп, чоннуң материалдыг болгаш культурлуг керегледерии хандырар дээш чүткүлдүг демисежип келген эштериниң бирээзи ол болуп турар.

Эш Соянның удуртқан хойжу бригадазы мал кыштаглаашкынынга эки белеткелдиг ужурашкан. Кыштаг бүрүн септеттинген болгаш 100 ажыг тонна сигении кыштагже сөөртүп алган.

Ак-Эрикте колхозчу суурну үндезилеп тутқан тудугжуларның бирээзи эш Соян болуп турар. Оон удуртуп турганы тудугжу бригадазы школалыг, эмнелгелиг болгаш культурачырыдыышкын албан черлерлиг ол чаа суурну чаагайжыды тутқан.

Чоокта чаа болуп эрткен партиянын Тыва область конференциязы эш Х. Э. Соянны СЭКП өбкомунуң кежигүнүнге сонгаан.

Ч. СҮЛЬДҮМ.

Малчыннарже сагыш салыр

Малчыннарның культурлуг амыдырал-чуртталгазын улам экижидер талазы-биле Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары боттуг хемчеглерни ап келген. Районнуң колхозтары боттарының малчыннарынга бо чылын 50 чуртталга бажыңын тудуп бербишаан, 130 бажыңны септээн. Ол ышкаш 58 бажыңны радиожуткан болгаш 36 бажыңга электри чырыын киирген. Райүлетпүр комбинады бажың херекселдерии малчыннарга садары-биле белеткеп турар.

Чедишкиннер-биле кады четпестер база бар. Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле малчыннарны ам-даа четпес хандырып турар. Районнуң элээн каш колхозтарының малчыннарынга автолавка ийи ай иштинде барбаан. Автолавка дамчыштыр номнар, солуннар, журналдар садарын база организаставаан. «Коммунизмче орук» колхозтуң 30 — 40 кимирак черлерде туруп турар А. Чаган-оолдуң, И. Холбынын, И. Голубцовтуң база өске-даа малчыннарының бажыңнарында радиоприёмник чок. Ол ышкаш «Октябрь 30 чылы» колхозтуң хойжузу А. Баяпын, С. Базарның, «Коммунизмче орук» колхозтуң малчыны эш Сундуй-оолдуң бажыңнарында радиоприёмниктериң батареялары чок.

Малчыннарга медицина дузаламчызы багай организастаттынган. Чангыс-даа эмнелге пунктузунда малчыннарже үнериниң графиги чок. Чамдык колхозтарның удуртукчулары кыпка белеткелче улуг кичээнгей салбайн келгенинден, элээн хөй мал кажаалары чылыгаттынмаан болгаш элээн каш малчыннарның кыштагларында чаш хураган тургузар чылыг кажаа чок. Оон-биле кады «Коммунизмче орук» колхозта, «Октябрь 14 чылы» колхозтуң Терзигде хаван фермазында болгаш өске-даа, ажыл-агыйларда клубтар, кызыл булуннар чедир дериттинмээн, кыжын оттуглар ыяжы база чок. «Коммунизмче орук» колхозтуң Сарыг-Булуң сүт-бараан фермазында, «Кызыл тук» колхозтуң Белбей фермазында кызыл булуннар чок.

Малчыннар үр үениң иштинде кино көрбейн турда, оларның турлагларынга чедип барып кино көргүзериң болгаш лекция, беседа чорударын кым-даа бодавайн турар деп чугаалаза чазыг чок. Кино көрүлдезинде кол четпестерниң бирээзи болза, кажуп чоруур киноларның механиктериниң малчыннарже үнериниң доктаамал графигин тургуспаанындан болур. «Коммунизмче орук» колхозтуң малчыны А. Чаган-оол эрги багай бажында чурттавышаан, чунар бажыны чок, суглаар чери чок болганындан хар эргизип, чем кылып турар. «Октябрь 30 чылы» колхозтуң малчыны А. Баян база суг чок черде. Ол-ла колхозтуң бызаа ажаакчызы чеди уруглуг эш Долгар-оолдуң бажыңының сонгазының шили бузук, печказы үреликс.

Районнуң күүсекчи комитеди малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидер талазы-биле үндүрүп келген шиитпирлериниң күүседезин хынавайн турарындан, ыраккы турлагларда малчыннар ам-даа чамдык бергелерге таварышпышаан.

Н. ВАСИЛЬЕВ,

Бирги черни ээлээр дээш

Комсомолчу-саанчы Нина Байкара—Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунуң малчыннарының аразында мурнакчыларның бирээзи. Ол хойну номчаш, чаа медээлерниң болгаш сөөлгү болуушкуннарының дугайын өөнүктерииге сеткилиниң ханызы-биле үргүлчү таныштырып турар. Ынак солуну — «Комсомольская правдадан» чаа чүүлдерни Нина доктаамал таныжып ап турар.

СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга төлептиг ужуражыр дээш бүгү чурт белеткенген, Нина ол дугайын малчыннарга чугаалап берип, төрээн партиязының ТБзының Пленумунга күш-ажылчы чедиишкиннер-биле ужуражырынче оларны организастап турар.

Комсомолчу, мурнакчы саанчылар Лена Седен болгаш Зоя Бориско оон чангыс эп-сеткилдиг өөнүктеринир. Олар боттарының аразында социалистиг чарыштыг. Лена Седен сөөлгү үеде бирги черни ээлээн. Эрткен он айларда ол саанчы инек бүргүзүнден ортумаа-биле 1700 кг сүттүг саап алган. Нина Байкараның сүт саалдазының талазы-биле көргүзүү оонуундан бичии-ле куду. Оон ыңдыг байдалга таварышканы арай-ла хомудаичыг болбайнаан. Ындыг-даа болза, эки ажылдыг аныяк саанчы шак ыңдыг чорук дээш идепкейин кудулаппас.

Кажан Улуг Октябрьның байырлалының хүннеринде байырлал мурнунуң социалистиг чарыжының түнелии үндүрген турда, ол мынча деп чугаалаан:

— Мен комсомолчу кижи болганымда, сүт саалдазының талазы-биле бирги черни ээлээримни чедип алыр мен.—Бодунуң ажыл-мергежилинге ынак, төрээн совхозунуң дугайында улуг сагыш салып турар, шак ыңдыг кыска идегевейн барып болур бе? Чок. Аңаа идегээр ужурлуг. Ам совхозтуң малчыннарының сагыш салышкыны кончуг улуг.

Кыштаглаашкын—тургузу азыралдың уезии эгелээн. Бо чылдың мал кыштагладыышкыны бергезимээр болур деп чүвеин малчын кыстар билип турар. Мал ажаар кижилер мал чемнерин камнаар херек, кажаалардың иштии чылыг, адаа кургаг турзуун дээш ону хайгаараары чугула.

СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга алдар болдурган социалистиг хүлээлгелерни күүседири ам эң чугула сорулга ол. Совхозтуң малчыннарының калбарткан чарыжында бирги черни ээлээри дээш олар шиитпирлиг демиселде туржуп турар.

ЧУРУКТА: Нина Байкара.
Сөзү болгаш фотозу К. БЕЛОВТУУ.

Назылап кыраанда ажаадыр

Бистиң совет чүртүвүста кырганнар кааа-даа хүндүлүг. Кижи дугайында, ылангыя назылап кыраан, күш-ажыл кылып шыдавас апарган кырган кижилерни шиитилелдиң күселиле ажаар болгаш тур үеде ажыл кылып шыдавастаннарның материалдыг хандырыгазының дугайында партия биле чазактың доктаамал сагыш салышкынының бир чижээнге назылап кыраан инвалидтер бажыңын Каа-Хемниң Бай-Сөөлте тургусканын чугаалаарга-ла четчир.

Кырганнар бажыңында ажыл кылып шыдаар аргазын оскүнган улуг назылыг кижилерни ажаап, азыран турарын карак-биле көрүп, аас-биле чугаалажып таныжарга, дыка-ла содун болду. Кырганнар бажыны 1963 чылдың эгезинде тургустунган. Оон бээр үр эвес үе эртсе-даа, ында оран-бажыннарның ыяк септеттинген болгаш эки дериттингени, таарымчалыг байдалдарның тургустунганын эскербейн баар аргажок. Улуг назылыг болгаш ажыл кылып шыдавас 60 хардан өрү назылыг 48 кижи кырганнар бажыңында чурттап турар-дыр. Оларның чурттап турар бажыннарында бүс-биле илидер одалга системазы тургустунган. Электри чырыткызы база бар.

Муриуку эрткен үеде партия, совет, хөй-ниитии, организациялырынга хөй чылдарның дургузунда ажылдап чораан болгаш оон-даа өске назылап кыраан кижилер күүсенин күселиле ажаадың турары ол-дур. Оларның кышкы, чайгы хептери шупту чаңгыс аай.

Белеткээн янзы-бүрү чемнерни чем дажыкчылары оларга үргүлчү чедирип, сүттүг тыва шайны хөнектерге эккеп бээр. Таапкылаар кижилер кандыг таапкы тыртыксаан болдур, олар шупту белеп бар. Кырган инвалидтер неделя санында доктаамал чунар бажыңнап турар. Чүгүлеп илиир-биле хере базып каан ак чооргаларны орунналарынга чадып, иштики ак хептн чунар бажынга кирген соонда, солуп кедип турар.

Олар айда 2 катап кино көөр. Солун номчулгазы, беседалар, тоол ыдары, тывызыктары мырыңай үргүлчү. Ажаадып турар кырган кижилер амданныг болгаш хоолулуг чемнер-биле үргүлчү хандыртынып келген.

Аарыг таварышкан кырганнарны өнеп экиртир болгаш хайгаарадыр эмчи Владимир Ойдуп, 2 медицина сестралары ажылдап турар. Кырганнарга медицина дузаламчызы түс хуу халас. Эмчилер үргүлчү дежурныйлап, хүннүң чыгыы шинчилгени эртирип, аар аараан кижилерни Сарыг-Сепче болгаш Кызылче дүн-хүн-даа дивес, кончуг дүрген чедирип турар.

Күрүнениң күселиле ажаадып турар кырганнар бир чыл болгаш-ла тускай шелээлиг чер-чуртунга, төрелдеринге азы курорттарга, аржаанарга-даа баарлар. Чижээ, эрткен чайын Дус-Хөлге — 6, Чедер курортка — 5, янзы-бүрү аржааннарга 5 кижи дыштанып, эмнедип алган болгаш 7 кижи чер-чуртунга чораан.

Республиканың янзы-бүрү булуңнарындан келген улуг назылыг кырганнар: Чөөн-Хемчиктиң Чадаанадан 80 харлыг М. Белек, Сүт-Хөлден — М. Дембирел, Бии-Хем районнуң Ээрбектен — О. Майынды, М. Чыдыгкыс, Тожу райондан — Кол Сувакпит, Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» колхозунуң Кундустугдан — 77 харлыг Өлет Бичимей, 68 харлыг С. Дүпшак, Таңды районнуң Межегейден — О. Домдувай, Барыын-Хемчик районнуң Бай-Тайгадан — 79 харлыг С. Хүлер, Кызыл хоорайдан — 103 хардыг Матрёна Матвеевна Иванова, Таңды районнуң төвү — Бай-Хаак суурдан — 83 харлыг В. Петухов болгаш база оон-даа өске районнардан келген назылаан кижилер кырганнар бажыңында ажырадып, таарымчалыг амыдырап, чурттап турар.

Бирги, ийиги корпустар түс-түс өрээлдерлиг. Комната бүрүзү даргалыг, арыг-шевер сагыыр дээш социалистиг чарыштың хүлээлгезин алган. Кырганнар бажыңында 7 кижи составтыг кырганнар човулели тургустунган. Арыг-шеверии сагывааннарны болгаш хүн чурумун үрээннерни ол човулелге чугаалажып кере бээр, идепкейлиг болгаш өскелерге үлегер-чижектиг кижилерни мактап демдеглээр. Кежээлерде культура-массалыг ажылдар чоруттунуп, болүү-биле радио дыңнаар чорук организастаттынып турар. Инвалид О. Мандараа радиога дамчыткан чугула болуушкуннарны, чаа медээлерни доңчулап бижээш, кырганнарга таныштырып турар. Кырганнар бажыңының директорү О. Наксыл-оол, эмчи Ойдуп олар солуп номчулгазын неделя санында үш катап чорудуп турар.

Ю. ДОРЖУ.

Тыва чемнерни белеткээрин калбартыр

Хөй чүс чылдарлыг төөгүзүнде тыва чон нарын болгаш амданныг аңы-бүрү чемнерни белеткеп келген. Оларны белеткээрин чүгле херээжениер эвес, харын эр кижилер база билирлер. Чижээ, эрткен чайын Дус-Хөлге — 6, Чедер курортка — 5, янзы-бүрү аржааннарга 5 кижи дыштанып, эмнедип алган болгаш 7 кижи чер-чуртунга чораан.

Республиканың янзы-бүрү булуңнарындан келген улуг назылыг кырганнар: Чөөн-Хемчиктиң Чадаанадан 80 харлыг М. Белек, Сүт-Хөлден — М. Дембирел, Бии-Хем районнуң Ээрбектен — О. Майынды, М. Чыдыгкыс, Тожу райондан — Кол Сувакпит, Каа-Хем районнуң «Ленинчи орук» колхозунуң Кундустугдан — 77 харлыг Өлет Бичимей, 68 харлыг С. Дүпшак, Таңды районнуң Межегейден — О. Домдувай, Барыын-Хемчик районнуң Бай-Тайгадан — 79 харлыг С. Хүлер, Кызыл хоорайдан — 103 хардыг Матрёна Матвеевна Иванова, Таңды районнуң төвү — Бай-Хаак суурдан — 83 харлыг В. Петухов болгаш база оон-даа өске районнардан келген назылаан кижилер кырганнар бажыңында ажырадып, таарымчалыг амыдырап, чурттап турар.

Бирги, ийиги корпустар түс-түс өрээлдерлиг. Комната бүрүзү даргалыг, арыг-шевер сагыыр дээш социалистиг чарыштың хүлээлгезин алган. Кырганнар бажыңында 7 кижи составтыг кырганнар човулели тургустунган. Арыг-шеверии сагывааннарны болгаш хүн чурумун үрээннерни ол човулелге чугаалажып кере бээр, идепкейлиг болгаш өскелерге үлегер-чижектиг кижилерни мактап демдеглээр. Кежээлерде культура-массалыг ажылдар чоруттунуп, болүү-биле радио дыңнаар чорук организастаттынып турар. Инвалид О. Мандараа радиога дамчыткан чугула болуушкуннарны, чаа медээлерни доңчулап бижээш, кырганнарга таныштырып турар. Кырганнар бажыңының директорү О. Наксыл-оол, эмчи Ойдуп олар солуп номчулгазын неделя санында үш катап чорудуп турар.

Ю. ДОРЖУ.

Дүвүренчиг медээлер

Барыын-Хемчик районда «Большевик» колхозтуң төвү Эрги-Барлык суур өзүп, чаагайжып турза-даа, ында кудук айтырыы шиитпирлеттинмээн. Суурда 8 кудуктарның чүгле ийиги ажылдап турар, өскелери ажаалгазы багайындан ажыглаттынмас апарган. Будуктарның чангызында ниити хуунү чок, арыг-шевер эвес.

Чоннуң арыг суг-биле хандырар ажылды кодээ Совет кажан шиитпирлээр ирги?

А. ЕВРОП.

* * *

Тес-Хем районнуң «Чаа орук» колхозунуң төвүнде эмнелге салбыры ажылдавастаан. Оон ужурунда аарыгга таварышкан кижилер өске эмнелгелиг черлерже ийи-үш хонукта чоруур ужурга таваржып турар.

Эмнелге салбырын түскай эртемниглер-биле доктаамал хандырарын чон негеп турар.

М. БАЛАНАЙ.

* * *

Балгазын санаторийинде турарларның амыдырал хандырылгазында чедимче чок чүүлдер хөй.

Ында түр-даа, үр-даа турарларның аңаа келген төрелдери-биле ужуражыр, ол чорумал кижилерниң хонар чери чок болганындан олар бергедээшкинге таваржып турар. Баш таарыыр чер тургустунмаан. Ылангыя үр болу берген кижилерниң иник, хеп септедир чери база чок.

Санаторийде турарларның амыдырал хандырылгазында чүгүлә негездедерге холбашкан айтырыгларны шиитпирлээри күзенчиг.

О. БАЗЫР-ООЛ.

* * *

Чадаананың эмнелге черинден Адар-Тоштуң тууйбу заводунда эмнелге салбырынга Зоя Данзы-Белекти фельдшер кылдыр чоруткан. Баргаының баштайгы үезинде ол чүгээр ажылдап турза-даа, сөөлгү үеде болуның төлеп чок чоруун көргүзүп, чамдыкта арагалап алган-даа чоруурун көстүр. Зоя Данзы-Белек Чадаана хоорайже чоруткаш, ийи-үш хонга баарге, доктаамал сыкыртып, эмнедип турган кижилер хөй черге үр маңаар ужурга таваржып турар.

Чөп ортузунга тайылбыр ажылында ол кылбайн турар болгаш эмнелге салбырында чамдык чүгүлә эмнер чок. Чоңга мынчаар бараан бөөл болбас.

Л. ЧУГУР-ООЛ.

АКЫ-ДУҢМА СОЦИАЛИСТИГ ЧУРТТАРДА

ЧЕХОСЛОВАК НИКЕЛЬ

Чехословак индустрияның иштики болгаш даштыкы рынокче үндүрүп турар мун-мун кылыгларынга база бирээ — никель немежи берген. Словакияда, шапкын суглуг Ваг хемнинг эриинде тургускан чаа никель заводу ада-чурт бүдүрүлгезинин ол үнелиг металлын чуртка берип эгелээнден бээр ийи ай ажып турар.

Металлдарның Бжезаннарда эртем-шинчилел институдунун ажылдакчыларынын «электролизтин адазы» деп адап турары инженер Ян Едличка чехословак никельдин төрүттүнгенинин төөгүзүнүн дугайын биске мынчаар чугаалаан.

— Ол төөгү ындыг-ла кончуг узун эвес, ынчалза-даа берге төөгү чүве — деп, баштай эзилдирген никельди көргүспүшаан. Ян Едличка чугаалады. — Херектин ужуру чүдел дээрге, чехословак рудаларда никельдин хуузунун улуг эвес болуп турарында. Өннүг металлургияга билдингир болуп турар бүдүрүлгенин технологтуг аргалары ол руданы болбаазырадырынга мырынай таарышпас турган. Рудаларны байлакшыдары, а ол ышкаш металл бүдүреринин чаа аргаларын ажылдап кылыры черек турган. Чогумчалыг, үре-түннелдиг болгаш олга уеде камналгалыг аргаларны быжыг туруштуу-биле дилеп тывары эгелээн.

Кол ажылдар Бжезаннарда металлдарның эртем-шинчилел институдунга мөөнеттинген турган. Ол ажылга эртемнин өске-даа албан черлеринин ажылдакчылары киржип турган. Быжыг туруштуг болгаш шудургу чорук тиилээн: аммиак эзилдириин холуп турган, рудаларны байлакшыдарынын дыка камналгалыг гидрометаллургтуг аргалын ажылдап кылырын чедип алган. Ян Едличкага баштаткан бөлүк тускай эртемниглер никель бүдүреринин катодтуг аргазын саналдаан.

Чуртка баштайгы никель заводун дерип тургузары оон-биле кады эгелээн. Словак суур Середтин чанында заводтун корпустары бедип үнүп турар. Улус ажыл-агыйынга кончуг херектиг, хөй-хөй чылларда даштыкыдан киир сөөртүп турган баштайгы никельди Серед бо чылдын августугун төнчүзүнде берген.

— Бистин никеливис дээди шынарлыг деп амдыызында чугаалап шыдавас бис — деп, ол инженер чугаалады. — Бүдүрүлге-даа, аргалар-даа биске мырынай чаа чүүл болуп турар, ындыг болганда чамдык карылгалар турар апаар чадавас. Кол чүве болза, никельдин бар болганы-дыр, оон шынарын бистер доктаамал экижидер апаар бис. Эртемденнеринин, инженерлеринин, ажылчыннарның күжениишкиннери ам олче угланган.

Илья МАСЛЕННИКОВ,
СЭТА-ның корр.

Дагларда электростанция

Солагай талазында чалым хая, а он талазында — ханы чарык көстүп чыдар Арджеш хемнинг шапкын суу ол ханы чарыктын дүвүнде шаагайнып чыдар. Орукту хаядан кезип тургаш кылган. Шаанда аңаа кокпа орук безин чок турган деп чугаалажып турар. Орук хамаан чок, бут базыптар чер безин чок турган.

...Машина узун туннельче хап кирер, оон дораан-на даг кашпалын кежилген 30 метр узун дурттуг көвүрүг эгелээр, а оон соонда демги орук чер биле дээрнин аразынга база катап «астына бээр».

Даг хеми Арджештин кашпалынга ол орукту кылыр дээш, тудугжулар хөй күш-ажылды, күштерни, а колла чүве—эрес-дидим болгаш мергежилгиг чорукту үндүрген. Ол орук февральдын 16-зы аттыг гидроэлектростанцияның туттунуп турар плотиназынга чедире бээр.

Бетон плотинаны далай деңнелинден 830 метр бедик черде дерип турар. Хемнинг Фэгэраш дагларындан шынааже чара шаап эрткен тар кашпалын ол плотина дуглаптар. Оон түннелинде чартык миллион кубометр суглуг чаа кылымал даг хөлү бар апаар. Румын тудугжулар мурнунда шак ындыг плотиналарны тудып көрбээн дээрзин чугаалаар херек. Плотинаның бедии 165 метр болур.

Чүгле плотина эвес, харын электростанцияның боду-даа Румынияда эң-не онзагай болуп турар. Электростанцияның машиналыг залы ханы чер иштинге, даг хаяларынга турар. Суг турбиналарның хыртыңнарынга четкижеге чедир чер адаа-биле ийи километрни эртер. Ынчалза-даа сугнун чер адаа-биле чоруур оруу оон-биле дооступ калбас. База бир 12 километрни чер адаа-биле эткеш, суг база катап чырыкты «көөр» болгаш хемнинг эрги унунче агыш кирер.

Турбинаны бүрүнү-биле ажылдадырынга чаңгыс Арджештин суу чедишпес. Ындыг болган төлээде, колдуунда-ла Арджештин адырлары болуп турар болгаш тудуп турар плотинаның адаандан ол хемче каттыжып кирип чыдар элээн каш даг хемнерин чер адааның узуну 28 километр туннельдеринин дузазы-биле кылымал хөлге чедирип эккээр деп шиитпирлээн. Ол чорук турбиналарны таварып эртер сугнун саның ийи катап көвүдедириниң аргазын бээр.

Февральдын 16-зы аттыг гидроэлектростанция Румынияда эң-не улуг станцияларның бирээзи болур. Оон күчүзү 220 млн. киловатт болур, тодаргайлаарга 1938 чылда туруп турган бүгү-ле румын электри станцияларының ниити күчүзүнүн барык-ла деңнезин болуп турар. Ол станция чыл бүрүде 400 млн. киловатт-шак электроэнергияны бээр апаар.

Ынчалза-даа ук станцияның ужурдузазы оон-биле кызыгаарлаттынмайын турар. Плотинаны тутканынын түннелинде Арджештин суун чогумчалыы-биле ажыглаар чорук 100 мүн га хире унуш-дужуткүр черлерни суттарарынын, делгем шөлдерни үерлээшкинден камгалаарынын, румын найысылалды суг-биле хандырарын экижидериниң аргазын бээр. Чазаглыг орукту кылган чорук электростанцияның чоогунда районнарның ыяш байлактарын чогумчалыг ажыглаарынын болдунар аргазын бээр.

Электростанцияны дериири графикти дыка мурнавышаан, хайныышкынны чоруп турар. Бетон заводун, плотинага бетон салырынга хереглээр кашпалды кежилдир аскылыг орукту чоокта чаа хуусаа бетинде ажыглалга киирген. Суг адааның ийи километр туннелин туткан. Ам плотинаны болгаш машиналыг залды дерип турар.

Тудуп турар электростанцияга эш Георге Георгиу-Дежке баштаткан румын удуртукчулар октябрьда кээп чораан.

Д. ДМИТРИЕВ,
(СЭТА).

Айыыл чок чорук Чөвүлелинде

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Айыыл чок чорук Чөвүлели Мурнуу Африка Республиканың чазаанын чорудун турары сөөк-язы ылгаар политиканын дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн дооскан болгаш Норвегияның төлээлериниң киргеи резолюциязының төлевилелии чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Мурнуу африка расистериниң чорудун турары сөөк-язы ылгаар араатаныг политиканы узуткаарынче угландырган чамдык чүүлдерни резолюцияда бижээн.

Мурнуу Африкада тургустунган байдал улустар аразында тайбыңны камгалаарынга шыңгыы моондакты чедирип, сөөк-язы ылгаар политика КНО-нуң кежигүнү болур Мурнуу Африка Республиканың хүлээлгелери-биле дүүшпес болур чорукче кичээнгейни Айыыл чок чорук Чөвүлели ол резолюцияда көрүндүрүп база демдеглеп турар.

Мурнуу Африкага боо-чепсекти болгаш шериг хереклени бүдүреринге хереглээр дерилгени болгаш материалдарны садарын база чедирил бээрин соксадыр деп бүгү күрүнелерни Айыыл чок чорук Чөвүлели кыйгырып турар.

Совет Конституцияның хүнүнге алдаржыткан спорт эки-тура ниитилелериниң чыынды командаларынын хаактыг эстафетазы эрткен дыштаныр хүнде болуп эрткен. Маргылдаа 4—5 километрге болган. Аная хереженнерниң алды, оолдарның 14 командалары хоорайның бирги черин чаалап алыр дээш маргышканнар.

Маргылдааны баштай хереженнер эстафетазы-биле эгелээн. Маргылдааның түннелинде «Динамонун» бирги командазының хаакчылары бирги черни, ийигизин «Буравестник» (бирги командазы), үшкүзүн «Динамонун» ийиги командазы ээлээн.

ЧУРУКТА: «Динамо» командазы стартта.

Фото А. СОДУНАМНЫЫ.

Улус төлээлекчилериниң Бүгү-кыдат хуралының сессиязы хагдынган

ПЕКИН. (СЭТА). Улус төлээлекчилериниң Бүгү-кыдат хуралының ийиги чыылдазының дөртү сессиязы декабрь 3-те Пекинге хагдынган.

Синьхуа агентилелдин дамчыткаы-биле алырга, сессия 1963 чылда улус ажыл-агый планын болгаш күрүне бюджедин, а ол ышкаш 1964 чылда улус ажыл-агый планын болгаш 1964 чылда күрүне бюджединин төлевилелии бадылаан.

Улус төлээлекчилериниң Бүгү-кыдат хуралының үшкү чыылдазынга төлээлелге нормаларынын болгаш депутаттарны соңгуур чурумунун дугайында резолюцияны сессияның киржикчилери база хүлээп алган.

Барымдаа чок буруудадыышкын

ГАВАНА. (СЭТА). Кубадан Венесуэлаже боо-чепсекти чажыды-биле чорудун турар дээр дугайында Венесуэланын чазаанын нептередип турар меге, хоозун бодалын Кубанын Даштыкы херектер министерствозу шиитпирлиг буруу шапкан. Венесуэланын эриктериниң тывылган болгаш колдуу-ла америк бүдүрүлгениң боо-чепсектерин Кубанын революцтуг чаза кажан-даа садын албайын келген. Бир эвес ол боо-чепсекти херек кырында Венесуэлаже сөөртүп киргени шын болур чүве болза, ол дээрге, АКШ-тын төп разведка эргелелинге хамааржыр чепсек-тир деп, Кубанын Даштыкы херектер министерствозунун медеглелинде чугаалап турар.

Венесуэлаже боо-чепсекти киргген деп Кубаны барымдаа чок болгаш калчаалыы-биле буруудадып турар чорукту революцтуг Кубага удур америк империализмнин болгаш оон айбычызы Венесуэланын президентизи Ромуло Бетанкурнуң «чаа сүлчээзи» кылдыр медеглелде айтып турар.

ТБЧ-ниң сессиязы ажылын дооскан

ВАРШАВА. (СЭТА). Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязы аңаа ажылын дооскан. Хааглыг пленарлыг хуралга делегаттар элээн каш документилерин болгаш резолюцияларны бадылаан.

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязы хөделишкиннерже кыйгырыгны, Куба талазы-биле, Мурнуу Вьетнам талазы-биле, Африкада португали колониялар талазы-биле, Мурнуу Африка талазы-биле, Лаос талазы-биле, Көрей талазы-биле, Малайзия федерациязының талазы-биле резолюцияларны, национал хосталыышкынның айтырыгларының талазы-биле резолюцияны, палестин айтырыкының талазы-биле резолюцияны болгаш Камерунда байдал дугайында дыңнадыгны хүлээп алган.

Айвор Монтегю (Англия) түңнел чугаалаан.

Тайбын дээш шавышкынче шилчиринче бүгү кижилерни тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң сессиязы кыйгырган. Ядролуг дайынның өлүмнүг кыжанны ам-даа делегейниң кырында астына берген турбушаан-дыр деп, ТБЧ-ниң түңнел хуралынга хүлээп алган хөделишкиннерже кыйгырыгда онзалап демдеглеп турар. Бүгү-ле хевириңң ядролуг чепсээн мөңгеэн-биле узуткан чок кылган турар ужурлуг, ядролуг шемелделерни кезиг-чамдык хоруглаар дугайында Москва кереэзин — ол дээрге чүге эгезидир. Бистер улам бурунгаарлаар ужурлуг бис.

Бүгү-ле ядролуг шемелделерни хоруглаарын чедип алырынче, янзы-бүрү хевир-биле, ооң иштинде хөй талалыг ядролуг күштерни тургузарының аргазын-биле-даа ядролуг чепсектиң тарап пептерээрин чайладырынче Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлели кыйгырган. Бистер ядро чок зоналарны тургузарын, ядролуг чепсекти хереглээринден ойталаарының, шериг бюджеттерин кызыгаарлаарының болгаш кызырарының дугайында дугуржулгаларны, делегейниң маргылдаалыг айтырыгларын чугаалажыышкынларының аргазы-биле шиитпирлээрин чедип алыр ужурлуг бис деп, кыйгырыгда чугаалаан турар. Чепсегленишкинин дүжүрер талазы-биле 18-тин комитедин чепсегленишкинин бүгү-ниити болгаш контроль-биле дүжүрер дугайында керээже оруктан улам ыңайгы базыныларны кылган турарын бистер иегээр ужурлуг бис.

Чепсегленишкинин дүжүрер чорук болгаш национал хосталыышкын, тайбың дээш демиселге бот-бодун немежин турар. Бирээзи өскезин быжыглап турар деп, хөделишкиннерже кыйгырыгда онзалап демдеглеп турар.

Колониалдыг дайыннарны, өске чурттарының иштики хереклериниге холгаарлаар чорукту соксадырын, өскениң девискээриндe шериг баазаларын узуткаарын, өскениң девискээриндe даштыкы шериглериниң өөредилгелерин кылырын хоруглаарын Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлели негеп турар. Аймак-сөөк илгаар чоруктун, делегей садыглажылгазынга аймак-сөөк ылгаар хемчеглериниң кандыг-даа хевирлериге, ядыы чурттарны хоозурадырынга, оларның курлавырларын дээрбедээрингe ТБЧ удур туржун турар.

Ол сорулгаларны чедип алыр төлээде, төөгүде деңнежир чүве чок болуп турар калбак кампанияны чорудары эргежок чугула деп, кыйгырыгда чугаалаан турар. Тайбыңга ынакшылдыг бүгү-ле шимчээшкиннер чаңгыс эчис сорулгалыг. Боттарының күжениишкиннерин каттыштырарынче бүгү кижилерни ТБЧ кыйгырып турар.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

1963 чылдың акша-бараан латареязының сески үндүрүлгезиниң ойнаашкынның тиражы 1963 чылдың декабрь 22-де Курск хоорайга болур.

1963 чылдың акша-бараан лотериязының сески үндүрүлгезиниң биледин 30 көпеек-биле садып алгаш, Чаа чылдың эки белектерин — «Москвич» деп автомашинаны азы «Планета» мотоцикльди, пианинону азы «Саратов-2», «Ока» азы «Мир» деп соодукчуларны, фабрикага кылган хевисти, дааранар азы хеп чүүр машинаны, радиоприёмникти азы электрограммофонну ойнап ап болур силер.

Лотерея билеттерин ажаалга кассаларындан, магазиннерден, харылзааның бүдүрүлгелеринден, кинотеатрларның, аэропорттарның болгаш автовокзалдарның кассаларындан садып ап болур.

Лотерея билеттерин садып алыңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Күрүненин 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чэшкининиң талазы-биле ойнаашкыннарның алды кол тиражтары чыл бүрүде январь 30-де, март 30-де, май 30-де, июль 30-де, сентябрь 30-де, ноябрь 30-де болгаш чедиги немелде тиражы сентябрь 30-де болуп турар.

Чээшкининиң облигациялары кол тиражтарга 5.000, 2.500, 1.000, 500, 100 болгаш 40 рубль түнүг ойнаашкыннар, а оон аңгыда немелде тиражка 10.000 рубль түнүг ойнаашкыннар таваржыр.

Күрүненин 3 хуулуг иштики ойнаашкынның чээшкининин 1964 чылдын сентябрь 30-де болгаш 1964 чылда күрүне бюджединин төлевилелии бадылаан.

Улус төлээлекчилериниң Бүгү-кыдат хуралының сессиязы хагдынган.

Барымдаа чок буруудадыышкын

Венесуэлаже боо-чепсекти киирген деп Кубаны барымдаа чок болгаш калчаалыы-биле буруудадып турар чорукту революцтуг Кубага удур америк империализмнин болгаш оон айбычызы Венесуэланын президентизи Ромуло Бетанкурнуң «чаа сүлчээзи» кылдыр медеглелде айтып турар.

ТБЧ-ниң сессиязы ажылын дооскан

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Ажаалга кассаларыныҢ эргелели.

№ 17 талоннуг облигацияларны садып алыңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

СЭТА-ның дыңнадыглары

Далластың политиказынга бүзүреп болбас

ВЕНА. (СЭТА). Кеннедини Освальд боолаан, туттуруп хоруглаттырарының мурнунда Освальд полицейжини өлүрген дугайында хөй санныг бадыткалдар, бистин эргевисте бар деп Далластын полициязы бадыткап турар дээрзин Австрияның неделя санында үнер «Нейе иллюстрирте» журналы чоокта чаа бижээн. Ынчалза-даа оон соонда болгулаан чүүлдерниң ужурунда Далластын полицейжи эрге-чагыргаларынга канчап-даа бүзүреп болбас. Кеннедини сөөк-язы ылгаар кижилер чок кылган болгаш хээлилеттиргeн полициянын дузазы-биле (ындыг чорук АКШ-ка черле болур) буруу чок кижини өлүрүкчү кылдыр айыткан бодалдан ойталаары чиик эвес деп, ол журнал үргүлчүлеп бижээн. Освальд бодунун буруулуг эвезин медеглээн соонда дораанна эрге-чагыргалар оны чок кылын каан, Освальдыга удур буруудажыышкынның буурап дүжериниң айыылы тургустунуп келген эвес бе? — деп айтыгыг салдынар апаардыр деп «Нейе иллюстрирте» бижээн. Полицейжи эрге-чагыргалар ол кижини боттарының сорулгаларынга ажыглаан магат чок.

Кеннедини четпес камгалаан Далластың полициязы дыка хөй частырыгларны база кылып, хөй будулгаазынныг түүлдерни болдурган деп, ол журнал түннеп бижээн. Оон ужурунда мындыг кажар арганы кылганы мырынай билдингир-дир: президент өлген соонда өлүрүкчүнү ыяавыла илередип тывар ужурлуг, оон башка полицияны мырынай бойлаан полиция кылдыр буруудадып болур. Оон түннелинде буруунун бадыткаашкыннарын далаш-биле чогаатканн, а ол бадыткаашкыннар бүзүрелдиг эвес болуп илереп кээрге дораан-на нүгүлге таварышкан өлүрүкчүнү чок кылыр деп дужаал бергени ол боор. Ол дугайында полицияга найыралчы, дүнеки клубтун ээзинден дузаламчы дилээн-дир. Клуб ээзинге хосталганы болгаш алдарны аазап турарлар. Освальдыны өлүрүнге таарымчалыг байдалдарны Рубиге берген.

Күрүненин холунга

КОЛОМБО. (СЭТА). Цейлонга бензинни, керосинни болгаш дизель одалгазын даштыкыдан киир сөөртүрү, дашкаар үндүрери, садары болгаш хуваары 1964 чылдын январь 1-ден эгелээш күрүненин национал нефть каттыжыышкынынын эргезинче шилчиир.

Цейлон чазактын ол шиитпирин өзугаар Цейлоннун нефть каттыжыышкыны мурнунда даштыкынын нефть компанияларынга — «Эссо» болгаш «Калтекс» деп американ болгаш «Шелл» деп англи компанияларга хамааржып турган бензин кудуп бээр 525 черлериниң 262-зин бодунун холунга алыр деп шиитпирлээн.

Ол шиитпир күштүг болуп эгелээнде, Цейлонга ужар чүүлге хереглээр кывар чүүлден аңгыла нефть продуктуларын садарынга болгаш хуваарынга бүгү эргелер каттыжыышкынның холунче шилчиир.

Турцияда чазак кризизи

СТАМБУЛ. (СЭТА). Турец чазактың албан-хүлээлгеден дүшкени-биле холбаштыр, президент Гюрсель радио дамчыштыр чүве чугаалааш, кризисти чоокку үеде шиитпирлээн турарын медеглээн. Амдыызында чаа чазакты тургуспаан турда, бодунун албан-хүлээлгезин күүседирин үргүлчүлээрин Иненюнун чазаандан президент дилээн.

Иненюнун чазаанын албан-хүлээлгеден дүшкен чоруу манаттынмаан чүве эвес. Каттышкан партияларның аразынга иштики болгаш даштыкы политиканын янзы-бүрү айтырыгларының талазы-биле чөрүдээлер каттышкан ийиги чазактын тургустунганының баштайгы хүннеринде-ле илереп келген.

Чооката чаа болган муниципал соңгулдазынга «чөптүг чоруктун» оппозициялыг партиязы тиилээн соонда, «Чаа Турцияның партиязының» болгаш республиканчы тараачын национал партиянын удуртукчулары каттышкан чазактан үнгенинин дугайын медеглээнде, ынчан кризис кедереп үнген.

Иненюнун улусчу-республиканчы партиязының чаңгыс партиялыг чазакты тургузарынга четчир санныг бадылаашкыны меджлисте чок болган төлээде, кризисти шиитпирлээри «чөптүг чоруктун партиязы» — мурнунда премьер-министр турган Мендерестин демократтыг партиязының херек кырында ызыгуур салгакчызы — улусчу-республиканчы партия-биле чаа каттыжыышкынга киреринге чөпшээрежир бе дээрзинден хамааржыр.

Ажыы-биле чугаалаан

БОНН. (СЭТА). Дайынчы ракеталарны тургузар талазы-биле ажылды ГФР-де чорудуп турар. Кукскхафен районунга барыын-герман ракеталарны декабрьның 5-те шенеп көрүп эгелээр деп турары-биле холбаштыр. «Ваффен Унд Люфтрюстунг Аг» деп акционер ниитилелиниң хайгаарал чөвүлелиниң даргазы Бегнер ол дугайын дыңнаткан.

Шериг ракеталарын тургузарының талазы-биле чорудуп турар ажылдарның дугайында кандыг-бир тодаргай чүүлдү Бегнер бодунун медеглелинге дыңнатпаан, ынчалза-даа «Франкфуртер Рундшау» солунун демдеглеп турары-биле алырга, Бегнер мынча деп медеглээн: — «Бис ону кылып турар бис, ынчаарга бис ону чажырбайн турар бис».

Барыын чүктүг янзы-бүрү чурттарындан он-он шериг болгаш техниктиг тускай эртемниглер ол шенелделерге киржир деп турар.

ГФР-ниң канцлери Эрхардтың парлалга конференциязы

БОНН. (СЭТА). Эрхардтың ГФР-ниң канцлериниң албан-дужаалынга олурганынын соонда баштайгы парлалга конференциязы декабрь 3-те Боннга болган.

НАТО-нун «хөй талалыг ядролуг күштерин» тургузарынга хамаарыштыр Эрхард бо айтырыгны Бонн — Вашингтон мындыг ийи тала-биле шиитпирлевес ужурлуг деп чулчураан. Бо херекке «хамыктын мурнунда саң-хөө талазы-биле Барыын таланын өске-даа чурттары киришсе чогуур дээрзин ол чугаалаан. Эрхардтын сөзүнден билдинин турары-биле алырга, ядролуг чепсекке ГФР-ни кииреринге барыын-герман башкарыкчы бөлүктер бирги ээлчегде Вашингтонга кордап турар.

ГФР-нин канцлери француз-барыын-герман шериг-политиктиг керээнин мактап турган. Ийи күрүненерниң аразынга «найыралчы харылзааларны» болгаш «эң сырый кады ажылдажылганы» быжыглаары дээш туржур деп, ол чугаалаан.

ГФР-нин канцлери турган Аденауэрин негеп турганы ышкаш, Эрхард база-ла Бонн бүгү Германияның өмүнээзинден чүве чугаалаар эргелиг деп негелдени салып турган. Эрхард «бүгү Германия» дээш ГФР-нин чазаанын кандыг-ла бир «харыысалгазынын» дугайын чугаалап, тускай догуннаан немец күрүне — Герман Демократтыг Республиканың туруп турарын херекке албаан.

Барыын-европа эвилеядин ассамблеязынын сессиязынын доозулганы

ПАРИЖ. (СЭТА). «Ниити рынок-тун» алды чурттарынын болгаш Англияның бактаан турары барыын-европа эвилеядин ассамблеязынын ээлчеглиг сессиязы Парижте доозулган. Сессия дөрт хүн үргүлчүлээн. Барыын-европа эвилеядин ассамблеязы политиктиг болгаш шериг айтырыгларының талазы-биле чамдык сүмелерни хүлээп алган. Ол сүмелер күзээшкиннер шынарлыг болуп турар. Ылаңгыя сессияның киржикчилери «НАТО-нун хөй талалыг ядролуг күштерин» тургузарынын америк төлевилелинге удур саналдааннар.

Киштиң халаан уунче...

Бир эвес аңчы (ылаңгыя кишчи кижи) аңнап чорааш, серемчилелин бичии-ле ышкыныптар азы далажыр болза, ажык-олчаадан шынап-ла хайганы ол деп болур. Кишчи Давиик ол дугайын база-ла ынчаар бодап чораан. Оъжук хар башче хөме дүшпезин дээш, бирде ыыштар аразында ажык черлерже мунуп чораан чарызын албадап, бирде ыыштарның адаккы будуктарында өгбегер харларны даянгыыжы-биле дүжүр иде каап, бурунгаар чортуп эртер оруун, ында моондактарны карак чедер черленне көрүп ап чортуп орган. Улуг дааш-шимээн-даа үндүрбээн. Оон-биле кады, анчы Давиик мурнунда эрги, чаа истерни көрүп, куштун ужарын, ан-меннин халыырын кончуг таптыг дыннап, тайга анчызының чугаалап турары ышкаш, «киш чуртун шинчилеп» чорааны ол. Ийе, анчы кижи ындыг болур ужурлуг-даа...

Бодундан каш-ла метр мурнунда, ыргак дазыл кырында хар бурт дээнин Давик эндевээн. Чарызын дүрген доктаадыпкан. Чүү боор ол? Шөйбек кара чүве дазыл чанында ыцай болгаш, шетчигештер аразынче чиде дүшкен. Оон халаан уунче көре каапкан. Киш-тир дээрзин Давиик билген: халыырындан көөрге, черле киш, барган чери—чаш ыыштарлыг хорум. Кижиге хенертен таварышкан киш, чүнүп-даа мурнунда, хорум, дазыл азы ушкан ыыштар адаанга чаштынарын оралдажыр. «Ам холда киргенин-не бо, кежин безин холумда туттуунуп турган ышкаш-тыр...» деп, Давиик бүзүрелдиг боданган.

Бараан Давиик ол хүн база бир кишти хорумга адып алганы ол-дур. Ону киш аннаарынын ийи кол аргалары-биле олчалаан: бирээде, киштин турар черин чазыг чок тып келгени, ийиде, ыыштаар арганы дүрген болгаш шын ажыглааны.

Давиик—элээн каш чылларда киш аңнап, бодунун «Совет Тыва» колхозунун эки диртken аныык анчыларынын санынга-даа кирип турган. Ол арга-дуржулгалыг хоочун анчылар Бараан Далдай, Бараан Тала, Бараан Серинчик, Бараан Дажырган болгаш өскелернин-даа байлак дуржулгазын өөренип, ону херек кырында ажыглап келген. Чамдык аныык анчылар чүгле өске кижиниң ынчаар-мынчаар аннаарын өттүнерин оралдажыр боор чүве болгай. А эш Давиик ындыг эвес. Ол чүнүн-даа мурнунда, хөй арга-дуржулгаларны өөренип албышаан, оларны херек кырында ажыглап, харын-даа чамдыкта улам-на байлакшыдарынга кончуг кызымак кижи. Ан, куш бүрүзү амыдыраар онзагай черлерлиг болганда, ол черлерни билири, аннын «аажы-чаңын» өөренири ынчаңнан кончуг чугула дээрзин ол эки билир.

Эрткен күзүн аңчылар тайга, сынарже үнер деп турда, Давиик-биле ужурашкан мен.

— Киш аннаарда кандыг-кандыг арганы хереглээр силер? — деп, чугаа кадында айтырган мен.

— Истээр, ыыштаар, одарлаарын кедээр, киштин чип турар чемин тодарадыр...

Давиик оон-даа өске хөй аргаларын дугайын күзелдии-биле чугаалаан чүве. Ол аргаларнын кайызындаа шын ажыглаар, аңаа өөренир болза, кишти улуг бергедээшкин чокка өлүрүп ап болур. Ынчалза-даа «аңчыны аң мегелептер» деп чугаалы үргүлчү-ле бодап чоруур херек.

Бараан Давиик бо чылдын аңныыр сезонунда аннап үнгеш, баштайгы ээлчегде 16 кишти эккелген. Аныык аңчы бо баштайгы олчазынга ара доктаавас деп шиитпирлээн.

А. СЫЫН-ООЛ.

ШЫДЫРААА

Тергиинниериниң шүүлдези эгелээн

Декабрь 5-те Коммунал ажыл-агый Министерствозунун клувунга республиканын эң дээре шыдыраачылары Тыва АССР-ниң шыдыраа талазы-биле 1963 чылда чемпиону ат дээш деминсежип эгелээн. Бүгү спорт ниитилелдериниңде 12 шилиндектер ында киржип турар. Ол бирги разрядчылардың аразында Тываның болгаш Кызыл хоорайынын чемпионнары чораан Ламаш-оол, П. Беркович, М. Хомушку, А. Полчаниновтар, республика найысылалынын бо чылгы чемпиону О. Христофоров олар бар.

Эртенгининиң он шакта маргылдаа эгелээн. Удаваанда баштайгы түннел кеступ келген: Зырянов аъдын ийи болга орнапкаш, оонну дынзылар бодаан, ынчалза-даа кежүг чедишкин чок болган — түннелинде ол Берковичиге дүжүп берген. Шыырак ойнакчыларын бирээзи — Чыргал-оол удурланыкчызы Чамзырайнал кажарлап каан дузаан көрбейн, ноян шугумунга мерзезин базыртышкаш уттуруп алган. Кенин-Лопсан биле Христофоровтун салыы 22-ги көште хайымнашкан. Аныык шыдыраачы Оюн бодунун хоочун удурланыкчызы Хомушкуга удур агы-биле ойнап эгелээш, орту кирип чорда-ла, бергедээшкинге таварышкаш, сөөлүнде шагы төнгени-биле уттурган.

Бо ужуражыышкындан Лисицкий биле Полчаниновтун оюну солун болган. Олар испан көштү шилип алганнар. Каш чыл иштинде ойнаваан болгаш Полчаниновтун практиктиг ойнаары кошкак болуп көзүлген. Ол кара тевезин аная-ла алзыпкан, ынчалза-даа нарын арганы өй-шаанда хереглеп турган, байдалын экижидип, удар байдалга турган салыы соңгаарлаттынган.

О. ИРГИТ,
Маргылдааның кол судьязы.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Призвание» 10, 12, «Бистиң херимивис ишти» 2, «Гангстерлер болгаш Филантроптар» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга программалар 10. «Чажыт дываажаң» 11, 1, 3 шактарда. «Бүгү чүве кижилерге артып каар» 3, 7. «Герои ринга», «Олар силерниң өөнүктериңер», «Бүгү чүве кижилерге артып каар» 9 шакта.

«ЕНИСЕЙ»: «Күзелдерге уткуштур» 2.30 «Идегелдиг чөлеңгиш» 4.30, 6.30 Продленная молодость», «Когда торжествует зима, «Күзелдерге уткуштур» 8.30 шакта.

«ВОСТОК»: «Айлаң куштар ырлап турда» 3.15, 7.15 «Леди Гамильтон» 5.15 «Сокровищница морской славы», «Леди Гамильтон» 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнун 24 — 63, редакторнун оралакчыларынын 35 — 24.25 — 38, идеология хилдизинин 37—13: харыысалгалыг секретарызын 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64 чагда, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистеринин 21—27, иштики информация килдизинин бухгалтериянын 31—75, корректорларның 21 — 47.20 — 60, солун келбейн барганда 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01509 Культура министерствозунун типографиязы

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ ПЛЕНУМУ ДААРТА, ДЕКАБРЬ 9-та, МОСКВАГА АЖЫТТЫНАР

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 8 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 289 (5693).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

ХИМИЯ — КИЖИНИҢ КҮШ-АЖЫЛЫН КАМНААРЫНЫҢ ҮНЕР ДӨЗҮ

Бистиң индустриявыстың өске чаңгыс-даа адыры ам химия үлетпүрү мышкаш, партияның болгаш чурттуң кичээнгейин шак ынчаар хаара тутпайн турар. Сөөлгү алды чылдарның дургузунда химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айтырыгларын ТК-ның Пленумунга чугаалажып көөрү-биле үш катап тургузуп турар. Химияның айтырыгларынга хөй кичээнгейин XXI болгаш XXII съездилерге, а ол мышкаш партияның Төп Комитединиң өске-даа элээн каш пленумнарынга, ылаңгыя эрткен чылдың ноябрьда болган Пленумга салып турган.

Химияга ындыг кичээнгей салып турар чорук—чурттуң бүдүрүкчү күштерин быжыг эртемниг үндезинге хөгжүп база башкартынып турар дээрзиниң бир чайынналчак херечизи-дир. Амгы үеде улус ажыл-агыйын химияжыдар чорук бүдүрүкчү күштерин хөгжүдериниң херек кырында боттуг хоойлу ёзугаар болур чүүлү дээрзин партияның чогуур үезинде көөрүнүң болдунар аргазын чогум-на ол үндезин берип турар.

Чурттуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге химияның ролюн үнелээр төлээде, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Н. П. Федоренконуң кылган санаашкынын чижек кылдыр киирип көрээлиңер. Кол перспективаның төнчүзүнге чедир (1980 чылга чедир) химия чуртка—үш килограмм тараа бүрүзүнүң бир килограммын, ийи азы үш килограмм картофельдиң болгаш ногааларның бир килограммын, беш килограмм чуур херекселдериниң дөрт килограммын, конструкциялыг материалдарның (кара металлдарга хамаарыштыр алырга) үш кубометр бүрүзүнүң бир кубометрин болгаш бүгү пөс-таавының кезинн бээр.

Материалдыг үнелиг чүүлдерин тургузарынга химияның шак ындыг улуг ролюнүң ужуру чүдел дээрге, ол бүгү чүүлдерин кижиниң күш-ажылының эң-не эвээш чарыгдалыбиле бүдүреринге ооң дузалап турарында болур.

Ооң аңгыда база бир ийи чижектен киирип көрээлиңер. Бистиң үевисте каучуктуң ролю бүгүдеге билдингир. Автомобиль, самолёт болгаш техниктиг депшилгениң амгы үедеги деңнелин тодаргайлап турар өске-даа хөй чүүлдер каучук чок болза туруп шыдавас. Бир муң тонна каучуктуң шуут бодун алыр төлээде, 5.500 кижи чыл дургузунда үш миллион хире каучук ыяжын болбаазырадыр ужурлуг. Ынчаарга амгы үениң химия заводунга муң тонна синтетиктиг каучукту чыл дургузунда 15 кижи бүдүрүп үндүрүп шыдаар-дыр.

Химия чиг-эдиниң эң чугула хевирлериниң бирээзи этилдиг спирт болур. Синтетиктиг каучукту ол спирттен кылып турар. Чаңгыс тонна ындыг спиртти синтетиктиг арга-биле болбаазырадырга (нефтиден азы бойдус газындан), ону аъш-чем чиг-эдин ажыдып тургаш алырынга бодаарга, 50 катап эвээш күш-ажылды чарыгдаары негеттинер. Ынчаарга бир тонна этилдиг спирт бүрүзүнге 4 тонна тараа азы 12 тонна картофель камнаттынар.

Чурттуң химия үлетпүрүн болгаш химия талазы-биле эртем-шинчилел ажылын хөгжүдеринге партияның Төп Комитединиң май (1958 чыл) Пленуму төөгүлүг черни эзлээн. Химия үлетпүрүн дүргедээшкининг хөгжүдериниң соңгаарладып болбас эргежок чугулазының ханы үндезилээшкини ол Пленумга эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинде, Пленумнуң шиитпирлеринде бердинген.

Май Пленумунуң соонда күрүне экономиказының ол чугула адырын калбартырынга аажок хөй түңнүг хөреңгилерин үндүрген, ол хөреңгилер Совет эрге-чагырганың бүгү дөртен чылдарының дургузунда химияга үндүрген капитал салышкыннарындан ажып турар. Чеди чылдың чүгле дөрт чылдарының дургузунда безин 200 хире чаа химия бүдүрүлгелери болгаш аажок улуг цехтер ажыглалга кирген. Химия талазы-биле эртем-шинчилел ажылдары калбарган. 28 чаа институттарны тургускан; эртем ажылдакчыларының саны ийи чартык катап көвүдээн; химия эртеминге акшаландырылга үш чартык катап өскен.

* * *

Бүгү чер бөмбүрзээн ниитизи-биле алырга, химия үлетпүр бүгү үлетпүрнү ниитизи-биле алганындан дыка бедик темпилер-биле хөгжүп турар. АКШ-та аар индустрияның ол адыры күчүзүнүң талазы-биле капиталистиг делегейниң бүгү күчүлериниң барыкла дең кезин болуп турар. Чижээ, 1953 чылдан 1960 чылга чедир АКШ-ка үлетпүрнүң чылда ортумак немелде өзүлдези мындыг болган: бүгү үлетпүр талазы-биле—2,5 хуу, а химия талазы-биле — 8,5 хуу.

Капиталистиг делегейниң ол бирги чуртунда химия ам бараанныг продукцияны саарганының түңүнүң талазы-биле үлетпүрнүң бүгү адырларындан үшкү черни болгаш кол капиталының талазы-биле дөрткү черни эзлеп турар.

Бүгү делегейде химия бүдүрүлгезиниң кайы хире дүрген хөгжүп турары синтетиктиг чуктарны болгаш пластмасстарны, синтетиктиг болгаш кылымал волокноларны бүдүрүп турарының чижээнден тодаргай көстүр. Бо чүс чылдың эгезинде синтетиктиг чуктарның болгаш пластмасстарның чылда бүдүрүүшкүнү бүгү делегейге 20 муң тонна болуп турган; чүс чылдың ортаа үезинде ол чурагай бүдүн чартык миллион тонна чедир көдүрүлген, а 1961 чылда—7 миллион тонна четкен. 1938 чылдан 1959 чылга чедир натуралдыг пөстаавы волокнозун делегейге бүдүргени 9,6 миллион тонна турганындан 16,2 миллион тонна четкен, а кылымал болгаш синтетиктиг волокнону бүдүрүп үндүрери ол-ла үениң дургузунда 0,87 миллион тоннадан 3,1 миллион тонна четкен.

Делегейде АКШ-тың соонда ийиги черни эзлеп турар ССРЭ-ниң химия үлетпүрү, үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай капиталистиг чурттарнынга бодаарга, дыка дүрген темпилер-биле хөгжүп турар.

Чижээ, химияның «чемижи» болур күгүр кислотазын ап көрээлиңер. Бистер 1937 чылда күгүр кислотазын Франциянындан эвээшти болгаш Англиянындан бичин-ле хөйнү бүдүрүп үндүрүп турган бис. 1961 чылда биске күгүр кислотазын Франциянын болгаш Англиянын катай алганындан хөйнү бүдүрген (5,7 миллион тонна).

1958 чылдан 1961 чылга чедир Совет Эвилелинге синтетиктиг чуктар болгаш пластмасстар бүдүрери 60 ажыг хуу көвүдээн, а АКШ-ка — 36 хуу, Англияга—47 хуу көвүдээн. Ол-ла үениң дургузунда ССРЭ-ге кылымал болгаш синтетиктиг волокнолар бүдүрери бүдүн чартыктан ажыг катап көдүрүлген, а АКШ-ка—20 хууга көдүрүлген.

Ынчалза-даа көргүскен чижектер эрткен үениң херээ-дир. Бистиң химия үлетпүрүвүс эң-не чоокку үеде делегей практиказынга туруп көрбээн шак ындыг шапкыны-биле хөгжүүр.

Ынчаарга ооң-биле чергелештир эң чугула химия продуктуларын — минералдыг чемишчидилгелерин, пластмасстарны, химиктиг волокноларны — бүдүрериниң талазы-биле бистиң чуртувус ол чүүлдерин кижи санынга онааштыр алырга, АКШ-тан болгаш үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай капиталистиг өске-даа чурттардан амдыызында хожудан турарын көрбейн барып болбас.

Мындыг чижекти ап көрээлиңер. 1960 чылда АКШ-ка этилдиг спирттиң чүгле 7,5 хуузун аъш-чемниң чиг-эдинден бүдүрген, а биске — 60 ажыг хуузун аъш-чемниң чиг-эдинден бүдүрген, аңаа миллион-миллион тонна тараанны болгаш картофельди чарыгдаан-дыр.

Химия — кижиниң күш-ажылын камнаарының аажок улуг үнер дөзү. Ол дээрге—бойдуста чок болуп турар бедик шынарлыг чаа синтетиктиг материалдар-дыр, ол дээрге көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедири-дир, технологтуг чорудулгаларны шапкынчыдарыдыр, ол дээрге улустуң херегле чүүлдериниң элбек болуру-дур. Химияны болгаш химия үлетпүрүн дүргедээшкининг хөгжүтпейн тургаш, техниктиг депшилгени хандырар арга чок. Партия ынчаар өөредип турар.

И. АРТЕМОВ,
СЭТА-ның хайгааракчызы.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ—ДҮЖҮТТҮ ДЫКА БЕДИДЕР

Даарта, декабрь 9-та Москвага Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң эзлчеглиг Пленуму ажыттынар. Пленумга амыдыралчы чугула айтырыг—химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдериниң болгаш улус ажыл-агыйынга химия продуктуларын база материалдарын калбаа-биле ажыглаарының дугайында айтырыгны чугаалажыр. Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедир талазы-биле партияның айтып турар хемчеглери болза, тараа болгаш өске-даа культураларның дүжүдүн бедидериниң боттуг аргалары болур.

Колхозтарга болгаш совхозтарга кээп турар чемишчидилгелерни дүжүттү бедидеринге улуг ажыктыг кылдыр база камналгалыг ажыглаар сорулга көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының мурнунда туруп турар. Ындыг турбуже бистиң республиканың ажыл-агыйларынга сөөртүп эккелген минералдыг чемишчидилгелер багай ажыглаттынып турар. Чижээ, 1963 чылда алдынган 2070 тонна чемишчидилгеден 1900 тоннаны хөрзүнге төп ажыглаан. «Сельхозтехниканың» складтарында 156 тонна янзы-бүрү минералдыг чемишчидилгелер ажыглаттынмайн чыдар. Бо чылын эң куду дүжүт алган «Найырал» совхоз суперфосфатты шоодайларга шыгжап чыттыргаш, күзүн аңгыс андарылгазы-биле кады хөрзүнге төккен чүүл бар.

СЭКП ТК-ның амгы Пленумунга химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдерин шиитпирлээр чүве болганда, чурттуң көдээ ажыл-агыйы, ооң иштинде бистиң республиканың колхозтары болгаш совхозтары 1964 чылда минералдыг чемишчидилгелерни кажангызындан-даа артык хөйнү алыр апаар. Сорулга чүл дизе, химия үлетпүрүнүң берип турар килограмм чемишчидилге бүрүзүн камнап кадагалаары болгаш дүжүттү бедидеринге чөп ажыглаары болур. Колхозтарга болгаш совхозтарга чер ажылының ажылдакчыларының, механизаторларның, бригадалар болгаш звенолар удуртукчуларының өөредилгезин организастаары, ховуларга чемишчидилгени шын төгеринге оларны өөредири чугула. Бүдүрүлге эргелелдери болгаш парткомнар болза, ажыл-агыйларга чемишчидилгелерни шын ажыглаарының тодаргай хемчеглерин ажылдап кылыр ужурлуг.

Минералдыг чемишчидилгеден аңгыда, хөрзүннүң үнүш-дүжүттүүн бедидериниң бир чугула курлавыры түс черниң органиктиг чемишчидилгези болур. Ындыг чемишчидилге бистиң республикада мал өдээ болур болгаш ооң курлавыры ажыл-агый бүрүзүнде четчир. СЭКП ТК-ның Пленумунга уткуштур республиканың чамдык районнары, ажыл-агыйлары шөлдерже өдек сөөртүлгезиниң ажылын эки организастаан.

Декабрь 1-ге чедир Бии-Хем район өдек сөөртүлгезиниң планын 76,7 хуу, Таңды—42 хуу, Чөөп-Хемчик—56 хуу күүсеткен. Таңды районнуң «Межегей» совхозу 12 муң тонна өдекти шөлдерге төккен. Ол ышкаш дуржулга станциязы, «Революцияның чалбыыжы» колхоз, «Элегес», «Улуг-Хая», «Чыраа-Бажы» совхозтар болгаш Каа-Хемде «Тиилелге» колхоз тарылга шөлдеринче өдек сөөртүлгезин эки организастааш, ам планда көрдүнген өдектиң кол нуруузун сөөртүп апканнар.

Ындыг болза-даа органиктиг чемишчидилгени ажыглаарының ужурдузазын чамдык черлерде чедир үнелеп көрбейн, бо ажылды амга чедир шулуудатпайн турарын демдеглезе чогуур. Декабрь 1-ге чедир өдек сөөртүлгезиниң планын Каа-Хем район чүгле 31,4 хуу, Улуг-Хем — 17,7 хуу күүсеткен. Каа-Хемде Ленин аттыг колхоз бо ажылга амдаа кирбээн. Улуг-Хемде «Найырал» совхоз планын чүгле 11,6 хуу күүсеткен. Таңды районда тараалаң совхоз болур «Тиилелге» өдек сөөртүлгезин чаа эгелээн болгаш 20 муң тоннадан чүгле 264 тоннаны сөөртүп алган. Республикада ниитизи-биле өдек сөөртүлгезиниң планы 35,3 хуу күүсеттинген.

Колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары, агрономнары, бригадирлери өдек сөөртүлгезин келир чылдың дүжүдүнге кышкы агротехниктиг хемчеглерниң кол чүүлү кылдыр көрзе чогуур. Ынчангаш өдек сөөртүр ажылга бригадаларны, звеноларны быжыглап, оларны четчир транспорт-биле хандырза чогуур.

Келир чылдың дүжүдүнге чемишчидилгеден аңгыда, тракторларның, кожуг чепсектериниң септелгези, механизатор кадрларның белеткели, үрезин арыглаашкыны дээн ышкаш белеткелдер база хүннүң эң чугула айтырыы болуп турар. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга төлептиг ужуражыры-биле социалистиг чарышты калбартпышаан, Бии-Хем районнуң ажыл-агыйлары тракторлар септелгезиниң планын декабрь 1-ге чедир 56,5 хуу күүседип, кварталда септээр трактор аңдазыннарын, сеялкаларны септеп апканнар. Ол ышкаш Каа-Хем районнуң колхозтары тракторлар септелгезиниң планын 54,8 хуу, Барыын-Хемчикте «Шекпээр» совхоз 90 хуу чедир күүседи берген.

Ынчалза-даа республикада ниитизи-биле тракторлар септелгезиниң темпизи эрткен чылдагызындан дыка оожум болуп, квартал планы чүгле 37,4 хуу күүсеттинген.

Республикада үрезиннерни тарылгага белеткээр ажыл база дыка четпес чоруп турар. Хынаттынган үрезиннерниң 70 хуу хирези боктуг болган турда-ла, оларның арыглаашкынын оожум чорудуп турар. Шынары четпес үрезиннерни эки шынарлыг, сорттуг үрезиннерге орнаар ажыл организастаттынмаан.

Септелгениң темпизин дүргедедир, шынарын бедидер, бар үрезиннерни чажар шынарынга чедир арыглааш, шын шыгжап кадагалаар, четпес үрезиннерни сураглап тывар — бо бүгү хемчеглерни ажыл-агый бүрүзүнге канчаар эки организастаары, контрольдаары бүдүрүлге эргелелдериниң, парткомнарның хүлээлгези болур.

Техниканы өй-шаанда белеткээрибиле чергелештир, ону башкарып чорудар кижилер херек болгай. Ынчангаш, бүгү колхозтарга, совхозтарга, «Сельхозтехниканың» салбырларынга болгаш каттыжыышкыннарынга четчир санныг механизатор кадрларны белеткээр өөредилгени организастаар херек.

Хөрзүннү чемишчидери, часка техниканы, үрезинни хынамчалыг белеткээри, четчир санныг механизатор кадрларны өөредири—тараа болгаш өске-даа культураларның бедик дүжүдүн тарып өстүрерин хандырар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Декабрь 6-да ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы эш Н. С. Хрущевтуң даргалааны-биле болган, аңаа 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерин чугаалажып көрген.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының төлевилелиниң дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы эш П. Ф. Ломаконуң илеткелип болгаш 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелиниң дугайында ССРЭ-ниң Саң министри эш В. Ф. Гарбузовтуң илеткелип хуралга дыңнаан.

1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының төлевилелин партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, а ол ышкаш ажылчыннарның, инженерлериниң болгаш эртемденнерниң калбак киржилгези-биле ажылдап кылган. 1963 чылдың июнь 18-те СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң сураглыг чагаазында айыткан принциптер болгаш угланыышкыннар планның төлевилелиниң үндезининде салдынган. Ол принциптерни болгаш угланыышкыннарны ёзугаар үлетпүрнүң эң-не депшилгелиг адырларын база техниктиг депшилгени дүргедедиринге, ниитилел күш-ажылының камналгазынга дузалап турар бүдүрүлгениң ындыг тус-тус адырларын мурнадыр хөгжүдеринче шиитпирлиг угланыышкынны кылып турар.

Төлевилелде айыткан хемчеглерни хамыктың мурнунда химия үлетпүрүн колдадыр, ылаңгыя минералдыг чемишчидилгелерни, үнүштер камгалаар бүдүмелдерни, пластиктиг массаларны, химия волокноларны, синтетиктиг каучукту, аъш-чем чиг-эдиниң солукчуларын бүдүрерин хандырарынче, көдээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдеринче, эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга калбаа-биле нептередиринче болгаш чоннуң амыдырал деңнелин улам ыңай бедидеринче база чуртталга байдалын экижидеринче угландырып турар.

Планның болгаш бюджеттиң төлевилелдерин чугаалажып көөрүнге эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң даргалары, күрүне комитеттериниң даргалары, министрлер, ССРЭ-ниң төп албан черлериниң удуртукчулары киришкен.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерин чүүлдүг деп санаан.

Мооң-биле кады эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, улус ажыл-агый чөвүлелдериниң, күрүне комитеттериниң, министерстволарның болгаш төп албан черлериниң кичээнгейин капитал салыышкыннарның ажыктыын бедидериниң, бүдүрүлге күчүлерин дүрген ажыглалга киирериниң болгаш ажыглалга чаа киирген объектилериниң төлевилээн күчүлерин шингээдип алырының, ажыл-агыйның иштики курлавырларын ажыглаар чорукту экижидериниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукцияның бот-үнезин чиңгедириниң болгаш ооң шынарын экижидериниң эргежок чугулазынче көрүндүрген.

1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдерин ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле киирер.

ДОПЧУ ДЫҢНАДЫГ

Ажылчы чоннарның күзелин барымдаалаан база ажылчы чоннарның Тес-Хем көдээ район Совединиң күүс-комунуң шиитпирин ёзугаар Самагалдай көдээ Совединиң Белдир-Кежиг чурттакчылыг черни Тес-Хем көдээ районнуң Кызыл-Чыраа көдээ Совединиң составынга шилчидер дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму Чарлык хүлээп алган.

«Межегей» совхозтуң хойжузу КУУЛАР СЮРЮНЧАПТЫҢ ады чүгле ооң районунда эвес, харын бүгү республикада эки билдингир. Бо төнүп турар чылда дуржулгалыг хойжу ажыл-ишке улуг чедиишкиннерни чедип алган: чүс төрүүр хойдан чүс беш хураганнарны алган. Малчынның хою ам эки кыштаглаашкында турар.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

ПЛЕНУМГА БЕЛЕК

БАЙ-ХААК. (Телефон-биле). СЭКП ТК-ның эзлчеглиг Пленумун Таңды районнуң көдээ ажыл-агый ажылишчилери күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турар. Малдан алыр продуктулар талазы-биле боттарынга чылда алган хүлээлгелерин декабрь айның бирге чедир күүседип, улуг ажыл-ишчи тиилелгелерлиг болгулаан ажыл-агыйлар ында бар.

Районда «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң ажыл-ишчилери күрүнеге сүт садар талазы-биле чылда онаалдазын ол үеге чедир 117,6 хуу кылдыр күүседип, шупту 450 тонна сүт садар планныг тургаш, ону 528 тонна кылдыр хуусаа бетинде күүсеткен. Дуржулга станциязы база-ла ол талазы-биле хүлээлгезин 101,2 хуу кылдыр күүсеткен, азы 80 тоннаның орнунга 81 тонна сүттү күрүнеге садар аргалыг болган. Районда улуг ажыл-агыйларның бирээзи — «Тиилелге» совхоз ол талазы-биле онаалдазын база-ла күүседир чоокшулаан, сөөлгү хүннерниң медээзин ёзугаар алырга, 98,6 хуу кылдыр күүседип алган.

Ол-ла үеге чедир күрүнеге эът садар талазы-биле планын «Межегей» совхоз районда ажыл-агыйларны мурнай, 103,1 хуу кылдыр күүсеткен, күрүнеге совхозтуң ажылишчилери ниитизи-биле 3482 центнер эътти берген. Эът садар талазы-биле хүлээлгезин «Коммунизмниң херели» көдээ ажыл-агый артели база-ла ажыр күүседип. Төрээн чуртка 3225 центнер эътти берген. «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң ажыл-ишчилери ол талазы-биле боттарынга алган хүлээлгезин күүседириниң кырында келген — олар ооң 99,1 хуузун күүседип апканнар.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың дагжылары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга уткуштур Уралдың аар машина тудуунуң заводундан чаагай белекти алгаш, Тыва АССР-де эң-не күштүг экскаваторну чоокта чаа эптеп тургузуп алганнар. Бо хөй тонна деңзилиг, магалыг улуг деригни Ак-Довуракка тус-тус кезектерге чазып алгаш эккелген. Маңаа ону улуг дуржулгалыг машинисчи-экскаваторжу болгаш монтажчы Н. И. Силичиниң удуртулгазы-биле эптеп тургускан.

Комбинаттың кол механиги удурткан техниктиг комиссия экскаваторнуң ажылдаарын куругга болгаш чүъктүг шенеп көргеш, монтажчыларның кылган ажылын кончуг эки деп хүлээп алган. Ооң хымыжының ишкири 4,6 кубометр. Ол чүнү чугаалап турары ол дизе, экскаватор бир дескинип хөделип ажылдаанда 11,5 тонна даг-дүгү руданы чүдүрүп шыдаар дээрзи ол-дур. «ЭКГ-4,6» экскаваторну таарымчалыг ажылдатканда бир эзлчегде ол кайызы-даа 25 тонна чүък көдүрер 9 автомашиналарны чүдүрүп шыдаар азы 225 тонна чүъктү чүдүрер. Ам үеде комбинатта шак ындыг ийи экскаваторларны база эптеп тургузуп турар. Ам кол чүве болза, тудугжуларның эки ажылдаарында. Ол күштүг экскаваторларны хөделдирип ажылдадыр кижилер белен.

Чогаадыкчы, тургузукчу күш

Совет улуста бар бүгү-ле эң эки, эң маадырлыг болгаш кайгамчык чаагай чүүлдер Коммунистиг партияның шынчы дузалакчызы, курлавыр күжү—ленинчи комсомолдуң ады-биле сырый холбашкан. Бистиң алдарлыг комсомолчуларывыс болгаш аныяктарывыс боттарының улуг акылары коммунистерниң удуртулгазы-биле амыдыралды чаартырының дидим, күчүлүг армиязы болуп, коммунистиг ниитилелди тургузарынга күштерин, билиин, угаан-бодалын харамнанмайн берип турарлар.

Бүгү чурттаазы дег бистиң аныяк өскеннеривистиң шак ындыг маадырлыг ажыл-херектерин бистиң аныяк АССР-вистиң үлетпүрүнүң, көдээ ажыл-агыйының, культура тургузуушкунунуң базым бүрүзүнден көргүзүп болур. Бо талазы-биле чижек кылдыр үлетпүрде болгаш тудугда 3 муң ажыг комсомолчулар, комсомолчу-аныяктарның 62 бригадалары база көдээ ажыл-агыйда 7 муң ажыг кижи, аныяктардан тургустунган 70 сүт-бараан фермалары ажылдап турарын көргүзерге-ле четчир.

Бүгү-эвилелдиң комсомолчу шалыпчы тудуу—«Тыва даг-дүгү» комбинаттың аныяк тудугжуларының дугайында чаагай алдар нептереп турар. Олар бус күжү-биле ажылдаар электростанцияның ийи эзлчээн ажыглалга киирип, баштайгы тиилелгени чедип алганнар. Ам ында даг-дүгү арыглаар фабриканың бирги эзлчээниң шенелдезин декабрь 25-те киирер дээш күженишкинниг ажыл хайнынып турар.

Боттарының төлептиг шудургу күш-ажылы-биле бүгү-ниити хүндүткелди чаалап ап турар аныяк өскеннер бистиң республикада эвээш эвес. «Тыва даг-дүгү тудуундан» Владимир Вышневскийни, Иван Солосенковту, Наташа Кураеваны, Ооржак Калындууну, Хоптуш Чылбакты, «Тыва кобальт тудуундан» Анатолий Глуховтуң бригадазының кежигүннерин, Михаил Килинни, «Кызыл тудуундан» Виктор Магданы хамаарыштырып болур. Ол ышкаш көдээ ажыл-агыйда боттарының ажылхерээниң кайгамчык мастерлери өзүп үнген. Ылаңгыя аныяк саанчылар Елена Седен (Бии-Хем), Риша Куку (Тожу), Оюн Чечек (Таңды), Зоя Натпит-оол (Улуг-Хем) болгаш хойжулар Александр Тамба (Тес-Хем), Монгуш Сүрүн-оол («Сүт-Хөл» совхоз), Иргит Өнер-оол (Барыын-Хемчик) оларны болгаш оон-даа өске хөй-хөй аныяктарны адап болур.

Ооң-биле кады бистиң алдарлыг аныяктарывыстың ажыл-херээниң дугайын чугаалап тургаш, чүгле ооң чедиишкинниг талазынга доктаавайн, чамдык комсомол организацияларының ажылында чедир кылдынмайн турар ажылдар эвээш эвес, кылыр чүүлдер аажок хөй дээрзин база демдеглээр херек. Ылаңгыя аныяктар ортузунда кижизидилге ажылының чамдык черлерде чогуур негелдезинге чедир тургустунмаанындан ийи-чаңгыс аныяк кижилериниң талазындан коммунизм тургузукчузунуң моральдыг дүрүмүнге таарышпас үүлгедиглерни кылып турары чажыт эвес болгай. Совет аныяк кижиниң төлевинге канчан-даа таарышпас оорлаар, хулиганнаар, ниитиге ажыктыг ажыл кылбас ийи-чаңгыс аныяктарның Кызыл хоорайда, Барыын-Хемчикте болгаш өске-даа черлерде бар бооп турарын чоокта чаа болуп эрткен партияның XI область конференциязының делегаттары чөптүү-биле шүгүмчүлээн. «Тыва даг-дүгү», «Кызыл тудуг», «Тыва кобальт» ышкаш улуг-улуг тудугларда чамдык аныяк тудугжулар нормазын күүсетпес, ажыл шагы үзер чоруктар ам-даа үргүлчүлевишаан.

Ол бүгү фактылар чүнү көргүзүп турарыл? Ол болза хамыктың мурнунда оларда комсомол ажылының деңнелиниң чавызын көргүзүп турар. Бир эвес ол черлерде партия организациялары комсомол ажылынга удуртулганы күштелдирип, оларже хүн бүрүнүң кичээнгейин салган болза, ындыг четпестер чогуур өйүнде чайлаттынган турар дээрзин база чугаалаар херек.

Бөгүн, Кызылга комсомолдуң XI область конференциязы ажыттынар. Аңаа республиканың партия организациязының удуртулгазы-биле комсомолдуң чорудуп келген хөй талалыг ажылчорудулгазын түннеп чугаалашпышаан, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга аныяктарның киржилгезин улам күштелдиреринче, чеди чыл планын хуусаа бетинде күүседиринче оларның күжүн мөөңнээр талазы-биле хемчеглерни чугаалажыр. Ол ышкаш конференция комсомол ажылында, ылаңгыя аныяктар ортузунда кижизидилге ажылында четпестерни партийжи принципиалдыг ёзу-биле илередип, ону чайладырының тодаргай оруктарын айтыр.

Республиканың комсомол организациязы партия организациязының удуртулгазы-биле бодунуң мурнунда салдынган сорулганы алдарлыг күүседир, партияның Программазында мындыг сөстерни кеззәде удуртулга болдурар хүлээлгелиг.

«...Партия болза аныяктарны коммунизм дээш совет улустуң демиселинге чогаадыкчы, тургузукчу күш кылдыр көрүп турар.

Комсомол болза амыдыралдың бүгү талаларынга инициативаны болгаш эгелээшкинни улам улуг чергелиг илередип үндүрер, аныяктарның идепкейин база күш-ажылчы маадырлыг чоруун хөгжүдер хүлээлгелиг. Төрээн чуртка, улуска, Коммунистиг партияга болгаш коммунизмниң херээнге кызыгаар чөк бердиниишкинге, ниитилелдиң чаагай чоруу дээш күш-ажылга болгаш кандыгдаа бергелерни ажып эртеринге үргүлчү белен болурунга аныяктарны кижизидери, оолдар, кыстарның ниити эртеминиң база техниктиг билиглериниң деңнелин бедидери комсомол организацияларының ажылынга кол черни эзлээр ужурлуг».

Көдээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдери—

Баштайгы алдынган хемчеглер

Экономика талазы-биле хомудангай колхозтарны мурнаачылар-ның деңнелиниге чедирер талазы-биле алдынып турар хемчеглер дугайында чамдык айтырыгларны харылаал бээрин бистиң корреспондентивис Чөөн-Хемчиктиң колхоз-совхоз будурулге эргелелиниң начальнигиниң ораалачызы эш В. Б. Түметейден дилээн. Оларның беседазын моон адаанда парладывыс.

— Бо зонада кайы ажыл-агыйлар экономика талазы-биле хомудап турарларыл, Василий Божурович?

— Бисте 5 колхозтар экономиктиг хөгжүдеге талазы-биле хомудап каап турар деп тодараттынган: Чөөн-Хемчиктеге—СЭКП XXII съездиниң аттыг, Улуг-Хемде—«Күш-ажылдың хостуу», «Х Улуг-Хурал», Жданов аттыг, Барыын-Хемчиктеге—«Большевик» колхозтар.

— А оларның ындыг хомудаашкынының кол-ла чылдагааны чүү ирги?

— Ийе, чамдык ажыл-агыйларга чоруткан анализтериниң түңнелинде оларның экономиктиг хөгжүдезин хомудаашкынга таварыштырып турар кол-кол чылдагааннар тодаратты-нган. Ол болза чер ажылында агротехниканы сагывайн турары, суггаттыг черлерни херекке албайн каап, чемиштичидилгелерни багай ажыгдап турары. А мал ажылында чемгериглге базазының кошкаа, ук-саажыдыла ажылын багай чорудуп турары, малдың өлүп хораар чорууның база төрүүр малдарның кызыраар чорууның узуткаттынмайн турары, механизациянын кончуг оскүм чоруп турары, ажыл-агыйның түс-түс адырларында күш-ажылдың организастыынның кудузу, материалдыг сонуургадың принципвинде хажыдыышкыннарның бары болур-дур.

— Бо четпестерни узуткаар талазы-биле ам кандыг хемчеглер алдынып турарыл?

— Хамыктың мурнунда чер ажылының культуразын бедидери—кол айтырыг. «УТКА 25 чылы» совхозка тараа культураларын өстүрер талазы-биле ажылдап турган бот-оруула-чарылгалыг звено болза, түс-түс ажыл-агыйларга ындыг звеноларны тургузарының чугуазын көргүскен. Оон аңгыда мал ажылынга, хову ажылынга аңгы-аңгы бригадаларны тургузар чорук амыдралга бодуп шынаытпайн турар. Комплексилиг бригадаларны тургускулаалл, оларга мал ажылы биле хову ажылын тааржыр аайы-биле катай хүлээдип бээри эргежок чугула дээрзин дуржулга көргүскен. Ынчангаш бистер бо талазы-биле организастыг хемчегерни алгылаавыс. Тодаргайларга, СЭКП-ниң XXII съездиэн аттыг колхозтуң моон мурнунда турган хөй бригадаларының орнунда ам чүгле ийи комплексилиг бригада тургустунган. Оларда черни, техниканы, продуктузуг болгаш ажылчын малдарны быжыглаан. Черни ажыктыг кылдыр ажыглап, малдың продуктулуун дүрген бедидерииге күш-ажылды мин-чаар организастаары улуг рольлуг. «Күш-ажылдың хостуу» колхозта ындыг 3 бригадалар тургустунган.

Жданов аттыг колхозтуң экономика талазы-биле кошкаа, оон будуруп, садып турар продуктуларының хемчээлиниң эвээжин барымдаалаал, ону түскай ажыл-агый кылдыр артырбайн, экономика талазы-биле шыырак болгаш перспективтиг «Чоорааа» колхоз-биле каттыштырган. Жданов аттыг колхозтуң базазының комплексилиг бот-оруула-чарылгалыг бригаданы организастаап, оон бригадириниге көдээ ажыл-агый талазы-биле ортумак түскай эртемниг, дүржулгалыг эш М. Балчый-оолду томуйлаан.

— Суггаттыг шөлдерни четче амыглаар талазы-биле кандыг ажылдар кылдынган ирги?

— Бо чылын зонада бүгү суггаттыг шөлдериниң чартык кезиниден бичии-ле хөйү тарыттынган турган. А од тарыттынган шөлдериниң 7900 гектары, азы донгуп-ле 30 хуузу суггартынган. Чүгле моон безин чеже хире орулга чедир алдынмаанын санаап болур-дур. Ону болдурбас тө-зээде, 1964 чылда бүгү суггаттыг шөлдерни ажыглалга киирер херек. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхоз мурнунда шуут ажыглавайн турган 800 га суггаттыг шөлүүн бугаларын чаартып, оон 630 газының хараган, талын туруп аштаал, аңдарып алган. Артканын чазын аштап аңдарар. Аңаа кызыл-тас, кукуруза, ногаа тарыыр. Бо колхозта келир чылдың тарылга шөлүүн чаа структуразын ажылдап кылган болгаш аңаа тарыыр тараа культураларының чаа сорттарын сүмелээн. Колхозтуң сан-хөө байдалының ажыжырынге дузалыг кылдыр чазак черинин чөпшээрелиг-биле чөлилер төлээринин хуусаларын узаткан.

«Күш-ажылдың хостуу» колхозта 900 гектар суггаттыг шөлдүң үш суггарылга бугаларын катап ажыглаага киирериниң талазы-биле ажыл чоруттунган. Ол колхозка тараа культураларының бедик дүжүттүр үрединнерин алырын сүмелеп турар бис.

Ынчангаш моон-биле чергелештир келир чылдың бүгү тарылгазын кайы-даа ажыл-агыйларга хөрүзүүн баштай хынайчалыы-биле болбазырадып кылган черлерге чорударының хемчеглерин ап турар бис. Бедик шынарлыг үрединнер чажар, минералдыг болгаш органиктиг чемиштичидилгелерни долузу-биле ажыглаар.

— Ол колхозтарның мал ажылын дүрген сайзырадырының дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Бо талазы-биле бир-ле дугаарында ап чорудар хемчег болза, чедип алдынган эки дүржүлгаларны вептердивис, оларны ажыл-агыйларга бидилии-биле ажыглаарын чедип алыры болур. Бистиң зонавыстың колхозтарында болган совхозтарында 140 бот-оруула-чарылгалыг хойжу бригадалар ажылдап турараар. Оларның иштинден Социалистиг Бүдүүлүг ажылдың Маадырлары Кандан Уруженин, Ооржак Лопсанчаптың болгаш база ол шыкаш Хертек Даржаанын, Монгуш Лембидейниң, Донгак Седекиниң удуртқан бригадалары эки түңнелдерни чедип алгылааннар.

Зонада хойнуң дең кезинии, инектиң 40 хуузунуң уксаазы эки-життинген. Уксаа эки-жидерининиң айтырыын кыска хуусада шиитпирлээр, чоокку чылдарда бедик продуктулуг малдарны колдаткан турарын чедип алыр бис. Бо айтырыгны дүрген шиитпирлээринге малды тарып боозадыры кол рольду ойнаар. Бо чылын малды тарып боозадыры эрткен чыл-биле деңнээрге, хойга 18 хуу, инекке 48 хуу артыделиг болган. Хомудангай колхозтардан «Х Улуг Хурал»—инек тарыыр планын 108 хуу, «Күш-ажылдың хостуу»—хойну тарып боозадырын 117 хуу күүсеткилээн. Малды тарып боозадыр чорук, чүгле уксаа эки-жидерининге идиглиг эвес, харын оон-биле кады малдың кылырлар чоруун узуткаарынга чугула рольдуг. Ынчангаш бо чылын зонаның ажыл-агыйлары малды тарып боозадырын мурнундаазындан организастыг чоруткан. Ол ажылды херек кырында күүседип билир кижилерниң саны көвүдээн.

Бажаа-турлагны эки-жидер талазы-биле чамдык организастыг хемчеглер алдынгылаан. Чижээ, «Күш-ажылдың хостуу» колхоз хой малга 24 кажаа-ларны кылган. Жданов аттыг колхоз хой кажаазын бештн, инек кажаазын ийини немей кылган. Кыштагларга мал чемнери сөөртүүн база организастаан. «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң хаван фермазында 500 баш хавага самокормушкаларны кылган.

— Кадрлар айтырыының талазы-биле байдал мандыг ирги?

— Ийе, бо база-ла чугула айтырыгларның бирээзи болгай. Ажыл-агыйларны мергежилдиг, эртем-билиглиг кадрлар-биле быжыглаар дээш бо чылын дээди болгаш ортуурда-ан малчын-дыр.

Бо чылдың ноябрьның эгезинде Улуг-Бызыл деп черде кыштазынче кодан ирттерин кыштагладып чедире бергеш, оларны канчаар ажыглаарының планын кылып аскан.

Малды кыштан хүр ажыраринын эң чугула магадылалы — чайгы үеде одарлардың симиртири болур. Частан эгелээш-ле чайны өтүр бо малчын кодан ирттерни Чайлаг-Хемнин агы-каңгылыг одарларынга кадарып, кезек-кезек болгаш-да одарны солуп тур-

Барыын-Хемчик районнуң «Тээли» совхозунуң хойжузу Сая Будакай үе районда мурнакчы малчыннарның бирээзи болуп турар. Эш Будакай бо чылын малдың чаа төлүн менди ажаал алган болгаш хой санынган 2,6 кг дүктү кыргын алган. Оон-оларында ам 275 хой бар.

— Көдээ ажыл-агыйны көдүрер, көдээ ажыл-агый продуктуларының эдектиишин хандырар дээш, бүгү партияның, бүгү улустуң деминселиниге бичии-даа бол, бодумнуң күш-ажылчы салыышкынымны киирер мен — деп, эш Будакай чүтээлээн турар.

ЧУРУКТА: Сая Будакай.
Фото В. ЛУТКОВТУУ.

ЧЕДИ ЧЫЛДЫҢ КИЖИЛЕРИ

Чаагай чаңчылдың ээзи

Сат Сүге колхозтуң малын кадарып эгелээ-ле ам сес чыл ажып, тос чылче кирип турар. Ниитиниң малын кадарган чылдарынын иштинде оон кодан чыгызындан, кодан хоюнан хорамча чок болган. Чөөн-Хемчик районнуң СЭКП XXII съездизи аттыг колхозунуң малчыннарының аразында оон ажыл-ижи кескү черинің бирээзин эзлеп турар.

Чазын хар эрип, час дүжери биле, Сат Сүге кыштагда кажаазының көрженин хоорун каапкан, ук кажаанның септелгезин изиг чайын-на кылып алган. Кыштаглаашкынга ындыг баш удур белеткел оон ажыл-амыдыралында шуут чаагай чаңчыл апарган. Оон адазы Сат Сундуй Ынчангаш Сат Сүге алыс угундан малчын-дыр.

Кедээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидериниң шиитпирлиг чүүлдериниң бирээзи ажыл-агыйга бедик шынарлыг үрединнер турары болур. Үрединнерни чажар шынарынга чедир арыглап ажылдаары-биле чергелештир, оларны шын кадагалаарын организастаары эргежок чугула. Үрединнерни шын кадагалаарынга чүгле чидириглер-биле демисел эвес, харын оон-биле кады оларның сорттуг болгаш чажар шынарларын кудулаттазы база кол хамаарыкыр.

Бир эвес үредин тараанын өл-шыгы улуг болза, оон шынары кудулаар. Чүге дизе, ындыг тараа шыгжаага чыдырда, оон үнүүчели, шынырарын үнер күжү илереп, харын-да дүрген изин эгелээр болгаш аңмаарның хоралакчыларын өстүрер апаар. Моон үжурунда үрединнерни камгалап кадагалаар талазы-биле бүгү хемчегер болза оларны хоралыг чүүлдерден камгалаарынче утланган турар үжулуг.

Негелде ындыг турбуже, республиканың чамдык ажыл-агыйларында бо чурумну сагывайн, арыглаттынмаан болгаш өл-шыгы улуг үрединнерни шыгжап турар чүүл бар. Ындыг байдал Чөөн-Хемчик будурулге эргелелиниң ажыл-агыйларында көстүп турар. Чижээ, «Барлык» совхозта кызыл-тас үредини изий бергеи. Чөөн-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы», Ленин аттыг колхозтарынга урдунган үрединнерниң өлшыгы улуг болургга, оларны изин бакырай бээриниден чайладыр дээш тараа хүлээп алыр черге аппарып орнаар үжурга таварышкан. Каа-Хем районнуң Ленин аттыг колхозунуң Ажык бригадазында үредин тараазы ажык черде теп каап чыдар болгаш арыглаттынмаан. Ылаңгыя кызыл-тас үредининиң 50 хуудан хөйү баштайгы арыглаашкынны безин эртпээн. Бар үрединнерниң дээжизин үредин хынаар лабораторияга эккелбээн, а колхозтуң агроному эш В. Брагин бо ажылды боду чоруттайн, үредин хынаар лабораторияның ажылдакчыларынын келирип манап олурар.

Үрединни бок үнүштерден болгаш еске культуралуг үнүштерниң үрединнериден чүгле эң эки илгап арыглаан соонда шыгжаага урар үжулуг. Бир эвес довурак болгаш еске үнүштерниң артышкынынары бар болза, оларның өл-шыгы улуг болгаш микроорганизмнер хөй болганда, тарааны изидип бакырады бээр. Үредин тарааны арыглаарда, сорттаарда еске культураларның, еске сорттарның үрединнери хөлүжүп бокталдырбазының хемчээн алыры чугула. Ангы-аңгы культура, сорт бурууп арыглаан соонда, тараа арыглаан машиналарны, брезентилерни, тараа урар саваларны бек доозундан, тараа шоодайларны чыыры чугула. Чыый салган шоодайлар-биле хана аразы база чыышкынынарның бот-боттарының аразы 50 сантиметрден 1 метр чедир хос черлерлиг болзур үжулуг. Чыый салган шоодайларның калбаа шоодайны доора салган хемчээ-биле болур. Үрединнерни складка урарының кылыны азы шоодайларны чыый салырының бедии оларның өл-шыгынан хамаарыкыр. Чижээ, кызыл-тастың, арбайның, суданның өл-шыгы 14—15 хуу болза чылдың соок үезинде складка 3 метр чедир бедидир урар, а бир одурукка 8 хире шоодайны 2,5 метр бедик кылдыр чыый салыр. Бобы культураларын болза өлшыгы база ындыг турда, соок үеде 2,5 метр кылын кылдыр урар, а савалаан болза бир одурукка 8 шоодайны чылдың кайы-даа үезинде 2 метр бедидир чыыр. Чинге-тараанны соок үеде 2 метр кылын кылдыр урар болгаш бир одурукка 6 шоодайны соок үеде 1,5 метр бедидир салыр.

Тараа шыгжаар черлерниң техниктиг байдалын болгаш ынчаар шыгжаттынган үрединнериниң кандыг байдалдыг турарын хайгаараи турары чугула. Өл-шыгы 17 хуудан өрт үредин болза, 1,5—1,8 метрден бедидир урбас болгаш оны салгынмадын кургадыр херек. Өл-шыгы улуг үрединнер урган складтарга күштүг вентиляцияны тургузары чугула. Шыгжаага кадагалаар үрединнерни культура, сорт аайы-биле деңнээш, кандыг культура, сорт болгуруп, деңзизин, кажан деңнээзинии болгаш еске-даа шынар деңгээлерин бижээш, болуктуң дугаарын айтып каар.

Таңды, Тес-Хем будурулге эргелелиниң ажыл-агыйларында мынчаар байдал көзүлбейн турар болгаш чангыс-даа ажыл-агый үредин үчёдунуң дептерии кылбайн турар.

Шыгжаага үрединнерниң шынарын контрольдаарының эң бедүүн аргазы болза оларның даштыкы хевирии, өң-чүзүнүн, чыт байдалын хынаа көөру болур. Тараанын ону өскерлип, кандыг-бир чыт тыптып келген болза үрединни сайгарып булгаар, соодар херек. Тарааны салгынадырза, даштыкы агаарның температуразы тараанын температуразындан куду турар үеде ону кылыры чугула. Үрединни курлаг байдалга шыгжап кадагалаары оон бедик шынарларын камгалаар. Ынчангаш ону шыгжаага кадагалап турган үеде каш катап хынаа көөр херек.

Үредин шынарының эң кол көргүзүү оон үнүүчел шынары болур. Моон үжурунда үрединни шыгжап турар үеде дөрт айның иштинде бирден эвээш эвес катап, база шыгжаг хуусаазы эрткен соонда, ынчалза-да тарылгага чедир 15—20 хонуктан орай эвесте үредин хынаар лабораторияга хынадыры чугула. Бир эвес өл-шыгы улуг үрединни шыгжап турган үеде ай санында хыназа чогуур.

Ам үрединнерни арыглаарын, шынарын хынадырын дүргедир болза чогуур.

М. ХАЗБУЛАТОВ.
Көдээ ажыл-агый продуктуларының будурулге болгаш белеткелдер министерствозунуң кол агроному.

Допчузу-биле

Бистиң республикамның эң ырак болгаш чурумалдыг чараш будуңнарының бирээзи—Тожунуң малчыннарын агитавтоклуб доктаамал эргин турар. Тоора-Хемде культура бажының, колхозтарда клубтарның ойнакчылары чаа программалыг концерттерни, агитаторлар солуп моончугазын, беседаларны чоруттуп турар.

«Май 1» колхозтуң сууруидан төп сүт-бараан фермазынче чагылар улажып чоруткан. Фермаларда бажың бүрүүн радиожудаа соруулга-биле Кушпут-Кежигже чагылар база улажып эгелээр.

• • •

Тес-Хемниң колхозтары келир чылдың дүжүдүнге, ылаңгыя хөрүзүнү чемиштичидиринге хынамчалыг белеткенип турар. «Чодураа» колхоз 436 тонна, «Коммунизмче өрүк» колхоз 100 ажыг тонна «дектиг» тарылга шөлүүнде чедирген.

Ленин аттыг колхоз кукуруза өстүрериниң үш звеноларын тургускан, олар олуртуулгага белеткелин организастыг чорудуп турар. Колхозта механизаторларның бүгү-ниити чөредилгезинде 40 ажыг киживи хаара тутқан.

• • •

Каа-Хемде «Совет Тыва» колхозтуң комсомолчулары болгаш аныяктары чоокта болган ниити хуралының шиитпирии ёзугаар хөй-ниитичи эгелээшкинниң организастаан. Аныяктарның клуб чөвүдели, санитар албанының бөлүү болгаш кижер библиотека ажыдап эгелээн.

Будурулге, чуртталга болгаш культура анидырал тудугларынга аныяктарның киржилгези сөөлгү үеде кескү илереп, агиткультбригаданы организастап турар.

Ак-эрикчилер негеп тур

Тес-Хем районнуң «Чодураа» колхозу өл районда улуг колхозтарның бирээзи. Артельдиң кежигүннери 1963 чылда көдээ ажыл-агый чылын чедиишкинниг доозар дээш күжениишкиннг ажылдаан. Колхоз көдээ ажыл-агый продуктуларын курунеге садарының чыл планын: аътты — 102 хуу, сүттү — 103,3, дүктү — 100,88 хуу күүсеткен.

Ол чедиишкиннериниң хөлегезинде эптежир аргажок четпестер бар. Маңаа хамаарыштыр Ак-Эрик участогунда ажыл-ишчилериниң дараазында негелделери черле чөптүг:

— Бистин колхозувустуң баштаар черн болгаш партия организациязы Ак-Эрик участогунда колхозчуларның чуртталга-амыдыралының айтырыгларынче кичээнгей салбайн турарлар.

Ол дугайын мындыг четпестер бадыткап турар. Ак-Эрик суурнуң чырыткызы чамдыкта кыпнайн турун, баар. Оон уламыдан кежээки школаның, партия чырыдыышкынының болгумнериниң кичээлдери болгаш еске-даа массалыг хемчегдер үстүп турар. Радио дамчыдылгазы ай-айы-биле дыннаабас таварыгалар хөй удаа боол келген.

Малчыннарга почта чедирилгези эки-живейн турар. Ылаңгыя үшкү, дөртку болгаш бешки хойжу бригаданың малчыларын уагытқан солуннарын дыка уе айбайн турүүлээн. Эш Сая Тарбыктың бригадирээн хойжулары октябрь, ноябрь айларда солуу помчулаан.

Малчыннарга ортумнда кижилиг-ге ажыылының багайының дугайын оларның ажыл-агый дээш харыысага чок чоруунуң фактылары хереченлеп турар. Хойжулар Өле-Хуна, Нүчүк-оол олар эрткен чазын кыштагларында кажаалариың көрженин хоорбайн баргылаан. Ынчангаш ук кажааларны ам каап солуп тудар, аңаа хөй чарыгдалды ундурер ужурга таварышкан.

Мал кыштаглаашкынынга белеткел четпес болган. Хөй-хөй кажаалар чылыгларынмаан. Инек кадарчызы эш Лайдыпгыя 36 инектериниң чылыг кажаазы ам чок. Эштер Лайдоо, Тоолай оларның кыштагларында кажаалар мынчага чедир туттунмаан.

Соян Тарбык, Даваа Далай-хоо оларның хойжу бригадаларында кыштаглаашкынның дувуренчиг байдалда турары колхозтуң баштаар черинге болгаш парткомунга билдингир. Ынчалза-даа ук бригадаларга дуза көргүзер дугайында хоозуи аазаашкынар түңнел чок эрттин турары ол.

Малчыннарның боттарының амыдырал-чурттагазының дугайында сагыш салымышкыны база-да багай болуп турар. Кыштагларда чурттаганың 6 бажыңнарын тудуп берген деп турар хирезинде, а оларның соңгалары, хаалгалары, печкалары чок. Чунар бажыңнарын иидер печкалары-даа чок. Үзүт-Күзег сүт-бараан фермазында саанчыларның чурттаар бажыңнарының септелгезин ам чаа кылып турар.

Материалдыг чүүлдерни будуруп турар ол кижилерниң дугайында сагыш чөвүнүр болуруг, оларның ажылдарынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри чугула.

С. ШАЛЫК.

ҮРЕЗИННЕРНИ КАДАГАЛААРЫНЫҢ ЧУРУМУН САГЫЫР

бүгү партияның, бүгү улустуң херээ

Мочевина — малдың чемгерилгезинге чугула чүүл

Амгы мал кыштагладыышкыны болза, бедүүн болгаш шыктыг чемнерниң четпезинден, ажыл-агыйларның хөй нуруузунда концентраттыг чемнерниң чок болуп турарындан нарын байдалдарга эртери чугаажок. Ам кыштаглаашкынның эгезинде безин хөй черлерде кылын хар чаап, кышкы одарларны долузу-биле ажыглаарын бергедеди берген.

Бо байдал болза малдың хөй өлүмүн болдурбас, продуктулуун кудулатпас, төрүттүнген бүгү чаш малды камгалап алыр дээш бүгү хемчеглерни алырын колхозтарның, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш зооветеринарияның тускай эртемниглеринге хүлээдип турар. Бар чемнерни эң ажыктыг кылдыр ажыглаар, чемгерилге рационун чем хайыдырар протеин-биле байыдар болгаш чемнерниң шиңгээдичелин экижидер төлээде, колхоз, совхоз бүрүзүнге чемнерни малга бээринге белеткээрин организастаары чугула. Чемнерни малга бээринге канчаар белеткээрин, оларны шын хуваарын болгаш чарыгдалды өөренип көөрүн ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң үндүрген сүмезинде тодаргай айыткан.

Бар чемнерни шын ажыглаар, оларны белеткээрин организастаар хемчеглер-биле, чижээ, бөдүүн чемнерни хээндектээр, дустуг суг-биле шыгыдар, изиг суг-биле бустап чымчадыр, каустиктиг сода азы чемнерниң хайлыычал болурун бедидеринге дузалыг чаа ажыткан чугай-биле мал чемнерин ажылдап кылыры-биле чергелештир, республиканың колхозтарынга болгаш совхозтарынга чемнерниң чүгле шиңгээлдиин экижидер эвес, харын рационну хайлыр протеин-биле байыдарының аргазын калбаа-биле ажыглаарын тывары чугула.

Ол сорулга-биле бо чылын республикага 396 тонна систетиктиг мочевинаны (карбамид) эккеп турар. Ам колхозтарда болгаш совхозтарда ооң 114 тонназы чедиртинген. Ынчанмыже чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери кээп турар карбамидтерни чүгле шыңгыы контрольга албайн турар эвес, харын-даа рационну долдурарынга, ынчангаш эът, сүт, дүк бүдүрерин көвүдедиринге ол чугула курлавырны билбейн турары-биле ону тыптынып алырындан ойталап турар чүүл бар. Чижээ, Чөөн-Хемчик районнуң «Исира» колхозунуң даргазы эш Доктугу болгаш ооң бухгалтери эш Коков мочевина биске херек чок деп медеглээннер. Ол районнуң Ленин аттыг болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозтары (даргалары эштер Комбу, Бичен-оол) сөөртүп чедирген мочевинаны хүлээп албайн турарлар. «Сүт-Хөл» совхозка онааган мочевинаның чүгле чартыын тыптынып алган болгаш кышкы үеде чүгле бүдүн чартык тонна мочевина биске чедер деп, ол совхозтуң тускай эртемниглери санап алганнар. 6000 баш мыйыстыг бода мал болгаш 50 муң хире хөй, өшкү турда, хереглел ол ышкажыл!? Ол хөй малдыг ажыл-агыйның тускай эртемниглери (кол зоотехник эш Шулунов, кол мал эмчизи эш Идрисов) мочевина деп чүл дээрзин, ону чемгерилгеге ажыглаарының нормазын болгаш аргазын багай билири чадапчок боорлар.

Карбамидти ажыглаарының сүмезин бүгү ажыл-агыйларже бүдүрүлге эргелелдерин дамчыштыр ийи удаа чоруткан. Карбамидтиң ужур-дузазының болгаш ону шын ажыглаарының дугайын практика кырынга чугаалап берзин дээш кукурузаны силостаарының мурнунда ажыл-агыйларның зооветеринария тускай эртемниглериниң семинарын эрттирериниң хуусааларын доктааткан турган. Ынчалаз-даа малдың чемгерилгезинге карбамидтиң ужур-дузазын билбезиниң түңнелинде ындыг семинарларны өй-шаанда чоруттаан болгаш ону тыптынып алырындан ойталап турар таварылгалар бар, а ооң-биле холбаштыр «Сельхозтехника» каттыжыышкыны (эш Кандауров) мочевинаны республикаже сөөртүп киирерин соксадыр оралдажыышкынны кылып турар. Чайын-на эккелген мочевинадан «Сельхозтехниканың» Чадаана салбырында 7 тонна, Каа-Хемде — 2,7 тонна, Тес-Хемде — 900 кг амга чедир анаа чыдар. Малга силостуң, сигенниң эң эвээш нормазын азы бүдүн саваңны берип турда, тодаргайлаарга, рационда хөй санныг чемиштиг бүдүмелдер, ылаңгыя хайлыр протеин, четпейн турда-ла мочевинаны ажыглавайн турары шын эвес.

Инектерниң чемгерилгезинин үезинде рационга хайлыр протеинниң четпезин чүгле мочевинаны ажыглап тургаш, ооң хереглелиниң 25—30 хуузун долдуруп ап болур. Инекке карбамидти хонукта бээриниң нормазын 80—150 грамм кылдыр тургузар. 6 айдан өрү назылыг аныяк бода малга хонукта 40—50 граммны; улуг хойга 13—18, 6 айдан өрү назылыг аныяк хойга 8—12 грамм кылдыр бээр. Мыйыстыг бода малдың болгаш хойнуң чемгерилгезинге мочевинаны ажыглаар чөрук бар концентраттарны хаванга болгаш кушка бээр аргалыг болурун хандырар.

Малдың чемгерилгезинге мочевинаны канчаар эки ажыглаарыл? Чүгле протеинниң айыткан нормага четпезин долдурары-биле (1 чемгерилге единицазынга 100—110 грамм) мочевинаны рационга киирер ужуру ол.

Бистиң байдалдарывыска кыжын мочевинаны кукуруза силозу-биле холааш мал чемгерери артык ажыктыг. Порошок чыгам кылдыр аажок үүрмектээн мочевинаны малга хонукта бээр силостуң хемчээлиниң 1—1,5 хуузу кылдыр аңаа немеп болур. Ындыг холуксааны малды чемгерериниң мурнуу чарыында белеткээр болгаш аажок холуштурар. Мочевинаны сугга эзилдирген хевир-биле силоска база холуп болур.

Карбамидти эки чуургаш, чарбалаан тараага азы янзы-бүрү холуп каан чемнерге немээш, концентрат холуксаазы кылдыр мал чемгерип база болур. Ындыг холуксаа-биле мыйыстыг бода малды чемгерерде, концентраттарның деңзизиниң 2,5—3 хуузу хемчээлдиг кылдыр карбамидти немеп болур. Хойга бээри-биле ону белеткээрде, хонукта бээр концентраттыг чемнерниң деңзизиниң 4—4,5 хуузу кылдыр, а 6 айдан өрү назылыг аныяк хойга бээрде, 3—3,5 хуузу кылдыр холуур. Карбамидти концентратка эзилдирген хевир-биле (1:3) немеп болур, ону малга бээриниң мурнунда бир дески кылдыр шыгыдар. Карбамид-силос азы карбамид-концентрат холуксааларын мыйыстыг бода малга хонукта 2—3, хойга — 2 катап бээр.

Карбамидтиң эзилдириин чымчадыр хайындырган саваңга немээш малга бээринче улуг кичээнгейни база салза чогуур. Карбамид холаан чемнерге малды чоорту өөредири чугула. 6 айдан куду назылыг малды карбамид-биле чемгерип болбас. Ооң арыг бодун малга берип азы ижер сугга холуп база болбас.

Карбамид сугга эстиичел болганда, ону кургаг савага кадагалаар болгаш өске чемнерден аңгылаары чугула.

Бо доктааттынган негелделерни үрээр болза, малга ажыктыг эвес, харын-даа малды хораннандырып болур. Мооң ужурунда мочевинаны ажыглаарының мурнунда зооветеринарияның тускай эртемниглери ону ажыглаар талазы-биле бердинген сүмени боттары эки өөренир болгаш фермаларның малчыннарын аңаа өөредир херек. Зоотехникти азы фермаларның, хойжу бригадаларның ажылдакчыларының бирээзин ындыг холуксааларны белеткээрин болгаш оларны шын ажыглаары дээш контрольду чорудар хүлээлгелиг кылдыр тургусса чогуур. Карбамидти мал чеминге немей ажыглаарда, чемгерилге үезинде ону үзүктелдирбес болза чогуур. Бо дээрге малдың чемгерилгезин экижидеринге улуг ужур-дузалыг, ынчангаш мал кыштагладыышкынын чедиишкинниг чорударын хандырар.

А. ТЮТИНА,
Көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерствозунуң кол зоотехниги.

Мал чемнерин механизмнер белеткеп турар

Каа-Хем районнуң «Тиилелге» көдээ ажыл-агый артелиниң малчыннары улуг харлыг, кадыг-дошкун кышты бүгү талазы-биле бүрүн белеткелдиг уткаан. Мал кажаалары, малчыннар чурттаар бажыңнар өй-шаанда септеттинген.

Мал кажаалары болгаш малчыннар чурттаар бажыңнар тудар үеде акша-хөреңгини камнаарынче улуг кичээнгей салдынган. П. М. Санаров баштаан тудуг бригадазы аар өртектиг капитал тудуглар тударынче чүткүвейн, харын мурнакчы дуржулганы практикага ажыглаарынче, тудугнуң бот-үнезин чингедиринче кичээнгей салып келген. Чижээ, хой малга чаңгыс аай хевирлиг капитал кажаалар тударының орнунга траншея хевирлиг кажааларны туткан. Ол чорук дыка хөй акша-хөреңгини камнап алыр арганы берген. Хойжулар чурттаары-биле Ажыкта хөй квартиралыг каркас бажыңны туткан. Ол ыяш бажыңдан тудак чок эптиг болгаш ооң өртээ дыка чиик.

Мал кажаалары кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттиреринге чугула рольду ойнап турар-даа болза, ажыл-херектиң чедиишкиннерин ол чааскаан шиитпирлевейн турар. Кол чүве мал чемнерин. Ону колхозтуң удуртукчулары болгаш малчыннар боттары-даа эки билир. Ынчангаш белеткеттинген бүгү-ле сиген болгаш силос күстен тура-ла шыңгыы учётка алдынган, фермалар, бригадалар аайы-биле таарыштыр хуваттынган болгаш кыштагларда сөөртүп чедиртинген. Дүжүт ажаап алыышкыны доостуру билек бүгү саваңны бөлүп сараатаан. Ам ону фермаларже болгаш кыштагларже сөөртүп турар. Ону күүседири-биле «ДТ-54» тракторлар тускайлаттынган. Ук ажылды агроном Михаил Кириллович Долговка баштаткан мал чемнери белеткээр талазы-биле тускай бригада күүседип турар.

Мал чемнери белеткээр талазы-биле бригада колхозка күш-ажылды организастаарының структуразын элээн өскертир. Ол бригада доктаамал ажылдаар. Ооң эргезинге техниканы, мал чеми культуралар тарыыр чер участогун быжыглаар болгаш ук бригада иинтиниң малының хереглелинге четчир мал чемнерин — сигенин, силосту бүрүнү-биле бүдүрүп белеткээр, саваңны бөлүп, фермаларже сөөртүр.

Мал чемнери белеткээр талазы-биле бригада чүгле мал чемнерин белеткээр болгаш оларны фермаларже сөөртүр эвес, а ол чемнерин малга чиртир кылдыр белеткээр. Бо талазы-биле чогуур дуржулга мөөңнеттинген. Бо чылдың өгезинден бээр төп коданда мал чемнерин малга чиртир кылдыр белеткээр тускайжыткан цех ажылдап турар. Ында хөй күш үнер ажылдарның хөй кезини механизастаан. Колхозчу механизаторлар болгаш электриктер мурнунда электростанция турган бажында шакта 2 тонна чемнерин холуур бүдүрүкчүлүг ийи холукчуну, мал чеми хайындырар хереклелди болгаш элээн каш электромоторларны тургускан. Ол бөдүүн болгаш чиик өртектиг хереклел төп кодандан ырак эвесте бригадаларда болгаш фермаларда хаваннарга, мыйыстыг бода-даа, шээр-даа малга чемнер белеткээриниң база каап бээриниң системазын үндезини-биле өскерткен.

Мал чемнери белеткээр механизастаттынган цехтиң делгем бажыңында концентраттар болгаш немелде чемнер хайындырар улуг паштар бар. Аңаа күүседир бүгү ажылды бир механизатордан өске дөрт-ле колхозчу боттандырып турар.

Мал чемнерин мынчаар белеткеп турар: хаваннар чемгерери-биле бир тонна сугга чарбалаан 200 килограмм тарааны, 5 килограмм чугайны, 5 килограмм дусту болгаш 600 грамм синтетиктиг мочевинаны холуур. Бо бүгүнү эки холаанының соонда мал чеми хайындырар хереклелге эки шыгыдып хайындырар, ооң соонда изиг, суук чем шлангалар дамчааш белен манап турар бензовозтуң цистерназынче куттула бээрге, ол-ла дораан чоогунда фермаларга аппарып бере кааптар. Малчыннар ону чүгле кормушкаларга кудуп, бичин соотказ, малга чидиртип чемгерер.

Концентраттарны камнаар сорулга-биле малдың чүзүнүнден хамаарыштыр мал чемнериниң рецептуразы өскерлип турар. Тараа чарбалаар эрги хереклелди эде кылгаш, колхозта бүдүрүп турар витаминниг сиген далганын, кукуруза силозундан кылган пастаны, сөөк далганын, синтетиктиг мочевинаны, минералдыг немелде чемнерин мал чемнеринге немээри эки түңнелдерин берип турар.

Мал чемнериниң цеги кышкы үеде хаваннарның, мыйыстыг бода болгаш шээр малдың 8—10 фермаларын мал чемнери-биле хандырар. Ол цех хүн бүрүде иинтизи-биле 16—20 тонна хире бедик калорийлиг, суук чемнерин бүдүрүп үндүрүп турар, ол болза 600 баш мыйыстыг бода малга, 2500 баш хойларга, 300 баш хаваннарга четчир. Ол чемнерин бензовоз чолаачызы Михаил Галочкин фермаларже сөөртүп, фермалар аразынга хүннүң-не 10 чедир рейсти кылып турар. Суук чемнерин машинаның цистерназындан дүрген дүжүрери-биле комбайн шнегин ажыглап, дүжүрүлгени механиктиг арга-биле күүседирин чедип алган.

Республиканың ажыл-агыйларының хөй кезиниде ажыглап турар мал чеми хайындырар бичин-бичин кухняларга деңнээрге, мал чемнери белеткээр талазы-биле механизастаттынган улуг цехтиң артык күштүг чүүлдери хөй. Хамыктың мурнунда мал чемнери белеткээринге холдуң күш-ажылының чарыгдалы дыка эвээжээр, малчыннарның күш-ажылы чингээр. Ол ышкаш мал чемнерин төтчеглээр чорукту чайладып, мал чемнеринге улуг камналга болуп турар. Ооң-биле кады мал үргүлчү-ле чылыг, хоолулуг чемни ап, малдың продуктулуу бедип турар.

Колхоз бо чылын күрүнеге тараа садарының планын чүгле күүсеткен эвес, харын пландан ажыр 400 тонна тарааны саткан. Ынчангаш концентраттарның курлавыры ажыл-агыйда эвээш. Ынчалзажок «Тиилелге» колхозтуң малчыннары мал тодуг болгаш чылыг кыштаар дээрзинге бүзүрелдиг. Чүге дээрге мал чемнери белеткээр цех чүгле мал чемнерин камнап алыр эвес, харын оларны эң ажыктыг кылдыр ажыглаар талазы-биле малчыннарга дузалап турар.

Ынчаарга ол ажыл-агыйга кайы хире ажыкты бээрил дээрзи дараазында чурагайлардан-на илдеңз. Колхозта бир килограмм сүттүң бот-үнези чүгле 12 көпеек, мыйыстыг бода мал эъдинин — 65 көпеек, хой эъдинин—48 көпеек, хаван эъдинин—87 көпеек болуп турар. Бо чурагайлар болза, колхозта мал ажылының бүгү адырлары бедик орулганы берип турарын көргүзүп турар. Ол болза ажыл-агыйның экономиказын көдүреринге дузалап турар бүгү курлавырларны чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаанының түңнелидир.

О. ГАВРИЛОВ.

Малчыннарның чөптүг негелделери

КЫЗЫЛ БУЛУҢ АМ-ДАА ЧОК

Акта, Алашта болгаш Баян-Кол бажында чурттап турар малчыннар «Шекпээр» совхозтуң мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң херээнге, ону күрүнеге садар талазы-биле хүлээлгелерин күүседиринге чыл келир тудум-на төлептиг салыышкынын киирип турарлар. Ындыг-даа болза, оларның культураамыдырал хандырылгазын улам ыңай экижидериниң дугайында айтырыгга совхозтуң удуртукчулары эвээш кичээнгей салып турары хараадан-чыг.

СЭКП өбкомунуң V пленумунуң доктаалынга үндезилээш, Барыын-Хемчик парткомнуң бюрозу эрткен чылдың апрель айда-ла шаанда Ак сумузунуң төвү турган Арысканныг-Арыгда сууржугашта, Акта, Алашта, Баян-Колда 60 ажыг өреге малчыннарның өг-бүлелериниң культурлуг дыштанылгазын эрттирер черин — кызыл булуңну ажыдарын база медпунктунун бажынын алгыдып кылырын совхоз директору эш В. М. Кобловка, партком секретары эш О. С. Маңзырыкчыга хүлээткен.

Ооң түңнели чүү болганыл? 1963 чылдың ноябрь айның эгезинде кээп дөрт өрээлдерлиг эрги бажыңның иштин бора бүдүн септеп, үш чаа печкалар тургускан. Бажыңның иштин арыглап аштаарын болгаш чугайлаарын медпунктунуң эргелекчизи эш Шөмбүң кадайы-биле кады кылганнар.

Олар каш чылдар дургузунда аарыг кижилерни боттарының чурттаар бажыңынга хүлээп ап, эмнеп турганын бүгүде билир. Ам олар аарыг кижилерни чаа септээн ийи өрээлдерде хүлээп ап эгелей бергепнер. Эрткен чылдарда турганынга бодаарга чүгээр таарымчалыг байдал тургустунган.

Кызыл булуң тургузар дээш септээн элээн улуг хемчээлдиг өрээлдиң иштин чугайлап каан болзажок, соңгалары чылыглаттынмаан, шалазын тырып кылбаан ужурунда, манзылар шимчеп чыдар. Ону кандыг эки септелге кылган деп санаар боор.

Бир эвес совхоз ышкаш шак ындыг күрүне организациязының удуртукчулары кижилер дугайында сагыш човангыр боданган болза чаа кызыл булуңну азы чаа эмнелге пунктузун 1—2 айлар дургузунда кылып аптар арга бар турган.

Малчыннар үр үениң иштинде лекция, беседалар дыңнаваан, кино, концерт көрбээннер. Көргүзүг агитациязын, номнарны, солуннарны, журналдарны делгээн, радиоприёмник доктаамал ажылдап турар, оодачадаарда айда ийи удаа кино көргүзер, ооң утказын келген кижилерге чугаалап бээр агитатор-эргелекчилиг кызыл булуң Арысканныг-Арыг суурга ажыттынган болза, малчыннарга эки-ле болур ийик.

Ындыг кызыл булуңну кылып алыры берге эвес. Арысканныг-Арыг сууржугашка чедир орук бар, совхозтан автомашиналар хүннүң-не чоруур, кадрлар болгаш акша-хөреңги бар.

ЧЫЫЛГАН СОЛУННАР

Эмнелге пунктузунуң эргелекчизиниң ажылдаар өрээлинге кире бердим. Стол кырында бөде салгылап каан солуннар чыдыр.

— Чагыткан солуннарыңарның хөйүн аа, эмчи? — деп айтырдым.

— Кайын ындыг боор, малчыннарның чагыткан солунары-дыр, «чорумал кижилер дамчыштыр тарадыр силер» дээш, совхозтан мында эккеп кааны ол-дур — деп харыылады.

Колдуунда-ла «Шын» солуннар болду. Ооң иштинде сентябрь, октябрь айларда үнген солуннар бар.

Баян-Кол бажында чурттап турар малчыннардан Күрседи, Тараачын, Ак-оол дээш өске-даа эштер келди.

Хары угда 2—3 айларның дургузунда үнген солуннарны кижи боду кээп моортан аътка артынып алгаш чанары чаңчыл болган чүве-ле болгай, мындыг хөй солунну номчуп олурар чай-шөлээн мал ажаап турар кижиге белен-не болдуумас-тыр — деп, эш Күрседи хыйланмышаан, солуннарын кужактап алгаш үндү. Өске кижилер база-ла шак ындыг болуп турар.

ХАГДЫНЧАК МАГАЗИН

Актың Арысканныг-Арыг сууржугашта райпонуң магазини бар. Ооң эргелекчизи эш Манданчык чайны үеде 5—6 хонукта магазинин хаап каап, аалдар кезип, арагалап чоруптар таварылгаларының дугайында чоннуң хомудалы райпо баштаар черинге кээп турган. Кыш соогу эгелээни-биле холбаштыр эш Манданчык өске кажар арга тып алган.

Боттаң ажылдаар мен дээш өг-бүлезин «Шекпээр» совхозта эккеп каан. Мынчангаш магазин 5—6 хүннер дургузунда хагдынчак турар. Ырактан келген малчыннар Манданчыкты 2—3 хонук иштинде манап чадашкаш, район төвүнче чоруур улуг шүүделге таварҗып турарлар.

КЫШТАГЛААШКЫН

Мында чугаа малчыннарның чөптүг негелдезиниң дугайында чоруп турар. Ындыг-даа болза, кыштаглаашкын малчыннарның амыдыралы-биле тудуш харылзаалыг болганда, Баян-Кол бажында чамдык малчыннарның кыштаанын байдалын совхозтуң удуртукчулары сонуургап көрзе артык эвес.

Чижээ, хөй кадарган Монгуш Бугажык Улуг-Көшкелиг бажында шуурганныг тайга тазы чайлагда кыштап турар.

Чылгы болгаш сарлык кадарган Күрседи, Тараачын чайын хөй мал чайлаан Алдыы-Чыраалыг ойда кыштап турарлар. Ооң мал чиир оът кайын тыптыр. Ында хар ам безин кылын чаапкан.

Малчыннарның ажылының эң-не шиитпирлиг болгаш харыысалгалыг үези ам эгелээн. Мынчангаш оларның дугайында сагыш салыышкын кичээнгейниң төвүнге турар ужурлуг.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛЫНГА

ЧОДУРАА. (Телефон-биле). Часкы тарылгага белеткел республиканың бүгү ажыл-агыйларында хүн бүрү-ле калбарып турар. Улуг-Хемниң Жданов аттыг колхозунда эш Хүргүл-оолга удурткан 9 кижи составтыг механизаторлар «Сельхозтехниканың» Шагаан-Арыг салбырында ажылдап турар. СЭКП Төп Комитединиң Пленумунга уткуштур олар 10 тракторларны септеп дооскан.

Сеялка, аидазын болгаш өске-даа кожулда машиналарының септелгезин колхоз төвүнде организастаан. Чодураада ол 12 механизаторларның ажылын эш Кызыл-оол удуртуп турар. Ажылдың бүдүнгүрү, эки шынары дээш чарыш кижилерни улам сорук киирип турар.

Чаагай дүжүттү өстүрүп алырынга белеткел колхозтуң өске-даа ажыл участоктарында багай эвес. Чайгы болгаш күскү аңдарылга-биле 2600 ажыг гектарны белеткээн, чемишчидилге сөөртүлгезинде быжыглаан 2 тракторлуг механизаторлар баштайгы хүннерде 100 тонна өдекти тарылга шөлүнге чедирген. Бо ажылда күштү улам-на немей организастаан. Урдунган үрезинниң үнүштүг шынарын улам бедидер, ылаңгыя сорттуг культураларны колдадыр тарыыр талазы-биле улуг кичээнгейни салган.

Колхозта механизатор кадрлар четчир. Кол кичээнгейни оларның билиг-мергежилин улам бедидеринче угландырып турар. Бо талазы-биле өөредилгени механик эш Чимит-оол биле комбайнер эш Кабанов олар эки башкылап, бөлгүмнүң кичээлин неделяда ийи удаа чорудуп турарлар.

Новосибирск. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Төп Сибирьниң ботаниктиг садының үнүштер физиологиязының лабораториязының эртемденнери кызыл-тас тараан черге дазылдан дашкаар чемгерилгени болгаш гербицидтерни хары угда хереглээриниң эртем талазы-биле теориязын ажылдап кылган. Эртемденнерниң саналдааны гербицидтерниң болгаш минералдыг чемишчидилгелерниң холуксаазын Барыын Сибирьниң совхозтарының шөлдеринге самолёттардан чаштырган. Ынчаар кылырга, гербицидтерниң хоран шынары күштелген болгаш ооң-биле чергелештир культурлуг үнүштерниң чемиш алыры экижээн. Кызыл-тастың дүжүдү гектар черден 2—4 центнерге көвүдээн.

Ол чаа арганы ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинге делгеп көргүскен. Эртем талазы-биле теорияны ажылдап кылганы болгаш ону көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң практиказынга шиңгээткени дээш, лабораторияның ажылдакчыларынга УАЧД-ниң мөңгүн болгаш беш хүлер медальдарын тывыскан.

ЧУРУКТА: агротехниктиг арганың авторларының бирээзи, биология эртемнериниң кандидады З. Н. Брянцева (оң талазында) биле улуг лаборант А. И. Калашникова олар гербицидтерниң чемишчидилгелер-биле холуксаазының үнүшке физиологтуг-биохимиктиг салдарын шинчилеп турлар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭКОНОМИКАНЫ ӨӨРЕНИР, АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ БОЛУР

СОВХОЗТАР АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ КҮШ-АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИ

«Эки ажыл дээш, эки түңнелдер дээш—элээн бедик төлевирни бээр» деп, партияның Программазында бижиттинген бо принципти шыңгыы сагыыры ажыл-агыйны шын, билдилиг башкарарының эң чугула негелдези болур.

Совхозтар ажылчыннарының күш-ажыл төлевириниң ам күштүг болуп турар негелделери 1961 чылда толаргайлаттынган. Ооң-биле кады ажыл төлевири бүдүрген продукцияның санындан болгаш шынарындан шуут хамааржыр кылдыр доктааттынган, артык төпчүдүлге үзүткаттынган, мал ажылында болгаш аът-биле күүседир холдуң ажылдарынга тариф ставкаларының деңнелин элээн бедиткен, кудуку болгаш дээди разрядтарның ставкаларының аразында ылгалдар кызыртынган. Чижээ, бир эвес аът-биле күүседир холдуң ажылдарынга тариф ставкаларын ортумаа-биле 30—35 хуу бедиткен болза, бирги разрядтың ставказын 42 хуу улгаттырган. Бир эвес мурнунда аът-биле күүседир холдуң ажылдарынга тариф четкизиниң кыдыкы разрядтарының аразында хамаарылга 1:2 турган болза, күш-ажыл төлевириниң чаа негелделерин чорутканының соонда ол 1:1,8 чедир кудулаан.

Доктааттынган тариф четкилери болгаш ставкалары күш-ажыл төлевириниң эң-не таарҗыр системазын шилип алыр талазы-биле совхозтарны кызыгаарлавайн, ук черниң бойдус-климаттыг болгаш экономиктиг байдалдарын, ылаңгыя культураларның байдалдарын өөренип көөр арганы берип турар. Зона бүрүзүнге, культура бүрүзүнге бодунуң эң-не ажыктыг системазын шилип алыр херек. Ынчангаш ол хынаттынган чурум болза, харыысалга чок болгаш карышкак чорукту болдурбас төлээде, шыңгыы сагыттынган турар ужурлуг.

Трактористерге, машинистерге болгаш мал ажылында ажылчыннарга тариф четкилерин база тариф-квалификация справочниктерин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге бир-ле дугаар чоруткан. Мал болгаш үнүш ажылының ажылдакчыларының бүгү категорияларының күш-ажылын 6 разрядтың ийи тариф четкилеринге үндезилээш төлеп берип турар. Оларның бирээзи механизаторларга, өскези—аът-биле күүседир холдуң ажылдарынга болгаш малчыннарга көрдүнген.

Амгы үеде тариф ставкалары, тарификация ажылдары, шаңналдарның болгаш немелде төлевириниң максималдыг хемчээлдери төпчүттүнген чурум-биле тодаргайлаттынган. Чогум тодаргай чурумну бүдүрүлгениң боттуг аргаларын, адырларның структуразын, нормалаашкынның байдалдарын болгаш өске-даа чүүлдерни барымдаалап тургаш, совхоз бүрүзүнге доктаадып тургузар.

Механизаторлар болгаш хову ажылдакчылары күш-ажылдың эчис түңнелдеринге материалдыг сонуургалдыг болган турар ындыг чурумну калбаа-биле чорудары эргежок чугула, деп эш Н. С. Хрущев бодунуң чугааларынга хөй удаа демдеглеп келген. Чүге дизе, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүү болгаш малдың продуктулуу болза, ажыл эгезинден төпчүзүнге чедир канчаар чоруттуннарындан хамааржыр болгай. Чижээ, тарылгадан дүжүттү ажаап алгыже база ону ажыглаарынга чедир. Бир эвес бригада тараа өстүрүп турар болза, аңаа эчис түңнел күрүнеге тараа садары, ону кадагалалга урары болур. Бир эвес бригада мал чеми культуралар тарып өстүрүп турар болза, ол малдың семиртилгезин база кады чорудар ужурлуг.

Аккорд-шаңнал системазы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң онзагай чүүлдерин эң улуг хемчээлге өөренип көрүп турар. Ажылдарны десдараалаштыр база шыңгыы агротехниктиг хуусааларда чорудары—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде эки эчис түңнелдериниң чайлаш чок негелдези болур. Шынап-ла бир эвес хөрзүнүү өй-шаанда белеткээр, чаштырылганы эки чорудар болгаш тарылгаларны эки ажылдап кылыр, ажаап алыышкын болгаш өске-даа ажылдар график ёзугаар чоруттунар болза, бедик дүжүт черле хандыртынар. Ынчалзажок бир эвес агротехника талазы-биле көрдүнген бүгү чүүлдер багай күүсеттинген, азы кандыг-бир хемчег узамдыгып шөйдүнген болза, ол дараазындагы «операцияларга» болгаш чыл түңнелдеринге багай салдар чедирер. Мындыг тудуш хамаарылгалыг чорук болза, совхозта бригада азы звено эгезинден төпчүзүнге чедир, түңнел аккордка чедир ажылдарның бүгү комплексизин чорударын база харыылаарын негеп турар. Ол болза бүдүрген центнер продукция азы ооң акша-биле өртээ (херек кырында сайгарган өртек ёзугаар) дээш ажылчыннарның төлевирин чорудар аккорд-шаңнал системазының үезинде чедиц алдынар.

Күк-ажыл төлевирин мынчаар төлээр:

үнүш ажылынга — тараа, хөвен, чигир свёклазы, лён, бүгү культураларның үрезиннери, ногаалар, картофель, чимистер, каттар, силос, сиген болгаш өске-даа продукция дээш;

мал ажылынга—сүт, чаш төл, эът (немелде деңзи), дүк, алгы-кеш болгаш ооң-даа өске продукция дээш;

күш ажылынга — чуурга, эът болгаш чаш төл дээш.

Продукция дээш расценканы бригада, звено азы ферма талазы-биле көдээ ажыл-агый ажылдарының планныг хемчээли-биле дүүштүр санаттынган продукция бүдүрериниң планын болгаш ажыл төлевириниң тариф фондузун барымдаалап, баш бурунгаар тодаргайлаар.

Кукуруза тарып өстүрер ажылдарда шуут ажылдап турар кижилерниң сонуургалын күштелдирери-биле тариф ставказының 150 хуузун барымдаалап расценкаларны доктаадып тургузар. Үнүш ажылының өске продуктуларының талазы-биле тариф ставкаларын 25 хуу, мал ажылынга —15 хуу бедидер.

Бир эвес продукцияны (сүт, чуурга, ногаалар) бүгү чыл дургузунда доктаамал бүдүрүп турар болза, ажыл төлевирин продукция дээш ай бүрүзүнүн түңнелдерин барымдаалап төлеп бээр. Үнүш ажылынга болгаш продукция үе-үелеп кирип турар мал ажылының адырларынга эчис түңнелдерин болгаш сөөлгү са-

(Уланчызы 4-ку арында).

ТЕЛЕГРАФ ДАМЧЫДЫП, МЕДЭЭЛЕП ТУР

Линдон Джонсоннуң медеглели

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мээн чазаамның кол сорулгалары болза, үндүрүглерни кызырарының дузазы-биле экономиканы хөгжүдеринге идигни бээри болгаш хамааты эргелер дугайында хоойлужудулганың дузазы-биле чөптүг эвес чорукту узуткап чок кылыры болур деп, АКШ-тың президентизи Линдон Джонсон медеглээн. Эн улуг америк профавилел каттыжыышкыны АФТ—КПП-нин күүсекчи чөвүделиниң кежигүннерин Ак бажыңга хүлээп алгаш, Джонсон ол медеглелди кылган.

Өлген президент Кеннединиң киргени, үндүрүглерни кызырар дугайында хоойлу төлевилелин болгаш хамааты эргелер дугайында хоойлу төлевилелин амга чедир-ле хүлээп албааны дээш конгрессти Джонсон шыңгыы шүгүмчүлээн.

Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң дыңнадыын ёзугаар алырга, үндүрүглерни кудуладыр дугайында хоойлу төлевилели болза ажыл чокталыр чоруктуң айтырыынче АКШ-тың чорудуп болуру «эн-не калбак шавыышкын» болур, ынчалза-даа ол хоойлу төлевилелин конгрессте деткивейн турар деп, Джонсон медеглээн.

Чазак болза «американнарга 75 миллион ажылчын туруштарны хандырар сорулганы бодунуң мурнунда салып турар» деп, президент чугаалаан. Ол болза ажылдыг чоруктуң амгы деңнелинден 5 миллион хөй болуп турар. «Ажыл чокталыр чоруктуң айтырыы өзүп, чидигленип турда, мен анаа олурар бодавайн турар мен» деп, Джонсон онзалап демдеглээн.

Джон Кеннеди 1961 чылда президент албан-дужаалынга кирерде, ажыл чокталыр чоруктуң айтырыын шиитпирлээр дээш бодунуң чазаа болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылыр деп база-ла медеглээн турган. Ынчалзажок президент албан-дужаалга оон турган үезинин дургузунда чуртка ажыл чоктарның саны эвээжевээн, албан медээзин ёзугаар алырга, ам ажыл чокталыр чорук ажылчын күжүнүн иинти санының 5 хире хуузу болуп турар.

Хүлээп алырын конгресстиң далашпайн турары хамааты эргелер дугайында хоойлу төлевилелинге хамаарыштыр Джонсоннуң чугаалааны болза: «Төнчү чок шаптараазыннар, тоомча чок көөр болгаш херекке албас чоруктар бистиң национал арынңүүрүвүске халдап турар. Бистиң чугаалажып турарывыс хөй, ынчалза-даа кылып турарывыс эвээш-тир, ынчаарга ол чүүлдерни безин хөлүн эртир орай кылып турар-дыр бис».

Үндүрүг онаалдазының болгаш хамааты эргелернин талазы-биле чазактың хемчеглерин деткиринче АФТ—КПП-нин удуртукчуларын АКШ-тың президентизи кыйгырган.

В. И. Ленинниң чогаалдары Алжирде

Национал хосталыышкын фронтузунуң төп органы неделя санында үнер «Аль-Муджахид» В. И. Ленинниң чугааларының болгаш чүүлдеринин парлаттынып үнген очулгазынга капсырылганы киирген. Ук капсырылганы В. И. Ленинниң фотографиялары-биле болгаш улуг баштыңчының амыдыралындан совет чурукчуларның чуруктары-биле байлак шимээн.

(СЭТА).

ДХДФ-тиң бюрозунуң хуралы

БЕРЛИН. (СЭТА). Делегей херээженнериниң демократтыг федерациязының бюрозунуң хуралы анаа федерацияның даргазы Эжени Коттонуң даргалаашкыны-биле ажыттынган.

Бо чылдың чайынында Москвага болуп эрткен херээженнерниң бүгү делегей конгрезинин соонда ДХДФ-тиң сорулгаларын болгаш перспективаларын бюро чугаалажып көөр.

Хөй-хөй чурттардан келген аалчылар, а ол ышкаш херээженнерниң янзы-бүрү организацияларының төлээлекчилери хуралда киржип турар.

Шынның шагар
Арызы!

Халымак Өшкү-Саар

Барыын-Хемчик районнуң «Малчын» колхозунуң кежигүнү Донгак Өшкү-Саар Докулович 1958 чылда Иргит Сержин деп аныяк херээженбиле куда дүжүргеш, аас-кежиктиг амыдыралды тудуп эгелээн. Өг-бүле тутканының баштайгы үезинде Донгак ажыл-агыйга-даа шалып, арыншырайы-даа омак чоруп турган. Удаваанда ол колхозтуң 350 хире өшкүзүн кадарары-биле хүлээп алгаш, ону кезек үе иштинде ончаменди ажаап келген. Ынчалза-даа ур болбаанда, Донгактың хүлээнген ажылынга харыысалга чогу билдинип эгелээн. Хөйнүн хөреңгизин кадагалаан кижи болгай мен, ынчангаш чоннуң мурнунга ак-сеткилдиг ажылдаары эргежок чугула деп бичин-даа боданмайн, кадарган өшкүзүн ховуже ээн сүрүп ваап, хүндүс бодунуң хууда ажыл-хожулун кылып хүнзээш, кежээликтей оларын хавырып эккеп, кажаалап ап турган. Бирле катап өшкүлерин ол шак ынчалдыр ээн сүрүпкеш, таваар дыштанып олурда, кадарчы чок малга бөрү таварышкаш, оларны бедик хаяның кырынга сыындыра берген. Ынчан 18 серге хаядан чуглуп өлген. Оон Донгакты ажылын шыдавас-тыр дээш ол ажылдан үндүргеш, ховуга ажылдаары-биле чоруткап.

Донгак хову ажылынга ажылдап турар үеде, оон кадайы Иргит Сержиннин адак-бышкаа аартап, оол ийикпе кысты четтикпейн манап турган. Өг-бүлезиниң ишти ажылга бергедеп турарын Донгак билзе-даа, аалынга неделя ажыр келбейн баргылап, ында-хаая чедип келгенде, чугаа-сооду-даа чок, хөректенип каап олурар, мындыг турган. Сөөлүнде кээп аалынга шуут келбестей берген. «Аалга оода кире дүшкеш, ажыл-агыйга дузалажып көр» деп чорушкан улустан оон кадайы хөй удаа согледип келген. Донгак ону херекке-даа албайн, төрелдериниң бажыңнарынга хонук санап чоруп турган.

«Өглуг-баштыг кижи аап-оранынга-даа барбас кандаай кижи боор» деп кады ажылдап турган өөрү-даа, кожа-хелбээ чурттап турганнар-даа үргүлчү-ле чугаалап турган.

Донгак Өшкү-Саарның аал-оранынга барбайн келгениниң чылдагааны сөөлүнде билдинген. Донгак ол үеде Д. Салчак деп уруг-биле харылзаа тудуп, чагаалажып чоруп турган. Төлеп чок ада ынчалдыр будалып чоруп турда, оон кадайы кыс уруг божаан.

Ур үениң иштинде улчуп чоруп келгеш, Донгак бир катап аалынга чедип келген. Ынчан кожалары-даа, өөнүң ээзи-даа ону ам-на өг-бүлезиниң ажыл-агыйынга дузалажып, чаш уруун азыражыр дээш чедип келгени ол деп бодап турганнар. Херек кырында ол ындыг болбаан. Донгак чаш уруун-даа чаптаваан, ол ур-даа боданмайн чаш уруглуг кадайын күш-биле ойладыпкан. И. Сержин уруун куспактап алгаш, ада-иезиниң аалынче чоруй барган.

Уруглуг кадайын ойладыпкандан бээр чыл чоокшулап олурда, таныжып турганы Салчак оон өөдежок мөзү-шынарын билип каапкаш, өске кижи-биле өг-бүле болуп чоруй барган. Чонга чудун көргүзүп каапкан Донгак канчаар-даа аайын тыппайн, ам база кажар арганы хереглээр бодап алган.

Ынчан ол ойладыпкан кадайындан өршээл дилээн чагааны каш калбак саазыннарны долдур шелип, «чаш кызым сагынгаш угаан-бодалга чүүдаа кирбес-тир, мен кончуг багай чазыг кылган кижи-дир мен, сээн мурнунга бодумнуң буруум миннип тур мен» деп авыяастап эгелээн. Ойлаттырган кадайы оон ол мегезинге алзыпкаш, эриг баарлыг аныяк не катап олуржуп алырын чөпшээрешкен. Олар 1960 чылда база катап өг-бүле болуп, чурттай бергеннер. Оон ийи чыл болганда, оларның өг-бүлезинден оол база төрүттүнген.

Кезек үе иштинде ынчалдыр чурттап чоруй, Өшкү-Саар Докулович достүнер эвес, база бирээни «тырыкылап» эгелээн. Оон ол чажыды-биле чугаалажып турар кижизи кымыл ол? Ол болза ниитиге ажыктыг ажыл кылбас, маңгыс амыдырал-биле чурттап чоруур Хертек Күнзенмаа Хүрен-ооловна дээрзи-дир. Хертек Күнзенмаа ажыл үезинде көзүлбес, улус көрүп каайын дээш бир-бир бажыңнарга бузуп хүнзээр кижи. Кежээзинде таныштарының «илиг идикхевин дилеп кедипкеш, каастаныпкан чоруп турарын колхозтуң клувунга бо-ла көрүп болур.

Донгак Өшкү-Саарның ам база-ла биеэги чаңы кирип келгеш, ийи уруглуг кадайын ойладыпкан. Ам ол ужурашкан кижилеринге «кадайымдан чарылган кижи мен» деп хөрээн чайын чоруп турар. Бо чылдың август айда Донгак бодунуң угбалары болур Булчүн, Бюлчют, Чудуруктуң аалдарынга дүне эзирик чедип келгеш: «менээ Хертек Күнзенмааны ап бербес болзунарза, чырык чер кырынга чурттавас мен» деп хондур чалчып тура хонган.

Оон ойладыпкан кадайы Иргит Сержин Мөген-Бүренде ада-иезиниң аалында № 3 бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригаданың кадарчызы болуп ажылдап турар.

Өг-бүлезиниң иштин тарады ойладып, бир-бир кижилер-биле харылзаа тудуп чоруур Донгак Өшкү-Саарны «Малчын» колхозта гараж эргелекчиледип каанынга суурнуң чону чөпсүнмейн турар болгаш ындыг төлеп чок кижилерин харыысалгалыг ажылга томуйлавазын күзээрлер.

Кайда-даа ажылдавайн турар Хертек Күнзенмаа-биле төлеп чок ада Донгак Өшкү-Саарның үүлгедини Баргы көдээ Совет эки билир-даа болза, бо талазы-биле хемчег албайн келген. Иргит Сержин бир ай бурунгаар көдээ Советтиң даргазы эш Иргит Бадыга хомудал билдирнишкин киирген, а оон харыызы мынчага чок. Шак бо ышкаш чурум чок кижилер-биле Каргы көдээ Советтиң эптежип турары дыка элдептиг.

И. МАХАЙЛОВ.

Кызыл хоорайның кудумчуларын чырыдар дугайында ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Совединиң шиитпири

Хоорайның кудумчуларын чырыдарының чогуур чурумун хандырар сорулга-биле хоорай Совединиң шиитпирлээри болза:

1. 1964 чылдың январь 1-ге чедир Кызыл хоорайның албан черлериниң, складтарының болгаш чуртталга бажыңнарының номер демдектериниң үстүнге кыры демир камгалалдыг электри лампаларны тургускулап, оларны электри четкизинге улаарын бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның удуртукчуларынга, горкомхозка болгаш хуу бажыңнар эзелеринге хүлээдир. Айыткан электри точкаларын тургузарының чарыгдалын болгаш электри энергияның хөлезинин организациялар болгаш бажыңнар эзелери төлээр.

2. Хоорайның кудумчуларының бүгү белдирлеринге электри точкаларны 1964 чылдың январь 1-ге чедир тургузарын горкомхозтан (эш Муренковтан) негээр.

3. Номер демдектериниң үстүнге электри лампаларын доктаамал чырыдарын бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның удуртукчуларынга, хуу бажыңнар эзелеринге хүлээдир.

4. Бо шиитпирни хажыткан буруулугларны хооркүүскомнуң административтиг комиссиязы сагындырар азы 10 рубль чедир торгаар.

5. Бо шиитпирниң күүселдезин хайгаараарын милиция органынга болгаш горкомхозка дагзыр.

6. Шиитпирни парлаан хүнден соңгаар 15 хонганда Кызыл хоорайның девискээринге ийи чыл дургузунда ол күштүг болур.

Хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы С. КРАСНЫЙ

Хоорай Совединиң күүскомунуң секретарының хүлээлгезин күүседин турар Ю. УСПЕНСКИЙ

Кызыл хоорай.

1963 чылдың ноябрь 23.

КИНО

Кым шынныгыл, чугаалаары берге...

1945 чылдың апрель. Тайбыңның бүдүүзү. Шак ол хүннерде совет болгаш польша шериглер шиитпирлиг тулчуушкуннарны чорутпушаан, Германияның төвү—Берлинче чоокшулап бар чытканнар. Арыг ишти. Анаа бир шериг кезээнин дайынчылары доктаап туруп, боттарының дайынчы белеткелдерин хынап турары фильмниң эгезинде көстүр. Ынчалза-даа олар кайы-бир черже далашпайн, дайынның аар уржуктарын сактып бодап, аал-чуртун-даа, эшөөрүн-даа чугаалажып турарлар... Дайын шыкпарылган. Ындыг болганда, ам кээп олуру кымга-даа күзенчиг эвес болурун олар аразында база-ла чугаалажы бээрлер.

Фильмниң кол маадырлары — подполковник Чапран, хорунжий Шумибур, капитан Хырный. Оларның аразынга мораль талазы-биле чидиг удурланыышкыннар, бот-боттарынга бүзүрешпес чорук фильмниң кол хөделиишкинниг кезээ болуп, эгезинден-не дынзыыр. Даартагы болур тулчуушкунга киржир дугайында дужаалды Чапранның командылап турары полк албаан турган. Ынчалза-даа Чапран командылалдың дужаалынга чөрүштүр, бодунуң полкунуң күжү-биле хемни чаалашпышаан кежер деп бодап алган. Ол шиитпир хостуу-биле боттанып шыдаар бе, азы буурап дүжер бе дээрзин дүрген шиитпирлээр апарган. Ынчангаш, кымның-даа мурнунда, хорунжий Шумибур ол шын эвес шиитпирге шыңгыы удурланган. Артиллерия болгаш ужар чүүл кезектериниң дузазын албас, чааскаанзыраан полктуң шериглери хем кежип тура, кырлып каар дээрзин ол билип турган.

Подполковниктиң ол «операциязынга» дивизияның прокурору капитан Хырный база-ла шыңгыы удурланыр. «Ындыг шиитпирни үндүрери—бодал чок чүүл-дүр!» деп, прокурор чугаалаар.

Ол кижилерниң дугайын, кандыг-бир шиитпирни хүлээп алырда, анаа кымның шыннынының дугайын «Уттундурбас час» деп бо фильм чугаалап турар.

Бо чылдың октябрьда акы-дуңма польша улус бодунуң төөгүзүнде эн-не чугула болуушкунну — Польша дайынчыларның тургустунган хүнүнден бээр чээрби чыл болганын демдеглеп эрттирген. Польша шериглерниң фашизмге удур эрес-дидим демиселиниң чамдык кезиниң дугайын бо фильмде база көргүскен. Фильмни В. Лесевич тургускан. Оон тургусканы «Ырбакчы», «Бирги чыл» деп фильмнер бистиң көрүкчүлеривиске билдингир. «Уттундурбас час»—ол фильмнерде шериг темазын уламчылап база хөгжүдүп турар.

А. НУГУУРАК.

Италияның чаа чазаа

РИМ. Чаа итали чазактың составын ында парлап үндүрген. 26 министр албан-дужаалдарындан 16-ны, оон иштинде иштики херектер, камгалал министерствозу дээн ышкаш шак ындыг чугула албан-дужаалдарны христиан демократтар эжелеп алган. Социалистерге 6, социал-демократтарга—3, республиканчы партияга—чаңгыс албан-дужаалдар онаашкан.

Премьер-министрге Альдо Морону, премьер-министриниң оралакчызынга—социалист Пьетро Неннини, даштыкы херектер министринге—Джузеппе Сарагатты (социал-демократ) бадылаан. (СЭТА).

Нүгүлчүнү сойгалап илереткен

БОГОТА. (СЭТА). «Куба боо-чепсекти Колумбияның девискээринче киир сөөртүп турар дээрзиниң дугайында кандыг-даа барымдаалар Колумбияның чазаанда чок» деп, Колумбияның иштики херектер министри Аурелио Камачо парлалганың төлээлекчилеринге медеглээн.

«Үрегдекчи чорукту кылыр сорулга-биле» куба боо-чепсекти Колумбияның девискээринче киир сөөртүп турар дээр янзылыг Венесуэланың президентизи Ромуло Бетанкурнуң бадыткаашкыны-биле холбаштыр ол медеглелди кылган.

«Ол янзылыг бадыткаашкынны кылырда кандыг документилерни азы барымдааларны президент Бетанкур барымдаа кылып турарын билбес-тир мен» деп, Аурелио Камачо немеп каан.

Хөй талалыг ядролуг күштерни тургузарынга удур

ПАРИЖ. (СЭТА). Барыын-европа эвилелдиң ассамблеязының Парижте болуп турар сессиязының киржикчилери НАТО-нуң хөй талалыг ядролуг күштерни тургузар дугайында АКШ-тың саналынга удур бадылааннар. Оон дараазында ассамблея «НАТО-нуң хемчээлинге ядролуг чепсекти контрольдаарының системазын» тургузарын сүмелеп турар резолюцияны хүлээп алган. «Оон хамаарышкан шиитпирлерин хүлээп алырынга киржир болгаш командылалдың чаңгыс аай илчирбезинин бар болурун хандырар арганы киржикчи күрүне бүрүзүнге ол система берип турар».

НАТО-нуң хөй талалыг күштеринге удур саналдавышаан, ЮНР-ЮДТ деп дегольчу партияның чиңгине секретары Жак Бомель-Россини бодунуң ядролуг «согуг таварыштырар күштерин» тургузарынга Францияның «эргелели» болурун негеп турган. Франция ол планнардан ойталаарын бодавайн турар деп, ол медеглээн.

Барыын-европа эвилелдиң ассамблеязы «Москва Керээзинге ат салган чурттарның күженишкиннерин ону калбартыр болгаш ядролуг чепсектиң чер иштинге шенелделерин хоруур дугайында чүүлдү ук керээге киирер сорулга-биле» деткиир деп кыйгырып турар резолюцияны хүлээп алган.

Ферч эрге-дужаалындан дүжүп турар

БОНН. (СЭТА). Генерал Ферч 1961 чылдан бээр бодунуң эзелеп келгени бундесверниң генерал инспектору (командылакчызы) эрге-дужаалдан декабрьның төнчүзүнде үнер. Оон мурнунда ол эрге-дужаалга турган генерал Хойзингер ышкаш, Ферч база гитлержи армияның генералы турган болгаш Совет Эвилелиниң девискээринге гитлержилерниң үүлгеткен шериг кемхеректери дээш харыысалганы ол хүлээр ужурлуг.

Хойзингер ышкаш, Ферч бундесверни удуртпушаан, ол агрессчи армияның күчүзүн улгаттырарынга янзы-бүрү арга-биле идиглиг болуп, бундесверни ракета-ядролуг чепсекбиле хандырары база социалистиг лагерьниң чурттарынга удур угланган шериг-стратегтиг планнарны боттандырары дээш туржуп турган.

Мурнунда бундесверниң бирги корпузунуң командылакчызы турган генерал-лейтенант Гейнц Треттнер Ферчиниң орнунга кирер деп ында чарлаан. Треттнер гитлержи армияга база-ла командылалдың улуг эрге-дужаалдарын эзелеп турган. «Зюддейче Цейтунг» солуннуң демдеглеп турары-биле алырга, ол янзы-бүрү штаб эрге-дужаалдарынга ажылдап чораан болгаш парашют-десант дивизиязын командылап турган.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн республикага шокар булуттагылап каап турар, хар шоолуг чагбас хүн болур. Соңгу-чөөн районнарга чамдык черлерге хар чаар. Хат өй-тавында, соңгу-барыын чүк угланыышкынныг. Кызылга хат кошкак, шокар булуттарлыг хүн болур. Агаарның температуразы: республикага — 20—25, а Кызылга — 23—25 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ—8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шортанның күзели-биле» 10, 12, «Өлүм чок Кащей» 2, «Гангстерлер болгаш Филантроптар» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Өскелерге дөмей эвес Фея» 10, «Кичээн, кырган авай» 11, 1, «Бирги ынакшылдың ырызы» 3, 5, «Ринг маадыры», «Олар силерниң өңнүктериңер», «Бүгү чүве кижилерге артып каар» 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Шиитке тевиг» 10, 12, «Симлеге ынакшыл» (1, 11 сериязы) 2 шакта, «Симлеге ынакшыл» (1 сериязы) 5, «Симлеге ынакшыл» 6.30, «Танцыже чалаары», «Екатрина Воронина» 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Күзелдерге уткуштур» 10, 11.15, 1.15, «Аңгы-аңгы салым чолдуглар» 3.15, 5.15, «Дон сезар де Базан» 7.15, «Цыган ырлар», «Сибирьниң ырлары», «Дон сезар де Базан» 9.15 шактарда.

ДЕКАБРЬ—9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Артемканың ужуралдары» 10, «Уран-шевер Марья» 12, 2, «Тарзанның өлгени» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дерсу Узала» 11, 1, 3, «Гангстерлер болгаш Филантроптар» 5, 7, 9 шактарда.

ТИПОГРАФИЯ КЛУВУНГА: «Төлгечи» 6, «Кижиниң хуу-салымы» 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Бүгү чүве кижилерге артып каар» 12.30, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Идегелдиг чөлегиниш» 3.15, 7.15, «Самолёт 9 шакта чоруптар» 5.15, 9.15 шактарда.

Уругларыңарны дадыктырыңар

Славик семис болгаш чараш-чаагай кылдыр төрүттүнген. Оон ада-иезин болгаш кырган авазы-даа аңаа кончуг өөрээнер. Ол семис болгаш сергелең-даа оол болган. Олар шупту-ла Славикти чассыдып, бүгү-ле чүүлдерден камгалап, чайын безин бажыңының фортөчказын хаап, изинчиг кылдыр шарып каар турганнар. А кажан бичин-ле бораңныг хүннерде Славикти дашкаар үндүрер дизе, олар шупту-ла маргыжып, аарый бээринден дыка-ла сестир турганнар. Ындыг маргылдааның түңнелинде Славикти олар дашкаар үндүрбестер.

Ынчангаш чаш оол бичин-ле доңганда ыяавыла грипптээр ийикпе, азы боостаазы ыжа бээр болган. Ынчаар чаңчыктырган чорук аңаа хоралыг салдарын чедирип турган. Чылдар-даа эртип-ле турган. Славик-даа 6 харлыг апарган. Бир-ле катап өг-бүлениң көжүп чеде бергени чайлагга, Славик иези-биле болгаш Юрочка деп беш харлыг оолдуг кожалары-биле кады арга иштинче агаарлап чорупканнар. А. Юрочка ынчаар чаңчыкпаан болгаш бичиизинде суларгай, деңзизи чиик оол турган.

Ындыг сула кижи болурга, эмчи аңаа: аяс болгаш бүргег-даа хүннерде даштыгаа ойнап, чамдыкта чайын көктүг-шыктыг черлерге кызыл-даван маңнаарын сүмелээн.

Хүн орайтап чорда, демгилер чанып чорупканнар. Хеп-хенертен сыыгайндыр хадый берген соонда, чаъс дээрге, шилиредир дүжүреле берген. Олар бажыңнарынга четпейн чораан, мырыңай улуг чайыкка таварышкан. Оон соонда Юрий канчанмаан-даа, а Славиктиң өпкези аарый берген болгаш эмчиге дыка үр үеде чыдып, эмнеткен.

Кара чажындан тура кадыг агаарга чаңчыкпаан болганда Славик зараанны ол-дур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

СОВХОЗТАР АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ КҮШ-АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИ

(Төнчүзү. Эгези 3-ку арында).

налгаларны алгыже чедир күүсеттинген ажылдарның хемчээли дээш (чер андарары, чаштырылга, тарылгаларны ажааганы болгаш өске-даа) төлевирни чорудар. Дүжүттү ажаап алганының соонда, а мал ажылынга болза квартал төнгенде азы чогуур үени доосканының соонда (малды семиртири болгаш өске-даа) совхозтар ажылчыннары продукция дээш санаан ажыл төлевириниң база күүсеттинген ажылдар дээш төлеп берген ажыл төлевириниң аразында ылгалды алыр. Чижээ, Амур областа «Волковский» совхозта В. Дугинцовтуң звенозунга соя өстүргени дээш кылганын барымдаалаар расценкалар ёзугаар 3.500 рубльди төлеп бергеш, чыл төнчүзүнде база 2.316 рубльди санап бээр ужурга таварышкан. Айыткан саналгалар болза, бригада азы звено алган продукциязын чүгле дужааганының база совхоз хүлээп ап, киир бижээниниң соонда чоруттунган турарын хайгаараары чугула.

Аккорд-шаңнал системазы улуг артык чүүлдерлиг болуп турарын дээре совхозтарның практиказы көргүзүп турар. Ол болза, продукцияның санын көвүдедири болгаш шынарын бедидери дээш демиселге идиг берип турар. Ынчангаш чогум-на ол кончуг чугула.

Тариф ставкаларын бедидери болгаш ажыл төлевиринде хөй санныг дапкырлаашкыннарны узуткаары күш-ажылдың нормалаашкынынга корум-чурумну тургузар арганы берип турар. Бүдүрер ажылдың ортумак чижек нормаларын совхозтарга сөөлгү үеге чедир ажыглап келген. Ол нормалар район болгаш совхоз бүрүзүнде ажыглалдыг черлериниң аажок хөй янзы чоруун өөренип көрбейн турган. Чаа тариф негелделери болза техниктиг хандыртыныышкынның өзүлдезин болгаш бүдүрүлгениң мурнакчыларының дуржулгазын өөренип көрүп турар техника талазы-биле үндезилеттинген нормаларны нептередир арганы берип турар.

Күш-ажылды организастаарының депшилгелиг хевирлерин ажыглап база анаа нормаларны бүдүн-чартыктан эвээш эвес катап ажып турар малдың баш санын азырап ажаап турар чаартыкчыларны—саанчыларны, күш азы хаван ажаакчыларын мактап деткиири-биле норманы ажырган 10 хуу бүрүзү дээш тариф ставказын 5 хуу чедир, ынчалзажок ийиден ажыг эвес катап көвүдедир. Оон-биле кады мал ажылының пландан ажыр бүдүрген продукциязы дээш херек кырында азырап ажаап турар малдың баш санынга онааштыр санаан планныг шынар көргүзүглерин барымдаалап (саар инекке онааштыр сүт саалдазы, бир башка онааштыр хонукта ортумак немелде деңзи болгаш оон-даа өске чүүлдерни) ёзугаар төлеп бээр. Хары угда элээн каш комбайннарда азы жатказларда ажылдап турар тракторист-машинистерниң күш-ажыл төлевиринге кылганын барымдаалаар расценкаларны тодаргайлаарда, немелде машина бүрүзүн ажаап хандырганы дээш тариф ставказын 40—60 хуу бедидер. Тракторларны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын эки кадагалааны болгаш шын ажыглааны дээш септелгеге нормалар ёзугаар көрдүнген акша-хөреңгилерден камнап алдынган түңнүң 40 хуузу хемчээлдиг акшаны тракторист-машинистерге, а бригадирлерге болгаш оларның дузалакчыларынга—10 хуу хемчээлдиг акшаны шаңнал кылдыр тыпсыр.

Үнүш ажылында болгаш мал ажылында ажылдап турар ажылчыннар нинти продукция талазы-биле планны ажыр күүсеткени дээш (оон санын барымдаалап), пландан ажыр бүдүрген продукцияның бот-үнезиниң 20 хуузу хемчээлдиг, а кукуруза талазы-биле — 30 хуузу хемчээлдиг шаңналды алыр.

Камналга кылганын, дорт чарыгдалдарны кызырганын болгаш бот-үнени чингеткенин деткиири-биле үнүш ажылынга алдынган камналганың түңүнүң 25 хуузу болгаш мал ажылынга алдынган камналганың 40 хуузу хемчээлдиг шаңнал доктааттынган. Шаңнаарының тодаргай хемчээлин профэвилелиниң ажылчын комитеди-биле дугурушканын ёзугаар совхозтуң дирекциязы доктаадыр.

Дүжүттүң салым-чолун шиитпирлеп турар эн чугула көдээ ажылагый ажылдары дээш (кукуруза болгаш өске-даа культуралар тарылгазын шынарлыг күүсеткени, одуруглар аразынын ажылдап кылыышкынын, аңгыс аңдарыышкынын эн эки хуусааларда чорутканы болгаш оон-даа өске), немелде төлевир доктааттынган. Бир эвес ол төлевир шын тодараттынган болза, ол ажылдарның хуусааларын кызырарынга дузалаар. Чижээ, Амур областың «Партизан» совхозка 1962 чылда тарылганың хуусааларын 13 хонуктан 9 хонук чедир кызырары чедип алдынган.

Дүжүттү кыска хуусаада база чидириг чокка ажаап алыры-биле ажаап алыышкын ажылдарының үезинге бедиткен төлевир доктааттынган. Кур черлиг районнарда тракторист-машинистерге расценкаларны 50 хуу, а ажаап алыышкында ажылдап турар өске ажылчыннарга—30 хуу, өске районнарга—тус-тузунда 30 болгаш 15 хуу бедидип турар. Мындыг чурумну область (край) күүскомнары чогуур хуусаада—15 хонуктан хөй эвес хуусаада доктаадыр.

Төлевирниң кылганын барымдаалаар шаңнал системазын күш-ажылдың чарыгдалдарының болгаш түңнелдериниң аразында хамаарылгалыг чорукту (шарыларны болгаш аъттарны, аскыр хаваннарны, сувай болгаш боос хаваннарны азырап тежээгени, чимис бербес садтарны ажааганы, техника септээни болгаш өске-даа) ылаптыг тодаргайлаары болдунмас ындыг участоктарга ажыглаар. Кылганын барымдаалаар шаңнал системазының үезинде күш-ажыл төлевирин тариф ставкаларын болгаш бүдүрер ажыл нормаларын (азы малды азырап тежээриниң нормаларын) барымдаалап, чогуур ажылдарны күүсеткени дээш боттандырар. Чогуур шынар көргүзүглерин чедип алганы дээш дорт ажыл төлевиринге 20 хуу чедир шаңналды ажылчыннарга төлеп бээр.

Ажыл төлевириниң үе барымдаалаар шаңнал системазы болза, шынар көргүзүглери дээш бөдүүн үе барымдаалаар төлевирниң болгаш шаңналдарның дүүштүрүлгези болуп турар. Ол система нормалаары болдунмас азы ажык чок ажылдарга кызыгаарлаттынган хемчээлге ажыглаттынып турар. Оларга таварылга болган, эпидозтуг характерлиг ажылдар (орап-саваларны дезинфексилээри, дүне ажылдаар күш кажааларынга дежурныйлаары, аъттарны ажаап тежээри, аът дериг-херекселдери кылыр ажыл, санитар-профилактиктиг хемчеглерни чорудары болгаш өске-даа ажылдар) хамааржыр.

Төлевирниң эн-не таарымчалыг системазын шилип алыры чугула херек. Ынчалзажок төлевириниң хүлээп алдынган чурумун ажыл-ишчи бүрүзүнге өй-шаанда чедирери, ажылдарның шынары, оларның хуусааларын кызырганы дээш доктааттынган шаңнал-мактал дугайын чугаалап бээри биче эвес ужур-дузалыг.

Төлевирни шын организастаар чорук, сагылга-чурумну экижидеринге, элээн бүдүрүкчүлүг ажылдап, ажылдарның шынарының дугайында улуг сагыш салырынга дузалап, кадрларны быжыглаарынга, орулгалыг чорукту бедидеринге идиг берип турар. Моон-биле холбаштыр механизаторларның материалдыг шаңнал-мактал системазы онза улуг ужур-дузалыг болуп турар. Бүгү тракторист-машинистер билиглеринден болгаш дуржулгазындан хамаарыштыр үш класска хувааттынып турар. Тракторист-машинистке 1-ги классты тывысканы-биле оон кол төлевиринге 20 хууну, 2-ги классты тывысканда—10 хууну немей санап бээр. Механизаторлар болза боттарының мергежилин бедидер, техниканы дүрген шиңгээдип алыр, элээн нарын, бедик бүдүрүкчүлүг машиналарга ажылдаар дээш чүткүп турар.

Совхоз бүрүзүнде күш-ажыл төлевири хөй онзагай чүүлдерлиг, ынчалзажок зона болгаш ажыл-агый бүрүзү бодунга таарышкан эки системалыг болур. Бүдүрүлге эргелелдери болза, эки дуржулганы шилип алыр, күш-ажылды организастаар болгаш оон төлевирин чурумчудар талазы-биле хожудап турар ажыл-агыйларга дузалаар хүлээлгелиг.

Күш-ажыл төлевириниң системазын улам ыңай сайзыраңгайжыдары болза, бүгү совхозтарны орулгалыг болгаш тарааның, техниктиг культураларның, эъттиң, суттүң, дүктүң, ногааларның болгаш чимистерниң эки организастаттынган фабрикалары кылдыр хуулдурарынга дузалаар.

П. РУКОСУЕВ,
Б. ТУРБИН.
(«Агитатор» журналдан).

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнун 24 — 63, редакторнун оралакчыларынын 35 — 24.25 — 38, идеология килдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарьзын 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетнүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64 чаган ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистеринин 21—27, иштики информация килдизинин бухгалтериянын 31—75, корректорларын 21 — 47,20 — 60, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01511. Культура министерствозунун типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 10 вторник № 290 (5694).

Өртээ 2 көп.

Канчаар-даа аажок улуг сорулгаларның бирээзи—химия үлетпүрүп бүгү талалыг хөгжүдери, чоннуң байлаан өстүрер, чаа элээн сайзыраңгайжыттынган болгаш чиик өртектиг бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин база улус хереглелиниң чүүлдерин бүдүрүп үндүрер арганы улуг хемчээлге калбартып турар амгы үениң химиязының чедиишкиннерин улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга бүрүн ажыглаары болур. Металл, ыяш болгаш өске-даа материалдар камналгалыг, бөдүүн болгаш чиик синтетиктиг материалдар-биле улам-на солуттунган турар. Минералдыг чемишчидилгелерниң болгаш үнүштер камгалаарының химиктиг чүүлдерин бүдүрери дыка өзер.

(Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазындан).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1963 чылдың декабрь 9-та Кремльдиң Съездилер Ордузунга СЭКП Төп Комитединиң Пленуму ажыттынган.

«Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп айтырыгны Пленумга чугаалажып турар.

Ол айтырыг талазы-биле СЭКП ТК-ның Бирги Секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Н. С. Хрущев илеткел кылган.

ТК-ның Пленумунуң ажылынга киржири-биле Төп Комитеттиң составынга кирбейн турар эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының ийиги секретарьларын, партияның крайкомнарының, обкомнарының бирги секретарьларын, үлетпүрнү болгаш тудугну удуртур талазы-биле бюро даргалары болгаш көдээ ажыл-агыйны удуртур талазы-биле бюро даргалары — эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының секретарьларын, химия болгаш нефть үлетпүрүнүң база көдээ ажыл-агыйның айтырыгларын харыылап турар партияның крайкомнарының, обкомнарының секретарьларын, эвилелдешкен республикаларның, крайларның болгаш областарның партия-күрүне контролюнуң комитеттериниң даргаларын, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партияның крайкомнарының болгаш обкомнарының үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый килдистериниң эргелекчилерин, партияның чамдык хооркомнарының, хоорай райкомнарының, үлетпүр-бүдүрүлге парткомнарының бирги секретарьларын, колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң парткомнарының секретарьларын, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң даргаларын, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң даргаларының үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый талазы-биле оралакчыларын, ажылчы чоннарның депутаттарының край болгаш область Советтериниң күүскомнарының даргаларын, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның күрпланнарының даргаларын, улуг-улуг экономиктиг районнарның план комиссияларының даргаларын, улус ажыл-агый чөвүлелдериниң даргаларын болгаш даргаларының оралакчыларын, эвилелдешкен республикаларның тудуг министрлерин болгаш тудуг херектериниң талазы-биле күрүне комитеттериниң даргаларын, РСФСР-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның экономиктиг районнарында тудуг талазы-биле кол эргелелдериниң начальниктерин, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң эртем-шинчилел ажылдарын углап баштаарының талазы-биле Күрүне Комитеттериниң даргаларын, эвилелдешкен республикаларның Эртемнер академияларының президентилерин болгаш химияның машина тудуушкунунуң, чиик үлетпүрнүң болгаш көдээ ажыл-агыйның талазы-биле ажылдап турар эртемденнерни, эвилелдешкен республикаларның комсомол ТК-ларының бирги секретарьларын болгаш комсомолдуң чамдык крайкомнарының болгаш обкомнарының секретарьларын, профэвилелдериниң республика Чөвүлелдериниң даргаларын болгаш профэвилелдериниң ТК-ларының даргаларын, химия үлетпүрүнүң улуг-улуг бүдүрүлгелериниң директорларын, кол инженерлерин болгаш тускай эртемниглерин, чиик үлетпүрнүң болгаш химияның машина тудуушкунунуң бүдүрүлге черлериниң директорларын, кол инженерлерин, конструктор бюроларының начальниктерин, үлетпүрнүң ол адырларының эртем-шинчилел институттарының директорларын, химия болгаш нефть үлетпүрүнүң кол-кол тудугларының удуртукчуларын, химия үлетпүрүнүң бүдүрүлге черлериниң болгаш тудугларының парткомнарының секретарьларын болгаш химияның машина тудуушкунунуң эртем-шинчилел институттарының парторганизацияларының секретарьларын, химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң база тудугларының болгаш көдээ ажыл-агыйның мурнакчыларын, чамдык колхозтар даргаларын болгаш совхозтар директорларын, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш белеткээриниң министрлерин, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң болгаш белеткээриниң крайлар, областар эргелелдериниң начальниктерин, колхозтарның, совхозтарның болгаш колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң тускай эртемниглерин, «Сельхозтехниканың» республикалар, крайлар, областар каттыжыышкыннарының даргаларын, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министрлерин, комитеттер даргаларын, төп организацияларның, албан черлериниң болгаш ведомстволарның удуртукчуларын база оларның оралакчыларын, ССРЭ-ниң Күрпланының, ССРЭ-ниң Күртудуунуң, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый Чөвүлелиниң эргелелдериниң, химия болгаш нефть үлетпүрүнүң Күрүне Комитединиң, химияның болгаш нефтиниң машина тудуушкунунуң Күрүне Комитединиң эргелелдериниң начальниктерин, ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый Министерствозунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң белеткелдериниң Күрүне Комитединиң удуртур ажылдакчыларын, Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң партийжи-политиктиг ажылдакчыларын, төп солуннарның болгаш журналдарның редакторларын, СЭКП ТК-ның аппарадының, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнериниң харыысалгалыг ажылдакчыларын чалаан.

СЭКП ТК-ның Пленуму ажылын үргүлчүлеп турар.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү

СЭКП ТК-ның Пленумунга 1963 чылдың декабрь 9-та эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткели

Эштер! Коммунистиг партия, совет улус XXII съездиниң шиитпирлерин, бистиң партийжи программавысты амыдыралга чайгылыш чок болгаш шудургу боттандырып турар.

Партияның болгаш улустуң **экономиктиг кол сорулгазы болза коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары болур** деп, съездиниң шиитпирлеринде-даа, Программада-даа дедиглээнин билир болгай силер. Ниитилелдиң бүдүрүкчү күштерин өстүреринге эртемниң болгаш техниканың амгы үедеги чедиишкиннерин ажыглавышаан, партия болгаш чон боттарының күжениишкиннерин улус ажыл-агыйының эң чугула адырларын дүрген хөгжүдеринче мөөңнеп турар. Партияның чорудуп турар бо ажылы болза, ооң бүгү ажыл-чорудулгазы-биле бир дөмей, улустуң чаагай байдалын чайгылыш чок көдүрер, ооң өзүп турар хереглелдерин улам долу хандырар сорулгалыг.

Үлетпүрге болгаш тудугга-даа база ол ышкаш көдээ ажыл-агыйның талазынга-даа бүдүрүлгени организастаарын экижидеринче, улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы сайзыраңгайжыдарынче угландырган чугула хемчеглерни ТК-ның март болгаш ноябрь Пленумнарынга ажылдап кылган. Июнь Пленумунга партияның идеологтуг ажылының, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезиниң айтырыгларын бүгү талазы-биле чугаалажып көрген. Партия бодунуң ажылынга ажыл-агый тургузуушкунунуң сорулгаларын коммунизмниң бедик идеалдарының ёзузунга улус чонну кижизидери-биле кезээде шуут холбаштырып келген болгаш холбаштырып-даа турар. Ынчангаш ТК-ның эрткен Пленумнары болгаш амгы Пленуму, иштики болгаш делегей талазы-биле-даа тодаргай байдалдарны барымдаалааш, партияның Программазында салдынган эң чугула сорулгаларны шиитпирлээринге бараан болуп турар-дыр.

Революция тиилээнинин соонда ажыл-агый тургузуушкуну, экономика—ол дээрге коммунизм дээш демиселдин кол сорулгазы болур дугайында ленинчи айтыышкыннарны бистин партиявыс өскерилге чокка удуртулга болдуруп турар. Ынчалза-даа социализмниң чаагай кежиктериниң болгаш артык чүүлдериниң дугайында каас-коя сөстер, ниити революсчу кыйгырыглар, ниити бодалдар чаа ниитилелдиң тургузуушкунунда практиктиг чедиишкиннерден артык улуг салдарны массаларга чедирер деп бодаар болза черле биче-даа бол мелегей чорук болур ийик.

Ол революцияны белеткеп база боттандырып турар үеде революция дугайында каас, сорук киирикчи сөстер кижилерниң сагыш-сеткилин хайныктырып база оларны капитализмге удур демиселче көдүрүп үндүрүп турар. Революсчу кыйгырыгның, лозуңнуң күжү улуг. Ынчалза-даа бир эвес революция тиилээнинин соонда чүгле ниити лозуңнарны салып база социализмни болгаш коммунизмни тургузар талазы-биле шынгыы практиктиг ажыл-чорудулганы чорутпас болза, улуска чаагай кыйгырыглар-биле партияның практиктиг ажыл-чорудулгазының аразынга дүүшпес чорук болу бээр. Маңаа чүгле лозуңнар эвес, чаа ниитилелдиң, ооң экономиказының, ооң культуразының тургузуушкунунуң талазы-биле практиктиг ажыл, тодаргай материалдыг чүүл шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар.

Ноябрь Пленумунуң шиитпирлеринге үндезилээш, партия органнарын бүдүрүлге принцивиниң аайы-биле эде тургускан чорук үлетпүрнү болгаш көдээ ажыл-агыйны эң тодаргай болгаш чүткүлдүг чорудар, бүдүрүлгениң үндезин айтырыгларын шудургу болгаш хажык чокка шиитпирлээр арганы партия организацияларынга берген. Планнаашкынны экижидер, техниктиг политиканы төпчүдер, капитал тудугга корум-чурумну эмгелеп тургузар талазы-биле улуг хемчеглер алдынган. Ам безин боттарының эки түңнелдерин берип турар, а келир үеде ол хемчеглер улам улуг күш-биле салдар чедирген турары чигзиниг чок.

Совет Эвилелиниң үлетпүрүнүң ниити продукциязы сөөлгү он чылдарның дургузунда 2,7 катап өскен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү барык ийи катап көдүрүлген. 8.500 улуг чаа бүдүрүлгелерин туткан.

Бистиң экономикавыстың хөгжүлдезиниң бедик темпилеринге чаңчыга берген болгаш оларны анаа база черле чугаажок болур чүүлдер кылдыр санап турар бис. Ынчалза-даа бо чурагайларның ужур-дузазын хандыр бодап көрүңер даан, эштер: 1953 чылда бистиң индустриявыстың кандыг турганы ышкаш, гигант-биле кожа бир он чылда база ийи ындыг гигант тургустунуп келген-дир! Ол болза космосче ужудуушкун ышкаш, кижиниң сагыш-сеткилин хайныктырып турар-дыр. Бисте чоргаарланыр-даа чүүлдер бар, өөрүүр-даа чүүлдер бар!

Үлетпүр продукциязының эң чугула хевирлериниң бүдүрүшкүну кайы хире өскенин көрүңер.

	Бүдүрүлгениң хемчээли		Ниити немелде өзүлде	Бүдүрүшкүн каш катап көвүдээнил
	1953 чылда	1963 чылда (манап турары)		
Шой (миллион тонна)	27,4	58,7	31,3	2,1 катап
Кан (миллион тонна)	38,1	80,0	41,9	2,1 катап
Машина тудуунуң болгаш металл ажылдап кылыышкынының продукциязы (миллиард рубль)	12	48	36	4 катап
Электроэнергия (миллиард киловатт-шак)	134,3	411,6	277,3	3,1 катап
Нефть (миллион тонна)	52,8	205,5	152,7	3,9 катап
Газ (миллиард кубометр)	8	91,6	83,6	11 катап
Хөмүр даш (миллион тонна)	320	530	210	1,7 катап
Минералдыг чемишчидилгелер (миллион тонна)	7	20	13	2,9 катап
Синтетиктиг смолалар болгаш пластиктиг массалар (муң тонна)	103,6	580	476,4	5,6 катап
Химия волокнолары (муң тонна)	62,3	310	247,7	5 катап
Цемент (миллион тонна)	16,0	60,6	44,6	3,8 катап
Бүгү хевирлериниң пөстери (миллион погон метр)	6260	8634	2374	1,4 катап
Иштики болгаш даштыкы трикотаж хеп (миллион кезек)	341	686	345	2 катап
Хөм идиктер (миллион эжеш)	238	461	223	1,9 катап

Он чылдарның дургузунда эдилел-херекселдерни сатканы 5,2 катап, соодукчуларны болгаш телевизорларны—17 катап, радиоприёмниктерни—2,6 катап, шактарны—1,7 катап, чадаг тергелерни—1,6 катап, мотоциклдерни—4,8 катап көвүдээн.

Көдээ ажыл-агыйда база улуг чедиишкиннер бар. Кур черлерни шиңгээдип алганының, дүжүттү бедиткениниң, мал ажылының продуктулуунуң өскенинин ачызында көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрери болгаш күрүнеге белеткээри элээн көвүдээн. Эрткен чылда 1953 чылдыындан мынчаар хөйнү садып алган: тараа—1,8 катап, эът—2,4 катап, сүт—2,7 катап, чуурга—3,2 катап, чигир свёклазы барык 2 катап, хөвен—12 хуу.

Бо чыл агаар-бойдустуң талазы-биле онза таарымча чок чыл болганын билир болгай силер.

Ширини кыш, а ооң дараазында кадыг-дошкун кандаашкын чурттуң чугула көдээ ажыл-агый районнарынга когаралды чедирген. Дүжүт эрткен чылдыындан чавыс алдынган, а миллион-миллион гектарга күзүн чашкан тараа өлген. Ол нарын берге байдалдарда, эр, херээжен колхозчулар, совхозтарның эр, херээжен ажылчыннары, бүдүрүлге эргелелдериниң ажылдакчылары ширини кыштың болгаш кандаашкынның улуг уржуктарын ажып эртер, чуртту тараа болгаш өске-даа продуктулар-биле хандырар дээш бедик организастыг чоруун көргүскеннер.

Россия Федерациязының дыка хөй районнарының ажылишчилери ол херекке улуг салыышкынны кииргеннер. Краснодар крайның колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге 202 миллион пуд тарааны—планда көрдүнгенинден 52 миллион пуд хөйнү саткан. Ставрополь край Төрээн чуртка 127 миллион пуд тарааны бээр тургаш, 175 миллион пуд тарааны берген, Саратов область 165 миллион пудту берген.

Бо чылдың берге байдалдарында Украинаның колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге барык 600 миллион пуд тарааны садып шыдаан. Барыын-Казахстан крайның кур чер областары, Мурнуу-Казахстан крайның колхозтары болгаш совхозтары тараа белеткелдериниң планын элээн ажыр күүсеткен. Молдав ССР-ниң ажыл-ишчилери кайгамчык ажылдаан—республика күрүнеге 40 ажыг миллион пуд тарааны саткан.

Узбек ССР-ниң көдээ ажыл-агыйының ажылдакчылары күш-ажылчы шылгараңгай тиилелгени чедип алган. Күрүнеге хөвен садар талазы-биле алган хүлээлгелерин олар күүсеткен. Белеткел черлеринге 3 миллион 670 муң тонна—эрткен чылда ол-ла үезиндегизинден 759 муң тонна хөй хөвенни чедирген. Кыргыс ССР-ниң колхозтары болгаш совхозтары хөвен белеткелдериниң планын ажыр күүсеткен. Таджикистанда болгаш Туркменияда хөвенни эрткен чылдыындан элээн хөйнү белеткээн. Чуртка ниитизи-биле 5 миллион 130 муң тонна хөвенни садып алган. Бо болза совет хөвен ажылының бүгү төөгүзүнде эн-не хөй чыылда-дыр. Грузин республика сорттуг 186 муң тонна шай бүрүзүн дужааган болгаш 1965 чылда төлевилээн деннелди бо чылын ажырган.

Бойдустуң халавының мындыг халдаашкынынга удур чүгле колхоз-совхоз системазы туржуп шыдаан. Бистиң социалистиг көдээ ажыл-агыйывыстың ажыл-ишчилеринге алдар болгаш хүнду!

1953 чыл-биле деңнээрге бо чылын көдээ ажыл-агый продукциязының чугула хевирлериниң белеткелдериниң хемчээли мынчаар көстүп турар:

	Белеткээниниң хемчээли		Ниити немелде өзүлде	Каш катап көвүдээни
	1953 чылда	1963 чылда (манап турары)		
Тараа (миллион пуд)	1.899	2.735	836	1,4 катап
Хөвен (миллион тонна)	3,9	5,2	1,3	1,3 катап
Чигир свёклазы (миллион тонна)	22,9	42	19,1	1,8 катап
Картофель (миллион тонна)	5,4	8,5	3,1	1,6 катап
Ногаалар (миллион тонна)	2,5	6,3	3,8	2,5 катап
Тарымал тоорук (миллион тонна)	1,8	3,1	1,3	1,7 катап
Эът (миллион тонна)	3,6	9,4	5,8	2,6 катап
Сүт (миллион тонна)	10,6	28,8	18,2	2,7 катап
Чуурга (миллиард санныг)	2,6	8,7	6,1	3,3 катап
Дүк (муң тонна)	197	384	187	1,9 катап

Бо чылын чуртка 1953 чылдыындан 836 миллион пуд хөй тараа белеткеттинген болза-даа, бо чылын тараа, колдуунда кызыл-тас бисте чедишпейн турар. Чазак даштыкыдан элээн хөй тарааны садып алыр ужурга таварышкан. Мооң мурнунда тарааның ниити чыылдалары эвээш турда безин боттарывыс тарааны садыглап турган бис, ам садып ап турар апарган ышкажывыс чүл дижип чугаалажып чоруур кижилер база тыпты берген ышкажыл.

Ындыг кижилерге чүнү чугаалап болурул? Чонну хлеб-биле хандырарынга Сталинның, Молотовтуң методу-биле ажылдаар болза, бо чылын база-ла тарааны дашкаар үндүр садып болур турган ийик. Ол метод мындыг турган: Тарааны дашкаар садыглап турган, а чамдык районнарга тараа чок болган ужурунда кижилер аштан ыжып, харын-даа өлүп турган. Ол факт-тыр, эштер, 1947 чылда чурттуң чамдык областарынга, чижээ, Курск обласка кижилер аштааш өлүп турган. А ынчаарда тарааны дашкаар үндүр садып турган болгай. Партия ындыг янзылыг методтарны шиитпирлиг буруу шапкан болгаш кезээде узуткаан.

СЭКП ТК болгаш чазак улустуң эрге-ажыктарын барымдаалааш, чонга артык бергелерни тургуспазы-биле биске четпейн турар тарааның кезиин садып алырын шиитпирлээн. Төп Комитеттин болгаш чазактың бо хемчеглерин бүгү совет кижилер чүүлдүгзүнер деп бодап турар бис.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң өзүлдезин анализтеп көрбүшаан, күрүне белеткелдериниң, ылангыя мал ажылының продуктуларын белеткээриниң тургузуу шиитпирлиг өскерилген дээрзин онзалап демдеглээри эргежок чугула.

Колхозтар болгаш совхозтар **1940 чылда** күрүнеге бир миллион 360 муң тонна эътти дужааган, а колхозчулар боттарының хуузунда ажыл-агыйындан албан дужаалга ёзугаар—805 муң тоннаны, тодаргайлаарга колхоз-совхозтарның дужааганының чартыындан хөйнү дужааган бооп турар; колхозтарның болгаш совхозтарның дужааган суду—4 миллион 259 муң тонна, колхозчуларның хуузунда ажыл-агыйларының—2 миллион 194 муң тонна; колхозтар болгаш совхозтар 185 миллион чуургаларны, а хуузунда ажыл-агыйлар—2 миллиард 494 миллион чуурганы саткан бооп турар.

1953 чылда колхозтар болгаш совхозтар күрүнеге 2 миллион 956 муң тонна эътти, а колхозчулар боттарының хуузунда ажыл-агыйындан—649 муң тоннаны дужааган; колхозтар болгаш совхозтар 7 миллион 554 муң тонна сүттү, колхозчулар— 3 миллион 92 муң тоннаны; колхозтар болгаш совхозтар 1 миллиард 445 муң чуурганы, колхозчулар—1 миллиард 173 муң чуурганы саткан турган.

Колхозтарда ниитиниң ажыл-агыйын быжыглаар болгаш хөгжүдер талазы-биле партияның ап чоруткан хемчеглериниң түңнелинде колхозчуларның, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның өрегелеринден продуктуларны албан дужаар турган чорукту соксадыр аргалар тургустунган. XX съездинин соонда удаваанда ол хемчегни партияның боттандырганы билдингир болгай. Колхозчуларда артыкшылдыг продукцияларны олар кооперацияга азы колхоз рыногунга садыглап турар.

1962 чылда мал ажылының продуктуларының күрүне белеткелдеринге колхозтарның болгаш совхозтарның үлүү мындыг болган: эът талазы-биле — 86 хуу, сүт талазы-биле—95 хуу, чуурга талазы-биле—70 хире хуу.

Мал ажылының продуктуларының күрүне белеткелдериниң тургузуунуң шак ынчаар өскерилген чоруу болза социал-политиктиг улуг тиилелге-дир. Чурттуң тараа болгаш өске-даа аъш-чем продуктулар талазы-биле хереглелдерин амгы үеде тараачыннарның хуузунда ажыл-агыйлары эвес, харын колхозтар болгаш совхозтар, тодаргайлаарга социалистиг сектор хандырып, көдээ ажыл-агый чиг-әдин үлетпүрге берип турар болгай. Ол тиилелгеге дүрүм ёзугаар чоргаарланып турар бис.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде үндезин чаартылганы бистиң экономистеривис четпес анализтеп, парлалгада болгаш аас пропагандазында кошкак тайылбырлап турары хомуданчыг-дыр, ынчаарга социализмниң дайзыннары колхоз-совхоз тургузуунуң дугайында нүгүлду нептередиринге ол чорукту ажыглаарын оралдажып турар. Хуу ажыл-агый социалистиг ажыл-агыйдан кандыг-бир артык аргаларлыг дээр дугайында дайзыннарның хоозун бодалдарын колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезиниң бүрүн тиилелгези әчизинге чедир чылча шапкан.

Ниитилештирген бүдүрүлгениң дүрген өскенинден он чылдар дургузунда национал орулга 2,3 катап көвүдээн. Ажылчы чоннарның боттуг орулгалары (ажылдап турар бир кижиге онааштыр алырга) 61 хуу көвүдээн. Ниитиниң фондуларындан чоннуң алган төлевирлери болгаш чиигелделери 17 миллиард рубльге немей көвүдээп азы 2,3 катап өскен.

Чурттуң экономиказында, чоннуң амыдыралының материалдыг база культурлуг байдалдарында кайгамчык улуг чаартылгаларны совет кижи бүрүзү эки көрүп, эрткен он чылдарның анаа берген бүгү-ле чаагай чүүлдерин бодунуң хуузунда дүржулгазындан билип турар.

Кайгамчык улуг чуртталга тудуу чуртта калбарган. Чыл бүрүде туттунуп турар квартираларның санының талазы-биле Совет Эвилели эн-не сайзыраңгай капиталистиг чурттарны оранчок мурнай берген. 1954 чылдан 1963 чылга чедир он чылдарның дургузунда хоорайларга болгаш ажылчын суурларга 630 миллион дөрбелчин метр ажыктыг ниити шолдуг чуртталга бажыңнары—17 миллион ажыг квартиралар, көдээ черлерге 6 миллион хире бажыңнар туттунган. 108 миллион кижи — Совет Эвилелиниң бүгү чонунуң барык ортаа кезии чаа бажыңнарже көжүп кирген болгаш боттарының чуртталга байдалдарын экижиткен.

Хөй чүүлдер кылдынган, ынчалзажок ам-даа хөйнү кылып алырын күзеп турар бис, ону чугаа чокка чедип алыр-даа бис!

Техниктиг депшилгени дүргедедиринче партияның угланыышкыны чурттуң экономиказының хөгжүлдезинге кончуг улуг рольду ойнаан. Эртем болгаш техниканың эң эки чедиишкиннериниң деңнелинде турар машиналарның, механизмнериниң, аппараттарның, янзы-бүрү дериглериниң 22 муң ажыг чаа хевирлери сөөлгү он чылдарның дургузунда чогааттынып тургустунган. Амгы үениң дериглерин бүдүрерин организастаан чорук улус ажыл-агыйының кол-кол адырларын техника талазы-биле эде чепсеглээр арганы берген. Чаа техниканы калбаа-биле шиңгээдип ажыглаанының түңнелинде кол бүдүрүлге фондуларының барык ортаа кезии чүгле сөөлгү 5 чылдарның дургузунда чаартынган.

Эрткен он чылдарның барык ортаа кезии, болза ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чеди чыл планын амыдыралга боттандырарының чылдары болган. Үлетпүр бүдүрүлгезин өстүрер талазы-биле даалгалар ажыр күүсеттинер дээрзин чеди чыл планының бешки чылы доостур чыгаан амгы үеде бүрүн бүзүрел-биле чугаалап болур. Үлетпүрнүң ниити продукциязы беш чыл дургузунда 51 хуу көвүдээрн көрдүнген, а херек кырында өзүлде 58 хуу болур.

Чеди чыл планының даалгаларындан ажыр чурт чеди чылдың беш чылдарының дургузунда 14 миллион ажыг тонна каңны, 22 миллион тоннадан ажыг нефтини, 3 миллион хире тонна минералдыг чемишчидилгелерни, 3,8 миллион авто-

(Уланчызы 2-ги арында).

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң уланчызы

(Эгези 1-ги арында).

мобиль дугуйларын, 900 миллион ажыг рубль ортектиг приборларны болгаш автоматизация керекселдерин, 5 миллион рубльдиң химия деригдерин, чыын эптээр демир-бетондан бүдүрген 27 миллион кубометр кылыгларны болгаш өске-даа хей продукцияны алыр. Херегледиң түүлерин бүдүрер талазы-биле чеди чылдың даалгаларын барык 3 миллиард рубль түнге ажыр күүсеттинер. Беш чылдар дургузунда пландан ажыр 1,3 миллиард метр хевең-саазын пестүү, 90 миллион хире эш хем идиктерни бүдүрүп үндүрген.

Улус ажыл-агый чөвүлелдериниң, чер-черниң партия болгаш профсөвилел организацияларының, бүдүрүлгелер болгаш тудуглар коллективтериниң киржилгези-биле план органнары 1964—1965 чылдарга улус ажыл-агый планының төлевилелин ажыдаар кылган турда, үлетпүр продукцияның бүдүрер деңнелдиң талазы-биле чеди чыл планының даалгаларының хуусаа бетинде ажыр күүсеттинери ам индең апарган.

Партияның XXII съездизиниң шиитпирлериниң көрдүнген улуг программаны күүседир дээш совет улус улуг походта кирипкен турда, бистиң улуг эчис сорулгавысче—коммунистиг инитилелди тургузарывыче дедген фронт-биле улам дүрген бүрүнгаарлаар дээш, чаңгыс-даа хүнүг халас эртирбейн, бүгү-ле курлавырларны ажыглаары чугула.

Бүдүрүлгенің экономика талазы-биле ажыктыг чоруун бедидеринге партия онза сагыш салып турар. Кол бүдүрүлге фондуларын эки ажыглаар, бүдүрүлге чөрлерин түдар хуусаларны кызырар, оларның күүлерин дүрген ажыглап шинчээдир, продукцияның шынарын бедидер херек. Техниканы эңне депшилгелиг үлаңышыкыннарының болгаш инити улус ажыл-агыйының эң чугула адырларының хөгжүдезинге дедген оруктү бээр ужурлуг бис. **Химия үлетпүрү болза ынчыг адырларның бирээзи боп турар.**

Химия үлетпүрүн хөгжүдер дугайында айтырыгны партия Төп Комитеди сөөлгү чылдарда бодунуң Пленумнарынга ийи катап чугаалажып турар-дыр. Ол айтырыгны 1958 чылда ТК-ның най Пленумунга бир-ле дугаарында чугаалажып көргенин билир болгай силер.

Химия үлетпүрүнге партия чүге ынчыг улуг кичээнгейни салып турарыл? Бо адырның дүрген хөгжүүрүнге бистиң онза сонуургалдывыстың ужуру чүдел? Эртемнин чаа ажыдыышкынары-биле холбашкан эргижделиг үе-чадалар техниканың болгаш инитиледдиң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүдезинден болгулаары билдингир болгай. Ол дээрге бүстүң энергизың, иштики кывар хеделдирикчиниң, электрнинн күжүн ажыглааны-биле холбашкан бүдүрүкчү күштериниң хөгжүдезинге ёзулуг-даа революциялар болгаш. Физиканга, химиге, биологиге болгаш математикага болган улуг ажыдыышкыннар-биле холбашкан техниктиг депшилге бистиң үевисте хемчээл чөкка дүргедээн.

Бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазын эртемге үндезилеп тургускан бистиң ленинчи партиявыстың төөгүлүг ачы-хавыаазы чүдел дээ, чүгле политика талазы-биле делегейде революстуг партия боон турарында эвес, харын-даа бүдүрүлгени, эртенин болгаш техниканы сайзырадыр талазы-биле база-ла күүлүг революстуг улуг күш боон турарында.

Англи чогаалчы Уэллстиң чугаалаанын ёзугаар алырга, Россия дүмбей карангыга турда, 1919 чылда Россияны күруне шугуму-биле электрижидериниң ыдеязын Владимир Ильич Ленининн кедүргени алдарлыг эвес бе ынчаш, ол ыдеяны ГОЭЛРО-нуң шылгарангай планынга киргеш, бистиң партиявыстың ийиги Программазы деп адаан болгай. Социализминиң болгаш коммунизминиң материалдыг үндезинин тургузар талазы-биле партияның бүгү-ле ажыл-чорудулгазынга оон экономиктиг Программазының ужур-дузазын Ленининн кайы хире бедик кедүргенин бодап көрүдер даан, эштер. «Коммунизм—ол дээрге, Совет эрге-чагыргага бүгү чүртү электрижиттенин, үлүг ажыл-агыйны химияжыдарын катканы ол болур.

Чүртү индустриализастаар болгаш электрижидер дугайында ленинчи чагыларны күүседкен чорук эрги Россияны Совет Социалистиг Республикаларының күүлүг Эвилели кылдыр хуудурар арганы коммунистерниң партиязынга, бүгү совет улуска берген. Советтерниң чүртү ам үлетпүр бүдүрүлге деңнелиниң талазы-биле делегейниң ийи дугаар күрүнези болуп турар болгаш делегейниң бир дугаар күүлүг индустриалдыг күрүнези апаар үевис ам ырак эвес.

Эртем болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннери, Ада-чүрттүң болгаш даштыкының сөөлгү чылдарда практиказы болза, химия индустриязының өзүлделиг алыс аргаларын улам хемыр ажыдып, инитиледдиң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге оон ролюн бедик кодурүп турар.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер талазы-биле хемчеглерни ажыдап кылбышаан, чүртүүн инити улус ажыл-агыйын кедүрерине, ылаңгыя кодээ ажыл-агый болгаш чөнүүн хереглел барааннарын бүдүрери ышкаш ындыг амыдыралчы чүгүлә адырларга чаа улуг базыны кылып турар бис.

Химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдер дугаймында айтырыгны СЭКП ТК-ның Пленумунга чугаалажып көөр кылдыр тургузарын база катап шиитпирлээрде, ТК-ның Президиуму бо бодалдарны удуртуга бодурган. Ол дээрге, коммунизминиң материал-техниктиг базазын тургузарының эң-не эптиг аргаларының база хереглелериниң дугайында эң-не чугула айтырыгларының херек кырында бирээзи болуп турар-дыр.

Бистиң партиявыс болгаш чазаавыс чөнүүн хереглелдерни хандырары-биле шуут хөлбаалыг бүдүрүлге адырларынга ол хире хей капитал салыышкыннарны тускайлаар арганы совет эрге-чагырганың бүгү-ле чыдарында бир-ле дугаар ап турар. Ажыдыын ажыы, күш-ажыдыы чон эрге-чагырганы боттарының холунга алган, бүгү күштерин болгаш аргаларын аар үлетпүрүү хөгжүдеринче үлаңдырар ужурга таварышкаңыбиле бистиң чүртүвүстүң хөгжүдезинниң төөгүзү шак ынчаар тургустунуп келген. Империализм-биле демиселге шыдажыл үнер, социализмни чедиишкинниг тургузар толээде, металлдарлыг, хөмүр даштыг, нефтилиг, янзы-бүрү машиналарлыг болуру чугула турган. Владимир Ильич Ленининиң чугаалаашы-биле алырга, аар үлетпүрүү тургузар дээш бистер бүгү-ле чүвелерге, оон туржук школаларга безин камналга чедил алырынче албадаттырган турган бис.

Бистиң улуувус партияның удуртулгазы-биле чорбушаан, тергиин чергениң аар үлетпүрүн тургускан. Күруне ам чөнүүн хереглелдерин дорт хандырарынга аъш-чемин болгаш калбак хереглелдиң түүлерин хөөнү бүдүрер дээш химияның, кодээ ажыл-агыйның, чиик үлетпүрүүн хөгжүдезинче кедергей хей хереглелерни үлаңдырып шыдаар апарган. Совет кижилериниң чаагай чоруун бедидериниң сорулгаларын шиитпирлээри быжыг үндезинде тургустуган.

Эштер! Химия хөгжүдезинче дыка улуг капитал салыышкыннарны тускайлаары көрдүнүп турар. Шак ындыг улуг салыышкыннар, ылаңгыя баштайгы үеде бистиң бүгү күштеривистиң күжениишкинин, материалдыг курлавырларның болгаш хереглелериниң камналгазын негеп келир дээрэи чугаажок билдингир болбайнаан. Ынчалза-даа ол чарыгдалдарны үндүрер апаар, чүге дээрге химия болза, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин эң дүрген көдүрер, чиик үлетпүрүүн болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа чамдык адырларының хөгжүдезин удам дүргедир арганы берип турар.

Химия үлетпүрүүн хөгжүдезинниң дээвилеттинип турар хемчээлдери делегей практиказында деннел чогу-биле улуг. Ынчалзажок бир эвес бистер Пленумта бөгүн чугаалажып турар айтырыгларны шиитпирлээринче боттарывыстың күжениишкиниверивисти, күзел-соруувусту, энергиявысты мөөннептер болдувусса, ол сорулгалар база-ла олардан тудак чок чугула сорулгаларны партияның болгаш чонүүн шиитпирлээни ышкаш, шак ынчалдыр чедиишкинниг шиитпирлеттинер дээрзинге бистер, коммунистер, совет кижилер — ажыл-херектиң кижилери ханызы-биле бүзүрээр бис.

I.

Чоокку чеди чылдарда химия үлетпүрүн хөгжүдериниң кол сорулгалары

Эштер! Химия үлетпүрүн амгы үеде улус ажыл-агыйынга эң чугула адыр кылдыр көрүп турар, чүге дээрге, химия продуктуларын болгаш синтетиктиг материалдарны ажыглаарга, материалдыг бүдүрүлгенин кол-кол адырларынга шынарлыг үндезини чаартылгаларны боттадырар арганы бээр. Ол чаартылгалар болза продукцияны бүдүрерин көвүдедиринге, капитал чарыгдалдарны хары үгле камнап, бүдүрүлге чарыгдалдарын эвээжедип турган, продукцияның шынарын бедидеринге идиглин бээр апаар.

Химияның кайгамчык улуг келир үезин баш бурунгаар чугаалаан улуг орус эртемден Д. И. Менделеевтиң сөстери бистиң амгы үевисте онза күштүү-биле дыңналып турар-дыр. Ол ынча деп бижээн: «Орус химиктерниң чаалап ап четтиккен черин келир салгакчылар бичии-даа болза калбартымшаан. Төрээн чурттуң чедиишкиннерине дузалаар, а ам болур чаалап алыышкыннарын инити кижи төрелгеген үдүп алыр, чүгле дүмбей чорук болгаш бүдүүлүк артыышкыннар үттурар апаар. Эртемнин чедиишкинин чон ажыттаар».

Химия болза чиг-эт биазын калбартып, дагын болбаазыралыр үлетпүрге чаа материалдарны, кодээ ажыл-агыйны кедүрерине, чөнүүн хереглел барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге болгаш шынарын бедидеринге эң-не ажыктыг түүлерни берип турар.

Синтетиктиг материалдарны бүдүрерине химияның чедиишкиннери техниканың эң чаа адырларын: атомнуг энергетиканы, радиоэлектрониканы, реактивтиг техниканы болгаш өскелерин-даа шапкыны-биле хөгжүдеринге таарымчалыг байдалды тургускан.

Бир эвес даштыкы дуржулганы ап көөр болза, химия үлетпүрүү дайын сөөлүндеги чылдарда кол-кол капиталистиг чурттарга инити үлетпүр бүдүрүлгезинден дыка бедик темпилербиле хөгжээн дээрэи эскет чок артпинмес.

Даштыкыда химия үлетпүрүн хөгжүдүп туларында эң онзагай болгу дег түвө чүл?

Хамыктың мурнунда химия үлетпүрүнүң кол-кол адырларының чиг-эт базазының үндезини-биле өскерилгенин демдеглээр херек. Хөмүр даштын, аъш-чем болгаш өске-даа үүлү синтезинин чиг-эдинин орнунга органиктиг синтетиктиг, синтетиктиг материалдарның, азоттуг чемнинчидилгелериниң болгаш өске-даа хей-хей химикаттарның эң чугула продуктуларын бүдүрери ам нефть болгаш бойдус газын, нефтинн болгаш нефть продуктуларын болбаазыралырынга үндезилеттинин турар.

Химия үлетпүрүнүң хей санныг бүгү адырларының инитинден пластиктиг массадарны, химиктиг волокноларны болгаш минералдыг чемнинчидилгелерни бүдүрери эң-не дүрген темпилер-биле хөгжээни база онзаланчак болуп турар. Химия үлетпүрүнүң өзүлделиниң ындыг темпилиги оон экономика талазыбиле кайгамчык улуг ажыктыы-биле тайылбырлаттынар. Америк парлалганың чурагайларын ёзугаар алырга, АКШ-тың химия компанияларының ап турар орулгазы (80 болгаш оон-даа хей хуу болуру ховар эвес) ортумаа-биле бүгү бөзбазыралыр үлетпүрүнүң орулгаларындан дыка ажып турар. Эң ылаңгыя нефть химиязын бүдүрүп турар кол-кол химия конпернилериниң орулгазы дыка хей.

1957 чылдан 1962 чылга чедир үе дургузунда АКШ-тың химия үлетпүрүнге капитал салыышкыны 22 миллиард доллар, азы үлетпүрге бүгү-ле капитал салыышкыннарының 13 хире хуузу болган; Англияга болгаш ГФР-ге химия үлетпүрүнге капитал салыышкыны сөөлгү чылдарда 10—12 хуу болган. Ол ышкаш Францияда, Италияда болгаш Японияда химия индустриязының өзүлделиниң бедик темпизи база кестүп турар.

Бистиң чурттувуска ТК-ның май Пленумунуң (1958 чылда) соонда химия үлетпүрүн хөгжүдеринге улуг кичээнгейни салып келген. Ынчангаш ам хей түүлдер кылдынган деп чугаалаар херек. Химия заводтарының болгаш цехтеринин тудуушкуннары алзээн хемчээлге калбарган. Чеди чылдың беш чылдарының дургузунда бо адырга капитал салыышкыны 5,3 миллиард рубль болган, ол дээрге май Пленумунуң мурнунда совет эрге-чагырганың бүгү 40 чылдарыныңдан барык бүдүн-чартык катап хей болганы ол-дур. Химия индустриязынга капитал салыышкыннарның чылда ортумаак немелде өзүлдези беш чыл дургузунда 27 хуу четкен. Ынчаарга улус ажыл-агыйынга ниитизи-биле ол немелде өзүлде 9,6 хуу болган. Биске өске ыангыс-даа адыр ындыг темпилер-биле чөрле хөгжүвейн турган.

Беш чылдарның дургузунда 36 завод болгаш ийи чүс беш бемен ажыг улуг химия бүдүрүлгелери ажыглаага киргеш. Башкирияда, Поволжьеде, Азербайжанда, Сибирьде болгаш Ортаа Азияда-даа бойдус чиг-эдиниң эң-не камналгалыг хевирлеринге үндезилээш, үлетпүрүнүң химия продукцияларын бүдүрүп үндүрер талазы-биле чаа улуг төптерни тургускаан. **Химия үлетпүрүнүң кол фондуларының үштүң ийи кезии—чеди чыл дургузунда тургускан заводтар болгаш цехтер болган.**

Чаа күүлдерни ажыглаага киргеним, ажыдан турар бүдүрүлге чөрлерин улам ажыктыг кылганы ол чылдарның дургузунда химия продукцияларын бүдүрүп үндүрерин 89 хуу көвүдеткен, ол үеде үлетпүрүнүң бүгү продукциязы 58 хуу өскен болуп турар. Ол-ла үениң дургузунда синтетиктиг чукталарны болгаш пластиктиг массаларны бүдүрери 2,3 катап, химиктиг волокноларыны—1,9 катап, минералдыг чемнинчидилгелерни—1,6 катап көвүдээн. Синтетиктиг каучуктуг, автомобиль дугуйларын, күүгү кислотазын болгаш өске-даа продукцияларны бүдүрүп үндүрери дыка көвүдээн.

Ынчалза-даа химия үлетпүрүнүң хөгжүп туларының амгы үеде деңнелин чүгле 1958 чылда кандыг турганы-биле эвес, харын улус ажыл-агыйының хереглели-биле болгаш ам чүртта бар болуп турар аргалары-биле база деңнеп көөрү эки дээрэин билир болгай силер.

Химия үлетпүрүн хөгжүдерин бүгү хемчег-биле шапкынчыдар болгаш аңаа үндезилээш улус ажыл-агыйының комплексниг химияжыдарынга капитал салыышкыннарның инити түңү 42 миллиард ажыг рубль болур, оон мөтинде чүгле кодээ ажыл-агыйны химияжыдары-биле холбашкан чарыгдалдар 10,5 миллиард хире рублыге доктаттынган.

Химия—кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң күүлүг чепсээ

Эштер! Механизация-биле чергелештир химияны шинчээдип неитередиир кодээ ажыл-агыйга революция болур, күш-ажыдың эң бедик бүдүрүкчүлүүн чедип алырынче орук ажыдып турар дизе, чөрле көөрү болбас. Чеминчидилгелерни калбаа-биле хереглээри болгаш суптарыганы хөгжүдери хей-хей районнарга тараа болгаш техниктиг культураларның бедик база докпаамал дужүдүн алырын магадылап турар.

Химия хөгжүдезинин перспективаларын барымдаалап, кодээ ажыл-агыйның тодаргай сорулгаларын болгаш болдулар аргаларын ылаңдылап көөрүн чоңшээреп көрүнер. СЭКП-ниң Программазында чөнүүн болгаш күрүненин өзүп турар хереглелдерин бүрүн хандырарына эргежок чугула хемчээлдиг кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң сорулгазы салдынган.

Төп статистика эргелелиниң санаашкыннарын ёзугаар бистин чуртувустун чону 1964 чылдың январь 1-де 226 миллион ажыг кижи болур, 1970 чылдың төнчүзүнде 250 миллион хире кижи, а 1980 чылдың төнчүзүнде совет улустарының ог-бүлези 280 миллион хире кижи четкен турар.

Продуктулар болгаш хереглел түүлерин-биле чүртту четчир хемчээлдиг хандырар, коммунистиг инитилелдиң чаагай кежиктерин ажыглап болдурунуң аргаларын бистиң чонувуска бээр дээш, амдан эгелеп бүгү-ле херектиг түүлдерни кылыр апаарывыс черле билдингир.

Совет күрүнеге чеже хире болгаш кандыг продуктулар хереглеттинип турарыл? Кодээ ажыл-агыйга химияның ажыдып берип турар чаа аргалары-биле холбаштыр чамдык салыышкыннарны сагындырып каарын, чамдык санналарны тодарадырын күзеп тур мен.

Бис кодээ ажыл-агый продуктуларынга чүртту хереглелдерин тодарадып тура, чүрттакчы чөнүүн кижи бүрүзүнге онаалтыр продукция хереглелдериниң амгы деңнелин барымдаалавайн турар болбайнаан бис. Санаашкынга үндезин кылыр эртем-шинчилел албан черлериниң санаалдаары нормалар алдынган. Ол нормаларда эттиг, сүттүг, чуургаларны, ногааларны, кат-чимистерни болгаш өске-даа эң үнелиг продуктуларны хереглээрин дыка улгаттырары көрдүнүп турар, оонбиле холбаштыр хлебтиг хереглээри чаагаар эвээжээр апаар.

Күрүненин бүгү-ле хереглелдерин хандырарын санап көөр болза, аъш-чем продуктуларын моон адаанда хемчээлже будурүп үндүрери негеттинер:

	1970 чыл	1980 чыл
Тараа (миллиард пуд)	14—16	18—19
Коң эът (млн. тонна)	20—25	30—32
Сүт (млн. тонна)	115—135	170—180
Чигир (млн. тонна)	10	12

Ол хире деңнелди чедип алыры кодээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле партияның болгаш чөнүүн кол сорулгазы болур. Ол болза бистиң партиявыстың Программазының амыдыралга тодаргай боттанылгазы-дыр.

Кодээ ажыл-агыйның бүгү-ле, азы барын-ла бүгү продуктуларын бүдүрерин тараа бүдүрүлгезин-биле дөрт бөлгаш тудуш холбашкан болур. Тараа бар болза — эът, сүт болгаш өске-даа продуктулар бээр болур.

Тараа балансының түргузарда, чүгле аъш-чемге хереглээр тарааны санаары-биле кыызгаралаттынмас ужурлуг бис. Биске мал ажылын концентраттыг чемнер-биле бүрүн хандырарын база баш удур көөрү чугула. Маңаа хамаарыштыр чоокка чедир-ле шынгыы частырыглар болуп турганнар. Тараа белеткээри бирги чергенин чугула чүүлү, үрезин белеткээри ийиги чергенин кыдыр санаттыныш турган, а мал ажылының чемнерге хереглелдерин хандырарын мырыңай бодавайн-даа турган. Шак ындыг хуваада үндезинга-биле частырыглыг. Үрезинин ийиги чергенин кыдыр канчап черле санаар боор. Хуу тараачын кижиге үрезин дээрге кезээде хамыктың чугула турган. Боду аштап-даа олурза, үрезиниге ол дегбес. А малды концентраттыг чемнер-биле хандырарын кандыг-бир үшкү азы бешки чергенин кыдыр санап болур бе. Бир эвес четчир хемчээлдиг концентраттыг чемнер белеткеттинмээн болза, мал ажылынга хамаарышкан бистин санаашкыннарывыс шупту чаагай күзелдер болу бээр дээрэин угаап биливиссе чогуур.

Мал ажылынга концентраттыг чемнер дээрге, шынында тараа балансының кол кезээ болур. 1970 чылда 20—25 миллион тонна эът будурер толээде, кайы хире хей тараа негеттинерил? Кодээ ажыл-агый министерствозунуң белеткеп киирген санаашкыннарын көргүзейн. Эң улуг деңнелди ап турарын бо:

Бүгү эът 25 миллион тонна
Оон иштинде:
Инек эъдин 9,8 миллион тонна
Хаван эъдин 9,1 миллион тонна
Хой эъдин 2,8 миллион тонна
Куш эъдин 3,3 миллион тонна
Өске эъттер 0,6 миллион тонна.
Сүттү 115—135 миллион тоннаны, чуургаларны 68 миллиард борбакты будурун үндурери көрдүнүп турар.

Тус-тус черлерниң байдалын болгаш мөөннеттинген дургузганы барымдаалаан, малды семирти чемгерерин кургаг чемнерни, тараа айнаан, силос болгаш өске-даа чулукчуг-даа чемнерни ажыглаары-биле чоруттунар. Иниги чемге хамаарыштыр хуузаа бодаарга тараанын үлүг-деңзини болгаш продукцияның единицазынга оон чарыгдалы ыңдыг болур:

	Рационда тараанын үлүг-деңзи-зин хуу-биле	Продукцияның единицазынга тараанын чарыгдалы килограмм-биле
Инек эъдин	30	2,5
Хаван эъдин	60	3
Хой эъдин	20	1,52
Куш эъдин	80	2,25
Сүт	20	0,18

Продукцияның единицазынга тараа чарыгдалы ыңдыг турда, 1970 чылдың планынга эът болгаш чуурга будурериңге тараанын иниги хереглели чемтеримге единицазы-биле алырга ыңдыг болур:

Инек эъдин будурериңге 24 миллион 500 муң тонна
Хаван эъдиңге 27 миллион 300 муң тонна
Хой эъдиңге 4 миллион 200 муң тонна
Куш эъдиңге 7 миллион 420 муң тонна
Сүтке 24 миллион 300 муң тонна
Чуургага 13 миллион 600 муң тонна
Оон аңгыда кол будурүлге малдың кодаанын ажаап тежээриңге 23 миллион 400 муң тонна концентраттарны тускайлаар херек.

Ынчангаш эът-сүттүң болгаш чуурганың аймытынган түңүн будурериңге шупту 125 миллион тонна азы 7 миллиард 500 миллион хире пуд тараа херек-тир.

Мал ажылының продуктуларын будурериңге тараа чарыгдалы ыңдыг болур:

Тараа (миллиард пуд) 14—16 18—19
Коң эът (млн. тонна) 20—25 30—32
Сүт (млн. тонна) 115—135 170—180
Чигир (млн. тонна) 10 12

Ол хире деңнелди чедип алыры кодээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле партияның болгаш чөнүүн кол сорулгазы болур. Ол болза бистиң партиявыстың Программазының амыдыралга тодаргай боттанылгазы-дыр.

Кодээ ажыл-агыйның бүгү-ле, азы барын-ла бүгү продуктуларын будурериң тараа будурүлгезин-биле дөрт бөлгаш тудуш холбашкан болур. Тараа бар болза — эът, сүт болгаш өске-даа продуктулар бээр болур.

Тараа балансының түргузарда, чүгле аъш-чемге хереглээр тарааны санаары-биле кыызгаралаттынмас ужурлуг бис. Биске мал ажылын концентраттыг чемнер-биле бүрүн хандырарын база баш удур көөрү чугула. Маңаа хамаарыштыр чоокка чедир-ле шынгыы частырыглар болуп турганнар. Тараа белеткээри бирги чергенин чугула чүүлү, үрезин белеткээри ийиги чергенин кыдыр санаттыныш турган, а мал ажылының чемнерге хереглелдерин хандырарын мырыңай бодавайн-даа турган. Шак ындыг хуваада үндезинга-биле частырыглыг. Үрезинин ийиги чергенин кыдыр канчап черле санаар боор. Хуу тараачын кижиге үрезин дээрге кезээде хамыктың чугула турган. Боду аштап-даа олурза, үрезиниге ол дегбес. А малды концентраттыг чемнер-биле хандырарын кандыг-бир үшкү азы бешки чергенин кыдыр санап болур бе. Бир эвес четчир хемчээлдиг концентраттыг чемнер белеткеттинмээн болза, мал ажылынга хамаарышкан бистин санаашкыннарывыс шупту чаагай күзелдер болу бээр дээрэин угаап биливиссе чогуур.

Мал ажылынга концентраттыг чемнер дээрге, шынында тараа балансының кол кезээ болур. 1970 чылда 20—25 миллион тонна эът будурер толээде, кайы хире хей тараа негеттинерил? Кодээ ажыл-агый министерствозунуң белеткеп киирген санаашкыннарын көргүзейн. Эң улуг деңнелди ап турарын бо:

Бүгү эът 25 миллион тонна
Оон иштинде:
Инек эъдин 9,8 миллион тонна
Хаван эъдин 9,1 миллион тонна
Хой эъдин 2,8 миллион тонна
Куш эъдин 3,3 миллион тонна
Өске эъттер 0,6 миллион тонна.
Сүттү 115—135 миллион тоннаны, чуургаларны 68 миллиард борбакты будурун үндурери көрдүнүп турар.

Тус-тус черлерниң байдалын болгаш мөөннеттинген дургузганы барымдаалаан, малды семирти чемгерерин кургаг чемнерни, тараа айнаан, силос болгаш өске-даа чулукчуг-даа чемнерни ажыглаары-биле чоруттунар. Иниги чемге хамаарыштыр хуузаа бодаарга тараанын үлүг-деңзини болгаш продукцияның единицазынга оон чарыгдалы ыңдыг болур:

	Рационда тараанын үлүг-деңзи-зин хуу-биле	Продукцияның единицазынга тараанын чарыгдалы килограмм-биле
Инек эъдин	30	2,5
Хаван эъдин	60	3
Хой эъдин	20	1,52
Куш эъдин	80	2,25
Сүт	20	0,18

Продукцияның единицазынга тараа чарыгдалы ыңдыг турда, 1970 чылдың планынга эът болгаш чуурга будурериңге тараанын иниги хереглели чемтеримге единицазы-биле алырга ыңдыг болур:

Инек эъдин будурериңге 24 миллион 500 муң тонна
Хаван эъдиңге 27 миллион 300 муң тонна
Хой эъдиңге 4 миллион 200 муң тонна
Куш эъдиңге 7 миллион 420 муң тонна
Сүтке 24 миллион 300 муң тонна
Чуургага 13 миллион 600 муң тонна
Оон аңгыда кол будурүлге малдың кодаанын ажаап тежээриңге 23 миллион 400 муң тонна концентраттарны тускайлаар херек.

Ынчангаш эът-сүттүң болгаш чуурганың аймытынган түңүн будурериңге шупту 125 миллион тонна азы 7 миллиард 500 миллион хире пуд тараа херек-тир.

Мал ажылының продуктуларын будурериңге тараа чарыгдалы ыңдыг болур:

	Рационда тараанын үлүг-деңзи-зин хуу-биле	Продукцияның единицазынга тараанын чарыгдалы килограмм-биле
Инек эъдин	30	2,5
Хаван эъдин	60	3
Хой эъдин	20	1,52
Куш эъдин	80	2,25
Сүт	20	0,18

Продукцияның единицазынга тараа чарыгдалы ыңдыг турда, 1970 чылдың планынга эът болгаш чуурга будурериңге тараанын иниги хереглели чемтеримге единицазы-биле алырга ыңдыг болур:

Инек эъдин будурериңге 24 миллион 500 муң тонна
Хаван эъдиңге 27 миллион 300 муң тонна
Хой эъдиңге 4 миллион 200 муң тонна
Куш эъдиңге 7 миллион 420 муң тонна
Сүтке 24 миллион 300 муң тонна
Чуургага 13 миллион 600 муң тонна
Оон аңгыда кол будурүлге малдың кодаанын ажаап тежээриңге 23 миллион 400 муң тонна концентраттарны тускайлаар херек.

Ынчангаш эът-сүттүң болгаш чуурганың аймытынган түңүн будурериңге шупту 125 миллион тонна азы 7 миллиард 500 миллион хире пуд тараа херек-тир.

Мал ажылының продуктуларын будурериңге тараа чарыг-

Тараа культураларының шөлүн кадбартыр, оон күсели-биле тараа будурерин боттуу-биле көвүдедир, чөнүүн хереглелин улам долу хандырар болгаш мал ажылын хөгжүдеринге эки аргаларны тургузар сорулганы салып турган.

Бис тарылга шөлүн кадбартырының оруунче киргеш, күр черлерни шинчээдип алырын эгелээнивистин соонда, бир-ийи чыл болгаш-да чурттуу тараа-биле хандырарының байдалын шынгыы өскертип, аъш-чем хандырылгазын экижидип шыдаан бис, ол дээрге соолуүде кээп бүгү совет экономиканы хөгжүдеринге онза чугула рольду ойнаан.

Чуртка тараа будурүлгезин 1953 чылда 5 миллиард пуд турганындан 1962 чылда 9 миллиард пуд чедир өскен, а тараа белеткеги анаа дүүштүр 1 миллиард 899 миллион пудтан 3 миллиард 458 миллион пуд четкен.

ТК-ның сентябрь Пленумунуң мурнунда чылдарга бодаарга, эң-не кадаалыкшынныг 1963 чылды санаваска, сөөлгү чылдарда чыл бүрүүе-ле үш ажыг миллиард пуд иниги чыылдалыг тарааны ап келген бис.

Бо түңнелдерни чедип алырынга шылгарангай рольду күр болгаш күруккан черлерни шинчээдип алганы ойнаан. Бүр черлерни аңдарар талазы-биле партияның болгаш улустуң ажыының төөгүлүг улуг дүзазы съездилерге болгаш СЭКП ТК-ның пленумнарынга демдеглеттинген. Ынчалза-даа ол дүүштүр бөгүн база катап чугаалаар апаар. Чүвениң ужуру чүдел дизе, Совет Эвилелиниң дайзыннары күр чер дугайында янзы-бүрү даап бодаашкыннарны сөөлгү үеде ниитередип, чаа черлерни шинчээдип алганы оон алаа чогуур түңнелдерни бербээн дээр бодалды балыткаарын оралдажып турарында. Бүржуаз парлалга болза химия айтырыынче амгы эргиндеге күр черлерге чедимче чок чорук-биле холбашкан дээр янзылыг кылдыр, херекти ынчаар көөрүн оралдажып турар.

ССРЭ-ниң кодээ ажыл-агыйынын ындыг «биилигректеринин» дугайында чүнү чугаалаан болурул? Бааргаинар алгырышкаш, чиде бээр, а совет улустуң күр черге кылган улуг маадырлыг чоруу мөңгези-биле чурттаар.

Күр черлерни шинчээдип алыр талазы-биле Коммунистиг партияның политиказы эки түңнелдерни берген, улуска материалдыг улуг байлакты сонгээн. Күр черлерни шинчээдип алганы совет улуска кайы хире ажыкты бергени демдеглеттинген болгай. Күр черлерни шинчээдип алырынга күрүне чарыгдалының болгаш оон чурттуң алган экономиктиг ажыктарының дугайында Төп статистика эргелелиниң киирген материалын көргүзерин чөпшээреп көрүнер.

«1954—1962 чылдарда күр болгаш күруккан черлерни шинчээдип алыр талазы-биле чарыгдалдарның эгидилгезинин талазы-биле справка.

1949—1953 чылдарның белеткелиниң чылда ортумак деңнели-биле деңнээрге, 1954—1962 чылдар дургузунда күр болгаш күруккан черлерни шинчээдип алган девискээрлеряең чурт 8 миллиард 200 миллион пуд бараанныг тарааны, оон иштинде РСФСР-ниң районнарындан — 4,4 миллиард пудту база Казах ССР-ден — 3,8 миллиард пудту немей алган.

Күр болгаш күруккан черлерни шинчээдип алган зоналарга 1954—1962 чылдарда күрүне чогуур капитал салыышкынының кырынга немей 6,7 миллиард рубльди салган.

Ол-ла үе иштинде күр болгаш күруккан черлер девискээрине барааныг тарааның чүгле немей өзүлдезинин кусели-биле совхозтарның күрүнеге тараа дужаганының саарылга үндурүүнден болгаш орулгазындан он миллион хире рубльди (9,7 миллиард рубльди) күрүне немей алган.

Мынчангаш чүгле бараанныг тарааның кусели-биле безин күрүне бодунуң бүгү салыышкыннарын чүгле дуглап алган авес, харын ол үе иштинде оон кырынга 3 миллиард рубль хире арыг орулганы алган.

Ол 3 миллиард рубльден ангыда күр черлерге үндурген капитал салыышкынының куселинден күрүне совхозтарының болгаш белеткей органнарының будурүлге фондуларын барык 4,7 миллиард рубльге үлгаттырган». Күр болгаш күруккан черлерни шинчээдип алганы мындыг түүлерни биске берген-дир, эштер.

Ынчалза-даа бо чылдарда чүгле тараа будурери өскен авес. Аъш-чем продуктуларына хереглел база өскен. Ылаңгыя тараа хереглээри дыка өскен. Чөнүнү чылдарда тараа будурерин беш-чеди миллиард пуд чедир көвүдедири, азы чылда тарааның иниги чыылдазын 16 миллиард пуд чедирери — эм эң-не соңгаарлаттынмас сорулга кылдыр бистиң мурнувусту тургустунуп турар.

Тараа ажылының хөгжүдези моон ындай тарылга шөлүн кадбартырының аргазы-биле чоруттунуп болур бе? Моон сөңгаар ындыг орук-биле чоруп шыдавас бис. Тарылга шөлүн кадбартыр талазы-биле бисте аажок улуг аргалар бар. Ол черлерни ажыглаадыг болдурар төлээде, черни кургадырынга, даштарны, чадан үнүштерни болгаш өске-даа түүлдерни аштарынга аажок хей хереглелерни чарыгдаар херек. Эки черлер шинчээттингенде ам хереглиниң кайнаар үлаңдырары ажыктыгыл: химия үлетпүрүн хөгжүдеринче бе азы тарылга шөлүн кадбартырынче бе? Ол хереглелерни химияны хөгжүдеринче, минералдыг чемнинчидилгелерни будурериниге үлаңдырары ажыктыг болбайн канчаар. Чер ажылын күштүг сайзырадырының оруу-биле черуурунга, дүжүттүг дыка бедидеринің аргазы-биле гектар тарылга шөлүнден тараа будурерин көвүдедиринге ам совет чуртта бүгү боттуг аргалар бар.

Тараа культураларының быжыг, магадылаадыг дүжүдүн чедип алыр болгаш тарааны чурттуң хереглелдерин долузубиле хандырарынга чеже хире херек болдур, оң хирени алыр телээде, химияны дүрген темпилер-биле хөгжүдери, минералдыг чемнинчидилгелерни будурерин көвүдедири эргежок чугула.

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң уланчызы

Ангы үеде колхозтуң, совхозтуң, бүдүрүлге эргелелиниң, областың, республиканың чедишкилиң болза кодээ ажыл-агыйның кол культуразының, бирги эллчегде, тараанын, а хамаарышкан черлерге свёкланың, ховеннин, картофельдиң болгаш өске-даа культураларның ниити чыылдазының өзүлдези-биле, чажып тараан шөлдүң болгаш тарыза чогуур ниити шөлдүң гектар бүрүзүнге онаштыр бүдүрген тараанын, свёкланың, чиг ховеннин хемчээли-биле тодаргайлаар апаар.

Бистиң кодээ ажыл-агый кадрларывыс моон мурнунда үр үениң дургузунда оларның удуртулгазының шынарын күрүнеге тараа, эът, сүт болгаш өске-даа продуктулар садар талазы-биле алган хүлээлгелерни канчаар күүсеткенин барымдаалап үнелеп көөрүнге чаңчыгып калган турган. Күрүнениң эрге-ажыктарын сагыыры — удуртукчу бүрүзүүң чугула хүлээлгезин дээрэн билдингир. Чуртта тараа болган аътчемниң өске-даа продуктулары бар турар, чонуу үзүктел чокка хандырар ужурлуг.

Ындыг-даа болза кайы-бир ажыл-агыйның ажылын чүгле оон күрүнеге продуктулар садар планын күүсеткени-биле үнелеп болбас. Кодээ ажыл-агыйга кол көргүзүг болза 100 гектар чер бүрүзүнге онаштыр продуктулар бүдүрери болур дээрэн 1953 чылдың сентябрь Пленумунга-ла айыткан болгай. Минералдыг чемиштиңдилгелерни калбаа-биле ажыглаарынга үндезилээш, ажыл-агыйны дүрген хөгжүдериниң баазазы ам тургустунуп турда, гектар бүрүзүнге онаштыр продукция бүдүрери колхозтарның болгаш совхозтарның ажылының кол хемчээкчизин болуп турар.

Колхоз даргазының азы совхоз директорунуң ажылын ол ажыл-агый күрүнеге чеже продуктулар сатканын, хамыктың мурнунда кандыг бот-үне-биле чеже продуктуну бүдүргенин, ындыг болганда бүдүрүлгени хөгжүдеринге кандыг арталарны тургусканын барымдаалап үнелеп көөр херек.

Биске болганчок-ла ындыг болгулаар: бир эвес ийи ажыл-агый чери кайызы-даа 100 гектарга онаштыр деп хемчээлдиг продуктуларны күрүнеге сатка болза, оларны бир дөмей үнелээр. Кажан хандыр көре бээрге ийи удуртукчуларның бирээзи ажыл-агыйны өскезинден үре-түмнелдиг башкарып турар болгулаар. Бирээзи тарыза чогуур бир гектар шөлге онаштыр 20 центнер, а өскези чүгле 15 центнер тараа бүдүрген турар болгулаар. Бис удуртулганың шынарының дугайын чугаалап тургаш, ону канчан херекке албайн барын болур бис?

Кол барымдаа — продукция бүдүрелинде. Кайы-бир ажыл-агыйның продуктуларны күрүнеге садарының азы дужаарының хемчээли болза нинти бүдүртүнген продукциядан хамаарышкыр. Бир эвес ажыл-агыйлар география болгаш хөрүнүкчимат талазы-биле бир дөмей байдалдарда турар, материал талазы-биле дөмей аргаларлыг болза ынчан олар бир дең бүдүрүлге деңнелдиг болур болгаш боттарының материалдыг курлавырларын эң-не ажыктыы-биле ажыглаар ужурлуг. Чамдыкта ындыг эвес болгулаар. Колхозтар болгаш совхозтар бир дөмей аргаларлыг тура-ла бүдүрүлге деңнелинин талазы-биле ангы-ангы болгулаары ховар эвес. Ындыг болганда удуртукчуларның ажылын база-ла ангы-ангы үнелээр хемчек. Бүгү-ле чүвени белеткеддер планын күүседикпенин баримдаалап болбас. Белеткелдериниң күрүне планын күүсетпиннээн, күш-ажылдың болгаш материалдыг хөренгилериниң арыгдадын эвээшти үндүрүп тургаш, кодээ ажыл-агыйның родуктуларын хөйүү ап турар удуртукчу болза, эки, мурнакы удуртукчу ол болур.

Бүдүрүлге эргелелдериниң ажылынга хамаарыштыр база-а ындыг болур ужурлуг. Чижеглеп алырга, бүдүрүлге эргелиниң колхозтары болгаш совхозтары 50 миллион пуд тараа бүдүргеш, оон соонда ону 75 миллион пуд чедирген ажык. Ол болза багай эвес болгу дег. Ындыг-даа болза ол-ла ыыл-агыйлар черни эки ажыглаанының түңнелинде 75 эвес, 100 миллион пуд тарааны бүдүрүп болур турган. Оон ап өөрге эргелелге ниитизи-биле тараа бүдүрери 50 хуу көрдээн болзажок, колхозтар болгаш совхозтар боттарының түү аргаларын ажыглаваннар-дыр.

Бүгү-ле удуртукчулар — совхозтар директорлары, колхозор баштаар черлериниң даргалары, агрономнар, зоотехниктер, инженерлер, бүдүрүлге эргелелдериниң, парткомнарның ыыдакчылары болза ажыл-агый бүрүзүнүң курлавырларын ыыны-биле өөренип көөр, эртемнин амгы деңнели база-а үениң техниктиг чепсектери турда черден бүгү-ле ап болдег түүлерни алырын чедип алыр хүндэгелиглер.

Көдээ ажыл-агыйны күштүү-биле айзырадыры—көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң үндезин айтырыы

Гектар черден 10 центнериниң орнунга 20—30 центнер тараа өстүрүп алыры деп чүл? Ол дээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ийи-үш катап белдиери-дир, ол болза үлетпүргедаа, көдээ ажыл-агыйга-даа биске эң-не чугула, эң-не кол чүүл-дүр.

Мында үндезилээш, көдээ ажыл-агыйның тодаргай сорулгаларын, бистиң хөгжүлдевистиң перспективаларын чугаалаксап тур мен.

Чоокку чылдарда тараа бүдүрерин 14—16 миллиард пуд чедирери биске негеттинер дээрэн чугаалаттынган болгай. Бир эвес гектар бүрүзүнден 10 центнер дүжүт алырынга үндезилээр болза, ынча тарааны бүдүрерде 233 миллион гектар черге тараа культураларын тарыыр апаар. А амгы үеде бистер тараа культураларын 136 миллион гектар черде тарып турар болгай бис. Ындыг болганда 97 миллион гектар черни немей тывар апаар ышкажыл. Бир эвес бистер ынча черни немей тып алыр-даа болзувусса, ындыг айтырыг тургустунуп келир: тарыга шөлүн калбартыры ажыктыг бе азы гектар бүрүзүнден тараа бүдүрерин көвүдедири ажыктыг бе.

Ындыг болганда санап көөрү ажыктыг боон турар. 14 миллиард пуд тараа бүдүрүп алыр дээш, дүжүттүң деңнели янзыбүрү турда, тараа культураларын чеже хире шөлге тарыы болурул?

— гектардан дүжүт 10 центнерде 233 миллион гектарны тарыыр херек;

— дүжүт 20 центнерде — 117 миллион гектарны тарыры негеттинер;

— гектардан дүжүт 25 центнерде — 93 миллион гектарны тарыыр апаар:

— дүжүт 30 центнерде — тараа культураларын 77 миллион гектарны тарыыр херек.

Бир эвес чүгле чаңгыс талазын — тараа культураларының бир гектарын өстүрериниг чарыгдалдарны алыр болза, ол дээрге экономиканга чогум чүү болурул?

Экономистериниң медээзин ёаугаар алырга, 14 миллиард пуд тарааны алырынга ындыг шөлдерни тарыыры болгаш чарыгдалдарны үндүрери негеттинер:

Дүжүт гектардан 10 центнер турда

Бүгү шөл—233 миллион гектар. Бир гектарга чарыгдалдар (1962 чылда херек кырында отчёт)—51 рубль 50 көпеек. 233 миллион гектарга чарыгдалдар—12 миллиард рубль.

Дүжүт гектардан 30 центнер турда

Бүгү шөл—77 миллион гектар. 5 центнер минералдыг чемиштиңдилгелериниң болгаш немеде дүжүттү ажаан алырынга үнер чарыгдалдарның өртек-үнезин барымдаалап бир гектарга чарыгдалдар —70 рубль 60 көпеек. 77 миллион гектарга чарыгдалдар —5,4 миллиард рубль.

Ындыг төлээде, гектардан дүжүт 30 центнер турда, тараа культураларын өстүрериниг үнер чарыгдалдар 6,6 миллиард рубль канналганы ёаар-дыр.

Көдээ ажыл-агыйга химияны калбаа-биле неитередири бүдүрүлгениң удуртукчуларынга, тускай эртемниглериниг, чемиштиңдилгелерни ажыглаарынга хамаарылгалыг бүгү кижилерге онза бедик негелдени салып турар. Моон ужуруунда мурнакчы ажыл-агыйларның, эртем албан черлериниң дүржүлгазын өөренири база чемиштиңдилгелерни ажыглаары эң-не кемналгалыг ажыкты берген турарын чедип алыры чугула.

Тараа бүдүрериниң төлевилеп турар хемчээлиниге республика бүрүзүнүң салыышкыны кандыг болур ужурлугул? Тодаргай саннар адавас мен. Ону республикаларның удуртукчулары кылыр боор деп бодап тур мен. Ынчалза-даа Россия Федерациязының, Украинаның болгаш чамдык өске-даа республикаларның болур-чогуур аргаларынга доктаар бодап тур мен. Тараа бүдүрериниң деңнелин тодарадырда кандыг оруктбиле чоруурул, кандыг уг-шигни алырыл? Амгы дүжүтке 3—4 центнерни ана-ла неметтерин болгаш тараанын ниити чыылдазын элээн өрүлеттиптерин чамдык эътер орадаакыш турар.

Шак ынчаар көөр чорук-биле чөпшээрежин болбас. Бистер химия үлетпүрүн хөгжүдүп турар-дыр бис. Кайы-бир зоналарның колхозтарын болгаш совхозтарын минералдыг чемиштиңдилгелер-биле хандырарын күрүне бир дөмей байдалдарга көрүп турар. Херек кырында ортумак-даа, хожудаңгайдаа ажыл-агыйлар чемиштиңдилгелерни чөп ажыглаарының нормазының талазы-биле мурнакчы колхозтарның болгаш совхозтарның деңнелинче үнер, оларга чер ажылының культуразы-даа, механизастаашкынның деңнели-даа бедирер. Бир эвес зонада минералдыг чемиштиңдилгелерни билдилиг ажыглап турар дээре ажыл-агыйларның көргүзүглерин саналгаларның үндезинин кылдыр салыр болза, ынчаарда республикаларга мырыңай өске аргалар ажыттынар апаар.

Россия Федерациязын ап көрээлиңер. Соңгу Кавказтың зоназынга 9,4 миллион гектар тараа культураларын тарып турар. Алды чыл (1958—1963 чч.) дургузунда дүжүт гектардан ортумаа-биле 17 центнер болган. Ол зонаның колхозтары болгаш совхозтары 1962 чылда күрүнеге 500 ажыт миллион пуд тарааны сатканнар. Ам ол зонаның өл-шыктыг ёаан районнарынга күрүне тараа культураларының тарылгазынга чемиштиңдилгелерниң долу нормазын бээр апаар. Ынчаарда колхозтар болгаш совхозтар кандыг дүжүттү планнаар база кандыг хемчээлдиг тарааны күрүнеге садар ужурлугул? Партия обкомнарының болгаш крайкомнарының секретарылары, бүдүрүлге эргелелдериниң, колхозтарның болгаш совхозтарының удуртукчулары ол дугайын чугаалазыннар. Оларның байдалын чингедир төлээде, ук зонаның өске ажылагыйларының ам ап турары хире хемчээлдиг чемиштиңдилгелерни ажыглап турар мурнакчы ажыл-агыйларның дүжүдүн адап көрейн.

Кубаньның тракторлар болгаш көдээ ажыл-агый машиналарын шенеп көөр институдунда эш В. А. Светличныйның мелиорастаттынган звенозунун дуржулгазы бүгүдеге билдинлө болгай. Күш-ажылдың эң эвээш чыгыдалдарын үндүрүп өгаш, В. А. Светличный болза Соңгу Кавказка бистиң перективага бодап турарывыс ышкаш шак-ла ындыг дүжүттап турар. Оон звенозунга сөөлгү үш чылдар дургузунда дүү ындыг болган (гектардан центнер-биле):

	1961 чыл	1962 чыл	1963 чыл
Куи чажар кызыл-тас	39,9	48,1	50
Чиг свёклазы	332	252	300
Чак-тараа	тарывааи	29,4	33,1

Ын Светличныйның звенозунда чемиштиңдилгелериниң системазы йындыг: чиг свёклазының шөлүнге 6 центнер чедир сернфосфатты болгаш 3 центнер азоттуг база калийлиг чемиштиңдилгелерни төп турар. Кызыл-таска мурнунда тараан культуралардан болгаш тургустунган байдалдардан хамаарытыр 6-дан 7 центнер чедир фосфаттыг болгаш азоттуг чемиштиңдилгелерни төп турар. Бир эвес чиг свёклазы тараа турган черге кызыл-тасты тарыыр болза, чиг свёклазга төп турган чемиштиңдилгелерниң сөөлүнде салдарлыг боруи көрүп, чемиштиңдилгелерниң хемчээлин эвээжедир апр.

Банга эң дүжүттүг болгаш чемиштиңдилгеге негелделиг «Юстая-1» деп кызыл-тасты тарып өстүрүп турар болгандаске зоналарга кызыл-таска чемиштиңдилгелерниң нормазы эвш болуру чадап чок боор.

Ын Светличныйның саннары болза Кубань ышкаш ындыг зонын кызыл-таска чемиштиңдилгелер талазы-биле негелдезибарык долу харылап турар деп бодап турар мен. Институдун ажыл-агыйынга кандыг чемиштиңдилгелерни ажыглаза кызыл-тас эң бедик дүжүттүг болурунга тайылбыр берээн сураглыг селекционер В. С. Пустовойттан дилээп мен, олг партия кежигүнү, мен ынчангаш анаа байыр чедирип түүен. Институдун төп экспериментальдыг базазынга беш чыыр (1959—1963 чылдар) дургузунда ортумаа-биле кызыасты гектардан 46 центнерни алган деп, ол дыннаткан. Ынарда дараазында хемчээлдиг чемиштиңдилгелерни ажыглаа

-кол андарылгага гектарга 2 центнер суперфосфат

-ийи катап немелде чемгерилге кылыр

(үш болгаш чазын) 4 центнер азоттуг чемиштиңдилге

Чемиштиңдилгелериниң хемчээли барык Светличныйда ышкашектарга 6 центнер база кызыл-тастың гектардан дүжүдү ынзи ышкаш 50 центнер болган-дыр.

Кемдарга болган чөвүлел хураага академик П. П. Лукьянец база ол чижектиг саннарны көргүскен.

Дүүнүн өзүлдезин санаарда, чемиштиңдилгелерни төгерибилеергелештир биология эртемниниң, селекциянын чедиишкиниерни калбаа-биле ажыглаарын барымдаалаар ужурлуг е. Ам безин кызыл-тастың бар турар сорттарының орнунг«Безостая-1», «Мироновская-808» болгаш өске-даа күшт сорттар бар апарган.

Кыл-тастың эки сорттары силерде бар, эштер кубаньчылар, чиштиңдилгелерни ап турар силер. Ынчалза-даа утқушт тургузар негелдени база индип үндүрери күзенчиг боор.расөдарга чораап, практиктер, эртемденнер болгаш тускә эртемниглер-биле күрүнеге тараа садар талазы-биле крайиң бодунар аргаларының дугайын сүмелешкен мен.

19; чыда дүжүт 26 центнер турда 202 миллион пуд тараан күрүнеге дүжаган болгай силер. Чемиштиңдилгелер бардаектадан 45—50 центнер, тодаргайларга ам мурнакчы ажыл-агыйларның ап турар дүжүдү хире тараанны ап болур силерГектага немежирин 19—24 центнер болур ышкажыл. Силер таа культураларының тарылгазы 2 миллион 200 муң гектар сыгай, ындыг болганда ниити немелде 250—300 миллин пудхире болур. Херек кырында хөй кезии — ол дээргебараның тараа болур, ынчангаш крайның колхозтарының совхозтарының дужаагаи тараазынга ону немеп ап болур.Красиар крайның колхозтары болгаш совхозтары тараа культураларының, ылаңгыя ристиң шөлдерин калбартыр апарлаКубаныга суггаттыг чер ажылын хөгжүдер, сугтарыл-биленукурузаны өстүрер апаар. А ол дээрге тараа бүдүрериниң дуг курлавыры-дыр. «Кубанец» совхозта суггаттыг кукураны көрген мен. Совхозтуң коллективи гектардаына курузаның 70 центнер тараазын ажаап алган. Кызыл-тастыболгаш кукурузаның ындыг дүжүттери турда, ыңыг болкар аргалар турда, колхозтарның болгаш совхозтарын таага өске бүгү хереглелдерин бүрүн хандырбышаан, Кубачоокку чылдарда күрүнеге тараа садарын 400—450 миллион пуд чедирип болур.

Ставополь крайның хөй-хөй районнарынга, Соңгу-Осетин, Кабардин-Балк автономнуг республикаларга болгаш Соңгу Кавказтың чаңк өске-даа районнарынга бо дүжүттерни черле өстүрүп болур деп чугаа чоруп турар.

Россия Федерациязының өске зоназын — төп кара хөрүнүнүг өөрээлиңер. Ында тараа культураларының шөлүү 7 миллиа413 муң гектар болгай. Гектардан 14 центнер дүжүттү ап ап турар, а эрткен чылын күрүнеге 221 миллион пуд таны сатка.

Бо зонага кадг дүжүттү ап болуруя база колхозтар болгаш совхозтар ы хире хемчээлдиг тараанны садар ужурлугул? База кат— ол дугайын областарның удуртукчулары чугаалазыннар.

Төп-кара хөрнүг зонада кандыг ажыл-агыйларның дуржулгазынга дээп болуруя? Чамдык чижектерни көргүзүп көрейн. Линецкиаста «Петровский» совхоз бар, оон директорунга амгы ң ажыл-агый министри эш Воловченко ур үеде турун келгга амгы директору эш И. П. Ксенз болгай.

Совхозтуң чиг свёклазының тарылгазынга 9,5 центнер, а тараа культурриныи—3,4 центнер чемиштиңдилгелерни төккен.

Чемиштиңдилгениң нормазы ындыг турда совхозка тараа культураларының дүжүү ындыг болган:

(Гектардан центнер-биле)

	Күзүн чажар кызыл-тас	Чиг свёклазы	Чочак-тараа
1959 чыл	24,7	213	13
1960 чыл	27,5	329	17
1961 чыл	19,5	343	36
1962 чыл	26,2	357	42,1
1963 чыл	29,3	267	23,5
Беш чыл дургузунда ортумаа-биле	25,4	302	26,3

Ам база бир ажыл-агыйны—«Марьино» совхозту ап көрейн. Ол совхоз төп-кара хөрүнүнүг зонаның өске келиниде, Курск области туруп турар. Ында тараа культураларының тарылгазынга 4,6 центнер болгаш чиг свёклазынга 9 центнер минералдыг чемиштиңдилгелерни төп турар. Совхоз оон ангыда чиг свёклазының болгаш кызыл-тас тарылгазынга органиктиг чемиштиңдилгелерни төп турар.

Ындыг чемиштиңдилгелерниң уезинде дараазында дүжүт алдынган:

	Тараа культуралары	Чиг свёклазы
1959 чыл	30,9 центнер	435 центнер
1960 чыл	32,2 —»—	483 —»—
1961 чыл	34,8 —»—	451 —»—
1962 чыл	36,2 —»—	492 —»—
1963 чыл гадан 24,1 центнер		гектардан 372 центнер

Күзүн чажар кызыл-тастың дүжүдү ол-ла чылдарның дургузунда гектардан 33—38 центнер болгаи.

Липецк, Воронеж, Курск, Белгород, Орёл, Тамбов болгаш ол зонаның чамдык өске-даа областарының байдалдарында чемиштиңдилгелерниң чогуур системазы турда, чиггр свёклазының гектардан 250—300 центнер болгаш тараа культураларының 25—30 центнер ортумак дүжүттерин ап болуруи «Петровский», «Марьино» совхозтарның болгаш өске-даа мурнакчы ажыл-агыйларның дуржулгазы бүзүреткен. Ам ол областарның колхозтары болгаш совхозтары чогуур хемчээлдиг минералдыг чемиштиңдилгелерни ап турда, областарга ниитизи-биле ындыг дүжүт болур болгаш ой-тавында болур ужурлуг.

Адактың сөөлүнде, Россия Федерациязының кара хөрүнүнүг эвес зоназынга хамаарыштыр чижекти көргүзүп тур мен. Москва чоогунда академик Т. Д. Лысенконуң эртем-шинчилел ажылы чорудуп турар «Горки ленинские» деп ажыл-агый чери бар. Мында өдек-довурак компостуну хөрүнүге чемиштиңдилге кыдыр ажыглап турар. Бир гектарга 15—20 тонна компостуну төп турар, оон составында 5—6 тонна өдек, 3—4 тонна чугай, 2 центнер фосфор далганы болгаш 2 центнер минералдыг чемиштиңдилге кирип турар. Чемиштиңдилгелерниң ындыг нормаларын хөрүнүге төп тургаш, ажыл-агый гектар черден дүжүттү чыл-чылда ынчаар ап келген:

	Тараа культуралары	чиггр свёклазы
1959 чылда	24,02 центнер	328 центнер
1960 чылда	17,2 центнер	514 центнер
1961 чылда	19,3 центнер	373 центнер
1962 чылда	29,4 центнер	470 центнер
1963 чылда	30,5 центнер	423 центнер

Чигир свеклазының дүжүдүнүң талазы-биле академик Лысенконуң адазы, чер ажылын кончуг эки билир Денис Никоноровичиниң ажылдарын онзалап демдеглексеп тур мен.

Россия Федерациязының Соңгу-Кавказ, төп кара хөрүнүнүг, төп кара хөрүнүнүг эвес зоналарның херек кырында аргалары ындыг-дыр. Чанғыс сөс-биле чугаалаарга, бо болза бистиң чуртувуста чемиштиңдилгелерниң дүжүтке онза салдарлыг болуп турары зоналар-дыр.

Украин ССР-ниң кодээ ажыл-агыйынга химия улуг перспективаларны ажыдып турар. Украинага чемиштиңдилгелер хөрүнүнүг эки байдалдары-биле капсырашкаш, тараа бүдүрерин ийи катап, а элээн хөй районнарга үш катап көвүдедир арганы берип турар.

Амгы үеде Украинада тараа культуралары 17 миллион гектар черни ээлеп турар, оон дүжүдү га бүрүзүнден 17—18 центнер боон турар. Колхозтар болгаш совхозтар күрүнеге 600—700 миллион пуд тарааны садып турарлар, а 1961 чылда 786 миллион пуд тараа сатка. Айыткынган дүжүттү болгаш тараа белеткелдериниң деңнелин херек кырында чемиштиңдилгелер ажыглавайн тургаш чедип алган дээрэни демдеглеп каар херек.

Чоокку чылдарда чурт Украинага тараа культураларына хереглээри-биле улам хөй чемиштиңдилгелерни берип шыдаар. Арга-хову болгаш аргалыг районнарының колхозтары болгаш совхозтары гектар чер бүрүзүнге онаштыр 5—6 центнер фосфор, азот, калий чемиштиңдилгелерни алыр. Тараа культураларына хереглээр чемиштиңдилгелер талазы-биле колхозтарның болгаш совхозтарның хереглелдерин хандырышкан соонда, кайы хире дүжүттү ап болуруя? Моон кара чаңгыс шын хемчээкчизи болза республиканың аңгы-аңгы зоналарынга мурнакчы ажыл-агыйларның чедип алган дүжүдү болур ышкаш-дыр. Ол ажыл-агыйлар минералдыг чемиштиңдилгелерни шагдан бээр-ле ажыглап келген. Ындыг болганда оларның бөгүнгү түүнели түс зонаның колхозтарының болгаш совхозтарының даартагы нормазы болур ужурлуг.

Бир эвес Украинаның арга-ховулуг зоназын алыр болза, кандыг ажыл-агый анаа үлетер болур ужурлугул? Чижеглээрге, Виннница областың Бершад бүдүрүлге эргелелиниң СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозу үлегер-чижек болуп болур. Ол колхозтуң даргазы эш В. М. Кавуняу силер билир болгай силер. Эш Кавун Уманның көдээ ажыл-агый институдун дооскаш, колхозка агрономнан турда, ону колхоз даргазынга соңгаан. Ол болза бистиң партиявыстың Төп Комитединиң кежигүнү болуп турар.

1958 чылдан эгелээш, чигир свеклазынга болгаш тараа культураларынга чемиштиңдилгелерниң дараазында системазы колхозка чурумчуп тургустунган.

Чигир свёклазының гектар бүрүзүнге ортумаа-биле 7,6 центнер минералдыг, оон иштинде 3,8 центнер азоттуг, 2,1 центнер фосфорлуг, 1,7 центнер калийлиг чемиштиңдилгелерни төгер.

Оон ангыда колхоз чигир свёклазының гектар бүрүзүнге 20 тонна өдек база төп турар.

Чемиштиңдилгелерниң ындыг системазын ажыглаанындан чигир свёклазының дүжүдү мындыг болгулаан:

1958 чылда	гектар бүрүзүнден-не	370 центнер
1959 чылда	—»—	272 —»—
1960 чылда	—»—	348 —»—
1961 чылда	—»—	343 —»—
1962 чылда	—»—	354 —»—
1963 чылда	—»—	238 —»—

Бо дээрге, эштер украиннер, бүгү республиканың ап болур дүжүдү-дүр.

Чигир свёклазының шөлүнге төккен чемиштиңдилгелер дараазында чылдарда тарыыр культураларга база чаагай салдарны чедирип турар. Чигир свёклазы тараан шөлге 2,5—3 центнер чемиштиңдилгелерни катап төккеш, колхоз мындыг дүжүттү алган:

Кукуруза тараазын — 1000 гектар черниң гектар бүрүзүнден 71,2 центнерни.

Силостаар сүт-быштак чеминг кукурузаны — 75 гектар черниң гектар бүрүзүнден 540 центнерни.

Кырлыт-караны —60 гектар черниң гектар бүрүзүнден 27,9 центнерни.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозтуң тараа культураларының ортумак дүжүдү:

1959 чылда	гектар бүрүзүнден	27,6 центнер
1960 чылда	—»—	31,9 —»—
1961 чылда	—»—	39,3 —»—
1962 чылда	—»—	42,1 —»—
1963 чылда	—»—	23 —»—

А СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхоз онзагай колхоз бе, ынчаи? Украинада ындыг ажыл-агылар хөй. Киев областың Белоцерковь бүдүрүлге эргелелиниң «Январь 9-зу» совхозу минералдыг чемиштиңдилгелерни тараа культураларының гектар бүрүзүнге 3—4 центнерни, чигир свёклазынга 9—10 центнерни төп тургаш, мындыг дүжүттү ап келген:

	Тараа культуралары	чигир свёклазы
1958 чылда	30 центнер	312 центнер
1959 чылда	35,7 »	232 »
1960 чылда	26 »	288 »
1961 чылда	38,8 »	339 »
1962 чылда	31,2 »	301 »

Тараа культураларының беш чылда гектар бүрүзүнден ортумак дүжүдү 32,3 центнер, чигир свёклазының 294 центнер болган.

А бо совхозта күзүн чажар кызыл-тастың беш чылда ортумак дүжүдү гектар бүрүзүнден 36,5 центнер болган.

Украинаның аңгы-аңгы зоналарындан өске-даа чижектерни көргүзүп болур. Ындыг ажыл-агыйларны ёзулдут-ла даянылга-көргүзүглүг кылып, чоогунда турар ажыл-агыйларны оларның дүржулгазынга өөредир херек.

Украинаның мурнуу талазында болгаш өске-даа чамдык республикаларның кандзачал районнарынга тараа кылдыр кандыг культураны тарып өстүрээ ең-не ажыктыгыл — күзүн чажар кызыл-тасты бе азы кукурузаны бе дээрэни ыяк хынамчалыг тодаргайлаи көөр херек. Мону канчаар көөр ужурлугул, кандыг культураны кол кылдыр тарыза экил? Күш-ажыл эвээш чарыгдаттынар, хөй тараа бээр ындыг культураны тарыыры эки болбайнаан. Чамдык байдалдарда колхозтар болгаш совхозтар кызыл-тасты гектардан 15—20 центнерни, а кукурузаны 30—40 центнерни ап турган, ынчан кукурузаның тарызга шөлүн калбартыры дээш демисежир ужурлуг турган. Ам, кажан гектардан-на кызыл-тастың 40—50 болгаш харын-даа 60 центнер дүжүдүн бээр «Безостая-1», «Мироновская-808» болгаш өске-даа кайгамчык эки сорттары тывылганда, байдал өскерилген, ынчаарга сугтаттыг черлерге «Безостая—1» гектардан 74 центнер дүжүттү берген. Бир эвес кукуруза 40 центнер дүжүттү бээр, ынчаарга колхоз кызыл-тасты база-ла ол хире ажаап алыр апаар болза, кызыл-тасты тарыыры ажыктыг дээрэи билдингир.

Кукурузаның үнер үезиниң үрүн барымдаалап көрбес аргажок. Оон тараазының чем тырттар үези изиг хат хадыыр үете таваржыр болгаш ынчан кукуруза бүрүн үнелиг дүжүттү берип шыдавас болур. Ындыг таварылгада күзүн чашкан кызыл-тас, арбай, чочак-тараа элээн улуг дүжүттүр болуп турар. Ол мырыңай билдингир. Кызыл-тастың, чочак-тараанын, арбайның үнер үези кыска, олар часкы, күскү ол-шыкты эки шингээдир болгаш изиг хат хадыыр үениң эгезинге чедир нургулайында быжа берген тургулаар.

Чүү болганыл, кукуруза тарылгазын неитередири дээш түткүдүп келген Хрущев, бөгүн кээп чүге ойталап эгелээни ол боор? деп чамдык кижилер ынчаар бодап болур. Херектиг ужуру ында эвес, эштер. Кукуруза болза таарымчалыг байдалдарда дыка хөй зоналарга эң-не бедик дүжүттү, силосха эң-не хөй санныг сүүзүнүүг мал чемнерин бээр күчүлүг культура дээрэни бистер бөгүн-даа онзалап демдеглеп турар бис.

Ындыг болза-даа бис кандыг-бир чаңгыс культураны мөңгеи-биле артыкка үнелеп, аңаа чүүүрүн бодавайн турар бис. Кандыг-ла бир чаңгыс культураны кодадыр чорук биске турбас ужурлуг. Дүжүтке үнелээшкин бердинген турар ужурлуг. Кайы-бир зонаның байдалдарында эң-не бедик дүжүттү бээр ындыг культура чарыгдаттынган күш-ажылды эки төлеп турар. Ол культура ажыл-агыйга ынчангаш бирги культура болур ужурлуг, структураны эде көөрүнден-даа корткан херек чок, бир эвес херек апарза, кандзачал зоналарга кукурузаның тарылгазын кызыргаш, оон орнунга кызыл-тастың, арбайның, чочак-тараанын, сөргөнүн бедик дүжүттүг сорттарын тарыыр херек. Мурнуу чүктүң суггаттыг черлериниң дугайын чугаалавайн тур мен. Суггаттыг черлерге кукуруза эң-не бедик дүжүттү бээр.

Винницк, Хмельницк болгаш четчир ол-шыктыг өске-даа областарга кукуруза эң-не дүжүттүр культура боон болур. Ында элээн хөй ажыл-агыйларда кукуруза тараазының дүжүдү гектардан 80 болгаш оон-даа хөй центнер чедип турар болганда, ону тарып өстүрериниң ажыктыы билдингир, ынчаарга бир эвес кукурузаны эки ажаар болза, ол Тернопольск, база ол ышкаш Барыын Украинаның өске-даа областарынга кандыг-даа өске культуралардан ыракта артык бедик дүжүттү бээр.

Ол областарга көдээ ажыл-агыйның өске продуктуларын бүдүрериниң айтырыглары көрүүтүнмейн турар. Украина болза күрүнеге эргежок чугула хемчээлдиг чиггр свёклазын, тарымал тоорукту, кырлыг-караны, фасольду, эътти, сүттү бээр ужурлуг дээр болбайнаан.

Украин удуртукчуларның саналашкыны ёаугаар алырга, республика 1970 чылга чедир чигир свёклазын бүдүрериниг 50 миллион тоннага чедир көвүдедир болгаш чуртка 7 миллион хире тонна чигирин бээр-дир.

Эштер! база-ла мурнундагызы ышкаш Казахстанга тараа бүдүрерин көвүдедириниче улуг кичээнгейни утландырар ужурлуг бис. Ол республика чыл бүрүде-ле миллиард пуд болгаш оон-даа хөй тараанны күрүнеге берип шыдаар. Аңаа чер ажылының культуразын бедидери шинтиирии-биле ужур-дузалыг. Эргежок чугула черлерге аңдарган арыг черлериг болур херек. Фосфорлуг чемиштиңдилгени эң эвээш хемчээлдии-биле хереглеп тургаш, дүжүттү коскүүр-биле көвүдедирин көргүзүп шыдаан күр чер районнарының мурнакчы ажыл-агыйларының болгаш дуржулга станцияларының дуржулгазын өөренип көрээ чогуур.

Казахстанда, ылангыя күр чер крайында тараа культуралары тараан аажок делгем черлерге чемиштиңдилгелерни дүрген болгаш бүрүн хандырары шыдаттынмас болбайнаан. Ынчалза-даа минералдыг чемиштиңдилгелерни хереглээрге эң-не улуг ажыкты бээр районнарны маңаа бис база-ла тывар ужурлуг бис. Бо айтырыг талазы-биле академик В. П. Бузьминиң СЭКП ТК-га киирген бижинин айтып көрейн. Ол болза бир эвес фосфорлуг чемиштиңдилгени күр чер крайының аргаховулуг кара хөрүнүнүг кезээнге болгаш хову кезээнии кара-хүрең хөрүнүнге хереглээр болза, ук крайга чүгле ынчан улуг ажыкты ап болур деп онзалап демдеглээн. Бүүнкыжын өл-шык улуг дүшкен чылдарда чемиштиңдилгелерни төгерге оон дузазы дыка улгадыр. Чижээ, күстүң байдалдары-биле алырга, 1963-1964 чылдар күр чер крайының элээн хөй районнарына чемиштиңдилгелерни төгерге конгу перспективтиг, ажыктыг болуру ам безин көскү болуп турар деп, эш Кузьмин онзалап демдеглээн.

Чемиштиңдилгелер бүдүрериниң өзүлдезиниң хире-чергезибиле бис болза, күр черниң хереглелдерин база улам-на улуу-биле өөренип көөр ужурлуг бис. 17 миллион гектар тарыганы чемиштиңдип тургаш, дүжүттү гектарга 2 центнерге безин улгаттырарга күр чер крайынга тараа чыылдазы 200 миллион пудтан көвүдээн туруп болур ийик.

Химия хөгжүдези-биле холбаштыр Прибалтика республикаларының кодээ ажыл-агыйын хөгжүдериниң аргаларынче бистиң бодалывыс база өскерлир апаар. Ол республикаларның экономиказының болгаш культуразының чедиишкиннери билдингир. Ынчалза-даа Латвия, Литва, Эстония республикалар кодээ ажыл-агый талазы-биле боттарының аргаларын ыракта-ла чедир ажыглавайн турарлар.

Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле Швеция чижектиг ындыг скандинав чуртгарының деңнелиниге үнер сорулганы — Прибалтика республикаларының мурнунга салырының байдалдары ам бар болган. Оларның климадының болгаш хөрүнүнүң байдалдары барык бир дөмей. Ындыг болганда бир эвес чемиштиңдилге болгаш энергия чепсегленнишкиннинин талазы-биле бир дең байдалдарны тургузуптар болза, Латвия, Литва, Эстония кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле Швециядан болгаш өске-даа соңгу чүк чурттарындан чавыс эвес, харын бедик деңнелдиг болурунга бис идегээр эргелиг бис.

Прибалтика республикалары продукциялар бүдүрер талазы-биле чижээ, Швецияның болгаш Финляндияның деңнелинге четкен турары деп чогум чүл ол? Ол ийи чуртту катай алырга, кодээ ажыл-агыйга ажыглалдыг болгаш тарылга черлери Прибалтика республикаларыны-биле барык бир дөмей болуп турар ужурунда оларны чижекке киирип турарым бо. Латвияны, Литваны, Эстонияны катай алырга, оларның продуктулар бүдүрериниң деңнелинин дугайында медээлерни болгаш ана дүүштүр Швецияның болгаш Финляндияның база-ла катай алынган деңнелин көргүзүп көрейн. Мал ажылының продукциаларын бүдүрер талазы-биле Швецияның болгаш Финляндияның көргүзүглери барык деп, а тараа культураларының дүжүдү Финляндияга деңнээрге Швецияныы элээн бедик.

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң уланчызы

(Эгези 1, 2, 3, арыннарда).

	Прибалтика республикалары	Швеция болгаш Финляндия
Көдээ ажыл-агыйның ажыглал черлериниң шөлү	8475 муң	7207 муң
Ооң иштинде тарылга черлери муң гектар-биле	5244	6245
Тарылга шөлү	4835	5946
Ооң иштинде тараа культуралары	1740	2551
Гектардан дүжүт центнер-биле:		
Тараа культуралары	8.6	23.1
Картофель	77	140
Тараанын ниити чыылдазы муң тонна-биле	1496	5891
Инектиң баш саны муң баш-биле	1680	2456
Чүс га черге инектиң онаажыры	19	34
Инектен ортумаа-биле сагган сүт килограмм-биле	2351	3095
Бүдүргени (муң тонна-биле):		
эът	482	553
сүт —«—	3987	7602
Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг чүс гектарынга онааштыр бүдүргени (центнер-биле):		
Эът	56	77
Сүт	470	1055

Бүдүрүлге деңнелиниң талазы-биле ылгал дыка улуг болганы илдең ышкажыл. Прибалтика республикалары чемишчидилгелерниң чогуур хемчээлдиин чоокку чылдарда алыр, ынчангаш ындыг көргүзүглерни чедип алыр болгаш ажып эртер төлээде, оларны бодамчалыг, ажыл-агыйжы ёзу-биле ажыглаар херек.

Пленумга белеткенип тургаш, эртемденнер, тускай эртемниглер-биле кады көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң ындыг өзүлдезиниң болдунар аргаларын өөренип көөрүн болгаш боттарының саналдарын киирип келирин бистер ол республикаларның компартияларының ТК-ларындан болгаш Министрлер Чөвүлелдеринден дилээн бис. Ол республикаларның колхозтары болгаш совхозтары тараа культураларының дүжүткүрүнүн, эът болгаш сүт бүдүрериниң талазы-биле Швецияның болгаш соңгу чүктүң өске-даа чурттарының деңнелинге чоокку чылдарда үнүп шыдаар дээр дугайында Латвия, Литва, Эстон ССР-лерниң удуртукчуларының бадыткалын манаа демдеглеп кагаа чогуур. Ынчаарга ооң-биле кады олар шупту-ла чемишчидилгелерни болгаш көдээ ажыл-агый техниказын хандырарын күштелдирер дугайында айтырыгны тургусканнар. Ол негелделер чөптүг.

Чемишчидилгелер бар болганда, элээн шыңгыы негелделерни Белорус ССР-ге база салыр херек.

Белорус эштер меңээ чамдык чижектерни берген. Оларның бирээзин көргүзүп көрейн. Любанск бүдүрүлге эргелелинде «БССР-ниң 10 чылы» совхоз гектарга 5 центнер чедир минералдыг чемишчидилгелерни төп турар.

Сөөлгү 10 чыл иштинде совхозтуң дүжүдү мындыг болган:

Арбай гектардан—22 центнер

Картофель —«— —193 —«—

Чигир свёклазы (сөөлгү ийи чыл иштинде) гектардан—296 центнер.

Ол совхоз тарылгага төккен бир центнер чемишчидилгелерден дараазында немелде дүжүттү алган:

Арбай гектардан—4,7 центнер

Картофель—«—41,2—«—

Чигир свёклазы —«—63,0 —«—

Чемишчидилгелерниң дузалыын болгаш оларның ажыктыг болурунуң дугайын база катап чугаалаар дээш ол чижекти көргүскен эвес болбайнаан. Ол бүгүдеге билдингир. Өске чүүлдүң дугайында, Белоруссия чоокку чылдар иштинде тараа культураларының, лённуң, картофельдин, свёклапын дүжүдүн республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының деңнелинге чедир бедидип шыдаар дээрзиниң дугайында чугаа чоруп турар. Ол күүсеттинип болур сорулга-дыр, республиканың партия организациязы ону шиитпирлээн турар ужурлуг. Ооң-биле кады дүжүттү бедидери дээш демиселге чемишчидилгелерни, тараа культураларының эң эки сорттарын, көдээ ажыл-агый техниказын билдилиг ажыглаар, колхозчуларның, совхозтар ажылдакчыларының мергежилин бедидер херек, эштер.

Минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин өстүрериниң улуг программазын чугаалажып турар-дыр бис, эштер. Ол программаны боттандырарынга каш-каш чылдар негеттинер. Партия күштерин кыска хуусаада он-оң чаа заводтарны тударынче, ажыглалга киирериниче, химия үлетпүрүнүң чиг-эт баазазын калбартырынче угландырар апаар.

Моон-биле кады минералдыг чемишчидилгелерниң тонна бүрүзүн, килограмм бүрүзүн эң ажыктыг кылдыр ажыглаар дугайында сагыш салыышкынын илергейлээр ужурлуг. Бистиң чуртувус ам безин эвээш эвес чемишчидилгелерни бүдүрүп турар. 1963 чылда көдээ ажыл-агыйга 15,9 миллион тонна чемишчидилгелерни үндүрүп берген, а 1964 чылда колхозтар болгаш совхозтар 22 миллион тонна хире минералдыг чемишчидилгелерни алыр. Көдээ ажыл-агыйның хереглелдерин долузу-биле хандырар талазы-биле ап көөр болза ол четпес болбайнаан, ынчалза-даа дүжүттүн немелдезин алырынга ол ындыг-ла эвээш эвес-тир.

Ооң ужурунда амгы үеде минералдыг чемишчидилгелерни эң ажыктыг кылдыр ажыглаарының сорулгазы тараа болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрерин көвүдедир дээш демиселде чугула сорулгаларның бирээзи болуп турар.

Минералдыг чемишчидилгелерни шуптузунга бичелеп хуваарының шын эвес практиказының бисте тургустунганы харааданчыг. Ындыг практиканы аргалыг-ла болза дүрген соксадыр, 1964 чылда болгаш дараазында чылдарда минералдыг чемишчидилгелерни эң ажыктыг кылдыр ажыглаарын чедип алыр херек. Бүдүрүлге эргелелдери хөрзүн карталарын, метеорологтуг байдалдарны өөренип көөр, чаашкынның хемчээлин болгаш минералдыг чемишчидилгелерге тараа культураларның, ылаңгыя кызыл-тастың болгаш өске-даа чамдык культураларның таарыжырын билир ужурлуг. **Минералдыг чемишчидилгелерни ажыл-агыйларга шаңнал кылдыр бээрин, чемишчидилгелерни алгаш, колхоз азы совхоз тараа болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедиринге бүзүрелди** барымдаалаар херек.

Техниктиг культураларга минералдыг чемишчидилгелерни бүрүн нормазы-биле үндүрүп бээр херек.

1964 чылда тараа культураларга үндүрүп бээр ужурлуг 10 миллион тонна чемишчидилгелерни, ооң иштинде 1964 чылдың дүжүдүнге 7 миллион тоннаны канчаар ажыктыг ажыглаарын бодаза чогуур. Эң-не улуг ажыктыг чүүлдү ап-болур районнарже— Соңгу Кавказче болгаш Россия Федерациязының Төп кара хөрзүннүг областарынче, Украинаның арга-ховулуг районнарынче, а ол ышкаш чемишчидилгелерни ажыглаанындан улуг ажыктыг чүүлдү алыр өске-даа республикаларже чемишчидилгелерни чугаажок чорудар херек.

Бир эвес улуг организастыг болгаш шудургу чорукту көргүзүп, эң-не таарымчалыг районнарга тараа культураларга чемишчидилгелерни ажыглаар болзувусса, келир чылда-ла чурт улуг ажыктыг чүүлдү алыр. Бир тонна минералдыг чемишчидилгелер 2—3 тонна немелде тарааны бээр кылдыр санап көөрү доктааттынган. Мынчангаш күзүн чажар кызылтаска, кукурузага болгаш өске-даа тараа культураларга төккен 7 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелер 14—20 миллион тоннаны немей бээр азы 850 миллион—1 миллиард 200 миллион пуд тарааны алыр арганы бээр.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрериниң болгаш ажыглаарының херээн партия бодунуң холунга алыр ужурлуг деп чүвени көргүскен чижектер болгаш саналгалар бүзүредип турар.

Эштер! Көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң күш-ажылын төлээрде деңнештирилгеге удур шиитпирлиг демиселдин эргежок чугулазын база катап онзалап демдеглээрин күзеп тур мен. Материал талазы-биле сонуургалдыг болур чорук күш-ажылдың эвээш чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, улам бедик дүжүттү алырының эң чугула идиглериниң бирээзи болуп келген болгаш болуп артып-даа турар. Дээре, эң бүдүрүкчүлүг күш-ажыл дээш көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары хөйнү алыр ужурлуг.

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунун, эвилелдешкен республикаларның бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерстволарының хүлээлгези чүдел дизе, тараа культураларга үндүрүп берген чемишчидилгелер улуг ажыктыг чүүлдү берип турар районнарга болгаш областарга чүгле тодарадыр эвес, харын база чемишчидилгелерни алгаш дүжүттүн эң хөй немелдезин берип турар колхозтарга, совхозтарга болгаш бригадаларга материал талазы-биле шаңналдың немелде хемчеглерин ажылдап кылырында болур. Ынчангаш бо таварылгада материал талазы-биле шаңналдың хемчеглери дүжүттү көдүреринге, тарааның үнезин чиигедиринге чугула рольду ойнап шыдаар.

Ынчалза-даа Эвилелдин көдээ ажыл-агый министерствозу материалдыг шаңналдың хемчеглерин кажан ажылдап кылырын манап болбас, эштер. Министерствога ону чурттун бүгү зоналарынга таарыштыр ажылдап кылыры кончуг берге, барык болдунмас. Республикалар, крайлар болгаш областар партия болгаш көдээ ажыл-агый органнары база бүдүрүлге эргелелдери тус чернин байдалдарын барымдаалап тургаш, күш-ажылдың дээре түннелдери дээш эң бедик төлевирин баш бурунгаар көрүп турар, мурнакчы дуржулганы барымдаалаан шаңналдың ындыг тодаргай хемчеглерин ажылдап кылыр херек. Ындыг хемчеглер эки ажылдап турарларны шаңнаар болгаш хожудап турарларны өрү көдүрер апаар.

Мында **суггарылгалыг чер ажылының** айтырыгларынга дегбейн турар. Суггаттыг чер ажылын хөгжүдериниң, суггаттыг черлерге тараа, хөвең болгаш өске-даа продукцияны бүдүрерин көвүдедириниң улуг программазын ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Күрпланынга партиянын Төп Комитеди болгаш чазак даасқан. Ортаакы Азияның республикаларынга болгаш Казахстанга, Россия Федерациязынга, Украин ССР-ге болгаш Молдав ССР-ге чоокку чылдарда 2 миллион 800 муп гектар суггаттыг чаа черлерни немей шингээдип ап болуруп баштайгы саналгалар көргүзүп турар.

Суггаттыг черлерге 2 миллиард пуд тарааны, ылаңгыя ристи, кукурузаны, күзүн чажар кызыл-тасты бүдүрер арганы тывар ужурлуг бис. Ол болза агаар-бойдустуң байдалдарындан хамаарылга чокка доктаамал санныг тарааны алырының эки страхование фондузу, идегелдиг магадылалы болур. Аргаларны бүгү талазы-биле өөренип көргениниң соонда партиянын Төп Комитеди болгаш чазак суггаттыг чер ажылын хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле шиитпирни хүлээп алыр. Суггарылга ажылы бүгү улустун чугула херээ апарган.

Чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедири—коммунистиг тургузуушкуннуң чугула сорулгазы

Эштер! Сөөлгү чылдарның дургузунда партия биле чазак минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедир талазы-биле улуг ажылды кылган. Химия үлетпүрүнүң тудуунга болгаш чиг-эт баазазын хөгжүдеринге дыка хөй-хөреңгилерни чарыгдаан.

Ооң түннелинде чемишчидилгелерни бүдүрери 1953 чылда 7 миллион тоннадан бо чылын 20 миллион тонна чедир өскен. Ол багай эвес өзүлде болбайнаан. Ынчалзажок бүдүрүп турар чемишчидилгелерниң саны көдээ ажыл-агыйның хереглелдеринге дүүшпейн турар.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер талазы-биле дыка хожудап турар бис. Ооң ужурунда дүжүттү, гектар тарылга черинге онааштыр көдээ ажыл-агый продукциязын алыр талазы-биле хожудаашкын болуп турар. Бир-ле катап академик Д. Н. Прянишников дүжүттү чемишчидилгелерден хамааржыр чүүл деп айыткан. Ынчангаш ооңуу шын болган. Бир эвес чурттарны дүжүт талазы-биле деңнеп көөр болза, минералдыг чемишчидилгелерни хөйнү төп турар чурттар мурнап турар.

1962 чылда янзы-бүрү чурттарга чемишчидилгелерни төккениниң болгаш дүжүттүн дугайында саннар бо-дур:

	Стандарттыг туктарны килограммнап алганы-биле гектар тарылга шөлүнге чемишчидилгелерни төгериниң хемчээли мындыг болган	Гектардан тараа культураларның дүжүдү (кукуруза-биле кады)
ССРЭ	62	10.9
АКШ	229	26.6
Ооң иштинде		
Кызыл-тас		16.9
Кукуруза		40,2
Франция	507	26
ГДР	715	26,3
Англия	766	35,8

Бо таблицада бүгү чүүлдер мырыңай билдингир-дир. Чижээ, бир эвес Каттышкан Штаттар көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле ам бисти мурнап чоруп турар болза, ында кандыг-бир онза америк мерген чүве чок. Дүжүттүн бедик деңнели хамыктың мурнунда 1962 чылда АКШ-ка 118 миллион гектар тарылгага 36,5 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерни бүдүргени-биле тайылбырлаттынар, а бисте 216 миллион гектарга — чүгле 17,3 миллион тонна болган. АКШ-та тарылга черининң гектарынга онааштыр алырга 229 килограммны төккен, а бисте —62 килограмм болган.

Бистиң чуртувус көдээ ажыл-агый химиязының хөгжүлдезинге чүнүң ужурунда ынчаар улуу-биле хожудап турарыл? деп айтырыг тургустунуп келир. Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин аар үлетпүрүнүң өске-даа эң чугула адырлары-биле дең кылдыр тургузуптарынга эргежок чугула курлавырларывыстың чок турганы кол чылдагаан болбайнаан.

Ынчалза-даа херектиң ужуру чүгле ында эвес. Минералдыг чемишчидилгелерниң ролюн болгаш ажыктыын шынында хүлээп көрбейн турган сиген аралаштырар система бистиң чуртувуска колдаан турган. Хөрзүннүң үнүш-дүжүткүрүн катап тургузарын хөй чылдарлыг сигеннерниң күсели-биле чедип алыр деп чүвени чер ажылының сиген аралаштырар системазы барымдаалап турган. Кажан хамааты дайын доозулган соонда көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң практиктиг айтырыглары тургустунуп келгенде, бистиң чуртувустуң чер ажылынга мындыг ийи школа тургустунган:

— академик В. Р. Вильямстың сиген аралаштырар чер ажылының школазы.

— академик Д. Н. Прянишниковтуң агрохимиязының школазы.

Вильямс болза химия чокка, ындыг болганда, ооң хөгжүлдезинге чарыгдал чокка дүжүттү көдүрерин аазап турган.

Прянишников болза минералдыг чемишчидилгелерни калбаа-биле ажыглавайн тургаш, дүжүттү бедидип болбас дээр дугайын чугаалап база көдээ ажыл-агый химиязын хөгжүдеринге эргежок чугула хөреңгилерни дилеп тыпкан турарын чедип алырын оралдажып чораан.

ССРЭ-ниң Күрпланынга бодунуң саналдарының бирээзинге Д. Н. Прянишниковтуң чугаалааны болза:

«...Германияда бир гектарга-ла тоннаныц үштүң бир кезии хире минералдыг чемишчидилгелерни ажыглап турар-дыр, мынчангаш Германияда үлетпүр 8 миллион тонна чемишчидилгелерни бүдүрер ужурлуг. Ынчалза-даа бистиң тарылга шөлүвүс 6 катап хөй болгай, ынчангаш 48 миллион тонна болур ужурлуг-дур. Ону бистиң үлетпүрүвүстен негеп шыдавазывыс билдингир-дир, ынчалза-даа ол биске негеттинип келири чигзиниг чок. Бир эвес бис ортумаа-биле ап чугаалаар болзувусса, бистиң 140 миллион гектар черивистиң чартыы чемишчиттинер, а чартыы чемишчиттинмезе-даа 24 миллион тонна чемишчидилгелер бар болур-дур».

В. Р. Вильямс ону канчаар харыылааныл? Ооң бижээни: «Аар үлетпүрүнүң Улус Комиссариады минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин 24 миллион тонна чедирер ужурлуг деп академик Д. Н. Прянишников санап турар... Ооң-биле канчаадаа чөпшээрежип болбас болбайнаан». Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер талазы-биле үлетпүрге хөреңгилерни киирер чорук дээрге, «миллиард-миллиард хөреңгини өлүрери-дир» деп түннелди Вильямс ооң ыңай кылган.

Үшкү беш чыл планын чогаадыр талазы-биле сүмелерни чазакка ажылдап кылбышаан, Вильямстың бижээни болза, хөрзүннерге хамаарыштыр «бөгүн хөрзүннерни чемишчидерин күштелдирери эвес, а колхозтарга болгаш совхозтарга шын, тодаргайлаарга, сиген аралаштырар тарылганы чорударының аргазы-биле хөрзүннерни тургузуглуг байдалче киирериниң сорулгазы турар ужурлуг...»

Вильямстың үзел-бодалы чер ажылынга тергиндээн турганы биске кончуг хомуданчыг-дыр, ынчаарга ол чорук химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезинге биче эвес мөөндак болган. Химияны херекке албас чорук 1953 чылга чедир туруп келген. 1948 чылда хүлээп алдынган бойдус чаартыр дээр планга бүгү-ле чүүлдерни сигеннерже болгаш шөл камгалаар ыяш куржагларынче угландырган турган.

Болдунган частырыгларны эдеринче угланган хемчеглерни партиянын Төп Комитеди ап чоруткан. Чер ажылының сиген аралаштыр тарыыр системазын партия ханызы-биле болгаш бүгү талалыг шүгүмчүлээн, көдээ ажыл-агыйга ооң чедирген хоразын көргүскен.

Эртемниң негелделеринге дүүштүр минералдыг чемишчидилгелерни, гербицидтерни, хоран химикаттарны болгаш үнүш камгалаар өске-даа чүүлдерни бүдүрериниң улуг программазын бөгүн планнап турар-дыр бис. Көдээ ажыл-агыйның техниктиг чепсегленишкинин күштелдирер кылдыр боттандырып турар хемчеглер-биле чергелештир минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрери көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрериниң шиитпирлиг үндезини болуп турар. **Химия болгаш механизация — көдээ ажыл-агый талазы-биле партияның, чазактың, бүгү чөннүң бөгүнгү өнза сагыш салыр чүүлү болган турар ужурлуг. Көдээ ажыл-агый химиязы болгаш механизациязы — ол дээрге, СЭКП-ниң Программазын, көдээ ажыл-агыйның мурнунга партияның XXII съездизиниң салган улуг сорулгаларын амыдыралга боттандырары дээш демисел-дир.**

Чоокку чылдарда бистиң чуртувуска чеже база кандыг чемишчидилгелер негеттинерил? Бо айтырыгны өөренип көрбүшаан, минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрериниң программазын ийи үе-чадага үлээривис чугула дээрзин демдеглээр бодаан мен:

I-ги үе-чада—1970 чылда көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер талазы-биле даалгаларны күүседирин барымдаалавышаан, көдээ ажыл-агыйның хереглелдерин хандырары болур.

II-ги үе-чада — 1980 чылда көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер талазы-биле даалгаларны барымдаалавышаан, көдээ ажыл-агыйның хереглелдерин хандырар болур.

Тараа культураларының дүжүттүүн чоокку чылдарда бетле дээрге, гектардан 5—7 центнерге немей көвүдедирин чугула, ол чорук тарааны ниити бүдүреринге 5—7 миллиард пудту немей бээр ийик. Тараа, техниктиг болгаш өске-даа культураларга чеже хире чемишчидилге негеттинерил?

Дүжүттү ындыг деңнелге чедир бедидеринге гектарга дараазында чемишчидилгелерни төгериниң эргежок чугулазы тускай эртемниглерниң санаашкыннары көргүзүп турар:

Күзүн чажып тарыыр тараа культураларынга	—4—5 центн.
Чазын чажып тарыыр культураларга	—1,5—2 центн.
Тараа-бобы культураларга —	1,5—2 центн.
Тараазын алыр кукурузага —	6—7 центн.
Чигир свёклазынга —	10 центн.
Хөвеңге —	11 центн.

Колхозтарга болгаш совхозтарга черле чеже хире чемишчидилгелер негеттинип турарыл?

Пленумга материалдарны белеткеп турда планчылар, экономистер, эртемденнер бир талазында бүдүрүлгеде бисиң боттуг аргаларывысты, а ийи талазында — минералдыг чемишчидилгелер талазы-биле көдээ ажыл-агыйның хереглелдерин тодарадып көргеннер.

1970 чылда көрдүнген деңнелге тарааны болгаш өске-даа продукцияны бүдүреринге 70—80 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерниң четчири хандыр өөренип көрүп-күннүң үезинде ылавылаттынган.

Чемишчидилгелерни ындыг хемчээлге чедир бүдүрер төлээде, ажылдап турар заводтарның күчүзүн барык 20 миллион тоннага немей улгаттырары эргежок чугула болгаш аңаа 55 заводтарны, ооң иштинде 28 азот-тук, 19 фосфат чемишчидилгелериниң заводтарын, 6 калий рудниктериниң өзе фосфор далганын бүдүрер талазы-биле ийи бүдүрүлге черлерин тудар апаар-дыр.

Чижек санаашкыннарны ёзугаар алырга, 4,5 миллиард хире рубль ол сорулгаларга негеттинип турар. Ол дээрге, кончуг хөй хөреңги-дир, ынчалзажок оларны ам шингээдип ап шыдаар бис.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүреринге капитал салыышкыннары эң-не ажыктыг болуп турар, чүге дээрге чемишчидилгелерни ажыглаарындан эгидиишкин дүрген алыр болгаш бедик үре-түннелдиг болур. Капитал салыышкыннарының дедир эгиттинериниң дугайында чамдык санаарны көргүзүп көрейн.

Тараа культураларынга 30—35 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерни тускайлаан турар. Ол хире хемчеглелдиг чемишчидилгелерни бүдүрер заводтарның тудуунга капитал чарыгдалдары барык 2 миллиард рубль болур. Ол хире санныг чемишчидилгелерниң күсели-биле 3 миллиард пуд хире тарааны немей алган турар. Ол тарааны сайгарганындан күрүне 2 миллиард рубльди алыр. Өскээр угаалаарга, ол заводтарны тударынга чарыгдаттынган капитал салыышкыннары туткан заводтарны ажыглалга киирген соолунде херек кырында чаңгыс чылда-ла эгиттине бээр.

Эртем албан черлери, мурнакчы колхозтар болгаш совхозтар минералдыг чемишчидилгелерниң тараа дүжүдүнүн салдарының дугайында дыка солун түннелдерлиг боон турарлар.

Үстүг культураларның Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң шөлдеринге бир гектар черге 3 центнер чемишчидилгелерни төгерге, кызыл-тастың дүжүдүнүн немелде өзүлдези 15 центнер болган.

Экономика талазы-биле ап көөр болза ол ажыктыг е, кандыгыл? Чугаа чок. Үш центнер чемишчидилгелерниң өртээ 7 руб. 30 көп. болур, оларны төгеринге чарыгдал рубль 14 көп., а шупту чарыгдал 8 рубль 44 көпеек болу. Оон-биле кады ол-ла чемишчидилгелерниң күсели-биле алынган он беш центнер кызыл-тастың өртээ 105 рубль болур. Ынчангаш орулга 96 рубль 56 көпеек болур-дур. Мен манаа бир ажыл-агыйның ап турар ажыын чижекке көргүзүп турарым ол. А продукцияга садыгның немелде өртээн катай санаар болза, күрүнениң ажыы оон-даа хөй болур.

Кубаньның тракторлар болгаш көдээ ажыл-агый машиналары шенээр эртем-шинчилел институдунуң шөлдеринге тараан кызыл-тастың күзүн чажар «Безостая-1» ортунуң 1962 чылда дүжүдү чемишчидилге чокка 20 центнер болган, ынчаарга 5 центнер чемишчидилге төккеш, 316 гектарның бир гектарындан-на 48 центнерни алган. Оларны черге төгериниң өртээ-биле кады ол беш центнер чемишчидилгелерниң өртээ 18 рубль 25 көпеек, а немештир алган 18 центнер кызыл-тастың өртээ—117 рубль. Алган орулганың түңү 98 рубль 57 көпеек болган.

Тарааның Бүгү-эвилел институдунуң (Шортанды) дуржулга шөлдеринге сөөлгү беш чылдарда (1958—1962 чылдар) чазын чажар кызыл-тастың дүжүдү мындыг болган:

Чемишчидилгелер чокка — бир гектардан 12,2 центнер;

гектар санынга-ла 100 килограмм гранулдаан суперфосфатты төккенде, гектардан-на 15 центнер дүжүт алдынган. Немелде дүжүт 2,8 центнер болган. Чүс килограмм суперфосфаттың өртээ 3 рубль 36 көпеек болур. А чемишчидилгелерниң ачызы-биле немештир алган 2,8 центнер тарааның өртээ 16 рубль 20 көп. Орулга — 12 рубль 84 көпеек.

Чигир свёклазының шөлүнге төгер чемишчидилгелер чарыгдалындан дыка хөй эгидилгелиг болган. Бисте фабрикага болбаазырадыр чигир свёклазының ниити шөлү 3,3 миллион гектар. Сөөлгү дөрт чылдар дургузунда свёкланың дүжүдү гектардан-на ортумаа-биле 167 центнер болган. Бир центнер селитра чигир свёклазының дүжүдүнге 25 — 30 центнерни немээр, а чемишчидилгени бүрүн кылып, тодаргайлаарга азотту, фосфорну болгаш калийни хереглээр хемчээн ёзугаар төгер болза дүжүттү 100 центнер чедир улгаттырып болур дээрзи билдингир болгай.

Гектардан-на 100 центнер свекланы немештир алыры деп чүл? Ол дээрге—гектардан-на 13 центнер чигир-дир. Ооң тарылга шөлү 3,3 миллион гектар турда, чурт 4 миллион 300 муң тонна чигирни немештир алыр апаар.

Тонна чигирни сайгарганы күрүнеге 554 рубль орулганы бээр. Күрүнениң ниити орулгазы 2 миллиард 380 миллион рубль болур. Ынчангаш чүгле чаңгыс чылда чемишчидилгелерни ажыглаанындан чигир свёклазының дүжүдүнүн немелдези минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер заводтарны тударынга үнген чарыгдалдарның чартык кезиин дуглаптар-дыр.

Бистер чемишчидилгелерниң дыка улуг ажыктыын өөренип көргеш, оларны бүдүрер талазы-биле күчүлерни болдунарла шаа-биле дүргедедир дээш эн чугула хемчеглерни алыр ужурлуг бис. Чоокку чеди чылдарда минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрүп үндүрерин кайы хире улгаттырарын көргүзүп турар таблицаны адап көрейн (стандарттыг туктарны миллион тонна-биле):

	1963 ч.	1964 ч.	1965 ч.	1966 ч.	1967 ч.	1968 ч.	1969 ч.	1970 ч.
Ниити ССРЭ-ге	20000	25500	35000	39200	46000	55000	64700	80000
Ооң иштинде:								
Азоттуг	8551	10200	15000	16200	19000	22800	25800	30200
Фосфаттыг	5821	7440	9200	10100	12400	15900	20600	26700
Калийлиг	3338	4520	5900	6900	8200	9600	11250	15500
Фосмуктуг	2156	3140	4700	5800	6200	6500	6850	7400
Борлуг	134	200	200	200	200	200	200	200

Перспективтиг байдалды көөр болза бистер 1980 чылга чедир 150—170 миллион тоннаны бүдүрүп үндүреривис негеттинип келир.

Бүдүрүлге күчүлери акша-хөреңгилерниң эң эвээш чарыгдалы-биле тургустунары-биле кады көдээ ажыл-агыйга херек чемишчидилгелерниң ассортиментизин болгаш шынарын хандырар кылдыр бо адырны хөгжүдеринге ындыг шын техниктиг угланыышкынны шилип алыры кончуг чугула.

Ам бирги ээлчегде карбамид болгаш холушкак суперфосфат дээн ышкаш ындыг концентраттаттынган чемишчидилгелерни, а ол ышкаш чемиштиг бүгү бүдүмелдер бар нарын чемишчидилгелерни бүдүрүп үндүрерин хөгжүдери биске эргежок чугула. Концентраттаан чемишчидилге бистиң чуртка онза ужур-дузалыг. Чемиштиг бүдүмелдери 40—50 хуу болгаш оон-даа хөй кылдыр синниккен кадыг база суук-даа минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер арганы техниканың амгы деңнели берип турда-ла, бисте чемишчидилгелерниң ниити санының хөй кезиин чемиштиг бүдүмелдери 20 хуу чедип турар суперфосфат, аммония сульфады болгаш чиг калий дустары хевирлиг кылдыр оларны бүдүрүп үндүрүп турар.

Эргежок чугула чемиштиг бүдүмелдерни шуптузун хары угда хөрзүнге төгер аргалыг болур дээш, чемишчидилгелерниң шынарын үндезини-биле экижидеринче эң шынгыы кичээнгейни салыр, гранулдаан болгаш белен тук холумактар хевирлиг кылдыр концентраттаан база нарын чемишчидилгелерни бүдүреринче шилчилгени дүргедедир херек. Микрочемишчидилгелерниң ассортиментизин болгаш бүдүрер хемчээлин көвүдедир херек.

Ол негелделерни барымдаалап тургаш чаа бүдүрүлге черлерин тургузар херек. Амгы үеде гранулдаваан чемишчидилгени азы чемиштиг бүдүмелдери эвээш синниккен чемишчидилгелерни үндүрүп турар бүдүрүлгелерни база-ла элээн ажыктыг чемишчидилгелерни кылырынче шилчидер дээш чаартып кылыр ужурлуг.

Концентраттаваан чемишчидилгелерни бүдүрерин уламчылап, чемишчидилгениң бодунун деңзизиниң 80 хуузу болуру ховар эвес ындыг четпестерлиг чүүлдерни соөртүрүнге, кадагалаарынга болгаш хөрзүнге төгеринге дыка хөй акша-хөреңгини чарыгдаарының орнунга ындыг заводтарны эде кылырынга хөреңгилерни чарыгдааны дээре. Химиктиг бүдүмелдерни бүдүрерин эде кылыры болгаш үнүштерге ажыктыг концентраттыг хевир-биле алырының чугулазы чугаа чок.

Көдээ ажыл-агыйның негелдезин долузу-биле хандырар дээш чугайлыг материалдарны казып тыварын болгаш болбаазырадып кылырын баш удур айтыры эргежок чугула. Бисте 35 миллион кужурлуг хөрзүннүг черлер бар.

Кужурлуг хөрзүннүг черлерге дүжүттү бедидер дизе чылдын-на 20 миллион тоннадан эвээш эвес чугайны болгаш чугайлыг өске-даа материалдарны төгери негеттинип турар деп эштер Воловченко болгаш Ольшанский меңээ тайылбыр бергеннер. Ол айтырыгны эки билир академик Т. Д. Лысенко ол-ла санны адап турар. СЭКП ТК-га бижиинге ооң бижээни болза:

«Чылдын-на 10—15 миллион тоннадан эвээш эвес кылдыр хөрзүнге төгер эргежок чугула чугайның санын бодумнуң чүүлдеринге болгаш чугааларымга-даа тодаргай айтып турган мей. 20 миллион тоннадан эвээш эвести ону белеткээр болгаш бистиң шөлдеривиске төгер болза, эки болур ийик деп бодаар мен. Чүү хире хемчээлдиг чугайны бир гектарга төгерин, а ол ышкаш чугайны арыг бодун азы органиктиг чемишчидилге-биле холуй төгер бе дээрзин—ажыл-агый бүрүзүнге дуржулга биле тодарадыры чүүден-даа артык».

(Төнчүзү дараазында номерге үнер.)

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ БАРЫЫН-ХЕМЧИК КӨДЭЭ РАЙОННУҢ АК-ДОВУРАКТЫҢ № 34 ТӨП СОҢГУЛДА ОКРУГУНУҢ ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ СОСТАВЫН БАДЫЛААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

ЧАРЛЫЫ

«Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда дугайында Тур дүрүмнүң» 37 болгаш 39 чүүлдеринге үндезилээш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Ак-Довуракты № 34 төп соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязын ажылчы чоннарның хөй-ниити организацияларының болгаш ниитилелдериниң дараазында төлээлекчилери составтыг кылдыр бадылаар:

Округ соңгулда комиссиязының даргазы Вениамин Александрович **Горшков**—«Тыва даг-дүгү тудугнуң» тудуг эргелелиниң коммунистиг партия организациязындан;

Округ соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы Надежда Ивановна **Гладкова**—№ 834 орук-тудуг эргелелиниң ажылчыннарындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Округ соңгулда комиссиязының секретары Сарыглар Саятыевна **Сесенмаа**—Ак-Довуракты он бир чыл школазының ажылдакчыларының коллективинден;

Комиссияның кежигүннери:

Михаил Сандакович **Оюн**—«Тыва даг-дүгү» комбинаттың комсомол организациязындан;

Петр Васильевич **Кучер**—«Тыва даг-дүгү тудугнуң» тудуг эргелелиниң чуртталга-коммунал конторазының ажылчыннарындан болгаш албан-хаакчыларындан;

Николай Степанович **Запорожец**—№ 834 орук-тудуг эргелелиниң комсомол организациязындан;

Мария Петровна **Алейникова**—«Тыва даг-дүгү тудугнуң» тудуг эргелелиниң конторазының коллективинден;

Иннокентий Иннокентиевич **Воротников**—«Тыва даг-дүгү тудугнуң» тудуг эргелелиниң профэвилел организациязындан;

Татьяна Николаевна **Чалых**—Ак-Довурак эмнелгезиниң ажылдакчыларының коллективинден.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары К. ДИЙГА.

Кызыл хоорай,
1963 чылдың декабрь 9.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология килдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистеринин 21—27, иштики информация килдизинин 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01787.

Культура министерствозунун типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢДАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң Тыва АССР-ниң Сөзүдиин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттингеш

1963 ч. ДЕКАБРЬ 11 СРЕДА № 291 (5695).

Өртээ 2 көп.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1963 чылдың декабрь 10-да СЭКП Төп Комитединиң Пленуму бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

Пленумга эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүргеп хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүреринің болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезининг эң чугула чүүлү» деп илеткелин чугаалажып көөрү эгелээн.

Эртенги хуралга эштер Г. И. Воронов (РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы), П. Е. Шелест (Украинаның компартиязының ТК-зының бирги секретары), Г. И. Воробьев (СЭКП-ниң Красиодар көдээ крайкомунуң бирги секретары), Н. Г. Егорычев (СЭКП-ниң Москва хоорай комитединиң бирги секретары), С. В. Садовский (Тула областың Новомосковск химия комбинадының директору), Ш. Р. Рашидов (Узбекистанның компартиязының ТК-зының бирги секретары), П. П. Лукьяненко (Краснодарның көдээ ажыл-агый эртем-шинчилел институдунуң селекция болгаш үрезин ажылының кылдызының эргелекчизи), В. С. Толстиков (СЭКП-ниң Ленинград үлетпүр обкомунуң бирги секретары), К. Т. Мазуров (Белоруссияның компартиязының ТК-зының бирги секретары) олар санал бергеннер.

Химия үлетпүрүн дүргеп хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүреринің болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезининг эң чугула чүүлү

СЭКП ТК-ның Пленумунга 1963 чылдың декабрь 9-та эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткели

(Эгези № 290 (5694) «Шында»).

Минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрериң шынгыы ковүдедиринге биспиң чүртүвүе бүгү эргежок чугула чүүдерлиг. **Фосфориттериң, калий дузунуң, боду бүткеп күгүрнүң, бөйдустуң болгаш үндүрүп алыр газтарның нурлавырларының талазы-биле бис делегейде коя черни эзелеп турар бис. Сорулга чүл дизе, бо байлаптарны көдээ ажыл-агыйны химижидериниң херээнге калбаа-биле болгаш дүрген бээри болуур.** Чиг-эт-биле чемиштиидилгелер бүдүрериниң көрдүмген хемчээлин хандырары бо чылдың деннелиниге үлүр 1970 чыл-га чедир калып тывышкыны дараалында хемчээлдерге ковүдедирин негеп турар:

Фосфорлуг рудаларны	20-ден 60 миллион тонна
калий дузун	12-ден 50 миллион тонна
күгүрлүг рудаларны	5-тен 20 миллион тонна

Фосфат чиг-эдиниң эң улуг шыгжавыры — Казахстанда Кара-Таунуң фосфоритиг черн улуг ажыл-агыйынга бараан болган турар. Бодунуң хемчээлдериниң талазы-биле ол чер Хибинскиниң черинге бичии-де четпес. Кара-Таунуң курлавырлары миллиард тонна ажып турар, ынчаарга оларның 60 хуузу дөрт күүлүг фосфоритиг чөрлөрге мөөнеттингеп. Ажылдап кылыр фосфорит черниң кырында чыдыр болганда аажок камналгалыг, ажык арга-биле казып тыварын организастаар арганы бээр.

Кара-Таунуң байлаан шингээдип алырын дүргедиринче бүгү хемчеглерни алыры эргежок чугула. Бо сорулганы күүседири Казахстанның коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының алдарлыг херээ болган турар ужуглуг.

Калий дустарны тыварын ковүдедирин Үстүү-Камада, Белоруссияда болгаш Барыын Украинада калий дустар бар черлериниң баазазынга чаа күчүлүг рудниктерни тударының күзели-биле боттандырарын бодап турар. Үстүү-Камага, Соликамскиниң болгаш Березниковтуң районунга калий дустарны тыварын калбартыры, көдээ ажыл-агыйлыг районнардан алдын ыракшыл болгажок, дустуг каттарның канчаар-даа аажок хей, аажок күчүлүг байлактары-биле чарыгдалды дуглап турар, ол черүк хей чылдарда ажылдаар хуусаалыг курлавырлар-биле хандыртынган ан улуг рудниктерни тудуп эгеждер болгаш чавыс бот-үнелиг калий дустарын алыр арганы бээр.

Фосфор чемиштиидилгелерни бүдүрери ам хамаарыкын турар ан чугула айтырыгларның бирээзинге доктаары эргежок чугула,—ол болза күгүр кислотазын ажылдап кылырынга күгүрлүг чиг-этти ажылгаары болур. Фосфор чиг-эдиниң болгаш күгүр кислотазының чедишпезинден ам биспе суперфосфат заводтары боттарының күүзүнүң чүгле 75—80 хуузун ажыглап турар. Мындыг турбуже биспиң чүртүвүсте ол кислотаны ажылдап кылырынга кызыгаар чок курлавырларлыг янзы-бүрү чиг-эт: күгүр колчедан, бөйдус күгүрү, өнүү металлургияның, нефти ажылдап кылыр бүдүрүлгелериниң болгаш өске-даа заводтарның үндүр октап турары хөй санныг газтары бар.

Күгүр кислотазының чедишпезин үзүткээр талазы-биле хемчеглерни СЭКП Төп Комитединиң дааскаңы ёзугаар ам ажылдап кылган. Минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрерин дүргеп өстүрериниң ан чугула негелдериниң бирээзин бо деп үүвенип бүгү эштер билген турары болгаш оортан чогуур түннелдерни кылган турары чугула.

Минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрерин дүргеп өстүрерине биспе бүгү чүүдер барын көрүп турар-дыр бис. Ынчаарга химия үлетпүрүнүң чиг-эт базазын оон-даа калбартыры, биспиң курлавырларывыстың географизын экижидери, чемиштиидилгелерни ан хей хереглээр черлерден херектиг чиг-этти тывары биспе чугула болуп турар.

Гербицидтерни болгаш хоран-химикаттарны бүдүрерин чемиштиидилгелер бүдүрери-биле бир одурутка тургузар херек. Көдээ ажыл-агыйга улуг когаралды бок үнүштер, а ол ышкаш үнүштерниң янзы-бүрү хоралакчылары болгаш аарыглары таварыштырып турар, оон үжүрүндэн дүжүттүн чиниринг хей-хей таварылгаларда 20 хуу чедип турар.

Кукуруза, чигир свёклазы болгаш өске-даа одуругларының аразын сайзыралдыр культураларның тарылгаларының чуртка дыка калбарганы-биле чергелештир гербицидтерге хереглеп чыл бүрүде өзер апаар. Көдээ ажыл-агый органнарының санап көргенин ёзугаар алырга, 1970 чылга чедир үнүштер камгаларынга барык 800 мун тонна химиктиг чепсектер херек апаар. Химия үлетпүрүнүң ажылдакчыларының мурунда улуг сорулга туруп турар: гербицидтер бүдүрерин ковүдедир болгаш колхозтар биле совхозтарның оларга хереглёлинг долу хандырар.

Биспиң эртем алган черлеривис болза чаа, эң ажыктыг болгаш чиик өртектиг химиктиг препаратгарны тургузар, а ол ышкаш бүдүрүлгенин технологиязын, оларны ажыглаарының техниказын сайзырангайжыдар талазы-биле шинчилелдерни күштелдирер хүлээлелгп. Аза-огу, өкпең өнүү чечек болгаш өске-даа хоралыг бок үнүштер-биле демисеждиринге гербицидтерни бүдүрерин дүргеп хөгжүдер херек.

Эштер! Биспиң чүртүвүстүң янзы-бүрү районнарынга чемиштиидилгелерни хереглээри-биле холбашкан айтырыгларны, а ол ышкаш көдээ ажыл-агыйга химия продукциязын ажылдап кылыр бүдүрүлгелериниң күүзүзүн өстүрер төлээде, эргежок чугула ап чорудар хемчеглерни тодаргай көрдүвүс.

Көдээ ажыл-агыйның хереглелинге химия үлетпүрүн хөгжүдери-биле холбашкан чамдык өске айтырыгларга кысказы-биле доктаарын ам чөпшээреп көрүнер.

Мал ажылынга химияның ролюнүң дугайында чамдык бодалдарны чугаалаарын күзеп-дир мен. Эртем болгаш практика ам солун дүржүлгени чыып алган. Мал чемнеринге чамдык химиктиг немелдерни чогууру-биле холуурга, продукциянын единицазынга мал чемнерин чарыгдаарын дыка кызырарын, мал чемнерин ажыглаарының ажыктыын бедидерин ол дүржүлге көргүзүп турар.

Ам үеде мал ажылының эң берге болгаш чидиг айтырыы болза, малды белок-биле хандырары болуп турар. Рационнарның белок талазы-биле четпези мал чемнерин ажыр чарыгдаарын, малдың продуктулуун эвээжедип база өзүлдезин саазадып турар. Белоктарның чедишпезин ийи арга-биле эдип ап болур: бир болза мал чеминге синтетиктиг препаратгарны шуут немээри, оортан организм белокту ажылдап кылыр, бир болза рационга химиктиг болгаш биохимиктиг препаратгарны немээрининг доора аргазы-биле бөдүүн белокгуг мал чемнерин малдың шингээдип алырын экижидерининг күзели-биле боттандырып болур. Малды синтетиктиг карбамид-биле хандырарының талазы-биле хемчеглер ам алдынган болгаш анаа хереглел чоокку чылдарда-ла долу хандыртынган турар. Чөнишпейн турар аминокислотгу бүдүрери амга чедир организастаттынмаан.

Мал ажылын хөгжүдеринге чүгле химия синтезининг продуктулары эвес, харын хөй-хөй микроорганизмнериниң — мөөгүлерниң болгаш бактерияларның ажылдап үндүрүп турары бүдүмелдер база үжүр-дүзалыг болуп турар. Сөөлгү үеде биспиң эртемденнеривис белокгуг бүдүмелдерни нефтиниң болгаш бөдүүн органиктиг бүдүмелдерни нефтиниң болгаш чавыс бот-үнелиг калий дустарын алыр арганы бээр.

Фосфор чемиштиидилгелерни бүдүрери ам хамаарыкын турар эң чугула айтырыгларның бирээзинге доктаары эргежок чугула,—ол болза күгүр кислотазын ажылдап кылырынга күгүрлүг чиг-этти ажыглаары болур. Фосфор чиг-эдиниң болгаш күгүр кислотазының чедишпезинден ам биспе суперфосфат заводтары боттарының күүзүзүнүң чүгле 75—80 хуузун ажыглап турар. Мындыг турбуже биспиң чүртүвүсте ол кислотаны ажылдап кылырынга кызыгаар чок курлавырларлыг янзы-бүрү чиг-эт: күгүр колчедан, бөйдус күгүрү, өнүү металлургияның, нефти ажылдап кылыр бүдүрүлгелериниң болгаш өске-даа заводтарның үндүр октап турары хөй санныг газтары бар.

Күгүр кислотазының чедишпезин үзүткээр талазы-биле хемчеглерни СЭКП Төп Комитединиң дааскаңы ёзугаар ам ажылдап кылган. Минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрерин дүргеп өстүрериниң эң чугула негелдериниң бирээзин бо деп үүвенип бүгү эштер билген турары болгаш оортан чогуур түннелдерни кылган турары чугула.

Минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрерин дүргеп өстүрерине биспе бүгү чүүдер барын көрүп турар-дыр бис. Ынчаарга химия үлетпүрүнүң чиг-эт базазын оон-даа калбартыры, биспиң курлавырларывыстың географизын экижидери, чемиштиидилгелерни эң хей хереглээр черлерден херектиг чиг-этти тывары биспе чугула болуп турар.

Гербицидтерни болгаш хоран-химикаттарны бүдүрерин чемиштиидилгелер бүдүрери-биле бир одурутка тургузар херек. Көдээ ажыл-агыйга улуг когаралды бок үнүштер, а ол ышкаш үнүштерниң янзы-бүрү хоралакчылары болгаш аарыглары таварыштырып турар, оон үжүрүндэн дүжүттүн чиниринг хей-хей таварылгаларда 20 хуу чедип турар.

Кукуруза, чигир свёклазы болгаш өске-даа одуругларының аразын сайзыралдыр культураларның тарылгаларының чуртка дыка калбарганы-биле чергелештир гербицидтерге хереглеп чыл бүрүде өзер апаар. Көдээ ажыл-агый органнарының санап көргенин ёзугаар алырга, 1970 чылга чедир үнүштер камгаларынга барык 800 мун тонна химиктиг чепсектер херек апаар. Химия үлетпүрүнүң ажылдакчыларының мурунда улуг сорулга туруп турар: гербицидтер бүдүрерин ковүдедир болгаш колхозтар биле совхозтарның оларга хереглёлинг долу хандырар.

Биспиң эртем алган черлеривис болза чаа, эң ажыктыг болгаш чиик өртектиг химиктиг препаратгарны тургузар, а ол ышкаш бүдүрүлгенин технологиязын, оларны ажыглаарының техниказын сайзырангайжыдар талазы-биле шинчилелдерни күштелдирер хүлээлелгп. Аза-огу, өкпең өнүү чечек болгаш өске-даа хоралыг бок үнүштер-биле демисеждиринге гербицидтерни бүдүрерин дүргеп өстүрериниң ан чугула негелдериниң бирээзин бо деп үүвенип бүгү эштер билген турары болгаш оортан чогуур түннелдерни кылган турары чугула.

Минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрерин дүргеп өстүрерине биспе бүгү чүүдер барын көрүп турар-дыр бис. Ынчаарга химия үлетпүрүнүң чиг-эт базазын оон-даа калбартыры, биспиң курлавырларывыстың географизын экижидери, чемиштиидилгелерни эң хей хереглээр черлерден херектиг чиг-этти тывары биспе чугула болуп турар.

Гербицидтерни болгаш хоран-химикаттарны бүдүрерин чемиштиидилгелер бүдүрери-биле бир одурутка тургузар херек. Көдээ ажыл-агыйга улуг когаралды бок үнүштер, а ол ышкаш үнүштерниң янзы-бүрү хоралакчылары болгаш аарыглары таварыштырып турар, оон үжүрүндэн дүжүттүн чиниринг хей-хей таварылгаларда 20 хуу чедип турар.

Кукуруза, чигир свёклазы болгаш өске-даа одуругларының аразын сайзыралдыр культураларның тарылгаларының чуртка дыка калбарганы-биле чергелештир гербицидтерге хереглеп чыл бүрүде өзер апаар. Көдээ ажыл-агый органнарының санап көргенин ёзугаар алырга, 1970 чылга чедир үнүштер камгаларынга барык 800 мун тонна химиктиг чепсектер херек апаар. Химия үлетпүрүнүң ажылдакчыларының мурунда улуг сорулга туруп турар: гербицидтер бүдүрерин ковүдедир болгаш колхозтар биле совхозтарның оларга хереглёлинг долу хандырар.

Биспиң эртем алган черлеривис болза чаа, эң ажыктыг болгаш чиик өртектиг химиктиг препаратгарны тургузар, а ол ышкаш бүдүрүлгенин технологиязын, оларны ажыглаарының техниказын сайзырангайжыдар талазы-биле шинчилелдерни күштелдирер хүлээлелгп. Аза-огу, өкпең өнүү чечек болгаш өске-даа хоралыг бок үнүштер-биле демисеждиринге гербицидтерни бүдүрерин дүргеп өстүрериниң ан чугула негелдериниң бирээзин бо деп үүвенип бүгү эштер билген турары болгаш оортан чогуур түннелдерни кылган турары чугула.

Эштер! Биспиң социалистиг ниитилелливис, ол ниитилелиниң ажыл-ишчи бүрүзү материалдыг болгаш угаан-бодал хереглеедерин улам долу хандыртынган турарынга Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне боттарының бүгү-ле ажылчорудулгазын бараан бодурүп турар. «Бүгү-ле үүвени ижиге, кижиниң чаагай чоруунга» деп улуг принципти Коммунистиг партияның Программазы чарлап турар.

Биспиң чүртүвүска химия тудуунуң кайгамчык улуг калбарышкыныының дугайын бөгүн чугаалаарга, химиктиг мурунда көдээ ажыл-агыйга минералдыг чемиштиидилгелерни бүдүрерин ковүдедирин, ындыг арга-биле аъш-чем продуктуларын бүдүрерин шинтпирлиг ковүдедирин көрүп турар бис.

Ынчалзажок, химия болза чүгле көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезининг продуктуларын албекшидер айтырыгны эштиг шинтпирлээр арганы бээри-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Чоннуң бедик шынарлыг хереглел барааннарының эң-не калбак болгаш янзы-бүрү ассортиментизин бүдүрерине кызыгаар чок арганы химия ажыдып берип турар. Үлетерлеп чугаалаарга, химия кижиниң чүгле чемгерер эвес, харын-даа хепкерер, оон амыдыралынга таарымчалыг, чиик өртектиг эштиг хөй чүүлдерни бээр.

Ындыг болганда, минералдыг чемиштиидилгелерни хөгжүдеринге болгаш чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерине капиптал салымшкыннарны ийи хүлээлгелерни күүсеңип турардыр. Ол сорулгаларга чарыгдаан хөреңгилер, бир чүүлүнде, аъш-чем продуктуларын, хептерни, идиктерни, бажың шиитинин эдилел чүүлдерин ковүдедир, ийи чүүлүнде, калбарган дагын бүдүрүлгеге, чоону чурттагга бажыңнары-биле улам дээре хандырар дугайында, уруглардың албан черлерин, школаларны, эмнелгелерни, дыштанылга бажыңнарын, клубтарны болгаш спорт дериглегерин тудар дугайында программалыг даалгаларны күүседириниг хөй хөреңгилерниң чыыдаларын хандырып бээр апаар.

Химия үлетпүрү дээн ышкаш ындыг депшилгелиг адырның хөгжүлдезининден бюджетке немелде чыыдаларны албышаан, бистер партияның Программазында төлевилеттингеп аажок улуг социал хемчеглерни чедишкининг боттандырып шыдаар бис.

Чурттуң бүдүрүкчү күштери дүргеп хөгжээн база күшажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн тудум-на совет кижилерниң амыдырал деңнелиин көдүрери улам дүргеп боттаныр дээрин база катап онаалап демдеглеже чогуур.

Бо утка-биле алырга, химия үлетпүрүнге чурттуң электрижидери ышкаш, ындыг шыңгараңгай роль онаажып турар.

Улустуң хереглел барааннарын бүдүрүп үндүрерин ковүдедиринче угланган химия үлетпүрүн хөгжүдери-биле бистер ам херек кырында боттуг чүнү төлевилеп турар бис?

Чөнкү чылдарда ийи-хеп бүдүрүп үндүрерин дыка ивидедир умурлуг. Ол чүүлдерни бүдүрериниг синтетиктиг материалдар улам-на улуг рольду ойнап турар дээрининг дугайын бистиң практикавыс болгаш өске чурттарның дүржүлгазы чугаалап турар. Бедик шынарлыг ийик-хеп-биле чөнкү хандырарының эң-не камналгалыг оруун ол материалдар ажыдып турар. Бир эвес ховен болгаш дүк бүдүрериниг үнүп турар чарыгдалды химиктиг волокнолар бүдүрериниг үнүп турар чарыгдал-биле деңнеп көөр болза, оларның аразында ылгал дыка боттуг болгаш химиктиг волокнолар бүдүрериниг үнүп турар чарыгдалдар бот-үне-даа, капитал салыышкыннар-даа талазы-биле эвээш болуп турар. Ынчангаш сөөлгү үжен чылларның дургузунда Барыын чүкке, оон иштинде АКШ-ларда бойдустуң волокнолаичак материалдарын бүдүрери херек кырында чангыс деңнелге арткан турган, а химиктиг волокнолары бүдүрүп үндүрери барык-ла 11 катап көвүдээн. Деңгелейге ол волокнолары бүдүргени эрткен чылын 4 миллион тонна болган, олар пос-таавы чиг-эдиниң балансыызына хевеңнин соонга ийиги черни эзлээн.

Химиктиг волокнолар бүдүрериниг өзүлдези сайзыраңгай алаан каш капиталистиг чурттарда дараазында саннар-биле характерлеттинип турар:

(Шил-волокно чокка муң тонналар-биле)

	1962 чыл	
	Шупту химиктиг волокнолар	оон иштинде синтетиктиг волокнолар
АКШ	1017,2	440,2
Япония	609,6	182,3
ГФР	338,4	93,6
Англия	284,5	84,1
Италия	253,2	63,3

Бистиң чүртүвүсна химиктиг волокнолары бүдүрери бош чылдарның дургузунда 166 муң тонна турганындан 310 муң тонна четкен, тодаргайларга, барын-ла ийи катап көвүдээн. Лавсан болгаш нитрон даап ышкаш шак ындыг үнелиг волокнолары бүдүрерин шингээдип алган.

Бо чылын бистиң пос-таавы үлетпүрүвүс химиктиг волокнолары хереглеп турган белеткээн, бир миллиард 200 миллион ажыт метр торгу болгаш дүк постерни бүдүрүп үндүрер. Ындыг волокнолардан кылган чүүлдерни совет кижилер толептиг-дир деп үнелээн.

Ынчалзажок, чамдык чедишкиннер турза-даа, химиктиг волокнолары бүдүрер талазы-биле бистер ам-даа дыка хожудан база ол чүүлдерге улус ажыл-агыйының өзүп турар хереглелдерин хандырбайн турар бис. Кылымал болгаш синтетиктиг волокнолары бүдүрер талазы-биле бис ам делегейде дөртку черни болгаш Европада ийиги черни эзлеп турар бис.

Химиктиг арга-биле ап турар волокнолар кылымал болгаш синтетиктиг кыдыр хуваттының турарын чугаалаза чогуур. Вискозтуг, ацетаттыг волокно болгаш өске-даа ындыг кылымал волокнолары бөйдустуң материалдарындан, чижээ, ыштан, тодаргайларга, целлюлозадан кылып турар. Синтетиктиг волокноларны нарын органиктиг бүдүмелдерден, чижээлээрге, капронну капролактамдан, лавсанны полиэфирлиг чүктан ап турар, а тодаргай болур төлээде, нефтиден, газтан болгаш чамдык өске-даа бүдүмелдерден ап турар деп чугаалап болур.

Ол бүгү кылымал-даа, синтетиктиг-даа волокноларны химиктиг волокнолар деп адап турар. Химия болза бажың бүрүзүнче, кижи бүрүзүнүң амыдыралынче быжыг туруштуубиле кирип турар болганда, ол тайылбырны кылыр херек, ынчаарга бистер шуптувус ол чаа аттарны шингээдип алыр ужуглуг бис.

1962 чылда бистиң чүртүвүска кылымал болгаш синтетиктиг волокноларны чоннуң кижи бүрүзүнге оналаттыр 1,3 килограммны, Японияга — 6,4, ГФР-ге—6,2, АКШ-ка — 5,4, Англияга — 5,3, Италияга — 5,1 килограммны бүдүргеп. Пос-таавы чиг-эдиниң нийти бүдүрүлгезинде химиктиг волокноларның үлүг-хуузу бисте ам-даа кончуг биче болуп турар, ол чөрүк дараазында саннардан кестүп турар.

АКШ-та болгаш ССРЭ-де пос-таавы чиг-эдиниң нийти бүдүрүлгезинде химиктиг волокноларның үлүг-хуузу:

(Пос-таавы чиг-эдиниң нийти хемчээлинге хуу-биле)

	1950 ч.		1962 ч.	
	Шупту	оон иштинде синтетиктиг волокно	Шупту	оон иштинде синтетиктиг волокно
ССРЭ	2,0	0,1	12,5	1,5
АКШ	22,0	2,0	23,7	10,3

Сөөлгү 12 чылдарның дургузунда АКШ-ка дүк бүдүрери 52 муң тонна турганындан 61 муң тонна чедир көвүдээн, а пос-таавы чиг-эдиниң нийти бүдүрүлгезинге дүктүң үлүг-хуузу харын-даа 1,8 хуу турганындан 1,4 хуу чедир эвээжээн, ынчаарга колдуунда дүктү солуп турар синтетиктиг волокноларның үлүг-хуузу ол чылдар дургузунда бедик ажыг катап өскен.

(Уланчызы 2-ги арында).

III.

Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин калбартыр

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң уланчызы

(Эгези 1-ги арында).

Чиик үлетпүрүнүң хамаарышкан адырларын хөгжүдерин дүргедедири-биле 1970 чылда химиктиг волокнолар бүдүрүп үндүрерин барык-ла бир миллион 350 муң тонна чедирерин төлевилеп турар. Бүдүрүлгениң шак ындыг хемчээли пос-таавыны, трикотаж кылыгларны болгаш калбак хереглелдиң өске-даа бараанарын бүдүрүп үндүрерин дыка көвүдедириниң аргазын бээр. Ынчаарга чурттуң пос-таавы чиг-эдиниң балансызынга химиктиг волокноларның улуг-хуузу 1970 чылда 38,5 хуу чедир өзер. Ол чорук натуралдыг волокнону техникага, хамыктың мурнунда шиналар, транспортёрлар ленталары болгаш өске-даа резино-техниктиг кылыгларны белеткээринге, балык тудар четкилерни болгаш канаттарны кылырынга солуур арганы бээр.

Чөннүң хереглел бараанарын бүдүрерин көвүдедиринге химиктиг волокнолар кандыг рольду ойнаар апаарын чурагайларга көргүзери күзенчиг-дир.

Натуралдыг болгаш химиктиг волокноларның биске бар болур курлавырларын барымдаалааш, пос-таавы болгаш трикотаж бүдүрерин дараазында хемчээлдерге өстүрерин төлевилеп турар:

	1963 чылда күүседир деп маңан турарывыс	1970 чылда өзери	1970 чылда 1963 чылга улур хуузу
Пос-таавы—шуйту млн. м.	8634	12300	142
Ук кылыглар — млн. эжеш	1120	2200	196,4
Иштики хеп трикотажы млн. кезек	554	1600	2,9 катап
Даштыкы хеп трикотажы млн. кезек	132	400	3 катап

Оөң-биле чергелештир хереглекчилерге аажок чугула болуп турар трикотаж кылыгларының шынары бедиир дээрзин демдеглээри кончуг чугула.

Бүдүрүлгениң айыттынган хемчээли 1970 чылда пос-таавы талазы-биле оларны АКШ-та бүдүрүп турарының амгы деңнелинге чөокшулаарының, трикотаж болгаш ук кылыгларының талазы-биле АКШ-ты дыка мурнай бээриниң база бистиң чуртувустуң чөнүн трикотаж кылыгларынга хереглелдиң чогуур нормаларын ёзугаар хандырарының аргазын биске бээр.

Химиктиг волокноларны пос-таавы бүдүреринге шиңгээдип алыр чорук биске улуг экономиктиг ажыктыг чүүлдү бээр. Шынап-ла, бир эвес хөвеңни, дүктү бүдүрериниң талазы-биле күчүлерин тургузарының чарыгдалдарын алгаш, химиктиг волокноларны бүдүреринге үнер ол ышкаш чарыгдалдарга дөмейлеп көөр болза, оөң аразында ылгал дыка боттуг болур. Чижээ, дүктүн бүрүн үнелиг солукчузу болур нитроннуң бир тонна волокнозунуң бот-үнези 800 рубль болур, анаа дүктүү — 3.090 рубль болур. Дүк дег ындыг шынарларлыг болуп турар лавсанның бир тонназының бот-үнези 970 рубль болур. Бир эвес хөвең-волокнонуң бот-үнезин вискозтуг волокнонуң бот-үнези-биле деңнээр болза, мында артык шынарлыг чорук химиктиг волокнонуң талазында болуп турар: тонна хөвеңниң бот-үнези 495 рубль болгаш тонна кылымал волокнонуң бот-үнези 460 рубль.

Химиктиг волокнону техникага хереглээриниң артык шынарлыы онза улуг болуп турар. Кончуг быжыг болгаш ур эдилеттинер болган ужурунда, чаңгыс тонна ындыг волокнолар техниктиг кылыгларга 2-ден 4 тонна чедир бедик шынарлыг хөвеңни солуп турар.

Тускай эртемниглерниң санаанын ёзугаар алырга, техниктиг кылыглар бүдүреринге анаа волокноларны химиктиг волокнолар-биле солуурунуң камналгазы 1970 чылга санап үндүрерге мындыг болуп турар:

—капитал салыышкыннарынга ийи миллиард ажыг рубль;

— бүдүрүлгениң чарыгдалдарынга 525 миллион хире рубль;

— күш-ажыл чарыгдалдары 52 миллион кижи-хүнге эвээжээр.

Көрд, транспортёр ленталары, балык тудар четкилер бүдүреринге бо чылын 81 муң тонна химиктиг волокноларны чарыгдаан турар, 1970 чылда ол сорулгаларга 350—360 муң тоннаны чарыгдаарын төлевилеп турар. Бир эвес 1970 чылда техниктиг кылыгларга химиктиг волокноларның арыг чарыгдалы бо чылдың деңнелинге хевээр арткан турар болза, 500 муң тонна хире бедик шынарлыг хөвең-волокнону немей чарыгдаары негеттинер апаар. Ону алыр төлээде, бистер гектар черден дүжүт 25 центнер турда, 600 муң ажыг гектар суггаттыг черге хөвеңни немей тарыыр ужурга таваржыр апаар-дыр бис. Химия чүнү берип турарын бодап көрүңер даан, эштер. Хөвең тарыыр 600 муң гектар черни шиңгээдип алыр төлээде чеже кижи херегил, чеже металл чарыгдалы, кижиниң күш-ажылының чеже чарыгдалы негеттинмес дээр.

Иштики болгаш даштыкы хеп база өске-даа кылыглар кылырынга хереглеттинер пос-таавыны бүдүреринге-даа химиктиг волокнолар улуг ажыктыг кылдыр хереглеттинип турар. Ынчалзажок эң-не ажыктыы трикотажты болгаш аргыттынмаан пос-таавы материалдарны бүдүрери болур.

Химиктиг волокноларны болбаазырадып кылыр талазы-биле пос-таавы адырынга трикотаж үлетпүрү дыка перспективалыг болуп турар. Аргыышкынга бодаарга трикотаж бүдүрүлгези дыка бүдүрүкчүлүг болур, ол бүдүрүлге чиг-этти чогумчалыг ажыглаарының аргазын берип турар болгаш эвээш капитал салыышкыннарын негеп турар. Иштики хеп полотнозун бүдүреринге хереглээр хөй системалыг чаа трикотаж машиналары бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле автоматтыг аргыышкын станоктарындан 13—16 катап ажып турар, а бүдүрүлге шолунуң чаңгыс дөрбелчин метринден алыр продукция талазы-биле 10 катап ажып турар. Оөң-биле чергелештир аргыыр чүүлдүң чарыгдалы дыка эвээжеп турар.

Ол ышкаш трикотаж кылыглар гигиеналыг шынарларының, кедерге эптиниң, бөдүүнүнүң база чуурга чиигиниң талазы-биле дүктен кылган кылыглардан ажып турарын база немеп кагза чогуур.

Сөолгү үениң дургузунда бистиң чуртувуска **аргыг чок материалдар бүдүрүлгези** хөгжүп эгелээн, оөң калбак болдунар аргазы химиянын хөгжүлдези-биле тыштып келген. Аргыышкынның чорудулгазы чокка чаа технология-биле пос-таавы материалдарын белеткээр чорук күш-ажылдың болгаш дериишкиниң бүдүрүкчүлүүн шапкыны-биле көвүдедириниң аргазын берип турар. Аргыш-даараар арга-биле аргыышкын чок пос-таавы материалдарын кылып үндүреринге дериишкиниң бүдүрүкчүлүү, хемелиг аргыышкын станоктарынга материалдарны кылырынга бодаарга 10—12 катап, а хырбалаар арга-биле кылырга 60—70 катап бедик болуп турар. Оларның солуп турар постерин бүдүрери-биле деңнээрге, күш-ажылдың чарыгдалы 3-тен 10 катап чедир эвээжеп турар, шолдүн единицазындан алыр продукция 3—4 катап көвүдеп турар.

Химиктиг волокнолар бүдүрүлгезин хөгжүдерде чүгле бүдүрүлгениң экономиказын эвес, харын сайзырады ажылдап турар заводтарның болгаш фабрикаларның ук волокноларның ассортиментизинге болгаш шынарынга салып турар негелделерин база-ла барымдаалаары эргежок чугула. Бистиң чамдык волокноларывыс боттарының физик-механиктиг шынарларының болгаш кылганының талазы-биле даштыкыдан киир соортуп турар волокноларга четпес болуп турар. Лавсан болгаш нитрон, а ол ышкаш бүгү-ле хевирлериниң ацетаттыг торгузу болгаш штапельдиг волокно дээн ышкаш шак ындыг волокноларны бүдүрерин дүрген темпилер-биле хөгжүдер херек.

Полимерлиг чиг-этти ажыглаарынга үндезилеттинип турар **кылымал хөмнүң болгаш плёнка материалдарының бүдүрүлгезиниң** хөгжүлдезин дыка дүргедедирин төлевилеп турар. Кылымал хөмнүң болгаш плёнканың янзы-бүрү хевирлерин улустуң хереглел бараанарын, хамыктың мурнунда идикти, хепти, галантереяны, а ол ышкаш полиграфияда ном даштыкылыр материалдар, автомобиль, вагон тудуу болгаш үлетпүрүнүң өске-даа адырларында кылыгларның шагыг ышкаш ындыг хевирлерин бүдүреринге калбаа-биле ажыглап турарын бүгүде эки билир болгай.

Чижээ, бо чылын биске бүдүрген бүгү идиктин үштүн ийи кезээн, тодаргайлаарга 285 миллион эжеш идиктерни кылымал материалдарны ажыглап тургаш белеткээн дээрзин чугаалаарга-ла четчир. Алгы галантереязын бүдүреринге кылымал материалдарның улуг-хуузу 85 хуу хире болуп турар.

Кылымал хөмнү болгаш синтетиктиг плёнка материалдарны улус ажыл-агыйында калбаа-биле ажыглап турар чорук, чүгле анаа чиг-эттиң чедишпейн турарындан эвес, харын хөй-хөй таварылгаларда кылымал материалдарның шынары эки болгаш оларның бедик камналгалыг болуп турарында-дыр. Микропористиг улдун хөм улдунга бодаарга, ээлгир, чымчак болгаш элевес дээрзи билдингир. Ындыг улдун үш катап чиик болгаш кедерге ийи-үш катап быжыг. «Повинол» дээр кылымал хөмнү бүдүреринге үнер күш-ажыл чарыгдалы, көдээ ажыл-агыйга чарыгдалдарны киириштир анаа хөмнү бүдүрериниң чарыгдалындан чүс катап эвээш болуп турар. Кылымал хөм улдуцнуг 288 миллион эжеш идиктерни эрткен чылын кылып үндүрген. Бир эвес ол бүгү идиктерни анаа хөмден кылган болза, анаа мыйыстыг бода малдың 10 миллион кештери хереглеттинер турган-дыр. Кылымал хөм материалдарны алырынга болгаш олардан идиктер белеткээринге күш-ажылдың ниити чарыгдалы, ол хире идиктерни анаа хөмнүң бодундан белеткээринге бодаарга, 10 катап эвээш болуп турар.

Кылымал хөмнү болгаш плёнка материалдарны хереглеп тургаш белеткеп кылган идик болгаш хеп анаа хөмден болгаш пос-таавыдан кылганынга бодаарга, дыка эвээш карылгалыг болур. Кылымал хөмнүң болгаш плёнка материалдарның үлетпүрүн хөгжүдер чорук хамыктың мурнунда чурттакчы чөнга улуг ажыкты берип турар.

Кылымал материалдарны бүдүрерин калбаа-биле хөгжүдер чорук идик бүдүрерин 1970 чылда 650 миллион эжеш чедирериниң аргазын бээр азы бо чылдаазындан 41 хуу хөй болур.

Улустуң хереглел чүүлдерин бүдүреринге кылымал хөмнү болгаш плёнка материалдарны хереглээнинден алдынар ниити камналга 1970 чылда 1,5 миллиард рубль хире болур.

Амыдыралга хереглеттинер соодукчулар, сава, скатерть, янзы-бүрү галантерея дээн ышкаш ындыг чүүлдерни бүдүреринге пластмасстар онза черни ээлээр ужурлуг.

Улустун хереглел бараанарын химиянын баазазынга бүдүрерин көвүдетпишаан, оөң-биле кады оларның шынарын бедидер, даштыкы хевирин, кааcталгазын экижидер херек. Бистиң пос-таавывыстың, идиктеривистиң болгаш амыдыралга хереглээр өске-даа бараанарывыстың шынары эки болза-даа, даштыкы хевириниң талазы-биле даштыкының кылыгларындан каас-коя эвес болуп турары-биле моон соңгаар эптежип болбас. Эки шынарлыг болгаш чараш кылыгларны бүдүрүп үндүреринге кижилер сонуургалдыг болзун дээш, хөй-ниитиниң болгаш административтиг дээштиг салдарының, материал талазы-биле идигниң хемчеглериниң бүдүн системазы маңаа херектиг. Бо чугула херекке эки чурукчуларны, модельёрларны киириштирер, амыдырал-хандырылганың бүдүрүлгезин эрги ёзу-биле эвес, а эки үндезинге тургузар херек.

Эки будулга, дузалал пос-таавы бүдүмелдериниң база постерниң шынарын болгаш даштыкы хевирин экижидер арганы берип турар өске-даа химикаттарның дугайында сагыш салза чогуур.

Эштер! Химия волокноларының заводтарының доктаамал ажылдаарынга четчир санныг чиг-эттиг турар херек. Ам диспропорцияларның ужурунда волокнолар бүдүрер талазы-биле заводтар болгаш цехтер долу күчүзү-биле эвес ажылдап турарлар. Чижээ, бо чылдың эгезинге чедир капрон волокно бүдүрер талазы-биле күчүлер 30 муң тоннага чедир өскен. Ынчалза-даа Донецк болгаш Грузин совнархозтар капролактамның цехтерин өй-шаанда ажыглалга киирбээн болгаш капрон волокнонуң заводтары долу күчүзү-биле ажылдавас ужурга таварышкан. Ацетат торгу бүдүрүлгезиниң талазы-биле күчүлерниң чүгле 80 хуузу ажыглаттынып турар. Бо талазы-биле кым буруулугул? Москва совнархоз болгаш Арменияның совнархозу буруулуг. Ол заводтарга хереглээр чиг-этти ажылдап үндүрер ужурлуг цехтериниң тудуунуң талазы-биле онаалдаларны олар күүседип шыдаваанар.

Чүү бооп турарыл? Чаа күчүлерни ажыглалга киирип турар хиревисте-ле олар продукцияны бээриниң орнунга харын ажыл чок анаа туруп турарлар. Күрүне болгаш план чурумун быжыглаары-биле шиитпирлиг хемчеглерни алыр, ажылдап кылыр бүдүрүлгелер биле оларга чиг-этти бүдүрүп турар заводтарның аразында үзүктелиишкинни үзүткаар херек.

Илеткелге белеткенип турган үеде менээ тайылбыр бижиктиг бердилер, 1964—1970 чылдарда химия волокнозунуң болгаш кылымал хөмнүң заводтарының болгаш цехтериниң тудуунга беш миллиард биче-ле ажыг рубльди чарыгдаар ужурлуг деп ында чугаалаан болду. Оон аңгыда бүгү-ле пос-таавы, химия чиг-эдин белен кылыглар кылдыр ажылдап кылыр төлээде, чиик үлетпүрге эргежок чугула күчүлерни тургузар болза чогуур. Аңаа 7 миллиард хире рубль негеттинер.

Ындыг болганда, химия үлетпүрүнге болгаш кылымал материалдарны ажыглап тургаш улустуң хереглел бараанарын бүдүрер ужурлуг чиик үлетпүрүнүң адырларынга 1970 чылга чедир он бир миллиард ажыг рубльди чарыгдаары эргежок чугула.

Кажан ындыг хөй хөреңгилер дугайында чугаа болуп турда, бүгү таланың хыналдазы болгаш болур-чогуур санажылга чокка, чүвени көрбейн тура хөделип болбас. Кандыг бүдүрүлгени база бүдүрүлге черлерин бирги ээлчегде хөгжүдер ужурлуг деп чүвени хынамчалыг өөренип көөр херек. ССРЭ-ниң химия болгаш нефть үлетпүрүнүң, чиик үлетпүрүнүң талазы-биле күрүне комитеттери база Бүртүдүү химия, зэрер, аргыг, трикотаж, идик бүдүрүлгелериниң эң камналгалыг чаңгыс аай төлевилелдерин белеткээр, оларны эңне болбаазырацгай техника-биле чепсеглээр хүлээлгелиглер.

Амыдырал-хандырылга химиязының болгаш эм препараттарның химиязының бараанарын бүдүрери бисте дыка хожудап турар. Химиянын ол адырларын хөгжүдеринге хөй капитал салыышкыннар негеттинмес. Херектиң ужуру чүдел дизе, оларны чогууру-биле үнелеп көрбейн турарында болур. Ол баштай аар-саар чүве ышкаш кылдыр сагындырар, ынчалза-даа дыка хөй кижилериниң хөөнү, а чамдыкта кадыкшылы база олардан хаая эвес хамааржып турар ындыг аар-саар чүвелер-дир. Мынчаңгаш олар аар-саар чүвелер эвес ышкажыл.

Химия үлетпүрүнүн чаа угланыышкыннарының хөгжүлдези совет кижиниң амыдырал-чуртталгазынга шынар талазы-биле өскерилгелерни киирер.

Кижиниң амыдырал-чуртталгазынга, үлетпүрге химия материалдарын калбаа-биле ажыглаар чорук аажок хөй камналгалыг ажыктыг чүүлдү бээр. Ол чорук химия волокнолар, кылымал хөм бүдүрерин хөгжүдеринге үнген бүгү чарыгдалдарның орнун чүгле дүрген катап эгидер эвес, харын экономиканың өске-даа адырларын хөгжүдеринге, улустуң чаагай байдалын бедидеринге немелде хөреңгилерни алыр арганы бээр.

Күрпланның саналгалары-биле алырга, 1970 чылда постерге болгаш идиктер аймаанга химия материалдарын калбаа-биле ажыглап тургаш, ол кылыгларны 1963 чылдыындан 13 миллиард рубльге хөйнү бүдүрүп үндүрген турар. Ынчаарга чеди чылдар дургузунда айыткан кылыгларның ындыг немелде өзүлдезин алырынга эргежок чугула капитал чарыгдалдар, моөң мурнунда чугаалааны ышкаш, 11 миллиард рубль болур-дур. 1970 чылда продукцияның немелде өзүлдезиниң чүгле үнези безин 7 чылдарның дургузунда үнген капитал чарыгдалдарын дуглап турарын көрүңер даан.

Улустуң хереглел бараанарын бүдүрери-биле холбашкан химия үлетпүрүнүң адырларын хөгжүдери — чурттуң экономиказын улам ыңай көдүрериниң чугула сорулгаларының бирээзи. Ындыг кылыгларны улам хөйнү бүдүрүп үндүргенивис тудум-ла, улустуң хереглел бараанарынга өртектерни улуу-биле чингедир арганы чурт алыр. Чөннүң доктаамал өзүп турар хереглелдери дүрген болгаш дээре хандыртынып турар, а ол дээрге совет кижилер улам дээре чурттап база бүгү-ниитилелдиң чаагай чоруунга бүдүрүкчүлүг ажылдаар дээни ол.

IV.

Химияның чедиишкиннерин—аар индустрияга болгаш тудугга

Эштер! Химия методтарын нептередир чорук аар индустрияның болгаш тудугнуң дыка хөй адырларынга технологияның улуг чаартылгаларынга чедирер. Бистиң чуртувуска амгы үениң полимер материалдарын мырыңай чоокта чаа ажылдап кылып база ажыглап турар апарган. Пластмасстарның бүдүш-шынарын шинчилеп көөр, оларны бүдүрерин организастаар төлээде, тодаргай хуусаа, эртемденнериниң, ажылчыннарның, инженерлерниң болгаш техниктериниң улуг күжениишкиннери негеттинип турган.

Ынчалза-даа кылдынган чүүлдерни чүгле шоолуг эвес, эгези кылдыр көрүп болур бис. Эрткен чылда синтетиктиг смолаларны болгаш пластмасстарны 470 муң тоннадан биче-ле ажыгны бүдүрген. Ол болза Францияның кылып үндүрүп турары хире ындыг сан-дыр. Бистиң чуртувуска ол мырыңай четпес болбайн аан.

1970 чылга чедир 3,5—4 миллион тонна пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны бүдүрүп үндүрерин төлевилеп турар. Ол болза ам бо үеде бистиң бүдүрүп турарывыстан алды-чеди катап хөй болур.

Капитал салыышкыннарны кайнаар, пластмасстарның кандыг хевирлерин хөгжүдериниче хамыктың мурнунда угландырза чогуурун тодарадыры кончуг чугула. Эң-не камналгалыг ажыктыг чүүлдерни бээр ужурлуг угланыышкыннарны шилип алыр, олар чокка техникага депшилге болдунмас ындыг полимер материалдарны үндүрерин хөгжүдер херек. Ынчаарга пластмасстарны кала ажыглаары эң дээре ажыктыг болурул?

Электри үлетпүрүнге, химия болгаш нефть машина тудуунга, а ол ышкаш тудугга өңнүг металлдарның орнунга пластиктиг массаларны ажыглаанда эң улуг ажыктыг чүүлдер чедип алдынып турар. Бир эвес бүдүрүп үндүрерин тонналар-биле деңнээр болза, пластмасстарны бүдүреринге капитал салыышкыннар өңнүг металлдарны алырынга чарыгдаттынарындан 2—3 катап эвээш негеттинер. Чугаа болза өңнүг металлдарны эң чиик өртектиг синтетиктиг материалдар-биле анаа-ла солуур дугайында болуп турар эвес, ындыг солулга таварылгаларның хөй нуруузунда техника талазы-биле улуг артык чүүлдерни берип турарын демдеглээри кончуг чугула.

Чижээлээрге, электри шимчедикчилерин бүдүреринге изигге туруштуг кремнийорганиктиг лактарны ажыглаанда ол-ла габариттерге оларның күчүзүн бүдүн чартык катап болгаш ажылдаар хуусаазын алды катап хире көвүдедир арганы берип турар. Электротехникага бир тонна эпоксид смоланы ажыглаары дөрт тонна ажыг чес-холаны камнап алыр арганы берип турар. Бир эвес бистиң чуртувуста энергетиканың аажок улуг хөгжүлдезин барымдаалап көөр болза, ол айтырыгны шиитпирлээри улус ажыл-агыйынга кайы хире аажок улуг ужур-дузалыг болуп турарын билип ап болур-дур. Чүгле чаңгыс кабель үлетпүрү безин, полиэтиленни болгаш полихлорвинил пластикатты калбаа-биле ажыглаанда, 1970 чылда улус ажыл-агыйының өске-даа хереглелдеринге 400 муң тонна хире көргүлчүнну камнап ап болур. Ынчаарга капитал салыышкыннарга камналга 500 миллион рубль болур болгаш бот-үнениң чингээнинден 80 миллион рубль болур.

Дыка хөй кылыгларга пластмасстар кара металлдарны база улуг ажыктыы-биле солуп болур. Чүгле чаңгыс чижекти көргүзейн. Тормоз тургузулгалар талазы-биле демир орук транспортунуң хереглелдерин хандырарынга чыл бүрүде 28 миллион чыгам тормоз колодкаларны бүдүрүп үндүрүп турар, оларны бүдүрүп үндүреринге ам чартык миллион тонна чыгыы шой чарыгдаттынып турар. Эртемденнер болгаш конструкторлар шой колодкаларга деңнээрге, үр эдилели ийи катап ажыг болгаш үш катап чиик деңзилиг эң чиик өртектиг тормоз колодкаларын пластмасстан кылырын ажылдап кылган. Шой колодкаларны пластмасс колодкалар-биле солуур чорук чоокку келир 7 чылдарда барык 100 миллион рубльди болгаш 3 миллион тонна ажыг шойну камнап алыр арганы бээр ийик.

1970 чылда машина тудуунга, электри үлетпүрүнге бир миллион чүс муң тонна пластмасстарны болгаш синтетиктиг смолаларны ажыглаарын төлевилеп турар. А бо чүү дээни ол ынчаш? Пластмасстар-биле чартык миллион тонна хире өңнүг металлдарны болгаш үш миллион тонна чыгам прокатты база хоорзаларны солуур дээни ол. Ол чорук чүгле капитал салыышкыннарга безин барык чартык миллиард рубльди камнап алыр арганы бээр. Оон аңгыда продукцияның бот-үнезиниң чингээнинден 920 миллиондан эвээш эвес рубльди алыр бис. Чылда күш-ажыл чарыгдалдары 55 миллион хире кижи-хүннерге эвээжээр. Чурагайлар боттары-ла айтып турардыр. Ынчалза-даа машина тудугжулары пластиктиг массаларны нептередиринге кончуг дидим эвес болуп турарлар. Ол чорук шинчилел ажылдарының хожудап турары-биле тайылбырлаттынар.

Эртемге материалдар дугайында чаа болүктү тургузары ёзулуг холга алыр, полимерлериниң бүгү талалыг шинчилелдерин ёзулуг чорудар, оларның бүдүш-шынарын шинчилеп көөр, пластмасстарны болгаш синтетиктиг смолаларны ажыглаар адырларны тодарадыр болгаш чогуур тайылбыр номнарлап үндүрер үе келген.

Пластмасстан кылган кылыгларны кала—специализастан бүдүрүлгелерге азы ол кылыгларның хереглекчилери — заводтарга бүдүрери ажыктыг бе дээрзин хамыктың мурнунда тодарадыр херек. Пластмасс кылыгларны хөй санныы-биле ажыглап турар заводтарга оларның бүдүрүлгезин боттарынга организастаары ажыктыг болур боор. Тускай цехтерни тургускаш, олар боттарының заводунуң-даа база кожалында турар эң үүрмек бүдүрүлгелериниң-даа хереглелдерин хандырып шыдаар. Пластмасстан, чижээлээрге, хоорзалар, профиль кылыглар, арматура болгаш өске-даа массалыг продукцияны бүдүрүп үндүрер талазы-биле специализастаан күчүлүг бүдүрүлгелерни чамдык районнарга тургузары ажыктыг болур магат чок. Белен кылыгларны соортүрүнден молаларны соортүрү камналгалыг болуру билдингир, оон ужурунда ажылдап кылыышкынны продукцияны хереглээр черлеринге чорударын чурумчудар болза чогуур. Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, бүгү чүүлдерни деңнеп-деңзилеп, болур-чогуур-биле санап көөр херек.

Синтетиктиг материалдарның база бир улуг хереглекчизиниң дугайын чугаалаарынга доктаарын чөпшээрп көрүңер. Тудугну ынча деп тур мен.

Тудугну улам ыңай индустриализастаары, хуусааларын кызырары болгаш үнезин чингедири болза химия продукциялары тудугга болгаш ылаңгыя тудуг материалдарның үлетпүрүнге кандыг черни эөлээринден улуу-биле хаваржыр.

Тудугга чедиишкинниг ажыглаттынып турар хынаттынган химия материалдары ам безин эвээш эвес бар. Чижээлээрге, пластмасстардан кылган хоорзаларны ап көрүңер. Ол хоорзалар металл хоорзалардан дыка чиик өртектиг. Чуртталга шолунуң муң дөрбелчин метринге суг дамчыдылазынга болгаш канализацияга хереглээр каң болгаш шой хоорзаларның үнези 315 рубль, а пластмасстардан кылган хоорзаларның чүгле 149 рубль болуп турар. Пластмасстан кылган санитар-техниктиг дерилгениң үнези өртүмаа-биле алыр, кара болгаш өңнүг металлдардан кылган дерилгениң үнезинен барык ийи катап чиик болуп турар. Полихлорвинилден болгаш шил-пластикадан кылган хоорзаларны улам калбаа-биле ажыглап турар. Олар магадылал-биле 50 ажыг чылдар туруп болур. Болдунар-ла чер болганга, ылаңгыя көдээ ажыл-агыйга каң хоорзаларны пластмасс хоорзалар-биле солуруне дидими-биле шилчиир ужурлуг.

Шил-пластикаларны чүгле тудугда ажыктыг кылдыр ажыглап турар эвес дээрзин чугаалап каар херек. Чиик судноларның корпузун, демир орук цистернерин киириштирбишаан, янзы-бүрү ишкир саваларны шил-пластикардан кылып болур. Шил-пластикалар талазы-биле ажылдар дуржулга үечадазындан ам-даа үнмээни харааданчыг.

Тудуг ыяжының химиктиг ажылдап кылыышкынының улуг камналгалыының дугайын чугаалаар кур меңээ чаңгыс эвес удаа таваржып келген. Мында херек болза болдуруп болбас шүшпеп чоруп турар. Ыяш ышкаш ындыг национал байлакты ажыктыг эвес ажыглаар чорук тургузулгалчилевишаан. Бисте ыяшты целлюлоза, саазын, картон болгаш плиталар кылдыр химиктиг ажылдап кылыры ыяш белеткелиниң ниити хемчээлиниң 7 хуузундан ашпайн турар, ынчаарга капиталистиг сайзырацгай чурттарда 50 болгаш оон хөй хуу чедип турар.

Хөй бүдүш-шынарларының талазы-биле нарын холумактын дора дээн каңнарындан тудак чок ажыктыг материал болза бакелиттээн фанера болуп турар. Ол фанераны суднолар тудуунга, ужар чүүл тудуунга, инженер конструкцияларга калбаа-биле ажыглап болур.

Ам бисте сонга болгаш эжик блоктарын, плиитустарны, туданы, кастактарны болгаш өске-даа тудуг кылыгларын дилиг материалдарындан кылып турары чурум болган. Бо чылын ол сорулгаларга 10 миллион кубометр хире бирги сорттуг ыяшты чарыгдап турар. Столяр кылыгларын белеткээрде ыяш чонгуларын синтетиктиг смола-биле тудуштур пресстээриниң методунче шилчиир болза, ынчан бүдүрүлгени автоматтыг шугумнарга организастап болур болгаш хөреңгилериниң улуг камналгазын ап болур. Бир эвес бис 30—40 миллион дөрбелчин метр хаалгалар болгаш сонгалар блоктарын база 150 миллион погон-метр өске-даа кылыгларны ыяш чонгуларындан бүдүрерин 3—4 чыл иштинде ыяавыла организастап шыдаптар болзувусса, ол черле болдунуп болур, **ынчан улус ажыл-агыйынга барык 3 миллион эң эки сорттуг дилиг материалдары хостаттынган турар** дээрзин чугаалап турар тайылбырны меңээ берген.

Түннеттинген чамдык сан-медээлерни көргүзери база солун. Бир эвес бис ыяшты химия-механиктиг арга-биле ажылдап кылырын ёзулуг-ла нептередиптер болзувусса, ынчан ыяш белеткээриниң ол-ла хемчээлинге тургаш. 1962 чылга деңнээрге 1970 чылда целлюлоза бүдүрерин 4,5 катап, картонну—6 катап, саазынны—2,4 катап, фанераны—2-ден ажыг катап улгаттырар бис. Одаар ыяштын болгаш ажылдап кылыышкынга кирген ыяштын, хыыргыыштын, саванның артыышкыннарының чүгле үштүн бир кезээн химиктиг ажылдап кылыышкынга ажыглаар болза, 1970 чылда дөрт чүс миллион дөрбелчин метр ыяш-волокнолуг болгаш 4 миллион кубометр ыяш-чонгу плиталарны ажылдап кылып болур. А кубометр ыяш-чонгу плита бүрүзү 3 кубометр тудуг ыяжын, бир кубометр ыяш-волокно плиталар—4—5 кубометрни солуп болур.

Ыяшты химиктиг арга-биле ажылдап кылыр талазы-биле бүгү чаа күчүлерни тургузарынга капитал чарыгдалдар, энергетикага болгаш чуртталга тудуунга чарыгдалдарны база киириштирерге безин, ийи бүдүн чартык чылда-ла дедир эгиттинер дээрзи санаттынган.

Бистиң чуртувус аажок улуг ыяш байлактарлыг болзажок, оларны ажыл-агыйжы ёзу-биле кумагалыг ажыглаар херек. Бистиң аажок улуг хемчээлдиг чуртталга тудуувуска чүгле шала кылырынга безин чеже ыяш чарыгдаттынып турар ийик. Чаңгыс аай төлевилелдиң беш каът чаа бажың бүрүзүнге-ле ыяш белеткелчилери 5—6 гектар арганы кезип бээр ужурлуг-дур. 1970 чылда тудугжулар 500 миллион дөрбелчин метр шаланы кылыр апаар, ынчаарга бир эвес оларны ыяш-биле кылыр болза, анаа 22 миллион кубометр дилиг материалдары хереглеттинер, ындыг болганда 500 муң гектар арга кестинген турар ышкажыл.

Химия маңаа база-ла улам чиик өртектиг, харын-даа улам эки шынарлыг материалды берип турар. Даштыкы чурттарда шалаларны полихлорвинилдиг линолеумдан белеткээринче шагда-ла шилчээн.

Үне талазы-биле ыяштан кылган шалаларны линолеумдан кылган шалалар-биле деңнеп көрээлиңерем:

	паркет	манза	линолеум
Оорганларны киириштир санаарга метр шаланы бүдүрериниң бот-үнези (рубль-биле)	4,8	1,6	1,3
Онаажыр капитал салыышкыны (рубль-биле)	4,0	4,0	2,6
Дөрбелчин метр шаланы салырынга күш-ажыл чарыгдалы (кижи-хүн-биле)	0,3	0,2	0,05

Көрүңердаан, байдал шуут билдингир, түннел чаңгыс-тыр: линолеумну бүдүрериниң өскен хирези-биле паркеттиң база манза шаланың хөй нуруузунун орнунга ону ажыглаар херек. Бир эвес 1970 чылга чедир 250 миллион дөрбелчин метр синтетиктиг материалдарны шала кылырынга белеткээр болза, ол 200 миллион рубльдиң камналгазын алыр арганы бээр, а ол ышкаш 100 муң ажылчыннарны тудугнуң өске ажылдарынга хостап бээр болгаш демир орук дажылгазының чылда хемчээлин 600 муң вагонга эвээжедир.

Пластиктиг массалар үлетпүрүн тургузарынга чарыгдалдарның болгаш капитал салыышкыннарның эгиттиниичелиниң талазы-биле түннеттинген сан-медээлерни көргүзерин чөпшээреп көрүңер:

Пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны 1970 чылда бүдүрери—4 миллион тонна.

1964—1970 чылдарда пластиктиг массалар бүдүреринге капитал салыышкыннар—5,3 миллиард рубль.

Оон аңгыда:

Пластмасстан чүве бүдүрер объектилерни тударынга салыр ужурлуу—2 миллиард рубль.

Хереглеттинер бүгү капитал салыышкыннар—7,3 миллиард рубль.

1964—1970 чылдарда пластмассты ажыглаарының экономиктиг ажыктыы дараазында саннардан илереттинер:

	Бот-үнениң чингээри (млрд рубль)	Өске адырларга капитал салыышкынның кудулаары (млрд рубль)
а) Аар үлетпүрге	0,8	1,2
б) Чиик, аъш-чем үлетпүрүнге (улустуң хереглел бараанарын бүдүреринге)	0,15	0,05
в) Тудугга болгаш тудуг материалдарын бүдүреринге	0,55	0,45
г) Өскелерге-даа	0,3	0,3
Шупту	1,8	2,0

Моон алырга, пластмасс үлетпүрүнге 1964—1970 чылдарда бүгү капитал салыышкыннар ийи чартык чыл, эң ынды дээрге-ле 3 чыл иштинде дедир эгиттинер-дир.

Автотракторлар парыгын шиналар-биле хандырар дугайында айтырыг кайы хире чидиг тургустунуп турары билдингир болгай. Шиналар бүдүрерин 1970 чылга чедир ийи катап улгаттырар деп төлевилеп турар. Чаа материалдарны болгаш конструкцияларны ажыглаанының күсели-биле шинаның эртер оруунуң хемчээ барык бүдүн чартык катап улгадыр болганда, херек кырында бо дээрге амгы бүдүрүп үндүрүп турары-биле деңнээрге үш катап улгаттырганы ол болур.

Экономикада химия үлетпүрүнүң сөөлгү эвес черни ээлеп турар чамдык адырларынга база доктаап чугаалаза чогуур. Ол дээрге металлдан, ыяштан болгаш өскелерден-даа бүдүрген кылыгларны база конструкцияларны эрте үрели бээриндеп баш удур камгалаар материалдарны бээр ужурлуг лак-бүдүк бүдүрүлгези-дир ийин. Дадарылганың уржуунда чурт чыл бүрүде-ле 8 миллион тонна кара металлды чидирип турар деп тускай эртемниглер санап турар.

План органнарының болгаш совнархозтарның хөй санныг ажылдакчылары, оон иштинде чамдык химиктер безин, лак-бүдүк үлетпүрүн ийиги чергенин кылдыр көрүп турар. Улус ажыл-агыйының лакка болгаш бүдүкка хереглелиниң чартыктан бичии-ле хөйү хандыртынып турар. Лактарның болгаш бүдүктарның шынары куду бооп турарындан улус ажыл-агыйы улуг каражаларга таваржып турар. Дараазында чеди чылда лак-бүдүк продукцияны бүдүрериниң хемчээлин 2—2,5 катап көвүдедирин, ассортиментизин дыка калбартырын болгаш кол чүве оон шынарын шыңгыы бедидерин төлевилеп турар.

(Тончузу 3-ку арында).

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУҢ илеткелиниң уланчызы

Үстүнде чугаалаттыган бүгү чүүлдер—ол дээрге, бисте адап чанчыкканы мынаан, «Улуг химия-дыр». А улуг химия бар болганда, бичиниз база турар ужурлуг. Ынчангаш мен «бичии химия» деп адап турарының дугайын база чугаалаксап тур мен.

Чүге-чүге болган миллион-миллион тонна-биле кылдыныл турар химиктиг продуктулар бүдүрүлгезиниден илгаштыр, «бичии химия» деп билиишкин шоолуг эвес санныг хереглеттинип турар бүдүмелдериниң хөй муң ассортиментизин бодумга киириштирип турар. Колдуунда-ла ол дээрге чылда каш чүге килограмм, эки дизе-ле каш чүге тонна болур. Саны эвээш-даа болза «бичии химияның» продуктулары улуг ажыл-агыйның ажыктыының талазы-биле аңаа чүве эвес. Бүзүредири-биле чүгле чаңгыс чижекти көргүзейн. Хиндуск[дег чырыктыг лампаны бүдүрериңе бир тонна химиктиг чырык составын ажыглаарга,—а ол дээрге 1970 чылда белеткээр деп төлевилеп турар сан ол-ла болгай,—800 муң киловатт күүлүг электростанцияның ажылдап үндүрер электроэнергиязынга дең камналганы бээр. «Бичии химия» деп чүве бо-дур. «Алдынчыгаш бичии-ле, ынчалза-даа үнелиг» дижин бисте чугаалажып турары таварылга эвес.

Ынчалзажок «бичии химия» амдыызында чедир үнелеттинмейн турар. Чамдык кижилер барык мынчаар бодап турар: «Адыр, «улуг химияны» баштай кодуруп алыыл, ынчан «бичиилин» база сегирип алгай бис аан». Бо шын эвес, эптер. Улуг-даа, бичии-даа химияларга доктаамал кичээйтей салыр херек.

Кадаа ажыл-агыйга болган улустуң хереглел бараанналарын бүдүреринге ышкаш, химияның чедиишкиннерин аар индустрияга болган тудутка нептередири хөреңгилериниң улуг камналгазын бээр, техниктиг депшилгеин дүргедир болган партияның Программазында айыткан экономиктиг сорулгаларны чедиишкиниг шинтпирлээринге идиг болур дээрзин мында айыткан саналгалар болган чижектер бүзүредиг көргүзүп турар.

V.

Химия индустриязының тудуушкунун дүргедедириниң оруктары

Химия индустриязының дүргеп кодургуушкунуңун программазын боттандырарынга кол чүве чүү болурул ынчаш? Кол айтырыгларның бирээзи болза химия машина тудуушкуну болур.

СЭКП ТК-ның май Пленумунуң соонда химия дериглегерин бүдүрери көвүдээн, химия машина тудуушкунуңун эртем-шинчилел болган конструктор базазы быжыккан: заводтарның конструктор бюроларының болган институттарның инженер-техниктиг ажылдакчыларының саны ийи катаптың ажыг өскен.

Химия машина тудуушкуну химия үлетпүрүнүң өзүлдезинден хожудап турарын болган оон хөгжүлдезинге шаптык болуп турарын оон-биле кады демдеглээр херек. Специализастаттыган заводтар ам дээрезинде эвээш. Кылып турар дериглелер хөй таварылгаларда техниктиг деннел-даа, шынардаа талазы-биле химиктерни хандырбайн турар.

Сөөлгү үеде мээң чоразаным химия үлетпүрүнүң тудутларында болган ажылдап турар бүдүрүлгелериниде дериглелер-биле хандыртынмаан чорукту хөй-хөй кижилер хомудап, химия машина тудуушкунунуң дугайын чугулага көргүзүп шинтпирлээри негеттинип турар перспективтиг айтырыг кылдыр чугаалап турарлар.

Химия машина тудуушкуну химия үлетпүрүнүң негелдезин чоокку чылдарда долузу-биле хандырган турар шак ынлыг хемчеглерни алыр херек. Тускай эртемниглериниң санап көргени-биле алырга, химия дериглерин бүдүрерин (улус ажыл-агыйының өске адырларының хереглелин барымдаалавышнаан) дөрт катап хире көвүдериви негеттинип турар. Химия дериглерине негелденин дугайында тодаргай саннарны көргүзейн:

	Чүвүң-биле хемчээри	1957 — 1963 чылдарда бүдүргени	1964 — 1970 чылдарда хереглээри	Өзүлдези
Химия дериглери	млн. руб.	1409	6500	4,6 катап
Нефть аппаратуразы	муң тонна	650	1820	2,8 катап
Компрессор дериглери	муң кезек	140	316	2,2 катап
Насос дериглери	млн. кезек	2,5	6	2,4 катап
Арматура	—«—	333	632	1,9 катап
Целлюлоз-саазын үлетпүрүнге технологтуг дериглер	млн. руб.	155	580	3,7 катап

Ол хире хөй санныг дериглерни бүдүрүп кылыр дизе, ажылдап турар заводтарның бүдүрүлге күүлүзүн ам эки ажыглаары эргежок чугула. Ол чорук химия дериглерин бүдүрерин чыл бүрүде 520 миллион рубль хире чедирер арганы бээр. Чылда 500 миллион чыгыы рубльдиң химия дериглерин бүдүрериңе саналан чаа заводтарны тудар херек. Химия дериглерин бүдүрериңе өске хевирлериниң машина тудуушкуи заводтарын база киириштирер херек.

Ада-чурт заводтарынга дериглер бүдүрерин улам ынай хөгжүдер чорук өске социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылганы казырдан туржук, харын улам күштелдирерин көргүзүп турар. Чехословакияның, ГДР-нин, Польшаның, Румыниянын, Венгрияның болгаш Болгарияның эртемденнери, конструкторлары, инженерлери болгаш ажылчыннары бистиң химия индустриявыстың хөгжүлдезинге улуг салыышкынны кылганнар. Химияга ол чурттардан дериглер бээриниң хемчээли чедиг чылдың беш чылдарында тое катап хире өскен. Баштайгы төлевилел-биле алырга, Экономиктиг дузалажылга човүлелиниң чурттарындан ынчыт дериглер бээрининг болдунар хемчээли 1964 — 1970 чылдарда миллиард чыгыы рубль болур. Химияны хөгжүдер талазы-биле бистиң чуртувус-биле кады ажылдажылга дээш акы-дунма партияларга, ол партияларның удуртулгазынга, акы-дунма социалистиг чурттарның ажылчыннарынга болгаш тускай эртемниглериниге партияның Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың өмүнээзинден изиг өөрүп четтириишкинни илередирин чөпшээреп көрүнер.

Химия будурүлгелериниң тудуушкунун организастаарын болгаш оларның дериглерин комплектилээрин үндезинибиле элимитиен турар умурлуг.

Май Пленумунуң соонда химия үлетпүрүнге капитал ажылдарның хемчээли үш катаптан ажыг көвүдээн. Ол багай эвес-тир. Ынчалза-даа эрткен беш чылдарда химияның хөгжүлдезинге план ёзугтаар берген хереңгилерден 700 миллион чыгыы рубль ажыглаттынмайн арткан. Чамдык таварылгаларда химия тудуглары ийиги чергенин болуу берген турган. Чөөн-Сибирь, Ортаа Волга, Волга-Вятск, Кузбасс болган Россия Федерациязының өске-даа экономиктиг районнарында, Украин ССР-нин Донец болгаш Приднепровск совнархозтарында, Казах болгаш Азербайджан эвилелдешкен республикаларда химия будурүлгелериниң тудуушкуну улуг хожудашкынныг чорун турар. Партияның үлетпүр обкомнары болгаш крайкомнары, компартиялардың ТК-ларының үлетпүрүнү болгаш тудугну удуртур талазы-биле бюролары химия үлетпүрүнүң чаа күүлүлерин чогуур үезинде ажыглалга киирери дээш харыысалгалыг болур ужурлуг.

Химия болгаш нефть болбаазырадыр будурүлгелериниң тудуушкуну чагыглар күүседир хөй санныг организацияларның аразында бидараан. Ам оларны 160 ажыг тудуг трестилери тудуп турар, оон-биле кады специализастаттыган трестилерниң улугуне тудуг-монтаж ажылдарының 37-ле хуузу онаажып турар.

Химия талазы-биле ажылдарның хемчээли кайда-ла хөй болдур, анаа специализастаттыган тудуг организацияларын тургузарынче шилчизе эки боор. Ындыг организацияларга объектилерни элээн кыска хуусаада тудуп, оларда күш-ажылдың будурүкчүлүү бедик болуп, тудуг-монтаж ажылдарының үнези куду болуп турарын дуржулга көргүзүп турар.

Химия будурүлгелериниң тудуушкунун болгаш реконструкциязын эжиждер төлээде, төлевилел организацияларының ажылынга корум-чуруумну тургузары эргежок чугула. Технологтуг чорудулгаларны ажылдап кылырда, төлевилекчилер улуг алдагалдарны болгаш шын эвес саналгаларны дангаар-ла кылып турарлар. Чижээ, Саратовтуң химкомбинадынга ацетилен цехтерин ажылдадып киирер төлээде, цехтериниң смета үнезиниң барык-ла чартынга деннежир түүнү эле кылыышкынга чарыгдары негеттинген. Бистиң төлевилел институттарывыс тудугуң черин ажыктыг кылдыр шилиири, чиг-эттги комплекснилиг ажыглаары, будурүлгелерни кооперастаары ышкаш экономиктиг факторларны чамдыкта ыракта-ла барымдаалавайн турарлар.

Химия будурүлгелерин чер-черге таарыштыр тургузар дугайында айтырыгны ап көрээли. Пластиктат массаларның, синтетиктиг каучуктарның болгаш химиктиг волокноларның будурүлгезиниң чартык кезии хирези ССРЭ-ниң Европа кезииниң төп районнарында моонцеттингени шын болгаш бодамчалыг бе, ынчам. Ол районнарда чиик өртектиг чиг-эт, одалга болгаш электроэнергия чок-ла болгай. Төп черлерден ССРЭ-нин ыраккы районнарынче химия продуктуларын соөртүрүнге чеже көпеекчигештер үнийн турар дээрил! Тудуг черин шилип ап тургаш, бүгү экономиктиг факторларны эң-не хынчалыы-биле деңзилеп көөрүн Күүтүүдүвүс. Химия талазы-биле комитеттен болгаш төлевилел институттарындан негээри эргежок чугула. Химияның улуг комплекснерин тургузарынче угланыышкын ам бисте-даа, даштыкыдаа илереп турар — ол экономика талазы-биле ажыктыг. Тускай эртемниглерниң саналы-биле алырга, боттарының аразында тудуш харылзаалыг тускайлыткан элээн каш улуг будурүлгелерден комбинаттар тургузары эң-не утаангыр шинтпир боон турар. Оларның будурүлге бүрүзү сөөлгү продуктуну шуут кылып үндүрериниң чедир бирээзиниң уланчызы болган турар.

Төлевилээшкин херээн шинтпирлин-биле экижидер херек. Төлевилел ажылдарының үнезин чинигедир болгаш оларны дүргедедир төлээде, чаңгыс аай болгаш катаптаар төлевилелдерни болгаш төлевилээшкинниң модель-макет методун калбаа-биле ажыглаар херек. Төлевилелди дужаашкаш-ла, заводтарның болгаш цехтериниң төлевилел күүлүлерин ажылдадып, шингээдири-биле холбашкан ажылдардан өйтээлер төлевилел организацияларының ажылдакчыларын моон-биле кады чемелексеп тур мен.

Амгы үениң күүлүлүг химия индустриязын тургузарынга улуг рольду эртем ойнаар хүлээлгеиг. Сөөлгү үеде бистиң эртемден-химиктеривис ада-чурт химиязын хөгжүдеринге хөй чүүлдү кылганнар. Эптер Н. Н. Семенов, В. А. Каргин, К. А. Андрианов, М. М. Дубинин, А. Е. Арбузов болгаш олар ышкаш өске-даа хөй-хөй ындыг көскү эртемден-химиктер идепкейлиг болгаш үре-түннелдиг ажылдан турарлар. Эртем талазы-биле дилеп тывыышкынныар-биле будурүлге химияга кайдаан-даа артык хол-холундан туттунчуп алган доктаамал чоруур ужурлуг. Ол дугайын бистиң улуг химигивис Дмитрий Иванович Менделеевтиң канчаар үлегерлеп чугаалаанын дыңнаңар: «Мында харылзаа мага-боттуң сагыш-сеткил-биле тудужу ышкаш, сырый болуп турар. Бирээзин ап калпсыңаарза, —өскеин база болбас, кестүп турар мага-бот артып-даа калза, амыдырал ужуга бээр».

Эртемденниң кол сорулгазы—үлетпүргө ам болбаазырангай химиктиг чорудулгаларны ажылдап кылырын дүргедири болур. Ол химиктиг чорудулгалар арганыг-ла болза чаңгыс аай чадалыг болгаш соксаал чок болган турарынче; тыптып турар материалларны долу болгаш комплексиниг ажыглаар арганы берген турарынче чүткүүр ужурлуг. Шинчилел ажылдарының алыс түннелдери — чаа химиктиг материалдар болгаш кылыглар — чүгле бедик шынарлыг эвес, харын база чиик өртектиг болган турар ужурлуг. Чаа будурүлгелериниң бүгү төлевилелдериниң үндезинге ам болбаазырангай методтарны салган турар ужурлуг.

Эртем-шинчилел институттары реактивтерни, ылангыя ам арыг реактивтерни, ам чаа нарын приборларны болгаш өске-даа дериглени алыр талазы-биле бергедеишкинге таварыжып турар дугайында эртемденниң хомудалдарын болганчок-ла дыңнаар ужур хаая эвес таварыжып турар.

Бистиң эртемденнеривис херектиг приборларны болгаш реактивтерни боттарының күштери-биле дилеп тыварынга болгаш белеткээринге шаг-үени халас артырбазын дээш, бүгүле чүүлдерни кылыр, ол бүгү-биле оларны хандырар ужурлуг бис. Шинчилел дериглезин болгаш реактивтерни белеткээринге үлетпүр базазын тургузары эргежок чугула.

Сөөлгү чылдарның дургузунда эртем-шинчилел ажылдарының фронтузу дыка калбарган, химия институттарының болгаш шинчилел лабораторияларының ажылдакчыларының составы ийи чартык катап көвүдээн. Ынчалза-даа шинчилелдерниң ажыктыг чоруу оон улуг туруп болур турган **ийик.** Дыка хөй эртем ажылдарын чыл-чыпы-биле саададып турар. Шинчилекчилер чаа чорудулгаларның дугайында медээлерни ханы шенелде хынаадзы чокка кылып турары хаая эвес. Химия болгаш нефть талазы-биле комитет эртем-шинчилелдерниң идепкейлиг организакчызы болуруның орнунга, харын институттарның хөй-хөй ажылдакчылары каш-каш чылдарда үре-түннел чок ажылдап турарын шөлээн көрүп орар хайгааракчы кылдыр хаая эвес хуулуп турарлар.

Химия институттарын дүргеп ангылаар болгаш специализастаар, химия үлетпүрүнүң тускай адырында улуг теоретиктиг айтырыгларны ажылдап кылыр болгаш техниктиг депшилге дээш харыысалгалыг кол эртем албан черлерин тускайлаар болза чогуур. Эртем-шинчилел ажылдарын планнаарын улуу-биле эжиктеп турар ужурлуг.

Бистиң үевисте химия эртеми онза дүргеп хөгжүп, аажок хөй санныг бүдүмелдерни алыр аргаларны ажыдып турар. Ам айтырыг мынчаар тургустунуп турар: эртеминиң ажылыышкынныарын боттандырарынга, лабораториялардан үлетпүр будурүлгеже дүргеп шилчиринге дээре байдалдарны тургускан ындыг чурт химиянын хөгжүлдезинге кол черни эзлээн турар.

Эртемнериң бо адырының талазы-биле делегейде бирги черни эзлээринге материалдыг аргалар бистe бар. Ынчангаш бир эвес чаа чорудулгаларны ажылдап кылыры элээн таварылгаларда дыка оожум чоруп турар болза, ында херектиг ужуру материал курлавырларда эвес, шинчилел болгаш дуржулга ажылдарын организастаанында, будурүлгеге эртеминиң чедиишкиннерин нептередирин организастаанында болуп турар.

Моон-биле холбаштыр Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне комитединиң дугайында бодалды чугаалаары күзенчиг ийик. Ам химия болгаш нефть үлетпүрүнүң хөгжүлдезинге эртем-техниктиг болгаш планныг удуртулга чангыс комитетте моөнцеттинген. Ам, кажан химия үлетпүрүн хөгжүдеринин кодаа ажыл-агыйны химиждерининг аажок улуг программазын хүлээп ап турар үеде, ол адырларда эртем-техниктиг политиканың удуртулгазының организастыг айтырыгларын база катап көөр болза чогуур ышкаш-тыр.

Айыткан программаны күүседир төлээде, ажаок хөй капитал салыышкынныарын — 42 миллиард рубльди 7 чылдарның дургузунда шинээдип алырының эргежок чугулазын мурнунда чугаалаан болгай. Чүгле тудугну организастаар, химияга машина тудуунун дүрген хөгжүлдезин хандырар эвес, харын база будурүлгелериниң экономика талазы-биле үндезилеттинген сайгара тургузуушкунуңуның талазы-биле, чаа заводтарны төлевилээр болгаш ажылдап турар заводтарны чаартырыы экижидер талазы-биле улуг ажылды чорудар ужурлуг. Алачурттуң болгаш даштыкының химия эртеминиң болгаш техниканың чаа чедиишкиннерин нептередирин хандырар ужурлуг.

Бо чеди чылда нефть болгаш газ чыдар чаа черлерни шинчилээр, нефть тывыжын, ону ажылдап кылырын организастаар талазы-биле аажок улуг сорулгалар салдыныл турар.

Бо бүгү кончуг нарын айтырыгларны шинтпирлээри чаңгыс комитетке берге болбайнаан база ол чорук химия болгаш нефть үлетпүрүнүң хөгжүлдезининиң темпилерине таарымча чок салдарны чедирер чадавас.

Оон ужурунда Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң комитедин ийи комитеттерге чарар дугайында айтырыг тургустунуп келир-дир. Бир комитет нефть тывар болгаш ажылдап кылыры-биле газтарны ажыглаары-биле холбашкан айтырыгларны башкарар, ийиги комитет — химия үлетпүрүнүң эртем-техниктиг болгаш планныг удуртулгазын боттандырар. Бо дээрге аажок улуг ажыл-дыр.

Комитет шенелде ажылдарып организастаар, лабораторияларга болгаш эртем-шинчилел институттарынга хереглээр реактивтериниң, дериглениң будурүлгезин ышкаш ындыг айтырыгларны база ажылдаар ужурлуг.

Химия талазы-биле тускай комитетти тургузары лабораторияларга, шинчилел институттарынга, дээди өөредилге черлериниге тургускан чаа чорудулгаларның болгаш материалдарның хынаалга дуржулгазынга, технологияны ажылдап кылырынга болгаш эртеминиң чедиишкиннерин үлетпүр-будурүлгеге нептередирииге таарымчалыг дээре байдалдарны тургузар.

Химия үлетпүрүн хөгжүдери-биле, эртем шинчилелдериниң фронтузун калбартыры-биле холбаштыр инженерлерни, техниктерни болгаш эртем ажылдакчыларын белеткээрин дээре организастаарын, бар турар дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлерин калбартырын, өөредилге черлериниң материал-техниктиг базазын быжыглаарын, кежээки болгаш заочный химия өөредилгезиниң четкизин калбартырын негеп турар. Нинти билиглериниң школазындан эгелээп химияга ынакшылды чанчыктырар херек.

Мергежилдиг ажылчын кадрларны белеткээр дугайында ий-шаанда сагыш салыры база кончуг чугула. Химия үлетпүрүнге кол-кол тускай мергежилдиг ажылчыннары ам белиң дыка чедиишкин турары билдинип турар. Мергежилдиг кадрларга хереглел моон сонгаар улам улуг хемчээл-биле өзөр апаар.

Химия индустриязын хөгжүдериниң айыткан программазын күүседип шыдаан турар төлээде, боттандырары эргежок чугула чамдык эң чугула айтырыглар бо-дур.

Эптер! СЭКП ТК-ның Президиумунуң даасканын ёзугтаар чоокку чеди чылдарда химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң программазын Пленумга тайылбырладым. Бис улуг, нарын, аажок берге, ынчалза-даа солуп болгаш чаагай ажылды кылыр ужурлуг бис.

Бис бо ажылды күүседип шыдаар бис. Ам бис бо үениң күүлүлүг, болбаазырангай индустриалдыг, мергежилдиг кадрларлыг — эртемденнерлиг, инженерлерлиг, техниктерлиг, ажылчыннарлыг болган бис. Химияны хөгжүдери бүгү партияның, бүгү улустуң херээ болган турар ужурлуг.

Химияны хөгжүдериниң айыткан программазын чедиишкинниг боттандырар чорук, бистиң чурттувуска экономика талазы-биле аажок хөй ажыктыг түүлдерни бээр. Ол планны амыдыралга боттандырганындан бистиң алыр бүгү чүүлдеривисти шуптузуп түннеп көөр чүве болза, ол аажок хөй, миллиард-миллиард түннерге илереттинер.

1964 чылдан 1970 чылга чедир үениң дургузунда улус амыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга химия материалдарын ажыглаанының түннелинде продукция бот-үнезиниң чүгле чиигээринден безин 32 миллиард 700 миллион рубль түңнүг намналганы алыр апаар. А 1964—1970 чылдарда үлетпүрну болгаш кодаа амыл-агыйны химиждериниң талазы-биле будурүлгелерден алыр ниити арыг орулга барык 57 миллиард рубль болур болгаш ол-ла үениң дургузунда капитал салыышкынныар 42 миллиард рубль түңнүг болур. Ындыг болганда, чеди чылдарның дургузунда химияны хөгжүдеринге киирген бүгү чарыгдалдар чүгле эгиттимип келир эвес, харын чуртка 15 миллиард рубль чыгаа арыг орулганы бээр.

Бериишкининиң дүрегининиң, салган акша-хөреңгиниң ажыктыының талазы-биле үлетпүрүнүң чангыс-даа адыры химия-биле деңнежип шыдавас.

Моон ужурунда индустрияны хөгжүдеринге 20 миллион рубльди чурт дөзевилеп болур аргалыг апаарга Владимир Ильич Ленинниң өөрүп турганын кижи база катап сактып келиксээр-дир. Бистиң партиявис болгаш совет улус ленинчи орук-биле чоруп оргаш, чонның байлаан, бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң күүлүзүн хөй катап көвүдеткен.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын амыдыралга боттандырбышаан, калбарткан дагыныаар будурүлгеге, СЭКП-ниң Программазында айыттынган социал-экономиктиг хемчеглерни боттандырарынга чаа-чаа чылдаларны партия үглаар.

Эптер! Экономиканы улам ынай хөгжүдер болгаш чонның чаагай байдалын улам бедидер талазы-биле партияның айыткан хемчеглерин совет кижилер калбаа-биле хүлээп ап, ынай-биле деткээн. Коммунистиг тургузуушкунга Совет Эвилелиниң чедиишкиннери бистиң бүгү-ле өөнүктеривисти өөрүп турар. Ынчалза-даа оон өске үннер база бар.

Бүржуаз парлалганы номчуп көргеш, бистиң дайзыннарывыстың өжээн кылыы хайныл, сиринайныл турарын кижи көрүп каар. Көдээ ажыл-агыйның чылы бисте таарымча чок болганынга олар ыны ханып, ынчангаш Совет Эвилелиниге политиктиг негелделерни салып, оон хөрээнге дискеттенип олуруп болур деп кордап турарлар. Аденауэр болгаш өске-даа ол ышкаш социализмниң ён-не реакциязыг болгаш өжээннешкек дайзыннары ындыг кыйгырыгны үндүрүп турарлар. Кызылтасты садарының болгаш химиктиг дериглерни баарининг мурнунда Совет Эвилелиниге политиктиг негелделерни салыр херек деп олар шуут медеглеп турарлар.

Дээргн империалистер, ындыг янзылыг медеглелдер-биле чаа делегейниң мурнунга күш чогунарын харын илередип турарынар ол-дур. Совет социалистиг тургузуг силерниң йөрээлиңер-биле төрүттүнүп келбээн, бис силерниң деткимченербиле чурттап база хөгжүп турар эвес бис, келир чеди чылдың планын база силерниң дузанар-биле эвес, харын бодувустуң күрлавырывысты болгаш арганарывысты ажыглап тургаш, бодувустуң күштеривис-биле күүседир бодап турар бис. Силерниң өжээннешкек кордалдарыңар боттанмас. Совет Эвилелиниге политиктиг негелделер салыр деп ораладышпанар-даа, чонның чугаалаары ышкаш, өскээр халдап турар-дыр силер!

Акы-дунма социалистиг чурттар-биле экономиктиг харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы бүгү хемчеглер-биле хөгжүтүшаан, капиталистиг чурттар-биле ажыл-херекчи харылзааларны калбартыры дээш база туржуп турар бис. Химия заводтарының бүдүн комплексизинге болгаш элээн каш өске-даа будурүлгелерге чагырларны ол чурттарның фирмаларынга күзелдин-биле бергеш, коммерлиг санажылга ёзугтаар оларга төлеп бээр бис.

Ынчалза-даа түр үениң байдалы ажыктыг дижип турарын ажыглап алгаш, бо херекке тоолда дег кончаа алыр бодап турар кижилер, Совет Эвилели кандыг-даа дутуржулганы кылыр ужурга таваржыр, чүге дээрге оон өске оон баар оруу чок болгай деп кордап турар кижилер мырыңай-ла чөгели төнер апаар. Катаптап чугаалаайн, кым ак-сеткил-биле акша ажылдап алыксай-дыр, ол үзэли бар болза, чагыгны бис бээр бис, чүге дээрге, ол чорук экономиктиг харылзааларның шагда-ла нормазы болу берген. Ынчаарга оон өске кордалдарлыг кижилер сотка олуруп каар апаар.

Совет күрүне ам кайгамчык күштүг болгаш күүлүлүг, ынчангаш экономика хөгжүдезинде чаа чыл бүрүзү-биле, чаа планнарывыстың боттанылгазынга мөөндак кылып болур деп бодап болур. Бис бурунгаар бүзүредиг чөрүп орар бис, ынчангаш экономика хөгжүдезинге чаа чыл бүрүзү-биле, чаа чедиишкин бүрүзү-биле бистиң базымывысты улам калбартып, коммунизмче шинчээшкиниивисти дүргедеп турар.

* * *

Эптер! Чүртүүн экономиказын улам ынай көдүрүп, ажылчы чоннарның чаагай байдалын бедидериниң шинтпирлиг адыры — химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер талазы-биле чоокку чылдарда бистиң партияның, бүгү совет улустуң шинтпирлээ чогуур сорулгаларының кайгамчык улуун түннелинде база катап демдеглексеп тур мен. Сорулга бодуун эвес-тир. Ынчалзажок химияны хөгжүдериниң көрдүнүп турар күрүне планы херек кырында боттанган турарынга материалдыг түүлдер, күштер болгаш күзел-сорук бисте бар.

Ийи чыл бурунгар Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXII съездиниң шинтпирлериниге айытканы, бодунуң Программазынга биженээн түүлдер амыдырала боттанып турар! Коммунизминиң материал-техниктиг базазы чедиишкинии-биле тургустунуп турар. Ону тургузарының хүүсээларын кызырар дээш бистиң үзүзүвүс бүгү чүүлдерни кылыр.

ТК-ның бо Пленумунда чугаалажып көөрүп турар айтырыгларны шинтпирлээри коммунистиг тургузуушкунга, бистиң чурттуң экономиказын хөгжүдеринге, оон күчүзүн быжыглаарынга кайгамчык улуг ужур-дузалыг болур.

Бистиң кол эчис сорулгавысты — коммунизмни тургузарын, чонның улам эки чурттаарынга, ажылчы чоннарның чогаадыкчы күжүн калбартырынга, кижи бүрүзүнүң салым-чаазының болгаш арга-мергежилиниң чечектелдиринге бүгү негелдеерни тургузарын чедип алыры дээш, делегейде эң-не күчүлүг экономиканы тургузуп турар бис. Ол дээрге — капиталистиг чурттарның миллион-миллион ажылчы чоннарынга коммунизминиң өнүүр улуг хандыдыкчы күжү-дүр.

Чүртүүн экономиказын улам ынай көдүрүп, ажылчы чоннарның чаагай байдалын бедидериниң шинтпирлиг адыры — химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер талазы-биле чоокку чылдарда бистиң партияның, бүгү совет улустуң шинтпирлээ чогуур сорулгаларының кайгамчык улуун түннелинде база катап демдеглексеп тур мен. Сорулга бодуун эвес-тир. Ынчалзажок химияны хөгжүдериниң көрдүнүп турар күрүне планы херек кырында боттанган турарынга материалдыг түүлдер, күштер болгаш күзел-сорук бисте бар.

Ийи чыл бурунгар Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXII съездиниң шинтпирлериниге айытканы, бодунуң Программазынга биженээн түүлдер амыдырала боттанып турар! Коммунизминиң материал-техниктиг базазы чедиишкинии-биле тургустунуп турар. Ону тургузарының хүүсээларын кызырар дээш бистиң үзүзүвүс бүгү чүүлдерни кылыр.

ТК-ның бо Пленумунда чугаалажып көөрүп турар айтырыгларны шинтпирлээри коммунистиг тургузуушкунга, бистиң чурттуң экономиказын хөгжүдеринге, оон күчүзүн быжыглаарынга кайгамчык улуг ужур-дузалыг болур.

Бистиң кол эчис сорулгавысты — коммунизмни тургузарын, чонның улам эки чурттаарынга, ажылчы чоннарның чогаадыкчы күжүн калбартырынга, кижи бүрүзүнүң салым-чаазының болгаш арга-мергежилиниң чечектелдиринге бүгү негелдеерни тургузарын чедип алыры дээш, делегейде эң-не күчүлүг экономиканы тургузуп турар бис. Ол дээрге — капиталистиг чурттарның миллион-миллион ажылчы чоннарынга коммунизминиң өнүүр улуг хандыдыкчы күжү-дүр.

ТК-ның Пленумунга чугаалажып көөрү-биле тургузуп турар ажыл-агый тургузуушкунунуң үндезин айтырыглары болза чүгле шитики талазы-биле бирги чергенин үзүр-дузалыг эвес, харын делегей талазы-биле база улуг үзүр-дузалыг.

Социалистиг болгаш коммунистиг тургузуушкунунуң үезинде Совет Эвилелиниң, акы-дунма социалистиг чурттарның коммунистери марксизм-ленинизмни боттарының шиныбиле ажыглап билирин, боттарының революсчузун бирги эзлчегде ажыл-агый тургузуушкунунуң фронтузунга бүзүредип турарлар. Маңаа, материалдыг будурүлгениң талазынга, эрги делегейге чыча согуушкун кыдыныл, капитализминиң мурнунга социализминиң артык күштүг маргыдаа чок бүзүредири-биле бадыткаттынып турар.

Амгы үениң байдалында бистиң чуртка коммунизминиң экономиктиг базазын тургузары дээш демиселл, социализминиң өске-даа чурттарынга социалистиг экономиканы тургузары болза делегейде анчы демиселиниң кол хевирлериниң бирээзи болуп турар. Капитализмни туюлунга чедир тиилээриниң быжыг үндезиннери кедергей революсчу домактар-биле эвес, харын материалдыг будурүлге талазынга миллионмиллион кижилериң йогаг-шылаг чок күш-ажылы-биле тургустунар, ол күш-ажыл социализминиң ниити фронтузун быжыглаан, бүгү чурттарның улустарының революсчу демиселинге оон күштерин көвүдедип турар. В. И. Ленинниң дегдеглеп турганы болза: «Делегей революциязынга бодувустуң кол салдарывысты бодувустуң ажыл-агый политикавыс-биле көргүзүп турар бис... Бо талазы-биле демисел бүгү делегей хемчээлдиг болу бергеи. Ол сорулганы күүседип алзывысса— ынчаарда делегей хемчээлинге чайлаш чонга болгаш туюлунга чедир тиилеп алганывыс ол». (Чогаалдар, том 32, арыы 413).

ССРЭ-де коммунистиг тургузуушкунунуң чедиишкиннери — ол дээрге делегейниң социалистиг системазын быжыглаарынын, мөлчүлгеге болгаш дарлалга удур бүгү чурттарның ажылчын ангызының демиселинин ниити революсчу херээнге бистиң ленинчи партиявыстын, бүгү совет улустуң өндүр улуг салыышкыны, империализмге болгаш колониализмге удур, хосталга болгаш национал хамаарышпас чорук дээш, социал дешилге дээш улустарның демиселинге салыышкын болур-дур. Ол болза тайбынның, демократияның болгаш социализминиң херээ дээш демиселге бистиң салыышкынывысты-быр.

Коммунизм тургузуушкунунда бистиң чедиишкиннеривис болза эрге-чагырганы бодунуң холунга алган ажылчын ангы, күш-ажылчы чон чүнү бүзүрүп шыдаарын бүгү чурттарның ажылчы чоннарынга көргүзүп турар. Совет чурттуң улустары Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле хожудангай Россияны эң-не мурнакчы болгаш күчүлүг социалистиг күрүне болдурган. Совет Эвилелиниң, социалистиг бүгү чурттарның экономиказы күштүг болган түзүм-на социалистиг тургузуушкунунуң артык күштүү улам улуу-биле илереэр, бүгү делегейниң ажылчы чоннарының үгаанырынга болгаш чүректеринге, хосталган улустарның база боттарының национал-хосталгазы дээш демисежин турар болгаш чаа амыдырадды тургузарының оруунче кирип турар улустарның медерелиниге революсчудар, сорук киирер салдар база-ла улам улуг болур.

Эптер! Бистиң бүгү-ле партия, совет, профэвилел, комсомол, ажыл-агый организацияларывыс боттарының күженниикиннерин улуг ажыл-агый планнарын, химия индустриязын хөгжүдеринин планнарын күүседиринче моөнцеэн турар ужурлуг.

Партия, совет, ажыл-агый органнарын эде тургузарын чорутқан, ажыл-агый тургузуушкунунуң тодаргай участогунга партия организацияларының харыысалгазын болгаш роөлон бедиткен амгы үеде бистиң аргаларывыстың немелде үндезилиниерин тып алган ышкаш-тыр бис.

Партияның үлетпүр органнары заводтар болгаш фабрикалар, тудуглар, эртем-шинчилел болгаш төлевилел организацияларының коллективтерин билдилии-биле удуртуп, партияның шинтпирлерин амыдырала боттандырып, үлетпүр хөгжүдезининиң планнарын күүседирин хандырып шыдаар дээрзинге Төп Комитет бүзүреп турар. Кодаа ажыл-агый партия организацияларының ажылы чаа, улам бедик деңнелге чоруттунган турар ужурлуг. Бистиң кодаа ажыл-агый будурүлгевистин улам ынайгы кодурүлүшкүнү болза ажыл-агыйны шапкыны-биле чорударының — гектар чер бүрүзүнге онаалтыр тараа болгаш техниктиг культураларны будурерин көвүдедириниң, мал ажылының продуктулуун бедидериниң оруу-биле чоруур апаар дээрзин барымдаалаар херек. Ынчаарга бо чорук болза ажыл-херекти улам ханы билирин, кодаа ажыл-агыйга химияның ажыдып турар аргаларын улам долузу-биле болгаш улам экизи-биле ажыглап билирин негеп турар. Кодаа ажыл-агыйны шапкыны-биле чорудары — ол дээрге кодаа ажыл-агый эртемин болгаш техниказын билдилии-биле ажыглаары, минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни билдилии-биле ажыглаары, үрезин ажылын болгаш уксаажыдылга хереэн экизи-биле тургузары, күш-ажылды чөвү-биле организастаары, камналга, продукциянын бот-үнезин чиигедири болгаш күш-ажылдын будурукчүлүү бедидери дээш демиселди чорудары болур-дур.

Улуг Ленинниң биске айытканы шынныг, кара чангыс шын орук-биле чоруп олурар бис. Ынчангаш ол орукка кандыг-даа бергелер турар болза, Коммунистиг партия, совет улус ол бергелерни тиилеп шыдаар. Айыттынган эчис сорулгаларны чедип алыр талазы-биле совет улуска мөөндак болуп ындыг күш чок.

Коммунизм тургузуушкунунуң чаа-чаа чедиишкиннериниче бурунгаар, эптер!

(Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелиин улуг кичээнгей-биле ынчаар болгаш диңмиттиг, үр ажыы часлашкынныңар-биле ону удаа-дараа үзе киирип турукпа).

Бүгү күштү—хүлээлгелерни күүседиринче

(Областың XI комсомол конференциязы)

ОБЛАСТЫҢ XI комсомол конференциязынга ВЛКСМ Тыва обкомунуң ажылының дугайында отчёт илеткелиниге ВЛКСМ обкомунуң секретары эш **Г. Ч. Ширшин** болгаш конференцияга саналбергеи делегаттар республиканың үлетпүр, транспорт, тудуг болгаш көдээ ажыл-агый будурулгезининг айтырыгларынче улуг кичээнгейни салып, ол талазы-биле чугула ажыл-херектерниң дугайын чугаалап турганнар.

Амгы үеде республиканың будурулгелеринде болгаш тудугларында үш мун ажыг комсомолчулар, комсомолчу-аныяктарның 62 бригадалары ажылдап турар. Хөй-хөй аныяк ажылчынар күш-ажылга улуг чедишкиннерни чедип ап, бедик хүндүткелди чаалап алганнар. «Тыва даг-дугу» тудуг эргелелинде Ооржак Калындүүнүң, Владимир Вишневскийниң, Иван Солосенковтуң, Наталья Кураеваның аныяктар бригадалары ол оңза чугула тудугнуң чылыг кужу-биле ажылдаар ийи электростанцияларын ажыглалга киирерине чүткүл-соруктуг ажылдал, ам тудугнуң бирги эзлчээн доозары дээш демисежип турарлар. Бисте туткунуп турар оске бир улуг комбинат —«Тыва кобальтының» тудуг эргелелинде Анатолий Глуховтуң комсомолчу-аныяктар бригадазы будурулгеге чыл бүрү эки көргүзүглерни чедип ап келген, ол бригада ВЛКСМ обкомунуң шилчилир Кызыл тугун бижы-биле тутпушаан.

Тудугжулар бригадири **О. Калындүү** индирге үнүп келгеш, саналынга мынча дээн:

— Бистиң тудуувуска ол-бо черлерден хөй аныяктар кээп турар. Оларны тааржыр ажылынга киирип, чурттаар ораи-сава-биле хандырып, олар-биле дүрген өөнүктежип ап турар бис. Ооң ачызында, ажыл-ишке мергежилдиг, хөй-нитчи оолдар, кыстарның саны хүн бүрү өзүп турары биске дыка өөрүнчүг. Тудугнуң бирги эзлчээн чогуур хуусаазында дужаар дээш бүтү-ле күжүвүстү салыр бис.

Комсомол организарын будурулге приндивин ёзугаар эде тургузарынга үндезилээш, ВЛКСМ ТК-зы «Тыва даг-дугу», «Тыва кобальт» комбинатларның тудугларынга ВЛКСМ комитеттерин райком эргелиг кылдыр тургускан. Ынчалза-даа ук комитеттер бодунуң ажылын эрелгей ёзу-биле чорудуп, аныяктарны будурулге планын күүседиринче эвилелдевейн, мурнакчыларның дужулгазын вепгеретпейн турарлар. «Тыва даг-дугу» тудугда бо чылдың он айларының планы чүгле 81 хуу күүсеттинген. Ажылынга харысалга чок, прогул кылыр, харын-даа мораль талазы-биле будулгаазынывыг чоруктарны үзүгедип турар комсомолчулар болгаш аныяктар бир турда...комсомол комитеди олар-биле кижизидилге ажылын кошкаткан.

Бо дугайында чидиг шүгүмчүлелди Ак-Довуракган келген делегат эш **Сергеев** чугаалаан:

— Тудугнуң бирги эзлчээн дужаары — бистиң ажылывыста кол түүл. Ынчаар турда-ла бисте ажыл графиги күүсеттинмейн келди. Ол түүден болганы? Мен бодаарымга, тудуг материалдарының чедишпези, күш-ажыл чурумунуң багайы, чагыларны өйшаанда кинрбейн турары график күүседизин моондакпан турар. Оны бистиң комсомолчуларывыс сагыш амыр көрүп турары дыка четпес-тир. Социалистиг чарыш база багай организатзаттынгам...

ВЛКСМ обкому, тудугнуң комсомол комитеди кижизидилгелиг болгаш организационкы ажылдарны бүгү-ле хемчеглер-биле улам күштелдирер, аныяктар бригадаларының, цехтерде комсомол организацияларының болгаш бөлүктериниң ажылынга практиктиг дузаны чедирер ужурлуг.

«Тыва тудуг» трезинде база-ла хөй аныяктар ажылдап турар. Оларның ортузунга кижизидилге ажылы дыка четпес тургустунганын эш Ширшин илеткединге демдеглээн. Бо чылдың үшкү кварталда треске прогулдар 20,5 мун кижи-хүнү болган, эрткен тос айларда каража-когарал бо будурулгеге миллион ажыг рубльге четкен. Ол болза ында комсомол организациязының олутпай, шүшлеп ажылын, «Комсомолчу прожекторнуң» хайгаарал чогун хереченип турар. Олар ажыл-агыйжы эвес чоруктер-биле, ажылдың шынарын экижиндерин моондактап турар четпестер-биле демиселди кошкатканнар. Машиналарны болгаш механиомнерни камналгалыг эвес ажыглаар, ажылды үрей кылыр чоруктар-биле эптежип турарын комсомол комитединиң, бүгү ахтаачылерниң багай ажылы деп санаар ужурлуг.

Чамдык комсомол организациялары будурулгелерниң, тудугларының, колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-чорудулгазынга кошкак киржип, бедик будурукчулуг күш-ажыл дээш демиселге бүгү аныяктарны хаара тудуп шыдаваанывыс. Коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинниң организастап турарында эрең-гейлээшкинге ам-даа адырылбаан.

КӨДЭЭ ажыл-агыйда ажылдап турар комсомолчулар бисте-сөөлгүйин чылда элээн өскен, ам оларның саны чеди мун кижи. Комсомолчулар болгаш аныяктар кукуруза өстүрер, малдың баш санын көвүдедир болгаш ооң продуктулуун эдбекшидер, күш-ажылдың будурукчулуун бедидер база көдээ ажыл-агый продуктуларының бот-үнезин чиигедир дээш демиселге турар. Республикада комсомолчу-аныяктарның 70 сүт-бараан фермаларында 700 ажыг аныяк саанчылар бар. Ол фермалар колхозтарга болгаш совхозтарга сүт будурерин көвүдедиринге улуг күш болуп турар.

«Тиилелге» совхозтуң төп сүт-бараан фермазы — аныяктар фермазы деп чаагай адын төлептиг эдилеп келген. Ферманың аныяк саанчылары чыл планын октябрьда-ла күүседипкен. Олар түгле үлегерлиг ажылдап турар эвес, харын культурлуг чурттап, эки дериттинген кызыл булуңуга чыглып кээп, ном иомчуп, хөглүг кежээлерин эрттирип турарлар. Ынчангаш ол ферма ВЛКСМ обкомунуң шилчилир Кызыл тугун үшкү кварталда база катап чаалап алган. Чоокта чаа бо коллективке коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп хүндүлүг атты тывысхан. Ол ышкаш, Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» колхозтуң Хут, Дуржулга станциязының төп, «Сүт-Хөл» совхозтуң Ак-Даш, Тожуның Талым сүт-бараан фермаларында аныяк саанчылар бот-тарымга алган социалистиг хүлээлгелерин чедишкинниг күүседип турарлар. Саанчы кыстар — Бии-Хемде Елена Седен, «Тес-Хем» совхозта Чооду Берей-оол, Тандыла Оюн Чечек, Улуг-Хемде Зоя Натнит-оол, Тожуда Бараан Ракса болгаш өскелериниң-даа эки ажылының дугайын илеткелиг болгаш санал бергиннер мактап турганы таварылга эвес. Олар дээрге ажылынга чыл бүрү мергежип, коллективтиң хөй-нитти ажылынга идепкейлиг киржип, бодуңуң билинип бедидип турар кыстар-дыр.

Бараан Ракса конференцияга санал бергеш, сүт саар планын канчаар күүседип алганын, фермазының солун ажыл-херээнин дугайын дыннаткан. Б. Ракса бо чылын саар инек бүрүзүнден 1500 литр сүт саап алыр хүлээлгезин 1585 литр кылдыр күүсеткен, аныяктарның кежээки школазының 9-ку класында өөренип турар. Ол ышкаш аныяктар ферма бүрүзүнге хөй турзун дээш, улуг сагышты салыр херек.

Ынчалза-даа хөй-хөй аныяк саанчылар хүлээлгелерин күүсеттээнивер. Ылаңгыя Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Улуг-Хем районнарының комсомол комитеттериниң бюролары болгаш секретарьлары эштер Д. Ооржак, И. Лепешкин, С. Ондар фермаларга дузалаар хемчеглерин албайн, аныяк оолдар, кыстарны бодунуң ажыл-херээнге ынак, аңаа мергежилдиг болур чорукка багай кижизидип турзр деп, илеткелчи демдеглээн. Фермаларга социалистиг чарышты организастаарын херекке албайн, көдээ ажыл-агыйның мурнакчы дуржулгаларын кептердирип кошкак пропагандалап турар. Барыын-Хемчик район күрүнеге сүт садар планын күүсеткен-даа болза, аныяктарны 9 фермаларындан 4-ту сүт саарын кудулаткан. Байдал ындыг турда, районуң комсомол комитеди кандыгда-даа тодаргай хемчег албаан.

Хөй-хөй фермаларда күш-ажылдың будурукчулуу куду, ол болза чүүнда мурнунда хол-биле кылыр ажылдарны механизаставаанындан хамаарыжыр. Республикада комсомолчу-аныяктар фермаларының хөй кезии механизастаттынмаан. Бо айтырыгже кол күштү салырын санал бергиннер демдеглээннер. Фермаларны механизастаары-биле кады, аныяк саанчыларны механиктиг саалданың методунга, хөделдирикчилер-биле ажылдап билиринге өөредир херек. Саанчының түскай мергежилиң механиктиң, техниктиң мергежилдери-биле холбаштырарынче кичээнгейни угландырар херек.

ВЛКСМ обкому, комсомол комитеттери мал ажылынче аныяктарны чорудар талазы-биле ажылды кошкатканын конференция демдеглээн. Чижээ, Бии-Хем районга бо чылын көдээ ажыл-агыйга ажылдап турган аныяктарның саны 84 кижиге чедир кызырылган.

РЕСПУБЛИКАГА чер ажылын хөгжүдеринге аныяктарның киржилгези улуг. Дуржулга станциязының кукурузачызы Анатолий Лузин, Чөөн-Хемчиктиң «Искра» колхозунуң — Ооржак Соруглга олар гектар бүрүзүндеи 300 ажыг центнер погазн массаны өстүрүп алганнар. Ындыг кукурузачыларның саны бо чылын биске дыка эвээш болган. Комсомолчу-аныяктарның кукуруза агрегаттарынга 36 мун га кукурузаны быжылаан турган. Ооң 12 мун хире гектары багай ажаалдадан үнмээн.

Республикага бо чылын мал чемнерин дыка эвээштп белеткээн. Сиген ажаап алышкынынга хөй аныяктар ажылдап турган-даа болза, ВЛКСМ обкомунуң, комсомол комитеттериниң организакчы ажылы кошкак, агрегаттарга-күш-ажылдың будурукчулуу чавыс турган.

Республиканың комсомолчулары боттарының хүлээлгелерин чүге күүсеттээнил? Кайы-даа черлерге дүжүттүң куду болганын агаар-бойдустуң таарымча чогу-биле таймылбырлап болбас. Ол болза хамыктың мурнунда обкомуун, комсомол комитеттериниң, хөй санныг активчилериниң аныяк тараачылар болгаш кукурузачылар ортузунга кижизидилге ажылын кошкак чорудун келгенинден, кукурузачыларның өөредилгезин ёзулуг организаставаанындан, чемнишчидилгелерни ховуларга төгерин, тараа культураларын, кукурузаны чайгы үеде ажаап өстүрерин ала-чаагаарлап турганындан кол хамаарыжыр.

Чер ажылын сайзырадыр талазы-биле бистиң мурнувуста улуг болгаш харыысалгалыг соруглгар салдынган дээрзиң кажан-даа утпас ужурлуг бис. Декабрь 9-та бодунуң ажылын эгелээн, СЭКП ТК-ның Пленуму химия үлетпүрүн сайзырадырының канчаар-даа аажок чугула айтырыын чугаалажып турар. Ховуларны минералдыг чемнишчидилгелер-биле байлакшыдарының, анаа үндезилээш, дужуттуг бедидерининг, чер ажылын эртем-практиктиг үндезиннерге чорударының айтырыынче улуг кичээнгейни салыр ужурлуг бис.

Бо конференцияга колхозтардан болгаш совхозтардан келген хөй тараажылар, механизаторлар база олурушкан. «Тиилелге» совхозтуң комбайнери **Ондар Борис** индирге үнүп келгеш, бодунуң күр чер совхозунуң ажыл-агыйының дугайын сеткил хайныышкыныг чугаалаан. Ооң тодаргай болгаш шын саналынга конференцияның киржикчилери кончуг таарыынган. Ооң чугаалааны болза:

— Бисте тарылга шөлүг чыл бүрү калбарып турар. 30 ажыг мун гектар тарылга шөлүнүң 28 мунун тараа культуралары эзлеп турар. Комбайнерлер Михаил Аспан-оол, Ондар Доржу, Салчак Оюн-оол болгаш өске-даа аныяктар чүткүлдүг ажылдал, техниканың ёзулуг башкарыкчылары болу берген. Бисте чеди бригада коммунистиг күш-ажылдыы деп чаагай ат дээш демисежип турар. Олардың ажылында кёскү чедишкиннер хөй. Саанчыларывыстың эки ажылын клеткелден база дыңнадым. Өөрүнчүг-ле-дир! Ооң-биле кады мен бистиң совхозтуң ажылында четпестерни ыыттавайн эртип болбас мен. Чүл дээрге, биске бир кезек үеде тараанны коллективтиг ажаап алышкын-биле чорударынга удур саналдар тургулаан. Ол черле шын эвес. Харын коллективтиг арганың улуг ажыктыын херек кырында көрдүвүс. Ооң ыңай, механизатор кадрлар бисте чедишпес. Оларны өөредип алыр дээш, дөрт ай хуусаалыг курсту ажыдар деп шинитпирлээш, ам-даа ооң өөредилгезин эгелевейн турар-дыр бис. Шөлдерни чемишчидеринче сагыш салбайн турганыывстан чамдык черлерниң дүжүүдү дыка эвээш болган. Ам ол четпестерни чок болдурар дээш хемчеглерни ап турар бис...

* * *

Конференцияга санал бергиннер комсомол амыдыралының хөй янзы талааларын, ылаңгыя ажылда четпестерниң чылдагааннарын чидиг болгаш принципиалдыг ёзу-биле шүгүмчүлээннер. Областың комсомол организациязының кол сорулгазы болза, аныяктарның коммунистиг кижизидилгезининг ажылын улам ыңай экижиндери. СЭКП-ниң XXII съездизининг болгаш партия ТК-ның ооң соонгаы пленумнарының шинитпирлерин күүседиринче оларның күжүн мобилизастаары болур. Ынчангаш комсомол комитеттери болгаш эге организациялары партия организацияларының удурулгазынга даянмышаан, Төрээн чурттуң мурнунга алган хүлээлгелерни күүседир, бүгү талалыг хөй, солун ажыл-херектерни кылыр, ажылга, өөредилгеге, амыдырал-чурттагага үлегер-чижекти көргүзер ужурлуг. Делегаттар боттарының санал-онзалдарын боже база угландырып, ооң чугулазын айытканнар.

Тываның комсомолчуларының XI конференциязынга ВЛКСМ ТК-ның төлөзээн эш **Е. П. Савченко**, СЭКП обкомунуң ийнги секретары эш **А. В. Аниудинов** олар санал берип, комсомолчуларының мурнунда салдынган улуг сорулгаларның дугайын онзалап демдеглээннер.

* * *

ВЛКСМ Тыва обкомунуң пленумунга обкомунуң бирги секретарьлыга **Г. Ч. Ширшин**, секретарьларынга — **А. И. Пожидаев, И. П. Сурова** соңгуттурган. ВЛКСМ обкомунуң бюро кежигүннери: **Г. Ч. Ширшин, А. И. Пожидаев, И. П. Сурова, В. М. Евтешин, А. К. Бакулин, Д. Х. Баазан, Г. П. Буянын, Д. Л. Тимней, В. С. Шаравин.** Обкомуң штаттан дашкаар секретарынга **Д. Л. Тимней** соңгуттурган. «Комсомолчу прожекторнуң» республика штабының начальныгынга **Ю. Г. Иванов**, «Тываның аныяктары» солуннуң редакторунга **В. С. Шаравинни** бадылаан.

Чагыдылгаже далажыңар

«Сүт-Хөл» совхозтуң парткому, комсомол комитеди ажылчы чоннарның, аныяктарның ортузунга партиялга чагылгазын массалыг калбартыр сорулга-биле чер-черде солуп, сеткүүл чагыдыкчылары—54 кижиден тургускан. Ноябрь 30-га чедир олар «Шынны»—519-ту, «Тываның аныяктарын»—586 кезекти чагыткан. Алдан-Маадыр салбырында киномеханик О. Маадыр-оол, Киров салбырда клуб эргелекчизи М. Кара-кыс, Бора-Тайга салбырда башкы О. Дудак, почтачы О. Мартан-оол чурттакчыларга 100—175 солуннуу бижиткен. От салбырларның партия эге организацилары партиялга чагылгазының көрдүнген сан-түнүн ажыр күүсеткен.

Ындыг-даа болза Ак-Даш, Кызыл-Тайга суурларда болгаш Суг-Аксы 11, Алдан-Маадыр 8 чыл школаларында партия эге организацилары солун, сеткүүл чагылгазының көрдүнген сан-түнүн 50 хуу чедир бензин күүсеттиээн. Республика солуннарын ам-даа чагыдып ап болур. Совхозтуң ажыл-ишчилери арткан санныг хонуктарда республика солуннарын чагыдып алырынче далажыр херек. «Шынны» ам-даа 181, «Ленинчи оруктуг» 413 кезекти чагыдарын утпанар. Чүгле ооң-биле кызыгаарлаттынып болбас, ооң-даа хөйүү чагыдып болур аргаларлыг бис.

Х. МОНГУШ.
ВЛКСМ комитединиң секретары.

ЧУРУКТА: Барыын-Хемчик районуңу «Мурнакчы» колхозунуң хоочуи кадарчызы **Монгуш Бичии-уруг.** Малчын болуп ажылдап келген чылдарында ол бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Бо эртип турар ажыл-агый чылында ол бир хойдан-на 2.2 кг дүктү кыргып, төрүттүнген хураган бүрүзүн менди камгалап доруктургаи.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Аас журналының хүнү

Хоорайның Пионерлер бажыңының делегем залынга улус долдур олурушкан. СЭКП Кызыл хоорай комитединиң секретары эш Киселев бистиң чүртүвуста химия үлетпүрүнүң, ооң сайзыралының дугайын чыыланнарга чугаалаан, декабрь 9-та бистиң чүртүвустуң чүрээ Москва хоорайга ажыттынган СЭКП ТК-ның Пленумунга холбаштырган, хоорайның аас журналын эгелээрни чарлаан.

Аас журналы дөрт кезектен тургустунган. Бирги кезээнин талазы-биле Кызылда күрүнеиниң педагогика институдунуң башкызы эш Мазуреаский чүве чугаалаан. Ол бистиң чүртүвуста химия үлетпүрүнүң болгаш ооң продукциязының сайзыралын тодаргай чугаалаан. Ооң соолунде бирги кезээнге хамаарыштыр «Химия чеди чылда» деп журнал көргүскен. Москва хоорайда синтетиктиг бараннар магазининде аяк-сава, улуг, биче кижилерниң кедер хол-хавы, плащ, платье, сорочка, уктарны капрондан кылып кааны база бажың иштининг эдилелиниге хереглээр чүве чуур таз, ванна, стол, шкаф дээш ыыкаш пластиктиг түүлдерни кылганын ук журналда көргүскен. Ооң быжыы, чиигн база өртек-үнезиниң металл аймаандан кылган кылыглардан эң чиитии тодаргай көргүзүп турар.

Ол ышкаш, ийнги кезээнің талазы-биле кызыл эмнелгезиниң кезип эмнээр салбырының эмчизи хирург Ю. Булгаков химияның эмнелгеге ажык-дузазын чугаалаан. Шаанда кижилерниң бажынга, өкпе, чүрээнге кемдээшкиннер болгуза, ону эмнээри берге турган. Ам бистиң чүртүвуска химия үлетпүрүнүң сайзырааны-биле ындыг аарыларны эмнээри белеп болган деп ол чугаалаан. Ылаңгыя сыигап сөөкту эмнээрине үш айлап өрү үелер херек турган болза, ам химияның дузазы-биле алдынган сөөк хырбазы-биле кыска хуусаада эмнеп алтар арга чедип алдынган. Чүректиң хан савалары үрелгишкинге таварыжырга, үрелген черни кезип каапкаш, ооң орнунга капрондан кылган чүүлду салып каарын хирург чыылганнарга дыннаткан.

Ооң соолунде «Чурттагаанның камгалалыында» деп журнал үнген. Кижиниң чурттагазының камгалалыынче химия ёзулуг-ла кирген деп чүве тода көстүр. Журналның үшкү болгаш дөртку кезектери «Химия көдээ ажыл-агыйда» база «Химия амыдыралда» деп темалар-биле уламчылаан. Орта «Химия дүжүт камгалалында» деп журналды көргүскен. Тараанның, кат-чимистиң, арга-арыгның дайзынары бичии насекомнарны химиктиг будүмелдер-биле хораинап чок кылып турарын тодаргай көргүскен. Ол хораниаашкын-биле насекомнарны чок кылып, чаагай дүжүттү өстүрүп ап турар.

«Химия бүгү ажыл-агыйда» деп бижимелдиң адаанда делгээн химия дугайында номнарның, химиктиг янзы-бүрү будүмелдерниң база химиядан кылып ап турар чүүлдерниң чуруктарын көргүскен делгелгени улуг сонуургал-биле көрдүвүс.

Бо бүгүнү дыңнап, көрүп келгеш, химия кижиниң күш-ажылын эң-не чиигедип турарынга өөрүвес аргажок.

А. ДАГБА.

Боксёрларның ужуражыышкыны

Хоорайның бирги чери дээш бокс талазы-биле маргылдаа № 10 школаның физкультура залынга болуп эртикен.

Баштайгы удаада чиик деңзиниң боксёрлары ужурашкан. Олар колдуунда школачылар. Үр эвес үе иштинде үргүлчүлээш чидиг демиселдиң түңнелинде, Николай Шуберт, Виктор Веливанов, Геннадий Кашин, Вячеслав Тюнин боттарының удурлажыкчыларын тиилээннер. Ортумак деңзиниң боксёрларының аразында школачылар, тускай эртемнигнер болгаш шериг албанныглар база бар. Алексей Тюнин биле Геннадий Кауставтуң, солдат Мартыгыр Сандай-оол биле инженер Вадим Яниннің, шеригден чаа халажып келген Ожётоа биле Москаленковуң аразында болган спортчу ужуражыышкынны чыылганнар аажок сонуургааннар. Ылаңгыя солдат Мартыгыр Сандай-оол биле моряк эш Москаленко демисел үезинде ээлгир, чараш шимчээшкиннерни кылып турда, адыш часкаашкынынары оон-моон диңмирепле турган.

Бокс секциязы Кызылга 1953 чылга чедир эки ажылдап келзе-даа, ооң соонда ол ара соксаан турган. Чүгле 1962 чылда пассажирлер АТК-зының чолаачызы Юрий Чихачёв бодунуң эки-туразы-биле ындыг секцияны организастаан, аныяк спортчуларны келир маргыдаалларга белеткеп эгелээн. Ынчангаш Кызылдың боксёрлары ам-даа эки белеткенир болза, моон соңгар хоорайлар аразының ужуражыышкыннарынга чедишкиннинг киржип болурун бо маргылдаа көргүскен. 1964 чылдың январьда хоорайның, февральда — республиканың бокс талазы-биле маргылдаалары болур.

С. МОНГУШ.

Кызыл хоорайның кудумчуларын, тротуарларын, сесерликтерин, үнүш тараан черлерин болгаш херимнер иштин ажаап, аштаар чурумнарның дугайында

ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Соединиң шиитпири

Хоорайның кудумчулары, тротуарлары, сесерликтерин, үнүш тараан черлерин ажаап, аштаарын чурумчулар соруга-биле хоорай Соединиң шиитпирлээри болза:

1. Бажың эргелелериниң, будурулгелериниң, албан черлериниң удурткучуларыга, хуузунда чурттагга бажыңнарлыг хамаатыларга дараазында чүүлдерни хүлээдир:

а) албан черлериниң чурттагга бажыңнарының болгаш тудугларының чанында кудумчуларны, тротуарларны, шолдерни, сесерликтерни, үнүш тараан черлерни болгаш херимнер иштин аштаар болгаш арылаар, а ол ышкаш богун сөөртүп төгер.

Ленин кудумчузундан Кочетов кудумчузунга чедир, Октябрь кудумчузун болгаш херээженнериниң наован хевин даараар ательеден Октябрь кудумчузунга чедир Кочетов кудумчузун (дең санныг талазын) аштарының харыысалгазын чаагайжыдылга конторазынга хүлээдир.

Кудумчуның узун дуртунуң аштагазын бажыңның азы тудугның бүгү участогунуң дужун дургаар, а калбаан кудумчуның ортузунга чедир чорудар.

Ассенизация дээш төлевир бербейн, коммунал болгаш албан черлериниң бажыңнарында чурттап туралар, а ол ышкаш хуу бажың эзлери херимнер иштинин, бажыңнарның дужунда тротуар, кудумчу участоктарының аштагазын боттары чорудар;

б) кудумчуларның, тротуарларының, оруктарның элезин чажары эргежок чугула черлеринге (автобус доктаар, дөзүтту куду бадар болгаш дөзш өрү үзеп, пассажирлер маназр черлерге болгаш өскелерге-даа) ону чажар;

в) часкы үеде чурттакчыларга болгаш чаагайжыдылга объектилериге айыыл чок болурун хандырбышаан (тарымал ыыштарны, чадаа үүнүтерни, харызаза шугумнарын болгаш өскелерни-даа камгалааш), бүгү бажыңнарның крышаларының харын дүжүрүп аштааш, ырадып төгер;

г) чайгы үеде чурттагга бажыңнарының, тудугларының, организацияларының, албан черлериниң, хуу тудугларың турар черлериниң кавызында организацияларың болгаш чурттакчыларның күжү-биле олуртукаан ыыштарны болгаш чадаа үүнүтерни суггарар.

2. Киосклерни, майгын садыгларын, ларёктарны долгандыр 5 метр хемчээлдиг кудумчуларын, тротуарларын аштаарын киосклерниң, майгын садыгларының, ларёктарның эргелекчилериниге, а Ленин, Октябрь, Кочетов кудумчуларында садчыгаштар каузының автобус доктаар черлерин аштаарын чаагайжыдылга конторазынга хүлээдир.

3. Кудумчуларны, тротуарларны, херимнер иштин аштап арылаар ажылды эртекчиниң 7 шакка чедир дооскан турарын доктаадыр.

4. Хоорайга бокту автомобиль болгаш аът транспортунуң шимчээшкинин, кудумчуларны бокталдырбас (төгүлбес) кылдыр магадылап камгалаваан бокту болгаш суук түүлдерни сөөртүрүн хорутлаар.

Транспортка аъттарны ажыглап турар организациялар болгаш албан черлери малдың өдээн черге дужуртеви-биле терге, шанакка чыыштыр быжытлаан өдек дозар шоодайны азы хааржакты хереглээр ужурлуг.

5. Хоорайның кудумчуларынга, тротуарларынга, паркгарынга саазынны, напирос сывын, бок түүлдү, тарымал болгаш пеш тооруунуң карттарын октаарын хорутлаар.

6. Бок салыр хааржактарны, урналарны чогуур санын ёзугаар тургускуларын организацияларның, албан черлериниң болгаш будурулгелериниң удурткучуларынга хүлээдир.

7. Бо шиитпирде айыттынган чурумнарны күүсеттээнин дээш буруулуг кижилерни сагындырар, 10 рубльге чедир торгаар. Чурум үрекчизин ол-ла черниге 30 чедир копеекке торгаар эргени милиция органынга тыыскыр, а торгаалды ол-ла черниге төлевээн таварылгада, милицияның хоорай килдизининг начальныгы онгуш катап улгатгырып болур.

8. Бо шиитпирниң күүселдезин хайгаараарын коммунал ажыл-агый килдизинге, чаагайжыдылга конторазынга болгаш милиция килдизинге хүлээдир.

9. Бо шиитпирни парлаан дүнден соңгаар 15 хонгакда Кызыл хоорайның девискээрининге ол ийи чыл дургузунда күштүг болур.

Хоорай Соединиң күүскомуунуң паргазы С. КРАСНЫЙ.

Хоорай Соединиң күүскомуунуң секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю. УСПЕНСКИЙ.

Кызыл хоорай.
1963 чылдың ноябрь 23.

ТЕАТР

„Самбажык“—черинде

Тыва улустуң демиселинин төөгүзүнде бир чугула болуушкун болза Алдан-Маадырларның тура халыышкыны. Ол тура халыышкын амгы Алдан-Маадыр сумузунуң девискээринге болган.

Оларның демиселинин дугайында «Самбажык» деп шинии республиканың хөгжүм-шии театрының тыва бөлүү чоокта чаа «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының ажыл-ишчилеринге көргүскен.

Артистер шинии катап-катап ойнап-ла турдулар. А клубтуң көрүкчүлер залы дөмей-ле сыныышпас.

— Өгбелеривистиң овур-хевирин, адаан-демиселин көрүп алыылыгар.

— Самбажык сезен чыл болган «аалдап» келгени бо-дур.

— Мээн аванның адазының адазының адазы Садыжык деп кижи дээр чораан.

Мындыг янзылыг чугаалар көрүкчүлериниң аразында үзүлбес турду.

Шынап-ла бо шинии көрүп турарларның аразында Алдан-Маадырларның ажы-төлүүнүң ажы-төлү-даа, ажы-төлүнүң ажы-төлүнүң ажы-төлү бар болду. Оларның бирээзи мурнунда Алдан-Маадыр сумузунга турган Калинин аттыг колхозтуң эң баштайгы хойжузу чораан, ам «Сүт-Хөл» совхозтуң кырган ажылчынарының бирээзи 68 харлыг Монгуш Дажы-Доржу Кижээвич. Бо чылын ол совхозтуң мурнундан үш кижи эштиг бир звено болуп ажнаан. 11 кишти болгаш элээн хөй дининиң чээлдиг кудумчуларын, тротуарларын аштаарын киосклерниң, майгын садыгларының, ларёктарның эргелекчилериниге, а Ленин, Октябрь, Кочетов кудумчуларында садчыгаштар каузының автобус доктаар черлерин аштаарын чаагайжыдылга конторазынга хүлээдир.

3. Кудумчуларны, тротуарларны, херимнер иштин аштап арылаар ажылды эртекчиниң 7 шакка чедир дооскан турарын доктаадыр.

4. Хоорайга бокту автомобиль болгаш аът транспортунуң шимчээшкинин, кудумчуларны бокталдырбас (төгүлбес) кылдыр магадылап камгалаваан бокту болгаш суук түүлдерни сөөртүрүн хорутлаар.

Транспортка аъттарны ажыглап турар организациялар болгаш албан черлери малдың өдээн черге дужуртеви-биле терге, шанакка чыыштыр быжытлаан өдек дозар шоодайны азы хааржакты хереглээр ужурлуг.

5. Хоорайның кудумчуларынга, тротуарларынга, паркгарынга саазынны, напирос сывын, бок түүлдү, тарымал болгаш пеш тооруунуң карттарын октаарын хорутлаар.

6. Бок салыр хааржактарны, урналарны чогуур санын ёзугаар тургускуларын организацияларның, албан черлериниң болгаш будурулгелериниң удурткучуларынга хүлээдир.

7. Бо шиитпирде айыттынган чурумнарны күүсеттээнин дээш буруулуг кижилерни сагындырар, 10 рубльге чедир торгаар. Чурум үрекчизин ол-ла черниге 30 чедир копеекке торгаар эргени милиция органынга тыыскыр, а торгаалды ол-ла черниге төлевээн таварылгада, милицияның хоорай килдизининг начальныгы онгуш катап улгатгырып болур.

8. Бо шиитпирниң күүселдезин хайгаараарын коммунал ажыл-агый килдизинге, чаагайжыдылга конторазынга болгаш милиция килдизинге хүлээдир.

9. Бо шиитпирни парлаан дүнден соңгаар 15 хонгакда Кызыл хоорайның девискээрининге ол ийи чыл дургузунда күштүг болур.

Хоорай Соединиң күүскомуунуң паргазы С. КРАСНЫЙ.

Хоорай Соединиң күүскомуунуң секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю. УСПЕНСКИЙ.

Кызыл хоорай.
1963 чылдың ноябрь 23.

ТЕАТР

„Самбажык“—черинде

Тыва улустуң демиселинин төөгүзүнде бир чугула болуушкун болза Алдан-Маадырларның тура халыышкыны. Ол тура халыышкын амгы Алдан-Маадыр сумузунуң девискээрининге болган.

Оларның демиселинин дугайында «Самбажык» деп шинии республиканың хөгжүм-шии театрының тыва бөлүү чоокта чаа «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының ажыл-ишчилеринге көргүскен.

Артистер шинии катап-катап ойнап-ла турдулар. А клубтуң көрүкчүлер залы дөмей-ле сыныышпас.

— Өгбелеривистиң овур-хевирин, адаан-демиселин көрүп алыылыгар.

— Самбажык сезен чыл болган «аалдап» келгени бо-дур.

— Мээн аванның адазының адазының адазы Садыжык деп кижи дээр чораан.

Мындыг янзылыг чугаалар көрүкчүлериниң аразында үзүлбес турду.

Шынап-ла бо шинии көрүп турарларның аразында Алдан-Маадырларның ажы-төлүүнүң ажы-төлү-даа, ажы-төлүнүң ажы-төлүнүң ажы-төлү бар болду. Оларның бирээзи мурнунда Алдан-Маадыр сумузунга турган Калинин аттыг колхозтуң эң баштайгы хойжузу чораан, ам «Сүт-Хөл» совхозтуң кырган ажылчынарының бирээзи 68 харлыг Монгуш Дажы-Доржу Кижээвич. Бо чылын ол совхозтуң мурнундан үш кижи эштиг бир звено болуп ажнаан. 11 кишти болгаш элээн хөй дининиң чээлдиг кудумчуларын, тротуарларын аштаарын киосклерниң, майгын садыгларының, ларёктарның эргелекчилериниге, а Ленин, Октябрь, Кочетов кудумчуларында садчыгаштар каузының автобус доктаар черлерин аштаарын чаагайжыдылга конторазынга хүлээдир.

3. Кудумчуларны, тротуарларны, херимнер иштин аштап арылаар ажылды эртекчиниң 7 шакка чедир дооскан турарын доктаадыр.

4. Хоорайга бокту автомобиль болгаш аът транспортунуң шимчээшкинин, кудумчуларны бокталдырбас (төгүлбес) кылдыр магадылап камгалаваан бокту болгаш суук түүлдерни сөөртүрүн хорутлаар.

Транспортка аъттарны ажыглап турар организациялар болгаш албан черлери малдың өдээн черге дужуртеви-биле терге, шанакка чыыштыр быжытлаан өдек дозар шоодайны азы хааржакты хереглээр ужурлуг.

5. Хоорайның кудумчуларынга, тротуарларынга, паркгарынга саазынны, напирос сывын, бок түүлдү, тарымал болгаш пеш тооруунуң карттарын октаарын хорутлаар.

6. Бок салыр хааржактарны, урналарны чогуур санын ёзугаар тургускуларын организацияларның, албан черлериниң болгаш будурулгелериниң удурткучуларынга хүлээдир.

7. Бо шиитпирде айыттынган чурумнарны күүсеттээнин дээш буруулуг кижилерни сагындырар, 10 рубльге чедир торгаар. Чурум үрекчизин ол-ла черниге 30 чедир копеекке торгаар эргени милиция органынга тыыскыр, а торгаалды ол-ла черниге төлевээн таварылгада, милицияның хоорай килдизининг начальныгы онгуш катап улгатгырып болур.

8. Бо шиитпирниң күүселдезин хайгаараарын коммунал ажыл-агый килдизинге, чаагайжыдылга конторазынга болгаш милиция килдизинге хүлээдир.

9. Бо шиитпирни парлаан дүнден соңгаар 15 хонгакда Кызыл хоорайның девискээрининге ол ийи чыл дургузунда күштүг болур.

Хоорай Соединиң күүскомуунуң паргазы С. КРАСНЫЙ.

Хоорай Соединиң күүскомуунуң секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю. УСПЕНСКИЙ.

Кызыл хоорай.
1963 чылдың ноябрь 23.

ТЕАТР

„Самбажык“—черинде

Тыва улустуң демиселинин төөгүзүнде бир чугула болуушкун болза Алдан-Маадырларның тура халыышкыны. Ол тура халыышкын амгы Алдан-Маадыр сумузунуң девискээрининге болган.

Оларның демиселинин дугайында «Самбажык» деп шинии республиканың хөгжүм-шии театрының тыва бөлүү чоокта чаа «Сүт-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырының ажыл-ишчилеринге көргүскен.

Артистер шинии катап-катап ойнап-ла турдулар. А клубтуң көрүкчүлер зал

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЯЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттингеш

1963 ч. ДЕКАБРЬ 12 ЧЕТВЕРГ № 292 (5696).

Өртээ 2 көп.

Химия үлетпүрүнүң чаа угланыышкыннарының хөгжүлдези совет кижиниң амыдырал-чурттал газынга шынар талазы-биле өскерилгелерни киирер.

Кижиниң амыдырал-чурттал газынга, үлетпүрге химия материалдарын калбаа-биле ажыглаар чорук аажок хөй камналгалыг ажыктыг чүүлдү бээр. Ол чорук химия волокнолары, кылымал хөм бүдүрерин хөгжүдерингө үнген бүгү чарыгдалдарның орнун чүгле дүрген катап эгидер эвес, харын экономиканың өске-даа адырларын хөгжүдерингө, улустуң чаагай байдалын бедидерингө немелде хөреңгилерни алыр арганы бээр.

(СЭКП ТК-ниң декабрь Пленумунга Н. С. Хрущевтуң илеткелинден).

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУ

СЭКП Төп Комитединиң Пленуму декабрь 10-да Москвага Кремльдиң съездилер ордузунга ажылын үргүлчүлээн. Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүреринің болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп илеткелиш чугаалажып көөрү эгелээн.

Эртенги дуралга бир дугаарында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң даргазы Г. И. Воронов чүве чугаалаан. Совет чурттуң экономиктиг амыдыралының үндезин айтырыгларын бо Пленумда чугаалажып турарлыр деп, ол чугаалаан. Чугаа болза, коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузарының эң чугула звенозуңуң — химия индустриязын дүрген хөгжүдерининг, көдээ ажыл-агыйны көдүреринге болгаш ажылчы чонналрының чаагай амыдыралын бедидерингө оон кол ролюнүң дугайында болуп турар-дыр.

Пленумнуң ажылын бүгү чон улуг кичээнгей-биле хайгаарап турар. Партияның коллективтиг үгааны болгаш энергиязы бистиң коммунизмче бурунгаар шимчээшкинивистиң күчүлүг үнер дөзү болуп турар дээрзинге совет улус сөөлгү он чылдарның — чурттуң амыдыралында шынап-ла улуг он чылдарның—дуржулгазындан онза тодаргай бүзүрээн. Партия болгаш оон штавы—эш Н. С. Хрущевка баштаткан Төп Комитет ейи келген амыдыралчы айтырыгларны ленинчи ёзу-биле мерген болгаш чүвенин алызын бодап, революстуг калбарышкынныы-биле болгаш дидими-биле шиитпирлеп турар. Партияның Программазын боттандырары дээш бистин демисевиске бо Пленум онза рольду ойнаар болгаш коммунистиг тургузуушкунуң бүгү чорудулгазынга аажок улуг салдарны чедирер.

Шалыпчы химия фронтузунда бүгү улустуң демиселинге улуг чер Россия Федерациязынга онаажык турар деп, эш Воронов медеглээн. Чеди чылдың баштайгы беш чылларының дургузунда РСФСР-ниң химия үлетпүрүнге капитал салыышкыннары 3,5 миллиард рубль болур. Ол болза оон мурнунда эрткен беш чылдарда шингээдип алганындан 3,3 катап хөй болуп турар. Быска хүүсаала 24 чаа улуг бүдүрүлгелерни болгаш 200 хире чаа түс-түс бүдүрүлге комплексилерни туткан болгаш ажыглалга киирген. Ажылдап турар бүдүрүлгелерни дыка калбарткан болгаш чаарты тургускан. Оон түннелинде 1959—1963 чылдарның дургузунда синтетиктиг чүктарның болгаш пластмассаларның бүдүрүлгезин 2,1 катап, синтетиктиг каучуктуу—1,5 катап, кылымал болгаш синтетиктиг волокноларныы—1,8 катап, аммиактыы—2,7 катап, күгүр кислотазыныы — 1,3 катап, минералдыг чемиштидилгелернии—1,6 катап өскен. Үнүштер камгалаар химиктиг чүүлдер бүдүрери база-ла өскен. Химияны хөгжүдери хамыктың мурнунда көдээ ажыл-агыйны көдүреринің улустуң чаагай чорууның өзүлдезиниң эң чугула үүлү» деп илеткелиш чугаалажып көөрү эгелээн.

Эртенги дуралга бир дугаарында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң даргазы Г. И. Воронов чүве чугаалаан. Совет чурттуң экономиктиг амыдыралының үндезин айтырыгларын бо Пленумда чугаалажып турарлыр деп, ол чугаалаан. Чугаа болза, коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузарының эң чугула звенозуңуң — химия индустриязын дүрген хөгжүдерининг, көдээ ажыл-агыйны көдүреринге болгаш ажылчы чонналрының чаагай амыдыралын бедидерингө оон кол ролюнүң дугайында болуп турар-дыр.

Пленумнуң ажылын бүгү чон улуг кичээнгей-биле хайгаарап турар. Партияның коллективтиг үгааны болгаш энергиязы бистиң коммунизмче бурунгаар шимчээшкинивистиң күчүлүг үнер дөзү болуп турар дээрзинге совет улус сөөлгү он чылдарның — чурттуң амыдыралында шынап-ла улуг он чылдарның—дуржулгазындан онза тодаргай бүзүрээн. Партия болгаш оон штавы—эш Н. С. Хрущевка баштаткан Төп Комитет ейи келген амыдыралчы айтырыгларны ленинчи ёзу-биле мерген болгаш чүвенин алызын бодап, революстуг калбарышкынныы-биле болгаш дидими-биле шиитпирлеп турар. Партияның Программазын боттандырары дээш бистин демисевиске бо Пленум онза рольду ойнаар болгаш коммунистиг тургузуушкунуң бүгү чорудулгазынга аажок улуг салдарны чедирер.

Шалыпчы химия фронтузунда бүгү улустуң демиселинге улуг чер Россия Федерациязынга онаажык турар деп, эш Воронов медеглээн. Чеди чылдың баштайгы беш чылларының дургузунда РСФСР-ниң химия үлетпүрүнге капитал салыышкыннары 3,5 миллиард рубль болур. Ол болза оон мурнунда эрткен беш чылдарда шингээдип алганындан 3,3 катап хөй болуп турар. Быска хүүсаала 24 чаа улуг бүдүрүлгелерни болгаш 200 хире чаа түс-түс бүдүрүлге комплексилерни туткан болгаш ажыглалга киирген. Ажылдап турар бүдүрүлгелерни дыка калбарткан болгаш чаарты тургускан. Оон түннелинде 1959—1963 чылдарның дургузунда синтетиктиг чүктарның болгаш пластмассаларның бүдүрүлгезин 2,1 катап, синтетиктиг каучуктуу—1,5 катап, кылымал болгаш синтетиктиг волокноларныы—1,8 катап, аммиактыы—2,7 катап, күгүр кислотазыныы — 1,3 катап, минералдыг чемиштидилгелернии—1,6 катап өскен. Үнүштер камгалаар химиктиг чүүлдер бүдүрери база-ла өскен. Химияны хөгжүдери хамыктың мурнунда көдээ ажыл-агыйны көдүреринің, улустуң чаагай чорууның өзүлдезиниң эң чугула звенозуңуң — химия индустриязын дүрген хөгжүдерининг, көдээ ажыл-агыйны көдүреринге болгаш ажылчы чонналрының чаагай амыдыралын бедидерингө оон кол ролюнүң дугайында болуп турар-дыр.

Пленумнуң ажылын бүгү чон улуг кичээнгей-биле хайгаарап турар. Партияның коллективтиг үгааны болгаш энергиязы бистиң коммунизмче бурунгаар шимчээшкинивистиң күчүлүг үнер дөзү болуп турар дээрзинге совет улус сөөлгү он чылдарның — чурттуң амыдыралында шынап-ла улуг он чылдарның—дуржулгазындан онза тодаргай бүзүрээн. Партия болгаш оон штавы—эш Н. С. Хрущевка баштаткан Төп Комитет ейи келген амыдыралчы айтырыгларны ленинчи ёзу-биле мерген болгаш чүвенин алызын бодап, революстуг калбарышкынныы-биле болгаш дидими-биле шиитпирлеп турар. Партияның Программазын боттандырары дээш бистин демисевиске бо Пленум онза рольду ойнаар болгаш коммунистиг тургузуушкунуң бүгү чорудулгазынга аажок улуг салдарны чедирер.

Шалыпчы химия фронтузунда бүгү улустуң демиселинге улуг чер Россия Федерациязынга онаажык турар деп, эш Воронов медеглээн. Чеди чылдың баштайгы беш чылларының дургузунда РСФСР-ниң химия үлетпүрүнге капитал салыышкыннары 3,5 миллиард рубль болур. Ол болза оон мурнунда эрткен беш чылдарда шингээдип алганындан 3,3 катап хөй болуп турар. Быска хүүсаала 24 чаа улуг бүдүрүлгелерни болгаш 200 хире чаа түс-түс бүдүрүлге комплексилерни туткан болгаш ажыглалга киирген. Ажылдап турар бүдүрүлгелерни дыка калбарткан болгаш чаарты тургускан. Оон түннелинде 1959—1963 чылдарның дургузунда синтетиктиг чүктарның болгаш пластмассаларның бүдүрүлгезин

талазы-биле кедергей улуг ажылды көдээге чоруткан. Көдээ ажыл-агыйны башкарарын болгаш анаа партийжи удуртулганы эде тургускан.

Чонга хереглээр аъш-чемниң элбекшилин тургузарынга Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының киирер ужурлуг салыышкыныңың дугайын оратор чугаалаан. Россия Федерациязының талазы-биле тараанның нинти чыылдазын 1962 чылда алдынган 5,4 миллиард пудка деңнээрге, 1970 чылда 8,6 миллиард пуд чедирер деп төлевилеп турарын дыннаткан. Бүрүнеге аът, сүт, чуургалар садары, картофельди, ногаалларды, фруктуларны болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрерин болгаш белеткээрин шиитпирлии-биле көвүдедир.

Эш Воронов оон соонда минералдыг чемиштидилгелер бүдүрерин көвүдедириниң болгаш оларның шынарын экижидерининң айтырыгларынга докталаган. РСФСР-ге тараанның болгаш көдээ ажыл-агыйының өске-даа культураларының дүжүттүүнүң, нинти чыылдазының төлевилеттининн турар өзүлдези республиканың 1963 чылда алган 5,8 миллион тонна чемиштидилгелерининге удур, 1970 чылда барык-ла 44 миллион тонна минералдыг чемиштидилгелерни негеп турар. Оон ангыда бок үнүштер-биле, көдээ ажыл-агый культураларының хоралакчылары-биле болгаш аарыглары-биле демисел чорударынга 206 мүң тонна гербицидтер болгаш 618 мүң тонна хоран химикаттар херек апаар.

Көдээ ажыл-агыйның ол хереглелерни чүнүң күсели-биле хандырган турарыл? Бирги, кол угланыышкын — ол дээрге, чаа бүдүрүлгелерни, а ол ышкаш ажылдап турар заводтарга цехтерни болгаш түс-түс бүдүрүлгелерни дүрген түдүп тургузары болур деп, Г. И. Воронов чугаалаан. Чеди чылдың арткан ийи чылдарының дургузунда Федерациязың химия үлетпүрүнүң кол фондулары барык-ла 2,4 миллиард рубльге көвүдээр, ол болза бо чылдың ноябрының 1-де турган ол адырның бүгү фондуларының барык-ла деп кезии болуп турар. 8,8 миллион тонна хемчээлдиг минералдыг чемиштидилгелерни бүдүрер талазы-биле чаа күчүлерни ажыглалга киирген турар. Ол болза чеди чылдың баштайгы беш чылдарының дургузунда ажыглалга кииргенининден дыка хөй болуп турар. Карбамид бүдүрер талазы-биле нинти күүзү чылда 1 миллион тонна болур бүдүрүлге чергерни түдүп тургускаш, ажыглалга киирген турар үжүрлуг, ол дээрге ам Американың Каттышкан Штаттарында бар болуп турар күүлерден дыка ажып турар. Чемиштидилгелерни, гербицидтерни болгаш хоран химикаттарны бүдүрүп үндүрериң көвүдедириниң ийиги үнер дөзү—чаа бүдүрүлгелерни дүрген шиңгээдип алыры болур. Көдээ ажыл-агыйны минералдыг чемиштидилгелер-биле хандырары дээш демиселге үшкү угланыышкын болза оларның шынарын бедидери, эң-не үре-түннелдиг химиктиг продуктуларны бүдүрерин шиңгээдип алыры болур. Дөрте, чемиштидилгелер бүдүрериң көвүдедириниң курлавырлары болза химия үлетпүрүмүң техниказын эң-не үре-түннелдиг ажыглаары болур.

Минералдыг чемиштидилгелерни заводтан колхозка азы совхозка чедир соөртүп чедиреринің чангыс аай системазын ажылдап кылырының эргежок чугулазын Г. И. Воронов айытпышаан, агротехниктиг албанны адаандан үстүнге чедир организастаарының дугайын чугаалаан. «Химия билиглерин—көдээ ажыл-агыйның бүгү ажылдакчыларынга» деп кыйгырган ставропольчуларның эгелекчи чоруун деткип, калбаа-биле нептередир болза чогуур деп, ол санаан.

Оратор бодунуң чугаазының түннел кезээн көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадып кылыр үлетпүрүң хөгжүдерининң айтырыгларынга холбаштырган.

Украинаның Компартиязының ТК-зының бирги секретары П. Е. Шелестке сөс берген.

Эрткен он чылдарның дургузунда Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улустуң чедип алган чедиишкиннериниң бүгү талазы анализин Никита Сергеевич Хрущевтуң илеткелинде бердинген, химия үлетпүрүн хөгжүдерининң болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин химижидерининң калбаа программазы айыттынган деп, оратор чугаалаан. Ол программаны боттандырар чорук чүрттүн экономиказын хөгжүдерин дүргедилир болгаш совет улустуң чаагай амыдыралының улам ынайгы өзүлдезин хандырар.

Бүгү совет улус-биле кады Украинаның ажылчы чоннары улуг чедиишкиннерни чедип алган. Эрткен беш чылдарның дургузунда бистиң республикавыска нинти продукциязының нинти хемчээли 1,6 катап көвүдээн. Пландан ажыр продукцияны 5,2 миллиард рубльге бүдүрүп үндүрген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү үлетпүрге 31 хуу, тудугга—34 хуу өскен. Кан, прокат бүдүрериниң болгаш бойдус газын үндүрүп алырының талазы-биле чеди чылдың сөөлгү чылының деңнели ам безин чедип алдынган. Күрүнеге тараа садары чылда ортумаа-биле 567 миллион пуд болган, тодаргайларга, эрткен беш чылдарга бодаарга 108 миллион пуд көвүдээн. Эттиг, сүттүг садарны көвүдээн. Агаар-бойдустуң байдалы нарын турза-даа, хөй-хөй колхозтар болгаш совхозтар бо чылын-даа багай эвес дүжүттү өстүрген. Күрүнеге барык-ла 600 миллион пуд тараапы саткан. Үрезинни бүргүү-биле уруп алган.

СЭКП ТК-ниң май Пленумунуң (1958 чыл) соонда химия бүдүрүлгелерин түдүп тургузарының, чаартырының болгаш калбартырының талазы-биле улуг ажылларны Украинага чоруткан. Раздольдуң даг-химия комбинадын, Днепропетровскиниң шина заводун, Черкассының болгаш Черниговтуң синтетиктиг волокно заводтарын болгаш өске-даа хөй-хөй бүдүрүлгелерни түдүп тургускан. Чеди чылдарның дургузунда химия үлетпүрүнүң нинти продукциязының хемчээли 2,2 катап көвүдээр. 1958 чылдың бүгү дургузунда бүдүрүп үндүргенинге бодаарга, бо чылдың 11 айларының дургузунда химия продукциязың ийи ажыг катап хөйнү бүдүрген, минералдыг чемиштидилгелерни, химиктиг волокнону, күгүр кислотазын болгаш өске-даа продукцияны бүдүрериниң планнары ажыр күүсеттинген.

СЭКП ТК-нын бо Пленумунга белеткенин тургаш, Украинаның партия, совет болгаш ажыл-агый органнары республикага химияны улам ынай хөгжүдерининг айтырыгларын тускай эртемниглер-биле болгаш бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле кады бүгү талалыг өөренип көрген. Минералдыг чемиштидилгелер бүдүрер талазы-биле нинти күүзүлерни бо чылын 5,4 миллион тонна турганынлан 1970 чылда 26 миллион тонна чедир көвүдеткен турар. Күгүрнүң, күгүр кислотазын, синтетиктиг чүктарны болгаш пластмассаларны бүдүрерин шиитпирлии-биле көвүдетсе чогуур.

Химияны дүрген хөгжүдер чорук машина тудугжуларының ажылындан шүүт хамаарылгалыг болуп турар деп, П. Е. Шелест чугаалаан. Ам Украина болза химия үлетпүрүнге хереглээр дерилгелерниң нинти эвилел бүдүрүүшкүнүнүң барыкла үштүң бир кезээн берип турар. Ындыг болган төлээде, Украинаның Компартиязының ТК-зы, бүгү партия организациялары химия машиналарын бүдүрүп турар заводтарның ажылынга, бүдүрүп үндүрүп турар машиналарны болгаш механизмнерни улам ынай болбаазырангайжыдарының, бүдүрүлгелерни специализастаарының, бүдүрүлге күүзүлерин ажыглаарының, инженер-техниктиг албаннарны күштелдиреринің айтырыгларынга онза кичээнгейни салып турар. Алдынган хемчеглер сөөлгү беш чылдарның дургузунда химия дериишкиннерин бүдүрүп үндүрерин 2,3 катап көвүдеринің болгаш машиналарның 260 чаа хевирлерин тургузарының болдунар аргазын берген.

Көдээ ажыл-агыйга механизациябиле чергелештир химияны ажыглаар чорук революция болур, күш-ажылдың бүдүркүлүүнүң улам ынайгы өзүлдезинге оруктуу ажыдың турар дээрзин Н. С. Хрущевтуң илеткелинде бүзүреллиг кылдыр көргүскеңдир деп, оратор уламчылаан. Бистер 1970 чылда 18—20 миллион тонна минералдыг чемиштидилгелерни көрзүнге төгер, азы чангыс гектар тараан черге 5,8 центнерни төгер апаар бис. Ол чорук хөй санныг тараапы, чигир свёклазын, картофельди, ногаалларды болгаш янзы-бүрү мал чеми культураларны немей алырының болдунар аргазын бээр.

Нинти улустуң сорулгазын—1970 чылда чуртка 14—16 миллиард пуд тараапы алырын шиитпирлээрингө Украинга кандыг салыышкынны киирерил? Ол 3,3 миллиард пудтан эвээш эвес болур. Ол болза 1958—1962 чылдарның дургузунда ортумаа-биле алдынганынан 1,7 миллиард пуд хөй болур.

Тараанын нинти чыылдазын көвүдедири хамыктың мурнунда күзүн чажар кызыл-тастың күселиби-ле чедип алдынар, ону бүдүрери гектар черден дүжүт 32,5 центнер турда 1,9 миллиард пуд чедер. Тараа культураларының ортумак дүжүү гектар черден 30—31 центнер болуп турар. Ынчаарга республиканың колхозтары болгаш совхозтары 1970 чылда күрүнеге бүдүн чартык миллиард пуд тараапы, 50 миллион тонна чигир свёклазын садып шыдаар, ол свёкла 7 миллион тонна чигирни бүдүрериниң аргазын бээр, үстүг культураларның үрезинги сатка турар. Оон-биле чергелештир эът болгаш сүт бүдүрери база-ла шиитпирлии-биле көвүдээн турар.

Минералдыг чемиштидилгелерни чогумчалыг ыылдыр ажыттаарынга Украинаның партия организациязы онза кичээнгейни салып турар. Ону чедип алыр төлээде, агротехниканы болгаш хөрзүнүң шынарын эки билип алыр херек. Хөрзүнүң бүрүнү-биле шинчилеп көөрүн республикада ам дооскан, колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге хөрзүн карталарын тыпсып берген. Бүдүрүлге эргелеринин, колхозтарның болгаш совхозтарның тускай артемниглерни, удуртукчу ажылдакчыларын, механизаторларны, звено удуртукчуларын, бригадирлерни, колхозчуларны минералдыг чемиштидилгелерни болгаш хоран химикаттарны ажыглаарының мурнакчы арганарынга өөредири-биле курстар четкилерни тургускан.

Тараа культураларының магадыларттынган дүжүдүн алыр төлээде, сугтаттыг чер ажылын хөгжүдери кончуг чүгула ужур-дузалыг болуп турар деп, эш Шелест оон мынай чугаалаан. 1970 чылдың төнүзүнге чедир 1,3 миллион гектар мыдыг черлерлиг турарын баш удур көрүп турар. Ол черлер чыл бүрүде 220 миллион пуд тарааны бээр апаар, оон иштинде 30 миллион пуду рис болур.

Бистин чүртүвуска коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузарынга Украин республика бодунун төлептиг салыышкынын киирер дээрзин бистиң партиявыстың Төп Комитединиң Пленумунга, СЭКП ТК-ниң Президиумунга, эш Н. С. Хрущевтуң бодунга шыпызыларын чөпшээреп көрүнер.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдерининг программазы бо Пленумга эш Н. С. Хрущевтуң ханы уткалыг илеткелинде бүгү талалыг тайылбырлаттынган болгаш үндезилеттингендир деп, партияның Краснодарск көдээ крайкомунун бирги секретары Г. И. Воровьев чугаалаан. Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн шиитпирлиг бедидерининг күчүлүг чепсээн көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери боттарының холунга алыр.

Минералдыг чемиштидилгелерниң улуг үре-түннелдиниң бистин крайның хөй-хөй колхозтарының болгаш совхозтарының чижээнден көрүп болур. Усть-Лабинскиниң бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйлары тараа культураларының бир гектарынга 2—5 центнер минералдыг чемиштидилгелерни улуг шөлдерге бо чылын бир дугаарында төккен. Ол чорук 80 мүң гектар шөлдүн гектар бүрүзүнден кызыл-тастың 38,9 центнер дүжүдүн алырының аргазын берген. Эрткен чылга удур бир гектар черден немелде дүжүт 8,8 центнер болган.

Бо чылын крайга тараа культураларының бүгү шөлүнден ортумак дүжүт гектардан 26,4 центнер, оон иштинде кызыл-тастыы—27,6 центнер болган. Колхозтар болгаш совхозтар 202 миллион пуд тарааны күрүнеге саткан, ол болза планда көрдүнгенниден 52 миллион пуд хөй болуп турар.

Крайның колхозтары болгаш совхозтары гектар черге 5—6 центнер онаажык кылдыр минералдыг чемиштидилгелерни төгеринин, дүжүткүр чаа сорттарны шингээдириниң болгаш агротехниканың дециелин бедидерининг күселии-биле чоокку үеде гектар черден тараа культураларының 45—50 центнер дүжүдүн алыр апаар.

Крайның чамдык ажыл-агыйлары гектар черге 6—8 центнер чемиштидилгелерни төккеш, гектар черден свёкла дүжүдүнүн 80—100 центнер немедээрин аң турарлар деп, оратор чугаалаан. Ам крайга ортумаа-биле гектар черден 260—350 центнер дазылдарны алыр болгаш заводтарга 6,5—7 миллион тонна чигир сёклазын садар сорулга салдынган. Ол чорук бо чылдың свёклазының дүжүдүне бодаарга, ийи катап хөй чигирни бүдүрериниң болдунар аргазын бээр.

Минералдыг чемиштидилгелерни канчаар эң дээре болгаш эң-не үретүннелдиг кылдыр ажыглаарыл дээрзиниң дугайында айтырыг ам көдээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының мурнунда дургузунуп турар. Культура бүргүүнүң дүжүдүнүң эң-не бедик немелдезин хандырар кылдыр чемиштидилгелерни кандыг үеде, кайы хире хемчээлдиг кылыр база кандыг арга-биле тегерил деп ышкаш шак ындыг эң чугула айтырыгларга чүгле чангыс хөрүн анализтери харыылап шыдавас. Ындыг болган төлээде, минералдыг чемиштидилгелерни хереглээрининг эң-не чогумчалыг дээре аргаларын илередири-биле ховуга бүдүрүлге дуржулгаларын калбаа-биле чорудары эргежок чугула.

Оон соонда эш Воровьев суггарылга тудуушкунуун, суггаттыг черлерни ажыглаарын экижидерининг айтырыгларынга докталаган. Амгы үеде Краснодар край болза Россия Федерациязында рис харыырының Партияның планнары дээрге улустуң планнары-ла болгай. Партия бүгү-ле чүүлдерни кижиге, кижиниң эрге-ажыынга кылып турар дээрзин кижи бүрүзүү билир.

Партияның болгаш чазактың дектаамал сагыш салыышкынының ачызы-биле найысылалга 1954 чылдан бээр 22 миллион дөрбелчин метр ажыг чурттала черлерин, азы барык-ла 670 мүң квартираларны тудуп тургускан деп, эш Егорычев ыынаткан. Үш миллион 30 мүң хире кижи чаа чурттала черлерин алган.

Дүжүт чок чылдың түннелинде көдээде бар болуп турар бергелер көдээ ажыл-агыйның чагыларын күүседиринге, колхозтарга болгаш совхозтарга дузаламчы көргүзериниң планнарын чаарты көөрүнге онза кичээнгейни салырын хоорайларның болгаш үлетпүрүлүг областтарның партия организацияларынга хүлээдип турар деп, эш Егорычев чугаалаан. 1964 чылда чаагай дүжүттүү өстүрери— ол дээрге бистин ниитти сорулгавыс-тыр деп, оратор онзалап демделээн. Чурттуң бүгү-ле эртемден-химиктериниң барык-ла ден кезии Москвада ажылдап турар, эң улуг төлевилеп организацияларының ыында турар чер, ол айыткан. Москва институттарының эртем коллективтери ыка хөй принципиалдыг чаа химиктиг чорудулгаларны болгаш материалдарны тургускан, улуг теоретиктиг айтырыгларны шиитпирлеп турар. Ынчалзадаа эртемденнерниң болгаш төлевилекчилерниң адынга чөптүг шүүтүлдел Пленумга болгулады. Чугаа болза хамыктың мурнунда төлевиледдерни чамдыкта бедик деңнелге күүсетпейн турар, а ында киирген эртем медээлери ылаштыг эвес болгулаар дээрзиниң дугайында болуп турар.

Москваның партия организациязы бодунуң харыысалгалының билгеш, ол шүүтүмчүледдең шын түннелдерни кылыр дээш, эш Егорычев медеглээн.

Улус ажыл-агыйының болгаш Москваның чурттакчыларының синтетиктиг материалдардан кылган чүүлдерге хереглелиг хандырарыбиле химия материалдарын бөлүзирадыр талазы-биле улуг бүдүрүлгелерни болгаш цехтерни бистө тургузуп турар, үлетпүрүнүң база хоорай ажыл-агыйының бүгү адырларын калбаа-биле химижидерин чорудуп турар. Бо чылын Москвага дүктен кылган пөстерниң 86 хуузун, төгүларының шуптузун, хөвенсаазың пөстерниң 15 хуузун химиктиг волокноларны ажыглаш, кылып үндүрүп турар. Ол чорук даараан кылыгларның өртээн дыка чингедиринің аргазын берип турар. Эрткен чыл-биле деңнээрге, 1963 чылда саткан, өр кижилер кедер костюмнеринің үүрмектеп садар ортумак өртээ 18,5 хуу, өр кижилерниң тоннарыныы — 20,2 хуу, херээжен кижилер тоннарыныы — 27 хуу, платьелериин — 20 хуу чингээн. Оон-биле чергелештир кылыгларның шынары экижип турар.

Ленинчи Төп Комитетти долгандыр ыяк сырый каттышкан, найысылалдын 640 мүң коммунистери бистин партиявыстың политиказын бүрүнү-биле деткип турар болгаш ону амыдырала боттандырары дээш идепкейлиг демисежип турар деп, эш Егорычев медеглээн. Москваның партия организациязы моон сонгаардаа Төп Комитеттин идегелдиг чөленгинижи болур, бистиң чүртүвуска химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер талазы-биле партияның шиитпирлерин күүседиринче бодунуң бүгү күштерин мобилизастаар дээрзин Пленумга ол шыызыткан.

Индирде — Новомосковскиниң химия комбинадының (Тула область) директору **С. В. Садовский**. Новомосковскиниң химиктери СЭКП ТК-ның Пленумун минералдыг чемиштидилгелер бүдүрер талазы-биле чыл планның хуусаа бетинде күүсеткенибиле утказаннар деп, ол дыннаткан. Аммиак бүдүрүлгезиниң болгаш хоран химикаттар цегининң чаа объектилериниң түдүүшкүнүнде коз-кол ажылдарны түдүгжүлар болгаш монтажчылар доозкан.

Бистиң комбинадывыс 1958 чылга чедир өске черден соөртүп аккелген металлургия коксунга ажылдап турган болгаш карылгалыг болуп турган деп, оратор чугаалаан. Партияның тура-соруу-биле ол байдалды өскерткен. Комбинатка чиик карылгалыг чиг-эт —бойдус газы чедип келген. Кыска хүүсаала, дөрт чылдан бичии-ле ажыг үениң дургузунда, комбинат чүртүп эң улуг химия бүдүрүлгези болу берген, оон бүдүрүлге күүзүлери үш катап өскен.

Аммиак бүдүрүлгезин бойдус газынче шилчиткени-биле чергелештир комбинатты үндезинин-биле чаарты тургускан. Ол бүдүрүлгени чаарты тургузарынга болгаш калбартырынга үнген хөреңгилер аммиакты бүдүрүп үндүрерин көвүдеткенининн болгаш оон бот-үнезин чингеткенининн күселии-биле дедир агиттинген.

(Уланчызы 2-ги арында).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫННАДЫГ

1963 чылдың декабрь 10-да кежээки хуралга санал берген эштер болза: **М. Т. Ефремов** (СЭКП-ниң Горький үлетпүр обкомунуң бирги секретары), **В. Н. Михайлов** (Калининниң дүктен кылыглар бүдүрер комбинадының директору), **В. В. Гришин** (ВЦСПС-тиң даргазы), **И. Юсупов** (Казахстанның КП ТК-ның бирги секретары), **К. К. Николаев** (СЭКП-ниң Свердловск үлетпүр обкомунуң бирги секретары).

1963 чылдың декабрь 11-де СЭКП Төп Комитединиң Пленумунга эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүреринің болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп илеткелин чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн.

Эртенги хуралга чүве чугаалаан эштер: **М. В. Келдыш** (ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи), **Ф. А. Табеев** (СЭКП-ниң Татар обкомунуң бирги секретары), **Д. Ф. Устинов** (ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң УАДЧ-ниң даргазы), **В. Ю. Ахундов** (Азербайджанның КП ТК-ның бирги секретары), **И. П. Воловченко** (ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министри), **З. Н. Нуриев** (СЭКП-ниң Башкир обкомунуң бирги секретары), **В. В. Шевченко** (Украинаның КП Луганск үлетпүр обкомунуң бирги секретары), **К. И. Галаншин** (СЭКП-ниң Пермь үлетпүр обкомунуң бирги секретары), **И. А. Куркурин** (Скадовск колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелиниң начальниги, Херсон область).

СЭКП ТК-ниң Пленуму ажылын үргүлчүлеп турар.

Совет төлээлер Прагада

ПРАГА. (СЭТА). СЭКП ТК-ныҢ Президиумунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ныҢ секретары, ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневке баштаткан Совет ЭвилелиниҢ партия-чазак төлээлери найырал, бот-бодунга дузалажылга болгаш даймн сөөлүндеги кады ажылдажылга дугайында совет-чехословак керээге ат салганындан бээр 20 чыл болган оюнуң байырлалынга киржири-биле декабрь 10-да Прагада чеде берген.

Аэродромга төлээлерни ЧКП ТК-ныҢ бирги секретары, ЧССР-ниҢ президентиниҢ Антонин Новотный, чазактың даргазы Позеф Ленарт база Чехословакияның Коммунистиг партиязының болгаш чазаның өске-даа удуртукчулары уткаан.

ЧССР-ниҢ партия-чазак төлээлериниҢ Москвада келгени

Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп КомитединиҢ Президиумунуң кежигүнү, ЧКП ТК-ныҢ секретары И. Гендрих баштаан Чехословак Социалистиг Республиканың партия-чазак төлээлери найырал, бот-бодунга дузалажылга болгаш даймн сөөлүндеги кады ажылдажылга дугайында КерээниҢ 20 чыл болган оюбиле холбаштырган байырлалдарга киржири-биле Москвада чедип келген.

Чехословакияның болгаш Совет ЭвилелиниҢ туктары-биле шимээн Внуково аэродромга төлээлерни СЭКП ТК-ныҢ Президиумунуң кежигүнү, ССРЭ-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазының бирги оралакчызы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ныҢ Президиумунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ныҢ РСФСР талазы-биле Бюрозунуң Даргазының бирги оралакчызы А. П. Кириленко, СЭКП ТК-ныҢ секретарлары Ю. В. Андропов, Л. Ф. Ильичев, а ол ышкаш албанның өске-даа кижилери уткаан.

Декабрь 11-де СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭниҢ чазаа Чехословакияның Социалистиг Республиказының партия-чазак төлээлериниҢ алдары дээш КремльдиҢ Улуг ордузунга эртенги шайлалга тургускан.

Аңаа совет таладан СЭКП ТК-ныҢ Бирги секретары, ССРЭ-ниҢ Министрлер ЧөвүлелиниҢ Даргазы Н. С. Хрущев болгаш өске-даа совет удуртукчулар киришкенвер. (СЭТА).

Тыва АССР-ниҢ Дээди Соведин чыылдырар дугайында

Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң докталгазы болза:

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди СовединиҢ бешки сессиязын 1964 чылдың январь 10-да Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң Даргазы Б. ДОЛЧАНМАА.

Тыва АССР-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң Секретары К. ДИИГА.

Кызыл хоорай, 1963 чылдың декабрь 10.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУ

(Згези 1-ги арымда).

Аммиакты чемиичидилге кылдыр болбаазырадыры-биле чаа цехтерни тургускан.

Бо чылдың үшкү кварталында хлорлуг улуг будурүлгени ажыглалга киирген. Фенол цегинин күчүзүн улгаттырып турар.

Комбинатты сайзырадырының төлевилеттингеи планын күүсеткеш, бистер 1968 чылга чедир продукция будүрерин бо чылга деннээрге барык-ла 2,3 катап көвүдедир бис. Чеди чыл планының соолгу чылында күүсеттинер кылдыр көрдүнген продукция будүрерининг деннели Пленумунун ажылдап турар амгы хүннеринде чедип алдынган. Күш-ажылдың будүрүкчүлүг 1958 чылдазы-биле деннээрге 56 хуу өскен. Комбинат амгы үеде бедик орулгалыг будүрүлге чери апарган, бо чылдың чүгле 10 айларының дургузунда алган орулга 15 миллион хире рубль болган.

Новомосковскиниң химиктери бо чылдың төнчүзүнге чедир кедээ ажыл-агыйга пландан ажыр 64 муң тонна аммиак селитразын, 4 муң хире тонна карбамидти болгаш 11 муң тонна нарын чемиичидилгелерни бээр.

Будүрүлгениң курлавырларын дээре ажыглаарынга, күүдерни дүрген ажылдадырынга, продукция будүрерин көвүдедиринге моонда-ктан турар чүктерни эш Садовский демдеглээн. Будүрүлгениң ажылын дүргедедиринге болгаш эвээш чарыгдалдыг чаа цехтерни шингээдип алырынга холбашкан ажылдарны күүседир хүлээлгелиг тудуг-монтаж участоктарын Новомосковскиниң комбинады ышкаш мындыг улуг будүрүлге черлеринге тургузары чогумчалыг болүр деп, ол санап турар.

Партия ТК-ниң Пленумунун шиитпирлеринге, эш Н. С. Хрущевтүң кайгамчык тодаргай иделгелиниге сорук кирген Новомосковскиниң химиктери, тудугчулары болгаш монтажниктери бодунун комбинадын сайзырадыр, химия продукциязын будүрүп үндүрерин көвүдедир талазы-биле ажылдарны улам-на улуг күжениишкин-биле үламчылаарын Пленумунун киржикчилеринге оратор бузуредип чугаалаан.

Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **Ш. Р. Рашидов** оон дараазында санал берген.

— Бистиң Узбекистанда — «ак алдының» республиказында химияның ёзулуг үнезин, оон күүлүг күжүн улус көнчүг эки билир. Хөвенниң бедик дүжүдүн алыр дээш деминселдиң талазы-биле химия хөвенчилерге идегелдиг бараан бооп турар — деп, оратор демдеглээн.

Бо чыл Узбекистанның тараажыларынга белеп эвес чыл болган. Ындыг болза-даа, республиканың ажылчы чоннары боттарының бедик организастыг чоруун, мергежилин, тимлелгеже сыныш чок тура-соруун бойдустүн могадыычал чоруунга удурланыштыр тургуспушаан, хөвен дээш бүгү чоннуң тулчуушкунуна тиилекчи болган. 3 миллион 670 муң тонна «ак алдыны» Төрээн чурт алган.

Комплексиглиг механизация-биле чергелештир хөвен дээш тулчуушкунга чүгүлә рольдуг химия ойнаан. Эртемнин болгаш техниканың чедиишкиннерин мергежилдиг ажыглаарының, бедик мергежилдин болгаш күш-ажылчы маадырлыг чоруктүн үлегерин хоочун болгаш монге чалыы Хөрезинин хөвенчилери көргүскеннер. Олар эң бедик рекорд дүжүттү — гектардан 31 центнер хөвенни өстүрүп алган. Узбекистанның еске-даа областарының ажылчы чоннары боттарының алдарлыг ажыл-херектери-биле Төрээн чурттуу өорткеннер.

Шөлдерниң гвардейжилери — механизаторларның шылгарангай чедиишкиннериниң, көдээнин еске-даа ажыл-ишчилериниң тиилелгелериниң дугайын эш Рашидов оон ынай чугаалаан. Тараажылар өртекен чылдазындан ийи катап хөй— 19 миллион хире пуд тараапы Төрээн чурттүн шыгжамырына киирген, кедээ ажыл-агыйның еске-даа продуктуларын күүнеге садар хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседиккеннер.

Хөвен болгаш тараа—кады төрүттүнген алышкылар-дыр деп, оратор медеглээн. Тараа ажыл-агыйын кедүрерининг улуг программазы республикада боттанып турар. Краснодарга Н. С. Хрущевтүн айтыкан сүмелерин ол программаның үндезинин болдурган. Тараапы будүрерин 1964 чылда 115 миллион пуд, 1965 чылда — 160 миллион пуд, 1970 чылда — 400 миллион пуд чедирерин, оон иштинде 100 миллион пуд риспи ажаап алырын үк программада көрүп турар.

Бойдустүн могадымчал чоруунда кедээ ажыл-агыйның хамаарылгазын ээ-не эвээшедириниче, агаар-бойдустүн байдалдары кандыг-даа турда магадылаттынган бедик дүжүттү өстүрүп алырынче СЭКП Төп Комитединиң кыйгырыы ёзулуг-ла тоогулуг ужур-дузалыг болуп турар деп, эш Рашидов оон ынай чугаалаан. Ол соруганы чедип алырының кол аргалары болза, черни суггарарын бүгү тала-биле сайзырадыры, кедээ ажыл-агый будүрүлгезин комплексиглиг механизастаары болгаш химиждери болүр деп, ол демдеглээн.

Минералдыг чемиичидилгелерни будүрери Узбекистанга чыл бүрүде көвүдээр апаар. Чеди чыл планының төнчүзүнде минералдыг чемиичидилгелерни будүрери 2,5 миллион тонна чедер, оларның хөй нуруузу азоттуг чемиичидилгелер болүр.

Хөй бойдус газының бар черлерин шингээдип алыры-биле холбаштыр химия үлетпүрүн дүрген сайыралыгарынга болгаш минералдыг чемиичидилгелерни будүрерни шиитпирлиг көвүдедиринге калбак перспективалар ажыттынып турар. Нефтинин болгаш еске-даа химия чиг-эдининг улуг курлавырлары республикада база ажыттынган.

Узбекистанның партия организациязы ол аргаларны бүрүн ажыглаарынче угланган кандыг хемчегларни ап турарын эш Рашидов чугаалаан. Чиргиктиң электрохимия комбинадында, Фергананың азоттуг чемиичидилгелер заводунда, Навои комбинадында будүрүлге күүлерини моон сонгаар ажыглалга киирер чорук бүгү республикада амгы үеде будүрүп турары хире хемчээдиг минералдыг чемиичидилгелерни немей алыр арганы бээр. Концентраттыг болгаш нарын чемиичидилгелерни будүрерин экижидеринче улуг кичээнгейни салып турар.

Бойдус газыны комплексиглиг ажыглаары Узбекистанның байдалдарында химия үлетпүрүнүн хөгжүдезинин кол угланышкыны болүр ужурлуг.

Самаркандыда суперфосфат заводу-биле кады чангыс шөлге чаа азот заводун тургузар дугайында саналды моон мурнунда киирген улус бис деп, оратор үламчылап чугаалаан. Чүртте эң-не чиик өртектиг аммиакты ол заводтан ап болүр ийик. Ынчалзажок, азот заводун кады тургузар дугайында айтырыг амга чедир шиитпирлеттинмээн. Күрхимнефтекомитет болгаш ССРЭ-нин Бүрүдүү бистиң од саналдарывысты хүлээп алыр дээрзинге идеген турар бис.

Хөвенни ажаап алыр мурнунда ажылдап кылыр хоран химикаттарны будүрерин калбарыгының эргежок чугулазының болгаш химия үлетпүрүн сайзырадырынга Узбекистанда эң-не таарымчалыг бойдус байдалының бар болүп турарының дугайын эш Рашидов айыткан.

Узбекистан болза улуг химияның республиказы болуп шыдаар болгаш болүр-даа ужурлуг.

ССРЭ-нин ажы-дүнмалышкы улустарының хөй национадыг найыралдыг ог-бүлезинде Совет Узбекистанның ажыл-ишчилери төрээн партиязының өндүр-чаагай планнарын амыдыралга боттандырар дээш моон сонгаар-даа чүткүлдүг ажылдаар болгаш коммунизм тургузуушкунунуң улуг херээнге толептиг салыышкынын киирерлер деп, оратор медеглээн.

Кедээ ажыл-агыйны химижидер талазы-биле партиязың болгаш чазактың ажылдап кылган хемчегларин сагыш-сеткилдин улуг ханыышкынын болдурун турар-дыр деп, кедээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының академиги **П. П. Лукьяненко** бодунун саналынга чугаалаан. Кызыл-тас үрезиниңериниң сорттарын экижидип сайзырадыр талазы-биле тускай эртеминг кижи мен, ынчалгга минералдыг чемиичидилгелерни быстиң чер ажыылывыстың төөгүзүнде-бир-ле дугаарында тараа культураларынга калбаа-биле ажыглаары мени онза өөртүп турар-дыр. Ол чорук тараа культураларын, илангыя кол тараа культура—күзүн чажын тарыыр кызыл-тастың дүжүдүн бедидеринге көстүп көрбээн улуг аргаларны бээр.

Чемиичидилгелерни эң эки ажыглаарының аргаларын чугаалажып көрүп турар амгы үеде чемиичидилгеге ёзулуг таарыыр сорттарны шингээдип алыры онза чугула ужур-дузалыг болүр. Күзүн чажын тарыыр кызыл-тастың «Безостоя-1» деп сорту чемиичидилгеге эң-не таарыыр шынарлыг. Минералдыг чемиичидилгелерни хөрүнге долу хемчээлдиг кылдыр токкеш, азот-биле чазыя чемгерерге, ол кызыл-тас гектар шөлдүң дүжүдүнге 18,9 центнерни немей бээрин көдээ ажыл-агыйның Краснодарда эртем-шинчилел институдунун чоруткан дүржүлга шенелдери көргүскен, ынчаарга гектардан дүжүт 62,1 центнер болган. Чемиичидилгеге таарыыр сорттарны тарыырының күсели-биле немелде дүжүттү ийи катап бедидип болүр.

Ындыг сорттарны өстүрүп сайзырадырынче сөолгу үеге чедир эвээш кичээнгейни салып келгени хомудалчыг-дыр, ынчангаш чамдык культураларга ындыг сорттарны чок болүп турар деп, оратор айыткан. Чемиичидилгелерни калбаа-биле ажыглаар районнарга тараа культураларының бедик продуктүүг чаа сорттарын тып өстүрериниң хемчегларин болгаш ажылдарын калбартырынче онза кичээнгейни ССРЭ-нин Кедээ ажыл-агый министерствозу угландырар ужурлуг.

Сонгу Кавказтың четчир шыктыг черлери чемиичидилгелерден эң арбын дүжүт алыр районнарга хамаарыкып турар. Ынчаарга, азот чемиичидилгелерни ажыглаары Кубаньның байдалдарынга дыка эки таарыыры онзалап демдеглээр херек. Фосфорлуг болгаш калийлиг чемиичидилгелерни хөрүнге төгеринниң хемчээлин эмин эртир көвүдедир болза, дүжүттү бедитпес азы эвээш немелдеми бээр дээрзин демдеглээри чугула. Ынчаарга, мурнуу тазакы районнарның кара хөрүнүүг черлери азот чемиичидилгелерни хереглевейн турар дээр дугаймында чамдык эртеменнериниң бодалы-биле канчапдаа чөпшээрежип бөлбас. Ол черлерниң гектар бүрүзүнге бети-ле даже 5—6 центнер азот-тук чемиичидилгелерни ажыглаары, оларның ортаа кезинге азот чемиичидилгелери кылдыр хуваалтырары эргежок чугула.

Минералдыг чемиичидилгелерни, ылангыя күзүн чажын тарыыр культураларга чазын эрте чемгерилге кылдыр ажыглаар азот чемиичидилгелерни крайның колхозтарынга болгаш совхозтарынга чогуур үезинде сөөртүп чедирип алырының эргежок чугулазын П. П. Лукьяненко демдеглээн. Тук деп чемиичидилгелерни хөрүнге кыска хуусаада дүрген сиңирип киирер арганы бээр бедик будүрүкчүлүг селикаларны будүрерин организастаарының онза чугулазын ол айыткан.

Сүгтаттыг участоктарның гектар бүрүзүнден 70, харын-даа 80 центнер чедир дүжүттү бээр «Безостоя-1» деп күзүн чажар кызыл-тасты тарып өстүрер дугайын эртемден чугаалавышаан, чүрттүң мурнуу талакы районнарының ындыг участоктарынга кызыл-тастың соолунде кукурузаны тарыырын сүмелээн. Сонгу Кавказтың кандазачал районнарынга болгаш Украинаның мурнуу чүгүнге күзүн чажын тарыыр кызыл-тастың шөлдерин сүгтаарын организастаар төлээде, баш бурунгаар курутта андырган шөлдүг болуру чугула деп, ол саналдаан. Чазын удур андаргаш, чажын тараан баштайгы культураларга бодаарга күзүн чажын тарыыр кызыл-тастың гектардан дүжүдүмйи катап хөй болуп турар бүгү-зе районнарга курутта чер андарылгазын чорудар чорук гектардан тараанын нинти чыылдазын эвээжетпес, а көвүдедир дээрзин эш Лукьяненко чугаалаан. Ындыг байдалдар турда курутта андырган шөлдер чер ажылының бедик будүрүкчүлүгүн чүтле чавызатпас эвес, харын-даа бедидер апаар, чүге дээрге, курутта андырган черлер чемиичидилгелерниң ажыктының бедидеринин хары угда эң эки аргазы болуп турар.

Үрезин өстүрүп сайзырадыр совет селекционерлериниң ажылын бедин-биле үнелеп көргени дээш партияның Төп Комитединге, Н. С. Хрущевка чүректин ханызындан өөрүп четтиргенин П. П. Лукьяненко илергейлевишаан, чүрттүң бүгү районнарынга тааржыр тараа культураларының бедик продуктүүлүг чаа сорттарын эң кыска хуусаада тургузар дээш совет селекционердер бүгү-зе күзүн харам чокка бээрлер деп бүзүредиккен.

Ленинчи партияның кайгамчык улуг тургузукчу ажыл-чорудулгазы кол соруулгага — совет кижилериниң чаагай байдалын чайгылыш чокка бедидеринге бүрүн чагыртканын СЭКП Төп Комитединиң Пленуму база катап бүзүредиг көргүзүп турар-дыр деп, СЭКП-ниң Ленинград үлетпүр обкомунуң бирги секретары **В. С. Толстиков** чугаалаан. Химия индустриязын улам ынай көгжүдүнге Ленинградтың үлетпүрүмүн улуг аргаларының тодаргай чижектерин ол айыткан. Бүгүр кислотазын болгаш минералдыг чемиичидилгелерни будүрер талазы-биле чаа будүрүлге черлерин Ленинградчылар ажыглалга киирген. Чаа улуг будүрүлге чери — «Фосфорит» деп комбинат Пленумнуң будүрүлге фосфор дамганын хуусаа бетинде берип эгелээн. Неваның химия комбинадында суперфосфат будүрүлгезиниң комплексизин, Волховтуң алюминий заводунда ийи дакпыр суперфосфат цегин ажыглалга киирерин дүртедедир дугайында чаа хүлээлге алдынган. Чылда үш миллион ажыг тонна минералдыг чемиичидилгелерни будүрер талазы-биле чаа будүрүлге күүлерини ийи чылдарның дургузунда Ленинград хоорайга болгаш обласка ажыглалга киирген турар.

Капитал салыышкынныарының ажыглалын улам ынай экижидер дугайында айтырырларже онза кичээнгейни эш Толстиков уландырган. Төп план организациялары болгаш чер-черде ажылдакчылар бистер чоннуң акша-хөреңгилерин бодамчалыг чарыгдаар, рубль бүрүзүнүң дүрген дедир эгиттинерин чедип алыр ужурлуг бис деп, ол чугаалаан. Бо чугула негелделерни соолгу үеге чедир чамдыкта күүсеттенип турганы кончуг хомудапчыг-дыр. Чижээ, Волховтун алюминий заводунда барык белеп корпустар үр үеде ажыл чок аназа турып келген. Эдээп каш чаа заводтарда будүрүлгенин технологизазында болгаш шингээдип алыышкынында улуг четпестер бар, бо талазы-биле бистер бүрүлүг бис. Төлевилел болгаш эртем-шинчилел организациялары боттарының ажылын экижиккен турарынче угланган хемчегларин ленинградчылар ап турар.

Комплексиглиг шенелде базаларын тургузар дугайында саналды эш Толстиков киирген. Хөй эртем-шинчилел институттары болгаш химия будүрүлгезин моонгеттинген экономиктиг районнарга ындыг базаларны организастаары чугула деп ол санап турар. Химияның чаа кылыгларын ол базаларга болбаазырадып болүр. Оон түннелинде күүне хөй хөренгилерни камнап алыр болгаш эртем ажылдарын үлетпүрге шингээдип ажыглаарын дүргедеткен турүп болүр.

Төлевилел институттарынга удуртулганы экижидери болгаш төлевиледдерини шынары дээш, тудугнун ортаан чингедири база технологтуг чорудулгаларны шингээдип алыры дээш харыысалганы бедидери химия үлетпүрүн улам ынай көгжүдүнге улуг ужур-дузалыг болүр. Төлевилел институттары болза шаннадлы төлевилээшкинни дооскан соонда авес, а тудугну кылып төндүргенниң болгаш төлевилээн күүлерини будүрүлге черлерининг чедип алганының соолунде алыр ужурлуг деп санап турарын эш Толстиков онзалап демдеглээн. Төлевилел организациялары мактап шаннаарының чаа чуруму төлевиледдің шынарын бедидеринге база технологизаны сайзырангайжыдарынга идиглиг болүр деп оратор санап турар.

Чеди чыл планының чылдарында химияның машина тудуунун хемчээли Ленинградтың будүрүлгелеринде 12,5 катап өскен. Химиктерниң чагыларын хоорайның улуг заводтары күүседип турар. Химия дерилгелерни будүрүп үндүрер талазы-биле чыл программазын хөй заводтарның коллективтери СЭКП ТК-ның Пленумунга алдар кылдыр хуусаа бетинде доозупкан. Вискоз торгузун болбаазырадып кылыр талазы-биле Ленинградка будүрген чаа машинаны Н. С. Хрущев бедии-биле үнелеп көргеи. Ол машина болза аргыыр, чедир кылыр, кургадыр болгаш чамдыкта көрүнгеи, ынчаарга бистиң областың химиктери 51 хуу чедир көвүдедирин чедип алганнар. Ол-ла үениң дургузунда чаа продукциянның чүс ажыг хевирлерин чогаадып, шингээткен. Химия үлетпүрүнүң ажылдакчылары бо чылын база эки ажылдааннар. Нинти продукция будүрер талазы-биле чыл планын олар Пленумнуң ажылы эгелээн хүнде күүседиккеннер.

Оон-биле чергелештир, химияга капитал салыышкынныарының хөрөнгилерин чыл бүрүде областа чедир шингээдип албайн келгенин эш Ефремов чугаалаан. Ынчангаш чаа будүрүлгелерни ажыглалга киирениин хуусааларын уздыр ужурга чазак таварышкан. Эргежок чугула чиг-эт-биле чогуур үезинде хандырбаан ужурунда будүрүлге күүлерни эчизиигге чедир ажыглаттынмайн турар. Оон-биле холбаштыр химия заводтарын доктаамал ажылдаткан турар дугайында саналдарны өөренип көөрүн республиканың күрпланындан болгаш улус ажыл-агый көвүделиндеи оратор дилээн.

Химия индустриязын сайзырадыр программаны чедиишкинниг күүседиринге үлетпүрүнүн курлавырларын улам боттуг ажыглаарының эргежок чугулазынче эш Ефремов бодунун саналынга улуг киичээнгейни угландырган.

Химия индустриязын хөгжүдер талазы-биле бистиң чуртувуста улуг ажылдың кылдыгнанын Калинининиң дүк тон кылыглар будүрер комбинадының директорү **В. Н. Михайлов** демдеглээн. Калинин областың чижээнден-не анаа бүрүн бүзүреп болур. Кылымал торгуну, вискоз штапельди, эң быжыг чоон хендирни, кылымал алгыны, плёнка материалдарын, полиграфия будуктарын болгаш еске-даа хөй түүлерни будүрүп турар.

Комбинат чылда 5,7 миллион метр поогу будүрүп шыдаар. Анаа волокноларны химия волокнолары-биле холуштур болбаазырадыр амгы үениң техниказы-биле бистиң комбинат хандыртынган деп, оратор чугаалаан. 50 ажыг хуу синтетиктиг волокно холумактыг бедик шынарлыг поогерии будүрүп болур бис.

Комбинаттың ажылдакчыларының 86 хуузу дээди, ортумак болгаш долу эвес ортумак эртеминг болуп турарын оратор дыынаткан. Хөй ажылчыннар дээди өөредилге черлеринде, техникумнарда болгаш ажылчын аныяктарның школаларында өөренип турар. Ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның бедик билиглиг болгаш культурлуг болуп чоруу нарын техниканы кыска хуусаада шингээдип алыр болгаш чаа пестерни будүрүп эгелээр арганы берген, СЭКП ТК-ның Пленумунга алдар кылдыр чарыштыкалининчилер калбартышаан, чедир кылыр фабриканы октябрьда ажыглалга киирген, бирги квартал-биле домейлээрге продукция будүрерин үш катап көвүдеткен. Чарыштыкоммунистер болгаш комсомолчулар баштап турар.

Дүктеи продукцияны кылыр будүрүлгелерге эң-не сайзырангай дериглерни машина тудукчулары будүрүп үндүрер хүлээлгелиг, ындыг дериглер быжыг, чараш пестерни кылыр арганы бээр. Бо чылын бир миллион метр поогу будүрдүвүс, а келир чылын беш миллион ажыг метрни бээр бис деп, В. Н. Михайлов оон ынай чугаалаан. Ол дээрге, ук будүрүлгениң кажан-даа кылып көрбээн эң ыяы шынарлыг продукциязы болүр. Комбинаттың түскай эртемниглери боттарының күжү-биле пестерниң 138 хевирлерин чогаатканнар. Москваның улус ажыл-агый көвүделиниң дүк болгаш торгу пес үлетпүрүнүн эргелелинге болган соолгу чогаадызга көвүделиниге бистиң чаа пестеривистиң 19 хевирлерин киирген. Оларның хөй нуруузун бедиибиле үнелээн.

Химияның улам ынайгы өзүлдезин дээш, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Программазын амыдыралга дүрген-не чедиишкинниг боттандырар дээш демиселге бүгү күштерин болгаш билинн Калининиң областың ажылчы чоннары бээр дээрзин ленинчи Төп Комитетке, Никита Сергеевич Хрущевка дамчыдарын олар бистерни СЭКП ТК-ның Пленумунче үдевишаан, биске чаган деп, эш Михайлов медеглээн.

Казахстан чоокку чылдарда чурттүн химия индустриязының улуг төптеринин бирээзин болгаш турар. Фосфорит рудазының кайгамчык байлак черлери республикада бар. Чангыс Кара-Таунун курлавырлары будун чартык миллиард тонна фосфорит болуп турар, ол курлавырлар Казахстанның, Ортаакы Азия республикаларының болгаш барыын Сибирьниң кедээ ажыл-агыйынын фосфор чемиичидилгелерге хереглелин хандырып шыдаар.

Казахстанның химия үлетпүрүн хөгжүдериниң перспективаларын, республиканың будүрүлгелериниң, тудугларының, эртем болгаш төлевилел организацияларының амгы үеде шиитпирлеп турар айтырыгларын Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **И. Юсупов** бодунун саналынга чугаалаан.

Республикага минералдыг чемиичидилгелерни будүрерин шиитпирлиг көвүдедирин көрдүнүп турар. 1970 чылда ындыг чемиичидилгелерни будүрери барык-ла 10 катап өзер. Ийи дагын суперфосфаттың ийи, фосфор дузунун үш, азот-туктун ийи заводтарын тудары планнаттынган.

Чаа тудуг организацияларын тургузар, ам ажылдап турарларны быжыглаар херекти химияны сайзырадырының улуг программазы негеп турар деп, эш Юсупов демдеглээн. Ол бүгү тудуг организацияларын мергежилдиг кадрлар-биле хандыры, чаа техника-биле чепсеглээри эртежок чугула. Химия үлетпүрүмүн улуг будүрүлгелери турар чаа районнарга тускайжыткан тудугмонтаж организацияларын организастаарын Казахстанның Компартиязының ТК-зы болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели планнап турар. Тудуг индустриязының будүрүлгелерин анаа иемей организастаар.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдеринге четпестерни эш Юсупов айыткан. Тудуг черлерин төлевилел-смета документациязы-биле чогуур үезинде хандырбайн келген. Ол чорук чаа тудугларны ажыглалга киирер хуусааларны уздып турар. Тудуг чоруп турган үеде төлевиледдерге хөй санныг эдиглерни киирип турар. Төлевилел организацияларының ажылын үндезини-биле аде тургузары негеттинип келген деп, эш Юсупов онзалап айыткан. Химия үлетпүрүнүн будүрүлгелери калбарган черлерже төлевилел организацияларын улам чоокшуладыр херек.

Кыска хуусаанын дургузунда Казахстанда хөй чаа черлерни шингээдип алган. Тарылга шөлү 9.700 муң гектар турганындан 32 миллион гектар чедир калбарган. Республиканың күр черлер районнары күрүнеге 4 миллиард ажыг пуд бараанныг тараапы, 2700 муң тонна эттги, бешмиллион ажыг тонна сүттү киирген-нер. Күр черлер районнарынга чоруткан улуг ажылдың дугайын, чүрттүн чөөн чүк районнарынга чаа күр болгаш курукнан черлерни шингээдип алырынче бистиң партиявыстың угланышкынының шынныын ол чорук бадыткаан.

Хөрүнүң болбаазырадып ажылдаарының чаа системазын, анаыс черлерни шингээдип, минералдыг чемиичидилгелерни, үнүн камгалалының химиктиг чүүлдерин ажыглап турган, республикада байлак чер ажылдыг районнарга тараа культураларының гектардан дүжүдүн чоокку чылдарда ортумаа-биле 13 центнер чедирип, а тарааны будүрерии—1 миллиард 730 миллион пуд, оон иштинде Күр чер крайынга—1.300 миллион пуд кылдыр хандырын болурун саналшкыннар көргүзүп турар деп, оратор үламчылап чугаалаан.

Суггарылга системазының чаа түдүүн чорударының күсели-биле суггаттыг шөлдерни улуг хемчээлдерге калбартыр арганы Казахстанның суг болгаш чер курлавырлары берип турар. 1970 чылга чедир 1200 муң гектар суггаттыг шөлдерни немей калбартыр, а суггаттыг нинти тарылга шөлдерин 2,5 миллион гектар чедирер боттуг арга республикада бар.

Республиканың бүгү партия организациязының, кедээ ажыл-агыйның бүгү-ле ажыл-ишчилериниң кичээнгейин кедээ ажыл-агый продуктуларын будүрерин келир чылын-на шиитпирлиг көвүдедирин хандырарынче амгы үеде үзүлгелеп алыр болгаш ону амыдыралга боттандырар дээш, Коммунистиг партияның бүгү улустуң демиселинге бис база-ла шыдажыр шаавыс-биле киржир бис — деп, ол механизатор өөрүмүң мурнундан хүлээнген.

— Акы-дүнмалышкы хөй национадарның төлээлекчилери бистериниң тудуп турарывыс бо будүрүлге бодунуң ужур-дузазының-даа, чүртка бээр продукциязының-даа талазы-биле СЭКП ТК-ның амгы Пленумунда чугаалажып турар айтырыгга дорт хамаарылгалыг — деп, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың хоочун бызаңчызы болгаш дашчызы **Монгуш Дартаоол** биске дыынаткан.

— Шынап-ла, даг-дүгү арыглаар фабрика удавас ажыглалга киргеиде, оон чүтле кол продукциязы эвес, харын оске бүгү ылгаттынган продуктуларын база-ла химия үлетпүрүнге чугула хереглеттинер чиг-эт болуру чугаажок деп бодаар мен. Ынчангаш бүгү-эвилел ужур-дузалыг бо чугула будүрүлгениң түдүүн дүрген доосказ, ажыглалга киирери — бистиң амгы хүндүлүг соруглавыс ол.

Чазактың доктаатказ хуусаазы — бо чылдың декабрь 25-те фабрика түдүүнүн бирги эзлчээн өске бүгү комплексилер-биле кады доозар дээш, бистиң бүгү тудугжуларывыс бо хүннерде эң күжениишкинниг демиселди үргүлчүлеп турар. Сөөлгү каш хоюктардан бээр аажок соок хүннер эгелезе-даа, бисте тудуг ажылдарны калбак фронт-биле түлүктевишаан. Кандыг-даа соок кыш, кандыг-даа бергелер бистиң маадырлыг тудугжуларывысты бичии-даа ундарадып шыдавайн турар. Шынап-ла, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга белеткелдиң үези болгаш оон ажылының амгы хүннериниң тудугжулар бистерий маадырлыг күш-ажылче онза сорук кирген болгаш бистиң аравыска чарыш кажан-даа ол хире күштүг калбарып көрбээн. Бистер ам кылган ажылдың чүгле тергиин эки шынары дээш минуталар хемчээли-биле чаржыр апарган бис.

Мен бо комбинатты тудуп эгелээнинин баштайгы хүннеринден бээр маңаа ажылдап келдим. Бо чылдың ийиги чартыындан эгелеп фабрика тудуунун столяр ажылынче шилчээш, амдыгаа чедирле күжениишкинин-биле ажылдавышаан бис. Оон башка хоржок. Бистиң ажылывыстың дүрген темпизиндеи фабрика тудуунун бирги эзлчээнин чедиишкинниг доостуру биче эвези-биле хамаарылгалыг. Даг-дүгү арыглаар фабрика тудуунун бирги эзлчээн чогуур хуусаазында ажыглалга киирер болзувусса, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлерин амыдыралга боттандырып эгелээнивис ол болүр деэрзин бисте тудугжу бүрүзү бедин-биле медереп турар — деп, ол төнчүзүнде чугаалаан.

Изии-биле деткип тур бис

Бистиң чуртка химия үлетпүрүн дүрген сайзырадыр дугайында айтырыгны шиитпирлээри-биле бодунун ажылын үргүлчүлеп турар СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга хамаарыштыр саналдарын алыры-биле бистиң редакция республиканың чамдык черлериниде ажылчы чон-биле телефон дамчыштыр чугаалашкан.

Бистиң чугаалашканывыс кижи бүрүзүле айтырыгның амгы үеде онза чугулазын ханызы-биле медереп, ленинчи партияның Төп Комитедии мону чогуур өйүнде көдүрүп үндүргенин бүрүнү-биле үүлдүгээмүшаан, химия үлетпүрүн шакпын хөгжүдер талазы-биле көрдүнүп турар хемчегларнин практиктиг боттанылгазы коммунизминиң тиилелгезин улам чоокшуладыр дээрзинге долу бүзүреидин илередип турарлар. Бо-дур, ындыг бодаддарның чамдыктары.

«Шекпээр» совхозтуң механизатору **Максим Монгуштуң** чугаалааны болза:

— «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый будүрүлгезин көдүрерининг болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезининң эң чугула үүлү» деп, эш Н. С. Хрущевтүң Пленумга кылган долу анализтиг, ханы уткалыг илеткелин радио дамчыштыр дыңнаваш, кижининг сагышсеткили өөрүшкү-биле шынап-ла долдунуп келир-дир. Ындыг болбастың аргажок. Химия үлетпүрүн шакпын сайзырадыры дээрге-ле, көдээ ажыл-агыйгэ хөй-хөй тонна чемиичидилгелерни бээри, оон ачызында бүгү культураларның гектардан дүжүдүн чоокку чылдарда ортумаа-биле 13 центнер чедирип, а тараанны будүрерии—1 миллиард 730 миллион пуд, оон иштинде Күр чер крайынга—1.300 миллион пуд кылдыр хандырын болурун саналшкыннар көргүзүп турар деп, оратор үламчылап чугаалаан.

Суггарылга системазының чаа түдүүн чорударының күсели-биле суггаттыг шөлдерни улуг хемчээлдерге калбартыр арганы Казахстанның суг болгаш чер курлавырлары берип турар. 1970 чылга чедир 1200 муң гектар суггаттыг шөлдерни немей калбартыр, а суггаттыг нинти тарылга шөлдерин 2,5 миллион гектар чедирер боттуг арга республикада бар.

Республиканың бүгү партия организациязының, кедээ ажыл-агыйның бүгү-ле ажыл-ишчилериниң кичээнгейин кедээ ажыл-агый продуктуларын будүрерин келир чылын-на шиитпирлиг көвүдедирин хандырарынче амгы үеде үзүлгелеп алыр болгаш ону амыдыралга боттандырар дээш, Коммунистиг партияның бүгү улустуң демиселинге бис база-ла шыдажыр шаавыс-биле киржир бис — деп, ол механизатор өөрүмүң мурнундан хүлээнген.

— Акы-дүнмалышкы хөй национадарның төлээлекчилери бистериниң тудуп турарывыс бо будүрүлге бодунуң ужур-дузазының-даа, чүртка бээр продукциязының-даа талазы-биле СЭКП ТК-ның амгы Пленумунда чугаалажып турар айтырыгга дорт хамаарылгалыг — деп, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың хоочун бызаңчызы болгаш дашчызы **Монгуш Дартаоол** биске дыынаткан.

— Шынап-ла, даг-дүгү арыглаар фабрика удавас ажыглалга киргеиде, оон чүтле кол продукциязы эвес, харын оске бүгү ылгаттынган продуктуларын база-ла химия үлетпүрүнге чугула хереглеттинер чиг-эт болуру чугаажок деп бодаар мен. Ынчангаш бүгү-эвилел ужур-дузалыг бо чугула будүрүлгениң түдүүн дүрген доосказ, ажыглалга киирери — бистиң амгы хүндүлүг соруглавыс ол.

Чазактың доктаатказ хуусаазы — бо чылдың декабрь 25-те фабрика түдүүнүн бирги эзлчээн өске бүгү комплексилер-биле кады доозар дээш, бистиң бүгү тудугжуларывыс бо хүннерде эң күжениишкинниг демиселди үргүлчүлеп турар. Сөөлгү каш хоюктардан бээр аажок соок хүннер эгелезе-даа, бисте тудуг ажылдарны калбак фронт-биле түлүктевишаан. Кандыг-даа соок кыш, кандыг-даа бергелер бистиң маадырлыг тудугжуларывысты бичии-даа ундарадып шыдавайн турар. Шынап-ла, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга белеткелдиң үези болгаш оон ажылының амгы хүннериниң тудугжулар бистерий маадырлыг күш-ажылче онза сорук кирген болгаш бистиң аравыска чарыш кажан-даа ол хире күштүг калбарып көрбээн. Бистер ам кылган ажылдың чүгле тергиин эки шынары дээш минуталар хемчээли-биле чаржыр апарган бис.

Мен бо комбинатты тудуп эгелээнинин баштайгы хүннеринден бээр маңаа ажылдап келдим. Бо чылдың ийиги чартыындан эгелеп фабрика тудуунун столяр ажылынче шилчээш, амдыгаа чедирле күжениишкинин-биле ажылдавышаан бис. Оон башка хоржок. Бистиң ажылывыстың дүрген темпизиндеи фабрика тудуунун бирги эзлчээнин чедиишкинниг доостуру биче эвези-биле хамаарылгалыг. Даг-дүгү арыглаар фабрика тудуунун бирги эзлчээн чогуур хуусаазында ажыглалга киирер болзувусса, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлерин амыдыралга боттандырып эгелээнивис ол болүр деэрзин бисте тудугжу бүрүзү бедин-биле медереп турар — деп, ол төнчүзүнде чугаалаан.

ЧЫЛ ПЛАНЫН КҮҮСЕТКЕН

Туранның райүлетпүр комбинадының коллективи СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажыттынганынга алдар кылдыр нинти бараанның продукция будүрерининг чыл планын дуусаа бетинде күүседипкен. Чыл төнчүзүнге чедир ам-даа 30 муң рубльдиң продукциязын немей бээр деп комбинаттың коллективи шиитпирлээн.

Ак-Довуракты онза чүүлә тудуундан

Хоочун тудугжунуң бригадазы

Фабрика тудуунуң участогунда үш наът бамыңның ишти, даштында ажыл дээрге изиг-түлүк хайныккан, Шын ол администрация-хандырыгга комбинадын декабрь 25-те ажыглалга киирер дээш ийи чүс ажыг кижи ажылдап турар. Оларның чамдыызы бо улуг тудугну дүрген-не ажыглалга киирери дээш Кызыл хоорайдан болгаш Хову-Аксыдан, Кызыл-Мажалыктан келгилээн.

«Коммунал тудугнуң» Кызыл-Мажалык участогунда Ооржак Дамбаевич Хаажыктың ирейге удурткан комплексилиг бригада ноябрь айның 14-тен эгелеп администрация-хандырыгга комбинадынга ажылдап эгелээн. Хоочун тудугжунуң удуртkан бригадазы 20 кижиден тургустунган. Олар ажыл-ишке немээ-шалып, балды тутса бызаңнар, шевер чазаныр, маска тутса узаныр, печка салыр, дашчы, штукатуржу дээш наш чүүл тускай мергежилдиг, шынап-ла ыылбас чүвези чок алдын холдарлыг улус. Олар бо комбинатта эртен дең бажындан эгелээш, орай дүн дүшкүжеге чедир ажылдап —эжик хаалгалары кылып, сөңгалар чаактары эптеп, шала кылып, печкалар салып турарлар. Бригаданың кежигүннери аныяк кыстар Диизеңмаа биле Алдын-кыс районда шыырап дээн штукатуржулар. Бригаданың кижилери Кызыл-Мажалыкка тудуг кылып тура, эң-не хой түңнүг ажыл төлевирин ажылдап ап турганнар. Амгы үеде оларның кылып турар ажылының төлевири эвээш болза-даа, олар аңаа өпелевейн, бо улуг тудугну айыткан хуусаазында доосчуру дээш, боттарының моогаар-шылаарын безин уттупкан ажылдап турарлар.

Ооржак Дамбаевич Хаажыктың хары ам 60 чедип турар. Ол кончуг аныяндан тура-ла бызаңнап, чазанып эгелээн. Оон тудушпаан тудуглары, чазанып кылбаан ажылдары Кызыл хоорайда болгаш Барыын-Хемчикте ховар. Тывага эң баштайгы хой наът даш тудуглар болур Советтер бамыңын, Кызылдың № 2 школазын болгаш өске-даа чуртталга бажыңнарын тударынга бодунуң улуг-чаагай үлүг-хуузун киирип, бригадирлеп -даа, прорабтап-даа ажылдап шаг болган. Оон соонда ол Кызыл-Мажалыкка чедип келген. Аңаа келгеш школаның, эмнелгениң, чурттаганың, үлетпүр бүдүрүлге, албан организация черлериниң тудугларын шуптузун-на кылышкан.

—Ооржак Дамбаевич Кызыл-Мажалык суурда бүгүле тудугларны кылчып, кончуг буянныг херимти бүдүрүшнең ирей-ле болгай — деп, оон дугайын бригаданың бир кежигүнү чугаалады.

О. Д. Хаажык ирей «Коммунал тудугнуң» мурнакчы тудугжуларының бүрээзи. Оон шаңнаттырган мактаалга, хүндүлел биширге безин ол ашкан.

Шимээн чок-ла барган

Бистиң чуртувустуң культура туружуушкунунга, чоннуң коммунистиг кижизидилгезинге канчаар-даа аажок онза чүгүла улуг айтырыгны чугаалажып көрген, СЭКП ТК-ның июнь Пленуму болуп эрткенден бээр чартык чыл чедип турар. Пленум соодунде бистиң чуртувустуң идеология фронтузунга канчаар-даа аажок чаа, улуг өскерлиишкиннер болуп, партия Төп Комитединиң июнь Пленумунуң доктаал-шиитпиринiң күүселдези дээш ажыл хайныгып, чаа-чаа чедиишкиннер чедип алдыныш турар.

Культура-чырыдыышкын албан черлери база-ла боттарының ажылын июнь Пленумунуң шиитпиринге үндезилеп, чаазы-биле эде туружуп, дыка хөй культура албан черлери чонуун культурлуг дыштанылгазының ёзулуг одаа болу берген. Идеологтуг ажылга чаа улуг чедиишкиннер дээш ажыл хайныгып турда, Ак-Довурак суурда ийи клуб боттарының ажылын мынчага дээр чаазы-биле эде туружуп албаан. Бүгү-эвилелге онза чүгүла улуг тудугну туружуп турар муң-муң кижилериң культурлуг дыштанылгазының ёзулуг одаа болуп шыдавайн турар. «Тудугжу» дээр клуб чонга чүгле кино көргүзүп, анда-хаяа танцы кежээлери эрттирери-биле кызыгаарлаттынган, культура-массалыг ажылдарның янзы-бүрү, солуун хевирлерин шуут кылбайн турар. Харын-даа ноябрь 22-ден эгелээш, декабрь 5-ке чедир аңаа кино безин шуут үнмейн, хаалгыг турган. Клубта чүгле 244 олут бар болганда Ак-Довурак суурда чурттап турар он дөрт муң хире кижилер чаа кино келирге, ону шуптузу көрүп шыдавайн баар.

Бо чайга дээр-ле аңаа бот-тывыңгыр уран чүүлдүң бөлгүмнери доктаамал ажылдап, чонга солуун көнперттерни, шиилерни көргүзүп келген болгай. Бот-тывыңгыр уран чүүлдүң республика көрүлдезинге безин ак-довуракчылар бирги черни алган. Республика көрүлдезинге чедир динмирең-динмирең, ол көрүлдеге бирги черни алгаш, бот-тывыңгыр уран чүүлдүң бөлгүмнери шимээн чок-ла барган. Уран чүүл удуртукчузу Л. Шапошникова бөлгүмнериниң ажылын катап диргизериниче сагыш салбайн «баян ойнап бээр кижи чок-тур» — деп сыдап алгаш, аңаа олуруп берген. Клуб эргелекчизи В. Нелюбова баянист чогунга чылдагаанналаш, культура-массалыг ажылдарны чорударының дугайында амдыгаа дээр хемчег албайн турар. Бот-тывыңгыр уран чүүлге талантылыг эныктар Ак-Довурак суурда дыка хөй. Оларны уран чүүл бөлгүмнериниң ажылынче хаара тудуп, культура-массалыг ажыл чорударынга даянып күш кылып алыры чүгле клуб эргелекчизи Нелюбова болбаан уран чүүл удуртукчузу Шапошниковадан хамаарыжып турар.

Ак-Довурак суурунуң аныяктары боттарының хөстүг шактарын чалгаарынчыг кылдыр эрттирип турарлар. Орук тудуг эргелелинге хамааржып турар клуб чүгле байырлал хүннеринде ажыттынар апарган. Чон ортузунга идеологтуг ажылды чорударының даянып чери болур клуб ажылы шак мындыг багай болуп, улуг тудугнуң кижилери боттарының хөстүг шактарын чалгаарынчы-биле эрттирип турда, ында партком (секретары эш Коганков), тудугнуң профсоюзтың комитеди (даргазы эш Туниқын), комсомол комитеди (секретары эш Сергеев) багай хемчег ап турар. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинiң начальнигги эш Цодиков тудугжуларының культурлуг негелдезинче база-ла кичээнгей салбаан. Клубтуң септелгезин бо чылын кылбаан. Оон иштинге кире бээрге ханаларың болгаш дээвириин довурак-доозун шыпкан, иштики болгаш даштыкы каастарга шимелдези дыка

Эш Гордеевтен айтырыг

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуунга ажылдаары-биле комсомолчу путёвка ёзугаар бистер 10 комсомолчулар Улуг-Хем районнуң Эйлиг-Хем суурдан 2 ажыг неделя мурнунда келген бис. Бистиң аравыстан 4 кижи дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының эш Способин удуртkан бетон пегизиге кээп ажылдай берген бис. Цехтиң янзы-бүрү ажылдарында кыпсын ажылдап турар бис.

Ындыг-даа болза бистиң таарымчалыг эки ажылдаарывыска чамдык бергелер таваржып турар апарган. Чүл дизе, бээр чоруур мурнувуста «Шын», «Тувинская правда» солуннарда бижип кааны болза, улуг тудугга чаа келген кижилерниң чурттаарынга, ажылдаарынга болгаш өөренирнге бүгү-ле байдалдарны таарыштыр тургускан, харын-даа чаа келгеннерге, чижээ, шеригден халажып келгеннерге дузаламчы кылдыр 60-60 рубльди, өске аныяктарга 30-30 рубльди бээр, оон ынай ажылдап кедер тускай хептерни база бээр дээн болган. Ынчангаш бис бээр чоруурувуста боттарывыстың күскү идик, хевирнистен өске хеп албайн келген бис. Солуннарга чарлап дыпнатканы ышкаш, таарымчалыг байдалдар херек кырында мында чок болду. Бис келириивисте каяа-даа чылыг турган. Ам күскү хевивис-биле кыштың уткуп алган, ажылдап тур бис.

Бис-биле кады келген, улуг тудугнуң өске объектилеринде ажылдай берген өөрүвүс шуптузу хеп-биле бүрүн хандыртынганнар. Ынчаарга бистиң ажылдап турарывыс дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының бетон пегизиниң мастери эш Способинден болгаш ылангыя ол комбинаттың начальнигги эш Гордеевтен ол дугайында негелде кылырывыска, дыннаан, дынналаанны-даа билдинмес, дөрт харыы бербейн турарлар.

Чурттап турар бажыңывыста радио чок. Солун, сеткүүл деп чүвениң барааны-даа көзүлбес. Библиотекада төп солуннардан өске «Тыванын аныяктары», «Ленинчи орук» солуннар база чок. Оон ынай бажыңывыста чем кылыр таарымчалыг кухня база чок. Ындыг байдалдыг чурттап, ажылдап турарлар, тудугда чүгле бистер эвес бис. Бистиң бо негелдевисти кажан хандырып бээр силер, эш Гордеев?

М. КЫРГЫС,
Н. АДЫГ-ТҮЛҮШ,
бетон пегизиниң ажылчыннары.

Тудугжуларга

Шин чогаалчызы, артист В. Көкоолдуң «Самбажмык» деп шиирзин республиканың Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнарының ажылчы чонунар, интеллигенциязы, колхозчулары, студенттери төөгүнү төөгүп турар шин «Самбажмыкты» Ак-Довурак суурга көргүскен. Бүгү-эвилелге онза чугула улуг тудугну тудуп турар кижилер ону кайгамчык улуг сонуургалбиле көргеннер. Ак-Довурак суурнуң клуву чүгле 244 олуттуг болганда дыка хөй кижилер шиирни көрүп күш четтикпейн барган.

— Каяа-даа баарга, чон шиирни дыка-ла сонуургап, улуг үнелелдиг бээр боор чүве-дир. Чон бо шиирни кам-даа катап көрүп күзеп турарлар. Чадгыс көргүзүг-биле чонуң сонуургалын хандырары берге-дир. Бистиң артистер канчаар-даа аажок улуг күжениишкин-биле ажылдап турар. Ам канчаар, чон шиирни сонуургап турар болганда, хүнде бир чергe 2, 3 чедир ойнап турар-дыр бис—деп, артистериң удуртукчузу, РСФСРниң алдарлыг артизи Н. Кысыгбай чугаалады.

Дуржулгалыг бригадир Александра Попованың удурткыны малярлар-штукатуржулар бригадазы тудуг болганга күш-ажылдың бедик будүрүкчүлүүн болгаш ажылдың бедик шынарын көргүзүп турар.

ЧУРУКТА: «Кызыл тудуг» эргелелиниң малярлар-штукатуржулар бригадазының бригадири А. М. Попова.

Фото В. ЛУГКОВТУУ.

Делгем орукче базымнар

ШКОЛАЧЫ, студент чылдар, дүвүренчит, девиденчиг шылгалдалар эрте бергени барык билдиртпейн барган. Мурнунда бо бичиижек ак бажыңга школа турда, Викторну башкы бир-ле дугаар партага олуруп, ном, дептерни берген болгаш «А» деп үжүктү, баштай адалып, номчуур, бижиир кылдыр өөредип каан-на болгай. Мында бүгү-ле чүве аңаа эргим, чоок. Ол билип келирге-ле Хайыраканның кайын тура илдең көстүп турар шогжагар ак сүүрлери, Улуг-Хаяның Улуг-Хемге чугдунуп чыдар бизең чалымнары-даа, Калбак-Хадының чай, кыш чокка ногаан чыдар аргазы-даа ышкаш мындыг турганнар.

Викторнуң маңаа чок турганының сөөлгү каш чылдарында болган өскерилгелерни санап четпес. Ол бодунуң черинде чооктагы чаа-ла бичии семдер баштыг оол чораанны дег эвес, институт доозкан башкы болуп, чааскаан эвес эштиг — салым-чаланың кадыл, бүгү чуртталгазында кады ажылдаар, чурттаар деп бады сөзүн солушканы, боду ышкаш бөдүүн, база студент турган, кады доозканы кыс — Оюн Ак-кыс-биле кады келген.

Чоокта чаа-ла бо черге улуг кара хараганнар аразында кидис өглер түренгизинден боттары безин чаштынган ышкаш, чүгле ырактан ыжы бурулаар. Түренги, көшкүн чораан оон ада-нези, төрел чону ам сууржуп амыдыралче шилчип, делгем, чырык сайгыгазының бажыңнарда чурттап, делгем кудумчуларлыг, садыг, эмнелге болгаш өске-даа албан черлерлиг сууруг болган. Викторнуң маңаа өөренип турган үезинде дег эртен арте, соок кидис өөнден ыракта бичии школаже өөренир дээш чоруур эвес, чылыг бажыңнарындан кожазында делгем школазынче уруглар кээп өөренир апарган. Кижилер боттары база-ла өскерилгеп: кижи бүрүзү бичии түрмек хуу ажылагыйы дээш эвес, нинтининиң, колхозунуң ажылы дээш, бир деминг ажылдап, чурттап турар. Бүрүнеден колхозка хөй магалыг техниканы берген. Ол техниканы башкарарынга колхозтуң бодунуң өөдарын база өөредип берген, ам олар варын машиналарның ээлери болган.

СЕН-ДАА, МЕН-ДАА каш чылдар мурнунда турганывыс ышкаш, студентилер эвес-ле болгай бис. Школага уругларны коммунистиг ёзуга өөредирп, кижизидери башкы болганда бистиң-даа, өскелериң-даа дөрт хүлээлгезидир. Бистер, коммунистер чүгле оон-биле кыызгаарланып олурар болзувусса таарыжыр бе?— деп Виктор Ондарович Бавуу-Сюрюң кадайынга чугаалаан.

— Адырам, сен чүнүң дугайын, кымдан айтыра бердиң, Виктор?— деп, Ак-Кыс Ашак-ооловна удур айтырган.

— Бодап көрем,— деп, ол кадайынга чоокшулап келгеш, сактыш алган планын бүдүрүкселиниден изигленип чугаалай берген,— бис амыдырал эвизин сүрер дээш кайнаар-даа барбас, мээң төрүттүнген черимге маңаа ажылдаар деп чугаалашканывыс ёзугаар ажылдап-даа турар-ладыр бис. А уругларны коммунистиг ёзуга кижизидер дээш школага чеже-даа улуг күш үндүрүп турувуста, улуг кижилериниң чамдыктарының культуразының, билиниң чавызы, ажы-чанының четпестери аңаа кайы хире салдарлыг болуп турар-дыр, чээ? Дүүн Бопуйнуң неви канчалды? «Уруум өөрензе, өөренмезе-даа домей-ле амыдырай бээр»—дээш, школадан уруун алгаш барган. Чок, мынчаар туруп болбас. Оларны база өөредир херек. Ак-кыс!

— Сээң саналың болза школага уругларның ада-иелерин база экпеп алгаш, өөредир апаар ышкажывыс чүл? Нинчаарга колхозка кым ажылдарыл?— деп, Ак-кыс ойнай, сылдай удур айтырган.

— Школага эвес-даа болза ыяавыла өөредир. Ажылдап турган өөренир апаар. Бистер база школага урокларны эрттиргеш, оларны өөредиил.

Виктор Ондарович биле Ак-кыс Ашак-ооловнаның аразында бажыңынга бир кежээ болган ышкыт чугаа таварылга эвес болган. Нинтилеп хөгжүддезинден чамдык кижилериниң хожудап каап, нинтининиң сагылга-чурумун үреэр, арага-дарыга хандыгар, күрүнеиниң, хөй-нинтининиң өнчүзүн тотчегээр, нинтиге ажыктыг ажылдан оспаксыраар, хуузунда өнчүзүн үрдүндүрериче чүткүүр, билиин бедидерин күзевее чоруу, оларның сеткилин хөлзедип турган. Колхозтуң ажылы бүрүнгаар хөгжүп-даа турза, колхозчу массаларның билиин кошкак болза, ол бурунгаар хөгжүдете шаптыхтап турган. Кол оруктан шала азыксап турарларны дүрген шын орукка киирип, оларга бодунары-биле дузалаары аныяк башкыларга база бүрүн хамааржыр дээрзин медереп билип турган.

Бодунуң кады ажылдап турар эш-өөрү-биле аларп үр сүмележип келгеш, Виктор Ондарович суурга интеллигенция чөвүлелин туружазары-биле партия организациязының бодунуң саналын киирген. Партия организациязы ол эгелекчи саналды дораан деткээн болгаш Жданов аттыг колхозтуң Ийи-Тал суурунга интеллигенция чөвүлели нинчаар тывылган. Баштай оон ажылынга четпестер, чазыгларда туружаан, оларны ажыл-херек кырынга эдип ап турганнар. Чамдык кижилер шала чигзинип турза-даа, чөвүлелдиң удуртукчузу Бавуу-Сюрюңүң болган оон эш-өөрүнүң кызымаккай ажылының база партия, комсомол, хөйнинти организацияларының деткимчезинiң ачызында чөвүлел бодунуң көскү түннелдиг ажылдары-биле чонуун идегелип болгаш хүндүткелин чаалап ап шыдаан.

СУУРНУҢ чонунуң амыдыралындан чаңгыс-даа айтырыг интеллигенциянын киржилгези чокка эртпейн турар апарган. Чон боттары-ла оон чорудуп турар массалыг ажылдарынга, идепкейлиг киржип, лекция, беседаларга, кежээки школаларга, ажыгбүрү болгумнерге массалыы-биле киржип турар. Партийжи-политиктиг, тайылбыр-массалыг ажылдар ам оларга күзенчиг болуп, кижи бүрүзү оон чыдып калбазын оралдажыр апарган.

Интеллигенция чөвүлели колхоз баштаар чери-биле сүмележип турган, хөй-нинтининиң күжү-биле эки клубту туттуруп алырын чедип алган болгаш оон иштин, даштын чугайлаар, арыглаап аштаар, лозун, плакаттар, стендилер-биле дерип шимээр ажылдарны боттандырган. Клубтуң ажылын чөвүлелдиң кежигүнү, комсомолчу Байыр-оол Чодураа күзедиин-биле башкарып, ону чонунуң ёзулуг дыштанылгазының, культуразының төвү болдуруп шыдаан. Клубта «Бистиң шолбанарывыс» деп эгелиг ийи стендиде сазынчы Кыргыс Докпак, механизаторлар Малбык-оол, Төмүр-оол, кадарчы Нем-Хуурак болгаш оскелериниң-даа ажылынын дуружулгазын көргүскен. Республиканың, районнуң болгаш колхозтуң ажыл-агый талазы-биле сорулталарын делгерентей көргүскен. Клубта башкылар, звеньер болгаш колхозчу аныяктарның боттывыңгыр уран чүүл бөлгүмү доктаамал ажылдап, колхозтуң бригадаларынга, фермаларынга болгаш чоок кавынын чонунга концерттерлиг аладап барын турарлар. Салым-чаланың бот-тывыңгыр артистер районнуң уран чүүл көрүүделериниге дөрт удаа бирги, ийиги черлерни ээлеп, спорт талазы-биле 2 дипломнарны алганы ийи-талчыларның бот-идепкейжи чоруун хереченип турар. Культура албан черлериниң районга болган көрүлдезинге ында клуб чоокта чаа бирги черни алган.

Чүгле өөредир болгаш сургазары-биле кыызгаарлаттынып болбас дээрзин аңыдырал бадыткап турар болганда, чамдык кижилерни сагылга-чурумга хөй-нинтининиң күжү-биле кижизидериниң чугулазын чөвүлел база чугулаан. Виктор Ондарович боду башталып, эш-хуузунуң судунун, улусчу дружинаның ажылынга идепкейлиг киржип турганнар. Хамыктың мурнунда багай үүгедиглерни болдурбас талазы-биле баш бурунгаар тайылбыр ажылдарын олар чорудуп, оон эртикен таварылгаларны хөй-нинтининиң мурнунга тургузуп турганнар. Чижээ, колхозчулар Доржу-оол, Опук-оол, Чолдак-оол олар арагаалап алгаш, өг-бүлезинге төлеп чок үүлгедилер кылып турун бээрге, эш-хуузунуң судунга көрген. Эш-өөрүнүң чөптүг шииткели, үнелиг сүмелери оларга кайы хире дээштиг дуза чедиргенинiң барымдаазы — ам олар эттингеп, колхозта идепкейлиг ажылдап турары болур. Опук-оол ам механизатор, ВЛКСМ комитединиң кежигүнү, бот-тывыңгыр уран чүүл болгумунуң идепкейлиг киржикчизи апарган. Мурнунда өг-бүлезин үрээриниге чедип турган Чолдак-оол Ондар биле Балдинмаа ашак, кадай ам эки наймаалыг чурттап, колхозта багай эвес ажылдап турарлар.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ эң эки пропагандистериниң бирээзи болуп, Москвага экскурсиягa чораап корун, билип алган чүүлдерин эш Бавуу-Сюрюң чүгле ашөөрүнге сонуургадып, дамчыдып берген эвес, оон хой кезиин бодунуң хой-нинтичи ажыл-херээнге база ажыттаан. Ол ыяштан Ленинград областтың Мельниково суурдың интеллигенция чөвүлели-биле олар үргүлүү харылзажып, ажылдың арга-дурумчулгазын солчуп турарлар.

Бо чөвүлел бодунуң туруп турарының үезинде культура ажыдыралдың талазы-биле эдээн ажылдарны кылган. Ынчалза-даа олар чедиишкиннерге доктаавас дээрзи билдингир. Чөвүлелдиң кежигүннери 1963 чылдың июнь 26-да үнген «Правда» солунда СЭКП-ниң Воронеж кодээ обкомунуң секретары С. Митрашкинниң үүлүп бодунуң удуртукчузунуң саналын ёзугаар чугаалажын көргеннер. Ол үүлдө Воронеж областтың «Найырал» колхозунда бүгүнитининиң өөредилге комбинадының ажыл-чорудулгазын, оон чедиишкиннерин чугаалап турар. Өөредилгенин бо чаа хевирин ажыглап турган, колхозчуларга чоокку чылдарда кодээ ажыгагыйның кол айтырыгларының талазы-биле билиглерин бээр соруулганы ында салган. Ийи-талчылар ол дуружулганы боттарынга шингээдип алырын шиитпирлээн болгаш бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп эгелээн.

Чурттуң өске-даа будуннарында чоруттунуп турары ышкаш, коммунистиг ёзу-биле ажылдап, чурттаарын база чедип алыр деп соруулга салдынган. Баштай ол бедик ат дээш демиселди чөвүлелдиң кол штаби — школа коллективинде эгелей берген. Ол школага чангыс катап кирген кижиле чогумчалыг корум-чурумну, арыг-сиилиг байдалды, бедик сагылга-чурумну дораан-на эскерип каар. Өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар талазы-биле ол школа районда эң дээрге деп санадып турарын оратор тодаргай чугаалаан.

Интеллигенция чөвүлелиниң кежигүннери Кыргыс, Оюн, Кускe, Байыр-оол, Опул болгаш өскe-даа активчилерни суурнуң чонну чоргаарал-биле адап турарлар. Олар чүгле суурга лекция, беседа кылып турар эвес, ырак одаларда малчыннарга барып, солуп болуушкуннар-биле оларны өөртүп турарлар. Соолгу айларда бизин янзы-бүрү темаларга 30 ажыг лекцияларны интеллигентилер номчаннар.

БЫЖЫГ тура-соруктуг, чонунга төлептиг бараан болган бо интеллигентилер боттарының ажыл-херектерин ёки кылып билир болгаш ону хөй-нинтининиңбиле эки дүүштүрүп турарлар. Оларның кижи бүрүзү өг-бүлелиг, хуузунда амыдыралдыг. Ынчалзыда чонга бараан болурунга ол бичии-даа моондак болбайн, харын өске эш-өөрге үлегер болуп, чүткүлүг чоркүче сорук киирип турар. Район Советиниң депутады Виктор Ондарович, партком кежигүнү Ак-кыс Ашак-ооловна оларның өг-бүлези ёзулуг-ла найырадыг, ажыл-ишчи өг-бүле.

Районда баштайгы интеллигенция чөвүлелиниң, оон үндезилекчилериниң болгаш удуртукчуларының чаагай ажыл-херектериниң дугайын допчу чугаалап турган, моон соңгаар ам-даа улуг чедиишкинниг болурун оларга канчап күзевес боор!

В. БЫШТАН-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ДЕПУТАТТАР СОҢГУКЧУЛАРДА

Кызылдың уруглар хүнзедир турар № 5 школазының делгем залынга соңгукчулар доодур олурушканнар. Хоорай Советиниң депутаттары-биле ол ужуражылга хуралын агитпункт эргелекчизи эш Порватов ажыткан.

Соңгукчуларга отчёт бээри-биле хоорайның сад кылдызының эргелекчизи эш Ю. Успенский сөс алган. Хоорайның үлетпүр будүрүлгези он айларның онаалдазын 105 хуу күүсеткенин, ол ышкаш бо чылын 300 өг-бүле чаа квартираларны алганын азы 13 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын ажыглалга кииргенин оратор онзалап чугаалаан. Эш Успенский бодунуң депутат ажылчорудулгазын соңгукчуларга илеткевишаан, хоорай Советиниң күүскомунуң чанында оон удуртуп турары административтиг комиссиянның ажылын допчулап чугаалаан. Ук комиссия бодунуң хуралынга чугула айтырыгларны чугаалажып турар. Хамаатыларның паспорт документилерин шын үндүр, кижи бижидиринге, хөй-нинтининиң коруи-чурумун сагыырынга хамаарышкан база өскедээ айтырыгларны комиссия шиитпирлеп, активке даянып алгаш ажылдап турар.

Каа-Хем суурда депутаттар болуунун удуртукчузу, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады А. Каплуновтуң чон-биле эки ажылдап турарын эш Успенский чугаалаан. Суурнуң чону чайын чечек тарыгазын, ыяш олуртулгазын организастыг чорутkан. Культура бажыңының амгы түүүн дүргедедир соруулгабиле аңаа чурттакчы чонунуң шеф ажылы бо-ла эгелей берген турары

Харыысалгалыг болур

Чөөн-Хемчик районнуң Ленин аттыг колхозунуң бода малын 11 кезек, шээр малын 23 кезек черге кыштагладырын шиитпирлээн турган.

Бо чугула кампанияга баш бурунгаар белеткеп дыка четпестериг болганы кыштаглаашкынның амгы хүннеринде кестүп турар. Ам 300 хойга, 80 хире инекке чылыг кажаа чедир түгүнмаан. Түс-түс водаларда үзүп тургускан мал чылыг кажаалларга сынмайн турар. Монгуш Санмалдың коланында төрүүр 85 инектерден 40 инектин, Ховалыг Лопсанның 94 инектериниден 40 инектин чылыг кажазы чок. Боторугга-чарлыгалыг № 1 хойку бригаданың хойжузу Иргит Өнер-оолдуң 300 хоюнуң кажазы ам-даа чок. Ол кадарчыларның кайызында-даа чаш мал тургузар кажаа кылдынмаан.

Колхозтуң № 2 сүт-бараан фермазының кадарчызы Ондар Мукуунуң кыштаанда молдурга кажазының түлүүн чүгле ноябрьда кээп доозкан, оон кырын ээн чылыгаваан.

Малчыннарның боттарының чуртталга бажыңнары чок болуп турар. Ылангыя № 2 сүт-бараан фермазының кадарчылары болгаш сазынчылары самдыр өглерде болгаш хову бригадазының ынчы чурттаар бажыңнарында чурттап турарлар. Ынчаарга хову бригадазының ажылдакчылары «ол бажыңнарны апрель 1-ден ынай хостап бээр силер» деп сагындырып турар.

Эрткен чылдың кыжында бо колхозка 180 ажыг инек чылыг кажаа чок кыштаан, чазын барып бергедээн, олуп хораан-даа болгай. Бо чылдың кыштаглаашкыны оонда берге байдалга эртер деп чүвени колхозтуң удуртукчулары баш бурунгаар билир болгаш чогуур хемчегларни алыр ужурлуг турган. Ол ынчыг эвес болган.

Тудуг бригадазы (бригадири Монгуш Дакпай) кыштаглаашкынга уткуштур чаңгыс-даа кажаа, бажың ажыглалга киирбээн.

Д. ОНДАР.

СЭКП-ниң хемчеглери—коммунизмни тургузарының программазын күүседирин дүргедедир

СЭКП ТК-ның Пленумун даштыкыда канчаар көрүп турары

БОНН. Барыын-герман солуннар Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ТК-зының декабрь 9-та Москвада ажыттынган Пленумунуң дугайын көскү черлериңе дыңнадыл. химия үлетпүрүн улам ынай дүрген хөгжүдериниң айтырыглары Пленумнуң кичээнгейниңе төвүнде тургустунган даярзын демдеглеп турар.

«ССРЭ бодунуң химия үлетпүрүн шалыкшын хөгжүдүп турар» деп «Франкфуртер рундау» солун мелеглээн. Эрткен чылдың ол-ла үеэнбиле деннээрге бо чыдын 9 айларында Совет Эвилелинде химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгеэн 17 хуу ескенин ол солун демдеглээн.

СЭКП ТК-ның Пленумун Совет Эвилелиниң чонунуң хандырылгазын эжиндиринче угландырган күжениишкинерде таа ге-чада кылдыр «Ди вельт» солун үнелеэн.

ХЕЛЬСИНКИ. Фин солуннар СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажыттынганының дугайында дыннадыларыны көскү черлериңе парлап турар.

«Уусн суоми» солуннуң Москвада бодунуң корреспондентизиниң дыңнадып турары болза, Совет Эвилелиниң үлетпүрүнүн ол үлдарын хөгжүдерин чүртүүн экономиктиг амыдыралының база бир эң чугула сорулгазы кылдыр көрүп турар, ынчаргаш ТК-ның Пленумунга ол хөгжүдени болдур-чогуурулуу-биле чугаалажын турары ол. Пленумунуң киржикчилериниң кол кичээнгейи көдээ ажылагыйга минералдыг чемиичидилгелерниң бүдүрүлгезин хөгжүдериниң айтырыгларынче угланган турар.

УЛАН-БАТОР. Совет Эвилелиниң химия үлетпүрүн улам ынай хөгжүдериниң чугула айтырыгларын чугаалажын көөр СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажыттынганын Моолга улуг сонуургал-биле уткаан.

СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга «Намын амыдырал» («Партийкн амыдырал») журналдың кол редактору Н. Шарав-Иштин медеглээни болза, СЭКП-ниң төлевилеп турарн совет химия үлетпүрүнүң ажок улуг хөгжүдези бүгү социалистиг лагерьнин экономиказын быжыглаарының херээнге бараан болур, совет кижилерниң-дээ база ол ниити хемчээлин үш катап көвүдедиринде чеди чыл программазын тайылбырлаан. Программаның кол сорулгазы — минералдыг чемиичидилгелерни ажок хөй-биле бүдүрери болур...» деп АП агентилел дыңнаткан.

СЭКП ТК-ның Бирги секретарының илеткелинде химия үлетпүрүн хөгжүдер талазы-биле Совет Эвилелиниң ажок улуг планнарын көргүскен чурагайларны америк корреспондентилер айтып турар.

Н. С. Хрущевтуң илеткелинде химия заводтарының бүдүн комплекслериниң дугайында чагыгларны капиталистиг чурттарның фирмаларынга бээринге Совет чазактың белениниң дугайында чугаалаан үүлдерни телеграф агентилелдери түскайлап турар. «...Бо херекке тоолда дег кончаа алыр бөдап турар кижилернин, Совет Эвилели кандыг-даа дугуржулганы кылыр ужурга таварыжыр, чүге дээрге оон өскө оон үнер оруу чок болгай деп кордап турар кижилериң мырыңай-ла чөгели төнер апаар» деп СЭКП ТК-ның Бирги секретарының сөстерин телеграф агентилелдери демдеглеп турар.

«Нью-Йорк таймс» солуннуң Москвада корреспондентизи Г. Шабад СЭКП ТК-ның Пленумунуң дугайында үүлдү бижээн болгаш Нью-Йоркту кежээ орай үнген солуннарын парлаан. «Элбекшилдиг коммунистиг ниитилелди тургузар талазы-биле

ОСЛО. Норвегияның солуннары СЭКП ТК-ның Пленумунуң башталгы хүнүнүң дугайын «СЭКП ТК-ның Пленумунга Хрущевтуң чугула политиктиг чугаазы», «Совет Эвилелиниң Компартиязының чугула Пленумуу», «Хрущев партия ТК-ның Пленумун ажыткан» деп эгелер-биле дыңнаып турар. Москвадан келген телеграммаларда демдеглеп турары болза, СЭКП ТК-ның Бирги секретары Н. С. Хрущевтуң чугаазы улуг политиктиг ужур-дузалыг болур. Норвегияның радиозу Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң тодаргай допчуларын дамчыткан.

(СЭТА).

Кызылда улусчу чогаадыкка башкылының чанында бир-ле дугаар кинога хандыкшылдыгларның клубуун ноябрь айның төнчүзүнде организастап тургусткан. Бо клубтуң кол сорулгазы — кино тырттырып кылырынга сонуургалдыг кижилерге бөттүг дузаны чедирери болур. Анда четверг санында-ва келир үениң сценаристериниң болгаш кинооператорларының кичээлдерин диктаввал эрттирер болгаш тырттырган плёнкаларны амыдал кылырын база өске-дээ амыдарны практика кырынга эвренип көөрлер.

Ол клубтуң чөвүлели практика кырынга баштайгы базымнарын кылганнар. Эрткен дыштанып хүнде олар спорт темазынга баштайгы шеиелде тырттырылганын кылганнар.

ЧУРУКТА: кинооператор Борис Хельшин (солагай талазында) хөөрайның категүнда неныкы пергылдаазының кирпичиглерин тырттырып турары.

Фотозу болгаш созу В. КРАСНИКОВТУУ.

Алдан маадыр аттыг музейде

Музей коллективиниң ажылдакчылары чаа делгиирлиг улуг залды көрүүчүлерге бараалгакган. Ук делгелеп дөрт кол көзектен тургустунган: «Тывага көдээ ажыл-агыйның хөгжүдези», «Шиколаны амыдырал-биле холбаары», «Тываның аар эт-үлетпүрү», «Литература болгаш ура» чүүл. Тыва АССР-ниң көдээ ажыл-агый талазы-биле хөгжүдезин көргүскен залга көрүүчүлер үр-ле турарлар.

СЭКП ТК-ның көдээ ажыл-агыйны улам ынай хөгжүлериниң талазы-биле чорутқан чугула хемчеглериниң түнелиниде, бистиң республиканың көдээ ажыл-агыйының сөөлгү чылдарда мал, чер ажылының сайзыранын тодаргай санпар-биле мынза көргүскүлээн.

МАЛ АЖЫЛ-АГЫЙЫ

Тывага мал ажылын сайзырадырынга улуг ачы-хавыралыг Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары О. Лопсанчаптың, К. Үрүлеиниң көрек чуруктары-биле бо делгелеге ажыттынар. Бо көргүзүгде кол чернн Өвүр районнуң «Торгалыг» колхозунуң хой ажылының сайгарылгазын көргүзүп турар. Ветеринария эртемнерниге үидезилээш, уксаажыдыгаяны экижиткенинден тыва уксаалыг хойларның эът, дүк талазы-биле экижээнин тускай диаграмма-биле көргүскен.

Бо колхозта хойларны уксаалаштырын экижиткен соонда оон дүгүнүн, ээлинин экижээнин хой чижектер көргүзүп турар. Ол-ла колхозтуң колхозчуларының бот-оруулга-чарылгалыг хойжу бригадаларының ажыктын делгелеге тодаргай көргүскен. Бо делгелеген көрүп турган кижи чүгле көргүзүг-биле кызыгаарлаттынмайн, харын мында мал ажылын сайзырадырының талазы-биле мурнакчыларның арга-дүржулгазын мелеретнен брошюраларны, номнарны таныжын болур аргалыг.

Мал ажылынга хамаарышкан делгелеген организастарының талазы-биле ветеринария эртемнериниң кандидады Н. Т. Кызыл-оолуң кызымак ажылдаанын онзалап демдеглезе чогуур.

ААР ЭТ ҮЛЕТПҮР

«Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарда тудугларның шудургу көрүп турарын, ол ышкаш даг-дүгүн, кобальтыны мында делген көргүскен. Улуг тудугларның амгы тудуушкуннары-биле кады аныяк республиканың найысмалыгнга — Кызылдың мяш, хлеб, алгы, пиво заводтарының болгаш эт-хереклелер кылыр фабриканың бүдүрүл үндүрүп турар продуктуларының дээжизин көргүскен болгаш кижилерниң чаагай чорууу дээш ажылдап турар мурнакчыларның чурук-хөрүү мында бар.

ЛИТЕРАТУРА БОЛГАШ УРАН ЧҮҮЛ

Коммунистиг партиянын, Совет чазактың докгаамал сагыш салыышкынының ачызынга аныяк тыва чечен чогаал чоннуу болуп, социалистиг утка-шынарлыг хөгжүп олурар. Хоочун тыва чогаалчылар С. Тока, О. Сагаан-оол, С. Сарыг-оол болгаш өскелдээ чогаалчыларның чогаалдарын мында делгээн. Ол ышкаш хөгжүмшин театрының көргүскен шилерiнден үзүндүлерни көргүскүлээн.

Көрүкчүлериң кайгаралын чонардаштан сиилип кылган шыдыралаар чаягаар-ла тырта бээр. Бо болза ыштан, даштан чүве сиилип кылыр сураглыг мастерлер Моигуш Сержиниң, Салчак Норбунуң сөөлгү кылган ажылдары-дыр.

ШКОЛА БОЛГАШ МЕДИЦИНА

Школа-биле амыдыралды холбаар дээш сөөлгү чылдарда улус өөредилгезиниң талазы-биле бистиң республиканың улуг ажылдар кылдынганын делгелеге чуруктардан-ма эскерип болзур. Коммунизмниң тургузукчулары чаа кижилерни эртем-билиг-биле чепсегелээриите болгунун херээн биле он-он мастерлериң төлээлекчилериниң көрек чуруктары бар. РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкылары С. Ш. Дүкежек, В. С. Чылбак, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы А. Д. Арапчор.

Оон ынай Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады А. И. Канучиков. Бо дүржулгалыг кезээ эмчиниң холуун дамчыштыр чеже кижилер сегип үнмедн дээр. Моон-биле кожа чуруктa Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи К. Б. Балчий-оол. Ол болза республиканың кадык камгалалының хөгжүдезиниң талазы-биле алдарлыг кижилериң бирээзи. Бо делгелеге кадык камгалалының талазы-биле бисте кандыг ажылдар кылынганын диаграмма саннзрдан көрүп билнп алыр.

Музейниң чаа залын белеткээр дээш харысалгалыг ажылга чүрүм тырттырыкчызы П. Гольцовтуң, чуруккуу М. Резкинниң база музейниң эртем ажылдакчызы Е. Бай-Карө оларның кызымак ажылдаанын онзалап айтыры чугула.

ЧАМДЫК САНАЛДАР

Даг-дүгү, кобальт — ховар үнелиг чүүлдериниң бирээзи. Ынчалза-дээ олардан кандыг эт-септи, хер-хереклелерни, тудугларга канчаар херегдээ турарының дугайында кыска доонду тайылбырны көрүкчүлерге берген болза экн.

Даг-дүгүн, ол ышкаш кобальтыны тывырынга баштайгы кирпичкен кижилериң ат, фамилиязын чоп адаа бозбас деп.

Бо бүгү «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттарның ужур-дузазын ханы биланп алыр талазы-биле чонга улуг дузалыг болур ийик.

И. КЕЛИК-СЕНГИ

Кезээ-мөңгеде найырал

(Чехословак-совет найырал 20 чыл болган)

Түс-түс чурттарның амыдыралынга, улустарның чүректеринге балаттынмас иети арттырып каан ыңдыг үелер тургулаар. Чехословак улустуң төөгүзүнге, национал-хосталгазының хүнү май 9-зу ышкаш, декабрь 12-зи алдын бижиттинген. 20 чыл мурнунда, кажан делегейниң нйнги дайынының фронтуларында боларның даян-дынмдн чаңгыланмышаан турда, ийи улустар — совет болгаш чехословак улустар — найырал, бот-боттарынга дузалажылга, дайын соолундегн үеде кады ажылдажылга дугайында Керээге ат салганнар.

Кожа турар социалистиг ийи чурттарның аразында чал-чаа харылзааларны тургускан болгаш 20 чыл иштинде практикага хынаттынган ол керээ ам база 20 чылга узаттынган.

Бүзүлбас найырал, бот-боттарынга дузаламчы, акы-дүнма кады ажылдажылга... Социалистиг Чехословакиянын амыдыралының кандыг-даа адырын ап көөр болза, чехословак-совет найыралда быжыглаттынган ол улуг принциптериң илерээшкинин каяда-да тодаргайы-биле көрүп болур. Ийи чурттарның аразында экономиктиг харылзааларны ап көрээл. Дайын соолундегн чылдарда чехословак-совет бараан саарылгазының хемчээли барык-ла 7 катап өскен болгаш 89 миллиард крон болган. Ол-ла үеде Совет Эвилели Чехословакияга 47 миллион тонна ажыг демир рудазын, 632 тонна ажыг хөвеннн, 2 миллион тонна хире шойну, өске-даа хөй продукцинны берген.

Социалистиг Чехословакия бодунуң эдчизинде Совет Эвилелинче металл кезер 18 мун станокгарны, 13 мун хире чүк автомобильдерни, 99 миллион эш иликтерни, бүдүрүлге хереглелиниң хөй санныг түүлдерни, бүс-биле ажылдаар болгаш дизельдиг чүс-чүс локомотивтерни база өске-даа бараанларны сатнан. Эрткен чыл чехословак-совет садыглажышкынга эң-не улуг көргүзүглерлиг болган. Чүгле ол чылын удур-дедир бараан саарылгазы 1952 чылда чехословак иштики садыгның нннти хемчээлинден 1 миллиард крон ашкан.

Иштики садыглажышкын талазы-биле олар бот-боттарынга быжыг болгаш найыралдыг харылзаа-биле өөнүктежип турарлар. Чехословак даштыкы садыга ССРЭ бирги черни эзлеп турар. Оон киржилгелиниң үлүү нннти чехословак бараан саарылгазының 40 хуузунга чоокшулап турар.

ЧССР биле ССРЭ-ниң аразында удур-дедир ажыктыг экономиктиг кады ажылдажылганың хөгжүдезиниң көскү чижээ болза, машиналарны болгаш дериглелерни бот-боттарынга чедиржип турары болур. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге кайгамчыктыг ужур-дузалыг чүүл — илчирбелиг тракторларны, комбайннарны болгаш мелиорациялыг машиналарны чедиргенин-дир. Дайын соолундегн чылдарда Чехословакия ССРЭ-ден 15 мун ажыг илчирбелиг тракторларны, он-он мун комбайннарны, база көдээ ажыл-агыйның өскедээ машиналарын алган.

Ол-ла үеде акы-дүнма Чехословакияның Совет Эвилелинге садар машиналары болгаш дериглелери хөй санныг кылдыр хандыртынган. Машина тудуушкун бүдүрүлгезиниң чаа-чаа адырларын чедиишкиннинг хөгжүдерннге эң улуг совет чагыглар түүле болдунар арганарны берген эвес, харын ону специализастаарынга күштүг салдар халдамырны чедирип турар. Совет Эвилели Чехословакиядан оон химия заводтарының дериглелерниң даштыкыже садыгларының 87 ажыг хуузун, аш-чем үлетпүрүнге дериглелерниң 99 хире хуузун, металл кезер станоктарның үштүн бирин база демир оруктуң шимчээр составының 70 хуузун үндүр сөөртүп ап турар.

Бүдүрүлгени улам ынай коонерастаары болгаш специализастаары, Экономиктиг кады ажылдажылга Төвүлелиниң хемчээлинге күш-ажылдың бүгү-делегей хувааларын, социалистиг чурттарның улустар аразының банкызын тургузары чехословак-совет садыглажышкынның моон соңгаардаа чайгылыш чок хөгжүлдезинге чаагай салдарны чугаажок чедирер.

Совет техниктиг документацияга үидезилээш Чехословакияга амгы үениң чаа-чаа машиналары болгаш херекселдери тургустунган, моңгун суу хөндүргүчүлериниң, бүс түрбиналарының бүдүрүлгези таарыштыр кылдынган, ээлээн каш гидроэлектростанцияларны автомгчыдарынга, химия бүдүрүлгезин, ыланган күүгүр кислотазын, будуктар болгаш синтетиктиг каучук бүдүрүнге совет тускай эртемниглер чехословак эштерннге дузалааннар.

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинге чехословак тускай эртемниглерниң дузаламчызы база-лз үнелеп четтинмес. Домна суугуларын автоматчыдарынга, автомобильдерни, автоматтыг шугумнарны, күүгүлүг станоктарны, электровозтарны болгаш өске-даа машиналарны бүдүрерннге Чехословакиянын дуржулгазы совет бүдүрүлгелерге калбаа-биле ажыгдаттынган.

Чехословакиялда эң-не делгеренгей дозун — «Совет Эвилели-биле — кезээ-мөңге үеде» Ол болза, Остраваның дагжыларының болгаш металлургтарының, Праганың болгаш Брноның машина кылыкчыларының, Братиславтың, Пльзеньнин, социалистиг Чехословакияның бүгү хоорайларының болгаш суурларының чурттакчыларының сагыш-сеткилин база күзел-бодалын илерелп турар.

Илья Масленников,
СЭТА-ның корреспондентизи.

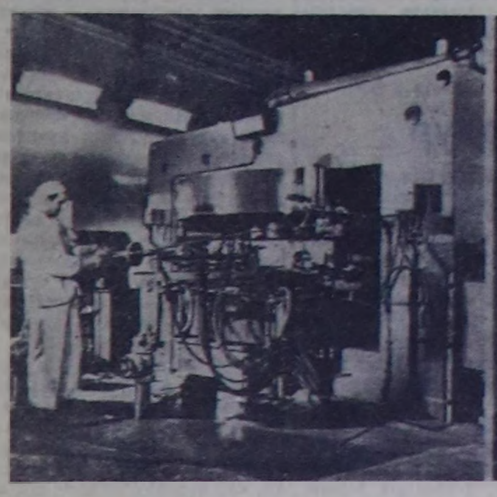

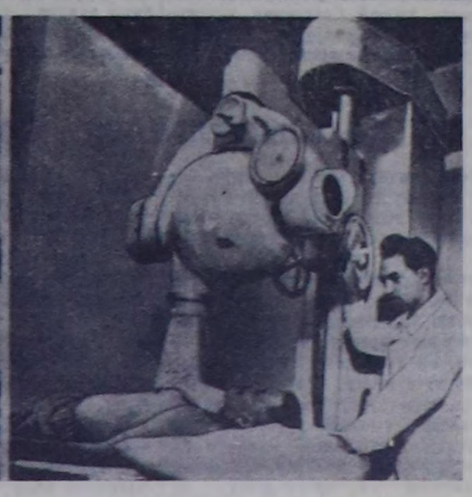

Совет Эвилели биле Чехословакияның аразынга найырал, бот-болунга дузалажылга болгаш дайын соолунде кады ажылдажылга дугайында Керээге ат салган хүнден бээр бөгүн 20 чыл болган.

ЧУРУКТА: солагай талазында — Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле ЧССР-де тудуп тургускан ядролуг шинчилелдер институдунда. Оң талазында — Градец Кралове хоорайда онкология эмнелгезинде. Ында аарыг кижилерни эмнээрннге кобальтылыг совет пушканы ажыглап турар. ЧТК — СЭТА-ның фотозу.

Республиканың чемпионадында

Тулчуушкуннар-даа чидиг-ле...

Республиканың шахмат талазы-биле чемпионадынга кым эки белеткелдиг, спортчу дадыгышкынныг келгенил деп чүве ам көстүп эгелээн. Ону эрткен бешки оюннар илередип турар. Олар чидиг-даа, солун-даа болгулаан. Киржикчи бүргүү чартыкда сан ханш шынгыы демнсежип турар. Чижээлээрге, дөртку салыг соонда тос соңгаарлаткан партиялар бар апарган.

Баштайгы ужуражышкыннарга таварышкан бистиң эң дээре шыдыраачыларывыс Шишигин, Матпа Хомушку, Христофоров оларның партияларын көрүкчүлер оноа соңуургаан. Нйнги туурда М. Хомушку Кызыл хөөрай чемпнону Христофоровка удур каразы-биле «эрги-ннднл камгалалын» ойнаан, бир оглун халаска берипкеш, актың ноянынче атакалап эгелээн. Ынчалза-даа чедишкин чок болуп, соолунде болу бергедей берген. Христофоров 48 көш соонда артык оолдуг болгаш эки туруштуг оюнун соңгаарлаткаш, соолунде Хомушкуну удуп алган.

Мастерге кандидат Шишигин агыбиле Христофоровка удур онза чараш ойнаан болгаш бодунуң удурланыкчызын аъка тергезин орнадыр ужурга таварыштырган. Кажан соңгаарлаткан оюнну үргулчүлээрге, кара талазы дүжүп бээр ужурлуг болган.

Шишигин биле Хомушкунуң салыы дөртку туурга кол черни ээлээн. Олар испан партиянын чигорин системазы-биле ойнааннар. Хомушку бодунуң талалакчыларының бүзүрелин шынзыпайн барган. Он кеш соонда ол шын эвес көштерни кылыпканының түнелиниде азы матка олурар, азы мерзенин аътка бээр албадаашкынга киргеш, удавайн дүжүп берген. Хомушку ээлээн үр үеде маргылдааларга киришээнинин улампндан, турнир практиказы чок болганының түнелн ол болуп турар.

Маргылдаада бала бир сураглыг салыкчы Тумат Чамзырайның оюнарын көрүкчүлер магадаан. Республиканың шыырак дээн шыдыраачылары Кенин-Лопсан, Чыргал-оол, Зырянов, Лисицкий олар Чамзырайга «бөргүн үштүн сөгүргеннер», «Шыдыраның Чапайы» деп мактаглыг шола адын ол бо үлаада ёзулуг шынзыдып турар.

Бешки салыг соонда Шишигин 4 тнпнлелге болгаш удуп алыр хире байдалдыг бир партиялыг болуп, турнирниң таблицазын баштап турар. Оон соонда Чамзырай—4, Христофоров—3½, Оюн, Хомушку, Лисицкий—3-3 санналгыг. Ойнакчылардан анга чедир үүлге чангыс-даа сан чок.

Полчаннпов
О. ИРГИТ,
кол судья.

Отчёттар

Культура албан черлериниң бадылаттыйган дүрүмүн ёзугаар клубтар болгаш библиотекалар боттарының ажыл-чорудулгалының талазы-биле чоннуң мурнунга отчёттуг болур. Клубтуң болгаш библиотеканың бүгү ажылын чоннуң ниити хуралынга бир чыл хуусаалыг соңгуттурган чөвүлелдер удуртур. Чөвүлелдиң кежигүннери болуунуң составындан даргалын, даргазының оралакчызын, секретарын соңгуур ужурлуг.

Бистиң Өвүр районда культура албан черлериниң отчёттары ноябрьдан декабрьның бирги чартынга чедир үргулчүлээр. Ам ээлээн каш черлерде отчёт-соңгулдалыг хуралдар болуп эрткилээн. Эрткен үенин иштинде көргүзүп келген концерттерниң чамык четпестерин суурларның чурттакчылары ол хуралдарга шыңгы шүгүмчүлээннер. Ынчалза-даа районнуң клубтары соөлгү үш чыл иштинде багай эвес ажылдан келгенин демдеглээр херек. Олар чонну хаара тудуп кижизидиринге улуг күш болу бергени чугаажок. Ындыг болзажок, кызыл булуннарда кудултура-массалыг ажылдар ам-даа чогуур негелдезинге чедир тургустунмаан.

«Төргалыг» колхозтуң Сарыг-Хөлде эш Кызыл-оол бригадирлээн фермада, Кадыйда эш Ыйна бригадирлээн бригадада болган «Кызыл тук» колхозта эш Карыманың бригадазында кызыл булуннар ажок кошкак ажылдап турар. Колхозтарның кызыл булуннарында лозуннар, үүлээлгелер, кыйгырыглар астыган-даа болза, культура-массалыг ажылдар барык чорувайн турар. Оон чнжээ кылдыр районнуң 12 кызыл булуңу бо чылын чангыс-даа катап концерт организаставаанын айтырга-да байдал биллингир.

Кызыл булуң бүргүү бригадаларның, фермаларның хуралын эрткирер чери болу бергеи болгаш культура-массалыг ажылдың ёзугуг одаа болбайн турар деп малчыннарның шүгүмчүлеп турары черле чон.

Бо чылын бистиң районнуң клубтарынга болгаш библиотекаларынга 40 хире чөвүлелдер тургустунар болгаш анаа 200 ажыг кижи чөвүлелдернин кежигүннериниге соңгуттурар. Эрткен чылдарда чүгле клуб болгаш библиотека чөвүлелдерин соңгуп турган болзувусса, ам бо чылын культура албан черлериниң бүргүзүнге ревизия комиссияларын соңгуур болтурар бис. 3—5 кижи составтыг ревизия комиссияларын соңгуурун болза ажылда четпестерни чайладып, ук черниң материалдыг базазының быжыглаарынга таарымчалыг байдалды тургузар. Районда 9 кезек черге клубтуп болгаш библиотеканың ревизия комиссиялары тургустунар. Ол ревизия комиссиялары культура албан черлериниң материалдыг базазын хынаары-биле кызыгаарланнайн, харын чер бүргүзүнде культура-массалыг ажылды организастап, планда киртен ажылдың күүселдезин херек кырынга боттанныларынга дузалажыр ужурлуг.

Районнуң библиотекалары 1964 чылдың бирги кварталында өг-бүле бүргүзүнге үштен эвээш эвес номну берген турар болгаш чурттакчы чоннуң 80 хуузун болунче хаара тутқан турарын планнаан. Оон-биле чергелештир декабрьда клуб, библиотека чөвүлелдериниң, ревизия комиссияларының кежигүннериниң семинарын чер бүргүзүнге болук-болгүнбиле эрттирери көрдүнген. Ол болур семинарларга бот-тывынгыр уран чүүл болгүннериниң удурткучулары, кызыл булуннар эргелекчилери, партия, совет ажылдакчылары база кирижир.

Ам бо хүннерде отчёт-соңгулдалыг хуралдар чер-черде үргулчүлеп турар. Ол хуралдарның соон дарый районнуң культура ажылдакчыларының конференциязы болур. СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлерин амыдырапга боттандырар дээш культура одагларының ажыл-чорудулгазын хүн бүрү углап-баштап, чон ортузунга пропаганда ажылын калбартыр, мурнакчы черлериниң дуржулгазын нептередир сорулгалыг бис.

Ынчангаш культура одагларының боттарының хүн бүрү чорудуп турар ажылдарын колхоз бүдүрүлгезиниң практиктиг сорулгалары-биле холбаштырар ужурлуг.

М. ХУРАГАН-ООЛ,
Өвүр райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Хамыдар норунчүктериниң ораны» 10, 12, 2 шактарда. «Калчаараанмарның суду» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ургуларга программалар» 10, «Федына 11. 1 шактарда. «Тарзанның өлгени» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ТИПОГРАФИЯ КЛУВУ»: «Коммунист» 6, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ургуларга программалар» 10, «Ыраккы эриитерде» 2.30, 6.30, «Гангстерлер болгаш Филантроптар» 4.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бүгү чүве кижилерге артыш маар» 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

Дүштеки чапсарны канчаар ажыглаарыл

Кижи ажыл кылбаска-ла — дыштаныры ол чүве деп дыка хөй кижилер бодап чоруурлар. Ынчалза-даа дыштанылга дугайында айтырыг ынчаар бөдүүн шиитпиракпаттынмейн турар. Бнлдиглиг ажылдаары ышкаш, шак ынчаар билдиглиг дыштанып херек.

Үр үеде азы күженишкининг ажылдаанының түнеликтерде организмге өөскүүр азы кижинин могадып-шагырадыштар болуушкуннуларны эртемденнер: физиологтар болгаш биохимиктер шинчилеп турарлар. Могап-шагыраан чорукту дүрген чидиреринге анаала ажылды сөксалып каяш олурар чорук четпес болган. Ажыл-херектиң бир хевирнинден өскезинче шилчирге күштер чүдеп-даа артык дүрген катап тургустумуп турар.

Дүштеки чапсар хамыктың мурнунда чемненнп алырынга херектиг дээ чүве билдингир. Далашпайн оожум олурааш, гигиена талазы-биле талрымчалыг байдалдарда чемненнп алырын-ла чугула. Ынчаарга арткан үе-шактың эң ажыктыг кылдыр ажыглаар херек. Хамыктың мурнунда ажылаан турарны бажын иштинден үшүп чорза чогуур. Кижи оон ынай канчалза эжил дээр дугаймда чаңгыс аай сүме турбас. Ол чорук кижиниң пазы-харындан, кадыынын байдалындан база күш-ажылдың байдалдарындан кол хамаарыжыр. Ынчалзажок ажыл-херектиң өске хевирнинче шилчилге деп чаңгыс аай принцип бар.

Олура ажылдаар кижилер чапсар үезинде эки хөделзе эки. Үр эвес агаарлаашкынны чорудары дыка-ла сүмелеттинип турар. Чанында сад-сесерликтиг азы өске-даа чаагайжыттынган девискээрлиг бүдүрүлгелерниң ажылчыннары эң-не эки байдалда турарлар. Ындыг черлерге агаарлаарга, мерге хээ, волейболдап ойнаарга эжиктыг.

Кышкы үеде муңгаш бажың иштинге дыштанып ужурлуг болганда ол бажыңның иштин эки агаарладырыг, аңаа кымны-даа таавыпылатпазы чугула.

Чамдык бүдүрүлгелерде дыштанылганың тускай өрээлдерни дерип белеткеп турар. Тура ажылдаар азы аар күш-ажыл түүселнп турар кижилер ындыг өрээлдерге олурун, чыдып-даа дыштанырга эки болур. Назыны улгалы берген азы аарыксаан кижилерге ындыг дыштанылга оңза дузалыг. Дыштанылга өрээлинге номчулга чорудуп, шашка ойнап, домпнолап-даа болур.

Чүвени шыңгыы көөрүн негээр ажылдарда ажылдап турар кижилер чапсар үезинде ынай-бээр кылаштагылап, хөгжүм үнүп дыңнап тургаш,— характарын дыштандырар херек.

Ажыл-херекти ынчаар солуштуруп, хевирнн өскертирге кижиниң ажылдаар шнпээзи эң эжизи-биле катап тургустунар, чаа-чаа күштер тыптыр болгаш кижи сергелең апаар. Ажыл хүнүнүң дургузунда долу үнелиг дыштанылганың байдалдарын тургузары—заводтуң, фабрикалың азы албан черниң администрациязының-да, хөй-ниитн организациязының-да дорт херээ болур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчуат, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң орлалакчыларының 35 — 24.25 — 38, идеология хилизиниң 37—13: харымсалгалыг секретарының 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 22—64, чагаа, ажылчың болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информацнл килдизиниң 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солуу келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

РС—01793.

Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 13 ПЯТНИЦА № 293 (5697).

Өртээ 2 көп.

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

СЭКП ТК-ның Пленуму ажылын үргүлчүлеп турар.

Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп илеткелин чугаалажып көөрүн Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң киржикчилери декабрь 12-де Кремльдиң Съездилер Ордузунга үргүлчүлээннер.

Эртенги хуралга чүве чугаалаан эштер: В. М. Кавун (Винница областың Вершадск районунуң СЭКП XXII съездизи колхозунуң даргазы), Р. Н. Сидан (дуржулга-селекция станциязының директору, Курск область), В. А. Иванов (Сөңгу-Кавказ улус ажыл-агый чөвүлелиниң даргазы), А. Я. Пельше (Латвияның КП ТК-зының бирги секретары), Н. Н. Семенов (ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи), Н. К. Байбаков (ССРЭ-ниң Күрпланының чанында химия болгаш нефть үлетпүрүнүң Күрүне комитединиң даргазы).

Төп Комитеттиң Пленумунуң Доктаалының төлевилелин белеткээрибиле Пленум эш Н. С. Хрущевту баштадыр комиссияны сөңгаан.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУ

Декабрь 10-да СЭКП Төп Комитединиң Пленумунга Белоруссияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары К. Т. Мазуров болгаш ВЦСПС-тиң даргазы В. В. Гришин санал берген дээрзин моон мурнунда дыңнаткан болгай. Оларның чугааларының допчулалын моон адаанда парлаан.

Бистиң чуртувуска коммунистиг тургузуушкуннуң планнарын боттандырарынга шиитпирлиг ужур-дузалыг айтырыгны СЭКП ТК-ның бо Пленумунга чугаалажып көөрүбиле тургускан дээрзин **К. Т. Мазуров** чугаалаан. Бодунуң политиказын болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазын эртемниг үндезинге тургуспушаан, СЭКП ТК, оон Президиуму химияны хөгжүдериниң айтырыын бирги планга шын тургузуп турардыр, чүге дээрге, үлетпүр-даа база ол ышкаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң-даа интенсификациязында, улустуң чаагай байдалын бедидеринде онза чугула роль индустрияның ол адырында хамаарҗып турар.

Белоруссияның партия организациязы химияның бүдүрүлгелерин дүрген тудуп доозар деп кыйгырыгга харыы кылдыр, күштерин химия бүдүрүлгелериниң тудуунуң планнарын ажыр күүседиринче болгаш оларны ажыглалга хуусаа бетинде кииреринче мобилизастаан. Гродненск азоттук заводунуң тудугжуларының болгаш монтажчыларының коллективи бодунуң хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүсеткен — аммиак селитра, азот кислота бүдүрүлгезиниң талазы-биле улуг күчүлерин хуусаазындан ай бурунгаар, декабрь 1-де ажыглалга киирген болгаш ол үнелиг продукцияны ам безин бүдүрүп эгелээн. Солигорскиниң баштайгы калий комбинадында бирги ээлчегниң бүдүрүлгелериниң ажыглалга киирериниң мурнунда кылыр ажылдар доозулган болгаш хүлээп алыышкын чоруп турар. Хуусаа бетинде база-ла ажыглалга киирттинип турар химияның бо улуг бүдүрүлгези бо чылын көдээ ажыл-агыйга калий чемишчидилгелерин берип эгелээр. Солигорскиниң ийиги калий комбинадының, Гомельдиң ийи дапкыр суперфосфат заводунуң, Полоцкиниң нефть ажылдап кылыр заводунуң ийиги ээлчээнин, Светлогорскиниң кылымал волокно заводунуң тудуун чедиишкинниг чорудуп турар.

Бистиң улузувустуң материалдыг чаагай байдалын улам ынай бедидеринге шиитпирлиг рольду көдээ ажыл-агыйның химияжыдылгазы ойнаар ужурлуг деп, эш Мазуров демдеглээн. Минералдыг чемишчидилгелерин, гербицидтерин, мал чемнериниң немелделерин болгаш янзы-бүрү химия препараттарын бүдүрүп үндүрерин көвүдедири—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ынай көдүрериниң болгаш интенсификациязының үндезини болур.

Белоруссияда чемишчидилгелериниң ролю онза улуг. Республиканың пор-довуракты хөрзүннеринде хоолулуг бүдүмелдер эвээш. Ынчалза-даа ол хөрзүннер чемишчидилгелерге эки тааржып турар болгаш чемишчидилгелерин четче төккенде бедик дүжүттерин берип турар, а четчир ол-шыктын байдалдарында Белоруссияның чымчак климады ол дүжүттерин туруштуг болдуруп турар.

Республикада кылган баштайгы саналгаларны эш Мазуров чугаалаан. 1970 чылда Белоруссияга тараа бүдүрерин 1962 чылдыы-биле деннээрге 2,5 катап көвүдедирин төлевилээн болгаш 300—350 миллион пуд чедирерин айыткан. Картофель, ногаалар, чигир свёклазы, лен волокно бүдүрери улуу-биле өзер, мал ажылының продуктуларын бүдүрери ийи катап көвүдээр. Республикага тарылга чериниң 100 гектарынга онааштыр 100 центнер ажыг эътти, көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлериниң 100 гектарынга онааштыр 500 центнер ажыг сүттү бүдүрер.

Белоруссияның көдээ ажыл-агыйының перспективалары байлак болуп турар, ынчалза-даа чедиишкиннер боттары ала-чаягаар чедип келбес деп чүвени билип турар бис деп, эш Мазуров үргүлчүлеп чугаалаан. Бистиң сорулгавыс чүдел дизе, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчу кадрларының, ылангыя ортумак звенонуң кадрларының составын быжыглаарында, ажыл-агыйны интенсивтиг чорударынга оларны белеткээринде болур.

Улуг химия Белоруссияда чаа адыр болур дээрзин Белоруссияның КП ТК-ның бирги секретары оон ынай чугаалаан. Ол адырны чүгле сөөлгү чылдарда тургузуп эгелээн. Сөөлгү беш чылдарның дургузунда химия продукциязын бүдүрүп үндүрериниң хемчээли ийи катап ажыг өскен-даа болза химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң темпилери ам-даа четпес. Белоруссияда калий болгаш хайындырган дустун байлак курлавырларының бары, газ дамчыдылгаларының, нефть ажылдап кылыышкынның четкилериниң, сайзырангай транспорт четкизиниң бары, ам-даа четпес ажыглап турар күш-ажыл курлавырларының бары республикага улуг химияны калбаа-биле хөгжүдеринге онза таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

Белоруссияның калийлиг черлерге чоок турары, чурттуң районнарының калий чемишчидилгелер талазы-биле чылда хереглели 10 миллион тонна чыгам болуп турар. Оон ужурунда кайызы-даа чылда 2 миллион тонна чемишчидилгелер бүдүрер үшкү болгаш дөрткү калий комбинаттарын тударының эргежок чугулазы мырыңай тодаргай апаар-дыр. Чылда 6,4 миллион тонна калий чемишчидилгелерин бүдүрер ниити күчүлүг дөрт калий комбинаттарын 1970 чылга чедир тудуп, ажыглалга киирип болур. Ынчалза-даа ол дугайында үшкү комбинаттың рудниктериниң тудуун 1964 чылда, а дөрткү комбинаттыын—1966 чылда эгелээр херек. Бистиң бодалдарывысты планга барымдаалап киирбээни харааданчыг-дыр.

Республиканың көдээ ажыл-агыйының азот болгаш фосфор чемишчидилгелер талазы-биле хереглелин хандырар төлээде чамдык заводтарны дүрген тударын, азот болгаш фосфор чемишчидилгелериниң бүдүрүлгезиниң талазы-биле экономиктиг үндезинге үндезилеттинген күчүлүг баазазын Белоруссияга тургузарын эргежок чугула деп, эш Мазуров санап турар.

Н. С. Хрущевтуң илеткелинде тайылбырлааны химия үлетпүрүн улам ынай хөгжүдериниң, улус ажыл-агыйынга химия продуктуларын ажыглаарының аажок улуг программазын бүгү партия, бүгү совет улус чүүлдүгзүнүп көрүп, деткиир дээрзинге чигзиниг чок. Белоруссияның коммунистери ол программаны күүседиринге күштерин харамнаймас деп, К. Т. Мазуров саналының түннелинде чугаалаан.

Пленумнуң декабрь 10-да кежээки хуралынга санал берген профессионалдар эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлелиниң даргазы **В. В. Гришинниң** чугаалааны болза. СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин бистиң партиявыс удуртулга болдурбушаан, техниктиг депшилгени дүргедериниче, улус ажыл-агыйын, оон эң-не депшилгелиг адырларын дүрген хөгжүдеринче угланыышкынны чайгылыш чокка боттандырып турар. Экономиканың бүгү-ле адырларын, хамыктың мурнунда көдээ ажыл-агыйны улам ынай көдүреринге, чөннүн хереглел барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге химия үлетпүрүн сайзырадыры кайы хире улуг ужур-дузалыг болуп турарын эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинде бүзүрелдиг көргүскен. Химияны колдадыр сайзырадыры — ол дээрге, кол экономиктиг сорулганы—чөннүн кижи бүрүзүнге онааштыр продукция бүдүрер талазы-биле эң сайзырангай капиталистиг чурттарны чедерин болгаш эртерин дүрген база чедиишкинниг шиитпирлээринче дүлгүүрдүр.

Дараазында чеди чылда химия үлетпүрүн хөгжүдер талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылдап кылган планын совет кижилер сагыш-сеткилдин улуг ханыышкыны-биле уткааннар деп, оратор уламчылап чугаалаан.

Ол планны чедиишкинниг күүседир дээш демиселге профессионалдар эвилелдери идепкейлиг киржир хүлээлгелиг. Экономиканы хөгжүдери, коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузары дээш демисел профэвилел организацияларының кол сорулгазы болуп турарын совет профэвилелдериниң чоокта чаа болуп эрткен XIII съездизи онзалап демдеглээн.

СЭКП ТК-ның май (1958 чылда) Пленумунуң шиитпирлерин профессионалдар эвилелдери күүсетпишаан, улуг химияны тургузар сорулгаларны күүседири дээш демиселге массаларны эвилелдээр талазы-биле улуг ажылды партия организацияларының удуртулгазын ёзугаар кылганнар.

Химия тудугларында болгаш бүдүрүлгелеринде социалистиг чарыш калбарган, иштики курлавырларны илередип тывар болгаш ажыглаар дээш шиитпирлиг демисел чоруп турар. Воскресенскиниң химия комбинадының коллективиниң болгаш өске-даа мурнакчы бүдүрүлгелериниң инициативазын профэвилел организациялары деткивишаан, минералдыг чемишчидилгелерин болгаш көдээ ажыл-агыйга хереглээр өске-даа химия продуктуларын бүдүрүп үндүрерин көвүдедир дээш чарышты калбартканнар. Алдынган хүлээлгелерин бүдүрүлгелер күүсетпишаан. 1962 чылда пландан ажыр 224 мун тонна минералдыг чемишчидилгелерин бүдүргеннер. Минералдыг чемишчидилгелерин болгаш үнүш камгалаар химиктиг чүүлдерин бүдүрерин көвүдедир дугайында СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Чагаазынга харыы кылдыр бүдүрүлге черлериниң коллективтери бедиткен хүлээлгелерин алган болгаш оларны чедиишкинниг күүседип турарлар.

Химия үлетпүрүнде бүдүрүлгелерниң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының 70 ажыг хуузу коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинде киржип турарын эш Гришин дыңнаткан. Күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүүнүң үлегерин көргүзүп турар бүдүрүлгениң хөй чаартыкчылары болгаш мурнакчылар заводтарда база тудугларда өскен. Химия үлетпүрүнүң 18 бүдүрүлгелери коммунистиг күш-ажыл коллективиниң адын чедип алганнар. Оларның аразында—Киевтиң кылымал волокно комбинады, Красноярскиниң болгаш Ереванның синтетиктиг каучук заводтары, Днепродзержинскиниң азоттук заводу бар. Төлевилел болгаш эртем-шинчилел организацияларының ажылдакчылары коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинге уламна калбаа-биле киржип турар апарган.

Бүгү-эвилелдиң Д. И. Менделеев аттыг химия ниитилелиниң организациялары улуг ажылды чорудуп турар, ол ниитилелдиң организацияларында химияның чүс муң хире соруктуг кижилери каттышкан. Ниитилелдиң ажыл-чорудулгазы болза ажылчы чоннарның эртем болгаш техниктиг чогаадылгазын сайзырадырынче, химия бүдүрүлгезин сайзырангайжыдарынче угланган. Химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринде 150 мун хире чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ажылдап турар. Беш чылдарның дургузунда оларның саналдарын боттандырган чорук барык 500 миллион хире рубльдиң камналгазын берген.

Химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң тудуунга болгаш чаартылгазынга хөй-ниитиниң контролюн профэвилелдер организастап турар. Ол сорулга-биле тургустунган комиссиялар, контроль бөлүктери болгаш албаннары тудуг ажылдарының планнарын күүседиринге идепкейлиг дузалажып, тудугларга материалдарны база дериглерни чогуур үезинде чорудуп бээринге идиглиг болуп турарлар.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, бүдүрүлгени механизастаарын болгаш автоматчыдарын күштелдирериниң чугулазын ВЦСПС-тиң даргазы бодунуң чугаазынга онзалап демдеглээн. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээр төлээде, химия үлетпүрүнүң ажылдакчыларының күш-ажылының түннелдеринге оларның материалдыг сонуургалдының улам ынай бедидер айтырыгларже кичээнгейни күштелдирери эргежок чугула. Ажылчыннарның күш-ажыл камгалалын экижидеринче улуг кичээнгейни салыр херек. Камгалалдың сайзырангай херекселдерин тургузарының, аарыгларны болдурбас талазы-биле үргүлчүнүң профилактиктиг ажылының эргежок чугулазын химия бүдүрүлгезиниң онзагай байдалдары негеп турар.

Химия үлетпүрүн хөгжүдер кылдыр көрдүнүп турар план-биле холбаштыр химия бүдүрүлгелеринге ажылдаар кадрларны белеткээр хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырары эргежок чугула. Химия бүдүрүлгелериниң мергежилдиг ажылчыннарын профессионал-техниктиг эртемниң өөредилге черлеринге белеткээрин калбартыры негеттинип турар, ынчаарга бүдүрүлгелер тудугларында аныяктардан колдадыр кадрларны ажыглалга кирер тудугларга белеткээр херек.

Дараазында чеди чылда химия үлетпүрүн улам ынай хөгжүдериниң программазын Никита Сергеевич Хрущевтуң илеткелинде тодаргай айыткан деп, эш Гришин саналының түннелинде чугаалаан. Ол программа коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгаларынга, совет улустуң эргеажыынга бүрүн дүгжүп турар. Ону күүседир төлээде, ол чугула херекке бистиң партиявыстың бүгү-ле күштерин, чөннүн бүгү-ле күштерин мөөннээри чугула негеттинип турар. Ажылчын ангы болгаш бүгү совет улус бодунуң төрээн партиязының кыйгырыынга харыы кылдыр чеди чыл планының даалгаларын, химия индустриязын хөгжүдериниң улуг программазын күүседир дээш, коммунизмиң тургузар талазы-биле партияның өндүр-чаагай планнарын амыдыралга боттандырар дээш улам күженнишкинниг ажылдаарлар.

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң киржикчилери эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп илеткелин чугаалажып көөрүн декабрь 11-де үргүлчүлээн.

Эртенги хуралга бир дугаарында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи **М. В. Келдыш** чүве чугаалаан. Коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузарынга химияның аажок чугула рольдуун партияның Программазында айтып турар деп ол чугаалаан. Химиктиг херекселдерни көдээ ажыл-агыйга ажыглаары оон овур-хевирин болгаш продуктулуун үндезини-биле өскертир. Чаа-чаа химиктиг материалдар бедик шынарлыг калбак хереглел чүүлдериниң, ылангыя идиктериниң, ажыл-агыйның хереглел чүүлдериниң ассортиментизин чиик өртектиг бүдүрер арганы бээр. Чаа материалдар болза, машина тудуушкунун болгаш тудугну экижидер база өртээн чингедир арганы бээр. Радиоэлектроника, энергетика, бедик бүдүрүкчүлүг машиналар ышкаш бүдүрүлгениң ындыг тодаргайлакчы адырларынга боттуг депшилге чүгле ханы физика-химиктиг шинчилелдерге үндезилээш алдынган туруп болур онзагай шынарлары-биле колдап турар чаа-чаа материалдарны ажыглаваанда болдунмас.

Химиктиг эртем практикага дыка хөй чүүлдерни берген. Эртемниң ам бар чедиишкиннерин сайгарары улус ажыл-агыйынга дүрген депшилгеге чедирер.

СЭКП ТК-ның май (1958 ч.) Пленуму химиктиг үлетпүрнү хөгжүдеринге кайгамчык улуг салдарны көргүскен деп эш Келдыш уламчылаан. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының институттарында болгаш үлетпүрде чамдык боттуг түннелдерге чедирген полимерлер талазы-биле шинчилелдер чедиишкинниг хөгжүп турар. Нефть заводтарының газтарындан кристалликтиг полипропилении алырының чорудулгазы ажылдап кылдынган. Ол болза техниктиг болгаш амыдырал сорулгаларынга, оон иштинде синтетиктиг волокно материал болур. Кремний органиктиг полимерлер алдынган, оларга үндезилээш чылыгны эки ылгаар, электри ылгаар болгаш датка удур шынарларлыг материалдар тургустунган. Ол чаа материалдар болза, чижээ, электромоторларның дөңзизин дыка чингедир арганы берген. Анаа материалдардан кылган кылыглар 1000 градус температурага үр үеде ажылдаарын хандырып турар шывыглар селикаттыг үндезинге тургустунган. Металлдарның болгаш өске-даа элементилериниң атомнарын тудуп турар элементоорганиктиг полимерлерни алыры болдунган. Ол болза полимер материалдарның хевирин өскертир шынарларының калбак перспективаларын ажыдып турар. Полиформальдегидти — эки конструкция шынарларлыг материалды алырының чорудулгазын ажылдап кылып турар. Ада-чурттуң чаа полимерлериниң, полиарилаттарының дуржулгалыг бүдүрүлгезин организастап турар, оларга үндезилээш чылыгга быжыг туруштуу-биле колдап турар пластиктер, волокно болгаш пенопластылар белеткеттинген туруп болур.

Химияны үнүш ажылынга, мал ажылынга, а ол ышкаш кадык камгалалынга улам ынай чедиишкинниг ажыглаары-биле организмнерде болуп турар физика-химиктиг чорудулгаларны шинчилеп көөрүн күштелдирери онза чугула деп академик уламчылаан. Ол болза биологияның болгаш химияның мурнунга кончуг улуг сорулгаларны салыр.

Эртем талазы-биле эң-не улуг айтырыг — белок айтырыы, оон тургузуун, химиктиг синтезти, биосинтезти шинчилээри болур. Сөөлгү чылдарда белокту шинчилээр талазы-биле эртемде улуг бурунгаарлаашкын болдунган, ол болза нарын биополимер-дир. Ханның гемоглобини болгаш шынган эъттериниң миоглобини ышкаш чамдык чугула белоктарның тургузуу бүрүнү-биле илереттинген. Бөдүүн белоктарның синтези боттанган турар ындыг үе ырак эвес.

Онза чугула чүве болза клеткага, ызыгуур салгаар болуушкуннарга биохимиктиг чорудулгаларны чогумчударынга тодаргайлакчы рольду ойнап турар өске-даа биологтуг полимерлерни, нуклеинниг кислоталарны шинчилээри болур. Өске-даа физиологтуг идепкейлиг бүдүмелдерни шинчилээрин, ылангыя ферментилиг болгаш гормоналдыг преаппараттарны синтез талазы-биле шинчилеп көөрүн күштелдирери көдээ ажыл-агыйга болгаш медицинага база чугула.

Химиктер болза үлетпүр технологиязынче шилчивишаан, боттарының айтыышкыннарының хемчээлин аажок хөй чадалыг кылдыр көвүдедип турар деп чугаалаар ужурлуг мен деп ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи уламчылаан. Чижээ, манаа олар реакторларның элээн нарын технологиязын дүрген шингээдип апкан физиктериниң чижээнче көөр апаар. Реакторда нарын чорудулга натуралдыг хереглелге чүнүн ачызы-биле дүрген шингээттинип алыр аргалыг болганыл? Чүге дээрге амгы үениң эртеминин түннелдерин ажыглап, реактор иштинде болуп турар болуушкуннарның физиктиг дүрүм ёзугаар чоруун шинчилеп келген, оон соонда электроннуг машиналарга ылаптыг саналгаларны кылып келген. Мындыг арга болза, эртемниң бүдүрүлгеже бурунгаарлаашкының дүргедедиринге химиктиг технологияга аажок улуг идиг бериишкинин берип болур. Реакторлардан дыка нарын чорудулгаларны безин физиктер эки санап кылып шыдаан.

М. В. Келдыш оон ынай чаа техникага чугула ужур-дузалыг чамдык айтырыгларга доктааган. Энергетика (ядролуг энергетиканы киириштирбишаан), ракета техниказы, химиктиг технология ышкаш ындыг адырларга изигге быжыг чаа материалдар тургузары негеттинер деп ол чугаалаан. Ындыг материалдар чокка, чижээ, оттулар чүүл хып турда 2000—3000 градус температурага хөделип турар плазманы ажыглаарынга үндезилеттинген чылыг энергиязын электроэнергияже шилчидериниң кончуг перспективтиг магнитогидродинамиктиг методун сайгарары болдунмас. Аажок чугула чүве болза, изиг температуралыг энергетиктиг ядролуг реакторларга, а ол ышкаш атомнуг болгаш электриктиг ракета системаларынга хереглээр изигге быжыг материалдар айтырыы болур.

Радиоэлектрониканы хөгжүдеринге кончуг чугула чүве болза, физика-химиктиг чорудулгаларның, а ол ышкаш арыг бүдүмелдер алырының чорудулгаларының шинчилелдерин күштелдирери болур. Радиоэлектроникага хереглээр приборларда ажыглап турар полупроводниктерге холумактарны тудары он миллион хуунун бирээзинден ажып болбас; ол чүл дизе арыг бүдүмелдиң миллиард атомнарының аразынга бүдүмелдиң чүгле элээн каш атомнарын — холумакты киирип болур дээни ол.

Бодунуң чугаазын дооспушаан, академик Келдыш бистиң чуртка химияны хөгжүдеринге эртемденнер боттарының төлептиг салыышкынын киирелдер деп партияның Төп Комитединиң Пленумунга бүзүреткен.

Партияның Татар обкомунуң бирги секретары **Ф. А. Табеев** санал берген. Республиканың үлетпүр хөгжүлдезиниң шапкын темпилериниң дугайын ол чугаалаан. Ол чеди чыл дургузунда Россияның 30 миллиард немелдезинге киириштир 1 миллиард ажыг рубльди бээр.

Синтетиктиг материалдарны болгаш минералдыг чемишчидилгелерни бүдүреринге эгээртинмес курлавырларлыг бис деп оратор демдеглээн. Партия ТК-ның май Пленумунуң соонда нефте-химиктиг үлетпүрнү хөгжүдеринге Татарияда хөй чүүлдер кылдынган. Ол адырга капитал тудугнуң хемчээли сөөлгү беш чыл иштинде беш ажыг катап өскен. Продукцияның чүс ажыг чаа хевирлерин бүдүрүп үндүрери шингээттинип алдынган. Органиктиг синтез үлетпүрүн хөгжүдеринге, нефть чиг-эдин болгаш газты ажыглаарынга баштайгы базымнар кылдынган. Органиктиг синтез заводунуң баштайгы ээлчээ чоокта чаа Казаньда ажыглалга кирген. Фенол болгаш ацетон бүдүрер талазы-биле төлевилел күчүлери чедиишкинниг шингээттинип турар.

Ынчалзажок синтетиктиг материалдар химиязының хөгжүлдезинде улуг четпестер бар деп эш Табеев айыткан. Хамыктың мурнунда чер иштиниң байлаан комплексилиг ажыглаарын көөр, бойдус газының чидириглерин үзүткаар херек. Амгы үениң химия үлетпүрүн хөгжүдеринге, синтетиктиг материалдар болгаш минералдыг чемишчидилгелер бүдүреринге үндезин болур углеводородтуг чиг-этти эки ажыглаар дугайында бистиң саналдарывысты планнап турар органнар кичээнгейлиг өөренип көөр ужурлуг.

Хөй санныг нефть газын хереглээр улуг газобензин заводунуң дөрткү ээлчээнин тудуушкунун 1965 чылга чедир доозар деп турар бис. Татарияга синтетиктиг каучук бүдүрүлгезин хөгжүдери экономика талазы-биле ажыктыг деп санап турар бис. Мында чиик өртектиг болгаш бедик шынарлыг чиг-эт, электроэнергияның болгаш сугнуң күчүлүг үнер дөстери, автомобиль болгаш демир оруктарның калбак четкизи, эптиг суг транспорту бар. Бо бүгү болза капитал салыышкыннарның орнун дүрген дуглаар чорукту хандырып шыдаар.

Ийи дапкыр суперфосфаттың болгаш күгүр кислотазының бүдүрүлгезин Бондюжск химия заводунга организастаар дугайында саналды партияның область комитеди болгаш Татарияның тускай эртемниглери ажылдап кылган. Ол бүдүрүлгени эде дериири эргежок чугула. Капитал салыышкыннар эң-не кыска үеде дуглаттына бээр.

Чер ажылын химияжыдар талазы-биле улуг сорулгаларны шиитпирлээри эки организастыг чоруктуң ажыл-херекти билдилиг көөрүн бистен негеп турар. Республиканың партия болгаш көдээ ажыл-агый органнары чемишчидилгелерни эки ажыглаарын чедип ап турар. Хөрзүн карталарын чогаадып кылыры доозулган. Хөрзүн эртемденнери болгаш агрохимиктер чемишчидилгелерни ажыглаарының эртем-бүдүрүлге талазы-биле дуржулганы түннээн болгаш ол айтырыг талазы-биле сүмелерни ажылдап кылган. Агрохимияның үндезиннеринге ажыл-агыйлар удуртукчуларын, тускай эртемниглерни болгаш механизаторларны массалыы-биле өөредири чугула.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары органиктиг чемишчидилгелерни болдунар шаа-биле үре-түннелдиг ажыглаарын оралдажып турар. Колхозтарда болгаш совхозтарда академик Лысенконуң аргазы-биле компостулар белеткеттинип турар. Күзүн тараан тарылгалар ам эки байдалда турар. Чазын тарыыр хөрзүннүң бүгү шөлүнге четчир ангыс андартынган. Көдээ ажыл-агыйны интенсификастаар талазы-биле хемчеглер келир чылын безин эки түннелдерни бээр деп санаарының бүгү барымдаалары бар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының дээди чөвүлелиниң даргазы **Д. Ф. Устиновка** сөс берген. Чурттуң химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң дугайын болгаш индустрияның бо адырының бар турар улуг курлавырларының дугайын ол чугаалаан.

Ындыг курлавырларның бирээзи болза чаа күчүлерни дүрген ажыглалга киирип база шингээдип алыры болур дээрзин оратор медеглээн. Ажыглалга киирериниң база таарыштырарының үезинде бүдүрүлгени өөренип көөрүнге, продукцияны бүдүрүп үндүрериниң хемчээлиниң-даа база ол ышкаш продукцияның шынарының-даа талазы-биле төлевилел көргүзүглерни чедип алырынга болдуруп болбас ужурлуг хөй шагүени халас эрттирип турары халя эвес.

Ындыг байдалдың чылдагааннарын анализтеп көрбүшаан, эш Устиновтуң санап турары болза, ол байдал—бүдүрүлгени төлевилээр үезинде болдурган хөй частырыгларның, тудугжуларның, монтажчыларның ажылды эчизинге чедир кылбаанының, чамдык машина тудуунун заводтарының четпес чүүлдерлиг дерилгени берип турарының уржуудур.

Чаа бүдүрүлгени шингээдип алырын үр үеде үргүлчүлеп турарының чылдагааны болза ажыглалга киирериниң мурнунда кылыр ажылды багай организастаанында, кадрларны, ылангыя кол эртемниң кадрларын багай белеткээнинде болуп турары үргүлчү болгулаар боор-дур. Техника талазы-биле нарын, чаа бүдүрүлгелер бедик мергежилдиг кадрларны негеп турар, ынчангаш оларны баш удур белеткеп алыр херек. Бүдүрүлгелериниң, экономиктиг районнарның улус ажыл-агый чөвүлелдериниң, күрүне комитеттериниң удуртукчулары ол чугула негелдени чедир үнелеп көрбейн турарлар. Эш Устинов тодаргай чижекти көргүскен. Сумганттиң фосфор чемишчидилгелер заводунда күгүр кислотаның эрткен чылда-ла киирген цеги бодунуң төлевилел күчүзүн мынчага чедир чедип албаан. Ында тонна күгүр кислотазын бүдүрүп үндүреринге үнер чарыгдалдар чурттуң өске бүдүрүлгелеринде ындыг продукцияның ортумак үнезинден ийи катап аар болуп турар.

Уфаның синтетиктиг спирт заводунуң кайгамчык дуржулгазының дугайын ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының дээди чөвүлелиниң даргазы чугаалаан. Бүдүрүлгениң удуртукчулары чаа продукцияны бүдүрүп үндүреринге эки белеткенген. Оон түннелинде чаа бүдүрүлгени шингээдип алырынга эвээш шаг-үе негеттинген.

Чаа бүдүрүлгелерни ажыглалга киирериниң болгаш продукцияны бүдүрүп үндүрерин шингээдип алырының үезин эң эвээш кылдыр кызырарынга чүү чүве негеттинип турарыл? Төлевилелдин ажылчын шыйыгларын ажылдап кылыр үезинден эгелээш бүдүрүлгениң кол удуртукчу составын томуйлаары эргежок чугула. Ынчаарда цехтин начальниги, технологу бүгү бүдүрүлгениң кезектерин ажылдап турар заводтарга болгаш эртем-шинчилел институттарынга өөренип алыр болгаш төлевилээшкинге киржип болур. Олар эптээр ажылдың чорудуушкунунга идепкейлиг салдарны чедирип, оон күүселдезиниң шынарын хайгаарап көөр болур. Ол чорук хөй частырыгларны болгаш чедир кылдынмаан чүүлдерни чайладыр арганы берип турар. Ажылчын кадрларны ажылдап турар ындыг янзылыг бүдүрүлгелерге өй-шаанда өөредип алыры эргежок чугула.

Бодунуң чугаазының элээн кезиннге эш Устинов лаборатория шинчилелдеринден үлетпүр бүдүрүлгеге чедир шилчилге үезин кызырарының, үлетпүр-дуржулга баазаларының ролюнуң дугайында айтырыгны чугаалаан. Ол баазаларга технологтуг чорудулгаларны бүрүн хире-чергезибиле ажылдап кылып, чаа машиналарны болгаш аппаратураны шингээдип алыр ийик. Ындыг баазалар эртемденнериң күш-ажылының түннелдерин, эстафета ышкаш хүлээп ап турар, лабораториядан бүдүрүлгеже шилчилге үезин бүгү хемчегбиле кызырарының сорулгаларын практикага шиитпирлеп турар бир янзы төптери болган турар ужурлуг. Дуржулга-үлетпүр баазаларын калбартыр болгаш оларның ажылының организастыг чоруун экижидери келир чылдың планында көрдүнген.

Үлетпүрге ужур-дузалыг чугула химия айтырыгларын комплексилиг шиитпирлээри эргежок чугула деп оратор санап турар. Ол чүл дээрге, чаа технологтуг чорудулганы үлетпүрге боттандырары-биле холбашкан айтырыгларның бүгү комплексизин эртем-шинчилел болгаш дуржулга ажылдарын доозарының үезинге чедир боттандырган турар төлээде химиктер, технологтар, төлевилекчилер, машина тудугжулары, прибор тудугжулары, ажылды дээс дараалаштыр эвес, а лаборатория ажылдарының үезинден эгелээш чергелештир чорудар болза чогуур дээни ол.

Химия үлетпүрүнүң курлавырларының дугайын чугаалап турган, эш Устинов мурнакчы бүдүрүлгелериниң дуржулгазын нептередириниң эргежок чугулазын демдеглээн. Элээн хөй солун чижектерни ол көргүскен. Чижээ, спирт бүдүрүлгезиниң талазы-биле чангыс аай контрукциялыг реакторларны янзы-бүрү арга-биле ажыглап турар. Бир эвес бүгү бүдүрүлгелерге реакторларның бүдүрүкчүлүүн Уфа заводунун чедип алган деннелинге чедирер болза, чуртта спирттин ниити ажылдап кылыышкының дөрт миллион декалитрге көвүдедип болур.

Химия индустриязын хөгжүдериниң сорулгалары аажок улуг, ынчалза-даа ол сорулгалар күүсеттинер дээрзинге кандыг-даа чигзиниишкин чок деп, оратор чугаалаан.

Азербайджанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары **В. Ю. Ахундов** республиканың химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң чоруп турарын болгаш перспективаларын Пленумнуң киржикчилеринге таныштырган. Нефть-газ курлавырлары-биле болгаш химия бүдүрүлгезинге хереглээр чигэттиң өске-даа хевирлери-биле байлак, нефть ажылдап кылыр эки сайзырангай үлетпүрлүг Азербайджан бистиң чуртувустун улуг химиязының база бир төвү болган турарынга таарымчалыг баштайгы белеткелдерлиг болуп турар деп, ол чугаалаан. 1958 чылдыы-биле деннээрге 1963 чылда бисте химия бүдүрүлгезиниң хемчээли 2,7 катап өскен. Сөөлгү беш чылдарның дургузунда Бакунун дугуй заводун, Сумганттин суперфосфат заводун, Карадагның болгаш Сианзанның газ-бензин заводтарын болгаш ажылдап турар бүдүрүлгелерде химияның элээн хөй комплексилерин ажыглалга киирген.

СЭКП ТК-ның Пленумунга белеткелдин хүннеринде Сумганттин химия комбинадында газ тургузулгазын, Сумганттин химия заводунда ажыктыг гербицид-эфир бүдүрүлгезиниң талазы-биле тургузулганы дерип кылырын доосканы.

Улуг өзүлде турзажок, республикада химия үлетпүрүнүң хөгжүлдези чеди чыл планының онаалдаларындан хожудап турарын оратор демдеглээн. Моон-биле холбаштыр партия организациязы химия бүдүрүлгелериниң тудуунун темпилерин шиитпирлиг дүргедедиринче угландырган тодаргай хемчеглерни ап турар.

1958 чыл-биле деннээрге 1965 чылда республиканың химия үлетпүрүнүң ниити продукциязының хемчээли 4,9 катап көвүдээр ужурлуг болгаш чылда өзүлденин ортумак темпизи 31,6 хуу болур. Синтетиктиг спиртти, каустиктиг соданы болгаш синтетиктиг каучукту бүдүрүп үндүрери улуу-биле өзер, аъш-чемге хереглевес чиг-эттен үнелиг чаа продуктуларны—глицериннии, эпихортидриннии, изопропил спиртти бүдүрерин организастаар. Минералдыг чемишчидилгелерни болгаш үнүштер камгалаар бүдүмелдерни бүдүрерин калбартыры болгаш ассортиментизин көвүдедири 1964—1965 чылдарның планында көрдүнген. Перспективалыг төлевилелдерни практиктиг боттандырарын эртемденнер ажылдап турар.

Республикага суггаттыг черлерге тараа бүдүрерин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган. Чемишчидилгелерни, гербицидтерни, стимуляторларны дээре ажыглаарының, суггат сугларын чөп ажыглаарының база тараанын бедик дүжүттүг сорттарын нептередириниң аргазы-биле бедик, магадылаттынган дүжүттерни чоокку чылдарда чедип алыр деп турар. Үнелиг стимулятор продуктуну—нефть бүдүмелин массалыы-биле бүдүрүп үндүрерин оратор саналдап турар. Ол үнелиг продуктуну ажыглаар чорук көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн улуу-биле бедидер, а ол ышкаш мал ажылының продуктулуун көвүдедир арганы берип турарын чурттуң янзы-бүрү хөрзүн болгаш агаар-бойдус байдалдарынга кылган дуржулгалар көргүзүп турар. Ол бүдүмелди барык капитал салыышкыннар чокка, бүгү чурттуң көдээ ажыл-агыйының хереглелин хандырарынга четчир хемчээли-биле бүдүрер арганы республиканың чиг-эт курлавырлары берип турар.

(Уланчызы ийиги арында.)

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУ

(Төнчүзу. Эгези бирги арында.)

Азербайджанның партия организациязы, Азербайджанның бүгү ажылчы чоннары эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинде салдынган сорулгаларны амыдыралга боттандырарынга күштерин харамнамас дәэрзин эш Ахундов Пленумга бүэүреткен.

Колдоз-совхоз бүдүрүлгезинге химияның продуктуларын канчаар шын болгаш чеп ажыглаарыл? Мооң-биле холбаштыр кәдәэ ажыл-агыл органнарының болгаш кәдәэнің ажыл-ишчилеринің мурнунда кандыр сорулгалар туруп турарыл? ССРЭ-нин кәдәэ ажыл-агыл министри **И. П. Воловченко** бодунуң саналынга бо айтырыгларны тайылбырлаан. Бистиң чуртувуска төнчүткен агрономия албанын тургузары бирги чергениң чугула херээ болур деп, оратор чугаалаан. Химиктиг аналиэтерни чорудары, хөрзүн карталарын болгаш картограммаларны чогаадыры-биле кады агрономия албаны кәдәэ ажыл-агыйга бүгү химиктиг бүдүмелдерни эң ажыктыг ажыглаар талазы-биле эртемге үндезилеттинген сүмелерни ажылдап кылыр ужурлуг. ССРЭ-нин Кәдәэ ажыл-агыл министерствозу чуртка мындыг албанны организастаарының төлевилелини ажылдап кылган. Республикаларга болгаш областарга 204 агрономия лабораторияларын тургузарын көрүп турар, бүдүрүлге эргеледдеринге лабораторияларны тургузарын база айтып турар.

Кәдәэ ажыл-агыйны химияжыдар талазы-биле айыткан хемчегларни эки белеткеллиг кадрлар болгаш түскай эртемниглер чокка чедишкинниг боттандырары болдунмас дәэрзин И. П. Воловченко демдеглээн. Ам бо үеде дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң өөредип үндүрүп турар агрохимиктери болгаш үнүштер кампалаар талазы-биле түскай эртемниглер ыракта-ла чедишпейн турар.

Бо түскай эртемниглерниң белеткелин калбартырын ам айыткан. 1965 чыда дээди өөредилге черлеринге агрохимияга хүлээп алышкын ийи катап көвүдээр, а үнүштер кампалаар талазы-биле—бүдүн чартык катап хей болур. Чеди чылдар дургузунда кәдәэ ажыл-агыйны барык 19 мүң агрохимиктерни болгаш үнүштер кампалаар талазы-биле 20 мүң агрономнарны алыр. Ол дугайында кәдәэ ажыл-агыйның дээди өөредилге черлеринге бет чаа агрохимия факультеттерин кәдәэ ажыл-агыл техникумнарынга агрохимия талазы-биле 40 салбырларны болгаш үнүштер кампалаар талазы-биле 70 салбырларны ажыдар бодап турар.

Мооң-биле чергелештир кәдәэ ажыл-агыйның агрохимия талазы-биле түскай эртемниглериниң мергежилин бедидер ужурлуг. Бо болза чүе мүң агрономнарга болгаш түскай эртемниглерге хамаарыжыр. Чемишчидилгелерни чеп ажыглаарынга аажок улуг ужур-дүзе кәдәэле бүгү-ниитиниң агрохимия өөредилгезинге база хамааржыл турар. Колхозчулар болгаш совхозтар ажылчыннарны агрохимияның үндезиннеринин билигларын шингээдип алган турар ужурлуг.

Колхоз-совхоз бүдүрүлгезин химияжыдары-биле холбашкан айтырыгларны болгаш сүмелерни ажылдап кылырына кәдәэ ажыл-агыл эртемниң чугула ролюн демдеглевишаан, **И. П. Воловченконуң** чугаалааны болза, эртем-шинчилел институттары, дүржүлге станциялары болгаш дээди өөредилге черлери кәдәэ ажыл-агыйны химияжыдарын чорударының ёзулуг төптери болгаш турар ужурлуг. Эртемниглер бо ажылды боттарының шуут хүлээлгези, үдүстүн мурнунга боттарының хүлээлгези кылдыр көрген турар ужурлуг.

Минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаарының ажыктыг болуру хамыктың мурнунда кәдәэ ажыл-агыйны чорударының ниити культурасындан хамааржыр дәэрзин оратор үргүлчүлеп чугаалаан. Оон ужурунда химияжыдыганың деннелин бедидери үрезин ажылын, механизацияны улуу-биле ажыжидерин, колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының материалдыг сонгаарлаттынмас болгаш дайынчы сорулгазы болур. Салаватның химиктерни дидим инициативаны илергейлээнер. Бедик каттыштырган азот чемишчидилгелерни — синтетиктиг карбамидти тургузар болгаш нептередирин олар холга алганнар.

Башкирияның коммунистери болгаш республиканың бүгү ажылчы чоннары химия үлетпүрүн хөгжүдерининг үлуг сорулгаларын чедишкинниг күүседир дээш бүгү күштерин салыр болгаш үлут химияны тургузарынга, бистиң чуртувуска коммунизмни чедишкинниг тургузарының херээнге боттарының төлептиг салыышкынын кинрер дәэрзин эш Нуриев саналының түнелинде чугаалаан.

Луганщинаның ажыл-ишчилери—дагжылар, химиктер, металлургтар, машина тудугжулары, СЭКП-ниң XXII съездиниң төөгүлүг шиитпирлерин күүсетпишаан, коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузарынга боттарының төлептиг салыышкынын кинрип турар деп Украинаның КП Луганск үлетпүр обкомунуң бирги секретары **В. В. Шевченко** чугаалаан.

Химия үлетпүрү онза шапкын өзүп турар. Чеди чыл планының эргезинден бээр областың химия бүдүрүлгелери ниити продукциязы пландан ажыр 28,9 миллион рубльже бүдүрүп үндүргеи.

Лисичанск болгаш Рубежанск химия комбинаттарында, Донецкиниң сода заводунда чедип алдынган чедишкиннериниң дугайын оратор чугаалаан.

Ол болза химия бүдүрүлгелериниң коллективтериниң, тудуг-монтаж организацияларының коллективтериниң кызымаккай күш-ажылының түнелги, партийжи ажылды күштелдиргенининг түнелги болур. Ам партия эге организацияларының коммунистериниң 70 хуузу улуг химияның салым-чолун шиитпирлеп турар черлерде ажылдап турар.

Лисичанскиниң химия комбинадынга Н. С. Хрущевтуң чораан соонда областа кылдынган чүүлдериниң дугайын эш Шевченко чугаалаан. Бо чылын 14 химия бүдүрүлгелериниң тудуун доозкан болгаш ам оларның күчүзүн чедишкинниг шингээдип ап турар. Ажыдарының схемазын ёзугаар капролактамны Совет Эвилединиг эң-не баштай алган. Рубежанскиниң химия комбинадында будүлгаларны болгаш химия волокноларны будуур будүлгаларны бүдүрер талазы-биле цехтериниң комплексизин чедишкинниг шингээдип ап турар. Луганскиниң химиктери чыл планыңдан ажыр 42 мүң тонна минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрүп үндүрген, 70 мүң тонна аммиак сугну болгаш он-он мүң тонна аммиак селитраны будурер күчүлерни немей тургускан. Тудугжуларның болгаш монтажчыларның коллективтери боттарының хүлээлгезин күүседир — химия үлетпүрүнүң чаа күчүлерин хуусаа бетинде ажыглалга киирер, күш-ажылдың будүргекчүлүүн эртекен чылдың-биле дениээрге 16 хуу бедидер дээш бүгү хемчегларни ап турар.

Оон-даа хей чүүлдерни кылып, дээрэ түнелдерни чедип ап болур турган ийик деп санап турар бис, курлавырлар ам-даа бүрүнү-биле ажыглалга киртинимээн. Партияның Төп Комитеди Луганскиниң партия организациязынга кайы хире харыысалганы дээскээның коммунистер биле турар, ынчангаш салдынган сорулгаларны күүседир дээш бодундар-да чүүлдерни кылырлар.

Луганск областың химия үлетпүрүн хөгжүдерининг чамдык айтырыгларын чедишкинниг шиитпирлээри олардан хамааржыр турар организацияларның адрезинге шүүмчүлелди оратор кылган.

Ставрополь-Москва шугумдан Лисичанскиниң химия комбинадынга чедир газ дамчыдылгазының ийиги оруунуң тудуунун дугайында айтырыгны көөр деп саналды ол база киирген.

Саналының түнелинде эш Шевченко химияның тудугжуларының күш-ажылчы рапортун химиктерниң, тудугжуларның, монтажчыларның, Луганск областың партия организациязының мурнудан СЭКП Төп Комитединиң Президиумунга дамчыдып берген.

СЭКП-ниң Пермь будүрүлге обкомунуң бирги секретары **К. И. Галаншин** санал берген. Чылда бир миллион тонна чемишчидилгелер күүсүдүг Березниковскиниң калий комбинадының ийиги эзлчээн хуусаазынан эрте бир ай бурунгаар ажыглалга киирген күш-ажылчы улуг тиилелге-биле бистиң тудугжуларывыска, монтажниктеривиске болгаш химиктеривиске СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чоокта чаа изиг байыр чедирген. Ол байыр чедиришкинни Березниковскиниң ажылчыннарын уламна сорук киирген. Олар минералдыг чемишчидилгелер будүрерин көвүдедир талазы-биле боттарының күжениишкиннерин өстүрер, чаа калий комбинадының тудушкунун калбак фронт-биле калбартыр, а бо чылдың төнчүзүнге чедир азоттуг чемишчидилгелер будүрер талазы-биле немелде күчүлерни ажыглалга киирер деп партия Төп Комитединге болгаш чазакка бүэүреткеннер.

Социалистиг индустрияның бастионнарының бирээзи амгы Урал деп Никита Сергеевич Хрущев адаан деп оратор уламчылаан. Партияның күзел-соруун ёзугаар Урал болза химияның улуг төвү болгаш оон чугула адыры—минералдыг чемишчидилгелер будүрүлгези кыдыр хүүдүп турарының хереченлери болуп турар бис. Амгы үеде области химиктиг продуктуларның 500 хире хевирлерин, оон иштинде калийлиг, азоттуг болгаш фосфорлуг чемишчидилгелерни будүрүп үндүрүп турар, оларның бот-дениизи республика будүрүлгезинде дыка улуг. Ол ышкаш кальцийжитиен соданы, янзы-бүрү кислоталарны, будуктарны, целлюлозаны, хей санныг саазынны база будүрүп турар.

Химия будүрүлгелериниде он-он муң ажылчыннар коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинде киржип турар деп эш Галаншин чугаалаан. Минералдыг чемишчидилгелер будүрерин дыка көвүдедири болза ам областың партия организацияларының кол сагыш салыышкыны болуп турар. 1970 чылга чедир чүртка 15,5 миллион тонна калийлиг чемишчидилгелерлиг болуру эргежок чугула деп эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинде чугаалап турар. Ол сангa киирштир өлээн кезекти Пермь область берип шыдаар деп санап турар бис. Биске өлээн хей чаа калий комбинаттары туттунган база ам туруп турар Соликамскиниң комбинаттың күчүзүн улгаттырган туруп болур. 1970 чылга чедир калийлиг чемишчидилгелер будүрериниң ниити деңнели 4 катап өзер.

Областың партия организациязы, Барның Уралдың бүгү ажылчы чоннары бо Пленумуның шиитпирлерин амыдыралга чедишкинниг боттандырарынга, коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузар талазы-биле партияның төлевилээн программазын күүседиринге бүгү чүүлдерни кылыр деп эш Галаншин бодунуң саналының түнелинде чугаалаан.

Херсон областың Скадовск будүрүлге эргелеминиң начальныгы **И. А. Мурмурин** бодунуң саналынга Таврическ ховунуң байдалдарынга минералдыг чемишчидилгелерни калбартыры-биле ажыглаары суггаттыг черлерни калбартыры-биле хажык чок дүүштүнген турар деп чугаалаан. Эргеледдиң колхозтарында болгаш совхозтарында ам 16 мүң гектар ажыг ховулар суггартынып турар. Днепрниң ыында чедип келген суу ол шелду чоокку ийи-үш чылдарда ийи катап улгаттырар арганы бээр.

Ынчангаш бир гектар суггаттыг черге минералдыг чемишчидилгелер төгерин 8—10 центнер чедир көвүдедири бир гектардан-на тараа культураларының 45—50 центнерден эвээш эвес дүжүдүн алыр арганы бээр деп санап турар бис дээрзин оратор чугаалаан. Бо чылын бистиң ажыл-агыйларывыска чораан эш Н. С. Хрущевтуң сүмезин ёзугаар күзүн тарыыр кызыл-тастың магадылаттынган дүжүттерин өстүрер талазы-биле будүрүлге дүржүлгаларын кыяган бис. Ол участоктарда суг доңурар суггарылганы кылып, минералдыг чемишчидилгелерни төккен бис. Тарылгалар чазын минералдыг немелдә чемишчидилгелерни болгаш үнүш өзүп үнер теле ийиүш удаа суггатты алыр. Аңаа күзүн тараан кызыл-тастың гектар бүрүзүнден 45—50 центнерден эвээш эвес дүжүттү алыр дээрзинге бүэүрээр бис.

Эргеледдиң ажыл-агыйлары Украинага бир-де хүгаарында рис тарып өстүрүп эргелээнин И. А. Курмурин айыткан. Ол бо чылын будүнчартык мүң ажыг гектар шелге тарыттынган. Дыка хей бригадалар бир гектардан 50 ажыг центнер ристи өстүргеннер. Эргеледдиң рис ажылдакчылары гектар бүрүзүндем 323 пуд ристи ажаап ап, ол үнелиг культураның 314 мүң пудун Төрээн чуртун шыгжамырынче үргеи. 1964 чылда рис тарыыр шелду ийи катап көвүдедир болгаш 1970 чылга чедир оон тарылгаларын 20 мүң гектар чедирер бис. Ол болза чыл бүрүде 3—3,5 миллион пуд ристи күрүнеге салар арганы бээр.

Суггаттыг чер ажылының байдалдарынга күш-ажыл төлевирин ның организастаарының болгаш кәдәэ ажыл-агый будүрүлгезин химияжыдарының айтырыгларынга оратор доктаалаан. Эрткен чылдан эргелээн тускайжыткан бригадаларны болгаш звеноларны ажыл-агыйлардa тургузуп эгелээнин, оларга үүлге суггаттыг черлерни авес, харын эргежок чугула техниканы быжыглаанын ол чугаалаан. Күш-ажылды мынчаар организастаары боттарының участоктарын элээп эки өөренип көөр, суггатты болгаш чемишчидилгелер төгерининг будүрүкчүлүг аргаларын эки шингээдип алыр арганы бригаданың азы звенонуң кежиитүнеринге бээр.

* * *

СЭКП ТК-ның Пленумунуң кежээки хуралы Молдавияның КП ТК-зының бирги секретары **И. И. Бодюлуң** саналы-биле ажыттынган. Коммунизм тургузуушкунунуң амгы үечадазында партияның болгаш Совет күрүнениң экономиктиг политиказы күш-ажылдың будүрүкчүлүүн улам ынай хөгжүдерининң, күш-ажылды болгаш бистиң ниитилелдиң материалдыг курлавырларының каминаарының улуг перспективаларын ажыдып турар деп ол чугаалаан.

Бистиң ертемниглерниң саналгаларын ёзугаар алырга Молдавияның кәдәэ ажыл-агыйын химияжыдары тараа будүрерин мурнунда 110 миллион пуд кылдыр төлевилеп турганы-биле дениээрге 1965 чылда ийи чүс миллион пудка чедир, тарымал тооруктуун — 400 мүң тонна (330 мүң тоннага удур) көвүдедир, чигир свёклазын, ногаалларны, чимистерни болгаш эфир-үстүг культураларны будүрерин дыка көвүдедир арганы берип турар деп эш Бодюл чугаалаан. Төрээн чурт хей эътти, сүттү, дуктү, чуургаларны база алыр.

Бо түнелдерни чедип алыр төлээде 600—650 мүң тонна, азы оларны эрткен чылын төккенинден беш катап хей минералдыг чемишчидилгелер негеттинер. Чемишчидилгелерни садыл алырына болгаш төгеринге чарыгдаалдар 15—20 миллион хире рубль, а немей алдынган продукцияны сайгарганындан оруга —230—250 миллион рубль болуп турар. Ол болза Молдавияның дыка хей колхозтарының, совхозтарының болгаш артемишничилел албан черлериниң дүржүлгазы-биле бадыткаттынып турар боттуг аргадыр.

Агаар-бойдус талазы-биле аажок нарын бо чылын Молдавияның колхозтары болгаш совхозтары 40 ажыг миллион пуд азы пландан 10 миллион пуд ажыг тараазы Төрээн чуртка берген деп эш Бодюл чугаалаан. Тарымал тооруктың садар талазы-биле хүзээлге база күүсеттинген. Чурт бо чылын 30 ажыг мүң тонна—эрткен чылгызындан ийи катап хей таапкыны алыр. Ынчаарга ол болза шоолуг эвес минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаарга безин Пермь область берип шыдаар деп санап турар бис дээрзин оратор чугаалаан. Бо чылын бистиң ажыл-агыйларывыска чораан эш Н. С. Хрущевтуң сүмезин ёзугаар күзүн тарыыр кызыл-тастың магадылаттынган дүжүттерин өстүрер талазы-биле будүрүлге дүржүлгаларын кыяган бис. Ол участоктарда суг доңурар суггарылганы кылып, минералдыг чемишчидилгелерни төккен бис. Тарылгалар чазын минералдыг немелдә чемишчидилгелерни болгаш үнүш өзүп үнер теле ийиүш удаа суггатты алыр. Аңаа күзүн тараан кызыл-тастың гектар бүрүзүнден 45—50 центнерден эвээш эвес дүжүттү алыр дээрзинге бүэүрээр бис.

Эргеледдиң ажыл-агыйлары Украинага бир-де хүгаарында рис тарып өстүрүп эргелээнин И. А. Курмурин айыткан. Ол бо чылын будүнчартык мүң ажыг гектар шелге тарыттынган. Дыка хей бригадалар бир гектардан 50 ажыг центнер ристи өстүргеннер. Эргеледдиң рис ажылдакчылары гектар бүрүзүндем 323 пуд ристи ажаап ап, ол үнелиг культураның 314 мүң пудун Төрээн чуртун шыгжамырынче үргеи. 1964 чылда рис тарыыр шелду ийи катап көвүдедир болгаш 1970 чылга чедир оон тарылгаларын 20 мүң гектар чедирер бис. Ол болза чыл бүрүде 3—3,5 миллион пуд ристи күрүнеге салар арганы бээр.

Суггаттыг чер ажылының байдалдарынга күш-ажыл төлевирин ның организастаарының болгаш кәдәэ ажыл-агый будүрүлгезин химияжыдарының айтырыгларынга оратор доктаалаан. Эрткен чылдан эргелээн тускайжыткан бригадаларны болгаш звеноларны ажыл-агыйлардa тургузуп эгелээнин, оларга үүлге суггаттыг черлерни авес, харын эргежок чугула техниканы быжыглаанын ол чугаалаан. Күш-ажылды мынчаар организастаары боттарының участоктарын элээп эки өөренип көөр, суггатты болгаш чемишчидилгелер төгерининг будүрүкчүлүг аргаларын эки шингээдип алыр арганы бригаданың азы звенонуң кежиитүнеринге бээр.

* * *

СЭКП ТК-ның Пленумунуң кежээки хуралы Молдавияның КП ТК-зының бирги секретары **И. И. Бодюлуң** саналы-биле ажыттынган. Коммунизм тургузуушкунунуң амгы үечадазында партияның болгаш Совет күрүнениң экономиктиг политиказы күш-ажылдың будүрүкчүлүүн улам ынай хөгжүдерининң, күш-ажылды болгаш бистиң ниитилелдиң материалдыг курлавырларының каминаарының улуг перспективаларын ажыдып турар деп ол чугаалаан.

Бистиң ертемниглерниң саналгаларын ёзугаар алырга Молдавияның кәдәэ ажыл-агыйын химияжыдары тараа будүрерин мурнунда 110 миллион пуд кылдыр төлевилеп турганы-биле дениээрге 1965 чылда ийи чүс миллион пудка чедир, тарымал тооруктуун — 400 мүң тонна (330 мүң тоннага удур) көвүдедир, чигир свёклазын, ногаалларны, чимистерни болгаш эфир-үстүг культураларны будүрерин дыка көвүдедир арганы берип турар деп эш Бодюл чугаалаан. Төрээн чурт хей эътти, сүттү, дуктү, чуургаларны база алыр.

Бо түнелдерни чедип алыр төлээде 600—650 мүң тонна, азы оларны эрткен чылын төккенинден беш катап хей минералдыг чемишчидилгелер негеттинер. Чемишчидилгелерни садыл алырына болгаш төгеринге чарыгдаалдар 15—20 миллион хире рубль, а немей алдынган продукцияны сайгарганындан оруга —230—250 миллион рубль болуп турар. Ол болза Молдавияның дыка хей колхозтарының, совхозтарының болгаш артемишничилел албан черлериниң дүржүлгазы-биле бадыткаттынып турар боттуг аргадыр.

Агаар-бойдус талазы-биле аажок нарын бо чылын Молдавияның колхозтары болгаш совхозтары 40 ажыг миллион пуд азы пландан 10 миллион пуд ажыг тараазы Төрээн чуртка берген деп эш Бодюл чугаалаан. Тарымал тооруктың садар талазы-биле хүзээлге база күүсеттинген. Чурт бо чылын 30 ажыг мүң тонна—эрткен чылгызындан

СЭКП ТК-ның Пленуму-биле холбаштыр

Курлавыр дээш

ТУРАН. (Телефон-биле). Коммунистиг тургузуушкуунуң бо хүннерде-ги чугула айтырыгларын чугаалажып турар СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга Бии-Хем районнуң ажыл-ишчилери кандыг күш-ажылчы белектерлиг ужуражып турарыл деп айтырыгны, бистиң корреспондентивис ында партком секретары аш Ю. Батковка салган.

— Көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн магадылаарының чугула курлавырларының бирээзи — хөрзүл чемишчидилгезин кылдыр санап турар бис. Ынчангаш, бистиң районнуң ажыл-агыйлары келир чылын көдээ ажыл-агый культураларын тарып олуртур шелдерже өдек сөөртүлгезин эрткен чылдан оранчок ажыг хемчээлдиг кылдыр чорударын шинтпирлеп алган. Ол талазы-биле план нинти районну безин алыр болза, бо хүннерге чедир эки күүсеттинген, ажыл-агыйларда ам ол ажыл чеднишкиннииг үргүлчүлеп турар—деп, аш Батков чугаалаан.

Бо чылын районнуң тараа шелдеринче нинтизи-биле 9360 тонна ыринди өдекти сөөртүүр көрдүнген, ол дээрге эрткен чылдыынан ийи катап хөй. Ол план шагда-ла күүсеттинген, үнүштүн дүжүткүрүн доктаамал болдурарынга эргежок чугула ажыл болур—өдек сөөртүлгезиниң талазы-биле районда мурнакчы ажыл-агыйларның саны олуп турар. «Кызыл тараачын» көдээ ажыл-агый артели бо хүннерге чедир безин 4300 тонна, «Өөк» совхоз—4300 тоннаны болгаш «Искра» колхоз — 1600 тоннаны азы эрткен чылдыынан үш катап хөй ыринди өдекти тараа шелдериңде аттарып төккеннер.

— СЭКП ТК-ның элчелиг Пленумунга төлептиг ужуражыр дээш калбарган социалистиг чарышка, ховуларже өдек сөөртүлгезиниң талазы-биле районнуң өске-даа ажыл-агыйлары багай эвес түннелдерни чедип алган—деп, аш Катков беседаның төнчүзүнде демдеглээн.

ЧУРУКТА: Тываның көдээ ажыл-агый техникумунуң ветеринар салбырының студентилери СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң материалдары-биле танышып турары.

Фото Г. СИРОТИННИЙ.

Күш-ажылчы харыы

«Межегей» совхозтуң механизаторлары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң болуп эртип турар хүннеринде боттарының күш-ажылчы чеднишкиннерин үлам калбартып турарлар. Машина-трактор мастерскаязында септелге ажылдарының даш-шимээни хүнүң-не эртенгинин дең хаяазындан кежээкиниң орай дүнеге чедир үргүлчүлеп турар. Келир чылдың дүжүлүнүң дугайында ам сагыш салыр херек. Ынчангаш мында механизаторлар тракторларны, андазынарны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа машиналарын ам септеп турары ол.

Декабрь Пленумунуң ажыттынар хүнүнге чедир, межегейжилер дөртүү квартала 20 тракторну септеэр планын 25 кылдыр күүсеткен. Оон ынай 11 сеялкалар болгаш 6 трактор андазыннары септеттинген.

— Бисте кым эки ажылдап турарын адаары безин берге-дир. Чүге дээрге олар бо хүннерде шүүт-ла чүткүлдүг ажылдап турарлар. Мастерскаяда күш-ажылды оон эргелекчизи Андрей Будашев эки организастап турар. Ынчаарга ажылчыннар аразында эштер Петр Тонких, Алексей Шульбаев, токарьлар Михаил Янин, Павел Прутков онза шылгарангай ажылдап турлар — деп, совхозтуң кол инженери аш А. Рудольф бистиң корреспондентивиске чугаалаан.

Арысканның малчыннарында

«ТТКА» 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырында бо чылдың авгусга М. Даваакай бригадирлээн бот-оруулга-чарылгалыг хөйжү бригада тургустунган. Бригада кежигүннери шупту 8 кижи, ында 3000 ажыг хой быжыглаттынган. Бригада кыска хуусаанның иштинде чүм өттүг дөнмас сугларлыг черлерде 700—700 хой кирер 3 чаа кажаалларны, 5 чурттарга бажыңнарының септелгезин кылган.

Бо хүннерде четчир хемчээлдиг мал чеми бригаданың 2 коданнарында чедиртинген. Бригада 1964 чылда 100 хой бүргүүнден 100 баш хураган алыр деп хүлээлге алган.

Ол-ла салбырда 6 ай ажыг малдыг 136 баш бызаалардың дениези багай эвес. Ажаакчылар Тумат Хемер-оол, Хуна Опекей олар бызаалар-га концентратыг эки чемнер берип турарындан баш бүрүү хүнде 700-тен өрү немелде денизин ап турар. Ажаакчылар бызааларын зоотехниктиг чүрүмнерга дүүштүр эки ажаал турарлар.

Д. САРЫКАЙ.

Чагылгалар эвээш

«Найырал» совхозтуң Булун-Терек салбырының хөй-нинтичи солуп чагыдыкчылары болгаш харылзаа ажылдакчылары солуннарның, журналдарның чагылгазын чон ортузунга кошкак организастаан. Олар 420 кезек солуннарны, журналдарны чагыдар тургаш, чүгле 280-ни чагыткан.

«Шынны»—200-түү чагыдар турда, чүгле 122-ни. «Тываның аныяктары» солуннуң 100-түү бижидер дээш хирезинде, чүгле 42-ни, «Ленинчи өрүк» солуннуң 100 кезекти чагыдар дээш таан ырынай эвээшти—чүгле 10-ну чагыттырган.

Ынчангаш ол салбыда чагылга чогуур негелдезинге чедир калбарбаны, солуннарны, журналдарны чагыттырарының көрдүнген санүнү күүсеттинмээни ол-дур. Ам-даа 140 хире чагылганы салбырның ажыл-ишчилеринге чагыттырар ужурлуг. Чүгле ол сан-биле кызыгаарлаттынып болбас, харын оон-даа хөйнү чагыдар турган. Чаа чылдың баштайгы кварталында чагыдылгалар үргүлчүлээн үеде, партия, совет организациялары бо ажылды чеднишкинниг чорудуп шыдаар аргалыг.

Т. ХАЙДЫП.

Допчузу-биле

Чоокта чаа Барыын-Хемчик районда Моген-Бүренниң Кызыл-Хая суурга ала-пелерниң хуралы болган. Хурал доозулган соонда школаның башкылары чыылгаларга солуп концертти көргүскен. Ол концерт «Партияның үнү» деп хөйнүң ыры-биле ажыттынган. Башкылар эш Морган биле Кара-оолдуң күүсеткени «Дембилдей», М. Севектиң күүсеткени «Чедиг-Тей» деп ыраларны эштер Дастак биле Морганның танцызы көргүүлерин аажок сонуургаткан. Аныяк шүлүкчү С. Молдурганың бижээни «Мөңгүн-Тайга» деп шүлүүн Зоя Хертек аянныг номчаан.

Кызыл-Хаяның аныяктары ындыг концерттерни чонга үргүлчү көргүзүп турар.

И. УСПУН-ДОРЖУ.

* * *

Тожу районнуң Ий сес чыл школазының башкылары чонга солуп концерттерни өй-өйде көргүзүп турарлар. Олар эрткен дыштанып хүннериң бирээзинде Куштуг-Кежиг фермазынга аалдап чоруаннар. Анда көргүскен концерттеги башкы О. Ховалыгның номчаны «Кожамга чагаа», «Аваң чагым» деп шүлүктерни, эш Хомушкунуң тыва танцыларны ээлдек күүсеткенин көрүкчүлер магадап, үргүлчүледдиг адыш часкаашкыны-биле уткааннар. Оон ынай эштер Доржу биле Кара-Сал баянга тыва аңгыларны ауүседиргe, бөлүк кирижиктер «Дембилдейни» болгаш С. Эртине «Чүгле сеңээ» деп ырыны аянныг ырлажырга көрүкчүлер катап-катап дилеп турганнар. Концерт төнген соонда фермаңың ажыл-ишчилери аалчыларны үдеснишаан, үр болбайн база катап чедип келирин дилеп турган. Башкылар ам удавас Ырбан суурга концерт көргүзериниге белеткенип турарлар.

С. ХОЯДЫР.

Механизатор—мурнакчы болур

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң механизатор кадрларының саны чыл келген түлүм көвүдеп орар. Механизаторлар көвүдээн тудум техниканың үрелир чоруу эвээжеп, кылдынган ажылдың шынары экижип турар. Амгы үеде механизаторларны ийи ангы черде хувааган. Оларның бир болуу эш Павловтуң удуртулгазы-биле тракторлар болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде ажылдап турар, а артканнары — сиген, савак ыяш сөөртүлгезинде хаара түттүнген.

Техника септелгезинде механизаторларның иштинден Д. Шожукпан, Б. Буян-Хоо, С. Сундуй, О. Мижит, Ш. Шивит мурнакчыларның одуруун эдлеп келгеннер. Сигеп, савак ыяш сөөртүлгезинде П. Сухарадо, Б. Монгул-оол хүнде сөөртсе чогуур нормазын ажыр күүседип, эш-өөрүнүң макталып ап турарлар.

Ынчалза-даа механизаторларның иштинден чамдык эштер хүлээнген ажылын ак-сеткилдиг күүсетпейн, шаг-үеин хоозун чугаа-биле халас эрттирип турарлар. Оларның чижээнге «ДТ-54» тракторун башкарыкчылары А. Козлятинни, В. Грехцкихти адап болур. Бо эштер аъргадан сүүрже ыяш сөөртүп турарлар. Ол аразының хемчээли 10 км. Кады ажылдап турар өөрүнүң чугаазы-биле алырга, бо үстүнде ады үнген механизаторлар ажыл үезинде тракторларын өжүргеш, таваар дыштанып олурарлар. Хүн нормазын күүсетпейн, суда ажылдап турар эштер моон сонгаар эттингеш, мурнакчыларның санынга киперин күзээр бис.

Х. САРЫГ-ЛАМА, аныяк механизатор.

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДАН

Бот-боттарынче чуушкан херек чок!

«Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң болгаш керээ ёзугаар тудуг кылып турар организацияларның удуртур составының хүн бүрүде болуп турар кыска хуралдарынга участоктар начальниктериниң, прорабтарының, чагыкчының төлээлекчилериниң аразында ажылды бот-боттарынче ынчыг-мынчыг деп чугжур чорук үргүлчү болуп турар. Ажыглалга киирер комплексиниң объектилериниң аайы-биле ол-бо ажылын күүсетпээни дээш, бот-боттарынга негелдени салбышаан, кайы-бир хожудаашкын дугайында бүрүүнү бот-боттарынче чүүй кагжы бээр. Улуг, чаа тудугда тудугжуларның командирлеринниң мурнунга баш бурунгаар көрдүнээн сорулгалар эвээш эвес таваржыл кээп, ону шинтпирлээринге четпестеринің база таваржыл турары чугаажок. Тываның төрүттүнүп турар дагруда үлетпүрүнүң бо улуг тудуунга ажыл-херек чаңгыс аай, кандыг-даа саадаашкын чокка чоруур дээр болза, каттырынчыг болур ийик. Ындыг-даа болза, бот-боттарынга негелде салчыр чорук кайы-кайызынгада дузалыг болур ужурлуг.

Ындыг-даа болза демги хуралчыгаштарга бөгүн азы дүүн чаа-ла тыптып келген эвес, шинтпирээри шагда-ла негеттинип турар айтырыгларны үргүлчү чугаалажып турар. Бажыңның иштики ажылдарын кылыр участоктуң начальниги эш Игнатьевти «Востоксантехмонтажтың» участогунуң начальниги эш Кубышкин администрация-хандырылга комбинадының бажыңының иштинге канализацияның системазын монтажтаарын ол участоктуң кижилери ойбакпадык кылгаш, саададып турар деп буруудадып турар. Ынчаарга Игнатьев бодунуң эдлээнде механизация участогунуң начальниги эш Бачинин: силер компрессорларның болгаш даш бүрүү маскаларының эки ажылдаарын хандырбайн турардыр силер деп буруудадып турар. Ынчангаш бо удуртукчулар бот-боттарын буруудадырын ораладып турда, канализа-цияны монтажтаары ам-даа эгелевээн боюп турар.

Администрация-хандырылга комбинадының бажыңының иштинге ажылдарны кылып турар штукатуржулар, плиточниктер эзилдиг чогундан хүн бүрү аңаа олуруп турарлар, а чаламыкчылар столяр кылыглары, шала ыяжы албайн база аңаа олуруп турарлар. Эзилдиг белдирин болгаш ыяш кылыр заводту харылап турар дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының директору эш Гордеев байлады эдерин аазаан хирезинде, дузалаар бүдүрүлгелер комбинадынга херектиг автомашиналарны бээрин озалдадып турары дээш № 12 АТК-ның удуртулгазынга, энергетиктерге, теплотрассаның тудугжуларынга болуунуң негелделерин салып турар. Ол удуртукчулар шүгүмүлежип-ле турар, ол хиреде ажыл кылбайн аңаа турар чоруктар эвээжевейн турар.

«Сибирьтехмонтаж» участогун доозун арыглаар корпуска бункерлер аданга конвейерни монтажтаарын саададып турар деп үр үе иштинде бүрүүдадып турган. Ындыг болзада-даа, монтажниктер конвейерлерниң бүгү кезектерин эпчээринге белеткеп алганнар. Оларны бункерлерге монтажтап болбас, № 2 тудуг участогунуң (начальниги эш Хоконин) тудугжулары бажың тудуп турар үеде бедиктенирингe таарыштыр кылган ыштарны ап кагбаннар, чамдык черлерге ажылды үрей кылганнар.

Монтажниктерни болгаш тудугжуларны кислород, электроэнергия-биле үзүктелиишкин чок хандырарының, ажыглалга киирер комплексиниң объектилериңде чамдык четпес дерилгелерни «Тыва даг-дүгү» комбинат ам-даа эккелбээнинин дугайында айтырыглар хуралдарның хүн айтырыында турбушаан.

Ол хуралдарга кылган бүгү дилеглер, негелделер, маргылдаалыг айтырыглар хандырылганы башкарып турар «Тыва даг-дүгү тудугнун» тудуг эргелелиниң начальниги эш Смоляниновтуң, азы дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының начальниги эш Смолянинов: «Амдыызында берип турарывыс бо—диижип, ында аныяк үргүлер чугаалажып чорукчулар, ажыглалга киирер комплексиниң начальниги эш Клименконуң карманарында блокноттарда бижиттингеп. Буруулуг кижилер сөс кырынга хемчег алдыртып, кылган четпестерин эдер дең аазаашкынны берип турарлар. Ындыг-даа болза, тудугжуларны эргежок чугула материалдар-биле хандырарынга, бүгү участоктарга күш-ажылды шын организастаарынга өскерилгелер болбайн турар, хоозун маргылдаалар кылыр болгаш аазаашкын бээр чоруктардан ажыга моондактыг чоруктар эвээжевейн турар.

Арткан үеде улуг-даа, бичe-даа онаалгаларны күүседирин сонгаарладыр чорукту канчап-даа болдурбас херек. Тудугнуң удуртукчулары график күүседиринге шаптыктап турар буруулуг кижилерге хамаарыштыр эң-не тодаргай, боттуг хемчегларни алырын үе-шаг негеп турар. Буруузун билинмес кижилерни шыңгыы хемчег алыр херек. Чаннып дилежир үе эрткен-дир. Эш Т. Клименко, четпестерниң дугайында боттуг чылдагаанныр дилээриңер ам болзун. Силерниң эргенер улуг болгай. Ону бүрүү-биле ажыгланар! Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуунда тудугжуларның бир дески эки ажылдаарын шүүт организастаар болгаш харылаар хүлээлелиг «Тыва даг-дүгү тудугнун» начальниги М. Г. Цодиковтун, эргелелдиң кол инженери Б. Д. Якушевтиң хүлээлгезин бодунарга албадар!

Амдыгааштан сагыш салыр

«Торгалыг» колхоз келир чылын эки дүжүттү өстүрериңче амдыгааштан сагыш сала берген. Тарыга шөлүнче өдек сөөртүүрүне «МТЗ-50» деп 4 тракторну, 1 автомашинаны артель баштаар чери быжыглаан. Механизаторлар кыска үеде 295 тонна өдектн тарыга шөлүнде төккен. Чоланчы К. Даш-оол, трактористер Д. Бичe-оол, Д. Сонгулда шөлче өдек сөөртүүрүнүң нормазын хүннүң-не ажыр күүседип турар. Келир чылдың тарылгазын суггат-биле хандырар дээш көдээ ажыл-агый артели Ирбитей, Кара-Тал, Чоза бугаларының дөстерин амдыгааштан довураптап эгелээн. Колхозчулар хойжу бригадаларның хойжулары-биле бир деминг ажылдап тургаш, бугаларның үнүн алгытkан турар.

Ховумун ажыл-ишчилери өдек сөөртүп төгеринiң планын барык бир ай ажыг үенин дургузунда күүседир деп сорулганы салган.

* * *

Балганның тудугжу звенозу бодунун күжү-биле Кек-Хаакта ийи чаа кыштагны белеткевишаан, кыштагларже мал чемнерин сөөртүүн кидин-не үргүлчүлээн.

Д. БОЛАТ-ООЛ. Өвүр район.

ТЕХНИКАНЫ БЕДИК БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫГЛААР

1963 чылдың февральда капитал тудугну удуртуруп эде организастаны-биле ходбаштыр «Тыва тудуг» трезинин бүгү тудуг эргелелдеринден болгаш үлетпүр черлериниң шупту механизмнерни, өрүк машиналарын болгаш автомобиль транспортун чыгган, ол трестиң чанынга механизация эргелели-биле № 12 автотранспорт конторазын тургускан. Ол ийи ажыл-агый чери «Тыва тудуг» трезинин бүдүрүлгелериниң болгаш тудуг эргелелдериниң бүгү чүдүрердүжүрер, чер казар база транспорт ажылдарын үзүктел чок, бедик бүдүрүкчүлүг хандырар ужурлуг. Тудугжуларны болгаш бүдүрүлге черлериниң хереглелин чедир хандырып болур амгы үениң тудуг техниказы-биле механизация эргелели болгаш № 12 АТК бүрүн чепселеттинген. Оларның эргезинде янзы-бүрүү хемчээлдиг ускууштарлыг 36 хире экскаваторлар, 63 хире бульдозерлер болгаш тракторлар, 48 янзы-бүрүү кранныр, четчир санныг компрессорлар, автогрейдерлер, авточүдүрүкчүлер, автоөрүминер болгаш 350 ажыг автомашиналар бар. Үстүнде адаттынган техника чок турган чүве болза, хемчээли хүн бүрүү өзүп турар тудуг-монтаж ажылдарын кылып чорудары коңчуг берге болур ийик. Мынчангаш техниканы камнаар болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаары улус ажыл-агыйынга чугула ужур-дузалыг.

Ынчалза-даа «Тыва тудуг» трезинде тудуг техниказын чөп ажыглавайн турар чүүлдер хөй.

«Тыва даг-дүгү» тудугнуң фабрика, ТЭЦ, администрация-хандырылга комбинадының бажыны дээн ышкаш тудуглардан өске черлерде бадык бүгү техника чүгле чаңгыс эзлчегe ажыглаттынып турар.

Механизмнериниң чүгле чаңгыс эзлчегe ажыглаттынып турарындан аңгыда өске фактылар база-ла оларны кавчаар бүдүрүкчүлүг эвес кылыр ажыглаттынып турарын көргүзүп турар. «Кызыл тудугнуң» № 2 тудуг участогунуң начальниги Суковатинниң чагыны ёзугаар 10 тоннаның кранын механизация эргелели узун стрелалыг кылдыр тааржыстыр тургускан. Ол кран-биле бажыңның ийи дүгаар каттарының кырын дүглаар панельдерни кодуртуруг көрдүнген турган. Октябрь 26-да кранны участокка чедирип көэрге, панельдерни ам-даа эккелбээн болган. Ынчангаш кран үш хонук иштинде аңаа туруп келген. А үшкү хонугында башнялыг кранны ажыглалче киирген, ынчангаш демги 10 тоннаның автокранын дедир эккелгеш, чолдак стрелалыг кылдыр катап эде тургузар ужурга таварышкан. Кранны узун стрелалыг болгаш оон дедир чолдак стрелалыг кылдыр эде тургузарынга 5—6 шак негеттинген.

Октябрь 29-та «Кызыл тудугнуң» № 3 участогунуң начальниги Н. Науменко тудуг кылганының соонда бус турбиналыг электростанцияның девискээринге артып калган өртектиг материалдарны экскээри-биле десятник Серикованы чоруткан. Эш Серикова ийи чүгле машиналарлыг чеде бээрге, электростанцияның начальниги ол чүүлдерни бербээн. Хамык ужур чүгле Науменконуң оон дугайында баш удур чугаалажып албаны болган.

Ноябрь 11-де бажыңның иштики ажылдарын кылыр участоктуң начальниги Зябрев сөөртүр ужурлуг шала манзалары бар, чогун билип албайн чыда, автомашинаны чагыткан. Шала манзалары чок болганынаң ол машина аңаа-ла куруг рейс кылгаш келген. Демир-бетон кылыглар шолунге бир башнялыг кранның трозу үстү берген. А ону солуур трос чок болганындан ол кран 8 хүн иштинде ажыл чок туруп келген.

Техниканы чөп ажыглавайн турарының чижектерин моон-даа хөйнү көргүзүп болур. Бо чижектер техниканың ажыл чок аңаа турар чоруу болгаш оон багай ажаалдазы хамыктың мурнунда удуртур ажылдакчыларның ажылды канчаар организастап турарындан коз хамаарыжырын көргүзүп турар.

Механизация ажылдарының дейнелин улам ындай бедидер болгаш бүдүрүкчүлүүн бедидеп болур улуг аргалар үстүнде чижектерден илереп турар.

Ынчалза-даа ол аргаларны илередип тываринче болгаш ажыглаарынче «Тыва тудуг» трезинин удуртукчулары коңчуг кошкак сагыш салып турарлар. Ол чугула айтырыгже хөй-нинтининиң кичээнгейин хаара тудуп, четпестерин чүгле илередир эвес, харын бүгү бар техниканы эң-не бүдүрүкчүлүг ажыглаарының хемчегларин ап чорудар херек.

Н. ТЫМЧУК.

Чүткүлдүглер

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГНУҢ КИЖИЛЕРИ

I.

Даг-дүгү арыглаар фабрикадан ырак эвесте, үш бичии тей бедиринде ындыг улуг эвес складтар турар. Кезек болгаш-ла автомашина аңаа келгеш, чап-чаа шоодайларда ургаш, аастарын кичээнгейлиг-диле тарыгылап каан шоодайларны чүдүрүп алгаш, чоруп турар.

— Тыва даг-дүгүнүң баштайгы арыглаттынганын Төрээн чуртувуска берип турарывыс бо—диижип, ында аныяк үргүлер чугаалажып чорукчулар, ажыглалга киирер комплексиниң начальниги эш Клименконуң карманарында блокноттарда бижиттингеп. Буруулуг кижилер сөс кырынга хемчег алдыртып, кылган четпестерин эдер дең аазаашкынны берип турарлар. Ындыг-даа болза, тудугжуларны эргежок чугула материалдар-биле хандырарынга, бүгү участоктарга күш-ажылды шын организастаарынга өскерилгелер болбайн турар, хоозун маргылдаалар кылыр болгаш аазаашкын бээр чоруктардан ажыга моондактыг чоруктар эвээжевейн турар.

Арткан үеде улуг-даа, бичe-даа онаалгаларны күүседирин сонгаарладыр чорукту канчап-даа болдурбас херек. Тудугнуң удуртукчулары график күүседиринге шаптыктап турар буруулуг кижилерге хамаарыштыр эң-не тодаргай, боттуг хемчегларни алырын үе-шаг негеп турар. Буруузун билинмес кижилерни шыңгыы хемчег алыр херек. Чаннып дилежир үе эрткен-дир. Эш Т. Клименко, четпестерниң дугайында боттуг чылдагаанныр дилээриңер ам болзун. Силерниң эргенер улуг болгай. Ону бүрүү-биле ажыгланар! Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуунда тудугжуларның бир дески эки ажылдаарын шүүт организастаар болгаш харылаар хүлээлелиг «Тыва даг-дүгү тудугнун» начальниги М. Г. Цодиковтун, эргелелдиң кол инженери Б. Д. Якушевтиң хүлээлгезин бодунарга албадар!

— Ынчаарда даг-дүгү деп чүвениң ужурун ол билир эвес, ол черле кандыг аай чүве боор деп пат кайган чоруур чүве болгай,—деп Күжүгет уламчылай берди.—Ачавыс ону биске чууртуп ап турза-даа ону чогум каяа хереглээрин кайын билир ийик. Ол дугайын улус айтырарга, будуддурган чүве дег, мырынай өске тоогу чугаалай бээр. Чижээрээрге, шаанда революция мурнунда-ла, бо черлерге бир даштыкы каргыс кижи чедип келген диижир. Даг-дүгү барын эскерип каашаң, ону сонуургай берген. Чамдык ядыы тываларны, хөлезизин бээр мен деп тургаш, бо дагларны кастырып, шинчилеп турган. Сөөлүнде барып ол даг-дүгүн бодунга ажыктыг кылдыр кончаалап алыр хирези баксырай бээр орта, ажылдаткан улустарынга чүнү-даа төлевейн, улус билбээнде, дүмбээ чанып чоруй барган—суг-суг деп чон чугаалажыр-даа дээр кижи болгай.

— Ынчаарга Силерниң бо сактыышкыныңар ам кээп маңаа ажылдай бээриңерге кандыг-бир идиг болбаан ирги бе?—деп айтырдывыс.

— Магатчок—деп, ол аңаа харылалады.

Мынчангаш, Күжүгеттиң кыска намдары мынчыг: арааттың уруу, өөредилге. Оон бо тудугта келген. Баштай кылып эгелээн ажылы — штукатуржу. Күжүгет маңаа баштайгы тудугжу мергежилди алган. Тудуг талазы-биле өске-даа мергежилдерни чедип алырынга орук делгем ажык. Ынчап чоруй сандезинфектор болуп ажылдай берген: эмнелге, чурттарга бажыны, школа, аъш-чем черлери дээш, өске-даа черлерге арыг-шеверниин чүрүмүн тургузар, ону сагыттырар, хамык-ла карабыттар, тараканнар, күскелер узуткаар. Оон-биле кижилериң кадыын камгалаар.

— Ынчалзажок бо бүгү ажылдар чеже-даа херектиг бол, кижиниң күзели баш турар болгай—деп, Күжүгет чугаалаар.—Ужуру чүл дээрге, Төрээн чуртка улам-на ажыктыг кылдыр бараан болур диже, өөренир болза эки. Өөренип алган чүвези-даа чок, бир ажылдан бир ажылче шилчип, ынчандыр «чүгүрүп» чоруурга азырыптас, аңаа-ла аъш-үеңерни сүрер дээн эвес, алыс хүлээлге деп чүве бар болгай. Хүлээлгени бодавас чүве болза мен бажыңымга-даа олуруп болур мен, мээң ашаамның ажыкшалыңы аңаа четчир.

Күжүгеттиң бо сөстерин дыннап каашаң, бир таварыла менээ сагындырып келди. Кызыл-Мажалык суурга кылаштап чоруурумга, тудугжуларның эң-не баштай Ак-Довуракка коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп атты тывыскан бригадазының бригадири Кара-оол кылаштап чор. Оон-биле чугаалажып чорумда, бир аныяк оол эзирик, ажаок тендирээн, арны-бажы молдуг берген чедип келгеш, Кара-оолга ораашкаш турупкан.

— Сени мен таныыр мен, Кара-оол. Хөй акшалыг мен деп бе? Даргаларыңга чашпаалап чораашаң, атка чедип, семирээн чүве болбас сен бе—суг-суг дигилеп, мырыдай ажаок. «Сен коммунистиг күш-ажыл бригадазының кижизи мен деп алгаш, аңаа адыырган де! Менээ оон хереэ чок, билдиң бе» дигилээр-даа. Оон соонда демги оол айтыр салаазы-биле боостаазын одура кезиптер дээн чүве дег айыткаш: «менээ мынча хире акша бар болза-ла ол-ла» дээш, хөрээн Кара-оолче көшейткилей-дир.

— Адырам, дунма, алыңар кайызы боор, кайда ажылдап турар сиңер, чоп эпчок чүве кылып чоруур кижи боор силер?—деп, олче бис айтыра бээривиске, бисти будуургаш бажывыска чедир көргеш, адын-даа адап бербейн, моортайдан дескен күске дег, карак ажыт тендирип чоруй бээры. Соонда бичии кылаштаарывыска, хая көрүү-көрүү мырынай чүгүрүттү. «Артында кортукда-дыр але» дижип кагдывыс.

Күжүгет биле ол толанчыны дең-неп бодаарымга, чер биле дээр дег ыгалдыг ыяшкан сагыныкпы. Ол дугайын Күжүгетке чугаалап берген мен.

— Кончуун аа, бужар-дыр—деп кагды.

Бодундан чүве айтырарга черле чугаалаксавас, мээң кончуг эки оорум бар, олар-биле чугаалажып көрүңнерен деп, Күжүгет эпчоксунуп олурар-даа бол, ону чугаага киириштирип алдывыс.

— Даг-дүгү арыглаар фабрикага ажылдаар дээш, үш айлыг курска өөренип алган мен—деп, ол чугаалай-дыр.

Ийет. Күзел күштүг... Дилээнин тып алыр... Бо сөстер Күжүгеттиң мөзүзүнге ажаок тааржыр. Өөренип алган кижи боорга, келдириишкин чедип келген. Ынчаарга сандезинфектор ажылындан Күжүгеття салбайн туруп берген. Сени бис база-ла өөредип алган болгай бис. Ам ындыг ажылдакчыны кайнын тып алыр бис дижир. Партия кежигүнүнге кандидат кижи болганда, парткомга-даа, кадр килдизинге-даа барып турган, чамдык үелерде харын, алырбас хире боорга, ыглай иваптар-даа турган, тур фабрикаже ол ажылдап чорупкан.

Анда чеде бээрге, мастер Борис Михайлович Касаев ону эки хүлээп алган, билбес чүүлдерин аңаа өөредип, черле эпчи, коммунисчи ёзугбиле дузалаан.

— Бистиң планывыс чүге күүсеттимейн турар чоор, Борис Михайлович?—деп, бир-де катап Күжүгет айтырган.

— А сен канчаар бодап тур сен?—деп, оозу удур айтырган.

— Ынчаарга мурнунда руданың байдалын билбейн, ону бункерден дробилкаже эвээш кылдыр ажыдып турган-дыр бис—деп, Күжүгет аңаа харыызаарга, мастер хараан түүгүнүпкаш, «шын-дыр эвеспе, ону канчап бодаваан кижи боор мен» деп харыылаан.

Бо саналды ёзугаар чаазы-биле ажылдаарга, бээр продукциянның хемчээли барык ийи катап өзе берген. Баштайгы бо-даа эгелээшкин Күжүгеттиң чүткүлдүүн, соруулганы чедериңе кызыыган хереченип турар.

Ам даг-дүгү арыглаар фабриканың бирги ээлчээ бо чылын ажыглалга кире бээр болгай. Ынчаарга Күжүгет Долчун аңаа барып ажылдаар. Ол ам-на бодуңун өске өөрү-биле кады оон үдүүн хуусаазында доозарынга киржир дээш ында ажылдай берген.

Даг-дүгү арыглаар фабрикага доктаамал ажылдаар кижилерни аразынга бо бөлүүн тыва уруг ыланган тыва хөрээженнерниң иштинден бир дугаарында кадржаан ажылдакчы болуп ажылдаарларның бирээзи-дир, «космоска хөрээженнерден бирги маадыр Валентина Николаева-Терешкова дег, бүгү-эвилел үжүр-дүмчүлүг бо фабрикага тыва хөрээженнерден база бирги маадыр ол болурун кижи бүзүреп болур-дур» деп бодалбилге Күжүгетке чедишкиннер күзээш, чорупкан бис.

С. САМБА-ЛЮНДУП.

(Уланчыяыт).

МОНУ БҮГҮ АЖЫЛ-АГЫЙЛАРГА АЖЫГЛАҢАР

Мал кыштагладыышкынында чугула чүүл

САВАҢНЫ МАЛ ЧЕМГЕРЕРИНГЕ АЖЫГЛААР

Тараа саваңының хоолулуг шынары сигеннининге бодаарга оранчок куду болбайн аан. Ындыг-даа болза мал чеминиң балансазынга ол база бир чугула черни эзелеп турар. Ылаңгыя өске чүүлдүң мал чемнери ховар апарган үеде ол черле чугула. Ону мал чемгереринге чогум канчаар болбаазырадып ажыглаза экил дээрзиниң дугайын Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» колхоз бо чылын хынамчалыг бодап тургаш, саваңны мал чемгереринге белеткээриниң ажылдарын механизастаан.

КОММУНИСТЕРНИҢ ШИИТПИРИ

Мал кыштаглаашкынын канчаар эрттирер дугайын партия хуралынга чугаалажып турда, колхоз баштаар чериниң даргазы Георгий Семенович Гудков болгаш өске-даа коммунистер мындыг тодаргай саналды үндүрүп келгеннер:

— Бо чылын колхозта сиген эвээш белеткеттинген, силос эвээш салдынган. Кандаашкынныг чай болганындан чуртта тараанын ниити чыылдазы планнаттынганынга чедир алдынмайн барганынын ужурунда, тараа-биле мал чемгерер дугайында чугаа-даа турбас апарган. Ынчангаш мал чемнериниң балансазының чеглезин саваңны чөп ажыглап тургаш долдурар карачаңгыс аргалыг-дыр бис. Моон мурнунда мал чемнериниң талазы-биле бергедээшкинге таварышпайн турган болгаш саваңны улуг-ла херекке албайн чордувус. Ында-хаая сиген чедишпейн-даа барза, кожаларывыстан садып аптар турдувус. Ам бо чылын бистиң кожаларывыста байдал база-ла бистерде ышкаш-тыр. Ындыг болганда ам чаңгыс идегел — саваңда. А саваңны канчаар белеткээш мал чемгерерин бистиң бурунгуларывыс билир чораанна. Ону үүрмектей хеггеш, дустуг изиг сугга ылбыраткаш, ийи-чаңгыс малын чемгерип ап чораанна. Ындыг болганда саваңны мал чемгереринге канчаар белеткээриниң ол аргазын ниитинин хөй санныг малын чемгериптер кылдыр канчаар ажыглаарыл, ону белеткээринге хөй күш үнер ажылдарны чиңгедирде канчаар механизастаарыл деп айтырыгны бодап шиитпирлээри чугула-дыр.

Коммунистер ол саналды чүүлдүг деп деткээш, ол айтырыгларны өөренип көөрүн болгаш шиитпирлээрин техника талазы-биле эртемниг бөлүк кижилерге дааскан. Оларның составынга инженер-механик эртемниг, колхоз даргазы Г. С. Гудков, колхоз механиги В. С. Муромцев, тракторист А. Кузьмин, сварщик В. Сухов олар киргеннер.

ЧАА АГРЕГАТТЫҢ ТӨРҮТТҮНГЕНИ

Колхозтуң малы хөй чүве болганда, хөй саваң хээп, ону өске холуксаалар-биле холуп, изиг сугга чымчадыр ажылдарны күүседиринге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар механизмнер херек деп чүве черле билдингир. Чаа агрегат дерип тургузар дээн бөлүк рационализаторлар саваң хээринге силос комбайнын ажыглаар деп саналга бир үн-биле каттышканнар. Хегдинген саваңны өске холуксаалар-биле холуур механизм кылдыр пресс-подборщиктиң шнегин ажыглаар, а холуттунган массаны тырыдарынга пресс-подборщиктиң бодун ажыглаар деп дугурушканнар. Чаа агрегаттың кол-кол механизмнерин ынчаар бодап тып алганнар.

Ынчаарга үүрмектеттинип холуттунган массаны (саваң, силос, чарба болгаш өске-даа) чиңнелдирип, чымчадыр хааржакче канчаар дамчыдарыл, ол массаже изиг сугну болгаш бусту канчаар дамчыдарыл? деп айтырыгларны шиитпирлээри элээн бодалдарны үндүрген. Ук массаны тускай хааржакче дамчыдар күш кылдыр пресстиң тырыыжының күжүн ажыглаар деп шиитпирлээннер. Ындыг сорулга-биле пресстиң тырыыр камеразын ужу өрү көдүртүлчек кылдыр 4 метр чедир узатканнар. Узаттынган камераны кылын демирден дөрт булуңнуг, сваркалаан тиглеринден хей үнмес кылдыр кылганнар. Ол камераның ишти-биле холуттунган масса тырый иттирип бар чорда-ла, олче изиг бусту болгаш изиг сугну дамчыдар кылдыр тускай хоолайларны таарыштырган. Изиг бус дамчыыр хоолайларны узаттынган камераның дашты-биле үш талазындан уннаштыр чоруткаш, оларның унун дургаар аразы 20 см кылдыр үттээш, камераның иштинче бус дамчып турар хоолайжыгаштарны чыпшыр дүнзаалаан. Ынчаарга узаттынган камераның ишти-биле тырлып үнген масса оон ужурундан төктүп үнер черинге бир метр четкелек чорда изиг суг оон кырынче төктүр кылдыр, камераның кырының калбаа-биле эннеш доора шүүрүн, суг дамчып келир хоолай ужунда дүнзаалаан. Камераның ужу көдүрүлчек болганда, өрү агыйты тырлып үнген массаны оон кырынче төгүлген изиг суг четче шыгыдып шыдаптар.

Изиг бус болгаш изиг суг ажылдап үндүрери-биле кормозапарникти ажыглааннар. Инек кажаазының иштинде тургузуп каан ол кормозапарниктен изиг бус бир хоолай-биле, изиг суг—өске хоолай-биле үстүнде чугаалаттынган камераже дамчып турарлар.

Колхоз даргазы баштаан бөлүк чаартыкчыларның бир ай хире уйгучыдын чок ажылдаанының түңнелинде, чаа агрегат бо чылдың ноябрьның 15-те чедишкинниг ажылдап эгелээн.

ЭКИ ТҮҢНЕЛДЕР

Чем массазын шыгыдып турар сугну үргүлчү-ле дузап турарын, оон аңгыда ол массаны хааржакка тырып турар үеде оон кырынче хирехире болгаш-ла чарба чажып турарын база чугаалай тыртып каар херек.

Массаны дустуг изиг суг-биле, бус-биле шыгыткаш, хааржакка уруп каанының соонда 6 — 12 шак дургузунда ол боду-ла чиңнелип, чымчап чыдар. Оон соонда ам малга каап бээр. Чемни инектерге каап бээр узун дурттуг, бедик оңгачалар база-ла таарымчалыг кылдыр кылдынган. Чемниг хааржакты сөөрткен трактор ол оңгачаның кыйыы-биле оожум эртип чыдырда-ла, хааржак кырында чоруур кижилер ында холуксаалыг саваңны оңгачаның иштин дургаар дүжүрүп чоруй баар. Ол болза ук мал чемни камныг болгаш бүрүн шингээдиринге улуг ужур-дузалыг. Саваң холуксаалыг массаны бир инекке-ле 20 кг саваң, 15 кг силос, 100 грамм чарба онаажыр хемчээл-биле каап берип турар. Моон соңгаар мал чеминге белокту көвүдедири-биле холуксаанын составынга мочевинаны база немээр деп турарлар. Мынчаар белеткеп кылган чемни инектер зажок хандыгып чип турарлар, сүттенип турары база эки. Моон мурнунда, хүнде инек бүрүзү 5 литр сүттү берип турган болза ,ам 7 литр чедир берип турар апарган.

Чаа тургустунган агрегат бир шак иштинде-ле чеди тонна массаны үүрмектеп, холуп, шыгыдып үндүрүп турар.

Колхозтуң чазаныр мастерскаязы чем массазы чымчадыр хааржактарны көвүдеди кылып эгелей берген. Колхозка хереглеттинер 15 боду шанактыг хааржактарны (бирээзи-ле 6 кубометр ишкир) мастерская чоокку хүннерде кылып доозуптар. Артельдиң бүгү малын чемгереринге четчир санныг чемнерни чаа агрегат белеткеп шыдаар болгаш ындыг чемнер сөөрткен автопоездилер фермалар, хойжу бригадалар аразынга ам удавас хүннүң-не соксаал чокка чоруп турар апаар.

ЧЕРЛЕ ЭКИ-ДИР

Бо чаа чүүлдү, чаа тургустунган агрегаттың тургузуун өөренип, саваңны мал чеминге канчаар болбаазырадып белеткээрин шиңгээдип алыры-биле эрткен понедельникте, декабрь 9-та Таңдының бүдүрүлге эргелелиниң колхоз, совхозтарының удуртукчулары, мал ажылының тускай эртемниглери Балгазынга болган бир хүннүң семинарынга кээп киришкиннер. Колхозтуң Марачевка болгаш төп сүт-бараан фермаларынга барып, саваңны мал чемгереринге канчаар белеткеп ап турарын, ол ажылды канчаар механизастаанын танышканнар. Колхозчулар аалчыларга бо талазы-биле боттарының кылып алган дериг-херекселдерин, оларны канчаар ажыглаарын көргүзүп, саваңны чалаң хевээрзи-биле мал чемгереринден ону болбаазырадып белеткээш мал чемгерерге ажыктыын күзелдии-биле тайылбырлап бергеннер. Чижээ, Марачевка фермазы саваң болбаазырадып мал чемгерерин төп фермадан мурнай бөдүүн арга-биле ажыглап эгелээн. Ында 12 тонна хире саваң холуксаалыг масса кирер улуг хааржак кылгаш, кормозапарниктен хоолай шөйүп эккелгеш, ону хааржактың дүвүн долгандыр шаладан 15 см бедик, хааржактың ханаларындан 20 см ырак кылдыр дескиндирген. Хоолайның хааржак иштинде кезээн чер-черден бус үнер кылдыр үттегилеп каан. Хааржакка тырыттынган масса 6—12 шак иштинде буска чиңнелип, чымчап чыдар. Хааржакты бичии-даа дыдык чок кылдыр кылып алыр дээрзин айтыр херек. Ындыг чем-биле чемгерип эгелээн соонда ол ферманың инектери хүнде 200 литр сүттү берип турар апарган. Оон мурнунда олар 158 литрни хүнде берип турган.

— Саваңны мал чемгереринге мынчаар болбаазырадып ажыглаары черле эки-дир—деп, семинарның киржикчилери үнелээннер. Саваңны чөп ажыглаары мал чемнериниң 15—20 хуузун камнап алыр арганы берип турар.

Боттарының ажыл-агыйларынга баргаш, мындыг дериглерни кылып алыр деп шиитпирлээнин дуржулга станциязының директору И. С. Юртаев болгаш семинарның өске-даа киржикчилери чугаалааннар.

— Саваңны чемишчидип ажыглаары мал чемнериниң курлавырының талазы-биле чүгээр дээн колхозта чоруп турар-дыр. Моон дора байдалда турар ажыл-агыйлар база бар болгай. Ынчангаш мал чемнериниң курлавыры эвээш бооп турар бүгү колхозтар болгаш совхозтар саваңны болбаазырадып ажыглаарының механизастаттынган бо чаа аргазын шиитпирлии-биле ажыглаарын сүмелеп турар бис—деп, СЭКП обкомунуң секретары эш А. И. Попов бо семинарга чугаалаан.

Саваң холумактыг чемни малга болбаазырадып кылып бээриниң талазы-биле механизациянын тургузуун улам сайзырангайжыдарынче угланган практиктиг саналдарны семинарның киржикчилери түннел чөвүлел хуралга берип тургулаан. Чамдык фермаларга холумактыг саваңны чымчады бустаарының Марачевкада ышкаш бөдүүн аргазын ажыглап болур. Бо колхозтуң төп сүт-бараан фермазында механизастаттынган агрегат ышкаш тургузулганы колхозтарга болгаш совхозтарга төпчүткеш, болбаазырадып кылган саваңны шак оон тус-тус фермаларже болгаш бригадаларже чорудуп берип болур. Шак ынчаарда чарыгдал эвээш болур ийик.

Мал чемнерин камныг чарыгдаарынга, саваңны хоолулуг чем болдурарынга улуг ужур-дузалыг бо чаа арганы бүгү ажыл-агыйларга пептередир сорулга-биле бо семинарны ол колхозка организастаан.

С. ПАВУ,
М. КАРА-ТОННУГ,
«Шынның» тускай корреспондентилери.

ЧУРУКТА: саваңны мал чемгерер кылдыр болбаазырадып турар агрегат. 1. Силос комбайны. 2. Пресс-подборщик. 3. Пресс-подборщиктиң узаттынган тырыыр камеразы. 4. Тырыыр камераның иштинче бус дамчыдар хоолайлар. 5. Изиг суг дамчыыр хоолайлар. 6. Дустуг изиг суг резервуары. 7. Холуттунган чем массазының дүжер хааржаа.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

„Төөгүлүг ужур-дузалыг Пленум“

СЭКП ТК-ның Пленумунуң дугайында даштыкы парлалга

ГДР. «Нейес дейчланд» солун СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажыттынганының дугайында дыңнадыгны «Химия үлетпүрүнге 42 миллиард рубль капитал салыышкыннар. Н. С. Хрущевтуң кайгамчык чугаазы» деп эге-биле парлап үндүрген. Солуннар Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң допчулалын парлап, Совет Эвилелиниң амыдыралында боттанган аажок улуг чедишкиннериң дугайын болгаш химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң перспективаларының дугайын чугаалаан чүүлдерни онзалап айтып турар. «Берлинер цейтунг», «Трибюне», «Националь-цейтунг» болгаш ГДР-ниң өске-даа солуннары Пленумнуң ажылының дугайында отчётту болгаш Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң допчулалын база парлап үндүрген.

ЧЕХОСЛОВАКИЯ. Праганың солуннары Пленумга Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң допчулалын «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү», «ССРЭ-де химия үлетпүрү көзүлбээн темпилер-биле хөгжүүр» деп эгелер-биле парлап үндүрген. Совет Эвилели химия талазы-биле делегейде бирги черни база эзлээр төлээде, материал талазы-биле баштайгы белеткелдерлиг болуп турар дээрзин «Руде право» солун демдеглээн.

ФРАНЦИЯ. СЭКП ТК-ның Москвада ажыттынган Пленумун бүгү делегейге ужур-дузалыг болуушкун кылдыр Францияда көрген.

Францияның Социалистиг партиязының органы «Попюлер де Пари» солунунуң бижээни болза: Чөөн биле Барыын таланың аразында демисел «амыдыралдың эң бедик деңнели болгаш аас-кежик дээш чарыштыг хевири болуп турар... Оон бүгү политиказында тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның идеязы сиңниккен... Көдээ ажыл-агый талазы-биле чарыш база эгелээн, ында адааннажылга кезээде чүгле тайбың болуп келген» дээрзин Н. С. Хрущев көргүскен.

1970 чылда ССРЭ-ге 70 — 80 миллион тонна химиктиг чемишчидилгелерни бүдүрген турар деп, Н. С. Хрущевтуң илеткелинде чугаалаан чүүлдерни «Пари-пресс-энтрансижан» солун онзалап демдеглээн. «Бо Пленум төөгүлүг ужур-дузалыг болур» деп ол солун түннеп бижээн.

Бодунуң үлетпүрүнге хереглеттинер дериглени бот-бодунга ажыктыг болгаш кайы-кайызы хүлээп ап болур негелделерни ёзугаар даштыкы чурттарга чагыырынга болгаш садып алырынга Совет Эвилелиниң белениниң дугайында Н. С. Хрущевтуң илеткелинде чугаалаан чүүлдерни дыка хөй солуннар улуг сонуургал-биле уткаан.

АКШ. СЭКП ТК-ның Пленумунга Н. С. Хрущевтуң илеткелинге улуг кичээнгейни Вашингтоннуң парлалгазы көрүндүрүп турар. «Стар», «Ньюс» солуннар Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң тодаргай допчулалын парлап үндүрген. Чоокку чеди чылдарда Совет Эвилели химия продуктулары бүдүрерин үш ажыг катап көвүдедир, 200 хире чаа заводтарны тудар болгаш ам ажылдап турар 500 ажыг химия бүдүрүлгелерин чаартыр дээрзин солуннар демдеглээн.

Америк парлалга моон мурнунда совет экономиктиг планнарның боттаныышкынынга «чигзиниишкинин» илергейлеп турганындан ылгалыштыр, ам солуннар Н. С. Хрущевтуң тайылбырлааны химия үлетпүрүн хөгжүдериниң өндүр улуг программазын чугаа чокка хүлээп көрүп турарлар. Совет планнарны хүндүлеп көөрүнге болгаш эртенги хүннүң дириг боттуг чүүлдерин олардан көөрүнге ол солуннарны амыдырал өөреткен.

Батлерниң чугаалажыышкыннары доозулган

БОНН. (СЭТА). Англи-барыын-герман чугаалажыышкыннар Боннда доозулган. ГФР-де чоруп турар Англияның даштыкы херектер министри Батлер ГФР-ниң президентизи Любке, канцлер Эрхард, даштыкы херектер министри Шредер олар-биле болгаш өске-даа кижилер-биле ужурашкан.

Чугаалажыышкыннарның чоруп турар үезинде «бүгү чугула даштыкы политиктиг айтырыгларны» чугаалажып көрген дээрзин парлап үндүрген дыңнадыгда айтып турар.

Чөөн биле Барыын таланың аразында харылзааларның айтырыгларының талазы-биле, а ол ышкаш Англия биле ниити рыноктуң аразында харылзааларның айтырыгларының талазы-биле санал-оналдарның солчулгазы болган деп дыңнадыгда чугаалап турар.

Сүлчээчилер буураашкынга таваржып турар

РИО-ДЕ-ЖАНЕЙРО. (СЭТА). Бразилияда чазакка удур чаа сүлчээ илереттинген. Сүлчээчилерниң баштыннары генерал Игнасио Фрейтес Ролим, полковник Ардовино Барбова болгаш «Эстадо де Сан-Пауло» солуннуң директору Хулио де Мескита болган.

«Ултима ора» солуннуң демдеглээни-биле алырга, сүлчээчилер декабрь 12-де Рио-де-Жанейро болгаш Сан-Пауло хоорайларга чазакка удур идепкейлиг демиселди эгелээрин боттарының сорулгазы кылдыр салган турганнар. Ынчалза-даа эрге-чагыргаларның алган хемчеглериниң түннелдеринде оларның планнары буураашкынга таварышкан.

АК-ДОВУРАКТЫҢ ТӨП №34 СОҢГУЛДА ОКРУГУНУҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда дугайында Түр дүрүмнүң 54 чүүлүнге дүүштүр Ак-Довурактың төп № 34 соңгулда округунуң талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидадынга «Тыва даг-дугу» тудуг эргелелиниң № 3 тудуг участогунуң коллективиниң ниити хуралындан деңшиттирген «Тыва тудуг трезвиниң» эргелекчизи. 1917 чылда төрүттүнген Иван Прокопьевич БЕЗМАТЕРНЫХТЫ округ соңгулда комиссиязы 1963 чылдың декабрь 12-де бүрүткээн.

Бүгү кижи төрелгетенниң чаагай чоруунга

НЬЮ-ЙОРК. Чепсегленишкинин дүжүргениниң түңнелинде хосталып үнген курлавырларны тайбың хереглелдерге ажыглаарынче шилчидер дугайында Пигерияның, Совет Эвилелиниң болгаш АКШ-тың кады кылган резолюциязының төлевилелин КНО-нун Кол Ассамблеязының экономиктиг болгаш сан-хөө айтырыгларының талазы-биле комитеди бадылаашкын чокка чаңгыс эп-сеткил-биле хүлээп алган.

Чепсегленишкинин бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрер дугайында дугуржулганы чедип алыры-биле улам-на улуг күжениишкиннерин бүгү күрүнелерниң чазактары салыр дээрзинге идегелди резолюцияда илередип турар.

(СЭТА).

Занзибарның кырында хосталганың тугу

ЗАНЗИБАР. (СЭТА). Занзибарга дүн ортузу турда бүгү оттарны өжүрген болгаш хоорайның төп шөлүнүн кырынче көдүрүп үндүрген Занзибарның национал тугун күчүлүг прожекторлар чырыдыпкан. Өртээлге 41 үгер-бооларның даштаашкыны-биле ёзулал кылган. Ук черниң 60 муң ажыг чурттакчылары «ухуру» деп алгыржын, адыш часкавышаан, хамаарышпас чорукту чарлаанынга байыр чедирген.

Ол хүннүң эртени Занзибарга улуг байырлалдың кидин-түлүк үезинде — Чөөн Африкага чаа хамаарышпас күрүне төрүттүнгенде эгелээн. 73 чылдарда үргүлчүлээн англи колониалдыг тергиндел узуткаттынган.

Делегейниң хөй-хөй чурттары аныяк африкан күрүнени хүлээп көргениниң дугайын чарлаан.

Делегейниң Нобел шаңналдарын тывысканы

ОСЛО. (СЭТА). 1962 чылда делегейниң Нобел шаңналын тайбың дээш сураглыг демиселчи америк эртемден Лайнус Полингке, 1963 чылдың шаңналдарын кызыл крестиң делегей комитединге болгаш кызыл крест ниитилелдериниң лигазынга тыпсырының ёзулалы декабрь 10-да Ослога болган.

Ол ёзулалга чүве чугаалап тургаш, Лайнус Полингтиң медеглээни болза: «Бо шаңнал чаңгыс меңээ эвес, а тайбың дээш, чепсегленишкинин бүгү-ниити дүжүрер дээш демиселге боттарының салыышкынын киирип келген болгаш киирип-даа турар бүгү кижилерге хамааржыр».

БОЛГАРИЯНЫҢ УЛУС ХУРАЛЫНЫҢ СЕССИЯЗЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Декабрь 10-да Софияга Болгарияның Улус хуралының сессиязы ажыттынган. Сессия 1964 чылда улус ажыл-агый планын болгаш күрүне бюджедин чугаалажып көөр болгаш бадылаар.

Министрлер Чөвүлелиниң чанында Планнаашкын талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Апостол Пашев улус ажыл-агый планының дугайында айтырыгның талазы-биле илеткелди кылган.

Караманлис политиктиг ажыл-чорудулгадан ойталаан

АФИНЫ. (СЭТА). Чоокта чаа «Национал радикал эвилел» (ЭРЭ) деп барыын үзелдиг партияның удуртукчузу Караманлис өске кижиниң адынга бижээн билет-биле Афинындан Парижче барык чажыды-биле ужудуп үнген. Оон Парижче чорупканы дезип үнгени-биле дөмей сагындырып турар. Бодунуң партиязының депутаттарынга премьер-министрниң бодунуң чагыг бижин чораан, а ам политика талазы-биле өлүг ол Караманлис политиктиг ажыл-чорудулгадан бодунуң ойталап турарын дыңнадып, ЭРЭ-ниң удуртукчузунуң албан-дужаалынга премьер-министрниң оралакчызы чораан Канеллопулосту томуйлап турар.

Караманлистиң политиктиг ажылдан үнгени—8 чылдарның дургузунда оон чорудуп келгени кедергей реаксылыг политиктиг угланыышкынының буурап дүшкениниң түңнели болур. Ноябрь 3-те болган соңгулдага грек улус ЭРЭ-ге аштырыышкынны таварыштырган болгаш улустуң эрге-ажыктарынга, делегейде чаа болуушкуннарга, хыдыкчы дайынның айыылындан хосталырынга улустуң чүткүлүнге дүжүп турар чаа политиканы чорударын негээн.

Чаңгыс аай демократтыг Чөөн партияның (ЭДА) күүскомунуң парлап үндүрген медеглелинде демдеглеп турары чүл дээрге, Караманлистиң бужар-чүдээ-биле дезип чорутканы ханы кризистиң шуут илередишкинин болур. ЭРЭ-ниң сес чылда чорудуп келген реаксылыг политиказы ону ол кризиске чедирип келген.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

ДИШ КЫЖЫРААРЫ

Бичии уруглары удуп чыткаш, дижин кыжырады бээриниң чылдагаанын бистен ада-нелер бо-ла айтыра бергилээр. Ындыг таварылгаларда бичии уругларның чогум чүзү-даа аарывас болза-даа, оларның ындыг байдалы ада-нени дүвүреди бергилээрин барымдаалааш, бис аңаа ниити харыы бээр ужурлуг бис.

Диш кыжыраары — ол дээрге дайнанылга шыңганнарының кезек када дыңзый бээр шынары болур. Ол шыңганнарны үш адыр нервиниң шимчедикчи дамырлары башкарын турар.

Уйгу дээрге төп нерв системазының доктаай бээринден тыптыр дээрзи билдингир болгай. Ол болза баштай баш мээзиниң даштыы картындан эгелээш, чоорту оон адаккы каъдынче шилчиирге ам кижи хандыр болгаш таваар удуй бээр.

Уйгу ханы эвес болгаш кижи черле багай удуп чыдар болза, ол дээрге, баш мээзиниң демги картының хөделиишкини доктаай берген болза-даа, оон адаанда каъды ам-даа одуг дээрзин херечилеп турары ол-дур. Ол каъттың чамдык нервилери мээниң чагыргазындан үнүп, оон улам чамдык нервилер хөделип эгелээр. Чогум-на оон ужун удуп чыдар кижилер, оон иштинде бичии уруглар улаараар, дембээрээр, уйгузу-биле алгыра бергилээр ийикпе дайнанын, дижин кыжырады бергилээри ол.

Бичии уругларның ол мээ каъды баш мээзиниң картынга болганчок-ла чагыртпайн баргылаар. Бир эвес ындыг уругларны эки эскерип көөр болза, удуп чыда холдарын харбаңнадыр аңдарлыпдүндерлип шимчээр, тыртаңайнып ийикпе, азы аскын, эрини сордунуп чыткаш удуур. Кичээлдээр, чемненир болгаш дыштаныр хүн чурумун таарымчалыг шын кылдыр тургускан уруглар кажан-даа ындыг байдалга таварышпас.

Ол бүгү-биле чергелештир кыжаларлыг уруглар ындыг байдалга база таварышкылаар дээр дугайында даап бодаашкыннар бар. Эмчилериниң шинчээниниң сөөлүнде кыжалыг уругну тускай хуусаада эмнеп болур.

Ханы эвес болгаш дүвүренчиг уйгунуң чылдагааны өске таварылгалардан база болгулаар. Чижээ, ижин-шөйүндү аарыгларындан, думчук суу төгүлгениндеп, удуур мурнуу чарымда ажынып-хорадаан ийикпе көргүпсүрээдээниндеп, орун-дөжектиң эпчок болганындан дээш оон-даа өске. Кандыг-даа таварылгада эки эвес уйгунуң тыптып келгениниң чылдагаанын уруглар эмчизиниң дузазы-биле илереткеш, ам ону эмнеп экиртир.

Ол ышкаш бичии уругнуң хүн чурумун эң-не чөп сагыыр, ылаңгыя оон удуур чурумунче улуг кичээнгейни салыр херек. Уругнуң удуур өрээлин эки агаарладыр, ону форточка шуут ажык турда удуур кылдыр чаңчыктырар. Ол бүгүнү сагыыр болза, удуп чыдырда уругларның дижи кыжыраар чорук кажан-даа болбас.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

1963 чылдың акша-бараан лотереязының сески үндүрүлгезиниң ойнаашкынныг тиражы 1963 чылдың декабрь 22-де Курск хоорайга болур.

1963 чылдың акша-бараан лотереязының сески үндүрүлгезиниң биледин 30 көпеек-биле садып алгаш, Чаа чылдың эки белеттерин — «Москвич» деп автомашинаны азы «Планета» мотоциклди, пианинону азы «Саратов-2», «Ока» азы «Мир» деп соодукчуларны, фабрикага кылган хевисти, даараныр азы хеп чуур машинаны, радиоприёмникти азы электрограммофонну ойнап ап болур силер.

Лотерея билеттерин ажаалга кассаларындан, магазиннерден, харылзааның бүдүрүлгелеринден, кинотеатрларның, аэропорттарның болгаш автовокзалдарның кассаларындан садып ап болур.

Лотерея билеттерин садып алыңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшкининиң талазы-биле ойнаашкыннарның алды кол тиражтары чыл бүрүде январь 30-де, март 30-де, май 30-де, июль 30-де, сентябрь 30-де, ноябрь 30-де болгаш чедиги немелде тиражы сентябрь 30-де болуп турар.

Чээшкининиң облигацияларының кол тиражтарынга 5.000, 2.500, 1.000, 500, 100 болгаш 40 рубль түннүг ойнаашкыннар, а оон аңгыда немелде тиражка 10.000 рубль түннүг ойнаашкыннар таваржыр.

Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшкининиң 1964 чылдың сентябрь 30-де болур ойнаашкынның он чедиги немелде тиражынга киржир эргелиг № 17 талоннуг облигацияларны 1964 чылдың январь 1-ге чедир садар.

Эрткен чылдарныы-биле деңнээрге, 1964 чылда болгаш дараазында чылдарда ойнап ап болур арга көвүдеп турар, чүге дээрге, онаашкыннарның саны өскерилбес болган ужурунда мурнунда ойнаашкынга таварышкан облигациялар моон соңгаарги тиражтарга киришпес.

Ажаалга кассалары облигацияларны садып база хостуу-биле дедир садып ап турар.

№ 17 талоннуг облигацияларны садып алыңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ—13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Уругларга чаа программалар» 10 шакта, «Хажыдар көрүнчүктериниң ораны» 12, 2 шакта, «Калчаараанларның суду» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сээн өңнүктериң» 11, 1 шакта, «Тарзанның өлгени» 3, 5, 7, 9, шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ады чок ядыы-даа болза кайгамчык кижилер» 2.30 шакта, «Олча-ажык сүрген чолаачылар» 4.30, 8.30 шактарда, «Грешница» 6.30 шакта.

«ВОСТОК»: «Чаңгыс парус агарын чор» 3.15 шакта, «Охлахома» (1—2 сериязы) 5.15, 8 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24.25 — 38, идеология килдизиниң 37—13; харыысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизиниң 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС — 01796.

Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 14 СУББОТА № 294 (5698).

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

Өртээ 2 көп.

Совет энергетиктерниң кайгамчык тиилелгези

БРАТСК. (СЭТА). Братск ГЭС-тиң сөөлгү ийи гидрогенераторларын — он бешки болгаш он алдыгы гидрогенераторларны үлетпүр ажыглалынга хары угда киирген. Оларны ажыглалга киргени-биле Ангарада энергетиктиг гигантының күчүзү кол төлевилелде көрдүнгенин ёзугаар 3.600 муң киловаттка четкен (Братск ГЭС-ке 900 муң киловатт ниити күчүлүг дөрт турбиналарны база тургузары немелде төлевилелде көрдүнген).

Братск ГЭС-тиң тудугжулары болгаш монтажчылары боттарының күш-ажылчы тиилелгезин СЭКП ТК-ның Пленумунга алдар болдурган.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУ

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң декабрь 11-де кежээки хуралынга академик **В. А. Каргин** санал берген.

Полимерлиг чаа материалдар техниканың, амыдыралдың бүгү-ле адырларынга дүрген болгаш соксаал чокка кирип турар, оларны тургузары болгаш сайзырангайжыдары амгы үениң химиязының кол сорулгаларының бирээзи болур деп, В. А. Каргин чугаалаан. Полимерлерни кылыр талазы-биле ажылдап турар шинчилекчилерниң шиитпирлезе чогуур айтырыгларын ол демдеглээн. Изигге хамыктың-на шыдамыккай эластиктиг материалдарны, пластиктерни, волокноларны радиоэлектроника, электротехника, ужар-чүүл, транспорт ышкаш адырлар негеп турар. Ындыг материалдарның чамдыкта чок апаар чоруу кайы-бир адырны сайзырадырын өзалдадып турар. Ол дээрге, бирги өөлчегде 300, 400, 500, а чамдыкта оон-даа бедик градустарга ажыглап болур изигге үрелбес материалдарны алырынга хамааржыр. Ынчангаш, дыка изиг байдалдарга үрелбес полимерлерни тургузары элээн каш ындыг материалдарны кылган эртемденнерниң кичээнгейинин төвүнге туруп келген болгаш моон соңгаар-даа турар апаар.

Целлюлоз волокнолар — вискоза, ховен болза, пөс-таавы волокноларының ам-даа үр чылдарда кол массазы болуп артар апаар деп, эртемден уламчылап чугаалаан. Хөй эвес химиктиг бүдүмелдерни чарыгдап тургаш, оларны экижидер болза, ук волокноларның шынары синтетиктиг дээре волокноларның бүдүжүнге чоокшулаштыр бедий бээр. Ынчалзажок, бо сорулга ам-даа оожум шиитпирлеттинип турар, химиктиг эвээш бүдүмелдерни чарыгдап тургаш, волокноларның хөй массазының шынарын экижидерин пөс-таавы үлетпүрүнде ёзулуг чедир үнелевейн турар деп, академик медеглээн.

Полимерлерниң саны улам-на көвүдээр апарганда оларны болбаазырадырының айтырыглары ам эн-не нарын болуп турар. Полимерлиг бүдүмелдерни болбаазырадып кылырда оларга херек тургузугну бээр, ийи аңгы демирни холуй эзилдирип тургаш, шынарын экижиткен металл хевирлиг кылдыр ындыг холуксааларны полимерлиг бүдүмелдерге каттыштырып, оларның шынарын бедидип алыр ужурлуг бис. Дуржулга баазазының бисте чогу хомуданчыг-дыр, полимерлерни болбаазырадыр чаа машиналарны тургузар талазы-биле ажыл көнчүг хожудаан, а кылдынып турар чүүлдерни багай ажыглап келген.

Бо чугула сорулгаларны эртемденнерниң, үлетпүрүнүн болгаш дээди школаның ажылдакчыларының каттышкан күжениишкиннери-биле шиитпирлээр херек деп, академик айыткан. Күш-ажылды ынчан бодамчалыг хуваары, институттарның болгаш лабораторияларның салбырларын тодаргай кылдыр тургузары чугула. Ынчалзажок, эртемни планнаарының нарын чоруу анаа моондак болуп турар.

В. А. Каргин бодунуң чугаазының хөй нуруузун полимерлерниң шынарынга холбаштырган. Полимерлерниң саны ам көнчүг дүрген өзер апаар деп, ол чугаалаан. Ынчалзажок, бүдүрүп алдынган материалдарның чүгле саны эвес, а оларның кайы хире үр ажылдаары, чеже хире үеде ажыглаттынары база көнчүг чугула болгай. Херек чок хензиг-ле холуксааны полимерлиг материалга арттырып каар болза, ооң ажылдаар хуусаазы элээн каш катап кызырлыр, эластиктиг шынарын чидириптер, шуут-ла өске шынарлыг материал кылдыр ол хуула бээр дээрзин академик айыткан. Полимерге херек чок бүгү-ле бүдүмелдерни бедик шынарлыг арыглап, дузалаар бүдүмелдерни, чиик химияның продуктуларын холуурга, кайгамчык эки материалдар алдынган турар.

Полимернин шоолуг бедик эвес шынарлыг продуктуларын бүдүрүп турарының чылдагааннарының бирээзи чүл дизе, үлетпүрде колдуунда ооң санын мактап, план күүселдезин тонна-биле тодаргайлап турарында-дыр деп, эш Каргин санап турар. А шынарын күрүне стандарттары таарыштырып, бар продуктуларны, харын-даа ооң иштинде бедик эвес шынарлыг продуктуларны безин ажыглаар кылдыр бижип турар болгай. Ынчангаш, моон соңгаар эн-не чугула болгаш улуг хевирниң полимерлиг материалдарынга сорттаар чорукту доктаадып тургузары чогумчалыг болур, а бирги сорт эн-не бедик деңнелге, ол продуктуну алырының техниктиг аргаларынга дүүшкен турар ужурлуг.

Эргежок чугула дуржулга установкалары болгаш баазалары тургустунмаанда шынарны бедидер дугайында бодаан-даа херээ чок деп, оратор уламчылап чугаалаан. Полимерлиг материалдарның шынарын бедидерде чиик химияны сайзырангайжыдары чугула негеттинип турар.

Химияга ажылдаар кадрларны белеткээр айтырыгның дугайын академик база чугаалаан. Оон бодалын ёзугаар алырга, дээди өөредилге черлериндe эргижирээн программаларны эде көөр, оларны амыдыралдын негелделеринге дүүштүрер үе келген. Полимерлерниң химиязы хөгжүлде темпилериниң талазы-биле мурнуку одуругларның бирээзинде туруп турар, ынчангаш бо талазы-биле кандыг-бир хожудаашкын көнчүг дүрген болгаш чидии-биле билдинип кээр-дир деп, В. А. Каргин медеглээн. Бистиң эртемивис болза даартагы хүннү хандырып, практикага чаа-чаа оруктарны ажыдып турар теорияны сайзыратпышаан, бурунгаарлаар ужурлуг. Эртемденнерниң болгаш үлетпүр ажылдакчыларының сырый кады ажылдажылгазы, теория болгаш практиканың чаңгыс эви коммунизмни тургузуп турар улуг чуртка төлептиг мурнуку одуругну бистиң химиявыска хандырып берген турар.

• • •

СЭКП Төп Комитединиң Пленуму декабрь 12-де бодунуң ажылын үргүлчүлээн. Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезинин эн чугула чүүлү» деп илеткелин Пленумга чугаалажып көөрү уламчылаан.

Винницк областа СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозтуң даргазы **В. М. Кавуч** эртенги хуралга бир дугаарында санал бергеш, минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедири — колхоз-совхоз бүдүрүлгезинин бурунгаар депшилгезинге эн чугула идиг болурунга көдээ ажылагыйның ажылдакчыларының бүзүрелдиг чоруун илергейлеп чугаалаан.

Бодунуң колхозунуң амыдыралындан бүзүрелдиг чижектерни ол көргүскен. Чигир свёклазының гектар санынга чыл бүрүде ортумаа-биле 7 центнер минералдыг, 18 — 20 центнер органиктиг чемишчидилгелерни киирип келген. 1200 — 1300 гектар шөлге тараан чигир свёклазының га санындан ортумак дүжүдү сөөлгү алды чылдарны улаштыр 345 центнер болган. Бо чылдың агаар-бойдус байдалдары берге болуп турза-даа, мурнакчы агротехниканың болгаш чемишчидилгелерни шын ажыглаанының ачызында, колхозтуң тараа культураларының гектар бүзүзүнден дүжүдү бо чылын 23,8 центнер, а чочак-тарааның — 27 центнер четкен.

Бистиң колхозчуларывыс чемишчидилгелерниң килограмм бүрүзүн ёзулуг үнелеп, чемишчидилгелер эн бедик түннелдерни бээр кылдыр ажыглаарынга өөренип алганнар деп, оратор чугаалаан. Ынчангаш, колхозка сөөртүп чедирген чемишчидилгелерни шын камнап ажыглаарынче база кадагалаарынче чогуур кичээнгейни угландырып келгеннер. Кайызынга-даа бир тонна чемишчидилгелер кирер чаңгыс аай хевирниң үш складтары амгы үеде колхозта бар. Ажыл-агый бүрүзү бодунга чемишчидилгелер шыгжаар шак ындыг складтарлыг турар ужурлуг. Ынчалзажок, ол дээрге, бүгү-ле чүвенин бүде бергени ол эвес болгай. Минералдыг чемишчидилгелерни харыысалга чок көрүп, оларны үрегдеп төтчеглээр ажылдакчылардан шыңгыы негелдени салыр херек.

Кол чугула чүве болза, колхозсовхоз бүдүрүлгезинге химияның кайгамчык улуг ролюн болгаш ужурдузазын көдээ ажыл-агыйның ажылдакчы бүрүзүнүң хандыр медерен билиринде болур деп, В. М. Кавун айыткан. Ону чедип алырда агрохимия билиглериниң делгем пропагандазын чорудары эргежок чугула. Көдээ ажыл-агыйны химижидеринге хамаарышкан плакаттар, брошюралар, эртем нептередир кинофильмнер, солуннарның тайылбыр чүүлдери бо херекке чугула рольду ойнаар. Көдээ ажыл-агыйга хамаарылгалыг бүгү-ле ажылдакчыларның агрохимия өөредилгезин планныг ёзу-биле үргүлчү массалыг чорудары негеттинип турар. Агрохимия өөредилгезин чорударынга өөредилге комбинаттарын бүдүрүлге эргелелдериниң чанынга тургузары черле чогумчалыг болур ийик, чер-черниң байдалдарын барымдаалап көрбүшаан, химия чүүлдерин шын ажыглаарынга колхозтар болгаш совхозтар ажылдакчыларын ол комбинаттарның кыска хуусаалыг курстарынга өөредип болур.

Бүдүрүп үндүрүп турар минералдыг чемишчидилгелерниң кандыг шынарлыг болуп турарын В. М. Кавун тодаргай айыткан. Чемишчидилгелерде кол дээштиг бүдүмелдерниң эвээш чоруу оларны сөөртүп алыр, кадагалаар болгаш хөрзүнге төгер үеде бүдүрүкчү эвес улуг когаралдарны колхозтарга болгаш совхозтарга таварыштырып турар. Бедик концентраттыг минералдыг чемишчидилгелерни бүдүреринге фабрикаларны болгаш цехтерни тургузар болза, чемишчидилгелерге үндүрген чарыгдалдар дүрген дедир эгиттинген турар деп, оратор демдеглээн.

Бодунуң саналын доозарда, В. М. Кавуннуң медеглээни болза, минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаар талазы-биле СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозтуң ажылын Н. С. Хрущевтуң илеткелинде бедиибиле үнелеп көрген чорук гектар чер бүрүзү көдээ ажыл-агыйның эн хөй продукциязын бээр кылдыр улам эки ажылдаарын, эн улуг күжениишкиннерни үндүрерин колхозчуларга хүлээндирип турар-дыр.

Механизацияның, чемишчидилгелерниң, гербицидтерниң, үнүштерни аарыглардан болгаш хоралакчылардан камгалаарының химиктиг херекселдериниң эн чаа чүүлдерин чүгле шуптузун ажыглап тургаш ам чигир свёклазы болгаш кукуруза ышкаш ындыг хөй күш үнер культураларны эн эвээш күш-ажыл болгаш хөрепгилер чарыгдап тургаш өстүрер арга бар апарган деп Курск областың Льгов дуржулга-селекция станциязының директору **Р. Н. Сидак** демдеглээн.

Бойдустун чайгаар болур күштериниң болгаш ылангыя кандаашкынның хоралыг салдарындан көдээ ажыл-агыйны камгалаарының дугайында айтырыгны шиитпирлээринге чемишчидилгелерге онза улуг роль онаажып турар. Чемишчидилгелерни ажыглаанының ачызында үнүштерге өл-шык эн-не камналгалыг болур. Бо чылын чурттун кара хөрзүннүг төп областарынга болгаш өске-даа районнарынга болганы ышкаш ындыг өл-шык дыка чедишпээн чылдарда безин минералдыг чемишчидилгелерни ажыглап турар черлерде бедик дүжүттү ап турар-дыр. Бистиң станциянын дуржулгазы ону тодаргай бадыткаан. Чемишчидилгелерни төккен черге чигир свёклазының чаңгыс центнер дазылдарының өзүп үнеринге өл-шык чарыгдалы барык ийи катап эвээжээн.

Курск областың партия организациязы чер ажылының культуразын көдүрер дээш улуг ажылды кылып чоруткан. Тарааларның болгаш чигир свёклазының дүжүдү сөөлгү он чылдың дургузунда ында барык ийи катап көвүдээн. Ынчалза-даа амгы дүжүт ам-даа куду болгаш агаар-бойдустан дыка чергелин-биле хамаарылгалыг болуп турар.

Бистин байдалдарывыска болза чигир свёклазының шөлүнге 4,5 центнер минералдыг чемишчидилгелерни төгер болза, ооң дүжүдү гектардан-на 91 хуу көвүдээр, азы бир центнер чемишчидилгелерниң ачызында свёкланың 2-ден хөй центнер немелде дазылдарын, тодаргайлаарга 4 центнер ажыг чигирни ап болур. Оон-биле чергелештир чемишчидилгелерни садып алырынга, сөөртүрүнге болгаш шөлге төгеринге чарыгдаттынган рубль бүрүзү 10 ажыг рубль орулганы бээр. Чигир свёклазының бир гектарынга-ла төккен 12—13 центнер минералдыг чемишчидилге 300—400 центнер дүжүттү ыяавыла алырын магадылаар.

РСФСР-ниң Күрпланы 1970 чылга чедир чигир свёклазын фабрикага болбаазырадыр сорулга-биле оон шөлүн Россия Федерациязынга 2.300 муң гектар чедир калбартырын көрүп турар. Ол культураның эн бедик дүжүдүн бээр кара хөрзүннүг төп зонага ындыг шөлдерни калбартыр дээн. Ол черлерге амгы үеде свёкланың ортумак дүжүдү 114 турганынга бодаарга, ол үеге чедир 247 центнер чедир өскен турар ужурлуг. Ол үнелиг культураны тарыыр черни ынчаар көрүп турарын бис деткип турар бис. Шөлдүн бир гектарынга-ла 10 болгаш оон-даа хөй центнер минералдыг чемишчидилгелерни төгер херек. Ол — эки норма-чижек, экономика-даа талазы-биле бадыткаттынган.

Минералдыг чемишчидилгелер бистиң байдалдарывыста күзүн чажар кызыл-тастың дүжүдүнүн улуг немелдезин база берип турар. Ынчалза-даа ол чорук бо болгаш өске-даа районнарга сорттарны шын шилип алыры база-ла шиитпирлиг хамаарылгалыг болур. Краснодар крайның болгаш Украинаның колхозтарында кызыл-тастың «Безостая-1» болгаш «Мироновская-808» дээр бедик дүжүт бээр сорттарын өстүрүп турар. Чер-черлериниң байдалдарынга тааржыр шынарлыг кылгаш, бо культураларны Курск болгаш кара хөрзүннүг төп зонаның өске-даа областарынга база культуржудар херек.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчылары чемишчидилгелер бүдүрүп үндүрүп турар заводтардан шыңгыы негелделерлиг деп эш Сидак медеглээн. Олар амдыызында продукцияның шынарының дугайында эвээш сагыш салып, ону орбак-дыдык саваларга чүдүрер, а чамдыкта харын анаа-ла ургулап каар, үрелбес чемишчидилгелер кылып үндүрер дугайында сагыш салбайн турарлар. Чемишчидилгелерни вагоннарга аппарып чүдүрүп каары-биле заводтуң ролю доозулган дээр бодал база ол чорукка хамааржыр деп тайылбырлаар херек. Заводтар азы химия үлетпүрүнүн эргелелдери-даа районнарга боттарының сайгарылга баазаларлыг болгаш бодунуң продукциязының шынары дээш колхозтарның болгаш совхозтарның мурнунга шуут харыылаары чугула.

Сөөлгү беш чылда Соңгу Кавказка химия үлетпүрүнүн бүдүрүлгезинин хемчээли ийиден хөй катап өскен деп, Соңгу Кавказ улус ажылагый чөвүлелиниң даргазы **В. А. Иванов** чугаалаан. Оон-биле кады аъш-чемнин чиг-эдин аъш-чемнин эвес чүүлдер-биле солуурунга холбашкан бүдүрүлгелер боттуг хөгжүп, бойдус газындан минералдыг чемишчидилгелерни болбаазырадып кылыры дүрген көвүдеп турар. Невинномысскиниң болгаш Волга-Доннуң химия комбинаттары, Черкесскиниң болгаш Армавирниң алгы-кеш солукчулары кылыр комбинады дээн ышкаш өске-даа химия үлетпүрүнүн чаа-чаа күчүлүг төптерин ол үениң дургузунда тургускан. Улам ынайгы хөгжүлдениң болгаш чаартылгаларның күсели-биле ажылдап турар химия бүдүрүлгелериниң продукцияларын үндүрерин көвүдеткен.

Чоокку чылдарда Соңгу Кавказка оон-даа калбак перспективалар ажыттынар. Бүдүрүлгениң иштики курлавырларын ажыглаарының болгаш чаа күчүлерни ажыглалга киирериниң күсели-биле химия продукцияларын бүдүрүп үндүрери бо чылдыы-биле деңнээрге 1964—1965 чылдарда оон 35 хуу өзер. Минералдыг чемишчидилгелерни, синтетиктиг үстүг кислоталарны, полиэтиленни болгаш синтетиктиг спиртти бүдүрүп үндүрери бо ийи чылда дыка көвүдээр. Продукцияларның чаа хевирлерин, ылангыя метилдиг спиртти, шил-волокнону, хөй молекулдарлыг спирттерни, ацетиленни бүдүрүп үндүрер талазы-биле бүдүрүлге күчүлерни ажыглалга киирген турар.

Ам бистиң бүдүрүлгелеривис экономиктиг өске районнардан хөй кальцийлиг болгаш каустиктиг содаларны, күгүр болгаш дус кислоталарын, чүүл-бүрү металлдарның дустарын болгаш өске-даа химиялыг

(Уланчызы ийиги арында.)

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫННАДЫГ

Декабрь 12-де кежээки хуралга санал берген эштер: **А. Ю. Снечиус** (Литваның КП ТК-зының бирги секретары), **В. В. Грачев** (Курск областың Калиновка суурунуң колхозунуң даргазы), **В. В. Дымшиц** (ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чөвүлелиниң даргазы).

СЭКП ТК-ның пленуму ажылын үргүлчүлеп турар.

МОСКВА. Декабрь 9-та Кремльге Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленуму бодунуң ажылын эгелээш, үргүлчүлеп турар.

Химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдер дугайында айтырыгны пленум чугаалажып турар.

ЧУРУКТА: хурал үезинде.

Фото **В. ЕГОРОВ** биле **А. СТУЖИННИИ** (СЭТА-ның фотохрониказы).

Акы-дуңма, чүректиң ханы байыр чедириишкиннери

Совет Эвилели биле Чехословакияның аразынга найырал, бот-бодунга дузалажылга болгаш дайын сөөлүндеги кады ажылдажылга дугайында Керээге ат салган хүнүнден бээр 20 чыл болган ою-биле холбаштыр эштер Н. С. Хрущев биле Л. И. Брежнев ЧКП ТК-ның бирги секретары, Чехословак Социалистиг Республиканың президентизи Антонин Новотныйга болгаш Чехословакияның чазааның даргазы И. Ленартка байырлыг чагааларны чорудуп, ийи чурттарның амыдыралында ол улуг төөгүлүг болуушкун-биле холбаштыр ЧКП ТК-га, ЧССР-ниң чазаанга болгаш акы-дуңма бүгү чехословак улуска чүректиң ханы байырын СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан чедиргеннер. Акы-дуңма чехословак улустуң нүүрү-биле бодунуң шынчы эвилелчизи болгаш өңнүү бар болганынга совет кижилер чоргаарланып турар деп, ол байыр чедириишкининде чугаалаан. Бис ол найыралды үнелеп база ону улам ыңай быжыглаар болгаш хөгжүдер дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис.

Чехословак-совет харылзааларның төөгүзүнде кайгамчык болуушкун-биле холбаштыр СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге болгаш бүгү совет улуска акы-дуңма байыр чедириишкиннери эштер А. Новотный болгаш И. Ленарт олардан келген. Социализмни болгаш коммунизмни тургузарының херээнге улам ыңайгы тиилелгелериниң бистерге магадылалы болур Совет Эвилели-биле акы-дуңма харылзааларны бүгү талазы-биле улам ыңай хөгжүдеринге бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис деп, ол байыр чедириишкининде чугаалап турар.

(СЭТА).

Бүгү партия, бүгү совет улус чүүлдүгзүнүп, деткип турар

Пленумга алдар болдурган

Ажыглалга киирер улуг тудугларның бирээзи — администрация-хандырылга комбинадының тудуунда эш Оөржак Хаажыкка удурткан комплексилиг бригада бодунга алган хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеткен. Ук бригаданың кежигүннери өрээлдерни шалалаарын, эжиктер кастыктарын, хаалгалар, соңгалар рамалаарын болгаш өрээлдерниң иштин штукатуралаарын хуусаа бетинде — декабрь 12-де бүрүн доозар аргалыг болганнар.

Бызанчыларның аразында Ашак-оол, Түмен-оол, Норбу, штукатуржу кыстардан Динзеңмаа, Алдын-кыс онза идепкейлиг ажылдап турар.

— СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң ажылдап эгелээнин, орта эш Никита Сергеевич Хрущевтуң илеткелин солуннардан номчуп таныжып тур бис. Ол дээрге, бистиң күчүлүг Төрээн чуртувуста база бир улуг болуушкун-дур. Пленумнуң бүгү-ле ажылы кижи дугайында, кижиниң чаагай чоруун улам ыңай экижидеринче угланган. Бичии-даа бол, хүлээлгевисти күүседип турарывыс, бистиң ленинчи партиявыстың Төп Комитединиң Пленумунга бараан болдурган белээвис ол — деп, эш Оөржак Хаажык чугаалап турар.

Бригаданың кежигүннери онаалгалыг ажылын чедиишкинниг дооскаш, ам өске ажылче кирипкеннер. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги ээлчээн чазактың айыткан хуусаазында доозар төөгүлүг херекке күш-ажылчы салыышкыны киирер дээш ол бригаданың кежигүннери дыштаныр хүннерде база ажылдаар деп бедиткен хүлээлгени алганнар.

Т. ТАЛГАНЧИК.

Ак-Довурак.

Химия мал ажылын база хөгжүдер

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга амыдыралчы чугула айтырыгны чугаалажып турарын көдээниң ажылишчилери улуг өөрүшкү-биле дыңнап турар. Эш Н. С. Хрущевтуң Пленумга кылган илеткелиниң адын «Химия үлетпүрүн хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эн чугула чүүлү» дээнин дыңнаарга безин кижилериниң сагыш-сеткили дораан хайныгып, бистиң көдээ ажыл-агыйывыс улам-на бурунгаар хөгжүүрү ол-дур, деп бодал кире хонуп кээр-дир.

Химия үлетпүрүнүн продукциязы-биле хөрзүнну чемишчиткеш, чер ажылын сайзырадыр болза мал ажылы база катай-хаара сайзыраар. Ынчангаш химия мал ажылын база хөгжүдер деп билип тур бис.

Маңаа холбаштыр Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунда байдалды бодумнуң ажылдап турар фермамның чижээнден көргүзүп көрейн. Бистиң фермавыс — одар-белчиирлиг, сиген, тараа шөлдүг, суг-суггаттыг дыка таарымчалыг черде турар. Ындыг турбуже, колхоз баштаар чери болгаш ооң агроному бо курлавырларны ылап ажыглаарын бодавас, чыл бүрү ээлчег эрттирген чүве дег, сайырам черге кукуруза тарып каар. Анаа өдек-даа төкпес, суггарылга-даа чоруппас. Ындыг байдал-биле кукурузаның дүжүдүн албайн турар.

Ферманың чанында эрги суггарылга бугаларын септээш, эки черлерге кукурузаны тараашы, суггарар болза, чогум-на дүжүт оон үнер. Бир эвес сайырам черлерни-даа ажыглаар дизе, өдек төгер, суггарар хемчеглерни алыр херек. Бир эвес ынчаар болза чыл бүрү түннел чок болур чоруктан чайлаар болгаш чүгле ферманы хандырар эвес, харын колхозтун өске малынга-даа артыктан бээр мал чемин белеткеп ап болур.

Бо айтырыгны соңгаар чылыспайн, бо чылын-на өөрепип көрзе чогуур деп саналдыг мен. Чүге дизе, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының хемчеглерин бистиң чуртувуска дораан ап чоруда бээр болгай. Оон чылып каар эрге бисте чок!

О. КАРА-ООЛ.

«Коммунизмниң херели» колхозтун Шаңган фермазының эргелекчизи.

МАЛЧЫННЫҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң материалдарын, Пленумга эш Н. С. Хрущевтуң илеткелин, бүгү чуртта ышкаш, бистиң колхозта аажок өөрүшкү-биле таныжып турар. Колхозчулар Пленумга улуг белектиг ужурашкан. Төп сүт-бараан фермазының коллективи бо чылын сүт бүдүрериниң планын ажыр күүсеткен. Күрүнеге 980 центнер сүттү болгаш 820 центнер эътти саткан. Бо талазы-биле чыл планын ийи айлар бурунгаар күүсеткеш, колхоз баштаар черниң болгаш парторганизацияның шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Ферманың кадарчылары эштер Василий Ловуй биле Иван Кончап олар инектерни эки одарлатканы-биле бистиң эът-сүт угланыышкынныг 480 баш инээвис шупту ортумактан өрү күштүг.

Сүт бүдүрерин улам көвүдедири дээш чарыштың мурнуу одуруунда, үлегерлиг ажылдап турарларның бирээзи — коммунист Зина Маңмаа. Ол бодунда быжыглаан 15 инээниң бирээзинден-не он бир айларда 850 кг сүттү сагган, а чылда саар планы — 800 килограмм.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ада сагыш салыышкынының ачызында бистиң малчыннарывыс шупту чаагайжыдыр кылдынган чуртталга бажыңнары-биле хандыртынган. Фермада кызыл булуң ажылдап турар. Агаар транспортун организастааны-биле, ылангыя республиканың солуннарын үнген хүнүнде-ле номчуп турар-дыр бис.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам хөгжүдер, чоннуң чаагай чоруун улам экижидер талазы-биле бистиң төрээн партиявыс, ооң Никита Сергеевич Хрущевка баштаткан ленинчи Төп Комитеди улуг кичээнгейни салып турар. Бо айтырыгны декабрь Пленумунга улам-на ханызы-биле чугаалашканы совет кижи бүрүзүн өөртүп турар.

И. АРТЫНА,
«Тере-Хөл» колхоз.

Онза чугула тудугда

ХҮНДЕ 30 ЧЕДИР РЕЙСТЕР

№ 12 АТК-ның чолаачызы Монгуш Шокар-оолович Чайган-оол даг-дүгү арыглаар фабриканы айыткан хуусаазында ажыглалга киирери дээш улуг-чаагай салыышкынны киирип турар. Онза чугула улуг тудугга ол бо чылдың сентябрь айның төнчүзүнде ажылдап эгелээн.

Чайган-оолдуң кол-ла кылыр ажылы — фабрика тудуунга болгаш өске-даа тудуг участоктарынга бетонну чогуур үе-шаанда сөөртүп чедирери. Ынчангаш ол бодунуң онаашкан ажылын кончуг эки күүседип, бетон заводу-биле участоктар аразынга бетон сөөртүрүнге эн-не шылгарап, хүнде 30 чедир рейстерни кылып турар. Бир эвес заводтуң бетон бээри үзүктелиишкин чок болур болза оон-даа хөй рейстерни кылыптар кижи. Ол эртен даң бажындан эгелээш, орай дүн ортузу четкижеге дээр бетон сөөртүп чоруп турар. Оон «ЗИЛ-585» маркалыг машиназының техниктиг ажаалдазы кончуг эки, биче-даа үрелиишкинге таваржып көрбээн.

ХАЯ-ДАШКА-ДАА ТОРУЛБАСТАР

№ 3 тудуг-монтаж эргелелиниң фабрика тудуунуң участогунда ажылдап турар Петр Кууларга болгаш Оолак Балчый-оолга удурткан бригадалар суг дамчыдылгазының болгаш канализацияның хоолайларын салыр оңгарлар казарынга күш-ажылчы эрес чоруктарны кылып турарлар. Бригада бүрүзү-ле хүнде ханызы 3 метр, узуну 30 метр оңгар казар тургаш, ол нормазын ыракта ажыр күүседип — хүнде 50 метр оңгарны казып турарлар. Ийи бригада ам даг-дүгү арыглаар фабриканың артында бедик тейниң тал ортузу-биле чоруткан оңгарны казып турар. Ол дээрге станция биле фабриканың аразында суг дамчыдылгазын тудуштурар чер-дир. Казып турар чери колдуунда-ла чалым хаялар. Оолак биле Петрның удурткан бригадазының эрес-кежээ кижилери чер иштинде чаштынып чыдар чалым хаяларны буза казып, оңгарны ханыладып бар чыдар.

П. Кууларның бригадазы ноябрь айның планын 156 хуу, О. Балчый-оолдуң бригадазы ноябрьның планын 148 хуу күүсеткен. Олар даг-дүгү арыглаар фабриканың суг дамчыдылгазының болгаш канализацияның ажылдарын график ёзугаар дужаар дээш шудургу ажылдап турарлар.

ДИДИМ ЧОРУК НЕГЕТТИНЕР

Монтажниктер, электри каңнакчылар бо хүннерде улуг тудугнуң эн-не бедиинде ажылдап турарлар. Дээрже бедип үне берген хоолайлар, эн улуг бедиктерге ажылдаарынга дидим чорук негеттинер.

«Сибирьтехмонтажтың» Черногорск эргелелиниң электри каңнакчызы Николай Александрович Белов Сибирьниң улуг тудугларынга ажылдап шыг болган. Дуржулгалыг каңнакчы ам даг-дүгү арыглаар фабриканың чеди каът кол корпузунуң эн-не бедиинде турупкан, улуг-улуг чоон хоолайларны тудуштур каңнап турар. Фабриканың тудуг-монтаж ажылдарын дүрген-не ажыглалга киирери дээш хөй-хөй шактар дургузунда могаг-шылаг чокка ажылдап турар.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.

Келир чылдың дүжүдүнге

БҮРЕН-АКСЫ (телефон-биле). Каа-Хем районда «Кызыл тук» колхозтуң тараажылары келир чылдың дүжүдүн магадылаары-биле ховуларже чемишчидилге сөөртүр ажылды күштелдирген. СЭКП ТК-ның декабрь Пленуму чоруп турар бо хүннерде өдек сөөртүлгезин күштелдирген болгаш 375 тонна иринди өдекти тарылга шөлдеринде аппарып төккен.

Бо ажыл-агый чылында ук колхоз инитизи-биле 2650 тонна хире органиктиг чемишчидилгени ховуларга аппарып төгер, ооң дузазы-биле бедик дүжүттү магадылаар деп шиитпирлээн. Өдек сөөртүлгезинде колхозчу Н. Пичугина, механизатор К. Даваа олар ышкаш, ажыл үлүүн ажыр күүседип турар идепкейлиг кижилер эвээш эвес.

Декабрь 12-де колхоз баштаар чери ол ажылче беш самосвалды болгаш тракторларны база немей киирген. СЭКП ТК-ның бо Пленуму көдээниң ажыл-ишчилерин чаа-чаа чедиишкиннерже сорук киирип турарының херечизи ол-дур.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ ПЛЕНУМУ

(Төмчүзү. Эгезэ бирги арында.)

материалдарны сөөртүп ап турарлар. Ставрополья Урупскинин чес колчеданы-биле байлак черинге үндезилээш улуг химия-металлургия комбинадын тургузары камналга талазы-биле дыка ажык-дузалыг деп бодап турар бис. Ол одуг металлдарны хайлдырары-биле чергелештир дыка хей күгүр кислотазын база бүдүрүп үндүрүп шыдаар. Краснодар крайда Шедокскиде херек кырында төттүнмес дүс мөөнеттинген. Ол районга каустиктиг болгаш кальцийлиг содалар, дүс кислотазы, электролиттиктиг хлор болгаш хлор бүдүрер каттыжыышкыннар кылыр улуг химия белдирин тургузары ажык-дузалыг.

Сонгу Кавказтың совхозтары болгаш колхозтары амгы үеде өске районнардан дыка хей санныг минералдыг чемнинчидилгелерни болгаш хоран-химикаттарны сөөртүп киирип турар. Ынчалза-даа оларга хереглеп долузу-биле хандыртынмайн турар. Сонгу Кавказтың кедээ ажыл-агыйын химижилер дугайында эш Н. С. Хрущевтүң илеткелинде салдынган сорулгазы шинтпирлээр арга бисте бар деп, оратор демдеглээн. Ындыг төлээде Невинномысскиниң химкомбинадынга минералдыг чемнинчидилгелер кылырын дыка ковүдедир, азот болгаш фөсфор чемнинчидилгелерни, күгүр кислотазын, фөсфор дустарын бүдүрер беш чаа заводтарны тудуп тургузар херек.

Оон соонда эш Иванов Сонгу Кавказтың эртемденнериниң болгаш химиктериниң күүседип турар улуг ажылының дугайын, эң шылгыя нефтиниң углеводородтарындан үнер белоктуң синтезиниң айтырыгларын шинтпирлеп турарының дугайын чугаалаан. Углеводородтардан белоктуг-витаминниг концентратты бүдүрүп үндүрериниң улептүр-дуржулгалыг хереклерин дыка кыска хуусаанын дургузунда кылып тургускан. Бүдүн-чартык ай бурунгаар баштайгы продуктуну алган. Белоктуг концентрат болза малды чемгерерде белок талазы-биле чеминес чорукту узуткап шыдаарын дуржулгалар көргүзүп турар. Гидролиз заводтарынга ол продуктуну парафинниң углеводородтарындан кылып алыр арганы база хынап көрген. Ынчангаш Сонгу Кавказ белоктуг углеводородтардан бүдүрүп үндүрериниң талазы-биле чуртта код чер болу берип шыдаар.

Сонгу Кавказтың экономиктиг районунуң төлээлекчизиниң соонда Латвияның Компартизыының Төп Комитединиң бирги секретары **А. Я. Пельше** санал берген. Кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле Швецияның болгаш Финляндияның деңнелиинче кодурлуп үнеринин талазы-биле Прибалтиканың республикаларының мурнунга эш Н. С. Хрущевтүң илеткелинде салдынган сорулгаже ол бодунуң чугаазынга онза кичээнгейни угландырган. Ол сорулганы салганы долузу-биле дүрүм ёзугаар, ынчангаш хатыштар оны шинтпирлеп шыдаар деп эш Пельше медеглээн. Бо чылын Латвияның хей-хей мурнакчы ажыл-агыйларынга кедээ ажыл-агыйның чүс гектар шөлүнге онаалтыр 140—150 центнер кон эштти бүдүрген туразының дугайында чижекти оратор көргускен. Добельск эргелелиниң «Глуда» совхозунда күзүн чажар кек-тараанны 27 гектар шөлүнге 6 — 6 центнер минералдыг чемнинчидилгени төккеш, гектар санындан-на 40 центнер тараану алган, а чемнинчидилге эвээш болган, артканы шөлдерден — чүгле 20 центнери алган.

Бо чижектер бистиң курлавырывыстың болгаш салдынган сорулганың бүттынып болурунуң дугайын хереченлеп турар-дыр деп, эш Пельше уламчылаан.

Бир эвес суггарылганың эргежок чугула ажылдарын кылып, кужурлуг хөрүнүүт черлерни чугайжыдып база минералдыг чемнинчидилгелерниң долу агротехниктиг норма-чижектерин барымдаалаар болза, республика Швецияда болган Финляндияда кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин деңнелинге чүгле чедер эвес, харын-даа ажып эртип болурун бистиң башгайгы чижек саналгаларывыс көргүзүп турар. Ол сорулганы шинтпирлээш чылдын-на 100 — 120 миллион пуд тараану, бүдүн-чартык миллион тонна чемнитиг лазыдарны, чеди миллион тонна силосту азыр аргалыг болгу бис. Бистер ынчаш 300 — 350 мун тонна эътти, азы кедээ ажыл-агыйның чүс гектар шөлүнге онаалтыр 100—120 центнер эътти бүдүрер апаар бис.

Эш Пельше кедээ ажыл-агыйны химижилериниң айтырыгына доктаагаш, 1959 чылдан эгелээш Латвияда кедээ ажыл-агый черлериниң агроэкономиктиг тодаралыгазын кылып турарын дыннаткан. Шинчилелдерин түнелдерин ёзугаар экономиканы, суггарылганы, чугайжыдылганы болгаш чемнинчидилгелерни рационалдыг ажылгаарының айтырыгларын эртемге үнделеэш, комплексилиг шинтпирлээр арганы бээр материалдарны ажылдап кылып турар.

Республиканың партия организациязы СЭКП-ниң XXII съездиниңнии шинтпирлээр күүсетпишаан, химия үлептүрүн хөгжүдериге улуг кичээнгейни салып турар болгаш оон-ниити продукциязы беш чылдың дургузунда барык ийи катаң ковүдээн. Полиэтилен хоорзаларны, синтетиктиг лактарны болгаш цинк дозуларны, күштүг фармацевтиг эмнерни болгаш антибиотиктерни кылыр бүдүрүлгелерни бо чылдарда ажыгларда киргизээн. Республикада синтетиктиг волокнолар кылыр Даугавпильскиниң заводун дерип тургузуп турар. Оон кол бүдүрүлге черлериң бирги эзлүзээ бо чылын-на 43 — 45 хуу чеминиттиг бүдүмелдерби бедидерин планның төлевилелинде айытkан. 1970 чылда минералдыг чемнинчидилгелерниң 70 хуузун үүрмектээн болгаш дашталы бербес хевирлиг кылдыр бүдүрүп үндүрер.

Пленумга үнелиг хей саналдарның киргенин, комитеттиң болгаш оон организациялыының адресинге шүүмчүлелдерни кылганын эш Байбаков демдеглээн. Ол бүгү саналдарны болгаш шүүмчүлелдерни барымдаалап көөр бис. Химия болгаш нефть үлептүрүнүң амгы Пленумунуң шинтпиринге сорук киргең хей миллион ажылдакчылар чуртка улуг химияны тургузар талазы-биле Коммунистиг партияның берген хүндүүг болгаш харыысалгалыг даалгазын алдарлыы-биле күүседир дээш боттарының бүгү-ле күжүн, билиин болгаш мергежилин харам чокка бээрлер деп, оратор медеглээн.

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң доктаалының телевилелиин белеткээр комиссияны эртенги хуралга сонгаан. Комиссияның даргазы — эш Н. С. Хрущев.

• • •

СЭКП ТК-ниң Пленумунуң декабрь 12-де кежээки хуралы Литваның компартизыының Төп Комитединиң бирги секретары **А. Ю. Снечкустүң** саналы-биле эгелээн. Литва ССР-де улуг химияны тургузарының эгезин СЭКП Төп Комитединиң май (1958 чылда) Пленуму салган деп, ол чугаалаан. Чемнинчидилгелерни бүдүрер талазы-биле ийи улуг бүдүрүлгелерниң — Кедайнскиниң химия комбинадының болгаш Ионавскиниң азот чемнинчидилгелер заводунуң тудуу эгелээн. Бүгүр кислотазын бүдүрер талазы-биле бирги шугуму Кедайнскиниң комбинадынга 1962 чылда, ийнги шугуму — бо чылдың сентябрьда ажылдалга кирген. Ионавскиниң азот чемнинчидилгелер заводунуң тудуу дурген темпилиг чорун турар; оон баштайгы эзлүзээн ийи чартык чылдарның дургузунда ажыглалга кирер.

Минералдыг чемнинчидилгелерни бүдүрер талазы-биле немелде күүлерни кыска хуусаада ажыглалга киирериниң аргалары болгаш курдавырлары бар деп, эш Снечкус айытkан. Оон-биле холбаштыр Ионавскиниң азот чемнинчидилгелер заводунуң ийнги эзлүзээниң тудуун дүргедирин чугула, ону дериирин планда көрдүнгени ышкаш 1965 чылда эвес, а 1964 чылда кылып эгелээриниң бүрүн аргалары бар. Ол ышкаш Кедайнскиниң химия комбинадының ийнги эзлүзээн тудар дугайында айтырыгны чогумчалыг кылдыр шинтпирлээри база чугула.

Литва ССР четчир шыктыг куржагда туруп турар, ол чорук агротехниканы бедик деңнеге чорудуп, четчир чемнинчидилгелерни ажыглап тургаш, тараа болгаш кедээ ажылгайының эске-даа культураларының бедик, идегедир дужуун өстүрүп база ажаан алырының аргазын берип турар. Ону чедип алыр төлээде, чемнинчидилгелерни мергежилдиг, чернин хөрзүнүн болгаш түс-түс культураларны ажаап өстүрериниң онзагай байдалдарын хандыр өөренип көөрүнге үндезилеп ажыглаары эргежок чугула. Республикада бүгү тарыга шөлдериниң 88 хуузун сөөлгү чылдарда өөренип көрген болгаш хөрзүнүүн карта чуруктарын кылып тургускан. Ол ажылды чоокку үеде бүгү-ле ажыл-агыйларга бүрүн доозкан турар.

Бисте чер хөрзүнү кужурлуг болганының ужурунда республиканың ажыглалдыг бүгү кедээ ажыл-агый шөлдериниң улуг кезии дужуту чедир бербейн турар. Шөлдерни чүтайжыдар болза, хей немелде тараану алаан каш чылдарның дургузунда улаштыр ап болуру тодаргайлаттынган. Кужурлуг черлерниң хөрзүнүн чүгайжыдарынга эргежок чугула материалдарны үлептүрге бүдүрериң организастаан.

Прибалтика, оон иштинде Литва болза кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң аргаларын ыракта чедир ажыглавайн турарының дугайында Н. С. Хрущевтүң сагындырыын кончуг шын деп санап турар бис. Швецияның болгаш Финляндияның деңнелин четкеш, эртер сорулга бистиң мурнувуска салдынган деп эш Снечкус оон ынай чугаалаан. Боттарывыста бар аргаларывысты Пленумнуң соолунде бүрүн санап көөр бис. Минералдыг болгаш органикиг чемнинчидилгелерни четчир кылдыр ажыглап, зөөр ажылының культуразын бедидер, оон ажыглалын экижидер талазы-биле ажылдарны калбартып тургаш, Совет Литваның ажыл-ишчилери бо сорулганы күүседириниң хуусаазын дыка чоокшулалын шылгарлар.

Химия үлептүрүнүң ажылдакчылары минералдыг чемнинчидилгелерни бүдүрериң шалыпкыны-биле дүгеледирин аазап турарлар. Кедээ ажыл-агыйның ажылдакчылары база-да ол хире шалып ёзу-биле дузаламчыга харылаарлар деп. Курск областың Калиновка суурунуң колхозунуң даргазы **В. В. Грачев** чугаалаан. Дүжүт өзер, колхозтар болган совхозтар тараанын, эттин, суттүн өске-даа продуктуларның бүдүрүлгезин дыка ковүдедир.

Сөөлгү он чылдарның дургузунда бистин кедээ ажыл-агыйывыс үндезинин-биле чаартынган. Ам колхозтар болгаш совхозтар 1953 чылдың мурнунда берип турганындан ийи-үш катаң хей продукцияны берип турар апарган.

Чижээлээрге, бистиң колхозка ол үеним дургузунда кандыг улуг өскериглелер болганын көрүнерием. 1953 чылда тараа культураларының дужуу гектардан 5,6 центнер турган, а бо чылын агаарның байдалы таарымча чок болган-даа болза, 25,5 центнер болду. Сүт болгаш эът бүдүрери каш катаң ковүдээн. Оон-биле чергелештир орулгалар база өскен. Ол чыл мурнунда 130 мун рубль ап турган болзувусса, а ам 2 миллион рубль ажыг.

Бойдуста хуулгаазыының чүве турбас деп, эш Грачев уламчылаан. Бистер черге коруп-чурумну тургускаш, оңу эки чемнинчидип, тараа бүдүрерин ковүдедириниң болгаш мал ажылынга быжыг чем-сүүрүнү тургузарының эрге-ажыктарынга дүгеҥүп турар тарылга шөлдериниң тургузуун хувааң болган алган бис.

Колхозчулар одар-белчиирлиг шыктары болгаш кадарар шөлдери чок тургаш-ла, кукурузаның болгаш мал чеминге ажыглаар өске-даа культураларның бедик дужуттерин өстүрүп алгаш, малга долу үнелиг рационну хандырып алганнар.

Бескинди чер бүргүүн билдилиниң ажыглаар херек. Кукурузаның соонда күзүн чажар кызыл-тасты таурыы тургаш, гектар санындан-на 30—35 центнерни, күзүн чажар кек-тараанны чочак-тарааның дараазында чаштыргаш, 25—30 центнерни ап турар бис.

Ынчалза-даа ол тулган кызыгаар эвес-тир. Бир эвес бистер чылдынна 10—12 тонна органиктиг болгаш 5—6 тонна минералдыг чемнинчидилгелерни төгер болзувусса, 40—45 центнер кызыл-тасты болгаш 30—35 центнер күзүн чажар көктараанны гектар санындан ап шыдаар бис.

Минералдыг чемнинчидилгени шөл бүргүүнүң хөрзүнүмүн химиктиг составын, культура бүргүүнүң негелдезин билип алгаш, угаазылалдыы-биле ажыглаар херек. Мында хөрзүн картазын тургузар агрономия лабораториязы улуг дузаны чедирер апаар. Агрохимиктер агрономнар-биле кады үнүштериниң вегетациязыын ыяк хайгаараар болган бир эвес херек апарза, минералдыг чемнинчидилгелер-биле немештир чемгерер.

Оратор үлептүрдең эзлээн каш негелде салган. Минералдыг чемнинчидилгелерни таарыштыр төгер машиналарны болгаш хереккелерни кылып үндүрер дугайында айтырыгны эн дүрген шинтпирлээр херек деп, ол онзалап айытkан.

Бистиң колхозта эвээш эвес ажыл кылдынган, ынчалза-даа оон-даа хайңу кылыры негеттинип турар. Бистиң чүртка коммунизм тургузарынга ол колхозчу бодүүн салыышкын болур деп, В. В. Грачев түнелинде чугаалаан.

Ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Улус Ажыл-агый Чөвүлелиниң даргазы **В. З. Дымшиц** кежээки хуралга чүве чугаалаан.

СЭКП ТК-ниң Пленуму декабрь 13-те ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң хаван фермазы — ук ажыл-агыйның бедик орулгалыг адырларының бирээзи. Мында хаванарны ажаап-тежээринге беш кижи ажылдап турар. Олар бо чылын 357 центнер хаван эъдин бүргүнге дужаганнар.

Хаван ажаакчызы Д. Иргит күшажылчы чарыштыр мурнакчызы болуп, төрүүр 25 хавандан 225 хаван оолдарын өстүрүп алган.

Хаванпарның кыжын турар кажаазы арыг-силиг болгаш доктаамал чылыг температуралыг.

СЭКП ТК-ниң бо хүнперде болуп эртип турар декабрь Пленумунуң дугайында материалдарны бо ферманың ажылдакчыларынга улуг сонуургалдыг таныжып турарлар.

ЧУРУКТА: хаван фермазының эргелекчизи эш **Д. Хөваныг** ферма ажылдакчыларынга СЭКП ТК-ниң декабрь Пленумунуң дугайында материалды таныштырып тур.

Фото **В. РАЧКОВСКИЙНИҢ.**

Советтер болгаш улус өөредилгези

Эртекен 4 чылдарда республиканың партия, совет органнары школаларга өөредилгени практика-биле сырый холбаштырарынга улуг ажылдарны чоруткан. Будүрүлге өөредилгелиг школаларның баштайгы доозукчулары улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының тускай мергежилдерин чедишкинниг шингээдип алгылааннар. 1962—1963 өөредилге чылында республиканың будүрүлге өөредилгелиг школаларда 13 чазаныкчыларны, 27 даарыкчыларны, 21 киномеханиктерни, 13 чолаачыларны, 9 штукатуржуларны, 14 харылзаа ажылдакчыларын, 11 слесарь-монтажниктер дээш оон-даа өске мергежилдиг кадрларны белеткээн. Кедээ ажыл-агыйның талазы-биле 30, мал ажылының 41 механизаторларын, 51 тракторист-машинистерни белеткеп үндүргеп. Оон ынай уруглар салгаларының 9 кижизидикчи башкыларын, 13 библиотекарьларны белеткээн.

Туран, Шагаан-Арыгның № 2, Кызыл-Даш № 11, 2, Кызыл-Мажалыктың, Сарыг-Септиң ортумак школалары тускай мергежилдиг өөреникчилерни белеткээринге эзлээн чедишкинниг чедип алган.

СЭКП-ниң Тыва обкому, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң школаларга будүрүлге өөредилгезин экижидер дугайында бо чылдың август 14-те тускай доктаалды хүлээп алган. Будүрүлге өөредилгелиг ортумак школаларга улус ажыл-агыйының адырларының аайы-биле тускай мергежилдиг кадрларны белеткээринин перспективтиг планын бадылаан. Ол ышкаш школаларның будүрүлге өөредилгезин тодаргай будүрүп башкарар 15 кижи составтыг тускай чөвүлелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында тургускан. Чөвүлелдиң кежигүннери школаларның будүрүлге өөредилгезин экижидиринче утланган боттуг хемчегларни ап эгелей бергеннер. Чөвүлелдиң кежигүнү, Тес-Хемниң колхоз-совхоз будүрүлге эртелелиниң начальныгы эш С. С. Сонам кедээ ажыл-агыйның тускай эртемнигелерин школа ажылынга идепкейлиг киириштирип турар. Ынчангаш будүрүлге өөредилгелиг школаларда мал ажылының, үнүш ажылының, машиноведениниң, күш-ажыл урокгарын эрттиринге зоотехниктер, агрономнар, мал эмчилери, механиктер, трактористер, слесарьлар, быланчылар улуг күзелдин-биле киржип турарлар. Дуржулгалыг механизатор эш Таан-оол Өвүрүүн Торгалыг ортумак школазында машиноведениени. колхозтуң зоотехниги эш Комбу мал ажылын. Эрзин ортумак школазында Ленин аттыг колхозтуң мал эмчизи эш О. Сүлдем мал ажылын практика-биле холбаштыр бедик деңнелгерге эртирип турарлар. Чөвүлелдиң кежигүнү, Бии-Хемниң «Кызыл тараачын» колхозунуң даргазы эш Астафьев Туранның ортумак школазының башкылар коллективинге үргүлчү детким көргүзүп, өөреникчилерниң будүрүлге практиказынга кедээ ажыл-агыйның кадрларын доктаамал быжыглап, техника-биле ханмишчидилгелер-биле немештир чемгерер.

Оратор үлептүрдең эзлээн каш негелде салган. Минералдыг чемнинчидилгелерни таарыштыр төгер машиналарны болгаш хереккелерни кылып үндүрер дугайында айтырыгны эн дүрген шинтпирлээр херек деп, ол онзалап айытkан.

Бистиң колхозта эвээш эвес ажыл кылдынган, ынчалза-даа оон-даа хайңу кылыры негеттинип турар. Бистиң чүртка коммунизм тургузарынга ол колхозчу бодүүн салыышкын болур деп, В. В. Грачев түнелинде чугаалаан.

Ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Улус Ажыл-агый Чөвүлелиниң даргазы **В. З. Дымшиц** кежээки хуралга чүве чугаалаан.

СЭКП ТК-ниң Пленуму декабрь 13-те ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

Чөөн-Хемчик районнуң «Искра» колхозунуң хаван фермазы — ук ажыл-агыйның бедик орулгалыг адырларының бирээзи. Мында хаванарны ажаап-тежээринге беш кижи ажылдап турар. Олар бо чылын 357 центнер хаван эъдин бүргүнге дужаганнар.

Хаван ажаакчызы Д. Иргит күшажылчы чарыштыр мурнакчызы болуп, төрүүр 25 хавандан 225 хаван оолдарын өстүрүп алган.

Хаванпарның кыжын турар кажаазы арыг-силиг болгаш доктаамал чылыг температуралыг.

СЭКП ТК-ниң бо хүнперде болуп эртип турар декабрь Пленумунуң дугайында материалдарны бо ферманың ажылдакчыларынга улуг сонуургалдыг таныжып турарлар.

ЧУРУКТА: хаван фермазының эргелекчизи эш **Д. Хөваныг** ферма ажылдакчыларынга СЭКП ТК-ниң декабрь Пленумунуң дугайында материалды таныштырып тур.

Фото **В. РАЧКОВСКИЙНИҢ.**

Советтер болгаш улус өөредилгези

Эртекен 4 чылдарда республиканың партия, совет органнары школаларга өөредилгени практика-биле сырый холбаштырарынга улуг ажылдарны чоруткан. Будүрүлге өөредилгелиг школаларның баштайгы доозукчулары улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының тускай мергежилдерин чедишкинниг шингээдип алгылааннар. 1962—1963 өөредилге чылында республиканың будүрүлге өөредилгелиг школаларда 13 чазаныкчыларны, 27 даарыкчыларны, 21 киномеханиктерни, 13 чолаачыларны, 9 штукатуржуларны, 14 харылзаа ажылдакчыларын, 11 слесарь-монтажниктер дээш оон-даа өске мергежилдиг кадрларны белеткээн. Кедээ ажыл-агыйның талазы-биле 30, мал ажылының 41 механизаторларын, 51 тракторист-машинистерни белеткеп үндүргеп. Оон ынай уруглар салгаларының 9 кижизидикчи башкыларын, 13 библиотекарьларны белеткээн.

Туран, Шагаан-Арыгның № 2, Кызыл-Даш № 11, 2, Кызыл-Мажалыктың, Сарыг-Септиң ортумак школалары тускай мергежилдиг өөреникчилерни белеткээринге эзлээн чедишкинниг чедип алган.

СЭКП-ниң Тыва обкому, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң школаларга будүрүлге өөредилгезин экижидер дугайында бо чылдың август 14-те тускай доктаалды хүлээп алган. Будүрүлге өөредилгелиг ортумак школаларга улус ажыл-агыйының адырларының аайы-биле тускай мергежилдиг кадрларны белеткээринин перспективтиг планын бадылаан. Ол ышкаш школаларның будүрүлге өөредилгезин тодаргай будүрүп башкарар 15 кижи составтыг тускай чөвүлелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында тургускан. Чөвүлелдиң кежигүннери школаларның будүрүлге өөредилгезин экижидиринче утланган боттуг хемчегларни ап эгелей бергеннер. Чөвүлелдиң кежигүнү, Тес-Хемниң колхоз-совхоз будүрүлге эртелелиниң начальныгы эш С. С. Сонам кедээ ажыл-агыйның тускай эртемнигелерин школа ажылынга идепкейлиг киириштирип турар. Ынчангаш

Онза чугула тудугнуң кижилери

ТУДУГНУҢ ОГЛУ

(Очерк)

ДЕКАБРЬ ай. Хемчик үнүн кузу каккан чывар арыны чыыра соп тургаш. Хөвеңнинг хөректээжии колун кур-биле бөлдүрээртир бооп баглап алган, селбегер кышкы бөргүүнүң халбаңнарын дүжүрбейн, бир куласм шыва чаа кеткен, өске чартыкы пулаа куу-кызыл апарган оол мяш дилер цехтиң бичии конторазынга кире халып келген. Карманындан үштүп алган саазынын олургап үш кижиниң чогум кайнызынга тутсур дайын тыппайн, ынай, бээр шыырлайнын көрүп тур.

Цехтиң начальнигни олургаш:

— Чүге чор сен, оол? Каям, чүңүл ол? — дээрге, оол холунда саазынын аажок камнаг часкаш, оозун аайландыр чазай туткаш, даргага тудусту. Топтап көрүп орарынга, бир-де черге көргенин оол. Чогум кана дээрзин сагынгаш чадаштым. «Аалын кайдаа?» деп айтырарынга хүлүмзүргеш: «Беш чылда» дигн. Амна сактып кагдым. Ооржак Санаа ашактың оолдарынын улуу —Калындүү. Адазынын даргаиап тургапы, даштын малгаштап каан бичии бажыңчыгажынын чанынга бо-ла демир-дес-биле бериивен, идер тергежигеште чоңгу овалаап алган, бажыңының чанында токкеп турар чүве.

— Мындыг ырбыска кижи чудукка чудуруун чуура, здавайтаиап үүй бастырып алзыңза канчаарыл? — деп дарга дыка-ла дадагалзай-дыр. Шынап-ла ынчаарда көөрге бичиизи кончуг, кижи чөгеннес аргажок.

— Ажырбас, шыдаар мен, дей каапкаш, оон арны кыза берген, «албайн баары ол-дур» деп бодапкан хире, куду көре берди. Дарга кээргей-ле берген боор. «Че, мындыг-дыр. Ажылдаар сен, Ооржак» дээрге, кижиниз хүлүмзүрүп кагды.

Озал-ондакка таварышпазынын талазы-биле сургааш, дептерге адын салдыргаш, Василий Сергантовтуң дилигчилер бригадазынга киирип каарын дарга меңээ даасхан. Кижинин сургааш, бригадага аппарган, ужуруи чугаалаарынга, бригадир Сержантов кезек көрүп тура:

— Чаптанчыын, але! Че, канчаар дилген маизы дажыдар, олла-дидир. Ол аразында улуг, шыырак Монгуш Дин-Серин тургаш: «Азанның бичизи кончуг дээр шыкажыгай. Шыдавайн аан, бо. Кончуг ажылчын ухтуг эр-ле болгай. Че, оол, чулуктан чүүй соп экээлн дээрге, Калындүү хөрөктээжинин курундан өрү шелипкеш, оок сооидан базыпты. Монгушту көргеш, оиу көөрге, вдан чанында бодаган-на. Күш-ажылчы дадыгышкын ынчаар эгелээн.

Ооржак Калындүү Кызыл-Малык ортумак школазын дооскаш, улуг үүлеинң ужу-кыдыңдан сегиржип ап кирип тургапы ол.

ООРЖАКТЫҢ ажылга чүөреккири, сагылга-чурумиуу удатпаавда-ла илереп келген. Бодуиуң чаасказап күш чедиптери чувеге ол черле кижи мурнатпас. Чүгле кызып ажылдаарын бодавайн, бодуиуң даартагы хүиүнүя. депшилгезиниң дугайын ылаптап шиитпирлеп турары база илдең. Чай кадында-ла Василий Сержантовтуң чанында топтап көрген турар. Оолдуң совуургап, билип алыксап турарын Сержантов дораан-на өскерип каан. Пилорамаиың тургузуун, ажылдадыр болгаш башкарар чурумун айтып берип эгелээн. Ынчап чоруй Ооржакты Василий Сержантов дузалакчы диличи кылып алган. Көрүп, билип алган чүүлдерин Калындүү теория-биле быжыглай берген. «Техниктиг билиглериинң үидезиниэ» деп ном хостуг шактарда оок холунда, ажылдап турда, ол ном колун куру-биле хөрөктээжиниң аразында чоруурум көрбээн кижи-ховар.

Хирээлерин чогуур хемчээлге шын салып алыры дыка берге. Пилорамага дыка-ла үр ажылдаан кижилер безин хирээ шын салып шаг-ла болур. Аиыяк диличи бо талазы-биле үр ажылдаан диличилерден тудак чок хирээ салыр апарган. «Соңнал үиген мыйыс баштап үиген кулакты четкеш өртер» деп үлегер тугаа чёрле чөптүг. Ийи ай бурунгаар дадагалзаага таварыш турган бичии тырың кара оол ам дуржулгалыг кижилерни кайгады берген диисспе...

«ЭР ХЕЙ!»

КҮСКЭЭР чайын. Тудуг эргелелиниң мергежил тыпсыр комиссиязы бичии күүлүг тудуг механизмнери башкарар мотористер курузу доосканнарның шылгалдазын өртүмнп турган. Шылгатканнарының аразында таварышкан айтырымнгэ иядик чок харымылаарлар-даа, девидеп, дербузун төп үнерлер-даа бар-ла. Дужаап турганнарның сөөлгүзүү харымылапкан. Комиссия түңлел үидүрер деп орда, Ооржак Калындүү бо кире халып келген. «Буруудатпайн көрүңер, ажылдап тургаш, биче-ле болза озалдап кал часкан-дыр мен» депкеш, кижим улусту кезий көре берди.

— Ол чүү дээриң ол! Аза бердиң бе? Мотористер-дир, — деп, курстуң башкызы Алексей Михайлович Васильев кайгай берген.

Калындүү чаңы-биле хүлүмзүрүп чоруй:

— Харын, дужаап көрейн — дээш улам столче чоокшулаап. Василий Михайлович, ооң армынче кезек көрүп ора, ажыы-биле чугаалап берди:

— Курска өөренген эвес сен. Өөренип алган улус безин азыптенип, арай бооида илдыртып үиду. Далашкан күске сүтке дүжер болгай.

— Өөренип алган мен, моторнуудаа билир мен. Эзилдириг кылыр машинаны-даа, кодурер «Пионер» кранны-даа башкарып шыдаптар мен. Шепеп көөрүн чөпшээреп көрүңер, — деп кижиниз уг-даа чок. Деткип көр дээнзиг, улусту кезий көргүлей-дир.

Комиссияның даргазы, мехбааза начальнигни Василий Степанович Плесков оргаш:

— Хор бар эвес. Шепеп көрзүн. Дужаалтарын кавчап биливр. Орустап чугаалаары-даа эки-дир, —дээрге, комиссия кежигүнзери чөпшээрештн. Оон-моон айтырылар-даа чудуртүнүп-ле тур. Кижиниз чамдык айтырыгларны далашбиле шала чазыптаттар. Комиссия даргазы: «далашпа, бодан!» дээрге, ам кээп бодапып, шын харымлап турган. Электрнин механизмнерге ажыглаарынын, озалондак болдурбазының, техниктиг чурумнарны сагырынның талазы-биле айтырыгларны курска өөренип алганнардан дудак чок харымылады. Механизмнериың тургузуу, кезектериың ажылдаар чурумиу дээш шыкаш айтырыгларга мырыңай торулбайн баргылады.

— Эр хей! Моторист болурунга дадагалзаа чок-тур — дээш, Василий Степанович шырак холубиле Калындүүнүң бичии холуи дыңзыг тутхан. Дыңзыг болганынга Калындүүнүң ааршына бергеми илдең. Салыптарга, ооң салаалары кыр-кырынче болдуиуп, кештери мырыиай куураргылай берген болду.

Ооржак оон эгелээш, моторист болуп, эзилдириг кылыр машинаның башкарыкчызы апарган. Амдаа хоомай, оон-даа ыңай барза...

АК-ДОВУРАККА Красноярскиниң политехниктиг техникумунуң кежээки салбыры ажыттынар дээнин аиыяк тудугжу шала дыңзаап. Ортумак тускай ортемниг техник-тудугжу болур! Черле күзенчиг тепкиш! Өөренир күзелин илереткеи аиыяктардан оиу мурнаан кижи чок. Үшкү курска киреринииң шылгалдазын бүзүредпг тудуп үнген. Өөренир кылдыр хүлээп алдынганнарының дақзызы оон ады-биле өгелээн. Хүидус ажылдап хүшээш, кежээ 4 шак иштинде парта артынга олурары, техниктиг билиг шиңгээдип алыры белеп эвес дээрзи билдингир. Шыдамык болгаш бижыг туруштуг кижилер быражыр. Шыдашпайн баргылаанар-даа бар.

Өөредилгенің үшкү чылы чоруп турар, күзел күштүг. Чедишкинге дадагалзаа чок. Техник-тудугжуиуң дипломуи алганы дээш, Ооржактың холуи дыңзыг тударынга чедир каш айлар артган.

ТЫВАНЫҢ аиыяк даг үлегүрүмүң чоргаарлы — Довурактың даг-дүгү арыглаар фабриказының тудуг шөлү. Бир холунда дүрүлүг аиаа эвес саазыинарлыг папка тутхан, улуг тудугнуң делгем шөлүи кезий халаап, өөрүшкү болгаш чоргаарал аримда сыстып үнүп келген аиыяк эрин дақгаар эртем-даа, орай кежээ-даа бо-ла көрүп болур. Ооржак Калындүү ол-дур. Бригадирлер-биле чугаалашкан, төлевилед шыйгларын часкаш, тудугжуларга тайылбырлап көргүскен, канчаар кылырын айытхан турар. Эки өөредилгелиг, мергежилдиг тудугжу дээш, тудуг эргелеги оиу мастерге томуйлаа-ла будун чартык чыл ашкан. Техниктиг негелдер ёзугаар ажыл башкарарын мастер кижи организакчы мергежил-биле холбаштырар апаар.

Эртем-билиглиг-даа болза, оозуп херек кырынга ажыглай албас, кижилерни бүзүредип, сорук киирип шыдавайн баар таварылгалар турар. Ол амыдыралга черле болур таварылга. Ооржак ам чогумна «бутаның мыйызындан сегирип алган», тутчуп турар. Ол берге шылгалда. Ооржак оиу база-ла бүзүредиг ажыл эртер дворзиите дадагалзавайн барып болур. Тудугиуң чүс-чүс комсомолчулары оиу комитеттиң кежигүнүнге соңгуп, ыңдыг улуг идегелди көргүскени черле таварылга өвес. Нарын тудуг ажылдарын хажык чок башкарып, массаны бүзүредип, эвилелден шыдаарынын шылгалдазынын бир демдээ ол.

База бир чүүл оиу бадыткаар. Чоокта чаа Ооржак Калындүү онза чугула улуг тудугнуң муңмуң кижилиг коллективинин мурнуидан Сибирьиің болгаш Ыракы Чөөн-чүктүң аиыяк тудугжуларынын Красноярск хоорайга болган слёдугга чорааи. Ооң улам мергежил ажылдарынга, өөренирииге ол чыыш Ооржак Калындүүге чаа күштүг куттулдургап, калбак чалгынны берген. Делегейде бир-ле дугаар өртемчей делгемни эргип каапкаш келген совет взирвиң — Юрий Гагарииниң холуи ол чыышка чораап, дыңзыг тудар, ооң-биле чугаалажыр, чыыштың президиумунга кожа олурар болган аас-кежик аңаа утгундурбас.

Тудугнуң улуг орукче аътқарын үидүрген төлептиг оглу Ооржак Калындүү-биле баштайгы танымжылганы бо удаада дооспушаап, ол моон-даа улуг күш-ажылчы чедишкиннерлиг, аас-кежиктиг болуруи күзээп, эргим помчукчу.

А. МОНГУШ.

Мурнакчы чолаачы

Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң Арыскан салбырының конторазында көргүзүг самбыразында күш-ажылдың мурнакчыларының аразында чогаа чы П. Серээнид алы бо-ла турарын үргүлчү көрүп болур. Ол оол бедунуң мергежээн ажылынга ам 3 чыл ажыг ажылдап турар. Серээнин онаашкан ажыл-херээнге харысалгалыын улус мактап турар. Ол хову турлагларындан саван, силос, шыиаалардан сиген, тайгалардан тудуг, оттулар ыяш сөөртүргиие күжүп, дыжын харамнанмайн, кызымак ажылдап турар.

Иитининг ажыл-херээ дээш кызымакай күш-ажылы-биле ол чоннуң хүндүткелин чаалап алган.

Б. ХУРАГАНДАЙ.

Септелгеде

«Тиилелге» совхозтуң Кара-Хаак салбырында автомашиналарның болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының база өске-даа чепсек-хереселдернин септелгези кидин чоруп турар. Септелгеде чолаачылар болгаш механизаторлар хаара түттунган. Ам «ГАЗ-53» маркалыг автомашина бүрүи кыдынган болгаш «ДТ-54» маркалыг трактрнуң септелгезин Ч. Дүктүүшпен ийи аныяк механизатор-биле кылып эгелээн. Оон ынай бир «ДТ-54» болгаш ийи «МТЗ-50» трактор септелгеде туруп турар.

Көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде түскай звено бар. Механизаторлар М. Марат, О. Кызыл-оол олар чаа чыгга чедир 30 — 30 илиирни, 2—2 сеялканы септеп доозар дээш шудургу ажылдап турар. Ынчалза-даа артык кезектернин чедишпезинден чамдык үелерде аиаа турар чорук база бар. Механизаторларны артык кезектер-биле хандырарынче салбырда механик эш Потёмкин сагыш салза чогуур.

М. МАРТ.

Кызымак малчыннар

Каа-Хем районнуң «Бурунгаар» колхозунуң малчыны эш Даваалай кадайы Чудашпан-биле эрткен чылын колхозтуң 200 баш аныяк инээн үүлээп алган, бо чылдың апрельге чедир Бош-Даг деп черге семиртп кадарып келген. Кадарган инектерин чангыс баш-даа хоратпайн дужааганының соонда, оларга 120 баш быааны ажаары-биле хүлээткен. Быааларын олар бо чайын Бүреи-Хем бажының эки оттуг черлерипге күш киир кадарганнар. Ам быаза бүрүзү семис шыырак.

Быштаанда кажаалары база чылыг. Ажаап турар быааларын улуг молдургалар кылыр өстүр азыраап, келир чылып база чаш быааларны олар хүлээп алырлар. Ам коданында быааларының кырынга 30 хире баштыг немей алыр бодап турарлар. Кызымак малчыннар кадарган быааларын менди чыл ажырып шыдаарлар.

К. ХОЙЛААРАК.

Сонгукчуларында

Улуг-Хем районнуң Баян-Кол көдээ Советинин депутаттары эштер О. Даш-оол, Х. Дүшкүн-оол олар боттарының сонгукчуларынга отчёттарын кылган.

Сонгукчулар боттарының депутаттарынга немелде чагыгларны бергеннер. Баян-Кол суурнуң кудумчуларынга аттар тыпсып, бажыннарны дугаарлаарын, кудуктарны четчир санныг кылдыр туттурары, эшхуузунуң судунуң болгаи эки-тура дружинаның ажылын экижидери чижектиг чагыгларны берген. Сонгукчуларның негелделериинин талазыбиле хамаарышкан организацияларга айтырыг тургузуп, оон күүселдезин чедип алыр дээш ажылдаарын депутаттар хүлээнген.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

„Шынга" харыылап тур

Хемчеглер алдынган

Көдээ корреспонденгиниң шүгүмчүлелиг чүүлү № 192 «Шынга» «Шиитпирлээр чогуур» деп эге-биле парлаттынган. «Суг-Хөл» совхозтуң Алдан-Маадыр салбырында чунар бажып хагдынганын, хлебти моон мурнунда магазинге эккеп садыглап турган болза, оон соонда өске талрымча чок черде садып турар апарганын, кижи эмнелгезин ажылдавастаанындан бээр үш ай болганын көдээ корреспондент бодунуң чүүлүнге бижээн.

Солунда парлаттынган ол чүүл шын болган деп, Суг-Аксы көдээ Советтин даргазы эш Даржай редакцияга харыылаан. Көдээ Советтин чогуур хемчеглерни алган түннелинде, ол салбырда иунар бажын, кижи эмнелгезинин салбыры, хлеб быжырар чер доктаамал ажылдап турар апарган болгаш столовая база ажыттынган.

Чоннуң садыг хандырылгазын экижидеринче

(Аныяк кооператорларның ийиги республика слёду)

Сэкп тк-ның декабрь Пленуму химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдер болгаш улус ажыл-агыйынга химиктиг продуктуларны калбаа-биле хереглээр дугайында айтырыгны шиитпирлеп турар бо хүннерде Тываның хереглел кооперациязының аныяк салгакчылары боттарының ийиги республика слёдугга чыылгаш, ажылчы чоннуң садыг талазы-биле хандырарын экижидер дугайында чугула соруглазын чугаалашкан.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ада сагыш салышкынының ачызында үлетпүрүи болгаш көдээ ажыл-агыйны улам ыңай хөгжүдер, чоннуң материалдыг чаагай чоруун болгаш культурлуг деңнелин бедидер талазы-биле Тываның ажылчы чонпары чаа-чаа чедишкиннерни чедип ап келгенин, ол ниити херекке республиканың хереглел кооперациязының улуг киржилгелиин слётка илеткел кылган респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазы Б. Будегечиев болгаш чүве чугаалаан эштер демдеглээн.

Тываның хереглел кооперациязының ажылдакчылары садыгның культуразын соңгу чылдарда элээп бедиткен, оон чаа, депшилгелиг хевирлерни нептередир талазы-биле ажыктың ажылының дугайында айтырыгны суурунда ном тарадыкчызы, кызыл булуң эргелекчизи эш Сыгытаа, Кызылдың электростанциязында хөй-ниитининң чүрүму-биле ном садар киоски эргелекчизи слесарь Л. Сланский ышкаш өске-даа идепкейлиг хөй-ниитичилерниң ажылының чедишкиннерин демдеглевишаан, чонга ном тарадыр ажылга хөй-ниитининң киржилгезин улам-на калбартырынче аныяк кооператорларны ол кыйгырган.

Өвүр райпозуиуң Саглы көдээ магазининиң эргелекчизи комсомолчу Монгуш Кушкаш бодуиуң планныг онаалгаларын чедишкиниг күүседип келгенин аныяк кооператорларга дыңнаткан. Саглы көдээ Советтиң күүскомунуң, «Кызыл түк» колхозтуң баштаар черинин дузаламчызы-биле малчыннарның, ферма ажылдакчыларының хереглелдерин, чагыгларын өөренир бригаданы тургузуп алганын ол чугаалаан. Алюминий савалар, шаажан аяк, стакан, хевис, дорошка чижектиг барааннарны малчыннарның негеп турарын медеглээш, райпоиуң баштаар черинден чамдык чугула барааннарны чогуур үезинде бербейн турарын ол шүгүмүүлээн.

ХКЖМ-ниң ажылдакчызы эш Козлов аныяк кооператорларның слёдуи. 15 бригада коммунистиг күш-ажылды, 24 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыичылары деп атты чедип алган болза-даа, ында чеже комсомолчулар болгаи аныяктар киржип турары билдинмес чорук четпес-тир деп, ол чугаалаан.

Кызылга болгаи Бай-Хаакка садыг ажылдакчыларының мурнакчы дуржулга школаларын тургускулааш, мурнакчы садыг болгаш ниитининң чемненилге черлериниң дуржулгазын калбаа-биле нептередир хемчеглерин алырын респотребсоюзтуң баштаар черинге министр саналдаан.

Слётка оон ыңай садыг-кооператив училищезининң директору эш Салчай, ВЛКСМ обкомунуң секретары эш Пожидаев болгаш өскелер-даа боттарының өртектиг саналдарын бергеннер.

Аныяк кооператорларның республика слёду Тываның хереглел кооперациязының бүгү ажылдакчыларынга болгаш хуучуларынга кыйгырыгны хүлээп алган. Бо чылдың планныг онаалгаларын чедишкиниг күүсеткеш, чаа чылда ажылды организастыг эгелээри, республиканың хереглел кооперациязын коммунистиг тургузуушкунга ажылчы чонну хандыкшыдарының коммунистиг киижизидилгенин база бир ёзулуг хевирге, хөй-ниитининң бот-эргелелининң школазы кылдыр хуулдурары дээш демиселге бүгү күжүи болгаш энергиязын харам чокка бээрип аныяк кооператорлар боттарынга хүлээнип алган.

С. ЛОПСАН.

ЧУРУКТА: аныяк кооператорларның ийиги республика слёдунуң киржикчилери (солагай талазындан оң талазынче)—эштер Монгуш Кушкаш—Өвүр райпозуиуң көдээ магазининиң эргелекчизи, Сарыглар Эрес-оол — Суг-Хөл райкооптуң автолавка садыгжызы, Сат Чигжит — Тээли сельпонуң Шуй көдээ магазининиң эргелекчизи, Маркс Адыг-оол — Монгуш-Тайга сельпонуң магазин эргелекчизи, Валентина Рачова—Тес-Хем райпонуң раймаг эргелекчизи, Очур Сандар-оол — Чөөи-Хемчик райпозуиуң автолавка садыгжызы, Саая Борбаш — Тээли сельпонуң повары.

Фото. Г. СИРОТИННИИ.

Культура-амыдыралынын хүн демдеглелдеринден

Бистин республиканың ан ырак болгаш чурумалыг чараш булуңнарының бирээзи — Тожуиуң малчынпарын агитавтоклуб докгаалаа эргип турар. Тоора-Хемде культура бажыңының, колхозтарда клубтарның ойнакчызары чаа программалыг концерттерии, агитаторлар солуи номчулгазын, бесседаларны чорудуп турар.

«Май бири» колхозтуң суурундан төп сүт-бараан фермазынче чагылар улажып чоруткан. Фермаларда бажың бүрүзүн радиожудар сорулгабиле Кунтуг-Кежикке чагылар база улажып эгелээр.

Каа-Хемде «Совет Тыва» колхозтуң комсомолчулары болгаш аныяктары чоокта болган ниити хуралының шиитпирин ёзугаар хөй-ниитичи эгелээшкинии организастаан. Аныяктарның клуб чөвүдели, санитар албанның бөлүү болгаш көжер библиотека ажылдап эгелээн.

СЭКП өбкомунуң V пленумунуң докгаалын боттандырбышаан, бүдүрүлге, чурттапга болгаш культура-амыдырал тудугларынга аныяктарның киржилгеии сөөлгү үеде көскү илерен, агитқультбригаданы организастап турар.

* * *

Улуг-Хем районнуң Жданов аттыг колхозунуң төөү Чодураа суурда көдээ клубту эш А. Ляидюп эргелекчилээнден бээр ол ёзулуг-да культураның одаа апарган. Клубту кышка удур ики чылыглап, сентээп, ам ында неделяның среда, суббота хүннеринде план ёзугаар кандыг-да бир массалыг ажылдарны эрттирип турар үелерде сонгукчуларның чагыгларын бижээн протоколдар, ук чагыгларны күүседир дугайында район, хоорай Советтериниң сессиялары республика организацияларындан дилег кылып, шиитпирлерни үидүрүп келген.

Адактың сөөлүнде бир бичии автобусту тургускан турган. Ынчалзидаа чоннуң аиаа өөрүшкүзүү үр болбаан. Удатпаанда пассажирлер эвээш дээн-не чүве бооп он, ук автобусту соксадып каан. Кызылче албан, амы-хуудаа чоруп турар кижилер болгаш ында өөренип турар Туран чурттуг чеже өөренйкчилер чок дээр. Ынчангаш чоннуң хавылаазынга бо мооидактыг чорук амга чедир уламчылап турар. Тураннын автовокзалында хөй чон хүн бүрү сымарлашкан, кайын. кажан, кандыг автобустуң кээрин бот-бодундан айтырышкан турарлар. Ында автобусчай ортемниг техник-тудугжу болур! Черле күзенчиг тепкиш! Өөренир күзелин илереткеи аныяктардан оиу мурнаан кижи чок. Үшкү курска киреринииң шылгалдазын бүзүредпг тудуп үнген. Өөренир кылдыр хүлээп алдынганнарының дақзызы оон ады-биле өгелээн. Хүидус ажылдап хүшээш, кежээ 4 шак иштинде парта артынга олурары, техниктиг билиг шиңгээдип алыры белеп эвес дээрзи билдингир. Шыдамык болгаш бижыг туруштуг кижилер быражыр. Шыдашпайн баргылаанар-даа бар.

Өөредилгенің үшкү чылы чоруп турар, күзел күштүг. Чедишкинге дадагалзаа чок. Техник-тудугжуиуң дипломуи алганы дээш, Ооржактың холуи дыңзыг тударынга чедир каш айлар артган.

ТЫВАНЫҢ аиыяк даг үлегүрүмүң чоргаарлы — Довурактың даг-дүгү арыглаар фабриказының тудуг шөлү. Бир холунда дүрүлүг аиаа эвес саазыинарлыг папка тутхан, улуг тудугнуң делгем шөлүи кезий халаап, өөрүшкү болгаш чоргаарал аримда сыстып үнүп келген аиыяк эрин дақгаар эртем-даа, орай кежээ-даа бо-ла көрүп болур. Ооржак Калындүү ол-дур. Бригадирлер-биле чугаалашкан, төлевилед шыйгларын часкаш, тудугжуларга тайылбырлап көргүскен, канчаар кылырын айытхан турар. Эки өөредилгелиг, мергежилдиг тудугжу дээш, тудуг эргелеги оиу мастерге томуйлаа-ла будун чартык чыл ашкан. Техниктиг негелделер ёзугаар ажыл башкарарын мастер кижи организакчы мергежил-биле холбаштырар апаар.

Эртем-билиглиг-даа болза, оозуп херек кырынга ажыглай албас, кижилерни бүзүредип, сорук киирип шыдавайн баар таварылгалар турар. Ол амыдыралга черле болур таварылга. Ооржак ам чогумна «бутаның мыйызындан сегирип алган», тутчуп турар. Ол берге шылгалда. Ооржак оиу база-ла бүзүредиг ажыл эртер дворзиите дадагалзавайн барып болур. Тудугиуң чүс-чүс комсомолчулары оиу комитеттиң кежигүнүнге соңгуп, ыңдыг улуг идегелди көргүскени черле таварылга өвес. Нарын тудуг ажылдарын хажык чок башкарып, массаны бүзүредип, эвилелден шыдаарының шылгалдазының бир демдээ ол.

База бир чүүл оиу бадыткаар. Чоокта чаа Ооржак Калындүү онза чугула улуг тудугнуң муңмуң кижилиг коллективинин мурнуидан Сибирьиің болгаи Ыракы Чөөи-чүктүң аиыяк тудугжуларының Красноярск хоорайга болган слёдугга чорааи. Ооң улам мергежил ажылдарынга, өөренирииге ол чыыш Ооржак Калындүүге чаа күштүг куттулдургап, калбак чалгынны берген. Делегейде бир-ле дугаар өртемчей делгемни эргип каапкаш келген совет взирвиң — Юрий Гагарииниң холуи ол чыышка чораап, дыңзыг тудар, ооң-биле чугаалажыр, чыыштың президиумунга кожа олурар болган аас-кежик аңаа утгундурбас.

Тудугнуң улуг орукче аътқарын үидүрген төлептиг оглу Ооржак Калындүү-биле баштайгы танымжылганы бо удаада дооспушаап, ол моон-даа улуг күш-ажылчы чедишкиннерлиг, аас-кежиктиг болуруи күзээп, эргим помчукчу.

А. МОНГУШ.

* * *

Чоокта чаа Таңды районда «Тиилелге» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының коллективи боттарының күүш-биле чаа кызыл булуң кылын ажыглаарынга ажыглай албас, кижилерни бүзүредип, сорук киирип шыдавайн баар таварылгалар турар. Ол амыдыралга черле болур таварылга. Ооржак ам чогумна «бутаның мыйызындан сегирип алган», тутчуп турар. Ол берге шылгалда. Ооржак оиу база-ла бүзүредиг ажыл эртер дворзиите дадагалзавайн барып болур. Тудугиуң чүс-чүс комсомолчулары оиу комитеттиң кежигүнүнге соңгуп, ыңдыг улуг идегелди көргүскени черле таварылга өвес. Нарын тудуг ажылдарын хажык чок башкарып, массаны бүзүредип, эвилелден шыдаарының шылгалдазының бир демдээ ол.

База бир чүүл оиу бадыткаар. Чоокта чаа Ооржак Калындүү онза чугула улуг тудугнуң муңмуң кижилиг коллективинин мурнуидан Сибирьиің болгаи Ыракы Чөөи-чүктүң аиыяк тудугжуларының Красноярск хоорайга болган слёдугга чорааи. Ооң улам мергежил ажылдарынга, өөренирииге ол чыыш Ооржак Калындүүге чаа күштүг куттулдургап, калбак чалгынны берген. Делегейде бир-ле дугаар өртемчей делгемни эргип каапкаш келген совет взирвиң — Юрий Гагарииниң холуи ол чыышка чораап, дыңзыг тудар, ооң-биле чугаалажыр, чыыштың президиумунга кожа олурар болган аас-кежик аңаа утгундурбас.

Тудугнуң улуг орукче аътқарын үидүрген төлептиг оглу Ооржак Калындүү-биле баштайгы танымжылганы бо удаада дооспушаап, ол моон-даа улуг күш-ажылчы чедишкиннерлиг, аас-кежиктиг болуруи күзээп, эргим помчукчу.

А. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГАА

Дүрген шиитпирлээр херек

Тываның хоорайларының бирээзи Туран Устуң кол оруида туруп турар болганда, республиканың найысыиалы-биле аргыжарда аиаа белен деп кижилер бодап турары чугаажок. Олар ынчаар чугаалажыпда чоргулаар харын.

Ынчалзажок херек кырында, Кызылга четкеш, келири берге айтырыг болуп турарын Туранның чону эки билирлер. Ам үеде чоннуң ынай-бээр аргыжарының кол транспорту автобус болуп турары база билдингир. Ооң үжурунда Кызыл—Абакан, Кызыл—Ус, Кызыл—Тарлаг болгаш Хадың аразында чоруп турар автобустарга олуруп, Кызыл кирер, оон делдир Туран хоорайга келир деп чүве дыка берге бооп турар. Хостуг олут үргүлчү чок. Кызыл—Туран аразынга автобус шимчээшкинин тургузар дугайында сонгукчулар мурнунга район, хоорай Советтериниң күүскомнарының отчёттарын кылып турар үелерде сонгукчуларның чагыгларын бижээн протоколдар, ук чагыгларны күүседир дугайында район, хоорай Советтериниң сессиялары республика организацияларындан дилег кылып, шиитпирлерни үидүрүп келген.

Адактың сөөлүнде бир бичии автобусту тургускан турган. Ынчалзидаа чоннуң аиаа өөрүшкүзүү үр болбаан. Удатпаанда пассажирлер эвээш дээн-не чүве бооп он, ук автобусту соксадып каан. Кызылче албан, амы-хуудаа чоруп турар кижилер болгаш ында өөренип турар Туран чурттуг чеже өөренйкчилер чок дээр. Ынчангаш чоннуң хавылаазынга бо мооидактыг чорук амга чедир уламчылап турар. Тураннын автовокзалында хөй чон хүн бүрү сымарлашкан, кайын. кажан, кандыг автобустуң кээрин бот-бодундан айтырышкан турарлар. Ында автобусчай төвүнге 2 кажан, Кара-Булуң, Бапы-Бол, Торгалыт ынчаар 5 кезек черге барып, концерттерии чоруп чадаан бис. Аиаа хүнээзи 30 ажыг кижилеп 10 хирээи Кызылче арай бооида, бүт кырынга тура ийикпе, азы чүк машиналарының кабиналарынга олуруп алгаш чорутканнар. Кассирнин чарлааның ёзугаар Тарлагдан автобус кежээ 6 шакта көөр тургаш, 8 шак чыгай бергенде келген. Ук 67—01 дугаарлыг автобустуң чолаачызы Толстиков дээран Тарлагдан Кызыл кирер 8 кижиии олуртуп алгаш, билет сатпайн, Аржаан суурну эрттирип келгеш, оларга туе-тузунда 1 рубль 40 копеектиң биледии үзүп бергеш, кижи бүрүзүнден 1 рубль 73 копеекти алганын райпо ажылдакчызы эш Я. Михайлов илереткен. Чолаачыларның мындыг шынчы эвес, чиижең чоруун хынап илереткеш, чоннуң харылаазынга таарымчалыг байдалды тургузарын пассажирлер АТК-зынын удуртукчулары хемчет алыр үе келген. Бии-Хем райкууском, Туран хоорай Советтери Кызыл—Туран аразынын автобузун катап тургузар дээш сагыш салыр херек. Ону чон негеп турар.

М. ДАМЧАЙ.

Н. Хүреп-оол база эки ажыктан турар.

Эш Серен бодунуң хүлээнген хереэн ак-сеткилдиг күүсетпишаан, хөй-ниитининң ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Ол бот-тывынгыр уран чүүлдүн идепкейлиг киржикчилерининң бирээзи. Оон-биле каты, школада төрелдер комитединиң даргазынга база сонгуттургап. Эш Серен ам чыдын сөөлгү айынын планын мурнукүзүү дег база-ла ажыр күүсеидир дээш кызымак ажылдап турар.

А. ЛЮНДЮП.

Совет Эвилели-биле кезээ-меңгеде

ПРАГА. (СЭТА). Найырал, бот-бодунга дузалажылга болгаш дайын соолуңдеги кады ажылдажылга дугайында совет-чехословак кереэнин 20 чыл болган оюн чехословак улус улуг байырлал кылдыр демдеглеп турар. Ол төөгүлүг хүн-биле холбаштырган байырлалдыг хурал Прагага декабрь 12-де болган.

Хуралга Антонин Новотный, Йозеф Ленарт, Чехословакияның Коммунистиг партиязының болгаш чазааның өске-даа удургучулары, СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев баштаан Совет Эвилелиниң партия-чазак төлээлери чедип келген.

ЧКП ТК-ның бирги секретары, республиканың президентизи Антонин Новотныйның илеткелин олурушканнар диниттинг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Эрткен 20 чылдарның дургузунда чехословак улус Совет Эвилели-биле найыралдың, эвилелиң үнелиин база ужур-дузазын медереп билген болгаш чехословак-совет найыралдың чаалап алышкынарының кол нептередикчизи болгаш канталакчызы болур ЧКП-ниң ажылының шынының бүзүреп көргенивес деп, А. Новотный чугаалаан.

Чехословак-совет кереэнин хүүсаазын үзадыр дугайында чангыс апсеткилдиг шиитпир делегейниң амгы байдалының-даа талазы-биле, база ол шыкаш социалистиг чурттарның, бот-боттарының аразында харылзаалар-ын улам ынай быжыглаарының-даа талазы-биле ап көөрге, принципиалдыг ужур-дузалыг болуп турар дээрзин ол демдеглээн. Эрткен чылдарда бистиң чедип алган чедиишкиннеривис Чехословакияның Коммунистиг партиязының болгаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының идея талазы-биле быжыг чангыс эви-биле болгаш ажыл хөделиишкиннеринiң чангыс эвини-биле шуут холбашкан деп, А. Новотный чугаалаан. Делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чангыс эви дээш демисеглге СЭКП-ниң, оон ленинчи удуртулгазының болгаш эш Хрущевтуң кол салыышкынын Чехословакияның Коммунистиг партиязы бедии-биле үнелеп көрүп турарын А. Новотный демдеглээн.

Совет Эвилели-биле, социалистиг чурттар-биле кады империализмге, колониализмге удур, улустарның хосталгазы дээш, социализм дээш, тайбың дээш демисежин турар бүгү күштер-биле хол-холундан туттунчун алгаш, чайгылыш чокка туржун турар бис. Бис бо орук-биле моон соңгаар-даа бүзүрелдиг баар бис, ынчангаш бо оруктан бистиң кым-да тайлып шыдавас деп, эш А. Новотный илеткелиниң түнелиинде чугаалаан.

Индирде — совет партия-чазак төлээлериниң баштыңы Л. И. Брежнев. Байырладыг хуралдың киржикчилери ону диниттинг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, Совет чазактың, хөй миллион совет кижилериниң болгаш Н. С. Хрущевтуң мурнундан Л. И. Брежнев чүректиң ханызындан акы-дүнма изиг байырын чехословак улуска чедирген.

Бөгүн бисте ийи дакпыр байырлал болуп турар-дыр деп, Л. И. Брежнев чугаалаан. Кереэ-биле быжыглаттынган чехословак-совет найырал ийи оң чылдарның дургузунда бодунуң амыдыралчызын болгаш быжыын көргүскенин өөрүшкү-биле демдеглеп турар-дыр бис. Бистиң күрүнелеривистиң аразында харылзаалардың хөгжүдезинде чаа кайгамчык үениң — найырал дугайында чехословак-совет кереэнин күштүг хуусазын 20 чылда узатканының дугайын оратор чугаалаан. Бистиң улустарывыстың аразында найырал, бистиң партияларывыстың аразында найырал чайгылыш чокка быжыгар болгаш өзер дээрзин ам бүзүрел-биле чугаалап болур деп, Л. И. Брежнев демдеглээн. Ол найырал чылдарда, он-он чылдарда эвес, а кезээ-меңгеде найырал-дыр.

Чугаазының түнелинде Л. И. Брежнев ийи чурттарның аразында найырал соксаал чокка быжыгыш база чечектелип туруун дээш бүгү-ле күүлдерни совет кижилер кылыр дээрзин акы-дүнма чехословак улуска бүзүреткен.

Диниттинг адыш часкап турда эш Л. И. Брежнев СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң байырлыг чагаазын номчаан.

Байырладыг хурал чехословак болгаш совет улустарның бүзүлөбас найыралының, чангыс эвиниң болгаш сырый каттышканының көргүзүү болган.

Ол дээрге космос корабльдериниң тургузукчуларынга шаңнал-дыр

РАНГУН. (СЭТА). Космоска спортчу чедиишкиннериниң бүгү хевирлериниң талазы-биле хереэженнер өртүзүнга делегейниң бирги тулган чемпиону деп атты астронавтика талазы-биле делегей комиссиязы Валентина Николаева-Терешковага тывысканының дугайында медээ дыннады бээри билек-ле, СЭТА-ның болган «Правданың» корреспондентилери Рангунда чоруп турар делегейде бирги хереэжен-космонавт-биле ужурашкан, ол дыннадыгны тайылбырлаарын оон дилээннер.

— Мен ол шаңналды кайгамчыктыг космос корабльдерин тургускан бистиң бүгү-ле конструкторларывыска, инженерлеривиске, ажылчыннарывыска, мени космосче ужудуушкунга белеткээн бүгү-ле кижилерге хамаарыштырып тур мен — деп, В. Николаева-Терешкова чугаалаан.

Кения хосталганы чедип алган

НАЙРОБИ. СЭТА-ның түскай корр. В. Астафьев биле Г. Скобелевтиң дамчыып турары болза: Кениянын хамаарышпас чоруун чарлаанының байырлалдыг ёзулалы Найробиге националдың каас-чараш танцынын көргүзеринден болган шериг парадынган эгелээн. Чүгле чаа тудуп доозкан «Ухуру» деп стадионга найысылалдың чурттакчылары болган байырлалга 78 чурттардан чедип келген хөй санныг аалчылар доддур олурушкан. ССРЭ-нин Даштыкы херектер министрининң оралакчызы С. Г. Лапинге баштаткан Совет чазак төлээлери аалчыларның аразында база бар.

Кениянын премьер-министри Джомо Кенната стадион байырладыгыр өөрэшкин-биле, өөрүшкүлүг кыйгылар-биле үткаан. Он ийи шак черинин каш-ла минута мурнунда тук азар ыяштан англи тукту дүжүрген. Таптыг-ла дүн ортүзү турда, хамаарышпас Кениянын каракызыл-ногаан туғу национал гимнининг аялгазы-биле стадионнуң кырынче чоргаары-биле хөлбеленнип үнүшкен. Африк дипке 34-кү хамаарышпас күүне төрүттүнген. Үр маната тынган ол минутаны стадионга чыыган 250 муң кижилер «харамбее» («сырый каттыжыышкын»), «Ухуру» («хосталга») деп кыйгылар-биле уткаан.

Италичилер Компартияга кирип турар

РИМ. (СЭТА). Партия документилерин солуур талазы-биле чоокта чаа эгелээн кампания чоруп турда, бир миллион итали коммунистер 1964 чылда кылган партия билеттерин алганнар.

Партия документилерин солуур талазы-биле кампаниянын баштайгы неделяларында партиянын хүрээлеринге 45.565 чаа кежигүннерни хүлээп алган. Италияның аныяктарының Коммунистиг федерациязының хүрээлеринге барык 10 муң чаа кежигүннер кирген.

Д. РАСКЫНЫҢ ЧУГААЗЫ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың күрүне секретары Дин Раск Сент-Пол хоорайга (Миннесота штат) чүве чугаалаваш, бир эвес бүгү делегейге айыыл чок чорук хандыртынмаан турар болза, Каттышкан Штаттар бодунуң айыыл чок чоруун хандырып шыдавас деп оназалап демдеглээн.

«Бистиң үевисте, диптер аразының баллистиктиг ракеталарын база термоядролуг дайынчы октарны тургускан турда, бир эвес бисти долгандыр бүгү-ле түүлдерге тайбың шөлээн турар болза, бистер бодувусту шөлээн кылдыр бодап болур бис! — деп, АКШ-тың күрүне секретары чугаалаан. «Бисти долгандыр туруп турар түүлдер» дээрге, түгле чер, суг болгаш чер кырында агаар делгеми эвес, харын-даа бистиң чедип турарывыс космос районнары деп Каттышкан Штаттар билип турар деп, Раск тайылбырлаан.

Өске чурттар-биле нинти эргеажыктарның талазын, ылаңгыя бүгүнниити дайынның айылын эвээжедириниң оруун дилеп тывырынче АКШ түткүп турар деп айыткаш, Раск болза, Совет Эвилели-биле элээн кызыгаарлаттынган дугуржулгалар чоокта чаа чедип алдынган деп чугаалаан. Ол дугуржулгалар аразындан АКШ-тың президентизи биле Совет чазактың баштыныңын аразында дөрт телетайп харылзаазын тургузарының дугайында дугуржулганы, космос делгеминге, агаарга болган суг адаанга адролуг чепсектин шенелделерин кылырын хоруглаар дугайында керээни Раск айыткан. Ол керээге 100 ажыг чазактар боттарының аттарын салганын ол таарзыныышкынын-биле демдеглээн.

Массалыг узуткаашкынның чепсээн орбитаже салын үндүрерин хөрүглап турар декларацияны Совет Эвилели болгаш Каттышкан Штаттар деткээн болгаш космос делгемин ажыглаарын аайлап таарыштырар хөөйлуларга хамаарыштыр калбак дугуржулганы чедип алганнар деп, Раск уламчылаан.

«Ол болза улуг эвес, ынчалза-даа тайбыңче үгланган ажыктыг базымнар-дыр» — деп, АКШ-тың күрүне секретары чугаалаан. «Президент Кеннеди ышкаш, оон орнунда президент Джонсон база-ла быжыг турушкут тайбыңче үгланган улам ынайгы базымнарга хамаарыштыр дугуржулгалар чедип алырының болдунар арга бүрүзүн эн-не шын сеткилдии-биле болгаш шыламны-биле өөренип көөрүнге бүрүн шиитпирлиг болуп турар» — деп, Раск медеглээн.

Делегейниң дүшкүүрлүг чоруу дээш харылсалганы социалистиг чурттарже чүүй каарын орландашпышаан, Раск бодунуң чугаазынга антикоммунистиг үзел-бодалдарны мактаан.

Тожунуң аңчыларында

«Совет Тыва» колхозтуң аңчылары баштайгы үнүүшкүнде безин байлак олчалыг кээп турар. Оон иштинде кырган аңчы Тала Бараанны онзалап демдеглээри чугула. Хары чеден ырак ашкан, ол хире назылыг чамдык ашактар чөгенчиг-ле болгулаар болгай, а Тала ындыг эвес.

Бо сезонда 15 кижи аннап эккээрин хүлээнгеш, Т. Бараан оны баштайгы үнүүшкүнде-ле күүседипкен. Элээн каш дииң болгаш өске-даа олчалардыг. Хоочун аңчы ам ийиги удаа аннап үнериинге база белеткенип турар.

«Совет Тыва» колхозтуң хереэжен аңчылары база арбын олча-омактыг кээп турары дыка өөрүнчүг. Чижээ, Ак Хайныр 5 киш. 20 дииң, Чензер Дүктүүшпей 85 дииң олчалыг келген.

• • •

Кырган аңчы Кол Дарыйгы дииң болган өске-даа үүрмек аңолуктерин өлүрериинге кончуг мергежилдиг кижи. Аныяк чорааң чылдарында ол бир анныыр сезонунда 700 — 800 дииним база өске-даа өлуктерни өлүрүп, шыырак дээн аңчыларның санынга кирип турган. Аныяк өөлдарны эдертип алгаш оларны аннаарынга өөредириинге база-ла кыымакай.

• • •

Көдээ ажыл-агый артелиинин дүржулгалыг аңчызы Бараан Дажырган 20 киш. 49 дииң. 2 дыр-бактыг, 1 кырзаны белеткел пункүзүнде эккеп дужааган. Артелдин өске аңчылары К. Лоосан, Б. Кол олардың олчазы база-ла эвээш эвес болган.

Бо колхозтан улуг назылыг аңчылар база бирги аңнаашкынынан эзи келгиннер. Кол Чензер 10 кииј. 15 дииңии. Бараан Чоргаадай 18 киш. 20 дииңии төрээн колхозунга эккеп дужааган.

Ч. СЕРЕН.

Бо аннаыр сезонунда эш Дарыйгы колхоз төвүнден 20—30 километр черлерге ынай-бээр аннап чоруп тургаш, 60 ажыг дииңии, 10 күшкүлүг болгаш 2 кырзаны өлүрүп, белеткел черинге дужааган. Үш бүрү олчалыг кээп турар. Ырак чер чоруп шыдаваслаа болза, оон олча-тывыжы өскелерге үлегер болуп турар.

• • •

«МАЙ 1» колхозтан тайгаларже аъттанган 200 ажыг аңчыларның башкылыы кээп турар. Баштай келген аңчылар 225 кишти, 700 ажыг дииңии, 30 күзенни, 20 чекпени, 3 адыгы болгаш 2 кара кунду сту өлүрүп, төрээн колхозунга эккеп дужааганнар.

Колхозта партия организациязының бюрозу аңчыларны хүлээп ап, оларга чаа-чаа болуушкуннар дугайында лекция, беседаларны кылып берип турар. Баштай келген аңчылар ийиги аннаашкынче аъттанып турарлар.

А. САЙЫЛГА.

Инструктор-чолаачы

Сержи Монгуш Шемүкеевич автоажыл-агый системазынга 1954 чылдан эгелеп ажылдап киргеи. Эң баштай техниканың баажызын эки билбес болгаш дыка бергедеп, «хейле чолаачы болур деп күзээн кижидир мен» деп боданып, бодуига чөгенип-даа турган. Ынчалза-даа техниканы шиңгээдип алыр дээш 4 ай дургузунда кыып өөренип келгеш, үш класстың чолаачызының эргезин алгаш, ам-на бодунуң мергежилин бедидип туруп берген.

1955 чылдан 1957 чылга чедир Кызылдың № 1 чүк АТК-зынга чолаачылап ажылдап тургаш, Тываның кадыр-каскак, берге оруктары-биле чорбаан-на чери чок болган, ылаңгыя Саянны ажыдыр Кызыл — Абакан аразынга чайгы, кышкы үелерде чеже удаа чорбаан, чеже тонна янзы-бүрү чүктерни ол сөөртпээн дээр.

Ам эш Сержи Кызылдың автошколазында инструктор-чолаачы болуп, Тываның колхозтарындан, совхозтарындан, АТК-ларындан ында өөренип турар аныяк чолаачыларны өөредип турар.

Автошколага ол 1957 чылдан бээр төгүтел чок ажылдап, бо аразында чыл санында 100 ажыг кижилерни автомашинаны шын башкарып билиринге, ону шын ажыглаарынга өөредип турар. Эш Сержи машина башкарып билиринге кижилерни практикаладып өөредирин ам шүүт бүдүрүлгеби-ле холбаалыг чорудуп турар. Чижээ, Кызылдың 26-гы кварталында чуртталга бажыңнарының тудуунга херектиг түүйбуларны Кызылдың түүйбу заводундан чеже хирени ол сөөртпээн дээр. Эш Сержи кижилерни өөретпишаан, бүдүрүлгеге улуг дузаны чедирип турар.

С. САНДАН, бызанчы.

Садып алыкчыны кончуп болбас

Нарын көдээ магазининиң ажылы мурнуку чылдарда эки чоруп турганың хереглекчилер билир. 1963 чылдың июньда Дамчай биле Куналжап аңаа ажылдап кирген. Оон бээр олар садыг ажылын экижиткен дээр фактылар чаңгыс-даа чок. Магазинде барган аймаа эвээш, чамдык барааннарны делгеп көргүспээн, бар барааннарның өртээн көскү кылдыр делгеп биживээн.

Хереглекчилер сонуургаан барааннарын көөр дээрге, садыгжы Дамчай көргүспес. — Албас болзунда, көрген хереэн чок! — деп, ол донгуну сүргей харылап каар.

Бижикти биче билир, санга хирелиг кижилерниң акшазын, көпеен бүдүү билдиртпейн кончуп аптар таварылгалар садыгжыларда база бар. Чижээ, бир катап садыгжы Куналжап бир бичии оолга демир үүк бажын 5 көпеекке садыпты. Оон соонда магазинге кире бергеш, көөрүмге, садыгжы демги-ле демир үүк бажын 5 эвес, а 3 көпеекке садып турарын эскерип кагдым.

Ол-ла магазинден бир томатты 50 көпеек-биле садып алдым, сөөлүнде көөрүмге, ол-ла томат 50 эвес, а 38 көпеек өртектиг болду. Ширин-Хөө 13 рубльдиң матразын 17 рубль-биле садып алган.

— Бо чүү болду, 17 рубль эвес, а 13 рубль өртектиг матрас болгай, акшаның артыын чандырып көрүнер — деп, садып алыкчы оон нетээн.

— 17 эвес, а 15 рубль өртектиг мастрас чүве — дээш, садыгжы 2 рубльди эргинге чандырып бербээн.

Сүрүн деп оол чүве садып ап тургаш, 3 рубльди садыгжыга артыкка алыпкан. Оозун пегээрге, — Чүге бергеп сен, шоруң! — деп, ол харылзаашаш, садып алыкчыга чандырып бээр үжүрлүг акшаны бербээн.

Келген чаа барааннарны садыгга үндүрбейн туруп бээр. Хереглекчилер айтырарга бараан келбээн деп харылап каар. Оон соонда чаа барааннарның эки-экизин чажырган, таныш-көрүштерине бүдүү саткылапкан соонда, олар оон артканын ам магазинге киирип садырлар.

Садыгжылар шоколадты хереглекчилерге албадаар чыгыы сыгап садыглаваш, чиик өртектиг конфеттер бар турда-ла, чок деп харылаашаш, сатпайн туралар. Мен бир катап магазинге баргаш конфеттер хереглээримге, садыгжы Куналжап прилавка артындан конфеттерни саазын-биле ораагаш денгиледип берди. Бажыныма чедип келгеш көөрүмге, конфет-даа, чигир-даа эвес, шоколайлар дүвүден каптап чыгган бактүг чуруктар, үүрмектелип калган конфеттер болду. Хереглекчи өртээн төлеп каан турда, ындыг чүвени кижиге бээрин канчап черле диттир чүвел? Совет садыгның адын баксыралып турар ындыг кижини чогум кандыг садыгжы дээрил?

Садыгжы Дамчай арагаларны магазинге-даа чедирбейн чораап, оон иштинден 2 аптара ишти араганы оруккa ижерин ижип, садарын садыпкаш, оон артканын экелгеп. Бир аптара ишти шампанскоенын, водканың чамдыызын ол арттырып алган болган. Досхелчок-ла инжиптер Куналжап колхозтуң кассири Д. Сүтүү-биле ийилээн магазин иштинге чула арагалаан болгаш Сүтүүге үш шил шампанскоени барбалаткаш чорудукан.

Эзирин улгаткан Куналжап чалчыттынып туруп бээр орта, таныыл Күнчүн биле Дамчай ийилээ ол эзирикпейни магазинден үндүрүп чорудупкан. Нарынга арага сураа чаңгыс-даа дыңналбайн турда, хамыкты мурнай садыгжылар арагалаан, чомга апчок чүвени көргүскен турар боор-дур. Элээрде-даа, эзирикте-даа олар бак сөстер-биле кижилерни дорамчылап турар түүлдери база бар.

Магазинниң ажылы өөнделевейн, садыгжылары арага-дарыга хандып турда, көдээ Советтиң колхозтуң удуртукчулары эптежир аргажок ындыг чорукту төөп көрбейн турар. Ноябрь 14-те магазинге арага киргеп, ол-ла үеде ийи садыгжы чула пактаап, буттары бастынмас. холдары туттунмас турда, төрели кижи келгеш, оларны магазинден үндүрүп, садыын хагжып кагды.

Нарын суурда магазин садыгжыларының ажылында, ажыы-чанында улуг четпестер бар турда. Эрзин сельпозу чогум чүүй бодап тур ирги? Сельпонуң оралакчы даргазы эш Макаа ол магазинге хаая чоргулаан сураглыг болду. Оон тодаргай алган хемчеглери чогум чүү ирги?..

Д. СЕВИЛ.

Чаа бөлгүм

Өвүр районнуң «Торгалыг» колхозта трактор болгаш көдээ ажылагый машиналары өөренир түскай бөлгүм ажыттынган. Бөлгүмүг дуржулгалыг механизатор Сандан Таанооп башкылап турар. Ында шүүтү 35 кижи хаара түттүнген. Техниканы шиңгээдип ап турарларның аразында комсомолчу кыстар, колхоз даргазы болгаш бухгалтерлер база бар. Дараазының кичээлдериниге кижи бүрүзү эки белеткелдиг кээп турар.

Д. БОЛАТ-ООЛ.

Аас чогаалының дугайында кежээ

Чаан-Хемчик районнуң Бора-Тайга 11 чыл школазынга чоокта чаа улустуң аас чогаалынга тураскаатткан кежээ болуп эрткен. Ол кежээге Сүт-Хөл школазындан чалаткан өөреникчилер болгаш элээн хөй ада-иелер кирипкен. Школаның бир залынга тоолдар, тывызыктар, үлегер чугаазарны бижээш аскан болгаш аас чогаалынга үндезилеп чураан чүруктар-биле ону каастаан.

Улустуң аас чогаалының дугайында илеткелди школада литература башкызы Д. Ооржак номчаан. Оон соонда тыва улустуң хоочун ырларының күүселдери болган. Кежээниң түнелиинде хоочун ырларны эки күүсеткен болгаш хөй тывызык тыпкан өөреникчилерни шаңнаан. Ындыг кежээлерде уруглар чаа түүлдерин билип ап турарын барымдаалаан, дараазында номчулга конференциязын эрттиреринге планнаан бис.

Т. САРЫГЛАР.

Шыдыраа

Мурнунда — Шишигин

Четвертге республиканың хол-шыдыраа чемпионадынга алдыгы салыг болуп эрткен. Анаа Чамзырай биле Христофоровтуң оюну кончуг солуун эртер боор деп манап турганнар. Чамзырай агы-биле ойнаан, удавайн инициативазын кара талага алдыкан. Оон чазыглыг кештерин Христофоров ажыглаан, чараш комбинация кылыпкан. Чамзырайны дүжүп бээринче албадапкан. Чамзырайның ийиги уттурганы бо.

Берковичи республика чемпиону Шишигин-биле ойнаан, эгезинде-ле барымдаа чок черге өлүп берип, атакалар кылып, сүрээдиир деп бодаан. Ынчалза-даа оозу идегел чок болган. Шишигин база бир санны ынчаар пемеп алган.

Аныяк салыкчылар Оон биле Чыргал-ооллуң аразында тулчуушкун дүрген, хөй янзы чидиглеиишкин болгаш солуушкуннар-биле болуп эрткен. Түнелиинде Оон нарын кештерни кылып, хайымнап алырын кызыл турган удурланыкчызын удуп алган.

Маргылдалда киржип турарларның аразында бодамчалыг, далаш чок, бүзүрелдиг ойнап турар бир шыдыраачы илереп үнүп турар. Ол — чолаачы Лисицкий. Эрткен алдыгы салыгда ол динамочу Зыряновту чер алыспайн уткаш, ам дөрт санныг, ийиги черде турарларның бирээзинде киргеп.

Ламаш-ооп биле Кенин-Лопсанның салыы соолгуунуң удуу болур хире сонгаарлаттынган. Ол ышкаш, Полчаниное биле Хомушкунуң оюну база соолүнде болур. Оларның байдалы ден.

О. ИРГИТ, маргылдааның кол судьязы.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн республикага болгаш Кызылга хар шөөлүг чагбас, бүргегизмээр хүн болур. Хат ой-тавында, чамдык черлерге дыныг. Агаарның температуразы: республикага — 17 — 22, а Кызылга — 20 — 22 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Күш-культурага мергежиилиңер!

Кадыкшыл — кижиге кончуг дузалыг. Чамдык кижилерниң калыкшылын быжыглавайн, күжүн сайзыратпайн чоруурун элдепсинип, кайгап чоруур кижи мен.

1929 чылдан бээр радио дамчыдылгазы-биле гимнастика мергежилдерин кылып келген мен, ол ажылымны ам-даа үргүлчүлеп чор мен. Эртенги гимнастика кылырым, чүнаарым, диш аштаарым, хүн бүрүде агаарлаарым-биле дөмей чаңчылыш болган. Мергежилдерни кылырымга меңээ аажок таарымчалыг. Гимнастика кылганымның сөөлүнде соок сугну бажымче куттуунуп чоруур мем.

Бүгү-ле амыдыралымда конькилеп, велосипед-биле маңнадып, лыжалыг кылашка чоруп келдим. Амдыгаа чедир сугга эштип, арга иштиге хөй удаада агаарлап, каттап, мөөгүлеп, чечектеп чоруп турар мен.

Харым ам 62 четкем. Ынчалза-даа шикээм кончуг эки. Грипп, ангинадан аараанымны билбес мен. Сеткилим үргүлчү-ле сергек, өөрүшкүлүг. Башкы ажылымны үргүлчүлевишаан мен.

Мени көрген кижилер харымны 62 четпээн, элээн аныяк боор сеэ диижирлер. Мен ышкаш улгадып бергеп болгаш меңгилештир үргүлчү күш-культура мергежилдери кылып чоруур таныштарымны көөрүмге база-ла шимченгир, тыныжы дапкыжап ышкамнавас, аваангыр, байдалы муриуку хевээр чоргулаар.

Мээң үлегер-чижээмни эдерип, күш-культура мергежилдериниге хандыкшыырынче бүгү номчукчуларыны силерниң солуунуу дамчыштыр кыйгырарын күзедим.

Кадык, сергелең болур чорук — социалистиг Төрээн чуртувуска дыка кырыыже чедир ажыктыг ажылдарны кылып бээривисти хандырар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шидилиг эдиски» 9.30, 11.20, «Шынчы чүректер» 1. 2.40, «Калчаараанналрның суду» 4.40, 6.50, 9 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хамыдар көрүнчүктериниң ораны» 10, 11.15, 1.15, «Алдын диш» 3.15, «Тарзанның алгени» 5.15, 7.15, «Ядыының чугаазы» 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Пирсте хөлеге» 2.30, 8.30, «Чамыттар» 4.30, 6.30 шактарда, «Галина Уланова» (үзаткан сеанс).

«ВОСТОК»: «Чүден-даа үнелиг» 3.15, 5.15, «Гангстеолер болгаш филантроптар» 7.15, 9.15 шактарда.

Улут-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтуң Ак-Туруг суурунуң Найырал кудумчузунда № 66 бажында чурттап турар Сундуй Кечил-оол Монгушевич ол-ла районнуң «Найырал» совхозунуң Кызыл-Даг салбырында чурттап турар Сундуй Яшбарь Иргитеевналан чарлыр дугайында херекти көдүрүп турар. Ук херекти Улут-Хем районнуң улус судузына коор.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу. 3. Телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң орлакчыларының 35 — 24.25 — 38, «Теология хилдизинин 37—13: харыысалгалыг секретарьның 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал хилдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал хилдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал хилдистериниң 21—27, иштики информация хилдизинин 20—60, бухгалтериянын 31—75, корректорларның 21—47, солуг келбейн барганза 32—75 телефонче холгаар.

ТС—01799. Культура министерствозунуң типографиязы.

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 15 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 295 (5699).

Өртээ 2 көп.

СОЛИГОРСКИНИҢ КОМБИНАДЫНЫҢ БИРГИ ЭЭЛЧЭЭ АЖЫГЛАЛГА КИРГЕН

Улуг күш-ажылчы тиилелге — калий комбинадының бирги ээлчээн ажыглалга хуусаа бетинде киргени-биле холбаштыр Солигорскиниң бирги калий комбинадының тудугжуларының, монтажчыларының, дагжыларының болгаш химиктериниң алдарлыг коллективинге СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели изиг байыр чедирген.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер улуг бүдүрүлгени ажыглалга киирген чорук болза, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин дүрген көдүрер дээш бүгү улустуң демиселиниң херээнге белорус тудугжуларның, монтажчыларның, дагжыларның болгаш химиктерниң шылгараңгай салыышкыны болур деп, байыр чедириишкининде чугаалап турар. Бо күш-ажылчы тиилелге — СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга алдар кылдыр Төрээн чуртка кайгамчык белек-тир.

Солигорскиниң дагжылары болгаш химиктери ажыглалга киирген күчүлерни кыска хуусаада шиңгээдип алыр, а тудугжулар болгаш монтажчылар химия үлетпүрүнүң күчүлерин улам ыңай өстүрер дээш, моон соңгаар-даа эрес-маадырлыг ажылдаар дээрзинге быжыг бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлээн.

Солигорскиниң калий комбинадының ажылчы чоннары төлевилээн күчүлерни эң-не кыска хуусаада шиңгээдип алырынга бүгү күженишкиннерин салырын СЭКП Төп Комитединге болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге бүзүреткеннер.

(СЭТА).

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ АЖЫЛЫН ДООСКАН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1963 чылдың декабрь 13-те СЭКП Төп Комитединиң Пленумунга эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эн чугула чүүлү» деп илеткелин чугаалажып көөрү үргүлээн.

Эртенги хуралга санал берген эштер: **А. А. Ежевский** (Бүгү-эвилелдиң «Союзсельхозтехника» каттыжыышкынының даргазы), **Я. Н. Заробян** (Арменияның КП ТК-зының бирги секретары), **Л. А. Костандов** (ССРЭ-ниң Күрпланының чанында Химия болгаш нефть машина тудуунуң күрүне комитединиң даргазы), **Г. Д. Джавахишвили** (Грузин ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы), **В. И. Конотоп** (СЭКП-ниң Москва көдээ обкомунуң бирги секретары), **Д. Расулов** (Таджикистанның КП ТК-зының бирги секретары), **Г. Н. Ещенко** (Киевте Дарницк торгу комбинадының директору).

Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелин чугаалажып көөрү моон-биле доозулган.

Кежээки хуралга СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш **Н. С. Хрущев** түңнел чүве чугаалаан.

Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эн чугула чүүлү» деп илеткелиниң талазы-биле доктаалды СЭКП ТК-ның Пленуму чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Пленуму организастыг айтырыгларны көрген.

СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнүнге кандидаттың хүлээлгезинден эш **В. В. Щербицкийни** Пленум хостаан.

СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнүнге кандидатка эш **П. Е. Шелести** Пленум соңгаан.

СЭКП ТК-ның Пленуму ажылын дооскан.

Партияның мерген угаанныг хемчеглеринге сорук кирбишаан...

★ ☆ ★

Пленумга алдар болдурган чарыш

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга алдар болдурган социалистиг чарыш Бик-Хем районнуң «Хадың» колхозунда үргүлчүлевишаан. Артельдин механизаторлары келир чылдың дүжүдүн өстүрүп алырынга белеткел ажылдарын чорудуп, ылангыя часкы тарылганын техниказын чай-чапсар чокка септеп турарлар.

Техника септелгезин февральдың 23-ке — Совет Армияның хүнүнге чедир доозар деп сорулганы олар салып алган. Колхозтуң баштаар чери болгаш партия организациязы механизаторларның ол чарыжын деткип турар болгаш септелгени мурнап дооскан звенону шаңнаар деп доктааткан.

Септекчилер кыска хуусаа иштинде «ДТ-54» деп 2 тракторну, 13 сеялканы, тракторнуң 11 андазыннарын, 1 лущильникти, 1 дисканы, 2 трактор катогун, 15 илимрлерни септээн.

Механизатор кадрларның белеткели база чугула айтырыг. Ынчангаш бо колхозтан 10 кижини Балгазында профессионал-техниктиг училищеже өөредип чоруткан. Колхозтуң бодунда техниктиг болгаш агротехниктиг өөредилге курстары ноябрьның 18-те-ле ажылдап эгелээн.

Тожудан медээ

ТООРА-ХЕМ. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумун Тожу районнуң ажыл-ишчилери күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткаан. Район күрүнеге сүт, дүк садарының чыл планын хуусаа бетинде күүседип апкан. Ылангыя «Совет Тыва» колхоз күрүнеге 240 тонна сүт садарын октябрьда күүсеткеш, чыл планындан ажыр 20 тонна сүт садар дээнин декабрь 1-де база күүседипкен.

Бистиң партиявыстың көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай көдүреринче угланган чаа-чаа хемчеглерин районнуң ажылчы чоннары изии-биле деткип, ТК-ның декабрь Пленумунуң материалдарын ханызы-биле таныжып, өөренип эгелээн.

Районнуң партия, совет организацияларының активи, колхозтарның удуртукчулары, пропагандистер болгаш агитаторлар хамыктың мурнунда ук материалдарны кичээнгейлиг номчуп, ону калбак массага тайылбырлап берип турар.

Химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң кайгамчык улуг перспективаларын тодарадып турар бо Пленум болза, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш бүгү совет кижилериниң чаагай чоруунуң өзүлдезин хандырарының кончуг-ла шын аргаларын айтып берип турар. Тожу районнуң чону чоокка чедир-ле чер ажылы деп чүвени билбес чорааннар. СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң соонда, чер ажылын хөгжүдеринче угланыышкынны районга база-ла чоруда берген.

«Совет Тыва» колхозтун тараажылары ам арбайның гектар санындан 10 центнерден куду эвес дүжүттү ап турар. Колхоз бо культураның райончуткан үрезини-биле бодун бүрүн хандыртынып алган. Тракторну болгаш комбайнны ап турар. Ам эки чемишчидилгени чорудуп, үнүштүн хоралакчыларын хоран химикаттар-биле узуткап тургаш, бедик дүжүттү өстүрүп алыр, келир чылын 600 гектардан куду эвес тарааны тарыыр деп сорулганы «Совет Тыва» колхозтун ажыл-ишчилери салып алган.

Ногаа культураларының дүжүдү бо колхозка багай болуп келген. Ол база-ла четпес ажылдың — бок үнүштер-биле болгаш үнүш хоралакчылары курттар-биле демиселдин багайының, эки чемишчидилгени чорутпаанының түңнели болур. Ол четпестерни чаа чылда болдурбазын колхозчулар хүлээнип турар.

Таңды районнуң колхозтарының болгаш совхозтарының мурнакчы малчыннары Бай-Хаак суурга чыглып келгеш, мал кыштагладыышкынын чедиишкинниг эрттирериниң айтырыын чугаалашканнар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруун бедидериниң тодаргай программазын чугаалашкан СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң материалдарын малчыннарның ол чөвүлел хуралының киржикчилери онза кичээнгей-биле номчуп танышкан. Олар боттарының кылыр ажылын база-ла дугуржуп алганнар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан оң талазынче) «Совет Россия» колхозтуң бызаа ажаакчызы У. К. ПЕЧЕГИНА, «Тиилелге» совхозтуң саанчызы А. К. БАЙ-КАРА, «Элегес» совхозтуң хаван ажаакчызы М. В. ЛОМТЕВА, «Көк-Тей» совхозтуң куш ажаакчылары Л. Г. ГАВРИЛЕНКО, М. Г. ШУМИЛОВА оларның Пленумнуң материалдарын таныжып турары.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Афганистанда совет тудугжуларның шылгараңгай чедиишкини

СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев Афганистанда Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле тудуп турар «Саланг» деп автомобиль оруунуң тудуунда совет тускай эртемниглерге болгаш тудугнуң бүгү коллективинге шылгараңгай тиилелге—Гиндукуш дагны дамчыштыр 2,7 километр узун дурттуг тоннельди (даг үттээри) казарын хуусаа бетинде, 1963 чылдың декабрь 5-те дооскаңы-биле холбаштыр СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан чүректиң ханызындан байыр чедиргеннер.

Бедик даглыг черниң болгаш ширинн агаар-бойдустуң нарын байдалдарында афган ажылчы чоннар-биле кады совет тускай эртемниглер, Афганистанның соңгу талазын чурттуң өске-даа районнары-биле эң чоок орук-биле аргыштырар дугайында найыралчы афган улустуң кеззэде күзеп келген күзелин боттандырарынга дузалавышаан, ёзулуг күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорукту кергүскен деп, байыр чедириишкининде чугаалап турар.

Бедик дагда совет болгаш афган тудугжуларның кады тудуп турары «Саланг» деп автомобиль оруу Совет Эвилели биле Афганистанның аразында үре-түңнелдиг кады ажылдажылганың чаа чайынканчак херечизи болур дээрзин эштер Н. С. Хрущев, Л. И. Брежнев демдеглээн.

Эштер Н. С. Хрущевка болгаш Л. И. Брежневке чоруткан рапортунга совет тудугжулар болза, афган улустуң найыралдың оруу деп адап турары ол орукту 1964 чылдың август 24-те—Афганистанның хамаарышпас чоруунуң хүнүнде ажыглалга киирер дээш бүгү-ле күштерин салырын СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка бүзүредип турарлар.

★ ★ ★ ★

ПЛЕНУМНУҢ ДЕКАБРЬ 13-ТЕ ХУРАЛЫ

Пленумнуң декабрь 12-де кежээки хуралынга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чөвүлелиниң даргазы **В. Э. Дымшиц** санал берген. Соолгу беш чылдарның дургузунда химия дериглерин бүдүрери 2,5 катап көвүдээнин ол чугаалаан. Химия машина тудуунуң ажылдап турар заводтарын элээн алгыткан, чаа заводтарны немей туткан.

Ынчалзажок салдынган сорулгаларның күүселдезин хандырар төлээде, ам-даа улуг ажылды чорудары негеттинип турар. Минералдыг чемишчидилгелер заводтарының бүгү күчүзү 1953 чылда 9 миллион хире тонна турган, ынчаарга чүгле 1964 чылда безин барык 10 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер талазы-биле чаа күчүлерни ажыглалга киирген турар ужурлуг. Эвилелдешкен республикаларның болгаш экономиктиг районнарның улус ажыл-агый чөвүлелдери-биле база ССРЭ-ниң Күрпланының чанында Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне комитеди-биле кады ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының Эвилел чөвүлели минералдыг чемишчидилгелерни болгаш оларга хереглээр чигэтти бүдүрер талазы-биле келир чылын ажыглалга киирер бүгү-ле объектилерни четчелеп хандырарының планнарын тодаргай чугаалажып көрген деп, В. Э. Дымшиц медеглээн. Ол объектилерни дериглер-биле хандырар дугайында партия Төп Комитединиң айтыышкыны бүрүн күүсеттинер. Химия үлетпүрүнүң келир чылын ажыглалга киирер бүгү-ле объектилеринге хереглээр дериглерниң чагыын таарыштыр кылыры база дооступ турар.

Тудугнуң темпилерин улам ыңай бедидер чорук 1970 чылга чедир химия дериглерин бүдүрер хемчээлди 1963 чылдаазы-биле деннээрге, дөрт катап улгаттырарын негеп турар. Ол сорулганы күүседиринге дараазында ийи чылдарның дургузунда химия машина тудуунуң амгы ажылдап турар бүгү-ле заводтарын чаартыры бүрүн доостур, күчүлүг чаа заводтарны тургузар. Машина тудуунуң өске адырларындан ам-даа 11 заводтарны химия дериглерин бүдүрер кылдыр немей специализастаары база көрдүнген.

Химия машина тудуунуң заводтарынга ажыл ээлчээн көвүдедир чорук дериглер бүдүрерин өстүрериниң улуг курлавыры болуп турарын оратор айыткан. Чижээ, «Уралхиммаш» ышкаш ындыг завод шөлдү бичии-ле калбартпышаан, ээлчегни көвүдедириниң күсели-биле продукция бүдүрерин бүдүн чартык катап көвүдедип болур.

Технологияның төлевилел институттары төлевилелдерни чүгле чогаадыры дээш эвес, харын-даа бүдүрүлгелерниң төлевилээн күчүлерин шиңгээдип алыры дээш, бүдүрүлгелер-биле болгаш улус ажыл-агый чөвүлелдери-биле денге харыысалгалыг болур дугайында санал кончуг шын болуп турар деп, эш Дымшиц уламчылап чугаалаан. Оон ыңай специализастаттынган төлевилел институттарының чанынга ажыглалга киирип дужаарының килдистерин тургузар херек, ол килдистер болза чаа бүдүрүлгелерни ажыглалга киирериниге болгаш шиңгээдип алырынга киржир, а ол ышкаш боттарының төлевилээн дериглериниң ажылын база технологтуг чорудулгаларын өөренип көөр ужурлуг.

СЭКП ТК-ның май Пленумунуң соолүнде эрткен беш чылдарның дургузунда химия үлетпүрү улус ажыл-агыйының күчүлүг адыры болу берген болгаш ниити продукцияның хемчээлиниң талазы-биле кара металлургияның деңнелинге четкен деп, эш Дымшиц онзалап демдеглээн. Химия продукциязын болгаш химия материалдарындан чоннуң хереглел барааннарын бүдүрүп үндүрериниң улуг өзүлдези 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агый планында көрдүнген.

Химия волокноларын ажыглавышаан, 1958 чылда 168 миллион метр хөвен-саазын болгаш дүктен кылган пөстерин бүдүрүп үндүрген. 1964 чылда ийи миллиард 300 миллион метрни бүдүрүп үндүрер. Ынчаарга торгу пөстерни бүдүрери химия волокноларынга бүрүнү-биле үндезилеттинер. Келир чылын натуралдыг торгудан 32 миллион метр пөстү, а кылымал волокнолардан—940 миллион метр пөстү бүдүрер азы натуралдыг торгудан 30 катап хөй болур. Келир чылын бүдүрер 775 миллион кезек трикотаж кылыгларының чартык кезини химия волокноларындан белеткээр, а 1965 чылда химия волокноларындан бүдүрүп үндүрер трикотаж кылыглары 442 милион кезек чедир көвүдээр. Чүгле химия материалдарының күсели-биле 1964 чылда 6 миллиард рубльдиң бараанларын бүдүрүп үндүрер болгаш чонга саткан турар. Ол дээрге, чоннуң хереглелдерин хандырарынга химияның боттуг салыышкыны-дыр.

Партияның шылгараңгай угаанныг удуртулгазының дугайын, улус ажыл-агыйының эң-не мурнакчы, депшилгелиг адырларын хөгжүдер, совет кижилериниң чаагай чоруун өстүрер дугайында оон соксаал чок сагыш салыышкынының дугайын ленинчи Төп Комитеттиң бүгү ажылчорудулгазы тодаргай херечилеп турар деп, эш Дымшиц бодунуң саналының түңнелинде чугаалаан.

• • •

Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эн чугула чүүлү» деп илеткелин СЭКП Төп Комитединиң декабрь 13-те эртенги хуралынга чугаалажып көөрү үргүлчүлээн.

Химия чемишчидилгелерин болгаш үнүш камгалаар химиктиг чүүлдерни ажыглаарынга, оларны соортүп ажыглаарынга база кадагалап шыгжаарынга хамаарышкан ажылдарның бүгү комплексизин механизастаар айтырыгларже кол кичээнгейни «Көдээ ажыл-агый техниказының» Бүгү-эвилел каттыжыышкынының даргазы **А. А. Ежевский** угландырган. Чемишчидилгелерни хөрзүнче төгеринге ажыглаар машиналарны бүдүрерин 1964 чылда көвүдедири улус ажыл-агый планында көрдүнген. Тарылга шөлдериниң хөрзүнүнге минералдыг чемишчидилгелерни төгер 50 муң тараа-туктуг база 11 муң туктуг сеялкаларны болгаш өске-даа машиналарны келир чылын колхозтарга болгаш совхозтарга садыглаан турар.

Ындыг болза-даа көдээ ажыл-агыйны чаа, эң-не бедик бүдүрүкчүлүг техника-биле хандырарын чемишчидилгелер ажыглалының өзүп калбарган хемчээли негеп турар деп, А. А. Ежевский медеглээн. Дөрт-беш метр делгем алыр сеялкаларны массалыг бүдүрүп үндүрерин эн кыска хуусаада организастаары чугула, ол чорук сеялкаларга хереглелди ийи катап эвээжедип болур. 5—6 тонна болгаш оон-даа хөй чүктү ууп шыдаар күчүлүг чемишчидилгелер чаштырар машиналарны бүдүреринче шилчиири эргежок чугула. Ындыг машиналарны бүдүрер чорук, чемишчидилгелерни хөрзүнче төгеринге күш-ажыл чарыгдалдарын ийи катап кызырар болгаш 30 миллион кижи-хүннерни камнап алыр арганы колхозтарга болгаш совхозтарга бээр. Заводтардан болгаш демир орук станцияларындан эгелээш, чүктү сеялкаларга урарынга чедир чүдүрер, дүжүрер ажылдарны комплексилиг механизастаарының сорулгазын база дүрген шиитпирлээр херек. Амгы үеде бисте ындыг машиналарның чогу хомуданчыг-дыр.

Минералдыг болгаш органиктиг чемишчидилгелерни белеткээриниң база хөрзүнче төгериниң чорудулгаларының технологтуг карталарын «Көдээ ажыл-агый техниказының» каттыжыышкыны Көдээ ажыл-агый министерствозу-биле болгаш эртемшинчилел институттары-биле кады ажылдап кылган. Ол технологияны ёзугаар машиналарның болгаш складтарга хереглээр комплектилиг дериглерниң 29 чаа хевирлерин чогаадырын база бүдүрерин эн чоокку үеде организастаары негеттинип турар.

Чаа бүдүрүлге техниказының конструкцияларын дүрген ажылдап кылырынче болгаш оларны бүдүрерин көвүдедиринче угланган хемчеглерни алырын ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чөвүлелинге база Автотрактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуунуң күрүне комитединге дагзыры черле чогумчалыг болур ийик деп, А. А. Ежевский уламчылап чугаалаан. Минералдыг чемишчидилгелериниң болгаш хоран химикаттарның салдарындан үрелбес пластмасс материалдарны көдээ ажыл-агыйның машина тудуунга калбаа-биле ажыглаар дугайында бодалын оратор илергейлээн.

Минералдыг чемишчидилгелерни кадагалап шыгжаарынга болгаш соортүрүнге хамаарыштыр А. А. Ежевскийниң демдеглээни болза, чемишчидилгелериниң хөй кезинин заводтардан ам-даа савалавайн чорудуп турар. Амгы үеде ажыглап турар саазын шоодайлар быжыг эвес болгаш ол-шыкка дүрген үрелинчел. Заводтан эгелээш, станция чанында складка чедир орукка ындыг шоодайларның үштүн бир кезин ажыглалдан шуут үнүп турар. Шынарлыг саазын шоодайларны бүдүрерин көвүдедири-биле чергелештир, полиэтиленден чаа сава аймаан бүдүрерин көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары химия үлетпүрүнүн бүдүрүлгелеринден манап турар. Ол чорук чингеткен хевирниң складтарын тударынга хөренгилерни камнаар болгаш чемишчидилгелерни дээре кадагалаар арганы бээр. Эң-не камналгалыг складтарның чаңгыс аай төлевилелдерин ажылдап кылыры, оларның тудуун 1964 чылда эгелээри эргежок чугула.

Мал, сад, виноград ажыл-агыйларында ажылдарны четпес механизастап турарынга холбаштыр элээн каш шүгүмчүлелдиг саналдарны бо Пленумга кылган. Демдеглеттинген бүгү-ле четпестерни эң-не кыска хуусаада чайладыр дээш эргежок чугула бүгү хемчеглерни алыр бис деп, А. А. Ежевский медеглээн.

Индирде — Арменияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **Я. Н. Заробян.** Партияның Төп Комитединиң амгы Пленуму ышкаш ындыг төлээлелгелиг пленум кажап-даа чыылбайн келген деп, ол чугаалаан. Бистиң партиявыс, оон Төп Комитеди химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдериниң болгаш улус ажыл-агыйынга химия продуктуларын база материалдарны калбаа-биле ажыглаарының кайы хире онза ужур-дузалыын үнелеп көрүп турарын ол чорук көргүзүп турардыр.

СЭКП ТК-ның май Пленумунуң (1958 чылда) соолүнде республикада химия үлетпүрүнүң продукциязының хемчээли ийи катап ажыг, а синтетиктиг смоланы болгаш пластиктиг массаларны үндүрери тос катап өскен. Улуг химияның гигантызы — Кироваканның эрткен чылда ажыглалга киирген синтетиктиг волокно заводунуң анылк коллективи алган социалистиг хүлээлгелерин алдарлыы-биле күүседип, декабрь 9-та чыл планын дооскан болгаш чуртка муң-муң тонна бедик шынарлыг ацетат торгуну берген. Республиканың химия үлетпүрү продукцияның 126 хевирлерин, оон иштинде хлорпрен каучукту болгаш азот чемишчидилгелерни, автодугуйларны болгаш резин-техниктиг кылыгларны, ацетилцеллюлёзаны болгаш кылымал волокноларны, полихлорвинил кылыгларны, будуктарны болгаш өске-даа дыка хөй кылыгларны бүдүрерин шиңгээдип алган болгаш ам бүдүрүп үндүрүп турар. Ам үеде химияның бүдүрүлгелери бүгү 1950 чылда берип турганы хире продукцияны бүдүн чартык айда бүдүрүп үндүрүп турар апарган.

Чеди чылдың эрткен беш чылдарының дургузунда Арменияның химия үлетпүрүнге чүгле сан талазы-биле эвес, харын база шынар талазы-биле улуг өскерилгелер болгулаан. Эртемденнер болгаш тускай эртемниглер бүдүрүлгениң мурнакчылары-биле чогаадыкчы кады ажылдап тургаш, күчүлерни болгаш тус черниң чиг-эдин ажыктыг ажыглаар, бүдүрүлге чорудулгаларының автоматизациязын болгаш технологиязын сайзыраңгайжыдар, чаа техниканы нептередир, амгы үениң үнелиг химия продуктуларын бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алыр талазы-биле хөй чүүлдерни кылганнар. Бо бүгү болза, хөй капитал чарыгдалдар чокка продукцияны үндүрерин дыка көвүдедир болгаш шынарын экижидер арганы берген.

Республиканың химия үлетпүрүнде чаа угланыышкын болза, гербицидтерниң бүдүрүлгези болур. Оларны бүдүрүп үндүрерин химияның кол бүдүрүлгези — Киров аттыг завод эрткен чылда эгелээн болгаш синтетиктиг каучукту бүдүрериниң ийи дугаар чергелиг продуктуларын ажыглаарының баазазынга үндезилээш, ону чорудуп турар. Келир чылда ол-ла завод Карадагның бойдус газындан ацетиленни бүдүрүп үндүрерин эгелээр.

Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң чугула курлавыры болза, Арменияның даг породалары болуп турар. Ереванның эртем-шинчилел институту нефелин селитраларны комплексилиг ажылдап кылырының технологтуг схемазын ажылдап кылган. Бо схеманы ёзугаар тудуп турар Розданның даг-химия комбинады эн улуг бүдүрүлге болган турар болгаш анаа үнелиг элээн хөй химия продуктуларын, оон иштинде селикат натрийни бүдүрүп үндүрер апаар, селикатты синтетиктиг бүдүмелдерни бүдүреринге хөйү-биле ажыглап турар болгай. Селикат натрийни бүдүрүп үндүрер чорук, чүс-чүс муң тонна үнүш үзүн камнап алыр арганы бээр. Оон өске ереванит деп адаар химия продукт бедик шынарлыг оптиктиг шилди база улустуң хереглелиниң өске-даа кылыгларын алыр арганы берип турар. Поливинол спирттен винола хевирниң синтетиктиг волокноларының бүдүрерин эн чоокку үеде организастаарынга бүгү аргалар база бар болуп турар.

Химияның ажыглалга киирер бүдүрүлгелеринге хереглээр технологтуг дериглени дээре четчелээриниң болгаш чедирип бээрин организастаарының эргежок чугулазынче планнаар органнарның кичээнгейин эш Заробян көрүндүрген.

Минералдыг чемишчидилгелерни эн ажыктыг ажыглаарының суггаттыг черлериниң шөлүн калбартырының болгаш өске-даа хемчеглериниң ачызында 1970 чылда Армения тараа, эът болгаш сүт бүдүрерин ийи катап көвүдедип шыдаар дээрзин эш Заробян саналының түңнелинде чугаалаан.

ССРЭ-ниң Күрпланының чанында химия болгаш нефть машиналарының тудуунуң күрүне комитединиң даргазы **Л. А. Костандов** санал берген. Партияның Төп Комитединиң май Пленумунуң шиитпирлерин боттандырын турарының чорудулгазында химия үлетпүрүнге, ол ышкаш химияның машина тудуунга чүгле сан талазының эвес, харын-даа шынар талазының дыка өскерилгелери болгулаан деп, ол чугаалаан. Химия бүдүрүлгелериниң бүгү-ле янзы-янзы хевирлериниң технологиязы бөгүн бисте бар. Дериглериң элээн каш чүс чаа хевирлерин бүдүрүп үндүрерин бистиң машина тургузукчуларывыс шиңгээдип алган. Бистиң химия үлетпүрүвүстү делегейде мурнакчы туруштарже кыска хуусаада үндүреринге бистер ам дыка улуу-биле белеткеттинген бис.

Партия ТК-зының май Пленумунуң соонда биске химия дериглерин бүдүрүп үндүрери 2,7 катап көвүдээн, машина тудуунуң эртемшинчилел, конструктор баазазы улам ыңай хөгжээн. Бистиң эртемденнеривис, конструкторларывыс чаа дериглериниң, приборларның, арматураның муң ажыг чаа хевирлерин чогаадып кылган.

Ажылдап турар заводтарны калбартырын болгаш чаарты тургузарын ийи, улуг-ла дээрге, үш чылдар дургузунда доозарының болгаш элээн каш чаа заводтарның тудуушкунун эгелээриниң аргазын берип турар эргежок чугула капитал салыышкыннарны химия, нефть үлетпүрүн болгаш машина тудуунуң олар-биле холушкак адырларын хөгжүдеринге ам үндүрүп берип турар.

Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң программазын чедиишкинниг күүседириниң аргазын берип турар, ажыглаар ужурлуг курлавырларны оратор санап чугаалаан. Ол курлавырлар чүдел дээрге, хамыктың мурнунда чаа техниканы бүдүрерин көвүдедиринде болгаш дериглериниң эн-не бүдүрүкчүлүг хевирлерин, эн-не интенсивтиг технологтуг схемаларны тургузарында болгаш шиңгээдип алырында болур деп, ол айыткан.

(Төнчүзү 2-ги арында).

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ АЖЫЛЫН ДООСКАН

★ ☆ ★ ★ ☆ ★

ПЛЕНУМНУҢ ДЕКАБРЬ 13-ТЕ ХУРАЛЫ

(Эгези 1-ги арында).

Станок болгаш өске-даа машина парыгын эзлчеглиг ажыглаарының коэффициентизи химия машиналарының тудуунуң бүдүрүлгелеринде ам-даа куду болуп турар. ССРЭ-ниң совнархозунуң «Союзхимкомплектизиниң» ажылын үндезини-биле өскерткен болгаш экижиткен турар ужурлуг дээрзин сөөлгү чылдарның ажылының дуржулгазы көргүзүп турар. Номенклатуралыг планнаашкынны чурумчудар чорук химия машиналарының тудуунуң бүдүрүлгелеринге бүдүрүлгени специализастаарын болгаш белеткээрин дыка эки организастаарының аргазын берип турар, ол чоруктуң күсели-биле чуртка дериглелер бүдүрүп үндүрерин бети дээрге-ле 15—20 хуу көвүдедип болур.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерге химия дериглерин бүдүрүп үндүрерин көвүдедири-биле чергелештир, чаа заводтарны тудуп тургузар керек деп, эш Костандов уламчылаан. Химия дериглерин бүдүреринге машина тудуунуң өске адырларының элээн каш заводтарын шилчитсе чогуур деп, бистер санан турар бис. Ажылдарны шын организастаар, чагыгларны чогуур үезинде таарыштыр хуваар болза, машина тудуунуң өске адырларын киириштиреринин күсели-биле химия үлетпүрүн дериглер-биле хандырарынга ийи — үш чылдар бүрүнгаар дыка улуг дузаламчыны көргүзүп, а химия машиналарының тудуушкунунга — технологияны болбаазырангайжыдарынга болгаш техниктиг деңнелди бедидеринге дузалап болур.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирин удуртулга болдурбушаан, машина тудугжулары аажок улуг сорулганы — химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдеринге төлептиг салыышкынын киирерлер деп, эш Костандов түннелинде чугаалаан.

Грузия ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Г. Д. Джавахишвили** санал берген. СЭКП ТК-ның май Пленуму республикага химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң эгезин салган деп, оратор чугаалаан. Бо чылын Руставиниң азот-тук заводунга азоттуг кислота, аммиак болгаш аммиак селитразы бүдүрер талазы-биле немелде күчүлерни ажыглалга киирген. Ол чорук азоттуг чемишчидилгелерни бүдүрерин дыка көвүдедиринин аргазын берген.

Капролактам бүдүрүп үндүрер цехтериниң комплексизин ажыглалга киирер талазы-биле тудуг-монтаж ажылдары СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажыттынарынга чедир доозулган, он-он тонна баштайгы продукцияны берген. Ам технологтуг чорудулганы болбаазырангайжыдып шиңгээдип ап турар. Синтетиктиг волокно заводунуң дуржулга кылыр бүдүрүлгезин, мышьяктыг препараттар цеги ажыглалга кирген. Чес купорозун белеткээрин көвүдеткен турар. Улуг химияның объектилерин, ылангыя Рустави хоорайда синтетиктиг волокнонуң улуг заводун доктааткан хуусааларда ажыглалга киирер дээш, бистиң тудугжуларывыс болгаш химиктеривис бүгү-ле чүүлдерни кылыр. Ол заводту ажыглалга киирерге, республикага химия үлетпүрүнүн чаа адыры тургустунган турар, ук адыр Закавказьениң пос-таавы үлетпүрүн улам ынай хөгжүдеринге чугула рольду ойнаар.

Чаа бүдүрүлгелерни тургусканының болгаш ажылдап турар бүдүрүлгелерни калбартканының түннелинде Грузияның химия үлетпүрүнүн ниити продукциязы 1958 чыл-биле деңнээрге 1965 чылда дорт ажыг катап көвүдээр. Үлетпүрүнүн ол эң-не депшилгелиг адырын 1966—1970 чылдарда улам ынай хөгжүдериниң талазы-биле саналдарны белеткээн бис. Бойдус газын, нефть болбаазырадып турар үлетпүрүнүн газын, Руставиниң металлургия заводунуң кокс газын улуу-биле ажыглаан турар. Бедик агротехникага үндезилээш, көдээ ажыл-агыйны химижидери дээрге, бистиң республикавыска хамыктын мурнунда шайны, цитрустарны, таапкыны, виноградты, эфир үстүг болгаш кат-чимистиг культураларны бүдүрерин дыка көвүдедири болур. Ол бүгү культуралар, ылангыя шай болгаш цитрустар минералдыг чемишчидилгелерниң улуг нормаларын негеп турар. Чижээ, шайның чаагай дүжүдүн алыр төлээде, гектар чер бүрүзүнге 25 центнер чемишчидилгелерни төгери эргежок чугула, оон иштинде 70 хуузу азоттуг чемишчидилгелер болур.

Субтропиктериниң байдалдарынга чемишчидилгелер аажок улуг үретүннелди берип турар. Бистиң республикавыстың колхозтарының болгаш совхозтарының дуржулгазы ол дугайын тодаргай чугаалап турар. Минералдыг чемишчидилгелер чокта бистер шай плантацияларынга гектар черден чүгле 10—12 центнер сорттуг бүрүлерни ап турган бис. Чемишчидилгелер-биле бүрүн хандыргаш, эргежок чугула агротехниктиг хемчеглерни чорударга, ажыл-агыйларга шайның дүжүдү гектар черден 40 центнер, а оларның чамдыктарынга — 50—70 центнер-даа чедип турар.

Кол-кол техниктиг культураларны хөгжүдеринге когарал болдурбазы-биле тараа, ылангыя кызыл-тас болгаш кукуруза бүдүрерин көвүдедириниң бүгү-ле болдунар аргаларын ажыглаар деп төлевилээн бис. Бо угланыышкынга баштайгы базым бо чылын кылдынган, Грузияның колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге 12 миллион пуд ажыг тарааны саткан.

Бистиң байдалывыска кызыл-тасты, ылангыя «Безостая-1» деп сорттуг чажар черге чемишчидилгелерни бүрүн нормазы-биле төгер болза, сугаттыг черлерге 45—50 болгаш оон-даа хөй центнер магадылаттынган дүжүттү ап болур. Бистер сугаттыг черлерниң шөлүн дыка калбартыр, минералдыг чемишчидилгелерни мергежилдиг ажыглаар болгаш аңаа үндезилээш, республикага тараа бүдүрерин бистиң бо чылын алганывыс 43 миллион пудка удур, 1970 чылда 100—110 миллион пуд чедирер бодап турар бис.

Грузияның ажылчы чоннары боттарының бүгү күштерин болгаш энергиязын бистиң чуртувусту химижидериниң улуг программазын амыдыралга боттандырары дээш демиселге бээрлер деп, эш Джавахишвили чугаалаан.

Партияның чорутканы, улус ажыл-агыйын эргелен башкарарын чаарты тургускан чорук аажок улуг материалдыг курлавырларны эң-не долузу-биле ажыглаарынга, оон иштинде химияны көдээ ажыл-агыйга калбаа-биле хереглээринге идиглиг болуп турар деп, партияның Москва көдээ область комитединиң бирги секретары **В. И. Конотоп** чугаалаан.

Ногаа, картофель, сүт бүдүрер болгаш куш ажылдыг специализастаттынган улуг совхозтарны обласка Н. С. Хрущевтуң эгелекчи чоруу-биле тургускан. Сөөлгү чылдарның дургузунда аңаа 20 муң гектар ажыг үнүш-дүжүткүр черлерни шиңгээдип алган. 21,5 муң гектар шөлге суггарылга четкизин тургускан. Бо чылын агаар-бойдустун байдалы таарымча чок турза-даа, областың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери күрүнеге тараа, картофель болгаш эът садарының чыл планнарын күүсеткен.

Ынчалза-даа колхозтарда болгаш совхозтарда бар болуп турар улуг аргаларны болгаш курлавырларны ам-даа ыракта чедир ажыглавайн турар дээрзин бистер эки билип турар бис деп, оратор уламчылаан. Бистиң ажыл-агыйларывыс дыка хөй картофельди, ногааларны болгаш өске-даа продуктуларны бүдүрер ужурлуг болгаш бүдүрүп шыдаар-даа. Минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин шапкыны-биле көвүдедир чорук бистиң мурнувуска делгем перспективаларны ажыдып, бүгү культураларның дүжүттүүн дыка көдүрериниң аргазын берип турар. Чижээ, бир эвес бистер ам гектар черден ортумаа-биле тараа культураларның 10 центнер дүжүдүн ап турар болзувусса, ынчаарга гектар черге 5—6 центнер минералдыг чемишчидилгелерни төгер болза, бистиң черлеривис гектардан 20—25 центнерни берип болур. «Горки Ленинские», Горький аттыг колхоз болгаш өскедая ол ышкаш ындыг ажыл-агыйлар элээн каш чылдарның дургузунда ону бадыткан келген. Обласка ниитизи-биле шак ындыг дүжүттерни чедип алыр болза, колхозтар болгаш совхозтар малдың баш санын хууда чеми-биле хандырып шыдаар.

Ногааларның болгаш картофельдиң дүжүттүүн бедидер чорук бистиң обласка онза ужур-дузалыг болуп турар деп, В. И. Конотоп чугаалаан. «Большевик» совхоз сөөлгү үш чылдарда тараан гектар черге 6—8 центнер минералдыг чемишчидилгелерни, оон иштинде 4—6 центнер азоттуг чемишчидилгелерни төккеш, ортумаа-биле гектар черден 400 — 450 тонна ногааларны ап турар. Бир эвес чемишчидилгениң шак ындыг нормаларын 24 муң гектар бүгү шөлге төп шыдаар болзувусса, чыл бүрүде-ле 650—700 тонна ногааларны бүдүрер апаар-дыр бис. Ол картофельге база-ла хамааржыр, ону бүдүрерин бистер 1300 муң тонна чедирип болур бис.

Ынчалза-даа совхозтарга болгаш колхозтарга бүгү организакчы ажылды экижидип, чер ажылының культуразының ниити деңнелин бедидер болза, чүгле ынчан ол бүгү сорулгаларны күүседип болур деп, оратор онзалап демдеглээн. Областың партия организациязы ам бодунуң кол кичээнгейин чогум-на аңаа мөөңнеп турар.

Областың специализастаттынган совхозтары келир чылдың төнчүзүнден соңгаар чыл бүрүде 200 муң тонна аммиак суун алыр деп В. И. Конотоп чугаалаан. Бо чемишчидилгени ажыглаар талазы-биле бисте боттуг дуржулга чедип алдынган. 2—2,5 центнер аммиак суу (40—50 килограмм азот) гектар черниң хорзунүнге киргенде тараа культураларының га бүрүзүнден 8—9 центнер, картофельдиң—30 центнер чедир немелде дүжүдүн бээрин алдынган түннелдер бадыткан турар. Аммиак суунда бир центнер азот аммиак селитразынга бодаарга 2—3 катап чиик өртектиг.

Суук чемишчидилгелерниң экономиктиг ажыктыының калбак бүдүрүлге хыналдазын областың ажыл-агыйларынга чорударын оратор саналдыг, ол чорук суук чемишчидилгелерни моон соңгаар шын ажыглаар арганы бээр дээрзин демдеглээн.

Көдээниң ажыл-ишчилери химияже улуг ынаныжып салып турар деп, Таджикистанның Компартиязының Төп Комитединиң бирги секретары **Д. Расулов** чугаалаан. Эң чугула сорулгаларның бирээзи кылдыр партияның көдүрүп үндүргени көдээ ажыл-агыйны шапкын хөгжүдериниң айтырыы—ол дээрге, хамыктың мурнунда химижидилгениң айтырыыдыр.

Таджикистанда хөвеңниң дүжүдүнарын волокнолуг сорттарны катай алырга гектардан-на ортумаа-биле ам 24,1 центнер болуп турарын оратор айыткан. Ынчалзажок хөвең дүжүдүн 30 центнер чедир бедидип болур. Хөвең ажылының хөй мастерлери минералдыг чемишчидилгелерни болгаш үнүш камгалаар химиктиг чүүлдерни ажыглап, агротехниканы соксаал чокка бедитпишаан, гектардан 40 центнер дүжүттү чыл бүрүде ап турар.

Шак ындыг бедик дүжүттү массалыг болдурар — мындыг сорулганы бодувустун мурнувуска салып алган бис деп, эш Расулов медеглээн.

Партия Төп Комитединиң, эш Н. С. Хрущевтуң айтыышкынын күүсетпишаан, тарааны бүдүрерин, ылангыя суггаттыг черлерге көвүдедип болурунуң аргаларын тодаргай өөренип көрген бис, ынчаарга суггаттыг черлерге минералдыг чемишчидилгелерни четчири-биле ажыглап тургаш, тараа культураларының гектар бүрүзүнден 60—70 болгаш оон-даа хөй дүжүттү черле ап болур. Таджикистанның колхозтары болгаш совхозтары тарааны бүдүрерин ийи катап, харын-даа үш катап көвүдедип, ону 1970 чылга чедир 35—40 миллион пуд кылдыр бүдүрүп шыдаарын санаашкыннар бадыткап турар.

Таджикистанда амдыызында химия үлетпүрү чок, ынчалзажок ону сайзырадырынга кайгамчык улуг аргаларның барын эш Расулов демдеглээн. Республикада байлак гидроэнергетиктиг курлавырлар, шинчилеттинген даг дузунуң арбын черлери, чугай, коксталыр хөмүр даш болгаш өске-даа казар байлактар бар. Химияның элээн каш улуг бүдүрүлгелерин чоокку чылдарда тургузары улус ажыл-агый планында көрдүнген. Вахштың азот-тук заводу эң баштайгы бүдүрүлге чери болур, оон тудуунче бо чылын эгелеп кирген. Таджикистанның электрохимия комбинады ийиги улуг бүдүрүлге чери болур, оон тудуун амгы чеди чылда эгелээри көрдүнүп турар. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң улуг ужур-дузалыын Таджикистанның ажылчы чоннары кончуг эки билип турар болгаш чаа химия бүдүрүлгелерин тудар база продукция бүдүрерин көвүдедир талазы-биле партияның, чазактың даалгаларын долдур база ажыр күүседир дээш боттарының бүгү-ле күжүн харам чокка бээрлер деп, оратор медеглээн.

Таджикистанга күчүлүг энергетика баазазын тургузар айтырыгны эш Расулов база чугаалаан. 2,7 миллион киловатт күчүлүг Нурек ГЭС-тин дериишкини кончуг чугула тудуг болуп турар деп, ол айыткан. Ол ГЭС-ти ажыглалга киирер чорук республиканың бүдүрүкчү күштерин улам ынай хөгжүдеринге эгени салыр, химия үлетпүрүнүн эң улуг бүдүрүлгелерин тургузарынга аргаларны көвүдедир апаар.

Бистиң хөй националдыг Төрээн чуртувустуң улустарының экономиказын болгаш культуразын өстүрер дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салыышкынынга таджик улус чүткүлдүг күш-ажылы-биле харыылап, коммунистиг тургузуушкунунуң өндүр-чаагай планнарын амыдыралга чедиишкинниг күүседирлер деп, эш Расулов бодунуң саналының түннелинде чугаалаан.

Химияны хөгжүдериниң делгем программазы бистерге, пос-таавычыларга база дорт хамааржыр деп, Дарницкиниң торгу комбинадының директору **Г. Н. Ещенко** чугаалаан. Бистиң комбинадывыс химия волокноларындан пос-таавыны 15 чылдарның дургузунда кылып келген.

Коллективтиң хөй муң мурнакчы ажылчыннары—сыныш чок тура-соруктуг кижилер, чаа-чаа эгелээшкиннерниң инициаторлары пос-таавы бүдүрерин көвүдедип, продукцияның шынарын бедидерин чедип ап турарлар. Бо чылын пландан ажыр бир миллион хире рубль өртектиг хөй чүс муң метр пөстү комбинаттың коллективи бүдүрүп үндүрген. Продукцияның сорттуг чоруу бедээн, ассортиментизи калбарып турар. «Дарничанка» деп фирма-магазин киевчилерниң улуг макталын чаалап алганы билдингир болгай, бистиң бүдүрүп үндүрүп турар продукциявыстың бүгү-ле хевирлериниң дугайында үнелеп көрүүшкүннерни алыр талазы-биле биске ол магазин дузалап турар. Комбинаттың бүдүрүлге марказы улуг нуруузунда эки шынарның идегелдиг магадылалы болуп турар. Ынчалзажок чедип алдынган чүүлдерге бөгүн оожурган болбас ужурлуг бис.

Ийиги эзлчегниң тудуунче комбинат 1959 чылда эгелеп кирген деп, ол чугаалаан. Чаа бүдүрүлге шөлдеринге хөй чүс станоктарны тургузуп, ажыглалга киирер болгаш продукцияның чылда хөй миллион метр пөстерге немей өзүлдезин чедип алыр ужурлуг бис. Ындыг болза-даа капитал тудуунга киирер кылдыр тускайлап берген хөренгилер бүдүрүлге шөлдериниң планнаттынган немей калбарыышкынын хандырып шыдавайн турар.

Бистиң пөстеривистиң эң-не быжыг болуп турары бүгү кижилерге билдингир болгай. Ынчалзажок будуушкуннуң болгаш каасталганың өңгүрү чамдыкта четпес болгулаары хомуданчыг-дыр. Бо дугайын садып алыкчы база кончуг эки билип турар. Пөстерниң даштыкы хевирин экижидер төлээде, кончуг хөй чүүлдерни чүгле пос-таавычылар эвес, харын-даа химиктер болгаш машина тудукчулары база кылыр ужурлуг. Кылымал волокно заводтарының продукция бүдүрерин көвүдедип турары кончуг-ла эки-дир, ынчалзажок ол заводтарның ажылдакчылары биске берип турар чиг-эдиниң ассортиментизинче-даа, шынарынче-даа кичээнгейни улгаттырып көрзүннер.

Будуп каастаар чаа дериглер-биле бистиң бүдүрүлгелеривисти хандырбаан шаанда химия волокноларын, бирги эзлчегде синтетиктиг волокноларны катап болбаазырадып кылыры чедип алдынмас.

Бистиң комбинатта ам-даа хөй четпестер бар, бар курлавырларны чедир ажыглаваан, деп эш Ещенко айыткан. Совет кижиниң соксаал чокка өзүп турар негелделерин хандырарынга чараш, эки шынарлыг пөстерни бүдүрерин көвүдедир дээш, комбинаттың партия организациязы, бүгү коллективи бодунуң күжүн болгаш билиглерин бүрүн угландырарлар.

Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп илеткелиниң талазы-биле саналдарны кызыгаарлаар дугайында шиитпирин Г. Н. Ещенконун саналының сөөлүнде Пленум хүлээп алган.

• • •

Олурушканнарның чүректин хапызындан чылыы-биле уткааны СЭКП Төп Комитединиң Бирги секретары болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш **Н. С. Хрущев** Пленумнуң кежээки хуралынга түннел чүве чугаалаан. Кремльдиң Съездилер Ордузунуң кончуг делгем залынга чыылган Пленумнуң хөй муң киржикчилери эш Н. С. Хрущевтуң тодаргай, өткүт чугаазын кайгамчык улуг кичээнгей-биле дыңнаанар. Оон чугаазын диңмиттиг, үр адыш часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа үзе кирип турган.

Эш Н. С. Хрущевтуң «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң көдүрүлүшкүнүнүн болгаш чоннуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп илеткелиниң талазы-биле доктаалды Пленум бир эпсеткилдиг хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Пленуму организастыг айтырыгларны база чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Пленуму бодунуң ажылын дооскан.

(СЭТА).

ЛЕНИНГРАД. Пөс-таавы болгаш чиик үлетпүрүнүң Ленинградта С. М. Киров аттыг институдунуң лабораториязынга пөливинилдиг спиртке болгаш полиакрилнитрилге үндезилээш, волокнонуң чаа хевирин — бензалонну алган. Ол волокно винолдуң аңаа волокнозунга бодаарга элээн каш онзагай чүүлдерлиг болгаш артык шынарларлыг болуп турар. Бензалон деп волокно өттүр чүве көстүп турар, эзлгир-, чымчак болгаш изиг-соокка быжыг. Ону дук-биле холуп турган кылырга, кончуг быжыг пөс-таавыны алырының болдунар аргазын берип турар.

ЧУРУКТА: профессор А. И. Меос (солагай талазында) биле бензалон деп волокнону тургускан эртем ажылдакчызы П. Е. Шиманский чаа волокнонуң хевирлерин көрүп турлар.

Фото **П. ФЕДОТОВТУУ** СЭТА-ның фотохрониказы.

СЭТА-ның дыңнадыы

„КОСМОС-23" УЖУДУУШКУНДА

1963 чылдың декабрь 13-те Черниң «Космос-23» деп кылымал спутнигиниң эзлчеглиг салып үндүрүүшкүнүн Совет Эвилелинге боттандырган.

1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлааны программа-биле дүүштүр космос делгеминиң шинчилелдерин үргүлчүлээринге көрдүнген эртем аппаратуразын спутникте тургускан.

Спутникти дараазында параметрлер-биле орбитаже үндүрген:

— Черни долганырының эге үези—92,9 минута;

— Черниң кырындан эң ырак эртериниң хемчээли (апогейинге)—613 километр;

— Черге эң-не чоок эртериниң (перигейинге)—240 километр;

— орбитаның экваторже ийленчээниң булуңу — 49 градус.

Эртем аппаратуразындан аңгыда спутникте бар чүүлдер болза:

— 20,005 мегагерц частотага ажылдап чоруур радио дамчыдыкчызы;

— орбитаның элементилерин ылаптыг хемчээр радио системазы;

— приборларның болгаш аппаратураның ажылының дугайында медээлерни Черже дамчыдар радиотелеметриктиг система.

Спутникте тургускан аппаратура чогумчалыг ажылдап чоруур.

Таарыштырылга-саналга төвү кээп турар информацияны ажылдап кылып турар.

Ак-Довурактың онза чугула тудуундан

Сагыш-сеткилди болгаш ажыл-херекти—чаңгыс эчис сорулгага чагыртыр

Республиканың кол чаа тудуунда байдалды шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп көрүп, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бирги эзлчээниң бүгү объектилеринге тудуг-монтаж ажылдарын чогуур хуусаазында доозарынга шаптыктарны ажып эртериниң оруктарын ажылдап кылыр дээш, Ак-Довуракта партия организациязының коммунистери боттарының хуралынга чыглып келгеннер. Чуртка онза чугула бүдүрүлгениң тудуунда четпестериниң дугайында, ону доозар графигиниң хуусааларын үспейн чорударынга хөй санныг коллективтерге чүү чүве шаптыктап турарының дугайында ак-сеткилдиг, хайныышкынныг чугаалар бооп турган. Чүве чугаалаан бүгү кижилериниң саналының кол утказы—бүгү сагыш-сеткилди болгаш ажыл-херекти чаңгыс эчис сорулгага—фабриканы хуусаазында ажылдадыр дээш дужаарынга чагыртыры болуп турган.

Партияның XI область конференциязының түннелдери болгаш «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудугжуларының сорулгазының дугайында илеткелди хуралга үлетпүр парткомунуң секретары эш Коганков кылган. Күрүнениң чугула онаалдазын күүседиринге тудугжуларның болгаш монтажниктериниң чамдык чедиишкиннерин демдеглээш, илеткелчи коммунистериниң кол кичээнгейин «Тыва даг-дүгү тудугнуң» болгаш керээ ёзугаар тудуг кылып турар организацияларның күш-ажылга бедик темпилерин чедип алырынга шаптыктап турар шиитпирлеттиимээн айтырыгларже, четпестерже угландырган.

«Сибирьтехмонтаж» трестиң бүдүрүлге-техниктиг участогунуң начальниги эш Масагутовтуң саналы хайныышкынныг болган. Участоктуң монтажниктериниң ажылын багай деп билингеш, тудугжуларга холбаштыр монтажниктериниң чедир кылбаан чүүлдерин кылыр хемчеглерин «Сибирьтехмонтажтың» удуртулгазы алганын хуралга ол дыңнаткан. Участоктуң коллективиниң составында амгы үеде Сибирьниң чугула тудугларындан трестиң Ак-Довуракче чоруткан бедик мергежилдиг тускай эртемниглери немешкен, ам олар 200 хире кижи четкен. Оларны шуптузун дөрт участоктарга: үүрмектеп-сортировкалаар комплексиге, руда болгаш кургадылга складының корпузунда, кол корпуста, доозун арыглаар корпуста болгаш теплотрассада аңгылаан. Бүгү объектилерде белдирлерин монтажтаарын доозарының хуусааларын доктааткан, бүгү бригадаларга нарядтарны ниитизи-биле берген. Ооң-биле кады тудугну чагыг-биле кылдырып турар организация—«Тыва даг-дүгү» комбинаттың дирекция черниң ажылының шүшпең чоруун эш Масагутов шыңгыы шүгүмчүлээн. Бо хүнге чедир монтажниктерге 300 метр хоолайны, 30 тонна металлды бербээн, электрофильтриниң дериглерин бүрүнү-биле четчелевээн, быжыглаар материалдар четпейн турар.

Эш Галиахметов удурткан № 12 АТК-ның ажылын Чыргакы ыяш ажыл-агый участогунуң начальниги Чижик шыңгыы шүгүмчүлээн. Дилген материалдарга болгаш чазан кылган херекселдерге тудугнуң негелдезин ыяш болбаазырадыр завод белен ыяш чедишпес болганындан хандырып шыдавайн турар. Ынчаарга АТК тайгадан ыяш сөөртүрүнге херек 18—20 машиналарның чүгле 2—3-үн берип турар. Эзлчег санында-ла ийи кран, чүдүрүкчүлерниң ийи бригадазы машиналар манан, аңаа турар ужурга таваржын турар.

Ажылчын кижиниң күш-ажылчы хөөнү болгаш чедиишкиннери ооң амыдыралының эки тургустунганындан, культурлуг дыштанылгазындан кол хамааржыр дээрзи кымга-даа билдингир. Тудугнуң парткомун, постройкомну, комсомол комитедии болгаш «Тыва даг-дүгү тудугнуң» удуртукчуларын ажылчыннарның бүдүрүлгечи ажыл-херектериндеи аңгыда, амыдырал-чуртталгазынче эвээш кичээнгей салып турары дээш санал берген коммунистер кончуг шын шүгүмчүлээннер. Дыка хөй удуртукчуларның чүгле план күүседиринче сагыш салыр, кижи дугайында хүн бүрү сагыш салбас, амыдыралдың «үүрмек» айтырыгларын херекке албас чоруу кончуг четпес. Ниити чуртталга бажыңнарында шыдажыр аргажок: репродуктулар, ижер суг безин чок, столованга болгаш садыгларга эзлчегге бүдүн-бүдүн шактар иштинде туруп келир чоруктар бар.

СЭКП обкомунуң секретары эш Анкудинов хуралга делгереңгей санал берген. Чазактың айыткан хуусаазында комбинаттың бирги эзлчээн ажыглалга киирер дээш бар-ла күштерин харам чокка бээрниче бүгү тудугжуларны СЭКП обкомунуң мурнундан ол кыйгырган.

Атеистер чугаалажып тур

СЭКП ТК-ның чанында идеология комиссиязының чоокта болуп эрткен хуралынга партияның Төп Комитединиң июнь Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле чугула айтырыгларны идеология фронтузунуң хөй санныг ажылдакчыларының киржилгези-биле чугаалашкан болгай. Идеология комиссиязының хуралынга бир кол черни эзлеп турган айтырыг атеистиг пропаганда болган. Бо айтырыгны хандыр чугаалажып көөр, тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыр дээш, бистиң республиканың атеистери Кызыл хоорайга чыглып келген.

Республиканың атеистериниң баштайгы чөвүлел хуралы Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң хуралдаар залынга декабрь 13-те болган. СЭКП ТК-ның чанында идеология комиссиязының хуралының түннелдериниң болгаш республикада атеистиг пропаганданың байдалының база ону экижидер хемчеглерниң дугайында илеткелди СЭКП обкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизи эш Ю. Л. Аранчын кылган. Идеология комиссиязының хуралынга атеистиг пропаганда талазы-биле илеткелге болгаш санал-оналдарга болгулаан чугула, солун айтырыгларны илеткелчи тодаргай чугаалавышаан, бистиң республикада атеистиг пропаганданың ам үеде байдалын анализтеп, ажылчы чоннарның эртем-атеистиг кижизидилгезин улам күштелдирер талазы-биле боттуг хемчеглерни тодарадып чугаалаан.

Илеткел сөөлүнде атеист-пропагандистер, лекторлар болгаш агитаторлар санал-онал берип, боттарының ажылының дуржулгазын база чугаалааннар.

СЭКП Кызыл хооркомунуң идеология килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы эш Собольев бир дугаарында санал бергеш, хоорайда идеологтуг ажыл СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң сөөлүнден бээр элээн экижээн деп чугаалаан. Хоорайның Культура бажыңнары, клубтары болгаш агитпунктулары боттарының ажылын сегиткен, янзы-бүрү хемчеглерни, кежээлерни организастап турар. Бо талазы-биле Улуг-Хем ол чарыында Культура бажыңы, бирги АТК-ның, типографияның клубтары эки ажылдап турар. Атеистиг пропаганданы күштелдирер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылгаш, хоорайда боттандырып эгелээн. Ынчалза-даа бо хемчеглерге школаларның химия, физика, биология башкылары багай киржип турар.

Чүдүлгелиг кижилер-биле тус-тузунда ажылдаар чорук, оларның дугайында сагыш салыышкын атеистиг пропаганданы организастап турарывыста бир кол четпес чүүл болуп турар, бо талазы-биле частырыглардаа турган дээрзин эш Собольев демдеглээн.

Атеист-лектор эш О. Иргит бодунуң саналынга шажынга удур пропаганданың берип турар түннелдерин анализтээш, тода түннелдер амдаа эвээш дээрзин демдеглээн. Моон чылдагааны кижилер дугайында, ылаңгыя чүдүлгелиглерни шажын салдарындан чарып алыр дээш ёзулуг сагыш салыышкынның ам-даа четпейн турарында. Чамдык удуртукчулар чүдүлгелиг кижилерни коллективке кижизидериниң улуу кандыг-бир чылдагаан-биле ажылдан үндүрер чорук бар. Ол дээрге чүгле шажынчыларга чемиш берип турар дээрзин чижектер-биле көргүскен.

Үндезин чөннүң иштинде чүдүлгелиг чоруктун чылдагааннарын көөрге, кижилерниң качыгдалының, хереглелиниң дугайында багай сагыш салыышкындан үнүп турар таварылгалар эвээш эвес. Олар берге байдалга таварышкаш, ламаларга, хамнарга бүдүү барып турар. Ынчангаш бо талазы-биле медицина ажылдакчылары онза кичээнгейлиг болуру чугула деп, ол саналдаан.

Каа-Хем районнуң Сизим суурда библиотека эргелекчизи эш С. Феронова атеистиг ажылының дуржулгазын чугаалаан. Суурда атеист-агитаторларның болүүн тургускан. Олар чүдүлгелиглерниң бажыңнарынга барып, беседаларны кылып турар болгаш клубка лекцияларны, тускай кежээлерни организастап турар. Библиотека шугуму-биле эртем-атеистиг номнарны номчуурун чүдүлгелиг кижилерге сүмелеп, чамдык номнарны болгаш солунга үнген чүүлдерни олар-биле кады номчуп, чугаалажып көөрүн организастап турар. Ындыг ажылдарның түннелинде чүдүлгелиг кижилерниң байдалы өскерлип, профэвилел кежигүнүнге кирип ап, библиотекага, клубка кээп турар апаргылаан.

Ол районнуң Ильинка суурунда атеистерниң ажыл-херээн башкы эш Якименко чугаалаан. Ында атеист-агитаторлар лекциялар, кежээлер дээн ышкаш ниити хемчеглер-биле чергелештир, чүдүлгелиг кижилерниң тус бүрүзү-биле ажылды күштелдирген. 8 атеист-агитаторларны тус-тус участоктарда быжыглаан. Кол чүве атеистиг бөлүктүн ажылы чогуур түннелди берип турарында. Чамдык чүдүлгелиг кижилер хөй-ниитиниң хемчеглеринге киржип турар апарган, чүдүлгелиг өг-бүлелерниң аныяктары, уруглары комсомолга, пионерге кирип турар.

Атеистер школазы бодунуң өөредилгезин практиктиг хемчеглер-биле холбаштырып турарын чугаалааш, ол школага дуза көргүспейн турары дээш СЭКП-ниң Каа-Хем парткомун, «Билиг» ниитилелиниң район салбырын эш Якименко шүгүмчүлээн.

Чөвүлел хуралга облпрофчөвүлелдиң даргазы эш Т. Ч. Норбу, СЭКП обкомунуң лекторлар болүүнүң удуртукчузу эш А. Ф. Емельянов, Бай-Тайгадан келген атеист-лектор Ф. О. Сегленмей олар база санал берген.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери декабрь 14-те семинарга киржип, аңаа «Шажын дугайында хоойлужудулганы сагыыр талазы-биле контрольду күштелдирер дугайында», «Чүдүлгелиг кижилер-биле тус бүрү ажыл — шажынчы артыышкыннарга удур демиселдиң чугула чепсээ», «Бойдус эртем билиглерни пропагандалаары атеистиг ажылдың чугула кеззэ» деп лекцияларны дыңнаан болгаш семинарның түннелин үндүрген. Ооң сөөлүнде «Улуг амыдырал» деп аас журналынга база киришкеннер.

К. Тюпюр медицинаның эң баштайгы тыва кадрларының бирээзи. Амгы үеде ол Тываның эң ыраккы черлериниң бирээзи — Моңгун-Тайганың Мөген-Бүрендe эмнелге салбырын эргелекчилеп турар. Бодунуң кызымак чоруу-биле, кижилерге эптиг эәлдек аажы-чаңы-биле эш Тюпюр Мөген-Бүренниң малчыннарының хүндүткелин чедип алган. Ол малчыннарның аалдарынга бо-ла чеде берип, эмнелге дузазын кижилерге көргүзүп, медицина темазынга беседаларны кылып чоруур.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму эш К. Тюпюрну үр чылдар иштинде эк-сеткилдиг, кызымак ажылдааны дээш Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң хүндүлел бижин-биле шаңнаан.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Хендергениң аңчызы

Аң-өлүктү хөйнү белеткээрге, күрүнезинге-даа, аңчының бодунга-даа улуг ажыктыг. «Улуг-Хая» совхозтуң Хендерге салбырында Донгак Седип-оол — аңнырга ынак кижилерниң бирээзи. Бо чылдың чазынында Хедергениң Сайлыг-Хем унунга 5 бөрү оолдарын ол аңнап өлүрген.

Күзүн аңнаар сезону эгелээнде. Седип-оол аңчылар бригадазынга кирип алгаш, 5 кишти дужаар дээн хүлээлгезин күүсеткен болгаш 2 дилгини, 30 ажыг дииңни база өлүрген. Донгак чүгле бо чылын эвес, харын эрткен-даа чылдарның кышкы аңнаар сезонларында аңнап чоруп тургаш, элээн хөй аң-өлүк тывыжын белеткел черинге киирип турган.

Б. СЕРЕН.

АЖЫЛ-АГЫЙЛАРНЫҢ ЭКОНОМИКАЗЫН КӨДҮРЕР

Тес-Хем бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-агыйларында хоочураан хожудаңгай ажыл-агыйлар чок, ынчалза-даа оларның аразында бүдүрүлгениң кандыг-бир адыры каражалыг болгаш экономика талазы-биле өскелерден сула ажыл-агыйлар бар. Бистиң эргелел парткомнар-биле кады шак ындыг ажыл-агыйларга чамдык ажылдарны эш Н. С. Хрущевтуң бижиин ёзугаар чоруткан болгаш чорудуп турар. Ап турар хемчеглериниң иштинде бистер күш-ажылды организастаарынче болгаш ооң төлевирин, санын болгаш шынарын барымдаалап, шын тургузарынче улуг кичээнгей салып турар бис. Ол дээрге таварылга эвес. Ажыл-агыйларның тус-тус адырларындан чогуур хемчээлдиг орулганы албайн турарының болгаш чамдык таварылгаларда орулгаларның быжыг эвезиниң бир чылдагаапы бригадаларның болгаш эвеноларның, фермаларның болгаш салбырларның тургузуунда база күш-ажылдың төлевиринде улуг четпестерниң барындан болуп турар деп бистиң кылган экономиктиг анализтеривис көргүзүп турар.

Бо талазы-биле байдал Өвүрнүң «Коммунизмче орук» колхозунда болгаш «Тес-Хем» совхозта онза илереп турар. Ынчангаш, бир дугаарында бо ажыл-агыйларже кичээнгей салган бис.

АЖЫЛДЫҢ ТӨЛЕВИРИН ДОКТААДЫРДА ООҢ САНЫН БОЛГАШ ШЫНАРЫН ШЫҢГЫЫ БАРЫМДААЛААР

Өвүрнүң «Коммунизмче орук» колхозу сөөлгү ийи чылга чедир мурнакчы ажыл-агыйга санадып келген болза, ооң бээр ооң экономиказы элээн сулараан. 1963 чылда дүк садар планынга 13 тоннаны чедирбээн, саткан малдарның күш-деңгели куду болган. Чүгле бо ийи чүүлден колхоз бежен муң рубльдиң орулгазын чедир албас. Чер ажылы 1962 чылда каражалыг болган, а 1963 чылда кукурузадан өске культуралар шуут дүжүт бербээн. Мынчап барганының чылдагааны агаар-бойдустуң болгаш өске-даа чамдык чүүлдерден аңгыда, ажыл төлевирин доктаадырда улуг частырыгларның болгаш четпестериниң бар болганында.

Колхоз акша төлевиринче шилчип тургаш, төлевирин шын доктаадырының үндезини болур тариф четкизин (разрядтар төлевирин) бодунуң экономиказын барымдаалавайн тургускан. Бүгү-ле ажылдарны ылгал чокка бирги разрядты бир рубльге, алдыгы разрядты 2 рубльге доктаадып каан. Ол дээрге күш-хүнү турда колхозчуларның чедип алган төлевирин дыка кудулатканы ол, а механизастаан ажылдарны хол-биле кылыр болгаш мал ажылында ажылдардан ылгаваан, кылганының хемчээлин барымдаалаар ажылдарны шагын барымдаалаар ажылдардан база ылгаваан. Мындыг болурга херек кырында бригадирлер болгаш бухгалтерия ажылдакчылары ол тариф четкизин барымдаалавайн, чамдыкта совхозтарның төлевирин, чижээ, механизастаан ажылдарга, чамдыкта өске колхозтарның төлевирин, чижээ, мал ажылынга барымдаалап санап турар апарган. Ол дээрге 1962 чылдың төлевирин үзе санажырынга 1963 чылдың орулгазындан 22 муң рубльди алырынга чедирген. Ол-даа барыктыг дижик, а хойжу бригадаларны бот-орулга-чарылгага киирерде улуг частырыгны болдурган. Бригаданың шалын төлевирин ажылдарның разрядтарын барымдаалавайн, чижек-биле тургускан, хойжуларның кылып турган ажылдарының аар, чингин бодавайн, шуптузунга дөмей төлевир доктааткан. Шак ол деңнелге продукцияны хөйнү бүдүреринге хойжу бүрүзүнүн материалдыг сонуургалын кудулаткан. Дүк кыргылдазының кудулааны, хой семиртилгезиниң чогу болгаш чүс баш төрүүр хойдан-на чүгле 61 хураганны алганы—бо бүгүнүң бир чылдагааны ындыг деңнелгеден база болган дээрзинде частырыг чок.

Бо бүгүнү өөренип көргеш, эргелелдиң тускай эртемниглери колхозтуң удуртукчулары-биле болгаш саналга аппарады-биле кады **чаа төлевир системазын катап кылган:**

Бирээде, колхозтуң экономиказының четкен деңнелинге таарыштыр тариф четкизин чогааткан, ону кылырда совхозтарның тариф четкизин үндезин кылган. Бир-тээ, экономика ам дээрезинде сула болганда, совхозтарда хереглеттинип турар Тываның район коэффициентизин келир 1—2 чылдарда хереглевес, ол ышкаш совхозтарда хереглеттинип турар мал ажылында 15 хууну, чер ажылында 25 хууну ниити алган продукцияга эвес, а чүгле пландан ажыр алган продуктуларга хамаарыштырар.

Ийиде, бүгү ажылдарның разрядтарын, нормаларын, хүн төлевирин болгаш чаңгыстын өртээн чогааткан, ылаңгыя ол ажылдың эң харыысалгалыг кезээ—разряд болгаш норма доктаадырын кончуг быжырымчалыг кылган. Чижээ, мурнунда хойжуларның төлевири чаңгыс аай турган болза, ам төрүүр хойлар кадарчызының алыр ажыын дөрткү разрядка, ирттер кадарчызынын үшкү разрядка доктааткан. Нормаларны база ылгавырлаан, чижээ, нарын болгаш чартык нарын дүктүг төрүүр хойларны ажаар нормазы 200 баш, а бөдүүн болгаш чартык бөдүүн дүктүг хойларны—250 баш, сакманшиктерге норманы аңаа дүүштүр 40 болгаш 60 баш кылдыр ылгавырлаан.

Үште, немелде төлевирниң системазын чогааткан. Ол системаның бир онзагай чүүлү чүл дизе, хой ажылында немелде төлевирин, семиртилге дээш тыпсыр төлевирден аңгыда, чүгле хойжу бригадага тургусканы болур.

Дөртте, бүдүрүлге адырларының болгаш кезектериниң тургузуун эде тургускан. Хойжу бригадаларны улгаттырган. Ам Бора-Шайның мал ажылының комплексилиг бригадазындан аңгыда, колхозта ийи хойжу бригада, бир хову бригадазы, Хандагайтының бир-бир инекчи болгаш чылгычы бригадалары—шупту алды бүдүрүлге кезектери тургустунган. Мурнунда баштаар черге шуут чагыртып турган он хире өшкү коданнары ам хойжу бригадаларның составында киргилээн.

Беште, бригада санынга, ооң иштинде хову бригадазынга быжыглап берген черни, бүгү тудугларны, чепсек-херекселди болгаш техниканы акты ёзугаар хүлээткен. Бригада бүрүзүнге хозрасчёттуг чыл онаалгазын тывыскан. Аңаа көрдүнген чүүлдер болза: бригаданың составы; быжыглаан черлер (тарылга, сиген шөлдери, одарлар), тудуглар болгаш чепсек-херексел, ооң балансылыг өртээ болгаш бир чылда эленди төлевири; бригаданың шалын фондузу; бригаданың транспортка, техникага хереглээр болгаш өске-даа чарыгдалдары; дорт чарыгдалдар талазы-биле бригаданың продукциязының бот-үнези. Бо чүүлдер шупту каттышкаш бригаданың чыл иштинде онаалгазы болур. Мурнунда хойжу бригадаларда чылдың онаалгаларын база берип турган болза-даа, бригада санында тускай санны ажытпаан, оларның чарыгдалдарын ай болгаш квартал санында хынап турбаан, чүге дээрге сан дептери чок турган. Ам ындыг чорук узуткаттынар.

Алдыда, чер ажылы улуг каражалыг болуп турарын көргеш, ону орулгалыг кылырының хемчеглерин чогааткан. Ооң иштинде кол чүве суггарылга ажылын улуг кичээнгейге алганы болур. Колхозтуң бергедеп турар чүвези—сугнуң чедишпези болур. Ол хирезинде колхоз бо дугайты боттуг хемчеглерни албайн турган. Ам канчанганыл дизе, ноябрь бирден эгелээш тускай кижилерни тургускаш, бугалар дөстерин булуктады берген. Шөлдерге өдек төгерин организастаан. Эң чугула чүве болза хову ажылдарын кылыр кижилерниң составын доктаамал болдурганы болур. Оларның төлевирин дүжүттен хамаарыштыр кылган. Бора-Шай болгаш Мугур-Аксы деп черлерде 30 гектар черниң хараганын туруп, даштарын арыглаар деп шиитпирлээн. Ол ажылдарны хамаарышкан малчын бригадалар кылыр.

«Коммунизмче орук» колхозта бо ап чоруткан хемчеглер ажыл-херектиң чүгле эгези болур. Оларның чедишкинниг болуру моон соңгаарты организастыг ажылдардан хамааржыр. Төлевилээн хемчеглерни организастыг ажыл-биле быжыглап, оларны боттандырган соонда, колхозтуң экономиказы черле быжыгар. Чүгле 1964 чылда колхоз 300 ажыг муң рубль орулганы алыр ужурлуг (1963 чылда 250 муң).

БҮДҮРҮЛГЕ АДЫРЛАРЫН СПЕЦИАЛИЗАСТААРЫ—ЫЛАП ШЫН УГЛАНЫЫШКЫН

«Тес-Хем» совхоз бодунуң күрүне мурнунга хүлээлгелерни күүседир талазы-биле республикада мурнакчыларның бирээзи болуп турары билдингир болгай. Ынчалза-даа совхоз бодунда бар курлавырларны четче ажыглавайн турар болгаш ооң аргалары ам-даа улуг. 1962 чылда совхоз 225 муң рубльдиң арыг орулгазын киирер тургаш, чүгле 179 муңну киирген, чер ажылы 30 муң рубль каражалыг болган. Бо чылын чер ажылының каражазы 90 муң рубль чедип турар. Мындыг байдал-биле бүдүрүлге эргелели-даа, совхозтуң дирекциязы болгаш партия организациязы-даа тайбынчырап шыдашпас. Ынчангаш, эргелелдиң тускай эртемниглери биле совхозтуң активи ол ажыл-агыйның экономиказын көдүрериниң хемчеглерин ажылдап кылганнар.

Маңаа бир дугаарында хамааржыр чүве болза, **бүдүрүлге адырларын кандыг-бир тускай продукция бүдүреринге мергежидери болур.** Бо болза аңаа бир сагыш дагган чүве эвес, а маңаа совхозтуң салбырларының чер-хөрзүнүнүн болгаш агаар-бойдузунуң, ооң туржук, ажылчыннарның чаңчыккан мергежилиниң байдалын барымдаалаан. Ол дээрге ажыл-агыйның иштики специализациязы-дыр. Совхозта үш салбыр бар. Ооң Оруку-Шынаа салбыры хой, тебе болгаш чылгы ажылын сайзырадып, оларның продукциязын дужаар; Үстүү-Шынаа салбыр колдуунда аныяк бода мал өстүрүп, күрүнеге дужаар болгаш аныяк кыс малдарны өдержилгеге киирген, төрүүр чоокшулай бээрге, ам өске салбырга дужаар; ооң-биле кады хой ажылын база сайзырадыр; Берт-Даг салбыр колдуунда сүт-бараан фермаларының салбыры. Ында хой ажылы өске салбырлардан база тудак чок, ынчалза-даа кол продукция болза сүт бүдүрери болгаш бызааларны Үстүү-Шынаага дужаап бээри болур. Мал ажылын совхозка мынчаар специализастаан. Ынчалза-даа совхозтуң экономиказының сула болуп турарының чылдагааны мал ажылында эвес, хову ажылында деп үстүнде айыткан болгай. Ынчангаш бирги чергениң кичээнгейин эргелелдаа, совхоз-даа олче угландырган. Бо дугайты мындыг хемчеглер төлевилеттинген болгаш боттандыртының турар.

Бирээде, ук черниң хөрзүн болгаш агаар-бойдузунуң байдалынга таарыштыр тарылга шөлүнүн структуразын эде кылган, ылаңгыя 1963 чылдың дуржулгазындан алырга, чурттуң чинге-тараазы кончуг таарымчалыг болганын барымдаалааш, ооң шөлүн дөрт чүс гектарның орнунга 1500 гектар чедирер деп көрген. **Ийиде,** суггаттыг тарылганы 1964 чылда 800 гектар чедирер. **Үште,** хову ажылын бот-орулга-чарылгалыг ийи бригадаларга—бирээзин мал чеми белеткээр, бирээзин тараа культураларын өстүрер кылдыр тургускан. Оларның бүгү ажылының технологтуг карталарын агропаспорттарга үндезилээш кылып турар. Ук технологтуг карталарда агротехниканың мурнакчы аргалары көрдүнүп турар. Бо бүгү чүүлдерин боттандырар болза 1964 чылда чер ажылындан 19 муң рубльдиң арыг орулгазын ап болур.

Төлевилеттинген хемчеглер болза бүгү ажылдың чүгле эгези болгай. Ам сорулга болза бо хемчеглерни барымдаалап организастыг ажылдарны чорудары болур. Ооң аңгыда үстүнде ийи ажыл-агыйга чоруткан ажылдарның дуржулгазынга үндезилеп алгаш, өске ажыл-агыйларга ажылдарны база чорудар. Ынчангаш бистиң 1964 чылда сорулгавыс болза, орулга чок ажыл-агый адырлары турбазын чедип алыры болур.

С. СОНАМ,
Тес-Хем бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

Бүгү кичээнгейни—күш-ажылды шын организастаарынче болгаш ооң төлевирин шын тургузарынче

„СЕҢЭЭ БАГЫМ ЧОК, ОГЛУМ“

Редакцияга чагаа келген

Бо чагаада бижиттинген сөстер дээрге номнардан, чогаалдардан ушта бижиттинмээн, номчаан кижи бүрүзүнүң сеткилин доюлдуруп келир хире болза-даа, ону сөске чечен мерген кижи биживээн. Ол дээрге, ие кижиниң чүрээнден дамырланып үнгензиг одуруглар-дыр. Уян кижи ону номчааш, кырган ие-биле кады хөңнү баксырай бээр. Бо-дур, ол чагаа:

«Эргим редакция, мээң хомудалым үлежип, кыраан назынымда меңээ сүмеңер берип көрүңер? Мээң оглум Василий Давааевич Хөлчүк-оол, төрээш... азырап, кижи кылдыр чоннүң чоон оруунга үндүрүп каарымга, мени каггаш чорутка-ла он шаа чыл ажа берди. Күжүр оглумнуң чүгле сураан дыңнап чоруур салымныг кадай болдум. Ол бо үениң дургузунда Тес-Хем районнуң Нарын суурда Нам-оол дээр, адазы чаңгыс акызының аалынга чораан. Түреп чорааш азырап каан төлү каш чыл улаштыр караанга көзүлбеске, иези меңээ кончуг-ла берге-дир. Бодап келиримге, оглум ылбың чаш-ла хевээр караамга кестүп келир... Караам шийиптеримге хөрээм дапныжап келирдир. Эр хиндиктиг чүве өзе бергеш, кырган иезин эргип кээр боор деп чем эреп чораан мен. Ол хей манаашкын, хей идегел болган.

Нам, чазааның ажыл-албанын күүседип чоруур эр болганы — экидир! Меңээ ооң ажылдап алган акшатөгерии-даа херек чок. Мени күрүне азырап турар... Сени көрүксеп чор мен. Төрүп каан төлүм сеңээ багым чок, оглум — Хөлчүк!...»

* * *

Ядыы арат херээжен Нурсат Дембиреловна Саттың 64 чыл узун назылыг чурттаглазы бо хүннерде дег, даады-ла магалыг чаагай турбаан. Көшкүн амыдыралдың чаржынчыг оруун чурттап эрттирип, чайның изиинде, кыштың соогунда-даа самдар өгге уруг-дарын кижи кылып, доруктурар дээш кандыг түрегдел көрбээн дээрил! Көшкүп амыдыралдың улчумал оруу чаш ажы-төлдүг арат иеге чүден берге, бир черден өске черже көжери аңаа чүрекке дээп турган дег аарынчыг. Бөгүн совет күрүнениң кежиин четтирип, назылап кырааны дээш пенсия ап олурар кырган ие Сат, ол бүгү эрткен оруун угаан-медерелинден балап кааптарын дыка-ла күзээр. Ынчалза-даа оолдарының бирээзи ону сактырынче албадапкан...

Орук узун. Чайгы хүннүн изин, тыва кавайда чыпшыр шарааш, эзер мурнунда чаш уруун үнгерип алган, ооң шала чүгээрин аттың кокпаалдайында ушкарыпкан чортуп олурар иени-даа кээргевес. Сенек-Бажын бо ие та чеже катап ынчаар элеңнедип чортуп ашкан? Чортуп-чортуп келирге эзеңги тепкен буду-даа көжүп, кавай туткан холу-даа шылап келир. Ол бүгү-биле кады, Нурсаттың бо оглу өскелерден ыглап, аактыг болган. Бодалынга алзып могап чораан иени оглунуң дызылааш ыызы белиңнеш каапкан.

— Каям Сүттүг, дүже бер, оглум! Дүнманны кургаглап албас болза, хоржок боор. Бышты бээр болгай, чаш чүве. Орук ам-даа ырак — деп авазы соонда ушкарган оглунуң аттан дүжеринге бир холу-биле дузалашпышаан, чугаалаан. Дунааргай изигге шагзырап, төнмес-батпас орукка могааш, удуй бер чазып чораан бичин оол, билинместей берген буттары-биле ий черге дүжерде, аът адаапче кире бер часкап.

— Өршээ! Күжүр-ле оглумну! Аът-ла инек дег чааш болгаш ажырбады, дадайым!— деп, ие чугаалаңгаш аъдындан дүшкеш, кавайда оглун кургаглай берген... Хендергеге четкиже та чеже ынчаар дүжер ужурга таваржыр чүве! «Боларым-на кижилер болуп, менди-чаагай доруга берзе, меңээ чүү-даа херек чок ийин» деп ие бодангаш, могап-шылаанын безин уттуп, харын-даа ол өөрүшкүлүг бодалдан улам хүлүмзүрүүр...

— Канчап, мынчага иезин көрүксей бербес чүвел?

— Буруу-ла чорук-тур ийип, хм... Борта, чоокшулап келгеш амна баар-дыр дээн, база-ла чай алдынмас ийин — деп, ол далаш чок харыылай-дыр. Кызыл биле Шагаан-Арыг хоорайларның аразында машина оруу дээрге үс-биле чаап каанзыг, артында-ла асфальтылап каан. Ооң-биле кады, иезиниң чурттап турары Улуг-Хемниң Арыг-Бажынга чедир шуут Кызыл — Арыг-Бажы деп маршруттуг, тускай автобус база бар болгай. Ынчаарга ам чүү чүве моондактап турарыл? Василий Хөлчүк-оол совет хоойлу ёзугаар буруудавазын билир, шынап-ла кижиниң сеткил-чүрээнин кара даш дег ширини чоруу дээш шиидер аргажок. Ооң кырган иези оглундан материалдыг дуза негевейн турар, ону ооң чедирер аргазы-даа чок. Ынчалза-даа оглу төрээн иезин каап, уттупканы-биле ол, кижиге ыдыктыг — иениң ынакшылын хөме баскан.

Нурсат Дембиреловнаның Хөлчүк-оолдан улуг бир оглу «Улуг-Хая» совхозтуң ол-ла салбырында, ооң биче (чаңгыс кыс) уруу биче чаштар кижизидер ыдыктыг хүлээлгени күүседип, кырган иезин кагбайн чоруур. Хөлчүк-оолдан биче ийи оол база бар, улуг акызы болгаш аттажы болу берген, Василий Давааевич Шыңгыы — Бии-Хем районда партия ажылында. Назылап кыраан иениң өске уруг-дарыы ону кагбайн эргип келгилээр, а оларның аразында чүгле Василий Хөлчүк-оолдуң олуду хос болур, кээргенчиг кырган ие шыдажып, идегеп манап-ла олурар...

...Василий-биле үр-ле хөөрештивис. Ооң ажылдап турар черинде кижилер бир ээлчегде ажылдааш-ла —2—3 хонук дыштанып турар чурумнуг. Ол аразында безин Арыг-Бажынга чеде тудускаш кээп болур. Ол бүгүнү сагындыра-сагындыра келиримге, эң сөөлүнде кээп ол чугаалайдыр:

— Ам черле кырган иеге четпес болза, хоржогу-ла шын ийин!..

Ыяавыла чедер ужурлуг. Комсомолчу Хөлчүк-оол бодунуң сөзүнге аа болуп, иезиниң сеткилин моон соңгаар хомудатпас дээрзинге идегеп каары арткан.

О. НАМЧЫЛАК.

МОРАЛЬ ТЕМАЗЫНГА

Нурсат Дембиреловнаның ынчаардагы кавайлыг ыглаң оглу — ам чээрби беш харлыг, күдер-шыырак эр болган, Кызыл хоорайның милициязында ажылдап турар. Республика найысылалында Ленин кудумчузунуң бир ужунда кезек ыяш бажыңнар бар. Оларның бирээзи — 76 дугаар бажыңның № 1 квартиразында Василий Хөлчүк-оолдуң аныяк өг-бүлези чурттап турар. Маңаа кээп ажылдаа-ла ол ийи чыл чеде берген, боду ышкаш аныяк кыс-биле өгленип алганындан бээр база-ла чыл ашкан.

Василийни көрбээнден бээр он чыл ажа бээрге, кырган иези шыдажып чадааш, редакцияже чагаа бижээни ол-дур. Дириг кижиниң ажыын ажыыры чүден берге болгай, Василий!

Изигге шондуруп, соокка доңуп—түрегделдиң магазы-биле түреп чорааш азырап каан иезин каапканын, ооң аалынче ис баспастаанын ол аныяк кижи чөрчүвейн олурар.

— Тос харлыымда авам азыралындан үнген мен... Шеригге үш чыл болдум, Эрзин суурга шагдаалап, бир чыл ажыг ажылдааш, мында чедип келдим — деп, бодунуң дугайында ол кысказы-биле ынчаар чугаалаар.

Интеллигентилер чөвүлели

Башкылар, эмчилер, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери Ийи-Тал суурнуң интеллигентилер чөвүлелинде хаара туттунган. Ол чөвүлел планныг ажылдап турар, СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң доктаалын болгаш материалдарын чонга калбаа-биле таныштырар ажылды боттандырган. Интеллигентилер политчыры-дыышкынның өөредилгезинче чурттакчыларны хандыткан.

Клубка лекциялар, беседалар чоруттунуп турарындан аңгыда, агитаторлар бажың бүрүзүнге баргаш солуп номчулгазын, беседаларны чорудуп келген. Интеллигентилерниң инициативазы-биле 8-ке чедир класстарлыг кежээки школаны организастаан. Ында элээн хөй колхозчулар өөренип турар.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының кежээки университеди база ажыттынган, четверг санында-ла 120 кижи ында өөренип турар. Ооң өөредилгезинде механизаторлар, саапчылар, интеллигентилер дээш кымнарны чок дээр. Аңаа мал, чер ажылының, механизацияның болгаш оондаа өскелерниң дугайында лекциялар болгулаан. Интеллигентилер чөвүлелиниң даргазы В. Бавуу-Сүрүн болгаш ооң ыңай В. Дагбалдай, А. Оюн, кижи эмчизи Р. Кенден, мал эмчизи Н. Седен-Хуурак тайылбыр ажылын болгаш улус өөредилгезин кончуг идепкейлиг чорудуп турар.

М. БАЛЧЫЙ-ООЛ.
Улуг-Хем районнуң «Жданов» колхозунуң Ийи-Тал сууру.

Телевизорда—Тыва

Танывазы талыгыр чурттарже аян-чорук кылырындан кым ойталаар боор. Бистиң аравыста аян-чорук кылырынга инак кижилер көвей. Ынчангаш Москваның телевидение дамчыдылгазында «кино аян-чоруунуң клувунуң» көргүзүглери көрүкчүлериниң сонуургалын хаара тудуп турар.

Чоокта чаа ол клубка «Чер болгаш кижилер» деп киноальманах-биле кады Тываның каас-чараш бойдузунуң, ооң кайгамчык ажыл-ишчи кижилериниң дугайын көргүскен. Ол кинону Москваның кинематография институдунуң студентилери эрткен чайын Тывага аян-чорук кылып чорааш тырттырган. Кинода бистиң республикада туттунуп турар чуртта база бир улуг дээн даг-дүгү комбинадының тудуун көргүскен.

Сөөлгү үеде Тыва — аян-чорукчуларны, туристерни сонуургадып турар. Кызылчылар чылдың-на оларны хөйү-биле уткуп, хүлээп ап турар болгай. Ынчангаш аян-чорукчуларны республиканың төвү Кызыл хоорай-биле эки таныштырары-биле элээн ажылдарны чорудар болза эки. Тыва чоннуң амыдырал, чурттаглазын чугаалап турар лектория, ыяштан, даштан чазаан, даарап, хээлээн, чураан херекселдер садар черлер чогу черле четпес. Алдан-Маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейинге бо дугайында лекция, тайылбыр кылыр тускай специалист кижини тургузар болза дыка-ла таарымчалыг.

С. БАЙР.

Аныяк тракторист

«Элегес» совхозтуң тракторизи Оюн Күзен-оол чеди чыл бурунгаар, Кызылдың профессионал-техниктиг училищезин дооскаш, төрээн совхозунга ээп келген. Ол чедип алган билиин амыдыралга чөп ажыглавышаан, техника-биле холбашкан ажылдарга киржип эгелээн. Үр эвес ажылдап чорда, совхозтуң дирекциязы ону трактор бригадазынче чоруткан. Күзен-оол аңаа келгеш, чаа септеттинген тракторну хүлээп алгаш, ажылдап кирипкен.

Үр-даа болбаанда, мурнакчы механизаторнуң шалыпчы ажылын бригадир-даа демдеглеп, эш-өөрү-даа деткип чугаалажы берген. Совхозка ажылдап келгениниң үезинде ол, шынап-ла, аажок кызымак ажылдап, хүн нормазын ажыр күүседип келген. Эш Күзен-оол бо чылдың часкы тарылга үезинде база-ла мурнакчы ажылдап, хүн нормазын 130—140 хуу күүседип турган. Күскү аңгыс аңдарылгазының үезинде хүнде-ле 7 ганың орнунга 16—17 га черниң аңгызын аңдарбышаан, шупту 850 гага чедирген.

Мурнакчы тракторист амгы үеде тайгада ыяш сөөртүп турар. Ында база-ла ону кижи бүрүзү мактаар. Кандыг-даа үеде ооң трактору тура дүшпейн ажылдап келген. Механизатор шалыпчы эш Күзен-оол боду эки ажылдавышаан, аныяктарны трактористиң мергежилинге өөредип турар. Чижээ, ооң өөреткени Н. Артис-оол малчыннарның кыштагларынче сиген болгаш саваңны трактор-биле сөөртүп турар.

В. ШОЙЛАА.

САГЫШ САЛЫР ҮЕ КЕЛГЕН

Бистиң амыдыралывыска чаагай чоруктарны малчыннар кылып турар болгай. Партия болгаш чазак оларны дээш бүгү таланың сагыш салыышкынын илередип турар.

Ындыг турбуже, Бии-Хем районнуң «Кызыл-тараачын» колхозунуң Ээрбек участогунда малчыннарынче сагыш салыышкын партияның болгаш чазактың негелдезинге дүүшпейн турар. Хойжу Максим Бырылааның ооң көжүрген машина Кадыр-Өдек деп черде кыштагга 700 метр хире четпейн чорааш, чүгүн дүжүрүп каапкаш, ооң ыңай машина үнүп шыдавас дээш дедир аапкен. Малчыннар чаш уруглуг уруу-биле 5 кижи черниң черинге артып калган. Олар өөнүн эт-херекселин үш хонукта чүктеп, аргажып тургаш, кыштаанга арай деп чедирип алган. Ол үеде хат-шуурган база турган болганда, канчап доңуп түревес боор дээр силер.

Ээрбек участогунуң эргелекчизи эш Брюханов малчыннарның мындыг берге байдалга таварышканын билип тура-ла, та канчалзын-чоонзун дээнзиг, олче бичин-даа сагыш салбаан.

Берге байдалга таварышкан малчыннардан чүү болганыл? Хойжу Бырылааның кадайы эш Сенденмаа улуг дегдириишкинге таварышкан. 30 ажыг километр черден Бырылаа кадайы Сенденмааны Ээрбекке чедир шанактыг аът-биле эккелгеш, эш Брюхановка ужурашкаш:

— Кадайны дораан Кызыл эмчизинге чедирер деп, эмчи бижик берди, машинадан берип көрүңер, дарга—деп дилээн.

— Аарыг кижилер дажыглаар машина кайда боор. Дуу Кызыл кирер машина бар-дыр, ооң кырынга олурупкаш, чоктай бериңер—деп, дошкун доңгуну аажок чугаалаан. Ук аарыг кижи кара дүнеге чедир автобус манап тургаш, Кызылга кээп, эмнелгеге 13 хонук эмнеткеш, сегип үнген.

Бир эвес чонунун херээнге бердинген, чон дээш арын-нүүрүн бодаан удуртукчу болза, эш Брюханов мындыг сагыш-човангыр эвес чорукту кылбас ужурлуг турган. Моон ап көөрге, кижилер дээш сагыш салыышкын Брюхановта шуут чок-тур. Аарыг-аржык болурга, малчыннарга дуза чедирбес чорук чаңгыс бо удаа эвес деп, малчыннар чугаалажып турар.

БИИ-ХЕМНИҢ ПАРТКОМУ, РАЙКҮҮСКОМ БО АЙТЫРЫГНЫ КАНЧААР КӨРҮП ТУРАРЫЛ?

— Эмчивисти аныяк уруг дээр чораан, ооң арнын безин көрбээн бис. Ыраккы малчыннарже чүге ону чорутпайн турар чүве ийик?—деп, малчын Оюн хомудап чугаалады.

— Бистер дээрге кадыр-берт, ырак черде чурттап турар бис. Участоктуң эргелекчизи, партия организациязының секретары, агитатор болгаш сургакчы кээп, «кайы хире чурттап тур силер?»—деп айтырбазы хомуданчыг. Өөвүс оода кидис эвес, кара-саазын-биле кылып каан, чүгле от күжү-биле олурар бис. Оода ыяштап алырынга дуза чедирбес-тир — деп, хойжу Максим Бырылаа хомудап орар.

Эш Брюхановтуң кажарын чүү дээр, районнуң удуртукчулары, колхоз даргазы ийи-чаңгыс келген болза, оларны эки өглерлиг, бажыңнарлыг кижилерге чедирер, а багай өглүг, бажыңныг кижилерниң чанынче безин чагдатпас. Ынчангаш, ол келген «аалчылар» малчыннар эки чурттап турар-дыр дээш, сагыш амыр чоруй баарлар.

Оон ыңай ырак черде малчыннар ажыл төлевирин алыр дээш келирге, оларны бир, ийи хондур манадыр чоруктар база бар.

Бии-Хемниң партия комитеди, райкүүском Ээрбектиң малчыннарының амыдырал чурттаглазын экижидеринче угланган тодаргай хемчеглерни алыры негеттинип келген.

К. ХЕРТЕК.

Таңды районда «Межегей» совхозтуң малчыны Оюн-оол Сиириң кошкар кадарчызынга 5 чыл иштинде кызымак ажылдап турар. Назы-хары алдан чоокшулаза-даа, төрээн совхозунга хөй баш малды өстүрүп бээр дээш шудургу ажылдап, кадарган кошкарларын чыл санында семирти азыравышаан, менди кадагалап келген.

Малчын О. Сиириң чеди чылдың бешки чылында бир кошкарга онааштыр 6 кг дүктү кыргып алган. Ам келир чылын ол кошкар бүрүзүнден 7 кг дүктү алырын хүлээнгеш, мурнукузундан-даа шалыпчы ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Кошкар кадарчызы Оюн-оол Сиириң кошкарының бирээзин бөлүк хой аразында эккелген турары.

Сөзү болгаш фотозу М. СҮГЕ-МААДЫРНЫЫ.

Онза чугула гудугнуң кижилери

Чүткүлдүглер

2.

Даг-дүгү арыглаар фабрика биле электри станциязының аразында теплотрассаны тудуп турган ий чүве. Чер кырынга шуут ажык турар чоон хоорзаларның чыдар сыртыктарын казып каан онгарларга тургузуп тургулаан. Бир сыртыктың ажы тонна-биле санаттынар. Хоорзаларның узунун, диаметрининң улуун канчазыр. Ол бүгүнү кылыр, тургузар черинге чедирер болгай.

Даг ийи черге тура бир-ле дөш куду көөрүвүске, илчирбелиг трактордa кижи олурупкан, улуг диаметрлиг хоорзалар сыртыктарын демир аргамчы-биле баглаан, чудук төрепчилээн аътты кижи дег, дөштү өрү чиик сөөртүп өскеп олур.

Кончуг аяс әртен турган чүве. Чүгле, хаяа-хаяа әдир бүдүттар Ак-Довуракты онза чугула тудуун сонуургап, кедээзинден кылыйтып каап көөр дээнзиг, ужугун әрттип тургулаан. Ынчаарга демги трактор ның каргыраалаан чүве дег үнү хоорзалар тудуштуруп дунзаалаан электри-каднакчыларның шимээнибиле холужун турар. А ол аралында чәрби беш тоннаны чүктээр «МАЗ-тар» олар әртерге, база фабриканың кол бажыңының тудуундан эптекчилернің шимээни чаржалажын келирге, бир-ле магалыг болуп, янзыбүрү хөгжүн херекселдери каттыжып келгеш, чараш аянны күүседи бергензиг-даа.

Ол аялганы тудуп турарларның бирээзи демги ол трактор башкарган кижи харын ол болгай. Кижи ортузу четкелек, хулумзүрээнзиргни арыныг, кара ool болду.

— Ооржак Манзыр кел чор, черле ажыл үзер әвес, мырынай өйүнде келди көрбес силер бе — деп, ажылдап турган кижилерниң бирээзи ынча дидир.

— Амыр-ла, өөнүктер, бир дүне көрүшпедивис, силер чокка чалгаарангол-дыр... сукуы бердим — деп, шаажык дег ак доктерин кылаңнады каттыра тарак, шимээнин өттүр демги әр алгыра-дыр.

Төнчүзү. Эгези № 293 «Шында».

«Демнин танышып чугаалашканывыс Күжүгет Долчуунуң кады чурттап чоруур әжи бо-ла болгай, адыбажын меңээ адап берген чүве болгай» деп, аңаа дораан бодап келдим.

Танышың чугаалажын келиримге, тудуг эргелелинде партком инструктору эш Тамдын-ооллуң меңээ чугаалап турганы, башнялыг кранда ажылдап турар эш ол болган. Боду кранга-даа, тракторга-даа, бульдозерге-даа ажылдаар. Ам трактор ga ажыддап турганы ол.

— Мээң бо С-100-ке аар чүвелер сөөртүр чүве болгай. Моон-биле экскаваторларны-даа, башнялыг кранларны-даа бир черже көжүрер апарганда, оларны база-ла сөөртүр. Ам хоорзалар сыртыктары эккелгенин бо — деп, Ооржак чугаалады.

Ооржак — база-ла аттыг кызымак кижиниң бирээзи. Билиг биле чүткүл каттышкаш, дагны-даа андара тырттып каапгар дээр кижилерге ол хамаарыжыр. Ынчангаш, ол чажындан тура машина-техникага ынакшылдыг чораан.

— Бичиимде Сарыглар Серээдеш деп эжим турган — деп, ол чугаалаар. — Борбак даштарны машиналар кылдыр бодап алган, чарыштырар бис. Эжимнин эрте бээр, хомудаачын канчаар. Оортан бээр-ле машина деп чүве бодалымдан ыраастаан. Ам келгеш, бо мынчаар ажылдап турарым бо. Сарыглар Серээдеш база ам автомашина чоладыр.

Мынчангаш, Ооржак Манзырның өөренип чораанын көөрге, кызымаа илден. Балгазының механизация училищезин доозаш, бодунуң төрээн черинде, «Барлык» совхозка трактористеп, комбайнерлеп ол ажылдай берген. «Беларусь»-биле кукуруза тарып олуртуп, С-80-биле чер аңдарып, комбайн-биле тараз ажаап — чүнү кылбаан дээр. Ол үеде оон ажылдап турганының байдалын көөрге мынды: 1959 чылда — 120 хуу, 1960 чылда —130 хуу. Бо дээрге пиити кылган ажылын ортумак хуулары-дыр. Хуу оон куду болуп киргээн.

Харын ол өйде Ак-Довуракты улуг тудуун дыннап каапгар, аңаа ажылдаарын Ооржак сонуургай берген. Онза чугула тудутнуң ужурдузазын ол билип каапкан. «Коммунист кижи болганымда, партиянын онаалгазын күүседир ужурлуг мен, чүл дээрге ажылчын күжү амдыызында чедиишпейн турар ол улуг тудугга баар-дыр кылдыр шинтпирлээн мен» деп, Ооржак ынча дээр. «Даг-дүгү тудуунуң» өргелели оны өөренири-биле чорудупкан.

Красноярскиниң делгем кудумчулары, бедик бажыңнары, чараш сесерликтери. Ында өөредилге комбинадынга өөренип кирипкеш, башнялыг кран машинистериниң курузун Ооржак дооскан. «Бүдүрүлге практиказы — 5, башнялыг кранның тургузуу — 4, черчение — 4» дээш, оон өөренип турган демдектерин көөрге ынды.

Ынчангаш сөөлгү хүннерде Ооржак Манзыр мехбаазага башнялыг кранга ажылдап турганы ол.

— Аңаа ажылдаам, тудугжуларга түүйбу, хоюткан малгаш дажыглап бээр, монтажниктерге оларның машиналарын көдүрүп бээр түрдүм — деп, айтырыывыска харыылап, Ооржак чугаалай-дыр.

Оон чугаазы-биле алырга, кранга ажылдап турарга, кайы бир бригада социалистиг чарышка мурнаар дээш, чамдыкта бистиин дүрген дажыгла, кранны биске бергин суг-суг деп тургулап бээр. Ол өйде ажыл-даа хайнып-ла үнер. Ынчаарга Ооржак кайы-даа бригаданы өкпелетпес дээш ажылдаар. Мурнай кылыпкан бригада алыр чүүлүн база мурнай алыр-ла болгай. Чижээлээрге, түүйбузун төндүр салыпкан болза, оларга түүйбуну дораан көдүрүп бээр апаар. Ужуру чүл дээрге, ажылдаарының темпизи дүргеп болгаш, олар мурнапканнар-ла болгай.

— Ак-Довуракта электри станциязының тудуунга ажылдап турувуста шак ындыг чарыштар биске чоруп турган чүве — деп, Ооржак бо үеттүнде тайылбырны бадыткап кагды.

— Бо-ла өөренип, ажылдап торуур үеңерде силерге дузалап, сүме дип турган. Кино чарлазын чогуур үезинде чер болганга аза кааптары, сеансы эгелээринiң мурнуу чарыында киноның кол утказын көрүкчүдерге допчузу-биле тайылбырлап бээри чаңчыл апарган. Киномеханик «Улутлар болгаш бичилер» деп кинону ада-иелерге көргүспүшаан, оон утказын тайылбырлап бээрге, олар кончуг сонуургаан болгаш ургуларын кижизидеринге ажыктыг болганын чугааланнар. Дыштанып хүннерде киномеханик школачыларның өөренип турар әртемнеринге дүүшкен киноларны 2—7 шактарда өөренекчилерге көргүзүп, бо талазы-биле чагыгны күүседип турары дыка өөрүнчүг.

Библиотека — клуб иштинде, оон ном фондузу — 2500, номчукчулары — 520 кижи. Оон турар өрээли бичии-даа болза, аңаа ном номчаан, каңдыг номнар барын сонуургаан, чүнү номчуурун эргелекчи-биле сүмелешкен номчукчуларны кайызын ол дээр. О. Хевек-оол, М. Хүлбүс-оол, М. Ычыкаа болгаш оон-даа өскелер — библиотеканың эң-не идепкейлиг, доктаамал номчукчулары. Библиотека эргелекчизи Вера Монгуш малчынарга агитация ажылын калбартып, ном тарадылгазын чорудуп, эге класстарның өөренекчилеринге билдинмес чүүлдерни тайылбырлап берип турар. Ол чүгле библиотека эргелекчизи эвес, харын хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг, комсомол эге организациязының секретары. Быштаглар септээринге, Чаш-Теректиң тараа шаңынга ажылдаарынга комсомолчуларның, аныяктарның киржилгезин ол база эки организастаан.

С. БАДЫ.

Чөөн-Хемчик районнуң «Тыва» совхозунуң Хөндергей сууру.

ХӨЛ ШЫДЫРААА

Өөрүшкүлер болгаш хомудалдар

Коммунал-ажыл-агый министерствозунуң клубувна кежээниң-не хөл шыдыраага ынактар долдур чыглы бээр. Ол-даа чоп. Ында бистиң республиканың хөл шыдыраа талазыбиле чемпионады болуп турар.

Көрүкчүлер маргылдааның киржикчилериниң кайы бирээзи удуп алырга, оон өөрүшкүзүн үлежир, нарын аргаларны хереглээнниернің көштерин сайгарып көргүлээр, а чамдыкта, херек чок черге аштырыышкынга таварышкан эшке хомудай-даа бергилээр.

Ындыг таварылганың бирээзи—пятница хүнүнде болган чедиги салыгга Ламаш-оол Кызылдың бо чылгы чемпиону Христофоров-биле таваржы берген. Оон эгелээш-ле 30 минута хире болганда, оларның олурган столунче көрүкчүлерниң кичээнгейи угланган. Ак таланың ооллары Ламаш-ооллуң ноянының талазынче дидим бурунгаарлап эгелээн. Ынчан Христофоров чүгле бодунуң бурунгаарлаар дээш соруглазынга алаакказ, ноянының талазынга диргелип келген айылды эскербейн барган. Кара аът шалаптарга, ак тала маттан чайлаар аргажок болу берген. Хоочун шыдыраачы Ламаш-оол биле найысылалдың бо чылгы чемпионунуң бир-ле дутаарга ужуражышкынны Ламаш-ооллуң тиилелгези-биле доозулганы бо.

Шишигин, Зырянову удуп алгаш, даңзызынга база бир санны немеп алган. Ол-ла кежээ Чыргал-оол ээлчеглиг аштырышкынны Кенин-Лопсандан «четтирген». Аштырыг бо удаада Чамзырайны база-ла оюп эртпээн—ону Хомушку бүзүрелдиг удуп алган. Оюн—Лисицкий, Беркович—Полчаников оларның салыгларын дең-дең байдалдыг соңгаарлаттыган.

Маргылдааның таблицазында бистеги хевээр Н. Шишигин мурнавышаан. Оон саны ам алды болгаш удуп алыр хире соңгаарлаткан бир салыглыг.

О. ИРГИТ,
маргылдааның кол судьязы.

КНО-нуң Кол Ассамблеязында

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның түскай корреспондентизи С. Лосевтиң дамчыдып турары болза:

Декабрьның 11-де КНО-нуң Кол Ассамблеязының пленарлыг хуралынга түскай комитеттиң илеткелин ёзугаар элээн каш резолюцияларны хүлээп алган, ол резолюциялар болза колония чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас эргени тыпсыр дугайында декларацияны бодтандырарынга удур колониалдыг күрүнелерниң болгаш НАТО талазыбиле оларның эвилелчилериниң бодтандырып турары моондактарны сый шаварынче угланган болуп турар. Ол декларацияны хүлээп алган соонда үш чыл эрткенде безин хөй санныг девискээрлер даштыкының тергиндээшкинниниң адаанда ам-даа турбушаан дээрзин декларацияны бодтандырып турарының чорудулгазының дугайында ниити резолюцияга Кол Ассамблея демделээн.

Түскай комитеттиң илеткелин үүлдүр деп көргеш, хамаарышпас эргени ам-даа чедип албаан бүгү-ле девискээрлерге демги декларацияны дүрген болгаш долузу-биле бодтандырарының эң-не таарымчалыг оруктарын база аргаларын дилеп тывар чоруктуу уламчылаарын ол комитетке Кол Ассамблея санаадаан. Соңгу Родезияның, Басутоленданың, Бечуаналенданың болгаш Свазиленданың (англи чагыргада туруп турар) болгаш Британ Гвианазының улустарының хамаарышпас эргени алырынга чайлаан чок эргелиин тодаргай адаан девискээрлер талазы-биле резолюцияда Кол Ассамблея бадыткаан. Ньясаленданың хамаарышпас эргезин алыры айытынган хуусаада — 1964 чылдың июльдан орай әвесте болгаш Мальтаның—келир чылдың май 31-ден орай әвесте боттанган турарынга кандыг-даа чаа моондактар болбас боор дээрзинге идегелии Ассамблея илертейлээн. Январьда хоойлужудулга чөвүлелинге соңгудаларның соонда тургускан турар ужурлуг Соңгу Родезияның чаа чазаа-биле кады Соңгу Родезияның хамаарышпас эргени алганын дүргенибиле чарлаарының хүнүн тодарадыныче Англияның чазаан КНО кыйгырган.

Басутоленданың, Бечуаналенданың болгаш Свазиленданың үндезин чонундан хүнаап алган черлерин оларның боттарынга дедир эгиткилеп бээрин, ол үш девискээр бүрүзүнге конституция ёзугаар демократтыг хемчеглерни ажылдап кылыр ужурлуг тургузукчу конференцияны доңдораан чыырын Кол Ассамблея Англияга санаадаан, ол демократтыг хемчеглер болза бүгү-ниитиниң соңгудазынга үндезилээн соңгулалларның болурунга болгаш оон соонда хамаарышпас эргени алырынга чедирер ужурлуг. Айыттынган үш девискээрни әжелеп алыр азы оларның девискээр талазы-биле дээш болбас чоруун үреэр дээр кандыг-даа ораладажыышкынны агрессия деп санаар алаар дээрзин Мурнуу-Африка Республиканың чазаанга КНО шынгызы-биле сагындырып турар.

Британ Гвианазының хамаарышпас чоруун чарлаарының хүнүн саадал чокка доктаадырынче Англияның чазаан Кол Ассамблея база кыйгырган. 10 бадылаашкын (Англия болгаш барынын талакы өске-даа күрүнелер) удурланган турда, база 11 чурттар дадагалзаан турда, 77 бадылаашкын-биле Аден талазы-биле резолюция төлевилели хүлээп алдынган. Колониалдыг чурттарга болгаш улустарга хамаарышпас эргени тыпсыр дугайында декларацияга дүүштур Аденнин улузунун бот-башкартынарынга болгаш хамаарышпас эргени алырынга бүрүн эргелиин Кол Ассамблея бадыткап тур деп ол резолюцияда чугаалап турар.

Шоочалыг клуб

Клуб дээрге оюн-тоглаанын, киноның болгаш оон-даа өске культура-массалыг ажылдарның төвү болгай. Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырында көдээ клуб ындыг әвес: шоочалыг туруп берген. Сөөлгү үеде клубка чангыс-даа катап кино үнмээн. Салбырның кино механиги Монгуш Байыр-ооллуң кайда чоруун турарын билдинмес. Клуб эргелекчизи М. Кижелдей культура-массалыг ажылдар чоруткайын турар. Салбырның чурттакчыларынга лекция, беседа болбайн турар. Клубта ойнаар хереңселдер чок.

Ооржак СЫТ-ООЛ.

„Крокодил" „Шынның" аалчызы

Чадаг базыпкан

— Мындыг-дыр өөнүк. Чорупдаа пат болдувус — ам чадаг базыштаал! — деп АТК начальнигги хоорай чанында колхозтуң даргазынга чугаалаан.

— Чүге чадаг чоруур бис?

— Автобустар чоруур рейсти кызырып тур бис.

— Чүге кызырган силер?

— Орудга планын күүсетпестир бис.

— Чүге күүсетпейн турар силер?

— Акшаны чолаачылар боттары ап алыр-дыр.

— А ынчаарга колхозчу пассажирлер канчаарыл?

— Боттары-ла билгей.

— Оларның бургузу чүл?

— Акшазын төлээрин төлээш, чолаачыдан билет негевестер-дир.

— Идегеп турары ол-дур.

— Пассажирлер әмин әртир аксеткилдиг апарган болгаштын, ынчаарга харын өөрүүр черек.

— Канчап өөрүүр боор. Даарта дораан-на өске колхозтардан оларны кудалап чедип кээр. Саанчылар чок арткай бис.

АЧАЗЫ БУРУУЛУГ БЕ

— Бо чүү деп чүвел? Дөртку класска «бештерлиг» өөренип турдун, а бешки класска чүгле «иймлерлиг» апаардын? — деп башкызы айтырган.

— А мээң ачам беш класска өөренмээн кижи-дир — деп, өөренекчи харыылаан. (Оон кичээлин ачазы кылып берип турган ышкажыл).

ХАВАН ДЗЭН ДЗЭШ

Габиттиң әжи хаван деп кочулапкан. Таптыг-ла үш чыл болганда әжин Габит судка билдирген.

— Чүге чындыг үр болганды билдирип келдиң? — деп, судья айтырган.

— Дүүн кежээ хаванымны чемгерип турган, кочулаанын сактып келдим.

З. ХИСМАТУЛЛИН.

Улустуң юморундан

САНЧЫ ЧОК КАЛЫР

— Чүге мунгаргай апаардынар, дарга?

— Бистиң саанчыларывыс дугайын солунда бижип каан ышкажыл.

— Шүгүмчүлеп бе?

— Чок-чок, мактап.

— Ынчаарга харын өөрүүр черек.

— Канчап өөрүүр боор. Даарта дораан-на өске колхозтардан оларны кудалап чедип кээр. Саанчылар чок арткай бис.

АЧАЗЫ БУРУУЛУГ БЕ

— Бо чүү деп чүвел? Дөртку класска «бештерлиг» өөренип турдун, а бешки класска чүгле «иймлерлиг» апаардын? — деп башкызы айтырган.

— А мээң ачам беш класска өөренмээн кижи-дир — деп, өөренекчи харыылаан. (Оон кичээлин ачазы кылып берип турган ышкажыл).

ХАВАН ДЗЭН ДЗЭШ

Габиттиң әжи хаван деп кочулапкан. Таптыг-ла үш чыл болганда әжин Габит судка билдирген.

— Чүге чындыг үр болганды билдирип келдиң? — деп, судья айтырган.

— Дүүн кежээ хаванымны чемгерип турган, кочулаанын сактып келдим.

З. ХИСМАТУЛЛИН.

Ажык чок „камналга"

Бичии уругларның чамдык яслиларының болгаш садтарының ажылдахчылары уругларның чиир чемнинiң нормазын чедир бербейн, оон арткан аъш-чем продуктуларын боттарынга ажыглап ап, уругларга ажык чок «камналганы» кылып турар таварылгалар бар. Ону камналга дээр бе азы оорлаары дээр бе? Номчукчу бодуң шиитпирлеп көр.

— Боряның болгаш Тамлың улуун. Серёжаның болгаш Наташаның сартыын чооглап алыңар, эргелекчи.

Хүлээр хөөн чок

Бир катап редакциязынга мындыг чагаа келген:

«Силерниң солуунарга үнген фельетон мени дыка-ла хомудатты. Ында бижээни шын әвес-тиө дээрзин бүзүредийн.

Мени чүс тонна картошка чыдыдып каан деп ынчан ыят чок чугаалаар чүвел? Картошка чыдаан-на чүве харын. Чүс тонна әвес, а тозан тонна-ла болгай.

Фельетонуун өске фактыларын ап көөрге, чүвениң ук ужурун билбес кижилерниң сөзүнден фельетон бижиттинген ышкаш-тыр. Хүн бүрүде-ле водка ижип турар деп мени бижээн-дир. Ол черле шын әвес-тир. Водка әвес, а кызыл арага ижер кижи болгай мен.

База бирээниң дугайын бүзүредип киреин: Шын әвес чүве дыннаам, бижээн-дир силер. Оралакчымның кулаан орта шашкан кижини, канчап каравн тулуптадыр шашкан деп бижиир боор чүвел?

Шын әвес фактылар, дошкуль сестер кижини бужургандырар чүве-дир. Мээң ат-алдарымны бакырадыр деп фельетон кылдыр ону көрүп тур мен.

Ынчангаш хүлээп албас-тыр мен.

Бааза эргелекчизи» деп ат салган.

И. МАРЬЯНОВ.

Музыка болгаш ыры бөлгүмү

Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Даг 8 чыл школазының башкылары школада музыка болгаш ыры бөлгүмүн организастаан. Ол бөлгүмүнү Ч. Хертек удуртуп турар. Бөлгүмде хөй өөренекчилер кирип, олар улуг сонуургал-биле өөренип турарлар. Бөлгүмүнүң киржикчилери музыка талазы-биле чамдык эге билиглерин алганнар.

Чоокта чаа бөлгүмүнүң киржикчилери совхозтуң ажылчыннарынга солун концерттин көргүскеннер. Оон программазынга хөгжүм херекселдеринге янзы-бүрү күүселдеер киргеп. Суурнуң чурттакчылары концерттин улуг сонуургал-биле көргеннер.

О. ДАРЖАА,
Кызыл-Даг 8 чыл школазының башкызы.

Республикага АГААР-БОИДУСТУН байдалы

Бөгүн республикага булуттагылап каап турар үн болур, соңгу-барыын районнарга биче хар чаар, оон өскезинге болгаш Кызылга — хар чагбас. Хат кошкактан ой-тавынга чедир. Агаарның температуразы: республикага — 18 — 23, а Кызылга — 21 — 23 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

«НАПЫРАЛ»: «Кайгамчык Василиса» 10, «Чарылбас өөнүктер» 12, 2 шактарда. «Калчаараанмарның суду» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Андарган кыр чер» (1-ги сериязы) 8.15, «Хажыдар көрүнчүктериниң ораны» 10, 11, «Шугумналчак рейс» 1 шактарда «Үш мушкетер» (1-ги сериязы) 3.15, «Үш мушкетер» (2-ги сериязы) 5.15 «Тарзанның өлгени» 7, «Сибирьниң авлагалары», «Тарзанның өлгени» 9 шактарда.

«ТИПОГРАФИЯ КЛУВУ»: «Максимка» 2, «Тоску круг» 4, 6, 8 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Пирс чанында хөлеге» 11.30, 4.20, «Саша» 1.20, 7.20, «Таварылга ужураажышкын» 3.05, 6, «Сес эмнеп тур», «Вибрационная болезнь» 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Уругларга программалар» 10, «Синдбадтың чедиги аян чоруу» 11.15, 1.15 «Гангстерлер болгаш Филантроптар» 3.15, «Хуана Гальо» 5.15, 7.15, «Дошта балет», «Гангстерлер болгаш Филантроптар» 9.15 шактарда.

ДЕКАБРЬ —16-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Өлүм чок чоруктуң соомда үш хонук» 10, 12, 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кер-Оглы» 11, 1, «Калчаараанмарның суду» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Хажыдар көрүнчүктериниң ораны» 2.30, «Тарзанның өлгени» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сөөлгү раунг» 3.15, 7.15, «Мээң сылдысым, хып» 5.15, 9.15 шактарда.

1963 чылдың акша-бараан лотереязының сесии үндүрүлгезиниң ойнаашкынныг тиражы 1963 чылдың декабрь 22-де Курск хоорайга болур.

1963 чылдың акша-бараан лотереязының сесии үндүрүлгезинин биледин 30 көпеек-биле садыш алгаш, Чаа чылдың аң белектерин — «Москвич» деп автомашинаны азы «Планета» мотоциклди, пианинону азы «Саратов-2», «Ока» азы «Мир» деп соодукчуларны, фабрикага кылган хевисти, дазаныр азы хеп чуур машинаны, радиоприёмникти азы электрограммофонну ойнап ап болур силер.

Лотерея билеттерин ажаалга кассаларындан, магазининерден, харылзаанын бүдүрүлгелериниден, кинотеатрларның аэропорттарның болгаш автовокзалдарның кассаларындан садып ап болур.

Лотерея билеттерин садып алыңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Күрүненiң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшкининиң талазы-биле ойнаашкыннарның алды кол тиражтары чыл бүрүде январь 30-де, март 30-де, май-30-де, июль 30-де, сентябрь 30-де, ноябрь 30-де болгаш чедиги немелде тиражы сентябрь 30-де болуп турар.

Чээшкининиң облигацияларының кол тиражтарынга 5.000, 2.500, 1.000, 500, 100 болгаш 40 рубль түннүг ойнаашкыннар, а оон ангыда немелде тиражка 10.000 рубль түннүг ойнаашкыннар таваржыр.

Күрүненiң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшкининиң 1964 чылдың сентябрь 30-де болур ойнаашкынның он чедиги немелде тиражынга киржир эргелиг № 17 талоннуг облигацияларны 1964 чылдың январь 1-ге чедир садар.

Эрткен чылдарныы-биле денгээрге, 1964 чылда болгаш ыраазында чылларда ойнап ап болур арга көвүдеп турар, чүге дээрге, ойнаашкыннарның саны өскерилбес болган ужурунда мурнунда ойнаашкынга таварышкан облигациялар моон соңгааргы тиражтарга киришпес.

Ажаалга кассалары облигацияларны садып база хостуу-биле дедир садып ап турар.

№ 17 талоннуг облигацияларны садып алыңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

КЫЗЫЛДА КҮРҮНЕНИҢ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУДУНУҢ БОТ- ӨӨРЕДИЛГЕ (заочный) САЛБЫРЫ 1-ГИ КУРСКА ДАРААЗЫНДА ТУСКАЙ ЭРТЕМНЕРГЕ СТУДЕНТИЛЕР ХҮЛЭЭП АЛЫРЫН ЧАРЛАП ТУР:

1. **Биология.**
2. **Төөгү, тыва дыл болгаш литература.**
3. **Орус дыл болгаш литература.**
4. **Математика.**

Киреринiң экзаменнерин дараазында эртемнериниң аайы-биле 1964 чылдың март 23-тен апрель 1-ге чедир, июнь 5-тен 15-ке чедир чорудар:

1. **«Математика»** түскай эртем талазы-биле — литература (аас-биле), физика, математика.

2. **«Тыва дыл болгаш литература төөгүзү»** түскай эртем талазыбиле — тыва дыл болгаш тыва литература (бижимели-биле болгаш аас-биле), орус дыл (диктант азы изложение), ССРЭ төөгүзү.

3. **«Орус дыл болгаш литература»** түскай эртем талазы-биле — литература болгаш орус дыл (бижимели-биле болгаш аас-биле), ССРЭ төөгүзү болгаш даштыкы дыл.

4. **«Биология»** түскай эртем талазы-биле литература (бижимели-биле), физика, химия болгаш даштыкы дыл.

Документилерни: билдиринiкинин, автобиографияны, чурттап турар черинден алган шынзылганы, ажылдап турар черинден алган характеристиканы, күш-ажыл дептериниң хоолгазын, ортумак эртеминiң дугаймда документиин, 3×4 хемээлдиг 4 фото-чуруктарны институттуң бот-өөредилге салбырынче (Ленин кудумчузу, 36) чорудар.

ИНСТИТУТТУҢ РЕКТОРАДЫ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң орулакчыларының 35 — 24.25 — 38, идеология тилиизининиң 37—13: харыысалгалыг секретарының 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезининиң болгаш партийжи амыдырал килдизининиң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезининиң болгаш партийжи амыдырал килдизининиң 22—64, чагаа, ажылчыш болгаш көдээ корреспондентилер база совет туружуут болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизининиң 20—60, бухгалтериниң 31—75, корректорларның 21—47, солуна келбейн барганда 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01800. Культура министерствозунуң типографиязы

ГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, ҚАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 17 вторник № 296—297 (5700—5701).

Өртээ 2 көп.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНГАНЫ

Москва, декабрь 16-да (СЭТА). ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы бөгүн Кремльге ажылын эгелээн.

Эртенгиниң 10 шакта Кремльдиң Улуг ордузунда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдаар залынга **Эвилелдиң Совединиң** хуралы ажыттынган. Ооң-биле деңге Кремль театрының бажыңынга **Националдар Совединиң** хуралы ажыттынган.

Хуралдарга хүннүң айтырыын чаңгыс үн-биле бадылаан. Сессия дараазында айтырыгларны чугаалажыр:

1. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайы.

2. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң дугайы болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайы.

3. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайы.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү

Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунуң 1963 чылдың декабрь 13-те чаңгыс үн-биле хүлээп алган доктаалы

СЭКП-ниң XXII съездизиниң соонда эрткен ийи чылдарның дургузунда совет улус ленинчи партияның удуртулгазы-биле улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге, СЭКП-ниң Программазының салган сорулгаларын шиитпирлээринге улуг чедиишкиннерни чедип алганын СЭКП Төп Комитединиң Пленуму сеткил ханыышкыны-биле демдеглеп тур. Коммунистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннери, тайбынга ынакшылдыг даштыкы политиканы чайгылыш чокка чорудуп турар чорук, амгы төөгүлүг байдалдарда марксисчи-ленинчи өөредигни чогаадыкчы хөгжүдүп база боттандырып турар чорук, делегейге ССРЭ-ниң, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының атаалдарын улам бедик көдүрген.

Социалистиг революцияның тиилелгезиниң соонда ажыл-агый тургузуушкуну, экономика болза коммунизм дээш демиселдиң шиитпирлиг чүүлү болу бээр дугайында ленинчи айтыышкыннарны партия бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазынга өскерилге чокка удуртулга болдуруп турар. «Делегей революциязынга бодувустуң кол дээштиг салдарывысты бодувустуң ажыл-агыйжы политикавыс-биле чедирип турар бис. Аңаа үндезилээш демисел бүгү делегейниң хемчээлинче шилчээн... Бир эвес ол сорулганы шиитпирлээр болзувусса — ынчаарда ам делегей хемчээлинге ыяавыла болгаш туюлунга чедир тиилеп үнер бис» деп, В. И. Ленин демдеглеп турган.

ССРЭ-де коммунистиг тургузуушкунну делегейниң бүгү социалистиг системазының эрге-ажыктарынга, делегей пролетариадының, бүгү кижи төрелгетенниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар совет улустуң улуг интернационалчы сорулгазы кылдыр партия көрүп турар. ССРЭ-де коммунистиг тургузуушкуннуң чедиишкиннери — ол дээрге делегейниң социалистиг системазының ниити революстуг херээнге, мөлчүгделге болгаш дарлалга удур бүгү чурттарның ажылчын аңгызының демиселинге, империализмге болгаш колониализмге удур, бодунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш улустарның демиселинге ленинчи партияның бүгү совет улустуң улуг салыышкыны-дыр. Ол дээрге, бүгү делегейге тайбын дээш, демократия болгаш социализм дээш улустарның демиселинге бистиң салыышкынывыс-тыр. Совет Эвилели акыдуңма найыралга болгаш бот-бодунга дузалажылгага үндезилээш, социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазын сырый каттыштырарынче болгаш быжыглаарынче угландырган шугумну чайгылыш чокка чорудуп турар.

Бистиң партиявыстың ленинчи угланыышкыны, СЭКП-ниң XX, XXI болгаш XXII съездилериниң шиитпирлериниң амыдыралга боттаныышкыны коммунистиг тургузуушкунга, чурттуң бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге, ооң күчүзүн быжыглаарынга болгаш улустуң чаагай чоруун өстүреринге, чаа кижини кижизидеринге чаа-чаа тиилелгелерни берип турар.

Сөөлгү өн чылдарның дургузунда үлетпүрнүң ниити продукциязы 2,7 катап көвүдээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — барык ийи катап бедээн. Үлетпүр продукциязының немелде өзүлдезиниң чылда ортумак темпилери 10,5 хуу болган. Болбаазырaңгай техника-биле чепсеглеттинген 8.500 чаа улуг үлетпүр бүдүрүлгелерни туткан. Кур черлерни шиңгээдип алганының, дүжүттүн бедээнинин, мал ажылының продуктулуунуң өскениниң ачызында көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрери болгаш күрүнеге садары улуу-биле көвүдээн. Бо чылда ширинн кыш болгаш кадыг-дошкун каңдаашкын турзажок, тарааны 1953 чылдыындан 1,4 катап хөйнү, эътти — 2,6 катап, сүттү — 2,7 катап, ногааларны — 2,5 катап хөйнү садып алган. 1963 чылда Совет Эвилелинге 5 миллион 200 муң тонна чиг-хөвеңни чыып алган — ол болза совет хөвен ажылының бүгү төөгүзүнде эң-не хөй чыылда болганы ол. Картофельди, кат-чимистерни эрткен чылдыындан элээн хөйнү белеткээн, шай бүрүзүн чыыр план ажыр күүсеттинген.

Ниитилел бүдүрүлгезиниң дүрген өзүлдези өн чылдарның дургузунда национал орулганы 2,3 катап болгаш бир ажылдап турар кижиге онааштыр алырга ажылчы чоннарның боттуг орулгаларын 61 хуу көвүдедирин хандырган. Ол үениң дургузунда чуртталга тудуу аажок улуг хемчээлге калбаргаи. 108 миллион кижи — чурттуң чонунуң барык-ла чартык кезии чаа бажыңнарже көжүп кирген болгаш боттарының чуртталга байдалдарын экижиткеннер.

Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чеди чыл планын боттандырар дээш совет улус эрес-маадырлыг ажылдап турар. Беш чылдарның дургузунда ниити продукцияның өзүлдези контроль чурагайларда 51 хуу турарынга удур 58 хуу болур. Бо чылдарның дургузунда чурт онаалдалардан ажыр 14 миллион тонна ажыг каңны, 22 миллион тонна ажыг нефтини, 3 миллион тонна чыгам минералдыг чемишчидилгелерни, 900 миллион ажыг рубльдиң приборларын болгаш автоматизацияның херекселдерин алыр. Улустуң хереглел чүүлдерин бүдүрер талазы-биле чеди чылдың беш чылдарының онаалдалары 3 миллион рубльге ажыр күүсеттинип турар.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга техниктиг депшилгени дүргедедиринче угланыышкынны партия шудургу боттандырып турар. Чаа техниканы калбаа-биле ажыглаанының түңнелинде сөөлгү беш чылдарның дургузунда кол бүдүрүлге фондуларының барык чартык кезии чаартынган.

Ажыл-агый тургузуушкунунуң айтырыгларын бирги чергенин ужур-дузалыг кылдыр үнелеп көрбүшаан, Коммунистиг партия үлетпүрге, тудугга болгаш көдээ ажыл-агыйга удуртулганы шудургу сайзырaңгайжыдып турар. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлеринге үндезилээш, партия органнарын бүдүрүлге принциптериниң аайы-биле эде тургузарын чоруткан чорук, үлетпүрнү, тудугну болгаш көдээ ажыл-агыйны эң-не тодаргай база чүткүлдүг удуртур арганы партия организацияларынга берген. Планнаашкынны экижидер, техниктиг политиканы төпчүдер, капитал тудугну эң шын организастаар болгаш бүгү экономиктиг ажылдың деңнелин бедидер талазы-биле чугула хемчеглерни партия ап чоруткан.

Бистиң марксисчи-ленинчи партиявыс, социалистиг революцияның партиязы, бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазын эртемниг үндезинге тургузуп база чаа делегейни тургузарынга, бүдүрүлгени, эртемни болгаш техниканы хөгжүдеринге күчүлүг революсчу күш болуп турар.

Амгы байдалдарда капитал салыышкыннардан экономика талазы-биле эң-не улуг ажыктыг чүүлдерни кыска хуусааларда алыр арганы берип турар улус ажыл-агыйының эң-не депшилгелиг адырларын колдадыр хөгжүдери бирги чергенин ужур-дузалыг болуп турар. Амгы үеде чурттуң экономиказының хөгжүлдезинде онза чугула роль көдээ ажыл-агыйны бүдүрүлгениң өске-даа адырларын улам ыңай көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруун өстүрериниң эң-не чугула чүүлү болур **химия үлетпүрүнге** хамааржып турар. Химия, физика, биология, математика талазы-биле эң чаа ажыдыышкыннар ниитилелдиң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезин аажок улуу-биле дүргедедип турар. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын чедиишкинниг тургузары улус ажыл-агыйынга эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин кайы хире калбак болгаш долу ажыглаанындан улуу-биле хамааржып турар.

Сөөлгү чылдарның эртем-техниктиг депшилгези, ада-чурттуң болгаш даштыкының дүржулгазы химия индустриязының өзүп турар аргаларын улам-на долузу-биле илередип, ниитилелдиң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезинге оон ролюн бедидип турар. Ам химия үлетпүрү улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинде бирги планга тургустунуп турар, чүге дээрге, химия материалдарын ажыглаар чорук материалдыг бүдүрүлгениң кол адырларынга шынар талазы-биле үндезин чаартылгаларны болдуруп турар. Ол чаартылгалар продукцияны бүдүрүп үндүрерин көвүдедир, оон шынарын бедидер, дагын бүдүрүүшкүннүң калбак бүдүрүлгеге болгаш улустуң материалдыг чаагай чоруун улам ыңай экижидеринге чыылдаларның өзүлдезин хандырар арганы берип турар.

Келир чеди чылдарда минералдыг чемишчидилгелерни, үнүштер камгалалының химиктиг бүдүмелдерин болгаш үнүш ажылынга база мал ажылынга өске-даа химиктиг продуктуларны бүдүрерин улуу-биле көвүдедир төлээде, күчүлүг химия индустриязын тургузарынга хөренгилерни болгаш күжениишкиннерни мөөңнээри — кол болгаш соңгаарлаттынмас сорулга болур деп СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур. Минералдыг чемишчидилгелер — ол дээрге көдээ ажыл-агыйны көдүрериниң үндезиннериниң үндезини-дир. Оларны калбаа-биле ажыглаары көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин күштүү-биле чорударынга орукту ажыдып турар. Чурттуң чем продуктулар болгаш үлетпүрнүң чиг-эт талазы-биле хереглелдерин четчир санныы-биле хандырар төлээде, шөлдерниң дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидеринге химияның күчүлүг күжүн эң долузу-биле ажыглаар херек.

Химия аъш-чем үлетпүрүнүң технологиязының деңнелин болгаш экономиказын көдүрериниге аажок улуг аргаларны ажыдып, медицинаны хөгжүдеринге улуг салдарны чедирип турар. Бичин химия деп адаар химия элээн хөй чугула айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг, ынчангаш шыңгыы кичээнгейни олче көрүндүрер херек.

Химия үлетпүрүнүң дүрген хөгжүлдези болза кылымал волокноларны, хөм солукчуларын, пластиктиг массаларны, синтетиктиг плёнкаларны болгаш өске-даа материалдарны бүдүрерин көвүдедириниң күсели-биле база техниктиг культураларның дүжүдүн бедидериниң болгаш мал ажылын хөгжүдериниң күсели-биле хеп, идик болгаш өске-даа барааннарга совет улустуң хереглелдерин эң-не долу хандырарының айтырыын шиитпирлээр арганы база берип турар.

Химия үлетпүрү аар индустрияга болгаш тудугга техниктиг депшилгениң улуг перспективаларын ажыдып турар. Полимерлиг материалдарны ажыглаар чорук, техниканың хөгжүлдезинге бурунгаар улуг базым болур болгаш технологтуг чорудулгаларны экижидип база дүргедедип, машиналарның болгаш дерилгениң конструкцияларын сайзырaңгайжыдарынга, продукцияның шынарын бедидеринге болгаш бот-үнезин чиигедиринге дузалап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезин хандырып турар. Тудугну улам ыңай индустриализастаары, ооң хуусааларын кызырары болгаш үнезин чиигедири тудугга болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнге химияның продуктулары каңдыг черни эллээринден хөйүнде хамааржып турар. Аар үлетпүрге болгаш тудугга химияның эң-не чаа чедиишкиннерин нептередири күрүнениң улуг чугула херээ болур.

Улус ажыл-агыйының химижидилгези үлетпүрнүң өске-даа адырларынга хамааржып турар технологтуг чорудулгаларны сайзырaңгайжыдарын, чижээ, нефтини болгаш ыяшты ажылдап кылырын, кара болгаш өңнүг металлдарны, шилди, отка быжыг чүүлдерни, полупроводниктерни болгаш өске-даа дыка хөй материалдарны бүдүрерин база киириштирип турар.

Совет Эвилели химия үлетпүрүн улам ыңай күчүлүг көдүрериниге бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерлиг болуп турар. СЭКП ТК-ның май Пленумунуң (1958 чылда) доктаалын күүсетпишаан, совет улус улуг химияның тудуун калбак хемчээлдерге чоруткан болгаш ам безип улуг чедиишкиннерни чедип алган.

Беш чылдарның дургузунда аар индустрияның бо адырынга капитал салыышкыннарның хемчээли 5,3 миллиард рубльге четкен, азы Совет эрге-чагырганын эрткен дөртен чылдарының дургузунда химияны хөгжүдеринге салганындан барык бүдүн чартык катап хөй болган. Беш чылдарның дургузунда 35 заводтар болгаш 250 ажыг улуг химия бүдүрүлгелери ажыглалга кииртинген. Ам химия үлетпүрүнүң кол фондуларының үштүн ийи кезии чеди чылдың чылдарының дургузунда туткан заводтар болгаш цехтер болуп турар. Чиг-эттиң эң-не камналгалыг хевирлери — нефть болгаш бойдус газтарының база нефть ажылдап кылырының продуктуларының суурунга үндезилээш, химия продукциязын бүдүрер талазы-биле үлетпүрнүн чаа улуг төптери Башкирияда, Поволжьеде, Азербайджанда, Сибирьде, Украинаның барыын талакы областарында болгаш Ортаакы Азияның республикаларында тургустунган. СЭКП ТК-ның май Пленумунун соонда бистиң чуртувуска химия дерилгезин бүдүрери 2,7 катап көвүдээн.

Партия организациялары СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле политиктиг болгаш организакчы улуг ажылды чорудуп турар. Химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин тударынга Ленинчи комсомол идепкейлиг киржип турар. Элээн хөй химия заводтарының болгаш тудуг организацияларының коллективтери ажылдап турар бүдүрүлгелерни алгыдар болгаш эде чаартыр, чаа химия бүдүрүлгелериниң тудуун дүргедедир болгаш бүдүрүлге күчүлерин шиңгээдип алыр талазы-биле үнелиг инициативаны эгелээннер. Тула, Москва, Ленинград, Горький, Луганск, Грозненск областарның, Ставрополь крайның болгаш чурттуң өске-даа районнарының бүдүрүлгелериниң болгаш тудугларының ажылчыннары, инженерлери, техниктери бо алдарлыг эгелээшкиннерге эгелекчилер болганнар.

Чаа күчүлерни ажыглалга киргени, ажылдап турар бүдүрүлгелериниң интенсификациязының талазы-биле бүдүрүлгелериниң коллективтериниң улуг ажылы беш чылдарның дургузунда химия продукциязын бүдүрүп үндүрерин 89 хуу көвүдедир арганы берген. Синтетиктиг смолаларны болгаш пластиктиг массаларны бүдүрери 2,3 катап, химиктиг волокноларны — 1,9 катап, минералдыг чемишчидилгелерни — 1,6 катап көвүдээн. Синтетиктиг каучукту, автомобиль дугуйларын, күгүр кислотазын болгаш өске-даа продукцияны ажылдап кылыры улуу-биле көвүдээн. Ол чорук чиик үлетпүрге, машина тудуунга, тудугга болгаш өске-даа адырларга химия материалдарын эң-не калбаа-биле ажыглаар арганы берген. Үлетпүрге болгаш көдээ ажыл-агыйга химия продуктуларын ажыглаарындан беш чылдарның дургузунда алыр камналга үш миллиард чыгам рубль болур.

Дыка хөй партия, совет болгаш ажыл-агый органнары химия үлетпүрүн хөгжүдеринге бар аргаларны ыракта-ла долу эвес ажыглап турарын СЭКП ТК-ның Пленуму мооң-биле кады демдеглеп тур. Химия бүдүрүлгелерин тударынга болгаш чаартырынга үндүрүп берген капитал салыышкыннарның чамдык кезии шиңгээдип алдынмайн барган. Чамдык химия бүдүрүлгелерин кедергей оожуму-биле тудуп, чаа болгаш чаарткан заводтарның база бүдүрүлгелериниң төлевилээн күчүлерин шиңгээдип алырының хуусааларын саададып турар, төлевилээшкинде улуг четпестер бар болуп турар. Химия машина тудуу дүрген өзүп турар химия үлетпүрүнүң хереглелдеринден хожудап турар. Элээн хөй таварылгаларда хөй-хөй химия бүдүрүлгелериниң продукциязының шынары салдынын турар негелделерге дүүшпейн турар. Чамдык партия организациялары болгаш улус ажыл-агый чөвүлелдери химияның тудугларын болгаш ажылдап турар бүдүрүлгелерни, чугула болгаш бирги зэлчегниң херээ кылдыр көрбейн, хүн бүрүде эки удуртпайн турарлар.

Коммунистиг тургузуушкуннуң эрге-ажыктарын барымдаалааш, химия индустриязын дүрген хөгжүдеринче, улус ажыл-агыйында техниктиг депшилгеге, көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш улустуң хереглел барааннарын бүдүрерин улам ыңай көвүдедиринге химияның чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглаарынче партияның болгаш улустуң кичээнгейин мөөңнээри эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур.

Келир чеди чылдарда химия үлетпүрүн хөгжүдеринге хөй капитал салыышкыннарны үндүрүп берип турар. Улус ажыл-агыйының бо эң-не чугула адырын хөгжүдериниң программазын боттандырар чорук, үлетпүрнүң, тудугнуң, транспорттуң, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының, эртемниң болгаш техниканың ажылдакчыларының бүгү күштерин мобилизастаарын, курлавырларны болгаш аргаларны билдилиг ажыглаарын нетеп турар.

Мооң-биле холбаштыр ажылчы чоннарның чогаадыкчы инициативазын хөгжүдеринге, улус ажыл-агыйынга эртемниң эң чаа чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дүржулганы нептередириниң херээнге дөгейленчек болгаш оперативтиг эвес чоруктуң бүгү илередиишкиннеринге эптежип болбас байдалды

(Төнчүзү 2-ги арында).

Партияның болгаш улустуң күштерин коммунистиг тургузуушкуннуң планнарын күүседиринче

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА 1963 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 13-ТЕ ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ТҮҢНЕЛ ЧУГААЗЫ

Эштер! СЭКП Төп Комитединиң Пленуму бодунуң ажылын доозуп турар-дыр. Бо Пленум болза коммунистиг ниитилелди тургузарының база бир кол айтырыының талазы-биле бистиң ленинчи партиявыстың кайгамчык улуг чөвүлели болган деп чугаалазымза ниити бодалды илергейлээним ол болур ийик деп бодап турар мен. **(Адыш часкаашкыны).** Бо Пленум болза XXII съездиниң хүлээп алганы Программаны амыдыралга боттандырар талазы-биле партияның чүткүлдүг ажыл-чорудулгазының база бир бадыткалы-дыр.

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер дугайында СЭКП Төп Комитединиң Президиумунуң саналын маңаа санал берген эштер онза чаңгыс эп-сеткил-биле деткиди.

Улуг химияны тургузарынга, экономиканы улам ыңай хөгжүдеринге болгаш улустуң чаагай чоруун көдүрерингe бистиң чуртувус кайы хире аргаларлыг болуп турарының өзулуг аажок улуг шинчизи Пленумга бистиң мурнувуска илереттинди.

Маңаа партия, ажыл-агый органнарының удуртукчуларының, эртемденнерниң, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин мурнакчыларының кончуг солун саналдары болгулады. Бистиң партиявыстың база бир аажок улуг чедиишкининиң дугайын бо саналдар чугаалап турар-дыр. Совет чурт ам коммунистиг тургузуушкуннуң эң улуг болгаш эң харыысалгалыг сорулгаларын күүседип шыдаар аргалыг кайгамчык кадрларлыг болуп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Партияның болгаш улустуң улуг сорулгаларын чугаалажып көрүп тура, бистиң улуг баштынчывыс болгаш башкывыс Владимир Ильич Лениниң өөредиинден сүмелерни кезээде ап турар бис. Бир эвес Ильич бистиң Пленумувуска болган делгеренгей чугааны дыннаар аргалыг турган болза, бистиң Төрээн чуртувустуң күчүзүнүн кайы хире өскенин, ам совет улус кайы хире аажок хөй материал хөренгилерлиг болуп турарын көөр аргалыг турган болза, кайы хире өөрүп тургай эттик. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бир эвес Владимир Ильич бо залда олуруп турар кижилерни көөр аргалыг болган болза, бир эвес оларның саналдарын ол дыннаар аргалыг болган болза, «чуртталга болгаш демисел үнелиг болган-дыр, бистиң ажылдаанывыс халас барбаан-дыр!» деп ол шуут-ла чугаалаар ийик. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Ол шынап-ла ындыг. Ленинчи идеялар, Ильичиниң чагыглары чурттап база тиилеп турарын ам бүгү кижилер көрүп турар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Эштер! Бистиң экономикавыстың өзүлдезин болгаш химия үлетпүрүн база оон-биле холбашкан адырларны хөгжүдеринге капитал салыышкыннарның хемчээлин айтып турар чамдык сан-медээлерни сагындырарын чөпшээреп көрүнер.

Илеткелде айытканы ышкаш, чонга улам улуг байлактарны химияның дузазы-биле тургузар төлээде химия индустриязын хөгжүдеринге болгаш улус ажыл-агыйның кол адырларын химижидеринге чеди чылдарның дургузунда 42 миллиард рубльди салыры эргежок чугула болуп турар. Ол дээрге аажок хөй хөренгилер-дир, ынчалза-даа ам оларны үндүрүп берип болгаш шиңгээдип ап шыдаар бис.

Айыткан программаны күүседиринге четчир хөренгилерлиг болуп турар бис. Бистиң капитал салыышкыннарывыстың тургузуун ак-сеткилдии-биле ылавылап билип алырын күзеп турар кижилер аңаа дораан бүзүрээри белен. Химияны хөгжүдеринге чыл бүрүде 6 миллиард рубльди салыр ужурлуг бис. Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге бо чылын 32 миллиард чыгам рубльди киирер бис. Бир эвес чеди чылдарның дургузунда капитал салыышкыннарның ниити хемчээли бо чылдың деңнелинге хевээр артканда безин, ынчаарда, химиядан аңгыда өске-даа бүгү хереглелдерге 26 миллиард рубльди киирер апаар.

Ынчалза-даа ынчаар санап болбас. Капитал салыышкыннар талазы-биле бистиң аргаларывыс депшилгелиг өзер апаар. 1970 чылда улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннарның хемчээли бистиң чуртувуска чылда 50—55 миллиард рубль чедир өзер деп. Күрпланның ажылдакчылары санап турар. 1970 чылда химияга чылда чарыгдалдарны 8,5 миллиард хире рубльге доктаадып турар. Мынчангаш улус ажыл-агыйының өске адырларынга 46 миллиард ажыг рубльди киирер апаар-дыр.

1964—1970 чылдарның дургузунда үлетпүрнүң болгаш көдээ ажыл-агыйның химижидилгезинин талазы-биле хемчеглерден кирер ниити арыг орулга ол-ла үенин дургузунда капитал салыышкыннар 42 миллиард рубль түңнүг турда, барык 57 миллиард рубль болган турарын ол ышкаш база катап демдеглээр болза чогуур.

Илеткелде айтып турганы ышкаш, чеди чылдарның дургузунда химияны хөгжүдеринге киирген бүгү чарыгдалдарның орну чүгле катап эгиттинип келир эвес, харын база чуртка 15 миллиард рубль чыгам арыг орулганы бээр.

Мынчангаш химия индустриязын хөгжүдериниң айыткан программазын чурт камгалалын быжыглаарынга, улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының өзүлдезинге когарал чок кылдыр боттандырар деп чүве мырыңай билдингир-дир. Бис химияны хөгжүдүп турар болганывыста камгалал дугайын бистиң уттуп турарывыс ол-дур деп, Барыын талада чамдык кижилер бодап турар. Чок, химия — бодунуң ээлчээ-биле, а камгалал бодунуң ээлчээ-биле чоруп турар. Хрущевтуң илеткелин кым ханыладыр номчуп көөр болдур, ол кижи Совет Эвилелинде экономиканың өске адырларын хөгжүдеринге кичээнгейин кошкатпайн турар деп чүвени билип аптар деп чамдык кижилерниң буржуаз парлалгага бижээнин бөгүн номчудум.

Химия үлетпүрү боду, улам улуг хемчээлдерге оон хөгжүлдезиниң хире чергези-биле, дагын бүдүрүүшкүннүг калбак бүдүрүлгеге болгаш улустуң чаагай чоруун көдүрериниге немелде чыылдаларны бээр апаар. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер чорук чурттуң ниитизи-биле улус ажыл-агыйының улам ыңайгы күчүлүг көдүрлүүшкүнүнге улам улуг аргаларны бээр.

Бистиң төлевилээн бүгү чүүлдеривисти бистиң улузувус күүседип шыдаар. Кол чүүл болза, шаг-үени болгаш ам бистиң партиявыстың, ындыг аргаларны бодунуң күш-ажылы-биле тургускан улустуң бар болуп турар хөренгилерин угаазылалдыг ажыглаары болур.

Бистиң партиявыстың Төп Комитединиң чугаалажып турар планнарын бүгү совет кижилер улуг чүүлдүгүнүүшкүн-биле, улуг көдүрлүүшкүн-биле уткуп ап турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Бо хүннерде делегей парлалгазы, бистиң өңнүктеривис болгаш дайзыннарывыс СЭКП ТК-ның Пленумунун ажылын боттарының туруштарының аайы-биле үнелеп көрүп турарлар.

Өңнүктеривиске ТК-ның Пленуму — улуг өөрүшкү. Улуг химияны тургузарынга ажыглаары-биле бистиң төлевилеп турарывыс хөй миллиард дөзевилелдер — ол дээрге экономиканың чаа күчүлүг өзүлдезинге, улустуң чаагай чоруун көдүрериниге хөй миллиард рубль-дир, ол дээрге элбекшилдин хөй миллиард рубли, кижиниң бүгү хереглелдерин долу хандырар сорулгалыг бүдүрүлгенин социалистиг аргазының артык күштүүнүн чаа бадыткалы-дыр деп олар демдеглеп турарлар.

(Уланчызы үшкү, дөрткү арыннарда).

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү

Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

тургузарынга, партия-күрүне болгаш хөй-ниитиниң контролюн күштелдиреринге база химияны хөгжүдериниң күрүне планнарының күүселдези дээш ажылчы чоннарның коллективтериниң харыысалгазын медереп билир чоруун бедидеринге партия, профэвилел, комсомол организацияларының ролю хемчээл чокка өзүп турар.

Күчүлүг химия үлетпүрүн тургузар чорук, экономика талазы-биле аажок улуг ажыктыг чүүлдү бистиң чуртувуска берип турар. Киирген хөрөңгилерниң ажыктыының талазы-биле үлетпүрүнүң чангыс-даа адыры химия-биле деңнежип шыдавас. Химияны хөгжүдеринге чеди чылдарның дургузунда киирер бүгү чарыгдалдар чүгле бүрүнү-биле эгиттиниң келир эвес, харын база аажок хөй миллиард рубль чыылдаларны бээр. Ол чорук партияның Программазының салган сорулгаларын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга дузалаар.

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң **доктаадыры болза:**

1. Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинге тайылбырлааны келир чеди чылдарда (1964—1970 чылдарда) химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдериниң программазын чүүлдүг деп санаар. Бо программаны боттандырары партияның болгаш күрүнениң эң-не чугула сорулгазы болур деп санаар, чоокку үеде ону күүседиринге партияның болгаш улустуң күштерин мөөңнээри эргежок чугула.

1970 чылда бүдүрүлгени дараазында хемчээлдерге чедир көвүдедирин улус ажыл-агый планнарынга баш бурунгаар көөрүн ССРЭ-ниң Күрпланынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр:

— минералдыг чемишчидилгелерни — 70—80 миллион тонна;

— гербицидтерни болгаш үнүштер камгалалының өске-даа бүдүмелдерни—800—900 муң тоннага чедир;

— химиктиг волокноларны — 1 миллион 350 муң тонна;

— пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны—3,5—4 миллион тонна;

— автомобиль дугуйларын — 44 миллион санныг;

— лаң-будулга материалдарын—2,4—2,8 миллион тонна;

— синтетиктиг спиртти болгаш синтетиктиг үс солукчуларын бүдүрерин улус ажыл-агыйының хереглелдерин долу хандырарынга болгаш техникада аъш-чем продуктуларын бүрүн солуурунга чедир көвүдедир.

Химия продуктуларның, ылаңгыя минералдыг чемишчидилгелерниң шынарын экижидер, оларда хоолулуг бүдүмелдериң бар болурун улуу-биле бедидер талазы-биле хемчеглерни алыр. Бо программаны боттандырары-биле химияга болгаш ол сорулгаларны шиитпирлээри-биле холбашкан улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга эргежок чугула капитал салыышкыннарын үндүрүп бээрин көөр.

2. Химияның аажок улуг аргаларын **көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай хөгжүдеринге** болгаш чуртка аъш-чемниң элбекшилин тургузарынга бирги эзлчегде ажыглаан турар ужурлуг деп, ТК-ның Пленуму санап тур.

Көдээ ажыл-агыйның химижидилгезинге болгаш механизациязынга, суггарылганы болгаш мелиорацияны хөгжүдеринге, а ол ышкаш биология эртемниң чедиишкиннерин дээре ажыглаарынга үндезилээш, бүгү көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун улуу-биле бедидерин чедип алырын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң парткомнарынга болгаш ол эргелелдериниң начальниктеринге, көдээде партия эге организацияларынга хүлээдир.

Чоокку чылдарда тараа бүдүрерин 5—7 миллиард пудка көвүдедирин, ылавылаарга 1970 чылда ооң ниити чыылдазын 14—16 миллиард пудка чедирерин эң-не соңгаарлаттынмас сорулга болур деп санаар. Тараа бүдүрериниң ындыг өзүлдези чурттуң тараа талазы-биле хереглелин долу хандырар, эргежок чугула хемчээлдиг эътти, сүттү болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продуктуларын алыры-биле күрүне курлавырларын долдурар арганы тургузар.

Химияның хөгжүлдезин болгаш чемишчидилгелер-биле хандыртынганын барымдаалап тургаш, көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүүшкүнүнүң болгаш белеткелдериниң деңнелин, тараа, техниктиг культуралар, картофель, ногаалар, эът, сүт болгаш өске-даа продуктуларның белеткелдериниң ниити эвилел фондузунга республика бүрүзүнүң салыышкынын тодарадып доктаадырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр.

Көдээ ажыл-агый продукциязының бүрүнү-биле бүдүн турарын болгаш ону эң-не ажыктыг кылдыр комплексилиг ажыглаарын барымдаалааш, көдээ ажыл-агый чиг-эдин болбаазырадыр ажылдап кылып турар үлетпүрүнүң күчүлерин өстүрер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырарын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының Дээди чөвүлелинге, Күрпланга, ССРЭ-ниң Күртудуунга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге ТК-ның Пленуму дагзып тур.

1964 чылда-ла тараа, мал чемнери, чигир свёклазы, хөвеи, картофель, ногаалар, үстүг үнүштер, шай болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа культураларын бүдүрерин дыка көвүдедирин чедип алыр дээш колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге тарылга шөлдериниң дүжүткүрүн бедидер болгаш тургузуун экижидер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни боттандырып чорударын эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге, партияның көдээ обкомнарынга болгаш крайкомнарынга, облкүүскомнарга болгаш крайкүүскомнарга сүмелээр. Чемишчидилгелер алгаш, эң хөй дүжүттү немештир алган колхозтарга, совхозтарга болгаш бригадаларга тыпсыр материалдыг мактал-шаңналдың немелде хемчеглерин ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу, эвилелдешкен республикаларның көдээ ажыл-агый продуктулары бүдүрериниң болгаш белеткээриниң министерстволары ажылдап кылыр болгаш боттандырар.

Суггаттыг чер ажылын хөгжүдери болгаш суггаттыг черлерден тарааның, ылаңгыя ристин болгаш кукурузаның магадылаттынган санныг дүжүдүн алырының суурун тургузары чугула сорулгаларның бирээзи деп СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур. Ирригацияны, мелиорацияны хөгжүдер болгаш бар турар суггаттыг черлерни эң эки ажыглаарының талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Күрпланынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр.

Тараа балансызының саналгаларын тургузуп кылырда, тарааны чүгле аъш-чемге чежени хереглээрин эвес, харын малды концентрастаан чемнер-биле бүрүн хандырарын, а ол ышкаш камгалал болгаш өске-даа фондуларны тургузарын барымдаалап көөрүнче Совет, план, ажыл-агый органнарының кичээнгейин СЭКП ТК-ның Пленуму угландырып тур.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедири-биле кады көдээ ажыл-агыйны гербицидтер-биле болгаш үнүштер камгалаар өске-даа чүүлдер-биле, хөрзүнге төгер микроэлементилер-биле, мал чемнеринге немештир бээр витаминнер, синтетиктиг белоктуг бүдүмелдер, аминокислоталар, антибиотиктер-биле, а ол ышкаш синтетиктиг плёнкалар-биле, пластмасс хоорзалар-биле болгаш полимерлиг материалдардан кылган өске-даа кылыглар-биле хандырарын баш удур көөрүн ССРЭ-ниң Күрпланга хүлээдир.

Минералдыг чемишчидилгелерни камналгалыы-биле көөрүн колхозтарның болгаш совхозтарның, колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң удуртукчуларындан, «Союзсельхозтехниканың» болгаш транспорттуң ажылдакчыларындан СЭКП Төп Комитединиң Пленуму негеп тур. Минералдыг чемишчидилгелерни шуптузунга-ла биңелеп чедиштир хуваар хоралыг практиканы чок кылыры эргежок чугула. Хөрзүн, агаар-бойдус болгаш өске-даа байдалдары дүжүтке эң-не хөй немелдени бээр ындыг районнарга чемишчидилгелерни бирги эзлчегде тускайлап берзе чогуур. ССРЭ-ниң Күрпланы, Көдээ ажыл-агый министерствозу, Күртудуг, Орук-харылзаа министерствозу болгаш «Союзсельхозтехника» каттыжыышкыны складтарны тударының, соортүлге системаларының, чемишчидилгелерни кадагалаар болгаш хөрзүнге төгериниң, ацаа эргежок чугула техниканы бүдүрерин организастаарының дугайында саналды ажылдап кылгаш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирип кээр.

Чемишчидилгелерни болгаш үнүштерни камгалаар чүүлдерни төгеринге, көдээ ажыл-агый ажылдарын чогуур үелеринде чорударынга таарышкан машиналар болгаш механизмнер-биле колхозтарны болгаш совхозтарны техника талазы-биле улам ыңай хандырарын көдээ ажыл-агыйны химижидери негеп турар.

Улус ажыл-агыйының Дээди Чөвүлели, ССРЭ-ниң Күрпланы, Автотрактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуушкунунуң күрүне комитеди болгаш «Союзсельхозтехника» каттыжыышкыны ол техникага көдээ ажыл-агыйның хереглелин долузу-биле хандырарының талазы-биле саналдарны ажылдап кылгаш, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирер.

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери тускай эртемниг агротехниктерни белеткээрин калбартыр болгаш колхозтарның, совхозтарның база колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң агрономнарының болгаш зоотехниктериниң мергежилин бедидер талазы-биле ажылды калбартыр ужурлуг.

Көдээ ажыл-агыйны химижидер ажылдың калбарганы-биле холбаштыр база көдээ ажыл-агыйга хереглээр минералдыг чемишчидилгелерни болгаш өске-даа химиктиг продуктуларны болгаш материалдарны эң шын ажыглаар сорулга-биле «Союзсельхозтехника» хевирлиг чогуур органны тургузары эргежок чугула деп көөр. Ындыг органны тургузар дугайында айтырыгны көөрүн ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр. Республикаларга, крайларга, областарга болгаш колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдеринге мергежилдиг агрохимиктиг албан черлиг турары эргежок чугула.

3. Химия индустриязын хөгжүдери улустуң хереглелиниң бедик шынарлыг бараанларының калбан ассортиментизин бүдүрүп үндүреринге улуг аргаларны ажыдар дээрзин ТК-ның Пленуму демдеглеп тур.

Хептерни, идиктерни болгаш улустуң хереглелиниң өске-даа бараанларын бүдүрүп үндүрерин калбартыр сорулга-биле 1970 чылда химиктиг волокноларны 1 миллион 350 муң тонна түнге кылып үндүрерин хандырар. Полимер материалдарның шынарын экижидери, вискоз, капрон болгаш ацетаттыг волокноларның технологиязын сайзырангайжыдары болгаш шынарын экижидери, лавсан, нитрон, винол болгаш оондаа өске бедик шынарлыг волокноларны, а ол ышкаш синтетиктиг чаа смолаларны бүдүрерин дүрген көвүдедири эргежок чугула.

Химиктиг материалдарны калбаа-биле ажыглаарынга үндезилээш, 1970 чылда мооң адаанда чүүлдерни бүдүрерин мынча чедир өстүрерин эң чугула сорулга кылдыр салыр:

а) постерни 12 миллиард 300 миллион метр чедир азы 1963 чылдыынга деңнээрге барык бүдүн чартык катап көвүдедир;

б) ук кылыгларын 2 миллиард 200 миллион эжешти, азы барык ийи катап;

в) иштики хеп трикотажын 1 миллиард 600 миллион кезекти, азы үш катап;

г) даштыкы хеп трикотажын 400 миллион кезекти, азы үш катап;

д) идиктерни 650 миллион эжешти, азы 1963 чылдыындан барык бүдүн чартык катап көвүдедир.

Хептерни, идиктерни болгаш улустуң хереглелиниң өске-даа бараанларын бүдүрер талазы-биле айыттынган хемчээлдерни чедип алыр сорулга-биле чиик үлетпүр бүдүрүлгелериниң күчүлериниң эргежок чугула көвүдээшкиниң 1964—1970 чылдарның улус ажыл-агый планнарынга баш удур көөрүн ССРЭ-ниң Күрпланынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дагзыр.

Химия үлетпүрүнге чаа угланыышкыннарны хөгжүдери улустуң хереглелиниң хөй-хөй бараанларын бүдүрүп үндүреринге шынар талазы-биле өскерлиишкиннерни болдурар, трикотажты, кылымал алгы-кештен болгаш аргыг чок материалдардан кылыгларны бүдүрерин калбак хемчээлдин-биле организастаар арганы бээр, бараанларның шынарын экижидер болгаш оларның бот-үнезин чиигедир. Бо бүгү чүүлдер ол бараанларның үүрмектеп садар өртектерин чиигедиринге таарымчалыг арганы тургузар. Чөннүң үргүлчү өзүп турар хереглелдери улам долузу-биле хандыртынар.

4. Химия үлетпүрүн хөгжүдери, ылаңгыя пластмасстарны болгаш полимерлиг өске-даа материалдарны бүдүрери аар индустрияның болгаш тудугнуң хөй-хөй адырларынга технологияны дыка чаартырынга чедирер.

Бистин экономикавыстың хереглелдерин болгаш аргаларын барымдаалап тургаш, 1970 чылда пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны 3,5—4 миллион тоннаны бүдүрүп үндүрери эргежок чугула.

Эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин, бүдүрүлге дуржулгазын болгаш пластмасстарны ажыглаарының экономиктиг ажыктыын барымдаалап көргеш, экономика талазы-биле ажыктыг болгаш техника талазы-биле болдунар аргалыг ындыг черлерге, ылаңгыя электри үлетпүрүнге, химия база нефть машина тудуушкунунга өңнүг металлдарны оларның-биле эң хөй хемчээлдиг солуур; пластиктиг массаларны машиналарның белдирлерин болгаш кезектерин кылыр холушкак металлдарның орнунга, хоорзаларны болгаш өске-даа кылыгларны бүдүреринге ажыглаар. Хөй он миллион кубометр ыяшты болгаш ыяш артынчыларын ажыктыг кылдыр ажыглаар арганы берип турар ыяш болбаазырадырының химиктиг аргазының улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыын демдеглевишаан, 1970 чылда: целлюлоза бүдүрерин — 11,5 миллион тонна, саазынны — 7 миллион тонна, картонну — 6 миллион тонна, ыяш чоңгузу плиталарны — 4 миллион кубометр, ыяш-волокнолуг плиталарны — 400 миллион дөрбелчин метр болгаш шуугайны — 3,5 миллион кубометр чедирер.

Тудугга, ылаңгыя шалалар будуур лак будуктарны бүдүрерде, дерип кылыр материалдарны, санитар-техниктиг болгаш өске-даа кылыгларны бүдүрерде пластиктиг массаларны база-ла калбаа-биле ажыглаар, ынчаарга ол улуг экономиктиг ажыкты бээр.

Улустуң хереглел бараанларынга, а ол ышкаш үлетпүрүнүң болгаш тудугнуң янзы-бүрү адырларынга, ылаңгыя машина тудуушкунунга, өөң иштинде автомобиль болгаш трактор үлетпүрүнге ажыглаар синтетиктиг будуктарны болгаш дозуларны бүдүрерин көвүдедир. Бүдүрүп үндүрүп турар будуктарның шынарын экижидер.

5. Синтетиктиг солукчуларны ажыглаарга аъш-чем продуктуларын техниктиг сорулгаларга чарыгдаарын дыка кызырар азы харын-даа шуут соксадырын өөренип көргеш, аъш-чем чиг-эдиниң долу үнелиг солукчуларын бүдүрерин организастаарын болгаш 1967—1968 чылдарда-ла тарааны, чигирни, үнүш үстерин, сүттү болгаш картофельди техниктиг сорулгаларга ажыглаарын соксадырын ССРЭ-ниң УАДЧ-зинге, ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң УАЧ-зинге, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге СЭКП ТК-ның Пленуму дагзып тур.

Плёнка болгаш лак-будук материалдарын, консервантыларны болгаш үлетпүрге, көдээ ажыл-агыйга база чоннуң амыдырал хереглелдеринге эргежок чугула химияның өске-даа продуктуларын бүдүрүп кылырын планнарга база-ла баш удур айтыры, эм чүүлдерин бүдүреринче онза кичээнгейни угландырары эргежок чугула.

6. Химия үлетпүрүнге дериг-херекселдерни бүдүрерин хөгжүдериниң чугула ужур-дузазын демдеглевишаан, **химия машина тудуушкунунуң** өзүлдезиниң бедик темпилиг болурун баш удур көөр. Ону чедип алыры-биле ажылдап турар заводтарның күчү-шыдалын эргежок чугула хемчээлге чедир улгаттырар, тускайжыттынган машина тудуушкунунуң бүдүрүлгелериниң тудуушкунун боттандырып чорудар. Машиналарның, аппараттарның болгаш приборларның техниктиг деңнелин бедидер, дериг-херекселдерниң шынарын шынгыы экижидер, химияның машина тудуушкунунуң эртем-шинчилел болгаш конструктор баазазын күштелдирер, тудугларга дериг-херекселдерни комплексилиг чедирип бээрин организастаар. Бо айтырыглар талазы-биле боттуг саналдарны СЭКП ТК-га болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге бир ай хуусаа иштинде киирип кээрин ССРЭ-ниң Улус Ажыл-агыйының Дээди Чөвүлелинге, ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң УАЧ-зинге, химия болгаш нефть машина тудуушкунунуң Күрүне комитединге дагзыр.

7. Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айыттынган программазын боттандырары химия бүдүрүлгелерин тударын болгаш оларны дериг-херекселдер-биле четчелээрин организастаарын үндезини-биле экижидерин негеп турар.

Химия үлетпүрүнге болгаш ооң хөгжүлдези-биле холбашкан адырларга дыка хөй капитал салыышкыннарын чоокку чеди чылдарда ажыглаар ужурлуг. Ол сорулганы чедиишкиннинг күүседир төлээде, хамыктың мурнунда тудуг организацияларын быжыглаар, химия бүдүрүлгелериниң дыка мөөнеттинер районнарга тускайжыттынган тудуг организацияларын тургузар, тудугнуң индустриалдыг баазазын күштелдирер. Химия бүдүрүлгелерин төлевилээриниң болгаш таарыштыр тургузарының херээн шиитпирлии-биле экижидери, ооң-биле кады бүгү экономиктиг факторларны барымдаалап көөрү эргежок чугула.

Химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин тургузарының болгаш чаартырының программазын чедиишкиннинг күүседириниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын болгаш боттандырарын ССРЭ-ниң УАДЧ-зинге, ССРЭ-ниң Күртудуунга, ССРЭ-ниң Күрпланынга база химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне Комитединге дагзыр. Туттунган бүгү бүдүрүлгелерин болгаш цехтерни эң кыска хуусаада ажылдадып киирерин хандырар болгаш оларның бүдүрүкчүлүүн төлевилээн күчүзүнге чедирер.

Республикаларның, крайларның болгаш областарның партия организациялары химия индустриязының бүдүрүлге бүрүзүнүң тудуун онза контрольга алыр, тудуг бүрүзүн ажыглалга чогуур хуусаазында киирериниң болгаш ооң күчүзүн дүрген ажыглаарының хемчеглерин алыр. Химия үлетпүрүнүң чаа бүдүрүлгелерин тударын дүргедедири-биле кады эргижирээн дериг-херекселдерни чаартып солуурунуң база технологтуг чорудулгаларны интенсификастаарының күсели-биле химия продукцияларын бүдүрүп үндүреринин аргаларын тывар болгаш ажыглаар ажылды ан-даа калбартыры эргежок чугула.

Чаа химия бүдүрүлгелерин болгаш цехтерин планнаарының база төлевилээриниң үезинде эң чаа оптималдыг технология чорудулгаларын төлевилелдерге көөр болгаш улуг агрегаттарны ажыглаарын дүрүм болдурар, а ол ышкаш комбинаттар системаларынга бүдүрүлгелериниң шын дүүшкүнүн тодарадыр. Химия бүдүрүлгелериниң комплексилиг механизастаашкынынче болгаш автоматчыдылгазынче онза кичээнгейни угландырган турар ужурлуг.

8. Бүдүрген чүүлдериниң артынчыларын болгаш чиг-эттиң ийиги чергениң чүүлдерин химия үлетпүрүнүң бодунга болгаш бүдүрүлгениң өске-даа адырларынга (металлургия, хөмүр даш, нефть, цемент, ыяш үлетпүрү, энергетика дээш оондаа өске) калбаа-биле комплексилиг ажыглаарын күрүне комитеттериниң, улус ажыл-агый чөвүлелдериниң, бүдүрүлгелериниң, эртем болгаш төлевилел организацияларының чугула сорулгаларының бирээзи кылдыр санаар.

Ол болза минералдыг чемишчидилгелерни болгаш өске-даа химиктиг продуктуларны бүдүрерин көвүдедиринге чиг-эт курлавырларының улуг немелде үндезини болур. Ол чорук бүдүрүлге черлериниң орулгалыын бедидеринге чиг-эт курлавырларын камнаарынга чедирер, а ол ышкаш улуг үлетпүр черлериниң районнарынга санитарлыг байдалды экижидериниң хемчээ болур.

9. Күчүлүг химия индустриязын тургузарынга эртемниң эң улуг ролюн демдеглевишаан, СЭКП ТК-ның Пленуму химия талазы-биле ажылдап турар эртем-шинчилел организацияларының күженнишкиннерин чаа материалдарны, улам ажыктыг препараттарны тургузарынче, артынчы продуктуларның арыг-силиин бедидеринче, бедик бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдерни хереглээр, чиг-этти улам ажыктыг кылдыр ажыглаар, а эң эвээш күш болгаш энергия чарыгдалдарын кылып тургаш, бедик шынарлыг химия продуктуларын алыр арганы бээр, улам бодүүн болгаш камналгалыг технологтуг чорудулгаларны ажылдап кылырынче угландырарын Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне Комитединге, Химияның болгаш нефтиниң машина тудуушкунунуң күрүне комитединге, ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязынга, ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министерствозунга хүлээндирип тур. Бо бүгү айтырыгларны шиитпирлээриниң үндезини болза эртемниң эң чаа чедиишкиннерин болур ужурлуг.

Эң-не ажыктыг чемишчидилгелерни болгаш үнүштерни камгалаарының химиктиг аргаларын, пластиктиг массаларның, химиктиг волокноларның, синтетиктиг каучуктарның, будуктарның, лактарның, пигментилерниң чаа-чаа хевирлерин бүдүрүп үндүреринин технологиязын ажылдап кылырын дүрген доозарынче, автомобиль дугуйларының, резина-техниктиг кылыгларның болгаш пластмасстардан база өске-даа химиктиг продуктулардан бүткен кылыгларның шынарын экижидеринче онза кичээнгейни угландырган турар ужурлуг. Ол ажылдап кылган чүүлдерни бүдүрүлгеге дүрген ажыглаан болгаш химия үлетпүрүнге эң бедик техниктиг деңнелди магадылаан турар ужурлуг.

Эртем-шинчилел организацияларының ажылдаарынга эки байдалдарны тургузары-биле институттарның, лабораторияларның дуржулга баазаларын быжыглаар, оларны эң чаа дериг-херекселдер-биле болгаш химия талазы-биле арыг реактивтер-биле хандырар. Заводтарның лабораторияларының технологтуг чорудулгаларын болбаазырадырынга ролюн бедидер, оларны мергежилдиг кадрлар-биле быжыглаар.

Эртем шинчилелдерин болгаш үлетпүрнү чазыг чок приборлар-биле хандырарынче онза кичээнгей салыр болгаш оларны белеткээриниң баазазын прецизиялыг дериг-херекселдер-биле тургузар.

Химия технологиязының үндезиннериниң талазы-биле, химиктиг аппаратураның ажылдап турганының үезинде химиктиг реакцияларның механизмин, физиктиг болуушкуннарны шинчилээр талазы-биле, химия индустриязын тургузарының үезинде техниктиг депшилгени дүргедедир арганы бээр саналга машиналарын ажыглап тургаш, техниктиг чорудулгаларны модельдээр болгаш санаар аргаларны ажыглаар талазы-биле ажылды улам күштелдирер ужурлуг.

Химия ышкаш ындыг адыр болза, бүгү экономиканы хөгжүдеринге шиитпирлиг салдарын чедирип турар эң-не революсчудулгалыг адыр болур ужурлуг деп чүвени бистиң удуртукчу эртем органнарывыс, эртемниң бүгү ажылдакчылары барымдаалап көөр ужурлуг. Мынчангаш химия эртеминге долу делгем орукту бээр, өөң хөгжүүрүнге шаптыктап турар бүгү-ле бюрократчы моондактаашкыннарны узуткаар ужурлуг.

Ону барымдаалааш, эртем-шинчилел ажылдарын аайлап башкарар талазы-биле күрүне комитеди, күрүнениң адырлар аайы-биле комитеттери боттарының бүгү-ле кичээнгейин бүдүрүлгеге эртемниң эң чаа чедиишкиннерин ажыглаарын организастаарынче болгаш улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга химияның материалдарын ажыглаарынче угландырган турар ужурлуг.

10. Химия үлетпүрүнге болгаш химия машина тудуушкунунга ажылдаар кадрларны белеткээриниң талазы-биле ажылды күштелдирер. Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң болгаш профессионал-техниктиг өөредилге черлериниң четкизин калбартырын база контингентизин көвүдедирин, кол-кол тускай мергежилдериниң ажылчыннарын белеткээр талазы-биле курстарны тургузарын, төрелдешкек мурнакчы бүдүрүлге черлеринге барып практикага ажылдаарынга өөредирин таарыштырарын ССРЭ-ниң Күрпланынга, Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министерствозунга, Химия болгаш нефть үлетпүрүнүң күрүне комитединге, Химияның болгаш нефтиниң машина тудуушкунунуң күрүне комитединге, Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединге дагзыр.

11. Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң кайгамчык улуг программазын чедиишкиннинг боттандырары үлетпүрүнүң химияны хөгжүдери-биле холбашкан өске адырларының бүдүрүлгелер коллективтериниң бо чугула херекке идепкейлиг киржиринден дыка хамааржыр деп, СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларының, ылаңгыя аар индустрияның бүдүрүлге черлериниң ажыл-агый болгаш партия организацияларының эң чугула хүлээлгези болза химияга хамаарышкан онаалгаларны үлегерлиг күүседири болур. Өңнүг болгаш кара металлургияның, одаар чүүл үлетпүрүнүң болгаш энергетиканың ажылдакчылары химия бүдүрүлгелерин болгаш химияның машина тудуушкунунуң заводтарын база тудугларын прокаттың болгаш металл кылыгларының эргежок чугула сортаментизи-биле, оттулар чүүл болгаш энергия-биле үзүктел чок хандырарының хемчеглерин алыр; бүдүрүлге черлеринде бар курлавырларны болгаш болдунар аргаларны химия бүдүрүлгелеринге херектиг технологтуг чиг-эттиг болгаш чартык фабрикаттарны бүдүрерин көвүдедиринге болгаш оларның шынарын бедидеринге болдунар-ла хөйү-биле ажыглаар ужурлуг.

12. Ажылчы чоннарга ТК-ның бо Пленумунуң доктаалын болгаш материалдарын ханызы-биле тайылбырлаарынга организастыг болгаш идеологтуг ажылдың бүгү аргаларын, хевирлерин болгаш методтарын ажыглаарын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, бүгү партия организацияларынга хүлээдир. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери чурттуң улус ажыл-агыйын улам ыңай көдүрериниң, улустуң чаагай байдалын өстүрериниң эң чугула негелдези болур. Пленумнуң айыткан программазын амыдыралга боттандырары алызы барып ажыл-ишчи бүрүзүнүң күженнишкиннериндеи хамааржыр деп чүвени совет кижи бүрүзү билген турар ужурлуг. Партия болгаш профэвилел организациялары химия индустриязын улам ыңай хөгжүдериниң программазын күүседири база химия материалдарын улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга билдилиг ажыглаары дээш үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының калбак чарыжын организастаар ужурлуг.

* * *

Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң программазын партия болгаш чон коммунистиг тургузуушкунга, бистиң чуртувустуң экономиказынга, өөң күчүзүн быжыглаарынга кайгамчык улуг ужур-дузалыг күрүнениң бирги чергелиг чугула херээ кылдыр уткуп хүлээп алыр дээрзинге СЭКП ТК-ның Пленуму быжыг бүзүрелии илергейлеп тур.

Совет эрге-чагырганың туруп келген үезиниң дургузунда эң-не баштай бистиң күрүневис чоннуң хереглелдерин хандырары-биле шуут холбашкан бүдүрүлге адырларынга ол хире хөй капитал салыышкыннарны кылыр аргалыг болган. Бистиң чуртувустуң төөгүлүг хөгжүлдези болза, ажылчын ангы, ажылчы чон эрге-чагырганы бодунуң холунга алгаш, аар индустрияны тургузарынче бүгү күштерин болгаш акша-хөрөңгилерин бүрүн угландырар ужурга таварышкан турган, шак ындыг байдалдыг турган болгай. Империализм-биле демиселге шыдажып үнер, социализмин чедиишкиннинг тургузар төлээде, металлдыг, хөмүр даштыг, нефтилиг, болдунгу дег-ле бүгү машиналарлыг болур херектиг турган. Владимир Ильич Лениниң соглээнин ёзугаар алырга, бистер бүгү-ле чүүлдерге, школалар талазы-биле безин хумагалап камнаар ужурга таварышкан турган бис.

Бистиң улузувус партияның удуртулгазы-биле тергини чергениң аар үлетпүрүн тургускан. Ам Совет чурт аар индустрияны хөгжүдерин улам-на үргүлчүлевишаан, чоннуң өзүп турар хереглелдерин шуут хандырарынга херектиг аъш-чемни болгаш калбак хереглел чүүлдерин улам хөй кылдыр бүдүрер дээш, химияны, көдээ ажыл-агыйны, чиик үлетпүрнү хөгжүдеринге кайгамчык хөй акша-хөрөңгини угландырып шыдаар апарган. Совет кижилериниң чаагай байдалын улам ыңай бедидериниң сорулгазын шиитпирлээри быжыг үндезининг болу берген.

Бүгү-ле партия, совет, ажыл-агый, эртем, профэвилел болгаш комсомол организациялары улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарын, химия индустриязын хөгжүдериниң планнарын күүседиринге боттарының күженнишкиннерин мөөңнээр ужурлуг.

Химия индустриязын тургузарынга улуг роль бистиң аныяктарывыска, комсомолга онаажыр. Химия дээрге, үлетпүрнүң күш-шыдалдыг, эртем-билиглиг, күзел-соруктуг кижилерни негээр ындыг адыры болур. Комсомол, бүгү совет оолдар болгаш кыстар химия тудуушкунунуң энтузиастарын боттарының аразындан тывар ужурлуг. Комсомол, аныяктар улуг химияга херектиг ажылчыннарын, инженер-техниктиг кадрларын хүрээлении немеп өстүрер апаар. Күчүлүг химия индустриязын тургузары — коммунистиг тургузуушкунун шалыпчы фронтузу, бүгү партияның, бүгү улустуң херээ.

Үлетпүрүн партия органнары заводтарның болгаш фабрикаларның, тудугларның, эртем-шинчилел болгаш төлевилел организацияларының коллективтерин мергежилдиг баштаар, партияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, үлетпүр хөгжүлдезиниң планнарын күүседирин хандырып шыдаар дээрзинге СЭКП ТК-ның Пленуму бүзүреп тур.

Чаа улуг сорулгалар көдээ ажыл-агыйның партия организацияларының мурнунда туруп турар. Көдээ ажыл-агыйның улам ыңайгы көдүрлүүшкүнү бүдүрүлгениң интенсификациязынга, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедидеринге, гектар чер бүрүзүнден тараа болгаш техниктиг культураларны бүдүрерин көвүдедиринге үндезилээш үргүлчүлээр апаар. Ону барымдаалааш, партия организациялары болза көдээ ажыл-агыйның мурнунга химия үлетпүрүнүн ажыдып турары чаа аргаларны эң дээре ажыглаарынче бодунуң күженнишкиннерин угландырбышаан, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин удуртурун ажыл-херекти улам артык билири-биле, улам эки мергежил-биле боттандырар хүлээлгелиг.

Бо шагның байдалдарында амыдырал, эртем-техниктиг депшилге коммунизм дээрге Совет эрге-чагыргага бүгү чуртту электрижидерин каттыштырганы болур деп ленинчи формуланы бүгү улус ажыл-агыйын химижидериниң дугайында чүүл-биле немээр эргелиг. Ам бистер болза: коммунизм дээрге Совет эрге-чагырга-биле бүгү чуртту электрижидерин, улус ажыл-агыйын химижидерин каттыштырганы болур деп бүрүн үндезин барымдаалыг сөглеп болур бис.

Бистин чуртувус улуг Лениниин айыткан оруу-биле бүзүрелдиг бурунгаар бар чоруур.

Химия индустриязын хөгжүдер дугайында партияның айыткан планын боттандырары коммунизм тургузуушкунунуң улуг херээнге чугула чаа салыышкын болур.

Чеди чыл планын күүседир, XXII съездиниң шиитпирлерин, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының улуг Программазын амыдыралга боттандырар дээш улам чүткүлдүг ажылдаарынче СЭКП ТК-ның Пленуму эр, херээжен ажылчыннарны, эр, херээжен колхозчуларны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыларын бүгү совет кижилерин кыйгырып тур.

Эш Н. С. Хрущевтуң түңнел чугаазының уланчызы

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Дайзыннар боттарыныц турыштары-биле көруп турарлар. Олар аймаазырап-даа база шугулдап-даа турар. Ындыг болза-даа капиталистиг делегейниң үгаан-сарыылын ышкынмаан төлээлекчилери болза Совет Эвилели аажок улуг тайбың тургузуушкунну үргүлчүлеп база айыткан планнарны Советтер күүседип турар ышкаш-тыр деп билинир ужурга таваржып турар. Күүседиптер, кандыгдаа «ышкаш-тыр» дээр чүве чокка күүседиптер, дээргилер! **(Адыш часнаашкыны).**

Бо дээрге чаа, эң-не үгаазылалдыг бодалдар-дыр. Шаанда аңгы талазы-биле көөр хөөн чок чоруктан согурарган бистиң дайзыннарывыс Совет Эвилелиниң ажыл-агый хөгжүлдезиниң планнары буурап дүжер деп чүлчуруп турганнар. Олар ам дылын ызыртыныпканнар. **(Адыш часнаашкыны).**

Химия үлетпүрүн хөгжүтпүшаан, бис бот-бодунга ажыктыг болур чорукка үндезилээш чагыгларны ап болгу дег капиталистиг чурттарның фирмалары-биле кады ажылдажылгадан ойталавайн турар бис. Ол дугайын илеткелде чугаалаан-на болгай. Ындыг болза-даа бо тодаргай, билдингир саналдар Совет Эвилелинге даштыкыда чаагай күзелдиг эвес чамдык кижилерниң иштинге бистиң туружувусту хажыдар дээр оралдажыышкыннарны болдурган. Бистиң бо саналдарывыс химия үлетпүрүн хөгжүдеринге көрентилер Совет Эвилелинде чок болуп турары-биле негеттинип келген деп чамдыктары санап турар. Өскелери эң-не калчаарап, демээрээн дайзыннар, химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айыткан программазын үзер төлээде, Совет Эвилелинге узун хуусаалыг болгаш өске-даа чээлилерни бербес болза чогуур деп медеглевишаан, улам-на амин әртип турарлар.

Мооң-биле холбаштыр чүнү чугаалап болурул? Ам база-ла, Совет эрге-чагырганның 47 чылында, Совет Эвилелинге хамаарыштыр Социалистиг күрүнениң догуннаашкыныңыц баштайгы чылдарында илергейлеп турганыдар ышкаш ындыг мелегей чорукту шынап-ла ам база илергейлеп турарыцар ол бе, дээргилер? Совет Эвилели химияны хөгжүдериниң аажок улуг программазын ажылдап кылбышаан, капиталистиг чурттардан чээлилерни бээр азы бербес бе дээр чүведен, таварылгалардан хамаарыштыр химия үлетпүрүн хамаарылгалыг кылдыр тургузуп турар деп шынап-ла бодап турарыцар ол бе. Силерниң ындыг доскут чоруунар мелегей чорук-биле кызыгаарлажып турарын аскерип көөрүн чөпшээреп көрүнер.

Совет Эвилели улуг химияны хөгжүдерин төлевилевишаан, хөй миллиардтан сөөлгү көпеекке чедир бодунуң күштеринге, бодунуң аргаларынга, акы-дуцма социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылгага идегеп турар. **(Адыш часнаашкыны).** А бистиң-биле садыглажырын болгаш совет чагырганга ажылдан алырын күзеп турар капиталистиг фирмаларга бистиң киирип турар чагыывыс ол дээрге химия үлетпүрүн хөгжүдеринге немелде фактор-дур. Бистиң чагыларывысты алырын болгаш ооң-биле чогуур кончааны алырын күзеп турар угаан-сарыылдыг эвээш эвес бүдүрүлге ээлери Барыын тададан тыпты бээр боор.

Эштер! Эртемденнерге, инженерлерге, техниктерге, ажылчыннарга, көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилерингe—СЭКП Төп Комитединиң бо Пленумунуң ажылынга киришкен бүгү кижилерге хүлээп көрүүшкүнүү илергейлээрин мөңээ чөпшээреп көрүнер. Чер-чурттуңарга таван чангылай бергеш, Пленумнуң ажылының дугайын чүгле чугаалап бээр эвес, харын база ооң шиитпирлерин амыдыралдыц иденкейлиг боттандырыкчылары болган турар боор силер дээрзинге бүзүредип илергейлээрин чөпшээреп көрүнер. **(Адыш часнаашкыны).**

Ам химия үлетпүрүн хөгжүдери, удус ажыл-агыйын химижидери болза коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузар талазы-биле партияның болгаш улустуң база бир кол сорулгазы болур дугайында бодалды база катап демделээрин күзеп тур мен. Эртем болур болгаш улус ажыл-агыйының адыры болур химия болза, чурттуң экономиказының дыка хөй адырларынга идепкейлиг дээштиг салдарны чедирер арганы берип турар. Бүгү ажыл-агыйны химижидерин дамчыштыр ооң эртем-техниктиг деңнелин улам бедидер бис, үлетпүр болгаш көдээ ажылагый бүдүрүлгезиниң ниити культуразы улам бедик болган турар.

XXII съездиниң көдүрүп үндүргени, партияның болгаш улустуң экономиктиг кол сорулгазын күүседири —коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузары болза минералдыг чемишчидилгелерни, синтетиктиг волокноларны, смолаларны, пластиктиг массаларны бүдүрерин көвүдедир талазы-биле бистиң айтып турар программавысты канчаар чедиишкинниг күүседиринден шиитпирлиг хире-чергезии-биле хамааржып турар. Химия үлетпүрү — ол дээрге, үлегерлеп чугаалаарга, материалдыг кежиктериниң элбекшилинче аппар чоруур эжиктерни бистиң мурнувуска ажыдып бээриниң дүлгүүрүдүр. **(Адыш часнаашкыны).**

Химия үлетпүрү—индустрияның база бир кол болгаш депшилгелиг адыры чүнү бээрин бодап көрүнер даан, аштер. Химия үлетпүрү болза металлды, көдээ ажыл-агый болгаш өске-даа чиг-этти солуп турар ындыг болбаазырангай материалдар-биле чүрттүң улус ажыл-агыйын хандырар арганы хамыктың мурнунда бээр, үлетпүрүнүң болгаш транспорттуң янзы-бүрү адырларын шынар талазы-биле чаа, эң-не сайзырангай материалдар-биле дериир арганы ол бээр.

Химия үлетпүрү өргежок чугула минералдыг чемишчидилгелерни болгаш хоралакчылардан үнүштер камгалалының бүдүмелдерин көдээ ажылагыйга бээр. Ол чорук көдээ ажылагыйга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка бедидер, а кол чүүл—чуртка чаагай болгаш туруштуг дүжүттерни алырынга, мал ажылының продукциязын чайгылыш чокка өстүрериңге быжыг магадыланы тургузар. Ооң ачызында чурттуң хереглелин долу хандырарынга әргежок чугула ол хире хемчээлдиг көдээ ажыл-агый продукциязын ырак эвес келир үеде бүдүрүп шыдаар болур бис.

Химия индустриязын хөгжүтпүшаан, бис дагын бүдүрүүшкүннүг калбак бүдүрүлгеге болгаш чоннуң өзүп турар материал болгаш угаанбодал хереглелдеринге чыылдаларны көвүдедир бис.

Химия индустриязының ажыдып турар аргалары бо-дур!

Химияны дүрген хөгжүдер дээш демисел бүгү улустуң ең чугула херээ болган турар ужурлуг. Улуг химия дээш походка, чугаалажып турары ышкаш, бичелериниден эгелээш улугларынга чедир бүгү совет кижилер киржир ужурлуг. Химия биличилерин массаларның иштинге пептередир керек. Школаларда, техникумнарда болгаш дээди өөредилге черлеринде программаларны әде көөр болза чогуур. Шөлдериң ажылишчилерин, мал ажылының, чиик үлетпүрүнүң ажылдакчыларын, үлетпүрүнүң болгаш тудугчуинженерлерин болгаш ажылчыннарын химияның хуулгаазын чүүлдерин шингээдип алырынга өөредири чугула, химия өөренириңге оларны сонуургалдыг болдурар керек.

Мооң-биле холбаштыр чогаадыкчы интеллигенцияның мурнунда база улуг сорулгалар туруп турар. Бистиң мурнувуска химияның ажыдып турары аажок улуг аргаларын совет кижилерниң эң калбак бөлүктеринге көргүзери—сөстүң чурукчуларының, кино, солуннар болгаш журналдар ажылдакчыларының хүлээлгези болур.

Ажылчы чоннарның калбак массалары химия чүнү бээрин билгеп, химиктиг арга-биле тургустунган материалдарның бүдүжүн болгаш шынарын билген турар, оларны керек кырынга билдилиг ажыглаар болза, чүгле ол байдалда химияның ажыдып турар байлакшылдыг аргаларын ажыглап болур. **(Адыш часнаашкыны).**

Эштер! Көдээ ажыл-агый талазыбиле чамдык саналдарны чугаалаарын күзеп тур мен.

Ам бис көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң кол баазазының — минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдериниң дугайында айтырыгны чугаалажып турар-дыр бис.

Чемишчидилгелерни калбаа-биле ажыглаар чорук көдээ ажыл-агый органнарының, бистиң агроном кадрларывыстың ажылын шынгыы экижидерин негеп турарын билир керек. Олар чаа сорулгаларны билип алыр болгаш оларны амыдыралга чедиишкинниг боттандырар хүлээлгелиглер. Минералдыг чемишчидилгелерни билдилиг ажыглаарынга он-он болгаш чүс-чүс муң кижилерни өөредир апаар. Күш-ажылдың болгаш хөрениларниң эң-не эвээш чарыгдалдарын үндүрүп тургаш, колхозтар болгаш совхозтар эң-не хөй санныг продукцияны берген турарын шудургу чедип алыр ужурлуг бис.

Ынчалза-даа бо дээрге эң тодаргай болгаш хандыр чугаалажып көөрүн негеп турар ындыг айтырыглар-дыр.

ТК-ның Президиумунга саналоналдарны солушкаш, келир чылдың февральда Төп Комитеттиң Пленумун чыылдырар болгаш ол Пленумга көдээ ажыл-агый министри эш Воловченконуң илеткелин тургузуп, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдериниң эң-не чугула айтырыгларын тодаргай чугаалажып көөр болза чогуур деп түңнелди кылган бис.

ТК-ның Пленумунга эки белеткенир, черни, минералдыг чемишчидилгелерни эң-не ажыктыг ажыглаар, бүдүрүлгеге эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы практиканы пептередир талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыр шаг-үе бисте бар-дыр.

Ындыг болза-даа ТК-ның Пленумун манавайн, сонгаарлаттынмас чамдык ажыл-херектерни амдан эгелеп кылыр керек. Хамыктың мурнунда хөжудап турар колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын көдүрер дээрзин чугаалап турарым ол, а бисте чурттуң элээп районнарында ындыг ажыл-агыйларның амдаа эвээш эвезин харааданчыг-дыр.

Быжыг, мурнакчы ажыл-агыйлар-биле кожа экономика талазы-биле кошкак колхозтарның болгаш совхозтарның бар турарының боттуг чылдагаапнары болгаш байлалдары чок. Кайы-бир ажыл-агыйның хөжудаашкыны удуртур кадрларның—колхозтар даргаларының, совхозтар директорларының, агрономнарның, зоотехниктерниң деңнели-биле, а ол ышкаш чамдык механизатор кадрларның—трактористериниң, комбайнерлериниң кошкаа-биле болганчок-ла тодараттынып турар.

Мынчангаш хөжудангай колхозтарны көдүрер талазы-биле бүгү ажылды ол ажыл-агыйларга биллиг, белеткелдиг, эки организакчыларны шилип алыры-биле эгелээр, колхозтар даргаларының албан-дужаалдарынга оларны сүмелээр керек. Ол ышкаш агрономнарны, зоотехниктерни шилип алыр, механизатор кадрлар-биле дузалаар керек.

Бо айтырыгларны шиитпирлээрде чамдык бергелерге таваржып турар бис. Керектиң ужуру чүдел дизе, хөжудап турар колхозтар боттарының сан-хөө шинээ-биле ол кижилерниң күш-ажылының чогуур төлевирин, ылавылаарга ам бодунуң албан-ажылының аайы-биле турар черинде эки ажылы дээш оларның ап турар ындыг төлевирин хандырып шыдавас болуп турарында.

Мындыг бир янзы байдал тургустунуп турар: бир талазында, ажылагый дүржулгалыг кадрлар чогундан хөжудап турар, өске талазында — бир эвес эки организакчыны болгаш тускай әртемниг кижини кошкак колхозка чалап алырга оларга төлээр чүве чок бооп турар.

Оон үнер арганы тывар керек. Бо айтырыг талазы-биле санал-оналдарны солушкан бис, мынчангаш чүгле бодумнуң эвес, а ТБ-ның Президиумунуң өске-даа кежигүннериниң бодалдарын база чугаалап көрейн.

Даргаларның, тускай әртемниглерниң болгаш механизаторларның күш-ажыл төлевирин олар төлеп шыдаан турар кыдыр ол колхозтарга тускай чээлилерни үндүрүп бээр апаар боор. **(Үргүлчүлелдиг адыш часнаашкыны).** Сан-хөө талазы-биле бо түр дузаламчы дедир эгиттинер, эки кадрлар колхозтарның болгаш совхозтарның ажылын дүрген экижидин, бүдүрүлгениң деңнелин кедүрүп шыдаар. Ону практика бадыткап турар. Маңаа эш Грачев санал берди. Бир-ле үеде областың партия организациязының сүмезин ёлгаар хөжудангай колхозка ол келген турган. А ооң удуртқан колхозу ам бүгү обласка үлегер-чижек болу бергенин силер дыңнадыңар. Эш Грачев Калиновка чурттуг эвес, ооң кожазы Дмитриевск райондан келген кижи, ынчалза-даа ам ол ёзулуг калиновкачы болу берген болгаш маан чангыс чер чурттугларымны ТК-ның Пленумунда төлептиг төлөлеп турар.

Бисте бар турар аргалар бо-дур, бистиң партиявыс кандыг кадрларлыг болуп турар-дыр. А эш Грачев ышкаш кижилер бисте муң-муң болгай. Ындыг кижилерни колхозтарда удуртур албан-ажылдарга депшидер керек.

Көдээже күзел чок, чүгле партийжи чүрүмну сагыыры-биле чоруп турар кижилерни эвес, а эң дээре ажылдакчыларны шилип алыр керек, күзел чок кижилерни колхозтарга чоокшуладып-даа болбас дээрзин катаптап чугаалап тур мен. Бир эвес кижи көдээже албадаашкын-биле чоруур болза, ындыг кижи мурнунда ажылдап турган черинге кажан ээп кээрин манап олуруп бээр. Хожудап турар колхозтарны дүрген көдүрер херекке бүзүрээр, колхозчуларга бүзүрээр ындыг кижилерни депшидер керек. Бодунуң ээлчээнде колхозчулар ындыг кижилерге бүзүрээр. Шолоховтуң «Андарган кур чер» деп сураглыг номунуң кол маадыры питер ажылчын Давыдов болганын билир болгай силер. Ооң канчаар ажылдап турганын, аңаа казактарның канчаар ынакшаанын болгаш колхозка ооң канчаар ынакшаанын көрүңерден. Бир эвес ол үеде Ленинград ажылчыннарны көдээже чорудуп турган болза, ам бисте хоорайда-даа, көдээде-даа ындыг кижилер муң-муң болгай. Хожудангай колхозтарны көдүрер хүндүлүг херекти дагзыр болза чогуур кижилер бо-дур. Давыдовтарны, Грачевтарны шилип алыылыңар, экономика талазы-биле кошкак колхозтар бир—ийи чыл дургузунда-ла чаартына берген турарынга бүзүрээр бис. **(Адыш часнаашкыны).**

Ол колхозтарже чорутқан кадрларга профэвилел кежигүннериниң бүгү эргелерин хевээр арттырбышаан, профэвилелиниң кежигүннеринге арткан түрар ужурлуг деп чүве таарымчалыг болур боор. Ол болза социал хандырылга болгаш өске-даа чүүлдер-дир. **(Адыш часнаашкыны).**

Колхозтар, бүдүрүлгелер ышкаш боттарының ажылдакчыларының пенсия хандырылгазынга киирери-биле күрүне фондузунче шилчилгелерни кылып болур, аргазын бодап көөр керек. **(Үргүлчүлелдиг адыш часнаашкыны).**

Ам чурттуң сан-хөө байдалы бүгү көдээ чонның пенсия хандырылгазының дугайында айтырыгны калбаа-биле шиитпирлээр арганы бербейн турар. Ынчалза-даа байлактарның мөөнеттинер шаа-биле ол сорулганы база шиитпирлээр апаар бис.

Болур Пленумга белеткел чоруп турда өске-даа дыка хөй айтырыглар база тургустунуп келир. Ам ол айтырыгларны чугаалавас мен. Чүгле мал чемнерин бүдүрерин көвүдединиң болгаш черни ажыглаарының сорулгаларынга доктаап көрейн. Парлалгага бо айтырыгларны ам безин тургускан болгай, ынчангаш ындыг чугаалажышкынга шын үгланышкыннарны бээр керек.

Мал чеми тараа-биле болгаш өскезаа чемнер-биле малды хандырарының айтырыы бүрүн тодаргай турар болза чогуур. Мал ажылының хереглелинге 7,5 миллиард пуд тараа негеттинип турарын ССРЭ-ниц Күрплары болгаш Көдээ ажыл-агый министерствозу санап көрген. Ынчалза-даа ол дээрге шиити чурагай-дыр, бир эвес ынчаар чугаалап болур чүве болза, күзээшкин-дир. Ол хөй миллиард тарааны кайын алырыл, негеттинип турар санныг тарааны кайы зоналарга база чүнүн күселиле ап болурун кижилерге көргүзер керек.

Пленумга чедир каш хонук бурунгаар план болгаш көдээ ажыл-агый органнарының ажылдакчыларының чүүлдери парлалгага үнгүлээн, республикаларның көдээ ажыл-агыйын хөгжүдериниң перспективаларын ол чүүлдерге тайылбырлаан. Ынчалза-даа хереглеттинип турар хемчээлдиг чемнерни каяа, кайы зонага, чүнүн күсели-биле бүдүрерил?деп айтырыгга харыы чамдык республикаларның саналгаларында чок болуп турар.

Элээн хөй таварылгаларда көдээ ажыл-агый органнарының ажылдакчылары шынааларны, одарларны экижидериниң сорулгазын бирги черге тургузуп, ол херекке хөй санныг минералдыг чемишчидилгелерни төгер деп саналдап турарынга чөпшээрежип болбас. Мал чемнери бүдүрер талазы-биле шынааларга кордап олурар болза, эрги шагда чугаалажып турары ышкаш, бурган чүнү хайырлаарын маңаар дээни ол-дур. Бис ындыг орукче кирип шыдавас бис. Черниң гектар бүрүзүн дээре ажыглаарын чедип ап тургаш, мал чемнерин бүдүрер керек.

Реалистер болур болгаш чоокку чылдарда шынааларга болгаш одарларга негеттинип турар санныг минералдыг чемишчидилгелерни үндүрүп берип шыдавас бис деп чүвени билир керек, эштер. Шынааларны культуржудар, кужурландырбас, шалбааланы бээрин болдурбас керек, а чогуур үезинде апаа минералдыг чемишчидилгелерни үндүрүп бээр апаар. Ынчалза-даа бир эвес ам бодувусчун ажылывысты оон эгелээр болзувусса угаазылалдыг эвес ажылагыйжылар болгаш удуртукчулар болганывыс ол ийик.

Бөгүн кол чүве болза, тарыыр черлерден дээре ажыкты алыры болур.

Минералдыг чемишчидилгелерни хамыктың мурнунда эң улуг ажыктыг чүүлдерни оларның бээр черлерининге эң үнелиг культураларга ажыглаар ужурлуг бис. Ынчалза-даа ол дээрге, шынааларны каапгар дээни ол эвес-тир дээрзин катаптап чугаалап тур мен. Чок. Ынчалза-даа бо херекти тодаргай көөр ужурлуг. Латвияны, Литваны, Эстонияны ап көрүнер. Оларда малдың чем-суурунун кол үндезини кукуруза, бобылар, чигир свёклазы болуп турар. Ынчалза-даа ында одарлар чамдык рольду база ойнап турар. Каш чыл мурнунда Эстонияга болгаш Латвияга чорааш, чүгле одарга ажыглап болур ындыг кескинди черлерни көрген мен. Ындыг участоктардан сиген кезип алыры безин берге, мынчангаш малды сүрүп одарладыры хамыктың дээрези ол болур ышкаш-тыр, ындыг участоктарга инектер «кезип ап турзуннар».

Бо бүгү байдалдарны барымдаалааш, бөгүн чурт одарларга минералдыг чемишчидилгелерни берип шыдавас деп чүвени билир керек. Минералдыг чемишчидилгелер тараа культураларынга, кукурузага, чигир свёклазынга, хөвеңге, кол көдээ ажыл-агый продукциязын берип турар культураларга херектиг.

Зона бүрүзүнге мал чемнери бүдүрериңге хамаарыштыр хөрзүн, агаар-бойдус болгаш өске-даа байдалдарны таарыштыр көөр ужурлуг.

Зона бүрүзүнүң көдээ ажыл-агыйының ажылдакчылары мал чеми тарааны болгаш өске-даа чемнерни боттары чүнүң күсели-биле бүдүрүп турарын көрген турар херек. Чамдык зоналарга ол дээрге кукуруза, күзүн чажар арбай, чочак-тараа, а өске-даа культуралар болуру база магат чок. Өске зоналарга—кукуруза, чазын чажар арбай, чочак-тараа, вика, люпин болур.

Чулуктуг чемнер бүдүрерин организастаарда база ону барымдаалаар ужурлуг. Эки боданып көөр ужурлуг айтырыг бо-дур, эштер.

Кукурузаның, чигир свёклазының, бобы культураларың бедик дүжүдү чокка малды чемнер-биле четчир кылдыр хандырып болбас. Мал ажылында кол чүүл ол-дур.

Бо чылдың күзүнүнде Геническиге мээң ужурашканым эштер мында олуржуп тур боор. Краснодарга болгаш Украинаның мурнуу чүгүнге чоруп турган үемде дыка хөй солун ужураажышкыннар, беседалар болгулаан болгаш оларга эртемденнер, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери, колхозтар даргалары, бүдүрүлгениң мурнакчылары киришкен. Геническ район—Украинаның база бир ён кандаачал району, бо чылын ында кукурузаның дүжүдү чавыс болган, черле ынчаш изиг кавыскананың уржуундан ында бедик дүжүт хаая болгулаар. Бо чылын районнуң колхозтары гектар бүрүзүнден кукурузаның түгле 100 центнер силос массазын алган. Өске культураларны тарыза чогуур магат чок эвес бе дээрзин беседа үезинде Геническиде эштерге чугаалаан мен. Бир эвес силоссаар кукурузаны тарыырын соксадыр болза, саар ипектерни саван-биле чемгерер апаар бис, түге дээрге маңаа өске чемнерни бүдүрер аргажок деп меңээ олар харыыланнар. Ооң ужурунда ол зонага гектар бүрүзүнден кукурузаның 100 центнер силос массазы безин—ол дээрге, чем единицаларына шилчидерге өске бүгү культураларыындан хөй дүжүт-тур.

Геническиде эштериң шак ынчаар көрүп турар чоруу меңээ таарымчалыг болган. Олар хереги, янзы-бүрү культураларның дүжүттерин денневишаан, саналганы барымдаалап көрүп турарлар. Олар-биле чөпшээрешкен мен.

«Кубанец» совхозтуң дуржулгазын калбаа-биле ажыглаарын бистии мурнуу-чүкчүлеривиске — украинналарга, Ростовка, Молдавиага сүмелеп болур. Ол совхоз бодунуң күштеринбиле суггарылганы организастаан болгаш кукурузаның эки туруштуг дүжүттерин чедип алган. Ол дуржулга мурнуу зонаның колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге ажыглаттынар. Барык чер болганга сугларны моондактап азы чалдап, агыы болгаш күскү сугларны мөөнпеп, шөлдериниң суггарылгазын организастап болур.

Херсон областа «Нове Життя» колхозка барып чордувус, шөлдерни суггарарының дуржулгазы ында база бар. Ында улуг эвес—100 хире гектар шөлду суггарып турар. Ынчалзажок чемишчидилгени ажыглаанда ол чүс гектар суггаттыг чер кандаачал зонада суггат чок 500—600 болгаш харын-даа муң гектар суггат чок черлерни солуп болур.

«Нове Життя» колхозта механизастаттынган звенонуң удуртукчузу эш Романюктуң суггаттыг чер участогунда кукурузаның тарылга шөлдерин барып көрдувус. Кукуруза дээрге, шыргай-арга-биле дөмей көстүп турду. Эш Романюк мында олуржуп тур боор.

Үн дыңналган. Ол мында олур.

Н. С. Хрушев. Ол кайда олуруп тур?

А. И. Романюк. Мында олур мен, Никита Сергеевич!

Н. С. Хрущев. Кукурузаның кайы хире дүжүдүн ап турар силер, эш Романюк?

А. И. Романюк. 1962 чылда кукурузаның гектардан 1064 центнер ногаан массазы болгаш 80,4 центнер тараазы, а бо чылын 900 центнер ногаан массазы болгаш 70—75 центнер тараазы ажаап алдынган. **(Адыш часнаашкыны).**

Н. С. Хрущев. Көрбес силер бе, суггаттыг черниң гектар бүрүзүнден кукурузаның силос кылыр 1000 центнер дүжүдүн эш Романюк ажаап ап турар-дыр. Кандыг-даа культура ол хире бедик дүжүттү берип шыдавас болгай. Кукуруза өстүрериниң ындыг дуржулгазын шиитпирлээр нептередир ужурлуг бис. **(Адыш часнаашкыны).**

Кукурузаны силос кылдыр өстүрер дугайын чугаалавышаан, Москва областан келген эштер ол культураже кичээнгейни кошкатканы дээш оларны шүгүмчүлээр бодаан мен. Ону чаңгыс колхозтуң чижээнге көргүзер бодап тур мен, ол колхозту ТК-ның хөй кежигүннери билир, чүге дээрге, элээн каш чылдар бурунгаар ук колхозтуң шөлдеринге барып,ында үнген кайгамчык чаагай кукурузаны көрген бис. Кукурузаның өзүп үнгени кайгамчык бедик, колхоз даргазы аъттыг боц араынче портуп кире бээрге, кукуруза шыргайының иштинге ол көзүлбейн баар турган.

А бо чылын ол колхозта кукуруза тарылгазын дыка сандараткан, ону көөрү безин чаржынчыг болган. Чедиишкинни чер, агаар-бойдус эвес, а кижилер шиитпирлээр дээрзин үстүнде ажыл-агыйдан алган чижек бүзүредилиг көргүзүп турар-дыр.

Кукуруза өстүрериниң мергежилин шиигээдип алыр керек, ынчаарда ол культура ажыл-агыйның байлаанын үнер дөзү болган турар. **(Адыш часнаашкыны).**

Мал чемнерин бүдүрери—эң-не чугула сорулга. Ол сорулганы зона бүрүзүнге мергежилдиг шиитпирлээр керек. Белоруссияны чижекке ап көрээлиннер. Амгы үеде республикада одар черлериниң гектар бүрүзү мал чемнериниң 4 центнер единицазын берип турар. А өске культуралар мал чемнериниң чеже хире единицаларын берип турарыл, ынчаш?

Кукурузаның бир гектары мочактары-биле кады дүжүдү 300 центнер болганда—мал чемнериниң 60 центнер единицаларын бээр.

Чигир свёклазының гектары
250 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 85 центнер единицаларын.
Картофельдиң гектары
140 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 49 центнер единицаларын,
Морковьтуң гектары
200 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 36 центнер единицаларын,
Чочак-тарааның гектары
200 центнер ногаан масса дүжүттүгде
— мал чемнериниң 32 центнер единицаларын,
Вика-сула холуксаазының гектары 150 центнер дүжүттүгде
— мал чемнериниң 24 центнер единицаларын бээр.

Гектардан ең-не хөй мал чемнерин бээр культураларга чемишчидилгелерни бирги ээлчегде ажыглаарының чугулазы билдингир-дир.

Чоокта чаа Белоруссиядан чагаа алдым. Ооң автору кукуруза талазыбиле селекционер эш Тишков, ооң бижээнин: «Бо чылын Белорус черге, Минск областың Червенск районунга өстүрген «Полесская» деп чаа сорттуң кукурузазының мочактарын Силерже чоруттум. 12 гектар шөлдүң гектар бүрүзүнден 73 центнер күргаг тарааның дүжүдү алдынган».

Минералдыг чемишчидилгелерни кайнаар угландырарыл деп чүве бодур!

Кызыл-тасты болгаш кукурузаны бүдүрерин көвүдединче хөй кичээнгейни Пленумга белеткел чоруп турда база ТК-ның Пленумунга угландырган. Ол черле эки-дир.

Ынчалзажок ол солугланы шиитпирлээриниң тодаргай аргаларын чамдык эштер шын билип шыдавайн турар. Чижээ украин парлалгага мындыг материалдар парлаттынган, бир эвес кукурузаны силос кылдыр июльдуң төнчүзүнде ажаап алганда, түгле ындыг таварылгада кукурузаның соонда кызыл-тасты ам тарыы болур деп ол материалдарда бадытқаан болган. Кукуруза болза июльдуң төнчүзүнде эң-не таарымчалыг өзер, ынчан ооң мочактары тургустунар, кукуруза чемнелир болгай деп ол культураны билир кижи бүрүзү-ле чугаалап болур ийик. Ол үеде кукурузаны кескен херээ чүл?

Эртеменнер болгаш практиктер кызыл-тастың бедик дүжүттерин алырынга дээре аргаларны тывар дээш амгы үеде сагыш салып турарлар. Үнелиг хөй саналдар кирип, бистиң селекционнерливистиң тургусканы дээре чаа сорттарны сүмелеп турар. «Безостая—1» деп кызыл-тастың тургузукчузу эш П. П. Лукьяненко маңаа көнчуг солун санал берди. Эш В. Н. Ремесло Пленумга санал бербээн, ынчалзажок кайгамчык эки дүжүт бээр «мироновская-808» деп кызыл-тастың чаа сортун тургуспушаан, ол эки чүүлдү кылган.

Хөрзүнүү ажылдап кылырының чаа аргалары сүмелеттинген. Чайын андарган болгаш андарган арыг черлерге кызыл-тастың кезиин чажып тарыыр дугайында эвээш эвес чугаалажып турар.

Күр черлерге хамаарыштыр ол черле шын болур ышкаш-тыр. Күр черлериң районнарынга чер ажылының онзагай системазы ажылдап кыдынган турар ужурлуг. Ол районнарга чайын андарган черлер чокта хоржок ышкаш. Өске каңдаачал районнарга элээн хемчээлдиг чайын андарган черлерлиг болуру негеттинип келири база-ла магат чок-тур. **(Адыш часнаашкыны).**

Ынчаарга ол-шыктыг зонага, Украинаның ыяштыг ховулары, Сонгу Кавказ ышкаш районнарга чайын андарган черлерлиг болуруң сүмелеп турары—ол дээрге өске айтырыг-дыр.

Андарган арыг болгаш чайын андарган черлерни узуткаан ол-шыктыг зонаның хөй районнарынга черни ең эки, бедик продуктулуг ажыглап турарын практика көргускен.

Каңдаачал районнарга чайын андарар черлерге хамаарыштыр тускай әртемниглерде безин чангыс аай бодал чок болуп турар. Чижээ, Херсон областың Геническ районунда чамдыктары чайын андарар черлер керек деп чугаалап турар, а өскелери—херек чок, кукурузаны одурүглар аразы 210 сантиметр, тодаргайларга, сеялкалар әртер черлиг кылдыр тарыыр херек деп медеглеп турарлар. Бо ийиги таварылгада колхоз кукурузаның гектардан 20—25 центнер тараазын ажаап ап, керек кырында чайын андарган черлерлиг болуп турар, түге дээрге, кукурузаның одурүглар аразын чайның дургузунда ажылдап кылып турар болгай.

Украинаның ыяш-ховулуг зоназының төлээлекчизи—колхоз даргазы эш Кавун маңаа санал берди. Ооң удуртуп турар колхозунда чангысдаа гектар андарган арыг чер чок. 1962 чылда колхозчулар бүгү тараа культураларының гектарындан ортумаа-биле 42,1 центнер дүжүттү, ооң иштинде 1000 гектар шөлге тараан кукурузаның гектар санындынна 71,2 центнер тараазын, чигир свёклазының—301 центнер, чочактарааның — 34 центнер дүжүттерин гектардан ажаап алганнар.

Күзүн чажар культураларны эш Кавун кандыг черлерде тарып турарыл? Чочак-тарааны болгаш кукурузаны тараашаан, ажаап алган шөлдерде тарып турар болгай. Ол дээрге—күзүн чажар кызыл-таска мурнай тарыырга эки болур культуралардыр.

Курск областа Калиновка суурүүн колхозун база ап көрээли. Өл-шыктыг зонада андарган арыг черлер чокка черни эң-не ажыктыг кылдыр ажыглап турар дугайын ол колхозтуң болгаш Украинаның база Россия Федерациязының өске-даа хөй ажылагыйларының он чыл дургузунда практиказы хереченил турар.

Андарган арыг болгаш андарган соонда ээлеттинген черниң ажыктыының талазы-биле колхоз даргазы эш Грачев мындыг саналгаларны көргүзүп турар. Андарган соонда ээлеттинген черниң гектарындан баштайгы чылында чочак-тарааның 25,8 центнер, а ийиги чылында — кызыл-тастың 35,4 центнер дүжүдүн алган. Ийи чылдың дургузунда гектардан ниитизи-биле 61,2 центнер тараа ажаап алдынган.

Эң таарымчалыг байдалдарда безин андарган арыг черлериниң гектарындан 30—35 азы дээре-ле дизе 40 центнер тарааны, тодаргайларга, бүдүн чартык катап эвээштн ап болур.

Ынчангаш бо зонага андарган арыг черлериниң экономика талазыбиле чогумчалыг болуру чигзинишкинниг-дир, аштер.

Бисте бо айтырыг эртем ёзузу-биле көрдүнген турар ужурлуг: экономика талазы-биле улуг ажыкты, чаагай дүжүттү бээр чүүлдү деткиир болгаш практикага шиигээдип нептередир керек. Бир эвес андарган арыг черлериниң теория талазы-биле үндезилениишкини эки болуп турзажок, ол практикага тарааның чыылдазын кудуладырынга чедирер болза, ындыг система биске керек чок деп дорту-биле чугаалаар ужурлуг бис.

База катап чугаалап көрейн, бо талазы-биле чогуур эргени карандашка, экономиктиг санаашкынга берген турар ужурлуг, хөй тарааны болгаш мал ажылынга хөй чемнерни берип турар системаны деткиир мен. **(Адыш часнаашкыны).**

Калиновкага кукурузаның соонда тараан «мироновская-808» деп кызыл-тас гектар бүрүзүнден 43,5 центнерни берген.

Ол дээрге, андарган арыг черниң ажыктыын чугаалавайн турар-дыр, чүге дизе, силос кылдыр тараан кукуруза 550 азы 600 центнер дүжүттү берип турар. Кукурузаны ажаап алган сөөлүнде күзүн чажып тараан «мироновская-808» деп кызыл-тас гектар бүрүзүнден 43,5 центнер дүжүттү берген. Чогум ажыктыг чүве бо-дур. А бир эвес кызыл-тасты андарган арыг черге чашкан болза, колхоз гектар санындан кукурузаның 600 центнер ногаан массазын чидирген турар ийик.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, сигген аралаштыр тарыыр системадан чайлааш, андарган арыг болгаш чайын андарган черлерлиг үш шөлдүг аргаже чуглуп кире бээривистиң болдурбас төлээде, бо айтырыгны эң-не ханы чугаалажыры, бүгү тала-биле санап көөрү негеттинип турар-дыр.

Эртемниң, техниканың болгаш химияның амгы хөгжүлдезиниц үезинде черниң гектар бүрүзүнден эң-не хөй продукцияны ап болур бис.

Бо херекке административтиг методтар-биле ажылдап болбас. Эртеменнер болгаш практиктер-биле сүмележир, а кол-ла чүүл болза, эртемниң чеднишкиннеринге база мурнакчы ажыл-агыйларның дүржулгазынга даянып херек.

Ыяш-ховулуг зонага ажыл-агыйны эң эки кылдыр канчаар чорударын мурнакчы колхозтар көргүзүп турар. Ол херектиң академиязы — эш Кавунның удуртуп турар колхозу бүге бар болгай. Кызыл-тастың 34—35 болгаш ооң-даа хөй центнер, кукурузаның тараазының 71 центнер дүжүттерин колхоз алыр кылдыр ажылхеректи ол шак ынчаар тургускан. Ол ажыл-агыйның үлегер-чижээнге өөренир болгаш чоок-кавының колхозтарын болгаш совхозтарын өөредир херек. **(Адыш чээнаашкыны).** Бисте көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ындыг академиктери Совет Эвилелинде хөй болгай. Оларны көдүрер керек, оларның үлегерииге өскелерни өөредир, олар бүрүнгаар өдертип чоруур ёзулуг-ла шолбаннар, тараа ажылының болгаш мал ажылының көдүрлүүшкүнүнче оруктуу чыры

Эш Н. С. Хрущевтун түңнел чугаазынын уланчызы

(Эгези 1, 3 арынарда).

Кичээнгейге ап көөр үжүрлүг айтырыгны чагаада турускан-дыр. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң еске-даа ажыдакчылары бо айтырыгны база ходуруп турарлар. Ол айтырыгның чылазы-биле санал-оналывысты солчуп көрген бис.

Көдээ ажыл-агый министерствозу хоорайдан үнгеш, чер ажылының чоогунга турар кыдыр шинтпирин Тып Комитединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң чаа хүлээп алганын хамыктың мурунда чугаалаар болай-дыр мен. Көдээ ажыл-агыйны эргелеп башкарарын сөөлгү чылдарда эде тургускан чүве төлээде, ону ынчаар кылган бис. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң мурнунда күүседип турганы административтиг болгаш садыг хүлээлелерин еске органнарга шилчидип берген. Моон мурнунда Көдээ ажыл-агый министерствозу чеминчидилгелерни болгаш машиналарны садыглап, административтиг ажылдарны күүседип турган болгай.

Ындыг байдал хөй чылдарның дургузунда туруп келген, министерствонуң бүгү ажылдакчылары мынаарда эрткенден дүнеге чедир янзы-бүрү организацияларже маңнажып, чөвүлел болгаш аңаа хуралдарга олуржуп турганнар. А боттарының чингине хүлээлелерин күүседиринге оларның че-шагы эвээш болуп келген.

Көдээ ажыл-агый техниказын садар хүлээлегин Көдээ ажыл-агый министерствозунган ам тускай орган болуур «Сөөзсельхозтехникаже» шилчиткен. Ол каттыжымышкынның дараазы эш А. А. Ежевский Пленумга санал берди, бодунуң ажыл-херээн ол билир кижи. Көдээ ажыл-агыйны эргелеп башкарарын сөөлгү чылдарда эде тургускан чүве төлээде, ону ынчаар кылган бис. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң мурнунда күүседип турганы административтиг болгаш садыг хүлээлелерин еске органнарга шилчидип берген. Моон мурнунда Көдээ ажыл-агый министерствозу чеминчидилгелерни болгаш машиналарны садыглап, административтиг ажылдарны күүседип турган болгай.

Ындыг байдал хөй чылдарның дургузунда туруп келген, министерствонуң бүгү ажылдакчылары мынаарда эрткенден дүнеге чедир янзы-бүрү организацияларже маңнажып, чөвүлел болгаш аңаа хуралдарга олуржуп турганнар. А боттарының чингине хүлээлелерин күүседиринге оларның че-шагы эвээш болуп келген.

Көдээ ажыл-агый техниказын садар хүлээлегин Көдээ ажыл-агый министерствозунган ам тускай орган болуур «Сөөзсельхозтехникаже» шилчиткен. Ол каттыжымышкынның дараазы эш А. А. Ежевский Пленумга санал берди, бодунуң ажыл-херээн ол билир кижи. Көдээ ажыл-агый машиналарын чогууру-биле ам-даа садыглавайн турарывыстың ужуру оон бүрүзүү эвээс деп бодаар мен, а машиналарны садыглаар херек. Бо хереките эвээш эвээс четпестер ам-даа бар. Бөттүг хереглелди барымдаалавайн, машиналарны заводтарның аңаа-ла чөрүдүп турары ховар эвес. Ол чорук түү чүвеге чедирип турарыл? Машиналар станцияга чедип келир, ол машиналарны демир орук ажылдакчылары дүжүрүп алыдар, чамдыкта орукка-ла чыыш ыаалар, машиналарның эдилери тывылбаан шаанда олар аңаа чыдарлар, оон соонда бүдүн агрегатты кээп ап алырлар, а чамдык таварылгаларда кым-бир кижилер эрилдерин үшта долгап, машиналарның ол-бо кезектерин албышаан, оон-биле сеткили ханыш турарлар.

Бистиң заводтарывыс колхозтарның болгаш совхозтарның чагыны ёзугаар машиналарны белеткеп үндүрери, а «Сөөзсельхозтехника», колхозтар, совхозтар болгаш үлетиүр бүдүрүлгелериниң аразында дамчыдыкчы болган турары чугула. А амгы үеде: машинаны кылгаш, колхоз азы совхозче чөрүдүттар, а ында: «Бо машина биске херек чок» деп медегленип турары ховар эвес. Заводта кижилер боттарының эдилээнде мынча деп чугаалап турарлар: «Машинаны кылып кагдывыс, машинаны заводка тургускан хөрээнис чок, ону чагыг ёзугаар чөрүдүп тур бис». Машинаны бүдүрүп үндүргени дээш база ону хереглевейн турар кижиже чөрүдүнээны дээш харыысалга хүлээр кижилер чамдыкта тывылбайн базар-дыр.

Ындыг четпестерни үзүткеар херек, эштер. Бо дээрге, колхозтарга техниканы садыглаарын организастаар дугайында айтырыгны капсырлаштыр чугаалап турарым ол-дур.

Азы көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин планнаарын ап көрээли, ону мурнунда база-ла Эвилелдин Көдээ ажыл-агый министерствозу кылып турган. Ол херекти ам республикаларже шилчидип берген. Оон ынай ССР Эвилелиниң Курпланының чанында көдээ ажыл-агый килдизин база тургускан бис, ында бо айтырыгны эш Н. П. Гусев харыылап турар болгаш бодунуң ажыл-херээн билир кижи.

Ынчаарга, ажылдың ол көдээ Көдээ ажыл-агый министерствозундан база-ла хосталган ышкажыл. Эвилелдешкен республикаларда ол херекти көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерстволары кылып турарлар. Ынчанташ, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге удуртулга ам планнаашкынны дамчыштыр боттанып турар-дыр, планнаашкынны ССРЭ-ниң Курпланы болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери кылып турар.

ССР Эвилелиниң Көдээ ажыл-агый министерствозунда кандыг хүлээлегелер артып калганы? Оон кол хүлээлегези — көдээ ажыл-агый эртеминиң айтырыгларын шыңгыы төрудары, оон чедишкиннерин бүдүрүлгеге шингээдип неперединр болур. Көдээ ажыл-агый болза, бүдүрүлгениң кончуг нарын адыры-дыр. Ындыг турбуже, көдээ ажыл-агый продуктуларын чооглап чөрүүр мугулай кижи бүрүзү-де көдээ ажыл-агыйны бөлүр мен, ынчангаш көдээ ажыл-агыйны удуртуп шылдар мен деп санап турар.

Бистиң билиглеривис чыл келген түдүм-на өзүп турар, ынчалзажок көдээ ажыл-агыйның мурнунга улам-на нарын айтырыглар тургустунуп турар. Моон үжүрүнде, көдээ ажыл-агыйга удуртулганың деңнели бедиир үжүрлүг.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге удуртулганы экижидер соруга-биле ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозуң аңаа хамаарыжлга чок административтиг эргелелдиң хүлээлгелериниң хостазы болгаш эртемшинчилел институттарын, оң улуг дүржулга станцияларының чамдыкын, чүге дээрге, чамдык дүржулга станцияларының бүдүрүлге эргелелериниде туруп турар болганда, ол удуртсун дээш оон кичээнгейин көдээ ажыл-агый эртемнериниң айтырыгларынче, дүржулга ажылдарынче угландырып моонизэри эргежок чугула деп санап көрген.

Ол чаа хүлээлгелер-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министри болгаш министерстволуң ажылдакчылары Москвада сад дээрбээнге олурбазы чогумчалыг деп санаан. Хоорайга олар чүүү, кандыг дүржулга ажылдарын организастап шыдаарларын? Министерствону хоорайдан көжүрүп үндүрген чорук, оон аппаратының эрги ажылдакчыларынга бергелерни тургусканын билип турар мен. Көдээ ажыл-агый министри эш Воловченко бо дугайын меңээ чугаалаан-даа. Көдээ ажыл-агыйның эрги хевирлиг министерствозу биске херек чок дээрзин оон-биле бееседаның үезинде чугаалаан мен, чүге дээрге, министерстволуң чаа хүлээлгелерни күүседир талазы-биле ажылды Москвага чорударының аргазы барык чок, а көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин удуртур талазы-биле мурнундагы хүлээлгелерни күүседиринге бисте республикаларның министерстволары бар, олар ССРЭ-ниң Курпланы-биле болгаш ТК-ның көдээ ажыл-агый кидзизи-биле кады көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин удам тодаргай башкарып турар. Бисте, янзы-бүрү төп организацияларда мындыг хөй ажылдакчылар бар, оларның иштинден кижи бүрүзү Көдээ ажыл-агый министриже телефонналарынга, оны бодунче кыйгыртырынга азы оралакчыларын болгаш министерстволуң ажылдакчыларын янзы-бүрү хевирлиг хуралдарынга база чөвүлел хуралдарынга олуржур кылдыр негээриниге күзелдиг болуп турар.

Моон үжүрүнде, Көдээ ажыл-агый министерствозунуң ажылдакчыларын янзы-бүрү албан черлеринче кыйгыртырын хоруудаар болгаш эртем ажылын кылыр арганы оларга бээр херек деп, ТК-ның Президиумунга чугаалаан мен. Бир эвес сеңээ министр херек болза, оон бодунче, министерстволуң ажыл-агыйынче хан чедеп бер, Көдээ ажыл-агыйга ажыл-херектиң канчаар чоруп турарын, көдээ ажыл-агый эртеминиң канчаар хевээнин, оон чедишкиннери бүдүрүлгеге канчаар шингээттинин турарын чогум-на аңаа барган, ам дээре билип ап болур-ла болгай.

Көдээ ажыл-агый министри эш Воловченкону, хамыктың мурнунга черге ол ынак болуп турары дээш хүндүлээр кижи мен. Министерстволуң дүржулга ажыл-агыйы сандараан турган, ону чангыс-ла чылдың дургузунда ол экижидип каан. Мурнунда хереглеп турганынга бодаарга, оортан эвээш минералныг чеминчидилгелерни ажылдап тургаш, ажыл-агыйда дүжүттүг ийи катап өстүргеи, мал ажылының продуктулуу бедээн. Минералдыг чеминчидилгелерниң үнелиин билир, бүдүрүлгени эки тургузуп шыдаар кижи, министр ол-дур. Ындыг министрге кижилер келир апаарр, чер кырынга чүүү база ону канчаар кылырын ол чугаалап болгаш көргүзүп шыдаар. Ынак ындыг негелдерни Көдээ ажыл-агый министерствозунуң кандыг-даа ажылдакчызынга салыр херек.

Ынчаарга, эш Яблонский, бир эвес көдээ ажыл-агыйга шынап-ла ынак, бодунарның мергежилиңерге ынак болзунараа, министерстволуң турүп турары Михайловский суурга кварнрнаны силерге тускайлап бээрлер, ынчаарда Москваже маңнадып, силерниң бижип турарынар ышкаш оруккa бодунарның кадыңарны кошкатпас апаар силер. (Адыш часкаашкыны).

Черден ырак тургаш, көдээ ажылагый эртемнн үдуртуп болбас. Мындыг чижекти көргүзейн. Каш чыл бурунгаар Америкага чораан мен. Көдээ ажыл-агый талазы-биле эртем төвүн менээ көргүзериң шинтпирээннер, ол дээрге, оон-биле кады эртемни үдуртур талазы-биле министерстволуң эргелели болуп турар. Ол эртем төвү кайда туруп турарыл? Ол төп дээрге Вашингтоннан он-он километр ырак Белтсвилльде туруп турар. Вашингтонда эвес, а АКШ-тың чер ажылының министри, оон ажылдакчылары эртем чеминчидилгелерин, үнүшке болган малга ялзы-бүрү дүржулгаларны көргүскен черде туруп турар.

Ол дээрге, черле билдингир. Эртемни удуртурун ким ёзугаар күзеп чоруур болдур, ол кижи черден хоорулбас ужурлуг.

Бо шынны чорукту билип албас кылдыр Көдээ ажыл-агый министерствозунуң бүгү-ле ажылдакчылары бюрократизм-биле халдавырлай бербээн боор деп бодаар мен.

Эртем чокка көдээ ажыл-агыйны бистиң бодап турарывыс ындыг деңнелге чорудары чедип алдынмас. Эртемни сайыралдыр, эртемден калганы кижизидер херек. Ынчаарга, дүржулга ажылы чокка эртемден кижи ажылдап шыдавас-ла болгай. А көдээ ажыл-агый эртеминде дүржулга ажылдары каяа чоруттунуп болурул? Черге. Кижизер черле, а ылангыя көдээ ажыл-агый эртемин кылыр хүлээлгелиг кижилер, черден хоорлуп болбас ужурлуг.

Моон силерге харыын бо-дур, эш Яблонский. (Адыш часкаашкыны).

Көдээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг Бүгү-эвилел академиязының президентизи М. А. Ольшанскийниң дилээнге ол шаанда дүжүп берип. Академияның президиумун Москвага тургузарын чөпшээрээн турган бис. Академияның кежигүннери черде, шөлдерде, фермаларда шуут ажылдап, чүгле сессияларга киржир дээш Москвага чыглып турарлар деп болунуң дилээн эш Ольшанский тайылбырлаан болгай. Академияның президиумуу-биле оларның ужуражырының эргежок чугузазы ол үеде тыштып келир. Ынчангаш, эш Ольшанскийниң бодалын ёзугаар алырга, академия Москвага улуг эвес аппаратты турар ужурлуг.

Академияның президиумуу эртемденнер-биле дүржулга шөлдериңге база ужуражып шыдаар-даа болза, ол ындыг болуп магат чок-ла боор. (Адыш часкаашкыны).

Эртем болза, Москвадан ыраккада турган, чеминшкинниг сайзырап болур. Академик М. А. Лаврентьев болгаш өске-даа эртемденнер элээн каш чылдар бурунгаар ТК-га чедип келгеш, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының салбырын Сибирьге тудар дугайында айтырыгны тургускының сактып тур мен. Ол дээрге, Москвадан ырак, ынчалзажок ол чурттуң хереглелинге кончуг-ла чугула болган! Изеттинмээн байлактар Сибирьде бар, оларны чонга баралы болдурар херек. Сибирьге тургускан институттарның ол сорулгага өскелерден дээре дүжүп турары черле билдингир. Эртемденнер Сибирьже база хапканнар. Ам ында хоорай өзүп келген, хоорайдан туржук, — бүгү чурттуң чоргаарланын турары эртем төвү тургустунган!

Көдээ ажыл-агый эртеминиң ажылдакчылары черже оон-даа артык чүткүүр ужурлуг. Кара хөрзүнүг эвес зонаның көдээ ажыл-агыйы-биле таныжары чугула апаарга, Ленин дагларында Т. Д. Лысенкога чеде баар мен. Ында көөр түүлдер, чугаазын дыңназа чогуур кижилер бар.

Элээн үе бурунгаар Төп Комитединиң бүгү составы-биле эш Лысенконе чорупкаш, оон ажыл-агыйынга, шөлдериңге, фермазынга элээн каш шактарның дургузунда чорун келдивис. Аңаа сеткилимис кончуг ханган. Москва чоогунда черге, ол хөйдовуракты хөрзүнге Т. Д. Лысенко чигир сөөкпазының 500 центнер чедир, кызыл-тастың 30—35 центнер дүжүдүн гектардан ап турар. Эртемни черге тодаргай хөлбаштырар деп чүве ол-дур! (Адыш часкаашкыны).

Чөнмүң чаагай байдалын өстүрер, совет кижилериң социалдыг болгаш культурлуг негелделерин хандырар дугайында партия болгаш чазак бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазынга доктаамал сагыш салып турар, эштер. Чыл келген тудум-на бистиң чуртувуска хөй чуртталга бажыннары, бичии ургларның болгаш культураның албан черлери түттүнүп, хептерни, идиктерни болгаш чөнмүң өске-даа хереглел түүлдерин хөйну бүдүрүп кижилерниң культурлуг хереглелдери улам долу хандыртының турарын совет кижи бүрүзү бодунуң хүүзүнда амыдыралының чижээнден билир.

Бо талазы-биле чаалап алышкыннарывыска чоргаарланып турар бис. Бижилериң өзүлделиг негелделери бисте чамдыкта ам-даа бүрүн хандыртынмайн турар, ынчалзажок оон-даа хөйну кылырын күзеп турар бис, ону кылыр-даа бис. (Адыш часкаашкыны).

Амгы бо Пленумнуң көл сорулгазы чогум-на чүдел дизе, химия үлетиүрүн хөгжүдериниң айтырыы болгаш чөнмүң чаагай чоруунуң өзүлдези сырый харыылаалыг болган турарында. Бистиң ниитилелривис чүгле материалдыг үнелиг чүүдериниң четчир хемчээлин тургузуп, продукциянның бот-үнезин чинтетпишаан, чөнмүң хереглел бараанналарының үүрмектеп садар ортектерин үзаа-дараа чинтедир, ажыл төлевирин бедидер, ниитилел фондуларынче шилчидиишкиннерни көөдедир аргалыг болуп турар.

Ажыл төлевирин улгаттырарының болгаш деңнээринин дугаймында айтырыгны тургуза бээрге, бараан аймаанның дугаймында, бараанның сан хемчээнин дугаймында өске айтырыг доп-дораан тургустунуп келир. Ажыл төлевириниң фондузу бараан аймаандан хөй болур болза, оочурлаар чорук көөдедир, өртек улгадыг болгаш оон-даа өске мырынай-ла эки билдингир болуушкынар тура бээр апаар болгай. Шунту кижилер ажок хөй акшалыг шыкаш сагындырар, ынчангаш чангыс хааржак серегнини мун рубль-биле садып алгызаар чораан чылдарны база көрген болгай бис. Ынчангаш, ажыл төлевирин тааръштырар, көөдедир дизе, эргежок чугула четчир санныг бараан фондузун тургузар херек. Бараан аймаан көөдедири дээрге, ыңаажылдың бүдүргүчүлүүн бедидериниге үндезилеттинген ниитилиниң бүдүрүлгезиниң өзүлдезинин түннели болурун кижи бүрүзү билир. Бараансараан шыгжамырга шыгыр долу турар болза, ынчан харын, канчаргадаа, ажыл төлевириниң фондузу чеминнее апарган болза, тодаргайларга, ажыл төлевириниң фондузу бараан аймаанын фондузундан эвээш апарган болза, ынчан ажыл төлевирин улгаттырар азы үүрмектеп садар ортектерни чинтедир, бараанны аналаа шыгжамырга чыттырбайн, а хереглечилерге чедиреринге идиг бээрин-биле чөнмүң садып алыр аргаларын өстүрери эргежок чугула болу бээр. Ол чорук болза бистиң улузувуска болгаш бистиң күүреливиске ажыктыг болур. А Коммунистиг партияда улүстүң эрге-ажыктарындан өске эрге-ажыктар чок-ла болгай. (Диммиттиг адыш часкаашкыны).

Бо Пленумнуң ниитпирлерин бөттендырары болза, хөй санныг бараанларны бүдүрер аргаларны тургузарынче угланганы ол болур. Бистер бүдүрүлгени чыл бүрүде улгаттырып, хөй бараанны кылып үндүрүп турар, бүдүрүлге үргүлчү-ле ажыл төлевириниң фондузундан шакпын өзүп турар болза, ол чорук ажыл төлевирин улгаттырарынга болгаш тааръштырарынга азы үүрмектеп садар ортекти чинтедириниге идиглиг чүүл болур. Ындыг ажылыг байдал турбас болза, бараан аймаа ажыл төлевириниң фондузундан эвээш болур болза, аңаа-да чаагай күзээшкиннер чүүү-даа бербес. Ол чорук бижикбилиглиг кижи бүрүзүүге билдингир, оны ажылчыннар, колхозчулар, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары билир. Ажылдап алган шалыңындан хөй чарыгдал кыла албас ог-бүлениң бедүүн чижээнден безин оны билип ап болур. Бир ог-бүлеге азы колхозчу ажыл-агыйга-даа болаарга, күүнете хамаарыштыр ол айтырыгны шинтпирээрн алээп нарын болуру билдингир.

Бистиң күүневисте кижилериң хереглелдерин хандырары болза, кижи бүрүзүүнүң кыпган ажылының хемчээлин болгаш шынарын барыңдаалап төлээр арга-биле-даа, база Владимир Ильич Ленининиң коммунизминиң эге өзүмнери деп адааны хөй-ниитининиң фондуларын дамчыштыр-даа хандырып турар болгай.

Совет кижилериң хереглелдерин хандырарының кайы-даа формаларын дүүштүрер дугайында айтырыгны ханызы-биле өөренип, чугаалажып көөрү негеттинин турар. Чүгле ажыл төлевирин улгаттырарының аргазы-биле, тодаргайларга, кижиниң хууда ажылдап алыр шалының улгаттырарының аргазы-биле чөрүүр бис бе азы хөй-ниити фондуларын көөдедип моонизээш, ниитининиң хереглелдерин, хөй-ниитининиң фондуларын дамчыштыр хандырар дугайында сагыш салыр бис бе? Чижээлээрге, ам белин бисте амнелгелер, школалар, өөредилге черлери халас болгай, тодаргайларга, ол албан черлерни кижи бүрүзүнүң ажыглаанының өртээн күүне хөй-ниитининиң фондуларындан төлеп турар. Күүнениң социал камгалалының талазы-биле фондуларды бар болгаш пенсияларны оон-биле төлеп турар дээрзин билдингир болгай.

Совет кижилериң чаагай амыдыралының өзүлдезинин дугайында сагыш салырда, моон соңгаар кандыг арганы ажыглаар ужурлуг бис?

Кижилериң кыпган ажылының материалдыг төлевир-шаналын төлээринниң ийи аргаларын шын дүүштүрери эргежок чугула. Кыпган ажылы дээш, ылангыя чавыс болгаш ортумак төлевирлиг ажылдакчыларга, кижи бүрүзүнге төлевирин тааръштырар-биле чергелештир бистиң чуртувуста ам-даа болза канчаар-даа гажок улуг ужур-дузалыг бооп турар хөй-ниитининиң фондуларының ролю болгаш ужур-дузазы улгадыр.

Ынчалза-даа, кижи бүрүзүнге төлевирни болгаш хөй-ниитининиң фондуларын өстүрер төлээде эки ажылдаар апаар болбайн аан, ону шупшувус билип турар бис. Пленумга кончуг эки резолюцияны хүлээп алган чүве болганда, хамык-ла чүве дөгерези дээрдеп чаагаар-ла дүжүп, эңдерли бээр деп, хей черге ынаныш болбас. Харын материалдыг чаагай байлактарны тургузар дээш эки ажылдаар херек.

Ынчаарга эштер, бистер ажылдан кажан-даа кортпайн чораан бис, кезээде ажыл кылыксаар чораан бис, чүге дээрге, ажылдап тургаш, тиилелгениң таалалын болгаш өөрүшкүүн көөр болгай бис. Ажылдавас болза—чүү-даа тургузуп шыдавас дээрзин билир бис! Улустуң үлегер домаанда безин чыткан даш алдынче суг акпас дижир чүве болгай. (Адыш часкаашкыны).

Бистиң болдунар аргаларывыс тодаргай, бистиң программавыс тодаргай, Төп Комитеттиң Пленумунга айтып ап турар оруувус тодаргай, а улуг бодунуң партиязын хүндүлээр, ынчангаш партияның айтыкан оруубиле чугаажок баар болгаш бистиң хүлээп алыр шинтпириви күүседир дээш, бүгү-ле күүненнишкиннерин үндүрер. (Диммиттиг адыш часкаашкыны).

Ажыл төлевириниң деңнелин көдүрер дугайында чугаалаар чүве болза, эштер чөөкку үеде бир-ле дугаарында башкыларның болгаш эмчилериниң ажыл төлевирин таарыштырар апаар боор бис деп бодап тур мен. (Адыш часкаашкыны). Ону бистер химияны хөгжүдер талазы-биле ажылдарның программазын күүседиринге бээрин маналайн кылыр ужурлуг бис. (Адыш часкаашкыны). Эмчилер болган башкылар бо талазыбиле негелде-хереглелдиг бооп турар болган оларның шалының өстүрериниң барымдаалары бар болган ужурунда ону кылыр ужурлуг бис. (Адыш часкаашкыны).

Химия индустриязын хөгжүдериниң программазы күүсединнер дээрзинге бүзүрелдиг бис. Химия болган үлетиүрүнүң өске-даа адырларының хөгжүдезинин бээр чыыдалдарын экономиканы улам ынай хөгжүдер болгаш улустуң амыдырал деңнелин бедидер дээш партия ажыглаар дээрзин бөгүн база катап деңгелеп бодур ужурувус ол-дур.

Совет кижилериң хереглелдерин хөй-ниитининиң фондуларын дамчыштыр улам-на долу болгаш улам-на хөйү-биле хандырарынче өөрэ кичээнгейни салыр ужурлуг бис, чүге дээрге, ол болза ниитилел хөгжүлдезиниң коммунистиг оруу-дур.

Шак ол хөй-ниити фондуларын кандыг арга-биле өстүрерин, оларны канчаар хуваарын бөгүн-не бодаар ужурлуг бис.

Мен бодап көөрүмге, чижээлээрге, ниитилелдиң материалдыг байлактарының өзүп кел чыдарының аайыбиле ясында болгаш уруглар садында уругларны халас чемгерерин хандырар, школаларга эртен болгаш дүште халас чем бээринче, школачыларга хепти, идиктерни халас бээринче чөөрту шилчиир дугайында айтырыгны шинтпирээр ужурлуг бис.

Ынчангаш ниитилел, күүне өзүп олурар салгакчыларны кижизидер талазы-биле чарыгдалдарның кол-колун бодунга алыр апаар. Бистеам безин өөредилгени халаска чорудуп турар болгай (Адыш часкаашкыны).

Уруглар—бистиң келир үевис-тир. Бистер уругларны кижизидериңге эң-не улуг күжениишкиннерни үндүрер ужурлуг бис. (Адыш часкаашкыны). Канчаар кижизидер болдур, түннели база ындыг болур. Өзүп олурар салгакчылар—коммунизм тургузукчулары—аларының болгаш кырган адаларының херээниң уламчылакчылары-дыр. Оларга бистер ам-даа ажыдап бээр бис, а ажы-төлүвүс өзүп келгеш, коммунистиг эдөөкшилдиң савазын эриниге дээр улам-на доддурүп, көөдедирлер. (Диммиттиг адыш часкаашкыны).

Хөй-ниитининиң фондуларын өзүп олурар салгакчыларның эрге-ажыныңга таарыштыр хуваары канчаар-даа гажок улуг мораль-политиктиг ужур-дузалыг бооп турар.

Шак ындыг янзылыг сорулганы кижи дугайында сагыш салыышкын бирги черге туруп турар, чүгле социалистиг күүне болдунуң мурнунга салып шыдаар.

Ада-иелерге материалдыг дузалаачыны шуут көргүзери-биле чергелештир, бо таварылгада уруглар коммунистиг эгелерниң салдарының ачызынга өзүп кижизиттирер апаар.

Ам чамдык уруглар бир янзы чемненип турза, өскелери олардан амданныг чем чип турар болгай. Чүге ындыгыл дээрзин бичии уругларның билип алыры дыка берге. Ада-иелерниң шалыңындан хамаарылга чокка уруглар школага амданныг болгаш сүүзүнүг чем чимир болу бээрге — ол дээрге, коммунистиг ниитилелге киреринге кончуг чугула психологтуг белеткел болур апаар.

Мындыг таварылгада ог-бүленнээш кижилиг болгаш бот кижилер: хөй-ниитининиң фондузунга бистиң салышкынывыстың күсели-биле хөй уруглардыг ог-бүленнер хөйну ап турар-дыр, бистер когаралга таварлжып турар болгу дег кандыг аай чоор деп чугаалап болур чадавас.

Ынчалза-даа бөгүн бот азы уругдарыг чок кижилер кырып назылаан, чааскаан калырга, олар ниитилелдиң хандырылгазынга киреp апаар дээрзин бодаар ужурлуг.

А бөгүн хөй уругларны кижизидип турар ада-иелер, чамдыкта оларга берге-даа болур болза, коммунистиг ниитилелдиң материалдыг үнелиг түүлдерин келир үеде тургузар кижилерни кижизидип турарлар, ол үнелиг түүлдериниң чамдыызы кырып назылаан, чааскаан калган кижилерни хандырарынга үнер. Он уругларны кижизидип турар кижилер хөйниитининиң фондузундан хөйну алырлар, ынчалза-даа оларның өөлдары болгаш кыстары өзүп кээрге, бистиң чуртувуска чээрби ажылчын хөл, коммунизм тургузукчуларының ажылчын холдары немежин кээр-де болгай. (Адыш часкаашкыны).

Ол барымдаалар арай чигзинчиг болза, мен кым-биле-даа маргыжып болур мен, чүге дээрге, бо талазыбиле бистиң туружувус чайгылыш чок, коммунистиг туруш боор турар, ол болза улустуң эрге-ажыктарын барымдаалаан туруш боор турар. (Адыш часкаашкыны).

Бо чеди чылда-ла химияны хөгжүткениниден 15 миллиард рубль немелде акша-хөрөнгилерни алыр бис. Химия индустриязы — улустуң байлаанын дарганчызы. Бистиң фондуларывыс өзүп немежир. Ол байлактарны оон ынай кандыг угланышкынынарга ажыглаарывысты күзеп бодагылаан көргүзээлинер. Бөгүүгүдезинге бадыткаттынган күзел бодалдар чокка чуртаттынмас. Дедир-даван ышкаш согуг болган хөрээ түү боор. Келир үеним өттүр көрүп, ону бодап, оон ынай оруктарны дөзевилеп көөрү эргежок чугула. Өйнаа кээрге, болдунар аргалар тыптыбаргге, заводтарда чамдык категориянның ажылчыннарынга халас эртенги чем чимир, соолдунде барып база-ла халас дүштеки чем чимир кыдыр таарыштыргай бис. В. И. Ленининиң чугаалап турганы коммунизминиң эге өзүмнерин быжыглаан турарывыс ол болур. (Адыш часкаашкыны).

Химия индустриязын шакпын хөгжүдериниң дузазы-биле материалдыг үнелиг түүлдерни албедип көөдедири болза, партияның Программазына биижээн өске-даа айтырыгларны шинтпирээрр арганы бээр. (Адыш часкаашкыны).

Хөй-ниити фондуларының өзүлдези болза ажыл төлевирин дөрт улгаттырары-биле, бараан өртээн чинтедирибиле база холбашкан турар дээрзин деңгелеп тур мен. Амыдырал деңнелин көдүрериңе идиглиг бүгү-ле факторларны дөгереэин ажыглаан, улустуң чаагай чоруунче угландырар апаар бис. (Адыш часкаашкыны).

Эштер! Химия үлетиүрүн хөгжүдериңе чугула роль эртемге хамаарыжыр апаар. Химия болза эртеминиң эң-не революсчу адырларының бирээзи болур. Химия болза экономиканың бүгү-ле адырларының хөгжүлдезиниге черле салдарлыг бооп турар.

Химияны шак ынчаар тайылбырлап чугаалаан дээш, физиктер, математиктер, биологтар болгаш өскелда эртемденнер меңээ ажынмас боор деп бодай-дыр мен. Ол чорук математиктериңиң азы физиктериниң ужур-дузазын күүдлатпас-ла болгай, чүге дээрге, математика чокка, физика чокка чаңгыс-даа эртем хөгжүп шыдавас, дыка хөй эртенерни хөгжүдериниң үндезинниң үндезини — математика болгаш физика болур болгай. Ынчаарга амгы үеде химия канчаар-даа аажок шакпын темп-биле хөгжүп, улус ажыл-агыйының элээн хөй адырларына канчаар-даа аажок революсчу өскерилгелерни киирип турарының ачызында, бистип бо хүннеривисте химия дыка улуг ужур-дузалыг болу берген.

Химия эртеминиңе хөгжүдүрүнүң бүгү-ле ажыдарын бээри — ол дээрге чурттуң экономиктиг хөгжүдезиниң темпилериниң талазы-биле база дыка улуг үдүн алышкын боон турар.

Химия эртеминиң чеминшкиннериң бүдүрүлгеге эң дүргеи ажыглаарыбиде болгаш улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларына химиктит материалдарны киирери-биле хөлбашкан бүгү айтырыгларны партия болгаш совет органнар, эртем-шинчилел ажылдарын үгаан башкарар талазыбиле күүне комитеди онза кичээнгейлиг хайгаараар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының президентизи М. В. Келдыштин, академиктер В. А. Каргинин, Н. Н. Семеновтуң саналдарынга химия эртемин хөгжүдериниң болгаш ону бүдүрүлге-биле улам сырый хөлбаштырарының дыка чугула айтырыгларын турускулаан. Химия бүдүрүлгелеринге, эртем-шинчилел албан черлеринге үлегерлиг чүүрүм тургузарын кол сорулга кылдыр ооп, бедик харыысалгалыын көргүзери эргежок чугула.

Документациянның чурумун ёзугаар кылган төлевилел эртеминде чок болгулаар таварылгалар турар, ынчалза-даа оон саналында боттуг чүүл бар бе, эки идея бар бе дээрзин боттуу-биле өөренип көрүп болур-ла болгай.

Перспектива бар хире болза, эртеменден бодунуң эртем талазы-биле бодалын, саналгаларын боттандырып, оон-биле химия үлетиүрүн хөгжүдеринге, улус ажыл-агыйынга бодунуң салышкынын киирип шыдаар кылдыр чогуур байдалдарны хандырып бээр херек.

Төлевилел ажылдары кылган дээш ажыл төлевириниң системазын эде көрзе чогуур деп бодап тур мен. Төлевилелдиң саазынын барымдаалап эвес, а оон экономиктиг анализ, эртем болгаш техника талазы-биле документациязын өөренип көргеш, төлевилелди бүрүү-биле барымдаалап төлээр болза эки ышкаш-тыр.

Аажок күштүг химиктиг реактивтер бар. Олар металлды безин эртеидир чиптер. Партия болгаш ажылагый органнары, бистиң эртемденхимиктеринис, үлегерлеп чугаалаарга, шак ындыг реактивтерни ажыглап тургаш, бистиң аравыста бюрократизмни ортендир чиртиттер дээш бүгү-ле түүлдерни кылыр болза чогуур. (Залда шимээргээшкин. Адыш часкаашкыны).

Химия үлетиүрүн хөгжүдерин бирги чергенин ужур дузалыг деп көрбүшаан, бистер улус ажылагыйының еске адырларын хөгжүрериче кичээнгейни кошкатпас ужурлуг бис.

Металлургияда, машина тудуунда, энергетикада болгаш еске-даа адырларда улуг курлавырлар бисте бар. Чижээ, бистиң ужар түүл үлетиүрүвүс чоокка чедир-ле 500 шак ажылдаар шинчедикчилерни үндүрүп турда, анчыл шинчедикчилер—2.200—2.500 шак ажылдаар турган болгай.

Ол четпестерни ужар түүл техниказының талазы-биле күүне комитединге сагындырарывыска, ол инженерлерни, техниктерни, ажылчыннарны мобилизастаан, дыка улуг чеминшкиннерни чедип алган.

Ужар түүл моторларын чогаадып кылып турар кижилер кыпыакказыбиле ажылдан эгелээш, 6 муң шак ажылдаар ужар түүл шимчедикчизин кылганнар.

Ам самолёттарда ужар түүл шимчедикчилериниң эдилелге чоруур хуусаазы 2 муң шак ажыл турар, а удатпайын 2500—3000 шак чеде бээр. Ол болза, ындыг моторларны кылып турар ажылчыннар болган инженерлер коллективиниң улуг ачы-хавыязы болур. Оларга алдар болгаш хүнү! (Адыш часкаашкыны).

Шинчедикчи 500 шак ажылдап турда, база ийи — үш муң шак хуусаалыг ажылдап турда, чеже металл, завод дериг-херекселдери керектиниң деңнеп, санап көрүнерден, эштер.

Шак ындыг болдунар аргалар чүгле мотор тудуунда бар эвезин мурнунда-ла чугааладым. Ол болза бүгү-ле машиналарга, механизмнерге, прибор тудуунга база хамааржыр.

Деңнээн болдунар-ла шаа-биле чиик, ажыглаарга айыыл чок, эдилели үр болгаш каммыг, эки ышнарлыг машиналарны бүдүрүп үндүрер төлээде, негелделеи шынгыыраашыр керек.

Черле ынчаш, үндүрүп турар продукциязының шынарынга эң бедик негелделеи салыры эргежок чугула. Фабрикалар болгаш фирмалар боттарының продукциязының шынарының дугайында шуут-ла хереглекчилерниң мурнунга харыылаар, бүдүрүлгелер болгаш фирма маазинже бээр дээш эвес, харын магазинниң дамчыштыр хереглекчилерге бээр дээш продукцияны үндүрер кылдыр, ындыг чурумну тургусса чогуур ышкаш-тыр.

Фабрика азы фирма бодунуң кылыгларын баралы, чижээ, шокар пөс, дүктен кыпган пөс, торгу азы белеп хеп хевирлиг кылдыр магазинге берип турар болза, магазин чүгле дамчыдыкчы болур апаар. Магазин барааннарны заводтарның, аларанылга фабрикаларының даалгазыбиле салып турар. Ол кылыглар хереглекчилерге четпес, овааланып чыдар болза, ону чүгле магазин эвес, а кол нургулайында-ла ол бараанларны бүдүрүп үндүрген чер харыылаар үжүрлүг.

Ындыг байдал чөнмүң хереглелиниң б

Эш Н. С. Хрущевтун түңнел чугаазының төнчүзү

(Эгези 1-ги, 3-ку, 4-ку арыннарда).

Большевиктернин хоочун салгалдарының эгелеп каан революсчу херээн аныяктар төлептиг уламчылап турар.

Химия заводтарын, ыяш химиязын тудуп тургузарда-даа аразында кайгамчыктыг ажылдакчыларлыг бистин аныяктарывыска даянып апаар бис, эштер. Куруг черлерге-ле хөй заводтарны, комбинаттарны тудар, Сибирьнин арысканнарын арыглаар апаар бис. Оларны ким кылырыл? Совет кижилер! Ким эн-не адаккырыл? Чаа ырак-узактар, маадырлыг оруктар кымнарны кыйгырып турарыл? Бистиң аныяктарывысты, комсомолчуларывысты!

Бистиң салгакчылырывыстың ындыг болуру ышкаш, партияның ТК-зының, бистин кыйгырывысты, аныяктар деткивейн барган чангыс-даа ындыг таварылга амга чедир турбаан. Херектиг чангыс-ла чүүлүге он шаа билдиримнер үргүлчү кээр турган. (Диңмиттиг адыш часкаашкыны).

Ам төлевилеттинип турар капитал салышкынналры силер чокка шингээдип ап шыдавас бис деп, эш Павловка, комсомол ТК-ныц бирги секретарынга, комсомолдун бүгү ТК-ынга болгаш комсомолчуларга, бистин аныяктарывыска баш удур чугаалап түр мен. Бис ону аныяктарның дузазы-биле шингээдип алыр ужурлуг бис, чүге дээрге ол бүгү силерге болгаш хөйүе — силер дээш кылдыныц турар! (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Бөгүн бис аныяктарны болгаш комсомолчуларны база катап кыйгырып түр бис. Эштер, силер чеди чылдың тудугларында, химия индустризының тудугларында багай эвес ажылдап турар силер. Химия индустризының тудуунга силер амдаа улуг күженишкиннерни, амдаа хөй энергияны киирген турарынар эргежок чугула деп партия санап турар.

Химия объектилериниң тудугларынга, химия бүдүрүлгелеринге дерилгелер кылып турар заводтарга, химияга чиг-эт казып турар рудниктерге, карьерлерге — бүгү-ле черлерге аныяк ажылчыннар, техниктер, инженерлер ажылдаар чер тыпты бээр. Олар анаа ёзулуг күш-ажылчы школаны эртерлер, чогуур билиглерни алыр, амыдыралчы дадыгышкынны алырлар.

Химия бүдүрүлгелеринге болгаш тудугларынга чораан үеже дыка хөй аныяк тускай эртемниглер-биле, аныяк ажылчыннар-биле, комсомолчу назыдан үнмээн хиреде-ле, ажыл-херекти бүрүн быжыккан, биидилиг тускай эртемниглер ышкаш ынчаар чорудуп турар бедик мергежилдиг ажылчыннар-биле ужурашкылаан мен. Аныяктар ажылдавышаан өөренип турар. Олар өөредилгече болгаш күш-ажылга өзуп турар, олар үргүлчү шимчээшкинде, шупту ужудушкунда! Лисичан комбинадынга чораан, ында хөй кайгамчыктыг аныяк ажылчын оолдар, кыстарны көрген мен. Ол коллективтиң 70 ажыг хуузу — ортумак эртемниг аныяк ажылчыннар, комсомолчулар деп менээ чугааланнар. Бо дээрге бистиң дүрүм ёзугаар чоргаарланырывыс, бистин чүртүвүстүн ажылчын ангызының чаа немелдези-дир, эштер. (Адыш часкаашкыны).

Аныяктар коммунизм үезинге чүрттаар. Моон ужурунда олар коммунистиг ниитилелдиң материалдыг үндезинин идепкейлиг тургузар, улугжар-биле, боттарының адалары болгаш авалары-биле, акыларының болгаш угбаларының-биле найырадыг, чангыс эштиг бурунгаарлаар ужурлуглар.

Салгалдарның айтырыын, адаларның болгаш уругларының айтырыын чүге социалистиг ниитилел чаагай сеткилдиң бедик принциптеринге шиитпирлеп турар болагай. Ада болза оглун бодунуң үезинге төлептиг кылдыр өстүрерин күзээр, а ол болза бодунуң адазы ышкаш төлептиг болуксаар. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Эштер комсомолчулар, ындыг болганда чеңиперни сывырып алгаш, база бир чугула хереКти сегирип алынар, бодунарның улузунарның чаагай чоруурга төлептиг ажылдаар! (Диңмиттиг адыш часкаашкыны).

Эштер! Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Шленум бүргүү совет улустуң амыдыралынга чүтле улуг үеже болу бээр эвес, харын бистин чүртүвүстан дашкаар бүгү черлерге безин бүгү делегейге улуг ужур-дузалыг болуушкун кылдыр кирдүнүп турар.

Совет Эвилелиниң химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң программазын боттандырганының түңнелинде, чүгле бистиң шөлдеривистиң дүжүттүү эвес, бәр эвес ынча деп болур болза, харын социализмниң болгаш коммунизмниң идеяларының дүжүттүү база дыка өзер.

Бистер болза кол утказы капитализмден коммунизмче шилчилге болуп турар шапкын эпохада чүрттап турар бис. Бистиң чүртүвүс, өске-даа социалистиг күрүнелер, агаар чок делгемде эвес, химиктер боттарының дуржулгазын кылып турары хавык иштинде эвес, а бистин өнүктеривис-даа хөй, ол ышкаш социализмнин болгаш коммунизмнин типлелгелиг базымын доктаатса дээш, бойлааннарның калчаараашкыны-биле боттарының догуннап турарын белин мөөрейге салырынга белен ындыглар-даа база эвээш эвес бар болуп турар бисти дескиндир турар делегей-биле доктаамал харылзазында чаа ниитилелди тургузарының өндүр улуг соруглаларын шиитпирлеп турарлар.

Мындыг байдалдарда бистиң ажыл-агый чедиишкиннеривис хөй болган тудум-на, Совет күрүнениң делегей ареназынга ат-алдары улам бедик, бистиң партиявыстың Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың туруштуг чорудуп турары тайбынның, тайбын кожа-хелбээ догуннаашкынның политиказы улустарга улам-на хандыкшылдыг болур. (Адыш часкаашкыны).

Харын-на улустар аразының херектеринге бистиң чиңгине шугумувус—ол дээрге анчы-анчы социал системалыг күрүнелерниң тайбын кожа-хелбээ догуннаашкынынче, оларның аразында экономиктиг чарышче күрс болуп турар болганда, харын-на моон ужурунда, В. И. Ленининиң тургусканы Совет күрүне чепсегленишкинниң дүжүреринче күрс бистиң ниитилеливистиң социал бүдүжүнден бир демей үнүп кээп турар.

Социалистиг система капиталистиг системадан бодуның артык күштүүн экономиктиг тайбың чарыштың кавызынга көргүзер болгаш ону ажып шыдаар дээрзинге бүзүреп турар болганывыста,— бис анаа час кезээде кышты солуур дээрзи ышкаш, шак ынчаар бүзүрээр бис,— эндере чемсегленишкинге бисте кандыг-даа соңуургал чок болгаш туруп-даа шыдавас.

Совет Эвилели бодунуң камгалалын сайзырангайжыдып, бистиң өнүктеривистиң болгаш эвилелчилеривистиң — социалистиг чүрттарның аймыл чок чоруук хандырарының база делегейге тайбыңны хандырарының хемчелерин алыр ужурлуг бооп турары дээрге, бис ону чепсектиг империалистиг күрүнелер, агрессечи блоктарның дайын белеткели бар бооргa ынчаар кылып турар бис.

Ядролуг чепсекти шенээрин кезиктамдыктап хоруур дугайында Кереэни чарганы, а ол ышкаш черни долгандыр орбитаже ядролуг чепсектиг объектилерни үндүрбес дугайында дугуржулганы чедип алганы—бо дээрге эки, ажыктыг херектер болбайнаан. Ынчалза-даа бо үүлге эгези-дир.

Кол үүве чүл дээрге, чепсегленишкинни херек кырында, азы чамдыкта адап турары ышкаш, күш талазы-биле дүжүреринин оруунга кирери болгаш ол оруктап төнчүзүнге чедир чоруурy болуп турар.

Бо талазы-биле Совет Эвилели дүүнгүзүү ышкаш, бөгүн-даа белен, бо талазынга Барыын үүкте кымбир кижиде чигзинишкин бар болза, бистиң бодалдарывыстың шын сеткилдиин хынап-даа көрзүн. Чепсегленишкинни дүжүрер дугайында дугуржулганы доп-дораан чарарынга болгаш ону амыдырапга боттандырарынга белен бис.

Совет Эвилели биле Барыын күрүнелериң аразында чугаалажышкынга улуг күрүнелериң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсегленишкинни кызырар дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалашкан. Ол чугаалажышкынның түңнелинде түү илерээнил? Мындыг үүве илерээн-дир. Бир талазында, Совет Эвилелиниң болгаш Варшава керээзиниң талазы-биле оон эвилелчилериниң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсегленишкинин кызырарының дугайында чугаа болу бээрге, Барыын талакы күрүнелер боттарының чепсектиг күштерин болгаш чепсегленишкинин кандыг-бир боттуг кызырарын чорудуп шыдавас, чүге дээрге, хамыктың мүрнунда Совет Эвилели болгаш оон эвилелчилери чепсектиг күштериниң саны-биле болгаш анаа хевиринг чепсегленишкини-биле улуг артыкшылдыг болуп турар дээр янзылыг биске айтып турганнар.

Моон ужурунда боттарының чепсектиг күштериниң күүзүн Варшава керээзиниң чүрттарының чепсектиг күштериниң күүзү-биле деннештирип алыр төлээде, Барыын талакы күрүнелер ядролуг чепсээн арттырып алыр болгаш өстүрер ужурлуг деп, ол дораан-на медеглээннер. Мону дээрге, кажан Совет Эвилели бодунуң чепсектиг күштериниң саны АКШ-тың чепсектиг күштериниң санынга дең болур дугайын дугуржуп алырын саналдап турда,— черле бис ам-даа харын ынчаар саналдап турар бис,— кээп чугаалаттынган.

Ийи герман күрүнелериниң девискээринде даштыкы шериглериниң, ол ышкаш Европа күрүнелериниң девискээринде турар нинти даштыкы шериглерiнiң санын кызырар дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалажып көрген. Бис Европада даштыкы шериглерни кызырарын болгаш оларны хамаарышкан күрүнелериниң национал кызыгаарларынче эгидерин кызыдып турган бис.

Чижээ, Герман Демократтыг Республиканың болгаш Барыын Германияның девискээринде даштыкы шериглерiнiң санын үштүң бир кезии чедир азы өске-даа дугуржуштунган хемчегге чедир кызырарын саналдаан бис. Бо бүгүге чогуур контрольду доктаадырын база саналдаан бис. Ынчалза-даа чугаалажышкын кылып турган кижилеривис бистин ол саналдарывысты база дыннаваннар.

Ындыг үнделиннерге дугуржулгадан Барыын талакы күрүнелерниң ойталааны чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсегленишкинни кызырар дугайында кандыг-бир дугуржулга кылыр оларның хөөн чогуның дугайын хереченил турар дээрзи ынчан-на биске шуут билдингир турган.

Оон сөөлүнде болдунган үүлдер ону база дагын бадыткаан. Солдаттар болгаш анаа хевиринг чепсегленишкини Совет Эвилелинде эвес, Варшава керээзинiң чүрттарында эвес, а НАТО чүрттарында хөй дээрзин Барыын таланың күрүне ажылдакчылары сөөлгү үеде чангыс эвес удаа медеглээннер. Шак ындыг медеглелди АКШ-тың кампалал министри Р. Макнамара мырыдай чоокта чаа кылган.

Ынчаарга бир эвес Барыын талакы күрүнелер ындыг бодалдыг болуп турар болза, чепсектиг күштеринiң санын болгаш чепсегленишкинни узуткаар дугайында дугуржулганы чедип алыры дээш демиселди могаг чок чорудуп келген болгаш чорудуп турар. Экономиктиг чарышче курс биле чепсегленишкин дүжүреринче курс бистиң ниитилеливистиң социал бүдүжүнден бир демей үнүп кээп турар.

Социалистиг система капиталистиг системадан бодуның артык күштүүн экономиктиг тайбың чарыштың кавызынга көргүзер болгаш ону ажып шыдаар дээрзинге бүзүреп турар болганывыста,— бис анаа час кезээде кышты солуур дээрзи ышкаш, шак ынчаар бүзүрээр бис,— эндере чемсегленишкинге бисте кандыг-даа соңуургал чок болгаш туруп-даа шыдавас.

Совет Эвилели бодунуң камгалалын сайзырангайжыдып, бистиң өнүктеривистиң болгаш эвилелчилеривистиң — социалистиг чүрттарның аймыл чок чоруук хандырарының база делегейге тайбыңны хандырарының хемчелерин алыр ужурлуг бооп турары дээрге, бис ону чепсектиг империалистиг күрүнелер, агрессечи блоктарның дайын белеткели бар бооргa ынчаар кылып турар бис.

Ядролуг чепсекти шенээрин кезиктамдыктап хоруур дугайында Кереэни чарганы, а ол ышкаш черни долгандыр орбитаже ядролуг чепсектиг объектилерни үндүрбес дугайында дугуржулганы чедип алганы—бо дээрге эки, ажыктыг херектер болбайнаан. Ынчалза-даа бо үүлге эгези-дир.

Кол үүве чүл дээрге, чепсегленишкинни херек кырында, азы чамдыкта адап турары ышкаш, күш талазы-биле дүжүреринiң оруунга кирери болгаш ол оруктап төнчүзүнге чедир чоруурy болуп турар.

Бо талазы-биле Совет Эвилели дүүнгүзүү ышкаш, бөгүн-даа белен, бо талазынга Барыын үүкте кымбир кижиде чигзинишкин бар болза, бистиң бодалдарывыстың шын сеткилдиин хынап-даа көрзүн. Чепсегленишкинни дүжүрер дугайында дугуржулганы доп-дораан чарарынга болгаш ону амыдырапга боттандырарынга белен бис.

Совет Эвилели биле Барыын күрүнелериң аразында чугаалажышкынга улуг күрүнелериң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсегленишкинни кызырар дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалажышкын. Ол чугаалажышкынның түңнелинде түү илерээнил? Мындыг үүве илерээн-дир. Бир талазында, Совет Эвилелиниң болгаш Варшава керээзиниң талазы-биле оон эвилелчилериниң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсегленишкинин кызырарының дугайында чугаа болу бээрге, Барыын талакы күрүнелер боттарының чепсектиг күштерин болгаш чепсегленишкинин кандыг-бир боттуг кызырарын чорудуп шыдавас, чүге дээрге, хамыктың мүрнунда Совет Эвилели болгаш оон эвилелчилери чепсектиг күштериниң саны-биле болгаш анаа хевиринг чепсегленишкини-биле улуг артыкшылдыг болуп турар дээр янзылыг биске айтып турганнар.

Моон ужурунда боттарының чепсектиг күштериниң күүзүн Варшава керээзиниң чүрттарының чепсектиг күштериниң күүзү-биле деннештирип алыр төлээде, Барыын талакы күрүнелер ядролуг чепсээн арттырып алыр болгаш өстүрер ужурлуг деп, ол дораан-на медеглээннер. Мону дээрге, кажан Совет Эвилели бодунуң чепсектиг күштериниң саны АКШ-тың чепсектиг күштериниң санынга дең болур дугайын дугуржуп алырын саналдап турда,— черле бис ам-даа харын ынчаар саналдап турар бис,— кээп чугаалаттынган.

Ийи герман күрүнелериниң девискээринде даштыкы шериглериниң, ол ышкаш Европа күрүнелериниң девискээринде турар нинти даштыкы шериглерiнiң санын болгаш чепсегленишкинни кызырарының дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалажышкын. Ол чугаалажышкынның түңнелинде түү илерээнил? Мындыг үүве илерээн-дир. Бир талазында, Совет Эвилелиниң болгаш Варшава керээзиниң талазы-биле оон эвилелчилериниң чепсектиг күштериниң санын болгаш чепсегленишкинни

Массаның контролю-биле

Машиналарны болгаш дерилгелерни бедик бүдүрүкчүлүг эдилээр

Чадаананың хөмүр даш разрезинин коллективи чыл эгезинден бээр үргүлчү хожудаашкынга турган болза, үшкү кварталда ол байдалдан адырылган. 9 айларның планын хөмүр даш тывыжының-даа, хөмүр даш каъдының кырын соярының-даа талазы-биле коллектив күүседип шыдаан. Ол коллектив ам чеди чылдың бешки чылының планын хүүсаа бетинде күүседир дээш бүзүрелдиг демисежип турар.

— Кижилер-биле ажылды эде тургусканывыстан, өөредилгени, социалистиг чарышты шын организастаанывыстан техниканы бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарын чедип алдывыс. Оон түннелинде ниити бүдүрүлге көргүзүүвүс экижээн — деп, разрезтиң кол инженери Ю. Лискеевич чугаалады.

Ол ылап-ла ындыг. Бо бүдүрүлгеде техниканың болгаш механизмнерниң халас турар чоруу узуткаттынган. Ында септелге болгаш чаартылга ажылы эки организастаттынган. Септелге бөлүүнүн бригадири А. Леонов, септекчилер М. Хабаров, Г. Сенотрусов, механик Е. Иванов олар чүгле септелгени чогуур үезинде эки шынарлыг чорударын организастаан эвес, харын механизмнерни канчаар шын ажыглаарынга хүн бүрү дузалап турарлар. 6 ай бурунгаар үндүр бижиир деп шиитпирлээн турган экскаватор ам разрезте ажылдап турар. Ону септекчилер «тынгарып» кааны ол. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бир ажылчынга онааштыр санаарга, эрткен чылдың декабрьда турганындан 16 хуу бедээн.

Механизмнерниң бедик бүдүрүкчүлүг ажылы, күш-ажылды организастаарын сайзырангайжыдары, кадрларның өөредилгези разрезтиң администрациязының, партия, профэвилел организацияларының кичээнгейиниң төвүнде туруп турар.

Чадаананың орук-эдилел участогунда техниканың, механизмнерниң ажыглалын база багай эвес тургускан. Бо коллектив чылдың бүдүрүлге программазын хуусаа бетинде күүсеткен.

Ындыг-даа болза, механизмнерни бүдүрүкчүлүг ажыглаары, ажылдың организастыын экижидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери дээш демисел Чадаананың өске бүдүрүлгелериниң ажылының тодаргай көргүзүү болбайн турар.

Райүлетпүр комбинадының, «Чадаана көдээ тудуг» тудуг эргелелиниң, АТК-ның, типографияның, саржаг заводунуң коллективтери тос айларның программазын сан-даа, шынар-даа талазы-биле күүсетпээннер. Чөөн-Хемчик районнуң октябрь 19-та болган партия конференциязы ол дугайында мынчаар демдеглээн: «Шак мындыг байдал күш-ажылды организастаанының четпезиниң, техниканы, механизмнерни багай ажыглап келгениниң түннелинде тургустунган». Ол четпестерни узуткаар, чедир кылдынмаан чүүлдерни арткан хуусаада чедир кылыр, чыл программазын күүседир талазы-биле октябрь—ноябрь айларда бо бүдүрүлгелерниң кайызынга-даа көскү ажылдар кылдынмаан.

«Чадаана көдээ тудуг» тудуг эргелелиниң хериминиң иштинде ыяш кылыр болбаазын станок хар адаанда хөмдүне берген чыдар. Ол болза хирээлээр, хаарыылдаар, хоюглаар, ховулаар, шүүчелээр, өрүмнээр, — черле ынчаш кайгамчык-ла станок. Кысказы-биле чугаалаарга, бо эргелелдиң мастерскаязында хөй санныг кижилерниң хол-биле хөй үе-шакты чарыгдап тургаш кылып турар чүүлдерин чаасказан кылып болур станок-тур. Ол хайыралыг эт даштыгаа үр-ле туруп келди, а ону эптеп, тургузуп, ажыглалга киирер дугайында кым-даа бодавайн, сагыш аарбайн турар.

Ол-ла херим иштинде вентиляторлар, электромоторлар, газ хоолайлары тудуштурар муфталар, канализация четкизиниң механизмнери дээш, черле хар адаанче хөмдүнген эттиң, дериг-херекселдерниң чежезин ол дээр! Кандыг кончуг ажыл-агыйжы эвес чорук чүве ийик.

Чадаана хоорайның мурнуу-чөөн талазында чаа тудуп турар 10 квартиралыг чурталга бажыңының чанында «Пионер» деп ийи кран кандыг-даа ажыл чок турар. Оларның бирээзиниң согуну ыргая берген. Эртип чыткан самосвал ыргайтыр үстүрүп каан чүве ийин диштилер. Арматура кылырынга херектиг электромеханиктиг станок база ажыл чок тур. Ажылдап турар механизмнерже ток дамчыдып турар проводтар чанагаш, а механизмнерни черле ток дамчыдыптар кылдыр тудуштурбаан. Чүък сөөрткен машиналар туйбуларны, цементилиг шоодайларны, шуутла кам-хайыра чокка кырлап эртип турарлар. Бо бүгү болза прораб эш Кулешовтуң караанга көзүлдүр болуп турар. А ол чүгле прораб эвес, харын эргелелде профэвилел организациязының удуртукчузу кижи болду.

Прораб эш Рябовтуң башкарып турары хлеб заводунуң тудуунда болгаш өске-даа объектилерде байдал моон дээредевес болду.

Эргелелде бар турар экскаваторларның, автокраннарның, тракторларның чогуур күчүлериниң чүгле чартыы ажыглаттынып турар. Үстүнде чугаалаттынган «Пионер» деп краннар болза эргелелдиң бүгүле бедикче чүък көдүрер техниказын солуп турарлар.

Эргелелдиң начальниги эш Тугер, кол инженери эш Ткаченко бо бүгүнү хүннүң-не көрүп турар болбайнаан, ындыг-даа болза, боттарының складтарында, мастерскаяларында, объектилеринде болуп турар бо үйбалай чоруктар-биле эптежип турардырлар.

Октябрьның бүдүрүлге программазын эргелел чүгле 81 хуу күүсеткен, а ноябрьның оон-даа куду болган. Хлеб заводун ажыглалга киирериниң хуусаазы үзүлген, баштайгы 10 квартиралыг бажыңны дужаарының хуусаазы үстүрүнде чоокшулаан.

Ажылчыннарны тудуг профессиязынга өөредир, оларның мергежилин бедидер дугайында мында амдыызында чүгле чугаа чоруп турар.

Чадаананың райүлетпүр комбинадының удуртукчулары шүгүмчүлелден чамдык түннелдерни кылганнар. Күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээн, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияларның шынарын бедидер талазы-биле чамдык хемчеглер алдынгылаан. Ынчалзажок механизмнерни багай ажыглап турарының уржуу-биле бүдүрүлге ам-даа хожудаашкындан уштунуп шыдавайн турар.

Үттеп хирээлээр болбаазын хирээниң ажылдаарындан анаа турары хөй. Чартык автоматтыг рейсмус ажыл үезинде болганчок-ла ара доктаап туруптар: оон столун көдүртүп, чылдырарының механизми болгаш бистер чидидикчилериниң механизми ажылдавастай бээр. Хоюглаар болгаш дозулаар станоктун ажылы база-ла хөнүвейн турар. Машиналар кылыр ажылдарны хол-биле кыла берген тургулаар таварылгалар удаадараа болгулай бээр. Ол чорук ажылдың темпизин кудуладып, продукцияның бот-үнезин аартадып, бүдүрүлге графигин үреп турар. Механизмнерни ажыглап турарында четпестерни чайладыр талазы-биле бригадирлер Туренко биле Тюлюштүн, технорук Некашевтин оралдажыышкыннары амдыызында кандыг-даа түннелдер бербейн турар.

Бир ай бурунгаар Чадаананың электростанциязынга энергия ажылдап үндүрер «Шкода» деп 2 машинаны эптеп тургузарын дооскан. Хыналда үезинде олар эки түннелдерни көргүскүлээн. Ындыг-даа болза сөөлгү он хонуктарның иштинде хоорайның чурттакчылары база кудумчулар чырыдыкчылары электри энергиязын хүндүс элбедир ап турзажок, кежээ болгаш дүне чедир албайн турар апаргылаан. Электростанцияның эдилекчилери чаа дерилгелерни болгаш подстанцияларны эки шиңгээдип ап шыдавайн турарлар. Барыын талакы энергорайоннуң удуртукчулары кадрларның өөредилгезин организаставаннар, Чадаананың электростанциязында ышкаш, кадрларның шак ындыг хөй солчуушкуну болуп турда, ону организастаары берге-даа ыйнаан. Дужаалдар дептеринге бүзүрээр чүве болза, чыл дургузунда мында бүгү даңзылаттынган состав чаарттынган болуп турар. Кадрлар-биле байдал мындыг турда, дерилгелерни болгаш механизмнерни бүдүрүкчүлүг ажыглаарын чедип алыры берге.

Электростанцияның багай ажылының уламындан АТК, харылзаа конторазы, типография, «Сельхозтехника» салбыры, райпо, райүлетпүр комбинады, тараа хүлээп алыр пункт боттары хуузунда бичии күштүг, улуг өртектиг электростанцияларлыг болурунче албадаттырганнар, ол чорук күрүнеге кандыг когаралды таварыштырып турарыл дээр дугайын чугаалаан-даа херээ чок боор.

Чадаана АТК-зы, саржаг заводу, райпо, типография механизмнерни, бүдүрүлге дериглерин ажыглап турарында четпестерни ам-даа узуткап шыдаваннар. Чадаана типографиязының чанында «ПС-5» деп чаа парлаар машинаны чазын-на эккеп дүжүр октап каан хевээр чыдар. Ону кажан ажыглап эгелээрил дээрзин кым-даа чугаалап шыдавайн турар. Амгы үеде типографияның бар дериглериниң ажыл-биле са чүдүртүнгениниң уламындан типография дыка хөй чагыкчыларның парлаар чагыгларын күүседиринден өйталап турар.

Механизмнерни болгаш дериглерни багай ажыглаар чорук, чиг-этти болгаш материалдарны ажаап кадагалаарының дүрүмнерин үрээри, технологияны хажыдар чорук Чадаананың үлетпүр бүдүрүлгелерин, транспорт болгаш тудуг организацияларының продукциялар бүдүрериниң планныг онаалгаларының күүселдезин база туттунуп турар объектилерниң ажыглалга киирер хуусааларын үзеринге, күрүне бюджединиң мурнунга боттарының хүлээлгелерин күүсетпезинге чедирген.

Мындыг байдал-биле моон соңгаар эптежип болбас. Четпестерни узуткаар арга бүдүрүлге бүрүзүнде бар. Чөөн-Хемчиктиң парткому болгаш райкүүском, Чадаана хооркүүском бо сорулгаларны шиитпирлээринче чогуур кичээнгейни салыры чугула.

«Шын» биле «Тувинская правда» солуннарның рейд бригадазы: **С. ЛАПТЕВ**—септелге-тудуг бөлүүнүң бызаңчызы; **Я. КОРОЛЕВ** — АТК чолаачызы; **Г. ЛАПА** — Чөөн-Хемчик райсан килдизиниң экономизи; **В. НАЗАРОВ**—хөй-ниитичи корреспондент; **А. ТЕБЕНИХИН** — «Тувинская правданың» корреспондентизи; **С. ПАВУ**—бистиң корр.

Музыка училищезинде байдал дүвүрээзинниг

Тускай ортумак өөредилге чери болур Кызылдың музыка училищези организастаттынганындан бээр ам үш чыл ажып турар. Ук училищениң ажылы шулуудаарынга ол хуусаа четчир болбайнаан.

Ынчалза-даа республиканың Культура министерствозу ону чүгле ажыдып каары-биле кызыгаарлаттынмайн, бодунуң удуртулгазында ол карачаңгыс өөредилге черинче доктаамал кичээнгей салып, боттуг дузаны көргүзүп келген болза, ооң өөредилге-материалдыг баазазы амгызындан оранчок байлакшаан, эргежок чугула башкы кадрлар-биле четче хандыртынган, аңаа өөредири-биле шилип алдынган талантылыг оолдар, кыстар—келир үениң музыкантылары, чон ортузунга музыка культуразының нептередикчилери, эки шынарлыг билиглерни шиңгээдип шыдаан турар ийик.

Ук училищениң амгы амыдыралын алырга, шынап-ла элээн дүвүрээзинниг байдалда. Культура министерствозунуң талазындан ол тускай өөредилге черинге кадрлар шилип алыышкынынга бодамча чок болганы-биле үш-ле чыл иштинде аңаа ийи директор халашкан. Чамдык чугула-чугула эртемнериниң башкылары амдыгаа чедир чок. Ооң ужурундан өөредилге планының барык чартык чыгам хуузу күүсеттинмейн турар.

Ынчаарга училищениң дирекциязы башкылар чедишпезиниң хараазы-биле тургустунган берге байдалдан уштунарын оралдашкаш, шын эвес орукче кирип, «Өөредилге черлеринде башкыларның хүнде, неделяда, айда, бүдүн өөредилге чылында башкылаар шактарын доктааттынган нормадан көвүдетпес дугайында» Совет чазактың 1943 чылдың декабрь 10-да үндүрген тускай доктаалын шуут хажыткан. Чүл дизе, ол доктаалды ёзугаар башкы бүрүзү хүнде 3-тен азы неделяда 18-тен хөй эвес шактарны башкылаар ужурлуг турбуже, училищениң чамдык Лесников, Житов, Кенденбиль, Крымский, Леонтьева дээн ышкаш башкылары хүнде 12—13 чедир шактарны «башкылап» келген.

Башкылаашкынның доктааттынган нормазындан 4 катап хөй шактарны олар «башкылап» турар болганда, өөредилгениң шынары кайы хире болуп турарын чугаалаары безин берге-дир. Шак көвүдээш, шалың өзүп турар боордан башка, өөреникчилерниң билииниң шынары кончуг куду дээрзи тайылбыр чокка-ла билдингир ышкаш. Ынчаарга республикага музыка культуразының өөскүдүкчүзү болза чогуур бо училищеде өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың мындыг байдалы-биле эптежип шыдаар бис бе? чок, канчап-даа эптежип шыдавас бис.

Бир эвес республиканың Культура министерствозу, училищениң дирекциязы (директору эш Панов, өөредилге эргелекчизи эш Носков) чедишпейн турар башкыларны дүрген тыпкаш, шак хуваалдазын шын кылгаш, өөредилгениң шынарын бедидеринче чогуур кичээнгей салган болза, мындыг чөгенчиг байдал тургустунмас ужурлуг турган.

Училищениң дирекциязы министерствонуң контроль чогун, чамдык таварылгаларда ооң өмээржикчи хөөнүн ажыглап алгаш, «Чаңгыс албан черинге кижилерни дакпырладып ажылдаткаш, артык шалың төлээр чорукту хоруглаар дугайында» чазактың 1959 чылдагы доктаалын база хажыдып, чыл эгезинден бээр чамдык ажылдакчыларга 390 ажыг рубльди дүрүм чокка төлээн.

Музыка училищезиниң ажылында бо болгаш өске-даа четпестер хоорайда улусчу контрольдуң кичээнгейинден дашкаарлап шыдаваан. Партия-күрүне контролюнуң Кызыл хоорай комитеди маңаа хамаарыштыр кирген медээлерни барымдаалааш, тускай хыналданы аңаа чорудуп, илереттинген четпестерни узуткаарынче угландыр чамдык практиктиг хемчеглерни алган.

Комитет бодунуң ээлчег чок хуралынга ук айтырыгны чугаалашкаш, чазактың үстүнде айыткан доктаалдарын хажыдып үрээни дээш, училищениң директору эш Пановка, бухгалтери эш Дубровскаяга администрация талазы-биле шыңгыы хемчег көргүскен болгаш ол өөредилге черинниң ажылын үндезини-биле экижидеринче угландыр шиитпирлиг хемчеглер алырын хамаарышкан министерствозунга сүмелээн.

Шыңгыы контрольга алган

Крупа болгаш далган өскээр чарыгдаттына бээр хире дыдыктарны дуглаар, грами хлеб бүрүзүн камналгалыг ажыглаар сорулга бистиң мурнувуста салдынган. Ынчангаш партия-күрүне контролюнуң Тожу район комитеди өске бүгү хыналдаларны чорудары-биле чергелештир Тожу райпозунда далганның кадагалалын болгаш чарыгдалын база хынап көрген. Бо чугула продуктуну ажылагыйжы эвес байдал-биле көрүп, ону төтчеглээр чоруктун фактыларының ам-даа бары ол хыналдадан илерээн.

Чижээ, райпо (даргазы эш Борис-Хөө) далганны чонга садыглаарын чурумчутпаан болган. Бо чылдың 8 айларының иштинде 1844 килограмм сорттуг болгаш 13455 килограмм бөдүүн далганны район төвүнүң ийи магазиннеринден үндүр саткан. Ол-ла магазиннерге быжырган хлебти, янзы-бүрү булка кылыгларын үзүктел чокка садыглап турган чүве болганда, ук далганны мал чеминге хереглээн деп чүве билдингир-дир. Райпо удуртукчуларының чөпшээрел бижиктерин ёзугаар чамдык кижилерге далганны шоодай-шоодайы-биле берип турган фактылар бар.

Багай ажааганындан «үрелген» дээр далганны райпонун хаваннарын чемгерериниге ол организацияның кол бухгалтери Н. Скобеева чөпшээрел берип турган, ынчалза-даа херек кырында чеже хире хемчээлдиг, кандыг сорттуң далганы үрелгенин ол билбес болган. Ооң түннелинде 845 килограмм далганны райпо баштаар черниң шиитпири, үрелген дугайында эмнелге ажылдакчызының бадыткалы чокка хаван чеми кылдыр чарыгдааны илерээн.

Бухгалтер Скобеева, склад эргелекчизи Брюханова, ажылагый эргелекчизи Таскараков олар складтардан бараанларны үндүрериниң чурумун каржызы-биле үреп, далганны чогуур документ чокка үндүрүп берип турганнар. Складтан далган үндүрген дугайында документилер шуут будалган, чамдыктарын сөөлүнде бижигилээн турган.

Склад эргелекчизи Брюханова райпонун удуртукчуларының чөпшээрели чокка элээн хөй хемчээлдиг далганны складтан үндүрүп чарыгдаан болган.

Бодунуң удуртулгазында турар кижилер далганны ынчаар төтчеглеп турда, ол буруу үүлгедиглер-биле эптежип келген райпо даргазы Борис-Хөөнүң херээн партия-күрүне контролюнун комитеди бодунун хуралынга чугаалажып көргеш, ону шыңгыы доңгуткан. Эрге-дужаалын соора ажыглап, кооперативтиң хөренгизи далганны төтчеглеп турган бухгалтер Скобееваны ол ажылындан үндүрген. Күрүненин далган болгаш хлеб продуктулар курлавырларын төтчеглээр чоруктар-биле шиитпирлиг демисежип, ол продуктуларны чонга садарда кандыг-даа хажыдыышкыннарны болгаш эргедужаал барымдаалаар чоруктарны болдурбас дээш шыңгыы контрольду тургузарын райпонун баштаар черинге хүлээткен.

Хлеб продуктуларын камгалаар болгаш камныг чарыгдаар дугайында айтырыгны районнуң ажылчы чоннары чер-черге болгулаан хуралдарынга чугаалажып көрген.

Амгы үеде хлеб продуктуларының, крупаларның, макорон кылыгларының чарыгдалы бүгү хөйниитиниң, партия-күрүне контролюнун комитединге дузалаар бөлүктериниң, постуларның, комсомолчу прожекторларның шыңгыы контролюнда кирген.

С. АЛДЫН-КЫС,
Тожу районда партия-күрүне контролюнун комитединиң кежигүнү.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕЛЕРНИ ЧӨП АЖЫГЛААР

Көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидеринге минералдыг болгаш тус черниң чемишчидилгелерин ажыглаарының улуг ужур-дузалының партия үргүлчү чугулага көрүп келген.

Мурнакчы ажыл-агыйларның болгаш эртем-шинчилел черлериниң дуржулгазындан алырга, чемишчидилгелерни чөп ажыглаан тудум-на көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүү бедип турар.

Ындыг турбуже, Улуг-Хем районнуң чамдык колхозтарының болгаш совхозтарының удуртукчулары, тускай эртемниглери минералдыг чемишчидилгелерни чедир үнелевейн турар болгаш оларны ажыглаар талазы-биле мурнакчыларның дуржулгазын четпес ажыглап турар.

1963 чылда «УТКА 25 чылы» совхоз 150 тонна аммиак селитразын, 150 тонна суперфосфатты, «Улуг-Хая» совхоз 333 тонна аммиак селитразын, 356 тонна суперфосфатты, «Найырал» совхоз 150 тонна аммиак селитразын, 150 тонна суперфосфатты чагыткан турган. Ол чагыгларны ёзугаар, районнун «Сельхозтехника» салбыры ол минералдыг чемишчидилгелерни келдирип кээрге, «УТКА 25 чылы» совхоз чүгле 75,5 тонна суперфосфатты, «Улуг-Хая» совхоз болгаш «Найырал» совхоз 80—80 тонна суперфосфатты алгаш, оон өскезин албайн барган, а алган чемишчидилгелерин безин ажыглаваннар.

Улуг-Хем районнуң партия-күрүне контролюнун комитеди чемишчидилгелерни ажыглап турарының талазы-биле чыл эгезинден бээр элээн каш хыналдаларны ажылагыйларга чоруткан. Хыналдаларның түннелинде районнуң бүгү ажыл-агыйларында хөй-хөй чемишчидилгелер чыл-чылы-биле ажыглаттынмайн чыткылааны илерээн. «Улуг-Хая» совхозтун Алдыы-Шынаа фермазында, «Найырал» совхозтун Аймырлыг, Шанчы бригадаларында, Жданов аттыг колхозтун төвүнде чемишчидилгелер «көк хаялыг даглар» апарган чыткылаар.

Үр үеде өл-шыкка чытканының түннелинде ол улуг үнелиг чемишчидилгелер үрелип калгылаан. Ол чемишчидилгелерниң өртээн, хемчээлин, каш чылдарда чытканын кым-даа билбес. Мурнунда «Чодураа» деп турган колхозтун агроному эш Нарылковтан ол дугайын айтырарга: «Мен бо колхозка келгенимден бээр дөрт чыл болдум. Мен маңаа келгенимде-ле бар турган чемишчидилгелер чүве» деп харыылаан. «Улуг-Хая», «УТКА 25 чылы», «Найырал» совхозтарның удуртукчулары база ындыг янзылыг харыылап турарлар.

«Улуг-Хая» совхозтун Ак-Тал салбырынче кукуруза шөлүн чемишчидери-биле чоруткан бир машина ишти суперфосфат чогуур сорулгазынга ажыглаттынмайн, орук ара шыкка алзып үрелген. Ол ышкаш «УТКА 25 чылы» совхозтун улуг агроному эш Дорошининиң айтыышкыныи ёзугаар ногаа бригадазынче каш шоодай суперфосфатты чоруткан. Ону ногаа бригадазының бригадири эш Федосеева чүгле машинадан дүжүрүп кааш, ол чемишчидилгени база ажыглаваан. Күзүн ногааны ажаап алганының соонда ол чемишчидилгелер чашпан аразындан тывылган. Чүгле партия-күрүне контроль комитединин киржилгези-биле ол чемишчидилгелерни складтап ажааган.

Ажыл-агыйларның чамдык тускай эртемниглери парткүрконтроль комитединин караан ажыттаарын оралдажыр таварылгалар турган. Ынчалза-даа комитетке ажылчы чоннар дузалап турар болганда, ол оралдажыышкыннар илереттинген. Чижээ, мурнунда «Чодураа» деп турган колхозтун агроному эш Нарылковка чемишчидилгелерни складтап ажаар дугайында айтыышкын бээрге, ону машинага чүдүргеш, алаакче аппарып төп турганы илерээн. Ол ышкаш «Найырал» совхозтун агроному Хвостов, «УТКА 25 чылы» совхозтун — Дорошин, Жданов аттыг колхозтун — Семдерек олар күскү чемишчидилге кылдыр сылдап алгаш, хөй-хөй чемишчидилгелерни ховуларже аппарып төп каапканнар.

Районнуң парткүрконтроль комитеди каш удаа хыналдалар кылып, хемчег алганының түннелинде колхозтар, совхозтар мурнунда чылчылы-биле ажыглаваан чемишчидилгелерин бо чылын күскү чемишчидилгеге ажыглаан болгаш артканын складтарга шыгжаан. «Сельхозтехника» салбырында 81 тонна чемишчидилгенин кадагалалын база экижиткен.

Колхозтар болгаш совхозтар тус черниң чемишчидилгезин база четпес ажыглап турар. Тарылга шөлдеринче өдек сөөртүлгезиниң планы чыл бүрүде күүсеттинмейн келген. Ам үеде чүгле «УТКА 25 чылы» совхозта «Беларусь» тракторлуг 4 кижи составтыг звено өдек сөөртүлгезинде ажылдап турар, а өске ажыл-агыйларда ол ажыл чорбайн турар.

Мурнуку чылдарның практиказындан алырга, өдек сөөртүлгези кайы-даа ажыл-агыйларда ёзу барымдаалаашкыны-биле чоруп келген. Кышкы доң инек өдээн шөлдерге оваалай төккүлеп каар, ону тарадып сайгарбас турган. Ол чорук шөлдерге чемишчидилге-даа болбайн турар.

Шөлдер чемишчидилгезин экижидер төлээде, кадрлар-биле ажылды экижидери, оларның агротехника талазы-биле өөредилгезин организастаары эргежок чугула.

С. БУЯНДЫ,
Улуг-Хем районнуң парткүрконтроль комитединиң даргазы.

Хаваннар кайнаар чидип турарыл?

Чөөн-Хемчик районнуң Хорум-Даг сес чыл школазының ажыл-агый эргелекчизинде Х. Оюу дээрзи барык дөрт чыл бурунгаар ажылдап кирген. Ынчан школага 2 аскыр, 6 төрүүр кол хаван турган. Чыл бүрүде 50—60 баш хире хаван оолдарын олар берип турганнар.

Ынчалза-даа бо хөй хаваннарның кайнаар-даа барганы билдинмейн келген. Ам харып Х. Оюунуң оларны төтчеглеп келгени илереп турар.

Х. Оюу деп, чогум кымыл? Ол дээрге мурнунда оор херек ужун шииттирип чораан, ол школаның ажылагый эргелекчизинге дуңмазы, ынчан директор турган М. Осурнуң дузазы-биле кире берген чагдынчак кижидир.

Ооң нарын кажар үүлгедиглериниң чамдык чижектери мындыг: школаның бухгалтерия учёдунда кирбээнин ажыглап алгаш, 1961—1962 өөредилге чылында столоваяга хереглээн 14 улуг хаванны хуу кижилерден садып алган кылдыр мете документ бижээш, оларның өртээн школа санакчызы турган Грачевтан ол үндүртүп алган. Бодунуң дуңмалары Адышаа, Севилбаа сугларга чылдың-на хөй баш хаваннарны ол үлеп берип келген.

Чүгле бо чылын безин 42 хаван оолдарын төрелдеринге үлээрден аңгыда, Алдан-Маадыр суурже чоруткан болуп турар. Олардан школада ам чүгле дөрт хаван арткан.

Школаның идик-хевин, аъш-чем продуктуларын төрелдеринге ооң үлеп төтчеглээр чоруу мырыңай кедерээн. Ынчангаш күрүнениң бо хире хөй эт-хөреңгизин оорлап-төтчеглеп амдажаан Х. Оюнуң үүлгедиглерин партия-күрүне контролюнуң хыналдазынга эң дүрген киирерин школаның коллективи улуу-биле негеп турар.

М. НАЗЫН.

Кыштаглаашкында илерээн четпестер

«Барлык» совхозта партия-күрүне контролюнга дузалаар бөлүктүң болгаш салбырларда ооң постуларының кежигүннери чер-черде ниитиниң малының кыштаглаашкынының байдалын хынап турар.

Совхозтуң малының кыштаглаашкыны элээн организастыг эгелээн болза-даа, Бижиктиг-Хаяда хойжулар Дырың, Семис-оол, Хөнделең салбырында М. Ыглаган-оол, Аксы-Барлыкта Төгүс-оол олар кажааларын чедир кылып албааннар.

Совхозтуң хаван, куш фермаларында кажааларның септелгези чедир кылдынмаан, чырыткызы чедишпес. Ол ажыл-агый черининң 80 ажыг бүдүрүкчү кошкарлары кажаа чок, чадагай черде кыштап турар.

Шээр малдың оолдаашкынынга белеткел четпес чоруттунган. Хөнделең салбырында 15 кодан төрүүр хойнуң 5 коданында чаш малдың чылыг кажаалары чок болуп илерээн.

Малчыннарның амыдырал чуртталгазының байдалында улуг четпестер бар. Оларның бажыңнары септеттинмээн, дыка хөй хойжулар чылыглаттынмаан самдар өглерде чурттап турарлар.

Барыын-Хемчик райпозу ыраккы одарларда малчыннарга барааннарны чедирип садыглаарын эки организастап шыдаваан. Хөнделең салбырының Ак-Алашта малчыннарында керосин амдыгаа чедир чок болган.

Үстүнде айыттынган бүгү четпестерни чайладыр талазы-биле боттуг хемчеглерни эң дүрген алырын совхозтуң директору эш Макальскийден, салбырлар эргелекчилеринден партия-күрүне контролюнга дузалаар бөлүктүң болгаш постуларның кежигүннери шыңгыы негээн.

Ч. ЧЫЛБАК-ООЛ,
партия-күрүне контроль комитединге дузалаар бөлүк даргазы.

ЧУНАР БАЖЫҢГА ЧУНАРЫ

Неделя санында чунар бажыңга ыяавыла бир катап чунуп болгаш иштики хевиңерни солуп туруңар. Чунар бажың кешти арыглап, кадыкшылды быжыктырып болгаш нерв системазының ажылын экижидип турар. Чунуушкун үезинде кештен үс болгаш тер ылгалыышкыны күштелир, хан эргилиишкини болгаш чем хуулдуруушкуну экижиир, улуг хырынның чем хайылдырар чулуунуң ылгалырын эвээжедир болгаш чемниң белоктарын шиңгээдирин экижидер.

Дурт-сынның чүстериниң болгаш шынганнарының хоочураан ревматизмниң үезинде, хөлүн эрттир семирээн таварылгада болгаш думчуктуң, боостааның аарыгларының үезинде чунар бажыңга үргүлчү кирип турары кончуг ажыктыг. Чунар бажыңга кирген сөөлүнде кижиниң шагшинээзи сергелеп апаар, чүректиң болгаш хан дамырлар системазының ажылы экижиир, аъш-чемче кижиниң хөөнүү бедиир.

Кештен ылгалып үнген үстерни, хирни, микробтарны болгаш кештиң хорлап өлүгленген кезектерин арылдыр чуурунга «банное» азы хеп чуур саваңнарны ажыглавышаан, эки дүрбүттүнер херек.

Чунарының шагын 45 минутадан эртирбезин эмчилер сүмелеп турар, олче изиг буска шаптанырының 10 минутазы база кирер. Сугнуң температуразы 35—38 градус болза эң-не таарымчалыг болур.

Чунар бажың — аарыглардан баш удур камгаланырының идегелдиг чепсээ!

Изиг буска шаптанырда бодамчалыг болуңар!

Шаптаныр турар үеде хөй тер ылгалыышкыны бүүректериниң ажылын дыка чиигедир, ол ышкаш иштики органнардан хан кешче дашкаарлап куттунар болгаш хан эргилиишкинин экижидер.

Изиг буска шаптанырда ойталап чыдып алза эки. Шаптаныр мурнунда башты чугбайн, а арынны соок суг-биле өттүрүп алыр, азы башты ол аржыыл-биле шып алыр херек. Шаптанган сөөлүнде өйүнде чылыг сугну баштан куду саарып бадырар, а оон сөөлүнде башты сериин суг-биле чуп кааптар.

Изиг буска он минутадан эртир турбаза чогуур.

Эъдиниң изии улгадып турар аарыг кижилер, чүрээнде чыргалыг кижилер болгаш хан базыышкыны улуг кижилер изиг буска кирип болбас. Ол ышкаш өкпе, сөөк туберкулезтуг болгаш караа, кулаа аарыг кижилерге изиг буска кирери хоралыг.

Эзирик ийикпе арага аарыынга кирген кижилерни изиг буска шаптанырын чөпшээревес.

Чунар бажыңга арыг-шеверни сагыңар!

Чунар мурнунда олудуңарны болгаш тазыңарны изиг суг-биле эки чуп кааптыңар. Өске кижиниң аржыылын, дыргаан, саваңын болгаш өске-даа херекселдерин ажыглаванар.

Чунар бажыңга агаарның температуразы хеп уштур өрээлге 20—25 градус, чунар өрээлге —30, шаптаныр өрээлге—40—45 градус болур ужурлуг.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

АГААР бойдус

Бөгүн республикага шокар булуттарлыг, хар шоолуг чагбас хүн болур. Хат кошкак. Кызылга хар чагбас, биче булуттарлыг хүн болур. Агаарның температуразы: даглыг черлерге —15—20, оон өскезинге —23—28, а Кызылга —25—27 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Өлүм чок чоруктун соонда үш хонук: 10, 12, 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кочубей» 11, 1 шактарда. «Калчаарааннарның суду» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Дайынның орунтарында» 2.30 шакта. «Тарзанның элгени» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дээрги Н-ниң херектери» 3.15, 7.15 шактарда. «Морян эринче баргаш келир» 5.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажың № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология хилдизиниң 37—13; харыысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизиниң 20—60, бухгалтериянын 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01529 Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, НАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 18 СРЕДА 298 (5702)

Өртээ 2 көп.

«УРУГЛАР НОМУ» ҮНДҮРЕР ЧЕРНИҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ КОЛЛЕКТИВИНГЕ

Эргим эштер!

Максим Горькийниң шуут киржилгези-биле тургускан, «Уруглар ному» үндүрер черниң 30 чыл болганын холбаштыр силерге чүректиң ханызындан байыр чедирип тур мен.

Коммунизмниң ёзузунга аныяк салгалды кижизидери — бистиң партиавыстың чугула сорулгаларының бирээзи.

Ол чаагай болгаш хүндүлүг ажылга чугула рольду уругларга совет литература ойнаар ужурлуг, ону үндүреринге силерниң коллективиңер бодунуң күштерин, талантызын болгаш билиглерин берип турар болгай.

Үжен чылдарның дургузунда ном үндүрер чер бүдүн чартык миллиард ажыг тиражтыг 12 муң ажыг номнарны парлап үндүрген.

Аныяк номчукчуларның угаан-бодалының овур-хевирин хевирлеп тургузуп, чалбыыштыг патриотчуларны, ёзулуг интернационалчыларны — ленинчилерни кижизидип турар, уругларга чайыннанчак болгаш хандыкшылдыг литература бистиң чуртувуска чогаалчыларның, чурукчуларның, ном үндүрүкчүлериниң болгаш полиграфистерниң күш-ажылы-биле тургустунган.

Уругларны болгаш бичии чаштарны билиглерге ынакшылдыг, эрес-маадырлыг чорукче чүткүлдүг, күш-ажылга ынак кылдыр коммунистиг ниитилелдиң кижизиниң бедик моральдыг шынарынга кижизидери — уруглар литературазының хүндүлүг хүлээлгези.

Силерниң улуг болгаш хүндүлүг ажыл-херээңерге чаа-чаа чедиишкиннерни изии-биле күзедим.

1963 чылдың декабрь 16. Н. ХРУЩЕВ.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрплан даргазы, депутат П. Ф. ЛОМАКОНУҢ илеткели

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының төлевилелин Дээди Советке көрдүрери-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели киирип турар дээрзин эш Ломако чугаалаан. СЭКП Төп Комитединиң мырынай чаа доозулган Пленуму совет улустуң амыдыралында, бистиң чуртувуска коммунистиг тургузуушкунда чаа улуг үе-чада болуп демдеглеттинер болгаш бүгү делегейге улуг ужур-дузалыг болуушкун болур деп, ол демдеглээн.

Ажылчыннар, колхозчулар, совет интеллигенция — бүгү совет улус партиянын Төп Комитединиң Пленумунуң шиитпирлерин улуг сорук кириишкин-биле уткаан болгаш химия продукциязын бүдүрериң база ажыглаарын калбартыр, улуг химияның чаа объектилерин тударын болгаш ажыглалга киирерин дүргедедир талазы-биле практиктиг сорулгаларны боттандырарын аажок улуг күш-биле холга алганнар.

Дээди Советке көрдүрери-биле киирген 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының төлевилелинге улус ажыл-агыйын химижидер дугайында СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле онаалгаларны болгаш хемчеглерни көрген, бүгү улустуң улуг болгаш чугула херээнге эвилелдешкен республика, бүдүрүлге болгаш тудуг бүрүзүнүң ролюн болгаш ээлээр черин тодараткан.

1964—1965 чылдарда планга кол суур болур бо чылда улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинин колкол түңнелдериниң дугайын илеткелчи дыннаткан.

Бо чылын үлетпүр продукциязының бүдүрүүшкүнү 8,5 хуу өзер, чыл планы 102 хуу ажыг күүсеттинер. Чеди чылдың эрткен беш чылдарында үлетпүрүнүң ниити продукциязы ниитизи-биле чеди чыл планында көрдүнген 51 хууга удур 58 хуу кылдыр көвүдээр. Улус ажыл-агыйы ол чылдарда төлевилээнинден бүгү үлетпүр продукцияны 37 миллиард рубль хире түнге хөйнү алыр, нефть —22 миллион тонна, кара металлдарның прокады — 14 миллион тонна, минералдыг чемишчидилгелер — 3 миллион тонна болгаш өске-даа хөй-хөй продукцияны немей алыр.

1963 чылда ниитизи-биле, үлетпүрге бодаарга, минералдыг чемишчидилгелерниң, химиктиг волокноларның, машина тудуунуң продукциязының хөй-хөй хевирлериниң бүдүрүүшкүнү эн бедик темпилер-биле хөгжүп турган. Көдээ ажыл-агый машиналарын бүдүрери 1965 чылда көнтроль чурагайлар-биле төлевилээн деннелди ашкан.

Бир эвес бүгү бүдүрүлгелер планныг онаалгаларны күүсеткен болза үлетпүрүнүң хөгжүлдезинде чедиишкиннер улам кайгамчык болган турар ийик деп, эш Ломако чугаалаан. Чамдык бүдүрүлгелерде мурнакчы техниканы болгаш технологияны оожум нептередип турарын, ажыглалга киирген бүдүрүлгелерниң төлевилээн күчүлерин шингээдип алырын үр үеде узамдыктырып турарын ол айыткан. Оон чылдагаанындан чурт херектиг чамдык продукцияны база чедир албайн турар.

1963 чылда көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилери боттарының эрес-маадырлыг ажылы-биле кайгамчык чедиишкиннерни чедип алган. Элээн крайлар болгаш областар тараа, эът, сүт болгаш өске-даа продуктуларны дужаарының планнарын долдур болгаш ажыр күүсеткен. Совет хөвен ажылының бүгү төөгүзүнүң дургузунда хөвенниң эң бедик чыылдазы бо чылын алдынган. Эрткен чылдыы-биле деннээрге, бо чылын картофель, кат-чимистер садып алыры элээн көвүдээн, шай бүрүзүн чыыр план ажыр күүсеттинген.

Ындыг болза-даа чурттун кол көдээ ажыл-агыйлыг районнарынга соок, ширини кыш болгаш кадыгдошкун кандаашкын дүжүтке таарымча чок салдарны чедирген, оон түңнелинде тараа, чигир свёклазы болгаш өске-даа чамдык көдээ ажыл-агый культураларының садып алыышкынының планы чедир күүсеттинмейн барган. Ажылчы чоннар артык бергедээшкиннерге таварышпазын дээш партия биле чазак тарааны камныг чарыгдаар болгаш оон курлавырын көвүдедир талазы-биле хемчеглерни алган.

Бо чылын капитал тудугну улуг хемчээлдерге чорудуп турар. Сөөлгү чылдарның дургузунда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринге улуг ужур-дузалыг болуп турар эртем болгаш техника талазы-биле дыка хөй улуг айтырыгларның талазы-биле шинчилелдерни дооскан. Чаа техниканы нептереткениниң, бүдүрүлгениң технологиязын болгаш организациязын сайзырангайжытканының түңнелинде үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1963 чылда 6 хуу бедиир. Үлетпүр продукциязының бот-үнезин чиигедиринден 700 миллион рубльдиң камналгазы пландан ажыр алдынар.

Чуртталга тудуунга үндүрүп берген хөй хөренгилер хөөрайларга болгаш ажылчын суурларга 77 миллион дөрбелин метр ниити шөлдүг чуртталга бажыннарын тудуп, ажыглалга киирер арганы берген. Бир эвес бүгү эвилелдешкен республикалар, тудуг организациялары чуртталга тудуунуң үнезин чиигедир талазы-биле онаалгаларны бүрүн күүсеткен чүве болза, улам хөй санныг чуртталга бажыннарын ажыглалга киирер арганы берген турар ийик дээрзин илеткелчи демдеглээн.

Улус өөредилгези, культура, кадык камгалалы улам ынай хөгжээн. Чеди чылдың беш чылдарының дургузунда социал-культура хемчеглеринге болгаш эртемни хөгжүдеринге күрүнениң чарыгдалдары ол чылдарда планнааан түнден ашкан.

Эрткен чылдыы-биле деннээрге, үүрмектеп садар бараан саарылгазының хемчээли 5 хуу көвүдээр. Чонга эът болгаш эът продуктуларны, балыкты, ногааларны болгаш катчимистерни, эт-херекселдерни, телевизорларны, радиоприемниктерни болгаш культура-амыдыралдың өске-даа бараанларын садары элээн өскен.

Улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы эде тургузар дугайында партияның Төп Комитединиң ноябрь Пленумунуң (1962 чылда) шиитпирлериниң амыдыралга боттаныышкыны болза бүдүрүлгениң иштики курлавырларын илередиринге ажылчы чоннарның инициативазын болгаш идепкейлиг чоруун бедиткен. 1963 чылда улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинин түңнелдеринге таарымчалыг салдарны чедирген болгаш 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйының планын күүседиринге салдарны улам улуг чергези-биле чедирери чигзиниг чок деп илеткелде чугаалап турар.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чугула сорулгалары болгаш кол угланыышкыннары

1964—1965 чылдарда планның төлевилели болза партияның Төп Комитединиң шуут удуртулгазы-биле бүдүрүлгелер болгаш тудуглар коллективтериниң, совнархозтарның, партия болгаш профэвилел организацияларының, эвилелдешкен республикаларның, күрүне комитеттериниң, министерстволарның болгаш төп албан черлериниң, план органнарының кылган улуг ажылының түннели болур.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң сураглыг чагаазынга база тайылбырлаан чаа принциптерни болгаш угланыышкыннарны улус ажыл-агыйын планнарының болгаш оон чугула адырларын хөгжүдериниң айтырыгларының талазы-биле эш Н. С. Хрущевтуң саналдаан чүүлдерин үндезилээш, ол ажылды боттандырып турган.

Эрткен чылдардан ылгалыштыр планны ийи чылда чогаадып тургускан, ол чорук мурнакчы техниканы болгаш технологияны нептередиринге, продукциянын чаа хевирлерин бүдүрүп үндүреринге, тудугнуң болгаш бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирериниң планын күүседиринге бүдүрүлгелерниң болгаш тудугларның белеткениринге дээре байдалдарны тургузуп турар. Планнаашкынга үзүктелиишкин чок болур чоруктун принципин хандырар дугайында партияның Төп Комитединиң айтыышкынынга ол дүгжүп турар.

Эвилелдешкен республикаларның планнары-биле таарыштыр каттыштырып база харылзаалыг болур чорукка үндезилээш чогааткан 1964—1965 чылдарның улус ажыл-агый планы адырларны хөгжүдеринге, чаптыс аай техниктиг политиканы хандырарынга болгаш эртем-техниктиг чедиишкиннерни нептередиринге улуг кичээнгейни көрүндүрүп турар.

Партияның XXII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң доктаатканы, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинде кол угланыышкыннар-биле дүүштүр дараазында чугула сорулгаларны шиитпирлээрин планга көрген:

— депшилгелиг адырларны, бирги ээлчегде химия үлетпүрүн, ылаңгыя минералдыг чемишчидилгелерни, үнүштер камгалаар бүдүмелдерни, пластиктиг массаларны, химия волокноларын, синтетиктиг каучукту, аъш-чем чиг-эдиниң солукчуларын бүдүрерин болгаш химия-биле холбашкан адырларны — химия машина тудуун, нефть болгаш газ үлетпүрүн, нефть-химияны, целлюлоза-саазын үлетпүрүн колдадыр хөгжүдерин;

— бүдүрүлгениң интенсификациязынга, оон материал-техниктиг баазазын улам ыңай быжыглаарынга, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктуларын бедидеринге, ол ышкаш хөвен болгаш тараа бүдүрерин көвүдедири-биле суггарылга тудуун калбартырынга үндезилээш, көдээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдерин;

— улус ажыл-агыйынга эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин калбаа-биле нептередирин, бүдүрүлгениң специализациязын хөгжүдерин, бүдүрүлгелерниң болгаш тудугларның курлавырларын эң долу ажыглаарын, анаа үндезилээш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүгү хемчег-биле бедидерин, бот-үнени чиигедирин, продукциянын шынарын экижидерин болгаш ассортиментизин калбартырын;

— улустун материалдыг болгаш культурлуг амыдырал деннелин улам ыңай бедидерин база чоннуң амыдырал-хандырылгазын экижидерин.

Улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинин планында айыткан көргүзүглер СЭКП-ниң XXI съездизинге бадылаттынган чеди чылдың контроль чурагайларының онаалдаларын бүрүнү-биле, бүдүрүлгениң хемчээлиниңдаа талазы-биле, үлетпүрге болгаш транспортка күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрерин-даа, үлетпүр продукциязының бот-үнезин чиигедирин-даа, транспорттуң чүък сөөртүлгезинин, капитал салыышкыннарның болгаш тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле-даа, улус өөредилгезинин, культураның, кадык камгалалының хөгжүлдезин болгаш өске-даа көргүзүглерни долдур болгаш ажыр күүседирин хандырар.

Үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери ийи чыл дургузунда 17,5 хуу өзер. Үлетпүр бүдүрүлгезинин адырлар талазы-биле структуразынга депшилгелиг боттуг бурунгаарлаашкыннар болур. Чижээ, химия үлетпүрүнүң продукциязы ол үе иштинде 36 хуу өзер, нефть ажылдап кылыры —29 хуу, химия болгаш нефть дериглерин бүдүрери бүдүн чартык катап улгадыр.

Химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезинге кол кичээнгей көдээ ажыл-агый продукцияларын база улустуң хереглел чүүлдерин бүдүрүп үндүрерин улгаттырарынче салдынып турар. 1964 чылда минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрери 25,5 миллион тонна, 1965 чылда—35 миллион тонна болур ийикпе, азы ийи чыл иштинде 75 хуу өзер.

Ийи чыл дургузунда минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер талазы-биле чаа улуг заводтар туттунган болгаш ажыглалга кирген турар, оон иштинде Дорогобужтун, Ново-Липецкиниң, Куйбышевтин, Черкасстың азот-тук заводтары, Новоинскиниң химия комбинады, Солигорскиниң ийиги калий комбинады болгаш Калуштуң химия-металлургия комбинады бар.

Үнүш камгалаар химиктиг чүүлдер 1963 чылга деннээрге ийи катап өзер. Үнүш камгалаарының чаа 23 эн-не ажыктыг химиктиг препараттарын бүдүрүп үндүрерин шингээдип алган турар.

Улустун хереглел бараанларын бүдүреринге химия улам-на улуг ужур-дузалыг апарган. Ийи чыл иштинде химиктиг волокноларны бүдүрүп үндүрери 44 хуу, а эң үнелиг синтетиктиг волокноларны — лавсанны, капронну, нитронну болгаш өскелерни-даа бүдүрери барык ийи катап улгадыр. Пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг смолаларны бүдүрери дүрген темп-биле хөгжүүр.

Ийи чылда 82 химия бүдүрүлгелери ажыглалче кирген, 37 чаа заводтарның тудуу эгелээн турар. Химия үлетпүрүн хөгжүдеринге капитал салыышкыннарны 1963 чылда 1 миллиард 450 миллион рубль турганынга удур 1964 чылда 2 миллиард 92 миллион рубль, а 1965 чылда 2 миллиард 757 миллион рубль хемчээлдиг кылдыр тускайлап бээр. Ол хөренгилериниң бештиң ийи кезиин минералдыг чемишчидилгелерни болгаш үнүштер камгалаар химиктиг чүүлдерин бүдүрерин хөгжүдеринче угландырган турар.

Химия бүдүрүлгелериниң тудугларын экижидеринче, оларның хуусаазын кызырарынче болгаш чаа бүдүрүлге күчүлерин шингээдип алырын дүргедедиринче кол кичээнгейни салза чогуур деп, илеткелчи демдеглээн.

Нефть болгаш газ үлетпүрүнүң талазы-биле планга илеткелчи доктаагаан. Бо адырлар чүгле одалганың үнер дөзү эвес, харын химия индустриязынга чиг-эттин баазазы болуп турары-биле оларның ужур-дузазы улам өзүп турарын планда барымдаалап турар.

Нефть тывыжы 1963 чылда 205 миллион тонна турганынга удур 1964 чылда 222 миллион тонна база 1965 чылда 240 миллион тонна чедер. Мооң-биле чеди чыл планының күүселдези хандыртынар. Газтың тывыжы болгаш бүдүрери 1963 чыл-биле деннээрге 1965 чылда 40 хуу улгадыр.

Нефть тывыжының немелде өзүлдези колдуунда-ла Поволжьенин, Соңгу Кавказтың нефть тывыштыг черлеринден болгаш Украин ССР-ниң нефтилиг чаа черлеринден алдынар. Тюмень областың болгаш Казах ССР-ниң Мангышлак районунун байлак нефть-газтыг черлерин шингээдип алыр талазы-биле ажылдар калбарып турар.

Магистралдыг газ дамчыдыкчылары болгаш нефть дамчыдыкчылары хөй хемчээлдин-биле дериттинген турар. Ийи чыл иштинде 8,5 муң километр магистралдыг газ дамчыдыкчылары болгаш 5,5 муң километр нефть болгаш нефть продуктулар дамчыдыкчылары туттунган болгаш ажыглалга кииртинген турар.

Хөмүр даш тывыжын 1964 чылда 537 миллион тонна болгаш 1965 чылда 553 миллион тонна чедирери көрдүнүп турар. Хөмүр даш тывыжының ниити көвүдедиишкининиң барык үштүн ийи кезии эн-не депшилгелиг ажык болгаш гидравликтиг аргалар-биле алдынган турар.

Эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, совнархозтар, бүдүрүлгелер нефтини, хөмүрнү болгаш газты тыварын көвүдедири-биле чергелештир оттулар чүүлдү камнаар талазы-биле, одаар чүүлдүн, чылыгның болгаш электроэнергияның чидириглери-биле демиселди эки организастаары, тус черниң одаар чүүлдер тывыжын улам калбартыр болгаш чурттакчы чонну одаар чүүл-биле хандырарын экижидер талазы-биле шынгыы хемчеглерни боттандырары эргежок чугула.

Чуртту электрижидериниң херээнге 1964—1965 чылдарда чаа улус базымны кылган турар. Электроэнергияны бүдүрери 1965 чылда 508 миллиард киловатт-шак чедер, ол чеди чыл планынга дүгжүр.

Ам тудуп турар улуг чылыг электростанцияларында: Конаковскиниң, Новочеркасстың, Криворогтун, Беловскиниң, а ол ышкаш электроэнергиязын акы-дүңма социалистиг чурттар—Венгрияже, Болгарияже болгаш Чехословакияже дамчыдар ужурлуг Бурштынскиниң электростанцияларында баштайгы агрегаттар тудуушкунче киргилээр. Плявиньскиниң, Киевтиң болгаш өске-даа гидроэлектростанциялар тудуушкунче кирер.

Электри күчүлерин көвүдедири колдуунда-ла улуг чылыг электростанцияларын тударының күселибиле боттаныр. 1965 чылда Совет Эвилелинге кайызы-даа миллион болгаш оон хөй киловатт күчүлүг 12 одалгалыг электростанциялар ажыглалга кирер.

Электроэнергия ажыглаарынга химия үлетпүрүнүн, көдээ ажыл-агыйның, транспорттуң үлүү дыка улгадыр.

Металлургия үлетпүрүн хөгжүдериниң планында депшилгелиг технологияны шингээдиринче, прокаттың сортаментизин экижидеринче болгаш металлдың шынарын бедидеринче онза кичээнгей салдынган.

1965 чылда шой эзилдирерин 65,7 миллион тонна, каңны—89,3 миллион тонна, прокат бүдүрерин 69 миллион тонна чедирер, ол чеди чылдың планынга дүгжүр.

Шой бүдүрериниң планнаттынган өзүлдезинин барык чартыы, каңның немелде өзүлдезинин 70 хуузу, прокаттың немелде өзүлдезинин 64 хуузу ам ажылдап турар бүдүрүлгелерге бүдүрүлге чорудулгазын интенсификастаанының, мурнакчы дүржулганы ажыглаанының күсели-биле алдынган турарын демдеглээри чугула.

Машина тудуушкунунуң талазы-биле эң чугула сорулга болза, чаа депшилгелиг машиналарны болгаш дериглерни шингээдип алыры, химия болгаш нефть дериглерин, көдээ ажыл-агый техникаларын, электрониктерни, приборларны бүдүрерин колдадыр хөгжүдерин хандырары болур. Ийи чыл дургузунда машина тудуушкунунуң болгаш металл ажылдап кылыышкынының продукциязының хемчээли 21 хуу, а чеди чыл дургузунда барык 2,4 катап улгадыр (контроль чурагайларда өзүлдени ийи катап деп төлевилээн).

Мырынай чоокку чылдарда-ла химия машина тудуушкунунуң күчүлүг баазазын тургузар болгаш химия үлетпүрүнүң дериглерге хереглелин долузу-биле хандырар сорулганы СЭКП ТК-ның декабрь Пленуму машина тудугжуларының мурнунга салган. Мооң ужурунда химия болгаш нефть дериглерин бүдүрүп үндүрерин ийи чыл дургузунда бүдүн чартык катап улгаттырарын болгаш специализастанган заводтарның күчүлерин улуг хемчээлдин-биле ам-даа калбартырын төлевилээн. Химия болгаш нефть дериглериниң бедик бүдүрүкчүлүг 145 хевирлери шингээдип алдынган турар.

Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын быжыглаар сорулга-биле көдээ ажыл-агый машиналарын чеди чыл планында дөзевилеттингенинден дыка хөйнү бүдүрүп үндүрер. Чижээлээрге, ийи чыл иштинде бистиң үлетпүрүвүс 700 муң ажыг тракторларны бүдүргеш, оларның иштинден 540 мунну көдээ ажыл-агыйга бээр.

Машина тудуушкунунда техниктиг депшилгениң кол угланыышкыны болза, машиналарның бот-деңзизин чиигедип, а ол ышкаш күчүнүң единицазынга капитал салыышкынны болгаш чарыгдалдарны кызырарының аргазын берип турар улуг күчүлүг машиналарны бүдүрери болур.

Ажыглаар ыяшты химия талазы-биле эде болбаазырадып кылырын өстүрери болгаш оон богун ажыглаары **ыяш, целлюлоза-саазын болгаш ыяш болбаазырадып кылыр үлетпүрүнүң** хөгжүлдезинде кол угланыышкын болуп турар, бо айтырыгже улуг кичээнгейни СЭКП ТК-ның декабрь Пленуму угландырган деп, илеткелчи оон ыңай чугаалаан. Чижээ, целлюлозаны ыяш белеткелин шоолуг көвүдетпейн тургаш, бүдүрери ийи чыл дургузунда 34 хуу, саазынны болгаш картонну—30 хуу көвүдээр.

Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдеринче улуг кичээнгейни 1964—1965 чылдарның планында угландырган. Пөстерни бүдүрүп үндүрери ийи чыл дургузунда барык 600 миллион метрге немей көвүдээр. Ылаңгыя чоннуң эн-не хереглээри кылыгларны бүдүрери дыка өзер. Чараш болгаш кедеринге эптиг трикотаж кылыгларын бүдүрүп үндүрери барык 33 хуу, дүк болгаш чартык дүктен кылган даштыкы трикотаж хептерни кылыры — 58 хуу немей көвүдээр, пос эвес материалдарның бүдүрүлгези база дүрген сайзыраар.

Чоннуң хөй дээжилиг болгаш бедик шынарлыг хереглел бараанларын бүдүреринге улуг аргаларны химия үлетпүрүнүң хөгжүлдези ажыдып берип турар. Лавсанны, нитронну, плащ, ылаңгыя капрон пөстерни ажыглавышаан, пөстерни улуг хемчээлге бүдүрерин көвүдедири көрдүнген. Эластиктиг ээрип кылган чүүлдерден уктарны бүдүрери беш катап өзер.

1965 чылда хөм идиктерни бүдүрери 470 миллион эжеш кезек болур. Хевир байдалын таарыштыр кылган чараш өңнүг кылымал материалдарны, а ол ышкаш чиигеткен чымчак улдуннарны ажыглаары улам көвүдээр.

Соодукчуларга чоннуң хереглелин бүрүн хандырарының айтырыын эн чоокку чылдарда шиитпирлээриниң сорулгазы салдынган, ынчаарга соодукчуларга хереглел амдыызында четпес хандыртынып турар болгай. 1965 чылда соодукчуларны бүдүрери 1800 муң чедер, тодаргайлаарга, барык ийи катап көвүдээр.

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле партия болгаш чазактың ажылдап кылган улуг хемчеглериниң боттаныышкыны аъш-чем продуктуларын бүдүрерин дыка көвүдедир арганы бээр. Ылаңгыя свёкладан чигирин бүдүрери ийи чыл дургузунда 51 хуу, үнүш үзүн бүдүрери — 22 хуу немей улгадыр.

Үлетпүр болгаш аъш-чем бараанларының бүдүрүлгезин улам ыңай сайзырадырынга хөй хөренгилерни тускайлап турар. 1964—1965 чылдарда чиик, аъш-чем болгаш балык үлетпүрүнге капитал салыышкыннарның хемчээли 3 миллиард 335 миллион рубль болур азы эрткен ийи чылдардаазы-биле деңнээрге 53 хуу өзер.

Аъш-чем продуктуларынга чоннуң, көдээ ажыл-агый чиг-эдинге үлетпүрүнүң хереглелдерин бүрүн хандырар деннелге чедир көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин дүрген көдүрери коммунистиг тургузуушкунуң үндезин айтырыгларының бирээзи болуп турарын партия Төп Комитеди айыткан деп, эш Ломако удамчылап чугаалаан. Амгы үе-чадада көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинде чиңгине шугумну СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлеринде болгаш эш Н. С. Хрущевтуң илеткелинде тодаргай айыткан, ол чиңгине шугум болза, бүдүрүлгени эн-не боттуг түннелдерлиг болдурарында, көдээ ажыл-агый культураларының болгаш мал ажылының продуктулуун бедидеринде болуп турар. 1964—1965 чылдарда **көдээ ажыл-агыйны** хөгжүдер планда ол шугумну тодаргайлап айыткан. Минералдыг чемишчидилгелерни, үнүш камгалаар химия чүүлдерин, көдээ ажыл-агый техниказын бүдүрерин болгаш көдээ ажыл-агыйга чорудуп бээрин көвүдедири көрдүнүп турар. 1964 чылда көдээ ажыл-агый 22 миллион хире тонна минералдыг чемишчидилгелерни, а 1965 чылда—30 миллион ажыг тоннаны алган турар. Чемишчидилгелерни эң боттуг ажыглаар төлээде, оларны хөвенге, чигир свёклазынга, тараа болгаш өске-даа культураларга тус-тус ажыглаарын хуваагаш, эң хөй немелде дүжүт бээр районнарже колдадыр чорудар.

Хөй хемчээлдиг тракторларны, хөрзүн болбаазырадыр, тараа чаштырар болгаш дүжүт ажаан алыр машиналарны, чер казар техниканы, транспорт чүүлдерин, тудуг материалдарын чорудуп бээриниң күселибиле көдээ ажыл-агыйның техниктиг хандырылгазын шиитпирлиг күштелдирери планда көрдүнген турарын үстүнде чугаалаан болгай мен.

Бо бүгү хемчеглер, а ол ышкаш суггаттыг чер ажылын калбартыр чорук эвилелдешкен республикаларның саналдарынга үндезилээш, тарааның ниити чыылдазын 1964 чылда 10,2 миллиард пуд, 1965 чылда 10,6 миллиард пуд хемчээлдиг кылдыр, тодаргайлаарга, чеди чыл планының деннелинге планнаар арганы берип турар.

Мал ажылын сайзырадыр талазы-биле малдың продуктулуун бедидери болгаш оон баш санын өстүрери көрдүнүп турар. Мал ажылының чемсуурун калбартыры эн чугула сорулга болуп турар.

Ийи чыл дургузунда көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге капитал салыышкыннары 11,5 миллиард рубль болурун илеткелчи дыңнаткан (чеди чыл планының эрткен дөрт чылдарының дургузунда 10 миллиард рубль кирген).

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге тускайлаттынар кайгамчык хөй хөренгилерни ажыл-агыйжы ёзу-биле, угаазылалдыг, эң боттуг ажыглаарын чедип алыры эргежок чугула деп, эш Ломако чугаалаан. 1964 чылда садып алыр тарааның хемчээлин 4,1 миллиард пуд, 1965 чылда 4,2 миллиард пуд кылдыр доктаатканы, ол хемчээл чеди чыл планының даалгаларынга дүгжүп, чонну хандырарынга болгаш өске-даа хереглелдерге күрүнениң тараа хереглелин хандырган турар деп, илеткелчи демдеглээн. Ынчан колхозтарга болгаш совхозтарга үрезин кылдыр, колхозчуларга бээр болгаш мал чемгереринге хереглээр тараа четчир кылдыр артып калыр. Көдээ ажыл-агыйның өске продуктуларын: чигир свёклазын, үс кылыр культураларны, хөвең чиг-эдин, хендирин, картофельди, ногаа аймаан, а ол ышкаш мал ажылының продуктуларын садып алырының хемчээли көвүдээр.

Транспорттуң болгаш харылзааның бүгү-ле хевирлерин сайзырадырының перспективаларын илеткелчи база чугаалаан.

Планның чугула кезектериниң бирээзи—капитал тудуунче улуг кичээнгейни эш Ломако угландырган.

Эш Н. С. Хрущевтуң айыткан капитал тудуун планнаарының чаа принциптерин планны ажылдап кылырда үндезин болдурган. Капитал тудуун тодаргай объектилер аайы-биле планнаарының чугулазын барымдаалааш, чазактың бадылаан тудугларының титул даңзыларының санын 1964—1965 чылдарда күрүне планында элээн көвүдеткен. 1964—1965 чылдарның планынга 5800 ажыг тудугларның титул даңзыларын киирген (1963 чылдың планынга — 960 тудуглар кирген турган).

1964 чылда төпчүткен капитал салыышкыннарын 36 миллиард рубль, 1965 чылда — 39,5 миллиард рубль хемчээлдиг кылдыр доктаадыр арганы материал болгаш саң-хөө курлавырлары берип турар.

Химия үлетпүрүнге, көдээ ажыл-агыйга болгаш оон-биле холбашкан адырларга, а ол ышкаш чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге, тодаргайлаарга, ниитилел бүдүрүлгезинин депшилгелиг тургузуун хандырары-биле болгаш чоннуң хереглел бараанларын бүдүрерин дүрген өстүрери-биле холбашкан адырларга капитал салыышкыннарын көвүдедиринче шиитпирлиг угланыышкынны капитал тудуунун планында көрүп турар.

Эрткен ийи чылдаазы-биле деннээрге оортан улуг хемчээлдиг бүдүрүлге күчүлери 1964—1965 чылдарда ажыглалга кирер; ылаңгыя минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер талазы-биле күчүлерни ажыглалга киирери 1,7 катап, целлюлоза бүдүрер талазы-биле — 4,2 катап, кара металлдарны прокаттаар талазы-биле — 1,8 катап көвүдээр.

Доозулбаан тудугнуң хемчээли 1,5 миллиард рубльге кызырылган болгаш капитал салыышкыннарның ниити хемчээлинге хамаарыштыр 1963 чылда 75 хуу турганынга удур 1965 чылда 58 хуу болур.

Капитал тудуунун планында көрдүнген улуг болгаш чугула сорулгаларны күүседир чорук, тудуг ажылдарын организастаарын дыка экижидерин, специализастаттынган тудуг-монтаж организацияларын, ылаңгыя химия үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң тудугларында организацияларны быжыглаарын, тудуг ажылдарын механизастаарын улам ыңай бедидерин, материалдарны камналгалыг ажыглаарын негеп турар деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Оон дараазында эш Ломако күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедириниң айтырыгларын тодаргайлап чугаалаан. Үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1964 чылда 4,6 хуу, 1965 чылда 6,8 хуу бедиир ужурлуг, ол чорук үлетпүр продукциязының планаттынган бүгү немелде өзүлдезинин 70 ажыг хуузун хандырар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдезиниң ортаа кезиинден хөй нуруузу бүдүрүлгениң техниктиг деннелин бедидериниң күсели-биле чедип алдынган турар ужурлуг.

Үлетпүр продукциязының бот-үнезин чиигедир талазы-биле чеди чыл планының даалгаларының ажыр күүсеттинген турарын планда көрген.

Эвилелдешкен республикаларның улус ажыл-агыйын хөгжүдери

Эвилелдешкен республикаларның улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң сорулгаларын илеткелде тодаргайлап айыткан.

Россия Федерациязы болза, планның ниити-эвилел даалгаларын күүседиринге улуг салыышкынны киирер хүлээлгелиг. Минералдыг чемишчидилгелерни, химия волокноларын, пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг чуктарны бүдүрерин көвүдедир талазы-биле даалгалар онза чугула ужур-дузалыг болуп турар. Республиканың бүгү химия үлетпүрүнүң продукциязы ниити-эвилел бүдүрүлгезиниң 75-тен ажыг хуузу болур.

Нефть тывыжы ниити-эвилел тывыжының 82 хуузун, а каң эзилдирилгези — ниити-эвилел эзилдириниң 55 хире хуузун эзлээн турар.

Чиик үлетпүр продукциязын, ылаңгыя культура-амыдыралдың бараанларын бүдүрери өзер. Аъш-чем үлетпүрүнүң ийи чус ажыг чаа үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш цехтери ийи чылдың дургузунда ажыглалга кирер.

Республиканың колхозтары болгаш совхозтары көдээ ажыл-агый культураларын, ылаңгыя тарааны, үс бээр культураларны, чигир свёклазын болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрерин дыка көвүдедир ужурлуг.

Украин ССР-де улус ажыл-агыйы болза, депшилгелиг ажылдарны, бирги эзлчегде химия үлетпүрүн болгаш машина тудуун колдадыр өстүрбүшаан, тургустунган комплексини улам ыңай сайзырангайжыдарынче угландыр хөгжүүр апаар. Ылаңгыя

(Уланчызы 2-ги арында).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫН ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

П. Ф. ЛОМАКОНУН илеткелиниң төнчүзү

химия үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрүп үндүрери 36 хуу өзер, минералдыг чемишчидилгелерни, пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг чуктарны, химия волокноларын, прокатты болгаш өске-даа эң чаа продукцияны бүдүрер талазы-биле хөй күүлерни ажыглалга киирер.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин эң-не үре-түннелдиг сайзырадыр, аңаа үндезилээш тараанны, ылангыя кызыл-тасты, кукурузаны, чигир свёклазын, тарымал тооруктү, эттии болгаш сүттү бүдүрерин көвүдеир талазы-биле чугула сорулгалар республиканың мурнунда түрүп турар.

Белорус ССР-ге үлетпүр продукциязы ийи чылдың дургузунда 22 хуу өзер. Химия үлетпүрү, ылангыя калийлиг чемишчидилгелерниң бүдүрүлгези бедик темпилиг хөгжүүр. 1965 чылда калийлиг чемишчидилгелерни бүдүрүп үндүрери ниити-эвилел бүдүрүлгезиниң 31-ден ажыг хуузун эзлээн турар.

Көдээ ажыл-агый продукциязын, ылангыя эттии, сүттү, картофельди бүдүрерин улам ынай улгаттырары көрдүнүп турар.

Казах ССР-ге химия үлетпүрү, кара болгаш өңнүг металлургия, химиниң база нефтиниң машина тудуу, энергетика, а ол ышкаш аъш-чем үлетпүрү бедик темпилиг хөгжүүр.

Фосфориттер тывыжының талазы-биле чуртта ийиги улуг база Кара-Тауның өң байлак күрлавырлыг черинге үндезиленип, республикада тургустумуп турар. Дагның байлак үүлдерин болбаазырадыр талазы-биже Соколов-Сарабайскиниң улуг комбинадының тудуу доостур.

Чуртту тараа болгаш мал ажылының продуктулары-биле хандырарыңга улуг салыышкының Казахстанның колхозтары болгаш совхозтары киирерлер.

Орталаны Азияның талазы-биле 1964 — 1965 чылдарның планын чүтле республика бүрүзүнге эвес, харын Орталаны Азияның Улус ажыл-агый чөвүлелинге болгаш өске-даа республикалар организацияларынга хамаарыштыр бир-ле дугаарында ажылдап кылган, ол чорук бойдус болгаш күш-ажыл курлавырларын комплекслиг база улам ынай сайзыраар.

Литвия, Латвия болгаш Эстон ССР-лерге үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери өскен турар.

Көдээ ажыл-агыйны күжениишкинниг хөгжүдер талазы-биле Прибалтиканың эвилелдешкен республикаларының мурнунда улуг сорулгалар түрүп турар. Сүт-эът угланыышкының мал ажылында, хаван ажылында, лён, картофель бүдүрүлгезинде специализация күштелип турар.

Молдав ССР-ге үлетпүр продукциязының хемчээли ийи чыл дургузунда 26 хуу өзер. Капитал салыышкыннарның ниити хемчээлиниң барык 40 хуузу аъш-чем үлетпүрүн үндүрер болгаш көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге бээр.

Улустуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин бедидери

Ниитилел бүдүрүлгезиниң дүрген өзүлдези болгаш ону хөгжүдеринге депшилгелиг бурумгаарлаашкынар совет улустуң амыдыралының деңнелин улам ынай бедидеринин материалдыг быжыг базазы болур. Ийи чыл дургузунда национал орулганы 16 хуу көвүдеирин планда көргеп. Од чорук хереглелдиң фондузун болгаш чоннуң орулгаларын улам ынай көвүдеирин хандырар.

1965 чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны 1963 чылдынга деңнээрге барык 5,5 миллион кижи көвүдээр болгаш 76,1 миллион кижи болур. Ажыл төлевиринин фондузу ийи чыл дургузунда 12 ажыг хуу көвүдээр болгаш чеди чыл талазы-биле төлевилеттингенинден бедик болур. Эвээш шалыңның ажылдакчыларга 2 айда ажыл төлевиринің минимумун 40—45 рубль чедир бедидеринге болгаш чырыдыышкының, кадык камгалалының, культураның, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының болгаш чоннуң хандырылгазы-биле холбаалыг өске-даа алырларның бүгү ажылдакчыларынга ажыл төлевирин дүүштүр чүрүмчүдарынга хөрениглер көрдүнген.

1964—1965 чылдарның дургузунда күрүне бюджединиң, бүдүрүлгелериниң, колхозтарның болгаш профэвилелдеринің күсели-биле чонга берип турар халас дузаламчыларның түңү 5 миллиард рубльден ажыг хемчээлге өзер болгаш 1965 чылда 40 миллиард рубль болур. Ол дээрге, совет кижи бүрүзү 1965 чылда күш-ажылчы орулгаларынга немештир, хөй-ниити хереглел фондуларындан халаска ортумаа-биле 170 рубль чыгыы янзы-бүрү төлевилеттингенинден бедик болур. Эвээш шалыңның ажылдакчыларга 2 айда ажыл төлевиринің минимумун 40—45 рубль чедир бедидеринге болгаш чырыдыышкының, кадык камгалалының, культураның, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының болгаш чоннуң хандырылгазы-биле холбаалыг өске-даа алырларның бүгү ажылдакчыларынга ажыл төлевирин дүүштүр чүрүмчүдарынга хөрениглер көрдүнген.

1964—1965 чылдарның дургузунда күрүне бюджединиң, бүдүрүлгелериниң, колхозтарның болгаш профэвилелдеринің күсели-биле чуртталга тудуун улус хемчээлдерге чорудар. 1963 чылда 1,6 миллион дөрбелчин метр болурунга удур ийи чылдың дургузунда чуртталга кооперативтеринге 12 миллион ажыг дөрбелчин метр ниити шөлдүг бажыңнарны тудары төлевилеттинген.

Ийи чыл дургузунда шупту ниити шөлү 155 миллион дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын ажыглалга кирген турар. Од чүл дээрге чаагайжыды түттүнген чаа квартираларны ам-даа 15 миллион кижи алыр дээни ол-дур. Чаа чуртталга бажыңнарын кылырда чуртталга өрээлдерин болгаш дузалаа тудугларны эки планнап тургаш тудар.

Чуртталга тудуун Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң, Кыдыкы Сонгу чүктүң районнарынга, а ол ышкаш совхозтарга чаагайжыды кылдыңган бажыңнарны тударынга колдады чорудар.

Янзы-бүрү өредиге черлериниң өөреникчилериниң саны өзер. Ийи чылдың дургузунда ооң эртеминг 760 мун түскай эртемнигдерни болгаш ортумак эртеминг 1200 мун түскай эртемнигдерни белеткээри төлевилеттингей.

Кино, парлалга, радио, телевидение болгаш культура-чырыдыышкының өске-даа албан черлери улуу-биле хөгжүп калбарар. Чоннуң медицина хандырылгазын улам ынай экижидери, күш-дамыр культуразын, спортту, туризмни хөгжүдери көрдүнүп турар.

Экономиканы, ылангыя химия үлетпүрүн, көдээ ажыл-агыйны, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдеринге, а ол ышкаш улустуң чаагай байдалын бедидеринге хөй хөренгилерни берип турары-биле чергелештир, чурттуң камгаланыр аргазын улам ынай быжыглаарынга эргежок чугула хөренгилер планда көрдүнүп турар деп, эш Ломако демдеглээн. Экономиктиг тургузуушкунуң калбак программазы бистиң Төрээн чуртувустуң камгалал күүзүн быжыглаарының хөрээнге каража чок кылдыр боттанган турар.

Совет Эвилелиниң даштыкы экономиктиг харылзааларын хөгжүдеринің айтырыглары илеткелде ооң ынай чыыттынып турар. Улус ажыл-агыйының чедиишкинниг хөгжүдеви акы-дүнма социалистиг чурттар-биле экономиктиг кады ажылдажылганы күштелдирер, бот түскайлап хөгжүдениң орунда кирген чурттарга экономиктиг болгаш эртем-техниктиг дуза көргүзер талазы-биле, а ол ышкаш капиталистиг чурттар-биле даштыкы садыгны калбартып хөгжүдер талазы-биле бистиң аргаларывысты калбартып турар деп, илеткелчи чугаалаан.

Социалистиг чурттар-биле ССРЭ-ниң бараан саарылгазы бүгү даштыкы садыгга бодаарга, эң дүрген калбарып хөгжүүр. Совет Эвилели социалистиг чурттарга хөй хемчээлдиг нефтини, демир рудазын, кара металлдарның прокатын, дериглерниң хөй хевирлерин болгаш өске-даа барааннарны садар. Социалистиг чурттар боттарының эвилээнде ССРЭ-ге хөй санныг машиналарны болгаш ылангыя химия үлетпүрүнге, радиотехникага, транспортка хереглээр дериг-херекселдерни садар. Ол чурттардан садыглап киирер бараанарга улустуң хереглел барааннары дыка улуг черни эзлээр.

Колониалдыг хамаарылгадан хостаган болгаш боттарының хамаарышпас национал экономиказын тургузуп турар чурттарга Совет Эвилели будүрүлге черлерин болгаш ол чурттарның хөгжүлдезинге чугула рольду ойнап турар культура-амыдырал угланышкынының тудугларын туларда деткимчеин көргүзер. Олар ССРЭ-ге боттарының экспортунуң чаңчыл болган барааннарын садыглап киирер. Бистиң чуртувус удур-дедир эрге-ажыктарны барымдаалып турган, капиталистиг чурттар-биле садыг харылзааларын база улам ынай калбартырын хөгжүдеринче ораалажыр.

Чеди чыл планның чедиишкинниг боттандырганының болгаш бистиң улус ажыл-агыйывыстың дүрген өзүлдезинин түннелинде экономиктиг хөгжүдениң деңнелинің талазы-биле Американың Каттышкан Штаттарын чедер болгаш эртер деп сорулганы шиитпирээринге 1964—1965 чылдарда чаа бедиктер чедип алдынган турар деп, эш Ломако чугаалаан. ССРЭ-ниң үлетпүр бүдүрүлгезиниң 1965 чылга планнаттынган деңнелин бистиң чеди чылывыстың эгезинде Американың Каттышкан Штаттарынга турган деңнел-биле од деңнеп көргүскен. Продукциязын хөй-хөй эң чугула хевирлерин — минералдыг чемишчидилгелерни, шойну, канны, прокатты, демир рудазын, коксту, хомур дашты, машина тудуунуң продукциязының чамдык хевирлерин, цементини, сонга шилем, тудуг ыяжын, дилген материалдарны, дүк пестерни, чигирни, мал саржаан болгаш өскелерни бүдүрери—оларны 1958 чылда Американың Каттышкан Штаттарынга бүдүргенинден 1965 чылда ССРЭ-ге хөйну бүдүрген турар.

Бо чылдарның дургузунда Американың Каттышкан Штаттары өзээн бүрүмгаарлаан болбайнаан. Ынчалза-даа ол бүдүрүшкүнүң барымдаалап алырга, продукциязының үстүнде айыттынган чугула хевирлериниң дыка хөй — 1965 чылда ССРЭ-ге хөй болур ийикпе, азы оларны АКШ-та амгы үеде бүдүрүп турарының деңнелинге четкен турар.

1953 чылда ССРЭ-ниң үлетпүр продукциязының хемчээли ниитизинбиле америк продукциязының чүтле үшүүн бири, чеди чылдың эгезинде барык деп кезин болуп турган, а бо чылын бистер АКШ-тың продукциязының амгы хемчээлиниң 65 чыгам хуузун бүдүрер бис. 1965 чылда үлетпүр бүдүрүлгезиниң 1958 чылда АКШ-ка турганы ышкаш барык ындыг хемчээлин, азы ооң амгы деңнелиниң дөрттүн үш кезээн чедип алыр бис.

1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйының планын долдур болгаш ажыр күүселдери чурттуң экономиказының улам ынайгы депшилгелиг хөгжүдезиниң болгаш коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузар база совет улустуң амыдыралының делегейде эң-не бедик деңнелин чедип алыр талазы-биле партияның XXII съездизинин салган сорулгаларын чедишкининг шиитпирээринин быжыг үндезини болур деп, илеткелчи түннелинде чугаалаан.

Марксизм-ленинизминиң революсчу өредии-биле чепсегледттинген бистиң ленинчи улуг партиявыс коммунистиг ниитилелди тургузарының оруу-биле совет улусту бүзүрелдиг башкарып орар.

Партияның болгаш чоннуң турасоруу партияның Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирлеринде сиңнигин кирген, партияның болгаш чоннуң тура-соруу 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринин Күрүне планында база көрүнүктелип илерээн.

Төрээн Коммунистиг партиязын, ооң эш Н. С. Хрущевка баштаткан ленинчи Төп Комитединг долгандыр сырый каттышкан совет улус 1964—1965 чылдарда планны долдур болгаш ажыр чедишкининг күүседирин бодунуң эрес-маадырлыг ажыл-ижи-биле хандырар, ол чорук бистиң чуртувуска коммунизмни тургузарының хереэнге улуг салыышкын болур!

★★★

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединин болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинің дугайында

ССРЭ-ниң Сан министри депутат В. Ф. ГАРБУЗОВТУН илеткели

Эштер, депутаттар! 1964—1965 чылдарда — улус ажыл-агыйын хөгжүдеринин чеди чыл планының дооступ турар чылдарында ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин чугаалажып көрүгбиле болгаш бадылаттырары-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүдели силерге киирип тур деп, эш В. Ф. Гарбузов чугаалаан. СЭКП-ниң XXII съездизинин чарлааны, коммунизмин тургузарының өндүр улуг программазын совет улус Коммунистиг партиязының удуртулгазы-биле амыдыралга маадырлыг күш-ажылы-биле боттандырып, коммунистиг ниитилелдин материал-техниктиг баазазын чедишкининг тургузуп турар.

Бодунуң ажылын мырынай чаа дооскан, СЭКП ТК-ниң Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлери хоорайның болгаш көдээнин ажыл-ишчилериниң чогаадыкчы күштериниң чаа көдүлүүшкүнүн хайыктырган. Бистиң чуртувустуң алдарлыг эрткен оруунуң түннелдерин эш Н. С. Хрущевтуң тодаргай болгаш ханы уткалыг илеткелинде, Пленумнуң доктаалының түннеп үндүрген, улус ажыл-агыйын, хамыктың мурнунда химия үлетпүрүн — социалистиг экономиканың ол эң чугула адырын улам ынай хөгжүдеринин сорулгалары тодаргайлаттынган. Химия үлетпүрүн хөгжүдер чорук коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузарының болгаш улустуң чаагай чоруун бедиреринин темпилерин дүргедедиринге өзүдүт-ла революстуг үжүр-дузалыг болуп турар.

Пленумнуң төлевилээн хемчеглерни эш Н. С. Хрущевка баштаткан партияның Төп Комитединин соолгу он чылдарда чоруткан үндезин чаартылгаларынга төлептиг черни эзлээр. Ол болза совет ниитилелдин политиктиг, экономиктиг болгаш үгаанбодал амыдыралының шапкын чечектелишкининиң шынап-ла улуг он чылдары болган.

СЭКП-ниң Программазының айтыышкыннарын херек кырынга боттандырбышаан, бистиң чуртувус капитализм-биле экономиктиг чарышка улуг базымны кылган. 1963 чылда ССРЭ-ниң үлетпүр продукциязының хемчээли АКШ-тың үлетпүр продукциязының хемчээлиниң 65 хире хуузу четкен, ынчаарга ол хемчээл он чылдар мурнунда чүгле үштүң бир кезээ болуп турган. Үлетпүр соолгу он чылдарның дургузунда бүдүрүшкүнүнүң хемчээлин 2,7 катап көвүдеткен, механизациянның болгаш автоматизациянның деңнели бедээн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү барыкла ийи катап өскен, бүдүрүлге чарыгдалдарын болгаш саарылганы кудулатканындан дыка камналганы алган. Ам чеди чылдың бешки чылы доостур чыгаа турда, үлетпүр продукциязын бүдүрериниң өзүлдезинин талазы-биле чеди чыл планының опаалгалары ажыр күүсеттинген турар деп бүрүн бүзүрелдиг чугаалаан болур.

Партияның Төп Комитеди көдээ ажыл-агыйны шапкын көдүрерин хандырар талазы-биле ажжок улуг ажылды чоруткан.

Улустуң чаагай чорууның болгаш аас-кежиинин дугайында сагыш салыышкыны Коммунистиг партияның ажыл-чорудулгазының дээди үүзазы болур хөрээнге илеткелчи чугаалаан. Национал орулга эрткен он чылдарда 2,3 катап өскен болгаш чоннуң амыдырал деңнелин дыка бедидеринің быжыг үндезини болган. Ажыл хүнүнүң үргүлчүлелдиин кызырган, ажыл төлевири үлгаткан. Ажылчы чоннарның пенсия хандырылгазы дыка экижээн. Колхозчуларның орулгалары боттуу-биле өскен. Хереглелдин хөй-ниити фондулары 2,3 катап өскен, ол чорук чоннуң өзүп турар хереглелдерин бүрүнү-биле хандырарының аргазын берип турар. Чурттa канчаар-даа ажжок улуг чурттaлга тудуушкуну калбарган.

1963 чылда Күрүне бюджедин ССРЭ-ниң Дээди Соведи орулгалар талазы-биле 87,7 млрд. рубль түнге, чарыгдалдар талазы-биле — 86,2 млрд. рубль түнге бадылаан турган. Баштай үндүрген түннелдербиле алырга, 1963 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджеди орулгалар талазыбиле 88,6 млрд. рубль түнге азы кинрген өскерилгелерни барымдаалап алырга, планга удур 100,2 хуу болган чарыгдалдар талазы-биле 86,8 млрд. рубль түнге азы 99,9 хуу күүсеттинген турар. Орулгалар чарыгдалдарын 1,8 млрд. рубль ажыг болуп турар.

Коммунистиг ниитилелдин тургузарының улуг программазын күүседири дээш улуг походту партия боттандырып турар. Ол чаагай эчис сорулгаже ам-даа дүрген калбак фронтбиле чоруур дээш чангыс-даа хүн халас эрттирбейн, бүгү болдунар арганы, бүгү курлавырларны ажыглаары чугула.

1964—1965 чылдарда бюджет

Техниктиг депшилгени дүргедиринге болгаш ниитилелдин күш-ажылын каннаарынга идиглиг болуп турар үлетпүрүүн эң-не депшилгелиг алырларын болгаш бүдүрүлгенин түс-түс хевирлерин мурнады хөгжүдер дугайында СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң айтыышкыннарын бүдүжеттин үнелиниинде салганын эш Гарбузов дыннаткан. Бюджетте башүдүр көрдүнген акшаландырыышкыннарны хамыктың мурнунда химия үлетпүрүнүң өнзагай байдалын, ылангыя минералдыг чемишчидилгелер бүдүрерин хандырарынче, көдээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдеринче, артемнин болгаш техниканың чедиишкиннерин улус ажыл-агыйының бүгү-де адырларынга калбаа-биле шиңгээдип алырынче, чоннуң амыдырал деңнелин улам ынай бедидеринче болгаш чуртталгазын эжикиде-ринче угландырып турар.

ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин, улус ажыл-агыйының планы ышкаш, базаза 1964 болгаш 1965 чылдарга кылып тургускан. Планны болгаш бюджетти хары угда ийи чылга чогаадып кылган чорук улус ажыл-агыйын планнаарының улам ынай болбаазырангайжаанын, планныг ажылгэ үзүктел чок болурунуң принцивиниң хөгжээнин айтып турар.

ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин дараазында түннерге киирип турар: 1964 чылда — орулгалар талазы-биле 91,8 млрд. рубль болгаш чарыгдалдар талазы-биле — 91,3 млрд. рубль; 1965 чылда — орулгалар талазыбиле 101,2 млрд. рубль болгаш чарыгдалдар талазы-биле — 100,4 млрд. рубль. Орулгаларның чарыгдалдарны ажары 1964 чылда — 0,5 млрд. рубль болгаш 1965 чылда — 0,8 млрд. рубль болур. Орулгаларның чарыгдалдарны ажарын ажаалга кассаларында салыышкыннарның немелде өзүлдезинин үчёду чокка доктаатkан, салыышкыннарның ол немелде өзүлдези бюджетте эвес, а ССРЭ-ниң Күрбанкызының чээли курлавырларында шуут көргүстүнген. Салыышкыннарның немелде өзүлдези 1964 чылда 1,4 млрд. рубль болгаш 1965 чылда — 1,5 млрд. рубль болур деп бодап турар.

1964 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң чарыгдалдар. 1963 чылда күүсеттинер деп бодап турарынга деңнээрге, (деннеп турар байдалдарга) 4,8 млрд. рубльге азы 5,6 хуу өзер болгаш 1965 чылда 1964 чылга удур 9,1 млрд. рубльге азы 10,0 хуу өзер.

Бюджеттен улус ажыл-агыйынга акшаландырыышкыннар 1964 чылда 38,7 млрд. рубль түңнүг азы 1963 чыддаазындан 4,0 хуу хөй кылдыр баш удур көрдүнген. Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның хуузда курлавырларын барымдаалап алырга, 1964 чылда улус ажылагыйынга чарыгдалдарның ниити түңү 68,5 млрд. рубль болгаш 1965 чылда —74,4 млрд. рубль болур.

Келир ийи чылдарда улус ажылагыйынга чээли салыышкыннары база өзер. 1965 чылдың төнчүзүнге чедир ол салыышкыннар 6 млрд. рубльге көвүдээр болгаш 58 млрд. рубль болур. Чээлилериниң өзүлдези бюджеттин курлавырларының болгаш бүдүрүлгелериниң, организацияларның база чурттакчы чоннуң киирип-тирип турар хөренгилериниң күселибиле болуп турар.

Үлустуң хереглелдерин улам-на долузу-биле хандырар дугайында доктаамал сагыш салбышаан, бистиң күрүневис социал-культура хемчеглеринниң хөгжүдер талазы-биле Прибалтиканың эвилелдешкен республикаларының мурнунда улуг сорулгалар түрүп турар. Сүт-эът угланыышкының мал ажылында, хаван ажылында, лён, картофель бүдүрүлгезинде специализация күштелип турар.

Улустуң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин бедидери

Ниитилел бүдүрүлгезиниң дүрген өзүлдези болгаш ону хөгжүдеринге депшилгелиг бурумгаарлаашкынар совет улустуң амыдыралының деңнелин улам ынай бедидеринин материалдыг быжыг базазы болур. Ийи чыл дургузунда национал орулганы 16 хуу көвүдеирин планда көргеп. Од чорук хереглелдин фондузун болгаш чоннуң орулгаларын улам ынай көвүдеирин хандырар.

1965 чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның саны 1963 чылдынга деңнээрге барык 5,5 миллион кижи көвүдээр болгаш 76,1 миллион кижи болур. Ажыл төлевиринин фондузу ийи чыл дургузунда 12 ажыг хуу көвүдээр болгаш чеди чыл талазы-биле төлевилеттингенинден бедик болур. Эвээш шалыңның ажылдакчыларга 2 айда ажыл төлевиринің минимумун 40—45 рубль чедир бедидеринге болгаш чырыдыышкының, кадык камгалалының, культураның, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының болгаш чоннуң хандырылгазы-биле холбаалыг өске-даа алырларның бүгү ажылдакчыларынга ажыл төлевирин дүүштүр чүрүмчүдарынга хөрениглер көрдүнген.

1964—1965 чылдарның дургузунда күрүне бюджединиң, бүдүрүлгелериниң, колхозтарның болгаш профэвилелдеринің күсели-биле чурттaлга тудуун, а ол ышкаш кооператив тудуун калбак хемчээлдерге чорудар. 1963 чылда 1,6 миллион дөрбелчин метр болурунга удур ийи чылдың дургузунда чурттaлга кооперативтеринге 12 миллион ажыг дөрбелчин метр ниити шөлдүг бажыңнарны тудары төлевилеттинген.

Ийи чыл дургузунда шупту ниити шөлү 155 миллион дөрбелчин метр чурттaлга бажыңнарын ажыглалга кирген турар. Од чүл дээрге чаагайжыды түттүнген чаа квартираларны ам-даа 15 миллион кижи алыр дээни ол-дур. Чаа чурттaлга бажыңнарын кылырда чурттaлга өрээлдерин болгаш дузалаа тудугларны эки планнап тургаш тудар.

Чурттaлга тудуун Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң, Кыдыкы Сонгу чүктүң районнарынга, а ол ышкаш совхозтарга чаагайжыды кылдыңган бажыңнарны тударынга колдады чорудар.

Янзы-бүрү өредиге черлериниге өөреникчилериниң саны өзер. Ийи чылдың дургузунда ооң эртемнигдерни болгаш ортумак эртемнигдерни белеткээри төлевилеттингей.

Кино, парлалга, радио, телевидение болгаш культура-чырыдыышкының өске-даа албан черлери улуу-биле хөгжүп калбарар. Чоннуң медицина хандырылгазын улам ынай экижидери, күш-дамыр культуразын, спортту, туризмни хөгжүдери көрдүнүп турар.

Экономиканы, ылангыя химия үлетпүрүн, көдээ ажыл-агыйны, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн хөгжүдеринге, а ол ышкаш улустуң чаагай байдалын бедидеринге хөй хөренгилерни берип турары-биле чергелештир, чурттуң камгаланыр аргазын улам ынай быжыглаарынга эргежок чугула хөренгилер планда көрдүнүп турар деп, эш Ломако онзалап демдеглээн. Экономиктиг тургузуушкунуң калбак программазы бистиң Төрээн чуртувустуң камгалал күүзүн быжыглаарының хөрээнге каража чок кылдыр боттанган турар.

Совет Эвилелиниң даштыкы экономиктиг харылзааларын хөгжүдеринің айтырыглары илеткелде ооң ынай чыыттынып турар. Улус ажыл-агыйының чедиишкинниг хөгжүдеви акы-дүнма социалистиг чурттар-биле экономиктиг кады ажылдажылганы күштелдирер, бот түскайлап хөгжүдениң орунда кирген чурттарга экономиктиг болгаш эртем-техниктиг дуза көргүзер талазы-биле, а ол ышкаш капиталистиг чурттар-биле даштыкы садыгны калбартып хөгжүдер талазы-биле бистиң аргаларывысты калбартып турар деп, илеткелчи чугаалаан.

Социалистиг чурттар-биле ССРЭниң бараан саарылгазы бүгү даштыкы садыгга бодаарга, эң дүрген калбарып хөгжүүр. Совет Эвилели социалистиг чурттарга хөй хемчээлдиг нефтини, демир рудазын, кара металлдарның прокатын, дериглерниң хөй хевирлерин болгаш өске-даа барааннарны садар. Социалистиг чурттар боттарының эвилээнде ССРЭге хөй санныг машиналарны болгаш ылангыя химия үлетпүрүнге, радиотехникага, транспортка хереглээр дериг-херекселдерни садар. Ол чурттардан садыглап киирер барааннарга улустуң хереглел барааннары дыка улуг черни эзлээр.

Колониалдыг хамаарылгадан хостаган болгаш боттарының хамаарышпас национал экономиказын тургузуп турар чурттарга Совет Эвилели будүрүлге черлерин болгаш ол чурттарның хөгжүлдезинге чугула рольду ойнап турар культура-амыдырал угланышкынының тудугларын туларда деткимчеин көргүзер. Олар ССРЭ-ге боттарының экспортунуң чаңчыл болган барааннарын садыглап киирер. Бистиң чуртувус удур-дедир эрге-ажыктарны барымдаалып турган, капиталистиг чурттар-биле садыг харылзааларын база улам ынай калбартырын хөгжүдеринче ораалажыр.

Чеди чыл планның чедиишкинниг боттандырганының болгаш бистиң улус ажыл-агыйывыстың дүрген өзүлдезинин түннелинде экономиктиг хөгжүдениң деңнелинің талазы-биле Американың Каттышкан Штаттарын чедер болгаш эртер деп сорулганы шиитпирээринге 1964—1965 чылдарда чаа бедиктер чедип алдынган турар деп, эш Ломако чугаалаан. ССРЭ-ниң үлетпүр бүдүрүлгезиниң 1965 чылга планнаттынган деңнелин бистиң чеди чылывыстың эгезинде Американың Каттышкан Штаттарынга турган деңнел-биле од деңнеп көргүскен. Продукциязын хөй-хөй эң чугула хевирлерин — минералдыг чемишчидилгелерни, шойну, канны, прокатты, демир рудазын, коксту, хомур дашты, машина тудуунуң продукциязының чамдык хевирлерин, цементини, сонга шилем, тудуг ыяжын, дилген материалдарны, дүк пестерни, чигирни, мал саржаан болгаш өскелерни бүдүрери—оларны 1958 чылда Американың Каттышкан Штаттарынга бүдүргенинден 1965 чылда ССРЭ-ге хөйну бүдүрген турар.

Бо чылдарның дургузунда Американың Каттышкан Штаттары өзээн бүрүмгаарлаан доктаатkан.

Ынчалза-даа ол бүдүрүшкүнүң барымдаалап алырга, продукциязының үстүнде айыттынган чугула хевирлериниң дыка хөй — 1965 чылда ССРЭ-ге хөй болур ийикпе, азы оларны АКШ-та амгы үеде бүдүрүп турарының деңнелинге четкен турар.

1953 чылда ССРЭ-ниң үлетпүр продукциязының хемчээли ниитизинбиле америк продукциязының чүтле үшүүн бири, чеди чылдың эгезинде барык деп кезин болуп турган, а бо чылын бистер АКШ-тың продукциязының амгы хемчээлиниң 65 чыгам хуузун бүдүрер бис. 1965 чылда үлетпүр бүдүрүлгезиниң 1958 чылда АКШ-ка турганы ышкаш барык ындыг хемчээлин, азы ооң амгы деңнелиниң дөрттүн үш кезээн чедип алыр бис.

1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйының планын долдур болгаш ажыр күүселдери чурттуң экономиказының улам ынайгы депшилгелиг хөгжүдезиниң болгаш коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузар база совет улустуң амыдыралының делегейде эң-не бедик деңнелин чедип алыр талазы-биле партияның XXII съездизинин салган сорулгаларын чедишкининг шиитпирээринин быжыг үндезини болур деп, илеткелчи түннелинде чугаалаан.

Марксизм-ленинизминиң революсчу өредии-биле чепсегледттинген бистиң ленинчи улуг партиявыс коммунистиг ниитилелди тургузарының оруу-биле совет улусту бүзүрелдиг башкарып орар.

Партияның болгаш чоннуң турасоруу партияның Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирлеринде сиңнигин кирген, партияның болгаш чоннуң тура-соруу 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдеринин Күрүне планында база көрүнүктелип илерээн.

Төрээн Коммунистиг партиязын, ооң эш Н. С. Хрущевка баштаткан ленинчи Төп Комитединг долгандыр сырый каттышкан совет улус 1964—1965 чылдарда планны долдур болгаш ажыр чедишкининг күүседирин бодунуң эрес-маадырлыг ажыл-ижи-биле хандырар, ол чорук бистиң чуртувуска коммунизмни тургузарының хереэнге улуг салыышкын болур!

(Миллиард рубль-биле)

	1963 чылда	1964 чылда	1965 чылда
Арыг орулгадан шилчидилгелер	26,1	29,5	34,8
Саарылга үндүрүү	33,9	35,1	37,6
Күрүне бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының социал страхованнеге киирер дадыырлар, колхозтардан болгаш кооперациядан олча-ажык үндүрүү, каайлы болгаш өске-даа орулгалар	19,8	20,0	21,2

Күрүне бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының орулгазы улам улуг ужур-дузалыг болуп, социалистиг дагыннаар калбак бүдүрүлгениң эң-не улуг үнер дөзү болур. 1964 чылда улус ажыл-агыйынга арыг орулганың бүгү түңү 36,6 миллиард рубль чедер, ылавылаарга бир чыл дургузунда 20,7 хуу көвүдээр; 1965 чылда арыг орулганы 43,8 миллиард рубльге планнаан. Социалистиг бүдүрүлгелерде тургустунган чыылдаларның кезии болур саарылга үндүрүү бюджеттин орулгаларында улуг черни эзлеп турар.

Социалистиг экономиканың чедиишкиннери болгаш ажыл-агыйның чыылдалары болуп турар. 1964 чылда күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелериниден база организацияларындан киирилдер 84,6 миллиард рубль, азы бүгү бюджеттин 92,2 хуузу, 1965 чылда — 93,6 миллиард рубль, азы 92,5 хуузу болур. Түс-түс хевирлериниң айы-биле ол киирилдерни дараазында түннерге көрүп турар: берип турар. Бюджеттиң орулгаларында олар ның үлүг-денизин 1952 чылда 18,5 хуу турганындан 1964 чылда 7,8 хуу чедир эвээжээр апаар. Сеодгу он чылдарның дургузунда үндүрүлгени эвээжеткенинден хоорай болгаш көдээ чоннуң алган ажыктыг түүдери чылга онаалтыр саналга-биле алырга, барык 2,1 миллиард рубль болган. 1964 чылдың бюджединге чондан киирер үндүрүглерни 6,7 миллиард рубль түнге көрген. Ол түннерни төлевирнин күүзүт турар хемчээлдерин болгаш ажылчы чоннарның орулгаларының көвүдээрин барымдаалап доктаатkан.

Күрүне страхованиези улам ынай хөгжүүр.

Химияны болгаш үлетпүрнүң өске-даа адырларын, транспортту болгаш харылзааны акшаландырарары

Химия үлетпүрүн колдадыр хөгжүдер дугайында партияның болгаш чазактың шиитпирлери 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агый планының болгаш бюджеттиң көргүзүглеринде долузу-биле илереттинген дээрзин ээ В. Ф. Гарбузов ооң ынай чугаалаан. Химия үлетпүрүмүң продукциязы 1963 чылдыы-биле деңнээрге 1964 чылда 36 хуу көвүдээр, ынчаарга минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин — 75 хуу, пластмасстарныы болгаш синтетиктиг смоналарыны—65 хуу өзер. Ийи чылдарның дургузунда 82 химия бүдүрүлгелерин болгаш цехтерин ажыглалга киирер база 37 заводтарының тудуу эгелээр.

Химия бүдүрүлгезин хөгжүдериниң ол аажок улуг программазын ССРЭ-ниң Күрүне бюджеди эргежок чугула дезевилелдер-биле бүрүн хандырып турар.

1964 чылда химия үлетпүрүнде капитал салыышкыннарның акшаландырыышкынынга 2092 миллион рубльди, азы 1963 чылдынындан 44 хуу хөйну, 1965 чылда—2757 миллион рубльди, азы 1964 чылдынындан 32 хуу хөйну үндүрүп берип турар.

Химия үлетпүрүнүң саарылга хөренгилерин тургузарынга улуг дезевилелдерни көрүп турар, ол чорук продукцияны бүдүрериниң айыткан планнарын чедиишкинниг күүседиринге таарыычалыг байдалдарны тургузар. 1965 чылда химия бүдүрүлгелериниң саарылга хөренгилериниң нормативи 1,3 миллиард рубль четкен турар. Ол бүдүрүлгелер аажок хөй хөренгилерни ССРЭ-ниң Күрбанкызының чээлилериниң күселиби-ле алыр.

Саналгаларның көргүзүп турарыбиле алырга, химия үлетпүрүнге аажок хөй капитал салыышкыннар ээ чоокку чылдарда элбекшилдибиле эгиттинер.

Улуг химияны тургузарының аажок улуг планнарын боттандырарынга онза чугула роль эртемге онаажып турар. 1964—1965 чылдарның бюджединде химия эртемин хөгжүдеринге 686 миллион рубль көрдүнүп турар.

Аар үлетпүр калбарган дагыннаар бүдүрүлгеге көл рольду кезээде ойнап келген болгаш ойнап-даа турар, ооң хөгжүдези коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузарынга шиитпирлиг чүүл болуп турар. 1964—1965 чылдарның бюджединде аар ү

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

В. Ф. ГАРБУЗОВТУҢ илеткелиниң төнчүзү

(Эгези 2-ги арында).

немелде чарыгдалдарын эгидери-биле 1964—1965 чылдарда 600 миллион рубль түнүг тускай акшаландырыышкынны баш удур көрүп турар. Чаа техниканы тургусканы болгаш ажыглалга киргени дээш бүдүрүлге черлерин мактап шаннаар сорулга-биле шаңналдар фондузунга 300 миллион рубльди тускайлаар.

Үлетпүр чылдын-на чиг-эттерни болгаш материалдарны ажыглаарын экижиткениниң түннелинде хөй камналгаларны ап турар; бо чылдын 9 айларының дургузунда ол факторнуң күсели-биле пландан дашкаар камналга 400 миллион ажыг рубль болган. Оон-биле кады чиг-этти, материалдарны, оттулар чүүлдү болгаш электри энергиязын арттыр чарыгдаарын болдуруп турар бүдүрүлгелер ам-даа эвээш эвес.

Оон-биле холбаштыр улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыг айтырыгларга: электри энергиязын камнаарынга, а ол ышкаш чиг-эттиң болгаш материалдарның улам депшилгелиг, камналгалыг хевирлерин, хамыктың мурнунда химия үлетпүрүнүң продуктуларын ажыглаарының күсели-биле материалдарны камнап алырынга илеткелчи онзалап доктааган.

Бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның эргезинде турар саарылга хөренгилерин ажыглаарын экижидери улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыг. Үлетпүр 1964 чылдын эгезинде 24 миллиард рубль түнүг бот саарылга акша-хөренгилиг болуп турар. Келир ийи чылдарның дургузунда ол ам-даа 3,5 миллиард рубльге көвүдээр болгаш үлетпүрүнүң чогууру-биле ажылдаарын долузу-биле хандырар. Ынчалзадаа саарылга хөренгилерин шын ажыглаарының айтырыгларынче дыка хөй бүдүрүлге черлеринде дыка четпес кичээнгей салып турар.

Транспорттуң болгаш харылзаа херекселдериниң бүгү хевирлериниң шалыпкын хөгжүлдезин улус ажыл-агыйының өзүлдези негеп турар дугайында СЭКП-ниң Программазының айтыышкының барымдаалап көргеш, ол сорулгаларга хөй хөренгини чарыгдаарын баш удур көрген. Демир орук, агаар, суг болгаш автомобиль транспортун болгаш харылзаа херектерин хөгжүдери-биле 1964—1965 чылдарда 15,8 миллиард рубльди тускайлаан. Ол акша-хөренги транспортту болгаш харылзааның херекселдерин техника талазы-биле чаартып кылыр, бистиң транспортувусту чаа электровозтар-биле, тепловозтар-биле, амгы үениң күчүлүг суднолары-биле болгаш өскедаа техниктиг чүүлдер-биле хандырар арганы бээр. Транспорттуң техниктиг хандырылгазы 1964—1965 чылдарда чүъктерни болгаш пассажирлерни сөөртүрүнге улус ажыл-агыйының негелдезин соксаал чокка хандырар арганы бээр.

Көдээ ажыл-агыйны акшаландырары

СЭКП Төп Комитеди болгаш эш Н. С. Хрущев боду көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер дугайында өнза сагыш салып турар деп, эш Гарбузов демдеглээн. Чурттакчы чөннүң болгаш улус ажыл-агыйының көдээ ажыл-агый продуктуларынга негелдезин улам долу хандырар сорулга-биле көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ынай хөгжүдеринче угланган хемчеглерни чайгылыш чокка боттандырып турар.

Колхозтарга болгаш совхозтарга күрүне улам-на өзүп турар саңхөө дузаламчызын көргүзүп турар. Чүгле сөөлгү беш чылдар дургузунда чеди чыл планында көрдүнген сантүннерден безин ажыр немелде капитал салыышкынынга, чаа совхозтарны тургузарынга, мал ажылының продукциязының, чигир свёклазының, хөвеңниң садар база дужаар өртектерин улгаттырарынга, а ол ышкаш көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң өске-даа хемчеглеринге ажыглаары-биле 8,7 млрд. рубльди тускайлаан.

Көдээ ажыл-агыйга берген аажок улуг дузаламчы бодунуң ажыктыг түннелдерин берген. Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери болгаш белеткээри дыка көвүдээн.

1964—1965 чылдарда улус ажыл-агый планы-биле көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин дыка көвүдедирин көрген. Ол сорулганы көдээ ажыл-агыйның интенсификациязының—көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун шынгыы бедидериниң аргазы-биле шиитпирлээр.

1964—1965 чылдарда улус ажыл-агый планы-биле баш удур көрдүнген көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң планы эргежок чугула саңхөө курлавырлары-биле долдур хандыртынар. 1964 чылда ол сорулгага 11,9 миллиард рубльди тускайлаар,—ол, бо чылдыындан 22,5 хуу хөй, а 1965 чылда—12,8 миллиард рубльди бээр деп илеткелчи демдеглээн.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге капитал салыышкыны 1964 чылда 5,4 миллиард рубль болгаш 1965 чылда—6 миллиард ажыг рубль болур; чүгле чаңгыс 1964 чылда капитал салыышкыны 35,3 хуу өзер. Ол хөренгилерни колдуунда-ла суг ажыл-агыйының тудуунга, мал ажылының оран-саваларын тударынга, көдээ ажыл-агый техниказын садып алырынга чарыгдаар. Оон-биле чергелештир 1964—1965 чылдарда колхозтарга 2,8 миллиард рубль түнүг узун хуусаалыг чээлилерни тыпсыр.

Көдээ ажыл-агыйга тускайлаан акша-хөренгилер 1964 чылда минералдыг чемишчидилгелерни барык 22 миллион тонна болгаш 1965 чылда 30 ажыг миллион тонна чедир садарын хандырар, а 1963 чылда ол 15,9 миллион тонна турган болгай. Суггаттыг черлериниң шөлү 1964 чылда 313 муң гага болгаш 1965 чылда—449 муң гага калбарар. Ол чорук тараа культуралары тарыыр черлерни суггарарының талазы-биле бирги чергениң ажылдарын боттандырып эгелээринче кириптер арганы бээр.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын белеткээринге улам-на чугула черлерни зөлеп турар совхозтарны акшаландырарынга 1964 чылда—7,4 миллиард рубльди тускайлаар, ол болза 1963 чылдыындан 31 хуу хөй база 1965 чылда аңаа 8,4 миллиард рубльди бээр.

«Союзсельхозтехниканың» Бүгүэвилел каттыжыышкынының бараан саарылгазының хемчээлин 1964 чылда 6,8 миллиард рубльге тодараткан, азы 1963 чылдыындан 12,7 хуу хөй болур; 1965 чылда ындыг саарылга 7,3 миллиард рубль болур. Бараан саарылгазының ындыг өзүлдези эргежок чугула саарылга хөренгилери-биле хандыртынар.

1964—1965 чылдарда улам көвүдээр минералдыг чемишчидилгелерни кадагалаары-биле дыка хөй саныг складтарны тударын айыткаш, ол сорулгага 260 миллион ажыг рубльди чарыгдаар дээн.

Колхозтарның болгаш совхозтарның мергежилдиг механизатор кадрларын белеткээри-биле ол сорулгага 541 миллион рубльди чоокку ийи чылдарда тускайлаар. Ол акша-хөренгилер-биле 700 муң ажыг кижилерни белеткээн турар. Механизаторларны белеткээр чорук көдээ ажыл-агыйга техниканы дээре ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер арганы бээр.

Совхозтарның продукциязының кол хевирлериниң бот-үнезин 1962 чылдыы-биле деңнээрге 1964 чылда 9,1 хуу, 1965 чылда—14,2 хуу чингедири планда болгаш бюджетте көрдүнген. Ол чорук совхозтар орулганы 1964 чылда 240 миллион рубль болгаш 1965 чылда—661 миллион рубль түнге алырын хандырар. Ол орулганың элээн улуг кезин совхозтарның бүдүрүлгезин калбартырынга, ажылдакчыларның материалдыг шаңналынга болгаш оларның культурлуг хандырылгазынга чарыгдаары-биле совхозтарның эргезинге артар.

Капитал салыышкыннарны акшаландырары

Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузары аажок хөй капитал салыышкыннарын негеп турар дээрзин бистин партиявыстың Программазында айыткан. Сорулга чүдел дизе, ол салыышкыннарны эн-не улуг түннелдерлиг кылдыр база шагүени камнап ап тургаш, эн-не угаазылалдыг болгаш камналгалыг ажыглаарында болур деп, эш Гарбузов чугаалаан.

Капитал салыышкыннарны эн ажыктыг ажыглаарының, капитал ажылдарның эн-не ажыктыг болгаш камналгалыг угланыышкыннарын шилип алырының, капитал салыышкыннарның чарыгдаттынган рубль бүрүзүнге онааштыр продукцияның эн улуг немелде өзүлдезин хандырарының, ол салыышкыннарның орнун эгидериниң хуусааларын кызырарының бирги чергелиг ужур-дузазын партия биле чазак үнелеп көрүп турар.

Сөөлгү чылдарның дургузунда ол сорулгаларны күүседири-биле элээн чугула хемчеглерни чоруткан. Капитал салыышкыннарын планнаарын болгаш тудуг ажылдарын организастаарын үндезини-биле экижидер дугайында эш Н. С. Хрущевтуң айтыышкыннары амыдыралга боттанып турар. Тудугну улус ажыл-агыйының тускайлаң адыры кылдыр тургускан, ССРЭ-ниң Күртудуун эде организастаан болгаш аңаа чаа хүлээлгелерни дааскан, тудугларның титуль даңзыларын бадылаарының чаа чурумун доктааткан, капитал салыышкыннарны объектилер болгаш адырлар аайы-биле, тудуг бүрүзүнүң чугулазын барымдаалап тургаш, тодаргай планнаарын ол чурум баш бурунгаар көрүп турар.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң айтыышкыннарынга дүүштүр 1964—1965 чылдарда планга хөренгилерни ажыглалга киирер объектилерже бирги ээлчегде угландырып турар, ол чорук бо чылдарның дургузунда бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирерин элээн көвүдедирин болгаш доозулбаан тудугларны кызырарын хандырар ужурлуг. Чижээ, 1964 чылда кол фондуларны ажыглалга киирери 13,6 хуу, 1965 чылда—11 хуу өзер, а химия үлетпүрүнүң талазы-биле 1964 чылда—48 хуу болгаш 1965 чылда—36 хуу өзер. Ол чорук доозулбаан тудугларның артыын ийи чылдарның дургузунда бүдүн чартык миллиард рубльге кызырар ужурлуг.

Күрүнениң капитал салыышкыннарын акшаландырарының түнүн, тудугда саарылга хөренгилериниң немелде өзүлдезин киириштирбишаан, улус ажыл-агый планынга дүүштүр 1964 чылда 36,5 миллиард рубльге болгаш 1965 чылда—39,9 миллиард рубльге доктааткан.

Тургустунмаан дерилгениң артык курлавырларын тургузарын болдуруп болбазын партия биле чазак чаңгыс эвес удаа айтып келген дээрзин илеткелчи демдеглээн. Ынчаимыжежок ол курлавырларның өзери үргүлчүлевишаан, ол чорук тудугнуң хуусааларының болгаш дерилгени чедиреринин планнарында харылзааның четпези-биле, а ол ышкаш тудугну ой-шаанда дооспазы-биле тайылбырлаттынып турар. ССРЭ-ниң Күртудуу, ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чөвүлели болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери тудугларда дерилгениң бар курлавырларын хынап көрүп, эргежок чугула таварылга болганда оларны катап хуваарын боттандырар, дерилгениң чагыглары биле бадылаттынган титуль даңзыларның аразында холбаштырылганы хандырар ужурлуг.

Капитал салыышкыннарның акшаландырыышкынының үнер дөстерин 1964 чылда 425 миллион рубльге болгаш 1965 чылда 170 миллион рубльге тодараткан, ол болза тудугларда дерилгениң бар курлавырларын ажыглаарының күсели-биле хосталыр түннер-дир.

ССРЭ-ниң Тудуг банкызы болгаш саң органнары болза, дерилгени тыптынып алырынга үндүрүп берген акша-хөренгилериниң чарыгдалын, ол сорулгага көрдүнген дөзевилелдерге дерилгени чедирип бээриниң хемчээлиниң дүгжүп турарын үргүлчү контрольдаар болгаш дерилгени эптеп тургузарын саададып турар тудугларга хамаарыштыр шиитпирлиг хемчеглерни алыр хүлээлгелиглер.

Тудуг организациялары 1964 болгаш 1965 чылдарда доктааттынган тудуг ажылдарының аажок улуг программазын чедиишкинниг күүседиринге бүгү-ле таарымчалыг чүүлдерлиг болуп турарлар. Бар аргаларны чөп ажыглаары болгаш капитал тудугга үндүрүп берген рубль бүрүзүн эн-не ажыктыг кылдыр угландырарын хандырары тудугжуларның сорулгазы болур.

Садыгны акшаландырары

Совет садыгны хөгжүдери улустуң өзүп турар хереглелдерин хандырарының эргежок чугула чүүлү болур деп, эш Гарбузов үргүлчүлеп чугаалаан. Коммунистиг партия болгаш Совет чазак улустуң хереглел барааннарын бүдүрерин калбартыр, садыг бүдүрүлгелериниң ажылын экижидер дугайында доктаамал сагыш салып турар. Үүрмектеп садар бараан саарылгазын 1964 чылда 5,7 хуу болгаш 1965 чылда 6,4 хуу өстүрерин улус ажыл-агый планында көрген. Бараан саарылгазының айыткан хемчээли бараан фондуларының элээн калбарары-биле хандыртынып турар. Ол чылдарда күрүне садыынга капитал салыышкыннар бир миллиард чыгам рубль болур, ол чорук хөй саныг магазиннерни, складтарны, ногаалар шыгжаар черлерни болгаш ниитиниң чемненилгезинин бүдүрүлгелерин тударын хандырар. Садыг организацияларының саарылга хөренгилери 700 миллион рубльге көвүдээр. Садыгга ССРЭ-ниң Күрбанкызының чээли салыышкыннары база өзер.

Амгы үениң модельдериниң болгаш хевир-шынарының барааннарын бүдүрүп үндүрерин ой-шаанда хандырар төлээде, үлетпүрнүң ажылынга улуг салдарны садыг организациялары чедирер хүлээлгелиг дээрзин илеткелчи демдеглээн. Бистин үлетпүрүвүс чөннүң негеп турары чүгле ындыг барааннарны бүдүрүп үндүрер ужурлуг. Садыгга берип турар барааннарның ассортиментизи болгаш шынары дээш, а ол ышкаш оларны дүрген сайгарары дээш үлетпүр бүдүрүлгелериниң материал талазы-биле харыысалгазын шиитпирлиг бедидери эргежок чугула.

Социал-культура хемчеглерни болгаш чуртталга тудуун акшаландырары

Бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга! деп коммунизмниң улуг идеязы бистин партиявыстың политиказында сиңниккен деп, илеткелчи медеглээн. Улустуң хуузунда хереглелин хереглелдиң ниитилел фондуларының күсели-биле улам долдур хандырары партияның Программазында көрдүнген. Совет кижилер ол фондуларның күсели-биле халас өөредилгени, медицина хандырылгазын ажыглап, пенсиялар, пособиелер болгаш төлевирлиг шөлээлер-биле хандыртынып турарлар. Социализмниң өндүр-чаагай чаалап алыышкыны ында илереттинип турар.

1964 чылдың бюджединге социал-культура хемчеглеринге дөзевилелдер 32,7 миллиард рубль, 1965 чылда—34,5 миллиард рубль түнге көрдүнген. Хемчеглериниң тус-тус хевирлеринге мынчаар көрдүнген:

(Миллиард рубль-биле)

	1963 чылда	1964 чылда	1965 чылда
Улус өөредилгезинге, эртемге болгаш культурага	13,8	14,6	15,4
Кадык камгалалынга	5,3	5,4	5,7
Күрүнениң социал страхованиезинге болгаш хандырылгазынга	12,0	12,7	13,4

Ниити эртемнерниң школаларының болгаш школа-интернаттарның акшаландырыышкынынга 1964 чылда 4,3 миллиард рубльди чарыгдаарын айыткан. Ол акша-хөренгилер 46,9 миллион кижини, азы 1963 чылдыындан 2,3 миллион хөй кижини өөредирин хандырар. Школа-интернаттарга болгаш уруглар хүнзээр бөлүктерге барык 3 миллион уруглар өөренир.

Уруглар садтарының болгаш уруглар яслилериниң четкилери чыл келген тудум калбарып турар. Ол албан черлериниң четкилериниң хөгжүлдезиниң темпилери чеди чыл планының онаалгаларындан дыка мурнап турар. Чеди чылдың эрткен чылдарының дургузунда школа назыны четпээн уругларның албан черлеринге уругларның саны 80 хууга өскен, а келир ийи чылдарда ам-даа 20 хууга өзер. 1965 чылда уруглар садтарынга болгаш яслилеринге 7,5 млн. уругларны кижизидер апаар. Ол албан черлерин тежээринге 1964 чылда 1,7 млрд. рубльди, 1965 чылда—1,9 млрд. рубльди үндүрүп берген турар.

Амгы үениң бүдүрүлгезиниң эргеажыктары бедик мергежилдиг тускай эртемниглерни белеткээрин негеп турар. Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлерин тежээринге 1964—1965 чылдарның күрүне бюджединге барык-ла 4 млрд. рубльди баш удур көрүп турар. Ол өөредилге черлеринге 1965 чылда 7,4 млн. кижи өөренир апаар, ол болза дээди өөредилге черлериниң талазы-биле чеди чыл планының онаалгаларындан 1,5 катап болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң талазы-биле — ийи катап ажып турар.

Мергежилдиг ажылчыннарга улус ажыл-агыйының хереглелиниң дүрген өзүп турары-биле холбаштыр, сөөлгү чылдарның дургузунда профессионал-техниктиг өөредилгениң училищелеринге болгаш школаларынга кадрлар белеткээри дыка көвүдээн деп, эш Гарбузов чугаалаан. 1965 чылдарда ол өөредилге черлеринге 1958 чылда өөренип турган 0,8 млн. кижиге удур, 1,6 млн. ажыг кижи өөренир апаар. Профессионал-техниктиг өөредилге черлеринге өөреникчилерни өөредиринге болгаш материал талазы-биле хандырарынга ийи чылдарда 1,5 млрд. рубльди үндүрүп бээр.

Химияның, физиканың, биологияның болгаш өске-даа эртемнерниң талазы-биле эн чаа ажыдыышкыннарны ажыл-агыйга ажыглаар чорук ниитилелдиң бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезин дүргедедиринге болгаш улустуң чаагай амыдыралын бедидеринге дыка улуг ужур-дузалыг болуп турар. Чеди чылдың беш чылдарының дургузунда эртемге чарыгдалдар ийи ажыг катап көвүдеп турар. 1964 чылда эртемни хөгжүдеринге 5,2 млрд. рубльди чарыгдаарын төлевилээн, азы бо чылдыындан 5,6 хуута хөй болуп турар; 1965 чылда ол чарыгдалдарны 5,4 млрд. рубль кылдыр баш удур көрген.

Совет кижилериниң кадыкшылын камгалаары социалистиг күрүнениң онза сагыш салыр чүүлү болуп турар. Эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң четкилерин улам ынай дыка калбартырының болгаш чөннүң медицина хандырылгазын экижидериниң талазы-биле хемчеглерни 1964—1965 чылдарның улус ажыл-агый планы-биле болгаш бюджеди-биле баш удур көрүп турар.

Күрүнениң социал страхованиезинге болгаш социал-хандырылгазынга акшаландырыышкыннар 1964 чылда 12,7 млрд. рубль болгаш 1965 чылда—13,4 млрд. рубль чедер, ол болза 1958 чылда ол сорулгаларга үнген чарыгдалдардан бүдүн чартык катап ажып турар.

Чуртталга тудуушкунун акшаландырарынга келир ийи чылдарда 8,8 млрд. рубльди баш удур көрүп турар. Чуртталга-тудуг кооперациязы калбаа-биле хөгжүүр, аңаа күрүне тудуг материалдары-биле болгаш үр хуусаалыг чээлилер-биле улуг дузаламчыны көргүзүп турар. 15 чыл чедир хуусаалыг, 670 млн. рубль дүңнүг чээлини кооперацияга тывыскан турар.

Чуртталга тудуушкунунга улуг акшаландырыышкыннар-биле чергелештир, чуртталга фондузун тежээринге болгаш септээринге, а ол ышкаш коммунал ажыл-агыйга күрүне улуг хөренгилерни тускайлап берип турар. Ол сорулгаларга үнер чарыгдалдар 1964—1965 чылдарда 5,7 млрд. рубль болур.

Камгалалга болгаш эргелелге чарыгдалдар

Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның ленинчи идеязы Совет Эвилелиниң политиказының үндезининге салдынып турар. Ол принципти хажык чок боттандырган чорук Совет Эвилелиниң болгаш бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының делегейге ат-алдарын туруп көрбээн бедикче көдүрүп үндүрген.

Агаарга, космос делгеминге болгаш суг адаанга ядролуг чепсектиң шенелделерин кылырын хоруудаар дугайында Москва керээзин чарган, а ол ышкаш ядролуг чепсекти космосче орбитага салып үндүрбезин дугуржун алган чорук делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарының болгаш күрүнелер аразынга бот-бодун билчир чорукту быжыглаарының оруунга чугула базым болган.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге үнер чарыгдалдарны 1964 чылдың бюджединге 600 млн. рубльге эвээжедирин баш удур көөрү болдунар деп, Совет чазак санаан. 1964 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединге камгалалга үнер чарыгдалдарны 13,3 млрд. рубль түнге баш удур көрген, ол болза 1963 чылда турган 16,1 хууга удур бюджеттин бүгү чарыгдаларының 14,6 хуузу болуп турар. Бистин Төрээн чуртувустуң болгаш бүгү социалистиг лагерьниң айыыл чок чоруун хандырып шыдаар шак ындыг деңнелге бодунуң камгаланыр аргалыын тургузарының аргазын ол тускайлаан хөренгилер Совет Эвилелинге берип турар.

Эргелелдиң аппарадын болбаазырангайжыдарының болгаш эвээш карылгалыг болдурарының дугайында ленинчи айтыышкыннарны партия болгаш чазак амыдыралга хажык чок боттандырып турар деп, эш Гарбузов уламчылаан.

Күрүне эргелелиниң органнарын тежээринге бюджет хөренгилериниң күсели-биле акшаландырар чарыгдалдарны 1964 болгаш 1965 чылдарда бо чылдың деңнелинге, тодаргайлаарга, чыл бүрүзүнде 1,1 млрд. рубль түнге баш удур көрүп турар. Оон-биле чергелештир эргелелдиң аппарады ам-даа улуг болуп артпышаан турар. Күш-ажылды организастаарының депшилгелиг хевирлерин шиңгээдип алганының, эргелелдиң болгаш контрольдуң элээн хөй албан-хүлээлгелерин хөй-ниитиге дамчыдарының, коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкинни калбаа-биле хөгжүдериниң түннелинде тургустунган, эргелелдиң аппарадын эвээш карылгалыг болдурарының болдунар аргаларын болур-чогуурубиле ажыглавайн турар.

Эвилелдешкен республикаларның күрүне бюджеттери

ССРЭ-ниң улустарының акы-дуңмалышкы өг-бүлезинде дең эргелиг болуп, бүгү-ле эвилелдешкен республикалар боттарының экономиказын болгаш культуразын дүрген темпилер-биле хөгжүдүп турарлар деп, эш Гарбузов чугаалаан. Сөөлгү он чылдарның дургузунда эвилелдешкен республикаларның эргелерин калбарткан, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунга оларның ролюн бедиткен, кедергей улуг материалдыг болгаш саң курлавырларын оларның эргезинге тывыскан чорук демократтыг централизмниң ленинчи принцивиниң өзүлүг боттаныышкыны болгаш улам ынайгы хөгжүлдези болган.

Эвилелдешен республикаларның күрүне бюджеттериниң өскениндеи ол тодаргай көстүп турар: күрүне бюджеттери он чылдың дургузунда дөрттен хөй катап өскен. Эвилелдешкен республикаларның бюджеттери амгы үеде ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң чартыындан хөй болуп турар, ынчаарга 1953 чылда оларның үлүүнге оон 21 хуу хирези онаажып турган. Улус ажыл-агыйынга болгаш социал-культура хемчеглеринге Күрүне бюджединиң бүгү чарыгдалдарының акшаландырыышкынының 70 хире хуузун эвилелдешкен республикаларның бюджеттерин дамчыштыр боттандырып турар.

Келир чылдарда эвилелдешкен республикаларның бюджеттери оондаа хөй кылдыр көвүдээр: 1964 чылда ол 49,9 миллиард рубль, 1965 чылда—52,9 миллиард рубль болур.

Эвилелдешкен тус-тус республикаларның бюджеттерин ССРЭ-ниң Күрүне бюджединге моон адаанда түннүг кылдыр киргилээн:

(Миллион рубль)

	1964 чыл	1965 чыл
РСФСР	29.089	30.834
УКРАИН ССР	8.266	8.860
БЕЛОРУС ССР	1.527	1.621
УЗБЕК ССР	1.593	1.776
КАЗАХ ССР	3.905	3.988
ГРУЗИН ССР	835	902
АЗЕРБАЙДЖАН ССР	817	885
ЛИТВА ССР	691	711
МОЛДАВ ССР	434	459
ЛАТВИ ССР	551	555
КЫРГЫС ССР	473	489
ТАДЖИК ССР	434	466
АРМЯН ССР	532	572
ТУРКМЕН ССР	421	440
ЭСТОН ССР	373	390

Бо бюджеттериниң дыка хөйү чырыдыышкынга, кадык камгалалынга, социал-хандырылгага болгаш өскедаа социал-культуралыг хемчеглерге чарыгдатынар.

Ниити күрүне ужур-дузалыг болгаш улус ажыл-агый планы-биле айыттынган даалгаларны боттандырарын хандырарда эвилел бюджединден 1964 чылда: Казах ССР-ге 1.235 млн. рубльди, Армян ССР-ге—35 миллион рубльди, Туркмен ССР-ге—60 миллион рубльди; 1965 чылда—Казах ССР-ге—979 миллион рубльди, Туркмен ССР-ге—77 миллион рубльди немештир тускайлаар.

* * *

Ажылчы чөннарның эн калбак массаларының киржилгези-биле чаңгыс аай, бүгү-ле чүүлдерни хаара туткан, доктаамал ажылдаар контрольду бүгү хемчеглер-биле калбартып хөгжүдериниң эргежок чугулазының дугайын эш Гарбузов тодаргайы-биле чугаалаан. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирин өзугаар чыл бурунгаар тургускулаан партия-күрүне контролюнуң органнары боттарының эргежок чугулазын болгаш амыдыралга херектиин бадыткаан. Олар ажылчыннарның, тараачыннарның болгаш интеллигенцияның хөй миллион кижилиг активинге даянмышаан, улус ажыл-агыйын удуртур талазы-биле партияга болгаш чазакка дузалаар улуг ажылдарны калбартып, ажыл-агыйның иштики курлавырларын илередип, материалдыг үнелиг чүүлдерни болгаш акша-хөренгилерни камгалаарын болгаш оларны камналгалыг чарыгдаарын хандырып турар.

Партия-күрүне контролюнуң органнары-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар ындыг саң-хөө органнары саң-хөө контролюн организастаарының талазы-биле чамдык эки чүүлдерни чедип алган. Саң-хөө-банк органнары болза моон соңгаардаа саң-хөө контролюнуң шынарын болгаш дээштиин бедидер, улустуң хөренгизин ажыглаарын болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү сагыырын дыңаарынга ажылчы чөннарны калбаа-биле хаара тудар хүлээлгелиг.

* * *

Түннелинде илеткелчиниң медеглээни болза:

1964—1965 чылдарга бюджет-биле чергелештир ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Дээди Совединге бадыладыры-биле ССРЭ-ниң 1962 чылда Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту моон адаанда түннерге киирип турар: орулгалар талазы-биле 84,3 миллиард рубль болгаш чарыгдалдар талазы-биле—82,2 миллиард рубль болуп, чарыгдалдардан орулгалар 2,1 миллиард рубль ажыг болган. Бюджеттиң күүселдезиниң дугайында тодаргай отчётту депутаттарга үлегилээн.

Эштер! Совет улус Коммунистиг партияның болгаш оон эш Н. С. Хрущевка удурткан Төп Комитединиң удуртулгазы-биле чорбушаан, XXII съездиниң болгаш СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун төөгүлүг шиитпирлери-биле чепсегленгеш, күзенчиг эчис-сорулганы — бистиң чуртка коммунистиг ниитилелди тургузарының оруу-биле бүзүрелдиг бар чоруур.

Коммунизмниң бүзүрелдиг базымы

Совет күрүнениң кадыыр болгаш маска чураан кызыл туктары декабрьның 16-да Кремльдиң Улуг Ордузунуң болгаш Кремль театрының кырынга соок, кышкы хатка хөлбеңнедир хадып турган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы Кремльге ажылын эгелээн. Улустуң соңгутканнары сессия ажыттынарының мурнунда-ла Кремль ордузунуң Георгиевск залынга, Кремль театрының фойезинге чыглып келгеннер. Үлетпүрнүң, көдээ ажыл-агыйның, эртемниң, культураның ажыл-ишчилериниң Совет армияның төлээлекчилери, бистиң хөй националдыг Төрээн чуртувустуң акы-дуңмалышкы бүгү-ле улустарының төлээлери Москвага чедип келген. Улуг күш-ажылчы бүдүрүшкүннерниң, чырыткылыг келир үени—коммунизмни тургузар дээш совет кижилериниң сорук кириишкинниг күш-ажылының дириг тыныжын олар Кремльге эккелгеннер.

Амгы сессия демдеглелдиг үеде чыылган. СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин күүседири дээш бистиң улузувустуң демиселинге онза черни эвлээн болгаш коммунистиг тургузуушкунга чугула үе-чада болган СЭКП ТК-ның Пленуму чүгле чаа доозулган. Химия индустриязын—коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарын дүргедедириниң аргазын берип турар экономиканың эн-не депшилгелиг адырларының бирээзин хөгжүдериниң улуг чаагай программазын ТК-ның Пленуму хүлээп алган. Бөгүн Кремльге сессияга чедип келген депутаттарның хөй-хөйү Пленумнуң ажылынга киришкен. Сессияның ажылдап эгелээриниң мурнунда депутаттар санал-оналын солчуп турганнар. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга дүрген боттандырарының айтырыглары улустуң төлээлериниң сагыш-сеткилин хайныктырып турган.

Спасск башнязында курантылар он шакты хапкан. Палаталарның хуралдары эгелээн. Кремльдиң Улуг Ордузунга—Эвилелдиң Совединии, Кремль театрынга—Националдар Совединии. Ийи палаталарның тус-тус хуралдарынга Мандат комиссияларының даргаларының—Эвилелдиң Совединиң **Л. Н. Ефремовтуң** болгаш Националдар Совединиң **М. С. Синицаның** үнген депутаттарның орнунга соңгуткан депутаттарның төлээлеттирген бүрүн эргелерин хынаанының түннелдериниң дугайында илеткелдерин дыңнаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязының хүн айтырыын чаңгыс үн-биле бадылаан:

1. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайы.

2. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайы.

3. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайы.

* * *

11 шак турда Кремльдиң Улуг Ордузунга Эвилелдиң Совединиң болгаш Националдар Совединиң каттышкан хуралы ажыттынган.

Президиум столунда олуттарга Эвилелдиң Совединиң даргазы **И. В. Спиридонов**, Националдар Совединиң даргазы **Я. В. Пейве**, Эвилелдиң Совединиң даргазының оралакчылары **М. А. Абдуразаков, Ш. М. Гасанова, К. И. Сатпаев, М. А. Стельмах**, Националдар Совединиң даргазының оралакчылары **С. Бегматова, И. А. Каиров, А. Е. Корнейчук, Ф. А. Сурганов** олар олурупкан.

Ложаларга эштер **Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, О. В. Куусинен, А. И. Микоян, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, Н. С. Хрущев, Н. М. Шверник, В. В. Гришин, Л. Н. Ефремов, К. Т. Мазуров, Ш. Р. Рашидов, П. Е. Шелест, П. Н. Демичев, Л. Ф. Ильичев, В. И. Поляков, Б. Н. Пономарев, В. Н. Титов, А. Н. Шелепин** олар көстүп келирге, депутаттар болгаш аалчылар диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Чехословакияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Президиум кежигүнү, ЧКП ТК-ның секретары эш Н. Гендрихке баштаткан, Чехословакияның Социалистиг Республиказының партия—чазак төлээлери сессияда киржип турар деп, даргалакчы И. В. Спиридонов дыңнаткан. Депутаттар болгаш аалчылар акы-дуңма улустуң төлээлекчилеринге чүректиң ханызындан байыр чедирген.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының дугайында илеткелди ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат **П. Ф. Ломако** кылган.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелди ССРЭ-ниң Саң министри **В. Ф. Гарбузов** кылган.

Чапсар соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы ажылын уламчылаан, палаталарның тус-тус хуралдары болган: Эвилелдиң Совединиң—Кремль театрынга, Националдар Совединиң — Кремльдиң Улуг Ордузунга.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының дугайында, 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында Бюджет комиссиязының даргазы, депутат **И. С. Сенинниң** эдеринчи илеткелин Эвилелдиң Соведи дыңнаан.

Националдар Совединге ол-ла айтырыгның талазы-биле эдеринчи илеткелди Бюджет комиссиязының даргазы, депутат **М. А. Яснов** кылган. Оон ангыда чоокку ийи чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының, күрүне бюджединиң дугайында эдеринчи илеткелди Националдар Совединиң Экономика комиссиязының даргазы депутат **О. И. Иващенко** кылган.

Оон соонда депутаттар эштер П. Ф. Ломакоңуң болгаш В. Ф. Гарбузовтуң илеткелдерин база эдеринчи илеткелдерни чугаалажып көөрүнче кирген.

Эвилелдиң Совединге санал бергеннер болза: **И. П. Казанец** (Донецк-Калининск соңгулда округу, Украин ССР), **Т. Я. Киселев** (Полоцкиниң соңгулда округу, Белорусс ССР), **М. С. Соломенцев** (Караганда-Киров соңгулда округу, Казах ССР).

Националдар Совединге санал бергеннер болза: **К. М. Герасимов** (Якутскиниң хоорай соңгулда округу, РСФСР) болгаш **В. Ф. Промыслов** (Усть-Майск соңгулда округу, РСФСР).

СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, коммунизмниң чырыткылыг оранын тургузуп турар совет кижилериниң карак кызыл, маадырлыг күш-ажылының дугайын санал берген депутаттар чугаалап турган. Чеди чылдың улуг-чаагай базымы улустуң төлээлериниң чугааларындан тодаргай көстүп турган. Улустуң бүдүрген үүлези шынап-ла кедергей улуг, келир үеге планнар шынап-ла өндүр чаагай. Ону депутаттар боттарының чугааларынга демдеглевишаан, үлетпүрнү, көдээ ажыл-агыйны, бистиң Төрээн чуртувустуң культуразын улам ынай хөгжүдер төлээде чүнү кылза херегил дээрзиниң дугайын тодаргай чугаалааннар.

1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының болгаш күрүне бюджединиң сессияга чугаалажып көөрү-биле киирип келген төлевилелдерин чүүлдүгзүнүп көрбүшаан, депутаттар болза, бистиң бүгү чуртувустуң, бүгү совет кижилериниң, эвилелдешкен республика бүрүзүнүн эрге-ажыктары ол документилерде илереттингендир деп медеглээннер.

Сессия бодунуң ажылын бөгүн үргүлчүлээр.

(СЭТА-ның корр.).

Бүгү күштү — мал кыштагладыышкынынче

Чеди чылдың бешки чылында Таңды районнуң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле чамдык түңнелдерни чедип алган. Бо дугайын 1963 чылдың декабрь 12-де, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң ажылы чоруп турган үеде болуп эртикен районнуң мурнакчы малчыннарының чөвүлел хуралынга демдеглевишаан, мал кыштагладыышкынын чедиишкиниг чорударының айтырыын чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш үлүстүң чаагай чоруунуң өзүлдезинин эң чугула түүлү болур химия үлетпүрүн дүргеп хөгжүдериниң айтырыын чугаалашкан чорук. Коммунистиг партияның көдээ ажыл-агыйны улам ынай хөгжүдер дээш улуг сагыш салыышкыны, чаа боттуг хемчээ болур деп, хуралдың киржикчилери сеткил ханып чугаалап турганнар. «Тиилелге» совхозтуң саанчызы эш **Апрель** бодунуң фермазының коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп бедик атты чедип алганын, күрүнеге сүт дужаар планын күүсеткенин болгаш бодунуң көргүзүлгелерин хуралга чугаалаан. ТК-ның Пленумунуң шиитпирлеринге совет кижи күш-ажылыбиле харылзаар болгай, 1964 чылда алыр хүлээлгемни ажыр күүседир мен деп хүлээнген.

Бо чылдың декабрь 10-да районнуң 9 ажыл-агыйларының 5-жи күрүнеге сүт садар планын, 6-зы эът садар планын күүсеткен. Эрткен чылдың ол-ла үезин-биле децнээрге, район 560 тонна хөй сүттү бүдүрген болгаш сатkан, эът 12,2 хуу хөй болган. Балгазының 7257 тонна эки шынарлыг тараазын күрүне шыгжамырынга киирген «Революцияның чалбыыжы» колхоз болгаш Тываның көдээ ажыл-агый дүржулга станциязы мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планнарын бүрүн күүседкеш, ам чыл төнчүзүнге чедир колхоз 300, станция 400 центнер сүттү немей садар дээш демисежип турар.

Районнуң ажыл-агыйларында күш-ажылдың үлегер-чижээн көргүзүп турар кайгамчыктыг кижилерни райкүүсөм даргазы эш **В. Даваадор** илеткелинге демдеглээн. «Элегес» совхозтуң саанчылары Н. Смирнова 11 айларның дургузунда инек бүргүзүнден 2322 кг, А. Донковцева — 2200 кг, «Межегей» совхозта М. Гоголева—2083 кг сүттү саап алган. «Революцияның чалбыыжы» колхозтуң бызаа ажаакчызы О. Биличирмаа хүлээп алган бызааларын бүрүн доруктурган болгаш баш бүргүзүнүң хонукта ортумак деңзи немелдезин 650 грамм, «Межегей» совхозтуң бызаа ажаакчызы С. Донковцева—800 грамм чедирген.

«Межегей» совхозтуң хойжулары О. Төкел-оол, К. Сюрюнчап 100 хой бүргүзүнден 105 хураганны алган, «Элегес» совхозтуң хойжулары К. Авандыыжа, Ч. Чалбаа 100 хойдан-на 105 хураганны, хой бүргүзүнден 3,5—5 кг дүктү алган. Ол совхозтуң хаван ажаакчызы М. Домкина 400 хаван өөлдарын меңги өстүргөн.

Бо ады үнген болгаш өске-даа мурнакчыларның көргүзүглери болза кайы-даа ажыл-агыйда мал ажылын хөгжүдерине болур-чогуур аргалар болгаш күрлавырлар барын айтып турар. Маңаа четпейн турар түвө болза, ол күрлавырларны четче ажыглавайн, мурнакчылардан өөренмейн турары болур. Ынчангаш нниги районнуң болгаш ажыл-агыйларның хөй кезиниң көргүзүглери мурнакчыларның деннелинден оранчок хожудап турар.

Район бо чылын сиген белеткелиниң планын түгле 47,6 хуу, силостуу—35 хуу күүсеткен хирезинде-ле бар мал чемнерин камгалаар, камналгалыг чарыгдаар, хуваалданы шынгыы чорудар талазы-биле хемчеглер албайн, ылангыя «Межегей», «Көк-Тей» совхозтарда, «Совет Россия» колхозта мал чемнери төтчеглеттинип турар. «Совет Россия» колхозтуң Каскал фермазының эргелекчизи эш Натпит-оол колхозтуң ийи машина ситенин, бир машина көк сулазын өскээр садып чарыгдаан. «Межегей» совхозтуң Доора-Хадын фермазында сөөртүлге үезинде мал чемнин орукка төгер болгаш анаа черге тен берип турары-биле инектер чаза базып, өдек-биле холуштуруп турар.

«Революцияның чалбыыжы» колхозта саванны мал чеминге чымчадыр хайындырып ажыглаар арганы чедиишкиниг ажыглап турар. Ол колхозтуң Мзрачевка фермазының коллективи кыштаглаашкынга үлегерлиг белеткенгеш, чылыг сүүнү, чымчадып белеткээн савацны инектерге бере берген соонда, беш-ле хонганда, хүнде сүт саалдазынга 38 литр немежи берген. Шак мындыг аңы үлегер-чижек турда, районнуң өске ажыл-агыйлары олче түгле төлээлерин чоруткаш, магадап көрген боордан аңыда, херек кырында ажыглавааннар. Ылангыя «Межегей» совхозтуң удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери чаа, дешпилгелиг түүлдерни ажыглаарын ораалдашпайн турар. Совхозтуң демги Доора-Хадың фермазында электросаалда ажылдавастаан, инектерге силостуу түгле кежээ саарының мурнунда бээр, а хүндүс инектер дашты кылаштажып хүнзээр, соок сүт-биле суггарып турар. Бодүүн чемнерни чымчадып ажыглаарының безин ораалдажышкынын кылбаан. Ындыг байдал-биле инектериниң сүт-күр продуктулуун бедидер хамаан чок, харын кудуладыр апаар.

Районнуң ажыл-агыйлары малдың оран-савазын кышка багай белеткээн, мал чемнериниң сөөртүлгезин багай организастаан, кажаалардың иштин өй-шаанда аштавайн турар болгаш оон-даа өске четпестер болза, малдың түгле продуктулуун кудуладып турар эвес, харын кыш удур күүдүн бакырадып, хорамчага чедирип турар. Район бо чылын мал ажылынга улуг когараддыг. Эрткен 11 айларның дургузунда 11494 баш мал, оон иштинде кыштың эгези — түгле ноябрь айда 670 баш мал өлген. Ынчалза-даа бо чорук кымнында дүвүтрепейн турар.

Малчыннарже сагыш салыышкын бирги чергенин айтырыы. Бо айтырыг хуралга чидин-биле тургустунган. Түге дизе, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын, культүрлүг хандырылгазын экижидер талазы-биле чамдык ажыл-агыйларда ажыл чоруттунмайн турар. «Тиилелге» совхозта болгаш «Коммунизминиң херели» колхозта 37 малчын өг-бүлелер өглерде чурттавышаан. «Коммунизминиң херели» колхозтуң бүгү оруглгазының 80—90 хуузун мал ажылы берип турарын оон удуртукчулары өөрүп билир. Ынчалза-даа малчыннарга эки шынарлыг чангыс-даа бажың тудуп бербээн, кызыл булуң чок.

— Бистиң «Коммунизминиң херели» колхозтуң Шанган фермазында электри чыры, радио чок. Бо дугайын негээрге колхоз даргазы эш Агапов даарталап-да турар. Ам инектер төрүп турар, дүне чырыткы чокта кажаа иштинге канчап ажылдаарыл? Фермаңың ажылдакчылары август 13-тен соңгаар кино көрбээн деп, ферма эргелекчиниң эш **Кара-оол** чугаалаан.

— Бистиң чагыткан солуннарывысты чедирип бербес, түгле боттарывыс барып алыр бис. Айда чаңгыс үгда хөй солуунну алгаш, түгле «улуг каралааларынга» өй болур-дур. Бистиң малчыннарга районнуң удуртукчулары, мал эмчилери ховар баар, а зоотехник хемза бербаан. Райкүүсөмнуң даргазын ам бо индирге илеткел кылып турда, бир дугаар көргенивм бо. Бистиң малчыннарга чүвүр бажың тудуп бээр дугайында эш Пащенконуң аазлашкыны күүсеттинер холу эрти—деп, «Межегей» совхозтуң хойжузу эш **Төкел-оол** шүүмчүлээн.

Малчыннарны хереглелдиң чугула барааннары-биле, аъш-чем продуктулары-биле четпес хандырып, автолавкалар ыяккы малчыннарга четпес, медицина ажылдакчылары шоолуг барбас, ылангыя культура ажылдакчылары кыштаглаашкыны эгелээн соонда малчыннарга барбастаан, малчыннарның ортузунга өөредилге чоруттунмайн турар болгаш өске-даа четпестерни чайладыр дугайында хуралга малчыннар шынгыы негелдени салып турган.

Кыштаглаашкын—мал ажылында эң харыысалгалыг болгаш улуг күжениишкиниг уе. Ылангыя бо чылын байдалынга ол улам шынгыы айтырыг болуп келген. Ынчангаш, бүгү күштү мал кыштагладыышкынынче салыры — малчыннарның, ажыл-агыйларның удуртукчуларының, түскай эртемнигленинин, районнуң бүгү партия, совет, профсвидел болгаш комсомөл организацияларының эң чугула херээ, дайынчы соруглазы болур деп, хуралга чугаалашкан.

Бар мал чемнерин камнаар, ыяш чарыгдаар болгаш ажыл-агый бүргүзүнге саванны чымчадыр хайындырып ажыглаарын чедип алыр, фермаларга малдың ажаадда, чемгерилгезин экижидер, одарларны чөп ажыглаар болгаш далбыйлаар хемчеглерни алыр, малдың оран-савазын, ылангыя чаш малга чылыг кажааларны четчир кылдыр белеткээр, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидер болгаш оон-даа өске хемчеглерни районнуң мурнакчы малчыннарының хүлээп алган кыйгырыында тодаргай айыткан.

Хуралга элээн хөй мурнакчы малчыннарга парткомуң болгаш райкүүсөмнуң хүндүлел бижиктерин тыпсып, өртектиг шанналарны бергеш. Шанналды ап тургаш, малчыннар 1964 чылда оон-даа эки ажылдаарын хүлээнип турганнар, ылангыя «Элегес» совхозтуң саанчызы эш Смирнова 1964 чылда инек бүргүзүнден 3000 кг сүттү саар мен деп хүлээнгеш, өске саанчыларны кыйгырган.

М. ЛЮНДУП.

Делегейге ужур-дузалыг болуушкун

СЭКП ТК-ның Пленумунуң дугайында даштыкыда

БОЛГАРИЯ

СОФИЯ. (СЭТА). «Кижиниң чаагай чоруунуң дугайында сагыш салыышкыны—ленинчи партияның дээди үлүлээлгези», «үлүстүң чаагай амыдыралын бедидериниң боттуг программазы», «кедергей улуг темпилер—кедергей улуг калбарыышкын»—деп ындыг эгелер-биле болгаш солуннар СЭКП ТК-ның Пленумунуң киржикчилериниң чугаалаан түүлдерин парлап турар.

Химия үлетпүрүн улам ынай хөгжүдериге хамаарышкан Пленум болза, делегейге улуг ужур-дузалыг болуушкун болуп турар деп, «Работническо дело» солуннуң редакция түүлдүнде айтып турар. Түгле Совет Эвилелинге эвес, харын-даа бүгү социалистиг системага амыдыралчы чугула айтырыглар Н. С. Хрущевтуң илеткелинде болгаш «ске-даа ораторларның чугааларында салдынган деп, ол солун бижээн. ССРЭ-ге химия үлетпүрүн хөгжүдериниң кедергей улуг программазын боттандырар чорук бүгү делегейге техниктиг деп-шилгете идиглиг болур деп, түүлде онзалап демдеглеп турар.

ФРАНЦИЯ

ПАРИЖ. (СЭТА). СЭКП Төп Комитединиң Пленуму болза, химия үлетпүрүн туруп көрбээни-биле дүргеп хөгжүдериниң оруун ажыдып турар деп, «Юманите» солун бижээн. Ынчаарга ол хөгжүлдениң быжыг үндезини хандыртынган. Оон түңнелдериниң бирээзи болза, Совет Эвилелинге хереглелдиң моон соңгаар улам-на улуу-биле өзери болур деп, солун медеглээн. Сөөлгү он чылдарның дургузунда совет кижилерниң амыдырал деңнели дыка бедээнин демдеглевишаан, солун мындыг айтырыгны салып турар: «Кандыг бурүаз күрүне ажыл хүнүнүң үргүлүлелдиниң кызырары-биле чергелештир бодунуң ажылчы чоннарының чаагай чоруун шак ындыг чергелиби-ле акижиктенил (азы акижидерин бодап турарыл)?». Химия үлетпүрүн бүгү талалыг хөгжүдер чорук, оон-даа хөй түүлдерни кылырының болдунар аргазын берип турар деп, «Юманите» түңнелинде бижээн.

ПАРИЖ. СЭТА-ның корр. А. Маньенанның дамчыдып турары болза:

Национал агрономиктиг институттуң эртем-шинчилел бөлүүнүң удуртукчузу дээрги Колеу СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга Совет Эвилелинге көдээ ажыл-агыйны улам ынай хөгжүдеринге СЭКП ТК-ның Пленумунуң кедергей улуг ужур-дузазын онзалап демдеглээн.

Химия үлетпүрүн дүргеп хөгжүдериниң талазы-биле хемчеглериниң чогуур өйүде алдынганынга кым-даа маргыжып шыдавас деп, ол чугаалаан. Химияның эргежок чүгүле продуктулары чок турар чорук, амгы үениң көдээ ажыл-агыйын, ылангыя мал ажылын хөгжүдеринге шынгыы шаптыкталашкын болур. Химияның продуктуларын массалыг-биле бээр чорук, малдың баш санын көвүдедиринин, селекцияның айтырыгларын чедиишкиниг шиитпирлээринге дузалап турар.

Мал болгаш куш ажылын хөгжүдеринге химия онза ужур-дузалыг, түге дээрге чеминчидилгелерни калбаа-биле бүдүрер чорук, мал чеми культураларының дүжүдүн дыка бедиринин аргазын берип турар деп, дээрги Колеу онзалап демдеглээн.

БАРЫЫН БЕРЛИН

БАРЫЫН БЕРЛИН. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Пленумунга Н. С. Хрущевтуң илеткелинде тайылбырлаттынган, ССРЭ-нин химия үлетпүрүн хөгжүдериниң планының талазы-биле тайылбырлалдарны барыын-берлин солун «Ди Вархейт» «кайгамчык улуг программа» деп эге-биле парлап үндүрген.

Планның эчис соруглаларынга хамаарыштыр «Ди Вархейттин» бижээни болза: «Чугаа болза химия үлетпүрүн чаңгыс талалыг хөгжүдерининиң дүгайында болуп турар эвес, а күчүлүг химия бүдүрүлгезинге даянып алгаш, чоннуң чаагай чоруун кедурер, амыдырал деңнелин бедидер, ол талазы-биле делегейге көл черии өөлөр кылыр аъш-чем аймаанын, хептериниң болгаш массалыг хереглеп баранналарының шак ындыг элбекшилин тургузар дээрзинин дугайында болуп турар-дыр».

„Магалыг-дыр! Четтирдим!"

ПЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Совет граффика» деп делегейге Филадельфиядан улуг чедиишкиниг болуп турар. Анаа хүн бүрүде-ле бүдүн чартык муң кижи барып турар.

Филадельфиянын аныяктары ол делегейни онза сонуургап турар. Чоокку эртикен хүннерде делегейниң ажылдакчыларын ол хөрээйнин 1844 чылда тургустунган чүргүзү талазы-биле дээди өөредилге черинге чалаан. Совет залчылар өлөөн хөй совет чурукчуларның чогаадыгалыының дугайын студентилерге чугаалап берген.

Демдеглел дептериниде мындыг бижилгелер делегейниң чедиишкинин дугайын тодаргай чугаалап турар: «Силерниң делегейгенерни көрүбиле база катап келир бис. Черле солун-дур. Совет чурукчулар кончуг талантылыг улус-тур. Амадаам ашак-кадай». «Делегейге чөрээнимга өөрүдүм. Тайбың дээш! Дж. Элдой». «Магалыг-ла-дыр! Четтирдим! С. Хокен».

АКШ-ТЫҢ КАМГАЛАЛ МИНИСТРИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). 33 шериг базаларның, оон иштинде Каттыышкан Штаттарда 26 болгаш үш даштыкы күрүелерде 7 базаларның ажыл-чорудулгазын соңсадыы хаар азы өлөөн кызырар дугайында дужаалды берген дээрзин АКШ-тың камгалал министри Роберт Макнамара парлалга конференциязынга медеглээн.

Оон сөзү-биле алырга, бо хемчеглер шериг болгаш хамаалы ажылдакчыларның санының кызырлырынга чедирер база чылда 106 миллион доллар камналганы бээр.

Бодунуң ужур-дузазын чидирген ындыг шериг базаларын болгаш шериг объектилерин хаар азы оларның ажыл чорудулгазын соңсадыры-биле хемчеглерни моон соңгаар-даа алыр дээрзин камгалал министри база медеглээн.

ТАЙБЫҢ СОРУЛГАЛАРГА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Декабрь 13-те эртенги планнарлыг хуралга КНО-нуң Кол Ассамблеязы космос делгемин шинчилээр болгаш ажыглаар талазы-биле күрүнелерниң ажыл-чорудулгазының эрге принциптериниң декларациязын база «Тайбың соруглаларга космос делгемин ажыглаар талазы-биле улустар аралының калы ажылдажылгазы» деп резолюцияны эдилге чокка чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Бизертаның кырында Тунистиң тугу

ТУНИС. (СЭТА). Аңаа француз шериг базазын узуткааны-биле холдашкан үш хүннүң байырлалдары Бизертада эгелээн.

Бо чылдың октябрь 15-те француз солдаттар Тунистен моңгези-биле үүнүп чоруткан. Бизертаның кырында национал тунис тук бир дугаар-ла хөлбеңейдир кижиский бергенин көрген кижи, 82 чыл дургузунда үргүлүлеп келген француз колониалдыг тергиндээшкинниң сөөлгү быжыглаашкынын, өөрүшкүзүн, чоргааралын кажан-даа үтпас.

Туниске үр чылдарда француз тергиндээшкинниң символу болуп турган Бизерта бөгүн хосталгага ынакшылдыг тунис улустуң эрес-дилим коруунун болгаш тиилелгезинин символу болу берген. Тунис Республиканың чазаа болгаш чону бодунуң национал эчис соруглазын боттандырарын — тунис черге колонизаторларның быжыглалы болуп турган Бизертага француз шериг базазын узуткаш чок кылырын чедип алган.

ХӨЛ ШЫДЫРАА

ЧАҢГЫС САЛЫГ АРТКАН

Республиканың хөл-шыдыраа талазы-биле чемпионадында ам шупту он салыг болган. Ында Шишигин кымга-даа уттурбайн, сес чартык санныг маргылдааның мурнунда чоруп турар.

Суббота биле воскресеньеде эвлечглиг ийи салыышкын болган. Бо маргылдаада эң-не кошкак ойнап турар Полчаниновту Шишигин уткан. Ламаш-оол агы-биле Хомушкуга удур ооның төнчүзүнге чедир деп байдалдыг тургаш, тевезин көрбейн алзыңкаш, дүжүп берген. Христофоров Чыргал-оолдан бир сан немеп алган. Кенин-Лопсан Лисицкийге күш четпээн. Динамочу Зыряновту Ооң чараш уткан.

Берковичиң каразы-биле Чамзырайның испан көжүнге удур «маршаллың атаказы» деп вариантыны ойнаан. Олар 16 көштү теория ёзугаар көшкенгер. Ооң соонда Берковичиң үш көш кылгаш, хенертен тевезин каап берипкен. Караның көжүнүң ужурун анализтеп көөрге, бир эвес ол тевени чиир болза ийи көштен матка олурар ийикпе азы тергезин шуут халас бээр, оон дөмей-ле бергедээшкинден «айлавазы билдине берген. Ынчангаш, Чамзырай каш көш кылгаш, уттурган.

Хөл-шыдыраага агы-биле ойнап, чеден кежээ кончуг чугула. Түге дээрге, ооның угланышкының баштайгы көштер колдуунда шиитпирлээр. Тоску салыгга агы-биле ойнаандыр. Берковичиң — Ламаш-оолду, Хомушкуң — Чыргал-оолду, Христофоров—Лисицкийни, Кенин-Лопсаң—Зырянову, Чамзырай — Полчаниновту тус-тус уткулааннар. Шишигинге удур агы-биле ойнаан Ооң эгезиниде-ле элээн кызыы байдалга таварышкан. Ынчалза-даа аныяк шыдыраачы, мастерге кандидат Шишигинниң атакаларын тывыгыр ойтур шапкаш, бо маргылдаага ооң-биле хайыныышкан чангыс кижи ол болган.

Ооңгу салыгның эгезиниде баштайгы тиилелгени, Ламаш-оолду уткан — Полчаников чедип алган. Ооң — Кенин-Лопсаңны, Шишигин — Чамзырайны, Христофоров — Зырянову уткулаан, Берковичиң биле Чыргал-оол хайыныышкан болгаш Хомушкуубиле Лисицкийниң ооңу соңгаарлаттынган. Бо салыгның түңнелинде: 8,5 санныг Шишигинниң сөөлүнде 7,5 санныг—Христофоров, 6,5 санныг болгаш бир соңгаарлаткан салыглыг—Ооң, 6 санныг болгаш ийи соңгаарлаткан салыглыг—Хомушку олар чоруп келген.

Республиканың шилиндек шыдыраачыларының шүүлдезин төнеринге чедир чаңгыс салыг—декабрь 18-тиң хүнү арткан. Республика чемпионуң ким болурун чугаалавары ам-даа шала берге.

О. ИРГИТ.
Маргылдааның кол судьязы.

Экономиктиг депшилгенин оруу-биле

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). КНО-нуң Африка талазы-биле экономиктиг комиссиязының үлетпүрүү, бойдус байлактарын болгаш транспортту хөгжүдерининиң айтырыгларының талазы-биле доктаамал комитединиң ийиги сессиязы Аддис-Абебага декабрь 12-де орай дүне дюзулган.

Кол экономиктиг болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринин эң-не ажыктыг орудазын тывырынга, национал экономиканы тургузарынга болгаш экономика талазы-биле хамаарышпас чорукту чедип алырынга Африканың чурттарының чүткүүдүүн сессия көргүскен.

Совет хайгаракчы А. И. Королев сессияга чүве чугаалаан.

Африка чаңгыс эптиң организациязын тургузар чорук, национал экономиканы хөгжүдеринге африка чурттарның кады ажылдажылгазын калбартырынга болгаш күженишкиннерин таарыштыр каттыштырарынга дузалап, оларның индустриализациязының чугула айтырыгларын шиитпирлээрин хандырып, оларның экономиктиг тургузуунда колонизатор-монополияларның ролун чедип алган.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУҢ байдалы

Бүгүн республикага болгаш Кызылга булуттагылап каап турар хүн болур, хар шоолуг чагбас, Кызылга колдуунда чагбас. Хат кошкак, чамдык черлерге өй-тавында болур.

Агаарлың температуразы: даглыг черлерге — 15 — 20, оон өскээринге — 23 — 28, а Кызылга — 25 — 27 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Соок далай» 10, 11.50, 1.40 шактарда. «Озаадыг ээр черлер» 3.30 шакта. «Өөрүм чок чоруктуң соомда үш хонуң» 5.20, 7.10, 9 шактарда.

«БАА-ХЕМ»: «Агаар бомбуунге аян-чорун» 11, 1, 3 шактарда. «Калчаазаннарның суду» 5 шакта. «Маскарад» 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Делегей чемпиону» 2.30, 6.30 шактарда. «Эрикче базарының чөпшээзерели» 4.30 шакта. «Кызыл бүрүлер» 8.30 шакта.

«ВОСТОК»: «Хамыдар көрүнчүктериң ораны» 3.15 шакта. «Тарзанның елгени» 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

Туруп турар конституция-биле баш удур кирдунган ак-кештиглериниң тергиндээшкинниң узуткаары дээш демисел Мурнуу Родезияда калбарып турар. Ол конституция чоннуң колдуг хөй нуруузу — негрлериниң эргелерин казып турар. Чөн ол конституцияны өскертирин негеп турар. Аймак-сөөк ылгакчылары негрлериниң удурланышкынын кадыг-лошкуну-биле базып турар. Полицейжилер чыскаалдарны болгаш митингилерни радыр сывырарда, тускай өөредип каан ыттар-биле негрлерже ыдалап, тутсуп турар.

ЧУРУКТА: чыскаалдың туттурган киржикчизин полицейжиниң ужур-дуржок аажылап турган таварылгаларының бирээзи.

ЮПИ — СЭТА-ның фотозу.

Бажыңга ытты, диисти тургузар чуруму

Чамдык чурттакчылар өрээл иштинге ытты болгаш дииспейни тургузуп турарлар. Ол амытаннар аспактарынга хирии чыпшырып экижеп турар. Оларга кара быт кончуг хөй чоруур. Ытты, дииспейни дамчыштыр кижиге кодур чыпшынып, кижи иштинче хоралыг курттар кирип болур.

Оларны бажың иштинге тургузар дээш кижи бүгү чурттакчыларның чөпшээзерелин алгаш, үргүлүү чуп, аштап арыглаан турза чогуур. Ол амытаннарны чаңгыс черге тускай чадыг кылгаш тургузар. Оруң-дөжек кырынче ыт, дииспей үндүрүп черле болбас. Дииспейге тускай хааржакты белеткээш, оон иштинге элезинин уруп, ону хүн бүрүде солуп турар.

Амытаннарны кижиниң чеминчир саваларындан чемгерип болбас. Оларга тускай саваларны белеткээш, изиг сут-биле хүн бүрүде чуур чугула. Амытанны тутканда, холларны доп-дорааш чуур ужурлуг. Ындыг чурумну сагыырынга ылангыя уругларны чаңчыктырзыр херек.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

1963 чылдың декабрь 20-дең эгелээш, Кызыл-Хавак шахтазындан чоңга хөмүр даштыр түгле **БАЖЫҢГА ЧЕДИРИП БЭЭР** апаарын Кызыл хоорай одалга хандырылга черии дыңнадып тур.

ДЕКАБРЬ 20-ГЕ ЧЕДИР хөмүр даш албаан талоннуг кижилер хоорайның одалга хандырылга черинге келзе чогуур.

1963 чылдың акша-бараан лотереязының сескн үндүрүлгезиниң ойнаашкынныг тиражы 1963 чылдың декабрь 22-де Курск хоорайга болур.

1963 чылдың акша-бараан лотереязының сескн үндүрүлгезинин биледин 30 көпеек-биле садын алгаш, Чаа чылдың эки белектерии — «Москвич» деп автомашинаны азы «Планета» мотоцикльди, пианинону азы «Саратов-2», «Ока» азы «Мир» деп соодукчуларны, фабрикага кылган хевисти, даараныр азы хөй чүүр машинаны, радиоприёмникти азы электрограммофонну ойнап ап болур силер.

Лотерея билеттерии ажаалга кассаларындан, магазиннерден, харылзаанын бүдүрүлгелериниден, кинотеатрларның, аэропорттарның болгаш автовокзалдарның кассаларындан садып ап болур.

Лотерея билеттерии садып альңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшмининиң талазы-биле ойнаашкыннарның алды кол тиражтары чыл бүрүде январь 30-де, март 30-де, май 30-де, июль 30-де, сентябрь 30-де, ноябрь 30-де болгаш чедиги немелде тиражы сентябрь 30-де болуп турар.

Чээшкининиң облигацияларының кол тиражтарынга 5.000, 2.500, 1.000, 500, 100 болгаш 40 рубль түңнүг ойнаашкыннар, а оон ашгыда немелде тиражка 10.000 рубль түңлүг ойнаашкыннар таварлыр.

Күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээшкининиң 1964 чылдың сентябрь 30-де болур ойнаашкынның оң чедиги немелде тиражынга киржир эргелиг № 17 талоннуг облигацияларны 1964 чылдың январь 1-ге чедир садар.

Эрткен чылдарныы-биле деңнээрге, 1964 чылда болгаш даразында чылдарда ойнап ап болур арга көвүдеп турар, түге дээрге, ойнаашкыннарның саны өскерилбес болган ужурунда мурнунда ойнаашкынга таварышкан облигациялар моон соңгаргы тиражтарга кирипшес.

Ажаалга кассалары облигацияларны садып база хостуу-биле дедир садып ап турар.

№ 17 талоннуг облигацияларны садып альңар.

АЖААЛГА КАССАЛАРЫНЫҢ ЭРГЕЛЕЛИ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Бравченко-кузумчузу, бажың № 3 телефонвары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң орлакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология хилдизиниң 37—13: харыысалгалыг секретарьның 23—35, колээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизиниң 22—64, чагаа, ажылчын болгаш колээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информациз килдизиниң 20—60, бухгалтериниң 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганза 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01531.

Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведининң болгаш Министрлер Чөвүлелиннің органы

1925 чылда үндезилеттингеш

1963 ч. ДЕКАБРЬ 19 ЧЕТВЕРГ 299 (5703).

Өртээ 2 көп.

Химия индустриязын хөгжүдер дугайында партияның айыткан планын боттандырары коммунизм тургузуушкунунуң улуг херээнге чугула чаа салыышкын болур.

Чеди чыл планын күүседир, XXII съездиниң шиитпирлерин, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының улуг Программазын амыдыралга боттандырар дээш улам чүткүлдүг ажылдаарынче СЭКП ТК-ның Пленуму эр, херээжен ажылчыннарны, эр, херээжен колхозчуларны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыларын, бүгү совет кижилерни кыйгырып тур.

(СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң доктаалындан).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

ССРЭ-ниң Дээди Соведининң хуралдарының дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫННАДЫГ

ССРЭ-ниң Дээди Соведининң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы декабрь 17-де Кремльге бодунуң ажылын үргүлчүлээн.

Кремльдиң Улуг ордузунга эртенгинин 10 шакта **Эвилелдиң Соведининң** үшкү хуралы ажыттынган. Эвилелдиң Соведининң даргазының оралакчызы депутат **М. А. Абдуразаков** даргалаан.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдерининң Күрүне планының дугайында, 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинин дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген депутаттар болза: **А. К. Антонов** (Волховск сонгулда округу, Ленинград область), **И. Г. Кэбин** (Таллиннің хоорай сонгулда округу, Эстон ССР), **Н. Н. Качалов** (Ангарск сонгулда округу, Иркутск область), **Р. Курбанов** (Наманганның көдээ сонгулда округу, Узбек ССР), **З. И. Халилов** (Евлакск сонгулда округу, Азербайджан ССР), **Г. И. Чоговадзе** (Потийск сонгулда округу, Грузин ССР), **А. Е. Кочинян** (Севан сонгулда округу, Армян ССР), **А. А. Пошкайтите** (Паневежск сонгулда округу, Литва ССР), **К. Г. Каракеев** (Кара-Балтинск сонгулда округу, Кыргыз ССР) **С. И. Бабин** (Тираспольдуң сонгулда округу, Молдав ССР), **А. Кахаров** (Гарм сонгулда округу, Таджик ССР).

Кремль театрының бажыңынга Националдар Соведининң Даргазының оралакчызы депутат **А. Е. Корнейчуктуң** даргалааны-биле **Националдар Соведининң** үшкү хуралы болган. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдерининң Күрүне планының дугайында, 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинин дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген депутаттар болза: **Н. В. Мартынов** (Термезск сонгулда округу, Узбек ССР), **С. Бегматова** (Москва сонгулда округу, Кыргыз ССР), **А. Ф. Ватченко** (Хмельницк сонгулда округу, Украин ССР), **И. Шарипов** (Джамбул сонгулда округу, Казах ССР), **В. Е. Лобанок** (Глубокск сонгулда округу, Белорус ССР), **В. П. Рубен** (Цесисски сонгулда округу, Латвий ССР), **Э. А. Яска** (Кохтла-Ярве көдээ сонгулда округу, Эстон ССР), **О. Д.Ониашвили** (Цхинвальскиниң көдээ сонгулда округу, Мурнуу-Осетин автономнуг область), **К. К. Кайрис** (Капсукск сонгулда округу, Литва ССР), **Н. А. Щелоков** (Резинск сонгулда округу, Молдав ССР), **Б. Г. Гусейнов** (Баку-Шаумян сонгулда округу, Азербайджан ССР).

Хүндүскүнүң 4 шакта Кремльдиң Улуг ордузунга Националдар Соведининң даргазының оралакчызы депутат **И. А. Каировтуң** даргалааны-биле **Националдар Соведининң** дөрткү хуралы болган.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдерининң Күрүне планының дугайында, 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинин дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген депутаттар болза: **С. А. Мовсесян** (Разданск сонгулда округу, Армян ССР), **Б. Д. Бешев** (Ухтинск сонгулда округу, Коми АССР), **М. Гапуров** (Каахтинск сонгулда округу, Туркмен ССР), **В. А. Кириллин** (Наманган сонгулда округу, Узбек ССР), **С. Пулатов** (Душанбе сонгулда округу, Таджик ССР), ССРЭ-ниң Энергетика болгаш электрификация талазы-биле күрүненің бүдүрүлге комитединиң даргазы **П. С. Непорожный**.

Хүндүскүнүң 4 шакта Кремль театрының бажыңынга Эвилелдиң Соведининң даргазының оралакчызы депутат **М. А. Абдуразаковтуң** даргалааны-биле **Эвилелдиң Соведининң** дөрткү хуралы болган.

1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдерининң Күрүне планының дугайында, 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинин дугайында илеткелдер талазы-биле санал бергеннер болза: ВЦСПС-тиң секретары эш **Н. Н. Романов**, депутаттар **З. Ш. Акназаров** (Уфаның көдээ сонгулда округу, Башкир АССР), **Л. Н. Ворожеин** (Дзержинск сонгулда округу, Горький область), **В. Г. Терехин** (Первоуральск сонгулда округу, Свердловск область), **Ф. Д. Кулаков** (Изобильненск сонгулда округу, Ставрополь край), **А.М. Воронецкий** (Гродно сонгулда округу, Гродно область).

Ленинчи орук-биле—чаа-чаа тиилелгелерже!

ССРЭ-ниң Дээди Соведининң алдыгы чыыжынын үшкү сессиязы декабрь 17-де бодунуң ажылын Кремльге үргүлчүлээн. ССРЭ-ниң Дээди Соведининң хуралдаар залынга болгаш Кремльдиң театрынга болган Эвилелдиң Соведининң болгаш Националдар Соведининң түс-түс хуралдарынга чоннуң төлөөлекчилери 1964—1965 чылдарда чүрттүн улус ажыл-агыйын хөгжүдерининң Күрүне планын болгаш Күрүне бюджедин чугаалажып көргеннер. Бистин чонувус коммунистиг тургузуушкунунуң улуг планнарын амыдыралга боттандырып турар дугайын депутаттар совет парламентининиң бедик индиринден саналдарынга чугаалап турганнар. Совет кижилериң тургузукчу күш-ажылының түннелдери шынаппа кайгамчык улуг. Чеди чыл планының эгезинден бээр хөй түүлдер кылдынган, оон даразындагы ийи чылдарында перспективалар бончуг улуг. Бо бүгү чүүлдер хоорай болгаш көдээниң ажыл-ишчилерин өөртүп, үлетпүрүү, көдээ ажыл-агыйны, бистин бүгү экономикавысты болгаш культуравысты хөгжүдерине улам бедик сорулгаларны чедип алыр дээш демиселге чаа-чаа күштерни оларга берип турар.

— Партия бистиң ленинчи орукбиле чаа-чаа тиилелгелерже аппар чоруур — деп, депутаттар чоргаарал-биле чугаалап турарлар.

Партияның айытканы коммунистиг тургузуушкунуун программазын болгаш СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлерин бүгү улустуң деткип турарын депутаттар сападдарынга тодаргайы-биле илергейлээн.

Сессияга көөрү-биле кирген Күрүне планының болгаш Күрүне бюджединиң төлевилелдерин депутаттар ажыл-агыйы ёзу-биле хынамчалыг чугаалажып көрбүшаан, тодаргай саналдарны кирип, үлетпүрде болгаш көдээ ажыл-агыйда ажылдың дүржүлгазының дугайын чугаалап, четпестерин шүүмүүлеп, оларны чайладырының арганарын айтып турар.

Улус ажыл-агыйын химижидерин каттыштыр...

Партияның төлевилээни, химия индустриязын хөгжүдерининң планын боттандырар чорук коммунизмни тургузарының улуг херээнге чаа чүгүлге салыышкын болур. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң доктаалында айыткаңы болза: «Ол программаны боттандырарын партияның болгаш күрүненин ак чүгүлга сорулгазы деп санаар, ук сорулганы күүседиринге чоокку үеде партияның болгаш улустуң күштерин мөөнүзәри эргежок чүгүлга». Химия индустриязын хөгжүдерининң, улус ажыл-агыйын химижидерининң айтырыглары сессияга санал бүрүүнге илереп турары ынчангаш билдингир-дир.

Украинаның улус ажыл-агыйын хөгжүдерининң планының төлевилели химия үлетпүрүн онзалап хөгжүдерин көрүп турар деп, Украинаның Министрлер Чөвүлелиннің даргазы, депутат **И. П. Казанец** демделээн.

Химия бүдүрүлгезининң хемчээли ийи чылдарның дургузунда 36 хуу улгадыр, ылангыя пластиктиг массалар, смолалар болгаш химиктиг волокнолар бүдүрүп үндүрери барыкла 1,6 катап, үнүштер камгалаарының химиктиг түүлдери — 1,9 катап өзер. Минералдыг чемиштидилгелерни 31 хуу хөйнү бүдүрген турар. Ийи чылдарның дургузунда улуг химиянын 51 бүдүрүлгелерин чаарты тургузарын болгаш калбартырын, 8 чаа бүдүрүлгелерни тургузарын баш үдур көрүп турар. Бо чылга бодаарга, хемчээлчок улуг капитал салыышкынныарын республиканың химия үлетпүрүнче угландырган турар.

Минералдыг чемиштидилгелерге болгаш үнүштер камгалаарының түүлдеринге Узбекистанның хөвен ажылының хереглелдерин хандырары-биле чүнү кызыл турарының дугайын Узбекистанның Компартиязының ТК-зының секретары **Н. В. Мартынов** чугаалаан. Чеди чылдың төнчүүнде республикага 2,5 миллион тонна хире минералдыг чемиштидилгелерни бүдүрүп үндүрер апаар. 1958 чыл-биле деннээрге, азоттуг чемиштидилгелер бүдүрүп үндүрери барык-ла 4 катап көвүдээр. Шак мындыг өскүдени чедип алыры-биле ажылдап турар бүдүрүлгелерниң күчүзүн улгаттырарын болгаш чаа бүдүрүлгелерни дериң тургузарын төлевилээн. Ылангыя Чирчиктиң болгаш Самаркандының химия бүдүрүлгелерин чаартып, Ферганада азоттуг чемиштидилгелер заводун болгаш Ортаакы Азияда эң улуг Навоиде химия комбинадын дерип тургузуп турар.

Аммиакты болгаш азоттуг чемиштидилгелерни алыры-биле бойдус газын ажыттаарынга республикада улуг кичээнгейни салып турар. Бухарада газтыг черни ажыглаары-биле ажылдап кылып турар чорук Узбекистанның экономиктиг амыдыралынга чаа арынны ажыдып турар. Эш Мартынов база бир кончуг чугула айтырыгга — эвээш эвес ажыктыг берип турар, металлургия болган химия бүдүрүлгелерин чаартып, Ферганада азоттуг чемиштидилгелер заводун болгаш Ортаакы Азияда эң улуг Навоиде химия комбинадын дерип тургузуп турар.

Химия үлетпүрүн Эстонияның экономиказының кол адырларының биразын болдурарының дугайын Эстонияның КП ТК-зының бирги секретары депутат **И. Г. Кэбин** чугаалаан. Сланец химиязын хөгжүдеринде онза перспективалыг болуп турар. Сланецтерден республикада янзы-бүрү продуктуларны — чурттакларга хереглээр газты, полуфенолдарны, бензолдарны, күтүрүнү, хоран химиктаттарны болгаш өске-даа хөй-хөй түүлдерни бүдүрүп турар. Сланецтерни чаартып болбаазырадыр чорук чедишпес болуп турар химиктиг продуктуларны бүдүрерин калбартырының аргазын берип турар.

Эстонияның көдээ ажыл-агыйы азоттуг чемиштидилгелерни онза хереглеп турар. Сланец болбаазырадыр турар Ленин аттыг комбинатка чылда 180 мун тонна карбамид бүдүрер күүдүг азот-тук заводун 1965 чылда тударын төлевилеп турар. Кылымал сланец газтарындан аммиакты алырының технологиязын ажылдап кылган.

Ам Азербайджан болза чүгле нефтинин эвес, харын-даа улуг химиянын республиказы-дыр. Сумгаитте Азербайджанның 40 чыл оң аттыг синтетиктиг каучук заводунуң директору **Бала Гусейн Имам Гули Оглы Гусейнов** эш дугайын сессиниың киржикчилеринге чоргаарал-биле дыннаткан. Эрткен беш чылдарның дургузунда чаа-чаа бүдүрүлгелерни ажыглалга киргирген, продукциняын элээн хөй чүгүлга хевирзерни бүдүрери дыка көвүдээн. А Азербайджанның химиа үлетпүрү бедик темпилер-биле хөгжүп, республиканың бүгү үлетпүрүнүң хөгжүлдезининң темпилерин дыка мурнап турар. Ынчалза-даа Азербайджан чеди чыл планының онаалгаларындан хөжүдап турар деп, оратор чугаалаан. Ол химия бүдүрүлгелерин угаазылалдыг кооперастаарының айтырыгына доктааган.

Химия үлетпүрүн Эстонияның экономиказының кол адырларының биразын болдурарының дугайын Эстонияның КП ТК-зының бирги секретары депутат **И. Г. Кэбин** чугаалаан. Сланец химиязын хөгжүдеринде онза перспективалыг болуп турар. Сланецтерден республикада янзы-бүрү продуктуларны — чурттакларга хереглээр газты, полуфенолдарны, бензолдарны, күтүрүнү, хоран химиктаттарны болгаш өске-даа хөй-хөй түүлдерни бүдүрүп турар. Сланецтерни чаартып болбаазырадыр чорук чедишпес болуп турар химиктиг продуктуларны бүдүрерин калбартырының аргазын берип турар.

Эстонияның көдээ ажыл-агыйы азоттуг чемиштидилгелерни онза хереглеп турар. Сланец болбаазырадыр турар Ленин аттыг комбинатка чылда 180 мун тонна карбамид бүдүрер күүдүг азот-тук заводун 1965 чылда тударын төлевилеп турар. Кылымал сланец газтарындан аммиакты алырының технологиязын ажылдап кылган.

Ам Азербайджан болза чүгле нефтинин эвес, харын-даа улуг химиянын республиказы-дыр. Сумгаитте Азербайджанның 40 чыл оң аттыг синтетиктиг каучук заводунуң директору **Бала Гусейн Имам Гули Оглы Гусейнов** эш дугайын сессиниың киржикчилеринге чоргаарал-биле дыннаткан. Эрткен беш чылдарның дургузунда чаа-чаа бүдүрүлгелерни ажыглалга киргирген, продукциняын элээн хөй чүгүлга хевирзерни бүдүрери дыка көвүдээн. А Азербайджанның химиа үлетпүрү бедик темпилер-биле хөгжүп, республиканың бүгү үлетпүрүнүң хөгжүлдезининң темпилерин дыка мурнап турар. Ынчалза-даа Азербайджан чеди чыл планының онаалгаларындан хөжүдап турар деп, оратор чугаалаан. Ол химия бүдүрүлгелерин угаазылалдыг кооперастаарының айтырыгына доктааган.

Химия үлетпүрүн Эстонияның экономиказының кол адырларының биразын болдурарының дугайын Эстонияның КП ТК-зының бирги секретары депутат **И. Г. Кэбин** чугаалаан. Сланец химиязын хөгжүдерин

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

ЛЕНИНЧИ ОРУК-БИЛЕ—ЧАА-ЧАА ТИИЛЕЛГЕЛЕРЖЕ!

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

Ынчалзажок, бистиң тудугларывыста ам-даа хөй четпестер бар деп, эш Качалов айыткан. Бар курлавырларны болгаш аргаларны амга чедир четпес ажыглап турар-дыр бис, болдунган хожудаашкынны элээн хөй тудугларда ам-даа ажыл эртпээн. Чагыкчыларның талазындан техниктиг документацияны база технологтуг дериглерни чогуур үезинде бербейн, ур саададып келгенинин, а ол ышкаш дериглерни чавыс шынарлыг болганынын ужурунда немелде бергедээшкиннер хөй таварылгаларда, оон иштинде улуг химияның тудугларында тыптып келген.

Бедик шынарлыг технологтуг документацияны болгаш дериглерни чугула тудугларга чогуур хуусаазында хандырып бээри бистиң албан-хүлээлгевис деп харыысалгалыг чамдык ажылдакчыларның бодавайн турары кончуг хомуданчыг-дыр деп, оратор чугаалаан. Мындыг янзылыг шын эвес бодал план органнарында база бар, тудуг ажылдарының планнарынга чазалгаларны киирериндеп олар ойталап, тускайлап бердинген капитал салыышкыннарының деңнелин кудулаашас дээш боттуг эвес тудугларны планнардан казывайн турарлар.

Чагыкчыларның — улус ажыл-агый чөвүлелдериниң болгаш бүдүрүлгелериниң, а ол ышкаш адырлар аайы-биле комитеттерниң база төлевилел организацияларының чаа бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирериниң хуусаалары дээш харыысалгазын бедидери чугула болур ийик деп, эш Качалов медеглээн. Тудугларны доктаатынган хуусаалларында ажыглалга киирери, төлевилээн бүдүрүлге күчүлерин дүрген шингээдип алыры дээш олар тудугжуларбиле болгаш бүдүрүлгелер ажылдакчылары-биле деңге харыылаар ужурлуг.

Төлевилел организацияларының ажылында четпестерниң дугайын Армениянын Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **А. С. Мовсесян** база чугаалаан. Киевтиң «Промпроект» институду болгаш өске-даа чамдык организациялар Ереванга синтетиктиг каучуктуң заводун чаартырының болгаш алгыдарының төлевилелин чогаадырда шыңгыы частырыгларны болдурганын ол айыткан. Ол частырыглар күрүнеге улуг когаралды чедирген.

ССРЭ-нин Күрпланы. ССРЭ-нин Күртудуу болгаш үлетпүрүнүң адырлар аайы-биле Күрүне комитеттерин төлевилел организацияларының ажылын үндезини-биле экижидериниң хемчеглерин алыры эргежок чугула деп, эш Мовсесян медеглээн.

Капитал тудугну улам ынай индустриализастаарынга, тудугнуң хуусааларын кызырарынга болгаш чарыгдалдарын эвээжедиринге химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезинин улуг ужур-дузазының дугайын Москва хоорай Совединин күүскомунун даргазы **В. Ф. Промыслов** демдеглээн.

Сөөлгү чылдарның дургузунда Москванын тудуунга химия материалдарын ажыглап келгенинин дуржулгазы химияның чедиишкиннерин тудугга шингээдип нептередириниң экономиктиг улуг ажыктыын тодаргай херечилеп турар. Москванын Кол тудуунун тудуг организациялары синтетиктиг линолеумну болгаш пластиктерни ажыглавышаан, 1800 муң дөрбелчин метр шалаларны бо чылын кылганын эш Промыслов дыннаткан. Ол чорук тудугнун чарыгдал өртектерин барык-ла 5 миллион рубль хемчээлге кызырар болгаш 100 муң кубометр тудуг ыяжын камнал алыр арганы берген. Синтетиктиг тускай хырбаны ажыглап тургаш, ыяш-волокно плиталардан 1200 дөрбелчин метр эжиктерни база кылган. Ындыг материалдардан ол эжиктерни кылбышаан, 200 муң дөрбелчин метр тудуг ыяжының камналгазын чедип алган. Санитар-техниктиг дериишкиннерниң тудуунга пластмасстардан кылган дериглерни ажыглаар чорук дыка хөй камналганы берип турар. 1964 чылда Москвага полиэтиленниг хоолайларбиле 100 бажыңнарга канализация болгаш 10 чуртталга бажыңнарынга — соок суг хандырылгазының шугумнарын дериири көрдүнүп турар. Пластмасстан кылган бир муң тонна хоолайларны бажыңнарның иштики соок суг хандырылгазының болгаш канализация системаларын дериириңге ажыглаарга, ол чорук 18 муң тонна демир хоолайларны солууру кончуг солун болуп турар деп, эш Промыслов демдеглээн.

Амгы үенин архитектуразының чаа, чиик, быжыг болгаш камналгалыг тудугларын болгаш дериишкиннерин тургузар талазы-биле кайгамчык улуг аргаларны архитекторларга болгаш тудугжуларга химия ажыдып берип турар деп, оратор чугаалаан.

Чаа болгаш депшилгелиг чүүлдерни—үлетпүрже

Эртем-техниктиг депшилгени коммунистиг тургузуушкунга бараан болдурары — практиктиг улуг сорулга. Бо дугайып депутаттар боттарының саналдарынга чугаалап турар. Экономиканың дүрген хөгжүлдезин хандырар, коммунизм тургузуушкунунун улуг херээнге чаа-чаа сорулгаларны чедип алыр төлээде, эртемнин болгаш техниканың чедиишкиннерин үлетпүрге база көдээ ажыл-агыйга улам-на калбаа-биле шингээдип ажыглаарының эргежок чугулазының дугайын олар онзалап демдеглээннер.

Ленинградтың үлетпүрүнүң ажылдакчыларын техниктиг депшилгениң тук тудукчулары деп бистиң чуртувуска шагда-ла санап турган. Эртемниң болгаш техниканың чаа чүүлдерин, мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге шингээдип ажыглаары ында хоойлу болган. Ленинградтың экономиктиг районунун ажылчы чоннары москвачылар-биле чарышпышаан, чеди чыл планының эрткен беш чылдарының дургузунда бүдүрүлгени хөгжүдеринге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алганын Ленинградтың экономиктиг районунун улус ажыл-агый чөвүлелиниң даргазы **А. К. Антонов** дыннаткан. Чижээ, машина тудуунун талазы-биле 1965 чылда күүсеттинер кылдыр чеди чыл планында көрдүнген өзүлдениң темнизи бо чылын чедип алдынган. Беш чылдар дургузунда пландан ажыр 2,6 миллиард рубльдин продукциязын бүдүрүп үндүрген. Бүдүрүлгеге чаа техниканы, механизацияны болгаш автоматчыдылганы шингээдип ажыглаарынга үндезилээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле ону колдуунда чедип алган деп, оратор медеглээн. Шингээдип алдынган беш муң хире чаа приборларны, машиналарны, кылыгларны болгаш өске-даа чаа хөй чүүлдерни чурттун улус ажыл-агыйы 1964—1965 чылда ленинградчылардан алган турар.

Машиналарның, приборларның болгаш өске-даа кылыгларның бедик шынарлыын хандырары чугула сорулга болуп турар деп, эш Антонов демдеглээн. Кылыгларның бүдүштүүн хынаар 50 ажыг лабораториялар улус ажыг-агый чөвүлелдериниң бүдүрүлгелеринде тургустунган, машиналарны болгаш приборларны хынап көрүнүн херекселдери дыка калбарган. Стендилерин, шенелде станцияларын, инженер дериглерин тургузар талазы-биле күрүне планнарында көрдүнген ажылдар эн чугула тудуглар объектилери болгаш чаартылгалар болур ужурлуг деп санап турар бис.

Ленинград үлетпүрүнүң продукция бүдүрерин көвүдедир сорулганы чүгле чаа күчүлерин көвүдедириниң эвес, харын-даа колдуунда чаа техниканы шингээдип ажыглаарының, бүдүрүлгени специализастаарының, бар дериглерни дээре ажылдадырының күсели-биле чедип алыры көрдүнген деп, эш Антонов онзалап демдеглээн.

Бүдүрүлге күчүлерин өстүрериниң болгаш чаа техниканы, эртемниң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге шингээдип ажыглаарының аразында сырый харылзааны Казахстанның Компартиязының ТК-зының секретары **М. С. Соломенцев** айыткан. Бо чеди чылда Казахстанның үлетпүрү көстүп көрбээн дүрген темпилерлиг хөгжээн деп, ол чугаалаан. Үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 23 хуу бедидер кылдыр көрдүнген планны эртемниң чедиишкиннерин база мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге шингээдип ажыглаанының күсели-биле 28 хуу бедидери чедип алдынган. Чеди чыл планының чылдарында 600 ажыг чаа бүдүрүлгелерни болгаш цехтерни туткаш, Казахстанда ажыглалга киирген. Бо чылдарның дургузунда химия үлетпүрүнүң продукциязын бүдүрүп үндүрери барык ийи катап көвүдээнин оратор чоргаарланыышкын-биле демдеглээн. Үлетпүрүнүң бүгү адырларын, хамыктың мурнунда химия индустриязын улам ынай өстүрерин 1964—1965 чылдарда Казахстанның улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының төлевилелинде көрүп турар. Элементилиг фосфор, полиэтилен, фосфор кислотазы, сульфоуголь, этилацетат, ион-солулга смола ышкаш ындыг чугула химия продуктуларын бүдүрерин организастаары база көрдүнген. Бо чугула улуг херектиң талазы-биле Казахстанның ажыл-ишчилери эртемденнерниң болгаш тускай эртемниглерниң дузазынга дыка идегеп турар деп, эш Соломенцев чугаалаан. Бо талазы-биле хамык ужур чүдел дизе, химия болгаш өске-даа адырларның бүдүрүлгелерин чедиишкиннинг тудуп тургузары төлевилел документациязын болгаш технологтуг дериглерни чогуур хуусаазында чаа тудугларга чорудуп бээринден дыка хамааржырында болуп турар. Чижээ, Гурьевскиниң полиэтилен заводунун бирги ээлчээн ажыглалга киирерин Москванын «Гипрогазтоппром» деп институду саададып турар, ол институт төлевилел документациязын чогуур үезинде бербээн. Төлевилел болгаш эртем-шинчилел институттарының ажылын экижидер, а ол ышкаш туттунуп турар объектилерни материалдар, ылангыя химия дериглери-биле чогуур үезинде хандырар талазы-биле немелде хемчеглерни Улус ажыл-агыйының дээди чөвүлелиниң, Күртудугнун болгаш ССРЭ-нин адырлар аайы-биле Күрүне комитеттериниң ап чоруткан турары эргежок чугула. Фосфор болгаш минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрер күчүлүг баазаны Мурнуу Казахстан крайга тургузары-биле холбаштыр «Гипрохим» институтун салбырын, а ол ышкаш фосфор үлетпүрүнүн улуг эртем-шинчилел институдун организастаарының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны оратор көдүрген.

Россия Федерациязының экономиказын дараазында ийи чылдарда хөгжүдериниң кайгамчык чаагай перспективаларының дугайын РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы, РСФСР-нин Күрпланының даргазы депутат **К. М. Герасимов** бодунун саналынга чугаалаан. Россия Федерациязының планында төп черни химия үлетпүрү ээлеп турар, ынчаарга Россия Федерациязының химия үлетпүрү чурттун бүгү химия продукциязының дөрттүн үштен ажыг кезинин ам берип турар. Химия үлетпүрүнүн пластиктиг массаларны, синтетиктиг смолаларны, химия волокноларын, синтетиктиг каучукту бүдүрүп турар адырлары онза дүрген хөгжүүр. Машина тудуун улам ынай хөгжүдери көскү черни ээлеп турар. Ынчаарга машина тудуунун, прибор болгаш радиоэлектроника техниказының эн-не депшилгелиг адырларын мурнай хөгжүдер сорулга салдынган. Машина тудуун улам ынай специализастаары ону дүрген сайзырадырының кол чүүлдериниң бирээзи болуп турар деп, эш Герасимов онзалап демдеглээн. Ниити машина тудуунга ажыглаар технологтуг чүүлдерни болгаш кылыгларны бүдүрүп турар бүдүрүлгелерни база цехтерни бирги ээлчегде специализастаар сорулга салдынган. Шуткуп, таптап кылыр чүүлдерниң база нормалыг редукторларның бүгү бүдүрүлгезинин бештин барык дөрт кезинин чеди чыл планының төнчүзүнге чедир специализастаттынган бүдүрүлгелерге бүрүн мөөннээри көрдүнген.

Үлетпүрнү, оон эн депшилгелиг адырларын, көдээ ажыл-агыйны улам ынай көдүрер талазы-биле 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планында көрдүнген программаны, техниктиг депшилгени боттандырар чорук коммунизмни тургузарының улуг херээнге чаа-чаа чедиишкиннерлиг болур арганы хандырар деп, эш Герасимов чугаалаан.

Техниктиг депшилгеже улуг кичээнгейин ССРЭ-нин Орук-харылзаа министри **Б. П. Бешев** угландырган. Демир орук транспортун техниктиг үндезин чаартылгазының талазы-биле Коммунистиг партияның айыткан хемчеглери чедиишкиннинг боттанып турарын ол дыннаткан. Демир орук транспортунун бүгү чүк сөөртүлгезиниң 70 ажыг хуузун ам электровозтар болгаш тепловозтар күүседип турар. Ол чорук чүгле экономиктиг ажыктыг түннелдерни берип турар эвес, харын демир орукчуларның күш-ажылын дыка чингеткен. Транспортка сөөртүлгениң депшилгелиг чаа чүүлдерин шингээдип нептередири-биле холбаштыр хөй күш негеттинер ажылдарның автоматика болгаш механизация херекселдерин калбаа-биле ажыглап турар. Бо талазы-биле улуг роль демир орук транспортунун эртемденнеринге онаажыр.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң чаа курлавырларын калбаа-биле ажыглап турар дугайын эш Бешев оон ынай база чугаалаан. Транспортту чаа техника-биле хандырганы, оларны ажыглаар арганы экижиткени болгаш демир орукчуларның чогаадыкчы идепкейлиг чоруунун сайзырааны күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш сөөртүлгелерниң бот-үнезин чингедир талазы-биле даалгаларны бо чылын ажыр күүседир арганы берген.

Көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинге—дүрген темпилерни хандырар

Чоннун аъш-чем продуктуларынга, үлетпүрнүн көдээ ажыл-агый чигэдинге херегледерин бүрүн хандырар деңнелге чедир көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин дүрген көдүрери — коммунистиг тургузуушкуннун үндезин айтырыгларының бирээзи болуп турар. Амгы үе-чадада көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинде чиңгине шугумну СЭКП ТК-ның чаа болуп эрткен Пленумунун шиитпирлеринде болгаш Н. С. Хрущевтун илеткелинде тодаргай айыткан. Ол чиңгине шугум болза, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин шалыпкын сайзырадыры, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүттүүн база мал ажылының продуктулуун бедидери болуп турар.

Бо эн чугула айтырыгларны 1964—1965 чылдарда бистиң чуртувустун улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планында болгаш ол-ла хуусаада Күрүне бюджединде тодаргай айтып көргүскени база ук айтырыгларже улуг кичээнгейни сессияда угландырып турары черле билдингир.

Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин көвүдедир дээш демиселдин айтырыглары, көдээ ажыл-агый химиязын сайзырадыры, шөлдерде болгаш мал фермаларында ажылдарны механизастаары — бүгү санал бергеннерниң кичээнгейиниң төвүнге турган. Казах ССР-нин Дээди Совединин Президиумунун Даргазы **И. Шариповтун** онзалап демдеглээни болза, кур черлерни шингээдип алыр талазы-биле партияның чоруткан политиказының чогуур үезинде болгаш мерген угаанныг болганын амыдырал бүзүрелдиг бадыткап турар. Кур черлер районнарының ажыл-агыйлары күрүнеге дөрт миллион ажыг пуд бараанныг тарааны күрүнеге дужааганнар. Кур черлерни шингээдип эгелээнинге чедир эрткен беш чылдардаазы-биле деңнээрге Казахстанның кур черлер районнары чеди чыл планының беш чылдарының дургузунда сүттү белеткээрин 3,7 катап, саржагны — 3,1 катап көвүдеткен.

Тараа дужаар талазы-биле республика бо чылын күрүне мурнунга улуг өрелиг арткан деп, оратор демдеглээн. Хөй тарылга шөлдери кандаашкынга алыскан. Ынчалзажок, дүжүттүн чавыс болганын чүгле агаар-бойдустун берге болган байдалдарынга шамнаар болза ол канчап-даа таарышпас деп, эш Шарипов чугаалаан. Агротехниканы бедидип, хөрзүнну болбаазырадып кылырының чаа аргаларын ажыглап, черни суггарып тургаш, кандаашкынның үржүктарындан бүрүн чайлап болур аргалар бар. Ораторнун бодалын ёзугаар алырга, мурнакчы дуржулга болгаш депшилгелиг агротехника кур черниң бүгү ажыл-ишчилериниң ажыглалы болган турар ужурлуг.

Суггаттыг чер ажылын сайзырадыр талазы-биле партия Төп Комитединин болгаш Совет чазактың хемчеглерни Казахстанның ажылчы чоннары чаңгыс эп-сеткилдиг деткип, чүүлдүгзүнүп турар, чүге дээрге, кур черлер улуг байлактарның үнер дозу болуп турар деп, эш Шарипов медеглээн. Суггаттыг тарылга шөлдерин калбартыр болгаш дүжүттү бедидер талазы-биле практиктиг хемчеглерни чогаадып кылгаш, республикада боттандырып турар.

Литваның Радвилишск районунда «Драугас» колхозтун хаван фермазының эргелекчизи депутат **А. А. Пошкайтитениң** сессияның киржикчилеринге дыннатканы болза: республиканың көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери эътти, сүттү, чуургаларны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа продукциязын бүдүрерин база күрүнеге садарын сөөлгү чылдарда көвүдеткеннер. Колхозтарның болгаш совхозтарның малының чем-сууру быжыгып турар, малдың продуктулуу бедээн. Колхозтарда болгаш совхозтарда сүттү база эътти бүдүрери бүдүн чартыктан ажыг катап өскен. Көдээ ажыл-агыйның улам хөй продуктуларын бүдүрер төлээде, хожудаңгай колхозтарны болгаш совхозтарны чоокку ийи чылдарның дургузунда мурнакчыларның деңнелинге чедир көдүрер сорулганы Литваның көдээ черлериниң ажыл-ишчилери шиитпирлээннер деп, оратор демдеглээн. Литваның көдээ черлериниң ажыл-ишчилериниң бүгү чедиишкиннери чүгле совет тургузугнун байдалдарынга, совет улуетарның найыралдыг ог-бүлезинге чедип алдыннар аргалыг болганын бодунун төрээн «Драугас» колхозунун амыдыралының чижээнден эш Пошкайтите көргүзүп демдеглээн. Сессияга чугаалажып көөрү-биле киирген Совет Эвилелиниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының төлевилелин Литваның колхозтарының болгаш совхозтарының ажылчы чоннары бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп деткивишаан, көдээ ажыл-агый продукциязын улам ынай өстүрерин хандырарынга бүрүн шиитпирлиг болуп турарын депутат чугаалаан.

Тарылга шөлдерин суггарары дүжүттү бедидериниң болгаш тарааның магадылаттынган чыылдазын чедип алырының чугула үндезини болуп турар. Чоокку ийи чылдарның дургузунда бистиң чуртувуска суггаттыг тарылга шөлдерин 762 муң гектарга, оон иштинде хөвен ажыл-агыйының районнарынга 313 муң гектарга немей калбартыры көрдүнүп турар. Чижээ, Узбекистанга суггарылга талазы-биле улуг ажылдарны чорударын планнаан. Ол дугайын республиканың Министрлер Чөвүлелиниң даргазы **Р. Курбанов** сессияның киржикчилеринге дыннаткан. Суггарылга ажылдарын чорудар чорук ээн болгаш Ширабадтың ховуларынга, Төп Ферганага ажыглал хөй черлерни шингээдип алыр арганы бээр. Узбекистанда амгы суг шыгжамырларының ишкири 2,5 миллиард кубик метр болуп турар. Республиканың көдээ ажыл-агыйының суггат-биле хандырылгазы четпейн турар-даа болза, амгы суг шыгжамырлары болгаш суггарылга системалары көдээ ажыл-агыйның янзы-бүрү культураларының магадылаттынган дүжүттерин алырынга баазаны тургузар сорулганы шиитпирлээринге идиглиг болур деп, оратор демдеглээн.

ССРЭ-нин Дээди Совединин чугаалажып көрүп турары 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планы болгаш Күрүне бюджеди экономиканы база культураны улам ынай хөгжүдериниң кайгамчык чаагай перспективаларын бүгү чурттун-даа, Узбекистанның-даа мурнунга ажыдын берип турар деп, эш Курбанов медеглээн.

Ам-шиитпирлеже чогуур сөңгаарладын болбас чамдык ажыл-херектерниң дугайын СЭКП ТК-ның Пленумунга бодунун түннел чугаазынга Н. С. Хрущев айытпышаан, хожудаңгай колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын көдүрериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн. «Шыырак, мурнакчы ажыл-агыйларның чанынга экономика талазы-биле кошкак колхозтарның болгаш совхозтарның турарынга боттуг чылдагаанар болгаш байдалдар чок» деп, Никита Сергеевич медеглээн. Бо айтырыгның бистиң чонувусту дүвүредип турары черле билдингир болгаш совет парламентинин депутаттарының кичээнгейин база хаара тудуп турар-дыр. Республикада көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин темпилери болгаш деңнели чеди чыл планында көрдүнгенинден ам-даа элээн чавыс болуп турарын Белоруссияның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Т. Я. Киселев** демдеглээн. Экономика талазы-биле кошкак колхозтар ам-даа эвээш эвес, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдү чавыс. Чер ажылының культуразын бедидери — ажыл-агыйларның экономиказын көдүрер талазы-биле хемчеглерниң бирээзи болур деп, эш Киселев чугаалаан. Ынчалзажок, республика минералдыг чемишчидилгелерни кончуг эвээш ап турар. Көдээ ажыл агый бүдүрүлгезин химижидериниң делгем перспективалары ам ажыттынган. Оон-биле холбаштыр минералдыг чемишчидилгелерни сарыылдыг ажыглаарының, оларны эн хөй дүжүт бээр культураларны тарыыр шөлдерниң хөрзүнүнге төгериниң эргежок чугулазын оратор онзалап демдеглээн. Ону чедип алыры күжениишкиннинг ажылдаарын, ажылхеректи хандыр билирин, техниканы мергежилдиг ажыглаарын, тараа культураларының болгаш картофельдин дээре сорттарын шингээдип алырын, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин мурнакчы аргаларын болгаш эртемниң чедиишкиннерин ажыглаарын негеп турар дээрзин билир бис деп, эш Киселев медеглээн.

• • •

Санал берген ораторларны дараазында ораторлар улаштыр солун турган. Коммунистиг тургузуушкуннун талазы-биле партияның өндүр-чаагай планнарын совет кижилериниң капчаар күүседип турар дугайын бистиң улуг күрүневистиң янзы-бүрү республикаларының төлээлекчилери Кремльдин бедик индириндеп тодаргай чугаалап турганнар. Чеди чыл планының онаалгалары чедиишкиннинг күүсеттинип, партияның XXII съездизинин айыткан оруу-биле бистиң чуртувустун бүзүрелдиг бүрүнгаар бар чоруурун саннар, санаашкыннар болгаш экономиктиг көргүзүглер бадыткап турар. Чеди чыл планының онаалгаларын чедиишкиннинг күүседиринге совет кижилер бүрүн шиитпирлиг.

Экономиканы болгаш культураны улам ынай хөгжүдер талазы-биле Коммунистиг партияның салган сорулгаларын чедиишкиннинг күүседир дугайында ханы сагыш салыышкын депутаттарының саналдарында сиңниккен. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында организакчы ажылды экижидер, продукция көвүдедиринге болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге немелде курлавырларны тывар талазы-биле тодаргай саналдарны сессияның киржикчилери киирип турар.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-нин улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының болгаш Күрүне бюджединин Дээди Советке чугаалажып көөрү-биле киргеп төлевилелдери партияның XXII съездизинин болгаш СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлерин боттандырар сорулгаларга бүрүн дүгжүп турарын чоннун төлээлекчилери боттарының саналдарынга демдеглээннер. Чурттун экономиказын улам ынай өстүрерин, культураның чечектелирин, совет кижилериниң материалдыг чаагай чоруунун бедиирин, чурттун камгаланыр аргалыының быжыгарын ол төлевилелдерде айыткан сорулгалар хандырар.

ССРЭ-нин Дээди Совединин алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы бодунун ажылын декабрь 18-те үргүлчүлээн.

(СЭТА-ның корр).

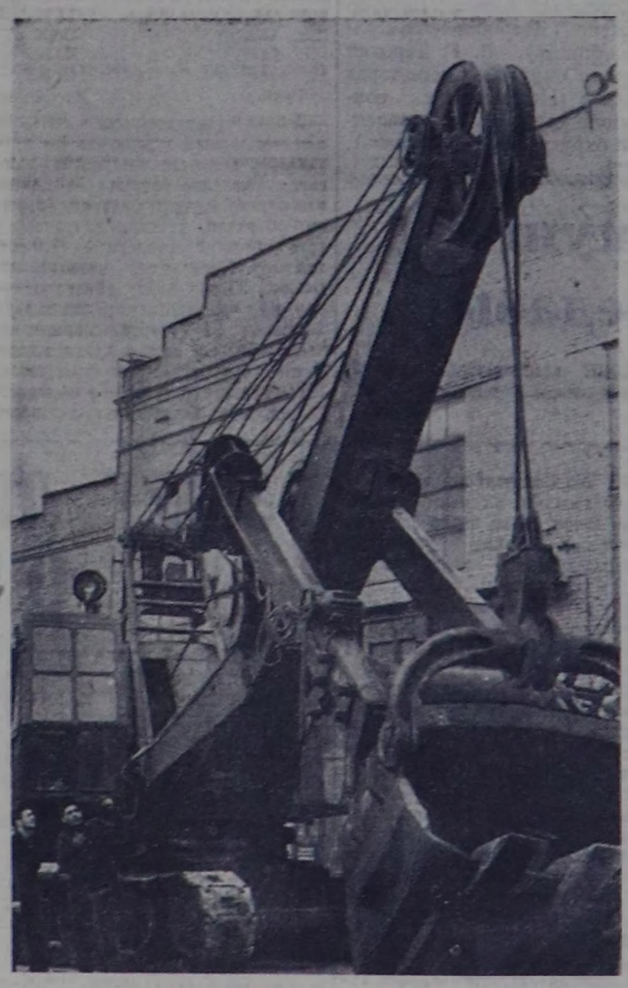

Воронежтиң Коминтерн аттыг экскаватор заводунуң конструктор салбыры «Э-2503» деп маркалыг, ускуужунуң ишкири 2,5 кубометр чаа экскаваторну кылган. Чаа экскаватор чымчак-даа, кадыг-даа черни казарынга калбаа-биле ажыглаттынар.

ЧУРУКТА: «Э-2503» деп чаа экскаватор завод хериминиң иштинде.

Фотозу А. ЗЕНИН биле П. ЛИСЕНКИНИИ.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Таныжып, чугаалажып, дилеп тып турар

ЧАДААНА. **(Телефон-биле).** СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун материалдарын Чөөн-Хемчик районда «Искра» колхозтун ажыл-ишчилери улуг сонуургал-биле таныжып турар.

Колхоз баштаар черинин даргазы эш М. Д. Доктугунун бистиң редакцияга дыннатканын ёзугаар алырга, колхозта тараа шөлдеринге өдек сөөртүрүн массалыг эгелээн. Бо чылын 1850 тонна өдекти органиктиг чемишчидилге кылдыр ажыглаар сорулга салдынган. Ол хүн ук ажылче 10 хире автомашина-биле кады тракторлар база үнген. Колхоз баштаар чери болгаш колхозта парторганизация өдек сөөртүлгезин январь 1-ге чедир доозар деп шиитпирлээн, ону колхозчулар деткип турар.

Оон-биле кады Чадаана хемниң ол чарыында Даштыг-Үзүк ховузунда хараган аштаар ажылдар бо хүннерде калбарган.

• • •

АРЫСКАН. **(Телефон-биле).** «ҮТКА 25 чылы» совхозтун бо салбырында 25 кижи киржикчилиг агар политика бөлгүмүнүн ээлчеглиг кичээлдери болган. Пропагандист дыннакчыларга эш Н. С. Хрущевтун СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга кылган илеткелин допчулап таныштырган.

Салбырда ажыл-иш бо хүннерде база багай эвес чоруп турар дээрзин оон эргелекчизи эш Т. Сүвүртүк бистиң редакцияга дыннаткан. Пленумнун амыдыралчы шиитпирлеринге салбырның ажыл-ишчилери сорук кирип турар. Оон чижээн салбырның тайгада ыяш белеткээр бригадазының чедиишкиннеринден көрүп болур. Ол 44 кижи составтыг ук бригада салбыр төвүнден ыракта турар болза-даа, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун материалдары-биле өйшаанда таныжып эгелээр аргалыг болганнар. Ф. Чолдак-оолга удурткан ол бригада март 1-ге чедир 2000 кубометр тудуг ыяжын болгаш 1000 кубометр одаар ыяшты белеткеп доозар хүлээлгени алган.

Техника септелгези салбырда чүгээр чоруп турар, бо хүннерге чедир 6 трактор андазының, 52 хире кожуг машиналарын белен кылдыр септээн. Январь 1-ге чедир үш тракторну ажыглалга киирер деп сорулганы септекчилер салган.

Ховуже тус черниң чемишчидилгелерин сөөртүр ажыл бо хүннерде онза идепкейжээн. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга айыттынган хемчеглерде олче база кичээнгей салганын салбырның ажыл-ишчилери эки билир. Бо хүннерге чедир 408 тонна өдекти сөөртүп чедирген, чаа чылга чедир 1000 тонна өдекти ховуга төгер деп хүлээлге алдынган.

Даг одарларын эки ажыглаар

Ниитиниң мал ажылын кыш дургузунда чемнер-биле четче хандыртынар аргажок таварылгаларда, ылангыя хар адаанда оътту казып оттаар хөй малга даг одарларын ажыглаары чугулазын хоочун малчыннар эки билир.

Колхозтарның болгаш совхозтарның хөй кезин улуг мээстерлиг даг одарларын сөөлгү үеде барык-ла каап, машина-биле көжүп чедер оруктуг шаттарны ажыглап, оларга хөй малын кыштагладып турар. Оон ужурундан хөй малдың кышкы одарлары чамдык черлерде аажок кызыыдап, а чамдык эки оттуг, ёзулуг-ла хөй кыштадып болур одарлар чыл бүрүде ажыглаттынмайн, чүм артып калып турар.

Бо талазы-биле тодаргай чижекти бистиң Чөөн-Хемчик районнун «Искра» колхозтан көргүзүп болур. «Искра» колхозтун девискээри кыжын-даа, чайын-даа мал одарларының талазы-биле чедимче чок чорукка болганчок-ла таваржып турар. Ылангыя Чадаана хемниң бажында тайгаларга улуг хар дүжер, анаа мал кыштадыр аргажок болганындан хөй малдың хөй кезин Чадаананың мурнуу сыннарының арга чарыынга кыштаглап, одар-белчиирден качыгдап, дүрген арып баксырап турар. Оон өске кышкы одар кылдыр ажыглаптар черивис чок.

Бисте байдал мындыг турбуже, бистиң кожавыс СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозта хөй малга кышкы үеде ажыглап болгу дег артыкшылдыг одарлар хөй болуп турар. Чижээ, Адар-Төштүн мурнуу болгаш артыы талаларында сыннарның хүннээрек мээстери кышкы үеде ажыглаттынмайн анаа чыдар апарганындан бээр 10 чыл четкен. Бөөдейлиг, Сөөскенниг-Адыр болгаш Килеңниг ол ынчаар 300—300 баш 5—6 кодан хойларны кыштагладып болур одарлар ажыглаттынмайн турар. Ындыг хостуг кышкы одарлар районнун өске-даа ажыл-агыйларының девискээрлеринде хөй.

Бо ажыглаттынмайн чыдар хостуг одарларны кыжын хөй мал одарладырынга тур-даа үеде база доктаамал-даа ажыглаарын практикалаары эргежок чугула.

Мооң-биле холбаштыр даг одарларының ажыктыг талаларын манаа допчузу-биле айтыр деп бодаан мен.

Хову, ылангыя даг оъдун шаанда хоочун тыва кижилер малдың изиг оъду деп адап чораан. Ол чүл дээрге хову, даг одарларында малга хоолулуг оът-сиген бар дээни ол. Херек кырында алыр болза, ылангыя даг одарларында кадар оът, агы, каңгы, янзы-бүрү чечектиг үнүштер хөй, а чамдык одарларда черлик клевер безин тургулаар. Даг одарларының дүжүдү бир гектардан 1,6—2 центнер чедип турар. Дагларда оът-сигеннин шынары эки болганы-биле денгилдези кошкак хойларны дагда кыштагже үндүре бээрге денгилдезин немеп турар. Ону хойжулар эки билир. Багай шынарлыг сиген-биле азыраарының орнунга, малды даг одарынга кадарганы дээре дижин малчыннар чугаалажы берген турар. Ол черле чөп.

Мынчангаш ажыл-агый бүрүзү хөй кыштагладып болур хире улуг-даа, бичин-даа мээстерлиг дагларны кышкы үеде хөй малдың одарлары кылдыр кезек-кезек үзүп алгаш, шын ажыглаары чугула. Улуг мээстерлиг даг одарларынга бир коданга-ла 250—300 баш, а бичин мээстерлиг одарларга бир коданга—200—250 баш хөй турар кажааларны тудары даг одарларын шын ажыглаар арганы бээр. Мындыг чижек чурумну сагыыр болза, кышкы үеде хөй мал чемнери камнаттынып алдынар болгаш мал-даа хүр кыштаар апаары чугаажок.

Мал чемнери эвээш белеткеттинген, хар кайда-даа улуг дүшкен бо кыштын байдалында даг одарларын камныг ажыглаары хөй ажылдыг колхозтарга болгаш совхозтарга улуг ажыкты бээр деп бодаар мен.

И. КОНГАР.

Чөөн-Хемчик районда «Искра» колхозтун зоотехниги.

ЧЕДИ ЧЫЛДЫҢ БЕШКИ ЧЫЛЫНГА САЛЫЫШКЫН

„Тере-Хөл“ колхозтуң ажыл-ишчилери чугаалап тур

Аңныыр бригадазы

Ине үдүн чире адар дижир кончуг адыгжы аңчылар бистиң «Тере-Хөл» колхозта болдур эвесне! Аъш-чемин, оък-чемзээн бүрүн дериттинип, аът-холун, нөпчарызын мунгулап алгаш, бо чылын колхозтуң 132 аңчызы тывышче организастыг үнген. Олар сезонда 42

Максим Дуванчапович Хуужан

муң рубльдиң аң-өлүүн киирер сорулгалыг. Баштайгы үнүүшкүн-биле безин олар 466 кишти, 8000 ажыг диинни киирген. Ол болза бүдүн сезон онаалдазының 50 хуузу болур.

Арга-дуржулгалыг, тайга-таңдыны беш салаазы ышкаш билир, мурнакчы аңчы Сонам Адамба 368 рубль түңнүг орулганы киирген. Хоочун аңчы Максим Хуужанга баштаткан дөрт кижи составтыг звено 58 кишти дужааган.

Хар-назыны улгатса-даа, эрестиг аңнап турар кыргаинарынга колхозчулар чоргаарланыр. Ооң чижээнге 4 кишти, 107 диинни өлүрген 62 харлыг Бегзи Дажыны, 100 диинни өлүрген 63 харлыг Иван Серээдирни адаарга-ла четчир.

Колхозтуң аңныыр ажылында улуг четпестер барын база айтыр херек. Бистиң аңчыларывыс хөй нуруузунда киш сүрүп, а күзен, ас, дырбактыг, кодан ышкаш аңнарны херекке албайн турары канчал-даа таарышпас. Ооң ынай какпа-биле аңнаар арганы барык уттун турар, 400 хире киш какпазы колхоз складында ажыглал чок чыдар.

Баштайгы зэлчегде аъттанган аңчылар шупту чаныш келген. Ам ийиги үнүүшкүнче олар шупту азы хөй кезин аъттаныр ужурлуг, ындыг турбуже амга чедир чүгле 30 аңчы чорутканы дыка четпес. Колхоз баштаар чери болгаш партия организациязы бо талазы-биле боттуг хемчегин алыры чугула.

Тере-Хөлде эккеп салган ондатра деп аң өзүп көвүдээн. Ону аңнаар талазы-биле ажылды база кошкак организастап турар. Сүт-бараан фермазында Степан Идам чаасказан 100 ондатраны өлүрген турда, колхозтуң аңчылары ниитизи-биле чүгле 300 ондатраны дужааган. Ол байдалды эдер дээш хемчеглерни ап турар. Ылаңгыя 15 аңчыны тускайлааш, ондатра тывары-биле 3 звенога хуваап тургускан бис.

К. ШООЖУН,
колхозтуң аңчылар бригадири.

Агитколлектив

СЭКП-ниң XXII съездизиниң болгаш Төп Комитеттиң июнь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, «Тере-Хөл» колхозта партия организациязы чоннуң ортузунга партийжи-организастыг болгаш масса-политиктиг чамдык ажылдарны чоруткан. Агитколлективтиң составында быжыглаан 54 кижиниң 85 хуузу коммунистер болгаш комсомолчулар. Парторганизацияның чанында 11 кижи составтыг лекторлар болуу база ажылдап турар.

Кунгуртуг суурнуң чурттакчы чонунга болгаш колхозтуң фермаларынга, бригадаларынга, ылаңгыя ыраккы одарларда малчыннарга бо чылын 60 ажыг лекцияны организастаан, 560 беседа болгаш номчулганы чоруткан. Мооң түннелинде колхоз күрүне мурнунга ажыл-агый талазы-биле хүлээлгелерин хуусаа бетинде чедиишкинниг күүсеткен. Школа болгаш культура албан черлериниң, ферманың болгаш бригадаларның кышка белеткели мурнуку чылдардан дээре организастаттынган.

Агитаторларның кол кичээнгейин малчыннарже, бригадаларже углаңдырып турар. Иви фермазында болгаш балык бригадазында быжыглаан эш Шоожун агитатор хүлээлгезин аксеткилдиг күүседип турарын чижекке айтып болур. Балык тудар бригада алган хүлээлгезин ажыр күүсеткен, а ини өстүрериниң планы 113 хуу чедир күүсеттине берген, ивиден күрүнеге 50 центнер эътти болгаш 31,5 центнер сүттү дужааган.

Колхозтуң экономиказында аңныыр тывыш ажылы чугула черни эзлеп турар. Тывыш бригадаларынга 12 агитаторларны быжыглаан. Оларның организакчы болгаш кижизидикчи ажылының эки түңнелдери баштайгы үнүүшкүнден-не илереп турар. Колхоз ам безин бүдүн сезон планының дең кезиин күүседипкен.

Кунгуртуг суурда организастаттынган 2 политбөлгүмде 42 кижи хаара туттунган, кежээки школа база ажылдап турар. Херээженнер чөвүлелиниң организастааны «Иениң үнү» деп хана солун суурнуң чонунуң эки үнелээшкинин алган. Ол ышкаш фермада, бригадаларда кызыл булуңнарны дериир, чоннуң ортузунга парлалга чагыдылгазын калбартыр талазы-биле парторганизацияның агитколлективи багай эвес ажылдап турар.

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирлерин боттандырбышаан, Тере-Хөлдүң ажыл-ишчилери 1964 чылда улам бедик көргүзүглерлиг болурунга бүзүрелдиг.

Ф. БЕГЗИ,
парторганизация секретары.

МАЛЧЫН-ДАА, УРАН ШЕВЕР-ДАА

Дүдүп Чамбалович Бар-Хөө чүгле «Тере-Хөл» колхозта эвес, харын Тес-Хем районда сураглыг малчыннарның бирээзи. Ооң хары ам 53. Бо аразында чеже хире аныяк малды өстүрүн бербээн дээр.

Дүдүп Чамбалович эрткен чылын тус чер уксаалыг 552 иртчигештер кадарып турган. Бо чылын оларның баш бүрүзүнден 2170 грамм дүктү кыргаан. Ол болза күрүнеге дүк белеткээр талазы-биле алган социалистиг хүлээлгезин малчынның 127 хуу күүсеткени болган.

Малчынның ындыг бедик көргүзүглүг болуп турары — ооң кызымак күш-ажылында. Чайын кодан хоюн Чыргаландының эки одарларынга семиртип чайлаар. Каргының унунда күзеглери, ылаңгыя ооң шилип алганы Белдирде кыштаа шээр малга эң таарымчалыг турлаг: соок биче, чыл бүрү хары чуга болур, одары байлак. Ооң малының күжү кыжын безин немеп турар.

Д. Ч. Бар-Хөөнүң кодаңында ам 189 хөй болгаш 311 өшкү бар, оларның деңгели ортумактан өрү. СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң материалдарын танышпышаан, чеди чылдың алдыгы чылында хөй бүрүзүнден 2 килограммдан куду эвес дүктү алырынга, төрүүр 150 өшкүзүнүң анайын бүрүн өстүрериниге малчын бүзүрелдиг ажылдап турар.

Назыны улгатса-даа, Дүдүп Чамбаловичиниң ак-сеткилдиг күш-ажылчы чоруу өскелерге үлегерлиг болуп турар. Тере-Хөлдүң чонунуң ону «кылбас-ла чүвези чок» дижири-ле шын. Эрткен чылын фермага болгаш бригадаларга ол 8 шанакты септеп кылган. Бо чылын 2 тергени, 3 шанакты септеп берген.

Үлегерлиг малчын болгаш шевер бызаңчы, тос уругларның адазы Дүдүп Чамбалович Бар-Хөөнүң амыдыралынга болгаш ажыл-херээнге моон соңгаар улам чедиишкинниг болурун күзеп каалыңар.

Дүдүп Чамбалович Бар-Хөө

Бүгү ажыл участогунда

«Тере-Хөл» көдээ ажыл-агый артелиниң бүдүрүлгелеринде херээженнер киришпейн турар ажыл участогу чок. Олар өг-бүлеге культурлуг чуртталганы улам экижидер, биче чаштарны шын кижизидер айтырыгже кичээнгейни салбышаан, мал ажылында, тудугда, аңныыр-тывыш ажылында база идепкейлиг киржип турар.

Колхозчу херээженнерниң бүдүрүлгечи идепкейин улам бедидер талазы-биле херээженнер чөвүлели чамдык ажылдарны чоруткан. Ажыл планын шаг-үениң байдалынга таарыштыр баш бурунгаар сүмележип тургускаш, ону активтиң киржилгези-биле боттандырып турар.

Кунгуртуг сес чыл школазының болгаш интернаттың өрээлдерин чугайлаарынга, өске-даа белеткел ажылынга херээженнер идепкейлиг киришкен. Төрээн суурун улам чаагайжыдарынга олар база биче эвес үлүгхууну киирип турар, ылаңгыя электри болгаш радио шөеринге 228 чагыларның оңгарын херээженнер казып белеткээн.

Төрээн колхозунуң ажыл-агыйын улам хөгжүдеринге, чоннуң культуразын бедидеринге идепкейлиг киржип турар херээженнер хөй. Маңаа саанчы Сеен Сержин, тудугжу Иргит Долгар, аныяк аңчы Кымзаарак оларны чижекке айтып болур.

Херээженнер чөвүлели бодунуң хуралын хүн бүрүнүң айтырыгларынга холбаштыр доктаамал чыылдырып турар, а ниити хуралды бо чылын ийи удаа чоруткан. Допчу, амыдыралга холбашкан лекциялар организастаарынга, номчулга, беседа чорударынга эмчи Лидия Көк-оол, башкы Кара-оол Барынмаа болгаш өскелерниң-даа идепкейлиг киржип турарын база айтыры чугула. Ол ышкаш суурда организастаан «Иениң үнү» деп хана солун кижизидилге талазы-биле үнелеттирип турар.

Чөвүлелдиң ажылында четпестер база хөй. Активке даянгаш, ол четпестерни чайладыр бис.

Р. СЕВЕН,
херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

Шолбаннарның бирээзи

Колхозтуң аныяк малчыннарының бирээзи Лоовай Кыргысович Даңаа эрткен чылын төрүүр 100 хойга онааштыр 95 хураганны өстүрбүшаан, 370 тыва хоюнуң баш бүрүзүнден 1500 грамм дүктү кыргаан. Ооң хары чаа-ла 20 чедип турар. Билиин бедидеринге, мурнакчыларның дуржулгазын шиңгээдип алырынга эш Даңаа кончуг чүткүлдүг.

Чеди чылдың бешки чылында малчынның көргүзүглери улам бедээн: төрүүр 100 хойга онааштыр 96 хураганны өстүрген, а 480 хоюнуң бирээзинден-не 1600 грамм дүктү алган. Колхозтуң мал ажылында шолбаннарның бирээзи — Лоовай Кыргысович Даңааның көргүзүглери келир чылын оон-даа бедик болуру бүзүрелдиг.

Аныяк малчын чайгы семиртилгени эки организастап, Тарыстын Хөнделен, Кужур, Онгурлуг одарларын чөп ажыглааны-биле, ооң кодан хою шупту ортумактан өрү деңгелдиг. Алдыы-Балыктыгның Урзулда ооң амгы кыштаа эки септеттинген, одары-даа эки.

Ниитиниң малын өстүрери, ооң продуктулуун улам бедидери дээш чарышка кирбишаан, Л. К. Даңаа келир чылын төрүүр хоюнуң хураганын бүрүн доруктуруп өстүрер, а хөй бүрүзүнден 1700 грамм дүктү кыргыдар хүлээлгени алган.

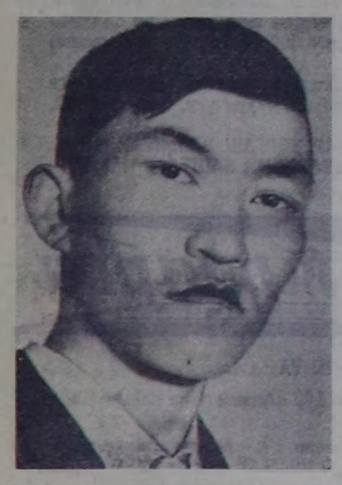

Л. К. Даңаа

ҮШ СӨС

ИВИ. Бо чылын бүдүрүлге планынга удур ивиниң баш саны 13 хуу өзүлделиг болган, ам херек кырында 1160 ажып турар. Төрүүр 304 ивилерден 242 анай алыр тургаш, 47 анайны ажыр доруктуруп өстүрген.

Ивиниң сүдү 10 хуу үскүр болурун айытпышаан, колхозтуң ол ажылда коллективи бо чылын күрүнеге 31,5 центнер сүттү болгаш 50 центнер иви эъдин сатканын демдеглээри чөптүг. Иви ажылында Сарыг-оол Буярай, Александр Хүрбе, Зина Чараш ышкаш мурнакчылар хөй.

ЧЫЛГЫ. Колхозтуң чылгызы чыл бүрү өзүлделиг, ам ооң бажы 815 четкен. Семен Магбын биле Кыргыс Санчы оларның кадалында 380 баш чылгы бар. Төрүүр 100 беге онааштыр олар 76 кулуннуң өрнунга 88 башты доруктуруп өстүрген.

Чылгы фермазының коллективи бо чылын күрүнеге 210 центнер эътти болгаш 15 центнер бе сүдүн киирген.

БАЛЫК. Тере-Хөлдүң балыы кончуг байлак. Бо чылын 120 центнер балык тудар тургаш, алды кижи составтыг звено 151,5 центнерни белеткээн. Бо талазы-биле мергежилдиг Севен Күнчүн, Павел Кенден ышкаш балыкчылар хөй.

ЧОН МАКТАП ТУРАР

Доржу Мурадов беш чыл мурнунда Кунгуртуг суурда аъш-чем бараанларының магазинин эргелекчилеп кирген баштайгы айларында-ла, ооң ак-сеткилдиг, ажылынга кызымак, чонга ээлдек байдалын улус мактап чугаалажы берген. Магазинниң арыг-шевери, бараанның чурумчыскаалдыг салдынганы чонга көскү апарган.

Эки ажыл-ишчини чон деткиир, аңаа дузалаар, ол боду чондан өөренир. Ооң чижээн Доржунуң ажылхерээнден көрүп болур. Бараан саарылгазының планын эш Доржу ай бүрүде ажыр күүседип келген.

Доржу Мурадов суурнуң үлетпүр бараанар магазининде эргелекчилеп кирге-ле элээн үр апарган. Кижилерге таарымчалыг бүгү-ле байдалдарны ол тургузуп турар.

Эш Доржу бо чылдың үшкү кварталында 38 муң рубль түңнүг бараанны садар тургаш, 40 муң рубль кылдыр күүсеткен. Октябрь болгаш ноябрь айларның планын ажыр күүсеткен, ам декабрьда база-ла багай эвес көргүзүглерлиг.

Мурадовтуң дугайында Кунгуртугнуң чону: санап турда, Доржу часпас, садып алырда чон саадавас — деп, чечен мерген үнелиг сөстерни чугаалап турар.

С. СЕДИП,
колхоз баштаар чериниң кежигүнү.

Олардан үлегер ап болур

СЭКП Төп Комитединиң июнь Пленумунуң шиитпирин боттандырбышаан, колхозта партия организациязы чоннуң ортузунга партийжи-организастыг болгаш культура-массалыг ажылды улам экижиткен. Кунгуртугда культура бажыңының чанында бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң ажылын маңаа чижек кылдыр айтып болур.

Субботада азы воскресеньеде клубка солун кежээлер болу берген турар. Декабрьның чедиде, херээженнер чөвүлелиниң организастааны кежээге хөй кижи чыылган. Коммунистиг кижизидилгеге ада-иениң ролюнуң дугайында башкы Кара-оол Барынмааның допчу лекциязының соонда солун концерт улаштыр эгелей берген.

Чечен чугаалар, шүлүк номчулгалары, чараш танцылар көрүкчүлерниң сонуургалын улам хайныктырып турган. Бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң көргүзүглеринге Кунгуртуг сес чыл школазының өөреникчилери база киришкен. Ажыл-ишке үлегерлиг кижилерни алган мактаан база чалгааларны болгаш арагачыларны кочулап шүгүмчүлээн үзүндүлер, ыраажыларның аялгалары улажып турган.

Чоннуң шак ындыг дыштанылга кежээлери фермаларга, бригадаларга база бөлгүлап турар. Культура бажыңының чанында бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң ойнакчылары декабрь ондан эгелээш, малчыннарны эргиир дээш чорупкан. Олар Сарыг-Хөл сүт-бараан фермазындан эгелээш, Каргының Сарзын, Богур, Узун-Чыл болгаш өске-даа черлеринге баарлар.

Культура бажыңының директору Сенги Болатка удурткан ол агиткультбригаданың составында 10 кижи киржип турар. Оларның аразында мал эмчизи ыраажы Идам Лида, ясли-сад ажылдакчызы шүлүкчү Сок Мая, хылдыг хөгжүмчү бызаңчы Дүдүп Михаил, танцычылар Мая, Лида, Сергей болгаш өскелер-даа бар.

Бригадада лектор А. Магбынны, киномеханик С. Серээдирни база быжыглаан. Олар көдээ ажыл-агыйга хамаарышкан чаа кино-журналдарын, «Орус хуулгаазын» деп киноиуң I болгаш II кезектерин улаштыр көргүзүп чоруур.

Агиткультбригада чүгле концерт, кино көргүзери-биле кызыгаарлаттынмас. Олар мал чеминиң курлавырын көвүдедиринге, кажаалар чылыглаарынга болгаш малчыннарның өске-даа ажылдарынга боттуг дузаны база чедирип турар. Чораан черлеринге агитлистокту база үндүрерлер.

Каргының малчыннарын эргип доозупкаш, шак ындыг солун концерттерни олар Балыктыгның малчыннарынга база бараалгадырлар. Тере-Хөлдүң аныяктарының үлегерин чер болганга калбартыры күзепчиг.

В. БАИР.

КОМСОМОЛЧУ ЗВЕНО

Сарыг-Хөл төп сүт-бараан фермазының коллективи кышка белеткелди мурнуку чылдардан дээре организастаан. Кажааларының септелгезин чогуур өйүнде дооскан, 500 центнер сиген курлавырын белеткээн.

Коллектив бо чылын сүт бүдүрерин болгаш ону күрүнеге белеткээр онаалданы чедиишкинниг күүсеткен. Ол ышкаш тудуг ажылының талазы-биле көргүзүглери база багай эвес болган. Чижээ, ферманың чайлаанда чунар бажыңны, кызыл булуңну, тарылга пунктузун туткан, Узун-Хөлде 150 инекке, 100 бызаага кажааны ажыглалда киирген.

СЭКП обкомунуң V пленумунун доктаалын боттандырбышаан, 5 чуртталга бажыңын крышалаан, 7 бажыңнарга кладовканы кылган, 5 бажыңга печканы салган, арткан 6 бажыңның печказын чөокку үеде кылып доозар. Келир чылын шупту чуртталга бажыңнарын штукатуралаарын планнап турар.

Тудуг материалдары болгаш мал чеми сөөртүрүнге Сергей Идамга удурткан 4 кижи составтыг комсомолчу аныяктар звенозунуң эки ажылын демдеглээри чөптүг. Звенода шанактыг 10 аътарны быжыглаан, олар фермада бүгү-ле сөөртүлге ажылын чедиишкинниг боттандырып турар.

И. АРТЫНА,
ферма эргелекчизи.

Ажылдавышаан өөренип турар

Даштындан көөрге, бичежек-даа бол, Елизавета Байырны эрес, ажыл-ишке чүткүлдүг кижи-дир деп кым-даа эскерип каар. «Тере-Хөл» колхозта ясли-садтың кижизидикчилериниң бирээзи комсомолчу Лиза Кунгуртугнуң кежээки школазын бо чылын чедиишкинниг доозуп, бышкан билигниң аттестадын алыр.

Ясли-садта колхозчуларның 45 (дүн-хүнде улаштыр ажылдаар ясли-де 20) уругларын кижизидип турар, оларның хөй нуруузу ыраккы одарларда малчыннарның уруглары. Биче чаштарны шын ажаар, культурлуг чаңчылга өстүрер чорук ындыг-ла белен эвес. Харысалгалыг ол чугула ажылга кижи-ле болганы таарышпас дээрзи билдингир.

Елизавета Байыр чажындан тура ажыл-ишке чүткүлдүг, чүвеге өөренинчел уруг чораан, ам ооң эки бүдүш шынарлары хөй-ниитиниң ажылында улам-на тодазы-биле илереп турар. Бичиң уругларга ооң үнелиг чаннарын, оларны шын кижизидеринге тывынгыр-сагынгырын коллектив мактап турар.

Ясли-садтың ишти арыг, чылыг, чырык, ооң девискээри шевергин, ада-не-биле харылзаа эки. Бо ажылхеректе комсомолчу Лизаның үлүгхуузу барын демдеглээри чөптүг. Аныяктар даандырган хүлээлгени чедиишкинниг күүседип шыдаар.

Ч. ТЮЛЮШ,
Шынаа көдээ Советтиң депутады.

Эъди эки, сүдү үскүр

Каргыда сарлык фермазының коллективи чеди чылдың бешки чылында багай эвес көргүзүглүг болуп турар. Фермада ниитизи-биле 1500 мал бар, ооң хөй нуруузу эъткир угланыышкынныг, оларны дөрт кодан кылдыр одарладып турар.

Сарлыктың сүдү эвээш-даа бол, инектиинден ийи катап үскүр, а саалда сезону чүгле алды айларда (чайын) болур. Бисте эът-сүт угланыышкынныг сарлык 400 баш. Бо чылын сүт бүдүрериниң онаалдазын болгаш ону күрүнеге белеткээр социалистиг хүлээлгезин бистиң малчыннарывыс ажыр күүсеткен. Херек кырында 380 центнер сүттү саткан, инек бүрүзүнден ортумаа-биле 375 кг сүт сагдынган. Самбыла Мария, Күнчүн Ханды, Самбыла Севил ышкаш чамдык саанчылар боттарынга быжыглаан 15 сарлыктарның бирээзинден-не 580—612 кг сүттү сагган.

Күрүнеге эът белеткээр план база ажыр күүсеттинген. Семиртилгени эки организастааны-биле бистиң киирген 1300 ажыг центнер эъдивистиң шынары бедик болган. Келир чылдың баштайгы чартыында садары-биле 300 ажыг шарыжыктарны тускай семиртилгеде үскен. Каргының Бел-Өдекте болгаш Бугалыкта ол ийи кодан сарлыктарны Сагды Бар-Хөө биле Иван Хонай олар эки одарладып турар.

Чамдык чедиишкиннер-биле кады бистиң ажылывыста четпестерни база айтыр херек. Бо чылын мал чеми белеткээр план ыракта чедир күүсеттинмээн. Ч. Сенги, А. Сагачы, С. Чимбии ышкаш саанчыларның көргүзүү чавыс болган. Ол ышкаш фермада кызыл булуң дериттинмээн, чамдык чуртталга бажыңнары септеттинмээн.

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирин боттандырбышаан, бистиң коллектив малын менди болгаш хүр кыштагладырынга бүзүрелдиг ажылдап турар.

К. СУРУНГУР,
ферма эргелекчизи.

Сарлыкты ажаап өстүрериниң аргазы өске малдан онзагай: чайын сериин тайгаларга, а кыжын хаялыг дагларга одарладыр. Валерий Кыргысович Дуулай сарлык кадарчызында ам чеди чыл болган.

Малчын бо чылын 153 бызааларны алган, а келир чылын төрүттүнер бызааларын бүрүн өстүрүп алырынга бүзүрелдиг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: В. К. Дуулай, кодан сарлыктарын одарладып чорууру.

Фотолары С. ФЕОКТИСТОВТУУ.

Кол «хөлге» болган

Шагдан бээр-ле иви-чары мунуп, аргыжылга бергезинден качыгдап чораан Тере-Хөлдүң чону Совет эргечагырганың чылдарында чер ыраа деп чүвени билбес болган. Колхозчу араттарның ажыл амыдыралында агаар транспорту ам, шаанда улустүн чугаалажыры дег, хөлге болу берген (хөлге болурда кол хөлге!).

Чыл бүрүде Кунгуртуг аэропортунга кээп, «Тере-Хөл» колхозтуң болгаш сельпонуң чүк сөөртүлгезин, чоннуң аргыжылгазын хандырып турар самолёттарның саны көвүдеп турар. Бо чылын чымчак олуттуг ЛИ-2 самолёт Кунгуртуг—Кызыл аразынга болганчок-ла ужар апарган.

Кунгуртуг аэропортунда ажыл-иш амгы үеде изиг-түлүк. Аңчыларга продуктуларны, оък-чемзекти болгаш идик-хепти сөөртүп эккээрин уламчылавышаан. Суурнуң электри станциязынга кывар чүүл сөөртүлгези база херек. Бо кыжын суурнуң электри болгаш радио четкизин эде дерээни-биле холбаштыр кывар чүүл онза негеттинип турар.

Кунгуртугдан Кызылче база дыка хөй чүк шуужуп турар. Ол база колдуунда-ла коң эът болгаш өлүк. Сөөлгү хүннерде безин барык самолёт чүгү эътти Кызылче чорутканы.

Кызыл аэропортунуң ужудукчулары агаар-бойдустуң берге байдалдары турзажок, чоннуң негелдезин кызымаккай хандырып турар. Олар боттарының ужудукчу мергежилин бедитпишаан, Кызыл—Кунгуртуг аразының оруун улам эки шиңгээдип ап турарлар.

Маңаа санитар ужар-чүүлүнүң эки ажылын онзалап демдеглезе чогуур. Октябрь айда Сарыг-Хөл сүт-бараан фермазынга 15 харлыг оол аңнаарынга белеткенип оргаш, билбейн иштинче оък чазылдырыпкан. Аңаа доп-дораан дуза көргүзер дээш, санитар ужар-чүүлү чагыткан бис. Агаар байдалы таарымча чок, хүн кежээликтей берген болзажок, санитар самолёду ужуп келген болгаш өолдуң амы-тыны камгалаттынган. Ноябрь эгезинде, Балыктыг бажынга аарый берген аңчыны вертолёт-биле барып алгаш, Кунгуртуг эмнелгезинге база эккеп чыттырган бис.

Хамааты ужар-чүүлдүң мурнунда улуг ажыл-агыйжы сорулгалар салдынган. Оларны күүседиринге болдунар-ла үлүүн киириштирер дээш Кунгуртуг аэропортунуң коллективи бүгү күжүн салып турар.

Л. ХОЛЬШИН,
Кунгуртуг аэропортунуң начальниги.

КОЛХОЗ бо чылын күрүнеге эът садарының планын хуусаа бетинде 100 хуу, сүттү — 101 хуу, дүктү—103 хуу күүсеткен.

БҮГҮ ОРУЛГАНЫҢ 75 хуузу мал ажылындан кирип турар, а эрткен чылдыындан мал ажылының орулгазы 15 хуу өскен.

НИИТИНИҢ МАЛЫ чыл бүрү өзүлделиг, ылаңгыя иви өстүрериниң бүдүрүлге планын 113 хуу, чылгыны 100,4 хуу күүсеткен.

ӨЛҮК-ТЫВЫШ талазы-биле: балык тударының онаалдазын 125 хуу күүсеткен, баштайгы үнүүшкүнде безин аңчылар 466 кишти, 8 муң ажыг диинни киирген.

ССРЭ-ниң өндүр улуг тайбың программазы

СЭКП ТК-ның Пленумунуң түңнелдерин даштыкыда канчаар көрүп турары

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң түңнелдери делегейниң хөй-пиитизиниң кичээнгейиниң төвүнде туруп үргүлчүлевишаан. Экономиканың база бир эң депшилгелиг алыры — химияны хөгжүдериниң өндүр улуг программазын СЭКП ТК-ның Пленуму Совет чуртка ажылдап берген дээрзин даштыкы парлалга чүүлдеринге, тайылбырларынга болгаш дыңнадыгларынга демдеглеп турар.

ПРАГА. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы бүгү совет улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң өндүр улуг программазын бирги планга тургускан дээрзин чехословак солуннар, радио болгаш телевидение демдеглеп турар. СЭКП ТК-ның Пленуму болгаш ооң шиитпирлери Совет Эвилелинге техниктиг политиканы хөй чылдарда баш бурунгаар тодараткан. Ол дээрге, улустуң чаагай чоруун улам ыңай бедидеринге ленинчи партияның чайгылыш чок угланыышкыны-дыр.

Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалының допчулалын парлавышаан, «Руде право» солун «Коммунизмиң тургузуушкунунга химия бирги чергенин ужур-дузалыг» деп эгени бижээн. Совет Эвилелинге химия индустриязын улам ыңай көдүрерин партияның болгаш ниити күрүнениң чугула сорулгазы кылдыр тодараткан деп, ол солун демдеглээн.

СОФИЯ. Болгарияның «Работническо дело», «Народна младеж» солуннары СЭКП ТК-ның Пленумунуң ажылының түңнелдеринге хамаарышкан чүүлдерин, материалдарны болгаш даштыкыда ону канчаар көрүп турарының дугайында чүүлдерин «Тайбың болгаш чаагай чорук дээш», «Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын — кара чаңгыс шын орук», «Химия аажок улуг арганарны илередип турар» деп эгелер-биле парлап үндүрген.

Чоокку чеди чылдарда совет химия үлетпүрү делегейде чаңгыс-даа чурттуң билбезин ындыг темпилер-биле хөгжүүр дээрзин «Работническо дело» солун демдеглээн.

СЭКП-ниң Программазында салдынган коммунизмиң материал-техниктиг баазазын тургузарының улуг сорулгаларын СЭКП болгаш Совет чазак кайы хире чүткүлдүг шиитпирлеп турарын СЭКП ТК-ның Пленуму көргүскен дээрзин солун демдеглээн.

Совет улустуң, бүгү социалистиг системаның улустарының тайбыңга ынакшылдыының чаа чайыннанчак бадыткалын депшилгелиг кижи төрелгеген улуг химияның планнарында көрүп турар деп, «Народна младеж» солун демдеглээн. Болгар улус улуг химияның чеднишкиннери делегейниң социалистиг системазын быжыглаарының ниити херээнге аажок улуг салыышкын болур деп санавышаан. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлерин чүүлдүгзүнүүшкүн-биле уткаан дээрзин солун үргүлчүлеп бижээн.

ВАРШАВА. Польшаның парлалгазы СЭКП ТК-ның Пленумунуң доктаалының делгереңгей допчулалын «Химия үлетпүрүн хөгжүдериниң программазын күүседири — партия биле күрүнениң чугула сорулгазы», «Совет химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдериниң программазы», «Партияның болгаш улустуң күштерин — химия үлетпүрүн хөгжүдериниче» деп эгелер-биле көскү черлеринге парлап үндүрген.

БЕЛГРАД. Химия болза улус ажыл-агыйы болгаш ооң депшилгезин-биле, улустуң амыдыраал деңнелиг-биле эң сырый холбашкан, Совет Эвилелинге химия үлетпүрүн хөгжүдер дугайында СЭКП ТК-ның Пленумунуң айыткан программазын ооң-биле база холбаштыр көөр болза чогуур деп, «Борба» солун бижээн.

Совет чазактың болгаш СЭКП ТК-ның Совет Эвилелиниң чонунуң чаагай чоруунуң дугайында, камгалал дугайында сагыш салыышкыны чүгле коммунизмиң материал-техниктиг баазазын тургузар дугайында сагыш салыышкыны илергейлеп турар эвес, харын база коммунизмин ленинчи билиринге төөгүлүг салыышкын болур деп, солун демдеглээн. Ол чорук чүгле коммунистиг шимчээшкинге эвес, харын база бүгү делегейге онза улуг сонуургалдыг болуп турар дээрзин «Борба» солун үргүлчүлеп бижээн.

ДЕЛИ. СЭКП ТК-ның Пленуму химия үлетпүрүн хөгжүдериниң өндүр чаагай программазын хүлээп алганының дугайын Индияның төп солуннары көскү черлеринге парлагылаан. Парлалга Пленумга Н. С. Хрущевтуң түңнел чугаазындан допчулалдарны бижип, чепсектиг күштерниң саныи болгаш камгалалга чарыгдалдарны кызырар дугайында айтырыгны Совет чазактың көөр бодап турарын демдеглеп турарлар.

Боо-чепсек-биле көөргеттинмес болгаш от-биле ойнап болбас деп Н. С. Хрущевтуң агрессорларга сагындырыын, «бир эвес АКШ-тың агрессчи милитарисчи бөлүктери Кубаже халдап келзе, Куба камгалал чок артпас» деп ооң сөстерин солуннар демдеглеп турар.

ЛОНДОН. «Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарын күзеп турар бүгү кижилерге чүүлдүгзүнүүшкүнүң сагыш-сеткилин хайныктырар дыңнадыглар Москвадан кээп турар» деп «Дейли экспресс» солун бижээн. СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң түңнел хуралынга Н. С. Хрущевтуң чугаазынга хамаарыштыр редакция чүүлүн ол солун бижээн. СЭКП ТК-ның Пленумунуң түңнелдерин англи хөй-ниити кандыг сагыш-сеткил-биле уткааны солун бо таварылгада илередипкен.

Шериг чарыгдалдарын кызырар дугайында айтырыгга Совет Эвилелиниң премьерининң үлегер-чижээн эдерер деп англи премьер-министрин «Дейли уоркер» солун редакция чүүлүнге кыйгырып турар. Англия шериг чарыгдалдарын кызырар болгаш бодунуң шериглерин Малайзиядан, Аденден болгаш делегейниң өске-даа районнарындан чайладып үндүрер ужурлуг дээрзин солун айыткан.

ТОКИО. «Иомиури» деп буржуаз солуннуң редакция чүүлүнге бижээни болза: «Дайын белеткелинге эвес, а тайбың сорулгага Барыын тала-биле чаржырын Совет Эвилели күзеп турар дугайында Хрущевтуң медеглелин Барыын тала шуут хүлээп алыр ужурлуг». Совет чазак тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның политиказын моон соңгаар-даа чорудар бодап турар дугайында Н. С. Хрущевтуң СЭКП ТК-ның Пленумунга чугаалаан чүүлдери, а ол ышкаш 1964 чылда шериг чарыгдалдарын кызырары онза чугула ужур-дузалыг дээрзин солун демдеглээн. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның политиказы ам безин эки талалыг элээн хөй түңнелдерин берген, ол түңнелдериң бирээзи болза, агаарга, космоска болгаш суг адаанга ядролуг шенелделерин хоруур дугайында керээни чарганы болур дээрзин солун айыткан.

Делегейниң маргылдаалыг айтырыгларын, ылаңгыя Германияны каттыштырар дугайында айтырыгны шиитпирлээринге таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш саналдавышаан, солуннун демдеглээни болза, Барыын тала делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар талазы-биле хемчеглерин идепкейлиг чугаалажып көөр болгаш ол чугаалажып көрүүшкүнге үндезилээш тодаргай саналдарны белеткээр ужурлуг.

(СЭТА).

ИДЕГЕЛ

Ажыл хүнү турган чүве. Ынчалза-даа хоорайның чөөн талазында «Восток» кинотеатр чоогунда парихмахерскаяның хөлдүү аажок болган. «Сөөлү кым ирги?» деп айтырарымга бир ашак кижи «мен, мен ийин» деп харыылады. Үр-ле чүлүттүнмээнинден чаактарын карартып турар апарган салын суйбааш, халбанныг бөргүн калчанзымаар бажынга кеде каапкаш, ашак үнер дей берди. «Кымның сөөлүнде силер?» деп оон айтырдым. «Мээң мурнумда бо оол чүве, мен үнгеш келийн» дээш чунар-демир дуглап каан көжеге чанында турган школачы формалыг оолчугашче айтып кагды. Оол ёзулуу сүргей ашактын сөстерин бадыткап, бажын соганнады-дыр.

Чаңгыс мастер ажылдап турар, үрле манап келдивис. Школачының эзлчээ таптыг-ла чедип келгенде, мээң мурнумда ашак бо кире дүжүп келди.

— Ана, бүдүү билир чүве дег-дир силер аа, ирем—деп, оол тонун азып кааш, креслога олуруп чыда шоваазы кончуг чугаалай-дыр.

— Бо хире эзлчег чүү хире чеде бээрин билир-ле болгай мен — дээш ашак чырыын чыртайтып, мактанып каан.

— Канчаар таарарыл?—деп, баш таарыкчызы оолдуң чиңгежек мойнунче ак пос ужун сыксып тура айтырды.

— Чүрбээштиг кылдыр угбай. Мен канчаар адаарын орта билбес кижи-дир мен—дээш, оол кара карактары-биле буруузунган хевирлиг, хая көрүп-чугаалаан.

Мастер ооң бажының дүгүнге саадавады-даа.

— Хей-ле улуг эзлчег манап турган-дыр сен, беш минута-даа четпедиң көрем—деп, ашак чугаалааш, ооң орнун солуй олурупту.

— Үжен көпеек—деп, мастер өөренген чаны-биле чугаалааш, ашактын чанында барды. Оол стол чанында туруп алган, үжеттинип-ле тур. Арны-бажы орт дег кызып, хаваанда мызыргын дерлер көстүп келгиже үжеттингеш, форма хөйленинин карманнарын аңдара тыртардаа: чүвенин ужуру билдинип бар чыдыр — көпеен далашкаш уттупкан хире.

— Көпеем... көпеем канчап уттупкан кижи боор мен, күжүр угбакым!—деп, оол чугааланмышаан, кээргенчин кончуг үжеттинип-ле тур оң. Мастер-даа, ашак-даа оолче багайы кончуг көре-дирлер.

— Идегел чок эштер-ле болгай силер, силерни кижи билбес эвес! Кажарлап турарын ол-дур ийин, өңнүкчүгеш!—дээш, калчан баштыг ашак, кыжыраан хевирлиг, чырыын чыртайтып кагды.

— Бээр кел-ле чыткан сорулгазы ол кижи, канчап уттуптар чүвел!—дээш, мастер база-ла оолдуң кырында барган. Кижимни көөрүмге хомудап, бодунга кылыктанганындан артында-ла төгерик кара карактарынын өгунда шалын суу дег чаштар кыланайнып келди.

— Мен ам дораан эккээйн, бажыным ырак-даа болза, маннаптайн—деп, оол ыгламзырап чугаалайдыр.

— Чок, чок! Дораан тып!—деп мастер негээн.

— Адырам, ындыг таварылга черле турар чүве эвеспе моонар! Кызыл аастыг кижи «Эккээйн» деп чугаалап тур ышкажыл—деп, дооразындан болчуп үндүм.—Ындыг болза, оолдуң көпеен мен төлеп каайн, эштер!

— Чок, акый! Силерни мен оон кайын тывар мен... Чүгле менээ идегевес хире... оозу-ла кончуг-дур!—деп, оол мени үзе кирди. Мастер херээжен, оолдуң талалакчызы бар апаарга ынчаары ол ийикпе, ашактын салын чүлүп кириптериниң мурнуу чарыында оолче көрүнгеш:

— Ындыг-дыр че! Эккел, барын! Мегеледиң халак—дей-дир. Оол чиик улуг тына каавыткаш, үне-ле маннады. Орта турганнарның аразынга янзы-бүрү-ле чугаалар эгелээн: чамдыктары оолга идегээр, ону кээргээр-даа, «Каяа келирил ол?» дижирлер-даа бар болган. Мен-не иштимде анаа шуут-ла бүзүрен олур мен. Ынчап олурумда мээң эзлчээм чеде берди. Олурупкаш бажым таартып эгеледим. «Оол келгижеге манаар-дыр» деп иштимде шиитпирледим. Ынча дидинме дээнзиг, ажик халырт дизе-ле, күжүрүм мурнумда көрүнчүктө бо көстүп келди.

— Күжүр угбакым, көпеектерим тонум карманынга чору ышкажыл! Бо-дур! Ап көрүнер!—деп, дегийт-ле чугаалай-дыр.

— Ол-ла болгай—деп мастер ужуру билдинмес харыылааш, оолга талон суна-дыр. Оол дегийт-ле байырлашкаш, үне чүгүрдү. «Оон адын оода айтырып алыр чүвемин» деп хомудап чыдып калдым.

— «Кижи болуру — чажындан» деп чүве ол-дур! Ол чаш төл, улуг кижилер-биле бир дөмей ону хүндүлээрин, анаа идегээрин күзээн-дир. Силер ооң сеткилин хей-ле хомудаттынар—деп, бир-ле кижи ийимде чугаалай-дыр.

А мен «демги калчан баштыг ашак олурда келири кай» деп иштимде хомудап кагдым.

Школачы дээрге, кижиге бүзүревес чоруктун ора-сомазы-даа чок болу берген турар чаагай келир үенин — коммунизм хүнүнүн салгакчызы-дыр. Анаа идегевейн, кымга идегээрил!

О. НАМЧЫЛАК.

Иениң өөрүшкүзү

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Арыг-Үзүү фермазында ажылдап турар мен. Чоокта чаа ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чарлыын ёзугаар, он уругну төрээш, кижизиткени дээш, меңээ Маадыр-ие деп хүндүлүг атты тывыскан. Шаанда феодалдыг Тывага иени мактап, өрү көдүрер хамаан чок, оон ёзулуг адын безин адавайн чораанын эки билир болгай бис.

Амгы үеде мен ышкаш хөй-хөй совет иелер колхозтарда, совхозтарда, бүдүрүлгелерде, албан черлеринде чеднишкинниг ажылдап, уругдарынын кижизидип турары өөрүнчүг. Мен ол мурнакчы иелерден чыдып калбас дээш, совхозумнуң ажылагыйынга шыдаар шаам-биле киржип, кызымак ажылдап тур мен.

Уругларымның чамдыызы школада эки өөренип турарлар. Оларны бажынга канчаар кижизидериниң дугайында башкылардан хүн бүрү ажыктыг сүмени ап тур мен. Ие дээш бо хире сагыш салып турда, мен моон соңгаар-даа уругларымның өөредилге, кижизидилгези дээш ооңдаа артык ажылдап тургаш, оларны төлептиг кижилер кылдыр кижизидер мен.

К. КЫРГЫС.

Хаактап чорлар. Фото С. Феоктистовтуу.

Школа библиотекаларының көрүлдези

РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозу 1963 чылда школалар библиотекаларының көрүлдезин организастап турар. Ооң сорулгазы — школалар библиотекаларының ажылын экижидер болгаш оларның ажылының дуржулгазын илередип нептередири база мурнакчы библиотека ажылдакчыларын илередири болур. Көрүлдени 1964 чылдың январь 1-ге чедир эрттирер. Көрүлдеге бүгү школаларның, школа-интернаттарның, уруглар бажыңнарының, пионерлер бажыңнарының библиотекалары киржир.

Көрүлде үезинде библиотекаларның ном курлавырларын, өөредилге, номчулга номнарының картотекалары болгаш катологтарын алфавит ёзугаар чурумчутканын, школа библиотекаларының бүгү номчукчуларының сан-даңзызын, өөреникчилериң класстан дашкаар номчулгазын организастаанын хынаар. Чогаал номчулгазын, школаның радио дамчыдылгазын, хана солуннарны, номнар делгелгелерин база көөр. Пионер болгаш комсомол организацияларының ажылынга, төрелдер ортузунга уруглар номчулгазын пропагандалааны, пионерлериң активинге методтуг дузаны, отрядтар вожатыйлары-биле доктаамал семинарларны болгаш өске-даа массалыг ажылдарны библиотека канчаар чорудун турарын, чогаалчылар, парлалга ажылдакчылары-биле ужуражыышкыннарны, диспуттарны, номчукчулар конференцияларын эрттиргенин көөр.

Көрүлдени эрттирери-биле районолар, хооронолар чанында болгаш школалар бүрүзүнде комиссияларны тургускулаан. Комиссияларның составынга улус өөредилге килдистериниң, башкылар билин бедидер институттуң, культура килдистериниң, партия болгаш профэвилел организацияларының, школа библиотекаларының, комсомол комитеттериниң төлээлери, башкылар болгаш төрелдер киргилээн.

Комиссиялар көрүлдени удуртпушаан, библиотекаларның ажылы-биле таныжар, оларның ажылын экижидеринче угланган тодаргай хемчеглерин алыр. Школаларның, школа-интернаттарның, пионерлер бажыңнарының, уруглар бажыңнарының библиотекаларының эң эки ажылдыг эргелекчилерин, ажылдакчыларын илередир.

Көрүлдениң негелделеринге долу дүгжүп турар библиотекаларның ажылының дугайында бүгү материалдарны Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунда көрүлдениң Төп комиссиязынче чорудар. Ооң соонда эң эки болган библиотекаларның ажылының дугайында материалдарны РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң чанында Төп комиссияже чорудар.

Көрүлде үезинде шылгараан эң эки ажылдыг библиотекаларны 2500 рубльдиң номнары-биле шаңнаар. Эң эки библиотека эргелекчилеринге, библиотека ажылынга киржип турар башкыларга болгаш пионер вожатыйларынга, школа удуртукчуларынга «Улус чырыдыышкынының шылгаракчызы» деп хөрек демдээн болгаш РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң база РСФСР-ниң улус чырыдыышкынының дээди школа болгаш эртем ажылының албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилелиниң, республиканың профэвилел комитединиң Хүндүлел бижиктерин тыпсыр.

Ынчангаш көрүлдени бедик деңнелге эрттирери-биле библиотекаларны бүгү талалыг белеткээр болгаш ооң ажылын экижидер хемчеглерин бүгү черлерге чорудары чугула.

Организастыг эрткен

Хаак талазы-биле хоорайның бирги чери дээш маргылдаа эрткен воскресеньеде Улуг-Хемнин оң талакы чарыынга болган.

Хаак маргылдаазынга спорт ниитилелдериниң болгаш күш-культура коллективтериниң командалары киришкен. Баштайгы бөлүкке херээженнер 5 км, оолдар 10 километрге, а ийиги бөлүкке херээженнер 3 км, оолдар 5 км маңнаан.

Чазаглыг хаак оруунга баштайгы маргылдаа-даа болза, оон эрткениниң шынарын мактавас арга чок. Борта күш-культура коллективтериниң болгаш спорт ниитилелдериниң хаакчылары кышкы спорт сезонунга багай эвес белеткелдиин көргүскен. Ылангыя бо маргылдаага 24 кижи хаактын I—II—III разрядтарынын нормазын күүседип, эки түңнелди көргүскеннер.

Оолдарның 10 км дистанциязынга «Буревестник» ниитилелдип төлээзи Ю. Зырянов 36 минута 30 секундада маңнап, а динамочулар Сосков биле Кыргыс олар 37—37 минута 37 секундаларда маңнааш, бирги үш черни дараалаштыр үлешкеннер.

Кызылдың № 3 профессионал-техниктиг училищезиниң курсантызы Сат Очур оолдарның 5 километр чарыжынга 22 минута 14 секундада маңнааш, бирги черни бүзүрелдиибиле чаалап алган.

Херээженнерниң 5 километр дистанциязынга буревестникчи бирги разрядчы Галя Скурихина, а 3 километрге Тамара Смирнова олар тиилээннер. Херээженнерниң талазындан бо маргылдаага чаңгыс-даа кижи разряд нормазын күүсетпээни хомуданчыг.

Ынчангаш күш-культура коллективтериниң талазындан ниити команда аайы-биле бирги черни Кызылдың профессионал-техниктиг училищезин, ийиги черни көдээ ажыл-агый техникуму, үшкү черни Кызылдың № 9 школа эзлээн. Спорт ниитилелдериндеи бирги черни «Динамо» командазының төлээлекчилери чаалап алган.

Бирги черни эзлээн Кызылдың профессионал-техниктиг училищезиниң командазын болгаш команданын киржикчилерин спорт ниитилелдериниң болгаш организацияларының республика чөвүлелинин мактал бижиктери-биле шаңнаан.

А. КУМАЯК.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУН байдалы

Бөгүн республикага болгаш Кызылга булуттагылап каап турар хүн болур. Хат өй тавында болгаш ол бо чүк улганыышкынныг болур. Агаарның температуразы республикага—22—27, а Кызылга—23—25 градус соок болур.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Даштыкыдан дамчыдып турар...

☆ Финляндияның премьер-министри А. Карьялайнен президент У. К. Кекконенге барып чораан болгаш чазактың эрге-хүлээлгезинден дүшкениниң дугайында медеглелди аңаа тутсуп берген. Каттышкан чазакта кирип турар аграр эвилелиниң төлээлекчилери биле өске буржуаз партияларның төлээлекчилериниң аразында маргылдааларның уламындан чазак эрге-хүлээлгезинден дүжүп турар. Ук маргылдаалар 1964 чылда бюджетти балансылаарынга хамааржып турар.

☆ «Аас-кежиктиг болуп төрүттүнгениң-биле, Кения» деп аттыг совет телевизие кинозун Найробиге ук черниң телевидениезн-биле көргүскен. Ол кинону «Чаа чүүл» деп парлалга агентилели тургускан болгаш Кенияга көргүскен баштайгы совет кино болуп турар. Чурттуң телевидение көрүкчүлери ол кинону улуг сонуургал-биле көрген.

☆ Австралияның чаа министрлер кабинединиң составын премьер-министр Мензис чарлаан. Мурнундагы кабинетке турганы ышкаш, даштыкы херектер министри Баруик болган. Даштыкы девискээрлериниң херектериниң талазы-биле министр турган Хэзлак камгалал министри болган.

☆ Эгина деп грек ортулукта карабажыңнарда политика талазы-биле хоругдаткан кижилер оларны шагаа байырлалынга чедир хостап үндүреринден чазактың ойталаанынга удурланыышкын кылдыр 24 шактыг ашты чарлаан.

☆ Америк информация агентилелдериниң дыңнадыглары-биле алырга, Мурнуу Вьетнамга 1961 чылдан бээр өлүрткен американнарның саны 126 кижи болган. 29 американнар шериг өөредилгезиниң үезинде олген. 15 кижи ис чок читкен.

КОЛХОЗТАРГА, СОВХОЗТАРГА, БҮДҮРҮЛГЕЛЕРГЕ БОЛГАШ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ

Тыва респотребсоюзтуң садыг баазазында дараазында бараан нарның киргенин дыңнаттывыс:

Булуңнуг каң 70×70 мм кг 0,08	» —	руб.
печка аксы (герматиктиг) бир кезээ	» 3—35	»
будук охра	кг 0,95	
терге дугуюнуң демири бир компл.	» 37—00	»
толь бир дүрүү	» 2—46	»
руберойд	» 4—80	»
«ЗИС-5» деп автомобиль олуду бир компл.	» 42—42	руб.
одалга арматуразы	» 328—00	»
бабит кг	» 2—48	»
тудуг кидизи	» 0—58	»
будук булгаажы «С-365» бир кезээ	» 1—70	»
резинчиттинген ремень 150/5 № 2	» 2—37	»
резинчиттинген ремень 80/3	» 2—67	»
насос вакуумнуг «ВНК—3» бир кезээ	» 650—00	»
цемент тонназы	» 36—00	»
биллиард стол кырының бир компл.	» 30—00	»
батарейлиг приёмник «Родина» бирээзи	» 78—50	»
батарейлиг приёмник «Минск»	» 40—25	»
приёмник батарейлери бир компл.	» 9—45	»
детекторлуг радиоприёмник «Комсомолец бирээзи	» 4—58	»
кертик седёлка бирээзи	» 3—59	руб.
седёлка чонаа	» 2—06	»
дорт седёлка	» 3—37	»
резинчиткен баглыг чулар	» 1—30	»
эт чок баглыг чулар	» 1—91	»
ийи аъттың хомуду	» 9—25	»
чаңгыс аъттың хомуду № 0	» 10—20	»
чаңгыс аъттың хомуду № 1	» 10—80	»
чаңгыс аъттың хомуду № 2	» 11—70	»
«Коммунистиг күш-ажыл бригадазынга» деп вымпел	» 3—60	»
«Эң эки хаван ажаакчызынга» деп вымпел	» 4—10	»
«Эң эки шынар бригадазынга» деп вымпел	» 6—8	»
«Коммунистиг күш-ажыл цегинге» деп вымпел	» 6—80	»
«Мурнакчы кассага» деп вымпел	» 6—80	»
«Коммунистиг күш-ажылдың бригадазынга» деп вымпел	» 6—80	»
«Мурнакчы кадарчыга» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы фермага» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы аът ажаакчызынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы трактор бригадазынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Социалистиг чарыштың мурнакчызынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки комбайнерге» деп вымпел	» 5—35	»
«Совхозтуң мурнакчы салбырынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы хову бригадазынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Мал ажылының мурнакчы бригадазынга» деп вымпел	5—35	»
«Эң эки бригадага» деп вымпел	» 5—35	»
«Коммунистиг күш-ажыл эзлчээнге» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы токарьга» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы звенога» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки звенога» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки тракториске» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки бригадага» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки кукурузоводка» деп вымпел	» 5—35	»
«Коммунистиг күш-ажыл цегинге» деп вымпел	» 5—35	»
«Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы бригадага» деп вымпел	» 5—35	»
«Мурнакчы комсомолчу-аныяктар бригадазынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки пионержи звенога» деп вымпел	» 2—20	»
Отряд тугу деп вымпел	» 0—85	»
«Эң эки пионер отрядтарынга» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки совхозка» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки харылзаачыга» деп вымпел	» 5—35	»
«Эң эки телефонистиге» деп вымпел	» 5—35	»
«Көдээ ажыл-агыйның мурнакчызынга» деп вымпел	» 5—35	»

Бо бараанларны садып алырын күзээрлер оларны райполардан болгаш баазадан айтырар.

РЕСПОТРЕБСОЮЗТУҢ САДЫГ БААЗАЗЫ.

АҢЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва республиканың аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң баштаар чери областар аразынга нептередип, тарадыр сорулга-биле 500 санныг ак коданны болгаш дашкаар үндүрери-биле 2000 санныг торлааны диригге тударын болгаш белеткээрин чорудуп турар. Диригге туткан, кадык-шыырак ак коданның бирээзиниң өртээ 5 рубль, бир дириг торлааның өртээ — 3 рубль.

Диригге туткан ол аңнарны Тыва республиканың аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң Кызыл хоорайда Сельская кудумчузунда № 75 бажыңда зообаазазы хүлээп ап турар.

Тыва республиканың аңчылар болгаш балыкчылар ниитилели аңнарны диригге тудары-биле керээ чарган аңчыларны ук аңнарны свертүп чедиреринге хереглээр клеткалар-биле болгаш тударының чепсектери-биле хандырып турар.

Бо дугайын билип алыры-биле баштаар черниң конторазынга баар, адрези: Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, бажың № 82, телефон № 22—55.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АҢЧЫЛАР БОЛГАШ БАЛЫКЧЫЛАР НИИТИЛЕЛИНИҢ БАШТААР ЧЕРИ.

Кинотеатрларга

ДЕКАБРЬ—19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Гусар баллатазы» 10, «Аныяк тура халынчы» 12, 2, 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга программалар 10, «Арыг иштинде ыш» 11, 1, «Козара» (1—2 сериязы) 3, 5.10, 7.20, 9.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Никотиананың» төнчүзү» (1—2 сериязы) 1, 3.45, 6.30, 9.15, «Маскарад» 4.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хажыдар көрүнчүктериниң ораны» 3.15, 7.15, «Тарзанның өлгени» 5.15, 9.15 шактарда.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

Декабрь 21-де.

ЭСТРАДТЫГ КОНЦЕРТ

(Ийи кезектиг)

Декабрь 22-де

В. Кек-оолдуң

«САМБАЖЫК»

деп шиизи болур.

Кайызы-даа кежээкиниң 7 шакта эгелээр.

Дирекция.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларынын 35 — 24.25 — 38, идеология хилдизинин 37—13: харыысалгалыг секретарынын 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистеринин 21—27, иштики информация килдизинин 20—60, бухгалтериянын 31—75, корректорларнын 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01532 Культура министерствозунун типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 20 ЧЫГЫНЫЦА № 300 (5704).

Өртээ 2 көп.

Коммунистиг тургузуушкуннуң эрге-ажыктарын барымдаалааш, химия индустриязын дүрген хөгжүдеринче, улус ажыл-агыйында техниктиг депшилгеге, көдээ ажыл-агый продуктуларын болгаш улустуң хереглел барааннарын бүдүрерин улам ынай көвүдедиринге химияның чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглаарынче партияның болгаш улустуң кичээнгейин мөөңнээри эргежок чугула деп, СЭКП ТК-ның Пленуму санап тур.

Келир чеди чылдарда химия үлетпүрүн хөгжүдеринге хөй капитал салыышкыннарны үндүрүп берип турар. Улус ажыл-агыйының бо эң-не чугула адырын хөгжүдериниң программазын боттандырар чорук, үлетпүрнүң, тудугнуң, транспорттуң, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының, эртемниң болгаш техниканың ажылдакчыларының бүгү күштерин мобилизастаарын, курлавырларны болгаш аргаларны билдилиг ажыглаарын негеп турар.

(СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң доктаалындан)

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдарының дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1963 чылдың декабрь 18-те Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының үшкү сессиязы ажылын үргүлчүлээн.

Кремльдиң Улуг ордузунга эртенгиниң 10 шакта Эвилелдиң Совединиң даргазының оралакчызы депутат **М. А. Стельмахтың** даргалаашкыны-биле **Эвилелдиң Совединиң** бешки хуралы ажыттынган.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында, 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген депутаттар болза: **М. В. Посохин** (Бабушкин соңгулда округу, Москва хоорай), **А. И. Свирская** (Чарджоуск соңгулда округу, Туркмен ССР), **И. В. Капитонов** (Кинешенск соңгулда округу, Иваново область), **А. Г. Бузницкий** (Богуславск соңгулда округу, Киев область), **Ф. И. Лощенков** (Тутаевск соңгулда округу, Ярославль область), **Т. К. Третьяков** (Тимашевск соңгулда округу, Краснодар край), **А. А. Климова** (Владимирск соңгулда округу, Владимир область), **А. Г. Картавых** (Новокузнецк-Төп соңгулда округу, Кемерово область), **К. А. Новиков** (Двинск соңгулда округу, Архангельск область), **И. Г. Коновалов** (Владивосток соңгулда округу, Приморье край), **И. И. Заметин** (Морозовск соңгулда округу, Ростов область).

Кремль театрының бажыңынга Националдар Совединиң даргазының оралакчызы депутат **Ф. А. Сургановтуң** даргалаашкыны-биле эртенгиниң 10 шакта **Националдар Совединиң** бешки хуралы болган.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында, 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген депутаттар болза: **В. П. Никонов** (Тетюшск соңгулда округу, Татар АССР), **С. В. Курашов** (Элиста соңгулда округу, Калмык АССР), **В. А. Саюшев** (Волжск соңгулда округу, Марий АССР), **П. С. Прокконен** (Кемск соңгулда округу, Карел АССР), **В. Н. Увачан** (Эвенский соңгулда округу, Эвенск национал округ), **К. В. Копысов** (Ярск соңгулда округу, Удмурт АССР), **Н. Н. Чепеленко** (Облученск соңгулда округу, Еврей автономнуг область), **Н. М. Лыжин** (Усть-Джегутинск соңгулда округу, Карачаево-Черкесск автономнуг область), **О. А. Басиев** (Хоорай чоогунуң соңгулда округу, Соңгу Осетин АССР), **Г. Б. Бембинов** (Приозерный соңгулда округу, Калмык АССР), **А. Д. Нутэтэгрынэ** (Чукотск соңгулда округу, Чукот национал округ).

Кремльдиң улуг ордузунга хүндүскүнүң 4 шакта Националдар Совединиң даргазының оралакчызы депутат **С. Бегматованың** даргалаашкыны-биле **Националдар Совединиң** алдыгы хуралы болган. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында, 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген депуттар болза: **Г. И. Кондратьев** (Куженерск соңгулда округу, Марий АССР), **У. С. Мусабеков** (Джагринск соңгулда округу, Нахичаван АССР), **М. Магомадов** (Старомысловск соңгулда округу, Чечен-Ингуш АССР), **М. Г. Долгов** (Батыревск соңгулда округу, Чуваш АССР), **С. О. Бальтинова** (Баргузинск соңгулда округу, Бурят АССР), **М. Х. Хачетлов** (Герск соңгулда округу, Кабардин-Балкар АССР), **О. И. Тартыкова** (Турочанск соңгулда округу, Даг-Алтай автономнуг область).

Кремль театрының бажыңынга хүндүскүнүң 4 шакта Эвилелдиң Совединиң даргазы депутат **И. В. Спиридоновтуң** даргалаашкыны-биле **Эвилелдиң Совединиң** алдыгы хуралы болган.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының дугайында, 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында илеткелдер талазы-биле санал берген эштер болза: ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының Дээди Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы эш **С. М. Тихомиров**, депутаттар: **С. М. Коробанов** (Раменск соңгулда округу, Москва область), **А. М. Воробьев** (Вологда соңгулда округу, Вологда область), **О. В. Сонч** (Изюм соңгулда округу, Харьков область), **В. Д. Казмичук** (Братск соңгулда округу, Иркутск область).

Чараш, аянныг, чиик өртектиг

Партияның болгаш чазактың удуртукчуларының аргыг чок материалдар делгелгезинге чорааны

Совет Эвилелинде болгаш даштыкыда аргыг чок материалдарны бүдүрери чыл-чылы-биле өзүп турар. Ол материалдар улуг келир үелиг. Аргыг чок пос материалдарны 1962 чылда бистиң чуртувуска 44 миллион дөрбелчин метрни бүдүрүп үндүрген. Бо чылын оларны 60 ажыг миллион дөрбелчин метрни бүдүрер.

Чоокта чаа улус ажыл-агый чедиишкиннериниң Бүгү-эвилел делгелгезинге Совет Эвилелинде, Чехословакияда, Польшада, ГДР-де болгаш Венгрияда бүдүрүп турар аргыг чок материалдарның делгелгезин организастаан. Тускай эртемниглер болгаш ажылчы чоннуң калбак массалары ол делгелгени улуу-биле сонуургаан. Совет Эвилелиниң, Чехословакияның, Польшаның, ГДР-ниң, Венгрияның, Румынияның пөсчүлериниң, химиктериниң болгаш машина тудукчуларының чөвүлежилгези СЭКП ТК-ның Пленумунуң мурнуу чарыында Москвага болган. Чөвүлежилгениң киржикчилери ажылдың дуржулгазы-биле солушкан болгаш ол материалдарны бүдүрерин улам ынай калбартыр талазы-биле саналдарны ажылдап кылган.

Эштер Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, А. И. Микоян, Н. В. Подгорный, Н. С. Хрущев, П. Н. Демичев, А. Н. Шелепин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. Ф. Устинов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары В. Э. Дымшиц, П. Ф. Ломако, К. Н. Руднев, ССРЭ-ниң министрлери болгаш күрүне комитеттериниң даргалары декабрьның 18-те аргыг чок материалдарның делгелгезинге чорааннар.

ССРЭ-ниң Күрпланының чанында чиик үлетпүр талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Н. Н. Тарасов тайылбыр берген. Аргыг чок материалдарны бүдүрериниң технологиязының болгаш улуг ажыктыының дугайын ол чугаалап берген. Орта-ла ол материалдарны Совет Эвилелиниң, Польшаның, Чехословакияның болгаш ГДР-ниң машиналарынга ажылдап кылып турарын көргүскен.

Партияның болгаш чазактың удуртукчулары ол чаа материалдарны бүдүрериниң техниказын улуу-биле сонуургааннар. Продукцияның технологиязын, шынарын болгаш ботүнезин, аргыг чок материалдарны бүдүрериниге хереглээр чиг-этти олар тодаргайы-биле сонуургап турганнар.

Пос кылыр машина тудуунуң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң бо талазы-биле агрегадын делгелгеге көргүскен. Ол агрегат бир шак иштинде 60 дөрбелчин метр аргыг чок материалдарны кылып бүдүрер, ынчаарга анаа пос аргыыр станок болза бир шак иштинде 4 метрден хөй эвести бүдүрер болгай.

Хырбалаар арга-биле белеткээн чамдык материалдарны база анаа көргүскен, ол ындыг арга-биле бир шак иштинде 200 дөрбелчин метрни кылып бүдүрер.

Пөстерни трикотаж принциви-биле бүдүрер немец «Малимо» деп машинаның ажылы-биле эш Н. С. Хрущев, СЭКП ТК-ның Президиум кежигүннери болгаш өске-даа эштер танышканнар. Ол машинаның бүдүрүкчүлүү бир шак иштинде 150—200 дөрбелчин метр болуп турар. Анаа кайгамчык эки дүктүгүр аржыылдарны болгаш иштики чоорганнарны база драп хевирниң материалдарын ап болур. «Малимо» машина хөвең-саазын пөстер бүдүрериниге 16 станокту солуп болур, ынчаарга дүк-биле аргыыр үлетпүрге—50 чедир станокту солуур. Чехословак «Арахмэ» деп бедик бүдүрүкчүлүг машинаны база делгелгеде көргүскен.

Чаа материалдардан кылган янзы-бүрү кылыгларны — эр, херээжен костюмнерни, чаш уруглар хевин, иштики ак хептерни, идиктерни, техниктиг кылыгларны, шывыг материалдарын делгелгеде калбаа-биле көргүскен.

Партияның болгаш чазактың удуртукчулары саналдар дептеринге чүве бижээш, акы-дүнма социалистиг чурттарда аргыг чок материалдарны бүдүрериниң калбаа-биле хөгжээнин, ол материалдарны кылып бүдүрер бедик бүдүрүкчүлүг машиналарны ында бүдүрүп турарын айытканнар.

Совет Эвилелинге, Чехословакияга, Польшага болгаш ГДР-ге бүдүрген янзы-бүрү аргыг чок материалдардан даараан херээжен платьелериниң хевирлерин делгелгени көргениниң соонда көргүскүлээн.

Делгелгеден чоруурда эш Н. С. Хрущев болза аргыг чок материалдарның келир үези улуг, олар чараш, аянныг, чиик өртектиг болур дээрзин чугаалаан. Эш Н. С. Хрущевтуң оон ынай чугаалааны болза:

— Бо чаа бүдүрүлге-биле танышканывыска кончуг ханып тур бис. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин көвүдедиринге кайы хире улуг аргаларны химияның бээрин көргүзүп турар бо дээрге улуг болгаш депшилгелиг херек-тир. Аргыг чок материалдарның бүдүрүлгезин хөгжүдеринге бүгү хемчеглер-биле дузалаар херек.

(СЭТА).

Моорлаңар, эргим алжир өңнүктер!

Улус Демократтыг Алжир Республиканың партия-чазак төлээлери Москвада чедип келген

Национал хуралдың даргазы, национал хосталыышкын фронтузунуң политбюрозунуң кежигүнү Хадж Бен Аллага баштаткан, Улус Демократтыг Алжир Республиканың партия-чазак төлээлери тускай самолёт-биле декабрь 18-те Москвага чедип келген.

Алжирниң болгаш Совет Эвилелиниң күрүне туктары-биле шимээн ийиги Внуково аэропортка төлээлерни СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү болгаш секретары Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, ССРЭ-ниң Совединиң Националдар Совединиң даргазы Я. В. Пейве, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары М. П. Георгадзе, ССРЭ-ниң министрлери болгаш албанның өске-даа кижилери уткуп алган.

Уткааннарның аразынга Алжирниң ССРЭ-де элчини Мохаммед Беняхья, өске-даа араб болгаш африкан чурттарның дипломаттыг төлээ черлериниң баштыннары бар турган.

Найыралдыг Алжирден келген аалчыларга А. Н. Косыгин изиг байыр чедирген.

Алжирниң партия-чазак төлээлериниң баштыңы Хадж Бен Алла харыы сөс чугаалаан.

(СЭТА).

ТАЙБЫҢНЫҢ БОЛГАШ ТУРГУЗУЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы Кремльде үш хүн үргүлчүлеп келген. 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйының планының төлевилелдерин болгаш чурттуң бюджедин чоннуң соңгааннарының чугаалажып турар чери Москваже—Кремльже совет кижилериниң кичээнгейи угланган. Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң бүгү эвилелдешкен республикаларын, бүгү националдарын төлээлеп турар депутаттар боттарының чугааларынга СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин, чеди чылдың планнарын амыдыралга боттандырар дээш, экономиканы болгаш культураны улам ынай көдүрер дээш чурттуң ажылишчилериниң канчаар демисежип турарының дугайын чугаалап турганнар. Бистиң Төрээн чуртувус бурунгаар, коммунизмче ленинчи угланыышкын-биле бүзүрелдиг чоруп олурар деп, совет улустуң соңгааннары чоргаарал-биле чугаалап турарлар.

Улуг химияны дүрген хөгжүдер, улус ажыл-агыйын химижидер дугайында СЭКП ТК-ның чаа болуп эрткен декабрь Пленумунуң шиитпирлери, Совет чурттуң улам чечектелиринге чедирер дугайында бодал депутаттарның чугааларында кол черни ээлеп турар. Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказын сессияның киржикчилери чүүлдүгзүнүп турар. Социалистиг лагерьниң камгалал күчүзүнге бүзүрелдиг болганындан олар ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге чарыгдалдарны кызыларын деткип турар. Сессияга чугаалажып көөрү-биле киирген чеди чылдың алдыгы болгаш чедиги чылдарында Күрүнениң экономикаын хөгжүлдезиниң планының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелдери тургузукчу улустуң, чогаадыкчы улустуң чүткүлүн тодаргай херечилеп турар.

ЭВИЛЕЛДИҢ СОВЕДИНДЕ

Коммунистиг тургузуушкуннуң өндүр улуг планнарын боттандырарынга профессионалдар эвилели чугула рольду ойнап турар. 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агыйының планын чогаадып кылырынга олар идепкейлиг киришкен. Ажылчын болгаш албан-хаакчыларның ниити хуралдарынга, бүдүрүлге чөвүлел хуралдарынга, профэвилел чөвүлелдериниң болгаш комитеттериниң хуралдарынга бүдүрүлге планнарының төлевилелдерин чугаалажып келген. Бүдүрүлге курлавырларын, мурнакчы бүдүрүлгелериниң, бүдүрүлге чаартыкчыларының чедиишкиннерин дээре ажыглаарынче, ажылда четпестерни чайладырынче угланган хөй саналдарны ажылчы чоннар киирген.

Ол дугайын ВЦСПС-тиң секретары **Н. Н. Романов** чугаалаан. Ол, декабрь 17-ниң кежээки хуралынга чүве чугаалаан дээрзин мурнунда дыңнаткан болгай. Совет кижилериниң социал-культура хандырылгазының айтырыгларынга эш Романов улуг кичээнгейни салган. 1964—1965 чылдарда социал-культура хемчеглеринге чарыгдалдар 67 миллиард рубль ажыг азы бүгү күрүне бюджединиң үштүн биринден ажыг болур. Сөөлгү беш чыл дургузунда социал страхование хөренгизиниң күселдиг-биле халас азы чингелделиг байдалга 21 миллион ажылчы чоннар кадыкшылга черлеринге эмнеткен болгаш дыштанган, а 18 миллион уруглар пионер лагерлеринге чораан деп, оратор чугаалаан. Ажылчы чоннарның медицина хандырылгазын экижидериниң аргалары ам-даа четче ажыглаттынмайн турарынче ВЦСПС-тиң секретары кичээнгей угландырган. Ажылчыннарга үлетпүр бүдүрүлгелериниң боттарынга медицина хандырылгазының принцивин колдап боттандырары чугула, ону кылырда эмчи-санитар черлерин тургузар болза чогуур дээрзин анаа холбаштыр ол айыткан.

Коммунистиг партияның болгаш оон ленинчи Төп Комитединиң удуртулгазы-биле профессионалдар эвилели коммунистиг тургузуушкуннуң улуг планнарын амыдыралга чедиишкинниг боттандырар дээш улам-на идепкейлиг ажылдаар дээрзин эш Романов демдеглээн.

Свердловск областың Первоуральскиде Новотрубный заводтуң мастери депутат **В. Г. Терехин** дүүнгү кежээки хуралга чугаалаан чугаазынга Свердловск областың Первоуральск-Ревдаының үлетпүрлүг районнуң чижээнге улус ажыл-агыйының дыка хөй адырларының хөгжүлдезинге кайгамчыктыг чедиишкиннерин көстүп турарын айыткан. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң деңнелиниң талазы-биле Первоуралчылар чеди чылдың төнчүзүнге планнаттынган деңнелге ам безин чеде бергеннер. Ол үлетпүр районунда дыка хөй чугула үлетпүр продукцияларын бүдүрүп турар. Чүгле Новотрубный завод безин чуртта бүдүрүп үндүрүп турар бүгү кан, тиг чок хоорзаларның элээн кезиин бүдүрүп турар.

Амгы үениң чаа бүдүрүлгелериниң тудуу, ажылдап турар цехтериниң чаарты тургузуушкуну болгаш автоматчыдылгазы Первоуральск болгаш Ревда хоорайларның бүдүрүлгелериниң хөгжүлдезинге делгем орук анарган деп, эш Терехин чугаалаан. Оон төлээлеп турары соңгулда округунда онзагай чүве болза, эргижирээн ажыл нормазын эде көөр талазы-биле, ажылчын бүрүзүнүң турар орнунга чиг-эттиң бүгү хевирлерин болгаш материалдарны камналгалыг ажыглаар дээш, ажылчыннарның боттарының инициативазын ёзугаар тыптып келген шимчээшкин болур деп, оратор онзалап демдеглээн. Чаа бүдүрүлге күчүлерин болгаш продукцияның чаа хевирлерин дүрген-не шиңгээдип алырынга идиг бээр база ажылдап турар бүдүрүлгелерде болгаш цехтерде ажылдакчыларның материалдыг сонуургалдарын кызагдавас, күш-ажылдың ындыг төлевирлерин ажылдап кылза чогуур деп, депутат В. Г. Терехин санап турар.

Декабрьның 18-те эртенгиниң 10 шак турда Кремльдиң Улуг ордузунда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдаар залынга Эвилелдиң Совединиң хуралы ажыттынган. Палатаның даргазының оралакчызы депутат **М. А. Стельмах** хуралды даргалаан. ССРЭ-ниң Күртудуунуң даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күртудуунуң чанында хамааты тудуг болгаш архитектура талазы-биле комитеттиң даргазы **М. В. Посохин** баштай санал берген. Бистиң чуртувуста чуртталга тудуунуң аажок калбарганын ол тодаргай көргүскен. Сөөлгү он чыл дургузунда 108 миллион совет хамаатылар чаа квартираларны алган болгаш боттарының амыдырал байдалын экижиткен. Ол болза, сөөлгү он чыл дургузунда СЭКП ТК-ның удуртулгазы-биле тудугга ёзулуг техниктиг революцияны кылганының ачызында бүдер аргалыг болган дээрзин оратор айыткан. Эптеп кылган демир-бетон болгаш улуг панель-биле бажың тудары тудугнуң кол угланыышкыны апарган. Совет Эвилелинде эптеп кылган демир-бетон бүдүрери сөөлгү он чыл дургузунда 22 катап өскен, ол талазы-биле Каттышкан Штаттарның бүдүрүп турар деңнелин ашкан. Цемент бүдүрер талазы-биле бистиң чуртувус делегейде бирги черни ээлепкен. Ол дээрге, хемчээли чүгле сөөлгү дөрт чыл дургузунда безин 13 ажыг катап өскен, эптеп кылган болгаш панельдиг бажың тударының хөгжүлдезинге идегелдиг үндезин болу берген.

Улуг панельдиг бажың тудар бүдүрүлгелерин хөгжүдеринде четпестерге эш Посохин доктааган болгаш улуг панель-биле кылыр тудугнуң шынарын бедидериниң эргежок чугулазын айыткан, коммунистиг чаа амыдыралдың кол чугула чүүлдериниң бирээзи болур, бистиң хоорайларывысты болгаш суурларывысты комплексилиг тудар дугайын чугаалаан. Дыка хөй хоорайлар элээн хөй четпестерлиг болуп турар кол планнар ёзугаар туттунуп турарын оратор демдеглээн. Оон-биле холбаштыр 1964—1965 чылдарда эвилелдешкен республикаларның найысылалдарын, а ол ышкаш үлетпүр талазы-биле улуг ужур-дузалыг болуп турар хоорайларны кол планнар-биле хандырары көрдүнген. Хамааты тудуг болгаш архитектура талазы-биле комитет чуртталга бажыңнарының эргижирээн чаңгыс аай төлевилелдерин солааш, оларның экижиттинген төлевилелдерин бадылаан. Ук төлевилелдерде квартирага эт-херекселди таарыштыр тургузарының шынарын бедиткен. Составы янзы-бүрү өг-бүлелерге эптиг квартиралар база көрдүнген. Хоорайларның архитектурлуг аянын хевир киир тудар дээш, төлевилелдериниң серияларында үзүн дурту болгаш каттары янзы-бүрү хемчээлдиг бажыңнарны киирип турар, архитектурлуг каастелганың янзы-бүрү хевирлери көрдүнген. 1965—1970 чылдарда тудар чуртталга болгаш культура-амыдырал бажыңнарының төлевилелдерин ажылдап кылырынга белеткел ажылдары чоруп турар.

Чарджоускиниң суперфосфаттың В. И. Ленин аттыг заводунуң күгүркислота цегиниң аппаратчиги депутат **А. И. Свирская** санал берген. Туркменияның улуг химиязының баштайгызының күш-ажылчы чедиишкиннериниң дугайын ол чугаалап, заводтуң күчүзүн көвүдедир, минералдыг чемишчидилгелерни улуг ажыктыг кылдыр бүдүрүп үндүрер дугайында саналдарны киирген. Ам бис бөдүүн суперфосфатты бүдүрүп турар бис деп, оратор чугаалаан. Ынчаарга фосфор болгаш азот холуксаалыг каттышкан чемишчидилгелерни бүдүрүп болур арга бар. Ол дугайында заводка аммиак бүдүрер талазы-биле цехти тудары эргежок чугула. Заводтан ырак эвес черде чыдар бойдус газы анаа чиг-эт болган туруп болур.

Эш Свирская сессияга көрдүрери-биле киирген 1964—1965 чылдарда улус ажыл-агый планының болгаш күрүне бюджединиң төлевилелдерин чүүлдүг деп санап турар.

— Пос-таавы крайының ажылишчилери чеди чылдың бешки чылының планын хуусаа бетинде, декабрь 1-де күүседип, Төрээн чуртка 10 миллиард метр ажыг эки шынарлыг пөстерни бергенин Дээди Советтиң сессиязынга бөгүн бо индирден илеткээри өөрүнчүг-дүр — деп, СЭКП Иваново обкомунуң бирги секретары **И. В. Капитонов** бодунуң саналынга чугаалаан. Чеди чылдың чылдарының дургузунда областың пос-таавычылары химия волокноларын ажыглап тургаш, бүдүн чартык миллиард метр ажыг пөстү болгаш 2,5 миллиард метр тускай хевирниң экижиткен пөстерин бүдүрүп үндүрген. Чылдың төнчүзүнге чедир онзалгага немей 237 миллион рубльдиң янзы-бүрү продукциязын бүдүрүп үндүрген турар. Областың фабрикаларында болгаш тудугларында чеди чылдың планын хуусаа бетинде күүседир дээш бүгү улустуң социалистиг чарыжы хүн бүрүде өзүп база калбарып турар дээрзин оратор демдеглээн. Химияның чедиишкиннерин пос-таавы болгаш чиик үлетпүрге улам калбаа-биле нептередип турар.

Областа чаа пос-таавы бүдүрүлгелериниң тудуунуң дугайын, кылымал волокнону ажылдап кылыр бүдүрүлгелерни тургузар дугайын, пөстерниң шынарын экижидер дугайын эш Капитонов тодаргай чугаалаан. 1964—1965 чылдарда чурттуң улус ажыл-агый планы болгаш бюджеди экономиканың болгаш культураның хөгжүлдезиниң бедик темпилерин, совет улустуң чаагай чоруун бедидерин хандырар дээрзин ол медеглээн.

Киев областың Жданов аттыг колхозунуң даргазы депутат **А. Г. Бузницкий** бир эвес күш-ажылды үлегерлиг организастап, бүгү аргаларны бүдүрүлгени хөгжүдеринге билдилиг ажыглаар болза чүнү чедип ап болуруп ол ажыл-агыйның чижээ-биле көргүскен. Артельдиң колхозчулары болгаш механизаторлары, бо чылдың агаар-бойдузунуң берге байдалдары турзажок, тараа культураларның гектар бүрүзүнден 24,8 центнер, оон иштинде кызыл-тастың 20,9 центнер дүжүдүн чыып алган. Кукурузаның тараазын гектар бүрүзүнден 51,2 центнерни алган.

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң соонда эрткен он чылдарның дургузунда колхозта көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдү ийн катап ажыг, эът бүдүрери — 14 катап болгаш сүттүү — 8 катап көвүдээнин оратор демдеглээн. Артельдиң орулгалары база өскени чугаажок, үлеттинмес фонд алды катап, а колхозчуларның күш-ажылының төлевири 4,5 катап көвүдээн. Бо чылын артельдиң акша орулгалары бир миллион рубльден ажыг болур.

Минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрерин көвүдедири-биле холбаштыр тараа болгаш техниктиг культураларның дүжүдүн бедидеринге улуг аргалар тургустунуң турар дээрзин оратор медеглээн. Суггарылга ажылын хөгжүдери-биле кады ол чорук янзы-бүрү культураларның түрүштүг дүжүттерин алыр арганы колхозка

(Төнчүзү ийиги арында).

МОСКВА. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы.

ЧУРУКТА: Президиумда, индирде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы ССРЭ-ниң Күрплан даргазы депутат П. Ф. Ломаконуң илеткел кылып турары.

Фото Н. СИТНИКОВ биле А. СТУЖИН оларныы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЛДАЗЫНЫҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

ТАЙБЫҢНЫҢ БОЛГАШ ТУРГУЗУЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

бээр. Чыл бүрүде гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 100 центнер тарааны болгаш 320 — 350 центнер чигир свёкланын күрүнеге садарын колхозчулар шиитпирлээн. колхоз үрезиннер-биле, малга концентраттарны бүрүн хандырып берген турар. Колхозчуларның күш хүнүнүң төлевирине бээр бүгү-ле эргежок чүүлдер бар болгаш турар.

Кёдээ ажыл-агыйның эртем албан черлериниң ажылдакчылары практика-биле сырый холбаалыг турарын, ажыл-агыйларга үргүлүү барып, шөлдериниң дүжүдүн болгаш мал ажылынын продуктулуун бедидер талазы-биле оларга дузалаан турарын депутат А. Г. Бузницкий күзээн. Ол чоруктан күрүнеге-даа, ажыл-агыйга-даа, эртем ажылдакчыларының боттарынга-даа кончуг улуг ажыктыг чүүлдү бээр.

Владимирскиниң химия заводунуң ажылдакчызы, бригадир депутат А. А. [illegible] сессиязы кёдүрери-биле киргеним 1964 — 1965 чылдарда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планын болгаш күрүне бюджедин изин-биле түүлдүг деп санаан. Бо улуг планнарны амыдыралга боттандырар дээш боттарывыстың күштеривисти, энергиявысты харамнанмас бис дээрээн бодунуң удуртканы коммунистиг күш-ажыл коллективиниң мурнундан ол мееделээн.

Химия будүрүлгелерин хөгжүдери аар индустриянын, хамыктың мурнунда металлургияның ажылының түңнелдеринден хойүнде хамаарыжыр деп чүвени Кузнецкиниң металлургтары тодаргай билип турар дээрзин Кузнецк металлургияның комбинадының ажылдакчызы депутат А. Г. Картавых чугаалаан. Бо чылдың он айларының дургузунда комбинаттың коллективи пландан ажыр алды миллион ажыг рубльдиң продукциязын берген. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин изин-биле чүүлдүгүнүп корбүшаан, Кузнецкиниң металлургтары иштики курлавырларны улам улуу-биле ажыглаарын, партияның планнарын амыдыралга дүрген боттандырары-биле бүгү-ле чүүлдерин кылырын күзеп турарлар.

Кузбасстың металлургиязын хөгжүдүп дугайын чугаалап тура оратор-ның демдеглээни болза, бир эвес чеди чылдың беш чылдарының дургузунда Кузнецк комбинатта шоб бүдүрери 34,8 хуу өскен турда даг Шорияның рудниктеринде баранныг демир рудазының тывыжы чүгле 26,8 хуу өскен. Четпейн турар демир руданы заводтуң күсели-биле Уралдан болгаш Казахстандан ап келген болгаш ап-даа турар. Ол чорук транспорттуң аажок хөй чарыгдалдарын болдуруп, шөйнүң бот-үнезинн дартадып турар. Кузбасстың түс черде руда базазы дыка хожудап турар. Кузбасстың металлургиязын түс черниң чиг-эдипче бүрүн шилчидер дугайында хемчегерни планнаар органнар алыр ужурлуг дээрзни эш Карчавых мееделээн.

Эвилелдиң Советиниң эртенги хуралынга депутаттар Ф. И. Лощенков (Ярославль область), Т. К. Третьяков (Краснодар край), К. А. Новиков (Архангельск область), И. Г. Кононалов (Приморск край), И. И. Заметин (Ростов область) база санал бергеннер.

• • •

Эвилелдиң Советиниң кежээки хуралы Кремль театрынга болган. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының дээди чөвүлелиниң даргазының оралакчызы С. М. Тихомировка бир дугаарында сес берген. 1964 — 1965 чылдарда химия үлетпүрүн хөгжүдерин-биле холбашкан чамдык сорулгаларның дугайын ол чугаалаан. СЭКП ТК-ның май Пленумунуң (1958 чылда) соолгунде минералдыг чемиичидилгелерни бүдүрер талазы-биле бүдүрүлгелериниң түүлүнга хөй хөрецгилерни киногенин оратор демдеглээн. Келир чылда минералдыг чемиичидилгелерни бүдүрерп 5,5 миллион тоннага, а 1965 чылда — 9,5 миллион тоннага көвүдээр. Минералдыг чемиичидилгелерниң чылда ынды немелде өзүлдезин делегейниң чангыс-даа чүрту биилбес.

Азот аминактыг, синтетиктиг каучуктуг болгаш өске-даа химия продуктуларын будүрери-биле холбашкан айтырыгларны эш Тихомиров база чугаалаан. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң база бир чугула түүлү болза оны дериге-биле хандырары болур дээрзин ол база демдеглээн. Химия болгаш нефть машина тудуунуң күрүне комитеди болгаш өскелээ чамдык организациялар бедик будүрүкчүлүг болгаш сайзырангай дериглериниң чаа хевирлерин чогаадып тургузар талазы-биле ажылды күштелдирер ужурлуг.

Вологда область Советиниң күүскомунуң даргазы депутат А. М. Воробьев бодунуң саналынга чугула айтырыгны тургускан. Автомобильдерниң, тракторларның болгаш кёдээ ажыл-агый машиналарының артык кезектерин будүрер дугайында хөй шиитпирлерни үндүрген дээрзин ол чугаалаан. Артык кезектерни хостуг садарын хандырып турар санныг кылдыр будүрери кордүнген турган. Ынчалза-даа хөй санныг автомобильдер, тракторлар болгаш кёдээ ажыл-агый машиналары артык кезектер чок болган ужурунда мынчага чедир ажыд чок аңаа туруп турар-дыр. Бо талазы-биле планнаар органнар болза улуг будүрүлгелерге артык кезектерни будуруп үндурериниң ажык чогун бадыткап турар улуг будүрүлгелернин — Горькийниң автозаводунун, Москваның Лихачев аттыг заводунун, Волгоградтың болгаш Харьковтун тракторлар заводтарының зайынга кирип турар ышкаш кылдыр бистерге сагындырар-дыр деп эш Воробьев чугаалаан. Оон-биле чөнүзээрежип болбас. Автомашиналарны болгаш кёдээ ажыл-агый техниказын соксаал чокка ажыглаарын хандырарынын чугула айтырыгны шиитпирлээр херек.

Эвилелдиң Советиниң кежээки хуралынга депутаттар «Кызыл түк» аргыт-дыдыга комбинадының мастерининн дузалакчызы С. М. Коробанов (Москва область), Харьков экономиктиг районнуң Совнархозунуң даргазы О. В. Соич, Братск ГЭС-тиң бажыныңын тудуг эргелелиниң бетонщиктериниң комплексилиг бригадазының бригадири В. Д. Казмирчук база санал бергеннер.

НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНДЕ

Декабрь 17-де кежээки хуралга ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының оралакчы президентизин депутат В. А. Кириллин чүве чугаалаан. Будүрүлгени хөгжүдеринге эртеминиң ужурдузазы улам-на улгатканн деп, ол чугаалаан. 1960 чылдан 1970 чылга чедир үениң дургузунда Совет Эвилелинге үлетпүр будүрүлгези 2,5 катаң, а 1960 чылдан 1980 чылга чедир — 6 катаптан аваш эвес өзери билдингир болгай. Үлетпүр продукциязын көвүдеривиниң ынды улуг көвүдээшкинин чүүнүң дузазы-биле чедип алдынарыз?

Экономистериниң чижеглеп саналының ёзугаар алырга, продукция будүрүп үндүрерин көвүдери күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидип турган 90 — 95 хуу, чүгле 5 — 10 хуузу — үлетпүрде ажылдап турарларның санын көвүдериниң аргазы-биле боттанган турар. Күш-ажылдың будүрүкчүлүүн барык 70 хире хуу бедидерин эртеминиң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглаанының, будүрүлгениң техниктиг деңелинин бедиткенинин ачызында болгаш чүгле 30 хуузун — янзы-бүрү организас-техниктиг хемчегерниң дузазы-биле чедип ап болур. Бо саннарны чазыг чокка саван кааи кылдыр ажыглап болбас-ла харын, ынчалза-даа байдалды нинтизи-биле шын көргүзүп турар.

Ынчангаш, Совет Эвилелиниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң чөөрби чыл планының онаалгаларын чедиишкинниг күүседирип, эртеминиң дүрген хөгжүдези болгаш оон чедиишкиннерин калбаа-биле ажыглаары будүрүлгениң техниктиг деңелинин чаа улуг өзүлдези чокка чедип алдынмас.

Будүрүлгенин болгаш капитал тудугнуң ажыктыын бедидери, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн улгаттырары чүгле эртеминиң дузазы-биле, оон чедиишкиннерин ажыглап турган ынчан чедип алдынар дээрзин хереглеп болгу дер дыка хөй чижектерни көргүзүп болур.

Чамдык артем-шинчилел албан черлериниң ажыл чорудулгазында шыңгыы четпестер барын оратор демдеглээн. Ажык-дузалы бичe болуп турар лабораториялар болгаш харын-даа институттар безин бар. Чамдык артем ажылдакчылары ынды-ла чугула эвес ажылдарны ажылдап кылып тургулаар. Эртемден күштерни чаа ёзу-биле ажыглаарының орнунга, чамдыкта чогуур үндезин чок черге-ле лабораториялары болгаш институттарны калбартырының дугайында, чаа артем албан черлерин тургузар дугайында айтырыгларны тургузуп келгилээр. Ол четпестер чайлаттынган турар ужурлуг деп, эш Кириллин демдеглээн.

Бир-ле дугаарында артем албан черлериниң тематиказын кичээнгейлиг көөрү эргежок чугула, оон иштинде эргижирээн угланышкыннарны чайлаткаш, оларны эң-не чугула айтыглар-биле солуур. Ол чугула ажылды чүүнүн-даа мурнунда артем ажылдакчылары боттары чорудар ужурлуг.

Кежээки хуралга ССРЭ-ниң энергетика болгаш электрижидилге талазы-биле Күрүнеиниң будүрүлге комитединиң даргазы П. С. Непоромный-ның саналы кончуг солуун болган.

Комитеттиң тудуг организациялары нинтизи-биле 1,5 миллиард рубль өртектиг, улус химиянын 20 улуг объектилерин тургузуп турарын ол дыңнаткан. Оларның аразында Волганың химия комбинады, Куйбышевте синтетиктиг каучук, химия болгаш азот-тук заводтары, Братскиниң яыш-химиктиг комплексизи чергелиг кайгамчык улуг черлер бар.

Ынды болза-даа улуг химияны хөгжүдеринге бистиң кол ролювус чүл дизе, химия үлетпүрүнүң будүрүлгелерин электроэнергия болгаш чылыг-биле хандырары болур.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга бодунуң кайгамчыктыг илеткелинге Н. С. Хрушев, химияның хөгжүлдези-зи энергетиканың хөгжүлдези-биле сырый холбашкан деп айткан. Химия будүрүлгезинин чамдык хевирлериниң энергиязының өртээ продукциянын долу бот-үнезининн 50 хуузу чеде бергилээр. Лавсан, капролактам, капроннуг волокно чергелиг ынды чаа будүрүлгелерге тонна продукцияга хереглээр электроэнергиязы бир тонна алюминий будүрериниге хереглээринден хөйнү негээр.

«Коммунизм дээрге совет эргечагырга-биле бүгү чүрттү электрижидерин каттыштырганы, улус ажыл-агыйын химижидерин каттыштырганы ол болур» деп формула бистиң чүртүвүска коммунистиг иинтилелдин материал-техниктиг базазын тургузарының оруун тодарадып турар. Химия үлетпүрү чоокку чылдарда биске 100 миллиард ажыг киловатт шак электроэнергияны хереглеп турар болу бээр. Электроэнергияны болгаш чылыгны будүрерин көвүдерип улуг химияны хөгжүдеринге чугула бааза болур.

1964 — 1965 чылдарның планының төлевилелин ёзугаар чүртке электроэнергия будүрерин 1964 чылда 452 болгаш 1965 чылда 508 миллиард киловатт-шак чедирери кордүнген. Чүртке электроэнергия будүрер талазы-биле чеди чыл планының онаалдазы ынды янзы-биле күүсеттиинер. 1964 — 1965 чылдарда ол планның төлевилелинде ССРЭ-ниң Европа кезээнде электростанцияларның чаа күүлерин ажыглалга киирерин болдунар-даа арга-биле дүргедедирин көрүп турар, чүге дизе, 1965 чылда чүртүүн теп районнарында электроэнергия будүрерин өзүлдезининң талазы-биле хожудап каап турар чорукту ажып эртер ужурлуг.

1964 — 1965 чылдарның планының төлевилелин ёзугаар кёдээ ажыл-агыйны электрижидер талазы-биле улуг ажылдарны күүседири көрдүнген. Мында кол үгланышкын болза, колхозтарны болгаш совхозтарны күрүнеиниң энергосистемазынга улай каттыштырары болур. Ол орук дээрге, электрижидилгениң ажыктыын элээн бедидип турар. Бо энергосистемада электроэнергияның ботүнези 10 киловатт шакта-ла улуг дээрге-ле 10 көп, а кёдээнин локальдыг энергосистемазында болза, ол хире энергия дээш — 2 рубль чедир төлээр. Сибирьдиң, Ортаакы Азияның, Закавказьеның энергосистемаларының зоназынга амгы үеде безин чүгле колхозтарның болгаш совхозтарның будүрүлге чорудулгаларын калбаа-биле электрижидип болур-арга бар эвес, харын-даа кёдээ-жүдер дугайын чугаалап тура оратор-ның демдеглээни болза, бир эвес чеди чылдың беш чылдарының дургузунда Кузнецк комбинатта шоб бүдүрери 34,8 хуу өскен турда даг Шорияның рудниктеринде баранныг демир рудазының тывыжы чүгле 26,8 хуу өскен. Четпейн турар демир руданы заводтуң күсели-биле Уралдан болгаш Казахстандан ап келген болгаш ап-даа турар. Ол чорук транспорттуң аажок хөй чарыгдалдарын болдуруп, шөйнүң бот-үнезинн дартадып турар. Кузбасстың түс черде руда базазы дыка хожудап турар. Кузбасстың металлургиязын түс черниң чиг-эдипче бүрүн шилчидер дугайында хемчегерни планнаар органнар алыр ужурлуг дээрзни эш Карчавых мееделээн.

Эвилелдиң Советиниң эртенги хуралынга депутаттар Ф. И. Лощенков (Ярославль область), Т. К. Третьяков (Краснодар край), К. А. Новиков (Архангельск область), И. Г. Кононалов (Приморск край), И. И. Заметин (Ростов область) база санал бергеннер.

• • •

Кремльдин театрынга болган Национадлар Советиниң декабрь 18-те эртенги хуралынга СЭКП-ниң Татар өбкомунуң ийиги секретары, депутат В. П. Никонов баштай чүве чугаалаан. Оратор бодунуң кол кичээнгейин химия индустриязын хөгжүдериниң сорулгаларынга болгаш республиканың кёдээ ажыл-агыйын улам ынай кодурериниче утландырган. Татарияның нефтизи болза — химияны хөгжүдеринге байлак чиг-эт баазазы-дыр деп, ол чугаалаан. Чеди чылдың эрткен чылдарының дургузунда химия будүрүлгелериниң капитал тудуг хемчээли 7 ажыг катап улгатkан. Продукциянын 100 хире чаа хевирлерин будүрүп үндүрүп турар кылдыр шиитгээдип алган. Татарияның улуг химиязы 1964 — 1965 чылдарда база-ла улуг күралварлардыг.

Оратор, химия будүрерин калбартыры-биле кёдээ ажыл-агыйны кодурерининң сырый харыылаалыг шыйын демдеглээн. Бедик агротехниканы сагыры-биле кады гектар хөрзүнге-ле 1,5 — 2 центнер чемиичидилгени төп турар, мурнакчы ажыл-агыйлар чыл бүрүде-ле гектардан ортумаа-биле 16 — 17 центнер тараана ап турарын ол чугаалаан. Шак-ла ынды дужүттү алыры — республиканың бүгү колхозтарының мурнунда турар, чоокку сорулгазы ол.

Республиканың партия болгаш кёдээ ажыл-агый органнары чемиичидилгелерниң бүгү-ле хевирлерин ажыктыг кылдыр хереглээр талазы-биле ажылды калбарткан. Агрохөрзүн аайы-биле ылгаары болгаш хөрзүнде микроэлементилерни шинчилээр ажылдар доозулган. Агрономияның бүгү-иинти өредилгези республикада калбарган. Кёдээ ажыл-агый химиязының үндезиннерин 14 муң ажыг механизаторлар өреним турар.

Эш Никонов бодунуң самалынга Национадлар Советиниң экономиктиг комиссиязының, «Совхозельхозтехника» Бүгү-эвилел каттыжышкынының болгаш ССРЭ-ниң Күрүланының чанында автотранспорт база кёдээ ажыл-агый машина тудуунуң күркомпедининн адресинге болган шугумчүлелдерни деткээн, ол албан черлери будүрүп үндүрүп турар кёдээ ажыл-агый техниказын чангыс ай болдурар болгаш универсалчыдар талазы-биле айтырыгларны кошкак шиитпирлеп келгенин ол айткан.

ССРЭ-ниң кадык Камгалал Министри депутат С. В. Курашов медицина үлетпүрүн хөгжүдеринге холбашкан чамдык айтырыгларны чугаалаан, амгы үеним медициназы болза, химияның хөгжүлдези-биле сырый холбаалыг деп, шыйын демдеглээн. Эрткен беш чыл иштинде медицина үлетпүрүнде ниити продукцияның хемчээли ийи ажыг катап улгаткан. 127 чаа эмнерни шингээдип алган, чуртта антибиотиктерниң үлетпүрүн чаа тургускан. 1970 чылга чедир витаминнерни будүрерин ийи катап улгаттырары көрдүнген. Ол ышкаш химия-фармацевтиг продуктуларны будүрери көвүдээр.

Улус ажыл-агыйын химижидерин шиитпирлеп тура, чуртталчы чонунуң кадыын камгалаарымга холбашкан айтырыгларже онза кичээнгей салыры чугула деп, эш Курашов демдеглээн. Химиктиг артынчылаглыг бөктүн химия будүрүлгелериниден арыг сугларже агып кирер чоруун эвээжедир хемчеглерни алза чогуур. Кижиниң кадыынга ядохимикаттарның болгаш агаарның база сугларның бокталымшкынының хоралыг салдарын чайладыр арганы бээр, эргежок чугула ындыг хемчеглерни болгаш рекомендацияларны кыска хуусаада ажылдап кылыр, улуг химияның хөгжүлдези-биле холбашкан санитар-шевер шинчилелдериниң хемчээлин калбартыры көрдүнген. Чуртталчы чонунуң кадыынга байдалындан код көргүзүглерни депутаттарга министр сонуургаткан. 1964 — 1965 чылдарда кадык камгалалының хөгжүлдезининң планының дугайын тодаргай чугаалап берген.

ВЛКСМ ТК-ның секретары депутат эш В. А. Саюшев чүве чугаалаарыбиле сес алган. 1964 — 1965 чылдарда күрүненин улус ажыл-агый планының болгаш ССРЭ-ниң бюджединин төлевилелин деткип база үүлдүгүүмүшаан, оон чугаалааны:

— Улуг химияны тургузары дээш демиселге совет аныяктар болгаш ленинчи комсомол күр черге дег хайнышкыныг, шалыпчы тудугларга ышкаш ажылгыр. Ангараны болгаш Енисейин чагырып ап тураны дег маадырлыы-биле киржир деп, бөгүн бизин бүрүн бүзүрел-биле чугаалап болур.

Оратор бодунуң чугаазының элээн кезээнге аныяктарның кежээки өөредилгезинин, ажылчын ангының аныяк кадрларының профессионал-техниктиг белеткелинин айтырыгларын чугаалаан болгаш ол чугула хереқте четпестерни айытkан.

Хөй-хөй совнархозтарда ышкаш, ССРЭ-ниң УАДЧ-ында болгаш УАЧ-ында ажылчын кадрлар белеткээринин айтырыгларын шиитпирлээр киледистер чок болуп турар деп, эш Саюшев чугаалаан. Профтехөредилгенин чер-черде туруп турар органнары улус ажыл-агыйын эргелен башкарарының чаа тургузуу-биле мырынай холбашбаан болуп турар. Тускай күрүне органын тургузарының дугайында айтырыгны чугаалажып көргеш, кадрларга хереглелдин эртем талазы-биле үндезилээрин, профессионал-техниктиг белеткелдин болгаш ажылчын кадрларның мергежилин белидериниң талазы-биле күрүненинг чангыс аай политиказын хандырарын ол органга хүлээдир болза чогуур.

Бо сессияда чугаалажып көрүп түүлар чуртту 1964 — 1965 чылдарда улус ажыл-агый планы болгаш бюджеди Совет Эвилелиниң бүгү аныяктарының эрге-ажыктарын илергейлеп турар болгаш аныяк салгакчылар дугайында бистиң партиявыстың, бистиң төрээн Совет чазаавыстың ала сагыш салышкынын хереченлеп турар-дыр деп, оратор мееделээн. Төрээн Коммунистиг партияның өндүр улуг планнарын боттандырарынга комсомол, бистиң бүгү аныяктарывыс идепкейлиг киржир.

Ыраккы соңгу чүкте, поляр дээрбээнде чаттыып чоруткан Совет Эвенкияның — аңчыларның болгаш ивичилерниң крайының ажыл-ишчилеря бүгү совет кижилер-биле бир домей, хайнышкыныг ажылдап турар деп, СЭКП-ниң Эвенкия округкомунуң бирги секретары, депутат В. Н. Увачан мееделээн. Соңгу чүктүң бичии улустарының чаа амыдыралының дугайын ол чугаалаан. Девискээринде Эвенки национал округтун туруп турары Красноярск крайда 80 ажыг национадлар найыралдыг чурттап, ажылдап турарлар. Соңгу чүктүң бичии улустарының төрээн-майак тургузуунда социализмче шилчилгени кылырынга орус улус дузалаан деп, оратор көрүп четтиринишкин-биле чугаалаан.

Өлүк тывыжын чедиишкининг хөгжүдүп турар эвенки аңчыларның улуг чедиишкиннериниң дугайын эш Увачан дыңнаткан. Анныыр ажылы — социалистиг экономиканың ол чугула адыры амга чедир-ле хөй санныг эргелел организацияларында үүрмектеттингеп болуп турар-дыр деп ол демдеглээн. Анныыр ажылын эргелээрин чангыс төпке каттыштырар чорук бистиң чүртүвүска ажыктыг бээр ийик деп, депутат чугаалаан. Ол ивичилерниң чедиишкиннерин база-ла демдеглээн. 1958 чылдан бээр өкругка ийи ээдин бүдүрери ийи катап көвүдээн. 1970 чылда аңаа ивилерниң баш саны 70 муң четкен турар.

Эвенкилерниң культура хөгжүлдезин тодаргай көргүспүшаан, эш Увачанның чугаалааны болза:

— Бистиң кожавыс чүрт Норвегияга чораап, чоокта чаа лекциялар номчаап, совет соңгу чүктүң бичии улустарының амыдыралының дугайын аңаа дыңнаткан мен. Дыка хөй кижилер менден: сен шыпап-ла эвенки сен бе, артында-ла эртемнер кандидады, доцент, соңгу чүктүң улустарының төөгүзүнүң талазы-биле ажылдарның автору ышкажыл сен? деп айтырып турганнар. Ленинчи национал политиканың кайгамчыктыг үре-түңнелдерин капиталистиг чурттарда кара өжегээр хажыдып турарының ужурунда ол болгаш өске-даа ол чергелиг айтырыглар тыптып кээп турар-дыр. Даштыкының соңгу чүгүнде хөй санныг бөлүк улустар ам-даа ядыы-түренгн, караңгы-бүдүүлүк чурттап, кадыг-дошкуну-биле дарладып, аш-чутка массалыы-биле таваржып, массалыы-биле өлүп кырлып турар.

Бистиң чуртувустуң өске-даа улустарынга ышкаш, совет соңгу чүктүң бичии улустарынга ёзулуг хостуг, хандыртынган болгаш культурлуг амыдыралдың байдалдарын чүгле социализм, чүгле ленинчи национал политика тургускан деп, оратор онзилап демдеглээн.

Чеди чылдың эрткен беш чылдары Хабаровскиниң экономиктиг районунуң үлетпүрүнге үзүктел чок өзүлденин чылдары болган деп, ол районнуң улус ажыл-агый чөвүлелиниң даргазы депутат Н. Н. Чегаленко медеглээн. Аңаа үлетпүрүнүң ниити продукциязы 96 хуура өскен (чеди чыл планының санаашкыны-биле глырга, 70 хуу хемчээлге өзер кылдыр төлевилеттинген турган). Үлетпүр продукциязының хөй-хөй чаа хевирлерин, оон иштинде далай судноларының, дизельдерниң, кудуушкун дериишкиннериниң чаа хевирлерин шиитгээдип алган.

Ыяш белеткелинин болгаш ыяш болбаазырадыш турар үлетпүрүнүң хемчээли ыка үлгаткан. Целлюлоза үлетпүрүнге эң эки чиг-эт болур шивилериниң болгаш чойганнарының эвилел курлавырларының дөрттүн бир кезээ, а ол ышкаш үнелиг кадыг ыяштарның үштүн бир кезээ Хабаровскиниң экономиктиг районунда мөөннеттинген болуп турарынче оратор кичээнгейни угландырган. Ынчалза-даа ыяштың байлак курлавырларының ында ам-даа чогумчалыг ажыглавайн турар, белеткел болгаш сөөртүүшкүн үеэнде ыяштың чидирин улуг болуп турар. Ыраккы Чөөн чүкке ыяшты эң-не үнелиг продукция кылдыр болбаазырадыры, ол сорулга-биле целлюлоза-сазының үлетпүрүн хөгжүдери чугула деп, оратор санаан. Оон-биле холбаштыр Амурда-Комсомольск чоогунда целлюлоза-картон комбинадының түүлүшкүнүн оожум чорудун турар элээн каш организацияларны ол шугумчүлээн. Бо талазы-биле Хабаровск совнархозу база-да бууулут деп, эш Чепеленко чугаалаан.

Улуг ыяш химиязы Ыраккы Чөөн чүктүң улус ажыл-агыйының үретүүнедиг чоруун бедидер, ыяш үлетпүрүн хөгжүдеринге капитал салымшкынарын кызырар, хөй-хөй материалдарны хей черге сөөртүр чорукту чайладыр деп, депутат онзаган дежээлээн.

Национадлар Советиниң хуралынга депутаттар: П. С. Прокконен (Карель АССР), К. В. Мотызова (Удмурт АССР), Н. М. Лыжин (Карачаево-Черкесск автономнуг область), О. А. Бэсиев (Сөңгу-Осетин АССР), Г. Б. Бембинов (Калмык АССР), А. Д. Нутэтэгрынэ (Чукотскиниң сөңгудэ округу) олар база-ла санал берген.

Хүндүскүнүң 4 шак турда Кремльнин Улуг Ордузунда ССРЭ-ниң Дээди Советиниң хуралдар залынга Национадлар Советиниң кежээки хуралы эгелээн. Бир дугаарында Марий АССР-ниң Министрлер Чөвүзелиниң даргазы депутат Г. И. Кондратьев санал берген. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң ниитилирлери, а ол ышкаш 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдеринин күрүне планының болгаш күрүне бюджединин бо сессияга көөрүне-биле киирген төлевилелдери будүрүлгенинг курлавырларын эң-не долузуубиле ажыглаарының, улус ажыл-агыйын химижидерини үндезининге чүртүүн экономиказын улам ынай өстүрерин баш удур көрүп турар болгаш совет экономиканың чаа, түрүн көрбээн чечеткелиишкининиң, бистиң коммунизмче шимчээшкинивисти дүргедедирининг үндезини болуп турар-дыр деп ол демдеглээн. Совет Эвилелининг улустарының ажыдүмалышкы өг-бүлезинде Марий АССР-ниң ажылчы чоннары чеди чылдың онаалгаларын күүседири дээш быжыг-түрүштүг демнеежип турарын эш Кондратьев чугаалаан.

Азербайджанның Нариманов аттыг медицина институдунуң карак варыгларының кафедразының эргелекчизи депутат У. С. Мусабекова бодунуң чугаазын кадык камгалалының айтырыгларына холбаштырган. Химия үлетпүрү болза кижилерниң янзы-бүрү хереглелдерин хандырарының байлак болдунар арганарын ажыдып турар деп ол чугаалаан. Синтетиктиг материалларны будүрер чорук кадык камгалалынга хөй-хөй түүлдерни берип болур. Ылангыя сөөлгү он чылдарда хирургияга пластиктиг массаларны калбаа-биле ажыглаан чорук элээн хөй аарыгларны эмнээринге депшилге чедип алырынга идиглиг болган.

Азербайджанның ажылчы чоннарының кадык камгалалының дугайын эш Мусабекова тодаргай чугаалаан. Муң кижи бүрүзүнге онаалгаштыр эмчилериниң санының талазы-биле Азербайджан Европаның, Американың болгаш Азияның капиталистиг күрүнелерин ажып эрткен. Республикага кадык камгалалын улам ынай эмжимдери-биле холбашкан элээн каш айтырыгларны депутат сессияның мурнунга тургускан.

Национадлар Советиниң кежээки хуралынга депутаттар: М. Магомадов (Чечен-Ингуш АССР), М. Г. Долгов (Чуваш АССР), С. О. Балыжинова (Бурят АССР), М. Х. Хачетлов (Кабардин-Балкар АССР), О. И. Тартыкова (Дағ-Алтай автономнуг область, РСФСР), олар база-ла санал берген.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязы бодунуң ажылын декабрь 19-та үргүлчүлээн.

(СЭТА-ның морр.).

Тываның дуржулга станциязының токары Александр Портнягин планыгыс ол-ла ажылынга 19 чыл иштинде ажылдап келген. Бо үеним дургузунда ол бодунуң ажылынга хамызы-биле мергежил, аныяктарга дуржулгазын кузелдин-биле дамчыдып берип турар. Чыл саныпда-ла ол чыл нормазын ортумаа-биле 130 хуу күүседип келген. Амгы үеде А. Портнягин трактордар септелгезинде ажылдап турар.

ЧУРУКТА: токарь А. С. Портнягиннің чондуруп алган деталын көрүп турары.

Фотозу В. ЛУГКОВТУУ.

Чоннуң киржилгези-биле

Бо хүннерде партия-күрүне контролюнуң районнар комитеттери, оларның чер-черде бөлүктери чоннуң мурнунга чыл дургузунда кылган ажылының отчёдун берип турар.

Барыын-Хемчик районда партия-күрүне контролюнуң комитеди бо хүннерге чедир 17 кезек черге отчёдун берген. Ол хуралдарга 500 ажыг ажылчы чоннар олуржуп, санал-оналын бергеннер. Отчёттар политиктиг бедик деңелге организастыг эртип турар.

Хуралдарга санал бергеннер комитеттиң болгаш оон чер-черде дузалаар бөлүктериниң ажыл-агыйларга ёй-шаанда дүрген дуза чедирип, четпестерни илередип келгенин айтып турганнар.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазынга эш Норбу-Самбуу санал берген, комитеттиң чедирип келген дузазын улуу-биле үнелээн.

— Бүзүн ферма чоогунга кестинген сигенин кажаалавааныңдан, ону мал чип эгелээн, 3 — 4 хире сараатты оор алган турган. Мал чеминиг тотчеглээшкининн дузалаар болгук совхозтуң директизынга дыңнадырга, херекке албайн барган. Ону комитетке дыңнадып, билдиринишкин киирген. Мал чеми тотчеглээр чорукту бени хөвүк иштинде чайладырын совхоз директизынга партия-күрүне контролюнуң район комитеди дааскан. Амгы үеде бүгү сараатгарны чангыс черде чыып тургускаш, кажаалап алган. Ол дээрге, улусчу контрольдуң ажылының дээштинин хереченлеп турар чижек-тир — деп, эш Норбу-Самбуу чугаалаан.

Изин үрелип эгелээн үрезин тараану комитеттиң дарый ап чоруткуласан хемчегериниң ачызында камгалап алыр аргалыг болганын, эрткен кыжын малдың чаш толунун хорамчага таваржын турганын илереткеп, оон чылдагааннарын чайладып шыдаанын ол-ла совхозтан эштер Достанмаа, Товарингай болган өскелерда саналарынга чижек кылдыр көргүзүп турганнар.

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга комитеттин отчёдун дыңнап турда, санал берген эш Маадыр элээн улуг үнелээшкинни берген. Район комитеди улус ажыл-агыйынга детпимчелиг, дээштиг хемчегерни ап чорудун турда, ол салбырда партия-күрүне контролюнга дузалаар бөлүк (даргазы эш Дойбу-Хаа) шүүлеп ажылдап келгени дең, эш Маадыр шугумчүлээн. Чуртталчыларның мурнунга, чыл дургузунда чоруткан ажылының отчёдун бедин бербээнн четпес дээрзин ол айытkан.

Районнуң «Малчын» колхозунга болган отчёттуг хуралга санал берген эштер Самыяа, Келдик, Самбуу олар комитеттиң ажылын деткээннер. Ында дузалаар бөлүктүң ажыл-ында бир четпестерни илередип, комитеттиң талазындан оларга практиктиг дузаны чедирери чугула дээрзин айтып турганнар. Чижээ, техника ажыглалы, ядыгеди болгаш камналгазы ажыл-агыйда багай, малдың отчёт-үчёду сандаргай байдалда турда, бөлүктүң ол талазы-биле ажылдаарынга колхозта парторганизациязы-да, партия-күрүне контролюнуң район комитеди-даа дуза чедирбээн.

Комитеттиң «Шекпээр» совхозка часкы, күскү сезонныг ажылдар үеэнде чоруткан ажылдарының улуг дузалыг болганын аңаа болган хураддарга үнелеп демдеглеп турган. Чижээ, эрткен чыдын совхозка үксаалыг инектер чудан турганын олар илереткеп, ол талазы-биле бүрүүлүг кижилерни хемчег алган, оон түңнелинде ол үксаалыг малды чүткан камгалап алган. Ынды чижек эвээш эвес.

«Барлык» совхозта дузалаар бөлүк (даргазы эш Чылбак-оол) үргүлчү план ёзугаар ажылдап, ол талазыбиле парткомнуң сүмезин ап келген. Бо бөлүк семинарларны үргүлчү эрттирип, салбырларда постуларга дузаны чедирип келген. Аксы-Барлык салбырда эш Сүрүнге удуртkан пост ажылдап турар.

«Шекпээр» совхозта дузалаар бөлүк (даргазы эш Эредчин) үдусчу контрольду боттандырарынга дээре көргүзүглерни чедип ап келген. Дон-Терезин салбырда хөөчүн коммунист эш Бүрбээге удуртkан бөлүк эки ажылдыг деп санадып турар. Мал чеминиң кадагалалы, кыштагламашкынга белеткел, сиген чарыгдалы — бо дээрге ук бөлүктүң чоруткан ажылдарының четче эвес түңү-дүр. Ук бөлүктүң саналын ёзугаар ажылагийның кыштагларынче мал чеминиң чедирилгезин организастаан — кыштаг бүрүзүнде-ле 3-тен 6 тонна чедир сигенни чедиргилээн; оларларны камнаары-биле совхоз ажылчыларының хүүзүнда малын түскайлап үскен; малдың отчёт-үчёдун хинаан көргеп.

Бо хүннерде районда партия-күрүне контролюнга дузалаар бөлүктериниң хуралдары үргүлчүлевишаан.

Кызыл-Мажалык. (Телефон-биле).

Дуржулгавысты солчур бис

Удаваа Кызылдың пассажирлер АТК-зының бөлүк төлөөлекчилери Минусинск АТК-зының ажылының дуржулгазы-биле таныжыр дээш, Саян ындынче хаптарлар. Ол ийи автоажыл-агыйларның аразында бөтларының ажылының дуржулгазын солчуру чаңчыл апарган. Аңаа бараан, бистер чүгле минусинчилерниң канчаар ажылдап турарын-биле таныжыр бээр апаар бис. Өнүктеривиске чогум чүү көреп бээр бис, янчаң?

Чеди чылдың бешки чылында бистиң автоажыл-агыйывыста дыка хөй оскерлиишкиннер болган. Хөй санныг чаа автомашиналар, оон иштинде ангы-ангы маркалыг ада-чурт будүрүлгезинин үндүргени машиналар немешкен. Кызылда болган республиканда автобустар чоруур чаа маршруттар көвүдээн. Абакан — Кызыл аразының оруунда «Шкода» деп экспресс автобустар чоруп турар апарган. Чамдык районнар төптеринде пассажирлерге таарымчалыг чаа автовокзалдар ажыттынгылаан. Бо чылын октябрь байырлалының бүдүүзүнде 70 машина турар автогаражты ажыглалга киирген. АТК-ның бүгү автопарыгы кышка эки белеткеттинген. Куш-ажылдың будүрүүчүү, техниканың айыыл чок чоруунун дүрүмнерин сагыры болгаш санитария ажылдары

ПАРТИИЖИ АМЫДЫРАЛ

Партияның ажык хуралдары— партийжи ажылдың чугула участогу

Бистиң партиявыстың күжү — ооң массалар-биле сырый харылзаазында. Коммунистиг тургузуушкунуң бүгү үе-чадаларында Коммунистиг партия миллион-миллион совет кижилерниң чогаадыкчы идепкейлиг ужурлуг даянып, массалар-биле бодунуң харылзаазын моогаг чок быжыглап келгенинден кайгамчык чедишкиннерни чедип алган. Ол харылзаа ам, бистиң чуртувус коммунистиг тургузуушкунуң чугула үе-чадазынче кирген үеде, оныа ужурдузалыг.

Партияның чоп-биле харылзаазын улам ынай калбартыры коммунизм дээш демисеедиң чедишкинниг болурунуң ыяавыла чугула негелдези болур деп, СЭКП-ниң XXII съездизинге Н. С. Хрущев чугаалаан. Ынчангаш партияның Программазында ол талазы-биле мындыг тодаргай айтышкыннар бар: «Иштики болгаш даштыкы политиканың чугула айтырыгларының дугайында чоп-биле доктаамал сүмележирин, ол айтырыгларны бүгү улустуң чугаалажып көрүшкүнүнче кижирин, бодунуң ажылынга партия кежигүнү эвестерни калбаа-биле киништирерин партия бодунуң үлөзлеги кылдыр санаар. Социалистиг демократия улам хөгжээн түрүм, партияның чон ортузунга ажылы улам-на ханы болгаш янзы-бүрү болур ужурлуг, массаларга ооң салдары улам-на дээштиг болур».

Партия эге организацияларының массалар-биле харылзаазының чугула хевири партияның ажык хуралдары болур.

Партияның XXII-ги съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, хоорайның партия эге организациялары сөөлгү үеде партияның ажык хуралдарын эртиреринге улуг кичээнгейни салып турар апарганнар. № 1 АТК-да (секретары Лобачев), респотребсоюзтуң АТК-зында (секретары Ковалев), харылзаа эргелелинде (секретары Кагаткин) болгаш өске-даа партия эге организациялары партияның ажык хуралдарын квартала ийи катап эртирип турарлар.

Партия кежигүнү эвес активти кижизидер херекке партияның ажык хуралдарының ролюн болгаш ужурдузазын эки медереп билбишаан, партия эге организацияларының секретарьлары Самороков (культура министерствозунда), Ломов (эмнелгеде) олар партияның ажык хуралдарын белеткээрин болгаш эртирерин кончуг харыысалгалыг чорудуп турарлар.

Чоокта чаа эмнелгениң партия эге организациязынга «№ 2 поликлиниканың ажылының дугайында» деп айтырыглыг ажык партия хуралы болуп эрткен. Ол хуралдың дугайын коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер чогуур үезинде баш бурунгаар билип алганнар. Хурал эрттирер черни база баш удур эки шимеп, белеткеп алганнар. Шак мындыг белеткел бодунуң эки түнелдерин берген. Ажык хурал организастыг, бедик идейлиг деннелге эрткен, анаа келгейнер хуралдың ажылынга кончуг идепкейлиг киришкеннер. Бо чижек эки белеткеттингеп хурал чогуур түнелдерин бээр, бодунуң соруглазын — кижизидилгелиг ужур-дузазын чедип алыр дээрзин тодаргай көргүзүп турар.

Партияның ажык хуралларын эртиреринге хүн айтырыын шын шиплп алыры онза чугула. Ол хуралдарга чугаалажыр айтырыгларны тывары партия эге организациязының бодунуң коллективинниң амыдыралын болгаш сонуургалдарын кайы хире билириниден хамаарыжыр. Бир эвес партия организациязы, коллектив-биле сырый харылзаалыг, бүдүрүлгениң айтырыгларынче ханызап кирип, политиктиг ажылды идепкейлиг эки чорудуп турар болза, партияның ажык хуралынга чугаалажып көөр солуң болгаш чугула айтырыгларны уругдуп белеп тып ап болур.

1963 чылдың чайынында № 1 АТК-ның партия эге организациязы «Дүжүт ажаап алышкынынга автопарктың белеткээр дугайында» айтырыгны партияның ажык хуралынга чугаалажып көөрү-биле тургускан. Ол айтырыг кончуг шын тургускунган болгаш АТК-ның бүгү коллективиниң сонуургалын хандыткан. Ол хуралга барык шупту ажылчыннар, албан-хаакчылар келген болгаш айтырыгны чугаалажып көөрүнге идепкейлиг киришкеннер. Санал берген коммунистер болгаш партия кежигүнү эвес эштер четпестерин илередип, партия организациязының болгаш администрацияның талазынган автопарктың дүжүт ажаап алышкынынга белеткээр талазы-биле эргежок чугула хемчегларин ажылдап кылырынга улуг дузаны чедиргеннер.

Партияның ажык хуралдары чежеда эки эрткеш, ол хуралга хүлээп алдынган шиитпирлер күүседиткимейн баар болза, ындыг хуралдарның ажыы көңгүс чок болурун дүржүлга көргүзүп турар. Шиитпир хүлээп алдынган соонда ону күүседиринің талазы-биле организакчы ажыл партия ажылының кол чүүлү болур деп, В. И. Ленининиң айтышкынын утпас херек.

В. И. Ленининиң ол айтышкынын удуртулга болдурбушаан, партияның ажык хуралдарынга алдынган шиитпирлерниң күүселдезинче улуг кичээнгей салып турар радио дамчыдылга комитединде, эртем-шинчилел институдунда болгаш харылзаа министерствозунда партия эге организациялары шын кылып турарлар. Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвес эштерниң бүгү үнелиг саналдарын бо парторганизациялар кичээнгейлии-биле өөренип көрүп, амыдыралга боттандырып турарлар. Ындыг чүрүм партияның ажык хуралдарының авторитедин болгаш ажылчыннарның база албан-хаакчыларының күш-ажылчы идепкейин бедидип турар.

Партияның ажык хуралдарының идейлиг утланышкынынга илеткел улуг ужур-дузалыг. Илеткелчи бодупун илеткелинге чугаалажып турар айтырыгның кол өзээн ажыдар болгаш илеткел шүгүмчүлелдиг фактылар-биле бадыткаттынган болур ужурлуг.

Автосептелге заводунга болган партияның ажык хуралынга шалың фондузунуң ажыр чарыгдаттынын турарының чылдагааннарының дугайында айтырыгны чугаалажып көргеи. Бо айтырыгның талазы-биле илеткелди аныяк коммунист, ол заводтуң директору Самойленко кылган. Ол илеткелинге заводтуң болгаш аңгы-аңгы цехтериниң ажыл-херээн ханы аналиэтеп, чамдык ажылдакчыларның ажыл-агыйжы эвес чоруунуң тодаргай чижектерин көргүзүп турган, заводта шалың фондузунуң ажыр чарыгдаттынын турарының чылдагааннарын шын айыткан. Хурал кончуг хайнышкынныг байдалга эртжен. Келген эштер шалың фондузунуң ажыр чарыгдаттынын турарының чылдагааннарын чок кылырының болгаш заводтуң ажылын экижидериниң талазы-биле үнелиг саналдарын бергеннер. Сөөлгү үеде автосептелге заводунуң ажылы экижээн болгаш шалың фондузун ажыр чарыгдаар чоруктар читкен.

Ооң-биле кады бо чугула айтырыга чамдык партия эге организациялары чогуур кичээнгейни салбайн турарын 1963 чылда болуп эрткилээн партияның ажык хуралдарының анализи көргүзүп турар. Чамдык партия организациялары (национал театрында, даг-руда комбинадында, орук-тудуг эргелелинде болгаш өске-даа) партияның ажык хуралдарының ролюн чедир үнелевейн турарындан оларны кончуг эвээш, дүүт-далаш-биле, кандыг-даа белеткел чокка эрттирип турарлар.

Чижээ, декабрь 2-де хоорайның үлетпүр комбинадында парторганизациянын хоорайның XVII партия конференциязының түнелдеринге холбашкан хуралы болуп эрткен. Ол хуралдын дугайында дыка хөй коммунистер чүгле ооң болур хүнү чедип келгенде билгеннер. Партия эге организациязының секретары Поляков илеткелге белеткенмээн, 10 минута иштинде оозун доозушкан. Конференциянын түнелдерин бодунуң коллективиниң ажыл-херектери-биле холбаштырбаан. Ынчангаш хурал идепкей чок эрткен болгаш чогуур соруглазын чедип албаан.

Партияның ажык хуралдары партия эге организацияларының массалар-биле харылзаазының чүгула хевири болур, олар СЭКП-ниң XXII съездизининг төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш демисеелге партия организациязының күштерин каттыштырарынга улуг ужур-дузалыг. Ынчангаш партияның ажык хуралдарын чогуур өйүнде эрттирери—партия ажылының чугула болгаш харыысалгалыг участогу болур.

П. КИСЕЛЕВ,
СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары.

Тываның улуг тудугларында

Улуг чарыштың мурнунда

I.

Машина Хемчикти кешкеш, Эдегей ховузун куду баткан каалама оруктап хапкан. Удаткан чок чаа, улуг ажылчын суур чаптыла берген. Өскен-төрээн чери Эдегейниң үш-ле чыл дургузунда таныттынмас кылдыр каастанышканын, ында хайныкkан чаа амыдыралды көргеш, машинадан дүже халаап, күш-ажылчы кижилерниң одуруунга барып дүрген-не ажылдап киришкенин четтикпейн чораан. «Херек ужурунда шиитпирип чораап, чаа келген кижи мени ажылга алыр ирги бе, оорланып чораан кижи ам база оорланы бээр дээш меңээ бүзүревейн барза канчаарыл» дигеп бодалдар ону хенертен хөлзедипкен. «Дөргүл-терел, ха-дунма чонум-биле кады колхозтуң амыдыралды тургузуп эгелеп тура, мал оорлаар деп ындыг чүдек-бүжар үүлгедиг мээң сагыжымга ынчан канчап кирип, холдарым канчап черле дөстүне берген чүве ийик. Меңээ бүзүреп көрүнер, ам харын оорлар-биле, хөй-ниитининг корум-чурумунуң үрекчилери-биле демисел чорударынга кезээде белениимин, шупгузун-на чүве арттырбайн чугаалап бээр мен» деп ол ооң мурнунда-ла ынчаар бодап алган.

Дөп-Терезинге турган «Совет Тываның 5 чылы» колхоз ынчаарда чаа-ла бут кырынга түрүп, ажыл-агыйы быжыглы олурда, Ооржак Калдар-оол бөлүк оорлар көгээзининге кирип, инек оорлалкан. Аныяк оол ынчан бодунуң кылып каан херээн дораан-на миннип, оор херекти канчаар кылыпканын бирдең-бирээ чокка өчүп берген. Ол дээш совет кеземче херээн ёзугаар ацаа чогуур хемчегни хүлээткён. Оор кылып, херек үүлгедири дег ындыг бак чүве чок дээрзин херээн эрттирип тура Ооржак канчаар миннип, боданып, бодунуң бажын чеже катап шаштынмаан дээр. Даандырган ажыл-херекти ол ак-сеткилдиг күүседип, ак-сеткилдиг чоруктуг, төлептиг ажы-чаның көргүзе берген. Үш чыл ажып турда, Ооржак Калдар-оолдуң дугайында эки характеристиканы ооң херек эрттирип турган черинин начальниги бергеш, ону хуусаа бетинде херээнден келдередип үндүрерин Тыва АССР-ниң Дээди судунган дилээн. Кижи кижи болуп кижизиттинер, багы арлыр дижир болгай. Шынап-ла Калдар-оолдуң ёзугуг кижизээнин, ак-сеткилдиг болганын көргеш, ону хуусаа бетинде херээнден келдередип үндүрүпкен. Ынчангаш Ооржак бодунуң эрткен-барган бак херектерин бодап, чөн меңээ бүзүревес ирги бе деп бодап олурганы ол. Үш чыл бурунгаар бо-ла чыткан Хемчик кыдыынга үүлгеткени чүдек-бүжар оор херээн шуут-ла бодавазын кызыдып чораан. Ону бодап келирге, дендии-ле ыядынчыг, эгенчиг, эът-мага боду черже эстип-хайлып кире берги дег болган.

Аныяк ажылчын суур Ак-Довуракты аразын куду машина маңнап олурда, даартагы күш-ажылчы планнар, чонунга, күрүнезинге улуг-чаагай херектерни бүдүрүп, коммунизминиң тургузуушкуну дээш бүгү-ле күжүн берип ажыл-дааринын сорулгалары ооң бодалынга кирип, эът-мага боду хайныгып, кыптыгып чораан. Шак ындыг буянныг чаагай бодалдарга, планнарга алыскан Калдар-оол Дөп-Терезин суурга чеде халдып келгенин безин билбейн барган.

II.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң начальнигиниң кадр талазы-биле оралакчызы ооң өзээн каш айтырыгларны салган. Ол аңаа шаанда үүлгеткен херээнин дугайын, кайы хире черле миннип, боданып эттингенинин дугайын чугаалап, херээн арттырип тургаш, тудуг талазы-биле чедип алган мергежилдерин бадыткап турар документилерни аңаа көргүскен.

— Сээң мергежилдиг тудугжу болурунга, төлептиг бараан болуп ажылдаарыңга бүзүреп турмен. Чогум кайы участокка, кымның бригадазынга ажылдаарыңны ынчаш дораан дыннадыптар бис. Аан, дүштеки чем соолунде чедип кел. Ам кадр киллизинге барып, бо документилериңни аппарып бергеш, демдегледип ал — деп, начальниктиң оралакчызы чугаалаан. Тудуг эргелелиниң мурнакчы бригадаларының бирээзин болур Степан Мокураштың удуртканы дашчылар-бызанчылар бригадазының эрес-кежээ, мергежилдиг тудугжуларының аразынга Ооржак Сагдыевич Калдар-оол ийи билээн сывыртыныш кааскаш, барып турупкан. Ынчангаш ол Ак-Довуракты улуг тудуунга бодунуң күш-ажылчы баштайгы салыышкынын чылыг күжү-биле ажылдаар электри станциязының дежээн салырындан эгелээн. Баштайгы дашты, баштайгы туйбугну салган черин, ол хүнүң Ооржак Калдар-оол кажан-даа утпас.

Чаа ажыдан киргеп аныяк ооолдуң дашсалып турда эптиг-мергежилдиин, аваангыр-каашагайын өөрү дораан-на эскерип каан. Ол чүгле дашчы эвес, бызаннап турда безин «халыптыр» өр болган. Уданында Ооржак Калдар-оол мергежилдиг дашчы, бызанчы, штукатурщик, печник чоруу-биле кады ажылдап турар өөрүнүң хүндүткелин, мактанын дораан-на чаалап ап, харын-даа кылбас-чүпшас чүвезин чок «алдын холдуг» аныяк эрнин дугайы «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинге дораан-на билдинде берген. Степан Доңгуракович-ниң удуртулгазы-биле ТЭЦ-тиң таваан салчып, ооң соонда бетон заводун тудуп тургускан. Чүрттелга тудуунуң участогунга ийи катап бажыңнар тударынга база-ла буянныг чаагай салыышкынны кирген. Бус-биле иилер шак ол ийи катап бажыңда хоорайжы ёзу-биле чүрттап олурар кижилер ындыг эки бажыңнарны кылган тудугжуларга өөрүп четтиргенин илередип турарлар.

Энир чылын чазын бир-ле хүндүс ажыдан турда, бригадир Степан Доңгуракович ооң чанынга чедип келгеш:

— Тудуг эргелелиниң начальнигы сеня дүүш соолунде чедип келзин деп сөглеткен-дир, оол. Барып бараалтап көрүнзе эки бөөр ийин — деп, чугаалаан.

— Чүнү дугайында мени хереглеп турарларга бөөр, Степан Доңгуракович?

Ол Калдар-оолче хүдүмзүргеш:

— Черле эки билбедим. Баарынга билдине-ле бээр ыйнаан — дээн.

Дүүш соолунде чеде берген. Начальник ооң күш-ажылга дадыкпан холдарын дыпзыг тудуп мендилээш, столунуң баарында сандайга олуртуп алган.

— Эң Калдар-оол, силер болза бистиң эргелелдиң мурнакчы, каш дапкыр мергежилдиг тудугжуларының бирээзи болгай силер. Ынчаарга бис сени бригадир кылдыр дешпидер деп шиитпирдевивис. Ол бригадада чаа-даа ажылдап киргеп болгаш моон мурнундан тура-ла мергежилдиг апарган кижилер бар. Оларны удуртур бо-ладыр. Чаа киргеннерни өөредир.

Степан Мокураштың удуртканы мурнакчы бригададан үнер хөнүү чогун, шак ол найыралдыг бригадага кайы хире өөренип, чаңчыгып калганын Калдар-оол чугаалап берген. Ынчалза-даа ооң муздурлаашкыны чүү-даа болбаан, начальник ону каш-даа халытпайн, ооң чаңшөөрелин сөглеттирип үндүрүпкен.

Двартазында Ооржак Сагдыевич Калдар-оол бригадир апарган. Ол дээрге 1962 чылдың апрельдиң эге үези-дир. Каш түүл мергежилдиг аныяк тудугжуның удуртқан бригадазы даг-дүгү арыглаар фабрикаңың кол корпузунуң тудуунга барып турупкан.

III.

Октябрь байырлалының бүдүүзүнде болган үүлгеге хурайынга мурнакчы бригадаларның, хөй-хөй мурнакчы экер-эрестериниң аттарын адап, оларга шаңнал, мактал тывыскан. Ам «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде ооң-биле атташ Ооржак Калдар-оолдуң удуртқан мурнакчы бригадазының тыпты бергени Бүгү-эвилелге онза чугула тудуг дээш чарышка мун-мун кижилерниң аразындан хүнүүн маадырларының үшта халып турары олдур.

Даг-дүгү арыглаар фабрика тудуунуң участогунга чеде бергеш, Ооржак Калдар-оолдуң бригадазының кайда ажылдап турарын участок начальнигинден айтырдым.

Чеди каът кол корпусче айтыкан:

— Алдыгы каътче үне берииер. Ам ооң артыы талазында сөңгалар шилдеп турар улуг чүве — деп, чугаалай-дыр.

Алдыгы каът. Корпустуң аажок улуг сөңгаларының даштыы талазында каш мандаларны кожа салган тепкиш кырында чолдаксымаар дүрт-сынныг аныяк эр турупкан сөңга рамалары будуп тур. Күш-ажылчы тиилелгелер дээш улуг чарыштың мурнуу одурүүнда үшта халый бергеп экер-эрестернин бирээзи Ооржак Калдар-оол олдур. Ол хире беликке ажылдаваан кижи сонга оттуур куду көре каалтарга куйга-баш чыырлып, чүрек сиилээр чүве болду.

— Кол корпустуң бүгү сөңгаларын шилдеп, оларның иштии, даштын будуп кылдывыс. Сөңгалар рамаларын болгаш ооң кастыктарын кылгаш, оларның даштын будаап, салыр ужурлуг турган-дыр ийин. Ону ам катап кылыр ужурга таваржын, даштындан будуп турарывыс бо-дүр ийин. Чамдык сөңгаларның кастыктарын кылдыртыры-биле чагыт каан чүве-дир. Дузалал ажылагый комбинадының ыяш болбаазырадыр заводу ол чагытны мынчага дээр кылып күүсетпеэн, ам канчаар, фабриканы айыткан хуусаазында дужаарының хонуктары чоокшулаан, чагыгны кылып экпеп бээрин манап олурар болза, үе-шак эрте бээр. Ынчангаш сонга кастыктарын боттарывыс кылгаш, олуртуур кылып, чеди каът корпустуң сөңгаларын шилдээр ажылды бүрүнү-биле доостуруп, Ам чүгле сөңгалар рамаларын, кастыктарын будуур ажылды чорудуп тур бис — деп, ол чугаалады.

Ооржак Сагдыевич Калдар-оол бригадир болуп лепшээн үезиниден эгелээш-ле кол корпустуң бирги кадының туйбузун салып эгелээн. Оон удуртқан бригадазы ам бирги каттан эгелээш, чедиги каътка чедир ону тудуп тургузарынга улуг-чаагай салыышкынны кирген. Ам ооң сөңгаларын шилдеп турары ол.

Калдар-оолдуң удуртуп турар бригадазы он алды кижиден тургустунган. Олар шупту-ла ажыл-ишкө кежээ-шалып улус чүве. Кижи бүрүзү-ле дашчы, бызанчы, бетонщик, штукатурщик деп тускай мергежилдерни чедип алган. Бригаданың иштинде тудугга каш чылдар дургузунда ажылдап келген арга-мергежилдиг кижилер безин хөй. Оларның чамдыктары бо-дур:

Ооржак Кумзатович Чаңгар ирей. Ол ам 61 харлыг.

— Назы-харым улгадып, пенсия ап, дыштанып үем эртсе-даа чазаамга, партиямга, чонумга бараан болуп ажылдаар мен — деп, ол чугаалап олурар. Ол ирейниң үш оглу, ийи уруу тудугжу. Ынчангаш беш адашкы даг-дүгү арыглаар фабриканы тудуп тургузарынга бүүнныг чаагай салыышкынынарны кирип турарлар.

Сарыглар Ортун-Назынның назы-харын база-ла улгадып берген, ооң күлбак-түпшас чүвезин чок. Ылангыя чазанар талазы-биле ховар шеверлерниң бирээзи. Даш, түүйбү-биле бажың тудуп турда ёзугуг-на шыдай кижи чүве.

Николай Тружкин оларның бригадазынга чоокта чаа кирген. Бо улуг тудугга ол Москва хоорайдан комсомолчу путёвка ёзугаар келген.

Ооржак Кара-оол — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң мурнакчы тудугжуларының бирээзи. Ооң ат, фамилиязын эргелелдиң хүдүлел самбыразындан көрүп болур. Калдар-оолдуң кадайы Ооржак Көпеековна Облигас база-ла мурнакчы штукатурщиктериниң бирээзи.

Бо үстүнде адаанывыс ышкаш күш-ажылга тура-соруктуг, кызымак-кежээ кижилерниң кайызын ол дээр! Оларның шупгузунуң донгу намдарын, күш-ажылчы чедишкиннерин, коммунизминиң тургузуушкуну дээш эрес-кежээ ажылдап турарын каш-каш ама тоожуларга безин кайын бижип тодер.

Бүгү-эвилелге онза чугула тудугну тудуп турар Ооржак Сагдыевич Калдар-оолдуң бригадазына күш-ажылчы чедишкиннерин, даг-дүгү фабриканы айыткан хуусаазында дужаарыга улуг-чаагай үүле-херектерни бүдүржүп, ажылынга, амыдырал-чуртталгазынга улуг, чаа чедишкиннерни күзедивис.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ЧУРУКТА: комплекснаг бригаданың бригадири О. С. Калдар-оол.

Фото авторнуу.

Дораан чайладыр четпестер дугайында

СУГ ЧОК ЧЕРДЕ

ТЕС-ХЕМ. Бо районнуң «Тес-Хем» совхозунуң Берт-Даг салбырында № 1 хойжу бригада бар. Ооң турар черин Узун-Кежиг деп адаар.

Ук черде 4500 хой ам үш кыштыг улаштыр суг ишпейн эртирген. Бистиң бригадавыста мал чемгерер сиген-даа, саван-даа бар. Ынчалза-даа суг чок черге мал азыраары дыка бергедеп турар деп чүвени Тес-Хемнин колхоз-совхоз будурүлге эргелели, совхозтуң директиязы чүве тоон көрбейн турар чүве ирги?

А. КАРМА.

АРАГАЛААШКЫННЫҢ ХОРАЗЫ

ЧӨӨГ-ХЕМЧИК. «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырының Ак-Тал-Аскы сүт-бараан фермазының ажылында улуг четпестер бар. Ол болза күш-ажылдың организас чок чоруунуң түнели болуп турар. Мында учёт-отчёт баксыраан. Доктаамал учётчик чок. Сүттүг ажаалдазы эжиживейн турар. Сүт хүлээп ап турар пунктуда кайда-даа ажылдавайн турар Монгуш Чылбак дээрзи кээп олуруп алган.

Ферма ажылдакчыларының аразында арагалаар чорук ажылга багай салдарны чедирип турар. Улуг кадарчы коммунист Ооржак Дамбый-оол, кадарчы Ондар Дазыр-оол олар үргүлүү арагалап, чалчык-бузук кылып, ажылынга харыысалта чокталып келгилээн.

Малдың азырал-ажаалдазы багай. Ылаңгыя саар инектерни кежээкинин 4 — 5 шактан эртенгинин 9 — 10 шакка чедир кажаалаар. Азыралының болгаш ажаалдазының багайындан ук инектер арып, аарып турар апарган. Ферманың уксаалыг бугазын «сиген кажаазы үрээр мал дээш одарга үндүрбейн, аргызы баглап турун берген.

Мындыг янзылыг өске-даа четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглер алырын салбырның эргелекчизинден, мал ажылының тускай эртемниглеринден негеп турар бис.

К. ОНДАР.

ЧАДАГАЙ КАЖААДА

УЛУГ-ХЕМ. Мында «Улуг-Хая» совхозтуң № 3 салбырында Ш. Чамбалдың кадарган 400 ажыг баш хойлары чылыг кажаа чок, шуут чадагай кажаада туруп берген.

Бир эвес ол төрүүр хойларны ол-ла хевээр чадагай черге тургузар болза ам төрүттүнер чаш малга болгаш бо хойларның боттарынга-даа айыылдыг болур дээрзин ук совхозтуң удуртукчулары билбейн турарлар бе?

М. ЛОПСАН.

* * *

Ол-да районнуң «Найырал» совхозунуң «Булуң-Терек» салбырында 520 баш хойну аарыг болгаш кырган дээш август айда-ла тускайлап тургускан. Ону күрүнеге садар дээн хирезинде ам-даа дужаавааи.

Ук хойну ниитининг чемненилгезинге-даа ажыглавайн, күрүнеге-даа сатпайн, кажаа чок черде аргызы түүп турган ужуру чүү ирги деп, малчыннар совхозтуң дирекция черинден айтырып турар.

ХАЙДЫП.

САГЫШ САЛЫЫШКЫНЫ КАЙДАЛ?

БАРЫЫН-ХЕМЧИК. «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының Мажалык сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилери малды хүр кыштагладыр дээш күжениишкинниг ажылдап турарлар.

Ынчалза-даа ында кижилерниң материалдыг болгаш культурлуг хереглелдерин хандырарынга сагыш салбайн турары дээш совхозтуң дирекциязын, партия организациязын ферма ажылдакчылары шүгүмчүлеп турар.

Ажылчыннарның ажыл төлевирин бээрин саададыры мында чанчыл апарган. Автолавканы ажыл төлевири-биле кады чорудары таарымчалыг турда, акша чок черже чорудуп турары элдептиг.

Б. БАРБА.

Амыдыралдың фактылары

ДЕКАБРЬНЫҢ эгезинде совет донорлар хүнү болган. Од хүн бодумуң студент өөрүм-биле кады, ханымны эки-тура-биле бердим. Ачам он чыл бурунгаар айыылга таварышкаш, хөй ханын чидирген. Чаагай сеткилдиг донорларның дузазы-биле ол дириг артканын черле утпас мен. Ооң эгелээш мен ол кижилер мышкаш буянныг сеткилдиг, донор болурун күзеп келген мен.

Е. ХЕРТЕК.
Москванын улус ажыл-агый институдунуң студентизи.

* * *

«ТИИЛЕЛГЕ» совхозтуң септевчилери С. Оюн-оол, С. Доржу, В. Оюн олар «СУ-24» деп 5 сеялканы, «ПД-Ю» деп 2 лущильникти, 55 плуг септеп доосканнар.

Д. КЫРЛЫГ-КАРА.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК районда Мөнгүн-Тайга сельпозунуң амыктары чоокта чаа «Малчын» колхозтуң клубунга концерт көргүскен. Ол аныяктар коллективи ам чаа чылга уткушкаар солуң программаны белеткеп турар.

Х. МАНДАН-ООЛ.

* * *

БИЙ-ХЕМ районда «Кызыл-тараачын» колхозтуң Ээрбек сүт-бараан фермазының коллективи чылда күрүнеге 320 тонна сүт садар планныг тургаш, ону декабрь 1-де 322 тонна кылдыр күүсетвен. Мурнакчы саанчылар: Е. Серед-оол бир саар инектен-не 1907 кг, С. Чаш-оол—1870 кг сүттүг саап алганнар. Коллектив чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 11 тонна сүттүг күрүнеге садарын аазаап.

В. ЧҮЛДҮМ.

Ак-Довуракта чылыг күжү-биле ажылдаар электри станциязы баштайгы будурулгечи тогун бергеден бээр чаа-ла ийи ай чедип турар. Электри станциязының ол чаа, аныяк коллективи ажылагыйжы чаа чедишкиннерни чедип ап, улам-на быжыгып олурар. Мурнакчы кижилерниң саны көвүдеп турар. Аныяк тыва ооолдар, кыстар электри станциязының коллективинде үргүлүү немежил, олар инженерлерниң айтышкыны-биле трубинистер, электриктер, машинист тускай мергежилдерни чедип ап, ол мергежилдериниң аайы-биле ажылдап турарлар. Станцияның удуртукчулары моон соңгаар-даа национал кадрларны хөйү-биле белеткээринче улуг кичээнгейни салырлар.

Дежурный инженер Виктор Егорович Седаковтуң удуртуп турар эвчээнде колдуунда тыва кадрлар. Дуржулгалыг инженер оларга бодукуң байлак дуржулгазын, теоретиктиг билиин дамчыдып, тускай мергежилдерге өөредип турар. Кадрларны ажылга хүлээп алгаш, оларны өөредип алырынче моон соңгаар ооп-даа улуг кижээнгей салырын Виктор Егорович чугаалап турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) эвольщик Монгуш Шаңнаал-оол, машинист Монгуш Декте, дежурный инженер В. Е. Седаков, дежурный слесарь Узум-Ак Макал-оол олар.

Сөзүг болгаш фотозу
Т. КЫЗЫЛ-ООЛДУУ.

ССРЭ-ниң экономиказының күчүлүг өзүлдези

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының ажылын даштыкыда канчаар көрүп турары

БЕРЛИН. «Совет Эвилели 1965 чылдың төнчүзүнге, чеди чылдың сөөлгү чылынга чедир үлетшүр продукциязын бүдүрери 17,5 хуудга көвүдедир. Чеди чыл планы хуусаа бетинде күүсеттинген турар»—деп «Нейес дейчланд» солун ССРЭ-нин Дээди Совединиң сессиязының ажылының дугайында дыннадыгны ынчаар эгелээн. 1964 чылда камгалалга үнер чарыгдалдарны 600 млн. рубльге кызырган турар, ынчаарга ол-ла үеде ССРЭ-нин экономиказының улам ынай өзүлдезин болгаш чонның амыдырал деннелин бедидерин баш удур көрүп турар деп, солун демдеглээн. 1964 чылдың планы үлетшүрүнүң амгы үедеги бүгү-ле адырларын, бирги ээлчеглө химияны дүрген хөгжүдерин баш удур көрүп турар деп, «Берлинер цейтунг» онзалап демдеглеп турар.

ПРАГА. Сессиянын материалдарын чехословак солуннар мынча дээн улуг ачеледиңиң адаанга парлап үнүрүп турар: «1964—1965 чылдарда совет экономиканың күчүлүг хөгжүлдезиниң планы», «Совет Эвилели шерит чарыгдалдарын 600 миллион рубльге кызырып турар». Пролетаржы интериационализминиң ленинчи принциптериниң болгаш бот-бодунга акыдүнмалышкы дузалажылганын үндезинниге Совет Эвилелиниң акы-дүнма социалистиг чурттар-биле экономиктиг кады ажылдажылгазы дараазында чылдарда улам-на калбарган турар деп, бүгү-ле солуннар айтып турар.

ВАРШАВА. 1964 чылда чепсектиг күштерге үнер чарыгдалдарны 600 миллион рубльге кызырар дээн Совет чазактың шиитпирин польша парлалга тайбыңга ынакшылыг совет политиканың чаа илереэшкини кылдыр көрүп турар. Совет чазактың ол базымы болза делегейниң дүшкүүрлүг чоруун улам ынай чавырыдырарынга дөгүм ндиглиг болурунче еске өкүрүнелерни кыйгыргамы болур деп, «Трибуна люду» солун бижээн.

ГАВАНА. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-нин национал экономиказын хөгжүдериниң планы чүгле совет улустуң амыдырал деннелин бедидерин хандырар эвес, харын-даа социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылгазы калбартырының, хамаарышпас чоруктуң оруунда турушкан улустарга дузаламчы көргүзеринин, капиталистиг чурттар-биле садыглажылганы көвүдериниң аргазын бээр деп, «Дирио де ла тарде» солун демдеглеп турар.

ЛОНДОН. 1964 — 1965 чылдарда Совет Эвилелиниң Күрүне бюджединн «Дээрги Хрущевтуң делегейге чаа чыл белээ» деп «Дейли Скетч» солунуң Москвада корреспондентизи ынчаар үнелеп турар. «1964 чылда шерит чарыгдалдарын кызырарының дугайын болгаш хереглекчилерниң эргеажыктарынга чарыгдалдарны улуу-биле көвүдериниң дугайын Россия чарлаан» деп, ол солун бижин турар. Англияның албан болуктери «ол чаа үүлдерни Чөөн болгаш Барыын чүктүң аразында харылзааларда чогумчалыг үүлдүн база бир демдээ кылдыр байыр чедирип турар» деп, «Дейли геральд» онзалап демдеглээн.

ССРЭ-нин чазаа болза «совет улустуң амыдыралын экижидер сорулгаларга улам-на хөй хөрөнгилерни үндүрериниң болдунар арганын алыр дээш, чепсегленнишкинни дүжүрерин күзеп турар-дыр» деп, «Дейли Уоркер» солун редакциязы түүлүүнде бижип турар.

БОНН. Барыын Германияның хөй-ниитизи болгаш парлалгазы ССРЭ-нин Дээди Совединиң сессиязының ажылын улуу-биле сонуургап турар. Келир чылын чепсегленнишкинге үнер чарыгдалдарны кызырар дугайында шиитпир Чөөн болгаш Барыын чүктүң аразында харылзааларда дүшкүүрлүг чоруктуг улам ынай узуткаарынга ндиглиг болур чадавас деп, тайбыңның немец эвилели, партияның директорадының кежигүнү Лоренц Кнорр медеглээн. Ынчаарга 1964 чылда Боннуң чепсегленнишкинге чарыгдалдары улгадып турар-дыр деп, Л. Кнорр онзалап демдеглээн.

ТОКИО. Япон солуннар сессияның ажылын СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлериниң, чепсегленнишкинни эндере бүдүрериниң эвес, а тайбыңга ажыктыг ажыл-херектерге Барыын чүк-биле чаржыр дээн Совет Эвилелиниң шиитпирлиниң тодаргай боттанышкыны кылдыр көрүп турарлар.

Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көөрү-биле кирген ССРЭ-нин улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планын болгаш бюджедин, а ол ышкаш камгалал чарыгдалдарын кызырар талазы-биле хемчеглерни эң улуг бүрүзүл солун «Асахинин» Москвада корреспондентизи Чөөн болгаш Барыын чүктүң аразынга чепсегленнишкинни дүжүрери болгаш тайбың дээш чугаалажышкыннарны дүргедиринче Совет Эвилелиниң кыйгыры кылдыр үнелеп турар. Улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң бүгү планы «улустуң чаагай амыдыралын дүрген өстүрериниче угланган Н. С. Хрущевтуң политиказы-биле сиңниккен болуп турар» деп, «Йомиури» солун онзалап демдеглеп турар.

БАНГКОК. «Чижеглээр чүве чок бюджетти совет парламентиге бадыладыры-биле кирген, химия революциязынга каалама орук ажыттынган» — деп, «Бангкок Уорлд» солун бижип турар. «Бюджет болза боо-чепсекти эвес, а далган-тарааны, үс-чагны элбедириче колдадып турар, шерит чарыгдалдары чоокку чылда 600 миллион рубльге кызырылган турар. Оон-биле чергелештир кедергей улуг түңнүг—24,7 миллиард рубльди көдээ ажыл-агыйга түскайлап берген турар-дыр» деп, ол солун онзалап демдеглээн. Совет Эвилели бодунуң чепсектиг күштерин чангыс талалыг кызырар деп шиитпирлээн-дир деп, «Бангкок пост» айтып турар.

ССРЭ-нин Дээди Совединиң сессиязының ажылын Болгарияның, Венгрияның, Моолдун, Алжирнин, КАР-ның, Бельгияның, Финляндияның, Швейцарияның, Австралияның болгаш өске-даа чурттарның парлалгазы калбаа-биле тайылбырлап турар. (СЭТА).

Николай Шишигин база катап чемпион

Н. Шишигин.

Хөл-шыдыраа талазы-биле республиканың хуудга бирги чери дээш маргылдаага эң шыырак бирги разрядчылар киришкен. Оларның эзлчеглиг сөөлгү салыышкыны декабрь 18-те довзулган.

Түңнел салыышкынга М. Кенин-Лопсан биле Н. Шишигин, Н. Христофоров биле Ч. Оюн, Хомушку биле Н. Зырянов, Т. Чамзырай биле Л. Балган олар таварышкан. Ылаңгыя Христофоров биле Оюнның салыы чемпионаттың ийиги чери дээш демиселди нүүтелдирген болгаш оларның кайы-бирээзин утканы мастерге кандидаттың санының нормазын күүседир.

Ол ышкаш М. Хомушкунуң Н. Зырянов биле ооңу база-па чемпионаттың таблицазында көрүнчүлериниң хайгаралын өнза сөөлүүргадып турган. Ынчангаш бир дугаар-па чорудуп турар бирги разрядчыларның хууда бирги чери дээш маргылдаамың ийи-ушку чери база бө салыышкынарының түңнелдеринден хамаарыжыр турган.

Мастерге кандидат Н. Шишигин бө чемпионаттың маргылдаазынга чедишкинниг ойнап, сөөлгү салыгда М. Кенин-Лопсанны удуп алгаш, 11 салыгдан $10^1/_2$ санны ап, 1963 чылда хөл-шыдыраа талазы-биле республиканың чемпиону деп атты база катап чазаап алган.

Өвүр райониуң Т. Чамзырай Чөөн-Хемчиктиң Я. Балган биле хайыннашкаш, ниитизи-биле $5^1/_2$ санныг болуп, бирги разрядчы деп адын бүзүредири-биле бадыткаан.

Аныын шыдыраачы Ч. Оюн Кызыл хөөрайның-даа хөл-шыдыраа маргылдаазынга болгаш бө чемпионатка-даа чедишкинниг ойнаанын демдеглээри өөрүнчүг. Ылаңгыя дуржулгалыг шыдыраачы Н. Христофоров-биле ойнаашаш, кайгамчык тиилелгени чедип ап, мастерге кандидаттың санының нормазын баштай-па күүседип апканы көрүнчүлерге өөрүнчүг болган. Оюн шыдыраанның теориязының талазы-биле болгаш өөрү практика кырынга чазыг чок ойнаарынга өске шыдыраачылардан артын белеткелдинн көргүскен.

Ол ышкаш республиканың чемпионуну чөрээн М. Хомушку республиканың-даа, хөөрайның-даа маргылдаалырынга сөөлгү каш чылларда киришпейн чоргаар, спортчу чоруун бодик тудуп шыдаанын көрүнчүлер мактап турар. Ынчангаш М. Хомушку сөөлгү салыын Н. Зырянов-биле хайыннашкаш база мастерге кандидаттың санының нормазын күүседил, 8 санныг болуп үнген.

Барыын чартын ай тургулчүлээн маргылдаанның түңнелинде М. Хомушку биле Ч. Оюн 8:8 санныг болуп, чемпионаттың ийиги-үшку черин үлешиннер.

Хөл-шыдыраа талазы-биле республика чемпиону Н. Шишигинниң спорт инитилелдеринниң болгаш организациязының республика чөвүлелиниң 1 чергенниң диплому-биле болгаш ортектиг чүүл-биле шаңнаан. А ийиги-үшку черлерни эзээн М. Хомушку биле Ч. Оюн ыларны II—III чергенниң диплому-биле шаңнаан.

Бир дугаар-па чорутунган бирги разрядчыларның бө маргылдаазы моон соңгаар хөл-шыдыраанның республикага сайзыраарынга улуг ндиглиг бээр дээрзи маргылдаа чок.

Чемпионаттың сөөлүнде дүрген салырының талазы-биле көрүнчүлер-биле каттышкан 12 шыдыраачыларның маргылдаазы болган. Аңаа М. Хомушку биле Н. Шишигин олар 9:9 минилерни утнаш, бир-ийи дугаар черлерни үлешнеп.

А. КУМАЯК.

Культурлуг садыглаар, ажылга ак-сеткилдиг болур

Республиканың хереглел кооперациязы партия организаларының удуртулгазы-биле сөөлгү үеде чонның хереглелдерин хандырарынче угланган чамдык эки ажылдарны кылып келген. Садыгның культуразы алаан бедээн, садыг черлериниң четкизи калбарган. Респотребсоюзтуң системазында 4800 ажыг ажылдакчылар санаттынып турар. Оларның аразында 130 ажыг кижи «совет кооператив садыгның шылгаракчылары» деп демдек-биле шаңнаткан, 600 кижи коммунистиг күш-ажылдыы дээш шимчээшкинде хаара туттунган, коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп атты 13 бригада чедип алган, 41 бригада ол атты чедип алыр дээш демисежип турар.

Кооперация ажыллакчыларын белеткээри болгаш өөредири алаан экижээн. Чурттуң янзы-бүрү өөредилге черлеринде садыгның келир үеде ги ажылдакчылары бөш чүс ажыг кижи өөренип турар. Экономиктиг школдарда болгаш бот-өөредилгеде ийи чүс ажыг кижи хаара туттунган.

Кооперацияның ажылдакчыларында садып алыкчыларны, оларның өзүп турар негелдерин хандырарын экижидериниң бүгү аргалары бар. Ындыг турда-ла чамдык хереглел инитилелдери болгаш садыг ажылдакчылары бараан садрылгазының планнарын чедир күүсеттпейн турарлар. Чижээ, октябрь айда Улуг-Хем, Өвүр, Барыын-Хемчик болгаш өскеда райполар планнарын күүсеттпээн. Бо чоруктуң колдуг чылдагаанны болза, ол райполарның дыка хөй магазиннериниң үр үеде хаалгыг тургулаанымда болур. Садыг баазаларында хөй болуп мөөннешкен барааннар безин ол магазиннерге кирбейн тургулаан. Чижээ, Тес-Хем райпозунуң магазиннеринге үнүш үзүг сөөлгү үеде мырынай кирбээн турда, ол үс Балгазын сельпозунда ийи чылдың курлавырында четчир хире хөй болган.

Хереглел инитилелдериниң ажылдакчылары пекарняларын болгаш столоваяларның үзүктел чокка ажылдазын хандырары чугула. Ылаңгыя Өвүр, Барыын-Хемчик райполарының столоваяларында чемнериниң шынары чавыс, бижек, шопулак ышкаш херекселдер четпес чоруктарны ол райполарның удуртукчулары эскерзе чогуур.

Респотребсоюз болгаш хереглел инитилелдери бараан саарылгазының хемчээлин улгаттырарынга түс черинин кат, балык ышкаш курзавырларын четпес кыпиштирип келген. Чондан көдээ ажыг-агыйның артык-шылыг продукциялары — эът, саржагны, чуурганы, картофельди, дузаан моогуну, огурешни, капустаны садып алыр ажылды эки организаставайн турар. Бо чылын респотребсоюзтуң белеткелдер эргелеги болгаш чер-черде ооң конторалары картофель, ногаа белеткелиниң планнарын ыракта-ла чедир күүсеттпээн. Ол ажыл ылаңгыя Тээли селпозунда болгаш Барыын-Хемчик райпозунда кончуг багай чоруттуунган. Чондан картофельди, дузаан ногаа аймаан садып алырын калбартыр талазы-биле белеткел контораларының мурнунда ам харыысалгалыг сорулга салдынып турар.

Респотребсоюз чондан план ёзүгаар 200 тонна сүттүг садып алыр ужурлуг. Хереглел кооперациязының белеткел организациялары ол онаалданы кончуг четпес күүседил, ноябрь 10-да чүгле 138 тоннаны садып алган. Бо ажыл ылаңгыя Баа-Хем райпозунда барык чоруттунмазын, чүгле 7 кг саржаг садып алдынган. Тандыы райпозуу 10 тонна саржагны садып алыр планныг тургаш чүгле 1,3 тоннаны садып алган.

Чыраа-Бажы рабкоопта, Барыын-Хемчик, Өвүр райполарында, Балгазын сельпозунда бо ажыл эки чоруттунган. Ол организациялар автолавка, магазин, ларёк, майгын, агент бүрүзүнге саржаг, дук, эът садып алырының тодаргай планнарын берип тургаш, боттарының онаалдаларын чедишкинниг күүсеткеннер.

Бо эки дуржулганы бүгү хереглел инитилелдеринге нептередип, чондан саржаг болгаш дук садып алырының талазы-биле онаалганы чыл төнчүзүнге чедир эң дүрген күүседир хемчеглерни алыры эргежок чугула.

Бо чылын тайгаларже 2000 анчылар аъттанып үнгеннер. Олар дөртку кварталда 630 муң рубльдин ан-өлүүн белеткээр, оон-биле кады 500 эликтн, 28 хаванчы, 15 сыынны болгаш 28 муң кезек тайга кужун белеткээр ужурлуглар.

Респотребсоюз бо чылын Тывазының кайгамчыктыг кады — чыыргананы 120 тоннаны белеткээр ужурлуг. Бойдустуң байлактарын үптеп, тонап турар , чинжен, мангыстальчак амыдырадыгларлан ол үнелиг катты камгалап, ону күрүненин оруктазынга киирер дээш, боттуг хемчеглерни алыры эргежок чугула.

Ол онаалданы күүседир чорук республиканың столоваяларынга солуп, калорийлиг немелде чеминерни хандырарынга чугула болур.

Хереглел кооперациязының ажылын хөгжүдер болгаш экижидер, ажылчы чоннарның хереглелдерин чогуур үезинде хандырар чорук партия, совет, ажыл-агый, профсоюзтар организаларының чугула херээ болур. Ол организациялар болза, садыгның бедик культуразы дээш, бистиң кижилеривистиң докгаамал өзүп турар хереглелдерин эң-не долузу-биле хандырары дээш демиселче садыгжы кадрларны организаставышаан, онаашкан ажылдарын ак-сеткилдиг-биле көөр, четпестерге эптеш чок болур кылдыр оларны хүн бүрү кижилер хүлээлгелиг.

Г. ПЕТРОВ.

Совет садыгның чурумун үреп болбас

ТӨРЕЛ САДЫГЖЫЛАРНЫҢ АЖЫЛЫН ХЫНАП КӨРЗЕ

Улуг-Хем райпозунуң баштаар черй бодунуң магазиннериниң ажылын боттуг удуртуп шыдавайн турар. Хайыракан көдээ магазинде чеспешкилер Күжүгет Депиня биле Кыргыс Чүгүр олар барааннарны довурак-доозунга бораштырып, оларны чурум-чыскаалдыг кылдыр делгевейн, өртек-үнезин хөйге көргүспейн турда-ла баштаар чер ол четпес чорукту үр үе иштинде эскербейн келген.

Ол садыгжылар контроль чок чорукту ажыглап алгаш, хлебти деңзилевейн, бир булканы-ла 28—30 көпеекке садар, чамдык барааннарның өртээн улгаттырар чорукту болдуруп келгеннер. Магазинге киргеш, 3 рубль 63 көпеек өртектиг шоколадтың өртээн айтырарымга,—ону 4 рубль өртектиг шоколад чүве—деп, Кыргыс Чүгүр серт-даа чокка чугаалаар.

Ол садыгжылар ээлдек эвес чоруктарын садып алыкчыларга базала илередип тураарлар. Хлеб садып ап турар, бир школачы уруг акшазын санап чалай бээрге, ону садыгжы Депиняның чон мурнунга күштеп, оон сээденнинге чедип, бак сестер-биле дорамчылап турганын болум база көрген мен.

Бо садыгжылар магазинниң ажызаар шагын барыындаавайн, боттары арагалаап, чамдыкта ону хаагыг тургузуп келгенинге садып алыкчылар улуу-биле хомудап турганнар.

Совет садыгның чурумун шак ынчаар каржызы-биле хажыдып турар бө ийи кижиниң ажылын хынап көөрү райпонуң баштаар черинден улуу-биле негеттинип турар.

К. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ООҢ НҮҮРҮ КАЙДАЛ

Тожу райпозунуң Адыр-Бежиг аъш-чем магазинниге комсомолчу садыгжы С. Күнзеннээ ажылдап эгелээн. Баштайгы үеде ону—садыг школалын дооскан аныяк кижи биспин хереглелдеривисти хандырарын дыка-ла экижидер боор—дижип, садып алыкчылар аразында өөрүшкүүлүг чугаалажып турганнар.

Ынчалза-даа ооң чонга ээлдек эвес аажы-чаңы удаваанда-ла илереп турар апарган. Орус дыл билбес колхозчулар бараан өртээн айтыраргга, хорадавышаан, ыяавыла орустап харылаарынга ол чанчыккан.

Колхозка келген ийи шоодай далганны совет садыгның чурумун хажыдып, Тоора-Хемде хуу кижилерге оон бүүрү сатканы илерээн. Чоокта чаа ийи хааржак арага өртээн улгаттырган, 40 хире рубльди колхозчулардан артыкка оон алган чүүлү база бар.

Садып алыкчыларны көзүлдүр-ле негелээр апарган садыгжының ол төлеп чок чоругунга чонның таарыжымайн турарын райпонуң баштаар черинден дарый эскерип көөрге чогуур.

К. КОЛ.

• • •

ХУУ АЖЫЛЫНГА ӨЙЛЕШКЕН САДЫГЖЫ

Арыг-Узуу рабкооптуң Ак-Туругда № 1 магазинниңде Аржамаевтер дээр ашак-кадай садыгжылар ажылдап турар. Магазинге барааннарның ассортиментизин четчелээринче олардың сагыш салбайн келгенинден аъш-чем барааннары үргүлүү-ле кончуг ховар болуп турар. Магазинде пос-таавы, идик-хеп аймаан аштап-арыглавайн турарындан олар довурак-доозунда боражы берген турганнар.

Аржамаев магазинге кадайын артырып каап, боду Кызылче болгаш өске-даа хөөрайларже хуу хереэн кылып, хөй удаа чоруп турар апарган. «Бир-тээ ындыг чүве болганда ол магазинге ийи садыгжыны тургускаңынын хереэ чүү боор» дижип, садып алыкчылар чугаалажып турарлар. Ол магазинге арага аймаа келгенде Аржамаевтин талазындан ону таныш-көрүштеринге бөзрин колдадып турар фактылар база илереэн.

Ол суурда № 2 магазинниң эргелекчизи Бабушкина хлебти деңзилевейн, улуг-даа, биче-дее булканы бир дөмей 30 көпеекке садыглап турар. Ол бодунуң магазинниңде аъш-чем бараанныгының өртээн бижип делгевээн.

Садыгжының ашаа Бабушкин дээрзи ыяш ажыл-агый черинин шугумунда ажылдап турар. Ындыг болза-даа үргүлүү-ле прилавка артында оон садыглаан турары элдептиг.

Ол ылаңгыя арагалаар чорукка онза сундулуг. Магазинге эзирип алгаш, садып алыкчыларны үндүр ойладыр, кадайының ажылынга шаптыктаар чоруктарын база илередип келген.

Бо кижилерниң совет садыг чурумунга чүүлдешпес чоруктарын чогуур черлерден хынап көөрү чугула. Чоннуң хереглелдерин хандырарын экижидери дээш, садыгжыларның шынчы, ак-сеткилдиг ажылдаарын садып алыкчылар күзеп турарлар.

К. ХУРНААДЫ.

• • •

ЧОН ХОМУДАП ТУР

Каа-Хем райпозунуң Суг-Бажы көдээ магазинниңиң эргелекчизи Монгуш Хулер-оолга хомудаан сестер садып алыкчыларның талазындан чангыс эвес удаа дыннаалып турар.

Чаа бараанларны магазинге ол делгевейн келген. Чоокта чаа джемперлерни, костюмнерни, школачылар формаларын алгаш, оларны чүгле бодунуң төрелдеринге, таныш-көрүштеринге дүмбаа бергилепкен болган.

Ноябрь 6, 7 хүнинде магазинни кара-туразы-биле хаггаш, ол бодуу төрелдерин кезип арагалап чоруп турган. Суурнуң чурттакчылары 70 ажыг харлыг кырганнар Дыртый, Дакпа, Баазан дээш, өскелер-даа магазинни ажыдарын дилээрге безин, ол үннерни оон тооваан чоруунга чон хомудап турган.

Совет кижилерниң өзүп турар хереглелдерин хандырарын бодавас, чүгле бодунуң тамчыын, төрел-дөргүүнүң эрге-ажыын хараар Хүлерооолдуң ол таарымча чок чоруктарын Каа-Хем райпозунуң баштаар черинден эскерип көөр үе ам черле келген.

С. ДОНЗУМ.

Аңнаашкынның ниити байдалы

Тожунуң анчылары баштайгы аңнаашкындан эвп келгеннер. «Май-1» колхозтуң анчылары 1040 ажыг кишти, 1500 ажыг дииннн, 21 дырбактыгны, 3 чекпени, 3 бөрүнү база өске-даа аң-өлүктү дужааганнар. Анчыларның аразында социалистиг чарыштың мурнакчыларындан комсомолчу Б. Саны 20 кишти, дуржулгалыг анчылар А. Кылбыжа 15 кишти, 40 дииннн база дырбактыгны, бөрүнү, кундусту 1-1-ни, херээжен анчылар А. Мылчыгыр 40 дииннн, А. Карааннай 50 дииннн өлүргеп.

«Совет Тыва» колхозтуң анчылары 897 кишти, 1270 ажыг дииң олчалыг болган. Б. Дагбажык, Б. Эрестол, К. Дилги — мурнакчыларның өдүрүнда. Бо аңнаашкында, ылаңгыя кырган анчы К. Дилги аныяк анчыларның хөй кезиниң түңнел талазы-биле ыяакта ашканы өөрүнчүг.

Аңнаашкын районда ниитизи-биле багай эвес чоруп турар-даа болза, аң кежиниң шынарын экижидер линден хамаарыжыр турган.

Мастерге кандидат Н. Шишигин бө чемпионаттың маргылдаазынга чедишкинниг ойнап, сөөлгү салыгда М. Кенин-Лопсанны удуп алгаш, 11 салыгдан $10^1/_2$ санны ап, 1963 чылда хөл-шыдыраа талазы-биле республиканың чемпиону деп атты база катап чазаап алган.

Өвүр райониуң Т. Чамзырай Чөөн-Хемчиктиң Я. Балган биле хайыннашкаш, ниитизи-биле $5^1/_2$ санныг болуп, бирги разрядчы деп адын бүзүредири-биле бадыткаан.

Аныын шыдыраачы Ч. Оюн Кызыл хөөрайның-даа хөл-шыдыраа маргылдаазынга болгаш бө чемпионатка-даа чедишкинниг ойнаанын демдеглээри өөрүнчүг. Ылаңгыя дуржулгалыг шыдыраачы Н. Христофоров-биле ойнаашаш, кайгамчык тиилелгени чедип ап, мастерге кандидаттың санының нормазын баштай-па күүседип апканы көрүнчүлерге өөрүнчүг болган. Оюн шыдыраанның теориязының талазы-биле болгаш өөрү практика кырынга чазыг чок ойнаарынга өске шыдыраачылардан артын белеткелдинн көргүскен.

Ол ышкаш республиканың чемпионуну чөрээн М. Хомушку республиканың-даа, хөөрайның-даа маргылдаалырынга сөөлгү каш чылларда киришпейн чоргаар, спортчу чоруун бодик тудуп шыдаанын көрүнчүлер мактап турар. Ынчангаш М. Хомушку сөөлгү салыын Н. Зырянов-биле хайыннашкаш база мастерге кандидаттың санының нормазын баштай-па күүседил, 8 санныг болуп үнген.

Барыын чартын ай тургулчүлээн маргылдаанның түңнелинде М. Хомушку биле Ч. Оюн 8:8 санныг болуп, чемпионаттың ийиги-үшку черин үлешиннер.

Хөл-шыдыраа талазы-биле республика чемпиону Н. Шишигинниң спорт инитилелдеринниң болгаш организациязының республика чөвүлелиниң 1 чергенниң диплому-биле болгаш ортектиг чүүл-биле шаңнаан. А ийиги-үшку черлерни эзээн М. Хомушку биле Ч. Оюн ыларны II—III чергенниң диплому-биле шаңнаан.

Бир дугаар-па чорутунган бирги разрядчыларның бө маргылдаазы моон соңгаар хөл-шыдыраанның республикага сайзыраарынга улуг ндиглиг бээр дээрзи маргылдаа чок.

Чемпионаттың сөөлүнде дүрген салырының талазы-биле көрүнчүлер-биле каттышкан 12 шыдыраачыларның маргылдаазы болган. Аңаа М. Хомушку биле Н. Шишигин олар 9:9 минилерни утнаш, бир-ийи дугаар черлерни үлешнеп.

А. КУМАЯК.

Кысказы-биле

Шагаан-Арыгның үлетпүр комбинадының ажылчын, албан-хаакчылары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга утказутур социалистиг чарышты калбартып келгенинниң түңнелинде, боттарынга алган дүлээлгелерни ажыр күүсеткеннер. Бо чылдың 11 айларда ниити продукция бүдүрер планын 106, бараанныг продукциянын — 104 хуу күүсеткен.

• • •

«УТКА-ның 25 чылы» совхозтуң Иштин-Хем фермазының ажыл-ишти-лери күш-ажылдың бүдүрүкчү-түүн бедидип, социалистиг чарышты калбартып тургаш, декабрь Пленумунга күш-ажылчы чедишкиннер-биле ужурашкан.

Саанчылар, кадарчылар күрүнеге 230 тонна сүттү садар хүлээлгезин 279 тонна кылдыр ажыр күүсеткеп.

Фермада мурнакчы саанчыларның самы өзүп турар. Бир саар инекке онаашкыр саанчылар Ондар Чылбак 1539 кг, Монгуш Долчун-оол 1505 кг, Ондар Сайын 1439 кг, Шулуу Оюу 1435 кг сүттү оң бир айларда сагганнар.

А. УННУК.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНГА
Декабрь 21-де
ЭСТРАДТЫГ КОНЦЕРТ
(Ийи кезектиг)
Декабрь 22-де
В. Кок-сөөдүн
«САМБАЖЫК»
деп шинзи болур.
Кайызы-даа кежээкиниң 7 шакта эгелээр.
Дирекция.

Республикага АГААР-БОЙДУСТУН байдалы

Бөгүн республикага болгаш Кызылга бүлүттагылап каап турар хүн болур. Чамдык черлерге хар чаар, Кызылга хар эвээш чаар, хат кошкак. Агаарның температуразы: республикага — 19—24, а Кызылга — 20—22 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Кинотеатрларга

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Кичээн, кырган авай» 10 шакта. «Бензин мудунчулуг» 12, 2 шакта. «Чаңгыс дээлинр аданда» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонуп» 11, 1, 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кижи-амфибия» 10.30 шакта. «Никотинаның төнчүлүг» (1—2 сериязы) 1.00, 3.45, 6.30, 9.15 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ваня» 3.15 шакта, «Судья» 5.15, 9.15 шактарда. «Идмот» 7.15 шакта.

ДОҢ ЭЪТТИ БОЛГАШ БАЛЫКТЫ КАНЧААР ЭРГИЗЕРИЛ

Соон черге эът доңуп турда, ооң савының чымдызы эът дырандыларынаан үнгеш оларның аразынга кончуг үүрмек хевирлиг кристаллар болуп доңа бээр. Эътти шын эргизерге ооң савы дырандыларга катаң сингер болгаш эътти амданыны, хоолуг,туг база чеминиттин хевээр эки болуп артар.

Эътти чоорту эргисеп тудум-ла ооң савының чидирии эвээш болур. Ынчангаш эътти чылыгның өй-тан температуразынга (14—16 градус турда) бүдүнге эргизер херек. Үүрмек кезектер кылдыр одура шапкылап каап эътти эргизерге ооң савының чидирии эът-тиң денизинниң 10—12 хүүзү чедип турар. Савы ынчаар сарыгып малган эът кургамзык, амдан чок болгаш хоолулуг эвес апаар.

Сугга, ылаңгыя чылыг азы изиг сугга эргискеп эъттин савының чидирии кончуг улгадыр, ону ынчаар эргиспеге эки.

Доң балыкты эргизерге ооң савының чидирии элээн эвээш болур. Ынчангаш плотва, лещ, алабуга чижектиг доң балыктарны сугга үш-дөрт шактар ыштынде тургузуп эргизер. Осетрина, белугга, севрюга дээш өске-даа кызыл кештиг балыктарны эътклелештир чылыг черге салып эргизер херек.

Эрээн эътти, балыкты дораан хаймыдыргап азы хаарган чемге хереглээр, оларны үр эриг чыттыраргга удаткан чок үрелип болур.

ДУЗААН ЭЪТТИ БОЛГАШ БАЛЫКТЫ КАНЧААР ЧУУРУЛ

Дузаан каан продуктуларга микробтар өлбес, а чүгле оларның үрежип көвүдээри доктаар. Ындыг продуктулардан дусту арыылдыр чуп каапларга оларга микробтар катап-ла көвүдеп эгелээр, ынчангаш чуп каан балык болгаш эът-кончуг үрелинчел. Оон ужурундан дузаан продуктуларны чылыг эвес, а соок сугга болдуварла дургеин-биле чуурун чугула.

Ажыг балыкты азы эътти агыы сугга чуурга эки. Бир эвес агыы суг чок болза, сугну каш катаң солуп тургаш чуурга дус дүрген арлыр. Баштайгы удаада сугну бир шак болганда, ийиги удаада—ийи шак, үшкүзүн—үш шак болганда солуур: ооң соонда эът сукан сугну алды шак болганда-ла солуп турар. Чылдың чылыг үезинде ажыг эътти азы балыкты чуттан санында сугну солуур, үш удаа ынчаар солаан сөөлүнде оларны сугга суп каш үш шак киреде турбускаш суун база-ла солуп турар.

Эң-не хөй дус-биле дузаан балыкты 24 шак ыштынде ынчаар чуп болур. ооң үр үеде чуурга балык үрелир.

Чуп каан балыкты болгаш эътти шыгжап болбас, чүге дизе олар кончуг дүрген үрелинчел. Дузуя чугганының сөөлүнде оларны доп-дораан чемге хереглээр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР. ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫНЫ

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчуур, 36жын № 3 телефонназы: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң орлалакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология киидизинин 37—13: харыысалгалыг секретарның 23—35. колаа ажыз-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал киидизинин 37—13. 23—54. үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал киидизинин 22—64. чагаа. ажылчын болгаш колаа корреспондентилер база совет тургузуг болгаш ишгики информацияа киидизинин 20—60. бухгалтериянын 31—75. корректорларның 21—47. солуга келбейн барганза 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01541 Культура министерстволуунуң типографиязы

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

1963 ч. ДЕКАБРЬ 21 СУББОТА № 301 (5705).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединин болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

Өртээ 2 көп.

Чеди чылдың сөөлгү чылдарының планы болгаш бюджеди бадылаттынган

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында

Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң

ХООЙЛУЗУ

Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиц **доктаадыры болза:**

1. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери-биле кады белеткээни 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планын Эвилелдиң Совединиц, Националдар Совединиц бюджет комиссияларының болгаш Националдар Совединиц Экономиктиг комиссиязының киирген эдилгелери-биле кады чүүлдүг деп санаар.

2. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының талазы-биле палаталарның бюджет комиссияларының болгаш Националдар Совединиц Экономиктиг комиссиязының түннелдеринде киирген саналдарны болгаш демдеглелдерни, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиц палаталарының хуралдарынга депутаттарның чугаалаан саналдарын болгаш демдеглелдерин хынап көрүп, оларның талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Даргазы Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1963 чылдың декабрь 19.

1964—1965 чылдарда Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелинин Күрүне бюджединиң дугайында

Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң

ХООЙЛУЗУ

Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиц **доктаадыры болза:**

1 чүүл. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирген, ССР Эвилелиниң 1964 чылда Күрүне бюджедин Эвилелдиң Совединиң болгаш Националдар Совединиц бюджет комиссияларының илеткелдерин ёзугаар хүлээп алдынган өскерилгелер-биле кады, тодаргайлаарга: бүгү орулгалар талазы-биле 91.925.536 муң рубль түнге болгаш бүгү чарыгдалдар талазы-биле 91.385.282 муң рубль түнге, чарыгдалдардан орулгалар 540.254 муң рубль түнге ажып турар кылдыр бадылаар.

2 чүүл. 1964 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединге күрүне болгаш кооператив бүдүрүлгелеринден база организацияларындан орулгаларны—саарылга үндүрүүн, арыг орулгалардан шилчилгелерни, олча-ажык үндүрүүн болгаш социалистиг ажыл-агыйдан кирер өскедаа орулгаларны—84.722.103 муң рубль ниити түнге доктаадыр.

3 чүүл. 1964 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединге улус ажыл-агыйын акшаландырарынга чарыгдалдарны — химия, нефть, машина тудуушкун үлетпүрүн болгаш аар үлетпүрүн өске-даа адырларын, тудуг индустриязын, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүн, көдээ ажыл-агыйны, транспортту, чурттала-коммунал ажыл-агыйын болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын улам ынай хөгжүдеринге — 38.746.259 муң рубль ниити түнге доктаадыр.

4 чүүл. 1964 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединге социал-культура хемчеглерин—бүгү-ниитиниң өөредилгезиниц школаларын, техникумнарны, дээди өөредилге черлерин, эртем-шинчилел албан черлерин, профессионал-техниктиг өөредилге черлерин, библиотекаларны, клубтарны, театрларны, парлалганы, радио дамчыдылгазын болгаш чырыдыышкын база культура талазы-биле өске-даа хемчеглерни; эмнелгелерни, уруглар яслилерин, санаторийлерни болгаш кадык камгалалының база күш-культураның талазы-биле өске-даа албан черлерин; пенсия болгаш пособиени—акшаландырарынга 32.800.370 муң рубль ниити түнге, ооң иштинде күрүнениң социал страхование бюджединиң талазы-биле 9.854.903 муң рубль кылдыр доктаадыр.

5 чүүл. 1964 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң чурт камгалалынга дөзевилелди 13.289.000 муң рубль түнге доктаадыр.

6 чүүл. 1964 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединге күрүне эрге-чагыргазының органнарының, күрүне эргелелиниң органнарының, судтуң болгаш прокуратураның чарыгдалынга дөзевилелдерни 1.109.949 муң рубль түнге доктаадыр.

7 чүүл. 1964 чылда эвилел бюджедин орулгалар талазы-биле 43.181.578 муң рубль түнге болгаш чарыгдалдар талазы-биле 42.641.324 муң рубль түнге, чарыгдалдардан орулгалар 540.254 муң рубль түнге ажып турар кылдыр бадылаар.

8 чүүл. 1964 чылда эвилелдешкен республикаларның күрүне бюджеттерин орулгалар болгаш чарыгдалдар талазы-биле 50.075.302 муң рубль түнге доктаадыр, ооң иштинде эвилелдешкен республикалар талазы-биле:

(Муң рубль-биле)

Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республика	29.163.260
Украин Совет Социалистиг Республика	8.292.073
Белорус Совет Социалистиг Республика	1.531.683
Узбек Совет Социалистиг Республика	1.598.918
Казах Совет Социалистиг Республика	3.912.663
Грузин Совет Социалистиг Республика	837.310
Азербайджан Совет Социалистиг Республика	819.631
Литва Совет Социалистиг Республика	692.986
Молдав Совет Социалистиг Республика	435.275
Латви Совет Социалистиг Республика	553.329
Киргиз Совет Социалистиг Республика	473.857
Таджик Совет Социалистиг Республика	435.097
Армян Совет Социалистиг Республика	533.246
Туркмен Совет Социалистиг Республика	422.200
Эстон Совет Социалистиг Республика	373.774.

9 чүүл. 1964 чылда ниити эвилелдиң күрүне үндүрүглеринден болгаш орулгаларындан эвилелдешкен республикаларның күрүне бюджеттеринге шилчилгелерни дараазында хемчээлдерге бадылаар:

а) саарылга үндүрүүнүн талазы-биле шилчилгелер: РСФСР — 27,2 хуу, Украин ССР —27,6 хуу, Белорус ССР —50,9 хуу, Узбек ССР — 85,9 хуу, Казах ССР — 100 хуу, Грузин ССР—85 хуу, Азербайджан ССР — 83,6 хуу, Литва ССР — 79,9 хуу, Молдав ССР — 25,4 хуу, Латви ССР—19,3 хуу, Киргиз ССР — 92,9 хуу, Таджик ССР—98,8 хуу, Армян ССР—100 хуу, Туркмен ССР—100 хуу, Эстон ССР—52 хуу;

б) 1964 чылда тарадыр күрүнениң 3 хуулуг иштики ойнаашкынныг чээлизиниң түнүнден — 50 хуу;

в) чондан тырттар олча-ажык үндүрүүнден Таджик ССР-ниң күрүне бюджединге — 100 хуу.

1964 чылда Эвилелдиң бюджединиң акша-хөренгилеринден Казах ССР-ниң күрүне бюджединге 1.237.392 муң рубльди, Армян ССР-ниң күрүне бюджединге 34.246 муң рубльди болгаш Туркмен ССР-ниң күрүне бюджединге 59.706 муң рубльди 1964 чылда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планы-биле көрдүнген хемчеглерни акшаландырарын хандырарынга үндүрүп бээр.

10 чүүл. 1965 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин орулгалар талазы-биле 101.180.084 муң рубль түнге болгаш чарыгдалдар талазы-биле 100.375.821 муң рубль түнге, чарыгдалдардан орулгалар 804.263 муң рубль түнге ажып турар кылдыр бадылаар.

11 чүүл. Эвилелдиң Совединиц, Националдар Совединиц бюджет комиссияларының түннелдеринде болгаш Националдар Совединиц Экономиктиг комиссиязының эдеринчи илеткелинде 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң талазы-биле айыткан саналдарын болгаш сүмелерин, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиц палаталарының хуралдарынга депутаттарның чугаалаан саналдарын болгаш сүмелерин көрүп, ол талазы-биле чогуур шиитпирлерни хүлээп алырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президимунуң Даргазы Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1963 ч. декабрь 19.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң Дээди Совединиц үшкү сессиязы. Хуралдаар залда.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ҮШКҮ СЕССИЯЗЫ АЖЫЛЫН ДООСКАН

Декабрь 19 — Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының үшкү сессиязының дөртку хүнү. 1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының болгаш Күрүне бюджединиң сессияга чугаалажып көөрү-биле киирген төлевилелдерин улустуң сонгутканнары үш хүннерниң дургузунда совет парламентиниң хуралдарынга чугаалашкан.

Бөгүн эртенгиниң 10 шакта Кремльдиң Улуг ордузунда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдаар залынга Эвилелдиң Совединиң болгаш Националдар Совединиң каттышкан хуралы ажыттынган. Эвилелдиң Совединиң даргазы **И. В. Спиридонов**, Националдар Совединиң даргазы **Я. В. Пейве**, Эвилелдиң Совединиң даргазының оралакчылары болгаш Националдар Совединиң даргазының оралакчылары президиум столунуң артында олуттарны эзлепкеннер.

Ложаларга эштер **Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, А. И. Микоян, Н. В. Подгорный, Д. С. Полянский, Н. С. Хрущев Н. М. Шверник, В. В. Гришин, Л. Н. Ефремов, П. Е. Шелест, Ю. В. Андропов, П. Н. Демичев, Л. Ф. Ильичев, В. И. Поляков, Б. Н. Пономарев, В. Н. Титов, А. Н. Шелепин** олар көстүп келирге, депутаттар болгаш аалчылар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле ужурашкан. Шупту туруп келген.

Хуралды даргалаан — Националдар Совединиң даргазы депутат Я. В. Пейве, дүүн Москвада келген улус демократтыг Алжир республиканың партия-чазак төлээлери залда чедип келген деп дыңнаткан. Национал-хосталыышкын фронтузунуң политбюро кежигүнү болгаш Алжирниң национал хуралының даргазы Хадж Бен Алла төлээлерни баштап чоруур. Депутаттар адыш часкаашкыннары-биле аалчыларга байыр чедирген.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы, депутат **П. Ф. Ломако** допчу харыы чугаалаан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Дээди Советке чугаалажып көөрү-биле киирген 1964—1965 чылдарда бистиң чуртувустуң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планын Эвилелдиң Совединиң болгаш Националдар Совединиң бюджет комиссиялары, Националдар Совединиц экономиктиг комиссиязы, сессияга чүве чугаалаан бүгү депутаттар бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп деткээн деп ол чугаалаан. Улус ажыл-агыйының планы болза СЭКП-ниң XXII съездизиниң болгаш бистиң партияның ТК-зының декабрь Пленумунуң шиитпирлери-биле дүүштүр ажылдап кылдынган деп, бир эп-сеткилдиг демдеглеп турган.

Хөй-хөй депутаттар боттарының саналдарынга химия үлетпүрүн хөгжүдериниң айтырыгларынче улуг кичээнгейни салганнар деп, эш Ломако демдеглээн. Ол болза СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга эң дүрген боттандырар дугайында бүгү улусчу сагыш салыышкынны херечилеп турар.

Улус ажыл-агый планының онаалдаларын кыска хуусаада совнархоз, бүдүрүлге болгаш тудуушкун бүрүзүнге чедирери, ону чугаажок күүседирин хандырар тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыры эргежок чугула деп оратор демдеглээн.

П. Ф. Ломако бодунуң допчу сөзүнге улус ажыл-агыйының планын сессияга чугаалажып турда, депутаттарның чугаалаан элээп хөй саналдарынга болгаш сүмелеринге доктаагаш, ол бүгү саналдар болгаш сүмелер бүгү талазы-биле өөренип көрдүнген турар деп медеглээн.

Бодунун Төрээн Коммунистиг партиязының болгаш ооң ленинчи Төп Комитединиң шылгарацгай удуртулгазы-биле маадырлыг совет улус 1964 — 1965 чылдарда көрдүнген планны долдур болгаш ажыр күүседирин эрес-шудургу күш-ажылы-биле хандырар дээрзинге чигзиниг чок деп, эш Ломако чугаалаан. Улус ажыл-агыйын химижидериниң, чурттуң экономиказын улам-на дүрген хөгжүдериниң болгаш чоннуң чаагай чоруун бедидериниң программазын чедишкинниг боттандырарынга быжыг үндезин ооң-биле салдынган турар.

Сессия болза 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну хүлээп алырынче кирген. Бадылаашкынны тус-тус—палаталар аайы-биле чоруткан.

1964—1965 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайында Хоойлуну ССРЭ-ниң Дээди Соведи чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Ооң соонда депутаттар ССРЭ-ниң Саң министри, депутат **В. Ф. Гарбузовтуң** допчу харыызын дыңнаан.

Чазактың киирген 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хуралдарынга бүгү талазы-биле чугаалашкан болгаш санал берген бүгү депутаттар чаңгыс эп-сеткилдиг деткээн деп эш Гарбузов чугаалаан. Чурттуң бюджеди коммунистиг тургузуушкуннуң сөрүлгаларын бүрүн харыылап турар дээрзин депутаттар саналдарынга демдеглээн. Чеди чылдың доостур чылдарында бюджет болза, химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң кайгамчык улуг программазын, көдээ ажыл-агыйны болгаш экономиканың өске-даа адырларын улам ынай көдүрерин, чоннуң чаагай чоруунун өзүлдезин акша-хөренгилер-биле хандырар.

Бюджетте көрдүнген ССРЭ-ниң чепсектиг күштеринге чарыгдалдарны кызырары делегей байдалын кадыкшыдарынга, бүгү делегейге тайбын дээш демиселдиң херээнге совет күрүнениң чаа боттуг салыышкынылыдыр дээрзин, Дээди Советтиц депутаттары демдеглеп турганнар деп эш Гарбузов уламчылаан.

Палаталарның бюджет комиссияларының, Националдар Совединиң Экономиктиг комиссиязының болгаш тус-тус депутаттарның чугаалаан саналдарынга болгаш сүмелеринге эш Гарбузов доктаагаан. 1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин чугаалажып турда, депутаттарның чугаалаан бүгү саналдарын ССРЭ-ниң Саң министерствозу кичээнгейлиг көрүп, чогуур хемчеглерни алыр, а чазактың шиитпирлээри негеттинер айтырыглар талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге чогуур саналдарны киирер деп, ол медеглээн.

Улус ажыл-агый планының чедишкинниг күүсеттинери иштики ажыл-агый курлавырларын эң чүткүлдүг дилеп тыварын, улуг-даа, биче-даа чүвеге камналганың эң шыңгыы чурумун боттандырарын, бүдүрүлге болгаш организация бүрүзү күрүнениң сагылга-чурумун ыяавыла сагыырын негеп турар.

1964 — 1965 чылдарда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында Хоойлуну болгаш 1962 чылда ССРЭ-ниц Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар дугайында доктаалды ССРЭ-ниң Дээди Соведи бир үн-биле хүлээп алган.

Ооң соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында илеткелди ССРЭ-ниц Дээди Совединиц Президиумунуң Секретары, депутат **М. П. Георгадзе** кылган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц ийиги болгаш үшкү сессияларының аразында үеде ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң чогуур хоойлуларны болгаш доктаалдарны, ооң иштинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Даргазының оралакчызынга Н. Г. Игнатовту сонгуур дугайында база ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Даргазының оралакчызынга Н. Х. Арутюнянны сонгуур дугайында доктаалдарны хүлээп алгаш, үндүрген Чарлыктарын ССРЭ-ниң Дээди Соведи бир үн-биле бадылаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц алдыгы чыылдазының үшкү сессиязы ооң-биле бодунуң ажылын дооскан.

1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту бадылаар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң

доктаалы

Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң Дээди Совединиц **доктаадыры болза:**

1962 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчётту орулгаларының талазы-биле 84.306.174 муң рубль түнге, чарыгдалдарының талазы-биле 82.154.194 муң рубль түнге, чарыгдалдардан орулгалар 2.151.980 муң рубль түнге ажып турар кылдыр бадылаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Даргазы Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиц Президиумунуң Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
1963 чылдың декабрь 19.

Алжирниң партия-чазак төлээлерин Н. С. Хрущевтуң хүлээп алганы

СЭКП Төп Комитединиц Бирги секретары болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниц Даргазы Н. С. Хрущев декабрь 19-та Кремльге Национал хосталыышкын фронтузунуң политбюро кежигүнү болгаш Алжирниц национал хуралының даргазы Хадж Бен Аллага баштаткан Улус Демократтыг Алжир Республиканың партия-чазак төлээлерин хүлээп алган.

Н. С. Хрущев-биле төлээлериң аразынга беседа болган, аңаа СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү болгаш секретары Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев болгаш өскелер-даа киришкен.

Алжир таладан беседага Национал хосталыышкын фронтузунуң политбюро кежигүнү, УДАР-ның Министрлер Чөвүлелиниц даргазының оралакчызы Мохаммеди Саид, НХФ-тиц политбюрозунуң харыысалгалыг ажылдакчызы Мохаммед Лебжауи киришкен.

(СЭТА)

СЭТА-НЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

„Космос-24" ужудуушкунда

1963 чылдың декабрь 19-та Совет Эвилелинге Черниц «Космос-24» деп кылымал спутнигиниц эзлчеглиг салып үндүрүүшкүнүн боттандырган.

1962 чылдың март 16-да СЭТА-ның чарлаан программазы ёзугаар космос делгеминиң шинчилелдерин үргүлчүлээринге таарыштырган эртем аппаратуразын ол спутникте тургускан.

Спутникти орбита-орукче дараазында параметрлер-биле салып үндүрген:

— Черни долганырының эге үези—90,5 минута;

— Черниц кырындан эң ырак эртериниц хемчээли (апогеязы)—408 километр;

— Черниц кырындан эң чоок эртериниц хемчээли (перигеязы) —211 километр;

— Экваторже орбитаның ийленчээниц булуңу—65 градус.

Спутникте эртем аппаратуразындан ангыда бар чүүлдер болза:

— 19.995 мегагерц частотага ажылдап чоруур радиодамчыкчызы;

— Орбитаның элементилерин ылаптыг хемчээриниц радиосистемазы;

— Приборларның болгаш эртем аппаратуразының ажылының дугайында медээлерни Черже дамчыдар радиотелеметриктиг система.

Спутникте тургускан аппаратура чогумчулалдыг ажылдап чоруур.

Таарыштырылга-саналга төвү кээп турар информацияны ажылдап кылырын чорудуп турар.

Эки дыңнадыглар

★ Алтайның трактор заводунуң шууштурулга шугумнарындан Сибирьниң болгаш Казахстанның кур черлеринче пландан ажыр хөй тракторлар кирер. Ол мурнакчы бүдүрүлгениң коллективи ам безин Россияның 30 миллиардынга киириштир каш чүс миллион рубльди киргеннер.

★ Березово — Урал аразының газ дамчыдылгазының тудугжулары баштайгы моондакты — даг аразында агып чыдар Издель хемни эрте бергеннер. Газ дамчыдылгазын черге хөөп кылыры берге байдалга эртип турган. Ол хирезинде-ле ажылды графикти мурнап күүсеткилээн. Газ одалгазын соңгу Уралдың хоорайлары 1964 чылдың ужунда алырлар.

★ Соңгу Осетияның химиязы онаалгага немелде кылдыр 550 тонна бутилацеттаны ажылдап кылган. «Электроцинк» заводтуң металлургтары цинк бүдүрүлгезиниң артыындан пландан ажыр 1200 тонна күгүр кислотазын ажылдап кылган.

★ Луганск областың Рубежныйда химия комбинадында бүдүрүнга болгаш ядохимиктерге хереглээр продуктулар бүдүрер талазы-биле комплексини ажыглалга 20 хонук эрте киирген. Ол бүдүрүлгени ажыглалга киргени-биле холбаштыр «Рубежанскхимстрой» трестиң коллективи тудугмонтаж ажылдарының чыл планын күүседип доозупкан.

★ Кооператив бүдүрүлгезиниң аныяк адыры — консерва үлетпүрү — улам ыңай хөгжүүр. Чылдың төнчүзүнге чедир чүгле Россия Федерациязынга болгаш Украинага хереглел кооперациязының элээн каш консерва заводтары ажыглалга кирер. Ол заводтар Рязань, Тамбов, Липецк, Винница, Волынь, Хмельницк, Полтав болгаш Сума областарда бар болуп турарлар.

СОВЕТ ТУРГУЗУГ

Чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының эргелериниң калбарганы

СЭКП-ниң XXII съездизинге хүлээп алган партияның Программазында күрүнени эргелеп башкарарының демократтыг принциптерин улам ынай хөгжүдеринче улуг сагыш салып турар. Ол ажылга эң кол черни ажылчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтери эзлээр. Советтер дамчыштыр чон күрүнениң эң чугула ажыл-херектерин башкарып турар. Советтер болза чоннуң эрге-чагыргазының кол формазы болур. Партияның Программазында Советтериниң доктаамал комиссияларының эргелерин калбартырын болгаш оларның ажыл-чорудулгазын идепкейжидерин өнзалан айыткан.

Доктаамал комиссиялар дээрге, Советтериниң долу эргелиг органнарыдыр. Олар болза чон ортузунга кирип, хөй санныг активке даянмышаан, ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң аңгы-аңгы адырларын эргелеп башкарарынче ажылчы чоннарның калбак массаларын эвилелдеп турар. Партияның айтыышкынын күүсетпишаан, Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитеди доктаамал комиссияларның эргелерин калбартыр дугайында айтырыгны хоорай Совединиң сессиязынга киирген. Хоорай Совединиң доктаамал комиссияларынга кандыг эргелерни бергенил?

Материалдыг чүүлдерни хуваап сайгарарынга, бюджетке, улус ажыл-агыйының планынга өскерилгелерни киирбейн, хоорайның девискээринде туруп турар албан, бүдүрүлге черлери болгаш организациялар ыяавыла күүседир тускай шиитпирни үндүрер эргелиг.

Хоорай Совединиң доктаамал комиссияларның үндүрген шиитпирин чөгүур үезинде ийикпе чедир күүсетпээн таварылгада албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчуларын хөй-ниитиниң буруу шавыышкынынга киирер болгаш ол дугайын хоорай Совединиң сессиязынга дыңнадыр, парлалгага бижиир, радиога дамчыдар. Оон-биле кады ажылчы чоннар депутаттарының хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң болгаш оон килдистериниң эрге-хүлээлгезинге кирип турган чамдык айтырыгларны доктаамал комиссияларның эргезинче шилчиткен. Оларның чамдыызын мооң адаанга көргүзерге мындыг. Культура болгаш улус өөредилгезиниң талазы-биле доктаамал комиссия дараазында айтырыгларны шиитпирлээр эргелиг: бүгү-ниити өөредилге дугайында Хоойлунуң күүселдезин хынаар; школа-интернатка уругларын тургузары-биле чоннуң киирген билдириишкиннерин өөренип көөр; уругларны күрүне хандырылгазынга киирер дугайында, уруглар хүнзедир турар школаның болгаш школа-интернаттың уругларын хөлези төлээринден хостаарының айтырыгларын шиитпирлээр; школачыларның чайгы, кышкы дыштанылгазының хемчеглерин организастаар.

Чаагайжыдылганың болгаш коммунал ажыл-агыйның доктаамал комиссиязы: хоорайны ногаанчыдарының планын көөр болгаш бадылаар; коммунал бүдүрүлгелериниң ажылын хынаар; хоорайны ногаанчыдарының база чаагайжыдарының планының күүселдезин хынаар болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээр.

Чуртталга-амыдыралдың доктаамал комиссиязы: хоорайның чурттал-га фондузунуң капитал септелгезин хынаар; албан черлериниң бажыңнарының, чуртталга шөлүнүн хуваалдазын хынаар; хоорайның чурттакчыларының иштинде артык шөл эжелеп олурар кижилерни дилеп тывар болгаш ол шөлдү өскээр хуваар; чурттаар аргажок апарган бажыңнарны тывар болгаш оларны бузар дугайында айтырыгны белеткээр.

Харылзаа, транспорт, үлетпүр талазы-биле доктаамал комиссия: автобустарның маршрудунуң графигин тургузар база бадылаар болгаш хоорайның автобус парыгының ажылын хынаар; хоорайның бүдүрүлгелеринде үндүрүп турар чоннуң калбак хереглелиниң бараанларын хынаар.

Садыгның болгаш хөй-ниити чемненилгезиниң доктаамал комиссиязы: хөй-ниити чемненилгезиниң бүдүрүлгелерин болгаш садыг четкилерин хуваап тургузарының планын кылыр; садыг бүдүрүлгелериниң ажылдаар шагын бадылаар болгаш оон күүселдезин хынаар.

Бюджет болгаш саң-хөөнүн доктаамал комиссиязы: страхование төлевиринден, чер база тудуг үндүрүүнден хостаар дугайында чамдык хамаатыларның киирген билдириишкинин чугаалажып көөр; саарылга үндүрүүнүн талазы-биле хоорай бюджединиң орулгалыг кезиниң күүселдезин хынаар; оон ангыда өскедаа кол айтырыгларны шиитпирлээрин доктаамал комиссияларга дааскан.

Хоорай Совединиң доктаамал комиссияларының эргелери болгаш хүлээлгелери үстүнде айыткан чүүлдер-биле кызыгаарлаттынмазын демдеглээр ужурлуг. Оларның ажыл-херээ хөй янзы. Советке болгаш оон күүскомунга чугаалажып көөр ажыл-агый база культура тургузуушкунунуң айтырыгларын белеткээринге киржир, ол айтырыглар талазы-биле сүмезин база саналдарын киирип, эдеринчи илеткелди кылыр; Советтиң болгаш күрүнениң үстүкү органнарының үндүрген шиитпирлериниң күүселдезиниң хыналдазын кылыр; ол шиитпирлерни херек кырынга күүседир сорулга-биле чон ортузунга ажылды чорудар; боттарының эки туразы-биле азы Советтиң даасканын ёзугаар, чок болза күүскомунуң дилээ-биле комитеттиң килдистериниң ажылын хынап көөр. Олар чурттал-га-коммунал тудугнуң, чаагайжыдылганың, чоннуң культура-амыдырал хандырылгазының ажылын хынап болурлар. Боттарының хуралдарынга күүскомнуң килдистериниң болгаш өске организацияларның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң информацияларын, илеткелдерин дыңнаар, чугаалажып турар айтырыының талазы-биле документилерин негээр эргелиг.

Кызыл хоорай Совединиң чанында 9 доктаамал комиссия ажылдап турар. Оларның составында хоорай Совединиң 90 депутады кирип турар. Оон-биле кады доктаамал комиссияларның ажылында хоорай активинден 140 кижи киржип турар. Комиссияларның хөй нуруузу хоорай Совединиң ажылынга идепкейлиг киржип турар. Хамаарышкан черлеринге оларның салдары илдең апарган. Чижээ, садыг база хөй-ниити чемненилгезиниң талазы-биле доктаамал комиссияны депутат эш Б. Л. Иргит баштап турар. Комиссияның составынга 11 депутатты соңгаан болгаш олар ажылын план ёзугаар чорудуп турар. Комиссияның кежигүннери ажылды хуваажып алган. Үлетпүр бараанларының талазы-биле депутат М. Салчак, аъш-чем бараанларының талазы-биле депутат Л. Зуева, ниитиниң чемненилгезин депутат Г. Мамедова харыылаар.

Комиссия бо чылдың апрельде школалар буфеттериниң ажылын хынаан, а ол-ла айның төнчүзүнде хөй-ниитиниң контролёрлары-биле кады садыг бүдүрүлгелериниң, хөй-ниити чемненилге черлериниң часкы, чайгы садыглаашкынга белеткелин хынаан. Хыналданың түңнелин хоорай Совединиң күүскомунуң хуралынга чугаалашкан. Комиссияның кежигүннери июньда үлетпүр бараанларының, сүттүң, эзиртпес сускунунуң саарылгазын хынап көргеннер. Комиссия августуң төнчүзүнде «Школаларның өөреникчилериниң аъш-чемин экижидер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң үндүрген шиитпириниң күүселдезиниң хыналдазын кылбышаан, өөредилге номнарының садыглаашкынын база көрген. Хоорайның чонун бараан-биле хандырып турарының байдалын сентябрь айда хынаан. Комиссия чүгле хыналда-биле кызыгаарланмайн, садыг ажылын экижидериниң хемчеглерин чер бүрүзүнге ап келген. Садыг болгаш хөй-ниити чемненилгезиниң ажылдакчылары-биле чөвүлежиишкиннерни кылып турар.

Доктаамал комиссия хөй-ниитиниң киржилгези-биле садыг ажылынга эки түңнелдерни чедип ап келген. 10 ай иштинде эрткен чылдың ол үезинде турганындан 979,2 муң рубльдиң бараанын хөйнү саткан азы өзүлдези 5,3 хуу болган. Садыг, хөй-ниити чемненилге черлери элээн көвүдээн. Бо чылын 26 дугаар кварталда 96 квартиралыг бажыңда, Пушкин кудумчузунда чаа садыглар болгаш Кочетов кудумчузунда 46 квартиралыг бажыңда бажың кухнязы ажыттынган. Үлетпүр бараанларының болгаш аъш-чемнин төп магазиннеринде чаартылгалар база кылдынган. 5 столовая электрилиг чылыдылгаже шилчээн, аъш-чем садыгларының шуптузунда соодулга установкалары тургустунган. 9 магазинде бараан бүрүзүн кредитке садып турар. Хоорайга ярмаркалар, аъш-чем делгелгези база үргүлчү болуп турар.

Улус өөредилгезиниң болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы депутат Г. Нелюбина) чыл иштинде школаларның, уруглар яслилериниң, садтарының, библиотекаларның, клубтарның ажылын хынап, дузалажып келген. Хоорай Совединиң даалгазын ёзугаар майда ол комиссия школаларның чаа өөредилге чылынга белеткелиниң чоруп турарын хынаан. Ол айтырыгны хоорай Совединиң сессиязынга чугаалажып турда, комиссияның даргазы эдеринчи илеткелди кылган. Сессияның үндүрген шиитпириниң күүселдезин, школалар директорларының ажылын хынавышаан, аңаа капитал септелге кылып турган «Коммунтудуг» тудуг-септелге эргелелин далаштырып, четпестерни илередип келген. Оон түңнелинде школалар чаа өөредилге чылынга эрткен чылдаазындан ыракта эки белеткеттинген. Ол чижектиг эки ажылдаанларның санынга кадык камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле комиссияны (даргазы депутат Д. Королёва), үлетпүр, транспорт, харылзаанын (даргазы депутат А. Громов), бюджеттиң болгаш саңхөөнүн (даргазы депутат Г. Кудрявцев) комиссияларын киирип болур.

Доктаамал комиссияларның кежигүннери болуп турар депутаттар: М. Вшивцева, Ф. Галкина, В. Киселева, В. Шипановская, В. Сайгутина, И. Чернышёв, А. Килин, А. Сивкова, В. Мякишев, Н. Павлючек, Ю. Худоногов, Н. Искакова, П. Синицина, Е. Середкина болгаш өскедаа хөй эштер комиссияның ажылынга идепкейлиг киржип турарлар. Ынчалзажок хоорай Совединиң чамдык доктаамал комиссиялары боттарының хүлээлгелерин ам-даа четпес күүседип турарлар. Чижээ, хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле доктаамал комиссия (мурнунда даргазы эш Еланов, амгы даргазы эш Кураев) кандыг-даа ажылды чорутпайн турар. Оларның ажылының планы чок, комиссияның хуралын чаңгыс-даа катап чыылдырбаан. Коммунал ажыл-агыйның болгаш чаагайжыдылганың доктаамал комиссиязы (даргазы эш Воронкова) аажок четпес ажылдап турар. Бир эвес ол комиссиялар эки ажылдаан болза, коммунал болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар ажылда четпестер эвээш болур турган ийик.

Партияның Программазында депутаттың хүлээлгезин тода айыткан болгай. Депутат бүрүзү күрүнениң ажылынга идепкейлиг киржип, кандыг-бир тускай ажылды кылып турар ужурлуг. Депутаттар кызымак ажылдаар болза, эрге-чагырганың органы бодунуң мурнунда салдынган сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээр. Чамдык депутаттар, доктаамал комиссияларның кежигүннери комиссияның даалгазын күүсетпейн, идепкей чок ажылдап турарлар. Ындыг депутаттарның чижээнге үлетпүр, транспорт, харылзаа талазы-биле доктаамал комиссияның кежигүннери М. Бутанаевти, У. Полухинаны, коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссияның кежигүнү П. Набоковту, бюджет болгаш саң-хөө талазы-биле комиссияның кежигүннери А. Сандыкты, З. Полуэктованы, Л. Плюснинин, хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле комиссияның кежигүнү Старинковту болгаш өске-даа эштерни киирип болур.

Ындыг болзажок, хоорай Совединиң күүсекчи комитеди доктаамал комиссияларның ажылын ам-даа четпес углап-баштап, оларга эвээш дузаны чедирип келгенин миннир херек. Доктаамал комиссияларның кежигүннери-биле хуралдарны болгаш семинарларны хаая чорудуп турар бис. Күүскомнуң килдистери доктаамал комиссиялар-биле кошкак харылзаа тудуп турар болгаш оларга даянмайн турар.

Доктаамал комиссияларга ындыг эргелерни берген төлээде, олар мооң соңгаар боттарының ажылын эде тургузар ужурлуг. Комиссияларның кежигүн бүрүзү ажылга идепкейлиг киришкен турарын чедип алыр херек. Доктаамал комиссияда кирип турар депутаттың ажылында кол чүүл болза, материалдар чыыры болгаш хуралдарга олуржуру эвес, а илереттинген четпестерни дарый чайладырын организастаары, бүдүрүлгеде, албан черинде көргени үнелиг база ажыктыг чүүлдү деткиири болур. Доктаамал комиссияларның ажылының чедиишкинниг болуру — активке даянып алгаш, хөй-ниити-биле харылзааны тударында. Ынчангаш чоннуң иштинден мурнакчы ажылчыннарны, тускай эртемниглерни, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, эмчилерни, башкыларны болгаш өске-даа идепкейлиг кижилерни комиссияның ажыл-чорудулгазынга калбаа-биле киириштирери чугула.

Депутаттың бедик болгаш хүндүлүг ады хөй ажыл-херекти кылырын аңаа хүлээндирип турар. Ол хүлээлгени алдарлыы-биле күүседир төлээде, депутат бүрүзү бодунуң Совединге идепкейлиг ажылдап, депутат хүлээлгезин эки күүседир ужурлуг.

С. КРАСНЫЙ,
Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы.

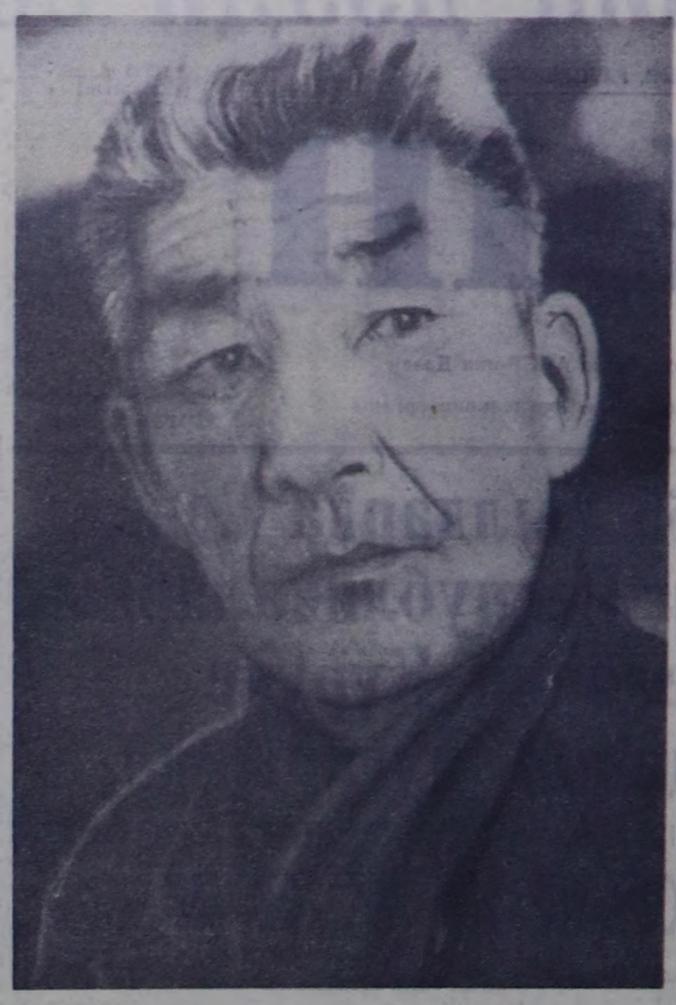

«Межегей» совхозтуң хойжузу Төкел-оол Оюн совхоз малын ындыг үр эвестен бээр малдан эгелээн. Ынчалза-даа кыска үе иштинде эки көргүзүглерни ол чедип алган: чүс хөй бүрүзүнден 105 хураганны ол менди алган болгаш хөй бүрүзүнден 2,5 кг дүктү кыргып алган.

ЧУРУКТА: Оюн Төкел-оол.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Башкы-биле ужуражыышкын

Суурнуң чурттакчылары, өөреникчилер Бора-Тайга 11 чыл школазының башкызы Монгуш Чылбак Баазаңовна-биле өөрүшкүлүг ужуражыышкынны кылганнар. Ужуражыышкынга келгеннер көдээ клубту долдур олурупкан турган. Ужуражыышкын кежээзи ажыттынган дораан-на хөй чылдарның дургузунда биче чаштарны эки өөредип, кижизидип келген Монгуштуң дугайында херээженнер чөвүлелиниң даргазы М. Топуй-оол чүве чугаалааш, оон башкы ажылының үре-түңнелдиг ужур-дузазын үнелеп демдеглээн.

Ол башкылап эгелээ-ле 25 чыл ажыг үениң дургузунда чеже кижини өөретпээн дээр. Оон өөреникчилеринден башкылар, эмчилер, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери апарган кижилер хөй.

Чүгле ол башкы эвес, харын хөй уругларны төрээн болгаш кижизиткен ие. Оон өстүрүп кижизиткен уруглары хөй-ниитиниң ажылында, өөредилгеде хаара туттунган. Монгуштуң бир оглу Новосибирьскиниң политехниктиг институдунда өөренип, бир оглу — Бора-Тайга 11 чыл школазында башкылап, 2 эң бичелери — школада өөренип турар.

Чылбак Баазаңовна хөй чылдарның дургузунда башкылап ажылдааш, «Улус чырыдыышкынының шылгаракчызы» демдек-биле шаңнаткан. Бора-Тайга школазының башкызы Зоя Монгуш, 9-ку класстың өөреникчизи О. Хеймер, ада-иелериниң мурнундан Сарыгбай олар чүве чугаалааш, аныяк салгакчыларны өөредип, кижизидип турар башкыга өөрүп четтиргенин илереткен.

Хөй чылдарның дургузунда башкылап чорааның, ам кайы хире, канчаар ажылдап турарын чыылганнарга ол чугаалап берген. Оон-биле ужуражыышкынны кылганы дээш башкы Монгуш өөрүп четтиргенин илереткен. Чылбак Баазаңовна Чөөн-Хемчик парткомунуң, райкүүскомнуң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан. Клуб, эмнелге, ясли, школа коллективтери аңаа өртектиг белектерни тывыскан. Ужуражыышкын кежээзинге яслиниң бичин уругларының болгаш 1—4 класстарның өөреникчилериниң концерти болган.

Т. САРЫГЛАР.

Хамык ужур ажаалгада

Совхозтуң Кара-Тал салбыры 1962 чылда 32 мал кыштагларлыг турган болза, а 1963 чылда 46 кыштаглыг апарган, ынчангаш 14 чаа кыштагларны немей белеткээни ол. Малчыннарга чурттал-га бажыңнарын немей тутпушаан, эрги бажыңнарны салбырның ажыл-ишчилери септеп дооскан. «Найырал» совхоз малчыннарны чылыг идик-хеп-биле хандырган.

Мал чемнерин сөөртүрүнге «ДТ-54» 2, «Беларусь» деп 3 трактор, 3 автомашина, 25 кижи быжыглаттынган. Олар чоокку хүннерге чедир фермаларже, тус-тус кыштагларже 116 тонна сигенин, 187 тонна саванны болгаш 150 тонна силосту, чаа туткан бода мал кыштаанче 48 тонна кургаг өдекти сөөртүп чедирген. Салбыр 1963 чылда 2650 тонна силосту, 388 тонна сигенин, 255 тонна саванны белеткээн, ол чемнерни камныг чарыгдаарының хемчеглерин ап турар. Малчыннар тус-тус коданнарда малдың кышкы ажаалгазын, одарладыышкынын күштелдиреринче улуг кичээнгей салган.

О. ТУЛУШ.

Чоннуң чаагай чоруунга

Мооң мурнунда чылдарда Эрги-Барлык суур биле Кызыл-Мажалык аразынга аргыжары элээн берге турган. Партия болгаш чазактың чоннуң чаагай чоруун экижидер дугайында ап чорудуп турар хемчеглериниң ачызында, район төөү-биле чоннуң харылзаазы сөөлгү үеде экижээн. Ам Кызыл-Мажалык АТК-зының автобустары Эрги-Барлыкка бир хүнде-ле ийн катап барып, ортумаа-биле 100 хире кижилерни ыңай-бээр дажыглан турарлар.

Чоокта чаа ында харылзаа салбыры ажылдап эгелээн. Оны тургускан чорук колхозта харылзаа ажылын улам экижиткен. Мурнунда почтаны район төөүнден барып ап турда, солун, сеткүүлдер, чагаалар өй-шаанда келбес, узамдыгар турган. Ам ындыг чүүлдер чок болган.

К. КАРА-САЛ.
Барыын-Хемчик район.

Парлалга бижидилгези

Барыын-Хемчик районнуң колхозтар болгаш совхозтар девискээрлеринде 1964 чылдың парлалга бижидилгези организастыг болуп эрткен. Ылаңгыя «Барлык» совхозтуң Хенделең салбыры, «Мурнакчы» көдээ ажыл-агый артели бижидилге талазы-биле мурнуку одуругла чорун турган. Ол ышкаш «Кара-Хөл», «Малчын» колхозтарда байдал база багай эвес.

Чаа чылдың парлалга бижидилгезинге идепкей чок киришкен албан организация черлери база бар. Ылаңгыя райпода (партия организациязының секретары эш Күрү), районда мал семиртир баазаның эргелекчизи эш Монгул-оол оларның бо чаагай херекче массаны багай эвилелдээни четпес.

Оиза чугула тудуг Ак-Довуракка парлалга бижидилгезиниң талазы-биле байдал база-ла чедиишкинниг эвес эрткен.

К. ЯМБИЛЬ.

• • •

«Өөк» совхозтуң Малиновка сүтбараан фермазының ажыл-ишчилери 1964 чылдың парлалга чагыдылгазынга идепкейлиг киришкеннер. Коллективтин өг-бүле бүрүзү-ле 3-тен эвээш эвес чагылгалыг.

Саанчылар Сат Дозур, Светлана Хуурак олар «Комсомольская правда», «Тываның аныяктары» солуннар болгаш «Москва», «Смена», «Здоровья» деп журналдарны чагыдып алганнар. Ферманың өг-бүле бүрүзүнде көдээ ажыл-агыйны көрүнчүктелдир калбак чырыдып турар «Сельская жизнь» деп солун база бар болур.

А. САНЧАЙ.

Дүжүт дээш амдыгааштан белеткенир

«Найырал» совхозтуң бирги трактор-хову бригадазы 1964 чылда эки дүжүтту өстүрер дээш хемчеглерни ап турар. Келир чылдың тарылгазынга белеткел кылдыр 3341 гектар аңгыс база куруккан черлерни бригада аңдарган, 56 гектар шөлге күзүн тарыып кызыл-тасты чажып тараан, аңдарган 151 гектар шөлдү суттарган.

Бригаданың кежигүннери 71 тонна кызыл-тас, 12 тонна чинге-тараа үрезинин чажар шынарынга чедир белеткээш складта урган, 50 гектар шөлде чемишчидилгени сөөртүп төккен.

Механизаторлар, септекчилер «ДТ-54» деп 8, «Беларусь» 9 тракторларны, сеялканы — 9-ту, «ЗИГ-ЗАГ» деп 40 илиирни, 6 трактор аңдазынын септеп дооскан.

Т. ОЧУР-ООЛ.
Улуг-Хем район.

КОНТРОЛЬ ЧОКТА...

Албан черниниң иштики контролюн болгаш хөй-ниитиниң контролюн кайда-ла багай тургускан болдур, ында күрүне хөреңгизин өөрлаар, эрге-дужаалды соора ажыглаар чоруктар тыптып турар. Бо дугайын Каа-Хем районнуң суд практиказындан илерээн чамдык чижектер херечилээн.

Ол районнуң «Заготскот» конторазында контрольдун четпезинден кем-буруулуг кижилер күрүнениң хөреңгизин каш чылдар дургузунда буданнан келгеннер. Конторанын администрациязындан болгаш хөй-ниитиден чогуур контроль чок чорукту ажыглаан, саржаг кылыр мастер В. Маклакова болгаш дузалаар ажылчын Е. Нагорная олар 1960 чылдың дургузунда колхозтарның киирген судунун үскүрүн үргүлчү куду кылдыр хүлээп ап турган. Кара сагыш-биле кылып турган бо чорукка бухгалтер-кассир Т. Кочкинаны олар база хандытканнар. Колхозтардан сүттүн үскүрүн куду кылдыр хүлээп ап турган, хөй сүт артыкшылын тургузуп алганнар. Ол артыкшылдыг сүтту өске кижилерден сүт хүлээп ап турган кылдыр меге квитанциялар бижип, оон өртээ кылдыр конторанын кассазындан чаа акша-биле 1276 рубльди олар боттарынга шиңгээткен.

Күрүне хөреңгизин өөрлааны дээш В. Маклакова, Е. Нагорная, Т. Кочкина оларга улус судунун шиитклери-биле чогуур харыысалганы хүлээткен.

Мындыг чорук канчап болу бергенил?

Конторанын эргелекчизи турган И. Тимаевтиң чүве эскербес чоруу болгаш бухгалтер Е. Дашкевичиниң кошкак контролю күрүне хөреңгизин өөрлаарларга идиг болган.

Тимаев материалдыг чүүлдер харыылап турар кижилериниң ажылын контрольдаарының улуу, харын эргедужаалын боду соора ажыглап, чондан садып алган саар инектериниң сүдүн шиңгээдип турган. Колхозтардан хүлээп алган хөй санныг чылгы малды хуу кижилерге туда өртекке садыглаар дугайында шын эвес айтыышкынны мал хүлээп алыкчызы П. Лубошниковка ол база берген. Садып алган инектериниң чаш бызааларын орулгага киирип албайн, конторазының ажылчыннарынга чөпшээреп берип турган. Тимаевтиң хыналда чогундан 1960 чылда Шивилиг баазазынче мал сүрүп турда, 7 баш мыйыстыг бода мал, 20 баш хой, ошку орук ара ис чок читкен. Мал хүлээп алыкчызы П. Лубошников малды соп турда, эътти хуу кижилерге кара-туразы-биле садыглан, оон акшазын шиңгээдиринге мергежээн. Колхозтардан садып алганы улуг дензилиг хаваннарны бодунуң бичин хаваннары-биле ол орнап ап турган. Күрүнеге садып алган улуг дензилиг саар инээн конторанын бухгалтери Е. Дашкевичиниң хунан бугажыынга дензилевейн ол база орнаан. Күрүнениң сүттүг инээн үр үе иштинде саап, сүдүн халаска ажыглап турган. Тимаев биле Лубошников үстүнде бүгү буруу үүлгедиглерни кылгаш, күрүнеге 2500 рубльдин когаралын чедирген.

Бо кижилер хоойлуга удур үүлгедиглерни үр үе иштинде канчап үргүлчүлеп турганнарыл?

Хамыштың мурнунда районнуң удуртур органнарының талазындан ол арагачыларга удур чогуур хемчег албайн турганында деп харылзаа черле частырыг болбас ужурлуг. Тимаев биле Лубошниковту сөөлүнде ол ажылдарындан үндүргүлээн, улус суду оларга хоойлунуң чогуур кеземчезин хүлээткен.

Ол конторанны ак-сеткилдиг, шынчы кадрлар-биле хандырарынче район болгаш республика организациялары кичээнгейни четпес салып турар. П. Лубошниковтуң орнунда киргеп мал хүлээп алыкчызы И. Дудляков дээрзи санчыгдалдың оруунче удатпайн киргеп. 1961 чылда кыжын мал соп турган үеде 100 килограмм чагны хуу кижилерге садыглаан. 59 рубльди ол шиңгээткен. Оон соонда хамаатылардан малды дензизин улгаттыргаш, хүлээп ап турган. Б. Быков, И. Казанцев, Т. Кочкина оларның дужааган малдарының дензизин улгаттыргаш, оларга 430 ажыг рубльди ол артыкка төлээн. Дудляков бодунуң хүлээп алган бүгү малдарының дензизин иштизи-биле 5 муң ажыг килограммга улгаттырган турганы ревизиядан илерээн. Хүлээп алган чылгызын Кызылче сүрүп турган. 31 баш малды ол чидирген. Дудляков шак ындыг харыысалга чок чоруу-биле күрүнеге 13807 рубльдин когаралын чедирген болгаш ол дугайында чогуур кеземчеге онаашкан.

Ол-ла мал белеткээр конторада мал чемнери өөрлаар чорук сөөлгү үеде база хөй удаа илереп турар. Эрткен чылдың чүгле ноябрьда безиц конторанын баазазының эргелекчизи П. Бочкарев складтан 12 шоодай эки шынарлыг мал чеми чарбаны өөрлаан. Мал хүлээп алыр ажылды харыысалга чокка чоруткаш, 2 хаванны, 3 инекти ол чидирген. Күрүнеге иштизи-биле 1000 хире рубльдин когаралын чедирген. 1963 чылда конторанын ажылчыны Г. Майоров мал чеми арбайны дээрбеге чарбаладып турган үезинде 17 шоодай чарбаны хуу кижилерге өөрлап садыпкан. Бочкарев биле Майоров олар складка киргеп болгаш чарыгдаттынган мал чемнериниң учёдун кылбайн турганын ажыглаан, ону хөй хемчээлдин-биле өөрлаан турганнар-дыр. Тарааны дээрбеже киирерде болгаш дээрбелээн соонда дензилевейн турганы, оларның кем-буруу үүлгедиинге база идиг болган. Бо кижилер күрүнениң мал чеми тараазын өөрлаан дугайында хоойлунуң чогуур кеземчезинге база онаашканнар.

Районнуң «Заготскот» конторазында мал чемнериниң, малдың учёдунда болгаш камгалалында улуг четпестериниң дугайында тускай доктаалды улус суду үндүргеш, райкүүскомга шилчидип берген.

Ынчангаш «Заготскоттуң» Каа-Хем конторазын ак-сеткилдиг кадрлар-биле хандырарынче кичээнгейни күштелдирери, а ол ышкаш партия-күрүне контролюнун талазындан ол конторанын ажылынга хыналданы күштелдирери чугула болуп турар.

И. ПЕТУХОВ,
районнуң улус судунун шиитккекчизи.

Сагыш човангыр коммунист болгаш сагыш амыр удуртукчулар

1960 чылда коммунист Ондар Достанайның төрелдери болгаш чоок эш-өөрү оон алдан хар харлаанын демдеглеп эрттирип тура, — хүндүлүг Ондар, ам аныяк эвес-тир силер, ажылдаарыңар ам болзун, дыштанзынарза эки-дир... — деп, аңаа чагып турганнар.

— Ындыг сөстерни дыңнаары өөрүнчүг. Ынчалза-даа амдыызында аңаа таарзынмайн тур мен — деп, ол хүлүмзүрүп харыылаан.

Ондар пенсияже үнгеш, аңаа олурарын күзевээн. Эрткен чылын Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунун конторазынга болган хуралга ол келгеш, эң кичээнгейлиг болгаш сагыш човангыр ажыл-иш негеттинип келген четпестер дугайын дыңнаан. Совхозтуң эң хөжудап турар участогу Алдыы-Шынаада хаван фермазы апарган. Улуг назылыг, ажыл-ишке дадыккан коммунистиң чүрээ оожургаваан, — хаван фермазынга барып ажылдаарын дилей берген. Ол бодунуң дап берген сорулгазының эчизинге четпээн шаанда ара соксавас деп чүвени чон билир, ынчангаш оон күзээн соруунга кым-даа шаптык катпаан.

Ондар ам төрүүр хаваннарны ийн чыл ажаап турар болгаш ол үениң иштинде совхоз чүс-чүс семис шыырак хаван оолдарын алган. 120 баш төрүүр хаваннар оон эки ажаалдазында турар. Оларга чемни өй-шаанда берип, дашкаар агаарладып турары-биле оларның байдалы эки. Мурнунда хаван ажаакчызы чорбаан болганда, ол ажыл-аңаа ол дораан чиик эвес болганы билдингир. Ынчалза-даа чаа ажылды шиңгээдип алырын ол бергезинмээн. Ам Ондар бодунуң чаа ажылынга чаңчыгын, чемгерилгениң рационун өөренип апкан болгаш хүннүң чурумун шыңгыы сагып турар.

Кажан кыш чоокшулап олурда, фермада байдал Ондар Достанайның сагыш-сеткилин дүвүреди берген. Оран-саваны шагда-ла чугайлаар турган, соңгаларның шилдериниң хөй кезин үрелик, печкада чүгле хоолай арткан, хаваннарның адаанга чадар чүү-даа чок, хаван оолдары болгаш улуг хаваннар куруг шала кырынга удуур, шалада ол өдек суу үндүрер арыкчыгаш чок, хаваннар ол-шыкка баксырап турган, электри чырыы мырынай чок, фермада чаңгыс фонарь бар, бүгү фермага ол шоолуг дуза чедире албас, керосин база чок турган.

Бо бүгү байдал коммунист Ондарның сеткил-сагыжын өйүп келген. Совхозтуң директорунга каш катап баргаш, шыдандырбас кылдыр чугаалап-ла турган. Оон-биле кады ол бүгүнү аңаа көрүп олурар база аргажок болган. Хостуг үелерде Ондар өдек-биле дой-довуракты холааш, ферманың кажаазынын ханаларын оон-биле чаап, чылыглаан.

— Ферманың орулгазы та чүү болур чүве? Бистиң ажылывыс чүгле хол-биле кылыр, берге-ле. Оода электри чырыын чүге киирбес чүве ийик — деп, Достанай элдепсинип чугаалады. Шынап-ла, совхозтуң удуртукчулары хаван фермазын механизастаарын бодавайн турарлар. Оон чанында сүт-бараан фермазында механизастаашкын база чоруттунмаан. Коммунист Достанай мал ажылында хөй күш үнер ажылдарны механизастаар, кижилериниң амыдыралының культурлуг негелделерин хандырар дугайында айтырыгны чаңгыс удаа эвес тургузун келген.

Ынчалза-даа совхозтуң удуртукчулары ол бодуун ажыл-ишчиниң, улуг назылыг кижиниң чөптүг айтырыын тоон көрбейн турар. Мооң соңгаар ындыг байдал-биле эптежип болбас.

Фермаларда көскү агитацияны тургусканы хирелиг. Ийн фермаларның ажылдакчылары радио дамчыдылгазын дыңнавайн турар.

Коммунист Ондар Достанайның бо бүгүнүн ужу-кыдыын чугаалай каап турарын көөрге, ол аңаа-ла медеглеп турар эвес, оон сагыш-сеткилиниң хайнығын хомудааны илден болган. Сагыш човангыр коммунист болгаш сагыш амыр удуртукчулар бо-дур деп, ол орта кижи дораан-на бодай бээр болду.

И. ЦЕЛИЩЕВ.

Чаа чыл бетинде доозар

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының клубунуң септелгезинде он ажыг тудугжулар эш Чылбак-оолдуң удурутулгазы-биле ажылдап турар. Олар клубту бедидир тудуп доозаш, ам иштики ажылдарын кылып киришкеннер. Тудугжулар септелгени чаа чыл бетинде доозар дээш күжениишкиннинг ажылдап турарлар. Салбырның чурттакчылары уламда септеттингген деңгем, чырык клубка киногу, концертти көрүп эгелей бээрлер.

С. ДАРЖАА.

ДЕПУТАТТАР КЕЖЭЭЗИ

Чоокта чаа Тес-Хем райүүскому депутаттар кежээзин организастап эрттиргеи. Анаа район Совединиң депутаттары болгаш кодээ Советтериң чамдык депутаттары киришкен. Депутаттар боттарының депутат ажылчорудулгазының талазы-биле дуржулгазын анаа солушканнар.

Район Совединин депутады М. Кыкыл-оол бодуңуң сонгукчуларынга барык-ла ай бүрүзүнде барып, ужуражыышкын кылып, сонгукчуларның негелделерин, билдириишкиннерин канчаар шиитпирлеп, чагыларын канчаар күүседир турарын чугаалаан.

Район болгаш кодээ Советтериң депутаттары эштер Банчык, Кенден, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин депутады эш Борбай-оол олар база боттарының депутат хүлээлгезин күүседип турарын чонга чугаалап бергеннер. Ылангыя эш Борбай-оол сонгукчуларның чагыларын күүседир талазы-биле чоруткан хемчеглерин чугаалаан. Белдир-Арыг суурга башкыларга бажың саттырган, Ак-Эрик чедир автобустуң доктаамал чоруурун чедип алдынган, ол-ла суурда школага класстарны нешээн болгаш Аграр ховузунга кудук кастырар айтырыг 1964 чылда шиитпирлеттинер. Дээди Советтиң сессиязы болурунуң мурнуу чарында-ла эш Борбай-оол бодуңуң сонгукчуларынга барып, сессияга тургузар айтырыг талазы-биле сонгукчуларның саналгаларын, күзел-бодалын билип ап турар.

Чамдык депутаттар боттарының депутат хүлээлгезин багай күүседип турарының дугайында шүгүмчүлелдиг санаалар үк кежээге база болгулаан.

Депутаттарның эргелериниң, хүлээлгелериниң дугайын болгаш республиканың өске районнарында чамдык депутаттарның мурнакчы дуржулгазының дугайын СЭКП обкомуңуң партия комиссиязының даргазы эш М. Пахомов, Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң оргкилдизиниң инструктору эш Кандан олар депутаттарга чугаалап бергеннер.

Депутаттарның мындыг кежээлерин чер бүрүзүнге эртиирип турарының чугулазын кежээниң киржиичилери саналдааннар.

Декабрь Пленумунуң шиитпирлерин чон изии-биле хүлээп ап турар

Үениң байдалы болгаш харыысалга

Эрткен чылын мал кыштагладыышкынының организастыг эвес чоруткынындан каржалыг болган ажыгагыйларны сураглай берзе, оларның бирээзинге Тес-Хем районнуң Ленин аттыг колхозуң адапса черле частырыг белбес. Ол ажыл-агый эрткен чылын төрээн алды хураганнарның бирээзин ышкынып турганын чугаалаарга, үстүнде барымдаага бадыткал болу бээр.

Артельдиң баштаар чери, мында партия организациязы, мал ажылының, түскай эртемниглери болгаш бригадирлер эрткен чылдың уржуктарын чайладыр талазы-биле чамдык хемчеглери алган. Бо чылын мал кыштагладмышкынынга белеткел эрткен чылгынга бодаарга, түүгээр организастыг чоруттунган. Фермаларга болгаш малчыннарның кышкы хонаштарынга мал чемнерин сөөртүп чедирериниң талазы-биле элээн ажылдар кылдынган. Оон түннелинде барык кышкы коданнарның шупүзүнде мал чемнинг курлавырлары дүжүртүнген. Артык кыштагларны белеткээринин айтырыы база кичээнгейге алдынып турган. Эрги кажаларны септээринин болгаш чааларын немей тударының айтырыы база чугулага көрдүнген.

Алдынган хемчеглериниң гүнелиндe малчыннар кыштагларынче түүгээр организастыг көшкеннер.

Ындыг болза-даа бо чылдың мал кыштагладыышкынында улуг четпестер бар. Оларның тыптып үнүп турар үндезиннерииге доктаары черле чугула. Кол-ла түүл болза, ажылы харылап турар кижилер ону холга албайн турарында болур. Боторугла-чарылгалыг хойжу бригадаларның удурутукчулары-даа, фермадарның эргелекчилери-дээ бүдүрүлгенинг чепсек-херекселдерки, тыттар куштерии, мал-маганны боттарының эргезинде быжыгладып алганнар. Кижилер база-ла оларның удурутулгазыбиле ажылдап турар.

«Бистиң бригадада (азы фермада) малдың байдалы бергедеп тур, дарга. Ону силерге чугаалап каар дээш келдим» дээш, ажылдың тодаргай участогун харылап турар эш, колхоз даргазына ийикпе, азы партия организациязының секретарынга арнын көргүскеш, ооргазы көстүп үне бээр. Бригадирлер болгаш ферма эргелекчилери ындыг болганы-биле малчыннар база ол чергелиг хоралыг чаңчылга өөренип калган түүлдер бар. Чамдык малчыннар конторага келгеш: «Мен ам мал малдап шыдавас апардым, дарга!» дээш үне база бээр.

Кыштагладмышкында кол четпес түүлдернин бирээзи болза, мал чемнериниң камнаглазын багай тургусканы болур. Бодүүн болган чулуктуг чемнер малга чедишпес турда-ла, мал чемии төтчегээр чорук ам безин эгелей берген. Маңаа чаңгыс ындыг чижек-ле четчир барымдаа болур. Тес үнүнда малчын Баадырның коданында бо чылын төрээн бызааларны азырап турар. Оларны түскай шаараш кажаа иштинге чемгербейн, шүүт-ла кажаада сараат сигенче киирип каан, олар ону сала базып турар.

Мал чеми чедишпес деп түвени билир хиреде-ле, кол зоотехник эш Хорлуу мал чемии чарыгдаарының чижек-нормазын амга чедир малчыннарга доктаадып бербээн.

Чоокта колхозтуң түскай эртемниглери малдың сайгарылгазын чоруткан. Ол үеде баш удур белеткел чок чорук кончуг тодаргай көзүлген. Чижээ, № 3 бригада бо чылын төрээн 100 баш бызааларны өске черге тургузары-биле үскеш, колхоз төвүн таварты чоруудукан. Бызааларны Сарыг-Булуң суурга чедирип келирге, оларны хүлээп алыр кижи-даа, чемгерер сиген-даа тывылбайн барган. Түүле чаңгыс колхоз даргазы эш Чымба улуг дүвүрээзинге таваржып турган, арай боорда бызааларны аргалап хондурган. Ол шыкаш эш Бадарчының удуртуп турары хойжу бригададан 100 ажыг баш хураганнарны база үзүп чоруткан турган. Оларны хүлээп алыр кижи-даа, кииерер кажаа-даа, чемгерер сиген-даа тывылбайн барган. Ол чорук база-ла удурутукчуларны улуг дүвүрээзинге таварыштырган. Ол хиреде-ле, хураганнар барык үш хонук дургузунда оран-суурдан, чем-хүнезинден кызамдаан.

Одарлар база кончуг багай, кам чок ажыглаттынып турар. Одарларны кезек-кезек кылдыр (загонный метод-биле) үзүп алгаш, ажыглаарын ам-даа боттандырбайн турар. Чамдык хойжулар малын чалап үндүрүпкеш, аалдан туранпап «кадарып» турары барык бригада бүрүзүнде бар. Ындыг чорук инек кадарчыларында-даа бар. Чижээ, Тес үнүнда инек кадарчызы К. Дагбаның малдап турар инектери поябрь 11-ниң хүнүнде кандыг-даа кадат чок, туразында шуужуп базып хүнээн. К. Дагбаның кожазы малчын С. Серен база түүле кадарчы ат кадагалап турганы-биле 13 баш молдургаларны чидирген. Кадарчы Серенниң коданы ам зөн. Түүе дизе, ол кадатта турар малын бодуңуң төрели өске кадарчы Байыр деп кижиге «карактап» турары-биле чагып каан, боду чидирген молдургаларны «дилээн» кижи боон, каш-даа хонукта аалдап чоруп келген.

Бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадалар болгаш фермалар аътты болгаш тракторнуң далбыйларын белеткээринче ам-даа кирбээн. Тракторнуң шанактарын түүле ам чаа кылыр деп турар. Мал чемин сөөртүрде, шарып алыр прессти ам-даа ажыглаайн турар. Колхозтуң хөй хөреңгизин үндүрүп тургаш, кылдырып каан кудуктарның хөй нуруузу ам-даа ажыглал чок арткан.

Тарып боозаткан хойларның масалыг оолдаашкыны келир чылдың январь 10-дан эгелээр деп турарын колхозтуң түскай эртемниглери кончуг эки билир болза-даа, чаш хураганнар кажааларын кылырынче киизээнгей ам-даа четпес салдының түүрар. Колхоз эрткен чылын төрээн алды хураганнарының бирээзин-не ышкынып турганын үстүнде айыткан болгай. Оон кол-ла чылдагааны эрткен чылын хураганнарның чылыг кажаазы чогу-биле чаш мал хөйүбиле өлүп турганында дээрзин үтпаза чогуур.

Малчыннарның амыдырал-чурталгазынче сагыш салыышкын четпес тургустунган. Чижээ, Тес үнүнда № 3 сүт-бараан фермазының аалдары кыштаглап көшкенден бээр керосин көрүп көрбээн. Ферма кыштаглаандан бээр көжер садыг аңаа чаңгыс-даа катап барбаан. Хереглелдиң эргежок чугула бараннары барбайн турары-биле малчыннар Эрзин суурже садыглап чоруп, хөй үнелиг шакты чидирип турар. Эрзин сельпозу, оон даргазы эш Ширинин садыгны малчыннарның кышкы үеде эргежыынга таарыштыр тургуспаан.

Ленин аттыг колхозта мал кыштагладмышкынының амгы байдалында чамдык четпес түүлдер ындыг. Оларны дарый чайладыры — колхоз баштаар чернин, партия организациязының, мал ажылының түскай эртемниглериниң сонгаарладып болбас сорулгазы. Түүе дээрге, колхоз эрткен чылын мал кыштагладмышкынын багай организастааны-биле малдың баш санын өстүрериниң планын: хой малдың талазы-биле—74 хуу, кыс хойнуң—65 хуу, өшкүнүң —83,9 хуу, кыс өшкүнүң—29 хуу, инек малдың 95 хуу күүсеткен, азы мал өзүлдезиниң талазы-биле планныг онаалгадының күүседилеп үскен болгай. Оон хараазы-биле мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планы түүле эът талазыбиле күүсеттингеи болгаш өскелери күш четтинмейн барган.

Ленин аттыг кодээ ажыл-агый артели экономика талазы-биле шыырак ажыл-агыйларның бирээзи. Мал кыштагладмышкынының амгы байдалында четпестерни бүрүи чайладырының бүтү аргалары ында бар. Колхоз түвө болза, кижи бүрүзү бодуңуң харыылаан участогунга эң харыысалгалыг болурунда.

С. ТАМБА.

Ажыл-ишчи сорук кирген

САРЫГ-БЕЛ. (Телефон-биле). СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирии, Пленумга эш Н. С. Хрущевтуң илеткелии болгаш түннел чугаазын, «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырының коллективи, бүтүү чуртта ышкаш аажок өөрүшкүүт калбак таныжын турарын парторганизация секретары эш Х. Кочаа дыңнаткан. Партияның XXII съездизиниң төөгүдүт шиитпирлерии боттандырбышаан, амгы үеде кодээ ажыл-агыйны улам ынай хөгжүдериниң кол шугуму Пленум тодаргай айыткан.

Ак-Хемниң тайгазында 80 ажыг кижи ажылдап турар. Олар келир чылдың түдугларынга 3500 кубометр ыяштыг, бүдүүлге, школа болгаш культура албан черлериие оттуулар 2500 кубометр токпакты белеткээр сорулгалыг. Пленумуиуң материалдарын бригадага эш Күдерек таныштырган. Дүүнгүзүнден бөгүн, а даарта оон-даа бедик көргүзүглүг болуруи бригаданың кежигүннери хүлээнмишаан, ажылдың темпизин улам дүргедедир, продукциянын шынарын экижидер талазы-биле чарыштыг калбартырын илереткеи.

Кужурлуг-Махалык сүт-бараан фермазының коллективи сүт бүдүрелии улам көвүдетпишаан, бо чылын күрүнеге пландан ажыр 300 центнер сүттү саткан. Кышка белеткелди база багай эвес организастаан. Пленумуиуң материалдарын эш Таваокоолдуң таныштырганын дыңнаап, коллектив улам ажыл-ишчи сорук кирген. Декабрьнын сөөлгү чартынында 30 центнерден эвээш эвес сүттү саларын хүлээнген, ол болза совхозтуң чылда сүт белеткээр ниити планынга немере болур.

Салбырның шээр малы 16 коданнарда менди болгаш хүр кыштагнап турар. Пленумуиуң материалдарын эш Сүрүн бөлүк аалдар аайы-биле таныштырып турар. Кайда-даа, бүгү-ле черлерде чон декабрь Пленумуиуң шиитпирии, эш Н. С. Хрущевтуң илеткелии болгаш,Пленумга түннел чугаазын улуг кичээнгей-биле калбак таныжып турар.

Алнгатычылар амгы кол кичээнгейии кышкы мал ажылынче утландырган. Бригаделарда болгаш фермаларда 435 тонна сигении курлап белеткээн, а силос 778 тонна бар. Кыштагларже ам-даа 190 ажыг тонна сигенни сөөртүрүн организастап турар.

Чаа аттың тывылганы

Дөртеи аңа бергем казылыг, ортуман сыныг, күдер боттуг кижи мастерскаяда чыскаалдыр тургускулап каан чазаныр столдар аразында шинчилеп базып тур.

— Хаарыылдың үндүрүк-киирии ап турар ужуру, сең холуңну шын тутпазыңда-дыр. Борис. Хаарыылдың бүтү өөз ыяшка бир дески дээп турар кылдыр тудар херек. Карактарны манзаның уунче дорт көөр болгай. Бо, мынчаар, дээш өөреникчиниң чалап турган кертик-картык манзазыны дорт салгылапкан.

Өске бир өөреникчи стол будумда кадаг хан чалап турда, аңда келир.

— Кадагның бөргүге маска чөвээ сең дорт дүжүп турар кылдыр, чазыг чок кагар чоор. Мында. Бо, экн көр, дээш, кадагны ийи каккаш-да ыяшче киир шаапкаш, хүлүмзүреп тургулаар. Шын кагарга күжүр кадаг артында-ла ырлай каантар чоор.

База бир ийи оол сандайлар буттары кылыр ыяшты одура хирээлеп чадашкан турлар.

— Бажыңар бир ийиче халайтпаңар. Бызаңчы кижи башбиле холду ыыш шугумга тургузар чоор. Хирээни ийлендирбейн, ыяшка доора, дорт салгаш, суудур, хирээнии кайы-даа уштармига үндүр хирээлээр херек.

— Бо мынчаар! Бижыг тудуңдар.

Бо болза, Барыын-Хемчик районда Дөң-Терезин сес чыл школазының күш-ажыл башкызы Доржу Монгуш Топтут-ооловч болгай.

Ол мынчаар айтып тургаш, чеже бичe чаштарны чаа арга-дурзулгага өөретпээн дээр боор!

Монгуш Доржу бо школага 1960 чылдан эгелеп ажылдаан. Ол күш-ажыл башкызы болуп ажылдаандан бээр өөреникчилериии күш-ажылга сундулуу класстан классче улам улгатkан.

Ол черле чоп. Шевер кижиниң чүве кылып турарының тудугур эптиии кижи магадаа көрүп тура, база-да мынчаар ажылдаксаазы келир болгай.

Бешки классчылар К. Борис, М. Дөмүр-оол, 6-гы классчылар О. Шалың-оол, М. Крас, 7-ги классчылар О. Лена, О. Мандараа дээш стол, сандайдан эгелээш, оон-даа нарын чүвелерии хала чокка чазап каар оолдар школдда хөй.

Коммунист Монгуш Топтутоолович чүге школага башкыларбиле кызыгаарлаттынмас. Ол чылдың-на школаның болгаш интернаттың үреник печкаларын сентеп, чамдыктарын чаарты салдың, соңгаларын шилеп, эжиктерии солуп, өске-даа септелгелерии кылып чайлаар.

Ооң холдары ёзулуг-да алдын дег үнелиг холдар. Суурда кайыдаа чолаачы азы тракторист бодуңуң машиназынга кандыг-бир үреликшикии болган таварылгада, ынавыла Монгуш Топтут-ооловичже маднаар. Түүе дизе, ол-ла машина-чепсектерии боду-да кылып каан түүе дег, Доржу ындыг кайгамчык эки билир кижи.

Монгуш Топтут-оолович ыңай-бээр чалаашкынга дораан-на чедип келгеш, «аарааи» техниканың хөрээи кезеи шинчилеп, олуй-солуй туткулааш, ээргилээи соонда, мотор амыраан дег, ындыынаидыр ырлай бээр-ле болгай.

Доржу дээрге кандыг-дааи нарын шактарның бертинген кезектерии дораан-на кылып каар, ындыг эки мастер.

Ак таиа дег хемзигие алдын шактар «сыдданы» бээрге, Дөң-Терезин кыстары база-ла Монгуш Топтут-ооловичже маднаар. Оозу бичии шакчыгашты чазын көргүлээш, ине бажы-биле кезек чушкугулаан соонда, шак-даа чыраалаи чоруп каар.

Чамдык кижилер Монгуш Топтут-ооловичиин мнча хөй чүвелер сентеп, кылып турар кижи, улустуң акша-шаңналыгга амырап-ла тур боор деп бодаар чадавас. Ындыг язылыг бодал Монгуш Топтут-ооловичиге дорамчылал болур.

Бир ватаи школа коллективи Улуг-Актаи оолдар ыяш сөөртүп чорда, Кызыл-Мажалык чурттут танывазы чолаачы кижи черииң черииге машиназыии үреп алган, чадашкан турган.

Доржу үш шак иштинде ораалажып келгеш, машинаны кылып каан. Оон танывазы чолаачы улуу-биле өөрүп четтиргении илереткеш, Доржуга 5 рубль сунгаш, ал деп албадап-ла турган. Ынчаарга Доржу хорадай бергеш, мынча дээн:

— Улус чүвези кылып бергеш, оон хөлезиии-биле арганаиын чоруур кижи деп бодап тур сеи бе?

Мындыг чаагай сеткилдиг, кижилерге ачы-дузалыг кижилерии чон хүндүлээр болгаи харын-даа аңаа чаа буиииг атты тыпсын каар чүве болгай. Ынчаарга Доржу Монгуш Топтут-ооловичиии чон «Дарган» деп адай берген. Бистиң суурнуң чурттакчылары машинадаа, печка-даа үреи бээрге, Доржуга эвес, а «Дарганга» баар дижирлер.

МОНГУШ ЭРГЕП.

Дүүнгү солдат — бөгүн бетончу

Сандаков Книи-оол шериг хөрээи эрттиргеи, төрээи Тывазынче ээп чанып келген. Албаиы эрттирип тургаш, Ак-Довуракты улуг тудуунга барып ажыддарын күзеп чораан. Книи-оолдуң хөрээи «Совет Армиязының терминии» деп хөрек дендээ каастап чоруур. Шеригииң политиктиг өөредилгезиниг чүруинуг эки шиигээткени дээш, командылал черинден каш удаа аас шанналын, грамоталарны ап келген. Төрээи «Күш-ажылдың хостуу» колхозтуң Эйлиг-Хем салбырына келгеш, колхозтуң күрүнеге эът-дук садарынга идепкейлиг киржип, уран чүүдүң идепкейлиг киржиичилериниң бирээзи боон турган. Колхозтуң «Колхозчу», «Комсомолчу прожектор» деп хана солуннарының идепкейлиг бижикчизи турган. Книи-оол СЭКП-ниң кежигүнүнге кандидат.

Ак-Довуракты онза чугула тудуунга ажылчы күштер хереглп бнлгеш, эш-өөрү-биле комсомолчу путёвканы алгаш хапкан. Амгы үеде бетончулап ажылдап турар. Аныык оолга баштай бергелер турза-да, ол оларны ажып эрткен, оон ажылга кызымаккайын чон чугаалажы бергеи. Дүүнгү солдат—бөгүи чоиииң улуг тудуунга бодуиуи улуг-биче-даа бол хуузуи киириштирер дээш, кызымаккай ажылдап турар.

Н. БИЧЕ-ООЛ,
бетоицик.

МАССАГА ДАЯНЫР, ЭКИЛЕРНИҢ ҮЛЕГЕРИН ЭДЕРЕР

☆ ☆

Массаның күжү

Партия-күрүне контроль комитеди бодуиуи ажылын чорударда, бүтү-ле активтерге кол даяныр, чоииуи киирип келген хомудалдарынга, чагаалдарынга, медеглелдерииге болгаш санал-оналдарынга онза кичээнгейлиг болур ужурлуг. Бистиг районда партия-күрүне контроль комитединге дузалаар 9 бөлүктер, 39 постулар тургускан, ында 191 кижи ажылдап турар. Оларның иштинде 30 ажылчыннар, 103 колхозчулар, 49 түскай эртемниг. р бар. Штаттан дашкаар 3 кнлдистерде 20 инспекторлар тургустунган. Районнуң «Комсомолчу прожекторунуң» штавында, отряттарында, постуларында 81 кижи, колхозтарның болгаш өске-даа хөйкииии организацияларының ревизия комиссияларында, кооператив, профэвилел организацияларының контролёрларында 92 кижи ажылдап турарлар.

Партия-күрүне контроль комитеди тургустунуп келгениигеи бээр массалыг хыналдаларны 9 удаа чоруткан, аиаа 205 активтер киришкеннер. Кодээ Советтериң депутаттарын, колхозчуларны, кодээ ажылагыйның түскай эртемниглерин оларга база киириштирген. Бодуиуи кылып келген ажыл-чорудулгазын чонга таныштырар сорулга-биле 619 кижи киржиичилиг партия, комсомол организациялларының база хөй-ниитиниң хуралдарынга партия-күрүне контроль комитединиң отчёттарын 11 удаа кылган. Республика болгаш район солуиларының арыннарынга, радио дамчыштыр бодуиуи ажылының дугайында дынналгаларны олар база кылып турган.

Амгы үеде контроль комитеди болгаш аиаа дузалаар болуктер боттарының ажылының дугайында отчёттарын ажылчы чоннарга кылып берип турарлар. Комитеттиң ажылының дугайында 8, дузалаар болуктериии ажылының дугайында 14 отчёттар кылынган. Оларны 980 ажыг кижи дыннаан болгаш 129 кижи саналларын берген. Дузалаар болуктериниң 14 отчёттарының 5-жин партия, 1-зин комсомол организацияларының, 8-зин коллективтериин, колхозчуларның хуралдарынга эрттирген.

Бодуиуи кылып келген ажылының талазы-биле чон мурнунга отчёттарын «Чодураа» колхозта дузалаар болук (даргазы эш Эрендей) элээн организастыг эрттирген. Ол болуктуң даргазы болгаш кежигүннери отчёттарын колхозта партия, комсомол организацияларының хуралдарында, бригадаларга, фермаларга колхозчуларның хөй кезии олуржуп турда кылгылааннар. Контроль системазының ажылының талазы-биле чугула айтырыгларны хуралдарга чугаалашкан. Комитеттиң дузалаар болуктериии болгаш постуларының мооң сонгаргы ажыл-чорудулгазынга дузалыг саналлар киргилээн. Дузалаар болуктериин болгаш постуларының чамдык удурутукчулары боттарының ажылынче хаиылап кирбейн, хыналданы түүле чагааларының, медээлериии язы-биле чорудуп турарын чон бүрүү шаап турган.

Автотранспорттуң болгаш кодээ ажыл-агыйның машиналарының эдилелиидe четпестерии, колхозтарда, совхозта учёт-отчёттуу чорудуп турарында, райпо ажылында, чоииуи хандырылгазында, кадрлар-биле ажылда бар четпестерни чайладып, оиу болдурбазын, мооң сонгаар бо айтырыглар талазы-биле контрольду күштелдирерии дыка хөй кижилер саналдааннар. Партия-күрүне контролюрун комитеди, оон дузалаар болуктери болгаш постулары бо саналдарны боттандырарының хемчеглерин ажылдап кылып турар.

Мындыг отчёттарны доктаамал организастап, чоииуи үииүие дыннангыр болуруу, олар-биле бижыг харылзааны тударын бистиң кол сорулгавыс болур.

С. ОРУС-ООЛ,
Тес-Хем районда партия-күрүне контроль комитединиң даргазы.

Улуг-Хемниң ыяш ажыл-агый черииің ыяш дилдирер цехиниң ажылчыннары коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп бедик атты чедип алыр дээш шудургу ажылдап турарлар. Ол цехтиң шалычы кижилери өске өөрүнге ажылдың аргазын айтып берип, дузалажып, оларны баштап, сорук кирип турар. Хөй-ниитиниң ажыл-херээиге идепкейлиг киришпишаан, бодуиуи даанган ажылын хүи бүрү 110—115 хуу күүседип турарларының саны хүи бүрү өзүп орар. Ажылчыннар боттарынга алган хүлээлгелерии ыяавыла күүседир дээш, амгы бо хүиверде улам күжениишкиннинг ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: Ыяш дилдирер цехтиң мурнакчы кижилери: (солагай талдан оң талаже) ыяш хааржактар белеткээр бригаданың бригадири М. Потылицын, чудук дооракчызы С. Очур, пилорамада ыяш дилдирикчизи И. Кислица.

Фото М. СҮГЕ-МААДЫРНЫҢ.

АК-СЕТКИЛДИГ ХӨЙ-НИИТИЧИ

«Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны Хомушку Сүмбүү келир чылын 61 харлаар. Назы-хары улгатса-даа, ол ам-даа почтачылап ажылдавышаан, ниитиниң хереэзиге идепкейлиг киржип турар. Сумказын долдур солуннар, журналдар, чагаалар чүктеп алгаш, суурнуң кудумчуларынга сергек базып олурда, кижи бүрүзү оон-биле мендилежип, ээлдек үткүп ап турар.

Эш Хомушку рабкооптуң ревизия комиссиязының кежигүнү кижи болганда, магазиннериин ажылын хынап, илереттинген четпестерни чайладып алырын садыгжыларга сүмелеп келген. Чоокта чаа ол ыракказы турлагларда малчыннарның амыдырал-чурталгазын хайгаарап чорааш, чедип келген. Чамдык малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр бараннары-биле доктаамал хандырбайн турарын билип алгаш, рабкооп даргазынга шүптүзүн чугаалап берген. Оон соонда рабкооп баштаар чери чедир хандыртынмайн келген бригадаларже болгаш фермаларже автолавканы чоруткан.

Чонну рабкооптуң хуучулар кежигүнүнге калбаа-биле киирер дээш ол база-ла кызымак ажылдап келген. Тывага шаанда садыгны организастап эгелээн үези-биле амгы үени ол денеп чугаалап орар. Шынап-ла, мурнуку чылдарга деннээрге, Чыраа-Бажы рабкооптуң магазиннеринде янзы-бүрү бараан көвүдээн. Магазиннер эргелекчилери, садыгжылар, складтар эргелекчилери, бухгалтерлер—колдуунда аныяктар. Оларның иштинде чеди кижи аныяктарның кежээки школазында өөренип турар. Рабкооп планныг онаалгадының чедиишкиннинг күүседип келген. Эртекн чылга деннээрге, рабкооп бо чылын орулганы ийи катап хөйнү алган. Фермаларда 6 дарек хөй-ниити эгелээшкин-биле ажылдап турар. Ында быжырып турар хлебтиң шынары эки. Бо бүгү кылдынган ажылда кедээ Советтиң депутады, ревизия комиссиязының кежигүнү Сумбүү Данзыновичиниң үлүг-хүүлү база киргеи.

Садыг ажылын экижидер дээш үе ие иштинде ак-сеткилдиг кызымак ажылдап келгенин барымдаалаашаи, респотребсоюзтуң баштаар чери эш Хомушкуну «Совет кооперациязының шылгаракчызы» деп демдек-биле болгаш 25 рубль-биле шаңнаан.

Бистиң республиканың ревизия, столовая комиссияларының шүптү кежигүннери Сумбүү Данзынович ышкаш идепкейлиг ажылдаар болза, кооперация организацияларының ажыл-херээ амгызындан-даа экижимир ужурлуг. Назылап кырыза-даа, хейнүң херээ дээш бүгү күжүи болгаш билинип харам чокка берип турар ол мурнакчы бүтүдеге үлегерлиг.

А. СИДОРКИН.

Четпестерни илередип узуткаар

Чаан-Хемчик районнуң «Октябрь 30 чылы» колхозта партия-күрүне контроль комитединге дузалаар болук бодуиуи чорудар ажылының планын тургузуп алган ажылдап турар. Болуктуң кежигүннери О. Откан-оол, К. Седип-оол, М. Доржу болгаш өскелер-даа хынаңзаны кылып, четпестерни илередип турарлар. Оларның чоруткан ажылын хараазында чижектер тода көргүзүп турар.

Чолаачы эш Сувур-оол оварымча чогу-биле ГАЗ-51 машиназын авариига таварыштырган, колхозка 246 рубльдиң каражазын чедирген. Ол шыкаш, колхозтуң пекарнязынга ажылдап турган эштер Семис-Кара, Сала, Шура олар бухгалтерниң серемчилел чогун ажыглап алгаш, 11 ай иштинде 2355 кг хлебти боттары чарыгдаан. Ол чарыгдалын дуглап алыр дээш, колхозчу М. Доржуиуң кырынга 107 кг хлебти артыкка бижээн болган. Партия-күрүне контроль комитединге дузалаар болуктуң хуралынга тодаргай шиитпирии үндүргеш, буруулуг эштерден колхозка чедирген когаралды толеттиргеи.

№ 1, 2 сүт-бараан фермаларын хынап көргеш, чамдык үелерде инектерии сагбайн эрттирип турган саанчыларны илереткеннер. Ажылга ындыг харыысалга чок чоруктуң түнелиидe сүт планы күүсеттинмээн.

Колхозтуң чамдык чолаачылары автомашиналарын боттарының турары-биле ажыглап, харын-даа оттуулар ыяштыг безин элээн ырак черлерден сөөртүп ап келгеии илереэн. Оон-биле кады, тудуг бригадазының ажылында четпестер база бар. Тудугжулар бригадири эш Анай-оолдуң харыысалга чок ажылдап келгениинден Кара-Талга туткан чаа инек кажаазын бүскаш, катап тудар ужурга табарышкан. Чаңгыс организацияга, албан черинге дакырлаан ажылдаазы дээш шалың төлөэрии хоруур дугайында доктаалды үреп турган таварылгалар база бар. Мал чемнерин камнаар сорулга турбуже, № 3 хойжу бригаданың бригадири эш Чикчап 5 тонна сигенни чорумал малга чиртип каан.

Күскү кыргылда чезинде электрилиг кыргылда аппарадын ажыгаваанындан хөй чидириг бар болган болгаш күш-ажылдың бүдүргүчүлүү бедивээн. Ол аппараттарны чамдык эштер кам чок эдилеп турган. Чижээ, Сат Седип ээлеп турган аппарадын ээи черге клаптарга, оон иезектери үрелген.

Малчыннарның ажылында база чамдык четпестер илереэн. О. Байзаа ниитиниң хөреңгизин багай кадагалаап, 15 хойиу ис чок чидирген. Инек кадарчылары эштер Ыдынай, Семис-оол хүлээнген малын чамдыкта кадарбайн, ээи сүүп турган. Олар малының кажаазын чылыгларын база бодавастар. Хойжулар Амыр-оол, Байыр-Белек, Маиай, Очур-оол ажаарган хоюи хар кырынга хондура бээр таварылгалар турган. № 1, 3 хойжу бригадаларның бригадирлери хөй кадарбайн турарлар. № 1, 2 сүт-бараан фермаларының учётчиктери колхоз төвүнге чурттап, ырак черге барып-кээп ажылдап турарындан фермаларда чогуур контроль тургустунмаан болгаш сагган сүттүң чамдызы будалып турар.

Чүүле бир чыл иштинде безин клуб эргелекчизинден дорт кижи халашкан. Оон түннелинде 75 м шырыг пос, 20 м соңга поозу, 3 дошпулуур, 1 мандолин читкен болгаи 16 сандай, бир көжеге поозу, 2 ажик кидизи база өске-даа өртектиг чүүдер үрелген.

Ажыл-агыйның кандыг-даа адырларында бар четпестерни мооң сонгаар оон-даа дидим илереттинмээи, ам-даа шалыичы ажылдаары—дузалаар болуктуң сорулгазы.

О. ОЧУР-ООЛ,
партия-күрүне контроль комитединге дузалаар болуктуң даргазы.

Моол журналистерниң съездизи

Моол Арат Республиканың журналистериниң бирги съездизи чоокта чаа Улан-Баторга болуп эрткен. Съездиге республиканың журналистер эвилелиниң дөрт чүс ажыг кежигүннериниң 104 төлээлери киришкен. Соңгуткан төлээлерден ангыда парлалганың болгаш радионуң ажылдакчылары, солуннарның идепкейлиг бижикчилери база съездиге олурушкан.

«Бистиң журналистеривис — партияның херээ дээш идепкейлиг демиселчилер» деп темага Г. Очирбатының илеткелин съездиге дыннап чугаалашкан.

Моолдуң Араттың Революстуг партиязының улуг сагыш салыышкынының ачызында чуртта парлалганың болгаш радионуң хөгжүлдезиниң дугайын илеткелчи тодаргай демдеглээн. Республикада ам үеде төп болгаш чер-черниң 50 ажыг солуннары, журналдары үнүп турар. Оларның бир удаа үнер тиражы 600 муң ажып, чурттуң ийи кижизинге-ле солун азы журнал онаажып турар. Үргүлчү доктаамал үнер парлалгадан ангыда ном парлалгазы база өскен. 1963 чылда 2.600 муң ниити тиражтыг номму парлап үндүрген, ол болза 1951 чылдагызындан ном парлап үндүрери 30 ажыг хуу өскени ол. Радио моол араттарның культурлуг амыдыралының чугула чүүлү болу берген. Чуртта радио точкаларының саны 1957 чылда турганындан ийи катаптан ажыг өскен. Төп радио станциязы хүн бүрүде ийи программа-биле 21 шакта бүгү чуртка дамчыдылганы кылып турар. Ол болза 1959 чылдагызындан барык ийи катап өскени ол.

Моол парлалганың болгаш радионуң хөгжүлдези-биле чергелештир журналисчи кадрларның саны болгаш мергежили база өскен. Солуннарның болгаш журналдарның, ном үндүрер черлерниң болгаш радионуң беш чүс хире ажылдакчылары журналисчи хүлээлгени күүседип турар. Оон ангыда төп болгаш чер-чер парлалгазының, радиозунуң кол күжү — 10 муң ажыг эки-тура бижикчилер болуп турар.

Моолдуң революстуг парлалгазы, оон ажылдакчылары, журналистер боттарының чуртунга социализмниң бүрүн тиилелгези дээш, бүгү арат чөннүн демиселинге идепкейлиг киржип, МАРП-ниң организакчы, сорук киирикчи ажыл-херээниң шынчы дузалакчылары болуп турарын моол журналистерниң бирги съездизиниң киржикчилери тодаргай чижектер-биле көргүзүп демдеглээннер.

Моолдуң журналистериниң эвилели 1950 чылда үндезилеттинген болгаш 1953 чылдың күзүнүнде моол журналистерниң эвилелиниң оргкомитединиң баштайгы хуралы журналистер эвилелиниң баштаар черин сонгуп тургускан. Оон бээр журналистер эвилелиниң чорудуп келген ажылын съездиге кол илеткелге демдеглээн. Журналистер эвилелиниң кежигүннери ам үеде 400 кижи чедип, чер-черде 31 салбырларлыг болган. 1960—1961 чылдарда моол журналистер эвилели ийи чыл хуусаалыг кежээки курсту Улан-Баторга организастаан болгаш ону 60 хире кижи дооскан. Хоорай, кодээниң журналистериниң мергежилин бедидериниң семинарларын каш удаа чыылдырган.

Чурт иштиниң болгаш даштыкы чурттарның дээди өөредилге черлеринде 250 хире кижи журналистиң дээди мергежилин өөренип турар.

Моол журналистериниң даштыкы харылзаазы улам калбарган. Журналистер эвилели бодунуң тургустунуп келген үезинден эгелээш-ле бүгү делегейге тайбын болгаш улустар аразынга найырал дээш, бүгү чурттарның депшилгелиг журналистери-биле кады демисежип, 1950 чылда Делегейниң журналистер организациязынга бактаап кирген. Делегейниң журналистер организациязының III, IV, V конференцияларынга, Делегей журналистериниң I, II, III ужуражыышкыннарынга киржип келген.

МАР-га даштыкы чурттардан аалдап кээп турар корреспондентилерни моол журналистер күзелдии-биле уткуп ап, боттарының чуртунуң амыдыралы-биле таныштырып турар. Эвилелдиң тургустунуп келген үезинден бээр делегейниң бүгү диптеринден 110 хире журналистер Моолга аалдап чораан болгаш моол журналистерден 90 ажыг кижи Совет Эвилелинге, социалистиг лагерьниң болгаш делегейниң өске-даа чурттарынга корреспондентилеп, аалдап, даштыкы күрүнелериниң журналистериниң хуралдарынга киржири-биле чорааннар.

Совет Эвилелиниң журналистеринден «Известия» солуннуң редакторунуң оралакчызы Г. Ошеверов, Киргизияның журналистер эвилелиниң баштаар черинин даргазы Т. Суванбердиев, чехословак журналистерден «Кежээки Прага» солуннуң редакторунуң оралакчызы Владислов Исл олар моол журналистер эвилелиниң съездизинге аалчы болуп олурушканнар.

Совет Киргизиядан аалчы Т. Суванбердиев совет журналистерниң өмүнээзинден моол журналистерге байыр чедирип, чүве чугаалавышаан, МАР-ның журналистер эвилелиниң бирги съездизинге ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар черинин байырлыг чагаазын номчаан болгаш белээн бараалгаткан.

Делегейниң журналистериниң үшкү ужуражыышкынының түннелдериниң дугайында ол ужуражыышкынның киржикчизи Ж. Сундуйнуң информациязын съездиниң киржикчилери улуг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп алган. Съездиге Делегейниң журналистер организациязындан болгаш өске-даа хөй-хөй черлерден байырлыг телеграммалар, чагаалар келген.

Моол журналистериниң бирги съездизи МАР-ның журналистер эвилелиниң Уставын бадылаан болгаш эвилелдиң баштаар черин 41 кижи составтыг кылдыр сонгаан. Республиканың журналистериниң баштаар черинин даргазынга «Үнэн» солуннуң кол редактору Ц. Намсрай, секретарьларынга Ж. Сундуй, Д. Тарва, О. Пунцаг, Г. Очурбат, Н. Шаравиш, Н. Мятив олар сонгуттурган.

МАРП-ниң Төп Комитединге съездиниң чоруткан байырлыг чагаазында мынча деп турар:

«Маркс биле Лениннин өөредиинге кезээде шынчы болуп, пролетаржы интернационализмниң принцивин барымдаалап, буржуаз идеологияга удур эптеш чок демисежип, социализмниң болгаш коммунизмниң херээнге мергежил билиивисти, энергиявысты бээр бис деп журналистер, бистер төрээн партиявыска бадыткалывысты илередип тур бис».

Уруг төруттүнгенде ону даңзылаарда, оон ада-иезинге тыпсыр медальды Ленинградта кылып үндүрген. Медальдың арын талазында Ленинградтың эмблемазын — Неваның делеминде нуяк машина кырында турар В. И. Ленинни сиилип каан. Өске талазында мынча деп бижээн: «Ленинградка төруттүнген уругга». Оолдарга тыпсыр медаль ак-кок өңнүг, уругларга тыпсыры — өкпең өңнүг.

Ада-иезинге турасхаалдыг медальдарны тывыспышаан, чаа төруттүнгеннерни бир дугаарында даңзылаары чоокку эрткен хүннерде байырлалдыг байдалга болган.

ЧУРУКТА: Ленхоорсоветтиң күүскомунуң секретары Н. Д. Христофоровтуң Владимир болгаш Валентина Калашниковтарга Михаил деп оглунуң төруттүнгени-биле байыр чедирип, турасхаалдыг медальды оларга тыпсып турары.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

Автоаварияларны болдурбас

Транспортка озал-ондак болу бээр чоруктарны болдурбазының дугайында чугула айтыышкын, доктаалдарны үстүкү органнардан моон мурнунда каш-даа удаа үндүрген турган. Ылаңгыя автомашинаны башкарып чоруур кижилер эзиртир чүүлдү хөйдаа, эвээш-даа ижип алган чоруур болза, ол кижиниң чолаачылаар эргезин суд доктаалы чокка-ла бир чылда казыыр дугайында Чарлыкты РСФСР-ниң Дээди Соведи хүлээп алган. Ол ышкаш кижилерни чүгле техника талазы-биле хынаттынган, кижилер чоруурунга таарымчалыг, сандайлыг, кыры үтектиг машиналарга сөөртүр, шак ынчаар дериттинмээн машина-биле кижилер сөөртүрүн шынгыы хоругдаар дугайында доктаал база бар. Ону бүгү-ле албан организацияларның удуртукчулары эки билирлер.

Ындыг түрбүже, үстүнде чугула айтыышкыннарны күүсетпес, база автомашинаны башкарарының, ажыглаарының дугайында Совет Эвилелинде күштүг болуп турар орук болгаш кудумчу шимчээшкининиң дүрүмнерин каржызы-биле хажыдар чоруктар Чөөн-Хемчик районда бар.

Оон чылдагаанындан районга бо чылын автомашинаның 13 янзы-бүрү улуг озал-ондактары болган. Оон уржуундан 13 кижи амызындан чарылган, 13 кижи аар кемден, аскак-бүскек човуланга таварышканнар. Авариядан ангыда транспорттуң чурумун үрээн 273 таварылгалар болгулаан. 30 чолаачыларга административтиг хемчеглерни хүлээткен.

Район иштинде штаттан дашкаар 43 автоинспекторлар ажылдап турар. Ындыг-даа болза оларның кылган ажылы көзүлбес, чүгле ат кадагалап чоруурлар. Автотранспорттуң чурумун үреп турарларны штаттан дашкаар автоинспекторларның талазындан тудуп, илереткен кижилер барыкла чок. Районнуң шагдаа органы кудумчу чуруму үреп, машинаны эзирик башкарар болгаш техника талазы-биле хынаттынмаан машинаны ажыглаар чолаачыларга, чамдык албан-дужаалын ажыглап алгаш чолаачыларга шын эвес айтыышкыннар бээр азы боттары машина башкарар эргези чок хирезинде машина башкарар кижилерге чогуур харыысалганы хүлээтпейн келгенинден районда автоавария кызырлырындан, харын көвүдеп турар. Болган озал-ондактарның хөй нуруузу чолаачыларның эзирнинден болуп турарын фактылар көргүскен. Чадаана АТК-зының чолаачызы Зимейкин арага ижип алгаш, ыяш сөөртүр машина кырынга шахта ажылчыны кижини өлүртүп алгаш чоруп тургаш, бастырып каан. Ону улус суду 8 чылда шииткен. Ол-ла АТК-ның чолаачызы Кимоол эзирик чораан, бир хамаатыны бастырып каан, 7 чылда шииттирген. Ленин аттыг колхозтуң чолаачызы Дартан-оол чүктүг машинага 20 ажыг кижи өлүртүп алгаш, озал-ондакка таваржып, бир кижинин амытынынга четкен болгаш 5 кижини кемдеткен. Дартан-оолду улус суду 5 чылда шииткен. «Сельхозтехниканың» Чадаана салбырының чолаачызы Витодо эзиртир арагалап алгаш, машинаазын андарганындан кабинага чораан тускай эртемпиг зоотехник уругну өлүрген, оон херээн көргеш, суд 10 чылда оон хосталгазын казып шииткен. «Искра» колхозтуң чолаачызы коммунист Чимит эзирик машина андаргаш, 6 чаш уруглуг херээжен Долбаны өлүрген болгаш бир кижинин будун сыккан, улус суду Чимитти 8 чылда шииткен. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг колхозтуң чолаачызы Сат биле Чадаана АТК-зының чолаачызы Завтраков олар машина үскүлештиргеш. 4 механизаторларны амызындан когараткан.

Машина эдилеп турар албан организацияларның, колхоз, совхозтарның удуртукчулары боттарында бар машина-техниканы камныг эдилевес, үрелчек септеттинмээн машиналарны ажыглааш, озал-ондактыг чүүлдерни кылыр таварылгалар база бар. Чамдык албан черлериниң болгаш колхозтарның удуртукчулары машина башкарар эргези чок хирезинде, албан-дужаалын ажыглап алгаш, машина башкарып, чурум чок чорукту кылып турарлар. Ол ышкаш күрүнеңин машина-техниказын эрге-дужаалын ажыглап алгаш, амы-хуузунда ажыглаар чүүлдер бар. Чадаана ДЭУ-нуң инженери турган Бурнышев боду чолаачылаар эргези чок тургаш-ла, ол черниң чиик машинаазын балыктап чоруп тургаш, үреп каан. «Тыва» совхозтуң инженери Молодилкин совхозтуң чиик машинаазын бодунуң хуу аъды дег арагалап, мунуп турар.

Чамдык таварылгаларда авария кылып, кижилерниң амы-тынынга чедип, хоойлу-дүрүмге удур үүлгедиг кылган чолаачыларны камгалап, оларны суд харыысалгазынче киирбейн, холга алырын кызыдып, янзы-бүрү характеристикалар бижиир, өске-биле чугаалаарга, агартырынче угланган айтырыг көдүрүп турар удуртукчулар база бар. Чижээ, Чадаана АТК-зының начальниги эш Ваньков каш удаа ындыг чорукту кылып, харын-даа чолаачыларны шиидип каарга, хоойлу-дүрүм черинин ажылдакчыларынга удур сөс-чугааны кылып турган. «Сельхозтехниканың» Чадаана салбырының начальниги эш Каков өлүмнүг ондак кылган болгаш күрүнеге 1723 рубль когарал чедирген С. М. Соловьевтуң херээн суд көрүп турда, боду хөй-ниитиниң камгалакчызы болуп судка киржип, Соловьевтуң эзирик чорааның чажырып, чедирген 1723 рубль когаралын «Сельхозтехниканың» когаралы кылдыр санааш, агартырын дилээн. «Искра» колхозтуң партия организациязының секретары К. Доржу базала Чимитти камгалаан хевирлиг характеристиканы берген турган. А оларның үүлгеткен озал-ондактары эн-не айыылдыг, кижилериниң амтыны-биле холбашкан авариялар болур.

Районда хөй-хөй автомашиналарлыг организацияларда чолаачыларның ортузунда кижизидилге ажылы кончуг сула тургустунган. Оон түннелинде арага-дарыга хандыыр чоруктар көвүдээн. Районнуң шагдаа килдизиниң автоинспектору Күжүгет бодунуң хүлээлгезин багай күүседип, чүгле Чадаана хоорайны дескинин чоруп турар. Районнуң шагдаа килдизиниң чамдык ажылдакчылары автотранспорттуң чурумун үреп турарларны чогуур ой-шаанда хемчег албас, көрбээчеңнеп эртип турарлар.

Транспорт чуруму үрээрлер-биле демисел — хөй-ниитиниң чугула херээ, ынчангаш кижи бүрүзү автотранспорттуң чурумун үрээрлер-биле шынгыы демисежири чугула.

С. СЕРИН-ООЛ,
А. ДИГИК,
суд ажылдакчылары.

БЭДЧ-ниң Күүскомунуң хуралы

БУХАРЕСТ. (СЭТА). Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң (БЭДЧ-ниң) Күүскомунуң өнгу хуралы Бухарестиде ажыттынган. Ол хуралда экономиктиг болгаш эртемтехниктиг кады ажылдажылганың чугула айтырыгларын чугаалажып көрүп турар.

Румын Улус Республиканың төлээлекчизи, РУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Александру Бырлэдяну хуралды даргалап турар.

Гроссмейстер В. Смыслов чугаалап тур

ЛЕНИНГРАД. (СЭТА). «ССРЭ-ниң хөл-шыдыраа чемпионадынга элээн каш киржикчилер бирги черин үлежир апаар боор деп бодап тур мен» — деп, Ленинградка чедип келген гроссмейстер В. Смыслов СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан. Мурнунда делегей чемпиону турган В. Смыслов ол маргылдаа дугайында бодалын солушкан:

— Чурттуң амгы бирги черин дээш күженишкинниг, кончуг чидиг демисел «өөжүм далаш» деп кыйгырыг-биле калбарып үнген. Маргылдааның киржикчи бүрүзү бодунуң уран аргазын ажылдап кылган, ынчалза-даа оларны чаңгыс чүүл — ужуртээн алдыларның самынга кирер чүткүл каттыштырып турар. Ол чедишкин ССРЭ-ниң зона аайы-биле маргылдаазынга — делегейниң чаа чемпионадының шилиишкин салыышкынынга киреринин аргазын бээр.

Тиилээриниң идегелин өскүнмайн, бурунгаар өөжүм шимчеп чоруурунун үлегерин Л. Штейн көргүзүп турар. Он дөртку салыышкынның соонда ол бирги черни эзлеп турар (9,5 санныг), а ол оон мурнунда маргылдаага «хайымның хааны» деп санадып турган болгай. Тоску салыгда Штейн А. Новопашинни тиилеп кааш, «удун апканым ол бе?» деп кайгай берген дижир-дир.

Штейнден ангыда Б. Спасский, Р. Холмов болгаш Е. Геллер олар уттурбайн чоруп турар. Олар дөртээлээ — бистиң гроссмейстерлеривистиң «күчүлүг болуу» болгай. Бир эвес манаттынмаан чүве болу бербес болза, олар зона аайының маргылдаазынга киржир апаар.

Чурттуң чемпиону В. Корчной эгезинде пат эгелээш, хөй-хөй кижилерни чөгендирген турган. Ынчалза-даа ам 8,5 санны алгаш, «шыдыраа өргээзиниң эжиинге» чыпшыр чедип келген.

А. Суэтин көрүштүг болгаш чидиг ойнаашкыны-биле көрүкчүлерни хамыктан артык өөрткен. А. Суэтин шынап-ла көрүштүг кылдыр ойнап турар.

Л. Полугаевскийниң Суэтин болгаш Корчной-биле салыышкыннарга аштырганын тайылбырлаары бергедир. Ынчалза-даа талантылыг москвачы гроссмейстер чоокку салыышкыннарга удар боор деп бодап тур мен.

Мен зона аайы-биле маргылдаага киржир мен бе? Ийе, киржир мен, ам белеткенип тур мен. Белеткел кылыр сорулга-биле чоокку хүннерде Швецияже чоруткаш, Стокгольмга шагаада болур шыдыраа маргылдаазынга киржир мен.

КАПИТАЛ ЧУРТТАРЫНДА АҢГЫ ДЕМИСЕЛИ

30 МУҢ ХӨЛЕЧИКТЕР ТИИЛЕЛГЕГЕ ЧЕДИР ДЕМИСЕЖИРИНГЕ БҮРҮН ШИИТПИРЛИГ

Италияның Сиракуз можузунун (Сицилия ортулук) 30 муң хөлечиктери демиселин үргүлчүлевишаан. Олар материалдыг байдалды экижидерин чедип алырын оралдажып турар. Оларның кол негелделерин хандырарындан помещиктер ойталап турзажок, ажыл соксатканнар тиилелгеге чедир демисежиринге бүрүн шиитпирлиг болуп турар. Чурттуң кол профэвилел төптеринде бактаап турар профэвилелдер ажыл соксадыышкынын деткип турар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛУМБИЯ АЖЫЛ СОКСАДЫП ТУРАР

Колумбияның алды улуг хоорайларында суд ажылдакчылары барык ийи неделяда ажыл соксадып, төлевээн ажыл төлевирин төлээрин негеп турарлар. Букамаранга хоорайга олар барык үш хонукта ашты чарлааннар. Почтаның болгаш телеграфтың ажыл соксаткан 7 муң ажылдакчылары ажыл төлевирин көвүдедирин болгаш 1960 чылдан бээр төлевейн келген ажыл төлевирин төлээрин негээн. Боттарының хереглелдерин хандырар талазы-биле аазаашкынны чазактан олар чедип алган.

«Могольон» деп пос-таавы фабриказының ажылчыннары ажыл төлевирин бедидеринден ойталаанынга удурланыышкынның демдээ кылдыр ийи неделяда ажыл соксатканнар. Боливар можунуң ажылчы чоннарының федерациязы ол фабриканың ажылчыннарын деткип, ажыл соксадыышкынын чарлаан. Ажыл соксадыышкынын базары-биле чазак полицияны болгаш далай чадаг шериниң кезектерин мобилизастаан. Ажыл соксатканнар биле полицияның аразынга үскүлежиишкин үезинде элээн каш кижи балыгланган болгаш ажылчыннарны тудуп хоругдаан.

ПРОФЭВИЛЕЛИНЧЕ ПОЛИЦЕЙЖИ ХАЛДААШКЫН

Беш хоорайларга япон полиция күрүне демир оруктарының машинистериниң национал профэвилелиниң тус черлерде салбырларының бажыңнарынче халдаашкын кылган.

60 муң кежигүннүг ол профэвилели демир оруктарда күш-ажылдың интенсификациязынга удур шиитпирлиг демиселди чорудуп турар.

ЧУРТТАЛГА БАЙДАЛДАРЫН ЭКИЖИДЕР ДЭЭШ

Гарлемде (Нью-Йорк) бажың хөлезилекчилерниң ажыл соксадыышкыны үргүлчүлеп турар. Казанактарда чурттап турар бир муң хире негр өг-бүлелер бажың хөлезинин улуу-биле чингедирин болгаш соңгаарлаттынмас септелгени чорударын негеп турар.

(СЭТА).

Президент Джонсоннуң парлалга конференциязы

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Ам эң кол сорулга болза, делегейге чурттаарын өөренип алырында болур деп, АКШ-тың президентизи Линдон Джонсон декабрь 18-те болган парлалга конференциязынга медеглээн.

Чоокку үеде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев-биле бодунуң ужуражып болур аргазын канчаар көрүп турар ирги? деп, президент Джонсондан айтырган.

— Бир эвес ындыг ужуражыышкын ажыктыг түннелдерни бээр болза, делегейде кайы-даа ажылдакчы-биле кандыг-даа үеде ужуражырынга белен болгаш ону күзеп турар мен — деп, Джонсон чугаалаан. Кажан ындыг бадыткаашкыннар тургустунуп келгенде шиитпирни хүлээп алыр болгаш ол дугайын силерге дыңнадырын өөрүүр мен.

АКШ-тың күрүне секретарының америк аразының херектериниң талазы-биле дузалакчызы Томас Манны Латин Американың херектериниң талазы-биле бодумнуң тускай дузалакчым кылдыр томуйлаан мен дээрзин президент Джонсон дыңнаткан. Томас Манн бо ийи хүлээлгени хары угда күүседир. Барыын бөмбүрзекке АКШ-тың чазааның политиказын таарыштыр каттыштырары дээш Томас Манн харыылаар болгаш Латин Американың херектериниң талазы-биле ажылдап турар өске-даа хөй-хөй америк органнарның ажыл-чорудулгазын каттыштырып, делегей организациялары-биле харылзааны тудар.

7-ги флоттуң кол кезин болур элээн каш шериг корабльдерин Индий океанче чорударын Каттышкан Штаттар планнап турар ирги бе? деп президентиден айтырган.

Джонсон ол планны тодаргай тайылбырлаарындан ойталаан. Киирерин бодап турар планнарны камгалал министерствозу тургузар ужурлуг деп, ол чугаалаан. Камгалал министри Макнамара АКШ-ка чаныш келгеш ол дугайын силерге дыңнадырынга өөрүүр боор деп, Джонсон немеп чугаалаан.

Патриоттарның чедиишкиннери

ПАРИЖ. (СЭТА). «Португали» Гвинеяның патриоттары Салазарның колониалисчи шериглеринге удур маадырлыг демиселди үргүлчүлеп турар. Чоокта чаа Мапсаба—Биссора аразында орукка гвинея партизаннар португали солдаттар олурган чеди чүък машиналарынга халдаашкын кылган. Салазаржы шаажылакчылар 56 кижизин өлүртүп когараан. Партизаннар хөй санныг шериг херекселин хунаап алганнар. Ол дугайын «Юманите» солунга «португали» Гвинеяның болгаш Ногаан-Думчук ортулуктарның хосталгазы дээш демиселдиц африка партиязының парлап үндүрген дыңнадыында чугаалап турар. Биссорадан ийи километр ырак черге ол партияның отрядтарының дайынчылары колониалисчи шериглерге халдаан болгаш 35 португали солдаттарны чок кылган.

ХАМААТЫЛАР!

Школаларга, уруглар бажыңнарынга болгаш өске-даа албан черлеринге тургузар чаа чыл ёлкаларының өрт талазы-биле айыыл чок болурун харыылаар кижилер ол черлериниң удуртукчулары (эргелекчилер болгаш директорлар) болур. Чер-черде өртке удур органнарның төлээлекчилериниң баш удур хынап көрбээнин зал азы өрээл иштинге база ол органнарның бижимел чөпшээрели чокта ёлка тургузарын хоругдаар.

Елканы бажыңның ийиден белик эвес каъдынга зал ортузунга шавыштыр кылган даавыырга азы элезин урган хааржакка быжыглааш, бажыңның ханазындан бир метр ырак база оон дээвиринден бир метр чавыс кылдыр тургузар. Елканы ийиден эвээш эвес үнер эжиктерлиг зал, өрээл иштинге тургузар, ол эжиктерин байырлал хүннеринде ажыткылаан турар ужурлуг. Елка тургускан бажың иштинге өрт өжүрер 2—3-тен эвээш эвес тускай кидисти, ёлканың мырыңай чоогунга сут куткан 2—3 демир хууциу тургузар. Электри чырыткызы чок школа, уруглар бажыңнарының иштинге болгаш өске-даа албан черлеринге ёлканы чүгле хүндүс тургузар, аңаа лаа кыпсырын шуут хоругдаар. Елканы чүгле электри күжүн чавызадыр трансформаторну дамчыштыр 12 вольтулуг электри лампажыгаштар-биле каастан болур. 110—120 вольт күштүг токту электри күжүн чавызадыр трансформатор чокка ажыглаарда, гирлянд деп тускай электри проводаларда 12 вольтулуг лампажыгаштарны удаа дараалаштыр кыпсыр.

Елка каасталгазынга звонок дамчыдар проводаны болгаш радиоустановка проводазын ажыглап болбас.

Елканы болгаш албан черлериниң бажыңнарын каастаарда, дараазында чүүлдерни хоругдаар:

а) юцеллулоидтиг болгаш өске-даа кывыычал ойнаарактарны база каасталгаларны азарын;

б) ёлка шивизиниң будуктарын, а ол ышкаш бажың иштин каастаары-биле хөвеңни чажарын болгаш хөвең кылыгларны азарын;

в) бажың иштинге янзы-бүрү фейерверктерин, бенгал лааларны болгаш өске-даа чүүлдерни кыпсырын, ёлка байырлалының киржикчилери уругларның болгаш улуг-даа кижилериниң хөвең, саазын, марлядан кылган костюмнерлиг келирин хоруур.

Елка тургускан бажың иштинге өрт өөскүүр болза, ол дугайын өртке удур командага доп-дораан дыңнадыр болгаш ону бар херекселдери-биле өжүрериниң хемчеглерин алыр.

ТЫВА АССР-НИҢ ХККМ ӨРТКЕ УДУР КАМГАЛАЛ КИЛДИЗИ.

Мурнунда — Гастингс

ЛОНДОН. (СЭТА). Англияның далай чанында улуг эвес хоорайы Гастингске болур чанчыл болган 39-ку маргылдаага 14 чурттарның шыдыраачылары киржир. Чаа чылдың бүдүүзүнде — декабрь 30-де Бельгияның, Данияның, Голландияның, Венгрияның, Францияның, Югославияның болгаш өске-даа чурттарның гроссмейстерлери, мастерлери аңаа ужуражыр. Совет шыдыраачыларның — делегей чемпиону турган М. Тальдың, мастер А. Хасинниң чеде бээрин болгаш ылаңгыя чанчылды хажытпышаан, херээженнерниң делегей чемпиону Н. Гаприндашвилиниң «эр улустуң» маргылдаазынга киржири-биле чеде бээрин ында улуг сонуургал-биле манап турар.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Полустанок» 9.30, 11.10, 12.50, 2.30, 4.10, 5.50, 7.30, 9.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга программалар 10, «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук» 11, 1, 3, 7, «Аныяк тура-халынчы» 5, «Гаванада карнавал», «Бин Ленинградка артып каар», «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук» 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кочубей» 2.30, «Кезара» (1-2 сериялары) - 4, 6.30, «Дагларда обсерватория», «Харлыг идиктер», «Шокарларның херээ» 9 шактарда.

«ВОСТОК»: «Евгений Онегин» 3.15, 7.15, «Хүннээрек шынааның ырызы» 5.15, «Чалгынныг хаанчылар», «Хүннээрек шынааның ырызы» 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология килдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизинин 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01542.

Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Соведининин болгаш Министрлер Чөвүлелиннин органы

1963 ч. ДЕКАБРЬ 22 ВОСКРЕСЕНЬЕ № 302 (5706).

Өртээ 2 көп.

Чеди чылдың чаа базымнарынче

„Правданың" мурнуку үүлү

Чаа чыл мурнунун хүннери бүгү совет кижилерниң сеткил-сагыжын болгаш үүректерин хайныктырып турар болуушкуннар-биле долдунган. Коммунистиг тургузуушкунуңуң эң-не негелделиг, бирги эвелиглиг сорулгаларын шиитпирлээринче партияны болгаш чонну угландырган СЭКП Төп Комитединиң Пленуму хоорайның болгаш көдээниң миллион-миллион ажыл-ишчилериниң кайгамчык улуг күш-ажылчы болгаш политиктиг көдүрүүшкүнүн хайныктырган. Пленумунуң соон дарый ажыттынган ССРЭ-нин Дээди Соведининиң үшкү сессиязы 1964—1965 чылдарда — чеди чылдың дооступ турар чылдарында ССРЭ-нин улус ажыл-агыйы планын болгаш Күрүне бюджедин чүгаалажын көрген.

Чүрттүн күрүне эрге-чагыргазының дээди органының сессиязының бүгү ажылы коммунизминиң материал-техниктиг баазазын тургузарының оруктарын тодаргайлаан партия Программазының улуг идеалары-биле, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлери-биле синникен.

Чеди чылдың бешки чылы доостур чыгаа турда, партия чаа бедиктерни, социалистиг экономиканың хөгжүдезинге чаа угланыышкынарны чүрттүн мурнунга ажытткан. Бистиң өгээртинмес күштеривисти улам-на улуг өкүр ужудуушкунга мобилизастаарынче болгаш мергежилдиг ажыглаарынче партия кыйгырып турар. «Ам, совет улус партияның XXII съездизиниң шиитпирлеринде төлевилеттинген улуг Программаны бөттандырар дээш улуг походту чорудуп турда, бистиң улуг эчис соруглавысче—коммунистиг ниитилелди тургузарынче улам-на дүрген, калбак фронт-биле чоруур дээш, чаңгыс-даа хүн халас эрттирбейн, бүгү болдунар аргаларны, бүгү нурлавыларны амыглаары чугула» деп, СЭКП ТК-ның Пленумунга ам Н. С. Хрущев чугаалаан.

Бистиң шапкын шимчээшкинивистиң фронтуларын улам калбартыыл, темпилерин улам дүргедиил! Дээди Советке чүгаалажын көрген ССРЭ-нин улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планында болгаш Күрүне бюджединде синникен кол утка ындыг. Улус ажыл-агыйының чаа планының оргил чүүлү хамыктын мурнунда чүдел дээрге, оон төлевилелин миллион-миллион кижилериниң коллективтиг үгаан-бодалы-биле болгаш дүржүлгазы-биле түргусканында болур. Ол план болза план органнарының, совнархозтарның, чер-чергиин партия, совет, профсөвиел организацияларының, бүдүрүлгелериниң болгаш тудугларының коллективтериниң кады кылган үре-түнелдиг ажылының түңнели-дир. Планны ийи чыл та таарыштыр кылып тургускан оруктар мурнакчы техниканы болгаш технологияны шингээдип алырынга, а ол ышкаш продукциянын чаа төрлерин бүдүрүп үндүрериңге бүдүрүлгелерни болгаш тудугларны белеткээриниң, бүдүрүлге күүлерин тургузарының болгаш ажыглалга киирериниң планнарын күүседириниң таарымчалыг байдалдарын тургузуп турар.

1964—1965 чылдарның планын болгаш бюджедин әртекен чылдарда чедип алдынган челиишкиннериниң быжыг үндезинниге тургускан. Бистиң чеди чылывыс делгем болгаш бүзүредиг базып олурар! Өөрүшкүнүн болгаш патриотчу чоргаарадылын медерелин хайныктырып турар кайгамчыктыг чурагайларны СЭКП ТК-ниң Пленумунга, ССРЭ-нин Дээди Соведининиң сессиязынга илеткелдерге болгаш саналдарга чижек кылдыр киирген. Беш чылдар дургузунда ниити продукциянын өзүлдези контроль чурагайларга көрүнгөн 51 хуунун орнунга 58 хуу болур. Ол чылдарның дургузунда чүрт планныг онаалгалардан артыкка миллион-миллион тонна каанны, нефтини, минералдыг чемиштиглиглерни, хөй санныг приборларны болгаш автоматизациянын херекселдерин, улустуң хереглеп күүлдерин алыр.

Ам бистиң Төрээн чүртүвүс чаа базымнарже үнүп турар. Келир ийи чылдар болза чүрттүн бүдүрүкчү күштеринин улам ынай күүлүг көдүрүүшкүнүнүн, оон үгаан-бодал культуразының чечектелиишкинининг чылдары болур. Планда баш удур көргени-биле алырга, бистиң үлетпүрүвүс ол ийи чылдарның дургузунда продукция бүдүрүп үндүрерин 17,5 хуу көвүдедир. Темпилер шак ындыг турда үлетпүр продукциязын бүдүрериниң деңнелинин талазы-биле чеди чылдың онаалгалары хуусаа бетинде ажыр күүседтинген турар. Чеди чыл дургузунда бүдүрүүшкүнү контроль чурагайларда көрүнгөн 80 хуудан удур 86 хуудан эвээш эвес көвүдедир, пландан артыкка 45 миллиард рубльдин продукциязын бээри—ол дээрге шылгарангай тиилелге-дир, коммунизмнин материал-техниктиг баазазын тургузарынга удур салыышкын-дыр.

Экономиканың кол болгаш эң-не дешпилгелиг адырларының бирээзи —химия үлетпүрү СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлерин ёзүдаар, мурнакчы туруштарже үүнүп турар. «Күүлүг химия индустриязын тургузары—коммунистиг тургузуушкуннуң шалыпчы фронтузу, бүгү партияның, бүгү улустуң херээ». СЭКП ТК-ның бо айтыышкыны ССРЭ-нин ийи чыл планының болгаш бюджединиң онаалдаларында бөттүг чүүл кылдыр шиитпирген. Химия үлетпүрүнүң продукциязы 36 хуу көвүдээр. 5.800 ажыг тудугларның титүл-дажызары кирип турар 1964—1965 чылдарда капитал тудугнун планында улуг химияның тудуглары кескү черни эзлеп турар. Минералдыг чемиштиглиглерни бүдүрер талазы-биле эң улуг бүдүрүлгелерни, оон иштинде Дорогобужск, Новолипецк, Куйбышевск, Черкасск азоттук заводтарын, Солигорскиниң ийиги калий болгаш Калуганың химия-металлургия комбинаттарын, а ол ышкаш химия волокнолары бүдүрер талазы-биле улуг-улуг бүдүрүлгелерни—Каунастың, Рустависиниң, Светлогорскиниң болгаш өскелериниң-даа заводтарын ажыглалга киирген турар.

Химияның кайгамчык улуг аргаларын бирги эвелгеге көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериңге болгаш чүртка аът-чем продуктуларының элбекшилин тургузарынга ажыглаар ужурлуг. Келир ийи чылда көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң планы СЭКП ТК-ның Пленумунун негелделерин бүрүн илередип турар. Чер ажылының техниктиг чепсегленишкинин болгаш суггат тудуун күштелиреринң дүштүрүп турган оны химижидери тараа культураларының дүжүдүн улуу-биле көвүдедир аргаларны бээр. 1964 чылда тараанын нинти чыылдазын 10,2 миллиардга пуд болгаш 1965 чылда 10,6 миллиард пуд чедир көвүдедирин өтөлевилээн. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин өзүлдези болгаш тараанын садып алырын көвүдедири чонның хереглелин хандырарынга болгаш өске-даа хереглелдерге тараа талазы-биле күрүненин херегледип хандырар.

Ажыл-агыйның бүгү адырларының күүлүг көгжүдезинин, эртемнин болгаш техниктиг дешпилгенин, ниитилел байлактарының өзүлдези планның болгаш бюджеттиң чурагайларында илереп турар. Бистиң чүртүвүс байлак болган тудум-на, бистиң коммунистиг сававыс бүрүн долу болгаш тудум-на улустуң амыдыралы улам эки болур. Социалистиг ниитилелдин хоойлузу ындыг.

Бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруунга! Коммунизминиң бо чаагай идеязы СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлеринде, 1964—1965 чылдарда планда болгаш бюджетте синниккен. Совет кижилериниң чаагай чоруунга ийи чылдарның дургузунда национал орулганы 16 хуу өстүрерин көрүп турар, ол чорук хереглелдиң фондузун болгаш ажыычы чонналрның орулгаларын улам көвүдедирин хандырар. Совет кижилериниң хереглелдерин дээре хандырары-биле улустуң хереглел баараннарын бүдүрерин улуу-биле калбартыр, оларның шынарын бүгү хемчег-биле экижидер. Совет кижилериниң чаагай чоруу болгаш аас-кежик дээш ийи чылдарның дургузунда 155 миллион дөрбелчин метр ажыг шөлдүг нинти чурттарга бажыңнарын тудары көрүнгөн, 15 миллион совет хамаатылар чаагайжыды тутқан, чаа квартираларны алыр.

Бистиң планнарывыс — тайбың тургузулганың планнары. Ону ССРЭ-ниң чаа Күрүне бюджеди база катап садыткап турар: камгалалга чарыгдалдарны кызырары бюджетте көрүнгөн. Совет күрүне бодунуң тайбыңга ынакшылдыын, улустар аразында тайбыныче болгаш найыралче бодунун чүткүлдүүн кижи төрелгеттиниң мурнунга чаа күш-биле көргүзүп турар. Бир эвес кандыг-даа агрессор бистиң Төрээн чүртүвүсче болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының өске-даа чүрттарынче чалдаарын диттигипсе, аңаа өлүмнүг согуушкунну таварыштырар аргалыг болур чүрттүң ындыг камгалалын Совет күрүне моон-биле кады бүрүн хемчээлге хандырып турар.

Чоокку ийи чылдарда ССРЭ-ниң планын болгаш бюджедин ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң депутаттары хандыр, ажыл-агыйжы ёзу-биле чугаалажын көрген. Материалдыг үнелиг чүүлдерни болгаш сан-хөө күралырдарын эң чөп ажыглаар дугайында, чүрттүн экономиктиг күүлүзүн улам ыдай өстүрериниң эрге-ажыктарынга, улустуң чаагай чоруун көдүрер сорулга-биле иштики бүгү күралыырларны мобилизастаар дугайында сагыш салыышкынын олар күрүне ёзүзү-биле көрүп турганнар. Социалистиг экономиканың бүгү күралыырларын болгаш арганарын ажыглалга эң долузу-биле киирер— деп бо кыйгырыг депутаттарның бүгү саналдарынга дыңналып турган.

ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң сессиязының ажылы—бүгү совет кижилерниң кичээнгейниниң төвүнге турган. Депутаттар-биле кады бүгү совет кижилер тургузукчу күш-ажылга, улусчу инициативага, чогаадыкчы чорукка чаа сорук киирикчи перспективаларны илередип турар улус ажыл-агыйының ийи чылда планын нээн-биле, чаңгыс эң сеткилбиле чүүлдүгүнүп көрүп турарлар. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун болгаш ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң сессиязының материалдарын чугаалажын көрбүшаан, совет кижилер Төрээн чүртүн чаагай чоруунга, коммунизминиң тиилелгези дээш улам эки, эрес-маадырдыг ажылдаарынга чаңгыс аай күзел-соруун, ниити үүткүлүн илергейлеп турарлар.

Бүгү күштерни—партияның айыткыны коммунистиг тургузуушкуннуң улуг планнарын күүседириниң!

Н. С. Хрущевтуң Карлос Рафаэль Родригес-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиннин Даргазы Н. С. Хрущев декабрь 20-де социалистиг революцияның чаңгыс аай партиязының национал удуртулгазының кежигүнү, Кубада аграр реформазының национал институдунун министр-президентизи Карлос Рафаэль Родригес-биле беседа кылган.

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен беседага СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиннин Даргазының бирги оралакчызы А. И. Микоян, СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. В. Подгорный олар киришкен.

Карлос Рафаэль Родригес Москвада келген

Социалистиг революцияның чаңгыс аай партиязының национал удуртулгазының кежигүнү, Кубада аграр реформазының национал институдунун министр-президентизи Карлос Рафаэль Родригес декабрь 20-де Москвада чедип келген.

Белорусс вокзалынга эш Родригести СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиннин Даргазының бирги оралакчызы А. И. Микоян, СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. В. Подгорный болгаш албанның өске-даа кижилери үткүп алган. (СЭТА).

Чыл планы хуусаа бетинде күүседттинген

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында ТСЭ-ниң дыңнадыы

Одалганың бедик үре-түнелдиг хевири болгаш улуг химияга үнелиг чиг-эт болур бойдус газын тыварының болгаш кылымал газты бүдүрериниң чыл планын газ үлетпүрүнүң ажыдакчылары хуусаа бетинде күүседткен.

Улус ажыл-агыйы чыл планындан артыкка үш чартык миллиард кубометр хире газты алыр.

1962 чылга деннээрге, бо чылын газты тывары болгаш бүдүрери 20 ажыг хуу көвүдээр.

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДА

Даг-дүгүнүң тывыкчылары

Орту кижи одура келип каан чүве ышкаш, казып каан дагның кырында күүлүг экскаваторлар ажылдап, каш-каш тонна чүк чүдүрер машиналарның даажы диңмиреп, дагның бир талакы ужунда чаза тевиишкиннер черни сиртиледип, довурак-довузунну хая-даажы-биле катай дээрже дүндүктелдир чажып тур.

Каш-ла хонуктар болгаш ажыглалга киирер фабриканың ажылдаарынга херектиг даг-дүгүн ында казып, чыып турары ол. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чүс-чүс ажылчыннары, инженер-техниктери, янзы бүрү машина-техникалары дүн-хүн дургузунда элчип-селчип ажылдап турар. Ында эң-не хөй даг-дүгүнүң тывыкы дээш чарыш калбырган, күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип ап турар кандыг эрес-кежээ кижилер, кандыг мурнакчы бригадалар чок дээр!

Оларның аразындан дыка хөй бригадалар чүгле ноябрь айда безин боттарынга онаашкан планын дыка ажыр күүсеткеннер: Киреевтин—184, Мокур-оолдун—148, Даненковтун—144, Сүге-Маадырның—140 хуу болган. Олар эң эки шынарлыг даг-дүгүн казып дужаганнар. Ол ышкаш эш Канчыырга удурткан аныяктарның бригадазы база-ла даг-дүгүнүң тывыжынга эки көргүзүүлүг болуп, боттарының ажыл-херээнин ёзулуг-ла мастерлери апарганнар. Ол бүгү бригадаларның иштинден Д. Саяновтуң удурткан бригадазы ай, квартал санында эң бедик көргүзүглерни чедип ап, коммунистиг күш-ажылдың бригадазы дээш демисежип киргеп. Өске бригадалар база-ла оон удурткан бригадазының үлегерин эдерип, бедик ат дээш демисежип киреринин билдириишкиннерин комбинатның дирекция черинге бергилээн. Ынчангаш олар коммунистиг күш-ажылдыы дээш деп демиселче киреринин бүдүүзүнде туруп турарлар.

Даг цехиниң начальныгы Иван Сергеевич Анашкин цехтиң ажыл-ижининң дугайын чугаалап тура, Даваа Саяновтуң удурткаы бригаданың ажылын, амыдыралын черле элээн онзалап айыткышаан, оон-биле танышып көөрүн сүмеледи.

Саяновтуң бригадазының ажылдап турар черинге даг мастери эш Р. Ладынов-биле чеде бердивис.

— Бистиң бригада бо чылдың августа айда тургустунган. Тургустунганывыстың баштайгы айындан эгелээш-ле, коммунистиг күш-ажылдыы дээш демисежип киришкен мындыг улус бис. Ай планын үргүлчү-ле 115 хуудан черле кудулатпаан бис. Бистин кижи бүрүзү-ле коммунистиг ёзу-биле чурттап, ажылдап турар. Бригаданың кежигүннери ажыл-ишке кежээ-шалып улус чүве. Күш-ажылдың сагыла-чурумун треп көрбээн. Амыдырал-чурттал газынга төлептиг чоруун көргүзүп келгеннер. Хүнде ортумаа-биле 1 тонна 800 кг даг-дүгүн чыып турган, 2 тонна 50 граммны чыып, улуг нормавысты ажырып турар улус бис ийин—деп Даваа Саянов чугаазын ынчандыр эгеледи.

Оон бригадазы 8 кижиден тургустунган. Оларның аттары бо-дур: бо чер чурттуг Хомушку Кунгаа, Ооржак Хурал-оол, Күжүгет Сеглеңмей, менги харлардыг бедик Мөңгүн-Тайгадан келген Чүсүк Аван-оол, Хомушку Доржу, Хертек Карандаш биле Доржап Даваа ийи кожазында Бай-Тайгадан келгеннер. Оларның кижи бүрүзү-ле даг херээнин талазы-биле мергежип, чаа түүлдерни өөренип, билип ап турарлар. Ажылдын хостуг үезинде Саянов биле Кунгаа политинформацияны бо-ла кыла берген туругулаар. Кижи бүрүзү-ле 2 чагыгалыг, боттарының политиктиг деңнелин бедидип, техниктиг билиглербиле чепсегленип турарлар. Амыдырал-чуртталгазының талазы-биле боттарынга дузалажыры база-ла чаңчыл апарган. Өг-бүдүлигдери ажытөлүн төлептиг ажы-чаңга кижилдип, оларның өөредилгезинче улуг кичээнгейни салып, школа-биле быжыг харылзааны тургузуп алганнар.

Шак ол кежээ-шалып кижилер боттарының амыдыралындан дыка ажыр, хөй түңнүг ажыл төлевирин ай санында ажылдап ап турарлар. Кижи бүрүзү-ле айда 190—200 чедир рубльди ажылдап ап, ону өг-бүлезинин бюджединге шын чарыгдап, чугула хереглелдин барааннарын садып ап, боттарының материалдыг чаагай байдалын экижидип турарлар.

Коммунистиг күш-ажыл дээш демисежип, ай санында-ла бедик көргүзүглерни чедип ап турар мурнакчы бригаданың кижилериниң ажылынче, амыдыралынче комбинаттың болгаш оларның ажылдап турар участөгүнүң удурткулаарының сагыш салбайн турарын Хомушку Кунгаа мынча деп хомудап чугаалады:

— Участоктуң начальныгы биске кончүг ховар келир-дир. Келгенде бистиң канчаар ажылдап турарывысты сонуургап көрбес, түгле бараанывыстың ажыдакчылыгын, боттарывыстың политиктиг деңнелин бедидип, техниктиг билиглерибиле чепсегленип

НОМЧУП ТАНЫШКАШ, АЖЫГЛАНАР

Дуржулга солчуушкуну

Чоокта чаа Новосибирск хоорайга Красноярск, Алтай крайларның, Кемерово, Омск, Төмск, Иркутск, Новосибирск областарының болгаш Тыва АССР-ниң үлетпүр талазы-биле хооркомнарының, райкомнарының идеология талазы-биле секретарьларының ийи неделя хуусаалыг семинары болуп эрткен. Анаа түе-түе хоорайларда, районнарда идеология ажылының чамдык аргаларының талазы-биле дуржулга солчуушкуну база болган. Чижээ, Кемерово областың Прокопьевск райкому техниктиг болгаш экономиктиг өөредилгени мынчаар чорудуп турар. Ында техниктиг өөредилгенин планын ийи хевир-биле: удуртукчуларга болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларга база техника талазы-биле түскай эртем чоктарга болгаш ажылчыннарга чорудуп турар. Ол районнуң кол үлетпүрү — хөмүр даш ажылы. Шахталарның экономиктиг школаларының удуртукчулары, шахталар удуртукчулары кол инженерлер болуп турар болгаш оон өске инженерлер экономиктиг болгунерге пропагандистер турарлар. Техника-экономиктиг школаларга бүдүрүлгенин чаартыкчыларының, мурнакчыларының илеткелдерин үргүлүг организастап турарлар.

Экономиктиг школаларның дыннакчылары чүгле лекциялар дыннаарынга өйлешпейн, бүдүрүлгелерге, бригадаларга экономика темаларынга лекцияларны база номчуп турарлар. Чижээлээрге ол хоорайга номчуттурган бүгү лекцияларның 30 хуузу техника болгаш экономика темаларынга болуп турар. Оон үннелинде бүдүрүлгенин 174 участоктары бот-оруга-чарылгалыг участоктарже шилчээнер. Ол шыкаш, тудуг материалдарын, машина-техниканы кайы-хамаан чок тоттчглеп самчыгдаар чорудуп турар дыка эвээжээн.

Красноярск крайның Темногорск хооркомунда партияның идеологтуг ажылында хөй-нимти эгелээшкин дыка калбарган. Ында ажылчын аныяктарның кежээки школазы, культура университеди, хоорай Советиниң культура килдизи, 1 клуб, 11 кожер библиотекалар хөй-нимтиниң киржилгези-биле ажылдап турар. Оон аңгыда хоорайның коскү агитация човуелери тургустунган болгаш оон даргазынга хоорайның кол архитектору бадылаттынган, кежигүннеринге комсомолчуларның, чурукчуларның, сан-хөө ажылдакчыларының төлээлери болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылар кирип турар. Олар коскү агитацияга хамаарышкан бүгү айтырыгларны үзе шиитпирлеп, боттарының чогаадыкчы инициативазы-биле ажылдап турарлар. Ол хоорайда аныяктарны хөй-нимти эгелээшкини-биле аныяктар кафези неделяда 3 хүн ажылдап, анаа чогаалчыларны, шүлүкчүлерни чалап, оларның бижээн шүлүктерин номчудуп, оларның идейлиг утказын чугаалажып турарлар. Оон соонда анаа янзы-бүрү оюннарны, танцыларны организастап турар.

Ол шыкаш Томск хоорайның Ленинск райкомунда хөй-нимтичи киржилге-биле 300 ажыг коммунист-активтер ажылдап, чангыс хооркомнуң идеология килдизинде бедин 42 кижи ажылдап турар. Идеология комиссиязы партия чырыышкынын, агитас-массалыг ажылды харылап турар, аныяктар ортузунга ажыл чорудар болгаш лекция пропагандазының талазы-биле харылап турар секцияларны түс-түс тургускулаан. Агитас-массалыг ажылды харылап турар секция хоорайның бүгү агитколлективтеринге дуза чедирбишаан, оларның ажылын хынап, эки ажылдыг агитаторларның дуржулгазын нептередип, ол ажылда бар четпестерни илередип, чайладып турар. Ол комиссия агитаторларның кежээдерин, човуелдерин доктаамал эртгирерин практикалап, анаа эки агитаторларның дуржулгазын солуштуруп, эң идепкейлиг агитаторларны СЭКП хооркомунуң хүндүлел бижиктери-биле шаннаарынга киирип турар. Агитаторларның составын экижитпишаан, оларны арагалаар, ажыл-шагы үзер, хөй-нимтиниң сагылга-чурумун үрээр ыдыг кижилерге быжыглап, мурнундагызы ышкаш калбаа-биле бүдүш участоктарга быжыглап каар практикадан ойталап турарлар.

Аныяктар ажылының талазы-биле секция боттарының кол ажылын ажылчын аныяктарның, студентилерниң общежитиелеринче утландырып, оларның иштинге янзы-бүрү ажылдарны организастап турар. Ол шыкаш школаларның үстүкү классчыларының өөреникчилери-биле янзы-бүрү диспуттарны, эстетиктиг кижизидилгенин талазы-биле конференцияларны чорудуп турар. Ол хооранга төрелдер комиссиязы тургустунган болгаш ол комиссия уруг-дарының багай кижизидип турар адаиелер-биле түскай ажыллап турар.

Ново-Кузнецк хоорайның Заводский райкому монтажниктерниң, сварщиктерниң коммунистиг күш-ажыл бригадаларының кежигүннери-биле болгаш ударниктери-биле кежээлерни доктаамал организастап, будуруулгелериниң мурнакчыларынга түскай лентаганы байырладыг байдал-биле тыпсып турарлар. Оон соонда янзы-бүрү оюн, концерттерни, танцы болгаш киноларны организастап турар.

Оон аңгыда күш-ажылдың база хөй-нимтиниң сагылга-чурумун үрээрлер-биле түскай кежээлерни эрттирип, аңаа оларның өг-бүлезиниң кежигүннери база чүве чугаалап турар. Хөй-нимтиниң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумнарын үрээннерниң чуруктарын тыптыргаш ажылдап, чурттап турар черлеринге болгаш хооранга төвүнге коскү черлерге азып, оларга хамаарышкан эш-хуузунуң судун оларның ажылдап турар будуруулгезинге арттирип турар. Ол хоорайда үүрмек районнар аайы-биле түскай микрофон, трибуннарны тургускан шөлдерни организастап, аңаа янзы-бүрү лекцияларны номчуп, будуруулгелериниң мурнакчылары-биле, депутаттар-биле ужуражышкыннарны, айтырыг, харыы кежээлерин организастап турар. Ында бажыннар эргелелдериниң аайы-биле культура университеттерин база тургускулаан болгаш олар план ёзугаар доктаамал ажылдап турар.

Кемерово областың Киселев хооркомунуң чанында техниктиг деңнелгенин университеди хөй-нимти кичилге-биле ам ийиги чылда ажылдап турар. Университеттиң дыннакчылары лекциялар дыннаарыдан аңгыда будуруулге черлеринге экскурсияларны эрттирип, аңаа чүге будуруулгеге хамаарышкан айтырыглардан аңгыда, ында партия организациязының политмассалыг ажылдары-биле танышып турар. Ол университеттиң ажылын идеология ажылынга дээштиг дузалы көргүзүп турар кылдыр эки талаштыр тургускан. Оон дыннакчылары эрткен өөредилге чылында техниктиг темаларга 170 ажыг лекцияларны будуруулгелерге болгаш организацияларга номчаан. Университеттиң дыннакчылары диспуттарны, конференцияларны белеткээринге база эрттирерине идепкейлиг киржип турарлар.

Иркутск хоорайның Ленинск райкому мурнунда чылдарда ышкаш, школаларга, башкыларга политинформациялар номчуурун, политбелгүнер тургузарын солаап, оон орнунга марксизм-ленинизмниң школаларын тургускулаан. Ол районнуң школаларында коммунистиг күш-ажылдың коллективтери деп бедик ат дээш чаруш калбарган. Ол талазы-биле алдынган хемчегларниң түннелинде ында 20 школаларда 120 башкызар ол чарышта киржип турар. Оларның иштинден алган хөй башкыларга коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары деп аттарны тывыскылаан. Ол ышкаш будуруулге черлеринде боттарының планныг онаалгаларын чедишкинниг күүсетседээ, оларның шефтеп турар школаларында будуруулге өөредилгези болгаш школаның иштинде өөредилге-кижизидилгелиг ажылы багай болза, оларны социалистиг чарыштың типлекчилери деп санавас кылдыр чурумчуткан. Ол чөрүк школа биле будуруулгенин аразында харылзаазын улам күштелдирип, оон удуртукчуларының харысалгазын улам бедидип турар.

Ол районнуң школалары боттарының девискээриниң аайы-биле бижик билбес чоруктуу уэуткаар дээш улуг ажылды чорудуп турар. Ынчангаш школалар хамаарышкан районнарында бижик билбестерниң бөлгүмнерин тургузуп, кижилерни хөйү-биле бижикке өөредип турар. Школаларда коммунистиг күш-ажыл бригадаларының түннелин үндүрүп турар үезинде ол бөлгүмнерниң ажылының түннелин база өөренип көрүп турар.

Иркутск хоорайның Октябрь райкому удуртур ажылдакчыларның чон мурнунга политиктиг ажылга киржилгезин канчаар организастап турарын көрүп көрээзи. Районда 300 кире будуруулге, албан черлери бар. Ол райком чон мурнунга удуртукчуларының илеткел, лекция кылырын неделяда бир удаа чорударын практикалап турарлар. Хооркомнуң оларның квартал санында семинарларын эртирип турар болгаш чамдык темаларга текстерни хооркомга белеткээш, тарадып берип турар. Коллектив ишкенге кижизидилге ажылын болгаш партияның идеология ажылын үнелеп көрбес удуртукчуларны шынгыы көрүп турар.

Новосибирск хоорайның Октябрь райкому заводтарда, будуруулгелерде агитколлективтерниң семинарларынга заводтар директорларының илеткелдерин организастап, агитаторларның ажылын чүгле беседалар, покчулгалар-биле кыцыгаарлаттынмайн, организакчылар база болурун чедип ап турар. Новосибирск хоорайның химия заводунда күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээрлер-биле түскай кижизидилге ажылын чорудуп турар чөвүлел бар. График ёзугаар май айда шөлээлээр ужурлуг кижи прогул кылып каан болза, оон шөлээзин 4—5 ай хире сонгаарладыптар дээш чижектиг хемчегларни комиссиядың саналы-биле завод боттандырып турар. Янзы-бүрү чурумнар үрээн дээш ажылчыннарны ажылдан үндүрер чорукту ол заводта шуут соксаткан болгаш боттарының коллективинге кижизидип турар апарган. Оон аңгыда мангысталчак амыдыралдыг чамдык кижилерни, ажырыктыларны боттарынга хүлээп алгаш кижизидип турар. Чижээ, химаргы Сахаров олурукчу херек ужурунда 12 чылга шиитпиргеш, хереэн эртгирип каан келгеш, кала-даа ажылдавайн арагалаар, хулиганнаар, ак-бижек-биле улус коргудары-биле алдаржаан, оон улус коргар турган. Химия заводунуң коллективи ону бодунга хүлээп алгаш кижилер деп шиитпирлээн. Ам Сахаров эки ажылдап, бодунуң улуг-нормазын үргүлүг ажыр күүседир мурнакчы будуруулгелериниң бирээзи апарган болгаш ол-ла коллективтиң ажылчыны уруг-биле өг-бүле тудуп чурттай берген. Ол ам цехте профавшилел месткомунуң кежигүнү болгаш өске-даа хөй-нимти амыдыралынга идепкейлиг киржип турар апарган. Харын-даа заводта чамдык арага ижип, хулиганнай бээр кижилернин бажын билип, хай дээр кижи апарган.

Үстүнде айыттынган чамдык аргаларны болгаш дуржулгаларны бистиң республиканың парткомнары, партия организациялары боттарының идеологтуг ажылынга ам-даа четче ажыглавайн турар болгай. Ынчангаш бистиң идеология ажылдакчыларывыс боттарының хүн бүрүде ажылчорудулгазынга үстүнде ышкаш эки дуржулгаларны ажыглаар болза эки түннелдерни бээри чугаажок.

К. ШУЛУУ,
СЭКП-ниң Кызыл хооркомунуң секретары, семинарның киржикчизи.

«Тээли» совхозтуң № 2 салбырының койжузу коммунист Хорагай Авыр-оол—ажылынга дуржулгалыг малчынның бирээзи. Бо эртип турар ажыл-агый чылында ол чүс хойдан-на өзөн чеди хураганнарны камгалап, бир хойдан 2,7 килограмм дүктү кыргый алган.

Бо чедишкиннеринге доктаавайн, эш Авыр-оол келир ажыл-агый чылында оон-даа улуг ажыл-херекти бүдүрүп кылырын хүлээнип алган.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Онза чугула тудугда

ТУДУГНУҢ дыка хөй участоктарында болгаш цехтеринде политбелгүмнер организастаттынган. Чоокта чаа инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш албан-хаакчыларның техниктиг, экономиктиг билиин бедидер тускай школа база ажылдап эгелээн. Техниканың болгаш экономиканың чаа чүүлдерин дүрген билип алыр талазы-биле инженерлерге болгаш техниктерге бо школа улуг дузаны чедирип турар. Школаның удуртукчузу — «Тыва даг-дугу» комбинадының улуг инженери А. И. Ерофеев.

* * *

ДЕКАБРЬНЫҢ баштайгы хүннеринде одалга-биле ажылдаар электростанцияның № 2 бус мотёлумуң комплексилиг шенелдези доозулган. Ше-

* * *

ТЭС биле фабрика тудугунуң аразында теплотрассаны ажыгаалга дүрген киирер дээш ажыл улуг хайнышкынныг. Бо ажылды кылырыбиле тускай бригадаларны быжыглаан. Оларның бирээзи — Хову-Аксындан келген кыстар бригадазы. Ону ажыл-ишке эрес-кежээ кыс Чашоол Чамыр-кыс удуртуп турар. Бригаданың сес кыстары Хову-Аксынга промучасток биле тудуг аразынга теплотрасса кылырынга киришкеш, ук ажылды дооскаш, декабрь 6-да Ак-Довуракка келгеннери бо.

ТЭС-тен шөйлүп эгелээн, Ак-Довуракты теплотрассазы ам доостур чыгаан. Ч. Чамыр-кыска удурткан бригаданың эки ажылын мында мактап турар. Александра Сундуй-оол, Зина Кусургашева, Валентина Самучина, Салчак Фанна болгаш Вера Бае-оол ажылга мергежилдиин көргүзүп, чүткүдүг ажылдап турарлар.

Теплотрассаның чылыглаашкынын кылыр нормазы — хүнде 25 метр. Бо бригада планын ажыр, хүнде 35 метр чедир чылыглап турарлар.

КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР

Семинарга

Барыын-Хемчик райкүүскомунуң көдээ Совет даргаларының болгаш семретарларының 3 хонук семинарын эрттирген. Семинарның киржикчилерин боттарының чиңгине ажылындан аңгыда, чонну кижизидиринге хөлбаштырган лекция, беседаларны чорударын база чугаалажып көргеннер.

С. ОЧУР-ООЛ.

Эки ажаакчы

Балгазында туберкулёз санаториязында И. Кудрявцеваның ажылагайжы чоруун эмненикчилер улуг өөрүшкү-биле чугаалажып турар. Ол 13 чылдарда санаторияга аарыг кижилер ажаакчызы болуп келген. Оон ажылдап турар чери арыг-силиг, эмге-секселлиг.

Санаторияның дирекциязы бо үениң иштинде эш Кудрявцевага эки ажылы дээш хөй удаа өртектиг шаннылдарны тыпсып келген.

Ч. МААДЫР-ООЛ.

Мактап турар

«УТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырында Т. Донгактың удурткан тудугжу звенову октябрь айда бир улуг кажааны туткан. Ол кажаада ам салбырның бир кодан хою туруп турар. Тудугжулар оон соонда база бир улуг кажааны кыска хуусаада туткаш, ажыгалда киргеннер. Салбырның удуртукчулары болгаш малчыннары тудугжуларның эки ажылын үнелеп, оларны мактап турарлар.

М. ДАДАР-ООЛ.

Ыяш белеткели

«Шекпээр» совхозта тудуг материалының болгаш одаар ыяш белеткели хайнышкынныг чоруп турар. Ында амгы үеде 44 кижи, бир трактор, «Дружба» деп хирээ болгаш 11 ат ол бригадада быжыглаттынган. Бригаданың төвүнде улуг барактыг туткан. Ында ажылдап турар кижилерни чуртталга-амыдыралдың эргежок чугула чүүлдери-биле хандырган.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга чедишкиннинг ужуражыр дээш бригада социалистиг чарышты калбартып, 700 кубометр тудуг материалын белеткеп, штабелдээш, машина оруунда киирген, 200 ажыг кубметр одаар ыяшты белеткээн.

Тудуг материалының белеткелчилеринин аразында коммунистиг күш-ажыл деп бедик ат дээш демиселгин турар эш Монгуш Сумбууга удурткан звено күш-ажылдың бедик көргүзүглерин чедип ап турар.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

ШКОЛА ТЕМАЗЫНГА

Уругларны күш-ажылчы чаңчылдарга кижизидери

УРУГЛАР бичезиинден тура-ла кандыг-бир көрген, билген чүвезин сонуургап, чарашсынып, тудуп сүйбап эгелээрлер. Олар боттарын долгандыр турар улуг кижилерниң кылып бүдүрген чүүлдерин «ттүнүп, ону база-ла кылыксаарлар. Бо бүгү дээрге, кижини долгандыр турар күш-ажылчы амыдыралдың бичии уругларның хүн бүрү өзүп турар мээ-медерелингге дорт салдар чедирип турары-дыр. Өг-бүлеге уругларның эки чүвеге сундуга бээр хандыкшылының эге отчугажын ада-иелер, башкылар ылавыла херекке ап, харын ол хандыкшылды өскүдери, улуг кичээнгей-биле хайгаараары, дузаларын чугула. Бо таварылгада класс башкызының педагогиктиг сүмелеринге үндезилээш, уругларның ындыг бот-сонуургалдарын деткип, күш-ажылчы ажыктыг чаңчылдарга кижизидери чугула. Чижээ, эге класста өөренип турар оглу чазанылгага сонуургалдыы эскертинген болза, ону дораанна деткип, кичээнгейге ап, оон анаа мергежиниргө херектиг херекселдерни чүге садып берип болбазыл?

САМАГАЛДАЙ школазының 6 «б» класзының өөреникчилери В. Калибатов, Шмелев, Ёнаа, С. Лев олар чазанылгага, узанылгага ынактар. Олар бажыннарында янзы-бүрү херекселдиг. Эрткен күзүн бо оолдар бичии тергежигешти боттары бодап турган кылып алгылаан. Ол тергелери-биле демир кескиндилерин чыып, хул, өдек аймаан ногаа шөлүнге чедирип тургаш, пионер отрядынга мактатканнар. Амгы үеде олар «Аныяк конструктор» деп адаар чазып, аптээр чогаадылгалыг, шиитээдилгелиг оюнну боттары тургусканнар. Ол эгелээшкин өске өөреникчилерниң сонуургалын хаара туткан, оон киржикчилери көвүдеп турар. Бо оюн уругларның угаан-сайзыралынга улуг ужур-дузалыг болгаш күш-ажылчы, тывынгыр чаңчылды базала бээр. Ол класстың удуртукчу башкызы Евдокия Ермолаевна Ермакова өөреникчилерниң бо хевирлиг бот-мергежилин деткип, ону улам сайзырадыры-биле ада-иелерге ажыктыг сүмелерни берип турар.

ШУУРМАК школазының 5—7 класстарының өөреникчилериниң чазанылга херээнге дыка мергежилдии демдеглээр херек. Ында күш-ажыл башкызы эш Петровтуң ролю улуг. Ол мурнунда ында үлетпүр комбинадының шевер бызанчызы турган. Бодунуң байлак дуржулгазын ам өөреникчилерге дамчыдып берип, аныяк салгакчыларны чазанылга-дерээнге сеткил-сагыжынган өөредип турар. Оон хөй-хөй өөреникчилери бичии ойнаар самолёттарны, пароходтарны, бажыннарны, хемелерни, столдарны, шкафтарны башкызының удуртулгазы-биле боттары чазап, кылып турар апарганнар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ чаңчыдарга уругларның сонуургалы ангы-аңгы болганда, улуг кижилернин хайгааралы, үнелели черле чугула. Бичии уруг баштай куклазынга хеп даарап эгелээр. Оон эгелээш-ле ада-иезинниң, башкызының сүмезин ёзугаар пөсту быжып, бөдүүн чүүлдерни өң-баазын удазыннар-биле угулзалап, кластап даараарынга чаңчыга бээр. Ынчангаш авалар уругларының даараныылгага хандыкшылын быжыглап, аңаа херектиг ине, хачы, удазыннар ышкаш чүүлдерни белеткеп бээрге уругнун сонуургалы улам бединир болгай. Маңаа ол чүүлдерни канчаар шын ажыглап билиринге өөредири ылавыла негеттинип турар. Ыланган даараныр машинаның кезектерин көргүзүп, тайылбырлап, ону камныг адилеп, кадагаларынга чаңчыктырары чугула.

Бо талазы-биле ажылларны Самагалдай школазының уран-дааранылга башкызы Л. А. Кулиева чорудуп турган. Ында 6—9 класстарның уруглары шевер даараныланның теоретиктиг билиглерин шингээдип ап, ону практика кырынга ажыглап турарлар. Олар әдилеп турар херексёлдеринге каныыг. Ишкиги ак чоорганнарны, халаттарны, платьени, сыртык хаптарын олар ам илдик чокка даараи билирлер. Людмила Александровна өг-бүлеге уругларны күш-ажылга канчаар кижизидер дугайында бесседаларны ада-иелерге кылып берип турар.

Бир эвес бичии уруглар дуржулга чогу-биле кылып, өөренип турган чүүлдерин соора кылып, үрепкен болза, өөреникчинин сеткилин хомудатпайн, ээлдек чымчак тайылбырны бербишаан, ыны кылырынга өөредир. Үрей кылдынган чүвени оон бодунга угаттырып тургаш, кылдырар. Улуг кижилерниң аңаа шуут киржи бээр азы кылып бере бээр чоруктарны болдурбас.

БИР-ЛЕ ДУГААРЫНДА өөреникчиниң аажы-чанын, бот-сайзыралын хандыр билип алыр херек. Оон соонда өөреникчиге берге эвес, күүседиир шыдаптары даалгадап берип, оон күүседедизин көрүп тургаш, ону мактап, сеткилин өөртүүр чугула. Оон уламындан өөреникчи бодунуң күжүнге, аргаларынга бүзүрээр, мурнундагы шүпшеп, өөрүк чоруктардан үштунар. Ынчангаш коммунизмнин аныяк салгакчыларын бүгү талазы-биле сайзырангай кылдыр кижизидиринге күш-ажылдың кижизидикчи ролю улуг.

С. САНДЮ.

Районо эргелекчизи илеткеп тур

Чоокта чаа Өвүр райкүүскомунуң улус өөредилге килдизинин эргелекчизи Шарый-оол «Торгалыг» колхозтуң кежигүннеринин болгаш школа башкыларының мурнунга районоңуң 1963 чылда чоруткан ажылының дугайында отчёдун берген. Ол колдуунда-да чаа өөредилге чылының байдалынга доктааган. Районда бир эге, үш сес чыл болгаш будуруулге өөредилгези ийи он бир чыл школалары бар.

Школалар өөредилге чылынга чүгээр белеткеттинген. Чижээ, Торгалыг 11 чыл школазы чазанар, узанар мастерскаалар, машиноведение, домоводство, физика, химия, биология кабинеттери-биле дериттинген болгаш кыска удур одаар ыяжын бүрүнү-биле чогуур хуусаазында белеткээн. Ам ол школада радио бедидир база ажылдап эгелээн. Школаның башкылары болгаш ажылчыннары аъш-чем складын даштан туткаш, ажыглалга киирген. Өөреникчилер дыштанып хүннерде төрээн колхозунга дуза чедирип ажылдап, Чаа-Суурда № 1 бот-оруга-чарылгалыг сүт-бараан фермазын шефке алганнар.

Саглы сес чыл школазының директору эш Мижит школазын радиожуткан болгаш физика, кино болгаш эске-даа кабинеттерни ажыткан.

«Коммунизмче орук» колхоз Солчур сес чыл школазына ийи өрээлдиг улуг столоваяны, ийи аал ишти чурттаар башкылар бажыңын болгаш делгем күш-культура залын тудуп берген.

Районуң школалары бо өөредилге чылының бирги үлүүнүнде өөредилгенин шынарын 76 хуу күүсеткен. Эң сөөлгү черлерде Торгалыг болгаш Чаа-Суур школалары болган дээрзин илеткелчи демдеглээн.

Районда 225 биче чаштарны хаара туткан ясли-садтар бар. Торгалыгның, Солчурнуң, Саглының болгаш Бора-Шайның ясли-садтарында 150 өртумак, түскай эртемниг, мергежилдиг кижизидикчилер ажылдап турар.

Отчётка дүүштүр районоңуң ажылында четпестерни олурушкан колхозчулар болгаш башкылар шүүмчүлеп, боттарының санал-оналын бергилээннер. Башкы Имажап районда төп бухгалтерия тургустунганындан бээр школаларның сан-хөөзү шын эвес чарыгдаттынып турарын, оларның школаларже келбес, олутпай байдалын чидим-биле шүүмчүлээн. Коммунист эш Доржукай болгаш школа директору Даваа школаның келир чылгы одаар ыяжын амыдыраштан эгелеп белеткээринин чугулазын база колхозтуң талазындан эрткен чылгы четпестерни чайладырын сүмелээн. Чижээ, «Торгалыг» колхоз школага 1200 кубометр ыяшты белеткээр тургаш, ону четче күүсетпээн. Өөреникчилер, башкылар болгаш эске-даа ажылчыннар хостуг үе-шактарда ыяшты белеткээн.

Хуралдың киржикчилери үстүнде айыттынган четпестерни дарый чайлаткаш, школаларның мурнакчы арга-дуржулгаларын нептередип, өөредилге-кижизидилге ажылын амыдырал-биле холбап, бедик деңнелге чорударын районодан негээн.

Х. ТОВАРИШТАЙ.

Будуруулге өөредилгезин экижидер

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының төөгүлүг XXII съездизи коммунистиг ниитилелди бистин чуртувуска тургузарының кайгамчык улуг перспективазын тодарадып, оон оруктарын айыткан. Коммунистиг ниитилелди тургузарының чарылбас кезээ — идепкейлиг болгаш медерелдиг чаа кижилерни кижизидери болур дээрзин партияның программазында онзалап айыткан. Ынчангаш ССРЭ-де улус өөредилгезиниң системазын эде тургузарының дугайында Хоойлуну үндүрүп, улус өөредилгезинче онза кичээнгейни салып турарын билир болгай бис.

Хоойлуну амыдыралга боттандыгары-биле күүгне хөй түкпүг акша-хереңнигни үндүрүп, будуруулге, албан организацияга черлериниң болгаш колхоз, совхозтарның дөрт деткимчези-биле школаларның материалдыг баазазын хүн бүрүде байдып турар. Оон түннелинде бистиң школаларывыс артем-биле чергелештир күш-ажылдың билиглерин берип турар 8 чыл болгаш будуруулге өөредилгелиг 11 чыл школаларынче шилчээн. Бо школаларда политехниктиг өөредилгени чогуур деңнелге тургузуп, өөреникчилерниң теоретиктиг билиглерин практика кырынга быжыглаары-биле эки дериттинген химия, биология болгаш физика, математика кабинеттерин тургускан. Мастерскаяларны, машина өөрениринин болгаш даараныырының кабинеттерин четчелеп, практиктиг өөредилгенниң эргежок чугула дериг-херекселдерин көвүдеп турар.

Улус өөредилгезиниң системазын эде тургузар дугайында Хоойлуну Тес-Хем школаларында база-ла боттандырып, улуг чаартылгаларны чедип алганы чугаажок. Ыланган Самагалдайның ортумак школазында будуруулге өөредилгезин багай эвес организастаан. Өөреникчилерниң политехниктиг билиглерни быжыг шингээдип алырынга таарыштыр тургустунган химия, биология болган физика, математика кабинеттери эки дериттинген. Чазанар мастерская база машина өөрениринин кабинеди дериттинген. Уруглар райпонун даараныр мастерскаязының баазазында дааранырының түскай мергежилинге өөренип турар. Школа дирекциязы болган будуруулге өөредилгелиниң өөредилге эргелекчизи эш Полев башкыларның киржилгези-биле будуруулге өөредилгезинин планын шын тургузуп, районуң будуруулгелери болгаш «Чодураа» колхоз-биле быжыг харылзааны түзүп турар. Ындыг арга-биле Самагалдай школазының будуруулге өөредилгезинин баазазы улам-на экижип турарын демдеглээри чугула.

Будуруулге өөредилгезинин талазы-биле районуң үш ортумак школаларында байдал бир дески эвес. Чижээлээрге, Эрзин 11 чыл школазында будуруулге өөредилгезинин материалдыг баазазы бар. Ынчалза-даа будуруулге өөредилгези чогуур деңнелге тургустунмаан. Мастерскаяны багай дерээниинден 5—8 класстарда күш-ажыл кичээлдериниң шынары куду эртип турар. Мастерская эргелекчизи, күш-ажыл кичээлиниң башкызы эш Таранов кичээлдерни программаның негеледеминден хажыдып турар. Өөреникчилер демир-биле ажылдаарының чанчылдарын шуут албайн турар. 9—11 класстарда байдал база-ла эки эвес. Школаның будуруулге өөредилгезиниң баазазы болур Ленин аттыг колхозтуң даргазы эш Чымба, парторганизация секретары Чамзырай школаже кичээнгей салбайн турары кончуг четпес.

1963—64 өөредилге чылының эгезинде будуруулге өөредилгелиг 11 чыл школазынче шилчээн Берт-Даг школазы дыка бергедээшкинде турарын онзалап айтыр херек. Өөредилге чылы эгелээнден бээр будун чартык улдун эртсе-даа, школада будуруулге өөредилгезинин материалдыг баазазы четче тургустунмаан. Школада химия, физика кабинеттери электрижиттинмээн. Химия кабинезинде дуржулга кылыр савалар шуут чок. Моон кандыг түннелди үндүрүп болуруз? Химия кичээлинде практиктиг ажылдар кылыр арга чок болганындан, өөреникчилер чүгле ном-биле өөренип турар. Мастерскайда чазанар херекселдер четпес, кадаг, будук болгаш эске-даа түрмек материалдар шуут чок. Күш-ажыл кичээлинге үреник сандайлар септээри-биле кызыгаарлаттынып турар. Мастерскаяның иштери соок, техниканың айыыл чок чоруун сагывайн турар. Ажылдап кедер халат, фартук чижектиг түскай хеп чок. Будуруулге өөредилгезинин чугула чери болур машиноведение кабинеди амыгаа чедир чок.

Школа шак мындыг берге байдалда турда, школа директору эш Адар-оол, партия эге организациязының секретары эш Юндеш-оол бүгү четпестерни чайладырының хемчегларни алгайн, харын «үстүкү» черлер чүнү көрүп турарыл, «чадаштыыс» дээн сестер-биле харылап, хөй үе-шакты түннел чок эрттирип турар.

«Тес-Хем» совхозтуң директору эш Чадамба, ында партия организациязының секретары эш Ламажап школага боттуг дуза чедирип, школада будуруулге өөредилгезиниң баазазын быжыглаар туржук, харын-даа школага чамдык когаралдарны чедирип турар. Чижээ, бир чыл мурнунда 12 ат күштүг школаның электростанциязын дилеп алгаш, бажы-биле чок кылган. Ол үенин дургузунда электри чогуундан физика, химия кичээлдери практиктиг дуржулга чокка эртип турган болгаш ам-даа ынчап үргүлүглеп турар.

Ортумак школаларга будуруулге өөредилгезиниң экижидер дугайында 1961 чылдың май 30-де ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелии тускай доктаалды үндүрген. Чазактын үндүрген доктаалын амыдыралга боттандырары-биле бүгү хемчегларни Тес-Хем районуңун школаларынга ап чорудары негеттинип турар.

К. СИМЧИТ,
Республиканың башкылар биилии бедидер институдунуң ажылдакчызы.

Бригадир болгаш оон эштери

Голубев, Розмеченко катышкылар чурттуң онза чугула тудугларының бирээзин Ак-Довуракта «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуунга ажыл-агаар күзелин илереткеш, дөрт чыл бурунгаар чедип келгеннер.

Оларның кайызы-даа тудугжу мергежилдиг болгаш балды, хирээлевин туткаш ажылдап киришкеннер. Дмитрий Голубев чартык чыл бээн четпейн чораан, ажыл-ишке туттунгур, шеверин көргүзе берген. Эки чүве кала-даа чаштынып чыдар эвес. Тудуг эргелелиниң удуртукчулары Дмитрий Гавриловичиниң ажылга кызымак, ак-сеткилдиг чоруун эскерип каан, бир-ле эртен ону конторага келдиртккеннер.

— Дмитрий Гаврилович, биске хожудашкыңдан үштүнмас бригадалар бар-дыр. Оларның бирээзин силер өрү тыртты шыдаар боор деп бызы-биле идеген тур бис. Кандыг силер?—деп, эргелелдиң начальниги оон арныңче эдилек көргеш айтырган.

Голубев боданып чоруй, саазынга каапшезин ораавышаан:

— Хожудангайларны мурнакчыларның деңнелинге чедирер дээринер коңчуг чөп-түр, чогум чүвүн чылдагааны-биле чыдып каап турар бригадалар ирги, дарга?—деп, ол сонуургап айтырган.

— Дөрту-биле чугаалаарга, оларның ажылын мергежилдин-биле башкарып командалаар бригадирлер четпес ажылдап турар-дыр ийин. Ынчангаш олар планын ай-айы-биле күүсетпейн турарлар—деп, дарга чугаалаан.

— Че, ындыг-дыр, бир-тээ силер идеген турар болганыңарда кызылар-ла апаар-дыр, ажылга дузалажып көөр силер—дээш, Дмитрий Гаврилович чөпшээрешкен.

Баштайгы хүндең эгелээш-ле, ол ажылды ылап сегирип албышаан, түс-түс кижилер-биле найыралды беседаларны кылып, оларның ажылжын хайгаарап көрүп, болур-чогуур дузаламчыны чедирип, ажылды чүгле эки шынарлыг кылырынче кижилерни эвилелден, амыр-дыжын бодавайн ажылдап турган.

Бүдүн чартык ай иштинде шак ынчаар кызымаккай ажылдап келген соонда, бригаданың кежигүннериниң эп-найыралы быжыглап, ажыл-ишке демниг болуп, мурнунда таварышкан бергелерни ажып шыдаар, бердингеен онаалганы долдур болгаш ажыр күүседириңге чаңчыга бергеннер.

Бо бригада 7 ай иштинде бирээзин оң алды аал иштиң чурттаар сес бажыңнарны база бирээзиниге-ле дөрт ог-буле чурттаар 5 бажыңнарны кылып, ажыглалда киирген.

Ак-Довуракта төп электростанцияның тудуун дүрген доозарынга уран шевер холлар негеттине берген. Дмитрий Гавриловичиниң бригадазын олче чөрудупкан. Станцияның тудуу адакталы бээри билек-ле Голубевтиң бригадазын даг-дүгү арыглаар фабрика тудуунче шилчиткен. Ажыл улам ковудеп келирге, демги бригадага фабриканың ажылдаарынга эң чугула ужур-дузалыг 800 кубометр суг кирер ишкир хемчээлдиг резервуарларны кылыр харысаалгалыг ажылды дааскан. Бирги суг доктаадыр черим октябрь айда-ла доозупкан. 2-ги суг доктаадыр черни ноябрь 30-да доозары-биле дааскан. Кажан оңа чугула тудугга шалыпчы үени чарлаан соонда, ол бригаданың кежигүннери ажылын улам шашкынчыдып, хүнде ажылдаар шагын уздыпкан. Эрестерниң сөглээн сөзү ажыл-херек-биле карышпайн, харын ийиги суг доктаадыр черни ноябрь 23-те, хуусаазындан чеди хонук бурунгаар күүседипкен.

Амгы үеде Дмитрий Гавриловичиниң эң идегелдиг кижилери С. Дawaa, Д. Монгуш, Д. Эрес-оол олар маңаа ажылдан кирерде, ыяшты орта чонуп безин билбес турганнар. Олар ам Дмитрий Гавриловичиден тудак чок тудугжулар болу бергеннер.

— Дмитрий Гавриловичиниң бригадазынга ажылдап киргеш, тудугжунуң мергежилиңге өөренип ап, ана-бээ өөрүмден тудак чок ажылдап турарымга чоргаарланыр мен. Эш Голубев ажылды башкарарынга бүдүүг-ла мергежилдиг эш-тир. Мындыг бригадага ажылдаарга, артындала бижиниң холу туттунгур, хөй ажылды эки шынарлыг кылыр күзелсоруу хайыгын көөр-дир—деп, мурнакчы тудугжу Д. Монгуш чугаалап орар.

Бо бригадада кымны багай ажылдап турар дээр боор. Голубевтиң оглу Виктор, Рожеченковуң оглу Николай, Кара-Донгак Эрес-оол, Д. Монгуш, Хомушку Маны оларны мында тергиннер деп санап турар.

Билиг-мергежилдиг тудугжунуң бригадазында Тула областа тудуг училищезин дооскан 5 комсомолчу оолдар мергежип, эш-өөрүнге мактадыг ажылдап турарын демдеглээри өөрүнчүг.

Ол бригадада Ленинчи комсомолдуң 9 кежигүннери үлегерлиг ажылдап, шупту ажылчын аныяктарның кежээки школазында өөренип турарлар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 46 чыл оюн таварыштыр Д. Монгуш, П. Рожеченко, Хомушку Маны оларны тудуг эргелериниң хүндүлел самбызында киирген, 4 кижи мактал бижик-биле шаңнаткан.

Ак-довуракчыларның бригадаларының аразынга калбарган социалистиг чарышка ол бригада тиилекчи болуп, байырлалда 200 рубль шаңналды алган.

Бригаданың ажылының чедиишкиннериниң чажыттары хөй. Бригадада 23 кижи бар. Ажылдың темпизин дүртедириң-биле оларны 3 звено кылдыр үскен. Звеноларның болгаш түс-түс кижилерниң кылыр ажылдары хуваалдалыг. Ажыл шагы төнерге, бригадир звеноларга даарта кылыр ажылдарны хуваап бээр. Ажылга кижи бүрүзү 15—20 минута бурунгаар келгеш, белеткел ажылдарын кылып алгаш, ажылдап киришкеннер. Кайы-бир звено кылыр ажылын айыткан хуусаазының бетинде күүседипкенде, звено удуртукчузу бригадирге илеткээр. Оон бригадир оларга ажылды бичии-даа сактал чокка айтып бээр. Олар сөөлгү үеде бир ажылды хүлээп алгаш, эгезинден төнчүзүнге чедир кылып турарлар.

Бригаданың кежигүннериниң мергежили дизы-бүрү болгаш разрядтары бедик, чаа ажылдап кирген тудугжулардан өскелери шупту 3-кү разрядтыг. Оон ужурундан оларның күш-ажылының бүдүрүкчүзүү бедик боюп турар. Октябрь айда бир тудугжу кижи 400 рубльдиң ажылын кылыр турда, херек кырында 510 рубль болган.

Оон ынай ажылдың чедиишкинниг болуп турары кижилер-биле ажылды эки организациязынган бол хамаарыжыр. Чылдагаан чокка ажыл шагы үзер чорук, бригадада чок. Октябрьның бир хүнүнде аныяк тудугжу Владимир Герцин бир хүн ажылга үнмээнин бригаданың хураңынга тургузуп, оон-биле чугаалашкан. Ол моон соңгаар ындыг чорукту кылбас мен деп бызыг дангыраан өөрүнге берген. Ам эш Герцин мурнакчы тудугжу болуп, хүн демдеглелиниге каш улаа мактаттырган.

Амгы үеде эш Голубевтиң бригадазы үшкү суг доктаадыр черниң тудуун чедиишкинниг чорудуп турар. Олар СЭКП ТК-ниң декабрь Пленумунга күш-ажылчы белек кылыр декабрь айның бирги чартыныңа планын Пленумнуң ажыттынар хүнүнде күүсетпеннер.

Дмитрий Гаврилович Голубевтиң эрес-шыдамык, ак-сеткилдиг ажылжын бедии-биле үнелеп, бистиң республиканың Дээди Совединиң Президиумуу «Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу» деп бедик атты тывыскан.

Даг-дүгү арыглап кылыр фабриканың бирги эдлээн чогуур хуусаазында ажыглалга киирери—оон эш-өөрүнүн күзели ол. Бо хүннерде олар улам күжениишкинниг ажылдап, ажыл нормазын хүн бүрүде 150 хуудан кудулатпайн турарлар.

К. АЛЕКСЕЕВ.

— Суг чүге бо хире кудулай берди?— деп, Девүт элдепсинип айтырган.

Саанчылар чүү дээр аайын тыпайн барганнар. Чүнү бодап ту-

Райса-төлептиг күүседип шыдаан.

КӨК-ЧАР сүт-бараан фермазының чанында, Тоора-Хемниң ол чарыында, «Совет Тыва» колхоз-

А. НУГУУРАК.

ЧУРУКТА: аныяк саанчы Райса Бараан.

Фото К. БЕЛОВТУУ.

ХЕРЭЭЖЕННЕР— УЛУГ КҮШ

Бистиң районнуң херээженнери ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында идепкейлиг ажылдап турарлар. Оларның иштинден элээн хөй кижи район, суму Советтериниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттары. Саанчылар болгаш кадарчылар бо чылын база-ла эки көргүзүглерин чедип алганнар. Чижээ, «Большевик» колхозтуң саанчызы Кара-Сал Матпадак 9 ай иштинде бир инекке онаалтыр 1260 литр, «Барлык» совхозтуң саанчызы К. Хажыт 1310 литр сүттү саап алганнар. «Тээли» совхозтуң хойжузу Авыр-оол Хорагай 320 баш хониндан 301 хураганы албышаан, хой бүрүзүнден 2,45 кг дүжүү алган.

Кызыл-Мажалык школазының башкылары эштер Лотова, Ермакова, Дон-Терезин школазының башкызы С. Биченей, Бай-Тал школазының башкызы А. Белек 100 хуу өөредилгени чедип алганнар. Кадык кампалының шугумунда мурнакчы херээженнериниң саны база өскен. Оларның чижээнге Ак-Довуракты эмнелте эргелекчизи М. Мустафинаны, Тээли эмнелгезиниң эмчизи М. Чанзанны, Мөген-Бүренниң эмнелге пунктузунда К. Тюпюрүң болгаш өскелерни-даа адап болур.

Херээженнер тудуг ажылында база киржип турарлар. «Большевик» колхозтуң херээженнери бо күзүн 100 төрүүр хаванның болгаш 150 инектиң делгем кажааларын тутканнар. «Кара-Хөл», «Малчын» колхозтарның, «Тээли» совхозтуң Бай-Тал салбырының херээженнери боттарының ажыл-агыйларынга туузбуну кылып берип келгеннер. Сигеп, тараа болгаш хой кыргылдазының ажылдарынга херээженнер массалыы-биле киржип турарлар.

С. ОЧУР,
Барыын-Хемчик район.

„Үжүглел“ байырлалы

Кызылдың № 2 школазының 1-ги классчыларының «Үжүглел байырлалын» декабрь 14-те эртирген. Биргиклассчылар ада-иелерни боттарының байырлалынче чалап эккелгеннер. Класстың иштинде арыг-силиг, бүгүлге чүве чурум-чыскаалдыг. Ханада сестерни, слоттарны, домактарны арыг-чараш кылыр бижип аскан. Ада-иелер уругларының класска олурушканнар. Башкы кирип келгеш, өөреникчилер-биле, оларның ада-иелери-биле мендилешкеш, биргиклассчыларның үжүглелди өөренип дооскаанының байырлалын эгелээрин дыннатты.

Эки тетрадьтарының даштында бешадырларны чышырган. Ол сылдыстар өөреникчилерниң тетрадынга чеже беш демдектер алганын көргүзүп турары ол. Шак ындыг тетрадь өөреникчилерниң хөй кезиинде бар болду. Оон алгаш көөрге, биргиклассчылар боттарының байырлалынга улуг белектерлиг ужуражып турары илдең. Дараазында башкы өөреникчилерни доска чанынга чартык дуга дег кылдыр чыскаапты. Чыскаалган уруглар аразында бир өөреникчиде үжүглелди улуг картон саазынга өөнеп чураап, кедиртип каан. Ол өөреникчини «Үжүглел» деп адаар кылдыр дугуржуп алдылар. Бир өөреникчи башкызынче, ада-иелерже, «Үжүглелиңче» өөрүшкүүдүү-биле көргеш, мынча диди:

— Школага келиримде, «А»-ны безин билбес келдим, «Үжүглелдиң» ачызында, номчуп турар апарган мен.

Ийиги өөреникчи:

— «Үжүглелим» арыннарын үскелирге бүлгавадым.

Үшкүзү хүлүмзүрүүшаан:

— «Айтып берген үжүктерин адап, номчуп кызып турдум».

Уруглар шуптузу боттарының эргеленг үжүглелин көрүп алган, өөрүшкүзүн илередип чугааладылар.

Оон «Үжүглел» турган:

— Эртемнерге бештерни ап, ажыгере дузалаңар. — Ажыл-ишке өөреңиңер, аваңарга дузалаңар!» деп өөреникчилерге чагыг сөзүн берди. Оон чагыг-сөзүн дыннаап, өөреникчилер чангыс аай чидиг үн-биле:

— «Күүседир бис»!— деп харыызын бүдүрелдин-биле бердилер.

«Үжүглел» өөреникчилер-биле бөйырлажып турда, «Төрээн чугаа» биле «Тыва дыл» четтинчип алгаш, киржип келдилер. Олар уругларның амыр-мендизин айтырдылар. Ынчаар ужурашкаш, «Төрээн чугаа» биле «Тыва дыл» уругларның чүнү өөренип, билип алганын айтырды. Уруглар «Үжүглелден» өөренип алган шүлүктерин, тывызыктарын чугаалап бердилер. Ам силернин номчуурунарны дыннаксап тур мен дээш, «Төрээн чугаа» домактар бижип каан бичии дилиндек саазыннарны кармакчыгаштарындан ужулгаш, уруглара үлеп берди. «Эки өөрен», «Арыг-силиг бол», «Кырганнарны хүндүле» дээн ышкаш, элээн хөй домактарны уруглар саазыннардан ылдык чокка номчудулар. «Тыва дыл» тургаш:

— Силернин номчуурунарны-даа, шүлүк чугаалаарынарны-даа шупту-зун дыннадым. Эки-дир, уруглар — дигеш, дараазында уругларның бижиирин хынаары-биле элээн сестерни самбырага бижиткен. Үш ден бичии уруглар самбырага маннажып чеде бергеш, «Тайбың», «Найырал», «Аас-кежик» деп сестерни бижип кагдылар. Оон соонда уруглар «Арыычыгаш» база «Анайларым» деп ырларны кыңгырт кылдыр ырлаптылар.

РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Вера Сергеевна Чылбактың класы үжүглелди төндүр өөренип, оон байырлалын мындыг хөглүг, солун эрттирип байырлашканнар.

А. ДАГБА.

Каа-Хемниң культура албан черлери

Коммунизм тургузукчузу чаа кижини кижизидериңге культура-чырыдыышкын албан черлериниң ролю улуг. Каа-Хем районда культура чырыдыышкынның 46 албан черлери ажылдап турар. Амгы үеде районнуң суур бүрүүзүнде клуб, библиотека, киноустановка бар.

Номну өг-бүле бүрүзүңге чедир нептередири дээш районнуң библиотека ажылдакчылары чамдык ажыларны чорутка. Ыраккы фермаларда болгаш одарларда ажылдап турар кижилерге ном чедирилгезин эки организастаан. 1850 өг-бүлеер библиотеканы ажыглап турар.

Ильинка суурда библиотеканың эргелекчизи Бортникова чангыс чер чурттуглариның хүндүткелин чалап алган. Дүжүт ажаап алышкынының үезинде ол үргүлчү хову турлагларынга чоруп, агит-хүүдустарны үндүрүп, беседаларны, ыяткыр номчулгаларны чорудуп, социалистиг чарыштарның түннелин үндүрүп турган. А кежээ суурже чанып келгеш, бааларга ажылдап киришпер.

Сизим библиотеказында (эргелекчизи Феронова) коску агитацияны чогуур ай-шаанда үндүрүп турар болгаш демдеглелдиг болгаш төөгүлүг хүннерни демдеглеп эрттирип турар.

Ынчалза-даа библиотека ажылында ам-даа улуг четпестер бар. Хөй-хөй өг-бүлелер библиотеканы ажыглаарынче ам-даа хаара туттунмаан.

Библиотекаларда кодээ ажыл-агыйның, политиктиг болгаш техниктиг билиглериниң номнары ай-айы-биле шинчээшкин чок чыткылаар. Шак ындыг чоруктар Бүреп-Хем болгаш Бундустуг библиотекаларынга (эргелекчилери Фролова, Бояркина) болгулаан. Бүреп-Хем суурда библиотекага ортумаа-биле хүнде чүгле 5—7 номчукчу кээп турганы багай ажыңы тодаргай хереченлер турар. «Кызыл түк» колхозтуң библиотеказында (эргелекчиан Бычкова) байдал бааза-ла оон дээрелевес. Ол библиотекаларның эргелекчилери бүдүн чай дургузунда болгаш күскү дүжүт ажаап алышкынының үезинде бээнин хову турлагларынга, ырак черлерде малчыннарга барып көрбээннер.

Библиотека ажылында четпестериниң бир кол чылдагааны массалыг ажылдарны чүгле кампания хевирлиг чорудуп турарында. Районда библиотека ажылдакчыларының халажыг чоруу хөй. Бо чылдың дургузунда дыка хөй библиотека ажылдакчылары, оон иштинде Сут-Бажы суурга—3, Ильинка суурга — 2 библиотекарьлар солушканнар.

Районда 16 клубтар, оон иштинде районнуң Культура бажыңы болгаш автоклуб ажылдап турар. Сөөлгү үеде кодээ клубтарның материалдыг базазы элээн экижээн. Бүреп-Байхаактың, Ильинканың, Бүреп-Хемниң болгаш Дерзиг-Аксының клубтары кышка эки белеткеңгеннер. Политмассалыг ажылдарны чорударынга партия организацияларынга кодээ клубтар идепкейлиг дузалажып, янзы-бүрү темалыг кежээлерни эрттирип турар апарганнар.

Каа-Хемниң кино четкизинде ажыл-иштиң «шолбаннары» база хөй. Ындыгларга Көк-Хаакта киномеханик И. Лямкин, Бүреннии инвалидтер бажыңында киномеханик В. Коркин болгаш Кундустуг библиотекарь Н. Ковалев олар хамааржыр. Олар бүгү көргүзүглер талазы-биле планның онаалдаларын үргүлчү ажырып, эки шынарлыг көргүзүп турарлар. Киномеханик И. Лямкин эң эки көргүзүглерни чедип алган. Ол он айлар чаага-даа ында номчукчуларның саны эвээш. Библиотека эргелекчиан эш Сенмит номчукчулар-биле ажыл чорутпаан. Оон ажылының тодаргай планы чок. Библиотеканың иштинде янзы-бүрү болгумнерде болгаш бот-өөредилге-биле өөренип турарлар хөй. Олар ажыл соонда кичээлдээр аргазын чидирип турар. Электри чыры чок болганындан кежээлерде лекция, беседа база барык чорувайн турар. Чижээ, суурда политболгумнуң кичээлдерин мынчага булуртуг лампа чыры-биле эрттирип келгеш.

К. ОСКАЛ-ООЛ.

Кажан хандырар силер?

Бо чылдың июнь айда үнген «Тувинская правда» солунга «Тыва тудуг» трезинин дузалаар бүдүрүлелер комбинадының директору эш Ташпинскийниң бижээн материалын номчаан тудугжулар дыка-ла өөрээннер. Чүге дээрге, эш Ташпинский тудуг объектилерин демир-бетон конструкциялар-биле үзүктелиишкин чок хандырарының бүгү-ле аргалары комбинаттың бетон заводунда бар, мынчангаш тудугжуларга чугула хереглеттинер материалдар: бажың кырын шывар панельдерни, соңга бажыңга салыр перемичкаларны, чада шолчүгештерни, тептинип үнер чадаларны болгаш өске-даа чугула тудуг материалдарын хөйүг-биле бүдүрер дугайында өөрүмчүт делгеренгей чүүлдү бижээн кижи.

А херек кырында оон солунга бижип, аазаан ол хүлээлгезин сес кырында арткан. Демир-бетон конструкциялар бүдүрер завод «Кызыл тудугнуң» тудуг участоктарын тудуг материалы-биле четпес хандырып келген.

Кажан тудугну тудуп кире бээрге, дузалаар бүдүрүлелер комбинадының талазындан чугула тудуг материалын ыяавыла саададыр чоруктар удаа-дараа боюп турар. Бистиң бригадавые № 17 бажыңның 4-кү каъзын тудуун тудуп дооскаш, № 4 48 аал иштиң чурттаар чуртталга бажыңының тудуун апрель 1-де эгелединис. Ам-даа ол бажыңның 4-кү каъзын дооспайн тур бис. Ол тудугну бир эвес тудуг материалы-биле үзүктелиишкин чок четче хандырган болза, сентябрь 1-де доозар арга биске бар турган.

Чижээ, чайын, июль айда подъездиниң кырын бетоннан кудар дээриниске арматура баглаар демирлер-биле хандырбаанының хараазында бир неделя ажыл чок, аар-саар ажыл кылып келдивис. Август айда тудугнуң ийиги каъзының кырын дуглап тургаш, чүгле 6 панель четпейн барганындан 15 хонук иштинде база-ла ёзулуг ажыл кылбадывыс. Октябрь—ноябрь айларда соңга баштарынга салыр перемичка болгаш белен кылган бетон материалы сөөртүп эккеп бербээнибиле бир неделя ажыг үени база-ла өске ажык чок ажылдарга эрттирдивис. Ноябрьны соолзуредир чада шолчүгежи чок болганындан чамдык хаалар салдымайн туруп берген. Ол материалдарны ам-даа манавышаан бис.

Демир-бетон конструкциялар бүдүрер заводтуң ол ажылдарны бүдүрүп болур бүгү-ле аргалары бар.

Бетон заводунда ажылдың хөй вуруузун механизастаан болгай. Оон ынай ында бетонну кылгаш изиг бүс-биле кургадыр ханы оңгарлар бүрүн бар. Ында ийи эзлчег-биле ажылдап турар бригадалар-даа бар. Ынчангаш мен бодап көөрүмге, бо завод дүн-хүн чок ажылдаар болза черле ажыбас.

Дузалаар бүдүрүлелер комбинадының база бир чугула адыры—чазанылга цеги болгаш ыяш заводу тудугну ыяш материалдары-биле база багай хандырып турар. Бажыңнар иштиң өрээлдеп турар бызанчыларга шала кылыр материалдарны кургатпайн хевээр берип турары кончуг четпес. Чазанылга цеги рамалыг блоктарны оваарымча чогу-биле шын эвес бээр таварылгалар база бар. Чижээ, № 4 бажыңга 50 ажыг блоктар берген. Оларның рамаларын даштынче ажыдар болган. А берзе чогуур болза иштинче ажыдар турган. Оларны эптеп тургузуп каан черинден катап ужулгаш, дедир чазанылга цегинче чорудуп, катап кылыр ужурга таварышкан.

Дузалаар бүдүрүлелер комбинадының ажылында четпестерни моондаа хөйну айтып болур. Комбинаттың удуртукчулары (директору Ташпинский, инженери Пеньковский) тудуг объектилерин кажан тудуг материалдары-биле четче хандырар силер?

О. САМБУ,
ланшчы.

Эки клубтуг болза-даа...

«Улуг-Хая» совхозтуң төвү Көк-Чыраа суурда делгем, улуг клуб бар. Ол—ойнап, хөглээринге, кино көөрүнге база өске-даа ажылдар эрттиреринге дыка таарымчалыг. Ынчалза-даа соолгу үеде клубтуң шоочалыг турар үези көвүдээн. Анаа культура-массалыг ажылдар, кино, концерт болбаандан бээр ай четкен. Клубтуң ажылын экижиндерип-биле чогуур хемчегларни ап чорударын чон күзеп турар.

Вл. МААЖЫК.

РЕДАКЦИЯГА ЧАГААЛАР

Кажан ажыттынар ирги?

«Тээли» совхозтуң бирги салбырында кодээ библиотекада 5000 ажыт янзы-бүрү номнар бар. Ынчалза-даа ында номчукчуларның саны эвээш. Библиотека эргелекчиан эш Сенмит номчукчулар-биле ажыл чорутпаан. Оон ажылының тодаргай планы чок. Библиотеканың иштинде янзы-бүрү болгумнерде болгаш бот-өөредилге-биле өөренип турарлар хөй. Олар ажыл соонда кичээлдээр аргазын чидирип турар. Электри чыры чок болганындан кежээлерде лекция, беседа база барык чорувайн турар. Чижээ, суурда политболгумнуң кичээлдерин мынчага булуртуг лампа чыры-биле эрттирип келгеш.

К. ОСКАЛ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Таңды районнуң Балгазын көдээ библиотеказының эргелекчизи Ефросинья Фатеевна Егорова. Ол маңаа сес чыл ажылдаан. Библиотеканың ажылында чаа-чаа, солун чүүлдер улам-на көвүдеп турар. Кескү агитацияны дээштиг, ажыл-агыйның сорулгаларынга таарыштыр кылыр талазы-биле бо библиотека республикада эң дээре ажылдыг библиотекаларның бирээзинге саналттынып турар. Эш Егорова хөй-иштиниң ажылынга база-ла идепкейлиг киржип турар.

Фото В. КУЛИПАНОВТУУ.

НОМЧУП ТАНЫШКАШ, АЖЫГЛАҢАР

Дуржулга солчуушкуну

Чоокта чаа Новосибирск хоорайга Красноярск, Алтай крайларның, Кемерово, Омск, Томск, Иркутск, Новосибирск областарының болгаш Тыва АССР-ниң үлетпүр талазы-биле хооркомнарының, райкомнарының идеология талазы-биле секретарьларының ийи неделя хуусаалыг семинары болуп эрткен. Аңаа туе-туе хоорайларда, районнарда идеология ажылының чамдык аргаларының талазы-биле дуржулга солчуушкуну база болган. Чижээ, Кемерово областың Прокопьевск райкому техниктиг болгаш экономиктиг өөредилгени мынчаар чорудуп турар. Ында техниктиг өөредилгениң планын ийи хевир-биле: удуртукчуларга болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларга база техника талазы-биле тускай эртем чоктарга болгаш ажылчыннарга чорудуп турар. Ол районнуң кол үлетпүрү — хомүр даш ажылы. Шахталарның экономиктиг школаларының удуртукчулары, шахталар удуртукчулары кол инженерлер болуп турар болгаш оон өске инженерлер экономиктиг болгүмнерге пропагандистеп турарлар. Техника-экономиктиг школаларга бүдүрүлгениң чаартыкчыларының, мурнакчыларының илеткелдерин үргүлчү организастап турарлар.

Экономиктиг школаларның дыңнакчылары чүгле лекциялар дыңнаарынга өйлешпейн, бүдүрүлгелерге, бригадаларга экономика темаларынга лекцияларны база номчуп турарлар. Чижээлээрге ол хоорайда номчуттунган бүгү лекцияларның 30 хуузу техника болгаш экономика темаларынга болуп турар. Оон түннелинде бүдүрүлгениң 174 участоктары бот-орулга-чарылгалыг участоктарже шилчээннер. Ол ышкаш, тудуг материалдарын, машина-техниканы кайы-хамаан чок тотчеглеп самчыгдаар чоруктар дыка эвээжээн.

Красноярск крайның Темногорск хооркомунда партияның идеологтуг ажылында хөй-ниити эгелээшкин дыка калбарган. Ында ажылчын аныяктарның кежээки школазы, культура университеди, хоорай Совединиң культура килдизи, 1 клуб, 11 кожер библиотекалар хөй-ниитиниң киржилгези-биле ажылдап турайда төрелдер комиссиязы тургустунган болгаш ол комиссия уруг-дарыын багай кижизидип турар аданелер-биле тускай ажылдап турар.

Ново-Кузнецк хоорайның Заводский райкому монтажниктерниң, сварщиктерниң коммунистиг күш-ажыл бригадаларының кежигүннери-биле болгаш ударниктери-биле кежээлерни доктаамал организастап, бүдүрүлгелерниң мурнакчыларынга тускай ленталарны байырлалдыг байдал-биле тыпсып турарлар. Оон соонда янзы-бүрү оюн, концерттерни, танцы болгаш киноларны организастап турар.

Оон аңгыда күш-ажылдың база хөй-ниитиниң сагылга-чурумун үрээрлер-биле тускай кежээлерни эрттирип, аңаа оларның өг-бүлелиниң кежигүннери база чүве чугаалап турар. Хөй-ниитиниң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумнарын үрээннерниң чуруктарын, тырттыргаш ажылдап, чурттап турар черлеринге болгаш хоорай төвүнге көскү черлерге азып, оларга хамаарышкан эш-хуузунуң судун оларның ажылдап турар бүдүрүлгезинге эрттирип турар. Ол хоорайда үүрмек районнар аайы-биле тускай микрофон, трибуннарны тургускан шолдерни организастап, аңаа янзы-бүрү лекцияларны номчуп, бүдүрүлгелерниң мурнакчылары-биле, депутаттар-биле ужуражыышкыннарны, айтырыг, харыы кежээлерни организастап турар. Ында бажыңнар эргелелдериниң аайы-биле культура университеттерин база тургускулаан болгаш олар план ёзугаар доктаамал ажылдап турар.

Кемерово областың Киселев хооркомунуң чанында техниктиг деншилгениң университеди хөй-ниити киржилге-биле ам ийиги чылда ажылдап турар. Университеттиң дыңнакчылары лекциялар дыңнаарындан аңгыда бүдүрүлге черлеринге экскурсияларны эрттирип, аңаа чүгле бүдүрүлгеге хамаарышкан айтырыглардан аңгыда, ында партия организациязының политмассалыг ажылдары-биле таныжып турар. Ол университеттиң ажылын идеология ажылынга дээштиг дузаны көргүзүп тукчуларының харыысалгазын улам бедидип турар.

Ол районнуң школалары боттарының девискээриниң аайы-биле бижик билбес чорукту узуткаар дээш улуг ажылды чорудуп турар. Ынчангаш школалар хамаарышкан районнарында бижик билбестериниң болгүмнерин тургузуп, кижилерни хөйү-биле бижикке өөредип турар. Школаларда коммунистиг күш-ажыл бригадаларының түңнелин үндүрүп турар үезинде ол болгүмнерниң ажылының түңнелин база өөренип көрүп турар.

Иркутск хоорайның Октябрь райкому удуртур ажылдакчыларның чон мурнунга политиктиг ажылга киржилгезин канчаар организастап турарын көрүп көрээли. Районда 300 хире бүдүрүлге, албан черлери бар. Ол райком чон мурнунга удуртукчуларының илеткел, лекция кылырын неделяда бир удаа чорударын практикалап турарлар. Хоорком оларның квартал санында семинарларын эрттирип турар болгаш чамдык темаларга текстерни хооркомга белеткээш, тарадып берип турар. Коллектив иштинге кижизидилге ажылын болгаш партияның идеология ажылын үнелеп көрбес удуртукчуларны шыңгыы көрүп турар.

Новосибирск хоорайның Октябрь райкому заводтарда, бүдүрүлгелерде агитколлективтерниң семинарларынга заводтар директорларының илеткелдерин организастап, агитаторларның ажылын чүгле беседалар, номчулгалар-биле кызыгаарлаттынмайн, организакчылар база болурун чедип ап турар. Новосибирск хоорайның химия заводунда күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээрлер-биле тускай кижизидилге ажылын чорудуп турар чөвүлел бар. График ёзугаар май айда шолээлээр ужурлуг кижи прогул кылып каан болза, оон шолээзин 4—5 ай хире соңгаарладыптар дээн чижектиг хемчеглерни комиссияның саналы-биле завод боттандырып турар. Янзы-бүрү чурумнар үрээн дээш ажылчыннарны ажылдан үндүрер чорукту ол заводта шуут соксаткан болгаш боттарының коллективинге кижизидип турар апарган. Оон аңгыда маңгысталчак амыдырал-

«Тээли» совхозтуң № 2 салбырының оол—ажылынга дуржулгалыг малчын ажыл-агый чылында ол чүс хойдан-на бир хойдан 2,7 килограмм дүктү кыргы Бо чедиишкиннеринге доктаавайн, эш да оон-даа улуг ажыл-херекти бүдүрү

Уруглар чаңчыл

УРУГЛАР бичезинден тура-ла ...

Ниитиниң херээ—эң-не хүндүлүг

Ажыл кылып шыдаар аргазын өскүнган, азы назылап кыраан кижилер күрүне пенсиязын ап турары билдингир болгай. Ындыгларга партияның, чазактың аажок улуг сагыш салыышкынын кижи чугаалап четпес.

Күш-ажылдың, дайынның инвалиди-ле кижи мен дээш, кезээде-ле базаарга чүү-хөө садыглаан чоруур, оозунуң өртээ аар, өй-чижек чок, ындыг кижилерни болганчок-ла көрүп болур. Күрүнениң сагыш салыышкынында турар бис деп чүвени олар канчап медереп билбес чүве ийик.

Маңаа бир чижек. Пенсионер А. Петухов болгаш оон күдээзи И. Вальков чылдын-на, кажан садыгга азы базаарга ногаа аймаа көзүлбестей бээр орта, ам-на боттарының хуузунда огурецтерин, помидорларын, согуназын, чыып алган кат-чимизин аар өртекке садыглап туруп бээрлер. Ол дээрге хаая таварылга эвес болдур ийин, та чеже катап болган чүве. Ол ийи катышкылар бир килограмм огурецти 1 рубль 10 көпеекке, тудум-даа четпес ногаан кулчаны 20—30 көпеекке болгаш оон-даа өске ногааларны, кат-чимисти аар өртекке садып турганнар. А садыгда ол чүүлдерниң өртээ оон ыракта чиик болгай. Чижеңнээр чорук ниитилелдин эрге-ажыынга дүүшпес!..

* * *

Пенсионер-коммунист А. Жуков хоорайның пенсионерлер чөвүлелиниң президиумунуң даргазы болгаш партия эге организациязының секретары турган үезинде, ажыл-херектерни үргүлчү хөй-ниитичи эгелээшкин-биле чорудуп келген, а бо үеде ол кандыгыл дизе, хөй-ниити даалгазын кандыг-даа чылдагаан чокка күүсетпестээн. Ол, айда 100 рубль ажыг пенсияны ап турар хирезинде, кайда-ла ажык-олчалыг ажыл бар болдур, олче дыка харамдыгын турары көскү апарган. Ном садыынга, горпога ындыг ажылдарны кылгаш, хөй түңнүг акша алган. Хоорайның пенсионерлер коллективи ындыг чорукка таарзынмайн турар. Пенсионерлер ниитиниң херээн хуунуң херээнден бедик көөр ужурлуг.

Г. Казаков элээн үр үенин дургузунда эки ажылдакчы, хөй-ниитичи болуп турганын билир бис. Ындыг-даа болза, ол соолгу үеде арагага хандыгып, өг-бүлезинге чогушкырыш үндүрүп турар апарган. Өг-бүлезинге кижизидилгезиниң четпезинден оон бир оглу кемниг херекке онаашкаш шииттирген, база бир оглу өөредилгезин шуут кагган, ол оглунуң оорлаар чоруу база бар. Оолдарынче Казаков хайгааралын салбаан. Арага-дарыга хандаан болгаш прогул кылган Казаков ажылындан үндүрткен болгаш партия кежигүнүнүң талазы-биле шыңгыы хемчег алдырган. Ындыг-даа болза, ол бодунуң четпестерин ам-даа эдип ап шыдавайн турар.

Пенсионерлер ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирери онза негеттинин турар. Пенсионерлер чөвүлелиниң агитас-массалыг ажылы чорувастаан. Хаая кандыг-бир лекция болганда, аңаа чүгле 5—10 шаа хире кижи келир.

Пенсионерлер чөвүлелиниң президиумунуң даргазы А. Плюснина болгаш партия организациязының секретары В. Фастунова лекцияларны каяа, кажан чорударын боттары безин билбестер. Кижизидилге ажылының кошкаандан чамдык пенсионерлер хөй-ниитиниң херээнге киришпестеп, чүгле хуузунуң ажылын кылып турар апарганы бо-дур.

Пенсионерлер ортузунга чорудар ажыл чогуур негелдезинге чедир тургустунмаан, саазын кырында арткан дизе черле шынныг. Ам ол ажылды диргизер херек. Бир эвес эки удуртур, организастаар болза, бистин пенсионерлер хөй-ниитиниң херээнден кажан-даа ойталавастар. Олар—совет чурттун ёзулуг хамаатылары. Боттарывыстын күш-ажылывыс, хөй-ниитичи херээвис-биле Төрээн чуртувусту быжыглап турар бис. Ынчангаш олар бистин үевисте арын-нүүрлүг, алдар хүндүлүг чурттап турарлар.

Н. БАЙКАЛОВ,
пенсионер.

ДРУЖИННИКТЕР КӨСТҮП КЭЭРГЕ...

Кызыл демдээ оштүң шимээн, сорук кирген,
Кызымагы шырайында бижиттинген,
Чоннуң оглу дружинник көстүп кээрге,
Чоргааралдың сеткилдери хайнып келир.
Орай дүне чанарындан коргарлар-даа
Оларынга оорганалын базып орар,
Садыг черге, парк черге киргеннер-даа,
Сагыыр чурум тудукчузун алган-йөрээр.
Бичин чаштар, пионерлер дружинникти
Бижиргел чок, ёзулааштың эрте бээрлер
Кырган ирей дружинникти көрүп кааштың,
Кыптып келгеш, «оолдарым» деп чассыткылаар.
Чоннуң оглу дружинникти көрүп каанда,
Чогум кымы девидээрил, сирилээрил?
Хулиганнар, эзириктер ол-ла болгай,
Хүндүс-дүне дивес сестир «дидимнер» ол.
Дашкаар үнгеш, дуржинниктер көрүп каанда,
Таракан дег, чарыктыва кыстынарлар.
Арагазын астып алган, калчаа кирген,
Аскын тыртпайн кышкырган-даа тургулаарлар.
Чонну камнаар шагдаавыстың хеймер оглу—
Чолу чаагай дружинниктер бисте турда,
Дүрүм үрээр, чонга шоглаар шаарланчактар
Дүне-хүндүс амырал чок ширбидерлер!

С. САМБА-ЛЮНДУП.
Чуруу Н. ОНДАРНЫЫ.

Чаа гостиница

Чадаана — бистин республикада улам чаартынып турар хоорайларның бирээзи. Бүдүрүлгениң, чуртталганың болгаш культура-амыдыралдың тудуглары улам-на немежип, чаа кудумчуларында улажып турар. Ол болза бистин партиявыстын, Совет чазактың совет кижи дугайында ада ёзунуң улуг сагыш салыышкынының боттанылгазы-дыр.

Хоорайның төп кудумчулары—Тинлелге биле Малчынның белдиринде ийи каът даш чаа бажың ында өске тудуглардан онзагай көстүп турар. Ол болза декабрьның 15-те ажыглалга кирген чаа гостиница-дыр. Ында ресторан база бар.

Чаа бажыңның адакы каъдында ниитиниң чемненилге чери: хүндүс столовая, а кежээ — ресторан чурумнуг ажылдап эгелээн. Оон ийиги каъдында—гостиница, ында өрээлдерни аалчыларга кончуг таарымчалыг дерип кылган.

Н. ОНДАР.

СЭТА даштыкыдан дыңнадып тур

Совет профэвилелдериниң Кубаның ажылчы чоннарынга белээ

ГАВАНА. «Флора» деп шуургандан качыгдаан куба можуларның ажылчы чоннарынга совет профэвилелдериниң белээ— тос тонна эм аймаан куба профэвилелдериниң төлээлекчилеринге ССРЭ-ниң Кубада элчини А. И. Алексеев совет профэвилелдериниң өмүнээзинден дамчыдып берген.

Аңаа холбаштыр Гавананың далай өртээлинге болган массалыг митингиге революстуг Кубаның ажылчы чоннар каттыжыышкынының секретары Хесус Сото чүве чугаалаан. Үнелиг белек дээш совет профэвилелдеринге изиг өөрүп четтириишкинин куба ажылчы чоннарның өмүнээзинден ол илереткен. Совет Эвилели Кубага чаңгыс удаа эвес дузалап турар деп, ол медеглээн. Ынчаарга ортулукка бойдустун халавы таваржы бергенде, куба улуска дузаламчыны делегейниң хөй-хөй чурттарының ажылчы чоннары, хамыктың мурнунда совет кижилер көргүскен.

Бот-бодун билчир чоруктуң баштайгы үре-түңнелдери

БЕРЛИН. (СЭТА). Барыын Берлинниң чурттакчылары рождество болгаш чаа чылдың байырлалдарын ГДР-де чурттап турар боттарының төрелдери болгаш чоок кижилери-биле кады эрттирер арганы алган. ГДР-ниң чазаанын илергейлээн тайбың инициативазынга харыы кылдыр Барыын Берлинниң сенады, хөй-ниитиниң ыйыышкынынга таварышкаш, адактың сөөлүнде дугуржулгага ат салыр ужурга таварышканының түңнелинде ол чорук болдунар аргалыг болган.

Ол дугуржулгага дүүштүр он ийи барыын-берлин районнарда тускай пунктулар ажылдап эгелээн. Ол пунктуларда ГДР-ниң почта албан-хаакчылары Герман Демократтыг Республикаже баарының эрттирилгезин тыпсып эгелээн. Баштайгы хүнде-ле ындыг эрттирилгелерни Барыын Берлинниң 30 муң чурттакчылары алган.

Декабрь 20-ден эгелээш Барыын Берлинден ГДР-ниң найысылалынга келир хөй санныг аалчыларны хүлээп алыры-биле ында эргежок чугула белеткелди кылган: Берлинниң комендантызы генерал-майор Поппениң айтыышкынын ёзугаар Барыын Берлин-биле кызыгаарда контроль-эрттирилге черлеринге автомашиналар болгаш чадаг кижилер эртер немелде оруктарны дерээн.

Бо хүннерде чаагай сеткилдиг хөй миллион немецтер моон мурнунда «фронт хоорайдан» болуп турар өнчүк-чөңгээлерниң болгаш нүгүлдээшкиннерниң орнунга, ГДР биле Барыын Берлинниң аразынга бот-бодун билчир чоруктуң баштайгы үре-түңнелдери илереп келгенинге сагыш-сеткилиниң ханызындан өөрүп турарлар. ГДР-ниң чазаа бот-бодун билчир чорукче кезээде кыйгырып турар болгай.

Колумбияда байдал

ГАВАНА. (СЭТА). Колумбияның чазаа чурттуң янзы-бүрү районнарынче, колдуунда-ла Толима департаментизинче хөй санныг пепсектиг күштерни чоруткулаан деп. Пренса Латина агентилелдин корреспондентизи Боготадан дамчыдып турар.

Отрядтары колдуунда-ла тараачыннардан тургустунган партизаннарның ажыл-чорудулгазы идепкейжип турарының уламындан чазак ол хемчегин алган деп, корреспондент айтып турар.

Тэйлорнун медеглели

ДЕЛИ. (СЭТА). 7-ги америк флоттуң корабльдеринден бир авианосецти, ийи-үш миноносецтерни болгаш ол корабльдерни одалга-биле хандырар бир тускай судиону Индий океанче чоруткан турар деп. АКШ-тың штабтар начальниктериниң комитединиң даргазы генерал Тэйлор парлалганың төлээлекчилеринге медеглээн. Ол планны амдыызында чугаалажып көрүп турар деп. Тэйлор чугаалаан. АКШ-тың чазаа ол дугайын Азия болгаш Африка чурттарының чазактарынга дыңнаткан бе дээрзиниң дугайында айтырыгга харыылавышаан. Тэйлор болза, ол корабльдер хамаарышпас каттыжыышкын болуп турар болгаш ол районнуң далай өртээлдеринче кирерин негевейн турар деп чугаалаан. Делиге чугаалажыышкыннар Индияның шериг талазы-биле хереглелдеринге хамаарышкан деп. Тэйлор оон ынай чугаалаан.

Чартык миллион ажыл чоктар

ЛОНДОН. (СЭТА). Великобританияда (Соңгу Ирландияны катай алырга) бо айда ажыл чоктарның саны 495 муң ажыг кижи болган дээрзин күш-ажыл министерствозу дыңнаткан. Соңгу Ирландия онза берге байдалда турар болгаш ажыл чоктарның саны эрткен айныы-биле деннээрге, 2 муң кижиге өскен. Чоокта чаа ол районда суднолар тудуунуң заводунуң дыка хөй мергежилдиг ажылчыннары ажыл чок болган. Соңгу Ирландияда ажыл чоктарның хуузу ажылчы чоннарның ниити санынга хамаарыштыр алырга, 7,2 хуу, бүгү Великобританияда ажыл чоктарның ортумак деңнели 2 хуу болуп турар.

ССРЭ биле Занзибарның аразында дипломаттыг харылзааларның тургустунганы

ССРЭ биле Занзибарның аразынга дипломаттыг харылзааларны тургузар болгаш элчиннерниң деңнелинге дипломаттыг төлээлекчилерни солужар дугайында дугуржуушкун найыралчы чугаалажыышкыннарның түңнелинде чедип алдынган.

(СЭТА).

„Вашингтон пост" солун президент Кеннединиң мөчү-бодун кескениниң түңнелдериниң дугайында

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Президент Кеннединиң мөчү-бодун кескениниң түңнелдеринге холбаштырган чүүлдү «Вашингтон пост» солун парлап үндүрген.

Ук чүүлде чугаалап турары болза: «Президент Кеннедини ийи катап соондан аткан болган. Эктинге дегген бирги октун балыындан ол өлбейн барып болур турган.

Ынчалза-даа президентиге дегген ийиги ок чушкуунуң оң талазын кедергей кемдедипкен, ынчангаш президентиниң амы-тынын шуут камгалап ап шыдавас апарган турган. Ол октун бузундузу ийинче кайтыкаш, боостааның мурнуу кезээнден барып үнген, ол чорук президентини ийи талазындан аткан-дыр деп шын эвес бодалды тургузуп турган».

Президентиниң мөчү-бодун ноябрь 22-ниң кежээзинде кезип көрген патолог-анатомнарның амдыызында албан хуузунда эвес болуп турар илеткелинде бар медээлер ындыг-дыр.

«Президентини чаңгыс катап аткан бе азы ийи катап аткан бе, ылаңгыя бир ок мурнундан келгеш, оон мойнунга дээпкен бе дээрзиниң дугайында тодаргай эвес чорукту ол түңнелдер чайладып турар.

Ийи адыышкынны артындан кылган, ынчаарга бирги ок эгинниң үстүкү кезээнге барып дегген дээрзи ам билдингир апарган. Бирги октан моюн болгаш эгин шыңганнарынга хан аттыгыышкыны болган, ынчалза-даа ол ок шыңгыы хораны чедирбээн турган.

Ийиги ок чушкуунуң адакы оң талазынче шуут өлүмнүг кылдыр дегген болган» деп, солун бижип турар.

«Вашингтон постун» түңнелинде бижээни болза: «Бир ок эгинниң артыы кезээнге дегген дээрзиниң дугайында дыңнадыг Даллас эмнелгезиниң эмчилеринге шуут манаттыпмаан чүүл болган. Оларның чугаалап турганы-биле алырга, эмнелгеге чедирип келгенден эгелээш, өлген деп чарлагыже чедир президентини ойтур чыттырып каан турган.

Президентини бир дугаарында көрген эмнелгениң кол хирургу доктор Джеймс Карик Каррико эгинде балыгны эскербээниниң ол фактызын бадыткаан».

Кеннедини өлүрген деп карадааш, база бир кижини тудуп хоругдаан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Президент Кеннедини өлүрер мен деп кыжанып турган деп буруудаткаш. Форт-Уэртке (Техас штат) Рассел Макларри деп аттыг студентини тудуп хоругдаан.

Далласка келгеш, президент Кеннединиң чүве чугаалаар ужурлуг турган черинин чоогунда бажынга Макларри ажылдап турган деп, АП агентилел дыңнадып турар.

Кеннедини өлүрер мен, Кеннединиң чүве чугаалаар черинин чоогунга ажылдаар мен, Далласка Кеннединиң чедип келирин холумга боо туткаш манаар мен деп, Макларри улус дыңнап турда медеглеп турган дээрзин чажыт полицияның агентизи Кункель чугаалаан.

Англияда шериг чарыгдалдары өзүп турар

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентизи А. Меликянның дамчыдып турары болза: 1963—1964 саң-хөө чылындан эгелээш, 1967—68 чылдарга чедир үеде чазактың чарыгдалдарының дугайында саң министриниң белеткээн номун консерваторлар парлап үндүрген. Күрүне бюджединиң эң улуг үлүү эрги хевээр шериг чарыгдалдарынга үнүп турар дээрзин англи номчукчу солунну ажыткаш көрүп каар.

Саң министерствозунун баш удур кылган санаашкыннарындан алырга, ол үенин дургузунда шериг чарыгдалдары 265 млн. фунт стерлингиге өзер болгаш 2.170 миллион фунт стерлинг болур. Ынчангаш «Дейли Геральд» солун бодунуң номчукчуларынга «чоокку дөрт азы беш чылдарда үндүрүглерни кызырар деп кордаан херээ чок» деп ажыы-биле сүмелеп турары таварылга эвес-тир.

Ынчаарга келир чылын парламент соңгулдазы болур чүве төлээде, консерваторлар кадык камгалалының, чурттаалга тудуушкунунун, өөредилгениң, орук тудуушкунунун, социал хандырылганың айтырыгларынга кичээнгей салырын аазап турарлар.

Удуурунуң мурнунда чүге чем чип болбазыл?

Кижинин кадыкшылын быжыглаарынга чемниң кайы хире хөй болгаш эки шынарлыг кылдынганындан аңгыда, ону кажан, кайы хирени чиири база улуг ужур-дузалыг. Чемни чогуур үе-шагында чиири, ону далаш чок хөюдур дайнап чиири — физиологтуг эртемге үндезилеттинген чемненилгениң шын чуруму болур. Ол дугайында эмчилерниң хөйге билдингир ындыг сүмелери бар болгай: «Удуурунуң мурнунда хөй чем чивенер, кежээки чемни удуурунга чедир ийи-үш шак бурунгаар чинер».

Эмчилерниң бо сүмелеринге улус бүзүрээш, ону шын сагып турарлар. Ынчалза-даа олар: «чүге?», «кандыг чылдагаан-биле ону күүседип турар бис?» деп айтырыгны болганчок-ла үндүрүп кээрлер.

Кижинин организминге чем хайылдырыышкыны нерви системазының дузазы-биле болун турар. Оон шак ындыг кылдыныы чем хайылдырыышкынының эгезинде-ле илден. Хөй янзы таварылгалардан нерви системазы чем хайылдырыышкынын улам күштелдирип, харын-даа чамдыкта ону моондактап-даа болур.

Кижи удуй берген үеде нерви системазы дыштанып эгелээр. Ынчангаш ижинниң болгаш шөйүндүнүң чем хайылдырар чулуктары анаада дег ылгалбас. Оон уламындан ижинге барган чем үр-ле хайылбас. Бир эвес силер удуурунарның бичин-ле мурнуу чарыында чемненип алыр болзунарза, ол чем кончуг үр үенин иштинде хайылдырыышкынны эртер.

Чем болгаш шөйүндүнүң чулуктары-биле долдунган ижин кажан кижи удуп чыдырда оон чүрээниң хан дамчыдылгазының бир дески чоруттунарынга дендим-ле шаптыктаар. Ол ышкаш хөрек клетказының шимчээшкининге база шаптыкты чедирер. Бо таварылга, ылаңгыя чүрээниң хан дамчыдылгаларының системазы аараан кижилерге тодаргай көстүп турар.

Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда ижин болгаш чүрек аарыындан аараан кижилер эрте чемненгеш, нерви системазының ажылы улам нарыдап турарын эскерип турарлар.

Чүнү канчаарыл ынчаш? Ындыг таварылгаларда удуурунуң мурнуу чарыында хайылдырыышкынны дүрген эрте бээр эки шынарлыг чемнерни чип болур. Хамыктың мурнунда чигирни чиири чугула.

Ындыг кижилер удуурунуң мурнунда бир стакан кисель, компот азы ийи шай шопулаа ишти чигир холаан таракталчак сүттү ижип болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНГА
Декабрь 22-де
В. Кон-оолдуң
«САМБАЖЫК»
деп шинзи болур.
Эгелээри кежээкинин 7 шакта.
Дирекция.

АҒААР бойдус

Бөгүн республикага болгаш Кызылга булуттагылап каап турар хүн болур. Хар шоолуг чагбас. Хат кошкак, янзы-бүрү чүк улганыышкынныг. Агаарның температуразы: даглыг черлерге—15—20, ыйгыл черлерге—22—27, а Кызылга —22—24 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

ДЕКАБРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шугумналчак рейс» 9, 10.50, 12.40, «Кыстар» 2.30, «Полустанок» 4.25, 6.05, 7.45, 9.25 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Уругларга программалар 10, «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук» 11, 1, 3, 7, «Гаванада карнавал», «Бин Ленинградка артып каар, «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук» 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга программалар 10, «Кочубей» 12, «Кезара» (1—2 сериялары) 2.00, 4.30, «Шокарларның херээ» 6.30, «Волганың аксының адырларында», «Жигулилерде», «Чаа Зеландия», «Дон Сезар де Базан» 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга программалар 10, «Багдадтың оору» 11.15, 1.15, шактарда. «Разбитые мечты» 3.15, 5.15, «Маскарад» 7.-5, «Бис—өңнүктер», «Маскарад» 9.15 шактарда.

ДЕКАБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Соңгу чүктүң тоожузу» 10, «Альба Регия» 12, 2, «Казначей Стамбулдуң өнчүзу» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Баббета дайынче бар чөр» 11, 1, 3, «Чаңгыс дээвиир адаанда» 5; 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук» 12.30, 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ол силерге ынак» 3.15, 7.15, «Фатима» 5.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнун 24 — 63, редакторнун оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология килдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарьның 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизинин 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01545. Культура министерствозунун типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч.
ДЕКАБРЬ
24
вторник
№ 303 (5707).

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

ВЦСПС-тиң президиумунда

Чаа беш чыл планының төлевилелин ажылдап кылырынга профэвилел организацияларының киржилгезиниң дугайында

«1966—1970 чылдарда ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң беш чыл планының төлевилелин ажылдап кылырынга профэвилел организацияларының киржилгезиниң дугайында» доктаалды ВЦСПС-тиң президиуму хүлээп алган.

Ол ажылга идепкейлиг киржирин профэвилелдериниң чөвүлелдеринге болгаш комитеттеринге дааскан. Доктаамал ажылдаар будурулге чөвүлел хуралдарын, чаартыкчыларның чөвүлелдерин, нормалаашкының хөй-ниитти бюроларын, экономиктиг анализтиң бюроларын база ажылчыннарның болгаш албан-хаайчыларның эске-даа чогаадыкчы каттыжыышкыннарын бо ажылга кишириштирер үзүрлүг. Төлевилелди ажылдап кылыр үезинде кичээнгейни будурулге күчүлерин дээре ажыглаарының күсели-биле продукцияны будурерин көвүдедиринче, ажыттыг эвес чарыгдалдарны база чидиргилерни үзүтпаарынче, күш-ажылдың будурунчүүрүн бедидеринче, кылыгларның шынарын жижидип база бөт-үнезин чижгедиринче угландырары эргежок чугула.

Профэвилелдериниң республикалар, крайлар болгаш областар чөвүлелдери болза республикаларның, областарның болгаш экономиктиг административтиг районнарның улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң ноя угланыышкыннарының болгаш планының талазы-биле түңнел саналдарны совнархозтар-биле кады көөр үзүрлүг.

(СЭТА).

Ак-Довуракты онза чугула тудуундан

Төлевилеттинген чүүлдер күүсеттинген турар бе?

Арыглаар фабриканың кол корпузунуң технологтуг дериишкинин автоматтыг дистанциялыг башкарарының болгаш үк чер башкарылгазының схемаларын таарыштыр кылырынче «Сибирьмонтажавтоматиканың» электриктери, слесарь-монтажчылары, таарыштырыкчылары эгелеп киирип тура, бодунуң ажылын хуусаа бетинде күүседирин аазааннар. Кол корпуста тургускан электри шимчедикчилерин болгаш механизмнерин үк черден автоматтыг башкарарының тудуштурулгаларын болгаш аппаратураларын таарыштыр кылырын декабрь 20-де— хуусаадан 3 хонук эрте — дооскаш, ол коллектив сөзүн ээлээн. «Сибирьмонтажавтоматиканың» оолдары болгаш кыстары хуусаа дээш канчаар демисежирининн тодаргай чижээн ажылгалга киирер комплексининг бүтүү тудугжуларына болгаш монтажчыларынга көргүспүшаан, кайгамчыктыг ажылдааннар. «Сибирьстальконструкцияның» монтажчылары база-ла хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип турар. Василий Коврижныхка удуртқан бригада төп септелге-механиктиг мастерскаяларның корпузунда салган демир-бетон колонналарны, балкаларны болгаш плиталарны монтажтаарының темпилерин хүн келген тудум-на күштелдирип турар. Алексей Пономаренкога баштаткан коммунистиг күш-ажыл коллективи доозун чок болдурарының корпузунуң кырынга шифер шывыт салырынга хереглээр шаараш демирлерни электрилиг дуга-заалаашкын-биле кончуг дүрген кылып турар.

Тывада даг-руданың баштайгы бүдүрүлгезин дериринде ажылдап турар бүгү-де кижилер Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуунуң мурнакчыларының үлегерин алыр үзүрлүг. Ынчалза-даа ажыглалга киирерининг мурнуу чартында ажылдарның төлевилеттинген түңнел графиги хөй-хөй коллективтерге чедип алдынмайн турар. Күженишкинниг хүннерде кижилерниң күш-ажылын шын организастап шыдаваан, кол угланышкыннарны тодаратпаан шак ындыг удуртқучулар саарыгга чыдыкан корабльдин капитанынга домейлежип турарлар. Администрativtиг-чурттагга комбинадының бажының арыг-шеверлеп кылыры күүсеттинген турар деп, № 4 участоктуң начальниги эш Игнатьев үр үеде планнеркаларга илеткеп келген. Ынчалза-даа объектини ажыглалга киирерининг чедир санныг хонуктар артканда, участоктуң начальниги болгаш «Тыва даг-дүгү» тудугнуң кол инженери эш Якушев хенертен дүвүреп үнген. Ол бажында малзар, штукатура, столлар болгаш өске-даа ажылдар талазы-биле хөй-хөй чедир кылдынмаан чүүлдер оларны дүвүредишкен. Ол дугайын «Тувинская правданың» арынарынга ноябрьдала бижээн хамык четпее чоруктарның кол чылдагааны—ол бажында чылыңың болгаш үк чер башкарылгазының схемаларын таарыштыр кылырынче «Сибирьмонтажавтоматиканың» электриктери, слесарь-монтажчылары, таарыштырыкчылары эгелеп киирип тура, бодунуң ажылын хуусаа бетинде күүседирин аазааннар. Кол корпуста тургускан электри шимчедикчилерин болгаш механизмнерин үк черден автоматтыг башкарарының тудуштурулгаларын болгаш аппаратураларын таарыштыр кылырын декабрь 20-де— хуусаадан 3 хонук эрте — дооскаш, ол коллектив сөзүн ээлээн. «Сибирьмонтажавтоматиканың» оолдары болгаш кыстары хуусаа дээш канчаар демисежирининн тодаргай чижээн ажылгалга киирер комплексининг бүтүү тудугжуларына болгаш монтажчыларынга көргүспүшаан, кайгамчыктыг ажылдааннар. «Сибирьстальконструкцияның» монтажчылары база-ла хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип турар. Василий Коврижныхка удуртқан бригада төп септелге-механиктиг мастерскаяларның корпузунда салган демир-бетон колонналарны, балкаларны болгаш плиталарны монтажтаарының темпилерин хүн келген тудум-на күштелдирип турар. Алексей Пономаренкога баштаткан коммунистиг күш-ажыл коллективи доозун чок болдурарының корпузунуң кырынга шифер шывыт салырынга хереглээр шаараш демирлерни электрилиг дуга-заалаашкын-биле кончуг дүрген кылып турар.

Тывада даг-руданың баштайгы бүдүрүлгезин дериринде ажылдап турар бүгү-де кижилер Бүгү-эвилелдиң онза чугула тудуунуң мурнакчыларының үлегерин алыр үзүрлүг. Ынчалза-даа ажыглалга киирерининг мурнуу чартында ажылдарның төлевилеттинген түңнел графиги хөй-хөй коллективтерге чедип алдынмайн турар. Күженишкинниг хүннерде кижилерниң күш-ажылын шын организастап шыдаваан, кол угланышкыннарны тодаратпаан шак ындыг удуртқучулар саарыгга чыдыкан корабльдин капитанынга домейлежип турарлар. Администрativtиг-чурттагга комбинадының бажының арыг-шеверлеп кылыры күүсеттинген турар деп, № 4 участоктуң начальниги эш Игнатьев үр үеде планнеркаларга илеткеп келген. Ынчалза-даа объектини

Партийжи амыдырал

Организастыг ажылдың ачызында

СЭБП ТК-ның ноябрь болгаш июнь Пленумнарындан шиитпирлерин амыдыралга бөттәндырар дээш Барыын-Хемчик районунуң «Кара-Хөл» колхозта партия организациязы партийжи организастыг болгаш политиктиг, кижизидилге ажылын эжиндер талазы-биле чидык ажылдарны кылган. Моон мурнунда колхозка бүгү коммунистерни каттыштырган чангыс партия эге организациязы турган болза, СЭКП-ниң Уставынга үндезилээш, ам үш партия эге организациялыг партия комитедин тургускан. Ол чорук партийжи удуртуганы будурулелерже улам чоокшулаткан болгаш түс-түс бригадаларга ажыл-агыйныпкада, партыянын полит-массалыг-даа айтырыгларын шиитпирдээринге таарымчалыг байдалды тургускан.

Колхоз төвүнден барык 40 километр ыракта турар Сукпактың хойжу бригадазының коммунистери моон мурнунда коммунистерниң хураалынга арай бооруп, хондур чораан кээп олуржуп, ырак-узак болганындан колдуунда партыянын хүн бүрү амыдыралындан хоорулчак турган болза, ам ында сүт-бараан ферманың болгаш Сукпактың №2 бригадазын каттыштырган партия эге организациязы тургустунган. Ам олар хураалдарны ай санында чыып, янзы-бүрү айтырыгларны шиитпирлеп турар апарган болгаш коммунист бүрүзү түс-түзүнде партийжи даалгаларлыг, ону күүседир дээш коммунистерниң идепкейи бедээн.

Амгы үеде колхозта партия организациязының кичээнгейиниң төвүнде малдың кыштаглаашкынын чүгле организастыг эрттирер эвес, а оон продуктулуг чоруун бедидер соруга салдынып турар. Бо чылын агаар-бойдустуң таарымча чогундан колхоз малга четчир санныг чем баазазын тургузуп шыдаваан. Ындыг чүве төлөде, кыштаглаашкынга белеткелди күштедирип, ону шын организастаары чугула. Колхозтуң девискээри улуг болгаш кыштагларның саның көвүдедир база кодан бүрүзүнде малдың баш санын эвээжеди тургузар аргалар бар болганда ону долу ажыглаары чугула деп санаваш, колхоз баштаар чери, партия организациязы 15 кажаалларны немей туткулаан болгаш кодан бүрүзүн 300 баштан хөй эвес кылдыр эде тургускаан. Шаанза улустуң хуузунда чурттап турган, оон соонда кагдынган Кара-Суглуг, Даштыг-Хөл-Бажы деп чижектиг черлерде немелде кажаалларны тударын организастап турар.

Мал чемин каннаар соруга-биле күш-дең гели арган болгу дег малдарны бригадалар айы-биле үскүлеп, чангыс черде тускайлаан. Моон мурнунда түс-түс кодан бүрүзүнге арган малдарны эвээштеп немелде чем-биле хандырып турган болза, ам оз чорукту соксаткаш, хөй болгу-биле азырап турар. Кыштаглаашкын белеткелинде ам-даа чедир кылдынмаан чүүлдерни илередип, ону дарый адын кылыры-биле түс-түс бригадаларга хураалдарны чоокта чаа эрттирилээн. Орта малчыннар кыпты канчаар эртип алырын сүмележип, ажылда бар четпестерин илередип шүүмжүлешкеш, бригадалар айы-биле 10—10 хонуктан ажыл планы тургузуп, ол план ёзугаар ажылдаар кылдыр дугурушкан, бир дем-биле кыштаглаашкын белеткелинде зайсаар четпестерни эдип алыр дээш олар ам ажылдап киришкен.

Мал ажылында кижилерниң культурлуг болгаш материалдыг амыдыралын эжиндер талазы-биле чидык ажылдарны кылган. Колхоз бо чылын июнь айдан эгелеп ай санының төлөвириниче шилчээни колхозчуларның материалдыг сонуургалын бедиткен.

Малчыннарга бо чылын 8 бажыңнарны тудуп, 10 бажыннарны септээш, бир чүнар бажыңны, 1 кызыл бөлүүнү туткан. 19 бажыннарны крышалап, кладовкалаан, сүт-бараан фермазынче электри чырыын киирер ажыл эгелээн. Ам удавас Кулаксыр сүт-бараан фермазынга Ильичиниң лампазы бодуңуң чырыын бере бээр.

Малчыннарның түскай хүнүн 2 удаа 6 кезек черге эрттирип, анда культураның ажылдакчылары, кижи эмчизи, садыгжы чедип, малчыннарга бараанны садып, эмчи шинчилгезин организастап тургулаан. Орта түскай артемнитлер болгаш колхоз баштаар черинин төлөэлери барып, ажыл-агыйның мурнунда турар соругаларны күүседиринче малчыннарны мобилизастап турган.

Үстүнде чамдык эки ажылдарның түннелинде колхоз бо чылын мал бажын өстүрер планын хойлан өскезин бүрүн күүседилээн. Кодээ ажылагый продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле чыл планын сүттү—102, этти—101.4 хуу кылдыр хуусаа бетинде күүседип, районнуң мурнакчы ажыл-агыйларының санынга кирип турар апарган. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлеринге сорук кирген кара-хөлчүлер келир чылын улам эки ажылдап, чеди чылдың алдыгы чылында оларның мурнунда салдынган соругаларны чедишкинниг күүседир дээш чүткүдүр ажылдаарынга шиитпирлиглер.

Х. ДЫРДАЙ,
колхозта партия организациязының секретары.

«Тээлэ» совхозтуң Монгуш Кандамга удуртқан хойжу бригадазында бо чылын 200 тонна ажыг мукуруза силозу салдынган, 86 тонна сиген болгаш хөй хемчээлдиг ногаан сула белеткеттинген. Ол бүгү мал чемин кыштаглаашкынны эки эрттиреринге улуг ушур-дузалыг болуп турар. Ындыг нурлавырларны ол бригаданың белеткеп алыр аргалыг болганынга, мал чеми культураларны тарыыр шөлдерни чыядың-на чазын, күзүн сугтарып ап турары улуг ужур-дузалыг болган.

ЧУРУКТА: хойжу бригаданың бригадири М. Кандан надайы Сергиң-биле.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫЛАР

Тандының «Тиилелге» совхозунуң Кара-Хаак салбырынга республиканың ыр инитилелиниң С. Бүрбе удуртқан концерт болуу чоокта чаа чораан. Салбырның чурттакчылары оларны чылыы-биле уткуп алганнар.

Концерт эгелээр мурнунда Культура министерствозунуң төлөэзи эш Кулипанов кодээ клубтарга кыска чогуур ажылдарның дугайында сөгыктыг беседаны эрттирген. Оон соонда концерт эгелээн. Концерттиң бүгү номерлери көрүкчүлериниң сонуургалын хаара туткан. Ылангыя аныяк ыраажы О. Биче-Сарыгның «Чечек», «Диинчигеш», С. Бүрбенин «Чалыының валызы», Т. Кара-Тоннугнуң «Теве-Хая» деп ырларны күүсеткени болгаш Хертек биле Поздеевтиң каттырынчыг танцыларын көрүкчүлер адыш часкаашкыныбиле үдээнпер.

Аалчыларның бараалгаткан солун концерти дээш өөрүп четтиргенивисти илереттиптээн, моон соңгаар база катап аалдап келириперни карахаакчылар дилеп тур бис.

Т. МОНГУШ,
Кара-Хаак школазының башкызы.

ХҮН АЙТЫРЫЫ—КҮҮСКОМНУҢ ОТЧЁДУ

Тес-Хем район Советиниң чоокта чаа болган сессиязынга райкүүскомнуң отчёт илеткелин чугаалашкан. Илеткечи — райкүүском даргазы эш Бегзи болгаш санал бергеннер районнуң ажылчы чонарының күшажылчы чедишкиннеринин дугайын демдеглевишаан. Советтериң ажылында четпестерни чугаалап, ол четпестерни чайладырының хемчеглерин айытканнар.

Район бо чылын мал ажылының продуктуларын будүреринің болгаш күрүнеге садарының планын чедишкиннинг күүседкен. Ылангыя күрүнеге сүт садарының планын 108 хуу, дүкту—107 хуу, этти—101 хуу кылдыр хуусаа бетинде күүседкен. Районда тарылга шөлү эрткен чылгызындан калбарган. «Коммунизмче орук» колхоз гектар бүрүзүнден орттумаа-биле 7—8 центнер дүжүттү алган. Улус чырыдышкынының, кадык камгалалының болгаш культура албан черлериниң четкизи өзүп, ажылы улам эжиндир турары тодаргай чижектер-биле сессияга көргүстүнген.

Ажылчы чоннарның, ылангыя малчыннарның амыдырал-культурлуг хандырылгазының дугайында сагыш салышкын—Советтериниң чугула херээ болур. Бо талазы-биле районга бо чылын алаан хемчеглерни алган. Малчыннарга 72 чурттакта бажыңнары, 10 чүнар бажың, 5 кызыл бөлүң туттунган. Ылангыя «Коммунизмче орук» колхозтуң Даштыг-Хөл-Бажы деп чижектиг черинде Улуг-Кудук деп чер бар. Совхоз хойжуларының бирээзи Оюн Эндеркпеевич Декел-оолдуң кыштаа шак ында турар. Улуг-Кудук девискээри — шээр малды кыштагладырынга кайгамчык таарымчалыг чер. Хоочун малчын Оюн Эндеркпеевич ону ылаптыг-ла шилип алган. Хөй малга тааржыр терең болгаш шымыраш «изиг» оттар, агыкангы, ойларда меде болгаш кандыг сиген чок дээр! Шээр малды одарладыр мээстер, ойлар, ыйгылактар дыка делгем. Мурнакчы малчының 557 тыва уксаалыг хойлары бо магалыг одарларда хүннүң-не шыва алы берген, шөлээн оттап чоруурлар.

— Сиздиниң совхозта хөй ажылы ам-даа эки сайзыраваан, бо чылын чүс хойга онааштыр чүгле 21 хураганы алган-дыр. Бо бүгүнүң чылдагааны чүдел, хөй ажылын эң орулгалыг адыр кыдыр чоокку үеде хөгжүдер төлөэде, чүнү кылза чогуур деп бодаар силер, малчын?

— Бистиң совхозта хөй ажылы орулгалыг эвес, шынап-ла карылгалыг адыр болуп турар. Оон чылдагаанынары-ла хөй. Кол-ла чылдагаан чүдел дизе, шээр мал ажылынче совхозтуң дирекция чери, оон түскай артемниглери барык-ла хичээнгей салбайн келгенинде деп бодаар мен. Хөй ажылын сайзырадырда, хамыктың мурнунда оон баш санын өстүрер, а ону өстүрерде — эдержилгенин азы тарып боозадылганы чогуур үезинде хынамчалыг организастаар, чаш төлүү менди доруктурар, улуг хойларның хорамчазын болдурбас керек. Бо чылын безин бистиң совхоз шээр малдың тарып боозадылганда 800 гектар черни суггарар.

Механизастаттынган фермаларлыг болгаш мал чемгерер ийи цехтериг мал ажылының ийи хоорайжыгажы тургустунган, Каховканың гидроэлектростанциязымдан электроэнергияның келгени-биле 107 электромоторлар ажыглалда киргеп болгаш машиналарны база механизмнерни хөделдирип турар, хонукта 15 тонна дээрге тыртар будурунчуяуг дээрбе ажылдай берген, 3600 тонна тараа шыгжаар черлиг элеваатор ажылдап эгелээн.

Щербани суур — колхозтуң төп коданы база чаагайжыды туттунуп турар. Эмнелгениң 50 орунныг болгаш бөмүлга салбырлыг ийи каът башының тутқан, суг дамчыдылгазын кылган.

Чүгле бо чылда безин колхозчуларның 50 өг-бүлелери чаа бажыңнарже көжүп кирген.

Колхозтуң орулгазы 900 муң рубль четкен, азы 1956 чыдыындан он катап хөй дээни ол.

ЧУРУКТА: колхоз даргазы Н. Н. Рябошапка.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Доктаамал комиссиялар ажылдап турар

Ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң доктаамал комиссияларының даргаларының болгаш секретарьларының, штаттан дашкаар килдистериниң эргелекчилериниң чөвүлел хуралы болуп эртикен.

Хоорайның бюджединиң болгаш сан-хөө айтырыгларының талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы депутат эш Кудрявцев бо чыдын эртикен айларының дургузунда школа-интернаттың, республика болгаш уруглар эмнелгелериниң, сайгарылга баазазының, Улуг-Хем няш ажылагый черинің болгаш чамдык өскедаа организацияларның талазы-биле бюджет күүселдезин хынап, ол дугайында материалларны хооркүүскомга кирип берип турганын бодуңуң илеткелинге чугаалаан.

Үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа айтырыгларының талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы депутат эш Громов Кызылдың чурттакчыларын сүт-биле хандырарын эжиндер сорулга-биле хоорайның сүт заводунуң ажыл-чорудулгазын хынап көргеш, ол дугайында материалды хооркүүскомга чугаалаштырары-биле кирип бергенин, автоажыл-агый черлериниң дүжүт ажаан алышкынының белеткелин, Кызылдың 26 квартала тудугларының ажылын хынаар талазы-биле болгаш чамдык өске-даа ажылдарны чорудуп келгенин хуралга дыннаткан.

Садыгныг болгаш ниитиниң чемненнигезиниң талазы-биле штаттан дашкаар килдистиң эргелекчизи эш Сапчай хоорайның садыг черлериниге чоруткан хыналдаларынга допчу доктаагаан. Чамдык магазиннерде садыгжыларның садып алыкчыларга ээлдек эвес чорууның бар болуп турарын ол шүгүмүлээн. Ылангыя Ленин кудумчузунда садыгжыны чок магазинниң чамдык ажылдакчыларының садып алыкчыларны хүндүткевейн турарын четпес деп ол демдеглээн.

Иркутск хоорайга чоокта чаа барып чораан Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң оргкилдизинин эргелекчизи эш К. Аракчаа ол хоорай Советиниң доктаамал комиссияларының ажыл-чорудулгазында солун, чаа чүүлдерни депутаттарга тодаргай таныштырган. Хураяга оон ынай Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң оргкилдизинин эргелекчизи эш Кошкаров, Кызыл хоорай Советиниң күүскомунуң даргазы эш Красный олар чүве чугаалааш, доктаамал комиссияларның эргелерин калбарткаңы-биле холбаштыр оларның мурнунда салдынган соругаларның дугайын депутаттарга тодаргай чугаалап бергеннер.

Хоорай Советиниң доктаамал комиссияларының, депутат бөлүктериниң ажыл-чорудулгазының дүржулгазын солуштурар соруга-биле оларның хуралдарын удаа-дараа организастаарын хоорүүскомга депутаттар күзээннер.

Сарлык кадарчызы

— 1959 чылдың күзү чүве. Совхозтуң сарлыын кадарар дугайында «Барлык» совхозунуң дирекция черинге бодуңуң күзелимни илереткен мен. Моңа дилээмни совхозтуң дирекциязы хандырган. Хөнделеп салбырының сарлыын кадарары-биле хүлээп алдым—деп, Күжүгет Кан-оол ирей чугаалады.

Күжүгет Мээрең-олович ол-ла чылдан эгелеп бо хүннерге чедир совхозтуң сарлыын кадарын. Хөнделениң Теректиг бажының тайгазынга кыштап, чай боорга Кызыл-Тайганың серинн тайгазынга чайлап, сеелгү чылдарда Алаштың төгүү Шыдакка кыштап келген.

Кадарчы бо чылдарда ол ажылга бодуңуң арга-дүржүлгазын улгаттырган, ылангыя сеелгү чылдарда бедик кергүзүтлерни чедип алган.

— Мээң кадарып турар сарлыымдан бо чылын 61 сарлык төрүү турган. Оларның иштинден 56-зы төрээн, 57 бызааларны камгалап алган мен. Бир сарлык ййнстепкеп. Ол черже ийнстептер сарлык чүве. Сеелгү үш чылдарның дургузунда төрээн сарлыктарның оолдары ылбай, бичии болуур апарган. Бо дугайын мал ажылының түскай эртемнигларн-биле чугаалажып, чүге ындының тодарадып, олардал арга-сүмелерни айтырып көрдүм. «Хамык ужур—чангыс бодан мал үр чылдарда төрел-уксаа салгап келгенинде болуп турар-дыр» деп тайылбырлаар болдулар. Оларның оозу-ла шын. Сарлыктың бугазы ук сарлыктарны хүлээп алырымда-ла буга болгай. Ам удавас «Кара-Хөл» колхозтуң сарлыының бугазын орнан алыр дугайын чугаалажыр мен—деп, Күжүгет Мээрең-оловичи ажыл-херекти эки билирп-биле чугаалады.

Эш Кан-оол, сарлык кадарып келген бүгү чылдарында совхозка 212 бызааларны доруктурун, өстүрүп берген. 1964 чылда кадарчының коданындан 60 сарлык оолдаар. Оларның бызааларын бүрүн камгалап алырын ол хүлээнип турар. Бо чылын боду бир артык кыштагны белеткеп алган болгаш чайгы үеде 6 тонна сигенни белеткеп алган.

Күжүгет Мээрең-оловичи чүгле сарлык кадарары-биле кызыгларлаттынмайн, хөй-ниитиин дээлга күүседип, бодуңуң кожазы кадарчыларга доктаамал барып, оларга беседаларны болгаш солун номчулгаларын чорудуп турар.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

Хойжу-биле чугаа

Хойжунуң түңнелдери болгаш бодалдары

«Межегей» совхозтуң девискээринде Улуг-Кудук деп чер бар. Совхоз хойжуларының бирээзи Оюн Эндеркпеевич Декел-оолдуң кыштаа шак ында турар. Улуг-Кудук девискээри — шээр малды кыштагладырынга кайгамчык таарымчалыг чер. Хоочун малчын Оюн Эндеркпеевич ону ылаптыг-ла шилип алган. Хөй малга тааржыр терең болгаш шымыраш «изиг» оттар, агыкангы, ойларда меде болгаш кандыг сиген чок дээр! Шээр малды одарладыр мээстер, ойлар, ыйгылактар дыка делгем. Мурнакчы малчының 557 тыва уксаалыг хойлары бо магалыг одарларда хүннүң-не шыва алы берген, шөлээн оттап чоруурлар.

— Сиздиниң совхозта хөй ажылы ам-даа эки сайзыраваан, бо чылын чүс хойга онааштыр чүгле 21 хураганы алган-дыр. Бо бүгүнүң чылдагааны чүдел, хөй ажылын эң орулгалыг адыр кыдыр чоокку үеде хөгжүдер төлөэде, чүнү кылза чогуур деп бодаар силер, малчын?

— Бистиң совхозта хөй ажылы орулгалыг эвес, шынап-ла карылгалыг адыр болуп турар. Оон чылдагаанынары-ла хөй. Кол-ла чылдагаан чүдел дизе, шээр мал ажылынче совхозтуң дирекция чери, оон түскай артемнигларн барык-ла хичээнгей салбайн келгенинде деп бодаар мен. Хөй ажылын сайзырадырда, хамыктың мурнунда оон баш санын өстүрер, а ону өстүрерде — эдержилгенин азы тарып боозадылганы чогуур үезинде хынамчалыг организастаар, чаш төлүү менди доруктурар, улуг хойларның хорамчазын болдурбас керек. Бо чылын безин бистиң совхоз шээр малдың тарып боозадылганының планын чедир күүсетпээн болдур ийин — деп, чугаалаваш, Оюн Эндеркпеевич кезек када боданып, таакпылаан олур он. Оон чугаазын ол уламчылай-дыр:

— Бистиң кожавыс хойжу Оюн Сырат деп малчын бар. Бо чылын чүс хойга онааштыр ол чүгле беш хураган алган, улуг хойларның безин хорамчазын болдурган. Чамдык малчыннарның түннели ындыг турда, совхозтуң шээр мал ажылы канчап сайзыраар боор. Хураганнарны чедир албайн, улуг хойларның хорамчазын болдурарга, эът болгаш дүк будурери эвээжээр, а мал ажылының бо чугула продуктуларының бот-үнези кончуг аартаар боор чүве-дир. Шээр малдың продуктулуг чоруу бисте ам-даа чавыс.

— Шээр малдың чавыс продуктулуг болуп турарының чылдагааны чүдел, ону чайладырда чүнү кылза эки ирги?

— Бо айтырыгны мал ажылының түскай эртемнигларинден салган болза эки боор. Ындыг болза-даа, малчын кижи ындыг айтырыгның хажыызынга артып калбас ужурлуг. Хөй ажылының продуктулуг чоруунуң бисте чавыс болуп турарының чылдагааны чүдел дизе, хамыктың мурнунда шээр малдың уксаалын эчизинге чедир эжиндирейн турарында, малга четчир хемчээлдиг чемнерни чыл бүрүде белеткевейн, чылыг, чырык кажаалар-биле бүрүн хандырбайн келгенинде, шээр малдың ажаалдазын зооветеринария негелделериниң деннелинге ам-даа чедирбээнинде деп бодаар мен. Чижээ, Александр Белекмаа 408 төрүүр хойларны малдап турар, оон хойларны амгы үеде оолдап эгелээн, а хураган кажаазын совхозтуң дирекция чери амга чедир туттуруп бербээндир.

— Совхозтуң хөй ажылын дүрген сайзырадыр төлээде, ам чоокку үеде чүнү кылза чогуур деп бодаар силер?

— Хураган болгаш дүк алырын бистиң совхоз чыл бүрүде планнап келген. Ол план ылангыя бо чылын ыракта чедир күүсеттинмээн. Хөй ажылын дүрген сайзырадыр, оортан арбын продуктуну алыр төлээде, хамыктың мурнунда хойжулар ортузунга ажылды эжиндери чугула деп бодап турар мен. Чүге дээрге, шээр мал ажылы боду сайзырай бербес, а ону хойжулар, кижилер кылыр болгай. А бисте хойжулар ортузунга ажыл кончуг кошкак. Мал эмчилери, зоотехниктер биске кончуг ховар келир-дир. Малчыннар дугайында сагыш салышкын четпес: автолавканы бисче чүге ховар чорудуп турарыл, кижи эмчизи чүге көзүлбезил, кажан уруглар чөдүре бээрге, совхоз ссуруунче азы Бай-Хаак эмнелгезинче шүүдеп чедирер улустур бис. Одаар ыяш-биле хойжуларны хандырбайн келген.

— Чоннуң байлаа болур беш чүс ажыг баш күрүне малын хүлээнип алган кижи болганымда, хөй-ле чүүлдерни бодап чоруур-дур мен. Совхозтуң партия организациязындан база негелдем бар. Бо чоок кавыда хөй аалдар туруп турар. Бистиң аалывыстың, Оюн Сырат, Буулар Сюрюнчап, Оюн-оол Синрин, Куулар Седип-оол, Александр Белекмаа оларның алды кодан хойлары бар. Аалдарывыстың төп ортузу Шоол-Бажы деп чер, «Тыва АССР-нин алдарлыг малчыны» деп бедик атты эдилээн хойжу коммунист Куулар Сюрюнчап ында чурттап олурар. Шоол-Бажынга эрткен чылын кызыл бөлүң кылыр дээш бир бажынны тудуп каан, а кызыл бөлүн бөгүнге чедир ажыттынмаан, чүнар бажынны база туткан, амга дээр ол ажылдаваан. Хойжуларны болгаш оларның өг-бүлелериниң кежигүннерин Шоол-Бажынга — төп ортузунга чыып алгаш, оларга лекцияларны, илеткелдерни чүге кылып болбазыл, хойжуларга солун номчуур, беседа кылыр агитаторну ынчага чедир чүге быжыглаваанын? Мал ажылын эртемге, практикага, мурнакчы дүржүлгага үнезилеп чорудар, ону механизастаар дугайында

НИКОЛАЕВСК ОБЛАСТЬ. Возможности будущего эргелеринин Киров аттыг хомудамгай колхозунуң удуртулгазын чаа дарга, коммунист Николай Николаевич Рябошапка чеди чыл мурнунда холга алган. Ажыл-агыйда эжыхеректер дораан сегип эгелээн. Дарганың инициативазын ёзугаар 18 миллион кубометр суг кирер ишкир болгаш 670 гектар шөлдүг сугнуң кылынаа шыгжамырын тутқан. Ында балыкты болгаш суг кужун өстүруп турар.

Суг шыгжамырынга үндезилээш, келир чылда колхоз 235 гектар шөлге бичи суггарылганы ханбартыр, а ийи чыл болганда 800 гектар черни суггарар.

Механизастаттынган фермаларлыг болгаш мал чемгерер ийи цехтериг мал ажылының ийи хоорайжыгажы тургустунган, Каховканың гидроэлектростанциязымдан электроэнергияның келгени-биле 107 электромоторлар ажыглалда киргеп болгаш машиналарны база механизмнерни хөделдирип турар, хонукта 15 тонна дээрге тыртар будурунчуяуг дээрбе ажылдай берген, 3600 тонна тараа шыгжаар черлиг элеваатор ажылдап эгелээн.

Щербани суур — колхозтуң төп коданы база чаагайжыды туттунуп турар. Эмнелгениң 50 орунныг болгаш бөмүлга салбырлыг ийи каът башының тутқан, суг дамчыдылгазын кылган.

Чүгле бо чылда безин колхозчуларның 50 өг-бүлелери чаа бажыңнарже көжүп кирген.

Колхозтуң орулгазы 900 муң рубль четкен, азы 1956 чыдыындан он катап хөй дээни ол.

ЧУРУКТА: колхоз даргазы Н. Н. Рябошапка.

СЭТА-ның фотохрониказы.

НОМНУҢ ИДЕПКЕЙЛИГ ПРОПАГАНДИЗИ

ГАЛИНА БУЛАТОВА

(Чурумал)

ДАГ ЭДЭЭН өрү өөхүмү сүргей каргыраладып өрган машинавые кезек бөзүр хорумнуг хавак кырынга үнүп келгеш, тура дүшкен.

— Орук чораан кижилер оюп эртер аргажок чер болгай, маңаа ыяавыла доктаар, ай чырыында дуу хереленип чыдар хөл болза Успа-Нуур ол. Оон адаккы болгаш үеттүү талаалары бистиң найыралдыг кожавыс—Моол Арат Республиканың девискээри. Узун Тес бо хөлче чыз бүрүле чеже хире хемчээлдиг сугну немеп турар чүве ийик, ол хирезинде хөлдүң суунун деңнели чазыдаа, чайын-даа немешпес, дүптүг чүве болза, бо оргулашты дола-даа берги дег чүве-дир ийин, кайгамчыкла чер аа дээш чолаачывыс кээшпезин долгай берген.

Шынап-ла магаданчыг болду, ынчалза-даа кезек арт кырынга хар чаар дей бергенин билгеш, оруувус уламчылап чоруптувус. Удатпаанда Чаа-Суурнуң бажыннарында тургускан Ильичиниң лампочкаларының чайынналжы көстүп келди, оон-биле чарышкан чүве дег имиренээн сылдыстарны кодан-майыктаан хар дүглап эгелээн. Кудумчуже кирип чоруувуста машина фаразының чырыында хол көдүрген кижиниң дүрзүзү көстүп келген. Чолаачы машиназын доктаатkаш:

— Кайнаар углаарынар ол? — деп айтырды.

— Хандагайтыже акый, далаштым кончуг, кырынга-даа болза олуруп алыйн, кызып ап көр.

— Аа, танывайн бар частым, Галюша сен бе, олурувут—деп, кижим мындыг.

Автоинспектор көрген чүве болза, ажының-шуугаары-даа чөптүг турган, ынчалза-даа, үжээлээ кабинага сынналажы бердивис.

— Буянныг акымны, улуу-биле четтирдим, сенээ кандыг дуза көргүүп шыдаар кижи ирги мен—деп, демги уруг чугаалады.

— Ындыг чугаан соксат, менээ чүү-даа херек чок, ёзулуг буянныг кижи сен-не болгай сен, артык чугаа орунга каяа четкенинни, чаа чүнү көргенинни хөөреп олурааның эки боор.

— Чаа-Суурга хондум, чаа номнар чедирип чордум.

— Силерни Галя дээр ышкажыл, кайда ажылдап турарынарны билип ап болур мен бе—деп, айтыргаш, бодумну айыткаттынары-биле чүү дээр чоор деп боданып чай болбаанымда, ол менче көрүнүп келген:

— Бир дугаарында Галя эвес, а Галина Семеновна дизе эки боор, ийи дугаарында чүл дизе, кандыг уткабиле ынчаар айтырганынарга хөрадавадым дээш шимиреш кынырга, караан баскан ышкаш сагындырды. Чүрээм сирт кылды.

ӨВҮР районуң Хандагайтыда район библиотеказының библиотекары Галина Булатова-биле танышылгам ынчаар эгелээн. Шоодаланып, ээлдек ол уругнуң чугаакыры-даа аажок. Ол уруг кижилерниң өөнүү—номну чон ортузунга пропагандалаар талазы-биле улуг ажылдарны чорудуп турар.

Галина ийи чыл бурунгаар Канскиниң библиотека техникумун доскаш, Өвүр районга кээп ажылдай берген. Оон ажылы чиик эвес, ынчалзажок ол даандырган ажылынга ак-сеткилдиг болуру-биле чоннуң хүндүткелин чаалап алган. Оон ажылдап турар библиотеказынга кире дүжээлп, арыг-силин, көрүштүү аажок: янзы-бүрү литератураларны делгинирде чыскаарган, номчукчуларның карточкаларын алфавит, сыур, ферма лайы-биле кылган, монтажтарны болгаш стендилерни кылгаш ханада хостуг чер чок кылдыр аскылаан.

Булатованың ажылдап турар библиотеказының коллективи көдээ библиотекалар ажылдакчыларынга практиктиг дуза чедирери-биле 10 хонуктуң семинарын чоокта чаа организастап эрттирген.

— Ажыктыг өөредилге болду, амдаа дузалаар сен, Галя, биске чедип келириниң манап тур бис — деп, Чаа-Суурда библиотека эртелекчизи Зоя Шойдан семинар сөөнда бодунуң өөрүшкүзүн илереткен.

Өвүрүнүң район библиотеказы Галина Булатованың инициативазыбиле районнуң көдээ библиотекаларының социалистиг чарыжын организастаан. Оон түннелинин чыл төнчүзүнде үндүрер болгаш тиилекчи библиотекага «Районнуң эки ажылдыг библиотеказы» деп атты тывыспышаан, шаннаалды тыпсыр деп турар. Ол ышкаш районга «Ном балыы» эрттирери көрдүнген. Анаа районнуң культура албан чергелериниң бүгү ажылдакчыларын киириштирер болгаш номчукчулар конкуругуун, викториналарны чорудар.

Галина идепкейлиг хөй-нимитчи. Районнуң Культура бажыңының ажылынга улуг дузаны ол чедирип турар. Аныяктарны чаа танцыларны, ырларны өөренип алырынга дузалажып, кижизидилге темазынга бесседаларны чорудуп турар.

БИБЛИОТЕКАРЬ Булатова бо чылгы эвлечглиг шөлээзин төрээн черинге Саян—Шушенск ГЭС-тиң түлүүн эгелээри-биле шинчилел ажылдарын доозуп, тудугунуң кол белеткелин чорудуп берген суурга эрттирген.

— Аңаа, мээң төрээн суурумга 1970 чылда делегейде эң-не улуг күчүлүг, энергизының өртээ эң-не чиик электростанция ажыглалга киргеп турар. Мээң төрээн черимге ол улуг чаартылганың боттанган турарын илередир өөрүшкүүнү сөстерин безин тыппас-тыр мен, а ГЭС-ке коммунизминиң үндезилекчизи, бүгү делегейниң ажылчы чоннарының улуг баштынчызы болгаш башкызы Владимир Ильич Ленининиң адын тыпсыр дээни эң-не өөрүнчүг-дүр деп, ол чугаалады.

Бистиң беседавысты дыннаан орган аныяк оол киржи бергеп:

— Шөлээлеп чораан черим безин ужуглуг-дур, чер-чурт чаныксап турар хире байдал бар, бир-тээ, ындыг болганда ынаар кажан түтсүп өрар бис—деп баштактаны аарак айтырган.

— Эх-эх! Сени-даа аар, Монгуш, кошкаңны але, кайда-даа ажыг хүндүлүг, ынаар черле чоруксавайн турар мен. Тыва республика—мээң ийиги авам-биле бир дөмей апарган. Шынзыкпас болзунза бүзүредип берейн, Авам—Анна Иосифовна-даа, ачам—Семен Вахтимович-даа бо чылын мээң аайым-биле Тывага кежүп келген. Олар Ак-Довуракта Бүгүэвилел ужур-дузалыг тудугда ажылдай бергеннер, азы сени каапкаш дүштүк сүрүп чоруй баар деп бодадың бе, мени будуңдурүп шыдавас сен—деп, харын чугаалажыыл дээнзиг бүзүретти.

— Эр хей, ындыг эрес болгай—дээш Монгуш бажын чайгаап, номунче сиинниге-ле берген.

Ол аразында телефон медээзи кыңгыртkайның келген. Галина туланы далаштыы-биле сегирип алгаш, харылаан:

—Ийе, мен-дир мен, ыяавыла баар мен, бичии-ле манап көрүнер, силерни саадатпас мен дээш, биске сагыш човаанны аажок чугаалады:

— Арыг-Бажы фермазынче кино үндүрер машина баар дээн-дир, ону ажыглап, анаа четкеш келийн, бүрүүлүг болдум.

— Галина Семеновна, силерниң моон сонгаргы планынар кандыгыл? —деп сөөлгү айтырыым салдым.

— Арай билдинмеди, кандыг уткаа-биле дээш кезек боданып чорда, оон думчуунуң кырынга быйыргын дер сыстып үнүп келген:

— Баштактандым, институт доозар, ажыглаар, а оон соонда костю бээр иймен, таарымчалыг харылап шыдадым бе? деп харылап доосту.

— Ол эки-дир, силерге чедиишкиннерни күзедим—дидим.

ЧУРУКТА: Г. Булатова.

А. АКР.

Фото авторнуу.

1.—«Улуглар болгаш уруглар» деп чыынды. 1963 ч. Кызыл.

Критика болгаш библиография

АМГЫ ҮЕ—КОЛ ТЕМА

Тыва хоочун шүлүкчүдериниң бирээзи байлак амыдырал-дүржүлгелиг чогаалчы — коммунист Байкара Хөвенмейниң чаа ному «Черниң чүрээ» деп публицистиг орук демдеглели-биле ажыттынар. Ында бурунгу Кремльдиң чырыткылыг будужун, оон улуг Ленининиң ажыл-амыдыралы-биле шуут холбашкан төөгүлүг черлерин, совет утаанның өндүр чогаадыы — Чыыштар Ордузун, ол-ла бүгүнүң делегейге ужур-дузалыг ачы-хавыяазын көргүскени солун, өөредиглиг.

Беш адыр сылдызы—кижи төрелгетенниң интернационалчы чангыс авин илереткен, шагының кагыы—чер бомбүрээнин чүлдү-чүрээн, оон тиккилээжин сагындырган, ырының аялгазы—делегей пролетариадының болгаш ССРЭ-ниң улустарының сүркүчүзүн алдаржыткан, индириндеи—ат-сураа үнер байтык, дыңналбайн чораан тывалар ышкаш бичии улустарның үнү, улуг аңы-дүнмаларыбиле бир дөмей делегейге чангыланган, ындыг чаагай өргээни чогаалчы йөрээп турар-дыр.

«Капитализминиң кеңиреп дүжер четкен кара бажыңындан улустарның үнгеш, социализмни дамчыштыр коммунизминиң өндүр-чаагай ордузуиче шуужүп киреринге бистиң партиявыстың Программазы эртем ёзугаар айытkан» деэн авторнуң түнелинге номчукчу сеткил хаңып, каттыжар.

Ук кириилдени чыындының кол өзээ кылдыр алгаш, оон ынай таныжарывыска, ында чечен чугаалардың барык-ла хөй нуруузу үстүнде чугаалаттынганын улам-на немеп байытпышаан, чогаалдарда салдынган идейлиг бодаларны ханыладып, күштелдиреринге дөгүм боол турар.

Шаанда Чоодур, Намзың ышкаш дарлакчыларның хөлечиктери боол, ыттан дора аажыладып чораан орус Иван биле тыва Салчак-оол («Гостиницага») сөөлүнде кээп, бирээзи хову бригадири, өскези—цех мастери боол, дагын ужуражыр. Ниити дайзынга удур хүрешке тиилекчилер боол үнген ол ийи кижиниң овур-хевирин дамчыштыр ажылчынарның болгаш тараачынарның база бистиң хөй национал улустарывыстың аразында бузулбас найыралының үлегер-чижээн көөр бис.

Поөт хапта чүве түдүп алган кадай («Чорук бүткен») бистиң сагыш човангүр иелеривистиң овур-хевирин сагындырбышаан, даг-дүгү комбинадында ажылдап турар оглунга ужураһыры-биле ырак черден чедип кээр. Оон байгы-ла келген хөрээ—«оглум арага-дары иже бербес ирги бе?» деп бодал-биле долган. Ынчалзажок Кан-оол бүдүргенин үлегерлиг ажылчыны боол, мурнакчылар хуралыпче чорупканы ниити сеткинин өөртүр. Аныяк салгакчылар өгбелериниң ханы-биле чаалап бергени аас-кежиктиг чүрттелгазының, ажыл-херектериниң төлептиг ээлери боол шылап турарын чогаалчы бүзүрелдиг көргүскен-дир. Келир үениң чаа кижизиниң хүү-салымы амдыгаастан шинтпирлеттинип турар чүве болганда, кижилериниң медерелинде ам-даа бар боол турар эргинин артышкыннары-биле демисел —амгы үениң чугула темазы боол артышаан турары билдингир болгай.

Ол-ла бодалды чогаалчы «Хир чүгдунар» деп чечен чугаада хаңчүткен. Оон кол маадыры аныяк чоланчы Доржу арага-дарыже хандып, будалып чоруй, эш-өөрүүнү, коллективтиң деткимчезин-биле бодунуң бүрүзүнү миннип, ол багай уржуктан чарлып ап турары көстүр. Арыг ишкинге ужуп-туруп турда аңаа таварышкан, шала улгады берген назылыг чоланчының кичээндирии Доржуга күштүг самарны чедирер. Аныяк кижиниң алдагдалын ойлаанда эскерип, оон четпестерин арынга чалданыш чогу-биле шуут чугаалаан чорук—ак-сеткилдиг совет кижиниң чаагай мөзү-шынарының илерээшкинин-дир.

Коммунизм үезинде чүрттаар бистиң биче чаштарывыстың шынчы, ак-сеткилдиг аажы-чанга кижизиттинип турарын, күш-ажылга, Төрээн чуртунга ынаан, оон эрге-ажыктары дээш демиселге белеңнин «Чүү болганыл?», «Ачазының айбызынга», «Кымнар болганыл» деп чечен чугааларда билдилиг, чараш бижип көргүскен. Оларның маадырлары уругларга өөредиглиг, өттүнүштүг үлегерчижек болуру чигзиниг чок.

Байкара Хөвенмей—уругларга дээштиг, төлептиг чогаалдарны чүргүзүп шыдаар, ол талазы-биле хөй-ну кордан болур авторларның бирээзи. Оон «Үткүлга» деп чечен чугаазы тыва литературага чаа жанр—артем-фантастиктиг чогаалдарның бадык-ла башкайгы шенелдези боол турарын онзалап демделээр херек. Ырак эвес келир үеде бистиң чүртүвүска боттаны бээр коммунизминиң магалыг чаагай идеалдарының тыва черге база-ла бодараан турарын көргүскен романтиктиг күзел-бодалдар, ораллажышкынынар ында бар. Ук чогаал уругларга-даа, улугларгада бир дөмей сонуургачыг. Чогаалчының ол эгелээшкинин болур-чүүрүү-биле үнелеп, аңаа байыр чедириксенчиг.

Чогум-на харын үстүнде танышкавывыс чогаалдардан номнун «Уруглар болгаш улуглар» деп ады үндезилеттинген хевирлиг. Ында улуг кижилер аныяк-өскенниң кижизидиргезинче чоокшулаан түдүм-на, аныяктар оларның салдарында даянгаш, доруүгүп өспүшаан, амыдырал-чүрттелгада боттарының төлептиг орнун ээлеп турары-биле үүренин үжүрү тайылбырлаттынар.

Салгакчыларның аразында чоруулээлер совет социалистиг нинтилелде чок, эрги үеваның «адалар болгаш ажы-төл» айтырыы турбайн турар дээн Н. С. Хрущевтуң сөстерин маңаа ала-чалгаар-ла сагындырып келир-дир. Салгалдарның аразында харылзаа, хамаарылгазы тыва литературада шын шинтпирлеттинип турарын Байкара Хөвенмейниң чаа ному хереченип турар.

Хамаарыкшыл турары ажыл-агый черинде эрге-дужаалдыг кижилериниң алдар-хамаарылгазын бодуйун хууда кызыы эрге-ажыктарынга дүүштүр ажыглаар дээш, оларның четпестерин көре-тура-ла, ону шүүмүүлээриниден ойта дүжүп, аңаа көрүп турар шинтпир чок, чайгылчак кижиниң чөгенчиг байдалын «Шүүмүүлекчи» деп кыска чечен чугаада чидии-биле сойгалап турар. Оон маадыры Адар-оол азы «Адыш чаазан» ышкаш, бодуйун хууда дүжүп хараар ийи-чангыс чашпаачы кижилерниң бистиң боттуг амыдыралывыста бары чажыт эвес болгай. Ындыглар нинтилелге чүгле хораглыг үржуктарны чедирип болурлар. Шоодугуг чогаалдарның ындыг янзылыг хевираеры бистиң масса-биле сырый харылзашкан бот-тывынгыр коллективтиривистиң репертуарын байдып, оон сонгаар-даа хөй-биле бижиттинген турары күзенчиг.

Чыынды-биле танышылга үезинде чамдык чогаалларда номчукчуның сеткил-бодалынга кагылчак, чедир бодаттынмайн арткан оонак четпестерни ыыттавайн баар болза шын эвес болур ийик.

«Хана өттүр» деп адаан кыска чугаанның үтказы билдинмес, кандай. Ында шүлүк бижип чоруур хевирлиг агроном, оон бажыңынга келген кижиниң кандыг-ла бир сүлчээ, хаалы дутайын бижээн янзылыг «чогаалын» сайгарышкаш, оон чедимче чок болганын дыннаткаш, ону чечен чогаал болгумунче номчуп бергеш, саналын алырын сүмелээр. Ында-даа оңза багай чүү деп. Ийи кижиниң чугаазы хана өттүр(?!) дыңналыр болгаш бажыңның өске өрээлинде кичээлдээн ургуларын коргудупкаш, дооступ каары элдептиг. Чүл бе? Башкак эвес ийиней? Кым билир оны.

«Хир чүгдунар» деп чечен чугаада арагалаан Доржуну хей-нимитчи кижизидип ап шыдаан хиреде-ле, оон ажы Пар-оолдуң хүү-салымы шинтпирлеттинмейн барган. Шынында оон арагачы чоруу Доржуңун-даа мурнунда билдингир турган-дыр. База-ла ол чогаалда Доржу арагалыг шилги буза шаан каар кылдыр коргускени артык. Эргинин артышкынынары-биле демиседдиң принцивинге ол чорушкек болгу дег.

«Үткүлга» деп чогаалда бичии оол «тенек аарыг чүве дег», «ыйынкыйын» деп сөстерни чугаалап турар. Чогаалда коргускени ышкаш ол хире болбазынга деңнелгенин үезинде ындыг терминнерни бичии кижилернин билири чегей-ле боор. Ынчан тенек аарыг кижилернин туруп болурунга бүзүрээри берге, ийиде арагалаашкынны оол билбес болганда, «ыйын», «кыйын» деп образты ол чүге үндезилээш билип алыр деп?

Үстүнде кичээнгей салбайн эрттирипкен хевирлиг үүрмек четпестер турза-даа, «Уруглар болгаш улуглар» —нимитчи-биле номчукчуларга эки белек боол, аныяк тыва литературага үнелиг салымшкын болуру маргыш чок.

Салчак МОЯДУРГА.

Владимир Васильевич Марковников — улуг эртемден-химик

(Төрүттүнге-ле 125 чыл болганынга)

Талантылыг оруе эртемден Владимир Васильевич Марковников эртемге янзы-бүрү ажыдыышкынарны болгаш шинчилелдерни кылган. Оон иштинде органиктиг химиянын теориязының талазы-биле ол бүгү делегейге алдаржаан болгаш оруе черниң нефтизин бир-ле дугаар шинчилеп, нефтиде нафтен деп аттыг углеводородтар бар деп чүвени илереткен. Ол Россияга химия школазын тургузуп, төрээн чуртунга хөй санныг улуг эртемденнерни белеткеп берген.

В. В. Марковников чүгле эртемден эвес, бодунуң чонунга бараан болуп, төрээн чуртунуң херээнге бердинген оглу, бүгү-ле билиин болгаш дуржулгазын чонга бээр дээш кызып чораан кижи.

Владимир Васильевич 1838 чылдың декабрының 22-де төрүттүнген. Ол ортумак школаны доозаш, 18 харлыында Казань университединиң юридиктиг факультединге өөренип кирген. Ынчан Казань университединге эвээш эвес шырак билиглиг, депшилгелиг профессорлар башкылап турганнар. Ынчангаш Марковников билиг берген университедин, башкыларын чуртталгазының сөөлгү чылдарынга чедир сеткил ханып бодап чораан. Университетке өөренип турган үезинде Марковников химияга онза хандыкшаан турган. Аңаа химияны ынчан аныяк, а сөөлүнде бүгү делегейниң эртем тоогузунге адын алдын үжүктер-биле бижиттен алдарлыг эртемден Бутлеров башкылап турган. Ынак башкызы Бутлеров Марковниковтуң сөөлүнде барып улуг химик болурунга улуг рольдуг болган. 1860 чылда Марковников университетти доозуптарга, оон химияга салым-чаланының эскерип чораан Бутлеров Казань университединге ажыддаары-биле ону арттырып алган.

Бутлеровтуң өөредиин ёзугаар Марковников органиктиг химияга чаа орукту ажыткан. 1864 чылда «Органиктиг каттыжылганың изомерлериниң дугайында» деп шинчилел ажылын бижээш, Владимир Васильевич магистер (эртемнер кандидазы) деп атты, а 1869 чылда «Атомнарның химиктиг каттыжылгага турганы, бот-боттарынга улур-дедир салдарының дугайында материалдар» деп ажылды бижээш, доктор атты чедип алган.

1872 чылдан эгелеп В. В. Марковников Москва университединге кафедра эргелекчилеп эгелээн. Анаа ажылдап турган химиязы чаа ёзу-биле башкылап, хөй дүржулгалыг ажылдарны чорудуп турган, студентилерниң химияга сонуургалын коддүрен болгаш кызыл турган химия өөренир чаа корпусту туттурган. Ол корпуста амга чедир химия лабораториязы ажылдап турар.

Эртемден нефть шинчилээр талазы-биле база улуг ажылдарны кылган. Ол нефтиниң составын шинчилеп кирип турар үеде, улус нефтиден чыруктар кылып керосинни кылып ап билир турган, а бензинни чүге ажыглаарын билбес болгаш ону харын-даа хаптыктап, далайже тон турган.

Амгы үениң сайзыраан техниказы бензин болгаш янзы-бүрү чаар үстер чок болза шинчевес-даа болгай. Бистиң үевисте авиация, чүүл бүрү машиналар, далай болгаш хем пароходтары, дайын үезинде болза танкызар, дайынчы самолёттар, суг авалам

ТЕЛЕГРАФ МЕДЭЭЛЕП, ДАМЧЫДЫП ТУР

Мурнуу Вьетнамның улузу бодунуң хуу-салымын боду башкарар ужурлуг

Декабрь 20-ни — тайбың дээш демиселчилер-биле болгаш маадырлыг Мурнуу Вьетнамның улузу-биле эп-сеткил каттыштырылгазының делегей хүнүн — бүгү диптерге калбаа-биле демдеглеп эрттирген. Америк империализмнин ажык агрессиязының болгаш интервенциязының политиказының түңнелинде хөй чылдарда качыгдап келген ол чуртта тургустунган кедергей шыңгыы байдалга ханы дүвүрээн ак-сеткилдиг бүгү кижилер Мурнуу Вьетнамның эрес-маадырлыг улузу-биле боттарының эп-сеткилин каттыштырып турарын мегеглеп турар.

160 мун ажыг кижиниң өлүрткени, 670 мун кижиниң түдүп хоруглаашкынга, эрни-шаажылалга таварышканы, херек кырында албадал лагерьлери болуп турар «стратегтиг суурлар» деп адаар суурларже кашкаш миллион кижинин кижи сүрүгении — Мурнуу Вьетнамга империалистернин болгаш оларның чалчаларының өн чылдарда кара-түрзында аажылап келгенинин коргунчуг түңнели ындыг-дыр.

Ам Мурнуу Вьетнамда болуп турар чүүлдер делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарының нидити түткүлдери-биле болгаш перспективалары-биле мырынай чөрүшкек болуп турар. Улус чонга удур, чарлаазын агрессөчи дайынны күштелдиреринче Пентагоннуң болгаш өзээнге чедир ирээн нгодиньдьемчи ёзу-чурумну дужүрген соонда эрге-чагыргада кирген ооң чаа чалчаларының угланыышкыны база-ла ол хоозун килитаристчи орукче үнер арганы дээп тывар дээр мурнундагы бүгү бралдажышкыннар ышкаш ол хире перспектива чок болуп турар.

Эң-не дайынзырак хөөнүүт бөлүктернин иегеп турар политиказының үре-түңнел чогун билип турар кижилернин саны Каттышкан Штаттарның бодунда безин өзүп турар. «Юнайтед стейтс ньюс энд уорлд рипорт» дээр эң реаксылыг журнал безин Сайгонга шериг эргилдези бодурунуң биче-ле мурнунда Мурнуу Вьетнамда байдалдың дугайында АКШ-тың башкарыкчы бөлүктеринге өөрүнчүг эвес анализти кылган. Интервентилерге болгаш оларның чалчаларынга удур улустуң өзүп турар удурланыышкынын ажып эртининң оруктарын болгаш аргаларын көрбейн турарын ол журнал билинген.

Чогум-на харын даштыкы интервентилерге ажыктыг «дээре талаже эргилдеге» идегээш, оларның организастап база ноябрь 1-де боттандырган шериг эргилдезин кылганы база негеттинип келген деп чүве идедир. Амыдыралдан хоорук, боттуг эвес ол-ла «идегелдерге» кордаашкыннарны Пентагонда ам-даа салбышаан. Ол дугайын АКШ-тың кавгалал министри Р. Макнамараның Сайгонда амгы аян-чоруу хереченлеп турар. Р. Макнамара боттуг соруглар-биле ында чедип келген дээрзин кым-даа чугаалап шыдавас. Америк парлалганың айтып турары-биле алырга. Р. Макнамара Сайгонуң чаа башкарыкчыларынга ыйыышкынны кылыр болгаш Мурнуу Вьетнамга америк интервенцияны хандыраар деп аазаашкынны оларга бээр бодалдыг чеде берген.

Мурнуу Вьетнамны хостаар дээш демиселдиң национал фронтузунуң үш чыл болган ооң демдеглээри-биле Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң шинтпирин ёзугаар маадырлыг мурнуу-вьетнам улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүн эрттирип турар. Ол национал фронт кайбак төлөөлекчи организация болуп турар. Фронт 20 ажыг организацияларны каттыштырып турар, оларның иштинде эң улуг политиктиг партиялар — радикал-социалистернин партиязы, Мурнуу Вьетнамның демократтыг болгаш улусчу-революсчу партиялары бар. Массалыг янзы-бүрүү хамаатты, шериг, аныяктар, шажын чүдүлге болгаш өске-даа организациялар ол фронтуда база бактаап турар. Ол эң кайбак патриотчу каттыжышкынның салдарының кайы хире улуг болуп турарын ооң кежигүнериниң болгаш ооң талазында турар кижилерпин саны 7 миллион болуп турары-биле билип ап болур. Бир эвес национал фронтунуң салып турар соруглазын барымдаалап көөр болза, ында кижи кайгаар чүве чок-тур. Чогум-на харын ооң программазы Мурнуу Вьетнамда байдалды чогумчударының перспективазын айтып турар болгай.

Хосталга дээш демиселдиң национал фронтузунуң чоокта чаа парлап үндүрген медеглелинге Мурнуу Вьетнамга таарыштырылганың мыйыг алды негелделерин тургускан: чалча ёзу-чурумну болгаш АКШ-тан хамаарылгалыг чоруктуу узуткаар; ёзулуг калбак демократияны амыдыралга боттандырар болгаш хоойлуга үндезилээш бодалдын, парлалганын, организацияларның, хуралдарның, чыскаалдарның хостуун, профэвиледелеринин болгаш партияларның хостуун, кижилерниң шимчээшкининиң хостуун, чүдүлгениң хостуун хандырар; Мурнуу Вьетнамда америк агрессияны соксадыр — республика шеринин кезектеринден база шериг болгаш хамааты албан черлеринден бүгү америк чөвүлекчилерни чайладыр, а ооң дараазында АКШ-тың бүгү шериглерин болгаш шериг ажылакчыларын Мурнуу Вьетнамдан үндүрер; хамаарышпас демократтыг политиканы чорудар; дайынны соксадыр болгаш агаардан өлүрүкчү бооладшкынны доп-дораан соксадыр; химиктиг хоран бүдүмелдерни болгаш өске-даа ол ышкаш чүүлдерни ажыттаарын хоруур. Дайынны соксадырын болгаш чугула айтырыгларны шинтпирлээрин — бүгү-нинтининг хостуг соңгулдазын чорударын болгаш нейтралитеттиң политиказын чорударын база национал каттышкан чазакты тургузарын чедип алыр төлээде, Мурнуу Вьетнамда сонуургалдыг талалар чугаалажышкыннарны эгелээр ужурлуг.

Мурнуу Вьетнамда кризистиң чүгле вьетнамчылар боттары үзүткал шыдаар. Бо хүннерде, тайбыңга ынакшылдыг бүгү кижилер Мурнуу Вьетнамның маадырлыг демисежин турар патриоттары-биле боттарының эп-сеткил каттыштырылгазын онза күштүү-биле база катап бадыткап турар үеле, 1954 чылдың Женева дугуржулгаларын шынгыы сагырын болгаш чепсектиг агрессияны соксадырын Каттышкан Штаттардан хөйнинти шинтпирлиг негеп турар. Интервентилер Мурнуу Вьетнамдан үнүп чоруур ужурлуг. Ам Мурнуу Вьетнамның улузу бодунуң херектерин боду башкарар эргени алыр ужурлуг.

И. ОРЛОВ.

ЛЕНИНГРАД. Малоземовтарның хөй кижилиг өг-бүлезинге халалтыг чорук болган: чүдүкчү баһатик-баптистер болур аваты болгаш сонгу адазы Д. В. Микрюков олар алды уругларның аныдыралыкка болдунмас чүүлдү кылганнар. Олар пионер галстуктарын ал чорудурун уругларынга хорун, бурганга чүдүүрүнче оларны албадап, «чүдүүшкүнге» оларны кижизидерин орнаваксып турганнар. Школага уругларның билип алганы чыртыкылыг, ыяшны идеяларга сектантмылар хоозун чүдүлгени удур тургузуп турганнар.

Комсомолчу Роберт Малоземов өг-бүледе тургустунган ыяшыг байдал-биле эптежиран күзедээн болгаш эптежип шыдавас-даа үүлгам. Ол, бодунуң бичии дуңмаларын бодунуң кижизидилгезинге алган. Хун бүруде хөй санныг өөнүктериниң сагыш салымшкыныы болгаш деткимчезин ап турар уруглар өзүп-дорупгун, өөренип, боттарының аргаларын сайгарадып турар. Аас-кежикче бүгү оруктар оларның мурнунда ажыттынган.

ЧУРУКТА: Роберт Малоземов бодунуң дуңмалары-биле. Сагдагай талазындан оң талазынче: Надя, Вера, Оля, Роберт, Маша, Павлик болгаш Петя.

Фото И. БАРАНОВТУУ. СЭТА-ның фотохрониказы.

Муңгаргай түңнел

ЛОНДОН. (СЭТА). Иоганнесбургтуң 314 мун африка ажылчы чоннарының 90 хуузу эвээш ажыл төлевирин ап турар. Эр кижилер болгаш херээженнер боттарының ог-бүлелерин аштап өлбезин дээш чылчынын үзүп турарлар. Хөй уруглар аштың уржуундан болган аарыглардан өлүп турар. Мурнуу-Африка Республикада африканнар аар-берге ажылды күүседип, чогенчиг ажыл төлевирин ап турар. Кара кештиглерге—кара ажыл, ак кештиглерге—таңчыктыг ажыл—Мурнуу-Африка Республиканың кол хоойлузу ындыг боон турар.

«Форвард» деп мурнуу-африка журналдың ажылдакчызы Маргарет Смиттиң кылган шинчилелдериниң көргүзүп турарын ёзугаар алырга, африка кижи ак кештиг кижи-биле бир дөмей ажылды кылганда безин ажыл төлевирин ацаа 5—7 катап эвээшти төлеп турар.

Дээди өөредилге черлерин дооскан дипломнуг, ынчалза-даа расисчи «республиканың» байдалдарында бижик дажыкчылары болгаш чем дажыкчылары болуп ажылдаар ужурга таварышкан африканнар-биле, шинчилелди чорудуп тургаш, М. Смит танышкан. Олар боттарының тускай эртемнинг аайы-биле ажыл тып алыр арга чок.

Мурнуу-Африка Республикада дээди эртемни чедип алган африка кижи чүү-даа чүвеге идегээр аргажок, ында чүгле кижиниң кежиңан өнүүбиле көрүп турар. Ындыг мунгаргай түңнелди дээрги Смит кылыр ужурга таварышканы ол.

Тудуп хоругдаашкын

ПАРИЖ. (СЭТА). Сөөлгү хүннерниң дургузунда Венесуэлага Коммунистиг партиянын болгаш «чөнүүзелдигнерниң революсчу шимчээшкин» партиязының он хире ажылдакчыларын тудуп хоругдаан дээрзин Франс Пресс агентилел Каракастан дамчыткан.

Хулиган туттурган

Тес-Хем районуң «Тере-Хөл» көдээ ажыл-агый артелинин кежигүнүнге Григорий Васильевич Колачаев дээр чээрби харлыг аныяк оол кирип алган турган.

—Ол хире аныяк кижи колхоз бүдүрүлгезинин ажылдарынга дыка-ла идепкейлиг киржир боор дижип, колхозчулар анаа идеген турганнар.

Ындыг болза-даа колхозка ол барык-ла ажылдаваан, колхозчуларның идегелин шынзытпаан, харын түргүлү-ле арагалаар чоруккa хандып, бодунуң төлеп чок чоруун дораан-на илереткен.

Ол аныяк кижинин анкетазы билдингир: кайза-даа ажылдавайн турар, кежигүн эвес, бижикти бичe билир кижи болган-дыр.

Бо чылдың апрель айда еске бөлүк өөрү-биле кады магазин оорлаан, улус судунга ол ийи чылда шенелдеге бала шиттирген. Ынчалза-даа оортан бичии-даа эттинип чазалбаан болгаш хулиганзыг чоруун тургулүлеп келген.

Сентябрь 1-де Күнгүртүг суурнуң чурттакчызы К-ның бажынына таң туткан соңга шилип бүза шаппышаан, халдап кээрге, К. дээрзи бодун оортан күш-биле камгаланган турган. Хулиган ооң эртининде база-ла арагалаап, К-ниң бажыныдан аң боозун былаап алгаш, суурнуң кудумчузунга боолуг чоруп, элээн каш кижини ооң-биле соп, бажыңнарның сонгаларын үреп чоруп турган.

Шак ындыг дерзии хулиганны сула салыр арга чок болган. Ынчангаш хоойлу ёзугаар ниитилелдеп ол тускайлаттынган.

Байысаалганың чорудулгазында болунуң бүгүүлүн чамдык талазы-биле билиндe-даа, чамдыктарын чажырган.

Хулиганның херээн улус суду чоокку үеде көөр болгаш хоойлуда көрдүнген чогуур кеземчеңи анаа хүлээдир.

Б. БАДЫ-ЛАМА.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

Камбоджаның чазааның негелдезин ёзугаар

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың күрүне департаментизиниң парлалга айтырыгларының талазы-биле тылзалекчизи Р. Филлипстиң чоокта чаа медеглээни болза, Камбоджада дипломаттыг ажылдакчылардан аңгыда, бүгү америк шериг, экономикиг болгаш культура төлөө черлериниң ажылдакчыларын Каттышкан Штаттар кыйгыртып белдирип турар. (Ону Камбоджаның негелдезин ёзугаар боттандырып турар—**редакцияның тайылбыры**). Дипломаттыг ажылдакчыларга хамаарыштыр кандыгыл дизе, Филлипстиң сөзү-биле алырга, «АКШ-тың дипломаттыг ажылдакчыларын Пном-Пеньден кыйгыртырын Каттышкан Штаттардан Камбоджаның чаза дилег кылбаан».

Камбоджа биле АКШ-тың арасында чөрүлдээни таарыштыр шинтпирлээри-биле АКШ-тың күрүне секретары турган Д. Ачесон Камбоджаже чоруур деп турар дээр чүвениң дугайында америк парлалганың хөй санныг дыннадыгларынга хамаарыштыр Филлипстиң медеглээни болза, Камбоджаның Вашингтонда элчининбиле АКШ-тың күрүне секретарының политиктиг айтырыглар талазы-биле оралакчызы А. Гарриманнын бо айтырыг талазы-биле чугаалажышкыннарыны эки талалыг түңнелдерни бербээн.

АКШ-тың сенадында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Вашингтондан келген дыннадыгдардан алырга, социалистиг чурттар-биле АКШ-тың садыглажылгалыга чээли тыпсырынга болгаш акша-хөреңги баарынге чазактың киржирин хоругдап турар, төлөөлекчилер палатазының хүлээп алган шинтпирин АКШ-тың сенады 32 бадылаашкыннарга удур, 52 бадылаашкыннар-биле ойтур шапкан.

Садыглажылганы хөгжүдер чорук Каттышкан Штаттарга ажыктыг болуп турар деп, бадылаашкыннын мурнуу чарында конгресске номчаан президент Джонсоннуң бижинде онзалап демдеглеп турар.

Дашткы күрүнелерге дузаламчы көргүзериниң программазын боттандырары-биле чазактың негээн хөрениглерин кызырар дээн төлөөлекчилер палатазының шинтпирин сенаторлар база-ла хүлээвээн. Ол программага 3.272.500 мун долларны тускайлап бээрин баш удур көрүп турар хоойлу төлевиделин сенат бадылаан.

Финляндияның чаа чазааның программазы

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Парламент чазактың дүшкен соонда ооң орнунга республиканың президентизиниң төмүйлааны дужуметтернин чаа чазаанын парлап үндүрген программазында чугаалап турары болза, чаа чазак дашткы политика талазы-биле нейтралитеттиң тургустунган шугумун барымдаалаар болгаш бүгү дашткы күрүнелер-биле, ыланғыя коҗазы чурттар-биле чаагай харылзааларны түзүп. Бүгү угланыышкыннарга дашткы садыгны моондак чокка үргүлүүри-биле бүгү-ле чүүлдерни чазак кылыр бодап турар.

Күрүне хөрецгилерин камнаарының шыңгыы политиказын чорударын чазактың бодап турарын программада демдеглээн. Күрүненин сан хөрецгизининг төлевир аргазын детквири дээш хайгаараарын болгаш кижилерниң ажылдыг турар чорууун айтырының шинтпирлээрин хандырарын чазак аазап турар.

КИНОЛОГТУҢ СҮМЕЗИ

УКСААЛЫГ АҢЧЫ ЫТТАР ДУГАЙЫНДА

Өлүк белеткелинин күрүне планын күүседиргиге уксаалыг аңчы ыттарның дузазы улуг. Бо чылдың аңнывр сезонунда Тожу районуң «Совет Тыва» колхозунуң аңчылары 100 хире ыттарны эдерткеш, «чымчак алдын» тывыскынче чорупканнар. Дээр көзүлбес кылдыр сырын үнүлээн узун поштерлиг, дыттарлыг, шивилерлиг арталарда ыяштарда азы үяларига ыткылаткан диңнерни ыттар чөрле эдедесс! Аңнын бичии-ле сылырт ээзин даажын дыңнап каар, диңнинң харда изинин каймаар углаанын чандыр албас, чыт тырттар болгаш оранчокта бир ыяш бажындан өске ыяш бажынче шурай берген диңнни чандыр көрбес—аңчы ыттың онзагай шынарлары ындыг болур.

ЫТТАРНЫҢ УКСААЛАРЫ

Даштыкы хевириниң, дурт-сыныңың улуг-биче хемчээлиниң болгаш оскедаа онзагай байдалдарының талазы-биле ыттар 400 хире уксаалардыг. Ынчалза-даа оларның иштинден: аңчы уксаалыг, албан-ажылдың болгаш бажың ыштининң ыттары деп, оларны үш-ле бөлүкке хуваап турар.

Маңаа чүгле аңчы уксаалыг ыттарның дугайын сонуургап көрээлиңер. Аңчы бүргүү кандыг-бир аңнаашкының хевирин шилип алган турар дээрзи билдингир: чамдыктары суг болгаш тайга куштарын аңнаксаар, бир чамдыктары диңнээринге азы дилгилээринге, а өскелери киштээринге азы бүгү хевирлер-биле аңнаарынга-даа ыяктар. Ынчаарга аңчы уксаалыг ыттар база шак-ла ындыг шынар бүдүштүг. Ынчангаш аңчы бүргүү бодунуң аңнаашкынының кол хевириниге тааржыр уксаалыг ытты тыпкаш, ону төрүттүнге-ле 6—8 ай чедерге аңнадып өөредири чугула.

Бодунуң ыдының кандыг уксаалыын, кандыг аңнарны сүрериң, ону канчаар өөредирин хөй-хөй аңчылар билбейн турарлар.

ЛАЙКАЛАР—ол дээрге кандыг-даа аңны сүрериниң ойталавас ыттар-дыр. Олар диңнээринге, киштээринге, адыг-биле сегиржиринге, буур, ас, күзен, куш дээш өскелерни-даа сүрериниге кайгамчык чүткүлдүг ыттар-дыр. Оларны тус-тус хевирлериниң болгаш шынарының аайы-биле орус-европа, барыын-сибирь, карелфин болгаш чөөп-сибирь лайкалары деп ылгап турар.

Лайкалар ыядамыккай, сүрериниге чүткүлдүг, кандыг-даа берге черге, кандыг-даа берге үеде аспас, үгшигни, ээзиниң турар черин часпас, дыыжы, көрүңгүр база чытчы болуп өскелерден ылгалып турарлар.

БОРЗЫЛАР — бо болүктүң уксаазын база элээн каш хевирге хуваар. Олар ак черлерге коданнарны, дилгилерни, борулерни сыныып турган, аңнаарынга өске ыттардан ылгалдыг. Оларның кол шынары—сүрген аңнарының адаанныында, маңының дүргениңде (секундада 20 метр) болур.

ГОНЧИЛЛЕР — бо ыттар дилги, коданнар, борү, буур, элик болгаш черлик явилер сүрериңге онза чүткүлдүг. Олар могавас, кышкы хүн дургузунда аңнарны 100 ажыг км черге турадушпейн, сүрүп шыдаар. Оларның үңү өткүт.

ЛЕГАВЫЛАР — бо уксааны пойнтер, сеттерлер, спаниэллер деп ылгап турар. Олар суг, тайга куштарын аңнаарынга дузалаар, сиген аразында хорүй берген куштарны эскерип каар, ооң соонда аңчының командазын ёзугаар оларны хойзуп үндүреринге база өлүп кээп дүшкен азы балыгланган куштарны аңчыга чедиреринге онза аваангыр болурлар.

ҮҢГҮРЖҮЛЕР—маңаа фокстерьерлер болгаш таксалар хамааржыр. Олар үңгүрлер иштинден морзуктарны, дилгилерни болгаш тарбаганнарны соортуп үндүреринге, а ол ышкаш складтар, магазинжер шалаларының адаанче кирген аскыр-дегелерни узуткаарынга онза мергежилдиглер. Бичии болза-даа, боттары шыырак, аңнарга адаанныг, үңү чидиг, диштери быжыг болур.

Аңгы-аңгы уксаалыг аңчы ыттарны бүгү-ле аңнаашкынга хереглеп болбазын кордувус. Ынчаарга аңчы бүргүү уксаа талазы-биле бодунуң кол аңнаашкынынга таарымчалыг ытты шилип алгаш, ону чажындан-на өөредири эргежок чугула.

Тыва АССР-ниң девискээринде колдуунда-ла Чөөп-Сибирьниң лайкалары нептерээн. Ынчалза-даа ыттарны хамаан чок сула салып турарындан ырыг уксаалыг лайкаларны тывары ам берге апарган. Оларның чамдыктарында Чөөп-Сибирь лайкаларының нинти хевирлери бар-даа болза, хайнакталгылаан, овур-хевири үрелгилээп.

Чөөп-Сибирь лайкаларын шилип алырда, оларның даштыкы тургузуун шинчиир херек. Доктааттынган хемчээл талазы-биле алырга, бо уксааның ыттары мындыг: дурт-сыныңың хемчээли ортумак, хендирбезинiң кырындан черге чедир аскыр ыттарның бедики 55—56 см, диңилериниң—оортан 2 см, бел-кежин хендирбезинден 1—2 см чавыс. Аажы-чаңы бир дескн, шимченгир, аңны сүрүпкенде, дынзыг маңга кирер мурнунда челип чоруур. Өңү бир-аай ак, кок, бора, кара, кызыл, хүрең, шокар-даа болгулаар, думчуувуң бажы кара. Кулаанының, бажының дүктери кыска, мойнунун, эгиннериниң дүктери сырый болгаш терең, бажы үстүнден көөрге шала шаанчак хевирлиг, хаваа калбаксымаар, хаайының узуну хавааның узун дурту-биле деңнежип турар. Хаваандан думчуу сөөрту кертийген, чушкуузунуң доңу иле, эриннери дескн. Кулактары шимченгир, баштары сүүр азы шала тырыккы. Карактары бичежек, мурнуу үштары халагар, дүгү кандыг-даа өңнүг болза—кара. Ишти чинге, кудуруу тыныш дээрбек азы хол кадыыры хевирлиг, оорга ышга ону салып, чамдыкта халайтып-даа алган чоруур. Ооң узуну сыыргааның түзүнге дең азы оортан 1—2 см кыска болур.

Хевир тургузуу мындыг ыттарны уксаазы үрелген лайкалар деп санаар: хавва дөстек, думчук бажының өңү оскс, бажы тырыккы азы шиш, хаваандан думчуунуң кертин хөлүн эртир кадыр, хаайы сүүр азы кыска, кулаа халбагар, чавыс, шимчээшкин чок болгаш бажы калбак. Карактары тырыкы, дорт, хөлүн эртир улут азы бичии, нотаан өңнүг. Кудуруу узун, дорт азы шывык.

Бистиң республиканың хоорайларында, суураларында кайы-хамаан чок маңнажып, чамдыкта кижилерни ээрип, оларның идик-хевин-даа орбарлап чоруур, кайдыг-даа дүрүү-хевир чок селбегер ыттарны бо-ла көрүп болур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели гильминтоз-биле демиселди күштелдирер дугайында доктаалды бо чылдың октябрь 14-те хүлээп алган. Ол дээрге онза чугула доктаал болур. Аңчы уксаа чок бүгү ыттарны үзүткаарын ында айыткан. Ындыг турда-ла чер-чер Советтериниң күүскомнары, кооперацияның белеткел организацияларын болгаш милиция органнары ол доктаалды күүседир талазы-биле чогуур хемчетлерни албайын турар. Ону боттандырар чорук чүгле гильминтоз аарыгларны тарадырын болдурбас эвес, харын товаачы ыттарның аңныыр ажыл-агыйынга чедирип турар когаралдарын болдурбазынга, аңчы ыттарның уксааларын экижиңериңге болгаш аъш-чем курлазырларын камнаарынга чугула.

Өске областтардан болгаш уксаалыг ыттар өстүрер черлерден аңчы ыттарны бистиң республикаже экээрингээл ыяш бүрү хөй акша-хөреңги чарыдап турар. Бир эвес аңныыр ажылагыларынга, белеткел конторалаарынга болгаш дээре аңчыларга уксаалыг ыттарның бөлүктерин организастап, оларның эдержилгезин шилип чорудар болза, бистиң аңчыларывыс таварымчалыг аңчы ыттар-биле кандыртынар арганы алырлар. Бо талазы-биле республиканың аңчыла эки-дүра ниитилели-даа, белеткел организацияры-даа кандыг-даа хемчээлдээн ыттар көрүдезин организастаавайын турарын аңныыр ажыл-агыйын эргелелиниң база четпзи деп дем-деглээр херек.

Аңы уксаалыг ыттарны шилип ап, оларны өөре дирип күзеп турар аңчылар бисте хөй. Ынчалза-даа оларның дүржүлгазы эвээш. Ооң ужурундан чамдык черлерге чазыгны кылып турарлар. 1957 чылда Тожуга болган көрүлдеге элдептиг ыттар тывылган. Даштындан көөрге лайкалар болза-даа, оларның чамдык хевирлери сыр өске, дурт-сыны улуг болгулаан. Оларны лайкалар-биле кызыгаар шеригленинң овчарка уксаалыг ыттарының хаймактары чүве деп, ээлери ынчаар тайылбырлап турганнар. Ынчаарга овчарка дээрге аңнаашкынга сундул чок, өске уксаанның ыды болганда, оортан алдынган эниктиң аңчы шынарының кудулаары билдингир. Ынчангаш чаңгыс аай уксаалыг ыттарны эдериштирери чугула.

Ыттар көрүлдезин чыл бүрүде организастаары бисте чаңчыл болган. Аңаа ыттарның уксаазын шинчилеп илереткеш, оларның тус-бүрүзүнгеле «ортумак», «эки», «кончуг эки» болгаш «тергинн эки» деп хереченлеп турар.

Аңныыр шолдеринге ыттарның шылгалдаларын чорудуп, аңнаар талазы-биле даалгаларны оларның канчаар күүсеткенинин хирези-биле I—II—III чергенин дипломнарын тыпсып турар. Оон аңгыда, уксаалыг ыт бүрүзүнге бети дээрге-ле 4 чаза чедир эртип келген ооң төрүмел-уксаажылыының дугайында шыпсыылгазы база турар ужурлуг, уксаалаткан ыт бүрүзүнүң ээлериниң аттарын аңаа көргүскен турар.

Үстүнде чүүлдерни барымдаалаап, ыттарның бүгү талалыг көрүлге-шылгалдаларын чорудуп турар. Аңаа шылгараан ыттарга «Чемпион» деп атты тыпсып, оларның ээлерин мөңгүн болгаш алдын медальдар-биле шаңнап турар. Бүгү-эвилелдиң кинология чөвүлели бо ажылды чорудуп, ооң-биле кады, ыттар дугайында тускай эртемниг кижилерни база белеткеп турар ужуру ол.

Ынчангаш аңчы бүрүү бодунга таарышкан аңчы ытты шилип алырда болгаш өөредирде тускай эртемниг кинологтар-биле сумележирин чугула. Уксаалыг ыт бүрүүн тус-тус аңнаашкынга бичиизинден өөредип, истерге, багда турар адыгларга салыры чугула. Ыттарны баглаавайн сула салыр чорук оларның кайы-хамаан чок маңнаар, аңнаашкынган узамдыгар чоруун болдурар. Ындыг болганда, оларны удаа-дараа селгүүстеттишпээн, багга тургузары ажыктыг. Өөредир үезинде ыттарны эттеп согар чорук кандыг-даа ажыктыг бербес.

Уксаа чок, товаачы база бажың ыттарын үзүткаары, аңчы ыттарның уксааларын экижиңери, аңчыларны таарымчалыг ыттар-биле хандырары — күрүнениң олүк планын күүседиринге чугула чүүл болур.

М. ШУРООЛ,
ыттар талазы-биле ийиги чергенниң эксперт болгаш судьязы.

Кинотеатрларга

БӨГҮН

«НАЙЫРАЛ»: «Синдбадтың чедиги аян-чоруу» 10, 12, «Софья Ковалевская» 2, «Назначей Стамбулдуң өмчүзү» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бешки отдел» 11, 1, «Капитан Дабач» 3.15, «Чаңгыс дээвир адаанда» 5.15, «Полустанок» 7.15, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Бистиң херимивис ишти» 2.30, «Өлүп чок чорунтуң соонда үш хонуң» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Соңгу чүктүң челээжи» 3.15, 5.15, «Аас-кежин-биле ужурамышкын» 7.15, 9.15 шактарда.

ЧҮРЕКТИ КАМНААР

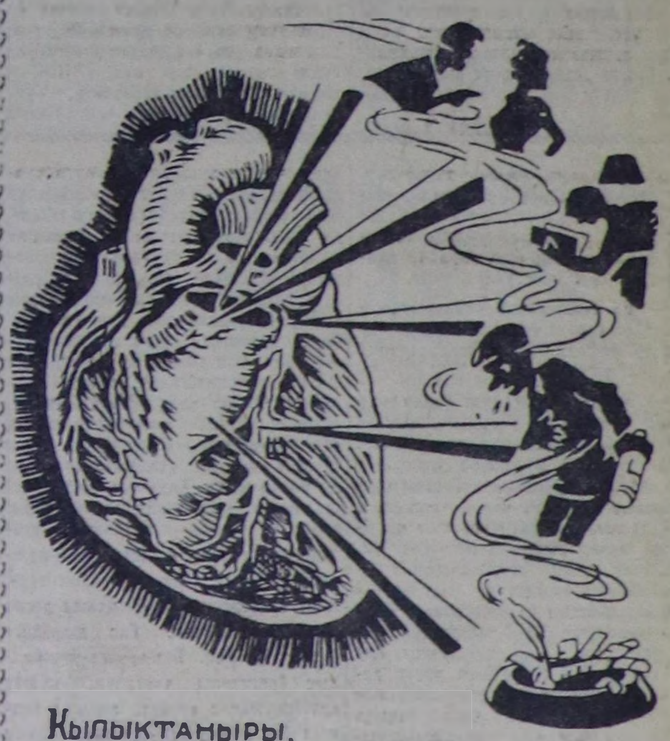

Кылыктаныры,
туруп харыксыраары, арагалаары,
тапкылаары, ангина, грипп,
арыг агаарга чорбазы —
КАДЫКТЫ БАКСЫРАДЫР
ЧҮРЭЭҢНИ ХАЙЫРАЛА!

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫНЫ.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкив — Кравченко-кузумчузу, бажың № 3 телефоннары: Редакторнуң 1 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24,25 — 38, идеология хилдизинин 37—13: харыысалгалыг секретарының 23—35. көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амылырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амылырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амылырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизинин 20—0, бухгалтериялының 31—75, корректорларның 21—47, солуп келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС—01808. Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунун, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1963 ч. ДЕКАБРЬ 25 СРЕДА № 304 (5708).

Өртээ 2 көп.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыылдазының ийиги сессиязы

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң ийиги сессиязы ажылын дүүн Москвага эртенгиниң 10 шакта Кремльдиң Улуг ордузунга эгелээн.

Н. С. Хрущев база партия болгаш чазактың өске-даа удуртукчулары ложаларга көстүп кээрге, депутаттар диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны-биле утқааннар.

Сессияның хүн айтырыы бадылаттынган. Сессияга чугаалажып көөрү-биле дараазында айтырыгларны киирген:

— 1964 — 1965 чылдарда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайы;

— 1964 — 1965 чылдарда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугайы болгаш 1962 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайы;

— РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Чарлыктарын бадылаары.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, РСФСР-ниң Күрпланының даргазы, депутат **К. М. Герасимов** хүн чурумунун бирги айтырыының талазы-биле илеткел кылган. Ийиги айтырыгның талазы-биле РСФСР-ниң Саң министри, депутат **И. И. Фадеевтиң** илеткелин дыңнаан.

Сессия ажылын бөгүн үргүлчүлеп турар.

КҮРҮНЕНИҢ БИРГИ ЧЕРГЕНИҢ ЧУГУЛА ХЕРЭЭ

ВЦСПС-тиң Пленумундан

МОСКВА. (СЭТА). СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунун хүлээп алганы химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң программазын ажылчын аңгы, колхозчу тараачыннар, интеллигенция — бүгү совет улус чаңгыс эп-сеткил-биле деткээн. Хоорайның болгаш көдээниң ажыл-ишчилери ол программаны күрүнениң бирги чергениң чугула херээ кылдыр, партияның XXII съездизиниң идип үндүрген төөгүлүг сорулгаларын амыдыралга дүрген боттандырарынга кедергей улуг ужур-дузалыг болуп турар, коммунистиг тургузуушкунун кол айтырыгларының бирээзи кылдыр хүлээп алган.

Он-он миллион ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны каттыштырып турар совет профэвилелдери чурттун улус ажыл-агыйын химижидеринге улуг рольду ойнаар хүлээлгелиг. Декабрь 23-те Москвага ажыттынган ВЦСПС-тиң калбак Пленуму «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунун өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун доктаалы-биле холбаштыр профессионал эвилелдериниң сорулгаларынга хамаарышкан.

Партия Төп Комитединиң декабрь Пленумунун доктаалын амыдыралга боттандырары-биле профэвилел организациялары чүнү кылза эргежок чугулазының дугайын илеткелчи — ВЦСПС-тиң даргазы **В. В. Гришин** чугаалаан.

Хамыктың мурнунда СЭКП ТК-ның Пленумунун доктаалын болгаш материалдарын, эш Н. С. Хрущевтүн илеткелин болгаш түңнел сөзүн ажылчы чоннарга калбаа-биле тайылбырлаар херек деп, илеткелчи демдеглээн. Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдер чорук улус ажыл-агыйын улам ынай көдүрериниң болгаш ажылчы чоннарның чаагай амыдыралының өзүлдезиниң эң чугула чүүлү болур дээрзин совет кижи бүрүзүнүн медерелинге чедирери эргежок чугула.

Химияның бүдүрүлгелеринге болгаш тудугларынга организакчы база кижизидикчи ажылды улам бедик деңнелче көдүрер сорулга профэвилелдериниң мурнунда туруп турар деп, эш Гришин чугаалаан. Химия индустриязын улам ынай хөгжүдериниң программазын күүседири болгаш химия материалдарын улус ажыл-агыйының бүгү-ле адырларынга мергежилдиг ажыглаары дээш демиселге үлетпүрүнүн, тудугнун, транспорттун болгаш көдээ ажыл-агыйның ажылчыннарының болгаш тускай эртемниглериниң чогаадыкчы идепкейин бүгү хемчег-биле хөгжүдер херек.

Көдээниң профэвилел организациязы бүрүзүнүн сорулгазы болза, минералдыг чемишчидилгелерни калбаа-биле ажыглаарын, оларның килограмм бүрүзүн эң-не улуг үре-түңнелдиг кылдыр хереглээрин чедип алыры болур деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Химия үлетпүрүнүн болгаш улус ажыл-агыйын химижидеринин программазын боттандырары бистин эң чугула сорулгавыс болур деп, илеткелчи медеглээн. Бодунун ажылчорудулгазының аргаларын болбаазырангайжытпышаан, организакчы ажылды политиктиг сорулгаларнын деңнелинге чедир көдүрбүшаан, совет профэвилелдери күчүлүг химия индустриязын тургузары дээш, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының темпилерин дүргедедири дээш улам-на идепкейлиг демисежир ужурлуг.

В. В. Гришинниң илеткелиниң талазы-биле нефть болгаш химия үлетпүрүнүн ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-зының даргазы **В. С. Кривич**, тудуушкунун болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүн ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-зының даргазы **А. П. Ушанов**, машина тудуунун ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-зының даргазы **Г. П. Софонов** болгаш өскелер-даа санал берген.

ВЦСПС-тин Пленуму ажылын декабрь 24-те үргүлчүлээн.

Күш-ажылчы рапорт

Степан Дөңгүракович Мокураштың удуртканы дашчылар, бызаңчылар бригадазы — «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде база бир мурнакчы бригадаларның бирээзи. Эш Мокураштың бригадазының кежигүннериниң мергежилдиг, эрес-кежээ ажылдаанының түңнелинде суг сордурар станцияның тудуун декабрь 21-де, кургадылга болгаш руда корпузу биле кол корпустун аразын тудуштурган галереяның тудуун доосканын декабрь 23-те рапорттааннар. Бо дээрге айыткан хуусаазының бетинде күүсеттинген ажылдар-дыр. 30 ажыг метр бедиктерже көдүрүлген галереяның шалазын болгаш дээвиирин, ылаңгыя ийи чарыында ханазын мунгаштаарынга эң-не дидим чүреккир чорук негеттинер, берге ажыл турган. Анаа Д. Дамыр, А. Октуй, С. Кара-оол олар эң-не дидим чорукту көргүскеннер.

Улуг фабрика дээш!

Бистин бригадавыс организастаттынып тургустунганындан эгелээшле даг-дүгү арыглаар кол корпустун бирги кадының тууйбузун салып эгелээн. Бирги каттан эгелээш, чедиги каътка чедир ону тудуп тургузарынга улуг салыышкынны бригада киирген. Кол корпустун бүгү соңгаларын шилдеп, оларның ишти, даштын будуп кылдывыс. Соңга рамаларын болгаш оон кастыктарын кылгаш, оларның даштын будааш, ам салыр ужурлуг турган. Ону ам катап кылыр ужурга таваржып, даштындан будуп турар бис.

Чамдык соңга кастыктарын кылдыртыры-биле чагып каан. Дузалаар бүдүрүлгелер комбинадының ыяш болбаазырадыр заводу ол чагыгны мынчага дээр күүсетпээн. Ам канчаар, фабриканы айыткан хуусаазында дужаарының хонуу бо-ла келген, чагыгны кылып эккеп бээрин манап олурар болза, үе-шак эрте бээр. Ынчангаш соңга кастыктарын боттарывыс кылгаш эптеп, чеди каът корпустун соңгаларын шилдээр ажылды бүрүнү-биле доостувус.

Бистин комплексилиг бригадавыста тудугга каш чылдар дургузунда ажылдап келген арга-мергежилдиг кижилер хөй. Саая Седен, Ооржак Кара-оол, 61 харлыг Чангар ирей, Сарыглар Чадынмаа, Ооржак Бүрбеш-оол олар — бригаданың чоргаарлары.

Бо үстүнде адаанывыс ышкаш, күш-ажылга тура-соруктуг, кызымак, кежээ кижилерниң кайызын ол дээр! Аныяк комсомолчулар Оттук-оол Өнер-оол, Чыргал Хаттыг-оол олар фабрика ажылчыннары белеткеп турар кежээки курстарда эки өөренип турарлар.

Ноябрь айның бүдүрүлге планын бистин бригада 130 хуу күүсеткен. Даг-дүгү арыглаар фабриканы ажыглалга дүрген киирер дээш, улуг фабрика дээш чүткүлдүг ажылдап тур бис.

Ооржак КАЛДАР-ООЛ,
№ 4 участокта комплексилиг бригаданың бригадири.

Ак-Довурактың онза чугула тудуу бо хүннерде

Бүгү кичээнгейни ажыглалга киирер объектилерже угландырган

Бо хүннерде бистиң республиканың партия, совет болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының база тудуг организацияларының удуртулгазының кол кичээнгейи Төрээн чуртка улуг ужур-дузалыг чигзт болур Ак-Довурактың даг-дүгүн болбаазырадып ажылдаар комбинаттың бирги эзлчээн чылдың бо арткан хонуктарында ажыглалга киирериниче чагырткан. Бистиң корреспондентивис чоокта чаа Ак-Довурактың «Тыва даг-дүгү тудугга» чораан. Тудугнун янзы-бүрү бүдүрүлге участоктарында ажылдап турар партия эге организацияларының канчаар ажылдап турарының дугайында парткомнун улуг инструктору эш А. Дамдың-оол-биле ол беседа кылган.

Эш Дамдың-оол мынча деп чугаалап турар:

— Бистиң бо улуг бүдүрүлгениң тус-тус адырларында партияның 18 эге организациялары бар. Олар 240 ажыг коммунистерни хаара туткан. Ол бүгү коммунистериң иштинден 40 ажыг коммунистер комбинаттың тудуунда ажылдап турарлар. Тудугда бүгү партия организациялары даг-дүгү арыглаар фабриканың бирги эзлчээн бо чылын ажыглалга киирери дээш ажылдап келгеннер. Оларның аразында комбинатта партбюро администрация-биле кады фабриканың тудуун дүргедедир дээш коллективтиң кежигүннеринден 120 кижини фабрика тудуунче коммунист эш В. Пастуховка баштаткаш чоруткан. Ажыглалга киирер комплексиниң объектилеринде ажылдап турар аныяк өскенниң ортузунга ажыл чорудары-биле партия кежигүнү эш А. Ширяевти тускайлап бышыглаан.

«Тыва даг-дүгү» комбинатта партия организациязы ажыглалга киирер комплексиниң доостур хуусаазының графигин тургускан соонда, «Ажылчыннар ортузунга кижизидилге ажылынга ажыл-агый удуртукчуларының ролю» деп тускай айтырыгны коммунистериң хуралынга чугаалашкан.

Комбинатта партия организациязы кадрларның билиин бедидер талазы-биле ажылга кичээнгей салып, удуртур ажылдакчыларның школазын бо чылын тургускан. Ында ам 80 хире инженер-техниктиг ажылдакчылар өөренип турар. Комбинаттың кол инженери эш А. Ерефеев, директору эш В. Белявский, инженер эш Наустроев, рудник начальниги эш Дубленных олар школаны удуртуп турарлар.

Дузалаар бүдүрүлгелер комбинадында партия эге организациязының секретары В. Калзан, фабрика тудуунда эге организация секретары эш М. Гореев, оон оралакчызы О. Комбуй-оол олар боттарының тус-тус участоктарында партийжи-политиктиг, таныдылга ажылын элээн эки чорудуп турарлар деп, эш Дамдың-оол чугаалаан.

Ындыг болза-даа чамдык эге организациялар тудугжулар ортузунга ажылды кошкак чорудуп турар. Оларга чуртталга-коммунал конторазында партия эге организациязы (секретары эш П. Максим), № 12 АТК-ның № 2 автоколонназында парторганизация (секретары эш Г. Тугужеков) хамааржыр. Чижээ, чуртталга-коммунал конторазында парторганизацияның четпес ажылдап турары-биле ажылчыннарның ниити чуртталга бажыңнарында радио, ижер суг четче кииртинмээн, арыг-шевер байдалы багай. Бо талазы-биле парткомнун берген даалгаларын удуртукчуларның талазындан күүседирин парторганизация бодунун контролюнга ап, негелде кылбайн турары четпес. № 2 автоколоннаның удуртукчулары тудугга хүн бүрүде 60 автомашина бээр ужурлуг, ындыг турда-ла олар дөңгүп-ле чартык кезиин берип турар. Ында парторганизация ол дугайын хайгааралга албайн турар.

Эш Дамдың-оолдун уламчылап чугаалааны болза, тудугда партияның чамдык эге организацияларының удуртукчулары ажылчыннар ортузунга партияның тайылбыр-массалыг ажылын, социалистиг чарыштың херээн четпес удуртуп турарлар. Оон уламындан тудугжу Хүнүнге, Октябрь революциязының 46 чыл өюнун байырлалынга таварыштыр боттарының эки ажылы дээш акша-биле шаңнаткан алды бригадаларның кежигүннери 56 кижиге шаңнал акшазын «Тыва тудуг» трези чүгле декабрь 20-де тыпсып турары ында парторганизацияларның багай ажылын айтып турар.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ТИИЛЕЛГЕ

Химияны хөгжүдеринге узбек химиктериң, тудугжуларның болгаш монтажчыларның салыышкыны

Республикага күчүлүг химия үлетпүрүн тургузар болгаш пландан ажыр хөй санныг минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрүп үндүрер талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни чедиишкининг күүсеткени-биле холбаштыр узбек химиктерге, тудугжуларга болгаш монтажчыларга СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели байыр чедирген. Байырлыг телеграммада демдеглээнин ёзугаар алырга, ол болза бистиң улуг Төрээн чуртувустун экономиказын химижидер болгаш совет улустун материалдыг чаагай байдалын улам ынай көдүрер дээш бүгү улустун демиселиниң херээнге улуг салыышкын болур.

Чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерни узбек химиктерге, тудугжуларга болгаш монтажчыларга СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели күзээн.

• • •

Чирчиктин электрохимиктиг комбинадының ажылчы чоннары аммиакты ажылдап кылыр улуг күчүлерни тургузар талазы-биле ажылдарны чеди чыл планында көрдүнген хуусаадан ийи чыл бүрүнгаар дооскан, а Фергананың азот чемишчидилгелер заводунга аммиак селитра болгаш кошкак азот кислотаны бүдүрер талазы-биле цехтер комплексилиниң тудуун эң кыска хуусаада дооскан. Кокандының суперфосфат заводунда эзилбес суперфосфатты 330 мун тоннаны ажылдап кылыр талазы-биле күчүлерни, Алтын-Топканның коргулчун цинк комбинадында 75 тонна күгүр кислотазын бүдүрер талазы-биле цехти болгаш Самаркандының суперфосфат заводунда немелде күчүлерни хуусаа бетинде ажыглалга киирген.

Узбекистанның ажылдап турар бүдүрүлгелериниң коллективтери пландан ажыр бир чүс мун тонна хире минералдыг чемишчидилгелерни болгаш он-он мун тонна күгүр кислотазын бүдүрүп үндүрген.

(СЭТА).

Куба Республиканың тиилээнининң беш чыл оюнун байырлалынга киржир совет төлээлер дугайында

Куба Республика куба революциянын тиилээнининң беш чыл болур оюнун байырлалын 1964 чылдың январь 1-де демдеглеп эрттирер деп турар.

Кубаның чазаанын чалаанын ёзугаар беш чыл ою-биле холбаштырган байырлалдарга совет төлээлер киржир.

Совет төлээлерни СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. В. Подгорный баштап чоруур. Совет төлээлериниң составында: СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, Казахстанның КП ТК-ның бирги секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады И. Ю. Юсупов, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, «Коммунист» журналдың кол редактору В. П. Степанов, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ВЛКСМ ТК-ның секретары, РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутады М. А. Журавлева, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, «Партийная жизнь» журналдың кол редактору Е. И. Бугаев, ВЦСПС-тин секретары К. А. Гусейнов, ССРЭ-ниң Даштыкы садыг министриниң оралакчызы М. Р. Кузьмин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле Күрүне комитединиң даргазының оралакчызы А. Е. Петрушев, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизиниң оралакчызы Н. Н. Месяцев, УССР-ниң Кировоград облазының трактор бригадазының бригадири, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, УКП ТК-ның кежигүнү А. В. Гиталов, «Рабочий» фабриканың аргыкчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутады А. М. Красикова.

ССРЭ-ниң Куба Республикада элчини А. И. Алексеев төлээлериниң составында база кирип турар.

Төлээлер бо чылдың декабрь 27-де Кубаже чоруптар деп турар.

(СЭТА).

АК-ДОВУРАКТЫҢ № 34 ТӨП СОҢГУЛДА ОКРУГУНУҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДАНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫЫ

1963 чылдың декабрь 22-де Ак-Довурактың № 34 Төп соңгулда округунун талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединге соңгулда болган. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга кандидат эш **Иван Прокопьевич Безматерныхты** соңгаан соңгулдага соңгукчуларның ниити санының 99,8 хуузу киришкен. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга кандидат эш Иван Прокопьевич Безматерныхты дээш соңгукчуларның ниити санының 99, 64 хуузу бадылаан.

Округтун соңгулда комиссиязы.

Ажыл-ла, ажыл...

Одунган Хемчиим, байлактыг Хемчиим деп, сураа үнген Ак-Довурактың дугайында ооң улуг, биче чурттакчы бүрүзү ынчаар чугаалажырлар. Ол шын. Ону бөгүнгү амыдырал бадыткаан.

Чүс катап дыңнаарының орнунга чаңгыс катап көргени уттундурбас дижир болгай. Ак-Довуракка барып көрбээн хамаанчок, чүгле ийи, бир чыл мурнунда анаа чораан кижилер безин, ында амыдыралдың шапкын хөгжүлдезин, улуг өскерилгелерни кайгап магадаар. Кайнаар-даа көөрге, тудуг-ла тудуг, хөй ажылчыннар ынаар-мынаар шуужуп турар.

Чылыг күжү-биле ажылдаар төп электростанцияның бедип үнген узун хоолайларындан ыш-бус-даа ыравас. Бүдүрүлге чериниң энергетиктиг бо чүрээ соксаал чокка соп, ажылдап турар. Ындыг болбастың аргажок, чүге дээрге өске хөй объектилериниң механизастаттынган хөй-хөй аар ажылдары оортан кол хамааржыр.

Каш-ла хонуктар мурнуу чарыында комбинаттың даг-дүгү болбаазырадыр түр фабриказынга барган бис. Фабрика ноябрьның бүдүрүлге планын 128,7 хуу күүсеткен. Оларның сорулгазы чүгле даг-дүгүн болбаазырадыр эвес, харын чаа кол фабрикага ажылдаар кадрларны бо түр фабрикага белеткээри болур. Эрткен айлардан бээр манаа 80 ажыг оолдар, кыстарны өөретпишаан, ажылдадып келген. Оларны тускай эртемниг эштер өөредип турар. Машинистер, пульта башкарыкчылары, подсортировщиктер, эзлчег мастерлери, цехтер начальниктери дээш өске-даа мергежилдиң кижилерин белеткеп турар.

— Ажылды канчаар организастап турар силер? — деп, цех начальниги Григорий Александрович Автуховтан айтырарывыска, ол үр-даа боданмайн:

— Мурнунда маңаа 4 эзлчег ажылдап турган. Ам ийи эзлчег арткан. Ам бо хүннерде чаа фабриканың кол корпузун ажыглалга киирери кол сорулга апарган болгай, ынчангаш бир ийи эзлчегни ынаар чоруткан бис. Шак, үе бүрүзү дыка үнелиг, чай-шөлээн чок. Күрүнениң биске тургускан график планын күүседири биске, бүгү комбинаттың ажылчыннарынга боттандырар дүрүм болгай. Ооң чижээн мастер Юрий Назынович Шагдырның эзлчээнден көрүп болур силер — дээш, күдер кара эрже Григорий Александрович айытты.

— Ажыл-иш бисте солун. Мээң эзлчээмде 10 ажылчыннар хүндүскүнүн 12 шактан кежээкиниң 6 шакка чедир ажылдап турар. Октябрьде даг-дүгү бээр даалгавысты 140 хуу күүсеттивис, а ноябрьде сорттуг даг-дүгүн 20 тоннаны бээр ужурлуг. Баштайгы четче эвес түңнелдерден алырга, 15 тоннаны пландан дашкаар берген бис.

Хөй националдың оолдар, кыстары — подсортировщик Виктор Сотников, тыва Монгуш Оңгай-оол, украин кыс Екатерина Кисицына дээш оон-даа өскелер ажыл-ишке мергежип, аразында оңнүктежи бергеннер...

Д. ЕНДАН.

«Тыва даг-дүгү тудугнун» эң дээре бригадаларының бирээзи — **Сарыглар Сурунович Ура-Базырның** комплексилиг бригадазының чамдык кежигүннери бо-дур. Бо бригада ажыл онаалдазын үргүлчү ажыр күүседип, коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп ат дээш демисежип турар. Кол корпустун ханаларын ыяш плиталар-биле шып чылыглаарынга, бажың ханазын салырынга болгаш өске-даа ажылдарга бригада кызымаккай ажыл-ишчи чоруун көргүскен.

Фото **С. ФЕОКТИСТОВТУУ.**

Школачыларның үлүү

Кызыл-Мажалык он бир чыл школазының үстүкү класстарының өөреникчилери даг-дүгү арыглаар фабриканың тудуунга шефтээшкин ажылдарын үргүлчү чорудуп турар.

Бо эрткен субботада бистиң школаның 11 класстың өөреникчилеринден 33 кижи фабриканың кыдымнда оваалаттынган бок, довуракты арыглал аштап, боттарының күш-ажылга ынак чоруун көргүскеннер. Ылаңгыя Күжүгет Солун-оол, Ооржак Борбак-оол, Валя Оюн, Сат Чечекмаа, Саша Ооржак олар эң-не кежээ чоруун көргүзүп, кызымак ажылдаанын онзалап демдеглээр ужурлуг. Бистер каш-ла айлар болгаш 11 классты доозуп, бышкан билигниң аттестадын алыр бис. Элээн каш кижилер бо фабрикага ажылдаар күзелдиглер, чамдыктары инженер-техника талазы-биле дээди өөредилге черлериниче өөренип чоруур, даг-дүгүнүн болгаш ону арыглап болбаазырадырының база ону башкарар нарын техникаларның талазы-биле дээди эртемни чедип алгаш, бо фабрикага ажылдаар күзелин амдыгааштан илерелип турарлар.

Х. ЯС-ООЛ.
Кызыл-Мажалык школазының 11 «б» клазының даргазы.

ХОВУ-АКСЫНДАН—АК-ДОВУРАКЧЕ

Чаш-оол Чамыр-кыс — «Тыва кобальт тудугнун» аныяк тудугжуларының бирээзи. Оон күш-ажылчы оруу анаа эгелээн. Баштайгы үеде ол тудугнун үүрмек ажылдарынга мергежилин чоорту-ла бедидип ап турган. «Улуг тудугнун хөй болгаш нарын ажылдарын кылчыры — мээн бо кылып турарым бөдүүн ажылдардан боттанып эгелээрин эки билир мен» — деп, Чамыр-кыс бир-ле катап тудугжу бригаданың хуралынга чугаалаан. Ийе, оон ынчаар бодап турганы кончуг шын болган.

Бодунун бир үе-черге өөрү кыстар-биле кады Чамыр-кыс хоорзалар теплоизоляциязынга ажылдай берген. Бир-бир бодаарга, ол улуг эвес, демир хоорзаларны шлаковата-биле куржалдыр чылыглап, шарыыры ындыг-ла берге эвес ышкаш сагындырган. А херек кырында ол ындыг эвес: хоорзалар бир дески чылыглаттынган, быжыг шарыттынган болур ужурлуг. Бригадири ол-ла бүгүнү оларга айтып берген. Кылыр дээн чүүлүнге дүрген мергежип алыр талазы-биле Чамыр-кыс өскелерден онзаланып турган. Чамдыкта бригадир өске бир ажылче түр чардыга бергенде, оон орнунга Чамыр-кыс турупкаш, ажылды башкара-даа бээр апарган.

Тываның аар үлетпүрүнүн баштайгыларының бирээзи — «Тыва кобальт» комбинатты тудуп тургузарының база бир чугула ажылы — теплотрасса эптекчилериниң болгаш чылыглакчыларының найыралдыг коллективи ынчаар өзүп келген. Оларның өөренип алган бо мергежили чүгле бодунун тудуунга эвес, а өске-даа тудугларга, ылаңгыя Ак-Довурактың комсомолчу онза чугула тудуунга база-ла хереглеттине бээр дээрзин олар билип турганнар.

Чамыр-кыс болгаш оон эштери «Тыва кобальт тудугнун» үлетпүр участок биле тудуг аразында теплотрассаны эки шынарлыг кылып доосканнар.

Ук ажылды күүсеткен эң мергежилдиг кижилер болгаш өске-даа чамдык аныяктар-биле кады Чаш-оол Чамыр-кыс декабрьның эгезинде Ак-Довуракка чедип келген. Олар боттарының чанчыккан ажылы — теплоизоляция чылыглаар деп хүлээнип алганнар.

Мында бүгү-ле ажыл хайныккан. Эптекчилер, каңнакчылар, соөртүкчүлер, чазаныкчылар, даг-дүгү арыглакчылары, трактористер, электро тургузукчулар — шуптузу-ла бодунун хүлээлгезин күүседир дээш, кыштың соогунга торулбайн эрес-шалыпкын ажылдап турарлар. Оон-биле кады теплотрассада ажылды дүрген кылыры база-ла негеттинип келген.

Аныяк тудугжу Чамыр-кыс анаа келгеш, теплотрасса изоляциязының бригадири болу берген. Оон бригадазы ТЭС-тен фабрика тудуунга чедир теплотрассага ажылдааш турупканнар.

Хүнде бригада чээрби беш метр черге хоорза чылыглап, шарыыр нормалыг. Биле-демниг, найыралдыг сес аныяктар ол санга ара доктаавас деп шиитпирлеп алганнар. Зинаида Кусургашева, Александра Сундуй-оол, Валентина Самучина, Фаина Салчак, Вера Бас-оол болгаш өскелер-даа кежээ орайтагыже чедир ажылдап турганнар. Чүткүл-сорук бедик түңнелди көргүскен. Хүнде чээрби беш эвес, а үжен беш метр чедир чылыглап келгеннер.

«Тыва даг-дүгү тудугнун» шенелдеге кирер ужурлуг комплексилиниң бирээзи — теплотрасса. Анаа үр эвес, чээрби ажыг хонукта ажылдап келген-даа болза, Чаш-оол Чамыр-кыстың удурткан бригадазының тудугжулары хоорзаларның теплоизоляциязының ажылдарын дүргедедири дээш чүткүлдүг ажылдап турарлар.

А. НУГУУРАК.

Чурукта: бригадир Чаш-оол Чамыр-кыс (мурнунда) биле Зинаида Кусургашева.

Фото авторнуу.

СЭКП ТК-НЫҢ ДЕКАБРЬ ПЛЕНУМУНУҢ ШИИТПИРЛЕРИН АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРАР

Суггарылга, чемишчидилге—элбекшилди тургузар

(Агрономнарның болгаш суг ажыл-агый ажылдакчыларының республика чөвүлел хуралындан)

Чоокта чаа болуп эрткен СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга эш Н. С. Хрущев «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—кодаа ажыл-агый будүрүлгезин кодуреринин болгаш улустун чаагай чорууның оңдүлешинин эң чугула чүүлү» деп илеткелинге: **«Недэз ажыл-агыйның бүгүде, азы барын-на бүгү продуктуларын будүрери тараа будүрүлгези-биле дорт болгаш тудуш хөлбашкан болуур. Тараа бар болза—эът, сүт болгаш өске-даа продуктуулар бар болур»** деп чугаалаан.

Минералдыг чемишчидилгелер—ол дээрге, кодаа ажыл агыйны кодуреринин үндезинин үндезини деп Пленумнуң доктаалында айыткан. Оон-биле кады кодаа ажыл-агый культураларының дүжүдүн бедидерингее суггарылганын үжүр-дүзазын Пленум база онаалап демдеглээн.

ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар кимия үлетпүрүнүң бәәр минералдыг чемишчидилгелерни кодаа ажыл-агый культураларының элбекшилдиг дүжүдүн өстүрүп алырынга ан эки ажылгаар база суггарылганы калбартыр хемчеглерни чедишкининг боттандырары хамыктың мурнунда агрономнардан, инженер-техниктиг ажылдакчылардан хамаарыжыр. Ынчангаш, Тыва АССР-ниң колхозтарының, совхозтарының болгаш будүрүлге эргеледдеринин агрономнарының, суг ажыл-агый ажылдакчыларының чоокта чаа Кызылга болуп эрткен чөвүлел хуралынга «Суггатты черлерни ажыглаарын экижидер болгаш кодаа ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашканы ана таварылга эвес. Ол болза СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле хемчеглерни эгелээни ол-дур. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди республиканың Кодаа ажыл-агый продуктуларының будүрүлге болгаш белеткелдер министрининг оралакчызы эш М. Достан-оол кылган.

Дүжүт бир дески эвес

Республикага амга чедир тараа будүрерин көвүдериниинг сорулгазын шиитпирлээри колдуунда тарылга шөлдерин калбартырынын күсели-биле чедип алдының келген. Тараа культураларының тарыгазының шөлү сөөлгү үш чылда 72 мүн гектарга өскен. Тарылга шөлү өзүп турар болза-даа, гектар бүргүзүнден магадылаттынган дүжүт алдынмайн, чыл санында оргу, кудулуг болуп турар.

Чижээ, республикага тараа культураларының гектар бүргүзүнден ортумак дүжүдү 1960 чылда 7 центнер турган болза, 1961 чылда—12,4, 1962 чылда—10. 1963 чылда — 4,8 центнер болган.

Сөөлгү үш чылда чамдык ажыл-агыйларга тараа культураларының дүжүдүн ап көөрге мындыг (гектардан центнер-биле):

СОВХОЗТАР	1961 ч.	1962 ч.	1963 ч.
«Тээли»	10,4	5,3	1,7
«Барлык»	12,0	4,1	2,5
«Суг-Хөл»	10,7	7,1	3,4
«Найырал»	16,1	13,9	2,5
«Элегес»	13,9	8,7	4,3
«Межегей»	10,3	7,3	3,9
«Өөк»	9,6	8,7	2,6
Дүржүлге станциязы	13,4	13,5	8,6
КОЛХОЗТАР			
«Бельшевик» (Барын-Хемчик)	22,5	7,7	3,3
«Революциянның чалбыжы»	9,8	15,4	2,5
СЭКП XXII съездизи аттыг	20,0	8,6	4,4
«Совет Россия»	10,5	15,2	9,1
Ленин аттыг (Каа-Хем)	11,8	12,5	11,8
«Күш-ажылдың хостуу»	14,9	8,9	3,9

Бо санныардан ап көөрге, республикада шиитпир-биле болгаш түс-түс ажыл-агыйларда дүжүт чаңгыс аай эвес болган харын кудулап турарлыр. Моортан агроном бүргүү чогуур түннеден кылып ужуруут. Агаар-бойдустуң байдалыынче чүүл аваа турар. Ынчалза-даа хамык ужур шиитпирлээринге, кол чүве чер ажылының культураларының деңнели кудуг болуп турарында. Бо дугайында эш Достак-оол мындыг чижектиг көргүскен. Таңды районда «Межегей» совхоз биле дүржүлге станциязының хөрээн-бойдус байдалдары барык бир дөмей. Ынчаарга дүржүлге станциязы хөрээнүг дээрге ажылдан кылып турарындан «Межегей» совхозка бодаарга, гектардан 5 центнер хөй дүжүттү алган. Таңдыда «Революциянның чалбыжы», Каа-Хемде Ленин аттыг, «Тандеде», Чөөн-Хемчикте «Большевик», «Искра» колхозтар бир дөмей байдалдарда турар көжазы ажыл-агыйларган 3—7 центнер хөй дүжүттү ап турарын база ынчаар тайылбырлаа чогуур.

Суггарылга—магадылаалдыг дүжүттү бээр

Кодаа ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидерининг дерээге улуг курлавыр суггатты черлерни шын ажыглаары болур. Агаар-бойдустуң кандыг-даа байдалында суггатты черлерден магадылаалдыг дүжүттерни ап болур.

Республикада суггарып ажыглаарынга белеткеттинген нер 54,7 мүн гектар, инженер ёзугу-биле дерип кыйган суггарылга системалыг чер 7,5 мүн гектар. Ынчалза-даа суггатты черлериң үгле 18,3 мүн гектарынга тараа культураларын тараан болган суггарылганы 32 мүн гектарга чоруткан. Ынчаарга суггарылганы шынарлыг эвес чоруткаының, хөй нуруузун чаңгыс удаа суггарганының түннелинде гектардан ортумак дүжүт үгле 3,5 центнер, оон иштинде кызыл-тастың 4,1 центнер болган.

Республиканың чамдык ажыл-агыйларында бедик дүжүттерни өстүрген мурнакчы суггарыкчылар эвээш эвес. Чөөн-Хемчиктиң сорт участогунга «Саратовская-29» деп сорттуң кызыл-тамыр чайын ийи катап суггарган, гектардан 33,2 центнер, «Комбайнер» деп сорттуң арбайындан 48 центнер дүжүттү алган. Гектар бүргүзүнге үгле 2,8 центнер минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаан болган суггатты черлерге центнер чемишчидилге бүргүү 16 центнер немелде тараны бергенин саналгалар көргүскен. Чемишчидилгениң бодунуң ортаа болган ону ажыглаанының чарыгдалы 87 рубль болган, а гектар бүргүзүнден арыг орулга 113 рубль четкен. «Тээли» совхозтуң суггарыкчылары Буянды биле Бады 70 гектар кызыл-тастыг чаңгыс удаа суггарган, га бүргүзүнден 15 центнер дүжүттү алган. «Барлык» совхозта Мактар, Борбак-оол 103 гектар шөлге кукурузаның га бүргүзүнден 360 центнер могаан массаны, ол-да совхозта Казак биле Серотгуң звеновзу 50 гектар арбайның га бүргүзүнден 13 центнер дүжүттү алган.

Чөөн-Хемчик райониуң «Большевик» колхозу суггатты черлерде 172 гектар кызыл-тастың га бүргүзүнден 12 центнер дүжүттү алган. Барын-Хемчик райониуң «Большевик» колхозунга ортумак дүжүт үгле 3,3 центнер турда, Х. Селип-оолдуң удурткан звеновзу суггатты черден 22 центнер ортумак дүжүттү алган. Таңды районуң сорт участогу «Межегей» совхозтуң суггатты черинге картофельдиң га бүргүзүнден 387 центнер дүжүттү алган.

Суггатты черлерден хөй кудуг дүжүттү алырынга ан эки ажыглаар база суггарылганы калбартыр хемчеглерни чедишкининг боттандырары хамыктың мурнунда агрономнардан, инженер-техниктиг ажылдакчылардан хамаарыжыр. Ынчангаш, Тыва АССР-ниң колхозтарының, совхозтарының болгаш будүрүлге эргеледдеринин агрономнарының, суг ажыл-агый ажылдакчыларының чоокта чаа Кызылга болуп эрткен чөвүлел хуралынга «Суггатты черлерни ажыглаарын экижидер болгаш кодаа ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашканы ана таварылга эвес. Ол болза СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле хемчеглерни эгелээни ол-дур. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди республиканың Кодаа ажыл-агый продуктуларының будүрүлге болгаш белеткелдер министрининг оралакчызы эш М. Достан-оол кылган.

Суг ажыл-агыйының шугуму-биле хөй чылдарда кылып келген Аймырлыг, Терезин бугалары ам-даа ажыглаага бүрүй кирбээн болгаш харын бактайгы төлевилелди шын эвес кылганындан катап эде кылыр ужурга таваржып турарын Терезинниң суггарылга системазының начальнигги эш Сөргүтанов чугаалаан. Барлыктың суггарылга четкизи оон-даа дора байдалда турул турар. Суггарылгага дужаатынган даан ийи мүн гектар черден үгле 170 гектар суггартынар, а оон өскези суггарар арга чок болган. Үүге дизе, суггарылга бүгалары сугнуң агымын дүргедир кылдыр кудургайландыр кылдынмаан болгаш чамдык черлерни хөлүн эртир ханы болган. Барлыктың бүгү ажыглаага дужаатынган суггарылга системаларындан оон кол черинде турар «Большевик» колхоз үгле 172 гектарны ажыглаар арга-лыг болган. Амга чедир Барлык бугазының дөзүнде кол тудуу кылдынмаан.

Суг ажыл-агый килдизи, телевилел организациязы, Тыванын суг тудуу даан шыкаан албан черлери чаңгыс аай суме харылзаалыг ажылдавайн, четпестерни болгаш чазыгларны бир дем-биле дүрген эдериниң хемчээн албайн турарлар.

Республикада улуг суггарылга системаларының бирээзи болур Барлык бугазының суу-биле 14 мүн гектар черни ажыглаар аргалыг. Ол дээрге барының талазы зонага дүжүттү бедидерииге шиитпирлиг рольду ойнаар ужурлуг. Бир эвес ангы темпбиле ажылдаар болза, ол суггарылга системазын бүрүн доозарынга ам-даа 6 чыл херек азы ындыг узун хуусаада Барлык шөлүнүң 40 хуузу ажыглаттынмайн чыдар апаар. Ындыг болганда, анаа хамаарышкан организациялар ону үш чыл иштинде бүрүн доозары-биле чогуур хемчеглерни ажылдап кылыр ужурлуг.

Чамдык түскай эртемниглер суггатты черлерге кодаа ажыл-агый культураларын өстүрерге продукциянын бот-үнези бедидер деп санап турар. Ол шын эвес. Бо талазы-биле эш Достак-оол мындыг чижектиг көргүскен. 1963 чылда «Тээли» совхозка гектардан ортумак дүжүт 1,7 центнер, бир центнер тараның бот-үнези 27,3 рубль болган, а суггатты черлерниң бир гектарындан дүжүт 15 центнер, гектар черни суггарарынга үнген немелде чарыгдал 6 рубль 83 көпеек, бир центнериниң бот-үнези 5 рубль 53 көпеек болган. Ол ышкаш «Барлык» совхозка бир центнер тараның бот-үнези 15 рубль ажыш турда, суггатты черниң—3 рубль 43 көпеек болган. Моон ап көөрге, суггат чок черниңге бодаарга, суггатты черниң тараазының бот-үнези бөгүн ажыт катап чыш болуп турар-дыр. Бир эвес дүжүт оон бедик болза, оон-даа артык ыглалыг болур.

Суггат чок черге бодаарга, суггатты черден 1,5—2 катап ажыг магадыладыг дүжүттү ап болур. 1963 чылда чамдык ажыл-агыйларның суггатты черлерден эң куду дүжүттү алганы суггарылганы багай организатсаныңга, агротехниктиг негелдерини сагывааныңда деп тайылбырлаа чогуур. 1963 чылда «Найырал» совхоз Терезин бугазының шөлүнге 120 гектар кукуруза тараап, суггарбазының түннелинде безин үнээн. Ол совхозтуң агроному эш Кремлёв суггарылганы багай организатсаның миннип демдеглевишаан, суггатты черлерни аштап арыглаарым, аңаа тарыр культураларның структуразын өскертирин, чайын андырар черни түскайлап алырын. 60—60 кижилиг ийи суггарылга бригадаларын тургузуп, оларны звеноларга үзерин, кышкы үеде суггарыкчыларның өредилгезин чорудар деп турарын чугаалаан.

Бир эвес четче ажыглаар болза, «Суг-Хөл» совхозтуң девискээринде дөрт мүң гектар хире суггатты чер бар. Үрелген эрги суггарылга бугаларының дөстерин кылырынга Чадаанада суг ажыл-агый черинин талазындан техниктиг дуза көргүзери негеттинип турар. Суггарыкчы кадрларны четчелээри, аныктарны суггарылгага өредири, чайгы суггарылганы узамдыктырбайн, чогуур ойүүде дүрген суггарары ажыктыг болганда, бир суггарыкчыга 25 гадан хөй чер онаавас болза чогуур деп, ол совхозтун кол агроному эш Иванов санаынга чугаалаан.

Таңды будүрүлге эргелеги суггатты чер ажылынче кичээнгей салбайн турар. Таңдыда «Коммунизминин герели» колхозта 742 га суггатты черни одар кылдыр ажыглап турар. Бии-Хемде «Тиилелге» колхоз 700 га ажыг суггатты черни курүктурар чер кылдыр каггап, 781 ганы одарже шилчиткен. Ол районда «Кызыл тараачын» колхозта хөй суггатты черлерни ажыглавастаан. Каа-Хем райониуң «Совет Тыва», «Октябрь 14 чылы», «Ленинчи өрүк» колхозтары 1963 чылда суггатты черлерге тараан мун-мүң га тарааларын суггарбааннар. Мындыг чижектерни өске-даа ажыл-агыйлардан көргүүп болур.

Моон ап көөрге, республикада кодаа ажыл-агый культураларының дүжүдүн өстүрүп алырының кайы хире улуг курлавыры ажыглаттынмайн турары билдингир-дир. Суггатты черлерни чүртка аъш-чем продуктуларын хөйнү будүрерине, малдың чем-суурун тургузарына чөп ажыглаар дээш хемчеглерни СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар боттандырын чорударын хуралга шынгыы чугаалашкан.

Бисте суггарылга четкилериниң кол нуруузу ажыл-агыйларның боттарынга хамааржыр болганда, оларны ажыглаарынга кажан-даа белен кылдыр тургузарының харыысалгазын ажыл-агыйларның удуртукчузары боттары харылаар ужурлуг. Ынчангаш өскээртен кым дузалаптарын, техника бериптерин манавайн, иштинги ажыл-агый аргазы-биле суггарылга четкилерин кызаа чогуур.

Республикада чагырып суггарар 18 машина бар. «Барлык» совхоз 20 гектарга ындыг суггарылганы чоруткаш, багай эвес дүжүттү алган. «Межегей» совхозтуң сорт участогунга ынчаар суггарган картофельдиң бир центнериниң бот-үнези 81 көпеек турда, суггат чок черниң 1 рубль 43 көпеек болган. Моон ап көөрге, техника күжү-биле чагдырып суггарар арга база улуг ажыктыг болуп турар. Моон соңгаар ындыг суггарылганы калбартыр төлээде, ажыл-агый бүргүү ындыг техниканы камныг болганы бедик будүрүкчүлүг ажыглаары чугула.

Практиктан көөрге, үнүштерниң өзүдезинге колдуунда май, июнь айларда кандаашкын хораны чедирер. Моон ужурунда суггатты черлерге тарылга мурнунуң суггарыгазын чорудары чугула. Суггатты черлерге тарылгаларны чорударының хуусаларын чаңгыс аай айтып болбас, ажыл-агый бүргүүнге тодаргай байдалдарны барыкталап, тарылганың хуусазын агрономнар тодарадыр, а суггат чок черге хөрүүнде сиңген өлшыкты ажыглаары-биле тарылганы арте хуусаада чорударын планнаар ужурлуг.

Суггарыкчыларның материалдыг сонуургалын бедидер төлээде, төлевирни дүжүт алганынга хамаарыштыр тургузары чугула.

Чемишчидилге—немелде дүжүттү хандырар

СЭКП ТК-ның декабрь Пленуму кодаа ажыл-агый культураларының дүжүттүүн бедидериге чемишчидилгенин ужур-дүзазын онзалап айыткан. Ынчангаш бисте чемишчидилгеже амга чедир туруп келген байдалды шуут өскертир херек.

Бистиң республиканың байдалдарынга гектарга 2—2,5 центнер минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаарга, тараа культураларының гектар санындан 7 центнер чедир немелде дүжүттү ап болурун практика көргүскен. Бир-бир центнер аммиак селитразы биле суперфосфаттың ортаа, оларны ажыглаанының чарыгдалы шуптуг 9 рубль 55 көпеек болур, ынчаарга чемишчидилгени ажыглаанының кусели-биле немей алдынган 7 центнер кызыл-тастың ортаа 49 рубль 77 көпеек, ынчангаш орулга 40 рубль ажыг болур-дур. Бо дээрге бетики чижек-тир, бир эвес чемишчидилгени ылап ажыглаар болза, оондаа артык болдунар аргалар бистебар.

Сорулга чүл дизе, тараа культураларының гектардан дүжүдүн 5—7 центнерден эвээш эвеске бедидери болур. Минералдыг чемишчидилгелерниң ындыг улуг ажыктыын чамдык агрономнарның талазындан чедир үнелевейн турарын хуралга база чугаалашкан. Чижээ, «Сельхозтехника» салбыларының складтарында 250 тонна минералдыг чемишчидилгелерни ажыл-агыйларга ажыглавааң болгаш чамдыызы үрелип баксыраан. Чемишчидилгелерни харыысалга чок ажыглаан турарының фактылары база бар. «Найырал», «Улуг-Хая» совхозтарга минералдыг чемишчидилгелер үр үеде ажык черлерге чыткылаан, оон соонда шөлдерге сөөртүп аптаргаш, хүүрек-биле аңаа-да быларадыр чашкылаапкан. Оон түннелинде чамдык черлерде хөлүн эртир текүүнген болгаш чамдыктарында чемишчидилге кеңгүс чок болган.

Минералдыг чемишчидилгелерни ынчаар ажыглаар чорук, күргенеге болгаш ажыл-агыйга улуг котарал чедирер. Моон соңгаар ындыг хораллыг практика-биле эптежип болбас. Ажыл-агый бүргүү минералдыг чемишчидилгелер шыгжаар складтыг болур.

Ажыл-агыйларга хөрүүн карталарын, агрохимия лабораторияларын тургузары чемишчидилгелерни шын ажыглаарын хандырар. Декабрь Пленумунуң шиитпирлерин боттандыры-биле ам колхозчуларын, совхозтар ажылдакчыларының хинии өөреник бүгү-нинии өредилгезин организастаары чугула. Бо өредилгени агрономнар үдуртур хүлээлгелиг.

Минералдыг чемишчидилгелерни суггатты черлерге болган ол-шын хөй дүжер черлерге ажыглаары чугула деп, хуралга санал берген агрономнар чугаалап турган. Ындыг чемишчидилгелерни одуруглага төгери база улуг ажыктыг болур. Бо дугайында чигир свёклазынга «СКРН-2» деп түскай сеялка, кукурузага—кукуруза олуртукчузу болгаш культиваторлар бар. «СУБ-48» деп тараа сеялказын эде дерип ап база болур.

Минералдыг чемишчидилгелер-биле чергелештир түс черниң органик-аларыы-биле моон дараазында агротехниктиг болгаш суг ажыл-агый хемчеглерни ап чорудар: ол-шыктың курлавырын көвүдедир төлээде, кышкы үеде 2260 га суггатты черлерни булуктадыр хемчегни алыр, чазын эрээн суг-биле 2050 га черге суггарылга чорудар, 20 мүң га черге тарылга мурнунуң, 68 мүң гага чайгы суггарылганы организастаар.

Колхозтарның күжү-биле болган акша-хөреңгизи-биле 3850 га шөлдерге суггарылга системаларының техниктиг байдалын экижидер талазы-биле ажылды чорудар.

Суггатты черлерге шуптуг 8 мүң тонна, оон иштинде Чөөн-Хемчик будүрүлге эргелеминиң талазы-биле 3800 тонна. Таңды — 4000 тонна, Тес-Хем —200 тонна минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаар. Органиктиг чемишчидилге 200 мүң тонна, оон иштинде Таңды эргелеминиң талазы-биле 80 мүң тонна, Чөөн-Хемчик —100 мүң тонна, Тес-Хем — 20 мүң тонна.

Шөлдерни суггарылгага белеткээн, тур суггарылга бугаларын болгаш арыктарны кылып алган соонда, суггарылганы ам чорудар. Колхоз, совхоз бүргүүнге суггарылгага керек чепсек-керекседерни четчиири-биле белеткээр. Шупту суггарыкчыларны резина сапыктар-биле хандырар.

Суггарылга системаларының эргеледдериниң түскай эртемниглериниң күжү-биле черниң кырын, хөрүтүнүң составын, кандыг культураларны тарырын болгаш өске-даа байлаларны өөренип көрүп тургаш, улуг суггарылга участокторының суггарылга схемаларын (шыйыг-чүруун) ажылдап кылыр.

Хөрзүминүң суг доктаадып сиңирбес бот-шынарларын өөренип көөр болгаш сугнуң чидиринин эвээжедир талазы-биле сүмелээшкинни бээр.

Республиканың ажыл-агыйларына кадрлар белеткелин үндезинин-биле экижидер. 1964 чылдың 1 кварталында Красноярскиниң кодаа ажыл-агый институдунуң, Абаканның дүржүлге станциязының базазында организастаар. 1964 чылдың мартта колхозтарның, совхозтарының суггарыкчыларга 550 кижиге суггарылга мурнунуң сургаалдазын чорудар. Оларны будүрүлге эргеледдериниң талазы-биле алырга: Чөөн-Хемчик — 360, Таңды —150, Тес-Хем —40 кижи болур.

Будүрүлге эргеледдери болза суггарылга системаларының эргеледдери-биле болгаш ажыл-агыйлар удуртукчулары-биле кады суггарыкчыларның звеноларын, бригадаларын четчелеп тургузар, оларга тус-тус суггарылга участоктарын бир суггарыкчыга суггарылга нормазын барымдаалап быжыглаар. Суггатты чер ажылының кылдыстерин, звеноларын болгаш бригадаларын 1964 чылдың февраль 15-ке чедир тургускан турар.

Суггарылга ажылын чорудуп турар ажылдакчыларга планнан ажыр продукцияны алганы дээш күш-ажылының мактал-шаннал төлевирни ажылдап кылыр. 1964 чылда совхозтарның штадынга 1000 га суггатты черлиг болза инженер азы гидротехниктиг немээр база 500 га бүргүүнге техник кижини азы суг ажыглалының эргелекчизин тургузар. 300 гадан эвээш эвес суггатты черлиг болза агроном-мелиоратор кижилиг болурун колхозтарга сүмелээр.

Ажыл-агый бүргүүнге суггарылганың, чарыгдалдарның, акша-хөреңгизиниң, күш-ажылдың болгаш суггатты черлерден ап турар продукциянын учёт дептерин тургузар. Суггарылга системаларының эргеледдерине быжыглаан дүржүлге-көргүзүлүг участокторлугу ёзугаар үлегер-чижектиг кылдыр тургузар.

Суггатты черлерге кодаа ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн алыры дээш звеноларның, бригадаларын болгаш кылдыстерниң аразынга социалистиг чарыштыг калбартыр.

* * *

Чөвүлел хурал эрткен соонда, республиканың Кодаа ажыл-агый продуктуларының будүрүлге болгаш белеткелдер министерствозу агрономнарның, суг ажыл-агый ажылдакчыларының үш хонуктуг семинарын эрттирген.

1964 чылда хемчеглер

Республиканың агрономнарының болгаш суг ажыл-агый ажылдакчыларының чөвүлел хуралынга 1964 чылда колхозтарда болгаш совхозтарда суггатты черлерни ажыглаарын экижидер база чемишчидилгелерни ажыглаар талазы-биле хемчеглерниң төлевилелин ажылдап кыягн.

Тывага 1964 чылда 36,7 мүң гектар суггатты черлерге кодаа ажыл-агый культураларының, оон иштинде 22,2 мүң гектарга тараа культураларының тарылгазын чорудар. Суггатты черлерге тараа культураларының гектар бүргүүнден 18 центнерден эвээш эвес дүжүттү, 1,1 мүң гектарга тарыыр потаа болгаш бахчи культураларының га санындан 170 центнерни, мүң гектар картофельдиң га бүргүүнден 150 центнерни алыр. Мал чеми культураларны 12,4 мүң гектарга тарыыр. Оон иштинде кукуруза 6,5 мүң га, иогаан массаның ортумак дүжүдү 400 центнер, чигир свёклазы мүң га, оон гектардан дүжүдү 180 центнер болурун чедип алыр.

Бо төлевилээн дүжүттерни чедип

База бир аян-чорукчу—домна

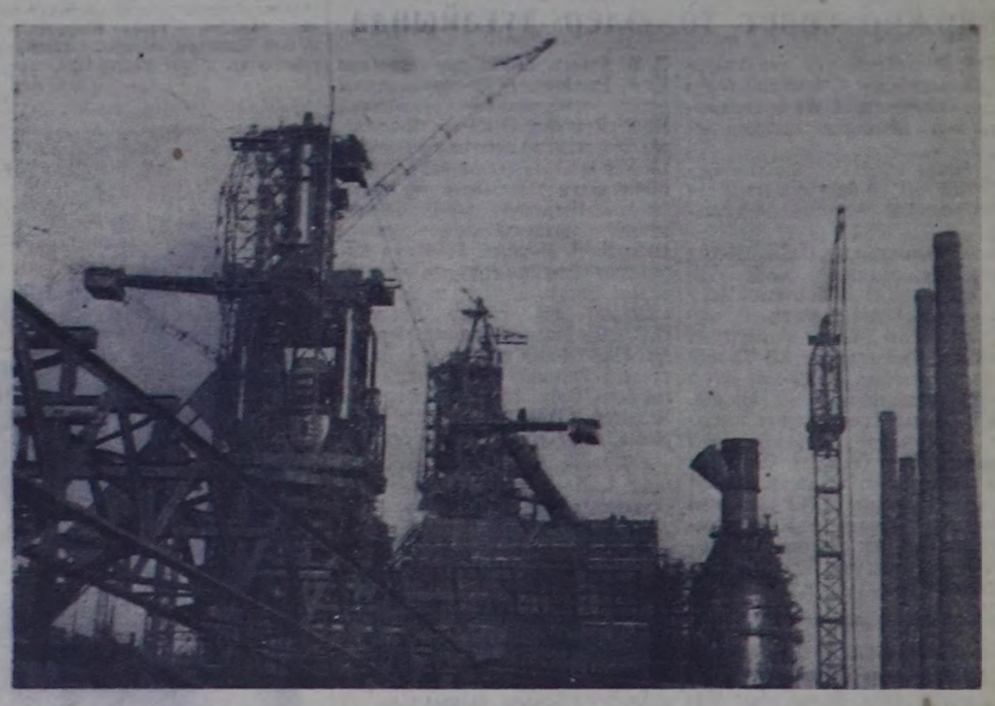

Днепрди область. Енакиевскиниң металлургия заводунда домна суугу тудуушкунунуң чугула үе-чадазы доозулган. Чурукта көргүскен чаа агрегатты таваандан оске черге түскай стендиге эптеп тургускан болган алаан каш неделялар мурнунда чайладып каапкан эрги суугунуң турган орнунче ол чаа агрегат «көжүп чоруй барган».

Ани-чорукчу доминалардың аразынга дөрт шак дургузунда 21,5 метр хемчээлди эрткен. Енакиевскиниң домна суугузу ээлээн каш мун тонна деңнелиг, ол-не улуг болуп турар.

Фото С. Гендальманныы. СЭТА-ның фотохрониказы.

Контрольду күштелдирер

Чоокта чаа Барыын-Хемчик районуун «Большевик» колхозунда партия-күрүне контролунга дузалаар болуктуг ажылының дугайында отчёттуу колхозчулар чугаалашкан.

Ниитиниң малының отчёт, учёдунга хыналданы күштелдирер талазыбиле болуктуг кежигүннери чамдык ажылдарны кылган. Чижээ, хойжу турган Конзай-оол дээрзи ниитиниң алды баш хөөн бодунга шингээткен турганын фермазының учёдунуң кошкаандан аңаа болдунган четпестерни чайладырынга болуктуг кежигүннери база дузалашкан.

Ындыг болза-даа колхоз будурулгезинде бар четпестерни илередип, оларны чайладыр талазы-биле болуктуг чоруткан ажылы ам-даа четпес болган. Колхозтуң тудуг бригадазының туткан бажыннарының, кажааларының шынары чавыс, тудуг материалдары кайы-хамаан чокка тотчеглеттинип турар чоруктар илеретпинмейн келген.

Часкы тарылгага белеткел ажылдары колхозта багай чоруттунган, септезе чогуур он бир тракторларның түгле дөртү септеттинген, кыварчаар материалдарның чарыгдалында чогуур контроль тургустунмаан, чамдык чолаачыларның техниканы кам чокка ажылап турарындан колхозтуң беш автомашиналары ажыглалдан үнгүлээн болган.

Колхозтуң баштаар черинин сарыш салбайн келгенинден малчыннар Көгереш, Бады, Оолак олар септелге чок шаараш бажыннарга кыштаар ужурга таварышканнар. Шолук-Хөву-Аксында, Шыра-Булакта хойжу бригадаларның төптерин түткулаан болза-даа, оларда хойну кыштатпаан, харын хөн кажаа, бажыннарны тускай кижилерге кадартып турар түүл бар.

Колхоз будурулгезинин түс-түс адырларында үстүнде ышкаш өскелээ улуг четпестерни илередип, оларны чайладырынче шимтпирлиг хемчеглерни чогуур үезинде албайн келгени дээш дузалаар болуктуг даргазы эш Доржуну болгаш оон кежигүннерин хуралдың киржикчилерин шыдгыы шүгүмчүлээннер.

Оон-биле кады ниитиниң будурулгезинин түс-түс адырларынга контрольду күштелдирип тургаш, хөндүп турар участокту мурнакчыларның деңнелинге чедир көдүреринге боттуг дузаны көргүзерин партия-күрүне контроль комитединден колхозчулар улуу-биле күзээннер.

С. КОМБУЙ-ООЛ.

Хөй-ниитиниң күжүнге даяныр

Тээли көдөө Совет—Барыын-Хемчик районда улуг көдөө Советтериниң бирээзи. Көдөө Советтиң күүскому организас-массалыг ажылче кол киҥээнгейни салып турар.

Советтиң сессиялары депутаттарның бедик идепкейи-биле эртип турар. Сессияларга чугаалажыр айтырыгларны баш бүрүнгаар депутаттарга дыңнадып, оларны белеткээринге доктаамал комиссияларны, депутаттарны киришпирип турар чорук сессияларны организастыг эртиреринге улуг ужур-дузалыг болуп турар. Көдөө Советтиң сессиязы бо чылын алды удаа болган болгаш сөөлгү сессияга күүскомнуң отчёдун дыңнап чугаалашкан.

Көдөө Советтиң 69 депутаттарындан бо чылын 67 депутаттар боттарының сөңгүкчуларынга 2—2 удаа отчёттарын кылганнар. Советтиң 6 доктаамал комиссияларында 56 депутаттар ажылдап турар.

Ажылчы чоннарның бот-ажыл чорудулгалыг организацияларының—көдөө Советтиң кол дузалакчылары болуп турар. 14 кудумчу комитеттеринде 75 активчилер, улусчу дружинада 122 кижи хандыттынган болгаш эш-хүүзүнүң судтарында, херээженнер чөвүлелдеринде, төрелдер комитеттеринде хөй-хөй активчилер ажылдап турар. Эштер А. Сендажы, С. Кавза, Х. Айыр-Санаа оларның даргалаан кудумчу комитеттери, Х. Тойбухаа, Х. Авыр-оол даргалаан эш-хүүзүнүң судтары, И. Седен, Х. Белек даргалаан херээженнер чөвүлелдери багай эвес ажылдап туралар. Хөй-ниитиниң киржилгези-биле бо чылын суурларга 2400 ажыг ыяштарны тараан. Бай-Тал болгаш Кызыл-Даг суурларда 2—2 кудуктарны казып, ажыглалга киирген.

Мооң-биле чергелештир көдөө Советтиң организас-массалыг ажылында четпестер болгаш чедир кылдынмаан түүлдер бар дээрзин айтыс чогуур. Совхозтуң мал ажылында отчёт-учёт сандаргай байдалыг турда, көдөө Советтиң көдөө ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиязы, күүском шинтпирлиг хемчег албайн турар.

С. ОЧУР-ООЛ,
көдөө Советтиң күүскомунуң секретары.

КОЛХОЗТУҢ КЛУВУНДА

Тожунуң Адыр-Бежиг суурунда «Совет Тыва» колхозтуң клувунуң чанында колхозтуң күш-ажылчы чедиишкиннерин көргүскен самбыраны база «Брокодил колхозта чоруп тур» деп шүгүмчүлелдиг ханаолунну оон чанында чеде берген кижи дораан-ла эскерип каар.

Клубтуң иштинде колхозтуң мурнакчыларының аттары кирген чуруктуг хүндүлел самбыразын аскан. Клубтуң дерилгези эки, ишти арыгелиг болгаш үргүлчү чылыг турар. Ында оюнуун янзы-бүрү хереккеллери бар. Ол аныяктарның ёзулуг-ла дыштанып чери. Бот-тывынгыр уранчүүл болгуму ында доктаамал ажылдап турар. Ыры болгуму (удуртукчузу К. Булатов), танцы болгуму (удуртукчузу Ч. Бичен) чогуур шагында үргүлчү ажылдап турар.

Тематиктиг кежээлер, диспуттар солуун болгаш бедик деңнелде эртип турар. Чоокта чаа уран чүүл болгумунуң киржикчилери «Май 1» колхозка концерт база көргүзүп чораан.

Декабрь 4-те клуб эргелекчизи Х. Долгар-оол кылган ажылының отчёдун чон мурнунга берген. Орта клубтуң ажылын чон эки деп демделээн болгаш клуб чөвүлелинин чаа составын сонгаан.

Клубтуң ажылынче районнуң культура килдизи (эргелекчизи С. Самыя), колхоз баштаар чери (даргазы С. Тамдын-оол) үргүлчү кичээнгей салып, аңаа дузалап келгенин хуралга демделээн.

О. ДЕЛГЕР-ООЛ.

Бичии чаштарның байырлалы

Чоокта чаа Улут-Хем районнуң Ийи-Тал сес чыл школазының өөреникчилери, башкылары болгаш ада-иелер Үжүглел байырлалын демделеп эрттиргеннер. Суббота кежээнде школаның залын өөреникчилер, чалаткан ада-иелер долдур олурупкан. Кежээни башкы К. Кыргыс ажыткаш, мынча дээн: «Бөгүн бис мында бистиң бирги классчыларывыстың Үжүглелди доскананың байырлалын эрттирери-биле чыглып келгенивис уругларының өөренип алган шүлүктерин, ырларын ам маңаа сонуургап дыңнаарлар».

Ада-иелериниң мурнундан И. Лопсан чүве чугаалаан, партияның болгаш чазактың бичии чаштар дээш сагыш салышкынын онзалап демделээн. Оон бирги классчылар чыылганнарның мурнуига билир шүлүктерин чугаалап, бижимел ажылдар күүсеткеннер.

В. КЫРГЫС.

БИР ЧИЖЭЭ — ТЕРЕ-ХӨЛДЕ БО-ДУР

Бистиң чүртувуста суур бүргүү культура-чырыдыышкын албан черлерлиг, школаларлыг болгаш медицина салбырларлыг. Моон чижээн ыраккы Тере-Хөлден безин көрүп болур.

Колхозтуң төвүнде культура бажыңы, кино, библиотека ажылдап турар. Дүн-хүнде улаштыр ажылдаар ясли-садта колхозчуларның 45 уругларын кижизидип турар, а кызыл булуннар бригада санында.

Кунгуртугда бүгү-ниити ортумак өөредилгелиг сес чыл школазында 240 уругларны хаара туткан, оларның иштинден 100 уругну күрүненин долу хандырылгазында өөредип турар. Хөй-ниитиниң, ылангыя ада-иеңиң идепкейлиг киржилгезинге даянмышаан, школаның коллективи өөредилге чылынга белеткелди мурнуку чылдардан дээре, чогуур ойунде организастаан.

Чаа өөредилге чылынче кирер мурнунда башкылар коллективиниң ниити хуралынга, СЭКП Төп Комитединиң июнь Пленумунуң шиитпирин танышпышаан, эрткен өөредилге чылында турган четпестерни катаптавас, школага өөредилге-кижизидилге ажылын амгы негелдениң деңнелинге белидер айтырыгны чугаалашкан. Школада дружина болгаш класс даргаларының чөвүлелдерин, ада-ие комитедин организастаан чорук, өөредилге-кижизидилге ажылын улам экижидерингө идиглиг болган. Бо талазы-биле пионер, комсомол болгаш профэвилел организацияларының боттуг хемчеглерни чорудуп турар.

Бот-тывынгыр уран чүүл болгуму ажылдап, школада ниити болгаш класстар аайы-биле хана солуннары үнүп турар. Кижизидилге дугайында лекцияларны коллективке болгаш ада-иениң ортузунга чаңгыс эвес удаа организастаан. Чурумну болгаш өөредилгени улам экижидерингө сл бүгү база өске-даа хемчеглер ажыктыг болуп турар.

Школада хөй-ниити ажылынга идепкейлиг, билиин, арга-дуржулгазын бедидерингө чүткүдүг башкылар хөй. Чижээ, профком даргазы С. Комбу, комсомол организациязының секретары М. Мичимаа, бирги класс башкызы Е. Даваа, аныяк башкылар К. Барынмаа, С. Чечек болгаш оон-даа өске.

Бистиң школавыска бо өөредилге кылында бир-ле дугаар кежээки класстар ажылдап эгелээни база өөрүнчүг. Ол 5, 8, 9, 10 класстарда суурнуң чонундан 32 кижи хаара тутунган.

Моон-биле кады бистиң ажылывыста четпестерни база айтыр херек. Өөредилгениң бирги улдуунуң түннелинде 40 уруг багай демдектиг болгаш чорук башкылар коллективин дыка дүвүреткен. Мону чайладырынга школаның, ада-иенин болгаш хөй-ниитиниң талазындан боттуг хемчеглерни чорудуп, өөредилге-кижизидилге ажылын экижидерингө чүүлга кичээнгейни салып турар.

М. САЙН-ООЛ,
школа директору.

ЧУРУКТА: ясли-садтың кижизидикчизи Идам Чечек.

Фото С. Феоктистовтуу.

Малчыннарның шалыңынга дээп болбас

Улут-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозунуң коллективиниң ажыл-ишчилери ол ажыл-агыйның мурнунда салдынган сорулгаларны түүседир дээш эрес-шудургу туржуп турар. Ынчалза-даа ында кижилербиле ажыл кончуг багай, оларның культурлуг болгаш материалдыг негелделерин хандырарынче база ажылчы чон ортузунга агитас-массалыг болгаш политкижизидилгелиг ажылдарже кичээнгейни четпес салып турар.

Совхозтуң чамдык удуртукчуларының талазындан малчыннарның материалдыг сонуургалын барымдаалавайн, оларга барымдаа чок черге акша өрези онаап, оларның ажылдап алган ажыл төлевирин чедир санап бербес болгаш амыдырал-чуртталгазы экижидер талазы-биле сагыш салбайн келген ужур-чурум чок фактыларны Чөөн-Хемчик будурулге эргелелиниң тускай эртемниглериниң хыналдазы-биле илереткен.

Совхозта малчыннарның ажылдап алган ажыл төлевириниң санажылгазы шын эвес кылып турган. Ажыл төлевириниң талазы-биле бар турар саавырларны каржызы-биле хажылып, 1963 чылдың апрель—май айларында совхозтуң Арыскан, Ак-Туруг салбырларының саанчыларынга база малчыннарынга 313 рубль ажыл төлевирин чедир санап бербээни илерээн. Ол хамаан чок, 1962 чылдың июнь—декабрь айларында молдурга кадарып турган М. Ажыоол, М. Дөпе оларның ажыл төлевирин молдургалары немелде деңзи бербээн дээр чылдагаан-биле төлевээн. Кышкы үеде молдургаларның немелде деңзи чок болганы кадарчылардан улуг хамаарышпас чүве төлээде, оларның айда ажыл төлевириниң 66 хуузун санап бээр ужурлуг турган. Фермаларда, бригадаларда малчыннарның саны турза чогуур хемчээлинден көвүдеп турганындан оларның ажыл төлевири өзөжеп, күш-ажылдың будурукчүлүү кудулап турган. Чижээ. 1963 чылдың майда саар инек коданының бир ажылдакчызының айда ажыл төлевири ортумаа-биле доктаатқан тарифтиң түгле 51 хуузу болуп турган. Ол ышкаш № 1 ферманың малчыннарынга 1962 чылда дүк болгаш мал төлү чедир албаан дээр чылдагаан-биле 5410 рубльди чедир төлевээн. Оон аңгыда, Ак-Туруг фермазының саанчыларының 1963 чылдың майда бүгү сагган сүдүнүң 42 хуузу механизастаан арга-биле, а 58 хуузу хол-биле сагдынган турбуже, ол айда саанчыларның төлевирин механизастаан сүт саалдазының өртекүшезининң хемчээли-биле санаап, төлевирни чедир бербээн болган.

1962—1963 чылдарның он чеди айларында совхозтуң мал ажылынга турган 760 малчыннарының иштинден 537 кижиге начёт (дедир эгиттирер) төлелгени онаагаи турган. Ындыг шын эвес төлелгениң ниити түңү 30.000 рубль ажыг болган. Ооң иштинден 17.000 ажыг рубльди совхозтуң удуртукчулары малчыннарның ажыл төлевирлеринден албадал-биле тудуп төлеттирип алган. Совхозтуң директсиязының талазындан малчыннарга дүрүм чокка акша төлелгези онаары 1963 чылда улам көвүдеп, түгле беш айлар иштинде ындыг төлевириниң түңү 14800 рубль четкен. Ол-да беш айларда совхозтуң Арыскан фермазының малчыннарынга салган акша төлелгези малчыннарның беш айлар дургузунда бүгү ажылдап алган акша төлевириниң 58,7 хуузу чедип турган. Совхозтуң директору эш Стихарев, кол эвотехник эш Тур олар кандыг-даа хыналда, тодаргайлаашкын чокка, тускай дужаал-даа биживейн, мал өлгениниң актыларынга түгле резолюция-биле «төледир» деп бижиптергеле ол болу бээр турган. Оон туржук өлген малдар дугайында актыларга директорнуң бижигилээн резолюцияларында тодаргай бүрүүлүг дээн кижилернин-даа айытпайн, будун фермаларның, бригадаларның бүгү ажылдакчыларынга акша төлелгелерин калбаа-биле, массалыг хевир-биле онаап турган фактылар бар.

1962 чылдың ноябрьда хүнде сүт саалдазы кудулаан дээш № 1 салбырның 10 санныг ажылдакчыларының кижи бүргүзүнге 17 рубль 60 көпеекти төлеттирер кылдыр совхозтуң директору онааган. Ооң иштинде партия эге организациязының секретары эш Доржу база кирген. Чамдык салбырларның эргелекчилерине болгаш ортумак чергениң тускай эртемниглеринге ындыг төлелгени база онааган. Бо чылдың беш айларының дургузунда Арыскан салбырның эргелекчизи эш Сюртукке 487 рубль 62 көпеекти төлеттирери-биле онааган.

Совхоз 1962 чылда мал чемнери белеткээр планын күүсетпейн, мал ажылынга берге байдалды таварыштырып тургаш-ла, директор эш Стихарев чылдың ноябрь—декабрь айларында хуу кижилерге 120 тонна сигенни болгаш өске-даа мал чемнерин садыглап төтчеглээн. Чижээ, хамааты Килинага 1150 кг мал чеми тараанны сатқан.

Совхозтуң малчыннарының хөй кезии септеттинмээн эрги бажыңнарда болгаш самдар өглерде чурттап турар. Совхозтуң төп суурунуң мырынай чанында хаван фермазының ажылдакчылары эрги, ирип дүжер чыгаан бичии бажыннарга, а бир чамдыызы чыраа кажаа хевирлиг чүвелер кылып алгаш, оларга чурттаар ужурга таварыжып турган. 1963 чылда бирээзинге-ле ийи аал иштп чурттаар 8 бажыннарның 7-зин совхозтуң төвүнге тутқаш, түгле чангызын малчыннарга тудуп берген.

Совхозтуң директору эш Стихарев сүт-барган фермаларынга, одарларда малчыннарга кончуг ховар баар, ийи-чангыс барганда, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын сонуургап көрбейн турар. Совхозтуң төвүнден 5—6 километр хире черде эш Данзы-Белек бригадирлээн хойжу бригададан малдың чаш төлү 935 баш өлген турда, директор эш Стихарев 1963 чылдың март 6-да аңаа чаңгыс үзаа кире дүшкеш, бо дугайын безин хандыр танышпаан. Ол өлген малдар дугайында актылар кажаа директорнуң столунга кээрге, малдың өлген чылдагаанын-даа тодарадып көрбейн, харын ол-бо малчынга төледир деп актыга резолюция бижий тыртып каары-биле кызыгаарлаттынып турар. Директорнуң ындыг резолюция салган актыларын кол бухгалтер судтуң шиитпкели-биле дөмей күүседип, төлелге онаагаи малчыннардан акшаны тыртып, совхозка «орулга» киирер талазы-биле базаза идепкейлиг ажылдап турар.

Совхозтуң кол зоотехниги эш Тур, код мал эмчизи эш Панарин, зоотехник эш Шершнева олар малчыннарга ында-кайда барганда, оларның ажылынга боттуг дуза чедиреринин орунума, харын кончуттунуп, көрекгеннрин мурнадып турарлар. Совхозтуң удуртукчуларының талазындан кадрлар-биле ажылды багай тургусканының түннелинде, чыл дургузунда бүгү салбырларның эргелекчилери солчуп халашкан. Иркутскиниң көдөө ажыл-агый институдун дооскан эш А. Бурьянов совхозтуң удуртукчулары-биле «таарышпайн», агроном-бригадир хүлээлгезинн кагган, чорчур ужурга таварышкан.

Совхозта өлген малдарны мал отчёттарынга өлген мал кылдыр көргүспейн, малдың янзы-бүрү үнүүшкүнү кылдыр киририп, күрүне мегелеп турган фактылар база бар болган.

Өлген малдар дугайында малчыннарга барымдаа чок черге акша төлеттирип турган дугайында хыналданың түннелин Чөөн-Хемчик будурулге эргелелиниң тускай эртемниглериниң техниктиг чөвүлел хуралынга ук совхозтуң албан дужаалдыг кижилериниң киржилгези-биле чугаалажып көрген. Ол хуралга совхозтуң директору болгаш тускай эртемниглери шын эвес черге төлевир онаап турганын шынныг түүл кылдыр бадыткаарын оралдажып турганнар. Ынчалза-даа оларның тайылбырларында бадыткаттынар чүве чок болган. Комиссияның хыналдазының түннелин чөвүлел хуралдың киржикчилери түүлдүг деп көрүп, аңаа немей чамдык фактыларны чугаалап турганнар.

Өлген мал дээш малчыннарга төлелге онаарын салбырлар эргелекчилери-биле безин чугаалашпайн турганын болгаш Арыскан салбырның эргелекчизи эш Сюртукке, ооң боду билбейн турда-ла, барымдаа чок черге 2 инекти төлеттирер деп онааганын ол чугаалаан. Инек үзүпкенинден өлген инекти безин малчынга төледир деп турган. Бо айтырыгны коллективтин-биле шиитпирлевее, түгле директор чааскаан шиитпирдеп турган деп, Иштин-Хем салбырның эргелекчизи эш Амбаржы чугаалаан. Мал чемнинің айтырыы бергедеп турда, совхоз төвүнде кезек кижилер эки шынарлыг сигенни үзекжип төтчеглээнин аңаа эрттирип болбас деп, Ак-Туруг салбырның эргелекчизи эш Очур-оол саналдаан.

Чүүл-бүрү чылдагаанныңдан өлген 500 ажыг баш малдарның өртээ 30 мун ажыг рубльди чогуур барымдаа чок черге малчыннарга массалыг-биле төлеттирер деп шын эвес чорукту кылганы дээш, малчыннарның материалдыг сонуургалын барымдаалавайн, оларның амыдырал-чуртталгазынче сагыш салбааны дээш, черле совхозта мал ажылын хөгжүдерин сураратканы дээш совхозтуң директорунга, мал ажылының кол тускай эртемниглеринге администрация шугуму-биле харыысалга хүлээткеп.

Шак ындыг кара-туразында ажылаар чорук ажылды бакырадырдан башка, аңаа кандыг-даа акы түннел бербес. Ынчангаш, «УТКА 25 чылы» совхозтуң мал ажылында улуг хорамча болгаш малдың продуктулуу куду деңнелде артпышаан турары аңаа таварылга эвес. Ажылга ындыг метод турбас ужурлуг.

М. БАВУУ,
Чөөн-Хемчик будурулге эргелелиниң ажылдакчызы.

Акы-дуңма социалистиг чурттарда

СОВЕТ НОМНУҢ МИЛЛИОН-МИЛЛИОН ӨННҮКТЕРИ

Болгарияның Улус Республиказынга совет номнуң чаңчыл болган декадазы доозулган. Софияга, Варнага, Плевенге база республиканың өске-даа хөй-хөй хоорайларынга болгаш суурларынга совет номнуң миллион-миллион өннүктери декаданы улуг болгаш өөрүшкүлүг байырлал кылдыр демделээн. Фабрикаларга, заводтарга, тудугларга, көдөө ажылагый кооперативтеринге, школаларга болгаш дээди өөредилге черлеринге болгар кижилер боттарының ынакшылдыы совет уранчечен литератураның чогаалдарын соруктуг чугаалажып, концерт залдарынга болгаш ажык эстрадаларга совет шүлүкчүлериниң шүлүктери чаңгыланып турган. Чуртуун найысылалынга болгаш өске-даа хоорайларынга совет уран-чечен литератураның улуг делгелгелерин ажыткылаан турган. Радио, телевидение, парлалга эрткен декаданы калбаа-биле чырыткан.

Совет номнуң Софияның дал ортузунда Орус сесерликте турар «Ленин» деп магазинининге декада хүннеринде чораан бис. Ниитихел-политиктиг, эртемнин, уранчечен болгаш уругларның чогаал номнары колдаан янзы-бүрү номнарның 15 мун томнарлыг магазинин көрген бис.

— Хүн дургузунда чеже номну садар-дыр силер?— деп, магазинияын директору Найайот Бакарджиевтен айтырдывыс.

— Чүгле чаңгыс хүн дургузунда безин совет литератураның 1500—1600 янзы-бүрү номнарын садыптар-дыр бис — деп, ол харыылады.— Ынчалза-даа декада хүннеринде саттынган номнарның саны хөй катап өскен. Бистиң магазинивис совет номнарны садар талазы-биле 1944 чылдың сентябрь 9-туң соонда чуртка ажыттынган баштайгы тускай магазин болган чүве. Ынчаарга ам хоорайларда болгаш суурларда ындыг магазиннерни болгаш киосклерни каттыштыр алырга, 700 чедип турар. Бистиң чонувустуң совет номга ынакшылы ханы дазылдарлыг. Совет ном бистиң Болгариядан ийиги Төрээн чуртун тыпкан. В. И. Ленининиң чогаалдары, Горькийниң, Толстойнуң, Шолоховтуң, Островскийниң, Фадеевтиң, Галина Николаеванын, Константин Симоновтуң болгаш өске-даа чогаалчыларның чогаал номнары ам болгар от-түүе бүрүзүнде бар. Совет литератураның чогаалдарыбиле эң-не анызындан турза танышпаан ындыг кижи Болгарияда чок.

1962 чылга чедир улусчу эргө-чагырганың чылдарының дургузунда Болгарияга орус болгаш совет авторларның 6.500 номнарын ниити тиражы 50 миллион кыдыр парлап үндүрген. Түгле бо чылдың тос айларының дургузунда безин 15 мун совет номнарны ниити тиражы 3 миллион кыдыр парлап үндүрген.

Бодунуң амыдыралчы хаяы шынныынның күзү-биле совет номнар шыныыр чорук болгаш хостуг эрге-шөлээ дээш демисеелче болгар улусту он-он чыдарда сорук киририп келген, а бөгүн ол номнар оларны чаа, аас-кежиктиг амыдыраддың нүүрүнде күш-ажылчы улуг ажыл-херектерже кыйгырып турар деп, П. Бакарджиев түннелинде чугаалаан.

СОФИЯ.

Клара ОРЛОВА,
СЭТА-ның корр.

ПОЛЬША: АЯН-ЧОРУКЧУ ЧОГААЛЧЫ

Познань, Аркадий Фидлерге. Чагаа чогуур өзүнге четкен турар төлөөде, чагаа даштында ындыг адрес черле четчир болуп турар. Польша аян-чорукчу чогаалчының номнарын кым билбезил? Фидлерни түгле Польшада билип болгаш ында аңаа ынак эвес, харын оон чогаалдары Совет номчукчуларга база таныш. Чогаалчының янзы-бүрү 17 номнары кижи ам-даа базын көрбээн черлеп аян-чоруктарның дугайында кайгамчыктыг түүлдер-биле доддуган.

Польшаның «Искра» деп ном үндүрер чери Аркадий Фидлериң «Индейлер, бизоннар, шуруштар» деп аттыг чаа номун эң чөөкку үеде парлап үндүрер. Ол дээрге Канадага аян-чоруктар дугайында авторнуң сактыышкыннары-дыр.

Ам чогаалчы далайлап болгаш океанчап ээлчеглиг, сан талазыбиле он үшкү аян-чорукка белеткенип турар. Бо удаада ол Британ Гвианазынче чоруптар. Делегейниң ийиги дайынының чылдарында Фидлер ол чуртка база чораан. Ынчалзажок, оон состери-биле алырга, ынчан чурттуң иштинче ханылап кирер, ол черниц индей аймактары-биле чоок танышар аргазы чок болган.

ВАРШАВА.

Виктор КУЗНЕЦОВ.
СЭТА-ның корр.

РУМЫНИЯ: ЧЕДИ ЧҮС ШИИЛЕР

— Кайгамчыктыг румын драматург И. Л. Караджалеңиң «Читкен чагаа» деп шоодутлуг комедиязын Бухарестиниң Национал театрының сценазынга чедп чүс удаа көргүскен — деп, Аджерпресс агентилели дыннаткан. Оон баштайгы көргүзүү 1884 чылда болган дээр. Ол үеден эгелээш, Румынияның хосталырынга чедир ол шинии Национал театрга 300 катап көргүскен болза, чурттуң хосталганының соонда чээрби чыл четпес үениң дургузунда ону 400 катап ол театр көргүскен.

«Читкен чагаа» деп шин даштыкы чурттарда база улуг чедиишкинниг үнүп турар. Ында соонгары чылдарда ол комедия Москваның, Парижтиң, Берлинниң, Венаның, Хельсинкиниң, Праганың, Римниң, Варшаваның, Будапештиниң болгаш делегейниң өске-даа улут-улуг хоорайларының театрларынга үнүп келген болгаш үнүп үргүлчүлевишаан.

ГДР: ЧАҢЧЫЛДЫҢ ҮРГҮЛЧҮЛЕЛИ

Берлинде немец күрүне операзының залынга улустуң ниити ырының академиязының байырлыг ажыдыышкыны болган. Ынчангаш 1781 чылда-ла тургустунган, немец ыр чогаадылгазынга чугула рольду ойнаан академияның чаңчылы үргүлчүлеттингеп.

Бот-тывынгыр уран чүүлдүң коллективтеринден, а ол ышкаш профессионалдарның аразындан эң-не салым-чаяанныг 200 ыраажыларны академияда шилип алган.

Колдуунда-ла Бахтың болгаш Гендельдиң чогаадылгазы-биле, а ол ышкаш амгы үениң композиторларының чогаалдары-биле ажылдаар чаңчыл болган кол ниити ырны академияга тургузарын телевилээн.

БЕРЛИН.

Е. БАШМАЧНИКОВ.
СЭТА-ның корр.

ВЕНГРИЯ: ВЕНГР МАРКАЛАР

Чурулга маркаларының венгр мастерлериниң мөңгежиттейн барганы ындыг болуушкунну Венгрияның төөгүзүнден адаары берге. Ол маркалар чүгле мзадырлыг эткен үени илередип турар эвес деп бодалымны база чугаалайн. Мунакчи аттыг шанналды тывыскан Золтан Надиниң честен кылган каас утулгалыг сиилиглери, чижек кылдыр алырга, венгр улустуң хевинге тураскаатынган хөй янзы маркалар болуп алдаржаан. Ол тема чурукчудан хөй чылдардагы чүткүлдүг ажылды негээн. Оон чуруктары кылдынганының бедик мергежилп-биле, тодаргай болгаш шүгүмнарының илдик чогу-биле онзаланып турар.

Маркаларның өске бир чурукчузу — Михай Фюле ажылдарының каас-хоязы болгаш онза назын будужу-биле онзаланып турар. Оон ынакшылдыг темазы — чечектер, чимистер, ыттар, курткымыскаяктар. Ева Зомбори бүгү делегейге сураглыг кожаларын чуруп көргүскен хөй санныг маркаларны тургускан. Чурукчу Ева Габор-биле кады Ева Зомбори «Тоолдар» деп бир өөр маркаларны кылып үндүрген.

«Икардан космос ракетазынга чедир» деп өөр маркаларны венгр чурукчулар Золтан Кекеши биле Янош Жигмонд тургусканнар. Баштайгы тос космонавтарның портреттерин тургускан Ференц Гал бодунуң маркаларын космос темазынга чураскаакан.

Маркаларның арга-мергежилдиг венгр мастерлери Дьердь Конончиниң, Йожеф Вертелдиң, Адам Цигленьиниң болгаш өске-даа хөй-хөй чурукчуларның аттары Венгрияда болгаш даштыкыда эки билдингир.

БУДАПЕШТ

Митрофан ПОПОВ,
СЭТА-ның корр.

Аланың өөрүшкүзү

Таңды районнуң Кызыл-Арыг суурунда кадыкшылы кошкак уруглар өөренир школа-интернатты тургускан. Бо өөредилге чылында ында 92 өөреникчилер хаара туттунган. Олар ында өөреммишаан, эмнедип турарлар. Уругларның өөренип, чурттап, дыштанырынга бүгү-ле таарымчалыг байдал ында тургустунган. Өөреникчилериниң школазы, чурттаар черм арыг болгаш силиг. Ам удавас олар база бир чаа школаны белекке алырлар.

Бо бүгүнү чөөкта чаа ол школада өөренип турар уруумга ужураажып чораан көрдүм. Уруум ында өөренип, эмнедип, коичуг эки чурттап турары дына-ла өөрүнчүг-дүр.

Бистиң уругларывыстың маң-маңнын, оман-хогулуг чуртталгазы дээш партияның, чазактың хүн бүрү ада сагыш салыышкынынга өөрүп четтирдим.

Кыргыс ЯҢМАА.

Культураның одаа болбайн турар клубтар

УЛУТ-ХЕМ. Кызыл-Даг суурда көдөө клуб районнуң улуг клубтарының бирээзи. Бо делгем клубту чөп ажыглавайн турары хомудавчыг. Клубка түгле кино көргүзеринге өйлешкен. Ооң эргелекчизи С. Таржай культура-массалыг ажылдар чорутпайн турар. Клубтуң ишти хирлиг болгаш ханаларының малгажы хоорлуп, карталгылай берген. Хостут шактарда ойнап, хөглээринге ойнаар хереккедер чок. Клуб ындыг байдалга туруп болбас. Ынчангаш клубтуң ажылын экижидер ойу келген.

Ш. ДЕВЕК.

• • •

Ол-ла районнуң Ак-Туругга клубтуң кышка белеткели багай. Ооң ишти хирлиг болгаш чугайы, малгажы эргижирээш, карталып дүжүп турар апарган. Клубтуң иштики киргилгези, сонга пөстери база көргүзүг көжегези он чыл ашканындан, өрлугулай бергилээн. Клубта ойнаар хереккедер чок.

Клуб эргелекчизи Найдан Сундуй 1962 чылда суурнуң аныяктарындан клубка баян садары-биле акша чыгган. Ону бүгү аныяктар, күзелдиибиле деткээннер. Ол чыгдынган акша ис чок читкен. Кайнаар чарыгланы ам-даа билдинмес. Уран чүүл болгумунуң киржикчилери колхоз, совхозтарга өртектиг концерт көргүзүп тургаш, баян садып алыр ужурга таварышкан. Бо читкен акшаны аксеткилдиг ажыглаан болза, сонга пөстерин база көргүзүг көжегезин садып ап болур турган.

И. ЧЫРГАЛ-ООЛ.

• • •

ЧӨӨН-ХЕМЧИК. Бо районнуң «Искра» колхозунда улуг клуб бар. Ооң иштики дериягези багай эвес. Эрткен чылдарда бо клубка хөгжүм хереккедери, стол кырынын ойыннары, биллиард дээш оон-даа өске чүүлдер турган.

Амгы үеде ында байдал көнгүге өскерилген. Клубтуң ойнаар хереккедери чок болган биллиардтын түгле столу арткан. Уран чүүл болгуму чонга концерт көргүспээнден бээр элээн үе эрткен. Ында кино көргүзүлгезинин шынары куду. Кино көөр аргажок.

Клубтуң эргелекчизи Чылбак-оол бо четпестерни эдери-биле кандыг-даа ажыл чорутпаан болгаш парторганизациянын оон-биле эптежип турары элдептиг.

Б. МОНГУШ.

• • •

БАРЫЫН-ХЕМЧИК. Мында «Малчын» колхозтуң Моген-Бүрен салбырында клуб 1957 чылда тургустунган. Бо клубтуң эргелекчизи бо үеним иштинде дыка хөй солушкан. Мээн билиримче безиян 6 кижи эргелекчилээн. Клубта ойнаар хереккедер чок. Ында культура-массалыг ажылдар чоруттунмайн турар.

И. УСПУН-ДОРЖУ.

ТЕЛЕГРАФ МЕДЭЭЛЕП ТУР

МАРП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). МОНЦАМЭ агентилелдиң дамчылып турары-биле алырга, Моолдуң Араттың Революстуг партиязының ТК-ның пленуму чоокта чаа болуп эрткен.

Бот-бодунга Экономиктиг дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүнери чүрттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының ТК-ларының бирги секретарларының база чазактар баштыңнарының июль Чөвүлел хуралының (1963 чылда) түңнелдериниң дугайында МАРП ТК-ның бирги секретары, Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Ю. Цеденбалдың илеткелин, республикада капитал тудугнуң байдалы болгаш өну экижидер хемчеглер дугайында МАРП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Д. Майдарның илеткелин МАРП ТК-ның пленуму чугаалажып көрген.

МАРП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү болгаш ийиги секретары Л. Цендиниң дугайында айтырыгны пленум көрген. Л. Цендини ТК-ның Политбюрозунуң болгаш кежигүннериниң составындан үндүрер, МАРП ТК-ның ийиги секретарының албан-дужаалындан дүжүрер деп шиитпирни пленум хүлээп алган.

МАРП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнүнге болгаш секретарынга С. Лувсанны соңгаан. МАРП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү Н. Жагваралды МАРП ТК-ның секретарынга соңгаан.

АЛБАНДАН ДҮШКЕН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, Доминикан Республиканың башкарыкчы эрге-чагыргазының баштыңы Эмилио де Лос Сантос албандан дүшкен. Эрге-чагырганың оон өске ийи кежигүннери — Рамон Тапиа биле Мадуэль Таварес олар де Лос Сантостуң хенертен албан-дужаалындан дүшкени-биле болдунган кризисти чугаалажып көөрүбиле чурттуң дээди шериг удуртукчулары-биле чөвүлежилгени кылганнар.

Кипрде байдал

НИКОЗИЯ. (СЭТА). Сөөлгү хүннерде Кипрде байдал шыңгыы чидигленген. Дүшкүүрлүг чоруктуң тургустунуп келгениниң чылдагааны — ортулуктуң грек, турк ийи кол национал общиналарының аразында харылзааның баксыраанында болган. Гректер биле турктерниң аразынга чепсектиг үскүлежиишкин болган, оон түңнелинде каш-каш кижи өлүрткен болгаш балыглаттырган.

Байдалдың чидигленгени-биле холбаштыр республиканың президентизи Макариос биле оралакчы президент Кучук чөнга угуулга үндүрүп, кипржилерни кыйгырганнар.

Эрткен чылдыындан хөй

«Х Улуг хурал» көдээ ажыл-агый артелиниң колхозчулары 1963 чылда 1000 рубль арай четпес чагыдылгаларлыг турган болза, а 1964 чылдыы кылдыр 2000 рубль өртектиг чагылгаларны кылган.

Колхозчулар чаа чылдан эгелеп 180 «Шыны», «Тувинская правда» — 30-ни, «Ленинчи орук» солунну — 50-ни, «Тываның аныяктарын» — 60-ны, төп солуннарны 70 кезекти, журналдарны — 55-ти ап турар апаарлар.

Колхозчулар Х. Конгар, К. Торлукпан, хөй уругларлыг не С. Ытпалчык, Б. Багыт-оол болгаш оондаа өскелер «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары», «Ленинчи орук», «Комсомольская правда», «Правда» солуннарны, «Крестьянка» деп журналды кижи бүрүзү чагытканнар.

М. СЕДИИ.

Дж. Кеннединиң дугайында кажыыдал АКШ-та доозулган

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Президент Джон Кеннединиң дугайында 30 хүнүнүң кажыыдалы доозулган.

Линкольнинин тураскаалының баарынга болган кажыыдалдың ёзулалынга муң-муң кижилер чыглып келген. Кеннединиң хөөрүнге хып турган мөнге оттуг фактелди ол тураскаалга чедирип келген. Хөй-хөй кижилер боттарының ап чораан лаларын ол факелге кыпсыпкан. Каш минута болганда бүгү шөл чырый берген.

Президент Л. Джонсон дончу сөсбиле Джон Кеннединиң тураскаалын сактып, ёзулаан.

Нью-Йорк, Лос-Анжелос, Сан-Франциско болгаш өске-даа чамдык хоорайларга кажыыдалдың ёзулалдары база болгулаан.

Мурнуу Вьетнамда дерзии үүлгедиглерге белеткел

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамның улусчу армиязының дээди командылалының харылзаа төлээ чери Вьетнамга хайгаарал болгаш контроль талазы-биле делегей комиссиязынга чагаа чоруткан. Сайгонда америк шериг командылалдың болгаш чаа мурнуу-вьетнам эрге-чагыргаларның Меконг хемниң районунга, ылангыя Тан-Ан болгаш Шолон можуларга калбак халдаашкынга идепкейлиг белеткелдерни ам чорудун турарынче комиссияның кичээнгейин ол чагаада угландырып турар.

Вьетнам информас агентилелдиң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, удурланыышкынның ол чагаазында чугаалап турары болза, ол ийи можуларны «оожургадырының» планын АКШ болгаш оон чалчалары ажылдап кылган деп чүве Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң декабрь 14-те дыңнадыындан билдине берген. Ол планны ёзугаар ужар чүүлге, артиллерияга, броневик-амфибияларга болгаш катерлерге деткидип алгаш, элээн каш халдаашкыннарны кылыр деп турар. Оон ангыда ам «чаа амыдыралдың көдээ суурлары» дээр «стратегтиг көдээ суурларга» чартык миллион хире чурттакчыларны мөөңнээриниң тускай программазын ажылдап кылган.

АКШ-тың Сайгонда элчини Кэбот Лодж биле шериг эрге-чагыргазының удуртукчузу Зыонг Ван Минь «оожургадырының» ол планының онза ужур-дузазын үнелеп көрүп турар дээрзин чагаада демдеглээн.

АКШ-тың чаа чалчалары Нго Динь Дьемниң улуска удур политиказын үргүлчүлеп, Мурнуу Вьетнамга кемниг агрессчи дайынны күштелдирерин оралдажып турар дээрзин бо бүгү көргүзүп турар-дыр.

Тан-Ан биле Шолон можуларны «оожургадырының» планы ол можуларның чартык миллион чурттакчыларының амы-тынынга, эт-хөренгизинге болгаш демократтыг хосталгаларынга чүгле шыңгыы кыжанып турар эвес, харын база Вьетнам талазы-биле 1954 чылдың Женева дугуржулгаларының кол чүүлдерин каржызы-биле үреп турар деп, төлээ чери айтып турар.

«Оожургадырының» ол планындан эйталап, Мурнуу Вьетнамга «аштал-га талазы-биле» бүгү хемчеглерни соксадырын болгаш чажыртынган кандыг-даа янзының албадал лагерьлерин узуткаарын АКШ-ка болгаш оон чалчаларынга хайгаарал болгаш контроль талазы-биле делегей комиссиязы даалганы берзин деп, төлээ чери негеп турар.

Үрезин тарааны төтчеглеп турар

Бо чылын Чөөн-Хемчик районнуң девискээринге дүжүт хирелиг болган. Оон ужурунда келир чылдың тарылгазынга белеткеп урган үрезинни камнаары эргежок чугула. Ындыг түрбуже, районнуң чамдык ажыл-агыйлары ол чугула херекти кичээнгейге албайн турар. Үрезинге кам чок чоруктуң чижээнге дараазында фактыларны киирип болур. Ленин аттыг колхозтуң Сесегеде, «Тыва» совхозтуң Чаш-Теректе, Теве-Хаяда, СЭКП XXII съездизи аттыг колхозтуң Чаңгыс-Хадында үрезинге белеткээн хөй тараазы чадагай черлерде хар-биле холушпушаан, адаа изин чыдырда-ла ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш ол талазы-биле харыысалгалыг агроном эштер Сандак, Поминов, Сотпа кандыг-даа хемчег албайн турарлар. Айыткан черлерде тарааларның кырында чагган харны шала-була эшкеш, оон чыткан орнундан өскээр чайлаткаш-ла, ирип баксыраанын доп-дораан үндүр ширбин келгениндеп хөй тараа хораан.

«Тыва» совхоз кургаг тарааны малга чижег чокка уруп берип келген. Ленин аттыг колхоз изээш үрелген тараазын хаван фермазының хериминиң иштинче уруп турар. Оон-биле кады чамдык удуртукчу эштер хөйнүң тараазын бодунуң хууда хөренгизи ышкаш туразында аажылап, төтчеглеп турган таварылгалар база илерээн. Чижээ, ол-ла Ленин аттыг колхозтуң даргазы С. Комбу Сат Өлзей-оолга 1 тонна кызыл-тасты, 200 кг чинге-тарааны, «Сельхозтехниканың» Чадаана салбырында электрик В. Рыновка 300 кг кызыл-тасты саткан. Чамдык кижилерниң талазындан ниитиниң тараазын оорлай бээр чүүлдер база турган. «Искра» колхозка шаң эргелекчизи турган М. Балган 1032 кг тарааны шаңга эзн каапкаш баарга, ол-ла артельдиң кежигүннери эштер Седен, Экендей, Борбак олар бүдүү үлешкеш шыгжап алган турда, истелге органы илереткеш, оорлап алган тараазын дедир дужааткан болгай.

Районнуң ажыл-агыйларында үрезин арыглаашкыны база чогуур негелдезинге четпейн турар. «Октябрь 30 чылы», Ленин аттыг, СЭКП XXII съездизи аттыг колхозтарның үрезинге белеткеп алган бис деп турар тараалары ам-даа боктуг хевээр чыдар. СЭКП XXII съездизи аттыг колхозта суланың, чинге-тараанын, «Октябрь 30 чылында», «Чыраа-Бажы» совхозта чочак-тараанын үрезини чок.

Үрезинге белеткээн тарааны бичии-даа хоратпайн камгалаар болгаш тарааны будаар, оорлаар чоруктар-биле демиселди кижи бүрүзү күштелдирер ужурлуг.

Х. ДАЖИ-СЕГБЕ.
Чөөн-Хемчик районнуң прокурору.

Сайгонда чаа чалчалар кымга бараан болуп турарыл

Ол хүн Мурнуу Вьетнамның найысылалы Сайгонга амыдырал анаадагызы ышкаш чурум-биле эртип турар кылдыр сагындырып турган. Кезээдегизи ышкаш, дүште, шыдажыр аргажок изигниң эгелээри-биле, үш шакта албан черлери хагдынган, магазиннер боттарының ажылын соксаткан, улуг хоорайның кудумчулары зэнзирээн.

Сайгоннуң зэнзирей берген турган кудумчуларынга шериг машиналары көстүп келгилээн болгаш автоматтарның база артиллерияның корум-чурум чок боолаашкыннары дыңналы берген. Полицейжилерниң тургускан моондактарын буза шапкаш, парашютчуларның болгаш далай чадаг шериниң отрядтары чазак бажыңнарын, почтаны, телеграфты, радиостанцияны, солуннар редакцияларын эжелеп ап турганын кайгаан чурттакчылар көрүп турган.

Каш шак болганда чепсектиг күштерниң командылалы Нго Динь Дьемни дүжүрген болгаш эрге-чагырганы бодунуң холунга алган дээрзин радио чарлаан. Диктатор болгаш оон дуңмазы Нго Динь Нью — чажыт полицияның начальниги боттарының амы-тынынга четинип өлгени дараазында эртен билдингир апарган. Ынчалза-даа оларны тудуп хоруг-даан офицерлер өлүрген боор деп, элээн хөй америк корреспондентилер бадыткап турар.

Сес чылдың мурнунда эрге-чагыргага америк өмээржикчилерниң олуртканы диктатор Нго Динь Дьем шак ынчаар алдар чокка узуткаттынган. Америк өмээржикчилерниң чалчазының дүшкени Вашингтонга дүвүрээзинни болдурбаан. Ынчангаш ону кижи кайгаар чүве эвес-тир. Эргилдени манап турганнар. АКШ-тың дайынзырак бөлүктери Нго Динь Дьемге кордал салырын шагда-ла соксатканы делегейниң хөй-ниитизинге чажыт эвес болуп турган. Ак бажынга болган парлалга конференциязынга чыылган хөй санныг журналистер болза, Мурнуу Вьетнамда болуушкуннарга АКШ-тың хамаарылгазы чок чүве дээр дугайында күрүне департаментизиниң төлээлекчизиниң медеглелин шоодуглуг каткы-биле уткаан.

Ынчалза-даа шынында, ону чамдык америк солуннарның миннип турары-биле алырга, өске чүүлдүн дугайын ол чугаалап турар. Чүвениң ужурун эки билир «Нью-Йорк геральд трибюн» солун Сайгонга эргилде — ол дээрге бистин эргилдевис-тир деп ол-ла хүн бижээн. Саң-хөө маңгыстарының бодалын илергейлеп турар «Уолл-стрит джорнэл» солун улам ажыы-биле мынчаар бижээн: Нго Динь Дьемге АКШ-тың удурланып турары ол «черле диктатор» болуп турарында эвес, а оон «ажык чок диктатор» болу берген ужурунда.

АКШ-тың империалистиг бөлүктериниң агрессчи угланыышкынын амыдыралга боттандырар шаа чок дээш Нго Динь Дьемни америк албан парлалгазы эргилде болурунун ырак эвес мурнунда шыңгыы шүгүмчүлээнин чугаалап кагза чогуур. Чаңгыс кижиниң эрге-чагыргазын быжыглаарынче хандыкшаан. Хосталганың национал фронтузунуң күштеринге удур демиселди кошкаткан деп Нго Динь Дьемни хамыктың мурнунда буруудадып, чемелеп турганнар. Нго Динь Дьем америк чөвүлекчилерниң сүмелерин тоовас апарган болгаш харын бодунун четпестерин шүгүмчүлээрин диттигипкен, коммунизмге ажыы-биле удур кижилерни безин истеп сүрүп эгелээн. Политиктиг демиселдиң хажыызында турар сарыг шажын организацияларынга удур Нго Динь Дьемниң үүлгеткен ханныг дерзии үүлгедиглери оон мурнундагы талалакчыларын диктатордан ыраткан. Каттышкан Штаттарга дүвүрээзиниң үнгени база-ла шоодуг эвес. Чогумна харын ол хүннерде Хосталганың национал фронтузунуң чепсектиг күштери бүгү фронтуга нгодиньдьемчи кезектерге болгаш америк интервентилерге удур чедиишкинниг дайын чорудулгаларын калбарткан турган.

Эжелекчилерге байдал нарын болгаш берге апарган турган. АКШ-тың камгалал министри Макнамара биле штабтарның каттышкан комитединиң начальниги генерал Тэйлер Мурнуу Вьетнамга далаш-биле чорааш барганнар. Олар мындыг түңнелди кылганнар: Нго Динь Дьемни солуур херек. Диктаторга экономиктиг дузаламчының чамдык кезиин тыпсырын соксаткан. Мурнуу Вьетнамга шагдагы америк чалча генерал Зыонг Ван Миньни долгандыр каттышкан каш санныг шериг кижилер эргилдени белеткеп эгелээн. АКШ-тың разведказы сүлчээчилерниң базым бүрүзүн углап башкарып база контрольдап турган.

Бүгү-ле чүүлдерни ыяк бодамчалыг кылган турган. Баш удур көрдүнмээн болуушкуннар болу бээр таварылганы барымдаалаан, америк чедиги флоттуң корабльдери эргилдеге чедир ийи хонук бурунгаар Мурнуу Вьетнамның эриктеринге чедип келген турган. АКШ-тың Таиландыда, Мурнуу Корейде, Японияда болгаш Гонолулуда турар шериг агаар күштерин дайынчы белен байдалга тургускан турган. Президентиниң турар черин болгаш чазак албан черлерин камгалап турар тускай шериглерни фронтуже чорударын ол хүнперде Пентагон Нго Динь Дьемден негеп турган. Диктатор бодунун эзлери-биле дугуржуп аптар боор мен деп кордааш, идегелдиг отрядтарын найысылалдан үндүрүп чоруткан. Ынчалза-даа хамык чүвениң холу эрткен. Бодунун үезинде Нго Динь Дьемни эрге-чагыргага олурткан күштер анаа удур боттарының шиитткел доктаалын база үндүрген.

Америк капиталдың чаа чалчалары боттарының өмээржикчилеринге бараан болур деп хүлээлгени сүзүглел болгаш шыны-биле алгаш, эрге-чагыргага киргеннер. Чарлалы өскерилген, а «бараан» мурнуку хевээр арткан. Шынында ёзу-чурум бүдүн арткан.

Мурнуу Вьетнамда шериг эрге-чагыргазы бодунун башкарылгазын америк монополияларның албадап дөгээни «ажыл-чорудулгазының» программазын чарлап үндүрери-биле эгелээн. Улус чонга хөй-ле хоозун аазаашкыннарны бергеш, чаа чалчалар хамыктың мурнунда национал-хосталгалыг шимчээшкинни базарын боттарының сорулгазы кылдыр салганын медеглээннер. Америк башкарыкчы бөлүктер шериг эрге-чагыргазының төлээлекчилериниң шиитпирин төлептин-биле үнелеп көрген.

Дайын тиилелге-биле доозулган, ынчангаш Мурнуу Вьетнам Мурнуу-Чөөн Азияда чөленгиш болуп, быжыг камгалаттынганынга быжыг идегел ам безин бар болуп турар деп, «Нью-Йорк таймс» солун бижээн. Сайгонда идегелдиг кижилер бар, ынчангаш партизаннар чылча шаптырткан турар деп, «Вашингтон пост» солун чулчураан. Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң Вашингтондан дыңнатканы-биле алырга, Мурнуу Вьетнамда «коммунистиг партизаннарга» удур дайынга ажып үнер деп америк чазактын аазаашкынын АКШ-тын чаа президентизи бадыткаан.

Каттышкан Штаттардан улам өзүп турар шериг-экономиктиг дузаламчыны албышаан, мурнуу-вьетнам башкарыкчылар, Сайгоннуң радиозунун чугаалааны-биле алырга, «коммунизмниң айыылы бар турда, тыылда байдалды чогумчудар, улус чонну сырый каттыштырар» дээш бүгү-ле хемчеглерни ам ап турарлар. Ёзулуг патриоттарга удур нүгүлдүг чүүлдерни тарадып эгелээн. Чаа эрге-чагыргалар ол патриоттарны Нго Динь Дьемниң үезиндегизи ышкаш база-ла ындыг кадыг-дошкуну-биле истеп сүрүп турар деп чүве билдингир. Шериг эрге-чагыргазы нгодиньдьемчи дерзии үүлгедиглерге удурланып үнген ламаларны бодунун талазынче хандыдып алырын оралдажып турар.

Америк монополияларның чагыын күүсетпишаан, чаа чалчалар национал хамаарышпас чорук дээш демиселден Мурнуу Вьетнамның чонунун янзы-бүрү бөлүктерин чардыктырар дээш кандыг-даа аргаларны ажыглаарындан чалданмайн турарлар. Англи корреспондент Артур Куктуң сөстерин ёзугаар алырга, шеригжиткен суурларның калбак четкизин тургузарының аргазы-биле тараачыннарны «оожургадырының» планының британ төлевилелин Сайгонда өөренип көрүп турар. Чуртта тараачын шимчээшкинин базып шыдавайн барган Нго Динь Дьемниң четпестерин ол төлевилелдин авторлары өөренип көрген. Малайяда англи колонизаторларның ажыглап турары черни өртедириниң тактиказының хевирин ёзугаар калбак өлүрүкчү кампанияны ындыг янзылыг суурларны тургузар ужурлуг девискээрге баштай чорударын олар саналдап турарлар.

Мурнуу Вьетнамда национал-хосталгалыг шимчээшкинни боой тударынче угландыр америк-сайгон шериг эрге-чагыргаларның хемчеглерин тайылбырлавышаан, «Нью-Йорк джорнэл Америкэн» солуннуң медегдээни: «Чеже-даа шүүдел үнер болза, ол дайынга ажып үнер ужурлуг бис».

Ынчалза-даа бүгү делегейниң депшилгелиг кижилериниң эп-сеткил каттыштырылгазын болгаш деткимчезин ап турар мурнуу-вьетнам патриоттарны типлээри ындыг-ла белен эвес. Хосталганың национал фронтузунуң күштери инициативаны боттарының холунда мурнуку хевээр тутпушаан. «Нью-Йорк уорлд телеграм энд сан» солун бо хүннерде кайгамчык хүлээп көрүүшкүнүн бижээн: «Партизаннарга удур дайын чедиишкинни бербес. Чаа ёзу-чурум бо дайынга эргилдени чедип ап шыдаар боор деп чүвете идегеп болбас».

Мурнуу Вьетнамның эрес-маадырлыг улузу, америк дайынзырактарның болгаш оларның айбычыларының бүгү-ле агрессчи планнарын үзе шавар. Кадыг-дошкун демиселге ол тиилекчи болуп үнер. Хөй чылдарда качыгдап келген Мурнуу Вьетнамның кырынга тайбынның болгаш хосталганың хүнүнүн үнүн келири ам ырак эвес.

А. ФИЛИППОВ.

Португалы дарлалдың адаанда турар Анголаның чону, амгы бистиң хүннериваисте, хөй-хөй он чылдар мурнунда турганы ышкаш, ынчаар чурттап турар. Колонизаторлар моон бүгү-ле чүүлдерни — сизальды, чигир аймаан, хөвеңни, тоорукту үндүр сөөртүп ап турарлар. Үндезин чурттакчы чону эрге-медел чок. Тараачыннар эрги хевээр-ле аштап-чудап, багай бажыңнарда чурттап турарлар.

Ассошиэйтед Пресс агентилелдиң тарадып чоруткан бо чуруунда — Анголаның соңгу чүгүнде Негаге суурнуң чурттакчылары.

ШЫДЫРАА

Чемпионнуң алдын медалы дээш

ССРЭ-ниң 1963 чылда хөл-шыдыраа талазы-биле чемпионунуң алдын медалы дээш маргылдаа Ленинград хоорайга үргүлчүлеп келген. 17-ги салыг декабрь 22-де болган. Анаа ол маргылдааның үш эжеш киржикчилери хайымнашкан, ийизи — оюнун соңгаарлаткан.

Ам 18-ки болгаш сөөлгү 19-ку салыглар арткан. 17-ги салыгның түңнелинде мурнунда үш кижи чоруп турар: Холмов — 11 санныг болгаш бир соңгаарлаттынган салыглыг, Спасский — 11, Штейн — 10,5 санныг болгаш бир соңгаарлаттынган салыында удун алыр аргалыг.

18-ки салыг декабрь 23-те болган. Бо салыгның түңнели үнерге, чурттуң алдын медалын бо удаада кым эдилээри билдине бээр апаар.

* * *

ССРЭ-ниң хөл-шыдыраа талазы-биле 31-ги чемпионадының 18-ки салыы декабрь 23-те болган. Бо салыг чурттуң алдын медалын бо удаада кым эдилээрил дээрзин шиитпирлээр турган. Ынчалза-даа сөөлгү 19-ку салыгның мурнуу чарыында салыг база-ла биске тодаргай атты бербээн. Маргылдааның киржикчилериниң улуг нуруузу хайымнашкан, дөртү оюнун соңгаарлаткан. Чүгле Корчной 36-гы көжүнде Таймановка уттурганын демдеглээн, чаңгыс чер чурттуглар Клован биле Гипслистиң оюну сөөлүндегизиниң тиилелгези-биле доозулган.

Маргылдаа таблицазында амдыызында гроссмейстерлер Холмов — 11.5 санныг болгаш бир соңгаарлаткан салыглыг, Спасский — 11.5 санныг олар чоруп турар. Гроссмейстерлер Штейн биле Бронштейн олардан улуг-ла чыдып калбаан — 11-11 саннарлыг болгаш бир-бир соңгаарлаткан салыгларлыг.

Сөөлгү 19-ку салыг бүгү чүвени шиитпирлээр ужурлуг болу берген.

Салбырга маргылдаа

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Чыргакы салбырының көдээ клувунга 12 дээре шыдыраачыларның маргылдаазы болган. Анаа бирги черни Чыргакы сес чыл школазының директору К. Шыдыраа, ийиги черни Д. Шангыр-оол биле М. Буян олар үлешкеннер. Ол маргылдаага көскү черлерни ап шыдаваан болза-даа, шыдыраачылар Кен-оол, Хевек-оол олар чараш, тывынгыр көштери-биле көрүкчүлерниң сонуургалын чаалап алганнар. Чаңгыс дыштаныр хүнде болган ол маргылдааның түңнелин үндүрген кежээте ында кадыкшылга школазының өөреникчилериниң солун концерти база болган.

О. ДЕЛГЕР-ООЛ.

ГАНТЕЛДЕРЛИГ ГИМНАСТИКА

Гантелдер дээрге ийи уштарында борбак шарларлыг туда хевирлиг узун демирлер болур. Оларның деңзизи 500 граммдан 10 килограмм чедип турар.

Гантелдерлиг мергежилдер кылып эгелээриниң мурнунга баштай бир айдан алды ай чедир үе иштинде анаа гимнастика мергежилдерин кылыры чугула. Оларга чаңчыкканының сөөлүнге гантелдерлиг гимнастикаже шилчээш, ындыг мергежилдерни оожум темп-биле күүседир.

Гимнастика мергежилдерин эңне чиик гантелдер-биле кылып эгелээш, оон сөөлүнде улам-на аарлары-биле гимнастикалаарынче чоорту шилчиир. Ындыг гимнастиканы чорудуп тургаш, эът-ботту өйүн эрттир дыңзыктырарындан чайлаарын болгаш тынышты шын тынарын кичээнзе чогуур. Холдарны талаларже хере сунуп тура, тынышты киир тынар, а оларны салып бадырып тура, үндүр тынар болгаш өске-даа.

Мергежилдерни гантелдерлиг күүседирге шыңган эъттерни улгаттырар болгаш оларның күжүн, тыныш болгаш чурек-дамыр системазын хөгжүдер. Оон-биле кады аныяк кижилерге болза (25 харга чедир) эът-боттун чөленгиижи — сөөктерни быжыктырар. Күш-культура мергежилдери кижиниң хөлзээшкининиң болгаш доктаашкынының чорулгаларын чурумчудар. Кижи элээн өөжум болгаш дески байдалдыг апаар.

Гантелдерлиг мергежилдерни эртенги гимнастикалар-биле кады чорудуп база болур. Ол таварылгада эртенги гимнастикага хамаарышкан бүгү айтыышкыннарны күүседир херек.

Ынчаарга гантелдерлиг гимнастиканы тускай мергежилдер кылдыр неделяда 2—3 удаа чорудун база болур. Ол мергежилдерни кылырын чемненилгениң сөөлүнде будүн чартык — ийи шак эртенде эгелээрин, баштайгы үеде элээн каш минуталар иштинде, а оон сөөлүнде эмчиниң айытканы ёзугаар ук үени чоорту узадырын сүмелеп турар.

Мергежилдерни арыг агаарга кылырга, кадыкшылга эки түңнелдерни бээр. Бажын иштинге болза чүгле форточка азы соңга ажык турда, гимнастикалаары чугула. Ону күүсеткениниң сөөлүнде суг процедураларын кылырын: эът-ботту ол аржыыл-биле дүрбүттүнерин, бажынче суг куттунарын, душка киверин, эштирин сүмелеп турар. Ол хемчеглерни күүседирге мергежилдер кижиге улам-на улуг ажык-дузалыг болур.

Гантелдерлиг гимнастика кижиниң ниити байдалын экижидип, сеткил-хөөнүн сергедир. Ындыг байдалдар турда, кижиниң күжү эки дыңзыгар, кижи бодунун үүп шыдавазы хире аар деңзилиг чүвени кодүрүксей бээр. Ындыг хөөнден тыртынза эки, чүге дизе күштү дыңзыктырар чорук, бүгү-ле кижилерге дузалыг эвес.

12—14 харлыг уругларның гантелдерлиг мергежилдер кылырын сүмелевейн турар. Гантелдерлиг гимнастика кылып эгелээр дээн кижи баштай күш-культура талазы-биле тускай эртемниг эмчилерниң сүмезин ыяавыла алыры чугула. Ындыг эмчилер поликлиникаларның күш-культура кабинеттеринде ажылдап турарлар. Көдээ черге болза спротчуга чугула сүмени участок эмчизи берип болур. Гантелдерниң орнунга экспандер, медбол чижектиг өске-даа аар деңзилиг чүүлдерни ажыглап болур.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

АГААР бойдус

Бөгүн республикага болгаш Кызылга шокар булуттарлыг, хар чагбас хүн болур. Хат кошкак, янзы-бүрү чүк угланыышкынныг. Агаарның температуразы: даглыг черлерге — 23—28, оон өскезинге — 30—35, а Кызылга — 33—36 градус соок.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

ДЕКАБРЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Эр хей, Анита» 10, 11.40, «Симитрио» 1.20, «Стамбулдуң казначейниң өнчүзү» 3, 4.55, 6.50, 8.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Полустанок» 11, 1, 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Аныяк тура-халыкчы» 2.30, 4.30, 6.30, «Азырадып турар Анна» 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Өлүм чок чоруктуң соонда үш хонук» 10, 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24.25 — 38, идеология килдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистеринин 21—27, иштики информация килдизинин 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС — 91549

Культура министерствозунуң типографиязы

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттингеи

1963 ч.
ДЕКАБРЬ
26
ЧЕТВЕРГ
№ 305 (5709).

Өртээ 2 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНУҢ ШИИТПИРИН БОТТАНДЫРБЫШААН

ТЕВЕ-ХАЯ. (Телефон-биле). «Тыва» совхозтуң тараажылары часкы хову ажылынга белеткелди эрткен чылдан дээре организастап турар. Совхозтуң тарылгазының шөлү 6500 гектардан ажыг болур, оон 3200 гектарны чайын болгаш күзүн андарып белеткээн. Тараа культураларының үрезинии четчир, оон үнүштүг шынарын улам бедидеринге тодаргай хемчеглерни организастап турар.

Совхозта техника септелгези база багай эвес. Бо хүннерде 11 трактор белен, «Сельхозтехниканың» Чадаана салбырында 12 тракторну, совхоз төвүнде 6 тракторну септеп турар. Олышкаш кожулда машиналарының септелгезинде 8 кижи составтыг звенону быжыглаан.

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирин боттандырбышаан, чуртка тараа бүдүрерин улам көвүдедир сорулга-биле совхозтуң ажыл-ишчилери часкы тарылгага хынамчалыг белеткенип турар. Тере-Хаяның болгаш Хөндергейниң шөлдеринде 2000 гектар хире черлерни суггарып, ажыглаар сорулга салдынып турар.

ЧАА, УЛУГ-ЧААГАЙ СОРУЛГАЛАРЖЕ

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң сессиязы

Декабрь 24-те Кремльдиң Улуг ордузунга РСФСР-ниң Дээди Соведининиң алдыгы чылдазының ийиги сессиязы ажыттынган.

ССРЭ-де эң улуг болгаш ден эргелиглерниң аразында бирги республиканың депутаттары чоокку ийи чылдарда Россия Федерациязының экономиказын болгаш культузаын хөгжүдериниң планнарын чугаалажып көөрү-биле чыылганнар.

Сессия кайгамчык хүннерде бодунуң ажылын эгелээн. Коммунистиг тургузуушкунуң шалыпчы фронтузу — химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниң улуг программазын айыткан СЭКП ТК-ның декабрь Пленумуноокта чаа болуп эрткен. Бүгү улустуң ол херээнге улуг салыышкынны Россия Федерациязының ажылчы чоннары база кииреп үжурлуг.

Эртенгиниң 10 шак. Лоҳаларга эштер **Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, А. И. Микоян, Д. С. Полянский, Н. С. Хрущев, Н. М. Шверник, В. В. Гришин, Л. Н. Ефремов,** СЭКП ТК-ның РСФСР талазы-биле Бюрозунуң кежигүннери, ССРЭ-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң кежигүннери, РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң кежигүннери болгаш Россия Федерациязының чазаанын кежигүннери көстүп кээрге, оларны депутаттар болгаш аалчылар динмитиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Даргазы депутат **В. И. Крестьянинов** сессияны ажыттан. Ийи сонгулда округтарынга үнген депутаттарның орнунга сонгуттурган депутаттарның бүрүн эргелерин хынаанының түннелдериниң дугайында Мандат комиссиязының иletкелин дыннаарын ол саалдаан.

Уфа—Кировск сонгулда округундан (Башкир АССР) сонгуттурган депутат В. Х. Хангильдиннің база Новодеревеньковск сонгулда округундан (Орёл область) сонгуттурган депутат В. И. Крупскийниң бүрүн эргелерин хүлээп алыр деп сессия чаңгыс үн-биле доктаатkан.

Сессияга көрдүрери-биле дараазында айтырыгларны киирип турар:

— 1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының дугайы;

— 1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугайы болгаш 1962 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайы;

— РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаары.

Сессияның хүн айтырыгын чаңгыс үн-биле бадылаан.

Бирги айтырыгның талазы-биле иletкел кылыры-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы, РСФСР-ниң Күрүне планының даргазы депутат **К. М. Герасимовна** сөс берген.

Эш К. М. ГЕРАСИМОВТУҢ иletкели

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели 1964—1965 чылдарда Россия Федерациязының улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планының төлевилелин Дээди Советке көрдүрери-биле киирип турар.

Бо ийи чылдарның дургузунда чеди чыл планын күүседирин доозар болгаш партияның XXII съездизиниң салганы социалистиг экономиканы улам ынай көдүрер талазы-биле сорулгаларны амыдырала боттандырарының оруунга чаа улуг базыны кылыр ужурлуг деп, иletкелчи чугаалаан. Ол сорулгаларны чедиишкинниг күүседиринге СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эрткен Пленумунуң шиитпирлери аажок улуг ужур-дузалыг болуп турар. Пленумнуң ажылдап кылган хемчеглери болза бүгү улус ажыл-агыйының эң-не депшилгелиг адырларының бирээзи—химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдериниге калбак делгемни ажыдып турар.

Иletкелчи бо чылдың ажыл-агый түңнелдерин допчузу-биле чугаалаан. Партияның Төп Комитединиң болгаш чазактың хүн бүрүдеги дузаламчызының ачызында совнархозтар болгаш чер-чер Советтери, бүдүрүгелериниң болгаш тудугларның коллективтери социалистиг чарыштыг улам калбарпышаан, улус ажылагый планнарын күүседиринге эки көргүзүглерни чедип алган.

Россия Федерациязының үлетпүрүниин продукциязы болгаш эләэн хөй чугула кылыгларны бүдүрер талазы-биле чыл программазын бөгүн, ылавылаарга чеди хонук бурунгаар доозуп турар деп Дээди Советке иletкеп болур дээрзин К. М. Герасимов медеглээн. Москва болгаш Москва хоорай совнархозтары, Ленинград, Үстүү-Волга, Волга-Вятск болгаш Ортаакы-Урал база өске-даа эләэн хөй совнархозтар планын хуусаа бетинде күүседип турар. Үлетпүрүнүң бүгү адырларынга бүдүүлгени сайзырангайжыдар, чаа техниканы болгаш технологияны непередир талазы-биле ажылды чоруткан. Кылыгларның 400 хире чаа хевирлерини калбаа-биле бүдүрүп үндүрер кылдыр шинтээдип алган. Үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдыыбиле деннээрге 6,3 хуу бедээн.

Чеди чыл дургузунда пландан ажыр 300 миллиард рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүрер талазыбиле алдынган хүлээглелерни чедиишкинниг күүседип шыдаар дээрзин Россия Федерациязының үлетпүрүнүң ажылының түңнелдерни чугаалап турар.

Көдээ ажыл-агый бүдүүлгезинин түңнелдерин чугаалап тура, К. М. Герасимовтуң айтканы болза, Россия Федерациязының дыка хөй районнарынга агаар-бойдустуң кедергей таарымча чок байдалдары турбужежок, бо чылын республикага ниитизи-биле 1 миллиард 709 миллион пуд тараанны күрүнеге саткан, 1953 чылдыындан 600 миллион пуд хөй дээни ол. Картофельди садыл алыры эрткен чылдыы-биле деннээрге 31 хуу, лён-волокнону—48 хуу, эттиг —19 хуу көвүдээн. Краснодар болгаш Ставрополь крайларның колхозтары болгаш совхозтары кайгамчык чедиишкиннерни чедип алган.

Бо чылын Россия Федерациязынга капитал ажылдарны улуг хемчээлге күүсеткен, чаа бүдүүлге күчүлерин ажыглалга киирген. 11 айларының дургузунда химия үлетпүрүнге ийи миллион тонна хемчээлдиг минералдыг чемиштчидилгелерни, 47 муң тонна кылымал болгаш синтетиктиг волокнону ажылдап кылыр талазы-биле күчүлерни ажыглалга киирген, а сөөлгү беш чылдарның дургузунда каттышкаш 24 чаа улуг химия бүдүүлгелерини болгаш 200 хире түс-түс бүдүүлге комплексилерин туткан болгаш ажыглалга киирген.

Бүгү чурттаагызы ышкаш, республикага база-ла чоннуң амыдырал деңнелиң улам ынай көдүрер талазыбиле хемчеглерни боттандырган. Чижээ, чон күрүнениң болгаш кооперативтиң үүрмектеп садар садыг четкизинден эрткен чылдыындан 2 миллиард 400 миллион рубль хөй аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын садып алган. Бо чылдың дургузунда Россия Федерациязынга алды миллион ажыг кижи чаа чурттага бажыңнарын алыр болгаш боттарының чурттарга байдалдарын экижидер.

1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының кол сорулгаларын тайылбырлавышаан, иletкелчиниң чугаалааны болза, бо төлевилелде дараазында үүлдер көрдүнүп турар:

— үлетпүрүнүң эң депшилгелиг адырларын, бирги ээлчегде химия үлетпүрүн болгаш оон-биле холбашкан адырларны—химия машина тудуун, нефть, газ болгаш целлюлоза-саазын үлетпүрүн колдадыр хөгжүдер;

— бүдүүлгениң интенсификациязынга, көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын улам ынай быжыглаарынга, көдээ ажыл-агый культураларының дүжүдүн болгаш мал ажылының продуктулуун бедиерине, суггат тудуун калбартырынга үндезилээш, көдээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдер;

— улус ажыл-агыйынга эртемнин болгаш техниканың чедиишкиннерин, пластиктиг массаларны болгаш синтетиктиг материалдарны, мурнакчы бүдүүлгечи дуржулганы калбаа-биле непередир, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга шынар талазы-биле көргүзүглерни экижидер, чиг-этти, материалдарны, одалга чүүлүн болгаш электроэнергияны эң камналгалыг чарыгдаарын боттандырар;

— ажылчы чоннарның амыдырал деңнелиң улам ынай бедидер болгаш чоннуң культура-амыдырал хандырылгазын улам экижидер.

Ийи чылдарның дургузунда үлетпүрге продукцияны ниити бүдүүлүн үндүрериң 15,5 хуу, оон иштинде бүдүүлгениң чепсек-хереклерлерин бүдүүлгениң («А» болук)—16,7 хуу, хереглелдиң кылыгларын бүдүүлгерин («Б» болук)—12,8 хуу көвүдедирин көрүп турар.

Аажок хөй чиг-эт болгаш энергетиктиг курлавырларлыг чөөн талакы районнарга үлетпүр улам бедик темпилер-биле хөгжүүр. Ийи чылдарның дургузунда Барыын-Сибирь болгаш Чөөн-Сибирь экономиктиг районнарга продукцияны бүдүүлгери 19 хуу, өзер, а чеди чылдың төнчүзүнде Уралды киириштирбишаан, бүгү чөөн талакы районнарга Россия Федерациязының үлетпүр продукциязының 30 ажыг хуузун бүдүүлүн үндүрген турар.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлериниге дүүштүр химия үлетпүрүн колдадыр хөгжүдерин планда хандырып турар. Бо адырга капитал салыышкыннарны 3 миллиард 50 миллион рубль түңге азы эрткен ийи чылдарныы-биле деңнээрге 1,8 катап өзер кылдыр төлевилеп турар. Химия үлетпүрүнүң талазы-биле планда кол черни минералдыг чемиштчидилгелерни бүдүүлгери ээлеп турар болгаш оларны 1964 чылда 13 миллион 709 муң тоннага база 1965 чылда 19 миллион 164 муң тоннага чедирер. Ол үүл дээрге келир ийи чылдарда минералдыг чемиштчидилгелерни эрткен дөрт чылдарның дургузунда бүдүүлгенин катай алырга барык ынча хирени бүдүүлгер дээни ол. Химия үлетпүрүнүң өскедаа адырлары, ылангыя синтетиктиг материалдарны бүдүүлгери база-ла бедик темпилер-биле хөгжүүр.

1965 чылда республикага нефть тывыжын 196 миллион тоннага, а газ тывыжын болгаш бүдүүлүшкүнүн 65 миллиард кубометрге чедирер, ол болза 1963 чылдың деңнелиг 1964 чылда 16 хуу болгаш 1965 чылда 33 хуу ашкан турар дээни ол. Ийи чылдарның дургузунда хөмүр даш тывыжы 12 миллион тоннага, оон иштинде Кузбасс совнархозка — 6,5 миллион тоннага көвүдедирин айтып турар.

Одалгага ажылдаар электростанцияларның 12 миллион киловатт хемчээлдиг чаа күчүлерин ажыглалга киирер. 1965 чылда РСФСР-те электроэнергияның ниити ажылдап кылышкыны бо чылдыынга удур 55,6 миллиард киловатт-шакка көвүдээр. Үүлге чаңгыс ол немелде өзүлдезинин 1940 чылда Совет Эвилелиниге ниитизи-биле электроэнергияның бүгү ажылдап үндүрүшкүнүнден ажып турар.

Кан болгаш шой эзилдиримишкини, прокатты болгаш хоорааларны бүдүрери өзер.

Улустуң хереглел барааннарын бүдүрүп үндүрерин улам ынай көвүдедири-биле ийи чылдарның дургузунда Россия Федерациязының чиик, аъш-чем болгаш балык үлетпүрүнге ийи чылдарныыдан бүдүн чартык катап хөй капитал салыышкыннарны киирерин айтып турар. Бо ийи чылдарның дургузунда культура-амыдыралдың болгаш ажылагый барааннарын бүдүрери ниитизи-биле 19 хуу өзер.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң айыткан хемчеглери көдээ ажылагый бүдүүлгезинин дүрген хөгжүдеринге чаа калбак аргаларны ажыдып турар дээрзин К. М. Герасимов оон ынай чугаалаан.

План өзүгаар 1965 чылда Россия Федерациязынга тараа садыл алырын 39,3 миллион тоннага чедирерин бодап турар. Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйының хереглелинге минералдыг чемиштчидилгелерни 1964 чылда 8 миллион 200 муң тоннаны болгаш 1965 чылда 14 миллион 100 муң тоннаны азы 1963 чылдыындан 1964 чылда 41 хуу болгаш 1965 чылда 2,4 катап хөйнү үндүрүп бээрин көрүп турар.

Капитал тудугнуң талазы-биле онаалдалар улус ажыл-агый планының чугула бөлүү болуп турар. Республикага ниитизи-биле 1964 чылда капитал салыышкыннарын 15 миллиард 180 миллион рубль түңге болгаш 1965 чылда 16 миллиард 709 миллион рубль түңге көрүп турар.

Ийи чылдарның дургузунда үлетпүрге куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 11,8 хуу болгаш тудутта—12,1 хуу бедидерин айыткан. Ол чылдарда үлетпүр продукциязының болгаш тудуг ажылдарының бүгү немелде өзүлдезинин дөрттүн үш кезиинден ажыы куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле хандыртынган турар ужурлуг.

Келир ийи чылдарда улустуң материалдыг чаагай байдалын болгаш культурлуг деңнелин бедидериниң херээнге бурунгаар чаа базым кылынган турар. Россия Федерациязының национал орулгазы 16 хуу хире көвүдээр. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевириниң фондузу өзер, эвээш ажыл төлевири ап турар ажылдакчыларның айда ажыл төлевириниң минимумун 40—45 рубльге чедир бедидер, чырыдышкынның, кадык камгалалының, культураның, чурттага-коммунал ажыл-агыйның болгаш чоннуң хандырылгазы-биле холбашкан өске-даа адырларның ажылдакчыларының ажыл төлевирин чуруумударын боттандырар. Стипендиялар-ның, пособиелериниң төлевиринге, кадыкшылга камгалалынга, халас өредилгеге болгаш күрүнеиниң хөренгилериниң күсели-биле өске-даа төлевирлерге чарыгдалдар көвүдээр.

Чонга үлетпүр-даа, аъш-чем-даа барааннарын садары өзер, магазиннерниң, столовыялларның болгаш садыгның өске-даа бүдүүлгелериниң четкизи калбарар.

Чурттага тудуу улуг хемчээлдерге боттаныр, ийи чылдарның дургузунда РСФСР-ниң девискээрлеринге күрүне хөренгилериниң күсели-биле, кооператив тудуунуң чуруму-биле болгаш өскелерниң-даа күселиле 78 миллион дөрбелчин метр ниити шөлдүг чурттага бажыңнарын тудуп, ажыглалга киирген турар. Улус өредилгезин болгаш кадык камгалалын улам ынай хөгжүдери планда көрдүнген.

Россия Федерациязының улус ажыл-агый планында экономиканы болгаш культураны улам ынай көдүрериниң саналдап турар программазы бистиң улус ажыл-агыйывысты хөгжүдер талазы-биле чаа, эң улуг сорулгаларны чедип алыр арганы берип турар деп, К. М. Герасимов иletкелиниң түннелинде чугаалаан. Ол программаны амыдыралга боттандырар чорук коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының улуг херээнге чаа салыышкынны киирерин хандырар.

Ийиги айтырыгның талазы-биле— 1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1962 чылда Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында иletкелди кылыры-биле РСФСР-ниң сан министри депутат **И. И. Фадеевне** сөс берген.

Эш И. И. ФАДЕЕВТИҢ иletкели

РСФСР-ниң Дээди Совединге көрдүрүп база бадыладыры-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирген Россия Федерациязының Күрүне бюджединиң төлевилелин чеди чылдың сөөлгү ийи чылы — 1964 — 1965 чылдарда чогаткан. Партияның XXII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин барымдаалаш, республиканың үлетпүрүн, тудуун, көдээ ажыл-агыйын, транспорттуун, культурадын улам ынай хөгжүдер, ажылчы чоннарының чаагай чорууп бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырарын эргежок чугула акша-хөренгилер-биле бюджет хандырып турар. Бюджеттиң орулгалары болгаш чарыгдалдарын мынчаар көрген: 1964 чылда 29.258,7 миллион рубль түң азы 1963 чылдың планындан 4 хуу ажыг, 1965 чылда 30.390 миллион рубль түң азы 1964 чылдың план төлевилелиннден 5,7 хуу ажыг болур.

Бистиң чуртувуста күрүне бюджединиң үндезини болза соксаал чоокка өдүп турар социалистиг ажыл-агыйдан кирер орулгалар болуп турар дээрзин И. И. Фадеев демдеглээн. РСФСР-ниң бюджединге күрүне болгаш кооператив бүдүүлгелериниң төлевирлерин 1964 чылда 26.549, 2 миллион рубль түңге көрүп турар. Ол киририлделер болза бюджеттиң бүгү орулгаларының барык 91 хуузу болур.

1964 чылда чоңдан үндүрүглериниң киририлгезин 2.709, 5 миллион рубль түңге төлевилээн. Ажылчы чоннарның орулгалары өзүп турзажок, бюджеттиң орулгаларында ол киририлгелериниң үлүг-хуузу чыл келген тудум-на кызырлың турар болгаш 1963 чылда 10,3 хуу турганыңга удур келир чылда 9 хуу болур.

Бюджеттиң бүгү курлавырларының 95 ажыг хуузун республиканың улус ажыл-агыйын улам ынай хөгжүдеринге, чоннуң материалдыг болгаш культурлуг хереглелдерин хандырарынга киирип турар дээрзин иletкелчи оон ынай чугаалаан. 1964 чылда Россия Федерациязының улус ажыл-агыйын акшаландырарынга күрүне бюджединден 13.973, 3 миллион рубльди үндүрүп бээр болгаш ажыл-агыйның бодунуң хөренгилериниң күсели-биле 14.414, 3 миллион рубльди киирер. Бо айыткан түңнерден 16.509.1 миллион рубльди үлетпүр бүдүүлгелерни болгаш тудуг организацияларын акшаландырарынга киирер. Үлетпүрүнүң эң депшилгелиг адырларын мурнадыр хөгжүдериниге партияның холга алган шиитпирлиг угланышкынын боттандырар талазы-биле хемчеглерни долузу-биле акшаландырарын үндүрүп бээр хөй көзевилелдер хандырып турар. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин өзүгаар химия үлетпүрүү онза шапкыны-биле хөгжүүр. Ол чорук көдээ ажыл-агыйны дүрген хөгжүдеринге болгаш чоннуң амыдырал деңнелип улам ынай бедиерине база чурттага байдалын экижидиринге дузалаар.

1964 чылда көдээ ажыл-агыйны акшаландырарынга 5.767, 6 миллион рубльди, оон иштинде бюджеттен 3.324,5 миллион рубльди үндүрүп бээрин көрүп турар. 1963 чылдыыбиле деннээрге бюджеттиң бо дөзевилелдери 14,2 хуу көвүдээр. СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлериниге дүүштүр суггат тудуун болгаш мелиоративтиг ажылдарны хөгжүдеринге чарыгдалдар улуу-биле өзүп турар.

1964—1965 чылдарда чурттага тудуунга чарыгдалдар 4.456 миллион рубль түңге көрдүнген. Моон-биле чергелештир бүдүүлгелериниң төптүткен хөренгилериниң күсели-биле чурттага бажыңнарының тудуун улус хемчээлдерге чорудары планнаттынган. Кооператив тудуу база калбак хемчээлдерге чоруттунар.

1964 чылда бюджет талазы-биле социал-культура хемчеглерге дөзевилелдерни 13.849 миллион рубль түңге айтып турар. Бо болза 1963 чылдыындан 478 миллион рубль хөй болур дээни ол. 1965 чылда бо чарыгдалдар 14.595 миллион рубль чедир көвүдээр болгаш 1964 чылдыындан 5,4 хуу хөй болган турар. Социал-культура хемчеглерин акшаландырарынга үндүрүп берген хөренгилериниң барык чартык кезиин чырыдышкынга киирип турар.

Эртемни хөгжүдеринге, кадык камгалалынга, школа назыны четпээн үрүттарның албан чергелериниң чарыгдалдарынга база хөй дөзевилелдерни үндүрүп берип турар.

1964 чылда күрүне пенсияларының, пособиелериниң төлевиринге, социал-хандырылтага 4.650 миллион рубль азы бо чылдыындан 9 хуу хөй хөренгилер чарыгдаттынган турар.

1964 чылда күрүне эргелелиниң органнарының болгаш суд органнарының чарыгдалдарында 448,2 миллион рубльди азы 1963 чылдың планындан 7,3 миллион рубль эвээш кылдыр үндүрүп берген.

Оон дараазында И. И. Фадеев РСФСР-ниң автономнуг республикаларының, крайларының болгаш областарының, Москва болгаш Ленинград хоорайларның бюджеттеринин дугайын дыннаткан.

1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң төлевилели-биле кады 1962 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында отчёттуу Россия Федерациязының Дээди Соведининге көрдүрер болгаш бадыладыры-биле киирип турар. 1962 чылда бюджетти орулгалар талазыбиле 100,9 хуу болгаш чарыгдалдаа талазы-биле 100,5 хуу күүсеткени отчёттан илереп турар.

* * *

Оон дараазында хуралга РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Бюджет комиссиязының даргазы депутат **И. В. Клименко** эдерингчи иletкел кылган. Бюджет комиссиязы 1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планын хынап көрген болгаш чамдык эдилгелерни барымдаалаш, ону хүлээп алырын санаадап турар дээрзин ол дыннаткан.

РСФСР-ниң Күрүне бюджедин бадылаар деп саналды Бюджет комиссиязы база киирген.

Партияның Москва хоорай комитединиң секретары депутат **А. Е. Бирюков** бир дугаарында санал берген. Москвачылар партияга болгаш чазакка берген сөзүн бадыткаан дээрзин ол чугаалаан. Бо чылын найысылалдың үлетпүрү чеди чылдың төнчүзүнде контроль чурагайлар-биле доктааттынган ниити продукциянын бүдүрүлгезиниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң деңнелин чедип алган. Декабрь 24-те Москваның үлетпүрү ниити продукцияны бүдүрер болгаш продукцияның чугула хевирлериниң талазы-биле 1963 чылдың планын күүсеткен.

Хоорай ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле хөй чүүлдер кылдынган. Чурттага бажыңнарының, школаларның, уруглар албан черлериниң, эмнелгелериниң болгаш культура-амыдыралдың өске-даа объектилериниң тудуунуң күрүне планын хуусаа бетинде күүседирип москвачыларга хөөйлу болу берген. 1980 чылга чедир Москваның хөгжүлдезиниң чингине планының техника-экономиктиг үндезиннерин чазакка бадыладыры-биле бо чылын киирген.

Сессияга көрдүрери-биле киирген ийи чылдарда республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планын болгаш бюджедин бадылаар деп саналды депутат киирген. Найысылалдың ажылчы чоннары коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга төлептиг салыышкының киирер дээш бүгү-ле күштерин салыр дээрзин ол бүзүреткен.

Ажылчы чоннар, депутаттарының Краснодар край (көдээ) Соведининиң күүскомунуң даргазы **И. Т. Трубилин** көдээ ажыл-агыйны химижидиринің аажок улуг ужур-дузазын бодунуң саналынга демдеглээн.

Бо чылын Краснодар крайга тараа болгаш тараа-бобы культураларның 1,8 миллион гектар шөлүнүң га бүрүзүнден 26,4 центнер тараа алдынган. Ам, химия үлетпүрү минералдыг чемиштчидилгелери бүдүрерин дүрген көвүдедип турар үеде, дүжүттү улам ынай шыгыы көдүрерине күүлүг чепсектерни алыр бис. Краснодар крайның байдалынга минералдыг чемиштчидилгелер чаагай дүжүттү берип турар. Чоокку чыдарда край күрүнеге 400—450 миллион пуд тарааны садар, гектар бүрүзүнден 40—50 центнер тарааны алыр ужурлуг. Салдынган сөрулганың боттуун бистиң саналгаларывыс бадыткап турар дээрзин депутат демдеглээн.

Экономиканың өзүдези-биле кады ажылчы чоннарның чаагай чорууп чайгылыш чоокка бедип, оларның орулгалары өзүп турар деп, эш Трубилин оон ынай чугаалаан. Ынчалза-даа чоннуң хереглелдерин улам дүрген темпилер-биле өзер апаар. Моон-биле холбаштыр көдээниң ажыл-ишчилериниң өзүп турар хереглелдерин хандырарынга колхозтарның болгаш совхозтарның боттарының хөренгилерин улам хөйүү-биле киирер ужурлуг деп санап турар бис дээрзин оратор чугаалаан.

«Рабочий» фабриканың (Ленинград) аргыкчызы депутат **А. Т. Красикованың** бодунуң саналынга чугаалааны болза, бистерин, бүгү совет кижилерни чүү чүве сорук киирип турарын чугаалап каарын күзеп турмен. Бистин партиявыстың Төп Комитединиң чоокта болуп эрткен декабрь Пленумунуң шиитпирлерин чугаалап турарын ол. Ол шиитпирлерни бүгү кижилер улустуң чаагай чорууның дугайында партияның болгаш чазактың аажок улуг чаа сагыш салыышкынының хереченин кылдыр хүлээп алган. Химия—ол дээрге, черни уныш-дужүттүр болдурар дээни ол, ындыг болганда — көдээ ажыл-агый продукциязының эдбекшили-дир, химия — ол дээрге чараш болгаш чиик эртектиг хеп, амгы үениң тааримчалыг эт-херекселдери, чиик эртектиг чараш, аянныг чурттарга бажыңнары-дыр.

РСФСР-ниң Дээди Совединге көрдүрери-биле киирген 1964—1965 чылдарда РСФСР-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Күрүне планы болгаш Күрүне бюджеди бистиң чурттувуска экономиканың болгаш культураның өзүлдезин хандырып турар. Бүгү делегейниң улустары Совет коруунениң тайбың чүткүлдериниң бүзүрелдиг бадыткаашкынын ол документилерден база катап бүдүреп көөрлер.

Ленининң хөөрайының ажылчы чоннары партияның болгаш чазактың салган сорулгаларын күүседир дээш демиселчилеринин бирги одуругларынга кежээде чоруп турарын депутат чугаалаан. Ленинградтың болгаш областың үлетпүрү 1963 чылдың планын хуусаа бетинде күүсеткен дугайында эш Красикованың дыңнадымын сессияның киржикчилери адыш часкаашкыны-биле уткаан.

«Заокский» совхозтуң (Москва область) звеночу-механизатору депутат **И. С. Жирновтуң** демдеглээни болза, бо сессияда көрүп турар 1964—1965 чылдарда Россия Федерациязының улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планының болгаш бюджединиң төлевилелдери СЭКП-ниң Программазында айыткан ол улуг тургузуушкунуң кезии болур. Планның болгаш бюджеттиң бөлүк бүрүзүнде улустуң чаагай чорууның дугайында, Төрээн чурттуң күүзүнүң дугайында, сагыш салыышкын сиинниккен. Совхозтарның болгаш колхозтарның ажылдакчылары чурттуң мурнунга улуг ерелиг болуп турар, чүте дээрге көдээ ажыл-агый бүдүүлгезинин курлавырлар ам-даа хөй дээрзин ол чугаалаан. Эргежок чүгүм бүгү чепсек-херекселдерлиг турган, хөлбиле кылыр күш-ажылдың чарыгдалдары чоокка, көдээ ажыл-агыйның продукциязын хөйнү бүдүрүп болуруп И. С. Жирнов бодунуң звенозунуң чижектери-биле көргүскен. Харын агаар-бойдустуң байдалдары тааримча чок болган бо чылда бетин оон звенозу ажылдап кылыр шөлдүг гектар бүрүзүнден бот-үнези чиик 4 муң чем единицаларын алган.

Оон дараазында Ыраккы Чөөн чүк экономиктиг районнуң совнархозунуң даргазы, депутат **Г. В. Захаров** санал берген. Совнархозтуң бүдүрүлгелери чыл планын хуусаа бетинде, декабрь 20-де күүсеткенин ол дыңнаткан. Баштайгы сан-медээлер-биле алырга, бо чылын үлетпүр продукциязын немелде өзүлдези 10 хуудан эвээш эвес болур. Ыраккы Чөөн чүктүң будүрүкчү күштерин хөгжүдер дугайында сагыш салыышкыны Совет чазактың болгаш республиканың чазаанын салып турарынга күзел ханыышкынын депутат Г. В. Захаров чугаалаан. Ыраккы Чөөн чүктүң улуг байлаан Төрээн чурттка улам калбаа-биле бараан болур кылдыр тургузуп турар. Экономиктиг районга химияны хөгжүдериниң айтырыгларынга, ылангыя көдээ ажылагыйга химиктиг бүдүмелдерниң бүдүрүлгезин организастаарының сорулгаларына ол доктаап, чүве чугаалаан.

Ажылчы чоннарның калбак масслары химия үлетпүрүн хөгжүдер болгаш улус ажыл-агыйын химижидер талазы-биле СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин ыяш-биле иletкип турар хөгжүдер планнашкынга ажылчы чоннарның калбак массаларының болгаш профзвилелдерниң шуут киржиринге эргежок чугула таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Бөгүн сессияга депутаттар **И. И. Бирюков** (Горький область), **Г. Шафиков** (Башкир АССР), **Н. В. Власова** (Иркутск область) база санал бергенер.

Декабрь 25-те сессия ажылын үргүлчүлээн. (СЭТА).

Чыл планын күүседипкен

18 МУҢ РУБЛЬДИҢ НЕМЕЛДЕ ПРОДУКЦИЯЗЫН БЭЭР

Бо чылдың эгезинде Кызыл хоорайда хоорайның үлетпүр комбинадының коллективи, оон ажыл-ишчилери бедиткен хүлээлгени ап турганнар, чүл дээрге бүдүрүлге программазын күүседирин декабрьның 27-ге чедир күүседип боттандырган турар ужурлуг деп хүлээлгени алганнар.

СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң чоруп турар хүннеринде күш-ажылчы хайныышкын оларга улам калбарган турган. Ажылчын, албан-хаакчы кижи бүрүзү ниитининиң херээнге төлептиг салыышкынны киирерининиң күзели-биле сиинниккен.

Мынчангаш, декабрьның 20-де Кызылдың хоорүлетпүр комбинадының коллективи чыл планын күүседипкен. Чыл төнгүжеге чедир ам база 18 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер деп олар бодап турар. Комбинаттың коллективинде 180 ажыг кижи ажылдап турар. Оларның иштинде мурнакчылар хөй: ол дээрге коммунистиг күш-ажыл бригадазын баштаан Т. Фунтикова-дыр, оон боду 1964 чылдың февральдың үлүүнде ажылдап турар. Ол дээрге Н. Минцева-дыр. ол — апрельдиң үлүүнде ажылдап турар. Ынчаарга А. Рязанова—мартың үлүүнде, М. Петрусев база-ла олардан хожудавайн турар, оон боду — 1964 чылдың май айның үлүүнде ажылдап турар.

Коллективтиң ажыл-ишчилери, СЭКП ТКның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин улам сорук кирбишаан, чеди чылдың алдыгы — чедиги чылдарының планнарын күүседиринге боттарының төлептиг салыышкынын киирерине белен болгаш ол сорулга-биле күш-ажылчы улам хайныышкынныг ажылдап турарлар.

Шак ынчаар чугаалажыр болгаш эки ажылдаар-даа ужурлуг

Тес-Хем районнуң мурнакчы малчыннарының чөвүлел хуралындан

Тес-Хем—республикада мал ажылы колдаан районнарның бирээзи. Мында колхозтарның болгаш совхозтуң орулгазының 80—90 хуузу мал ажылындан кирип турар. Колхозсовхоз бүдүрүлге эргелелиниң девискээринде чер базар малдың 60 ажыг хуузу бо районда туруп турар. Ол эргелелдиң бүгү ажыл-агыйларының бо чылын күрүнеге сатсын деп планнаан эъдиниң 72 хуузу, сүдүнүң 66,2, дүгүнүң 69 хуузу Тес-Хем районда болган.

Ук районнуң малчыннары бо чылын мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле хүлээлгезин хуусаа бетинде чедишкиниг күүсеткен. «Он бир ай иштинде күрүнеге эът садарының чыл планын 100 хуу, сүттү—108,3, дүктү—107,4 хуу күүсеткен бис деп, боттарының декабрь 20-де болган чөвүлел хуралында Тес-Хемниң мурнакчы малчыннары чоргаарал-биле түңнеп чугаалашкан. Эрткен чылдың берге кыштаглаашкынының соонда, ол дээрге чүткүлдүг күш-ажылдың түңнели болган.

Шак ындыг чөвүлел хуралды чыылдырары, аңаа бо ажыл-агый чылының түңнелдерин чугаалажыры, чеди чылдың алдыгы чылында—1964 чылда күүседир ажылдарны тодарадып алыры чугула-дыр дээрзин Тес-Хемниң көдээ парткому болгаш колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелели шын-даа шиитпирлээн.

Ол чөвүлел хуралдың ажылынга киришсин дээш чалаткан мурнакчылар ыраккы Тере-Хөлден, Нарынның малчыннарындан, Тестиң О. Шынаадан бээр бригадалардан болгаш фермалардан, бүгү-ле ажыл-агыйлардан чогуур үезинде чыглып келгилээн.

Бо чөвүлел хуралды канчаар организастап эрттирзе чогуурул дээрзин баш бурунгаар сүмележип, планнаан турган. Баштайгы шактарда, сүт-бараан фермаларындан келген малчыннарга «Чодураа» колхозтуң Хараал-Тейде коммунистиг күш-ажыл фермазының мурнакчы дуржулгазын таныштырар, а хойжу төлээлерге «Тес-Хем» совхозтуң Узун-Кежээде бот-орулга-чарылгалыг № 1 хойжу бригадазының хураганнарны сакманныг арга-биле канчаар доруктуруп турарын көргүзер деп планнаан. Ол айыттынган хемчеглер план ёзугаар күүсеттинген.

Хойжу бригаданың бригадири эш Карма бодунга келген аалчыларны эки белеткелдиг хүлээн алган. Экскурсантылар сөөлгү машиналардан дүжүп турар аразында, — шуптуу аалчылар, кызыл булуңче!—дээн үн дыңналган. Олче көөрүвүске, баштайгы машинаның улузу шимелделиг бажыңче шууштур базыптылар.

Шуптувус чыглып келдивис. Кижи бүрүзү кызыл булуңнуң иштин сонуургап көрүп олурары илден. Оон иштин лозун, плакат, диаграмма дээш, черле чүнүн-биле шимевээн дээр! Шывыглыг, улуг-улуг столдар тургускулап каан. Патефон болгаш өске-даа ойнаар херекселдер бар. Хойжу бригаданың ажыл-агыйжы чедишкиннериниң чылдан чылче өзүүшкүнүн көргүскен диаграмманы чураам, азып каан.

— Бригада төвүнүң кызыл булуңу кайы хире-дир моңар, чаа?—деп, партком секретары эш Кызыл-оол чыылганнардан айтыраргa, — чылыы-ла тергиин-дир — деп. Эрзинден келген малчыннарның бирээзи ол-ла дораан чугаалай-дыр. Улус чирт кылдыр катырышкан болгаш хөглүг чугаа-соот болган. Орукка доңуп келген эштерге ол дээрезинде чынны шаап алыры база-ла чугула айтырыг болуп турганы ол харыыдан билдине берген. Ынчаарга эш Карма маңаа база часпаан ышкаш чүл але...

Семинарлыг чөвүлел хуралдың планын ёзугаар бригадир эш Кармага сөс берген. Ол бодунуң бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазының тургустунун келгениниң допчу төөгүзүн болгаш ажылының дуржулгазын күзелдин-биле чугаалаан.

— 1961 чылда сес ажылдаар кижилиг, дөрт өрегеден үндезилеттинип тургустунган бригада-ла болгай. 1200 хойлуг турдувус. Ажыл-агыйывыс өзүп турар. Бо чылын хоювус саны 5400 четкен. Ам 3849 хой бар. Чамдыызын дужаапкан бис. 20 ажылдаар кижилиг 10 өрегелиг анардывыс. Бот-орулга-чарылгалыг деп-шилгелиг аргаже шилчээн чорук болза кижи бүрүзүнүн ажылга харыысалгазын болгаш сонуургалын бедидип турар. Хойжу бүрүзү планныг. Бригада бүдүрүлге болгаш сан-хөө планын күүседип турар. Бо талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Дембирел Доржунуң бригадазы-биле социалистиг чарыштыг бис. Ук бригаданы бо чылын чарышка тиилдивис. Эрткен чылдың кадыг-берге кыжындан чогуур түңнелди үндүргеш, бо чылын 54 тонна сигенни, 40 тонна саванны болгаш 834 тонна силосту бодувустуң күжүвүс-биле белеткеп алган бис. Чаа, 1964 чылда хой санындан 2,9 кг дүк, чүс хойдан-на 97 хураган дээш демисежип турар бис. Ону чедишкиниг күүседири— кыштаглаашкынны үлегерлиг чорударындан шуут хамааржыр. Ам байдалывыс черле эки-дир. Чер одарын ажыглавышаан, мал чемин камныг, нормалыг чарыгдап тур бис.

Бригадирниң чугаазын бүгү олурушканнар улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш аңаа сонуургалдыг айтырыгларны салып, оон чогуур харыыны ап тургулаан.

Эш Карма хураганнарны сакманныг арга-биле доруктуруп өстүрүп турарының дугайын кажааларны эргилдир кылаштап тургаш, тайылбырлап берген. Ылаңгыя хойну төрүдер чылыг температуралыг кажааны (хураган аңаа 1—6 чедир хонук турар), оон соонда өзүмүнүн он хонук санында-ла хураганнарның шилчип бар чоруур өрээлчигештерин болгаш оглун хозар хойну хураганы-биле кады аңгылап тургузар клеткаларны, мал чемин хорамча чокка ажыглаарынга таарымчалыг кылдыр кылган кормушкаларны бригадир аалчыларга көргүзүп, тайылбырлап берген. Эш Карманың бо бригадазынга хойнуң оолдаашкыны январьның 15-те эгелей бээр. Хойларны 10—15 хонук санында оочурлай төрүүр кылдыр тарып боозаткан. Ол чорук чаш малды чидириг чокка ажаан ап четтигеринге дыка таарымчалыг.

Үлегерлиг ажылды кылгаш, ону бүгү-ниитиге пропагандалап турар шак ындыг алдарлыг мурнакчыларның саны улам-на өзерин семинарның киржикчилери күзээн. Чер-черде ажыл-херектиң байдалын чугаалажырын олар парткомнуң хуралдаар залынга кээп үргүлчүлээннер. Тес-Хемниң колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелиниң начальнигиниң мал ажылын харыылап турар оралакчызы эш Бичинжик чөвүлел хуралга допчу-даа болза, тодаргай, ханы анализтиг илеткелди кылып берген.

Санал-онал солчуушкуну-даа дайынчы байдалга эрткен. Районда кым, канчаар ажылдаанын харын маңаа тодаргай чугаалашкаш, 1963 чылдың мурнакчыларындан хой кижини шаңнаан-даа.

Аныяк инектер кадарчызы Чымба Начын инек бүрүзүнге дүн-хүнде ортумаа-биле 1112 грамм немелде деңзилиг семиртилгени чедип алганы дээш, хойжулар Дондуп Күрү, Самба Санаа, Иван Данзырын, Дамдын-Сюрюн, Сергей Алдын-оол олар чүс хойдан-на 100—103 хураганны өстүргени дээш, саанчылар Өнер Шоотур, Чооду Браат, Дандыш Дажы, Сырат Берей-оол, М. Димчитмаа олар инек бүрүзүнден ортумаа-биле 1000—1300 кг сүт сагганы дээш, Седип Сагаачы, Хады-Хөө, Серен Эрес-оол хой санындан 2,5—3 кг дүктү кыргааны дээш, Василий Дагба, Шимит Шүгдүр хову ажылынга мурнакчы болганы дээш илеткелге онза макталды алгылаан.

Ынчалза-даа бүгү-ле чүве эки, а багай чүве чок деп маңаа кым-даа чугаалаваан. Харын четпестерни илередириниң, ол четпестерни чаа, 1964 чылда болдурбазының дугайында күзел-чүткүл маңаа илереп турган.

Районда малдың баш санын өстүрериниң планы күүсеттинмейн турар. Мыйыстыг бода малды өстүрерин чүгле 72 хуу, оон иштинде төрүүр инекти—75-ле хуу күүсеткен. Чүс гектар ажыглалдыг черге онааштыр мыйыстыг бода мал 2-ле, инек 0,7, хой болгаш ошкү 21-ле баш бооп турар. Ол-ла хемчээлге продукт бүдүрери дыка чавыс: эът—3,4, сүт—2,1, дүк—0,4 центнер болган.

Кыштаглаашкынның байдалы дыка четпес. Чылыг кажаазы чок, чадагай черде кылаштажып турар малдар ам-даа хой. Ылаңгыя «Чодураа» колхозта Лайдоо, Адышаа оларның хойлары, Дүктүг-оолдуң молдургалары, «Тес-Хем» совхозта Лойгу-Шараптың инектери кажаа чедишпезинден бергедеп турар.

Районнуң ажыл-агыйларында бүгү малдың 90 ажыг хуузу сиген-биле хандыртынмаан. Шыктыг чемниң чүгле 64 хуузу белеткеттинген. Ындыг турбуже-ле мал чеминиң камналгазы дыка четпес. Ленин аттыг, «Чодураа» колхозтарда чадагай сигеннерни мал чаза базып чип турар фактылар-биле канчап эптежирил?

Ноябрьның 1-ге чедир районда 16604 баш мал өлген. Оон 53,5 хуузу хой, ошкү. Өлүп хораан чүс баш малдың-на 54-тү анай, хураган, 61-зи бызаалар болган. Төрүттүнзе чогуур чаш малдың чүгле 30 хуузунга четчир чылыг кажаа бар. Ынчаарга өскелерин каяа ажаап доруктурарыл?! Мындыг байдалдыг тургаш, бүгү төрүттүнер чаш малды менди ажаап алыр бис деп черле канчап идегеп болурул?

— Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктан дыка улуг когаралга таваржып турар-дыр бис. Өлүп хораан малдың деңзизи ортумаа-биле 678 тонна эът деп санаарга, 470.600 рубльден ук районнуң ажыл-агыйлары когараан-дыр—деп, илеткелчи санап көргүскен.

Он алды чыл дургузунда хой кадарып келген Самба Санаа «Тес-Хем» совхозтуң малчыннарының мурнундан чүве чугаалааш, районнуң мал ажылында четпестерни чайладырының, мал ажылының продуктулуун бедидериниң бүгү-ле аргалары болгаш курлавырлары бар дээрзин бодунуң ажылының дуржулгазындан көргүскен.

— Чыл бүрүде-ле 300—400 баш чаш хураганны менди ажаап ап, доруктуруп келдим. Бо чылын 349 хойдан 366 хураган алдым. Хой бүрүзүнден 2,450 кг дүктү кыргыдым. Эки түңнел черле чедип алдынар боор-дур. Чүгле кызымаккай болгаш ажыл-херекти билири-биле ажылдаар херек. Чеди чылдың ам эгелээр алдыгы чылында чүс хойдан-на 110 хураган, хой бүрүзүнден 2,5—3 кг дүк дээш демисежир мен. Шуптувус социалистиг чарыштыг, чүткүлдүг ажылдаалынар, эштер!—деп, малчыннарны ол сорук киирип чугаалаан.

Оон кыйгырыын малчыннарның аразындан «Чодураа» колхозтуң сураглыг хойжузу Иван Данзырын олла дораан харыылаан болгаш,—мен силер-биле чаржып көрейн: чүс хойдан алыр хураганның санын 100-тен черле кудулатпазын, бир хойдан-на 3,5 килограммдан эвээш эвес дүктү кыргып алырын хүлээндим—деп, ол база-ла дидим чугаалаан.

Шолбаннарның баштай баскан изи-биле чоруурун, тус-тус малчыннар, бригадалар, фермалар, совхоз, колхозтар аразынга социалистиг чарышты калбартырын чөвүлел хурал шиитпирлээн. 1964 чылда чүс баш төрүүр малдан-на 90-дан куду эвес хураганны, 85-тен эвээш эвес бызааны алыр, инек бүрүзүнден 1200 килограммдан эвээш сүттү, хой санындан 2,1 кг дүктү алыр деп ниити социалистиг хүлээлгени районнуң малчыннары алган.

— Районнуң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилериниң социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезинге комсомолчулар болгаш аныяктар күш-ажылчы салыышкынын киирер. Олар 25 муң чаш анай, хураганны, 150 иви анайларын камгалап алыр болгаш доруктурар, бүгү кукурузаны тарып өстүрер, күрүнеге 5000 рубльдиң өлүүн дужаар—деп, районнуң ВЛКСМ комитединиң секретары эш Серээдар бадыткап чугаалаан.

Маңаа санал берген кижи бүрүзүнүн чугаазы чаа, 1964 чылда ажыл-агыйжы сорулгаларны канчап-ла чедишкиниг күүседиринче бир эп-сеткилдиг угланган. Тес-хемчилер чеди чылдың алдыгы чылында күрүне мурнунга хүлээлгелерин база-ла эрестиг күүседип шыдаар дээрзин чугаалажышкынның сөс бүрүзү херечилеп турган.

М. КАРА-ТОННУГ.
(«Шынның» тускай корр.).

ПЛАНЫН АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Чыраа-Бажы рабкооптуң ажылын партия, советтиң удуртур ажылдарынга хой чылдарда ажылдап келген эш М. Доржу башкарып турар. Ол садыг ажылын билдилиг удуртуп, ажылдакчыларның ортузунга кижизидилге ажылын сөөлгү үеде элээн экижиткен. Оон түңнелинде рабкооп чеди чылдың бешки чылының бараан саарылгазының планын хуусаа бетинде, декабрь 15-те 109,8 хуу, белеткелдер талазы-биле 200 хуу кылдыр күүсеткилээн.

И. ТОРЖУ.

* * *

ЭКИ САДЫГЖЫЛАРЫВЫС

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырында рабкооптуң № 6 магазининде садыгжылар Анна Жулина биле Дмитрий Жулин олар чоннуң хереглелдерин хандырарын экижидер дээш кызымак ажылдап турарлар.

Салбырның ырак одарларында малчыннарынга барааннарны олар үргүлчү чедирип, чоннуң чагыгларын чогуур үезинде күүсетишаан, бараан саарылгазының планын ай санында ажыр күүседип келген. Мурнакчы садыгжыларның аттары ам совхозтуң хүндүлел самбыразында.

А. ХЕМЕР-ООЛ.

СЕМИНАР

Чөөкта чаа Улуг-Хем партизмунга районнуң колхозтарының болгаш совхозтарының партия комитеттериниң база эге организацияларының секретарьларының семинары болуп эрткен. Аңаа «СЭКП ТК-ның декабрь Пленуму болгаш партия организацияларының сорулгалары» деп лекцияны партком секретары эш Чакар кылган. Семинарның киржикчилери боттарының саналдарын база бергеннер.—Бистиң «Найырал» совхозтуң ажыл-ишчилери декабрь Пленумунуң шиитпирлери-биле танышкаш, аңаа аажок чүүлдүгзүнүп турар. Совхозтуң септелге мастерскаязының ажылчыннары бо чылдың дөртү кварталында чээрби беш тракторну септеп доозарын хүлээнип алган ажылдап турарлар—деп мастерскаяда партия эге организациязының секретары М. Сундуй саналынга чугаалаан.

Пленумнуң шиитпирлеринге сорук кирген ажылчыннар болгаш колхозчулар моон соңгаар оондаа хой продукцияны бүдүрерин шиитпирлеп турар дугайын санал берген өске эштер тода чугаалаанар. Семинарның киржикчилери арга-дуржулгазын база солушканнар.

Д. АРАКЧАА.

Совет профэвилелдериниң ажылының дайынчы программазы

ВЦСПС-тиң пленумундан

МОСКВА. (СЭТА-ның корр.). ВЦСПС-тиң II пленуму Эвилелдер бажыңының колонналыг залынга ийи хүн дургузунда үргүлчүлеп келген. «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң доктаалы-биле холбаштыр профэвилелдериниң сорулгаларын пленумнуң киржикчилери бүгү талазы-биле, ажыл-херекчи ёзу-биле чугаалажып көрген.

Партияның ажылдап кылганы, химия индустриязын дүрген хөгжүдериниң аажок улуг программазын совет кижилер чаңгыс эп-сеткил-биле чүүлдүгзүнүп көрген. Бүгү ажыл-чорудулгазы кижи дугайында сагыш салыышкыны-биле синциккен Коммунистиг партиянын мерген угаанныг болгаш чүвениң алызын бодаар ленинчи политиказының боттанышкынын ажылчы чоннар ол программадан көрүп турар. Янзы-бүрү республикаларның, чурттун крайларының болгаш областарының пленумга санал берген төлээлекчилери ол дугайын чугаалап турган. Ораторлар ВЦСПС-тин даргазы В. В. Гришинниң илеткелиң чугаалажып көрбүшаан, химия үлетпүрүн улам ынай хөгжүдер талазы-биле партияның болгаш чазактың шиитпирлерин чедишкиниг күүседир дээш демиселге профэвилел организациялары боттуг салыышкынны киирип турарлар деп демдеглээннер. Украин республиканың профэвилелдер чөвүлелиниң даргазы В. К. Клименконун, Москва хоорайның профэвилелдер чөвүлелиниң даргазы В.И. Крестьяниновтун, Белорусс республиканың профэвилелдер чөвүлелиниң даргазы И. Н. Макаровтун болгаш өскелериниң-даа саналдары ол ажыл-чорудулганы анализтээринге холбашкан. Украинада колхозтар болгаш совхозтар школаларынга көдээ ажыл-агыйның 40 мундан эвээш эвес ажылдакчыларын агрохимияның болгаш суггаттыг чер ажылының үндезиннеринге өөредирин төлевилээн деп, эш Клименко дыңнаткан. Ол чугула херекке профэвилел организациялары идепкейлиг киржип турар.

Химия бүдүрүлгелерин дериириниң болгаш чаарты тургузарының планнарын күүседири дээш тудугжуларның чарыжын, а ол ышкаш продукция бүдүрүп үндүрерин көвүдедири дээш химия заводтарының коллективтериниң чарыжын калбартып чоруткан профэвилелдериниң ажыл-чорудулгазын пленумга чогумчалыг деп үнелээн.

Оон-биле чергелештир хой-хой профэвилел организацияларының ажылында боттуг четпестер бар деп, пленумнуң киржикчилери чугаалап турган.

Химия продукциязын бүдүрүп үндүрерин көвүдедиринче ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле бүгү чүүлдер ам-даа ыракта чедир кылдынмайн турар. Машина тудуунуң ажылчыннарының профэвилелиниң чамдык комитеттери болгаш профэвилелдер чөвүлелдери химия үлетпүрүнге хереглээр машиналарны болгаш дериишкиннерни чогуур өйүнде болгаш бедик шынарлыг кылдыр белеткээри дээш чарышты кошкак удуртуп турар. Эртем-шинчилел болгаш төлевилел институттарының ажылын экижидеринге профэвилел организацияларының салдары ам-даа четпес болуп турар.

В. В. Гришинниң илеткелин чугаалажып көөрүнге: Ортаакы Урал совнархозунуң даргазы В. В. Кротов, Ярославтың дугуй заводунуң эптекчизи П. С. Гунин, Пес-таавы болгаш чиик үлетпүрүнүн ажылчыннарының профэвилелиниң ТК-зының даргазы М. А. Колбецкая, Ортаакы Уралдың чес эзилдирер заводунуң ажылчыны А. Г. Федорищева, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазының оралакчызы Н. А. Тихонов, Волганың химкомбинадының монтажчызы Н. В. Сутчев, Ростов областа «Цимлянский» совхозтуң директору А. Ф. Морозов болгаш өскелер-даа киришкен.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга эш Н. С. Хрущевтун илеткелинде болгаш түңнел сөзүнде тайылбырлаттынган ажылдарның программазын, пленумнуң материалдарын болгаш шиитпирлерин ВЦСПС-тин пленуму бүрүнү-биле чүүлдүг деп көрген болгаш оларны хажык чок удуртулга кылдыр күүседири-биле хүлээп алган.

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГДАН МЕДЭЭЛЕР

Алдын үүжени шыгжаан тейде

Рудник. Дал дүш. Даг-дүгү чыыр ажылчыннар тарай бергеннер. Тываның алдын үүжезин шыгжаан тейниң чүк-чүгүнде кызыл туктар холбенейнип турлар. Частыышкын кылыр дээнининң медээзи ол-дур. Чаза тепсикчилер Федор Бендик, Владимир Карашаниников үттеп каан шнурларже амманиттерни уруп, чазылдырар быстаннарны оваарымчалыг суп, оон соон дарый үүрмек даштарлыг довуракты ургаш, узун ыяш-биле тырып турлар. Бо оолдарның ажылын хайгаарап тургаш, оларның шыдамыын, боттарын туттунуп билирин кайгай бээр сен.

Октап каан шнурларның бирээзинден өскезинче аваангыр шилчип, шнурларның уштарын дөгерезин кыпсыпкаш, чаштыр черже дораанна караш дээрлер. Оларның шимчээшкиннери дүрген-даа, ылаптыг-даа. Ынчанмас аргажок. Чаңгыс минута, харын-даа секунда иштинде соора санап, шүшпен болур болза, амы-тынын ышкынар чадавас.

Частыышкыннар улаштыр-улаштыр диңмирегилей бергилээн соонда, бузулган породалар кизирткейнип төктүп баткылап турарлар. Оларның хой кезии—арыг даг-дүгү. Руда чыыр бригадаларның бирээзи—Саянов Давааныы.

Бригадада сес кижи бар. Олар эп-найыралдыг, чаңгыс эп-сеткилдиг ажылдап турар. Коллектив даанган онаалгазын, айдан айже ажыр күүседип келген. Сентябрьда 32 тонна арыг даг-дүгүн чыып, планын 191 хуу күүсеткеннер. Октябрьда ай планын 129 хуу күүседип, 27 тонна арыг даг-дүгүн чыгганнар. А ноябрьда 21 тонна ажыг даг-дүгүн чыып, онаалгазын база-ла ажыр күүседип шыдааннар.

Коммунистер Хомушку Куңгаа, Хомушку Доржу — бригаданың чоргаарланыр кижилери. Олар ажылды коммунистиг ёзу-биле аксеткилдиг кылырының үлегер-чижээн көргүзүп келгеннер. Комсомолчу Хертек Карандаш, Чүскүк Аваан-оол, Күжүгет Сегленмей болгаш өскелер-даа ажылынга чүреккир, шыдамыктар.

Бо кижилериниң демниг күш-ажылының ачызында, бригада ажылга шылгарап турар. Боларның кайызы-даа ажылче чылдагаан чок үнмейн барбайн, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажык чокка сагып турарлар.

Кижи бүрүзү ажылдап турар чери арыг-шевер турзун, бокталбазын дээш сагыш салып турар. Ынчанмайн канчаар. Тываның алдын байлаа — даг-дүгүнүң аразынга бичин-даа бок турбас ужурлуг.

Даваа Саяновтуң руда чыыр бригадазы чедип алган чедишкиннерин улам быжыглап, коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп хүндүлүг ат дээш туржуп турар.

М. БАЙЫР-ООЛ.

Ак-Довуракта даг-дүгү чыып турарларның иштинде Д. Ш. Саяновтуң бригадазы мурнакчыларның бирээзи.

ЧУРУКТА: (солагай таладан оң талаже): даг мастери Р. С. Ладынов болгаш бригадир Д. Ш. Саянов олар бригаданың хүнде кылган ажылын түңнеп турлар.

Фото Т. КЫЗЫЛ-ООЛДУУ.

Бистиң чоргааралывыс

Сүт-Бажы суурнуң экижиди туттунган чуртталга бажыннарының бирээзинде «Совет Тыва» көдээ ажыл-агый артелиниң колхозчузу, 10 уругларны төрээн болгаш кижизиткен Маадыр ие Сундуй Норжуңмаа Калбаковна өөнүң ээзи Сундуй Начын, уруг-дарыы-биле кайгамчык аас-кежиктиг болгаш өөрүшкүлүг чурттап турар. Маадыр ие бистиң чоргааралывыс.

Чаа колхозчу амыдыралдың, партияның, чазактың не-чаштар дугайында аажок улуг сагыш салыышкынының ачызы-биле иелер уруг-дарыын культурлуг аажы-чаңга өстүрүп, кижизидер аргалыг болган. Шала бичинлери күрүнениң долу хандырылгазы-биле школада өөренип турар. Бичин-чаштарны кижизидери дээрге, иениң эн-не харыысалгалыг херээ деп чүвени Норжуңмаа Калбаковна медерелдин-биле билин, уругларын хеп чуурунга, илиир-биле хепти хере базар болгаш оондаа өске ажылдарга өөредип турар.

Уругларның адазы Сундуй Начын колхозтуң инек кадарчызы, эки ажылдааны дээш чылдың-на мактадып келген. Хой уругларлыг не боду көдээ клубтуң аштакчызы. Оон уруглары чедигиклассчы Нина, бешкиклассчы Гераза школаның эки өөреникчилери, чайын колхоз бүдүрүлгезинге эн идепкейлиг ажылдаанар. Улуг уруу—Шуразы, оон биче уруу—Лизазы Новосибирскиде өөренип турарлар, оглу Кан-оол Кызылда көдээ ажыл-агый техникумунуң студентизи. Эн бичин уруглары: Валя школаның ийиги клазында, Оля бирги класста эки өөренип турар.

— Өнгү уруумну божаанымның соонда, менээ «Маадыр ие» деп хүндүлүг атты тывысканынга өөрээнимни чүү дээр. Ол дээрге, нам, чазактың ачызы-дыр. Революция мурнунда хой уругларлыг арат иелер ындыг хүндүлүг ат эдилээр хамаанчок, харын феодалдарга «херек чок» кижилер дидиртип, базындырып, дорамчыладып, дарладып, хемдидип чораанын назы-хары улгады берген арат херээженнер утпаанар—деп, маадыр ие сактып чугаалаан. Коммунизмниң чайыннанган чырыткылыг херелиниң адаа-биле бүрүн эргелиг, өөрүшкүлүг чурттап чоруур совет нехерээженнер эн-не аас-кежиктиг кижилер-дир.

С. ДОНЗУМ.

Каа-Хем район.

Чаңгыс күзел-сорук

Төрээн чуртка хой болгаш эки шынарлыг даг-дүгүн бээр — бистиң колла сорулгавыс ындыг. Ак-Довуракты төттүнмес байлаан улус ажылагыйынга бараан болдурар херекке бистиң руда арыглаар бригадавыстың кежигүннери боттарының күш-ажылчы үлүүн база-ла киирип турарлар.

Мен Тываның аар үлетпүрүнүн баштайгызы — Ак-Довуракка 1962 чылда эки-турам-биле ажылдаар дээш келген мен. Ынчаарда бистиң бригада чаа организастаттынып турган болгаш аңаа чүгле 20 кижи турган. Ынчан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чавыс, колдуунда дыка хой ажылдарны хол-биле кылып турган. Ам руда арыглаар ажылчыннар 220 кижи четкен болгаш чамдык ажылдар механизастаттынган. Чаза тепсир, руда ылгаар, арыглаар ажылдарга техниканың дузазы үнелеп четпес болган.

Мээң бригадам руда арыглаарының бүдүрүлге даалгазын бо чылдың июльдүң 1-ден бээр доктаамал ажыр күүседип келген. Бир ажылчынга онааштыр алырга, айда 60 килограмм даг-дүгү арыглап ылгаар турган болза, онү 180 килограмм кылдыр күүседип турар бис. Ол дээрге биске күүсеттинип болур даалга-дыр.

Ажылчыннарывыстың ажыл төлевири-даа бедик, кажан материалдыг сонуургалды үнелеп көрүп турар чүве болганда, кижилериниң ажылдаары база эки деп чүве билдингир.

Күш-ажылга эки үлегерни көргүзүп, кызымаккай ажылдап турар кижилер бисте өзүп турар. Чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер азы ажылга чүгле хүн эрттирерин бодаар ындыг кижилер бисте чок. Бүдүрүлге даалгазын ажыр күүседип, эки ажылдап турар звенолар бригадада бар. Аңаа эштер Гиреев, Домүр-оол, Сүге-Маадыр оларның удурткан звенолары хамааржыр. Даг-дүгү арыглаар талазы-биле айның планныг даалгазын ол звенолар 171-ден 227 хуу чедир күүседип турарлар.

Д. КҮНЗҮН,
бригадир.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИНДЕ

Көдээ ажыл-агый продуктуларының күрүнеге садып алыышкынының чоруп турары

(1963 чылдың декабрь 20-де, хуу-биле)

Районнар болгаш ажыл-агыйлар	СҮТ	ЭЪТ	ДҮК
Барыын-Хемчик	106,2	101,9	84,6
Чөөн-Хемчик	102,3	112,3	100,0
Улуг-Хем	88,8	94,5	92,0
Чөөн-Хемчик эргелел	**97,5**	**102,6**	**92,0**
Каа-Хем	107,6	101,8	100,0
Тожу	105,5	108,9	105,6
Таңды	97,7	100,4	91,3
Бин-Хем	87,3	98,0	96,7
Таңды эргелел	**96,6**	**100,3**	**91,3**
Өвүр	113,8	101,2	84,2
Тес-Хем	108,3	100,9	107,5
Тес-Хем эргелел	**110,2**	**101,1**	**100,1**
СОВХОЗТАР:			
«Кок-Тей»	142,8	107,4	—
«Тес-Хем»	122,7	99,7	112,6
«Сүт-Хол»	109,3	103,8	100,0
«Барлык»	104,9	70,2	72,1
Дуржулга станциязы	103,7	103,9	100,3
«Тиилелге»	101,1	98,2	103,3
«Чыраа-Бажы»	100,5	100,4	92,7
«Улуг-Хая»	99,4	72,8	94,8
«Шекпээр»	98,1	104,7	74,6
«Найырал»	95,0	80,0	89,5
«Элегес»	94,1	104,1	92,4
«Межегей»	90,3	106,1	87,7
«ҮТКА 25 чылы»	83,4	96,0	93,1
«Тээли»	77,6	101,6	89,4
«Өөк»	73,5	103,9	79,8

1962 чылдың бо-ла үезинде республика күрүнеге продуктулар садарын: сүттү—103,1, эътти—97,5, дүктү—103,2 хуу күүсеткен турган болза, ам сүттү—98,3, эътти—101,5 болгаш дүктү—94,7 хуу күүсеткен.

Республикада тракторлар септелгезиниң чоруп турары

(1963 чылдың декабрь 20-де)

Районнар болгаш ажыл-агыйлар	IV квартал планын күүсеткен хуузу		
Чөөн-Хемчик	121,3	«Чыраа-Бажы»	183,3
Барыын-Хемчик	82,7	«Шекпээр»	180,0
Улуг-Хем	75,0	«Барлык»	100,0
Чөөн-Хемчик эргелел	**93,0**	«Элегес»	92,0
Тожу	200,0	«Кок-Тей»	83,3
Бин-Хем	106,5	«Улуг-Хая»	86,4
Каа-Хем	93,5	«Тиилелге»	60,0
Таңды	78,3	«Найырал»	56,0
Таңды эргелел	**89,2**	«Тес-Хем»	53,8
Тес-Хем	58,3	«Сүт-Хол»	53,8
Өвүр	26,7	«ҮТКА 25 чылы»	51,6
Тес-Хем эргелел	**49,0**	«Сукпак»	50,0
СОВХОЗТАР:		«Тээли»	38,5
«Межегей»	250,0		
«Тыва»	200,0		
«Өөк»	190,0		

Дөртү кварталдың тракторлар септелгезиниң планы республикада ниитизи-биле 86,9 хуу күүсеттинген.

ПОЛИТӨӨРЕДИЛГЕНИҢ ШЫНАРЫН БЕДИДЕР

Бүгү аргалар бар

Хоорайның партия чырыдышкынының четкизинге бо өөредилге чылынга белеткелдер СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлерин күүседир дээш демиселдиң адаа-биле чоруттунган. Хоорайның ажыл-ишчилери политиктиг билиглерни чедип алыр дээш аажок идепкейлиг апарганын бо чылгы өөредилге четкизи болгаш оон четчелээшкини көргүзүп турар. Марксизчи-ленинчи билиглерин шингээдип алырының ленинчи университединде хөй санныг кижи өөренип турар. Яжы-бүрү хевирнин бөлгүмнери болгаш семинарлары баш ажылдап турар.

Коммунизмниң материал-техниктиг базазын тургузуп турар амгы үеде политиктиг өөредилге-биле экономика-техниктиг өөредилгени дүүштүрери чугула дээрзин ТК-ның июнь Пленумунуң доктаалында демделээн. Моңу барымдаалааш, хоорайның партия организациязы экономиктиг өөредилгеже чугула кичээнгейни салган. Бо өөредилге чылында хоорайда экономиканың 53 эге школалары, тодаргай экономиканың 20 бөлгүмнери, 29 коммунистиг күш-ажыл школалары ажылдап турар. Оон ангыла, респроект чанында техниктиг депшилгениң университединиң хөй-нинтичи киржилге-биле организастаан. Марксизм-ленинизмниң кежээки университединде экономиктиг факультетти үлетпүр, транспорт, түдүг салбырларлыг кылдыр ажыктаан. Бот-өөредилге, семинар дээш ышкаш политчырыдышкынның ындыг аргалары эрткен чылдан дыка калбарган.

Партия организацияларының кол вуруузу партия чырыдышкынын четчелээрин ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр чоруткан. Чижээ, дааранылга комбинадында коммунистиг күш-ажылдың 4 школаларын тургускаш, ону удуртуруңга мастерлерни хаара туткан. Бирги чүк АТК-зынга эрткен чылын чүгле чангыс бөлгүм турган болза, бо чылын экономиктиг 7 эге школаларны ында немей организастаан.

Политчырыдышкын четкизин белеткеп, оон өөредилгезин эгелеп алыры дээрге ажыл-керектиг эгези-дир. Ынчаарга кол чүве дээрге ам өөредилге кайы хире организастыг чоруп турарыл, парторганизациялар ону канчаар удуртуп турарыл дээрзинден хамаажыр. Хоорайда тургустунган бөлгүмнерниң, семинарларның хөйү кичээлдерни чогуур өйүнде бедик шынарлыг эртиирип турар. Ылангыя маңаа Калюжный, Иконников, Воронов, Мамонов, Ананьин, Голубев болган өске-даа чамдык дүржүлгалыг пропагандистериниң удуртқан бөлгүмнерини ажыглайн, будуун кичээл иштинде чүгле кеминиң болгаш семинарларының эки ажылдап турарын сеткил ханып демделевес аргажок. Ол ышкаш пропагандист ажылче бо чылын чаа кирген хиреде, ол хүндүлүг даалганы ёзулуг партийжи чүткүл-биле, билдилиг күүседип турар Амитов, Теребов, Петухов, Кобалева, Белкина ышкаш аныяк пропагандистер база эвээш эвес.

Политөөредилгени доктаамал бедик деңнелге тургузар дээш үргүлчү кичээнгей салып турар партия организациялары хөй болуп турар. Чижээ, Улуг-Хем ыяш ажыл-агый үлетпүрүнде, электростанцияда, кинопрокатта болгаш өске-даа хөй парторганизациялар өөредилгениң чоруп турарының байдалын партбюроларга, партия хуралдарынга чугаалажып, четпестерни чайладыр хемчегларни баш удур ап турар. Ындыг коллективтерде политөөредилгениң деңнели бедик болуп турары маргыш чок.

Партия чырыдышкынын организастаарын болгаш удуртуруун экижидер дугайында ТК-ның июнь Пленумунуң негелделерин күүсетпейн турар партия организациялары, пропагандистер хоорайда ам-даа бар. Хлеб заводунда, ээт комбинадында, музыка училищеинде, «Тыва тудуг» трезиниде, түүйбу заводунда болгаш өске-даа чамдык коллективтерде политөөредилге барык сандарап турда, ол чөрлерде парторганизациялар кандыг-даа хемчег албайн турар. Чамдык пропагандистер боттарының хүлээлгезин мырынай күүсетпейн турар таварылгалар безин бар. Чижээ, пропагандист эштер Ушаков (көдээ ажыл-агый продуктуларының будуруглге болгаш белеткелдер министерствозунда), Набоков («Тыва-тудуг» трезинде), Хромкина (мал семиртилге трезинде), Петенев (түүйбу заводунда), Шмидт (пассажирлер АТК-зы), Маркин (ээт комбинадында), Полюшкин («Кызыл-тудугда») оларның удуртқан бөлгүмнери мынчага чедир чангыс-даа кичээл эртирбээн болуп турар.

Политиктиг өөредилгениң деңнелиниң тодаргай көргүзүүр оон ажылдамдырал-биле холбаалыы, дыннакчыларга ханы болгаш бижиг билигни бээри болур. Бо талазы-биле чамдык пропагандистерниң ажылында улуг четпестер бар. СЭКП хоркомунуң ажылдакчыларының кичээлдерге олурушканындан, чамдык эки талалар-биле чергелештир, мындыг четпестер илерээн. Чамдык пропагандистер беседалажыр арганы ажыглавайн, будуун кичээл иштинде чүгле боттары чугаалап турар. Ындыг кичээлдер практиктиг ажыл-херек-биле холбаттынмас, дыннакчыларның боттарының ажылдаарынга хуналавае. Ол ышкаш элээн каш пропагандистер эрткен темаларының дугайында беседаларны организаставайн турар. Чижээ, дааранылга комбинадында пропагандист эш Рыжков июнь Пленумунуң материалдарын өөредип тура, теманы коллектив амыдыралыбиле холбаваан, оон тайылбыры ажаок нарын. Моон түнелинде чамдык дыннакчылар идеологтуг айтырыгны пленумга тургусканының чылдагаанын билбее, «салгалдарның чөрүлдээлери» деп сөстүң утказын билбээн болган. Кичээл соолунде бир даараныкчы «бисте төредер биле үрүглар аразында чөрүлдээ бар, адаменин дыннавас, багай өөренир, тенектенир үрүглар бар» деп харылаан. Үетүнде ышкаш четпестер Аминов, Кулягин, Рыжков ышкаш аныяк пропагандистерге таваржып болбайнаан. Ынчалза-даа эштер Шилаев, Забрев ышкаш хоочун пропагандистер кичээлди белеткел чокка, амыдыралдан хоорук кылдыр эрттирип турарга ону чүгле харыысалга чок болгаш чалгаа чоруктан өске чүнүнбиле-даа тайылбырлап болбас.

Хоорком бюрозунга № 1 АТК-да, «Кызыл тудуг» тудуг эргелелинде, сүт заводунда парторганизацияларның илеткелдерин дыннаан. Анаа ол чөрлерде политөөредилге кошкак чорун турары болгаш «Кызыл-тудуг» тудуг эргелелинде чүгле 16 дыннакчылыг чангыс бөлгүм ажылдап, а арткан 300 ажыг кижилер кандыг-даа өөредилгеже хаара туттунмааны илерээн. Ол ышкаш коммунизм тургузукчузунуң мораль дүрүмүн, эртеминг коммунизмниң айтырыгларын өөренир болгаш атеистер белеткээр бөлгүмнер чангыс-даа чок.

Өөредилге чылы эгелээнден бээр элээн үе эрткен болзажок, хоорайда партия чырыдышкыны өөрүнчүг түнелдерни бербейн турарын чугаалаар херек. Ынчаарга өөредилге төнгүже чедир ам-даа элээн хөй үе-шаг бар болганда, хоорайның бүгү партия организациялары дораан боттуг хемчегларни алгаш, бар турар четпестерни чайладыр ужурлуг. Кичээлдерде организас болгаш методика талазы-биле четпестерни чайладырындан ангыда, өөредилгеже хаара туттунмаанналарны кандыг-бир хевирнин өөредилгезинче киирип болурунуң аргазы парторганизация бүргүзүүде бар.

П. БАЛУЕВА,
СЭКП хоркомунуң идеология билдизининң эргелекчизи.

Күрүне банкызының республика конторазында политиктиг өөредилгениң үш бөлгүмнери доктаамал ажылдап турар. Ол коллективтиң ажылдакчыларының 70 ажыг хуузу политиктиг чырыдышкында хаара туттунган. Оон артканнары дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринде заочно өөренип турарлар.

Банкычыларның өөренип турары политбөлгүмнерге кичээлдерни дүржүлгалыг хоочун пропагандистер А. П. Полчанов, Е. Ф. Калюжный олар солун болгаш бедик идейлиг деңнелге эрттирип турарлар. Ында сан-хөөнүң тодаргай экономиказының бөлгүмүнге «кассаның экономиктиг чорудулгалары» деп чугула болгаш солун теманы пропагандист А. П. Жулева башкылап турар.

Бүгү бөлгүмнерге өөредилге организастыг, солун болгаш коллективтиң ажылдакчыларының ажыл-херээ- биле сыгыр холбаалыг эртип турар.

ЧУРУКТА: Сан-хөөнүң тодаргай экономиказын өөренир бөлгүмүнүң кичээлин пропагандист Е. Ф. Калюжныйның эрттирип турары.

Фото **В. ЛУТКОВТУУ.**

Салбырда партия өөредилгези

«Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырынга политиктиг өөредилге октябрь 15-те эгелээн.

Партия эге организациязының чанында партия төөгүзү, тодаргай экономика өөренир бөлгүмнер, коммунистиг кижизидилге школазы доктаамал ажылдап турар. Ол бөлгүмнерде шупту 60 ажыг кижи хаара туттунган, бо дээрге мурнукы чылдардан хөй кижи өөренип турарын хереченлеп турар. Ол ышкаш, аныяктарның кежээки школазында 30 кижи 5—10 класстарда өөренип турар.

Партия чырыдышкынының бөлгүмнерин дүржүлгалыг пропагандистер Ондар Серин-оол, Кыргыс Магпаа, Хомушку Кочаа олар удуртуп, кичээлдерни дыннакчыларга совуургаачыг кылдыр эрттирип турар.

Дыннакчыларның иштинде билиг чедип алыр дээш чүткүлдүг өөренип турар дыннакчыларга К. Успар-оол, К. Чаламба, М. Январь-оол, М. Даваа, Сендажы олар хамаарыжыр. Оон-биле кады боттарының политиктиг билиинин бедидерин кыспас, кичээл үзер эштер база бар. Чижээ, М. Сумбуу, О. Сундуй, Сандии олар бөлгүмнерге чүгле аттарын дамзыладып алгаш, өөренир дугайын үттүп, кичээлдерге келбейн турарлар. А салбырда партия эге организациязы, салбыр эргелекчизи кичээлдер үзүп турарлар-биле шынгыы чугаалажып, черле ынчаш, политөөредилгеже болгаш аныяктарның кежээки школазынче үргүлчү кичээнгей салыры негеттинип турар.

М. ЧҮЛЬДҮМ.

«Идеология ажылының кандыг-даа чепсектери ажыглалче кирип турза, пропагандистиң, лекторнуң болгаш агитаторнуң дириг, сеткил ханыышкынныг сөзүн чүү-даа солуп шыдавас.»

(СЭКП ТК-ның июнь Пленумунга эш Л. Ф. Ильичевтиң илетмелиндем).

Пропагандист Х. С. Аракчаа

Хомушку Самбуевич Аракчаа — Таңды районунда эң дээре пропагандистерниң бирээзи. Ол партия өөредилгезиниң четкизинге пропагандистеп ажылдап келгенинден бээр 10 чыл ашкан. Эш Аракчаа пропагаидистиң чарыысалгалыг, солун болгаш берге ажылынга бо үениң иштинде мергежип, аналаа хандыкшып, массага бижиг билиглерни бээр дээш бодунуң күжүн харамнанмайн, кызымаккай, күзелдин-биле ажылдап келген.

Ам ол Таңды районуң «Тинлелге» совхозунга үш чыл улаштыр пропагандистеп келген. Чыл бүрүде-ле оон удурткаиы болгумнер программазын айыткан хуузааның иштинде, бедик шынарлыг доозун турар. «Дыңнакчы бүрүзүнүң ажыы-чаңын, будуруулгеге киржилгезин, сонуургалын билири эргежок чугула. Ол түүдерни билбейн тургаш, пропагандист дыннакчыларга бижиг билигни бээри болгаш өөренип турар темазынга оларныи сонуургалдыын чедип алыры берге» — деп, эш Аракчаа өске бөлгүмнерниң пропагандистеринге чугаалап турар.

Ол бо чылын совхозта көдээ ажыл-агый экономиказын өөренирининң эге бөлгүмүн удуртуп турар. Бөлгүмде эртем-билиинин, хар-назынының болгаш кылып турар ажылының ажыы-биле ылыбүрү кижилер бар. Оларның аразында совхозтуң дарганы Монгуш Серээ, почтачы Кара-кыс Даржаа, чолаачы Сертигей Монгуш, бызаа ажаакчызы Куулар Мөнен болгаш өскелер-даа бар. Эш Аракчаа кандыг-даа теманы тайылбырлап тургаш, дыңнакчыларның хамаарышкан ажылдарындан таарымчалыг чижектерни тып, чугаалап турар.

Ноябрь айдан эгелээш бо үеге чедир 7 кичээлдерни чоруткан. Бөлгүмүүн дыңнакчылары, коммунистер М. Бөрбү, О. Борбаанды, Серээ, М. Даржаа олар өөренип эрткен материалдарны эки шингээдип ап, өөредилге шактарын үспейн турарлар.

Өөренир чери чыдыг, арыг-сылыг болзун дээш бөлгүмүүн даргазы, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Ондар Бөрбаанды чогуур кичээнгей салып, дыңнакчыларыны кичээлдерге четче келдирер хемчегларни ап турар. Дыңнакчыларның иштинден өөредилге чылының эгезинде Ч. Дежит, Ондарны, О. Дугаржап олар болгаш өске-даа чамдык кижилерниң талазындан чылдагаан чокка өөредилге шагы үзер чоруктар турган. Ындыг эштерни дарга салбайн, баш удур хемчег алган. Дежитти болгаш Ондарны дыңнакчыларның хуралдыңнан сагындырган, а эш О. Дугаржапты хөй катап кичээлдер үскени дээш совхозта партия организациязынга чугаалажып көөрү-биле шилчидип берген. Өөредилге шагы үзерлер-биле ындыг хемчегларни ап чорудуп турарының түнелинде, кичээлден озалдаар кижилер чок апарган.

Ам эш Аракчааның удуртқан бөлгүмү СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң материалдарын өөренип киришкен.

З. КЕНДЕН-ХУУРАК,
СЭКП Таңды парткомунуң инструктор-организатору.

,,УТКА 25 чылы'' совхозта

СЭКП ТК-ның июнь Пленуму партияның идеология ажылын үндезинибиле экижидер соруланы салган. Политиктиг өөредилге идеология ажылында кол черни ээлеп турарын Пленум онзалап демделээн болгай. Моңу барымдаалааш, совхозта партком 1963—1964 өөредилге чылында партия чырыдышкыны багай эвес организастаан, совхозтуң салбырларында тодаргай экономика өөренирининң 2, коммунистиг кижизидилгенин 4 бөлгүмнери, 5 политшколалар болгаш бир экономиктиг семинар ажылдап турар. Ол бөлгүмнерде 239 кижи хаара туттунган болгаш олар өөредилгезин школалар коллективтеринге сентябрьның 20-деи, а өскелеринге күскү хөвү ажылдарының соон дарый эгелээнзер.

Бо аразында партия өөредилгезин Арыскан салбырында партия эге организациязы (секретары эш Долбыр-оол) эки организастаан чоруткан. Ында пропагандистер эштер Н. С. Комбуй-оол, Т. Б. Сюртүк олар удуртқан 27 дыңнакчыларлыг политшкола бөлгүмү 8 удаа база пропагандистер Г. С. Балбай-оол, Н. М. Уткин оларның удуртқаны 12 дыңнакчыларлыг коммунистиг кижизидилге школазы 7 удаа кичээлдерни эрттиргеннер. Ында дыңнакчылар эштер Шижи-Пама, Шактар, Кошкендей, Докул-оол, Бүзенкаа, Мандан-оол, Конгар болгаш өскелер-даа кичээлдер үспейн, кызымаккай өөренип турарлар. Ол ышкаш Иштии-Хемде эш А. Ш. Амбериштиң, Ак-Туругда эш Сюр-оолуун удуртқан бөлгүмнери багай эвес түнелдерлиг болуп турар.

Оон-биле чергелештир партия чырыдышкынының бөлгүмнерини удуртур талазы-биле партия даалгазын тоол көрбейн турар чамдык пропагандистерни айтыры чугула. Чижээлээрге, Ак-Туругда политшколаның пропагандизи, ында салбыр эргелекчизи эш О. Д. Очур-оол, Белдир-Кежигде политшколаның пропагандизи база ында салбыр эргелекчизи эш Ш. Т. Санчай-оол олар кичээлдерни үзүп, боттарының ол ажылга ажылдаар хонну чок чоруун дыңнакчыларже чүүй каап турганнар. Ынчангаш үстүнде ады унген эштер О. Д. Очур-оол, Ш. Т. Санчай-оол оларны партком бюрозунга сагындырган, бөлгүмнериниң ажылын дарый экижидерин олардан негээн.

Я. ДОРЖУ,
партком секретары.

ЁЗУЛУГ-ЛА СУРТААЛЧЫ

Өвүр районнуң Торгалыг, Чаа-Суур суурларга неделяның понедельник хүнү черле өске хүннерден онза хайыышкынныг. Бо хүнү партия чырыдышкынына өөредилге хүнү кылдыр доктаадып каан. Ынчангаш колхозчулар, суурларның интеллигентилери политбөлгүмнериң кичээлдеринче сагыш салып, олче базар дээш ном-дептерин, кыдыраш, карандажын туткан далаштыг чоруй турарлар.

СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң соолунде политиктиг билиг дээш кижилериниң чүткүлдүүнүн өскенин бо «Торгалыг» колхозтан безин тодаргай көруп болур. Ам үеде колхоз девискээринде көдээ ажыл-агыйның тодаргай экономиказының, коммунистиг кижизидилге үндезиннериниң, агар политиканың, комсомол төөгүзүнүң бөлгүмнери, агротехниканың өөредилгези, аныяктарның кежээки школазы ажылдап турар.

Партия чырыдышкынына өөредилге хүнүн Чаа-Суурда агар политика бөлгүмүнүң дыңнакчылары өскелерден-даа артык четтикпейн маңаар апарганнар. Чүге дээрге, бо бөлгүмге кичээлдер эгелээнден бээр бүгү өөредилге хүннериниң чангызы-даа халас барбаан. Дүржүлгалыг пропагандист Семен Мугуревич Таваажап кичээлдерни солун, амыдырал-биле дириг холбаалыг кылдыр эртиирип турар. Ол бөлгүмге СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң материалдарын, Совет чазактың иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле чугула шиитпирлерин, делегейде болуушкуннарның кол-колун бедик деңнелге, амыдырал-биле холбаштыр эртиирегнер. Ол дугайын дыңнакчылар: «Бис кичээлдерге болгаш семинарларга өөренип турарывыс бүгү айтырыгларны чүве арттырбайн, касканнап, анализтеп өөренип турар бис» дижип сеткил ханып чугаалап турарлар.

Агар политика өөренир ол бөлгүмде коммунистер болгаш кежигүн эвес активтер 20 кижи өөренип турар. Оларның хөй нуруузу № 1 сүт-бараан фермазының ажылдакчылары. Дыңнакчыларның иштинде кичээл үзер, өөредилгеге идепкей чок киржир кижилер чок. Бо дээрге хоочун пропагандистиң бодунуң ажылынга дүржүлгалыын, түткүлдүүн болгаш кижилерниң сагыш-сеткилин бодунуң партийжи сөзү-биле сорук киирип билирин хереченлеп турар.

С. М. Таваажапты чүгле дүржүлгалыг пропагандист деп адаары безин кымза боор. Ынчангаш ону ёзулуг-ла бүгү тала-биле суртаалчы дизе ажыр-бас. Пропагандистээринден ангыда, ол агитаторлап, лекторлап-даа турар. Эш Таваажапты Чинге-Дөргүнүүн, Кадый-Бажының хойжу бригадаларынга-даа, суурнуң бажыңнарынга, клубунга-даа бо-ла беседа, лекция кыла берген турарын көруп болур. Ийи-чангыс кижилерниң медеренде эргиниң, артыышкынларының бир ээзи — шажын-чүдүлгеге удур пропагандаиы ол калбартып, ол темага лекция, беседаларны кылып турар.

— Кичээлдер дыңнакчыларга солун, чедингир болзун дээш бүгү арганы хереглеп турар мен — деп, бодуунуң дүржүлгазын айтырарга, С. М. Таваажап чугаалап турар. — Номнарны, солун-сеткүүлдерни пропагандист кижи бүрүзү ажыглаар дээрэн черле билдингир. Кол чүве өөренип турар теманы, белеткеп алган материалдарны республиканың, колхозтуң, ферманың амыдыралы-биле холбап турарывыста. Оон ынай кичээл үезинде чүгле пропагандист боду чугаалап, тайылбырлап түрүп бээр болза, оон ажылының дээштии биче болу бээр. Ынчангаш дыңнакчы бүрүзүн беседага киирештирип, өөренир темага амыдырадан чижектер тывар кылдыр даалгаларны берип турар бис — деп ол чугаалады.

Эш Таваажаптың удуртуп турар болгүмүнде кичээлдериң деңнели кандыгыл, амыдырал-биле кайы хире холбашканы дээрэин оон баштап турары № 1 сүт-бараан фермазының ажыл-херээ тодаргай көргүзүп турар. Чаа-Суурда ол ферма саалданы «ёлочка» деп саалда тургузуу-биле механизастаан, бот-оруулга-чарыылгаже шилчээн. Чооктан бээр ферма ажылдакчылары коммунистиг күш-ажылдың фермазы деп ат дээш чарыынче киргеннер. Ферманың кышка белеткели эки чоруттуганындан кыштагладыышкын эки эгелээн. Саанчылар боттарынга быжыглаан инекгериниэр ортумак саалданы эртекен чылдан дыка бедиткен. Оларның иштинде саанчылар Тюлюш Чочаймаа, Донгак Долума, Сагды Анчымаа олар он ай иштинде он инектен-не 11075,8838, 8327 килограмм сүттүү саап алганнар. Ферма төвү лозун, плакаттар болгаш өске-даа кескү агитация-биле эки дериттинген. Бо бүгүнү көргеш, бистиң хөй санныг пропагандистериивис, агитаторларывыс, лекторларывыс база-ла Семен Мугуревич Таваажап ышкаш кызымак ажылдап-ла турар болгай, олар чеже хире чаагай үүлени будуруп турарлар-дыр деп, кижиниң сеткили ханмас аргажок.

Х. ТОВАРИШТАЙ.

ПАРТКОМ БОЛГАШ

Ам кол айтырыг болза июнь Пленумунуң шиитпирлерин амыдырапга боттандырар талазы-биле чер-черниң партия организацияларының тодаргай чүнү кылганының дугайында чоруп турар. Партия организацияларының болгаш партиниң удуртур органнарының будуруше принцивинге үндезилеп тургустунганы партийжи агитас-массалыг ажылды сайзырангайжыдарынга улуг ужур-дузалыг болганы билдингир.

Агитас-массалыг ажылды СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эде тургузар дээш «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде партком элээн практиктиг хемчегларни ажылдап кылган. Ындыг-даа болза ол хемчеглер херек кырында күүсеттинмейн, саазын кырынга артып азы партком секретарының кабинединге хөй санныг чугаалажыышкыннар кылыры-биле кызыгаарланып, бо хүннерге чедир үргүлчүлевишпаан. Агитас-массалыг ажылдың база бир чугула кезээ кескү агитацияның чыдып каап турары чүгле харааданчыг эвес, харын-даа политика талазы-биле шын эвес.

Эң-не хөй кижи күжү болгаш техника мөөннеттинген участок — фабрика тудуу ол-дур. Ында ам «фабрикаңы чогуур хуусаала ажыглалга киирээлинер!» деп бижээн чангыс плакаттан өске кижилерни күш-ажылынче сорук киирип турар тодаргай болгаш дээштиг кескү агитация чок.

Тудуг эргелелинде парткомуүн болгаш профэвилел постройкомуүн хүндүлел база көргүзүр самбыраларының чүгле даштыкы хевирин каастап ылырынга 2 муң рубль төлеттинген. Олар чүгле хевири чазагай, Ээлчег нормазын хүн бүрү ажыр күүседи, өскелерге кайгамчыктыг үлегер-чижектерин көргүзүп турар бригадалар болгаш ажылчыннарның саны ковудээн. Оларның аттарын «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарның үнүүшкүнүүр редакциязының бюллетенинде доктаамал парлап турар.

Бо хүннердегизи ышкаш шак ындыг хайныышкынныг күш-ажыл шимчээшкини Кара-Дашка каждан турбаан. Ындыг болуру чугаажок. Фабриканы шенелдеге киирерининң хүнүнге чедир каш хонук артган. Тудугжулар СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга эш Н. С. Хрущевтүң илеткелин танышкаш, улам-на бедиткен хүлээлгелерни албышаан, дыштанып хүннерде безин ажылдарын чангыс эп-сеткилдиг шиитпирлеп алганнар.

Бүгү чоннуң мындыг чангыс эпсеткилдиг күш-ажылчы көдүрүлүшкүүнүүн деңнелиниэр кескү агитацияның чыдып каап турары чүгле харааданчыг эвес, харын-даа политика талазы-биле шын эвес.

Эң-не хөй кижи күжү болгаш техника мөөннеттинген участок — фабрика тудуу ол-дур. Ында ам «фабрикаңы чогуур хуусаала ажыглалга киирээлинер!» деп бижээн чангыс плакаттан өске кижилерни күш-ажылынче сорук киирип турар тодаргай болгаш дээштиг кескү агитация чок.

Тудуг эргелелинде парткомуүн болгаш профэвилел постройкомуүн хүндүлел база көргүзүр самбыраларының чүгле даштыкы хевирин каастап ылырынга 2 муң рубль төлеттинген. Олар чүгле хевири чазагай, мурнакчы кижилерни орта шуут көргүспестээн.

Дузалал ажыл-агый комбинады (директору эш Гордеев), ында партия эге организациязы (секретары эш Балзан) кескү агитацияны сандаргай байдалда тургускан. Оларның удуртузагазы-биле ажылдап турар ыяш болбаазырадыр заводтуң болгаш бетон заводунуң девискээринде поезерде болгаш чуга демирлерде азы ыяштарда бижээш аскылаан лозунарның, плакаттарның хевири үрелип, куурарыш баксыраан, сөстери эргижээн. Хүндүлел самбыразынга мурнакчы кижилерни киирерин айайы-биле саададып турар.

Бүгү тудуг эргелелининң участоктарында, бригадаларында болгаш албан черлериниң коллективтеринде СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлери-биле дүүштүр кылып каан кескү агитация көзүлбес. Бо талрымча чок байдал-биле партком (секретары эш Коганков) эштежин олурарының ужуру чогум чүл?

Ылангыя бо хүннерде кескү агитация шавар халдаашкын-биле бир дөмей, чер болганга көзүлген турар ужурлуг. Чижээ, «Кол корпус тудуунда ажылдап турар Монгуш Калдар-оолдуң азы Тимофей Точинскийниң бригадазы ээлчег нормазын бөгүн 150 хуу күүсеткен. Оортан үлегер алынар» деп мындыг хевирлиг тодаргай кыйгырыгны агитхүүдүска чүге хүн бүрү биижип болбазыл?

Чамдык удуртукчу ажылдакчыларның шүшпен ажылының чылдагааны-биле ажылчыннар бүдүн хүн дургузуунда безин ажыл чок аңаа турар таварылгалар үргүлчүлеп турар. Ындыг фактыны сойгалап шүүлгүлээриниң чугула чепсээ «Крокодил Аковорукта чоруп тур» деп шоодугуг хана парлалгазы, оон редколлегиязы-биле кады чүге шыпшың, читпеиил?

Участоктарның азы тудуг эргелелиниң хүндүлел самбыраларына мурнакчыларны киирип мактаарын чүгле байырлал хүннерин таварыштыр эвес, а ай санында, ылангыя бо харыысалгалыг болгаш шиитпирлиг үеде хүн бүрү чүге кылып болбас боор.

Бо бүгү айтырыгларны парткомуүн ажылдакчылары чүгле харыылаар эвес, харын кескү агитацияны ёзулуг холга ап, ону башкарар өйү ам черле келген.

Онза чугула тудуг дээш обкомуүн бригадазы удаа-дараа кээп, ажылчыннар ортузунга лекция, беседа кылып, практиктиг дуза чедирип турар-дыр. А кескү агитацияны база-ла Кызылдан кээп кылып берзиң дээзиг, тайбың олурарга орта болур бе, ынчаш!

Кескү агитацияны бедик деңнелге тургузуп болур арга бар-дыр. Ак-Довуракты партия организацияларында 360 коммунистер бактаап турар. Оон ангыда 250 комсомолчулар база бар. Ол даэрге канчаар-даа аажок улуг күш-тур. Ону чеп ажыглап, шын башкарып ажылдадыр болза, кандыг-даа соруланы чиик күүседип шыдаар.

Т. ТАЛГАНЧИК,
«Шынның» корр.).

Сураг-ла барган...

Партия чырыдышкынынга белеткелдер «Найырал» совхозтуң Бүлүү-Терек салбырынга бо күзүн хайныышкынныг-ла чоруп турган чүве. Салбырның ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлеринге сорук киирип, политиктиг билиин бедидээн алыр дээш аажок соңуургалдыг турган. Бо дугайын мындыг фактылар хереченлеп турар. Партия чырыдышкынының бөлгүмнерни четчелеп турда, политэкономия өөренир бөлгүмге 27 кижи, агар политика бөлгүмүнге 23 кижи өөренир күзелин илередип, даңзыладып алган. Ол ышкаш ында сүт-бараан фермазында зоотехниктер өөредилгезин база организастаан.

Баштайгы организастыг кичээлге бөлгүмүүн дыңнакчылары чыылгаш, пропагандистери-биле таныжып, тус-тус өөренир черлерин, хүннерин болгаш шактарындан бээр дугуржун алганнар. Ам байдал кандыгыл? Баштайгы организастыг кичээлдер эрткен сөөлүнде хамык-ла чүве сураг барган. Мынчага дээр бо салбырда политбөлгүмнериң чаңгызы-даа кичээлдеп көрбээн.

Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезин, оон иштинде политиктиг чырыдышкын ажылын улам экижидер дугайында ТК-ның июнь Пленумунуң тодаргай шиитпири турда-ла, будуун салбырның ажыл-ишчилериниң өөредилгезин мынчаар харыысалга чок көруп болур бе, мынчаш? Бо дугайында «Найырал» совхозта партком, салбырда партия эге организациязы болгаш салбырның удуртукчулары чүнү бодап турар ирги?

Т. ХАЙДЫП.

Улуг-Хем район.

КӨСКҮ АГИТАЦИЯ

КИЧЭЭЛ БОЛБАСТААН

Үлетпүр будуруулгелерде-даа, колхоз, совхозтарда-даа, албан организация черлеринде-даа политиктиг өөредилге кидии түлүктеп турары билиингир. Ынчаарга Улуг-Хем районнуң «Х Улуг Хурал» колхозунда политиктиг өөредилгениң амгы байдалын ап көөрге, мырынай кижи кайгай бээр.

Партия чырыдышкынын четчелеп турар үеде бо колхозка көдээ ажыл-агыйның тодаргай экономиказын өөренир, агар политиканың бөлгүмнери болгаш бүгү-нииги механизация өөредилгезин тургузар деп дуруушкан. Эрткен өөредилге чылында мында база-ла ындыг бөлгүмнер турган. Ынчалза-даа оларның өөредилгели кандыг боганыл дээр дугайында тодаргай түнел үндүртүпмеэн. Бөлгүмнерге түнел кичээлдер-даа болбаан. Бо чылын СЭКП ТК-ның июнь Пленумунга партийжи идеологтуг ажыл дугайын тодаргай чугаалажып, политиктиг чырыдышкынының организастыг болгаш идейлиг деңнелин белидерин парторганизациялардың шынгыы негеп турар үеде «Х Улуг Хурал» колхозта политиктиг өөредилгениң байдалы экижиир боор деп, колхозчулар идегеп турган. Ынчалза-даа бистин идегеливис шуут боттанмайн турар.

Өөредилге чылының эгезинде бөлгүмнериң дыңнакчылары чыылгаш, өөредилгени кажан эгелээрин, кайы хүнде, кайы шакта өөренирин дугуржуп алгаш, кичээлдерден чангысдаа кижи өзалдап болбас дээрзин чугаалажып алган турган. Ам кээп, политиктиг өөредилгенин кайы-даа бөлгүмүнде, агрозооветеринария өөредилгеде-даа кичээлдер болбастаан. Ужуру болза политбөлгүмнер СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң материалдарын өөренип доосказ, чогуур темаларга 2—3 кичээлдерни эрттирип, ам СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң материалдарын өөренип кирер турган. А бистин бөлгүмнеривисте баштайгы организастыг кичээл хевири-биле бир катап шала-бүла чыылгандан соңгаар кандыг-даа кичээл болбастаан. Мындыг байдал колхозта парторганизацияга-даа, колхозтуң удуртукчуларына биллингир турдала амга чедир боттуг хемчег албайн келген.

Колхозчуларның политиктиг өөредилгезин кажан барып эгелээр ирги бис деп айтырыгны партия организациязының секретары эш О. Сединиден, колхоз баштаар черинин даргазы эш Висляевтен айтырар үе келген боор.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Номчуп танышкаш, ажыглаңар

Революсчу болгаш ажыл-ишчи алдарның клуву

Эрткен субботада Кызыл хоорайның аныяктарының амыдыралынга база бир чаа болгаш солун кежээ болуп эрткен. ВЛКСМ хооркомунун инициативазы-биле үш салгалдың кижилериниң ужуражылгазының база революсчу болгаш ажыл-ишчи алдарның клувун ажыларының кежээзин хоорайның пионерлер бажының га организастап эрттирген. Кежээниң программазы солун болгаш хөлүглүдээ болур ужурлуг турган. Ынчангаш ол кежээге шынап-ла үш салгалдың кижилери: бүүрүл баштыг кырганнар, чаа-ла бүүрүп чоруур улуглар—хоочун салгалдың кижилеридээ, оларның аразында Совет Эвилелиниң болгаш Социалистиг Куш-ажылдың маадырлары, пенсионерлер, бүдүрүлгениң мурнакчы ажылчыннары, партия, совет болгаш хөй-нийти организацияларның ажылдакчылары; ажыл-ишке, амыдырал-чурттарга дөскел чок чүректерлиг комсомолчулар, аныяктар—ортаа салгалдың кижилери-дээ, оларның аразында база-ла бүдүрүлге мурнакчылары, комсомол ажылдакчылары, студентилер болгаш школачылар; адактың сөөлүнде коммунизмниң төлептиг түргүзукчулары болур дээш белеткенип, доруглуп, улугларның эки чаңчылдарын дээш алыр дээш могагшылаг чок чүткүп чоруур пионерлер болгаш уруглар—бичe салгалдың кижилери чыглып келген турган.

Үш салгалдың кижилерининг ужуражылгазынга база революсчу болгаш ажыл-ишчи алдарның клувун ажыдарынга тураскаадткан кежээни комсомол хооркомунун бирги секретары Д. Баазан ажыткан. Хоорайның комсомол организациязының түгүн бүүлап киирген сөөлүнде, баштайгы сөстү хоочун салгалдың төлээзи, пенсионер-коммунист Ф. М. Кузьминге берген.

— Бо кежээ аныяктарның-даа, уругларның-даа амыдыралынга чугула болгаш солун болуушкун. Мында үш салгалдың кижилери — хоочун кижилер, аныяктар база бичилер ужуражып турар-дыр — деп, Ф. М. Кузьмин демделээш, совет түргүзугүнүн тиилеттирбезинин үндезини СЭКП-нин удуртулгазында, совет нинтилелдин улуг, аныяк салгалдарының чангыс эптинде деп чугаалаан. Бистин улуг партиябыстың кежигүннери революсчу чаңчылдарын, ажыл-амыдыралчы дүржулгазын ортумак салгалга—комсомолчуларга күзелдин-биле дамчыдып берип турар. А ортумак салгал ону улам байлакшыткаш, аныяк сорук-биле, энергия-биле долдургаш, ажыл-херекке ажыглап, комсомолдуң төлептиг салгакчызы пионерлерге, уругларга дамчыдып турар. Бистиң бичии салгакчыларывыс аалдарының, аваларының, акыларының, үгбаларының ол эки чаңчылдарын боттарынга синирип ап эвренмишаан, аас-кежиктиг келир үе—коммунизмниң түргүзукчулары болурунга белеткенип турар. Бо дээрге эң чаагай чүүл-дүр.

Революсчу болгаш ажыл-ишчи чаңчылдың клувун түргүзары кончуг үнелиг эгелээшкин. Ол клуб аныяктарның коммунистиг кижизидилгезинге хөйну кылыр. Кырганнар бистер, шылаар-ла шаавыс-биле оон ажылынга киржип, аныяктарга дузалаар бис. Ынчангаш улуг Ленининн партиязының адынга, оон революсчу чаңчылдарынга төлептиг болурун аныяктарга күзээр бис деп ол чугаалаан.

Дараазында баштайгы аравечилериниң бирээзи, чогаалчы С. Б. Бюрбүчүве чугаалаан. Бо кежээ Тываның эрткен оруун болгаш бистиң баштайгы аравечилеривистиң ажыл-херээнинг

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР! 1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 306 (5710). 1963 ч. декабрь 29 воскресенье | Өртээ 2 көп.

КОММУНИСТ

Бистиң чуртувусту тиилелгелерден тиилелгелерже аппар чоруур, чоннуң кызыгаар чок идегелии болгаш бүгү-ниити деткимчезин ажыглап турар Коммунистиг партияның кежигүнү болуру улуг алдар болгаш аас-кежик. Коммунистер СЭКП-ниң чүгле кежигүзү болуру-биле кызыгаарлаттынмайн, Совет Төрээн чурттуң алдары дээш чижеглээр чүве чок маадырлыг чорукту кылып турарларның бирги одуруунда туруп, партияның чогаадыкчы болгаш амыдыралчы ажылынга киржип, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнүң үлегер-чижээн көргүзүп, патриотчу эгелээшкиннерин баштап, хөй-ниитичи амыдыралга идепкейлиг киржип, коммунизм тургузукчуларының одуруунда боттарының турар черлерин бүзүрелдин-биле эзлеп турарлар.

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозунуң инек малын харыылап турар коммунист-бригадир Куулар Чамзырың бодунуң хууда үлегер-чижээ болгаш шынчы сөзү-биле көдээниң ажыл-ишчилерин организастап, сорук киирип, оларны чаа-чаа чедиишкиннерже эдертип турар. Колхозтуң экономиказын хөгжүдеринге эш Чамзырыңның сагыгыр инициативазы бо-ла үнүп кээр, ажылды экижидер дээш берге чүүлче ол бо-ла чүткээн чоруур. Колхозчулар ынчангаш ону үнелээр болгаш хүндүлээр. Чоннуң мурнунга авторитетти чаалап алган эш Чамзырыңны коммунистер Таңды көдээ парткомнуң кежигүнүнге база колхозтуң партбюрозунуң секретарының оралакчызынга соңгуп алганнар. Ол ам колхозта идеология ажылын харыылап турар. Колхоз күрүнеге сүт, эът садарының чыл планын хуусаа бетинде ажыр күүсеткен. Бо чылын экижиткен уксааның үрези-биле 200 инекти тарып боозадыры чедип алдынган. Кыштаглаашкынга белеткелди эки организастаан. Маңаа коммунист Чамзырыңның организакчы ажылының улуг улуг-хуузу кирген. Коммунистер чүгле баштакчылар эвес, харын организакчылар болгаш кижизидикчилер болур ужурлуг деп чүвениң үлегер-чижээ ол-дур.

Бодунуң эвилең чоруу-биле, хууда үлегери-биле чонну хандыкшыдар, ынчангаш ниити ажыл-херекке чедиишкиннерни хандырар талазы-биле «Революцияның чалбыжы» колхозтуң коммунист-агроному Ольга Чуеваны адап мактаары черле өөрүнчүг. Ажыл дээш, кижилер дээш сагыш човангыр болгаш чүткүлдүг хөделип чоруур ол коммунисти колхозчулар кайгамчык хүндүлээр. Агаар-бойдустуң кандыг-даа берге үезинде, хүндүс-даа, дүне-даа ооң улус аразында, ховуда чоруп турарын үргүлчү көрүп болур. Ук колхозтуң республикада тараалаң ажыл-агый болуп турарын агроном-коммунист эш Чуеваның эки ажылынга шуут хамаарыштырар апаар.

«Тес-Хем» совхозтуң он алды чыл стажтыг хойжузу Самба Санаа ол районда сураглыг хойжу болу берген. 1963 көдээ ажыл-агый чылында 349 хойдан 366 хураганны, хой бүрүзүнден 2,5 кг дүктү алган. Районнуң хойжуларынга ол коммунист-хойжунуң үлегер-чижээ улуг. —Ол дээрге шуут-ла бодунуң күш-ажылы-биле өскелерни сорук киирип, кижизидип турар коммунист болдур ийни—деп, партком секретары эш Минчимаа чоргаарал-биле чугаалап турар.

Өвүр районнуң «Кызыл тук» колхозунуң № 1 бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазын коммунист Донгак Карыма бригадирлеп турар. Ук бригада бүдүрүлгениң чыл онаалдаларын хуусаа бетинде алдарлыы-биле күүсеткеш, күрүнеге 15 тонна дүктү, 65 центнер хой эъдин саткан. Күзүн 593 тонна сигенни, 50 тонна көк-суланы кыштагларда белеткеп алган.— Бистиң хойжуларывыс ажылга дадыккан болдур ийни. Олар бергелерден кортпас. Биске кыш коргунчуг эвес, малывысты чедиишкиннинг кыштагладып шыдаар бис—деп, эш Карыма чугаалап турар. Коммунистиң бүзүрелдин болгаш эки ажылы ол-дур.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнүнүң бедик адын арыг кадагалап, онзаланып чоруур шак ындыг эштерни район, колхоз, совхоз бүрүзүнден хөй-хөйү-биле адап болур. Чон бодунуң иштинден ындыг коммунистерниң үнүп турарынга чоргаарланып турар.

Бүгү ажылчы массаларны өөредир төлээде, бистер, коммунистер боттарывыстан эгелээр ужурлуг бис деп В. И. Ленин өөреткен. Коммунистерге партияның, күрүнениң, улустуң эрге-ажыы чүден-даа артык бедик. Партийжи чоруктуң кол көргүзүү—бедик медерел, күш-ажыл, бүдүрүлгеге ажыл болур.

Хожудаңгай ажыл-агыйларны көдүрери—кадрларны шын шилиирииден, кижизидеринден, таарыштыр тургузарындан, эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге калбаа-биле шиңгээдиринден, органиктиг база минералдыг чемишчидилгелерни билдилин-биле ажыглаарындан, суггаттыг чер ажылын сайзырадырындан шуут хамааржыр. Ол сорулгаларны күүседиринге үлегер-чижекти коммунистер көргүзер ужурлуг. Маңаа олар орук баштакчылары болуп, харын шуут организакчылар болур роль ойнаар ужурлуг.

Партияның шиитпирлерин деткип, хуралдарга ону дээш бадылап турар хирезинде, а чогум ажыл-херек таваржып кээрге, кижилериң артынче чаштына бээр эштер бисте бар болгулаары харааданчыг. Ындыг фактылар-биле эптежип болбас.

Көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрер дээш демисел—ол чүгле ажыл-агыйжы сорулга эвес, харын көдээниң партия организацияларының организакчы, политиктиг болгаш идеологтуг ажылын экижидер дээн сорулга болур. Маңаа көдээниң коммунистери организакчы, кижизидикчи, мурнакчы рольду ойнаарлар.

Сөзү биле ажыл-херээ карышпазын, ажылда четпестерге эптеш чок болуруп, билиирген болгаш бот-оожургалдыг чорукка хөңнү чок болуруп, партия-күрүне чурумун шыңгыы сагыырын коммунист бүрүзүнден коммунизм тургузуушкунунуң практиктиг сорулгалары неген турар. Коммунистиг идейлерни болгаш коммунистиг ажыл-херекти дүүштүрүп шыдап турар, чүгле ындыг коммунист бистиң алдарлыг партиявыстың идепкейлиг дайынчызы болуп шыдаар.

СЭКП-ниң Программазында мынча деп айыткан: «Коммунизмни калбаа-биле тургузарының үезинде партия кежигүнүнүң ролю болгаш харыысалгазы улам улуу-биле бедип турар. Коммунист кижи болза бүдүрүлгеге, хөй-ниитичи болгаш амы-хуу амыдыралга бодунуң бүгү аажы-чаңы-биле коммунистиг харылзааларны хөгжүдери болгаш быжыглаары дээш бедик үлегерни көргүзер, коммунистиг моральдың принциптерин болгаш нормаларын сагыыр хүлээлгелиг».

Партия коммунистерниң идепкейлии-биле, медерелдии-биле болгаш дайынчы сырый каттыжылгазы-биле күштүг деп чүвени кезээде сактып чоруур ужурлуг бис.

Эш А. П. Поручникке Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу деп хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Тудуг талазы-биле ачы-хавыназы дээш «Сибирьтехмонтажтың» Тыва участогунуң начальниги Аркадий Прокопьевич Поручникке Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу деп хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы
Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары
К. ДИИГА.

Кызыл хоорай, 1963 чылдың декабрь 28.

„Кызыл тудугнуң" тудуг эргелелиниң тудугжуларын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ЧАРЛЫЫ

Бүдүрүлгениң бедик көргүзүглери болгаш Тыва АССР-ге тудугларга үр чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Алексей Алексеевич Давыдовту — шеверлелге участогунуң маляры.
Василий Николаевич Охотниковту — тудуг эргелелиниң бызанчызы.
Мария Васильевна Сафронованы — шеверлелге участогунуң маляры.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы
Б. ДОЛЧАҢМАА.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары
К. ДИИГА.

Кызыл хоорай, 1963 чылдың декабрь 28.

Күш-ажылчы тиилелгелер

Эрги чыл дооступ, чаа, 1964 чыл чоокшулап кел чыдары-биле чергелештир бистиң улуг Төрээн чуртувустуң ажыл-ишчилери күш-ажылчы тиилелгелерин СЭКП ТК-га болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге илеткеп турарлар. Ол тиилелгелер-биле холбаштыр чамдык байыр чедириишкиннерин мооң адаанда парлагылаан.

Миллион-миллион тонна нефть

Кайгамчыктыг чедиишкиннер-биле холбаштыр Туркмен ССР-ниң нефтичилеринге СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели изиг байырны чедирген. Агаар-бойдустуң берге байдалдары турза-даа, олар бо чылын 7,5 миллион тонна нефтини тыпкан болгаш тывыштын 1965 чылга төлевилеттинген деннелин чедип алган.

Силерниң күш-ажылчы тиилелгеңер болза республиканың үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдеринге болгаш химия бүдүрүлгелеринге идегелдиг чиг-эт баазазын тургузарынга чугула салыышкын-дыр деп, байыр чедириишкининде чугаалап турар.

• • •

Улус ажыл-агыйының эң-не депшилгелиг адырларын дүрген хөгжүдер дугайында партияның болгаш чазактың айтыышкыннарын амыдыралга боттандырбышаан, республиканың нефтичилери беш чыл дургузунда нефть тывыжын 86 хууга көвүдеткен болгаш чеди чыл планының контроль чурагайлары-биле баш удур көрдүнген онаалгалардан артыкка дөрт миллион тонна ажыг нефтини чуртка берген.

Ажылчыннарның карак кызыл күш-ажылының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның чогаадыкчы эгелекчи чоруунуң түннелинде Туркменияның нефть тывыжының үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 50 ажыг хууга өскен, а нефть болгаш холушкак кан тывыжының бот-үнези 27 хууга чиигээн.

(СЭТА).

Сорук киирикчи үлегер-чижек

Москва чоогунуң ажылчы чоннары 1963 чылда күрүне планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткен. Ол чедиишкин-биле холбаштыр оларга изиг байырны СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чедирген.

Кызымаккай күш-ажылдың, бүдүрүлгени шудургу сайзырангайжытканының, техниктиг депшилгениң болгаш үлетпүрүнүң курлавырларын билдилиг ажыглаанының түннелинде улуг тиилелге—чеди чылдың сөөлгү чылында айыткан үлетпүр бүдүрүлгениң деннели бо чылын чедип алдынганын, ол болза СЭКП-ниң XXII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга практиктиг боттандырып турарының сорук киирикчи үлегер-чижээ болур деп, байырлыг чагаада демдеглеп турар.

• • •

1963 чылда ниити продукцияны бүдүрер болгаш кооперастаан чедирилгелер талазы-биле планны декабрь 23-те, алдынган хүлээлгелерни ийи хонук бурунгаар күүсеткенин Москва чоогунуң бүдүрүлгелериниң коллективтериниң рапортунда чугаалап турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле онаалданы бүдүн чартык катап ажыр күүсеткен. Продукцияның ботүнезин пландан ажыр чиигеткениниң күсели-биле 30 миллион ажыг рубльди камнап алган.

Чылдың төнчүзүнге чедир онаалдадан ажыр муң-муң тонна химиктиг материалдарны болгаш продуктуларны, канны болгаш прокатты база ол ышкаш машиналарны, дерилгени, приборларны, автоматчыдылганың херекселдерин, химиктиг волокноларны ажыглап тургаш кылыр пестерни, идик аймаан болгаш улустуң хереглелиниң өске-даа бараанларын хөй миллион рубльге бүдүрүп үндүрер.

(СЭТА).

Курлавырларны улам долу ажыглаар

Горький областың ажылчы чоннарының күш-ажылчы идепкейлиг чоруун СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бодунун байыр чедириишкининге демдеглээн. 1963 чылда күрүне планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүсеткени-биле холбаштыр горькийжилерге олар чүректин ханызындан байыр чедирген.

Бүдүрүлгениң техниказын болгаш технологиязын доктаамал болбаазырангайжытпышаан, эртемниң чедиишкиннерин ажыглавышаан, комплексилиг механизацияны болгаш автоматизацияны калбаа-биле шиңгээтпишаан, Горький областың ажылчы чоннары чеди чылдың бешки чылында ажылга чаа магалыг түннелдерни чедип алган болгаш бүдүрүшкүннүң ниити хемчээлиниң талазы-биле 1965 чылга контроль чурагайлар-биле планнаттынган деннелге шуут чоокшулап чедип келген.

• • •

Ниити продукция бүдүрүп үндүрериниң чыл планын Горький областың үлетпүрү декабрь 23-те күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле онаалга ажыр күүсеттинген.

Горькийжи химиктер иштики курлавырларны эң-не долузу-биле ажыглаарының күсели-биле немелде продукция бүдүрүп үндүрер дээн хүлээлгезин күүсетпишаан, көдээ ажыл-агыйга хереглээри-биле пландан артыкка 16 муң тонна чемишчидилгелерни, үнүштер камгалаарының 2,3 муң тонна химиктиг чүүлдерни, а ол ышкаш хөй санныг күгүрлүг кислотаны, синтетиктиг чуктарны, фенолду, капролактамны болгаш өске-даа химиктиг продуктуларны бүдүрген.

Улустуң хереглел бараанларын бүдүрерин дыка көвүдеткен болгаш ассортиментизин калбарткан.

(СЭТА).

Хемчилер планны күүсеткен

Россия Федерациязының хем транспортунуң ажылдакчылары 1963 чылдың планын чүъктер сөөртүрүнүң талазы-биле 103,5 хууга болгаш чүък саарылгазының талазы-биле 100,3 хууга күүсеткен, пландан артыкка 7 млн. тонна ажыг улус ажыл-агый чүъктерин сөөрткен.

Нефть болгаш нефти продуктуларын, салдаан ыяш, тараа, дус, хөмүр даш болгаш минерал-тудуг материалдарын сөөртүрүнүң талазы-биле онаалгалар күүсеттинген. Демир орук аргыжылгазы-биле холушкак сөөртүлгелер 1962 чылда турганынга удур 33,7 хууга көвүдээн.

Министерствонуң өртээлдери болгаш судно доктаар черлери чүдүрер-дүжүрер ажылдарның планын 104,9 хууга күүсеткен.

СЭКП ТК-НЫҢ ДЕКАБРЬ ПЛЕНУМУНУҢ МАТЕРИАЛДАРЫН ТЫВА ДЫЛГА ҮНДҮРГЕН

Тываның ном үндүрер чери болза СЭКП ТК-ның Пленумунга «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери — көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көвүдедириниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп, Н. С. Хрущевтуң 1963 чылдың декабрь 9-та кылган илеткелин тыва дыл кырынга тускай ном кылдыр парлап үндүрген.

Эш Н. С. Хрущевтуң илеткелиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунуң 1963 чылдың декабрь 13-те чаңгыс үн-биле хүлээп алганы «Химия үлетпүрүн хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көвүдедириниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү» деп доктаал тыва дылга база парлаттынып, тускай ном кылдыр үнген.

Совет-алжир дугуржулгага ат салганы

МОСКВА. (СЭТА). ССРЭ биле Улус Демократтыг Алжир Республиканың аразынга экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага ат салыышкыны декабрь 27-де Москвага болган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле Күрүне комитединиң даргазы С. А. Скачков ССРЭ-ниң чазааның төлээлеткенин ёзугаар дугуржулгага ат салган. Национал хосталга фронтузунуң Политбюрозунуң кежигүнү, Национал хуралдың даргазы Хадж Бен Алла Алжирниң чазааның төлээлеткенин ёзугаар дугуржулгага ат салган.

Дугуржулгага ат салып турда СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың өске-даа удуртукчулары олурушкан.

Совет төлээлер Кубаже чорупкан

Куба революцияның тиилээнинин беш чыл ою—хосталганың Хүнүнүн байырлалынга киржири-биле СЭКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. В. Подгорный баштаан совет төлээлер декабрьның 28-че дүнезинде Москвадан Кубаже үнүпкен.

Төлээлерниң составында: СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, Казахстанның КП ТК-ның бирги секретары И. Ю. Юсупов, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ВЛКСМ ТК-ның секретары М. И. Журавлева, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүнү, «Партийная жизнь» журналдың кол редактору К. И. Бугаев, ВЦСПС-тиң секретары К. А. Гусейнов, ССРЭ-ниң даштыкы садыг министриниң оралакчызы М. Р. Бузьмин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле Күрүне комитединиң даргазының оралакчызы А. Е. Петрушев, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизиниң оралакчызы Н. Н. Месяцев, «Правда» солуннуң кол редакторунуң оралакчызы Н. Н. Иноземцев, УССР-ниң Кировоград облазының СЭКП-ниң XX съездизи аттыг колхозунуң трактор бригадазының бригадири, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, Украинаның КП ТК-ның кежигүнү А. В. Гиталов, Ленинградтың «Рабочий» фабриказының аргыкчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутады А. Т. Красикова олар бар.

ССРЭ-ниң Куба Республикада элчини А. И. Алексеев төлээлерниң составында кирип турар.

Внуково аэродромга төлээлерни эштер Л. И. Брежнев, Г. И. Воронов, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, А. И. Микоян, Л. Н. Ефремов, Ю. В. Андропов, В. Н. Титов, А. Н. Шелепин болгаш өскелер-даа үдээн.

(СЭТА).

Партияның шиитпирин — амыдыралга

ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министри И. П. Воловченко-биле беседа

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин химижидер дугайында СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң айтыышкыннарын күүседири-биле ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министерствозу кандыг хемчеглерни ап турарыл? ССРЭ-ниң көдээ ажыл-агый министри И. П. Воловченко-дан СЭТА-ның корреспондентизи ындыг айтырыгны салган.

— Агротехниканы шын чорударга минералдыг чемишчидилгелер дээрге көдээ ажыл-агыйны көдүрериниң үндезиннериниң үндезини болуп турар—деп, министр чугаалаан.—Чуртка организастаттынган агрохимиктиг албанны тургузарынче министерствонуң ажылдакчылары кирипкен. Бүдүрүлге эргелелдеринге, областарга болгаш крайларга агрохимиктиг лабораториялар ажылдаар апаар. Оларның эртем ажылдакчылары хөрзүннериниң химиктиг анализтерин чорударын, хөрзүн карталарын тургузарын, бүгү-ле химиктиг чүүлдерни көдээ ажыл-агыйга эң-не чогумчалыы-биле ажыглаарының талазы-биле сүмелерни ажылдап кылырын боттандырар. Ындыг лабораториялар чуртка ниитизи-биле 1600 ажыг болур. Оларны эң-не чаа приборлар-биле, дериишкиннер-биле хандырар. Хөрзүннерни шинчилээр талазы-биле лабораториялар көдээ ажыл-агыйның эртем-шинчилел институттарынга, көдээ ажыл-агыйның дээди өөредилге черлеринге, дуржулга станцияларынга-даа бар апаар. А колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге эргежок чугула херекселдерниң болгаш приборларның чыылдазын тургузарын баш удур көрүп турар, агрономнар оларның дузазы-биле хөрзүннериниң бөдүүн анализтерин кылып база алдынган медээлерни ёзугаар минералдыг чемишчидилгелер-биле үнүштерниң чемгерилгезин шын чорудуп шыдаар.

Ынчалза-даа агрохимиктиг албан үре-түннелдиг болур төлээде, мергежилдиг тускай эртемниглер анаа херек. 1965 чылда агрохимия факультеттеринге студентилер хүлээп алырып ийи катап, а үнүштер камгалаарының талазы-биле — бүдүн чартык катап көвүдеткен турар. Көдээ ажыл-агыйның дээди өөредилге черлеринге агрохимияның беш чаа факультеттери немей ажыттынар. Агрохимия талазы-биле 40 болгаш үнүштер камгалаар талазы-биле 70 салбырларны көдээ ажыл-агый техникумнарынга ажыдарын баш удур көрген. Ооң ачызы-биле 1970 чылдарда колхозтар болгаш совхозтар 19 муң аныяк тускай эртемниг агрохимиктерин болгаш үнүштер камгалаар талазы-биле 23 муң агрономнарны алыр.

Ынчалза-даа ол бүгү хемчеглер болза дараазындагы чеди чылдарның дургузунда кылып чоруткан турар ужурлуг химизация талазы-биле тускай эртемниглерни белеткээринге улуг эгелээшкиннин чүгле кезээ-дир. Агрохимиктиг билиглерни хову ажылчыны болгаш механизатор бүрүзү чедип алган турзун дээш бүгү улустуң шимчээшкинин ам-на эгелээр сорулга салдынып турар. Чемишчидилгелер бүдүрери үргүлчү өзер апаар, ындыг болганда кайы-даа ажыл-агыйга ол чемишчидилгелерни хөрзүнге шын төгеринге өөренири эргежок чугула.

Бо талазы-биле эки эгелээшкинни Ленинград, Воронеж, Оренбург болгаш Ростов областарның элээн каш көдээ ажыл-агый институттарының эртемденнери кылган. Агрохимиктиг билиглерни колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының чедип алырынга дузалаар, агрохимия талазы-биле боттарының билиглерин бедидеринге агрономнарга дузалаар деп олар шиитпирлеп алган. Агрохимиктиг эртемни өөренир талазы-биле курстарны ында организастап турар. Бөлгүмнериниң болгаш курстарның делгем четкизин тургускан Ставрополь крайда агрохимиктиг өөредилге чедиишкинниг чоруп турар.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин шапкыны-биле көвүдедир деп, бистиң мурнувуста салдынган сорулганы эртемденнерниң, үлетпүр ажылдакчыларының, ховуларның ажыл-ишчилериниң чүгле каттышкан күжениишкиннери-биле партияның айыткан хуусааларында шиитпирлеп шыдаар бис.

(СЭТА).

БҮГҮ КҮШТҮ — СЭКП ТК-НЫҢ ДЕКАБРЬ ПЛЕНУМУНУҢ ШИИТПИРЛЕРИН КҮҮСЕДИРИНЧЕ

Бо чылын бүгү партияның, бүгү улустуң амыдыралынга эң чугула улуг политиктиг болуушкун—СЭКП ТК-ның декабрь Пленуму болур. Ол пленумга «Химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдери—көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин көдүрериниң болгаш улустуң чаагай чоруунуң өзүлдезиниң эң чугула чүүлү»—деп, эш Н. С. Хрущевтуң ханы уткалыг илеткелин болгаш ооң түннел чугаазын, ТК-ның Пленумунуң чаңгыс үн-биле хүлээп алган доктаалын Чөөн-Хемчик районнуң партия организациязы болгаш ажылчы чоннары бүгү совет улус-биле бир дөмей бүрүн чүүлдүгзүнүп, деткип турарлар. Бо Пленумнуң шиитпирлери партияның XXII съездизиниң шиитпирлерин, анаа хүлээп алган СЭКП-ниң Программазын боттандырып турарының тодаргай көргүзүү болур.

Партияның болгаш бүгү совет улустуң кол экономиктиг сорулгазы — коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының херээнге бирги чергениң улуг ужурдузалыг ол шиитпирлер болза улустуң материалдыг чаагай чоруун бедидериниң дүлгүүрү деп чүвени медереп билбишаан, районнуң ажыл-ишчилери Пленумнуң доктаалын амыдыралга боттандырар дээш ханызы-биле өөренип, тодаргай хемчеглерни чорудуп турар. ТК-ның декабрь Пленумунуң материалдарын партия чырыдыышкыннарының бүгү белгүмнеринде өөренип эгелээн. Чоокта чаа район төвүнге болгаш «Сүт-Хөл» совхозка 83 кижи киржикчилиг пропагандистер семинарлары эрткен. Анаа декабрь Пленумунуң материалдарын өөренген болгаш химия—көдээ ажыл-агыйда, химия — эмнелгеде, химия — үлетпүрде деп киножурналдарны Чадаанага семинарның киржикчилеринге көргүскен. Ооң-биле кады колхозтарда, совхозтарда агрохимия өөренириниң 8 бөлүктери тургустунган. Агрохимияны өөренириниче чонну хаара тудар ажылдар уламчылап турар.

Пленумнуң шиитпирин амыдыралга боттандырарының талазы-биле эрткен каш хонуктарда «Искра» колхозтуң партия организациязы болгаш колхоз баштаар чери чугула хемчеглерни ап чоруткан. Ында бедик дүжүттүң звеноларын тургускулаан. Олар тарылга шөлдеринче органиктиг чемишчидилгелериниң сөөртүлгезин организастап турарлар. Өдек сөөртүлгезинде 10 автомашина болгаш 3 беларусь деп тракторлар үргүлчү ажылдап турар. Ооң түннелинде колхоз өдек сөөртүлгезиниң планын 50 хуу күүсеткен. Чадаана хемниң унунда элээн каш чылдарда анаа чыткан 300 га суггаттыг черлерни бо чылын ажыглалга киирер сорулга-биле хараган ашталгазын колхозчулар чорудуп турар болгаш ында суггарылга бугаларының ашталгазын эгелээн.

Ол колхоз бо үенин эң кол сорулгазы — малды хүр чаагай кыштагладырынче улуг кичээнгейни салып, мал турлагларынга сиген, саванны бүрүн сөөртүп база деңгели кошкаан малдарга немелде чемни берип турар. Ооң түннелинде бо ажыл-агыйда кыштаглаашкын эки эртип турар.

Ол ышкаш кыштаглаашкын районнуң «Большевик» колхозунда, «Чыраа-Бажы» совхозта база эки чоруп турар. Бо ажыл-агыйларның удуртукчулары малчыннарның амыдырал-хандырылгазын экижидери-биле чогуур хемчеглерни ап турар. «Большевик» колхозтуң бүгү малчыннары бажыңнар-биле хандыртынган. Даштыг-Тей сүт-бараан фермазында электростанция, радио, чунар бажын бар. Саалда бүрүн механизастаттынган: саалда үезинде сүт инек эмнинден шуут-ла улуг баакче сүт дамчыдыкчызы-биле куттунуп турар, сүт-бараан фермазын долузу-биле механизастаан чорук саанчыларның күш-ажылын чиигеткен. Өөрениринге база культурлуг дыштанырынга таарымчалыг байдалды оларга тургузуп турар.

Районда бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадаларның 19-зунуң төптериниң тудуун бо чылын колхозтар болгаш совхозтар доозуп турар. Бригадалар ниитизи-биле кышка эки белеткемген. Малга сигенни боттарының күжү-биле четчир хемчээлдиг кылдыр белеткеп алганнар. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Лопсанчаптың, «Большевик» колхозта Седен-Доржунуң, «Чыраа-Бажы» совхозта Садыктың болгаш өске-даа бригадаларда кыштаглаашкын эки эртип турар.

Районнуң ажыл-агыйларында чамдык эки ажылдар-биле холбаштыр улуг четпестер база бар. Ылангыя Ленин аттыг колхозта партия организациязы, колхоз баштаар чери мал ажылынга чогуур кичээнгейни салбайн келгенинден ол колхозта хаванның байдалы кончуг багай, декабрьның сөөлгү хүннеринде 10 молдургалар олген. Чоокта чаа районнуң партия комитединиң бюрозунга ол колхозтуң баштаар черинин даргазының болгаш партия эге организациязының секретарының илеткелин дыннап, ажыл-агыйны удуртурунга харыысалга чок чоруу дээш оларга шыңгыы хемчегин хүлээткен. Сөөлгү үеде ында четпестерни чайладыры-биле хемчеглерни ап турар. «Сүт-Хөл» совхозта база партияның XXII съездизи аттыг колхозта мал кыштаглаашкынын багай организастап турар.

Сорулга чүл дизе, мал болгаш чер ажылында четпестерни шиитпирлиг узуткаар, көдээ ажыл-агый продуктуларының элбекшилин тургузар дээш бар курлавырларны болгаш бүгү аргаларны четче ажыглаары болур-дур. Бистиң партиявыстың Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң негеп турары-даа ындыг болгай. Ылангыя Пленумнуң доктаалында мынчаар чугаалап турар: «Химия индустриязын хөгжүдер дугайында партияның айыткан планын боттандырары коммунизм тургузуушкунунуң улуг херээнге чугула чаа салыышкын болур.

Чеди чыл планын күүседир, XXII съездиниң шиитпирлерин, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының улуг Программазын амыдыралга боттандырар дээш улам чүткүлдүг ажылдаарынче СЭКП ТК-ның Пленуму эр, херээжен ажылчыннарны, эр, херээжен колхозчуларны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны, эртемниң болгаш культураның ажылдакчыларын, бүгү совет кижилерни кыйгырып тур».

Бистиң районнуң ажылчы чоннары эгелээр чаа чылда мал болгаш чер ажылынга чаа-чаа чедиишкиннерни чедип ап, ылангыя тараа бүдүрерин улам көвүдедир сорулга-биле чемишчидилгелерни чөп ажыглаар, суггаттыг черлерни калбаа-биле ажыглалга киирип тургаш, 1964 чылдың тарылгазындан бедик дүжүттү алыр дээш демиселди бо хүнден эгелеп күштелдирип, партия ТК-ның декабрь Пленумунуң доктаалын амыдыралга боттандырарының херээнге боттарының төлептиг салыышкынын киирип шыдаарлар.

Д. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик парткомунуң секретары, СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң киржикчизи.

Сагыш салыышкынны ам-даа күштелдирер

(Каа-Хем парткомнуң пленумундан)

СЭКП обкомунуң бешки пленумунуң шиитпирлерин күүсетпишаан, Каа-Хем районнуң мал ажылдакчылары, партия организациялары 1963 чылда малчыннарның амыдырал байдалдарын экижидер талазы-биле чамдык ажылдарны чоруткан. Маңаа «Кызыл тук» колхозту чижекке ап болур. Бо ажыл-агыйда чуртталга бажыңнарының хөй кезиин одарларда малчыннарга туткаш, штукатуралаан, чугайлаан, шалаларын будаан болган туйбу плиталарны салган. Оң колхозка болган партия хуралынга коммунист малчыннар боттарының саналдарынга оларның дугайында сагыш салышкын дээш улуг өөрүшкүнү илередип турганнар. Оң черле шын. Бир эвес кижи таарымчалыг байдалдарда чурттап, баштаар черинен болгаш партия организациязының талазындаң доктаамал сагыш салып турар болза, ол ажылга-даа бүгү сагыш-сеткили-биле ажылдаар, оон ажыл-херээ-даа эки болур. «Бурунгаар», «Октябрь 30 чылы», «Ленинчи орук» болгаш районнуң иске-даа колхозтарында чуртталга бажыңнарын багай эвес белеткээн.

Декабрьның 20-де партком болгаш райкүүском район төвүнге «Хойжунуң хүнүн» эрттирген, анаа 60 ажыг малчыннар келген. Илеткедиг райкүүскомнуң даргазы эш Даржаа кылган. Малчыннар ажылының дүржүлгазын солушкан, хөй малчыннарга хүндүлел бижиктерни тыпсып, ортектиг шаңналдарны берген.

Чоокта чаа парткомнуң пленуму болган. Анаа мал кыштагладыышкынынче улуг кичээнгейни салган болгаш районда малчыннар-биле ажылда четпестер хөй деп демдеглээн. Чижээ, «Совет Тыва», «Бурунгаар», «Ленинчи орук», «Октябрь 30 чылы» колхозтарда элээн хөй хойжулар, инек кадарчылары багай септелгелиг бажыңнарда чурттан турарлар. Чамдык бажыннар чугайлаттынмаан, туйбу плиталар чок, рамалар чаңгыс кат. Чамдык бажыннар дыка дакпыш. Хөй-хөй малчыннарда чүнар бажың чок.

Хойжуларга хүн бүрү дуза көргүзер үжүрлүг турбуже, одарларда малчыннарга медицина ажылдакчылары ховар барып турардлар. Парткомнуң болгаш элээн хөй партия эге организацияларының ажылында улуг четпестер болза, мал ажылының ажылдакчыларының оруузунга политмассалыг ажылды ала-чаагаарлаашкында турганы болур. Малчыннар агитаторларның үнүн кончуг ховар дыннаар, лекцияларны оларга тавырылга болуп номчуп турар, солун ол че чем түскайлап бербээн. Эш Винокуров кажаанын иштин аштап, малды чемгербишаан, мал чемнери дээш боду чоруур ужурга таваржып турар. Ажыл хөй болганындан быжаларга суг чылдып бээринге ол четтикпейн, быжааларны хемниң соок суубиле суггарып турар. Суггарылганы багай организастаанындан 51 быжаның күжү арып, ноябрьдан бээр 9 быжаа олген. «Кызыл тук» колхозта малдың суггарылгазын база багай организастаан. Ында кадарчы Данияна суг насосу үрелгениниң инектерин 20 километр ырак черже сүрүп суггарып турар. Ындыг фактылар иске-даа колхозтарда бар. Кышкы үеде бүгү малды суг-биле, оон иштинде быжааларны чылыг суг-биле суггарарын организастаар херек. Ол дээрге малдың күш-денгидезин кудулаттас.

1963 чылда район мал чемнери белеткээринин планын күүсетпээн болза-даа, бир эвес шын ажылгаар болза чемнер четчип болур. Чамдык малчыннар карак-кызыл күш-ажылы-биле берге байдалдарда эки коргузүүлерни чедип ап турар. «Кызыл тук» колхозтуң хойжулары С. Бөрбек, С. Мижит-оол, Я. Кызыл-оол төрүү хойларның ажаалда, чемгерилгешиве улуг кичээнгейни салып турардлар. Оларның коданнарында хойларының күжү эки, кыштагларда корум-чурумнуг байдал, ажыл-иш илдең болуп турар.

Мал кыштагладыышкынының чидириг чок эрттирери-биле кады мал оолдаашкынын чедиишкинниг чорулары, оон-биле 1964 чылда мал ажылының талазы-биле планныг онаалдаларны күүседиринин үндезинин салыры районнуң партия организациязының, зооветеринарияның пускай эртемниглеринин болгаш бүгү малчыннарның алдарлыг херээ болур. Бо айтырыгны чедиишкинниг шиитпирлээр төлээде, мал чемнеринин балансызын база катап кичээнгейлиг көөрү, кыштагларашкынның төнчүзүне чедир чемнер четчир бе дээрээнь ылап саналы чугула. Ында турбуже районнуң чамдык кадарчылары саванны, сигенни мал чивес кылдыр бакылыр турарының фактылары бар. Чижээ, Ленин аттыг колхозтуң Мойналык фермазында соорту экелген савашны мал суже базып, чамдыызы ажыглаттынмайн турар. Малга хүн бүрү четчир хемчээлдиг бөдүүн болгаш шыктыг чемнерни бээр төлээде, мал чемнеринің соортулгезинде четпестерни чайладыр, ол дугайында механизаторларның харыысалгазын бедидер херек. Оон-биле чергелештир трактор далбыйларын четчири-биле белеткээри, херек апарган черлерге одарларны далбыйлаарынче кирери эртежок чугула.

Эң чугула айтырыг болза саваң-биле малды чемгерери болур. Бүгү сүт-бараан фермаларында саванны доораарын болгаш чымчадыр хайындырарын организастаан, ол чоруң хөй хемчээлдиг мал чемнерин каминалгалыг ажыглаарын хандырар. Мал кыштагларашкынының айтырын шиитпирлээри-биле чергелештир мал ажылының продуктуларын күүнеге садарын база үүтүп болбас. Соолгу үеде бүгү колхозтарда күүнеге сүт садары дыка кызырылган. Саар инектериң чемгерилгезин экижидери чугула.

Малдың массалыг оолдаашкынынып чеэн келген. Ындыг турбуже малдың чаш төлүн хүлээп алырынга чамдык ажыл-агыйлар белеп эвес. Чылыг хураган, быжаа кажаалары дыка чедишпес, бар быжаа кажаалары ээоветеринарлыг негелдемнерин бедүүн чүүлдериңе безин таарышпайн турар. Чижээ, «Бурунгаар» колхозтуң төп фермазында (эргелекчизи эш Сарапулов) 76 быжаа шык кажаада турар, кажаанын шалазы өл-суг болгаш аажок хирлиг. Вентилияция ажылдавастаан. Бо бүгү байдалдар быжааларның деңгилдезин бакырадырынга, харын-даа «пре аарыырынга чедирип турар. Быжаа кажаазын от салып чылытпайн ууран. Инектерни ой-шаанда сагбайн турар болгаш фермаңың ажылдакчыларының сагылга-чуруму кончуг куду.

Каа-Хемниң партия, совет организацияларының, малчыннарының хүлээлгези — мал кыштаглаашкынын чедиишкинниг чорудары, малдың продуктулуун бедидери болур. Малдың чаш төлүн хүлээп алырынга үлегериг белеткенип, ону бүрүн кампалап алыры 1964 чылда мал ажылын хөгжүдүрүнүң планын күүседиринин херээнге улуг салыышкын болур.

Ажыл-ишчи солун кежээ

Ажыл-ишчиниң дүржүлгазын-даа солчурунга, амыр-мендизин-даа айтыржырынга массалыг болгаш дыштанылгалыг кежээлерни оода ай санында организастап турарынга малчыннар болгаш тараажылар чугаажок каттышкан. Тес-Хем районда Ленин аттыг колхозтуң төвүнге чоокта болган шак мындыг кежээ организастыг эрткен.

Колхоз баштаар черинің даргазы эш Чымбаның СЭКП Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң шиитпирлерин боттандырарынга холбаштыр доңчу илеткелиниң соонда ажыл-ишчи саналдар улажып эгелээн. Хойжу Очур-Бады сөс алган, бодунуң коданында 464 хонон мендиг болгаш хүр кыштагладырын, төрүүр хойларындан ол 470 хураганны өстүрүп, хөй бүрүзүмден 2500 грамм дүктү кыргып алырын хүлээнген.

Тудуг ыяжы сөөртүрүнге, кыштагларже мал чеми чедирерине үлегерлиг ажылдан турар чолаачы Лопсан-Дажы бердингеп кандыг-даа ажыл онаалданы ак-сеткилдиг күүседип турар. Хоочун чолаачы бодунуң саналынга башкарып турар автомашиназын капитал септелге чокка чүс муң километрни эртерин, тоннадан эвээш эвес кывар, чаар чүүлдү камнап алырын илереткен.

Сүт-бараан фермазының саржаг кызыкчызы Чыпсынак Чечектиң саналы хуралдың киржикчилериниң кичээнгейни хаара тутқан. Сүттүң саржаан мергежилдиг болгаш шын илгаарынче, шевергин арыг байдалды сагыырынче ферма ажылдакчыларын ол кыйырган. 1963 чылда 360 центнер саржагны кылып дужаагаын демдеглевишаан, чаа чылда оон бүдүн чартык катап хөй саржагны кылырын ол бүзүреткен.

Чер аңдарылгазының болгаш дүжүт алышкынының үезинде ажылдың эвээчел нормазын 250 хуу чедир күүседип турган тракторист Норбу Далан-дай сөс алган, часкы хову ажылынга белениң, тракторун боду септеп алганы илереткен. Хуралга санал берген иске-даа эштер Пленумнуң шиитпиринге улуг өөрүшкү-биле каттыжып, улам эки ажылдаарын демдеглеп турган.

Ол кежээге 200 ажыг кижи чыылган. Эрзинде он бир чыл школазының бот-тывынгыр уран чүүл бөлүмүнүң бараалгатқан концерти солун болган. Оон соонда янзы-бүрү массалыг ойынар база уламы берген.

К. ӨЛЗЕЙ.

АЖЫЛЫ ЭКИЖЭЭН

Хадың суурда көдээ организакчы ажыл-ишкин клубтуң бот-тывынгыр уран чүүл бөлүмүнүң ажылы экижип, Бии-Хем районда ол талазы-биле дээре коллективтерниң бирээзинге санаттырып турар. Ол болза, клубтуң эргелекчизи Анна Лиитпикованың болгаш бажыыст Оюн Мартый-оолдуң Яскин, Валерий Дарыма болгаш өскелерни-даа айтыл болур.

«Хадың» колхозтуң төвүнге болгаш оон ферма бригадаларынга солун программалыг концерттер сөөлгү үеде улажып турар апарган. Бөлүмүнүң ажылынга бот-идепкейлиг киржип турар Зоя Санчат, Анна Неволина, Мария Седен, Александр

Бот-тывынгыр бөлүмүнүң коллективи кожазы колхозтуң ажыл-ишчилеринге уран херген нөрмерлерин бараалгадырыөле программазын улаптырып, аңаа хемчилелиг белеткенип турар.

П. ПАВЛОВ.

ПЛЕНУМГА ОЛУРУШТУМ

Хүннүң айтырыында — химия

Химияны хөгжүдери, оон продуктуларын үлүг ажыл-агыйынга ажыглаар чорук—экономиктиг чугула айтырыг. Коммунизмни тургузарынга, чонуң материалдыг чаагай чоруунга элбекшилдиг хандырарынга химияның улуг ужурдузазын партияның Төп Комитединиң декабрь Пленумунга демделээш, ону хөгжүдеринин хемчегерин чугаалашкан.

Коммунизм ниитинин бүдүүлгезин үзүк чок хөгжүдерин база эртем-техниктиг шапкын деңнилгенинң үндезинге күшажылдың бүдүүкчүдүүн бедиерин хөгжүдер, кижини эң болбаазырапгай болгаш күчүлүг техника-биле чепсеглээр, бойдуска кижилериң тергиделин аажок улуг бедикче көдүрер, бойдустуң чаагаар бүткен күштерин улам долгуу-биле башкарар аргаларны бээр деп, СЭКП-ниң Программазында айттынган үүлдү партия удуртулга болдуруп турар. Химияны хөгжүдери, оон амгы чедиишкиннери, оон эгээртинмес артыкларын—ындыг деңнилгенниң кол угланыышкынарының бирээзи болур.

1958 чылда СЭКП ТК-ниң химия үлетпүрүнүң айтырыгларын чугаалажып көрген май Пленумунуң соонда партия болгаш совет үлүс хөй ажылдарны кылган. Бистиң химия үлетпүрүвүс хемчээлдээ, бүдүрүн турар продукциязының чүүл бүрү хевирлериниң-даа талазы-биле аажок өскен. Ол чылдарның дургузында чүртүн хөй-хөй районнарында химия үлетпүрүнүң чаа улуг төптери тургустунган.

Химия үлетпүрүн шапкын хөгжүдери, минералдыг чемиичидилгелерниң болгаш үнүштү камгаларр химиктиг бүдүмелдерниң бүдүүлгезин улгаттырары—көдээ ажыл-агыйны шиитпирлиг болгаш дүрген хөгжүдеринче эң шын болгаш идегелдиг чүүл болур.

СЭКП ТК-ниң чанында Партияның Дээди школазының дыннакчыларының мурнундан декабрь Пленумунга олуржуп, эш Н. С. Хрущевтуң илеткелин дыннаар улуг өөрүшкү маңа үлүүмге база таварышкан.

Декабрьның 9-та эртен эрте Кремльче чоруптум. Бистиң Төрээн чүртүвүстүң чүк-чүтүмдеи келген кижилер Съездилер ордузунче шуужуп чоруп турду. Аңаа кире бээримге, Совет күрүнениң эң сураглыг кижилери ында чымыган болду. Чамдыктарын солун-сеткүүл арыннарындан оларның чуруктарын үргүлүү көрүп келген болгаш, эрги билирим кижилер шинаа танып чоруп турдум. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутадының демдээн болгаш «Кадыыр болгаш Маска» алдын сыдыысты кадаан сураглыг шахтёржу Николай Мамай үлүска үгледип алган. «Г» деп үнүү украин аялга-биле дыңзыыр алап хөөреп тур. Ону дораан танып кагдым, чүге дээрге энир чылын алдарлыг колхозчу кадай Надежда Григорьевна Заглада-биле кады бистиң школавыска чүве чугаалаа кээп чораан чүве. Оон ырак эвесте база элээн каш кижи бөлдүнчүкпен тур. Оларның аразындан Ленинчи шаңналдың лауреаты, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры академик К. Скрябинни таныдым. Мында чаа-да 85 хар харлаан хөөчүн эртемден. Будённыйны ышкаш, доора салын хире-хире болгаш эвриң каап, аныяксыы кончуг хөөреп тур. Черле кымнарны чок дээр: маадырлар, маршалдар, депутаттар, лауреаттар, орденниглер... Чыылганның хөй кезиинин хөректери кыланнаар чүве, аас-каан дүне дээрде сыдыстар-ла. Бир эвес бо ордуда сайгылгаан эже-даа бээр чүве болза (шынында ындыг чүве каяа турар, чижеглеп чугаалаарым ол), ынча хөй хавыяларга бажың ишти кайын карангылаар деп бодап турдум.

Үстүнде каътче үнүп келиримге, бир аныяк офицер биле солдат чаным-биле эртип чыдыр. Оларның чугаазы сагыжымга артып калды.

— Пленумга хөй-ле кижи кезген-дир — деп, офицер чугаалай-дыр.

— Аңаа бодүүн солдат кижи мен база чалаттырып келдим—деп, солдат ар өөрүшкүзүн чажырбайн чугаалап чор.—Съездилер, пленумнар чыглыш, чугула айтырыгларны чугаалажып турар. Аңаа совет кижилер боттарының санал-оналын күзелдии-биле берип турар. Мени ап көрүнерден, аңаа-да солдат-тыр мен, а партияның Пленумунга маршал биле мээң арамда ылгал чок. Бодумнуң саналымны, шүгүмчүлелимни кылып болур мен, мээң үнүм домейле күштүг. Бүгү-ле чүве, партияның ажыл-чорудулгазы ленинчи ёзу-биле чоруп турар-дыр.

Тывадан келген эштерни дилегзинип базып тур мен. Катап адаккы каътка келдим. Телефон-биле чугаалажыр өрээл дужунга келгеш, СЭКП обкомунуң бирги секретары эш С. К. Тока биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы эш М. К. Мендумеңиң ында олурганын көрүп кагдым. Мендилежип чугаалаштывыс. Тывадан шупту сес кижи келген болду.

Чугаалажып олурувуста, Пленумнуң эгелээр шагы келди.

Пленум бодунуң ажылын эртенгиниң 10 шакта эгеледи. Ону СЭКП ТК-ниң Бирги секретары эш Н. С. Хрущев ажытты. Съездилер ордузунуң хураглаар залынга алды муң хире кижи долдур олурупкан турган. Президиумда СЭКП ТК-ның секретары эш Л. И. Брежнев илеткел кыдыры-биле эш Н. С. Хрущевка сес берди. Бүгү кижилер бут кырынга туруп келген, үргүлчүлелдин-биле адыш часкап, партияның ленинчи ТөП Комитединге, оон Бирги секретары Никита Сергеевич Хрущевка изиг ынакшылды илередип турган.

Эш Хрущев бодунуң илеткелиниге химия үлетпүрүн хөгжүдериниң дутайын, оон көдээ ажыл-агый бүдүүлгезин болгаш чоннуң чаагай чоруун көдүрериңге шиитпирлиг ужур-дузазының дугайын делгереңгей болгаш бүзүрелдиг сан-чурагайлар, чежиттербиле көргүүлүн турган чугаалаан.

Илеткел соонда эш М. К. Шыырап-биле ужураштым. Ол, эш Н. С. Хрущевтуң илеткелин үлүг-биле үнелеп, ында айттынган шүгүмчүлелдер биске база хамаарыжыр деп чугаалады. Минералдыг болгаш органиктиг чемиичидилгелерни чедир үнелевес, ону чоп ажыглавайн турар ажыл-агыйлар Тывада ам-даа хөй. Минералдыг чемиичидилгелерге ажыглаар химиктиг бүдүмелдерниң үнер дээтери Тывада база хөй. Чижээлээрге, Улуг-Хемде Хайыракан дагны ап болур. Ында чиг чугайның эгээртинмес курлаарыры бар. Чоокку чылдарда орта химия комбинадын ажыдып, бойдустуң хайыраларын чөптүү-биле ажыглаашкы кирдүүүп турар. Оон ынай кургаг агаар-бойдустуг Тываның байдалдарынга суггарылга бүгаларын ажыглап, суггаттыг чердерден магадылалдыг дүжүттү өстүрүп алыр чорук улуг ужур-дузалыг болур.

Каш хүннер эрткен соонда Төп Комитеттиң Пленуму химия үлетпүрүн хөгжүдер дугайынга делгереңгей шиитпирлерни хүлээп алган. Совет үлүстүң коммунизмче базымынга оң шиитпирлер үлүг идигни бээр.

И. КУДАЖИ.

Москва хоорай.

Агитаторнуң блокнодунга

ҮНҮШТҮҢ ЧОГУМЧАЛЫГ ӨЗҮЛДЕЗИНГЕ болгаш хөгжүдезинге 70-дең эвээш эвес химиктиг элементилер негеттинер. Эң ылаңгыя азот, фосфор болгаш калий хөй хереглеттинер. Үнүшке «чемниң» чедишпезин минералдыг чемиичидилгелер четчелей хандырар.

ТАРАА КУЛЬТУРАЛАРЫНГА хереглээри-биле бистиң чүртүвүс 1964 чылда 10 миллион тонна минералдыг чемиичидилгелерни берип болур. Бир эвес оларны ажыл-агыйжы чөп ажыглаар болза, 1, 2—1,8 миллиард пуд тараны немей ап болур.

НӨДӘӘ АЖЫЛ-АГЫЙНЫ химиктиктевиинден Россия Федерациязының колхозтары болгаш совхозтары 1970 чылда тараа будүрерин 8,6 миллиард пудка, чигир свёклазын 50 миллион тоннага чедир көвүдеир арганы алыр. Эът будүрери 2,8 катаң, сүттүү—2 катаң өзер.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ БҮДҮРЕРИНГЕ киирген рубль бүрүүг дүжүттүң өзүлдезинге оруумаа-биле 10 рубльди немей хандырып турар.

ТАРАА БОЛГАШ НОГААЛАР дүжүдүнүң немей өскенинин ортаа хөрзүге төккен чемиичидилгениң ортаэнден 6—16 катап хөй болур, а бок үнүштерни аңаа үзүткаанындан, химиктиг арганы ажыглап, гербицидтер-биле үзүткаанда, күш-ажылдың чарыгдалы 2—2,5 катап эвээш болур.

Кичээнгей салыр айтырыг

Чөөн-Хемчик районнуң колхозтарынга болгаш совхозтарынга 1963 чылдың хову ажылдарының үезинде трактористер болгаш өске-даа механизаторларның саны дыка чедишпес болган. Хову ажылдарының темпизин дүргедедиринге, шынарын экижидеринге ол чорук улуг шаптыктыг болган.

Чаа чылдың часкы хову ажылдарынга белеткелдин ангы үезинде бо районда 150 механизаторлар чедишпейн турар.

Ол чүге ындыг болуп турарыл? Колхозтар болгаш совхозтар механизатор кадрларның өөредилгезинге киирзе чогуур кижиниң санын чедир бербээннер, а бүгү-ниитиниң механизатор өөредилгезиниң планы база үзүлген.

Райкүүском болгаш партком эрткен чылдың ол четпестериниң чогуур түннелди үндүрер ужурлуг турган. Бо чылын районда механизаторлар белеткели база-ла организас чок эгелээн. Механизаторлуң бүгү-ниитин өөредилгезинде 155 кижи бар, оон ынай 115 кижи бүдүүлгеден шуут хостагдаш курстарда өөренип турар деп, ноябрьның 15-те санап турган. Ынчаарга декабрьның 15-те херек кырында байдалды көөрге, районда 8 ажыл-агыйларның иштинден түгле «Сүт-Хол», «Тыва» совхозтарда болган СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг колхозта өөредилге чоруп турар болган, а өскелеринде өөредилге эгелевээн.

«Искра» колхозтуң даргазы эш Доктугу биле кол инженери эш Пермяков олар механизаторларның кичээнгейлерин ай санында каш удаа чорударыл деп айтырыгга бир ай ажыг маргыжып келгеннер. «Большевик» колхозтуң даргазының орлакчызы эш Шагдыр-оол биле парторганизация секретары эш Серенмаа олар механизаторларның кичээлинин үстүп турарын башкылаар кижиниң чогу-биле база тракторист болуруң күзээн кижилерни эвээжи-биле тайылбырлап турардар. «Чыраа-Бажы» совхозка механизаторлар өөредилгези база-ла озалдап эгелээн.

«Сельхозтехниканың» Чадаана салбырының куртарынга 40 кижи өөренир ужурдуг. Курстарның өөредилгези ноябрьның 15-тен мартың 15-ке чедир болуп эртер деп планнаан. Ынчаарга декабрьның ийиги чартынга чедир кичээлдер эгелевээн. Колхозтар курсантыларны чорудуп бербээн. Бо айтырыгга районнуң ВЛКСМ комитеди чогуур киржилгелиг болур ужурдуг, а херек кырында олче кичээнгей салбайн турар.

Механизатор кадрларның белеткелиниң айтырыын Чөөн-Хемчиктиң райкүүскому болгаш парткому хүн бүрүнүң кичээнгейинге алза чогуур.

А. ТЕБЕНИХИН.

Идепкейи бедээн

Тес-Хем районда херээженнерниң 20 чөвүлелдери туругустунган. Хөй санныг түскай эртемниглер херээженнер ортузунга лекция, бесседаны чорудуп, хөй-хөй херээженнер янзы-бүрү болгумнерде хаара тутгуйган өөренип турардар. Хепти быжың, хаараарының, амданныг чем кылырының дөрт болгумүнүң кичээлдери организастыг эртип келген. Ындыг болгумнериң удуртукчулары «Чодураа» колхозта эштер А. Мытыкмаа, Сарыглар кичээл бүрүзүн солун кылдыр эрттирип келгеннер.

Районнуң күүсекчи комитединде херээженнер чөвүлелиниң даргазы Н. Чоксумнуң организастааны уруглары коммунистиг ёзуга кижилеринин аргаларын өөренир болгум айда ийи катап кичээлдеп турар. Херээженнер чон ортузунга лекцияларны база калбаа-биле чорудуп келгенер. Эмчи эш Мартынованың номчааны «Арагалаары — кадыкшылга хоралыг», уруглар эмчизи эш Таспанчыктың «Уруглардың халдавырлыг аарыгдары», Самагалдай школазының башкызы Е. Ермакованың «Уруглары кижилидери» деп лекцияларын чон сонуургап дыннаан.

Ажыл-агыйның янзы-бүрү адырларында ажылдап турар херээженнериң чамдызы бот-тывынгыр уран чүүл бөлүмнеринде идепкейлиг киржип турардар. Ындыгларның чижээнге Самагалдай школазының башкызы Э. Чоодуну, Самагалдайда аптека эргелекчизи В. Белоштапкинаны, «Чодураа» колхозта уруглар садының эргелекчизи Н. Шулуу-Маадырны болгаш өске-даа хөй-хөй эштерни хамаарыштырар.

О. ОРУС-ООЛ.

СТАВРОПОЛЬ край. Невинномыстың химия комбинадының чыл эргезинден бээр минералдыг чемиичидилгелерни планнаң артыкка чүс-чүс муң рубльге будүрүп үндүрген. Аммиак селитразын, карбамидти болгаш өске-даа продукцияны улам-на хөй санныгны будүрүп турар ол аныяк будүрүлгениң коллективи чаагай алдарны чедип алган. Комбинаттың ажылдакчылары продукцияның бот-үнезин чиигедирин чедип ап турар. Ам безин Невинномыстың комбинадының будүрген минералдыг чемиичидилгелери өске будүрүлгелерниңден чиик өртектиг болуп турар. Ында чемиичидилге будүрериниң чиг-эди бойдус газы болгаш агаар болуп турар.

ЧУРУКТА: инженер Л. А. Дробышев минералдыг чемиичидилгелер белеткээринің чорудулгазында хереглеттинип турар катализаторларның структура анализин тодарадыры-биле рентген установказын белеткел туп. Ындыг анализти рентген-биле кылырынъң аргазын ССРЭ-ниң азот үлетпүрүнге бир-ле дугаарында Невинномыс комбинадының төп лабораториязынга ажыглаан.

СЭГА-ның фотохрониказы.

Көвүрүг тудугжулары

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГГА ХАМААРЫШТЫР

Ак-Суг... Бо дээрге шапкын даг хеми-ле болгай. Эң ылаңгыя Тываның үнелиг эртинези — даг-дүгүн чурттакчылары улуг дузаны чедиргеннер. Тус черинің онзагай байдалдарынга чаңчылып калган оларны кандыг-даа бергелерге доктаадып шыдаваан. Базыр Хомушку, Күжүгет Чалчу, Ооржак Динзежик болгаш өске-даа ажылчыннар бедик будүүлгечи көргүзүглерни чедип ап, социалистиг чарыштың мурнужу одуруунга чоруп келгеннер.

Эрестиг кижилерниң демниг ажылнжи эмдик хемниң агымын өскээр аксып, ону томаартып шыдаан-даа ынчаш.

Хемни кежир салыр оорганарны 84 километр ырак черден багай орук-биле сөөртүп эккээри негеттинип келген. Тускай комиссия бо оруктап 22 метр узуп дурттуг, 26 тонна деңзилиг оорганарны сөөртүп болбас деп түңнел үндүрген. Ынчалза-даа ол берге керекке күзелдин-биле киржирин илереткен кижилер тыптып, аныяктар кандыгдаа бергелерге торулбастар деп чүвеми көргүскеннер. Ол улуг оорганарны сөөртүп эккелгениниң аттары бо-дур: Леонид Крутиков, Николай Шепелев, Борис Орешный; оларны үдеп чорааннары Күжүгет Ак-оол, Николай Деревянко, Николай Швед.

Көвүргүнүң оорганарын салып монтажтаар ажылдарны Борис Чабанның комплексилиг бригадазы кылып чоруткан. Бригаданың-даа, бүгү коллективтиң-даа чедишкинниринің чажыды ажылды шын организастап турарында. Чижээ, көвүргүнү монтажтаар ажылдарга наряд бижээн дижик, ол нарядка чүгле бригаданың эвес, харын дузалаар ажылчыннарның кылыр ажылдарын база киирер. Ажыл төлевирин ниити бригаданың ажылдап алганын барымдаалап төлеп турар. Ынчангаш ажылчыннар боттарының ажылын хынажып турар болгаш бүгү бригада ажылдың эки түңнелдиг болурунга чаңгыс-аай соңуургалдыг. Чүгле бүдүүлгеин көргүзүглер эвес, харын кижилериң аразында харылзаазы база экижээн. Кижи бүрүзүле эжинге дузалажып, аңаа бодуңуң билиглерин, дуржулгазын дамчыдып бээрин орадлажыр апарган.

Көвүргү тудугжуларын чугула айтырыгларны шиитпирлээрин чогаадыкчы ёзу-биле көрүп, чаз техникада болгаш тудуг технологиязын эки шиигээдип ап турардар. Оларның бир чогаатқан чүүлү хөй-хөй тудугжуларының үнелелин алган. Ол дээрге көвүргүнүң баганалар аразынга кежир салыр оорганарын мурнундагызы ышкаш эвес, а демирбетов конструкциялардан кылып турар апарганы-дыр. Ол чаа арга мурнундагызынга бодаарга улуг ажыктыг.

Көвүргү тудугжуларының кылыр ажылдары ам-даа хөй. Ынчалза-даа тудугжуларның ажылды эки организастап, ону коммунистиг ёзу-биле көрүп турары, быжыг найырал, коллективтиң бодунуң херээнге ынаа болгаш оңу билири Ак-Довурак—Абаза аразының машина оруунда көвүргүлерни айыткан хуусаазының бетинде тудуп доозарынга оларны дуралаар дээрзинге чигзиниг чок.

В. ОКОРОКОВ.
Ак-Довурак суур.

АЖЫЛЫНГА МАСТЕР

Шагаан-Арыгның мал сөгар черинде 50 ажыг кижи бар, оларның аразында үлегериг ажылдан турардар хей.

Коллективтиң шолбаннарының бирээзи Шнаров Кызыл-оолдуң ак-сеткилдиг күш-ажылын онзадап демделээри өөрүнүг. Хүн бүрү 15 шээр мал, 5 бөлө мал дегерер планныг тургаш, бода мал келген үеде Ш. Кызыл-оол хүнде 15 башты, а шээр малче шилгээн үеде 80 баш чедир дегерипттер. Чаңгыс бодаңы белиң сөөп алыры ындыг-ла белем эвес болгай.

Шнаров Кызыл-оол онаашкан ажылынга мастер болбушаан, бодумуң ол талазы-биле мергежилиг эш-өөрүнге дамчыдып, оларны түгүүлү өөредип турар. Оон ак-сеткилдиг күш-ажылын коллектив үнелеп, ону мактап, шаңналга киирип турар.

Р. ОЧУР-ООЛ.

Кысказы-биле

ССРЭ-ниң Министрлер Совединиң чанында Төп статистика эргелезиниң дыннадыын ёзугаар алырга:

Цемент үлетпүрүнүң ажылдакчылары цемент будуреринең чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Улус ажыл-агыйы чыл планындан ажыр 700 муң тонна цементини алыр. Эрткен чылдыы-биле дениэргэ цемент будуруушкүнү үш чартын миллион тонна ажыр көвүдээр.

Чиик үлетпүрүнүң будуруглегелериниң ажылдакчылары улустуң хереглед барааннарының талазы-биле совет кижилериниң өзүп турар негелделерин эң долу хандырар дээш демисешпишаан, продукциянның бүгү хевирлериниң талазы-биле чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен.

Хөвең-саазын, дүк, дең болгаш төргү пастерии будуреринең, а ол ышнаш хөм идиитер будуреринең планы декабрь 27-де, иштинги болгаш даштыкы хеп трикотажтың—декабрь 23-те күүсеттинген.

Химия үлетпүрүнүң ажылдакчылары бо чылын химиктиг волокнолар будурерин 12 хуу, оон иштинде синтетиктиг волокноларны будурерин 12 хуу көвүдеткен. Синтетиктиг волокноларыны будуреринең чыл планын декабрь 26-да күүсеткен.

Нагаалардан одуруглар

Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозунуң төвүнде столованың чеминиң шынары багай. Эттиг суп дээш бөөр чеминде эът мырынай хензиг, түгле чыт киирип каан болурга, ону чемненикчилер үргүлчү-ле чугаалашкан турар. Чамдыкта суп биле шинги холуп каан болгулаар таварылга хаан эвес. Сооң берген чемнер-биле улус чемгерери ыырынай чаңчыл болган.

Столовайга кирген сүттү чонга сагканы шоолуг көзүлбезин чон база-ла чикингининиң турар. Ону мен бодум база-ла үргүлчү эскерип турар мен. Столовайга кирген сүт та кайнаар барып турар түве?

Бо столовайның дугайында чонуң хомудалын райкооп баштаар черя хайгаарал көөр хүлээлгелиг эвес түве бе деп айтырыгны салыры черле чөптүг боор.

Ш. ДҮВЕНДЕЙ.

Өвүр районнуң Хандагайты суурда ниитининң чүнар бажыны доктаамал ажылдавайн турар. Коммунал ажыл-агый черн ол чүнар бажынны үргүлчү ажылдадыр дугайында чогуур кичээнгей салбайн турар деп чугаалап болур.

Чүнар бажыныың орта ажылдавайн турарының бир чылдагааны — оон ажылдакчыларының үргүлчү солчуп халажырында. Аваа чыл дургузунда үш-дөрт чедир кижи солчуп келген. Оон ажылдакчылары Хевек болгаш Дүмен-Назыы ам чүнар бажынны чогуур үезинде изиттейн, боттарының хуу ажылынче кол кичээнгей салып турарлар.

Коммунал ажыл-агый черинин эргелекчизи оон Конгар чүнар бажыны доктаамал ажылдадып, чонуң негелдезин хандырар хүлээлгелиг.

С. УСПУНДАЙ.

* * *

Таңды районнуң Кызыл-Арыг суурунда ийи школаның башкылары, амнелге ажылдакчылары, тудугжулар болгаш өске-даа чон чурттап турар. Ол чонуң культура-амыдырал хандырылгазынче чогуур кичээнгей салбайн турар. Суурда радио болгаш электри чок. Школа-интернаттың электростанциязы түгле түскай ажылдаар үелиг. Суурнуң клубунга түгле 40 кижи сынар. Хлебти Балгазың суурдан үзүктелиишкинниг кедирип турар, чамдыкта мырынай келбейн баар.

Кызыл-Арыг суурнуң чурттакчыларының культура-амыдырал хандырылгазынче кичээнгейни салырын ажылчы чоннар негеп турар.

О. ХАЛБЫШ-ООЛ.

* * *

Тес-Хем районнуң Эрзин көдээ Советиниге хамаарыжып турар «Чаа орук» колхозта улусчу дружиннаның болгаш эш-хүүзүнүң судунуң ажылы чонга көскү эвес. «Комсомолчу прожекторнуң» колхозта бар-чогу безин биилиннес.

Оларның кылыр ажылы чок кылдыр, бүгү байдал таарымчалыг болу берген бе дээрге, херек кырында ыңдыг эвес. Клуб болгаш эмнелге пунктузунуң чанында дүжүрүүнген одаар ышкы, колхозтуң хойларын оор алыр чоруктар бар.

Бо хой-ниити организацияларын көдээ Совет, партия, комсомол организацияларыы тодаргай удуртур хүлээлгелиг.

И. БАДАРЧЫ.

Чамдык экижилге көстү берген

Барыын-Хемчик районнуң Тээли сельпозу моон мурнунда барааннарны чоннуң хереглелин барымдаалап сөөртүп алырының, чеп ажаан кадагалааларының чүрүмүн каржызы-биле хажыдып, бараан саарылгазының планын күүсеткейн турган. Чонга хереглеттинмес 200 муң рубльдин бараанныр оон складтарынга моонсөөлкен турган.

Сельпонуң баштаар черн кадрларны шилип алыр, оларны кижизидер ажыдыы сулараткан турганындан оон шугумунга хой түнүүт орес-амчыгдалдар үргүлчүлеп келген. Дыка хой түнүүт бараанныр учёт, отчёду шуут будулган, организацияның алыр болгаш бөөр өрелеры бажын ашкан турган.

Бо бүгү четпестерниң болдунганының чылдагааны чүдел? Оон чылдагааны хамыктың мурнунда ол сельпонуң даргазы турган Чамбый-ооллун, улуг бухгалтерлер Донгак, Кукс, белеткел конторазының директору Чамыян оларның харыысалга чок байдал-биле ажылдап турганында база ревизия комиссиязының даргазы Ойдуптуң контролюнуң четпеминде болган.

Респотребсоюзтуң баштаар черн ол сельпога бараанныр, акша-хөреңгини бериип, ону кадрлар-биле хандырып база оон ажылынга доктаамал дузалажып турган. Ынчаш болза-даа үетүнде ады үнген удуртукчулар ол дузаламчыны четпес ажыглап, боттарының четпестерин чайладырга оралдашпаанныр.

Адактың сөөлүнде баштаар чер бо чылдың июнь айда ол организацияның ажылын бодунуң ажылдакчыларының күжү-биле хынап көргеш, оон даргазын, улуг бухгалтерин, белеткел конторазының директорун, столовая эргелекчизин база арагалаар чоруукка хандыкшаан болгаш самчыгдал кылган өске-даа кижилерни ажылдан үндүргүлээн. Сельпонуң даргазынга болгаш улуг бухгалтеринге эштер Шойлаа биле Бырбыну томуйлагылаан, олар тургустунган берге байдалды эдери-биле чүткүлүг ажылдап эгелээннер.

Оон бөөр ам алды хире-ле ай арткан. Бо аразында безин сельпонуң ажылында чамдык экижилге көстү берген. 200 муң рубльдин хереглеттинмес барааннырының өлүп кезии сайгартыынган, дыка хой организацияларлардан болгаш кижилерден алыр өрелер тодаргайлаттынган, 140 муң рубльдин өрелерин негеп алган, 90 муң рубльдин бөөр өрелерин төлеп берген.

Кооперативтиң хөреңгизин самчыгдап, төтчеглээр чоруктар-биле демиселди күштелдирген, инвентаризацияны болгаш ревизияны чогуур үезинде бедик деңнелге чүрүдүп, магазиннерге киргеп акшаны, бараан курлавырларын дужаан, хүлээдир ажылдарга шыгыы контрольду тургускулаан. Күш-ажылдың сагыыга-чүрүмүн үрээлер-биле демиселди күштелдирген. Чижээ, сельпонуң баштаар черн чоокта чаа бухгалтер Доржуну болгаш кадаа магазин эргелекчизи Шылгар-ооллу ажыл шагында арагалааны дээш ажылдан үндүргүлээн.

Ол бүгү хемчегер сельпонуң ажылынга эки салдарны чедирип турар. Бир эвес чылдың баштайгы чартында оон шугумунга ересамчыгдал түнү 30 муң рубльден ашкан турган болза, сөөлгү беш айларда хой түнүүт самчыгдалдың чаңгыс-даа таварылгазы болбаан. Чылдың баштайгы чартында болдунган самчыгдал, дудагдалдардан түгле 3 муң рубльди төлеттирген турган болза, сөөлгү беш айларда 8 муң ажыг рубльди төлеттирип алган.

Кооперацияга чаа кежигүннер кирип алырының болгаш хуучулар дадывырын хавырарының чыл планын сельпо ийи ай бурунгаар күүсеткен, ол бодунун столовазының капитал септелгезин кылгаш, оон ажылын элээн экижиткен. Бараанныр чоннуң хереглелин бөзүгаар хүлээп алыр чүрүмну барымдаалап турар, чонну садыг талазы-биле хандырарының культуразын элээн бедиткен, бараан саарылгазының планын күүседип турар апарган.

Сельпонуң шугумунга үр үе иштинде ажылдап келген Сат Чигжит, Байдос дээш өске-даа дуржулгалыг эштер-биле чергелештир кооперативтиң янзы-бүрү техникумнарынга өөренген дыка хой комсомолчулар болгаш аныяктар өнаашкан ажылдарын ак-сеткилдиг чорудуп турарлар. Столовайның поварының дузалакчызы В. Саая, кухня ажылдакчызы К. Салчак, склад эргелекчизи С. Салчак, плановик О. Ооржак, бухгалтерлер М. Маадыр-оол, Р. Кандан, товаровед Т. Очур-оол ышкаш өске-даа аныяк түскай эртемниглер ажылга боттарының эки үлегер-чижээн көргүзүп турарлар.

Сельпо ам бодунуң садыг ажылын элээн экижиткен болгаш сан-хөө талазы-биле быжыг берген. Ынчангаш кайы-даа организацияның ажылының чедиишкинниг болуру ыңдыг-биле ажылдап турар кадрлардан кол хамаарыжыр дээрзинин шынгын ол чорук база катап бадыткаан.

Тээли сельпозунуң удуртукчулары үстүнде чамдык чедиишкиннерине ооңурган болбас деп бистер ынчаар санап турар бис, түге дизе ол дээрге ажылдың түгле эгезин-дир. Болдунган турган оре-самчыгдалдарны, дудагдалдарны, алыр өрелерин төлеттирер болгаш өске-даа улуг четпестерни чайладыр талазы-биле сельпонуң аппарады ам-даа улуг ажылдарны чорудар хүлээлгелиг.

Ол аныяк коллектив партия, совет, суд-истелге органнарының болгаш бүгү кооператив активинге дузазынга далимышаан, бодунуң шугумунда бар четпестерни түвүлүнга чедир үзүткап, бистин республиканы мурнакчы кооперативтеринин хүрээлеңинге эң чоокку чылдарда кирер дээрзинге шуут бүзүреп болур.

А. СИДОРКИН,
респотребсоюзтуң баштаар черинин даргазының оралакчызы.

«Элегесе» совхозтуң хойжузу Авандыва Кыргыс Таңды районда болдунуң өкн ажылы-биле алларжаан. Ол болза чаш хурагаанарны бүрүн камгалап алырының планын чылдың бүрүн күүседип келген. Бо чылын 100 хойдан-на 105 хурагааны ол алган болгаш хой бүрүзүнден 3,5 кг дүктү кыргаан.

ЧУРУКТА: Авандыва Кыргыс.

Фото В. ЛУТКОВТУУ.

Дөң-Терек хомудап тур

Дөң-Терек суур мурнундагы Бай-Тайга районнуң улам-на өзүп, чарашчы орар колхозчу суурларының бирээзи-болуп келген.

1961 чылда Дөң-Терек — колхозчу суурдан харын мырынай күрүне ажыл-агый черинин суруу болуп, «Тээли» совхозтуң эргезинче шилчээн. Бо дээрге кедээниң амыдыралында база бир чаа бедик деңгилгедир. Ол чаартылгадан арат чон уламна хой, элбек, эки түүлдерни, амыдыралдың улам-на улуг чаагайжыдылгазын күзеп турган. Ол шынапла шак ыңдыг болуур ужуруг. Ыңдыг болза-даа дөң-терекчилерниң ол улуг идегели боттанмайн барган.

Совхозтуң удуртукчулары кандыгдаа үнделин чок черге Дөң-Терек суурнуң бажыңнарын ол-бо суурларже, ол-бо фермаларже көжүрүп турза-турда суурнуң овур-хевирн оскундурүп, дорайтап баткан. Ам артыш калган каш борбак бажыңнарже совхозтуң удуртукчулары ам-даа «халдаашкыннарны» кылырын бодап турганнар.

Сес чылдың школазын узуткаш, эге школа кылып каан, самандан кылган интернаттың бажынын хагган, оода бүдүн турбазын бо дээн түве ышкаш, оон хамык сонга-рамаларын уу-сый шапкылаан, ушта тыртыкылап, үрегден каапкан. Ол ышкаш кедээ клубту, чүнар бажынны тоймагнан, дериг-херекселдерин өскээр алган барган болгаш оларны ажыглалдан шуут үндүрген, электростанциязын хагган. Бо-ла бүгүнү бодап, көрүп турарга, «кижи кылган түвеге инек өштүт» деп тыва улустуң үлегер чугаазынга харын-даа демийлежир. Ол-ла бүгү кылыглыг, белен түүлдерни үреп, көжүргеш, олардан кандыг-бир чаа азы кижиге ажыктыг кылып бүдүрүп алганы база чок.

Оон-даа ынай кара кайгамчык кылышкыннарны чугаалаар болза, мырынай тоолчургуу деңер: медпункт турган бажынны буза тыртып алгаш, Эър-Хавак фермазында мал кажаазы кылып, кедээ библиотеканың бажынын — куш фермазында куш кажаазы кылып каан. Совхозка мал болгаш куш кажаалары база хереклe харын. Ынчаарга оларны ыштынкы өске курлавырлар-биле кылып алыр херек, а бүдүлүг түүлдер үрегден, бир черни когарадып турган, түве кылып алыры берге байдалдан ушпуун үнүп алырының аргазы эвестир.

«Тээли» совхозтуң, Тээли кедээ Советтиң удуртукчулары бо бүгүнү «реформалааныының» соонда чүү бодаарыл?

Кезик-чамдык артып калган Дөң-Теректе совхозтуң ам чурттап, ажылдап турар ажылчыннары болгаш албан-хакчылары, ында кедээ интеллигенция, олардың өг-бүлезиниң кежигүннери барык-ла шупту 400 ажыг кижи медпункт болгаш культурлуг хандырылга черлери чок арткан, оларның бо чылын 8—9 класстарга өөренир оолдар, кыстары элээн каш кижи школада хаара тутпаан, радио дыңнавас, ай-айы-биле кино көрбес, солун, сеткүүлдү хаая алыр, политиктиг илеткелдер болгаш лекция, беседалар дыңнавас, чараш болгаш эки ыңнарлыг бараанарга-даа таварышпас, бажыңнарда ыштыг, чыттыг керосин лампаларлыг (чамдыкта ол безин үстүп каар) — шак ыңдыг чогенчиг байдал турустуна берген.

Бистин Коммунистиг партиявыс болгаш Совет чазааның кижи дугайында, ажылчы чоннуң материал-культурлуг деңнелин улам бедидер дугайында сагыш салыышкынын — ажыл-чорудулганың дээди хөөлүзү кыдыр санаа, ону чайгылыын чок боттандырып турда, ийи-чаңгыс кижилерниң ону хажыдып турары хомуданчыг.

Дөң-Терекке кижи эмчизиниң ажыддакчызын берип, эмнелге пунктузуп ажыдын бөөр дугайында айтырыгны арат чон кымның, кайы организацияларның мурнунга тургусаан дээр! Чоннуң ол чөптүг негелдезин район организацияларындан эгелээш, республиканың Кадык камгалал министерствозунга чедир тоол хереккевейн, чылзын келзе-келзе айлар, чылдар-даа артып, ол айтырыгның болур болбазының хуу-салымы амыгаа чедир-ле билдинмейн турар. А Тээлиниң участок эмнелгезиниң эргелекчизи эш Чанзан ол негелдени сагыш човангыр, оперативтиг шинтирлээриниң улуу, харын Дөң-Терекке эмнелге пунктузуның турарын оон болунга база бир артык аар түүре кылдыр көрүп, ону улам-на сонгаарладып, ол чөптүг негелдени эки талазынче шинтирлээр хөөнүү-даа чок болуп турар.

Дөң-Терек суурже кичээнгейни шак ыңнчаар будулаарының кандыг-даа үндезин барымдаазы турбас ужуруг. Түге дээрге ол суур совхоз будурүлгелиниң база бир чугула черлериниң биреэзи: ында мал фермалары-даа, тараа, сиген шөлдери-даа, буга-суттатың четкилери дээш черле түү чок дээр.

М. МААДЫ.

Үлегер-чижектиң ролю

Уругларның кижизидилгезиниге үлегер-чижектиң ролю улуг. Ада-иениң ажыл-херээ, чедиишкиннери, частырыглары уругларга дыка дээштиг. Ада-иелериниң чедиишкиннинге, эки ажыл-ижинге олар дыка чоргаарланырлар. Ада-иези ышкаш, олар куш-ажылга шак, мурнакчы болуксаарлар. Ботту кайчаар ап чоруурул, түүнү кылза чонга ажыктыгыл деп айтырыглар уругларга бо-ла таварыжып келир. Ол айтырыгга харыыны олар бир-ле дугаарында ада-иениң болгаш чоок кижилериниң ажыл-херээзиден, үлегер-чижээнден тып алырлар. Ынчангаш ада-иениң ажыл-херээ, чурттаалгазы уругларга дыка хамаарылгалыг. Уругларны эки үлегер-чижекке кижизидеря эң-ие чугула айтырыг.

Чамдык ада-иелер уругларны кижизидерде ыяалыла тускай бесседалажымышкын азы оларны кончуурга эки деп бодап турарлар. Ол черле ыңы эвес. Кижизидилге ажылы хүн, шак, минута бүрүзүнде чоруттунар ужуруг. Ону чорударда тускай беседа база оон-даа өске суртаалдар ыяларын албан эвес, ынчалза-да эки азы багай деп чүвени ылаш билириниге өөредири чугула.

Уругларның кижизидилгезиниге үлегер-чижектиң салдары улуг. Бичиилер ажоок хайгаарачал болгаш эскеринчелдер. Улуг улустуң ажыы-чаңы, ажыл-херээн, идик-хевин, арыг-шеверин база чамдык төлеп чок үүлгедиглерни кончуг эки эскерип көөрлер. Багай чаңчылдар уругларның кижизидилгезиниге хора чедире бээр. Ынчангаш ада-иелер моны билгеп турар ужуруут.

Чамдык ада-иелер уругларны дыңнап турда ыяы-бүрү багай чүүлдерни чугаалажып турар. Оларның бичии улус чүнү билирил, чүнү эскерерил деп бодалдары ыяы эвес. Бо чорук уругларның кижизидилгезиниге дыка шаптыктыг.

Борта бодумнуң көргеи чижээмни көргүзейн. «Володя бажың ажылынга дузалашпас, харын-даа ол херээжен улустуң ажылы-дыр дээш бажың ажылы ылбас-тыр» деп, Володяның адазы оглунуң башкызынга хомудап чугаалаан.

Шак ыңдыг бодалды оол кайын тып алганыл?

Бо херектиң шынын тодарадыры-биле оолдуң өөнге чеде бергеш, авазы-биле чугаалаштым.

— Володяның адазы бажың ажылы ылбас, өг ажылы херээжен улустуу-дур деп дужаап олурар кижи-ле болгай—деп, оолдуң авазы эвчоксунуп чугаалады.

Моон алгаш көөрге, оолдуң бо бодалдары адазындан алдынган-дыр. Шак ыңдыг эргиниң чыдып калган чаңчылдарындан уругларны камгалаар херек. Ыңдыг чижектер ийи-чаңгыс кижилерде бар боон турары дыка-да хомудавчыг. Кижизидилге—нарын база берге ажыл. Коммунизм үезинде ажылдап, чурттаар кижилерни кижизидери Коммунистиг партияның болгаш чоннуң бир кол сорулгаларының бирээзи. Бо сорулганы чедиишкиннинг күүседиримге ада-иениң ролю улуг дээрзи чугаажок.

К. МАСПЫК-ООЛ,
Суш школазының башкызы.

Күрүнениң аңныыр фондузун чөп ажыглаар

Улус ажыл-агыйының хөгжүдезин бойдус байлактарын шын ажыглаары-биле холбашкан. Черлик дириг амытаннарның дугайында сагыш салбайн, оларның баш санының үүдүн кылбайн, оларга таарымчалыг байдалдарны тургупшайн ажыглаар болза, олар эвээжеп, харын-даа шуут узуткаттынып болур дээрзи билдингир. Чыл бүрү күрүне аңныыр ажылындан улуг орулгаларны: өлүкүү, алгы-кешти болгаш эки шынарлыг эътти, кадык камгалалынга үнелиг эм түүлдериниң материалдарын ап турар. Түге чанғыс бо чылдың аңныыр сезонунда безин 700 муң ажыг рубльдин ан-өлүк продукуларын республикага белеткээрин көрдүнген.

Совет эрге-чагырганың чылдарында күрүнениң аңныыр фондузун чөп ажыглап турар апарган. Аңчылар ажыктыг ан-мегин өстүрер, көвүдежир дугайында сагыш салып турар. Ындыг болза-даа чамдык кижилерниң медерелинде эргиниң артышкыннары хевээр артканы, «черлик дириг амытаннар кымга-даа хамаарышпас, ону кым-даа өстүрүп каггаан, оларны кижи боду тураланыбыле өлүрүп, ажыглап болур» дээр ялзылыг шыи эвес бодалдарның амраа бар болуп турарыл харааланчыг.

Чамдык чижектерни ап көрээлиер. Түге 1963 чылдың дургузунда безин бистиң республиканың дешкээринге аңныыр чурумунуң 100 ажыг хажыдыкчыларын илереткен. Ол төтчеглекчилер хой-хой аннарны хөойлуга чоруттур узуткан чок кылганнар. «Сүт-Хөл» совхозтуң ажылчыларының Ондар Сүге болгаш Ооржак Док 1963 чылдың чайынында 4 буурны, 2 сыынны лицензия чокка өлүргүлээш, бир геология экспедициязынга ээдин садыпкан. «Бистер экспедиция черинге аннап бээри-биле ажыдан кирген бис, ынчангаш аннап турлувус, бистe бүрүү чок» деп, олар боттарын агартынып турарлар. Дүүглуг аннарны түге лицензия алган, аңныыр билеттиг кижилер аннап болуруп аңныыр дүрүмүнде айтыкан турбуже, олар доктаатгынган коруучурумну херекке албаннар-дыр. Кызыл хоорайда чурттап, кайда-даа доктаамал ажылдавайн турар Сергей Григорьевич Дугужеков дээрзи самолётка олуруптакан, Тожу районнуң дешкээринге чеде бергеш, октябрь айда бир сыынны бодунуң кара-туразыбиле бөөлап өлүргеш, ийи доскаарга дузаап, салчыгашка салып алгаш, бажыңынга экжеп үүжелеп алган турганы илереэн. Шак ыңдыг фактыларны хөйүбиле көргүзүп болур. Ындыг болза-даа төтчеглекчилерниң хой кезии ам-даа сойталап илеретпинимейн турар деп чугаалаа чазыг чок. Төтчеглекчилер-биле демиселге аңчыларның хой-ниитизи улуг дузаны чедирер ужуруг. Ынчалзажок ол дузаның ам-даа эки илереиейи турары харааланчыг.

Республиканың девискээринде ыяш ажыл-агыйының болгаш ыяш камгалалының эргелелиниң начальниги эш Воронковтуң удуртканы бойдус камгалалының ниитизели тургустунган. «Бойдус камгалачылыы» деп хөрек демдектерин эдилээн ол ниитилелдин кежигүннериниң саны дыка хөй. Ынчалзажок ниитилелдин ажылы амга чедир-ле көшкак болуп турар. 1963 чылдың дургузунда ол ниитилелдин кежигүннери аңныыр чурумун хажыткан чангыс-даа кижини илеретпээнин айтырга-ла четчир.

Дыка хөй аңныыр шөлдерни республиканың аңныыр ниитилелинге быжыглаабышаан, ол черлерниң камгалалын хандырары-биле күрүнениң егерь албанын чазактың доктаалын ёзугаар аңаа шилчидип берген. Ындыг болза-даа аңчылар ниитилели (охотоведи эш Никифоров) районнарда болгаш аңныыр участокторында егерьлерни оскээр ажыглаан, оларны хайгаарал ажылынче угландырбайн турар. Оон түнелинде бүдүн чылдың дургузунда аңчылар ниитилелиниң ажылдакчылары чангыс-даа төтчеглекчиниң илеретпээн. Аңчыларның болгаш чурттакчы чоннуң ортузунга бойдус камгалалының дугайында кижизидилге ажылдарын чорудары төтчеглекчилер-биле демиселиң кол хевири болур турбуже, бодунуң хүрээлеңинде 6000 хире аңчыларны каттыштырган аңчылар ниитилели ол ажылды ам-даа холга албайн турар. Күрүнениң аңныыр фондузун камгалаарын дээрге аңныыртывын ажыл-агый эргелелиниң херээ-дир деп, ол ниитилелдин ажылдакчылары ынчаар шын эвес бодап турарлар.

Күрүнениң аңныыр фондузун камгалаарын аңныыр-тывыш ажыл-агыйының эргелелинге, аңчылар ниитилелинге, хой-ниитиниң аңныыр инспекциязынга, ыяш ажыл-агыйының болгаш ыяш камгалалының эргелелинге, милицияга болгаш чер-чер Советтерниге хүлээдирген. Район болгаш кедээ Советтериниң күүсекчи комитеттери, хой-ниити инспекциязының комитеттери, хой-ниити инспекциязының, районотоводтериниң, охотхозяйствиниң болгаш егерьлериниң ажылын удурупайн, оларның ажылынга контрольду чогуур негелдезимиге чедир тургуспайн турар. Бо чоруктарның түнелинде республикада аңныыр фондузунуң камгалалы ам-даа куду деннелде хевээр артпышаан турар.

Партия болгаш чазак бойдусту, ылангыя черлик дириг амытаннарны камгалаарынга сөөлгү үеде улуг кичээнгейни салып келген. ССРЭ-ниң Дээди Советиниге хүлээп алдынган сөөлгү Кезенче хоойлузунга аңныыр чурумун ийи удаа хажыткаиы азы аңныыр ажылынга улуг когараалы чедиргени дээш кеземче харыысалгазын улгаттырган болгай. Төтчеглекчи чоруктуу кылырынга ажыглаан чепсектерни болгаш хоойлуга чоруттур аңнап турган, тышкан олчаны күрүнеге хавырарын, ында база-ла айтып турар.

1963 чылдың октябрь 14-те РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумуу «Бооларны эдилээриниң болгаш ажыглаарының чурумнарын хажыдар чорук-биле демиселди күштелдирер дугайында» база «Аңныыр чурумун үрээни дээш харыысалганы күштелдирер дугайында» Чарлыктарны хүлээп алган. Ол Чарлыктарны амыдыралга боттандырары-биле чер-чер Советтери, милиция органнары тодаргай ажылларны чорудар ужуруг.

Аңныыр ажыл-агыйынга төтчеглекчилерниң чедирип турар когараалары улуг. Олар колдуунда кайдыгыр-бир албан черлерниге ажыядаан кижилер болуп кирип алган, ол черлерниң удурткучуларының контроль чогуур ажыглаан, хуусунда ажыыл харап, маңгысталчак амыдыралын үргүлүдеп турарлар. Бүгү чылдың дургузунда, ылангыя чайгы үеде Тожу районнуң база Бии-Хемниң Хүт болгаш Севн деп черлериниң денискээринге төтчеглекчилер кара-туразында ажыглап турарлар. Олар балык сыырткыттаан, тооруктаан азы каттаан, дыштанган кижилер бөөп, хүндүс ышнаи-ла сыырткыттар тутқулап алгаш, суг кыдыынга чорун, а каранғы дүн дужеди билек-ле четкилерин салып, балыктарны доскаар-доскаарлы-биле дузап эгелээрлер. Олар изиг чайын безин дүүглуг улуг аннарны өлүргүлээш, эдин хемнеден азы ыяап алгаш, Улуг-Хемни куду салдадын эккеп турарлар. Онда чер-чер Советтериниң болгаи милиция ажылдакчыларының ол чорукту зекербейн турары харааланчыг. Төтчеглекчилерни базым бүргүзүнде илередип сойгалаарынче, оларга чогуур харыысалганы көргүзеринче хой-ниитини көдүрүп үндүрер болгаш хой-ниитиниң аңныыр инспекторларының ажылынга дузалажып, оларның ажылын толаргай удурткур хөрек.

Күрүнениң аңныыр фондузунуң камгалалы күштелдирери — бүгү улустуң херээ. Бо ажылга чер-черниң партия, совет органнары улуг кичээнгейни салыр херек.

Б. ТАГБА,
Тыва АССР-ниң Министрлер Совединиң чанында аңныыр ажыл-агый эргелелиниң начальниги.

Ажыктыг мал

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» көдээ ажыл-агый артели тевe мал ажылынче кичээнгей салып, оон баш санын чыл бүрүзе өстүрүп турар. Колхоз теведерниң баш санын түгле өстүрүп турар эвес, харын оларны тергелээр, шанактаар ажылга доктаамал ажыглап, олардан хой дүктү база кыргып ап келген.

Колхозта теведерниң баш саны 45 четкен. Бо чылын тевe бүргүзүнден ортумаа-биле 5 кг дүк кыртыттынган болгаш 1080 рубльдиң орулгазы алдынган. Кадарчы Тандар Дүлей-оол колхозтуң теведерин чеди чыл дургузунда ак-сеткилдиг кадарын, оон чаш төлүн чылдын-на менди камгалап ап турар.

С. ДОНЗУМ.

Кым буруулугул?

Кижи бүргүү-беле чугаалажып, хамык чүүлдүн өге дөзүн коптарып көөрвиске, бо оолдарның үүлгедиглерниң бай-ыдыг эвес болду, чүл дээрге, бир-ле дугаарында, Красноярск хоорайның профтехучилищезинин директорлызы практика эрттирери-биле Кызылче чоруткан сургуулдарынга кандыг-даа хайгаарадып тургуспаан. Оон туружук мастер А. И. Анисков оолдарны шуут каггаш, Красноярскиже дезипкен. А оон орнунга келген мастер Масленников оларның ажылгэ умнейн, аъш-чем оорлап, оон-биле амыдыраш, улус үптеп турганын биилп тура-ла, ол дугайында кандыгдаа хемчег албаан. Оон туружук, ол бодунуң өөренирчилериниң бо бүжар үүлгедиглерин барык бир ай ажыр чажырып келген. Оолдар бүзүн ай ажылдаш, кижи бүргүү-ле каш-ла көпеектер ажыядан алган дээрзи Масленников, Анисков оларга база-ла билдингир турган.

А кажан бо херекти истелге черинин ажылдакчылары улуг күжениишкин-биле илередип тыпканының соонда, эштер Анисков, Масленников олар чүнү-даа билбээн, көрбээн, дыңнаваан кижилер болуруп оралдашкан. Херек кырында оолдарның кылган ажылын кым-даа демдеглевээн болгаш нарядтарны хагбайн келгени тода илереэн.

Бо оолдар кеземче хоойлузуп ёзугаар шиитке онзагыр. А ыңдыг айыылдыг үүлгедиглерниң бай удур болдурбайн бааркының аргазы база турган. Бир эвес үстүнде ады үнген удурткучулар практикалаан келген сургуулдарынга ёзугаар тааркымчалыг байдалды тургузуп, оларның ортузунга политкижизидилгелиг ажыды чоруткан болза, херек сыр өске турар ийик. А бир айда хамаан чок, бир неделяда безин олар 64 азы 96 көпеек-биле чурттап ыңдап бе? Бо дугайын эштер Рыжкевич, Сапрыкин болгаш өскелердээ түге бодаваанын? Айыылче базыыкның эгези харыы-на моон эгелээн-дир. Бо эштер кеземче хоойлузуп ёзугаар бүрүүлээ-даа болза, аныяк кижилерниң амыдырал-чурттаалгазын, кижизидилгезин херекке албаны дээш, хой-ниитикиин кииеиинге таваржыры чугаажок.

Д. БАЗАҢ,
ВЛКСМ хооркомунуң секретары.

Польшада совет төлээлер

ВАРШАВА. (СЭТА). «Найырал» деп, нефть дамчыдылгазының польша участогун ажыглалга дужаарыбиле холбаштыр. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы М. А. Лесечкога баштаткан совет чазак төлээлери ында чеде берген.

Допчу медээлер

☆ ССРЭ-ниң дузаламчызы-биле тудар деп турар нефть ажылдап кылыр заводтуң техниктиг төлевилелин бадылаар дугайында дугуржулгага ат салыышкыны Эфиопияның найысылалынга болган. Завод чылда 500 муң тонна чиг нефтини ажылдап кылыр күчүлүг болур.

☆ «Леонардо да Винчи» деп суднову Совет Эвилелиниң төлээлекчилеринге байырлал-биле дамчыдып бериишкини Генуяга болган. Ол судно болза «Ансальдо» деп сураглыг фирманың тудуп турар 6 далай танкерлериниң баштайгызы-дыр.

☆ Рождество болгаш чаа чыл байырлалдарының үезинде ГДР-ге баарының эрттирилгелерин барыын-берлин чурттакчыларга бээр дугайында ГДР-ниң чазаа биле Барыын Берлинниң сенадының аразында чедип алдыган дугуржулгага удур Боннуң халдаашкынын «Шпандауэр фольксблат» деп барыын-берлин солун шыңгыы буруу шаап, удурланып турар. Ол дугуржулганы «бурунгаар баштайгы базым» кылдыр солун айтып турар.

☆ Ийи муң туристер—румын хамаатылар чаа чылды социалистиг өске-даа чурттарга уткуур деп турар. ССРЭ-ге олар Москвага, Киевке болгаш Одессага келир деп турарлар.

☆ «Мапубакай» деп барыын үзелдиг организацияның 37 дээрбечилери харылзаа ажылдакчыларының бүгүяпон профэвилелиниң албан кылыр бажыңынче халдаан болгаш «улус чонга когарал чедирип турар» дээр чүве-биле почта албан-хаакчыларның ажыл соксадыышкынын соксадырын профэвилелиниң удуртулгазындан негеп турганнар. Япон почтачылар ол калчаалыг негелделерни хандырарындан шуут ойталаан.

☆ Замбоанда хоорайның (Филиппины) чоогунга автобуска болган өрттүң түңелинде үжен хире пассажирлер өртенген, оларның хөй нуруузу херээженнер болгаш уруглар болуп турар. Өртенген хөй-хөй кижилерни госпитальче чоруткан.

☆ Сентябрь 15-тен декабрь 25-ке чедир үениң дургузунда барыын-герман бундесверниң 57 шериг албанныглары Герман Демократтыг Республикада шуут чедип келген.

☆ «Ас-Саура» солунуң дыңнадып турары-биле алырга. Ирактың соңгу талазынга турган сирий шериг кезектери Сирияның болгаш Ирактың чазактарының аразында чарган дугуржулганы ёзугаар Сирияда чанып келген.

(СЭТА).

Эрхард АКШ-че ужудуп чорупкан

БОНН. (СЭТА). Барыын-герман канцлер Эрхард даштыкы херектер министри Шредерниң үделгези-биле АКШ-че ужудуп чорупкан. Олар аңаа баргаш, президент Джонсон-биле болгаш күрүне секретары Раск-биле ийи хүннүң чугаалажыышкыннарын кылыр.

Маадырлыг Кубаның чону удавас бодунуң революциязының беш чыл оюн байырлалдыы-биле демдеглээр

Америк солдат Көрей Улус-Демократтыг Республиканың талазынче кирип келген

ДАШТЫКЫДАН ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

Англияның даштыкы херектер министерствозунуң медеглели

ЛОНДОН. (СЭТА). Пресс Ассошиэйшн агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, Англияның даштыкы херектер министерствозу дараазында медеглелди парлап үндүрген: «Каттышкан хаан черинин, Грециянын болгаш Турцияның Кипрде тургускан болгаш англи командылалдың адаанда туруп турар шериглериниң Кипрге аткылажыышкынны соксадырынга болгаш тайбыңны катап тургузарын хандырарынга дузаламчы көргүзериниң дугайында саналды Кипр республиканың чазаа хүлээп алган».

Сонуургалдыг дөрт чурттарның чазактары ындыг медеглелди хары угда кылган. Ындыг планны Англия идип үндүргени болгаш ону өске үш сонуургалдыг чурттар деткээни билдингир апарган.

Джонсон чаа комиссияны томуйлаан

ОСТИН (Техас штат). (СЭТА). Техаста бодунуң фермазынга шагаа каникулдарын эрттирип турган АКШ-тың президентизи Линдон Джонсон тускай комиссияны томуйлаан, ол комиссияның сорулгазы болза даштыкы күрүнелерге экономиктиг болгаш шериг дузаламчызының америк программаларын ылаптыг анализтеп көөрү болгаш ол программаларны күштелдирер талазы-биле саналдарны ажылдап кылыры болуп турар.

Комиссияның даргазынга АКШ-тың күрүне секретарының оралакчызы Боллду томуйлаан.

АДЕНДЕ БАЙДАЛ ЧИДИГЛЕНИП ТУРАР

КАИР. (СЭТА). Чоокта чаа Аденге англи эрге-чагыргалар 5.000 ажыг кижини тудуп хоругдаан соонда ында байдал улам чидигленген. Бир эвес дээди комиссар тудуп хоругдааннарны хостаар дугайында айтыышкынны бербес болза, чоокку 24 шакта Аденниң чазаа бодунуң албандан дүжер апаарын Аденниң болгаш Мурнуу Аравияның протектораттарының англи дээди комиссары Треваскиске баш удур сагындырган. Аденниң профэвилелдериниң болгаш улусчу социалистиг партиязының хоругдалда олурар удуртукчулары декабрь 23-те чарлаан ашты үргүлчүлевишаан.

ЙЕМЕННИҢ ДХМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

КАИР. (СЭТА). Аденде байдалдың чидигленгени-биле холбаштыр Йеменниң даштыкы херектер министерствозу медеглелди парлап үндүрген. Аденде кижиниң эргелерин болгаш КНО-нуң Уставын каржызы-биле дорамчылап турар англи колониалисчи эрге-чагыргаларның араатанзыг үүлгедиглерин соксадыр деп тайбыңга ынакшылдыг бүгү чурттарны болгаш Каттышкан Нациялар Организациязын кыйгырып турар чүүлдерни ол медеглелде бижээн.

Ирактың премьер-министриниң медеглели

БАГДАД. (СЭТА). Ирактың премьер-министри Тахер Яхья чурттуң даштыкы болгаш иштики политиказының дугайында чазак медеглелин кылып, Багдадтың радиозун болгаш телевидениезин дамчыштыр чүве чугаалаан.

Ирактың чазаа даштыкы политиканың талазы-биле позитивтиг нейтралитеттин болгаш чурттуң хосталгазын хүндүлеп көрүп турар чурттар-биле харылзааларны быжыглаарының принциптерин барымдаалаар апаар деп, ол чугаалаан. Ирактың чазаа расизмниң бүгү хевирлерин шыңгыы буруу шаап, чепсегленишкинни бүгү-ниити дүжүреринче угландырган бүгү хемчеглерни деткип, күш көөргедир политиканы буруу шаап база янзы-бүрү күрүнелерниң аразынга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынны деткип турар. Оманның, Аденниң улустарының болгаш колониализмге удур демисежип турар өске-даа бүгү улустарның демиселин Ирактың чазаа деткиир.

Араб чурттарның аразында харылзаалар талазы-биле Ирак 1963 чылдың апрель 17-деги каир декларациязынга үндезилеттинген араб чаңгыс эпти тургузарының политиказын чорудар.

Иштики политиканың талазы-биле ирак чазак Иракка националисчи фронтуну тургузарынче угландырган күженишкиннерни салыр. Ам болур тур конституция күрүне чөвүлелин тургузарын хандырып, суд системазынга өскерилгелерни киирер. Чазак болза полицияның болгаш айыыл чок чоруктуң органнарының ажылын экижидер, а ол ышкаш партийжи ажыл-чорудулгага болгаш политикага киришпес ужурлуг чепсектиг күштерни быжыглаар. Көдээ ажыл-агый талазы-биле ирак чазак аграр реформазын боттандырар, кооперативтерни, чаа машина-прокат станцияларны тургузар бодап турар.

КИПРДЕ БАЙДАЛ

НИКОЗИЯ. (СЭТА). Никозияның турк районунун чамдык черлеринге, а ол ышкаш кипр найысылалдың хоорай чоогунга боолаашкын декабрь 27-де орай дүнге чедир үргүлчүлээн. Хоорайда чедип келген англи шериглер болгаш бронемашиналар хоорайның кудумчуларының болгаш шөлдериниң хөй нуруузун контрольдап турар. Олар Никозияның аэродромун боттарының контролюнга база алганнар.

Чазактың медээлеринден алдынган дыңнадыгны ёзугаар алырга, ында турар Турцияның болгаш Грецияның батальоннары «оожургадыр» талазы-биле англи шериг эрге-чагыргаларның чорудуп турар хемчеглеринден түр үеде дадагалзаар дугайында шиитпирин Англияның, Турцияның болгаш Грецияның элчиннериниң чөвүлежилге хуралынга хүлээп алган. Баррикаттаан чамдык черлерде экстремистер биле грек полицияның аразында боолажыышкын чоруп турзажок, боолажыышкын дүне колдуунда соксаан.

Хүннүң ийиги чартыында турк хыдыкчы самолёттар Никозияның кырынга база катап көстүп келген болгаш ужудуп эрткен. Кипрниң суг эриктеринге турк шериг корабльдернин бурунгаарлап кел чыдары илереттинген дээр медээни президентиниң канцеляриязындан биске дыңнаткан.

Турк общиналарның удуртукчуларының бирээзи Денкташ болза Макариостун чазаанга бүзүревес чорукту илергейлээн дугайында медеглелди Лондон радиозу дамчыткан. Кипрниң амгы ёзу-чурумун эде көөрүнге Грецияның чазаа удурланыр апаар дээрзин Кипр Республиканың информация албанындан биске дамчыткан. Ынчалза-даа Кипр Республиканың иштики херектеринге Англияның болгаш НАТО-нуң өске-даа чурттарының холгаарлаашкынының фактызын республиканың бот эргезин кызыгаарлаар болгаш боттарының негелделерин аңаа албадаар дээр ол чурттарның бодалдарының херечизи кылдыр кипр хөй-ниити көрүп турар.

Бөгүн бистиң ужуражып, чугаалашканывыс кипржилерниң хөй нуруузу республикага боттарының негелделерин албадаар болгаш ону нейтралитеттин база агрессчи блоктарга киришпестиң туружундан тайзыр дээр империалистерниң оралдажыышкыннарын килеңнээшкин-биле буруу шаап турар.

Кения. Ооң найысылалы — Найбориниң хевири. Кения чоокта чаа хамаарышпас эргени чедип алган.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

Багдадта шииткелдер

ПАРИЖ. (СЭТА). Багдадтың шериг трибуналы коммунистиг партияга хамаарылгалыг деп буруудаткаш, чамдык кижилерни албадалдыг ажылдарга болгаш янзы-бүрү хуусааларда кара бажыңга олуртуру-биле шииткенин Франс Пресс агентилел дамчыткан.

«Ат-Талиа» деп депшилгелиг солунуң директору турган Насиф аль-Хаджаджты 10 чылда албадалдыг ажылга шииткен. Буруудаттырган оон өске үш кижини кара бажыңга янзы-бүрү хуусааларда олуртуру-биле шииткен.

АМЕРИК СОЛДАТ КУДР-ДЕ КЕЛГЕН

ПХЕНЬЯН. (СЭТА). Чоокта чаа Пхеньянга болган парлалга конференциязынга америк солдат Джерри Вейн Пэрриш чүве чугаалаан. Ол солдат Мурнуу Көрейден Көрей Улус-Демократтыг Республикада чедип келген. Мурнуу Көрейде бирги америк бронетанк дивизиязының кезектериниң бирээзинге танкист болуп турган мен дээрзин ол дыңнаткан. Соңгу Көрейде чоннуң амыдыралы Мурнуу Көрейдээзинден оранчок артык эки деп чүвени КУДР-га келгенимниң баштайгы хүннеринде безин билдим деп, Пэрриш медеглээн. Мында ажыл чоктар чок-тур, аас-кежиктиг соңгу-көрей уругларны көрдүм.

Соңгу Көрейге бодунуң чедип келгенинин чылдагааннарын тайылбырлавышаан, Пэрриштиң медеглээни болза, Мурнуу Көрейде америк эжелел ында чонга улуг хоралыг чүүл болуп турар. Ында америк шериглерниң туруп турары Американың Каттышкан Штаттарының камгалалы-биле чүүлдежир чүзү-даа чок.

Келир үеде бодунуң планнарының дугайында салган айтырыгларга харыылавышаан, Пэрриш КУДР-га чурттап база ажылдаарын күзээн ийик мен деп чугаалаан.

Кыска рассказтар

(Тожунуң аңчыларының амыдыралындан)

1. ЧАНЧАНЫР

Чаңчаныр, даң бажында чанывыста Кара-Дагга дүүргең даажы дис-дөг кылды. Бичин оглум Буур-оол безин бөрт чок, далаштыг үне халааш, сени дыңнаалады. База бир чаа тутсуптуң — Буур-оглум серт кылынды. «Чаңчаныр ашак-ла адып-хөлзеп тур ыйнаан бо, кыраан тудум, караа туранналган...» деп, мен база сеңээ адаарган ордум моң, кырган. Че, ол-даа канчаар...

Чаңчаныр (ёзулуг адың — Дозарбан болгай),— чеден хар аштың. Аныяанда, «аң-мең-биле кады чурттаан» эрес төл чордуң. Шыгааганда — шыйбак кылбас, чаа дегзир, сүрүпкенде — чире дээспес, чиге дегзир — кара кайгамчык чигечи-боочу-даа чорааның кай. Шарым эвес, артыг долган киш, динициг кээп, чуртуңну, чонуңну магададып чордуң. Хайыракан, бөрү-биле хүрешкеш, арны-бажың, адыш-салаан хевирин безин чидирди. Ынчалза-даа орта тиилеп үндүм! Ооңну ам кайын уттур деп сен. Сагыжыңга саарзык-ла чүве — ырак тайга, сыннарже аңнаан эрлерин эдерип шыдавас апарганың ол боор ийин... Кол-ла «буруун» — кыраанында боон чадавас. Чок, көк-баштыывыс, сен ам-даа «шумаш-эргек» (олутнай-шүшнең дээн уткалыг) эвес-тир сен. Дора дээрге, хөлес олурбайн, суурувус чаны ол ынчаар дагларның динции баш санаан кааптың. Сыгыр даң бажындадаа, имирде-даа дүүргең даажы суурувусту «сирлеш» кылыр-дыр. Оолдарың — аныяк аңчы эрлерге безин адың мурнатпайн тур сен. Сеңээ «чаңчаныр» деп шола ат бергени чүү деп чээ?

Аныяк аңчылар планы четпес эвээш олча-тывыштыг кээрге, сен оларны «са берип»,— ында-мында аң, киш хөй, ынчаар-мынчаар аңна, оол — деп, оларны «чаңчаарың» бар ийик чоп. Көзүлдүр-ле, шынны сөгледиң. Охаай! Хей шуугаг кылбадың. Догук ышкаш эвес, даг дег боттуг-дур сен, Чаңчаныр!..

2. ЧЫЫРЛЫРБАН

Одагга кымның-даа соонда, Чыырлырбан чортун кээр. Чарызы пат турупкан, боду, аргада харлыг дазыл дег, арны-бажы хар, хыраага хырбалай туттурупкан болур. Чарызындан дүжери безин аар,— ол улуг, бедегер семис эр буттарын харга, чүк дүжүргени дег, төк кылдыр базар.

Чыырлырбанны улус аңнап чорда үргүлчү деридип чоруур кижи дижир. Өөрү эрлер чамдыкта ону чыпшыр истеп, ооң чүге деридип чоруур «үүжезин» чаза каккаинар-даа.

— Каяа чидип чыттың, Чыырлыр?—деп, өөрү, биле-тура-ла, бажын дозуп шенеп айтырганнар.

Чыырлырбан ук айтырыгларга элдептиг харыыны бээрин кызыдып-ла эгелээн.

— Ында өзенге, айтып берген чериңерге-ле чордум.

— Ис хөй-дүр бе?

— Бар-ла дыр, ийи-чаңгыс.

— Каям, аткан алды-кижиң көргүс.

— Көргеш чоонурул...

— Шынап, кашты олчаладың?

Чыырлырбан, аскынче чүве тыра кийр иттирипкен дег, ыыт чок, шыыгайны-ла берген.

Өөрү — Чыырлырбанның кырында-ла барган. Өске аңчылар чаңгыс-ла ол хүн бир-бир киш, дерги долу диниң, харын-даа оларның бирээзи даг-иргек безин «чалапканда», Чыырлырбан чүге «хелиң дүшкенил» (көңгүс куруг).

Ооң чажыдын кончуг таптыг билир кижи — Чыырлырбан-биле кады чаңгыс одаг эзлеп чораан хоочун аңчы — Межирген ол. Колхозчу аңчыларның бир-ле хуралынга Межирген ашак:

— Эш-өөрүнүң сүмезинге кирбес,— бо өзенден, дөө аргадан, ында сындан барып хөй кишти кыра адып аар мен, мени амыр чүвени — деп коюургаар кижи бо. Оон чарызын хей черге чыттыр мунар, далажып хөлзээр, боду дер-суг дүжер. Олча чок боор бир ужуру-даа ол. «Аарыг баштан кадык башче чуүй кааи шыдавас сен!» «Багай аңчыны аңмең безин шоодар» дижир болгай, өөрүн чидиргеш маңнаан элик-ле, кижи боор... Бо дээрге сээң улуг частырыың-дыр!— деп, Чыырлырбанны ижин-каражок сылба шүгүмчүлээш, барып-барып Чыырлырбанның чанынга олуруп алган.

3. САЛАА «ЧИПКЕН» КИШ

Депсээр — чээрби хар чаа-ла ажып чоруур. Ол хирезинде, аңмең, олча-тывыш дугайын хөөреп, то каай бергенде, чус-даа чыл чурттаан, кымдан-даа хөйну көрген ышкаш сагындырар. Мынча деп хөөрегилээр чүве:

— Дыңнаңар аа: салаа «чипкен» киш... Чок, киш эвес, а кижи боду салаазын кишке сунуп берген-дир ийин. Эргилбейни билбес эвес силер, ол-ла болгай.

Чоокта чаа Төөгтүг-Хемге чүве. Ишти хос, куурарып калган, чолдак пош чарыынче киш дазыл дамчып кире халаанын Эргилбей көрүп каан чүве-дир.

— Ужурупкай-ла мен — деп, Эргилбей бардамнанды.

— Амырыңны, кишти ыдып салганың-на ол — дидим.

— Чанында мяшче халый бээр ийин — диди.

— Амырын, ынаар чүге үнер, таңды кезип дескени-ле ол — дидим.

— Ынчаарга, кедээр мен, киш баштай киргени дазылче халааш, чугаажок көстүп келгей-ле — диди.

— Амырын, черле олуруп ап шыдавас сен!—дидим.

Оон чараш-аңны (кишти) канчаар ада шаап аарын сүмеледим. «Бодум чоонган мен»—дээш, тоовады.

Чугаавыс ол-ла болду. Мен чанымда өзенче ис кезип базыптым. Эргилбей, мен турумда эгенгени ол ирги бе, кайгай берген турду, мен чоруурум билекле, салаазын чооглаттырып алган дивес силер бе. Кежээ одагга келди. Мынчалган хугбай-дыр. Пош чарыынче ыштап-ыштап, холун суккаш (хойзун, коргудары ол-дур ийин), чайгылаарга, ыт ышкаш ырланып, ажынган киш чүү боор Эргилбейниң айтырсалаазын озура ызырыпкан. Эштиң сүмезин эзге албаска, эге куруг деп чүве ол-дур...

Эргилбей салаазындан когаравайн, харын олчалыг болур дизе, чүнү канчаар турган-дыр, боданып көрден, эргим аңчы.

А. НУГУУРАК.

ДЕМИСЕЛ ЭГЕЛЭЭН

—«Спартак», «Динамо», «Буревестник» болгаш «Урожай» спорт эки-тура ниитилелдериниң чыынды 4-4 оолдар болгаш херээженнер командалары баскетбол талазы-биле республиканың бирги чөрн дээш маргылдаага киржири-биле чыскаалыпкан — деп, кол судья эш В. Павлов спорт ниитилелдериниң болгаш организацияларының эвилелиниң республика чөвүлелиниң даргазы эш В. Юрьевке рапорттун берген.

Эрткен чылын спорттуң бо хевири-биле республика чемпиону «Спартактың» оолдар болгаш херээженнер командаларының төлээлекчилери маргылдааның тугун көдүрген соолунде Кызыл хоорайның күш-культура бажыңының залынга баштайгы демисел эгелээн.

Ойнаарының графигин ёзугаар залга бир дугаарында херээженнерниң «Спартак» биле «Буревестник» командалары таварышкан. Оюннуң 2 минутазында «Спартактың» төлээзи Харламова тырыкыже баштайгы бөмбүктү киир каап, санны ажыткан, а ооң чаңгыс командада эжи Хапрова база киирген. Шак ынчаар уламчылааш, оюннуң бирги эзлчээ спартакчыларның тиилелгези-биле 27:10 санга чапсарлаан.

Оюннуң ийиги чартыында буревестникчилер бүгү күжүп салып, 5 минута хире чедишкининг ойназа-даа, оон эки түңнел үнмээн. Ынчангаш олар боттарының удурланыкчыларынга 50 сан четпейн уттурганнар.

Дараазында ол-ла ниитилелдериниң оолдар командалары ужурашкан. Бо ийи командаларның оюну көрүкчүлерниң онза сонуургалын хайныктырган. Ылаңгыя оюннуң баштайгы чартыында демисел чидигленип, кайы-даа командаларның ойнакчылары дүшкүүрлүг ойнаанар. Ойнаарының техника талазы-биле спартакчылар онзаланып, удурланыкчыларын 58:43 санга тиилээн.

Эрткен чылын республика маргылдаазынга бир дугаар-ла киришкен «Динамо» командазының ойнакчыларының спортчу мергежили чыл бүрүде көскүзү-биле өзүп турарын мактаары өөрүнчүг. Олар баштайгы ужуражыышкында удурланыкчызын 80:55 санга тиилээн.

Маргылдааның бирги хүнүнде оолдарның «Спартак», «Динамо», херээженнерниң «Спартак», «Урожай» командалары баштайгы тиилелгелерин чедип алган.

К. АЛЕКСЕЕВ.

Социалистиг Кубада

Батистаның диктатуразын болгаш феодал-помещик дарлакчыларны дүжүргени, империалистиг тергиндээшкинден чуртту хостааны, бодунуң ёзулуг национал хамаарышпас чоруун чедип алганы болгаш чоннуң эрге-чагыргазын тургусканы — бо болза делегей талазы-биле кайгамчык улуг ужур-дузалыг болуушкун болур болгаш бүгү оран-делегейниң улустарының чүректеринге ол чорук ханы өөрүшкүнү хайныктырган. Келир чылдың январь 1-де бүгү кижи төрелгетен Хосталганың ортулуу-биле кады демдеглээр деп турары — Кубага болган революцияның беш чыл ою дээрге Кубаның улузунуң амыдыралында чаа үе-чаданың эгелээни. Латин Американың чурттарында улустарның амыдыралынга база чаа үе-чаданың ажыттынганы ол болгаш бо бүгү болза чаа амыдыралче олар база-ла — социализмче оруктуң амыдыралынче кире берип болур-дур дээрзин ол чурттарның улустарынга бүзүрелдии-биле көргүскен.

Революцияның тиилээн хүнүнден бээр Кубаның улузунуң эрткен оруу чиик эвес болган. Оон чону хөй-хөй бергелерни ажып эртип келген болгаш ажып эртип-даа турар. Империалистерниң үр үеде тергиндеп келгениниң аар үржуундан уштунуп алыр, оон арттырып кааны хожудаңгай, чартык колониячы экономиканы көдүрер ужурлуг болгай. Ажылагыйның бүгү-ле адырларынга бодунуң национал кадрларын кижизидер ужурлуг болгай. Аныяк социалистиг күрүнени организастаары-биле холбашкан хөй-хөй айтырыгларны шиитпирлээр ужурлуг болгай. Ооң-биле кады быжыг чепсектиг күштерни база тургузар, бүгү-ле халдаашкыннарны, ооң иштинде иштики-даа, даштыкы-даа дайзыннарның шериг талазы-биле халдаашкыннарын ойтур шавар, империалистиг монополияларның экономика талазы-биле кызыышкынын ажып эртер ужур база таваржып келген.

Аныяк күрүнениң мурнунга туруп турган болгаш туруп-даа турар соңгаарладыышкын чок, эң-не берге сорулгалар — эңмедикчок. «Ол сорулгаларны кубачылар шиитпирлеп күш четпестер» — деп, черле ынчаш ол аныяк республиканы эки кылдыр көрүп турар кижилер безин чугаалап тургулаан. «Элдептиг шенелде-дир, ынчалза-даа оортан чүү бир чүве бүдер-даа болду бе. Революция бодунуң чедип алган темпизин тудуп шыдавайн баргаш, буурап дүжер эвеспе» — деп 1960 чылдың эгезинде бир япон журналист меңээ чугаалап турган. Ынчаарга Кубаның ажык дайзыннары ооң революциязының чайлаш чокка буурап дүжерин чеже катап сөглеп турбаан чүве дээр!

Ынчалза-даа революсчу Куба бүзүрелдиг базым-биле бурунгаар чоруп турган болгаш чоруп-даа турар. Эрткен алдарлыг беш чыл чурттуң арнын чаарткан. Оон кол түңнели чүл дээрге—чеди миллион кубачылар чүгле чуртунда бүрүн эргелиг ээлер болу берген чүве эвес, харын база ол ээ болур рольду олар эки шиңгээдип алган болгаш чуртту удуртур талазы-биле эвээш эвес дуржулганы чедип ап, бодунуң ажыл-агыйын чорударынга өөрени берген.

Сөөлгү дөрт чылдарның дургузунда ортулукту чөөн талазындан барыын талазынга чедир хөй удаа кезип келген кижи мен. Ол чоруушкун бүрүзүнде чаа-чаа чүвелер меңээ таваржып турган. Кубаның суурларының шырайы өскерлип турар, тараачыннарның казанаксыг бажыңнарының орнунга амгы үениң чаа улуг бажыңнары тургулап кээп турар. Электри станцияларының, фабрикаларның болгаш заводтарның бажыңнары өзүп үнүп тургулаар. Школа бажыңнары, эмнелге черлери, көдээ ажыл-агый фермалары, ажылчы чоннарның дыштаныр черлери улам-на көвүдеп турар. Чигир тростнигиниң ужу-кыдыы көзүлбес шөлдериниң аразынга чазаглыг оруктарны эңдере тудуп турар. Тулааларны кургадып турар. Шаанда куруг чыткылаан аажок делгем черлерге рис шөлдери, хөвең шөлдери, көдээ ажылагыйның өске-даа культураларының шөлдери тыптып кээп тургулаар, ылаңгыя шаанда Кубага өстүрбейн турган культуралар нептереп турар.

Кижилер боттары база өскерлип турар. Бодунуң төрээн чуртунуң болгаш революцияның мурнунга улуг харыысалгалыг болурунуң медерели-биле олар уламна синнигип турарлар. Оларның таваржып тургулааны бергелерден болгаш аар шылгалдалардан олар кортпайн турган, харын-даа олар каңналып турганнар. Кубачылар чүткүлдүү-биле ажылдап, өөренип турар. Ооң-биле кады Төрээн чуртунуң камгалалынга туруптарынга белен — олар революцияның шак ындыг дайынчылары болуп турарлар. 1961 чылдың апрель хүннеринде болгаш 1962 чылдың октябрьда кариб кризизиниң үезинде-даа Кубаның улузу боттарының «Төрээн чуртувус азы өлүм! Бис тиилээр бис!» деп кыйгырыынга кызыгаар чок шынчызын бүзүрелдии-биле көргүскен.

Социалистиг тургузуушкунуң бүгү-ле фронтуларынга кубачылар эрес маадырлыы-биле демисежип турарлар. Олар ам безин эвээш эвес тиилелгелерни чедип алган. Ол тиилелгелериниң бирээзи — чуртта бижик билбес чорукту узуткааны болур-дур. Социалистиг экономиканы чедишкининин-биле хөгжүдеринге бааза Кубада ам тургүстүнган. Бүгү-ле үлетпүр бүдүрүлгезиниң 90 ажыг хуузу күрүне бүдүрүлгелериниң үлүүнге онаажып турар. Сөөлгү үеде янзы-бүрү 30 хире заводтарны болгаш фабрикаларны туткан. Амгы үеде үжен ажыг чаа бүдүрүлгелерни тудуп турар. Ажылдап кылып турар черниң чартыындан хөй кезин көдээ ажыл-агыйда социалистиг секторга хамааржып турар. Демир орук, далай болгаш агаар транспорту, банк системазы, даштыкы садыгның монополиязы күрүнеге хамааржып турар.

Кубаның революциязының баштынчызы Фидель Кастронун кашкаш удаа демдеглеп турганын ёзугаар алырга, чоннуң мурнунда амгы үеде турар кол сорулга — чурттуң планныг экономиказын бүгү хемчеглер-биле хөгжүдери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедидери болуп турар. Ол сорулганы күүседип шиитпирлээр талазы-биле Кубага кончуг улуг дузаламчыны Совет Эвилели болгаш социалистиг өске-даа чурттар көргүзүп турарлар.

Кубаның чепсектиг күштери, Совет Эвилели баштаан социалистиг бүгү лагерьниң күчүзү куба улустун тайбың күш-ажылының камгалалында туруп турар. Төөгүнүн бурунгаар тиилелгелиг шимчээшкинин Кубаның дайзыннарының кандыг-даа чимзениишкиннери доктаадып, саададып шыдавас.

Николай ЧИГИРЬ.

СЭТА-ның корреспондентизи.

ЧУРУКТА: Куба Республиканың найысылалы—Гавана хоорай.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Кинотеатрларга

декабрь 29-та

«НАЙЫРАЛ»: «Нахаленок» 9, 10.30, «Арыгның улуг тоожу» 12, 1.30, «Эртенги поездилер» 3, 5, 6.50, 8.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Уран-шевер Марья» 10, «Баштайгы шенелделер» (1 сериязы) 11, «Баштайгы шенелделер» (2 сериязы) 1, «Стамбулдуң казначейниң өнчүзү» 3, 5, 7, «Никотиананың» төнчүзү» (1-2 сериялары) 9.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: Уругларга программалар 10.30, «Барабанчының салым-чаяны» 12, «Аңгы-аңгы салым-чаяаннар» 2.30, 8.30, «Окламоха» (1-2 сериялары) 4, «Эрги Чикагода» 6.30 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга программалар 10, «Маадырның акызы» 11.15, 1.15, «Грешница» 3.15, 5.15, «Чаңгыс дээвиир адаанда» 7.15, «Венаның кудумчуларында», «Чаңгыс дээвиир адаанда» 9.15 шактарда.

декабрь 30-де.

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга программалар 9, «Рыжик» 10, «Сампо» 12, 2, «Уттундурбас час» 4, 6, 8, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ногаан терге» 11, 1, «Шифрниң чажыды» 3, «Эртенги поездилер» 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Хараачыгай» 11, «713 хонарын дилеп тур» 1, «Стамбулдуң казначейниң өнчүзү» 2.40, 4.30, 8.50, «Ринг маадырлары», «Стамбулдуң казначейниң өнчүзү» 6.20 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга программалар 10, «Васёк Трубачёв болгаш ооң эштери» 11.15, 1.15, «Иениң чүрээ» 3.15, 7.15, «Фан-Фан Тюльпан» 5.15, «Венаның кудумчуларында», «Фан-Фан Тюльпан» 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Щетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажын № 3 телефоннары: Редакторнун 24 — 63, редакторнун оралакчыларының 35 — 24, 25 — 38, идеология килдизинин 37—13; харыысалгалыг секретарының 23—35, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 37—13, 23—54, үлетпүр бүдүрүлгезинин болгаш партийжи амыдырал килдизинин 22—64, чагаа, ажылчын болгаш көдээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21—27, иштики информация килдизинин 20—60, бухгалтерияның 31—75, корректорларның 21—47, солун келбейн барганда 32—75 телефонче долгаар.

ТС — 01817. Культура министерствозунун типографиязы

ДААРТА КЕЛИР ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ, ЭШТЕР!

БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

1963 ч.
ДЕКАБРЬ
31
вторник
№ 307 (5711).

СЭКП Тыва обкомунуң Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

Россия Федерациязының эр, херээжен ажылчыннарынга, инженерлеринге болгаш техниктеринге, эртемденнеринге, албан-хаакчыларынга, партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга

Эргим эштер!

Магалыг күш-ажылчы тиилелге-биле—чеди чылдың бешки чылының планын хуусаа бетинде күүсеткени-биле холбаштыр, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели силерге чүректиң ханызындан байыр чедирип тур.

Эрткен чыл-биле деннээрге, РСФСР-ге бүдүрүлгениң хемчээлин 8-тен ажыг хуу, а химиктиг материалдарныын—16 хуу көвүдеткен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезиниң болгаш продукциянын бот-үнезин чингедириниң талазы-биле онаалгаларны ажыр күүсеткен чорук—дең эргелиг акы-дүңмалышкы республикаларның баштайгызы—Россия Федерациязының үлетпүрүнүң болгаш тудуушкунунун ажылчы чоннарының ниити күрүне планын чедиишкинниг күүседириниң, коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының херээнге чугула салыышкыны-дыр.

Чеди чыл планын хуусаа бетинде доозарының болгаш бистиң улусчу байлактарывыска улуг немелде кылдыр чеди чылдың контроль чурагайларындан ажыр 30 миллиард рубльдиң продукциязын бүдүрер дугайында боттарының хүлээлгелерин Россияның ажыл-ишчилери чедиишкинниг күүседип турарын СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели онза сеткил ханыышкыны-биле демдеглеп тур.

Экономиканың эң-не депшилгедиг адырларын, бирги эзлчегде химия индустриязын хөгжүдер талазы-биле республиканың баштайгы чедиишкиннери улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң болгаш капитал тудуушкуннуң хемчээлин дыка улгаттырарынга, улус ажыл-агыйын техника-биле чаарты дериириниге, бүдүрүлге курлавырларын эң-не долузу-биле ажыглаарынга силерниң чедиишкиннериңер болза, ажылчы чоннарның чогаадыкчы идепкейлиг чоруунуң өскениниң, социалистиг чарыштың массалыг хөгжээнинин, бүдүрүлгеге партийжи удуртулганың экижээнинин түңнелидир, эргим эштер.

Чаа, 1964 чылда улуг чедиишкиннерлиг болуруп Россия Федерациязының ажылчы чоннарынга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели күзеп база СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлери-биле чепсегленген республиканың эр, херээжен ажылчыннары, инженерлери болгаш техниктери, эртемденнери, албан-хаакчылары, партия, совет, ажыл-агый болгаш хөй-ниити организациялары боттарының кичээнгейин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин, экономиканың өске адырларын улам ыңай көдүрериниң болгаш улустуң чаагай амыдыралын бедидериниң эң чугула быразы—химия үлетпүрүн дүрген хөгжүдеринге мөөңнээр, коммунистиг тургузуушкуннуң өндүр улуг программазын амыдыралга боттандырары дээш улам-на быжыг туруштуу-биле болгаш улуг кужениишкин-биле демисежир дээрзинге быжыг бүзүрелин илередип тур.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ. ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ.

СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, СЭКП ТК-ның Бирги Секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Н. С. Хрущевка

Партиянын XXII съездизиниң салганы коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар талазы-биле өндүр улуг сорулгаларны күүседиринге Россия Федерациязының ажылчы чоннарының чаа салыышкынының дугайын СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эргим Никита Сергеевич, Силерге СЭКП ТК-ның РСФСР талазы-биле Бюрозу болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели илеткеп тур.

1963 чылда доктааттынган республиканың үлетпүр бүдүрүлгезиниң планы декабрь чээрби дөртте, хуусаазындан чеди хонук бурунгаар күүсеттинген. Эрткен чылдыы-биле деннээрге, бүдүрүп үндүрген продукциянын ниити хемчээли 8 хуу ажыг, а химия үлетпүрүнде 16 хуу көвүдээн. Дайын мурнундагы бүгү беш чылдарда бүдүрүп үндүргени хире санныг үлетпүр продукциязын чаңгыс чылдың дургузунда бүдүрүп үндүрген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш бот-үнени чингедир талазы-биле онаалдалар ажыр күүсеттинген. Дыка хөй чугула кылыгларны бүдүрериниң планы күүсеттинген. Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр тос муң тонна чыгам синтетиктиг аммиакты, барык ийи муң тонна капролактамны, хөй санныг химия волокноларын болгаш пластиктиг массаларны, дөрт чүс муң хире тонна каңны болгаш кара металлдарның үш чүс бежен муң тонна ажыг прокадын бүдүрүп үндүрер, барык тос чүс муң тонна нефтини, алды миллион тонна ажыг хөмүр дашты тыпкан турар, каш-каш миллиард киловатт-шак электроэнергияны ажылдап үндүрген.

Россияның ажылчы чоннары алган социалистиг хүлээлгезин—чеди чылдың дургузунда контроль чурагайларда көрдүнгенинден 30 миллиард рубль ажыг үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрери чедиишкинниг күүсеттинип турарын илеткээри биске өөрүнчүг-дүр. Бо чылдың төнчүзүнде чурттуң экономиказынга ол немелде салыышкын 24 миллиард рубль ашкан.

Эрткен чылдаазындан 1963 чылда дараазында чүүлдерни хөйнү бүдүрген: минералдыг чемишчидилгелер—1.6 миллион тонна, синтетиктиг чуктарны болгаш пластиктиг массалар—барык 100 муң тонна, автомобиль дугуйлары—бир миллион санныг, шой—1.9 миллион тонна, каң—2 миллион тонна, кара металлдарның прокады—1,3 миллион тонна, химия дерилгези—12 миллион рубль, приборларны болгаш автоматчыдылганын херекселдери—120 миллион рубль, цемент—1,7 миллион тонна болган. Ол-ла үениң дургузунда нефть тывыжы 17 миллион тонна, газтын—барык 10 миллиард кубометр көвүдээн, электроэнергияны ажылдап үндүрери—27 миллиард киловатт-шак, тудуг ыяжын сөөртүрү—барык 13 миллион кубометр хөй болган.

Улус хереглелиниң болгаш культура-амыдырал бараанларын бүдүрери улуу-биле өскен. Хөвең-саазын, лён болгаш торгу пөстерни бүдүрери 120 миллион дөрбелчин метр, телевизорларныы—160 муң санга, соодукчуларныы—50 муң санга, хөп чуур машиналарныы—288 муң санга, эт-херекселдии—80 миллион рубль көвүдээн. Эътти болгаш эът продуктуларны, үнүш үзүн эрткен чылдан хөйнү бүдүрген, балык тудары көвүдээн.

Чеди чылдың эрткен беш чылдарының дургузунда үлетпүрүн ниити продукциязының хемчээли контроль чурагайларда 49 хуу көрдүнгенинге удур 55 хуу өскен. Химия продукциязып үндүрери 82 хуу көвүдээн.

Москваның болгаш Ленинградтың, Москва, Тула, Воронеж, Калинин, Магадан областарның, Удмурт АССР-ниң ажылчы чоннары кайгамчык күш-ажылчы тиилелгени чедип алган, оларда совнархозтарның үлетпүрү бүдүрүлгениң ниити хемчээлиниң талазы-биле чеди чылдың сөөлгү чылында доктааттынган деннелди бо чылда-ла чедип апкан. Свердловск болгаш Горький областарның бүдүрүлгелериниң коллективтери ол улуг сорулгага шуут чоокшулап келген.

Улус ажыл-агыйын техника-биле чаартыр дериири дүрген темпилер-биле боттанып турар. Машиналарның, дерилгениң, приборларның болгаш материалдарның муң-муң чаа хевирлерин ажылдап кылган болгаш калбаа-биле бүдүрүп үндүрер кылдыр шиңгээдип алган. Сөөлгү беш чылдар дургузунда республиканың үлетпүрүнүн кол бүдүрүлге фондуларынын чартыы барык чаартынган.

Экономиканы хөгжүдеринге улуг салыышкынны тудугжулар киирген. Олар бо чылын химия үлетпүрүнүн улуг бүдүрүлгелерин: Омскиниң синтетиктиг каучук заводун, Куйбышевтиң болгаш Казаньның химия заводтарын, Кингисеппскиниң фосфорит рудиигин, Сызранның сажа заводун, карбамид, апатит концентрады, бедик шынарлыг калий чемишчидилгелер болгаш өскелериндаа бүдүрер талазы-биле чаа күчүлерни ажыглалга кииргеннер. Нижний-Тагильде күчүлүг кислород-конвертер комплексизи, Орск-Халиловск металлургия комбинаттарында домна болгаш мартен суугулар, Череповецте соок прокаттың болгаш ортумак сорттун каңының цеги, Челябинскиниң хоорза-прокат заводунда улуг хемчээлдиг хоорзалар бүдүрер талазы-биле күчүлер, Братск болгаш Заинск электростанцияларында улуг энергетиктиг агрегаттар болгаш мурнакчы технологияга база бедик бүдүрүкчүлүг чаа техника-биле үндезилээш тургускан өске-даа дыка хөй үлетпүр объектилери ажыглалга кирген.

Бо чылын РСФСР-ге 1 миллион 150 муң ажыг чаа квартираларны, хөй санныг школаларны, уруглар садтарын болгаш яслилерин, медицина албан черлерин болгаш культура-амыдыралдың объектилерин туткан.

Россия Федерациязының үлетпүрүнүн, транспортунун, тудуунун, эртеминин ажылдакчылары болгаш бүгү ажылчы чоннары республиканын экономиказын көдүрер болгаш улустун чаагай чоруунун дугайында могаг чок сагыш салыышкыны дээш Коммунистиг партияга, ленинчи Төп Комитетке ханы өөрүп четтириишкинни илергейлеп турар. Чеди чылдын бешки чылының планын чедиишкинниг күүсеткени—СЭКП ТК-ның ноябрь болгаш июнь Пленумнарының шиитпирлеринге үндезилээш бүдүрүлгени эргелеп башкарарын улам ыңай сайзырангайжыдар, эртемнин болгаш техниканын чаа чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга дүрген нептередир, идеологтуг ажылды күштелдирер талазы-биле партияның боттандырган хемчеглериниң шуут түңнели болур-дур.

Көдээ ажыл-агыйны улам ыңай көдүрериниң чугула чүүлү—химия үлетпүрүн, үлетпүрүн өске-даа адырларын дүрген хөгжүдер болгаш улустун чаагай чоруун бедидер дугайында СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун шиитпирлери Россия Федерациязының мурнунга чаа аргаларны ажыткан.

Чеди чылдың алдыгы чылынче кирбишаан, Россия Федерациязының ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунун салган сорулгаларын чедиишкинниг күүседиринге күштерин болгаш энергиязын харамнанмас, бүдүрүлге курлавырларын бүгү хемчег-биле ажыглаар, чеди чылдың планын хуусаа бетинде күүседир дээш, бистин чуртувуска коммунизмни тургузарының өндүр улуг программазын амыдыралга чедиишкинниг боттандырар дээш социалистиг чарышты улам-на калбартырын СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эргим Никита Сергеевич, Силерге бүзүредип тур.

СЭКП ТК-ның РСФСР талазы-биле Бюрозу. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели.

Красноярск крайның болгаш Тыва автономнуг республиканың эр, херээжен ажылчыннарынга, инженерлеринге, техниктеринге, албан-хаакчыларынга, партия, совет, ажыл-агый, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, бүгү ажылчы чоннарынга

Эргим эштер!

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели күш-ажылчы улуг тиилелге-биле—Красноярск экономиктиг районнуң үлетпүрү чеди чылдың бешки чылының күрүне планын хуусаа бетинде күүсеткени-биле холбаштыр силерге изиг байыр чедирип тур.

Силерниң эрес-маадырлыг күш-ажылыңарның түңнелинде бо чылын улус ажыл-агыйы дыка хөй санныг өннүг металлдарны, каучукту, синтетиктиг спиртти, целлюлозаны, автомобиль дугуйларын, кылымал волокнону, хөмүр дашты, даг-дүгүн, көдээ ажыл-агыйга машиналарны болгаш артык кезектерни алган, ол болза чурттуң экономиказын хөгжүдеринге төлептиг салыышкын болур.

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели силерниң күш-ажылчы чедиишкиннериңерни бедии-биле үнелеп көрбүшаан, Красноярск крайның болгаш Тыва автономнуг республиканың ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче боттарының бүгү күштерин болгаш энергиязын мобилизастап база Сибирьниң бойдус байлактарын шиңгээдип алыр талазы-биле улуг сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээр дээрзинге бүзүрелдиг.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ. ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ.

СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Н. С. Хрущевка

СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, Красноярск крайның болгаш Тыва автономнуг республиканың ажылчы чоннары, Красноярск совнархозтуң бүдүрүлгелери ниити продукцияны бүдүрер талазы-биле чеди чылдың бешки чылының планын хуусаа бетинде—декабрь 24-те күүсеткенин СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, эргим Никита Сергеевич, Силерге илеткээр өөрүшкүлүг болду.

1963 чылда Красноярск экономиктиг районда бүдүрүлгениң хемчээли эрткен чылдыы-биле деннээрге 11 хуу көвүдээн. Өннүг металлургияның бүдүрүлгелери бүзүрелдиг ажылдап турар. Пландан ажыр дыка хөй санныг никельди, чес-холаны, кобальтыны, улуг үнелиг болгаш өске-даа металлдарны бүдүрүп үндүрген турар.

Бистин химия үлетпүрүвүс улам күчүлүг болуп бар чыдар—чаа-чаа бүдүрүлгелерни ажыглалга киирип, эн янзы-бүрү химия продукциязын бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип ап турар. Эрткен үениң дургузунда химия продукциязын 1962 чылдыындан 21 хуу хөйнү алган.

Бистин экономиктиг районувуста хөмүр даш үлетпүрү чугула черни эзлеп турар. Дагжыларның күш-ажылын чингедип, улам өзүп турар санныг хөмүр дашты тывар арганы берип турар чаа сайзырангай техника шахталарда кээп турар, пландан ажыр 1300 тонна хөмүр дашты бээр.

Красноярск крайның болгаш Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары эрткен чылдыындан дыка хөй корд пөстерни, антибиотиктерни, солун саазынын, автомобиль дугуйларын, даг-дүгүн, ыяшты, күгүр кислотазын, комбайнарны болгаш өске-даа үнелиг продукцияны Төрээн чуртка берген.

Иштики курлавырларны илередип база ажыглалга киирип, чаартыкчыларның мурнакчы дуржулгазын чер болганга нептеретпишаан, Красноярск совнархозтуң бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 8,2 хуу көвүдеткен. Россияның 30 миллиардының санынга кииришпир чыл төнчүзүнге чедир онон миллион рубльдиң продукциязын бээр.

Тудуг болгаш монтаж организацияларының кызымаккай ажылының түңнелинде өннүг металлдар, кылымал торгу, каучуктун чаа маркаларын, автомобиль дугуйларын, бижик саазынын, тетрадьтарны, мал чеми белоктуг дрожжилерни, хөвең-саазын болгаш торгу пөстерни, хөмүр дашты болгаш өске-даа кылыгларны, шупту каттышкаш 270 миллион рубль түнге бүдүрер талазы-биле чаа күчүлер ажыглалда кирген. Чуртталга тудуунун планы ажыр күүсеттинген.

Социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттингениниң түңнелдериниң дугайын илеткевишаан, Красноярск экономиктиг районнуң ажыл-ишчилери оон ыңай продукция бүдүрериниге, оон шынарын экижидериниге болгаш бот-үнезин чингедириниге улуг курлавырлар бар дээрзин эки билип турарлар. Ол курлавырларны эң хөйү-биле ажыглаар дээш бүгү күштерни салыр бис.

Красноярск крайның болгаш Тыва автономнуг республиканың ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXII съездизиниң айытканы бистин чуртувуска коммунистиг тургузуушкуннун өндүр чаагай программазын боттандырарынга күштерин харамнанмас болгаш 1964—1965 чылдарда күрүне онаалдаларын хуусаа бетинде күүседирин улам улуг энергия-биле чедип алыр дээрзин СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге болгаш эргим Никита Сергеевич, Силерге бүзүредип тур.

СЭКП-ниң Красноярск үлетпүр крайкомунун секретары **В. Гаврилов-Подольский.**
СЭКП-ниң Тыва обкомунун секретары **С. Тока.**
СЭКП-ниң Хакас обкомунун секретары **А. Данковцев.**
Красноярск совнархозтуң даргазы **В. Ксинтарис.**
Красноярск тудугнуң кол эргелелиниң начальниги **П. Зверев.**

1963 чылда күрүне планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткени дээш Украин ССР-ниң, Свердловск, Кемеровск болгаш Иваново областарның ажылчы чоннарынга СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели база байыр чедиргон.

Чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында ТСЭ-ниң дыңнадыы

Демир орук транспортунун ажылдакчылары чүктер сөөртүрүнүн планын болгаш чүк эргилдезиниң планын хуусаа бетинде күүсеткен. Хөмүр даш, руда, кара металлдар, нефть сөөртүрүнүн планын хуусаа бетинде күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезиниң болгаш сөөртүушкуннериниң бот-үнезин чингедириниң талазы-биле онаалгаларны күүсеткен.

Чылдың төнчүзүнге чедир демир оруктар-биле пландан ажыр 18 миллион тонна ажыг чүктерни сөөрткен турар.

База чаа рапорттар

Бүгү-эвилелдин ужур-дузалыг комсомолчу шалычы тудуг — «Тыва даг-дүгү тудугда» ажылдап турар «Сибирьтехмонтаждың» М. Жигалов болгаш Хачатурян база эш Поповтун удуртканы слесарлар-монтажниктер бригадалары чеди чылдың алдыгы чылы — 1964 чаа чылга күш-ажылчы улуг белектиг ужуражып турарлар. Эш М. Жигаловтун слесарьлар-монтажниктер бригадазы фабриканың чылыг дамчыдылгазында ажыглалга киирер кылдыр кылып турган ажылын декабрь 29-та, дыштанар хүнде, орай кежээ дооскаш, күрүне комиссиязынга дужлап берген. Олышкаш, Б. Хачатурянның болгаш эш Поповтун слесарьлар-монтажниктер бригадаларының кежигүнери ТЭС биле фабрика аразында теплотрасса шугумунда кылып турган участогунда ажылын база декабрь 29-та бүрүн доозуп, ажыглалга киирериниг белеп деп чаа, 1964 чылдың будүүзүнде Төрээн чуртунга рапорттаадынар.

Мурнакчы бригадирлер эштер Жигалов, Хачатурян болгаш Попов олар боттарының бригадаларының бо күш-ажылчы улуг чедишкинин биштин республиканың үлетпүрүнүг ажылдакчыларының чедиишкининг күүседкенинге холбаштыр СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелиниң Тываның ажылчы хонналырында чаа чылга таварышдыр чоруткан байырлыг чагазынга бодувустун күш-ажылчы белээвис, харыывыс-тыр деп санап турарлар.

Бригадавыс үлүг-хуузу

Ак-Довуракты онза чугула тудуун дүрген ажыглалга киирери-биле үгле биштин республиканын эвес, харын бүгү Сибирьнин тудуг, монтаж организацияларының төлээлекчилери мында чедип келген. Мен «Сибирьтехмонтаж» трестиң Ак-Довуракта участоктуң монтажниктеринин бир бригадазын баштап турар мен. Биштиг бригада фабриканың кол корпузунуң чанында доозун агыглаар корпуста электрошүүрлерни монтажтаар ажылды чорудуп келген. Фабриканы ажыглалга дүрген киирери электрошүүрлерни дарый монтажтаарындан база кол хамаарыр. Электрошүүрлер фабриканың даг-дүгүн болбаазыраашын турар үеде үндүрген ыш болгаш доозун-довурак чүүлдеринден агаарны арыглаар. Монтаж фабрикының чөөк-кавызында чурттакчы чоннуң кадыкшылы хоралыг доозундан камгалаттынар. Бригаданың кежигүннери эштер Кравцов, Елизаров, Филиппов, Виноградов, Бердников олар салдынган сорулганы эки медереп билип, фабриканы дарый ажыглалга киирер дээш бүгү күштерин болгаш арганарын харамнаймайн ажылдап келгеннер.

Монтаж ажылдарын дүрген доозарын дериглелер белеткеп турар заводтун болгаш чагыкчының шүшпеп чоруу-дыка сааладып турган. Ам эрегжок чүгула дериглер шуптузу келгей. Ындыг-даа болза дериглерни быжыглаар материалдарның чамдыызы саадап кээп турган. Оон ужурудан электрошүүрлерни монтажтаарын дүрген дооспазы даг-дүгү арыглаар фабриканы ажыглалга киирерин саададып болур.

Тываның аар индустриязының баштайгызы — Ак-Довуракты даг-дүгү арыглаар фабриказын чогуур хуусазында ажыглалга киирери дээш бар-ла аргаларны долузу-биле ажыглап келдивис.

Н. ОРЕШКИН,
«Сибирьтехмонтаж» трестиң монтажниктер бригадазы.

Чуруукта: хоочун тудугжу эш Халажык бригадирлээн комплексниг бригаданың кежигүнери Оорман Диизенмаа (солагай талазында) биле Сарыглар Алдын-кыс бо-дур. Олар — бригаданың тергиин ажылчыннарының бирээзи. Штукатурлаарынга, чугайлаарынга болгаш өске-даа ажылдарны кылырынга олар эки мергежээнер. Административтиг-хандырылга комбинадының корпузунуң тудуунга кыстарның киржилгези улуг болган.

Фото А. Нугуурактыы.

АК-ДОВУРАКТА ХАЙНЫЫШКЫННЫГ АЖЫЛ-ИШ

ОЛАРНЫҢ ЧҮТКҮЛДҮГ АЖЫЛ-ИЖИ БЫЖЫГ ТУРА-СОРУУНДА, ТУДУГЖУ МЕРГЕЖИЛИНДЕ

ОНЗА ЧУГУЛА ТУДУГНУҢ КИЖИЛЕРИ

Бригаданың күш-ажылчы салыышкыны

Тыва республиканың даг үлетпүрүнүң баштайгызы — Ак-Довуракты «Тыва даг-дүгү» комбинаттың «Тыва даг-дүгү» арыглаар фабриказының тудуг шолу. Мында ам бо хүнде ажыл важангызындан-даа хайныышкыннығ.

Даг-дүгү арыглаар фабриканың доозун арыглаар корпузунуң тудуунче эзилдириг соорткен самосвалдар хөөмейлеп чүткүдүп үнүп олур. Корпустуң чиге дужунга чоокшулап чорда, кышкы боргунуң халбаңнарын дүжүрүп алган, фуфайкалыг, шоваа характырлыг эр холун көдүргеш:

— Боже! — деп имнеди.

— Далажыңар, оолдар, эзилдириг чедип келдя, кылдыынаан бетоннаар чер бар, ону ажыл шагы төнгүже чедир ыяавыла доозар херек, оон башка доңуп үреляр болгай — деп, ол чугаалады.

— Ажырбас, ажырбас, кылыптар бис — дээн үннер дыңналды.

Эзилдиригин кырында каътче кран кодүрүп үндүре бээрге, ажылчыннар ажылын уламчылай бердилер.

Мен оларның ажылы-биле таныжар бодаай, күдер кара эрге дужа бердим. Ол болза бызаңчылар-бетонщиктер бригадазының бригадири Күжүгет Күргекович Калдар-оол болду. Бригада Бүгү-эвилелге ужур-дузалыг онза чугула комсомолчу тудугнуң доозун арыглаар корпузунуң үй сөөлгү бетоннаар ажылдарын доозуп турарын бригадир таныштырды.

Күжүгеттиң бригадазы 1960 чылдың эгезинде организастаттынган. Ынчан олар комбинаттың ажылчыннарының чуртталга бажыңнарын тудуп турганнар. Ажылдап келген үезиниг он алды аал ишти чурттаар сес бажыңнарны ажыглалга кииргеншер. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, улуг тудугнуң ажылдары эгелээнинбиле бригада торуттунуп, оон кежигүннери ажыл-ишке өөренип, мергежээннер. 1962 чылдың январьда даг-дүгү фабриказының тудуу эгелээнкибиле холбаштыр Күжүгеттиң бригадазы бызаңчы-бетонщиктер болуп эде тургустуынган. Бригада бо аразында онза чугула тудугнуң төп септелге мастерскаазының, руда болгаш кургадылга, кол корпустарның, администрация-амыдырал комбинадының бетоннаар ажылдарын эки шынарлыг кылып доозуп, онааган ажылдарының үлүг-нормаларын ай, квартал санында ажыр күүседип, бригадалар аразында калбарган социалистиг чарыштың каш удаа тинлекчизи болуп, эки ажылдыг бригадага санадып келгеп.

Күжүгет Калдар-оол кысказы-биле мынчаар харыылады:

— Айыткан хуусаага чедир каш хонуктар арты. «Сөглээн сос, керткен ыяш» деп улустуң үлегер чугаазы бар. Ынчангаш согляэн сөзүүвүс ээ болур дээш, бригаданың кежигүн бүрүзү улуг күженишкинни үндүрүп, карак кызыл ажылдап турар. Хүн бүрүнүң берген онаалгазын ажыр күүседип, шынарлыг кылыр сорулганы салган бис. Улуг тудугнуң мурнакчылары дег, биштиң бригадада мурнакчылар хөй. Оларга бызаңчы-бетонщиктер Данзырык Калдар-оол, Моңгуш Барчин, Сая Чондан, Салчак Сарыг-оол, Эргек-оол Маадыр-оол болгаш оскелер-даа хамаарыжыр. Бригада ноябрь айның планын ажыр күүседткен.

— СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң болгаш ССРЭ-нин Дээди Соведиңиң үшкү сессиязының шиитпирлери бисти улам сорук киирген. Бригаданың кежигүннери ол чугула материалдарны таныжып тура, амгы ажылдап турган деңгелиндеп бедик коргузуглерни чедип алырын хүлээнгеннер — деп, бригадир түңнелинде чугаалады.

Кандыг-даа бүдүрүлгениң, бригаданың, цехтиң чедишкининг ажылдаары оон удуртукчузу ажылды шын таарыштыр организастаарындан хаактырылгалыг болур болгай. Күжүгет — ындыгларның бирээзи.

Ол — эш-өөрүнге эптиг-эзилдек, негелделиг, организакчы бригадир. Оон күш-ажылчы намдары ыяска болгаш күш-ажылчы чедишкиннер-биле долдурган. Ол 1957 чылда 9-ку классты дооскаш, тудугга ажылдаарын шиитпирлээш, Кызылга чеде берген. Бодунуң күзелин ёзугаар «Тыва тудуг» трезиниг тудугжу болуп өөреникчилеп кирген. Баштайгы бергелер турза-даа, тура-соруктуг эр кашла айлар эрткенде бот башкарлын ажылдап эгелээн. Орта бызаңчы, дашчы мергежилдерни чедип ап, кызымак ажылдыг бызаңчыларның одуруунче кирген.

Кажан Төрээн чери Барыын-Хемчикте даг-дүгү комбинаттың тудуу эгелээнин дыңнаап, орта ажылдаар изиг күзелин ол илереткен. Аныяк тудугжунуң күзелин хандырган. Ак-Довуракты тудуунга ажылдап эгелээнден бээр үр болбаанда күш-ажылга ынак, күзел-соруктуг, организакчы оолдуг тудуг эргелеин бригадирже депшиткен. Ол идегелди бо хүннерге чедир төлептиг күүседип турарының деречизи болза, хөй санныг макталга бижиктер, өртектиг белектер-биле шаңнадып демдеглеткени болур. Күжүгеттиң күш-ажылчы чедишкиннери-биле холбаштыр чоокта чаа оон амыдыралынга база өөрүнчүг болуушкун болган. Өт-бүлеге ийиги оол төрүттүнген. Ону Гриша деп адап алганнар. Улуг оглу Юразы ийи харлаан. Оолдарының нези Долгар 1960 чылда комсомолчу путёвкабиле Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозтан тудугга келген.

Х. ТААН-ООЛ.

Кадрларны кижизидери — чугула сорулгавыс

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң шиитпирлеринге сорук киирген Ак-Довуракты «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелиниң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары декабрь айның бирги, ийиги декадаларында тудуг участоктарында күш-ажылды организастаарын болгаш сагылга-чурумну мурнунда эрткен үеге деңнээргe элээн бедиткеннер. Ажылга үнмейн баар, ажылдан озалдаар таварылгалар эвээжеп турар. Тудуг эргелелиниң кадрлар килдизи бодунуң ажылын күш-ажылдың сагылга-чурумун экижидеринче угландырган. Бүгү-эвилелге ужур-дузалыг онза чугула тудугга ажылчыннар хүнүнүне немежип турар. Бо чылдың дөртку кварталында үгле Туладан безин 169 кижи организастыг чылда-биле келген.

Совет Арминяның хүрээлелиниден чаа халажып келген 102 кижи тудуг эргелелиниң бодунда болгаш өске-даа керээ ёзугаар ажылдап турар организацияларда, комбинаттың дирекция черинде, механизация базазында кызымак ажылдап турарлар. Шериген халажып келгеннерден чижээ, Ровно хоорай чурттуг Н. Полюхович, А. Пилипчук № 3 чуртталга бажың тудуунуң участогунда дашчы болгаш маляр болуп ажылдап, улугхуузун 110 хуудан кудулатпайн турарлар. Ажылга шалыпчы ыңдыг аныяктарны санаары берге. Комсомолчу путёвка-биле 80 ажыг аныяктар республиканың районнарындан келген. Оон ынай СЭКП Тыва обкомунун бюрозунуң шиитпирин ёзугаар республиканың районнарындан келген 20 ажыг дуржулгалыг бызаңчылар тудуг эргелелиниң тудуг-монтаж ажылынга бөттүг дузалы чедирип турарлар. Оларның иштинден О. Хаажык баштаан Кызыл-Мажалыктың коммунал тудуг черинден, Д. Обухов баштаан Кызылдың № 1 чүүк АТК-зындан, Стрелковский баштаан Красноярск крайдан келген бызаңчылар бригадалары кымдаадаа бедик көдүрүүшкүнүүг ажылдап турар.

Бодунга онаашкан ажыл-херекти ак-сеткилдиг күүседип, мурнакчы ажылдап турарларның саны тудуг эргелелинде хүн бүрү өзүп орар. Оларның чижээпге Р. Искендировту, И. Казимовту, М. Меджидовту, Д. Шкотовту, В. Мигринни, дуржулгалыг дашчы-бетонщиктер С. Мокурашты, С. Омуштаанны, С. Кончуктуу, С. Кара-оолду, О. Көк-оолду, Х. Очур-оолду, № 5 участокта М. Кара-оолду, № 3 чуртталга бажың участогунда арматурщиктер М. Гореевти, В. Вишневскийни, эш Шаранковтун дашчы бригадазын болгаш өскелерни-даа киирип болур.

Бисте хөй-хөй херээженнер ажылдап турар. Ынчалзажок чамдык ажылчын херээженнер уругларын тургузар чер чогундан бажыңнарында олурарлар. Чүге дээрге уруглар албан черлеринин кышка белеткели багай. Бо талазы-биле тудуг эргелелиниң чуртталга-коммунал конторазының начальныгы эш Полуэктов буруулуг дээрзи билдингир. Мында кижилерниң долу бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга, культурлуг дыштанырынга таарымчалыг байдалдар ам-даа чедир тургустуынаан.

Суурнуң чамдык ажылчыннары олаар ыяшка, хөмүрге чедимнейн баргылаар. Элээн каш нияти чуртталга бажыңнарының чанында кудук чок. Төп одалга-биле чылыдып турар бажыннар ам-даа соок. Бо четпестерни чайладырынче эш Полуэктов сагыш салбайн турар. Моон соңгаар ынчаар ажылдап болбазын аңаа сагындырар херек.

Х. КЕСТИКЕЙ,
«Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде кадрлар киллизининг начальныгы.

АЛДАРЛЫГ ТУДУГЖУ

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу атты төлептиг-биле алган Дмитрий Гаврилович Голубев — Ак-Довуракты онза чугула тудуунда сураглыг кижилериниң бирээзи. Ында оон киришпээн тудуу чок: чуртталга бажыңнарының, электростанция бажыңының, даг-дүгү арыглаар фабриканың кол бажыңының тудуу дээш, оон-даа өске.

Оон боду амгы үеде тудугжуларның комплексниг бригадазының бригадири болгаш оон удуртканы 23 кижи кажан-даа ай планын күүсетпейн барып көрбээн.

— Фабриканың чеди каът кол бажыңының тудуун черин казарындан эгелээш, дээвиринге чедир кылышкан бис — деп, ол чоргаараалдыбиле чугаалап турар. Бригадазында эки ажылдап турарларны ол өөрүшкүлүг адагылаар. Ол дээрге Хомушку Маны, Константин Цыпочев, Валентин Даниленко олар-дыр. Ай планын олар үргүлчү 120—130 хуу күүседип турарлар.

Голубевтиң бригадазында аныяк кижилер шуптузу кежээки школала, техникумда өөренип турар болгаш назы-харыулагды берген кижилер боттарының тудугжу мергежилин бедидери-биле өөренип турарлар. Сөөлгү үеде — ылаңгыя даг-дүгү арыглаар фабрика тудуун дүргедедир талазы-биле хайныышкыннығ хүннерде Голубев баштаан бригада онза хайныышкыннығ болгаш өскелерге үлегерлиг ажылдап турарлар. Чоокта чаа ол бригада кайызы-даа 800 кубометр суг кирер ийи резервуарның тудуун доозаш, административ-хандырылга бажыңнига ажылдай берген. Ам олар суг сордурар станция тудуунда мурнакчыларның бирээзинге санадып ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: Д. Г. Голубев.

Фото С. ФЕОКТИСТОВТУУ.

Сөзүү С. САЛЧАКТЫЫ.

РЕПОРТАЖ

Экер-эрестер бо-дур

Декабрьның соок сырыны «сен шыдаар бе, мен шыдаар бе!» дээжинг, кошке кара-кара хаяларлыг Кара-Дагның белинде сыңайындыр сымыраныл эстеп турган. Соок сырынга арынары кыза доңа берген кижилер дээрже шаштыккан улуг туулбу хоолайның чанынга чеде бергеннер. Ында-мында улуг, биче тудугларның чанында аар чүве көдүрер күштүг краннар согунналын «кичээн!» дээн чүве дег, ыңай-бээр суңгулаап алган, кылаштажып турарлар. Чеди каът, отка кызыткаш, соодуп каан кең дег, кара-хүрең өңнүг, магалыг улуг даш бажыңның чаныже далажып, шуужуп, чүгүржүп чоруп турганнар. Ол Тываның даг-руда үлетпүрүнүң баштайгызы — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуу.

Олар боттарының ажылдап турар тудуг участоктарынга чеде бергеш, хайныышкынныг ажылдап эгелээш, соогун безин эскербээн чүве дег, ажылдап турун бергеннер. Тудугжуларның, монтажниктерниң бригадирлери Степан Мокураш, А. Орешкин, О. Калдар-оол, С. Ура-Базыр, Б. Хачатурян, К. Калдар-оол, А. Пономаренко, М. Жигалов болгаш оон-даа оске бригадирлер бирде крановщикче көргеш: «Оожум, кичээнгейлиг!» деп, бирде эзилдириг соорткн келген машинаже көргеш: «Бээр-бээр!» деп, командылап турганнар.

«Сибирьтехмонтаж» участогунуң слесарьлар-монтажниктер бригадазының бригадири Анатолий Владимирович Орешкин: — «Хак, изиин!» — дээш, куурарты элей бергеп кызыл алгы хол хаптыг холдарын дүрбүшкүлеп, ыяштыг ховдарын дүрбүшкүлеп, ыяштыг ховдарын дүрбүшкүлеп, ыяштыг хов

Сагган сүдү савазырап, чаагай ажыл бүдүп турзун!

Даштыг-Тей фермазының ажылдакчылары чугаалап тур

Төнер чылды чедиишкинниг үдевишаан...

Чылда 365 хонук бар болур болгай. Ынчангаш совет кижи бүрүзү ферма, бригада азы колхоз, бүдүрүлге чери, ажыл-агый бүрүзү бо үениң дургузунда амыдыралынга чүү болганыл, кандыг үүлени бүдүргения өөзун түңнээр чаагай чаңчылдыг. Ынчаарга бистиң «Большевик» колхозтуң Даштыг-Тей сүт-бараан фермазының саанчыларының болгаш кадарчыларының, бызаа ажаанчыларының база өске-даа ажылдакчыларның канчаар ажылдап келгениниң түңнелин допчузу-биле чугаалап көрейн...

Комбайнер ажылынга мергежип, үр үеде ажылдап келгеш, оон 1963 чылдың мартта өске ажылче шилчиир ужурга таварышкан мен. Шынын чугаалаарга баштайгы үеде аңаа ындыг-ла кончуг туралавайн турган мен. Ынчалзажок колхоз баштаар чери, партия организациязы ону сүмелеп турар чүве төлээде, сүт-бараан фермазынче өг-бүлем-биле кады ажылдап чоруптувус. Чүге дизе, партия кайнаар чору дей-дир, аңаа барып ажылдаары — совет кижиниң хүлээлгези болур.

Ол үеде бистиң барган фермавыстың байдалы ындыг эки эвес турган: сүт саалдазы куду, бызаалар-даа өлгүлеп турду. Ол четпес чоруктар фермага ажылгыр болгаш демниг, найыралдыг коллективтиң бышыгып тургустунмаанындан, күш-ажылдың организастаашкынының кошкаандан, малчыннарның амыдырал-чуртталгазын экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглер алдынмайн турганындан бооп турган. Колхоз баштаар чериниң даргазы Куулар, партия организациязының секретары турган эш Хаяңоол ол фермаже аъттаныптарымның бүдүүзүнде ында четпестерни тодаргай чугаалааш, ону чайладырының талазы-биле сүмелерни берген.

Аңаа баргаш ферманың хоочун дуржулгалыг саанчыларының база мурнакчыларның сүмезин ап тургаш, четпестерни чайладыр талазы-биле чамдык хемчеглерни ап эгелединис. Хамыктың мурнунда фермага найыралдыг коллективти тургузар сорулга-биле онаашкан ажылынга харыысалга чок, харын-даа кады ажылдап, чурттап турар эш-өөрү-биле эп-найыралдыг эвес, бак чаңчылдарга алзып турган Н. Монгуш, Х. Монгуш оларны саанчы хүлээлгезинден дүжүрген. Оон-биле кады ажыл-ишчилерниң ортузунга социалистиг чарышты калбартып, ону тодаргай дээштиг болдурар сорулга-биле ферманың кызыл булуңунга «Кым мурнаарыл» деп көргүзүгге саанчылар хүлээлгелерин хүн бүрү канчаар күүседип турарын үндүрүп, республиканың болгаш чурттуң мурнакчы саанчыларының дуржулгазының дугайында тускай номчугаштарның булуңун организастаан.

Саанчыларның социалистиг чарышының түңнелин он хонгаш үндүрүп, оон тиилекчизинге колхоз баштаар чериниң, партия организациязының шилчиир чоруур вымпелин тыпсып турар.

Бо чылын биске бир чугула чүүл болза, колхоз баштаар чериниң база партия организациязының дузазы-биле СТС-тиң инженери Панкратовтуң болуу октябрь 5-те электрижиттинген бус күжү-биле ажылдаар одаалга системазын тургусканы болур. Оон аңгыда фермада уруглар яслизин тургускан болгаш кажан саанчылар инек саап ажылдап турар үеде уруглар ында турар.

Чеди чылдың бешки чылында бистиң фермавыс күрүнеге 111 тонна сүттү садар тургаш, декабрь тончузунде 135 тоннаны садып, хүлээлгевисти алдарлыы-биле күүсеткен бис. Амгы үеде бисте кыштаглаашкын хүр, чаагай эртип турар. Малга бээр силос, сиген болгаш саваң бүрүн сөөртүп алдынган, төрээн 22 инектерниң бызааларын бүрүн четче камгалап алган.

Бистиң ферманың коллективи СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунуң доктаалында чеди чыл планын күүседир, СЭКП-ниң XXII съездизиниң шиитпирлерин, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының улуг Программазын амыдыралга боттандырар дээш, улам чүткүлдүг ажылдаарынче эр, херээжен ажылчыннарны, эр, херээжен колхозчуларны, бүгү совет кижилерни кыйгырганын долу шиитпирлин-биле күүседип, көдээ ажылагый продуктуларының элбекшилин тургузар талазы-биле бүгү улустуң салыышкынынга боттарының улуг-хуузун киирер.

И. КҮДЕР-ООЛ,
Даштыг-Тейниң № 1 сүт-бараан фермазының эргелекчизи, моторист.

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң Даштыг-Тей сүт-бараан фермазының коллективи боттарының ажылхеректери-биле чүгле районда эвес республикада сурагжып турар. Чеди чылдың бешки чылын коммунистиг күш-ажыл дээш демисежип турар ферманың саанчылары улуг чедиишкиннерлиг дооскан. Күрүнеге 111 тонна сүт садар планын 135 тонна кылдыр күүсеткен.

Даштыг-тейжилер чүгле хүлээлгезин эки күүседип турар эвес, харын чаагай, культурлуг амыдырал-чуртталга дээш шудургу демисежип турар. Ында саанчылар чылыг, чырык бажыңнарда чурттап, чунар бажың үргүлчү ажылдап турар. Фермада уруглар яслизи база бар. Ынчангаш колхозчу араттарның болгаш совхозтар ажылчыннарының бажыңнарынга эң эки культурлуг амыдырал-чуртталга дээш база көдээниң чурттакчылыг черлерин чаагайжыдар дээш социалистиг чарыштың түңнелинде ол коллектив СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шилчиир Кызыл тугун чаалап алгаш бо хүнге чедир быжыы-биле тудуп турар.

Фермада «ёлочка» деп, саалда аппарадын киирген болгаш өске-даа ажылдарны механизастаан. Ынчангаш чаа чыл бүдүүзүнде ол найыралдыг коллективтиң чамдык ажыл-ишчилери боттарының ажыл-херээниң дугайын мооң адаанда чугаалап турар.

ТУРА-СОРУК-БИЛЕ

Партияның Уставында коммунист бүрүзү бүдүрүлгеге болгаш ажылагыйга мурнакчы, башкарыкчы үлегер-чижээн көргүзер деп тодаргай айтын турар.

Коммунист кижиниң бүдүрүлгеге ажылдап, коллективке чурттап тура, бүгүдеге үлегерлиг болур ыдыктыг хүлээлгезин аныяк коммунист А. Ондар эки билир. Коммунист деп алдар хүндүлүг болгаш бедик харыысалгалыг атка ажыл-иштиң-даа, амыдырал-чуртталганың-даа талазы-биле төлептиг болур дээш саанчы эш Ондар хүн бүрүде улам бүдүрүкчүлүг ажылдап, бодундан хамаарышкан бүгү-ле чүүлдү кылып турар.

Хамыктың мурнунда маңаа өнзалап демдеглеги дег өөредиглиг эки чүүл болза, Ондарның ажыл-үүлезинге болганчок-ла болгулай бээр бергелерни туруштуг ажып, тиилеп, дуржулганы чыл тудум-на байыдарынче изиг чүткүлдүг бооп турары.

Даштыг-Тей сүт-бараан фермазының тургустунганының баштайгы чылындан-на бээр Ондар мынчага дээр саанчылап келген. Онаашкан ажыл-үүлезинге быжыг туруштуг болурун күзээн ынчаардагы комсомолчу Ондар ферманың чаа тургустунган үезиниң баштайгы бергелеринден кортпаан, харын ол бергелерни ажып эртериниң демиселинге дадыккан.

Ленинчи комсомолдуң кыйгырыы-биле аныяк чүлдү-чүрээ хайныккан, ниитиниң эрге-ажыктарынга бодунуң энергиязын бүткүр боду-биле берген аныяк-чалыы Ондар баштайгы, үеде өгге чурттап, инектерни хол-биле саап, ферманың кады ажылдап чаңчыккалак коллективиниң баштайгы базымнарын эрес-соруктуг чурттажып эрткен.

Амыдыралга кажан-даа катаптаттынмас чалыы-назын... Кижиниң чуртталгазында ол чаагай үе-шагны кижилер аңгы-аңгы чурттап эрттириптер. Ындыг-даа болза бистиң аныяктарывыс кыптыккан энергияның чечектелген чалыы үезин амыдыралга кеди-быжыг шын орукту тып алырының демиселинге чурттап эрттирип турарлар.

Ынчаарга Даштыг-Тей сүт-бараан фермазының саанчызы А. Ондар ылап-ла ындыг тура-соруктуг аныяк кижилерниң хүрээлениниң төлептиг төлээлекчизи. «Ондар дуңмай алган хүлээлгезин ажыр күүседир кыс болгай» деп, ферманың ажылишчилериниң мынчаар чугаалажып турары таварылга эвес.

Алган хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседирин Ондар күш-ажылчы чаагай чаңчылы кылдыр чедип алган. Ондар Кара-Дашовна саар инектен чылдың-на 1200—1350 литрден куду эвес сүттү саап ап келген. Ажылдың шак ындыг темпизин ол саанчы алды чылдарның дургузунда кошкаш кылбаан.

Хойнуң мурнунга хүлээнген ажылижинге эрес-шудургу А. Ондарның амыдыралында өөрүнчүг өскерилгелер база болган. Чүл дээрге 1963 чылдың январьда ажыл-ишке үлегерлиг, амыдыралга төлептиг Анна Кара-Дашовна Ондарны Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнүнге колхозтуң коммунистери боттарының хуралынга кончуг чүүлдүгзүнүп киирип алганнар.

Саанчы Ондар ажылда чаа, мурнакчы чүүлге тура-соруктуг кижи. Бо чылын «ёлочканың» саалда аппарадын оон ажылдап турары фермага дерип тургускан. Хары угда он алды инектерни саар ол аппаратты башкарыптар кылдыр өөренип алырынче Ондар чүгле чааскаан чүткүвээн, харын ол «угаанныг», нарын машина-деригни өөренирине саанчылар Маскалдай, Анай сугларны база хаара туткан. Хой күш чарыгдаттынар аар ажылдарны механизастаар талазы-биле инженер Михаил Панкратовтуң дузазы-биле Анна Кара-Дашовна ук аппаратты кыска хуусааның иштинде мерген шиңгээдип апкан, ол аппарады-биле хүнде 30 инектерни мергежилдиг саан турар.

Бистиң чырыткыланчак келир үевис—коммунизмни тургузуп турар совет кижилерниң күш-ажылы-биле алдаржаан чеди чылдың бешки чылында Ондар Анна быжыглаттынган үжен инектериниң бирээзинден-не 1350 литр сүт саап алырын хүлээнген. Он айларның түңнели-биле алырга, ажылынга кызымак Ондар бир инектен-не 1350 литр сүттү саап ап, чылда алган хүлээлгезин күүседип ажылдаан. 1963 чылда төрээн колхозунга 30 тонна 828 кг сүттү саап берген.

А. Ондар чүгле ат-сураглыг саанчы эвес, амыдыралга төлептиг, өг-бүлезинге хүндүлүг, эвилеп, биче сеткилдиг аныяк не. Ниитиге ажыктыг күш-ажылга шудургу ажылдавышаан, аныяк не ам ийи биче чаштарны чаагай өстүрүп, кижизидип турар. Ол хостуг шагында ном, солун-сеткүүлдер номчуурунга улуг сонуургалдыг. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарны болгаш «Крестьянка» журналды чагыдып алган. Күш-ажылга чаңчыккан малчын аныяк саанчының ажыл-үүлези улам-на чедиишкинниг болурун күзеп каалы.

А. БЕГЗИ.

Ажылдан хостуг шагында

Даштыг-Тей сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары номнар-биле, солун-сеткүүлдер-биле кончуг өңнүк улус.

Оларның кызыл булуңунда сураглыг совет чогаалчылар М. Шолоховтуң, Д. Фурмановтуң, Чингис Айтмановтуң, С. Токаның база Тыва АССР-ниң литератураның болгаш уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчылары хоочун шүлүкчүлер С. Сарыг-оолдуң, С. Бюрбюнүң болгаш өске-даа чогаалчыларның уран-чечен номнары хөй.

Чечен чогаал-биле кады, малчыннар мурнакчы дуржулганы бижээн дептержигештерни, ылаңгыя мал ажылын сайзыраңгайжыдар талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың шиитпирлерин база улуг сонуургал-биле номчуп, боттарының практиктиг ажылижинге ажыглап, өөренип турарлар.

Хоочун малчын Монгуш Чигжит-Сюрюн чечен чогаалдың номнарынга кончуг сонуургалдыг. Ол «Аңдарган кур черниң» ийи кезектерин, «Аныяңдан адың камна», «Чапаев», «Араттың сөзү» чогаалдарны хандыкшылдыг номчаан. Ол ышкаш, саанчылар М. Ондар, А. Иргит, Монгуш Көк-кыс, бызаа кадарчызы Ондар Ойдуп номнар, чаа солун-сеткүүлдер номчулгаларындан черле чыдып калбастар.

К. АНЧИМАА,
библиотекарь.

Малчыннарның күш-ажылчы чедиишкиннери

Таңды районнуң «Межегей» совхозунуң чамдык мурнакчы малчыннары чеди чылдың бешки чылын күш-ажылчы тиилелгелер-биле доозун турар. Совхоз чоннуң хереглелин хандырары-биле Кызыл хоорайже хүн бүрү ийи тонна чедир сүттү киирип турар. Маңаа совхозтуң эң дээре саанчыларының ачы-хавыязын демдеглээри чугула.

Доора-Хадың салбырның саанчызы М. Гоголева бодунга быжыглаан 23 инектериниң бирээзинден-не ортумаа-биле 11 айлар дургузунда 2083 кг сүттү сагган. Оон чылда инек бүрүзүнден саар планы 1800 кг турган. Чыл планын ийи ай бурунгаар күүсеткени ол. Кара-Булуң салбырның саанчызы эш М. Мартыненко 43 инекти саап, 11 айлар дургузунда инек бүрүзүнден 2014 кг сүттү сагган. Оон ниити сагган сүдү 86638 кг. Салбырда шупту 7 саанчылар чылда алган социалистиг хүлээлгелерин 1-2 ай бурунгаар күүсеткеннер.

Сүт бүдүреринге бедик көргүзүгнү Кара-Булуң фермазы чедип ап, чылда сүт саалдазының планын ноябрь 17-де күүсеткен.

Чаш бызааларны ажаап доруктурарынга эштер С. Черниговцева, Т. Хроменко, А. Мельникова олар могаг чокка ажылдап, боттарының ажаалдазында бызааларындан чаңгыс-даа хорамча болдурбаанар.

Хой ажылынга социалистиг чарышка республиканың алдарлыг хойжузу, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы К. Сюрюнчап болгаш О. Токел-оол олар бирги черни эзлээн. Олар 100 хойга онааштыр 104 — 105 хураганны доруктуруп алганнар.

Мурнакчы малчыннарның бедик көргүзүглери чүнү көргүзүн турарыл дизе, мал ажылын хөгжүдер, оон продуктулуун бедидер талазы-биле совхозта кайы хире курлавырлар барын көргүзүп турар-дыр. Четпес чүве чүл дизе, мурнакчыларның дуржулгазын нептередир, хожудап турарларны оларның деңнелинче өрү тыртар талазы-биле ажылдың хожудап турары болур. Бир эвес саанчыларның, хойжуларның болгаш өске-даа малчыннарның хой кезин мындыг көргүзүглерин чедип алган болза, совхозтуң ниити көргүзүглери амгызы ышкаш эвес турар ийик.

Сорулга болза 1964 чылда мурнакчыларның санын көвүдедири, кижи бүрүзү планныг онаалдазын күүсеткен турарын чедип алыры болур.

А. ДЕЖНЕВ,
парторганизация секретары.

Чаа чылда инек бүрүзүнден 3000 кг сүт

Саанчы Ирина Смирнова Ивановна чеди чылдың бешки чылын күш-ажылчы улуг чедиишкин-биле үдээш, чаа чылды уткуп турар. Таңды районнуң мурнакчы малчыннарының хуралынга саанчының чедиишкинин бедии-биле үнелеп демдеглээш, 1964 чылда оон-даа бедик көргүзүгнү чедип алырын малчыннар аңаа күзеп турган.

Ирина Ивановна 1963 чылда чүгле Таңды районда эвес, харын республикада эң бедик көргүзүглүг болган. «Элегес» совхозтуң Каък сүт-бараан фермазының коллективи кажан чыл эгезинде социалистиг хүлээлгелер ап турда, баштай саанчылар арай диттигип чадап, харын чамдыктар инек бүрүзүнден чылда муң ажыг килограмм сүт саар деп хоомай хүлээлгелер чугаалаар болган.

Ол чорук И. Смирнованың бодалын элээн дүвүредипкен. Инектерниң уксаазы экижээн, мал чемнери четчир бар, Каъктың чайгы одарын кандыг дээр, а күзүн ажаап алыышкын үезинде тараа хоорзуну болгаш ногаан чемгерилге база бар апаар болгай. Мындыг аргалар турда, инек санындан чүгле муң ажыг килограмм сүт саар хүлээлгени канчап алырыл деп, Ирина дораан-на кайгай берген.

Кандыг хүлээлге алырын айтыргалак чорда-ла тура халып келгеш, сүт саалдазын көвүдедиринге ферманың болур-чогуур аргаларын чугаалааш,— 1963 чылда бодумга быжыглаан инек бүрүзүнден 2200 кг сүттү саарын хүлээндим. Өске эштерни бедик хүлээлгелерни алырынче кыйгырдым—дээн.

Бо саналды саанчылар деткээн болгаш түңнелинде инек бүрүзүнден 1500 килограммдан эвээш сүт саар кижи чок болган.

Хүлээлгени алган соонда күүседир болгай. Ынчангаш инектерниң ажаалда, чемгерилгезин улам таарыштырып, саалдага хүн бүрү грамм-даа сүт немежир болза ол дөгүм болгай дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турган. Квартал санында сүт саалдазының түңнелдерин үндүрген чурагайларда Иринаның көргүзүү бирги черде чоруп турган. Хүнде инек бүрүзүнден 6 килограммдан эвээш эвес сүттү саап турган. 11 айларның түңнелинде бир инекке онааштыр 2322 кг сүттү саап, чылда алган социалистиг хүлээлгезин бир ай бурунгаар ажыр күүсеткен.

Районнуң малчыннарының хуралынга парткомнуң болгаш райкүүскомнуң хүндүлел бижиин база өртектиг шаңналды ап турган, Ирина Ивановна мынча деп чугаалаан:

— Бо арткан айда 3 тонна сүттү саар мен. Ону амгы сагган сүдүмге немептер болза инек бүрүзүнге онааштыр 2480 ажыг килограмм болур. Чеди чылдың планын күүседип турар болганывыста, чаңгыс черге доктаавас болгай бис. Ынчангаш чеди чылдың алдыгы чылы—1964 чылда инек бүрүзүнден 3000 кг сүттү саап алыр мен. Мээң үлегеримни эдерериниче районнуң бүгү саанчыларын кыйгырдым.

Бистиң ужуражып турарывыс чаа чылда мурнакчы саанчы И. Смирнованың алган социалистиг хүлээлгези шынапла байырланчыг-дыр. Оон бо бедиткен хүлээлгези хуусаа бетинде база чедиишкинниг күүсеттинерин аңаа күзеп каалыңар.

Л. МОНГУШ.

ОН ХОНГАШ-ЛА

Инек бүрүзүнден саап ап турар сүттүң хемчээлин бедидер сорулга-биле, харын саанчы бүрүзүнүң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидип, оларның күш-ажылга сагылга-чурумун улам дыңзыдар сорулга-биле ферманың саанчылары соцчарыштың түңнелин «Кым мурнаарыл?» деп көргүзүгге он хонук санында-ла үндүрүп турар.

Чарышты шак ынчаар организастааны дыка дээштиг. Он хонукта эңне хөй сүттү сагган, күш-ажылга бедик сагылга-чурумнуг болган саанчыга колхоз баштаар чериниң болгаш партбюронуң бүгү саанчылар аразынга шилчиир кызыл тукчугажын, доктаатканы акша шаңналын тыпсып турары бисте чаңчыл болган.

№ 1 ферманың мурнакчы саанчылары Ондар Анна, Иргит Анай саанчылар ортузунга калбарган социалистиг чарышка тиилекчилер болуп, ук тукчугашты болгаш акша шаңналын чаңгыс эвес удаа чаалап ап келгеннер.

Т. ДӨГҮС.
колхозтуң зоотехниги.

КАЛБАРГАН ЧАРЫШКА ИДЕПКЕЙЛИГ КИРИШПИШААН

Мурнунда он ажыг чылдарның дургузунда школаның интернадынга поварлап ажылдап келген мен. Ол ажылга мергежип, чаңчыга берген турдум. Өөреникчилерге амдан-сүүзүннүг, янзы-бүрү аъш-чемнерни поджарка, гуляш, котлеталар, боова баштады кылып, кисель, компотту хайындырып берип турарым, үскен далганныг тыва мүннү, макароннуг, ракушкалыг быдааларны чемзиг кылып берип турарым дээш мактадыпдаа турган мен.

Бир коллективке үр үениң дургузунда ажылдап, чурттап, ол коллективке чаңчыгып өөрени бээрге, ылаңгыя кылган ажылынга мергежип быжыга бээрге, кижиниң улам-на ажылдаксаазы кээр чүве чораан. Өг-бүле эзэн-даа колхоз төвүнге таарымчалыг ажылга ажылдап, бистиң өг-бүлевистиң кежигүнверинге четчир акша-шалыңны, күш-хүнүнүң төлевирин ап турган бис.

Мындыг янзылыг чурттап турувуста, колхоз баштаар чери, партия организациязы мындыг санал киирип, сүме катканнар:

— Өг-бүлеңер эзэн-биле дугуржуп чугаалаштывыс. Ол күзелдиг чөпшээрешти. Чогум чүнүң ужурунда чугаа болганын силерге база чугаалап, сүмележир болган кижи чүве. Механизатор-моторист болгаш ол ажылга кончуг таарыжыр боор деп бодаар бис. Ынчангаш мал ажылынга ажылдазыңарза чүл?

Колхозтуң удуртукчуларының ол саналын алгаш мен дыка бодандым. Ада-нем хуу ажылдыг чораан үеден бээр каш-каш чылдар эрте берген. Биче чораан чылдарымда аалымга авамга дузалажып, инек саап чораанна мен харын. Ам барып-барып колхозтуң сүт-бараан фермазынга саанчылаар. Электрилиг саалдага 30 инекти саар. Хүлээлге база улуг. Бир инектен-не 1350 литрни саан алыр. Ындыг-даа бол бергелерден кортпайн, демги саналды дидими-биле хүлээп апкан мен.

Баштайгы үеде иштимде могүден, сүртексеп-даа турдум. Колхозтуң мал ажылының ындыг чугула адырынга ажылдап киргеш, хүлээлгени күүсетпейн барып, электрилиг саалданы шиңгээдип албайн баар болзумза багай болгай деп, бодааш дыка-ла сагыш човап турган мен.

Ферманың хоочун саанчызы, коммунист Анна Ондарның болгаш өске-даа саанчыларның хүн бүрүдеги дузазы-биле, оларның күш-ажылчы үлегерин эдерип турган, чаа ажылымның ужурун база удаткан чок тыва берген мен. Маңаа ажылды эки быжырымчалыг кылыксаан күзел, ажылга шудургу чорук чогумчалыг рольду ойнаан болбайн аан. Ындыг-даа болза мээң бо ажылче шуут-ла кириптеримге бир чүүл онза ужурдузалыг болган. Ол чүүлдүң дугайын онзалап чугаалаксаан кээр-дир. Ол болза бистиң фермага «ёлочка» девирниң электрилиг саалда аппарадын дерип тургускаш, саанчылар бистерни ындыг саалдага өөреткени болгай.

Ук дериглелди районнуң «Сельхозтехника» чериниң механик-инженери Михаил Панкратов дерип тургускаш бистерни электрилиг саалданың чурумунга өөреткен.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедитпишаан, хой күш үнер бистин ажылывысты чингеткен электрилиг саалдага өөрүм саанчылар-биле кады удаткан чок өөренип апкан мен. Шынын чугаалаарга баштайгы хүннерде электрилиг саалда аппарадының тудазын безин сегирип алырындан сестип, ток кижи соптарыйн-на, деп коргун-даа турган-на мен.

Электрилиг саалданы бо чылдың апрельден эгелээн мен. Ам ол чаа мурнакчы чүүлге база-ла мергежий бердим. Ол—ажылга мергежип чаңчыга берип турарымның барымдаазы бо. Электрилиг саалда-биле болук инектерден ниитизи-биле чеди чылдың бешки чылында 29 тонна 260 кг литр сүттү саап ап, чылда алган социалистиг хүлээлгемни күүсеткен мен.

СБФ-зының саанчылар коллективинде калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, чаа ажылижимниң чажыттарын билип, ук ажылга улам мергежиир сорулганы салып, мал ажылының бо чугула ажылындан өскээр барбас күзелдиг мен.

И. АНАЙ,
аныяк саанчы.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» колхозунуң Даштыг-Тейде коммунистиг күш-ажыл дээш демисежип турар сүт-бараан фермазының коллективи.

Фотозу О. САНДЮНҮҮ.

Кадарчының ролю база улуг

Сүт саалдазының бедик болурунга инек кадарчызының ролю улуг. Ол харыысалгалыг ажылды ферманың дуржулгалыг, хоочун кадарчызы Кошкар-оол Кара-Сал-биле кады хүлээнип алган мен.

Инек кадарар ажылга мээң эжим ферманың үндезилеттинип тургустунган чылындан-на эгелеп ажылдаан болгаш оон дуржулга-мергежили улуг.

Ынчаарга бистиң ферма тургустунга-ла ийи чыл ажып чорда, ленинчи комсомолдуң кыйгырыын ёзугаар бода мал фермазынга ажылдаары-биле улуг тура-соруктуг ажылдап келген мен. Колхоз бүдүрүлгезиниң эң чугула адыры—мал ажылынче ынчаарда мээң-биле кады ам колхозтуң мурнакчы малчыннары апарган мээң өөрүм Монгуш Бегзи, Ондар Мөңге, Донгак Чылбак олар база ажылдап киринкеннер. 1959 чылдан эгелээш, мен өг-бүлем-биле Даштыг-Тей сүт-бараан фермазынга ажылдап келген мен. Мал ажылынга ажылдаарын күзеп келген аныяк малчын меңээ ынчаарда 134 эр, кыс бызааларны хүлээдип берген турган. Уксаазын экижиткен инектерниң бызааларын ажаап-тежээп, төрүүрүнге чедир доруктургаш, хүлээдип бээр чаагай, харыысалгалыг ажыл-үүлени алган мен.

Ниитиниң малын баш менди, семис, чаагай доруктурарынче-ле углап, ажыл-ишке бүргеткен чылдар сактырымга билдиртпейн эрте берген ышкаш-тыр.

Баштайгы күжениишкинниг чылдарымның өөрүшкүзү ам чедип келген. Мээң доруктуруп өстүрген бызааларымдан эки продуктулуг 118 инектен тургустунган болгаш Кызыл туктуг бистиң ферманың өзек коданы болу берген.

Бистер инектерниң кададын быжыг корум-чурум ёзугаар чорудуп турар бис. Ол чурумну үш-дөрт чылдарның дургузунда шак ёзугаар сагып келирге, кодан инектер аңаа шуут чаңчыга бээр боор чүве.

Тускай эртемниглерниң килдеп деңзилээни-биле алырга, бистиң коданывыста инектерниң дүн-хүнде ортумак семиртилгези 850—900 граммдан кудулавайн турар.

Инектерниң хүндүскү, дүнеки кададын тускай чурум ёзугаар организастаан чорук сүт саалдазын бедидеринге, оон дүн-хүнде ортумак деңзизин бедидеринге улуг рольдуг болур дээрзинге ылап-ла бүзүрээр мен.

М. ЧИГЖИТ-СЮРЮН,
инек кадарчызы.

Совет-алжир кады кылган дыңнадыг

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болган Совет чазактың чалааны-биле Улус Демократтыг Алжир Республиканың (УДАР) партия-чазак төлөөлери 1963 чылдың декабрь 18-тен 28-ке чедир Совет Эвилелинге найыралдыг аян-чорукту кылып чоруп турган. Национал хосталышкын фронтузунуң (НХФ) политбюро кежигүнү болган Алжириниң Национал хуралының даргазы Хаҗ Бен Алла үк төлөөлерни баштап чораан, НХФ-ниң политбюро кежигүнү, УДАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Саид Мохаммеди, НХФ-тен болган УДАР-ның чалаандан чугаалажыышкынарга төлөөлеттирген Мохаммед Лебжауи олар оны үдеп чораан. НХФ-ниң федерацияларының удуртар ажылдакчылары, УДАР-ның национал хуралының депутаттары, өлөөн каш министерстволарның болган эргелелдериниң харысалгалыг ажылдакчылары, Улус Демократтыг Алжир Республиканың национал хей-ниити организацияларының төлөөлекчилери делегацияның составынга кирген турган.

Алжириниң партия-чазак төлөөлери совет улустуң амыралы-биле танышкан. Аҗы-дүнма алжир улустуң төлөөлекчилерин ССРЭ-ниң ажылчы чоннарының талазындан чер-ле болганга чылыы-биле, өөрүшкүлүг-биле хүлээп ап турган, ол болза Улус Демократтыг Алжир Республикага, бодунуң хосталгазын империализмге болган колониализмге удур быжыг-туруштуг демиселге чаалап алган, бодунуң хамаарышпас чоруун чедип алган болган ам социалистиг эгелерге чаа амыралдың тургузуушкунунче кирип турар маадырлыг алжир улуска совет кижилерниң найыралының болган ханы сагышсеткил каттыштырылгазының дугайын херечилеп турар деп, дыңнадыгда демдеглеп турар.

Совет Эвилелинге туруп турганының үезинде Алжириниң партия-чазак төлөөлериниң удуртукчуларын СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев хүлээп алган. СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы А. Н. Косыгин, СЭКП ТК-ның Президиум кежигүнү, секретары Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының оралакчызы М. А. Искендеров олар-биле төлөөлер үзүрашкан болган беседа кылган.

Найыралдың болган хүндүлээчел чоруктун ёзузунга эрткен беседаларның чорудулгазында экономика, политика болган культура талазы-биле аҗы-дүнма совет-алжир харылзаларны улам ынай хөгжүдүрининг айтырыгларының талазы-биле санал-оналларны солушкан. ССРЭ-биле Алжириниң аразында найыралдыг кады ажылдажылганы быжыглаарының болган калбартырының күзелин база болдунар аргаларын барыын талалар таарымнышкын-биле демдеглээн деп, дыңнадыгда чугаалап турар.

Чедишкининг доозулган чугаалажышкынналрның түнелинде Совет Эвилели биле Улус Демократтыг Алжир Республиканың аразында экономиктиг болгаш техниктиг кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага ат салган.

ССРЭ-ниң болгаш УДАР-ның чазактары улустар аразынга тайбынның болган үре-түнелдиг тайбың кады ажылдажылганың өскерлиш чок политиказын чорудуп турар деп, талалар сеткил ханышкыны-биле айытканың дыңнадыгда онзалап демдеглеп турар. Алжириниң чорудуп турары нейтралитеттиң болгаш каттышпазының политиказы алжир улустуң өл бедик эчис сорулгаларынга болгаш национал эрге-ажыктарынга бараан болуп турар. Агаарга, космос делгеминге болгаш суг адаанга ядролуг чепсектиг шепелдерин кылырын хоруудаар дугайында Москва Берээзининг, а ол ышкаш африк күрүнелерниң баштыннарының 1963 чылдың майза Аддис-Абебага болган, Африка дипти ядро чок зона кылыр чарлаан чөвүлел хуралының шиитпирлериниң чугула үжүр-дүзазын талалар онзалап демдеглээн.

Улус Демократтыг Алжир Республиканың Африка динке дешнигелиг болгаш революстуг ролүн, африк улустуу хостаары дээш демиселге Алжириниң идепкейлиг ажыл-чорудулгазын, Африкада колониализмге удур демиселге оон шылгарангай салышкынын Совет чазак бедии-биле үнелеп турар.

Чуртка революсчу политиктиг, социал болгаш экономиктиг чаартылгаларны боттандырар талазы-биле Национал хосталышкын фронтузунуң болгаш президент Ахмед Бен Беллага баштаткан алжир чазактың үре-түнелдиг ажыл-чорудулгазын ССРЭ-ниң чазаа болгаш Совет Эвилелиниң улустары бедии-биле үнелеп турар деп, дыңнадыгда чугаалап турар.

Экономиканы болгаш культураны хөгжүдүрингө СЭКП-ниң үлүглээлзы-биле Совет Эвилелиниң улустарының чедип алган улуг чедишкиннерин НХФ-ниң удуртур ажылдакчылары айытkан. Бот-бодунга дуржулга солчурунче, ийи партияларның аразынга аралажылгаларны болгаш харылзаларны улам ынай хөгжүдүрингө ийи партиялардың чүткүү СЭКП-ниң болгаш НХФ-ниң удуртукчуларының аразынга бесеглларга балыткаттынган.

Алжириниң партия-чазак төлөөлериниң Совет Эвилелинге аян-чоруу болза ССРЭ-ниң болгаш УДАР-ның аразында найыралды болгаш бүтү талалыг кады ажылдажылганы Совет Эвилелиниң база Алжириниң улустарының чаагай чорууунга, бүтү-ниити тайбыкны камгалаарының болгаш быжыглаарының эрге-ажыктарынга улам ынай хөгжүдүрининг болгаш быжыглаарының херээнге үнелиг салышкын болур деп, ийи талалардың сеткил ханышкыны-биле демдеглеп турарын дыңнадыгның түнелинде чугаалап турар.

(СЭТА).

Анна Караваева

Орус совет чогаалчы Анна Александровна Караваеваның төрүттүнген хүнүнден бээр ам 70 чыл болган. Оон ады совет кижилерге эки билдингир, чүге дээрге ол хөй солун чогаалдарны номчуучуларга шаңнаан. Анна Александровнаның баштайгы чогаалдары парлалгага 1922 чылда парлаттынып эгелээн. 1923 чылда үнген «Өнчүк», 1925 чылда үнген «Адыглар турар чер», 1926 чылда үнген «Ноъдан» деп чогаалдарынга Анна Караваева хуу өнчүчүнүң буурап дүмерининг темазын бижип көргүскен. Оон чогаалдарының оон соонда кол темазы, оон бышкан чогаал амылының кол темазы — хостуг совет кижиниң күш-амылының дугайы болу берген.

1928 чылда оон «Ыяш завод» деп романы үнген. Аъргарарыг иштинде черге кагдынган будурулгенинг иэтап төрүттүнүп келгенининг дугайын ында бижил турар. Ынчаарга 1943 чылда, Ада чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге чылдарында «Оттаа» деп романны ол бижээн. Бо ном болза «Төрээн чурт» деп аттыг үш кезек номнуң бирээзи болуп турар. Ол чогаалда дайын үезинде заводтарны чурттуң барыын райондарындан Уралче көчүрүп турганын, ол «өндүр улуг көчүүшкүнүү» көргүзүп турар болгаш өскө-биле холбаштыр миллион-миллион совет кижилерниң медерелиниң өзүп турарының чорудулгазын солуну-биле илереткен.

Анна Александровна демги үш номнуң ийигизинге фашистерниң «чаңнык дайынының» буурап дүшкенининң чорудулгазын, совет удустуң, амылчын аңгының эрес-маадырлыг амылын чугаалап турар. А 1950 чылда үнген «Төрээн бамың» деп романда Анна Караваева төлептии-биле кирип турар.

Анна Караваева 1943 чылдан эгелээш, дайын соолуңге чедир болуушкунналрны тодаратkан.

Анна Караваеваның маадырлары болза эжеленчилерден хостаан төрээн черинге чангылаап келгеш, ылаңгыя фашистерниң бузуп, үрен-ааны хөөрайын катап чаарты тудуп ап турар. «Төрээн чурт» деп аттыг ол үш ном чогаал болза социалистиг нурунениң чогаадыкчы күчүзүмүң дугайында бодал-биле сөңнеккен, ол роман дээш 1951 чылда Анна Александровнаны Күрүке шаңналы-биле шаңнаан.

Анна Караваева оон-биле кады тайбың дээш идепкейлиг демиселчи болуп турар.

Партияның болгаш чазаптың удуртукчуларының чогаадыкчы интеллигенция-биле ушуражышкынарының үезинде совет чечен чогаалда болуп турар бурунгаар улуг шинчээшкининг херээнге Анна Александровна чогаадыкчы байдал-биле киришип, ылаңгыя идеология ажылынга тайбың нөжа-хелбээ догуннаашкын туруп болбас деп идеяны быжыы-биле детиксээн. Ынчангаш СЭКП ТК-ның июнь Пленумунуң шиитпирлериниң амыдыралга боттандырар талазы-биле идепкейлиг демисежип турар мурнакчы совет чогаалчыларның аразынга Анна Караваева төлептии-биле кирип турар.

БИСТИҢ КАЛЕНДАРЫВЫС

Динамочуларның база бир кол тиилелгези

Баскетбол талазы-биле республиканың бирги черн дээш маргылдааның ийиги хүнүнде херээженнерниң «Буревестник» командазы «Динамонуң» болгаш «Спартак», «Урожай» командаларын утkуулаан. А ооллар командаларындан «Спартак» «Урожайны», «Динамо» «Буревестникти» өлөөн артык күштүг удуп алгылаан.

Ынчангаш дараазының хүннеринде ооллар командаларындан «Спартак» биле «Динамо» маргылдааның 1—2 черлери дээш демисежир эргени чаалап алган. А херээженнерниинден «Спартак» командазы маргылдааның ийиги хүнүнде барык-ла бирги черже үнген.

* * *

Маргылдааның соолгу хүнүнде херээженнерниң «Урожай» биле «Буревестник» командазы бир—ийиги чер дээш үжурашканнар. Баштайгы минуталарзан эгелээш студентилер инитилелиниң ойнакчылары ооннүң инициативазын чаалап ап, тырыкыже 8 санны мурнап киирген. А 13 минутаның болунда демисел чидигленип, сан 12:12 кылдыр деннежи берген. Шак ынчаар ооннүң бирги эзлчээнин төнчүзүнге чедир сан депге ашуп, студентилер санын 24 кылдыр, чүгле чангыс сан артык тиилелгелиг часпарлаан. А ийиги чартыында урожайжылар мурмукузундан өлөөн кажар ойнап, бүрүн тиилелгелиг үнген.

Оон дараазында ол-ла инитилелдериниң ооллар командалары ойнаан. ооон база «Урожай» командазының төлөөлекчилериниң тиилелгези-биле доозулган. Херээженнериниң «Спартак» биле «Динамо» командаларының ооюну спартакчыларның тиилелгезибиле доозулган. Ынчангаш олар баскетбол талазы-биле эрткен чылын республика чемпиону деп адын сыкпайн, бо удаада база-ла чаалап алган.

Соолгу шиитпирлиг ооюнда «Спартак» биле «Динамонуң» ооллар командалары таваржы берген. Бо үжурашкышкын онза сонуургапчыг болуп, кайы-даа командаларның ойнакчыларының техника талазы-биле эки белеткелдин көрүкчүдерни магадаткан.

Динамочулар ооюнуң баштайгы чартыында идепкейлиг ойнап, тырыкыже октаан бомбук бүрүзү бүзүрелдиг кирип, бодунуң удураныкчыларындан 10 ажыг санныг бурунгаарлап келген. Ынчалза-даа «Спартактың» ойнакчылары соолгу минуталарда ооюнуң темпизин чаалап ап, чүгле 5 сан ылгалдыг чапсарлаан.

Ооюнуң ийиги чартыының 34-кү минутазында демисел улам күштелип, сан 47:47 кылдыр деннежи берген. Хенертен спартакчылар инициативазын чаалап ап, ооюнуң төнчүзүнге чедир үш-ле минута артканда санныг 55:51 кылдыр ажыра берген. Бо үлээда спартакчылар Смирнов биле Шыпановский олар идепкейлиг ойнаан: октаан бомбук бүрүзү халас барбаан. Ылаңгыя «Спартак» командазының эң эки ойнакчыларының бирээзи Кумаковский будун эпчок баскаш кадырып, ойнаар аргазын чидирген. Оон уламыдан команданың күжү суларап, күрлавырга турган Белостонов киргеш, дораан-на ийи катап шиитkелге таварышкаш, командаларның санын деннештирипкен.

Ооюнуң төнчүзүнге чедир каш-ла секунда артканда динамочулар база бир бомбуктү тырыкыже киир каапкан. Ынчангаш сан 2 ажа берген. Динамочулар тиилээн.

Үш хүн үргүлчүлээн демиселдиң түнелинде херээженнериниң «Спартак», ооллардың «Динамо» командалары бүгү черлерни ээлеп, спорт инитиделдериниң болган организацияларының эвилелиниң республика чөвүлелиниң шинчип чоруур кубоктары-биле болгаш тураскаадыг вымпелдер-биле база I чергенин дипломнары-биле шаңнаткан. А команданың ойнакчыларын мактал бижик-биле шаңнаан.

В. Шогду («Урожай»). Смирнов («Спартак») олар, «Динамо» командазының ойнакчызы Ю. Рощин командалар-биле бүгү ужурашкышкынарда тырыкыже 85 санны киир октап, техника талазы-биле эки ойнааны дээш мактал бижиктер-биле шаннаткан.

А. КУМАЯК.

РЕДАКЦИЯДАН ЧАГАА

Кээргенчиг кижи

Шагаан-Арыг хөөрайның столовазында, оңу таварты эрткен-дүшкен пассажирлер ооп эртпес. Узун орукка могап-шылаан кижилерниң чемге хөөңу улгатkаш, ынаар маңнажып киргеш, столдарны долдур олургулаптар. Чемнеңир залдың эжинде өрээлдеп пассажирлерниң хөлүн ажыглап, самдар тонун-даа ужудбайн, чүгле өлөп калган бөргүн үштагылап каап, бир-ле чедип ашак кире хонуп келир. Кандыг-бир пассажир пөктүр чемнеңи казывыткаш, турар деп бирганын демгя ашак эндевес-даа, ооң чанында билдиртпес бо-ла чеде хонуп келген турар. Төгерик характарын опчоктанынкан чаш уругларзыг кылдыр көрө казывыткаш, демги пассажир кижиниң арныңче чиктии кончуг кылдыр хүлүмзуревишаан, ооң пөктүр чигени казывыткан чеминиң артының чиирин чиш, будун-будунун, додары оруглаш, алгызы көстүп келген самдар тонунуң хоюнче улай-улай суп эгелээр... Кандыг-бир уян сеткилдиг кижи ону кээргээш, буфетке адертип чедире бергеш продуктулар салып бээр, а чамдыктары ооң ческинин азаргаар-даа.

Бо бүгү үк столоваяга дүрүмгүй бергенин илден. Ол чиктиг чемненикчи аңаа зэртинип эгелээ-ле үр болу бергени база-ла айтырыг-даа чокка билдингир. Ол чүү кижил? деп айтырыгны салып болур силер. Бо дээрге: Улуг-Хем районнуң Эйлиг-Хем суур чурттуг Кыргыс Сайдынович Чыдыг-кыс дээрэи-дир. Чогум чүге ынчаар уттундура берген кижил, чүге аңаа пенсия тыпсын болбас чүвел? Бир эвес кадыы багай болза инвалидтер бажыпларынче чорудупса кандыг чүвел? Бо дээрге дүрүм ёзугаар тургустунуп келир айтырыглар-дыр. Аңаа харыылаар мурнунда бо кижиниң намдары-биле номчукчуну таныштырары артык эвес.

Дазыл-дамырындан адыы арат Сазаң ирейиң оглу Чыдыг-кыс бодунуң үе-чергези-биле бир дөмей, аратарның амыдыралында чаа арынны ажыткан 1921 чылда революциянын үезинде кып дээн аныяк турган болгаш аңаа идепкейлиг киришкен. Революстуг намның баштайгы кежигүннериниң бирээзи болганда, ол сумму болгаш арбан чергелиг хөй-ниити ажылдарынга киржип чораан.

1942—1943 чылдар үезинде чаа тургустунуп тургулаан ажыл чергеринче, чажындан күш-ажылга дыскаан Чыдыг-кыс чоруксаан, сеткили оожургавастап турган. Баштай Бай-Сөөт, Коштуу мичээр ажылдап тургаш, соолгуже Нарын алдын уургайынга ол чедип келген. Чолдаксымаар дурт-сынынга-даа, ырбагар малга-бодунга-даа чалынмас, ооң ажылга эрес кашпагайы кады ажылдап чораан өөрүн кайтады бээр турган. Бодунуң чангыс чер-чурттугларын Т. Сагаан (ам Шагаан-Арыг хөөрайда пенсионер, коммунист), Х. Хирлигоол (ам «Улуг-Хая» совхозта), Ш. Көк («Күш-ажылдың хостуу» колхозта) болгаш Т. Доснаң (Чаа-Хөл суурда) олар Нарынга кады ажылдап чеде бергеннер. Чыдыг-кыстың ооң ынчайта амыдыралынга баландыр аажок кыдыр истелип калган оозал-ондактың хереглилери олар болу бергеннер...

Алдын уургайының чер иштинге кадаар адагаштарын чүгле 4-кү болган 5-ки разрядтыг бызанчыларга кадаар турган. Ол харысалгалыг ажылды Чыдыг-кыска ынчаарда даагкан. «Халап болуру карак чивеш аразында» дижир болгай. Чер иштинге дагжыларның кирер үдүнүң дужунга чай-хос чок ажылдап турган Чыдыг-кыты-даа эскербейн, чер кырынга турган бир ажы кичээнгей чогу-биле улуг адаган ыяжын октаап бадырыпкан. Чүүк ужу Чыдыг-кыстың чушкуузунга дээрге, ол чүгле «үе-о!» деп алгырып четпкен. Чер иштиниң ол-бо талаларже чорутkулаан оруктарындан дагжылар ол белдирге чыглы дона берген. Чыдыг-кыс дораан-на билинместей берген, ооң бажындан хан аттыгып турган, өөрү ол-бо тудуп, дүвүреп, чер кырынче үндүрүп олургүже-ле эжинин бажы тулуптелдир ыжа берген.

Парын эмчизи ону дораан-на Самагалдайга аппарган, аңаа ол чартык чыл тиреде эмнедип келген. Дедир Нарынга чедирип келгенде, ол таныттынар аргажок кылдыр өскерилген: арып баксыраанындан ангыда, эң-не эттинер аажок берге чүве — ооң угаан талазы-биле четпес хевирлиг дендектериг апарганы болган. Чыдыг-кыс өскен, төрүттүнген чери — Эйлиг-Хемге чаныш келирден өске арга чок болу берген.

Кажан ооң чанып келип турар үезинде Эйлиг-Хемге ийи бичии колхоз тургустуна берген болган. Оларның бирээзинге ол кадайы-биле кирип алган. Ынчалза-даа удаваанда үк колхоздуң даргазы турган К. А. Оолак дээрэи, ооң «угааны багай» деп сылдыг каккаш, ону колхозтан үндүрерин чедип алган. Ындыг янзы-биле ол дээрге кымга-даа хамаарышпас, колхозчу-даа эвес, хөөрай чурттакчызы-даа эвес кижи болу берген.

Кол айтырыгга харыы кылдыр бир чижектен көргүзүп көрейн. Бир-ле соңуургак пассажир Чыдыг-кыстан чүге ындыг кижи болу бергенин айтыра казывыткан. Ындыг айтырыгга харыылаар хамаанчок, айыылга таварышкан черин сакты хонуп келгеш безин бо кижи моорап чоруур хире кадыы баксыраан. Демги кижиниң айтырыын төндүр дыңнаалак чыдала ол, чүрээниң дужун суйбап, чушкуузунга болгаш чулчургайларынга холу-биле дээп, арны-бажы өскерлип эгелээн. Карактарын шийипкеш, өөренген чаны-биле тонунуң хоюн үжээш, бир-ле ак эмнер ужулган, улай-улай ажыргылапкан. Соңуургак кижи ол бүгүнү хайгаарап тура, көрга бергеш, ыыттавайн барган...

Чыдыг-кыс болза угаан-медерелге кемдээшкинге таварышкан. Ол эмнээшкинге база белен алдыртпайн турары билдингир. Хөөйлу ёзугаар, пенсия тыпсырда ыяавыла документилер херек болгай. А. Чыдыг-кыска ол талазы-биле чаагай сеткилдиг кижилер боттары-ла дузалажып, кады ажылдап чораанын шыпсыдып, хөл үжүүн каш удаа салып берип келгеннер. Оларны ол чамдыкта шыгжап чоруур, ооң соонда чидирип алыр, чок болза хоочузу кирип келгеш — үреп кааптар... Албан черлерин келирин ол база-ла билбес. Ол талазы-биле дуза кадып болгу дег чоок-ла кижизи — кадайы болуп турар. А созу дээрге база-ла угаан талазы-биле ындыг-ла кадык эвес кижи. Ынчангаш ооң кадыының байдалы айдан айже улам-на баксырап, үзүндыгып бар-ла чыдар, аңаа дуза чедиришки дег кижи тывыбас.

Чок! Аңаа дузалаар кижи чок дээрге кайын боор. Чыдыг-кыска дузалап болгу дег албан организацияларлерде, оларның удуртукчуларына хай: **Улуг-Хем райүүсхомнуң даргазы Владимир Чымдан, ында социал-хандырылга киллизининг эргелекчизи Хураган-оол Кунгаа, Төргалык Кодээ Советтиң даргазы Василий Чолдан**— оң-даа чамдыызы-дыр ийин.

О. НАМЧЫЛАК.

Кажан сагыш салырыл

«Межегей» совхозтуң Доора-Хадын суурда, чурттуң өске-даа черлеринде ышкаш, ажыл-ишчилер бүгү улустуң херээнге боттарының салыышкының киирер дээш ажылдап турарлар. Оларның амыдырал-культура байдалының дугайында сагыш салыышкын совхоз дирекциязының болгаш ажылчын комитединиң хүлээлгези болур.

Ындыг түрбүже, Доора-Хадын суурга уруглар сад-яслизин тургузар дугайында шаглакы-ла айтырыг ам-даа шиитпирлеттинмейн турар.

— Сад-яслиге бажыны болгаш дериглелерни белеткеп алган хирезинде, ону чүге ажыттайн турар чоор? — деп, чоннуң чиктигинин айтырып турары черже четтгг.

Суурда клубтуң одаар ыяжы чоокка чедир-де чок турган. Ында дериглеге-шимелде четпес.

— Совхозка хамаарыжын турар Уургайлыг фермазынга кино-, эстрада-концерт, лекция, беседа болбаандан бээр ур болган. Электри болгаш телефон дугайын чугаалаан-даа херээ чок — деп, кадарчы Бегзимаа чугаалап турар.

Доора-Хадың чоогунда Арыг-Бажы, Уургайлыг ынчаар чоннуң медицина хандырылгазы багай. Медицина ажылдакчыларын транспорт-биле доктаамал хандырбайн турар.

Бо-ла бүгү четпестерни совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел организацияларының үүү деп көрүп турар ирги, ол дугайында кажан сагыш салыр ирги?

А. САНЧАЙ.

Шилиндектер билдингир

ЛЕНИНГРАД. (СЭТА). Бүгү-эвилелдиң шыдыраа чемпионадының чедир ойнаваан В. Осностуң ужуражыышкынын хайым болган Геллер—Бондаревский олар 190-гы көштүк соолунде чүгле үш көшкеш. Геллерниң тиилелгези-биле доозулган. Ынчангаш алды шилиндектер билдинге берген. Б. Спасский (Ленинград), Р. Холмов (Сочи), Л. Штейн олар 19 санган 12—12 саннарлыг. Д. Бронштейн. (Москва), Е. Геллер (Одесса), болгаш А. Суэтин (Минск) —11—11 саннарлыг болганнар.

ССРЭ-ниң чемпиону ат-даа үш тиилелгенинг маргылдаазын Москвага январь 7-деи 15-ке чедир чорудар деп шиитпирлээн.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

декабрь 31-де

«НАЙЫРАЛ»: Уругларга программалар» 9. «Башкарып чораанымга» 10, 12. «Кахановкадан келген артист» 2. «Уттуидурбас час» 3.30, 5.10, 7, 8.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хосталга ортулуудан келген аалчы» 10. «Нотаан арыгның чажыды» 11, 1. «Эртенги поездилер» 3, 5, 7, 9 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Күзелге утkуштур» 11. «Федька» 1, «Стамбул казначейиниң өөчүзү» 2.40, 4.30, 8.50, «Ринг маадырлары», «Силериниң өөнүйтериңер», «Стамбул казначейиниң өөчүзү» 6.20 шактарда.

«ВОСТОК»: Уругларга программалар 10. «Трубачовтуң отряды дайылдажып тур» 11.15, 1.15, «Никотинаның» төөчүзү» 3.15, 6, 8.45 шактарда.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНГА
Декабрь 31-де болгаш январь 1-де
ЧАА ЧЫЛДЫҢ БАЛ-МАСКАРАДЫ
Кежээкиниң 9 шактан эртенгиниң 5 шакка чедир үргүлчүлээр. Билеттерни баш бурунгаар садып турар.
ДИРЕКЦИЯ.

СЭТА ДЫҢНАДЫП ТУР

Кипр-ниң КНО-га айтырыы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Киприн КНО-ла доктаамал төлөөлекчизи Зенон Россидис Айыыл чок чорук чөвүлелиниң декабрьдың даргазы Эдлай Стивенсонуң алынга (Каттышкан Штаттар) декабрь 26-да чоруткан чагаазынга, агрессчи чорукту кылган деп. Турцияны бодунуң чазааның өмүнээзинден буруулаткан болгаш Кипр Республиканың девискээр талазы-биле бүдүн турар чоруун, дээп болбас эргезин болгаш хамаарышпас чоруун улам ынай хажыдарын болдурбазының талазы-биле хемчеглерни алгы-биле Айыыл чок чорук чөвүлелин чыылдырарын дилээн.

Кипрде грек шериглер-биле чепсектиг үскүлежишкинге чедирген, турк шериг безектериниң агрессчи үүлгедиглери бүгү делегейге тайбыныың херээнге шынгыы кыжаныг болуп турар деп, чагаада айтып турар.

Кипрде байдалды НАТО чугаалажып турар

ПАРИЖ. (СЭТА). Аңаа НАТО-нуң чөвүлелиниң доктаамал төлөөлекчилериниң онза хуралы болган, ол хуралга Кипрде байдалды чугаалажып көрген.

246971

Англи шериглерни Кипрже октап турар

ЛОНДОН. (СЭТА). Англияның, Грецияның болгаш Турцияның чепсектиг күүлери Кипрге корум-чурумну тургузарынга киржир. Албан дыңнадыында илереэни-биле алырга, ол дугайында шиитпирни Англияның консерватив-тиг чазаа хүлээп алган.

Дыңнадыгда айтып турары болза: Англияның эгелекчи чоруунун түнелинде Кипр республиканың чазаа аткылажыышкынны соксадырының болгаш ортулукка тайбынны катап тургузарының херээнге ол шериглер англи командылалдын азаа-биле киржир дугайында саналды хүлээп алган.

Англия бүүк танкылыг ротаны Ливиядан болгаш стратегтиг курлавыр батальонун британ ортулуктарындан өл ортулукче немей октап турар деп база-ла ыңнадып турар.

ЛОНДОН. (СЭТА). Лайнем деп шериг-агаар баазазындан (Мурнуу Англия) чүс ажыг англи солдаттарны «корум-чурумну катап тургузарыбиле» Кипр ортулукче чоруткан деп, Гейтер агентилел дыңнадып турар.

ЛОНДОН. (СЭТА). Лейборисчи партиянын даштыкы херектер талазыбиле парламент фракциязының кол оратору Гордон-Уокер полиция эргежүлээлгелерин күүседири-биле англи шериглерни Кипрге ажыглавазын негээн.

Гордон-Уокер премьер-министр Дуглас-Хьюм-биле болгаш даштыкы херектер министри Батлер-биле ужурашкаш, Кипр дугайында айтырыгны бодунуң хайгааракчыларын Кипрже чорудуп болур КНО-га шилчидип бээрин саналдаан.

КЕНИЯ-СОМАЛИ КЫЗЫГААРДА ДҮШКҮҮРЛҮГ БАЙДАЛ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Чаа чыл мурнундагы бо хүннерде кения-сомали кызыгаарда дүшкүүрлүг байдал тургустунуп келген. Чамдык черлерге чепсектиг үскүлежишкин болгудаанын-биле холбаштыр Кениянын чазаа Кениянын Сомали-биле кызыгаарлажып турар сонгу-чөөн районунга онза байдалды чарлаан дээрэни Ассошиэйтед Пресс агентилел Найробиден дамчыдып турар.

Кызыгаар айтырыглары—ол дээрге, африк улустарның эрге-ажыктарынга эвес, а боттарының хууда, эрге-ажыктарын барымдаалаш. Африканы үлежиринге киржип турган колонизаторларның дыка хөй аныяк күрүнелерге шагдан бээр арттырып калган үржүү-дур.

Аденде чүү болуп турарыл

БАИР. (СЭТА). Аңаа кээп турар дыңнадыглардан алырга, Мурнуу Аравияда байдал мурнуку хевээр дүшкүүрлүг болуп артып турар. Аденниң болгаш Мурнуу Аравияның протекторааттарының дээди англи комиссары—Треваскистиң амы-тынынга чоокта чаа халдаан чорук-биле холбаштыр чарлаан онза байдалды ажыглап алгаш, полиция массалыг үжээшкиннерни кылып, кижилерни тудуп хоругдап турар. Профэвилелдериниң болгаш улусчу социалистиг партияның бажыңнарынче полиция халдаашкын кылгаш, оларның типографияларының эт-хөреңгизин болгаш парлаап номнарын хавырып алган. 5.000 ажыг кижини тудуп хоругдаан, оларның аразында ажылчыннар, профэвилелдер кежигүннери, политиктиг ажылдакчылар бар.

Аденниң профэвилелдериниң болгаш улусчу социалистиг партиязының бүгү удуртукчуларын кара бажында суккан. Хөй-хөй политиктиг ажылдакчыларны хоругдал лагерьлеринче болгаш ырак-узак ээн черлерже шөлээн.

Кылып турар тудуп хоругдаашкыннарның алыс сорулгазы болза, Аденниң чурттакчыларының «үй-мээнчи» кезээн англи эрге-чагыргаларның базар бодап турары болур.

Англи бомбардировщик Никозияның кырында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Англияның шериг-агаар күштериниң «Канберра» деп бомбардировщиги «разведка кылыр сорулга-биле» декабрьның 26-да Никозияның кырынга лескинип турган. 5.000 ажыг кижини тудуп хоругдаан, оларның аразында ажылчыннар, профэвилелдер кежигүннери, политиктиг ажылдакчылар бар.

Мурнуу Американың атлантика эриндиг Великобританиянын колониязы—Британ Гвиананың чону хамаарышпас чорукту негеп турар.

Хөй чылдарның дургузунда ол колонияны англи губернатор эргелеп турган. Хосталымышкын дээш демиселдиң шапкын калбарымышкыны хамаарышпас чорукту тыпсырынга чөпшээрежиринче колонизаторларны албаапкын, мичалза-даа англи чазак хамаарышпас чорукту чарлаарын янзыбүрү сылдаглар-биле соңгаарладып турар.

Чүртүң хамаарышпас чоруун доп-дораан тыпсыр дугайын негээн чыскаалдар Британ Гвианага чоокта чаа база катап болган.

ЧУРУКТА: Джорджтаунга болган чыскаалдың киржиччилерин херээженнер. ЧТК-СЭТА-ның фотозу.

РЕДАКЦИЯ АДРЕЗИ: Кызыл Шетинкин — Кравченко-кудумчузу, бажың № 3 телефоннары: Редакторнуң 24 — 63, редакторнуң оралакчыларының 35 — 24.25 — 38, идеология хилизининиң 37—13; харысалгалыг секретарының 23—35, кезээ ажыл-агый бүзүрелгезиниң болгаш партийжи амыдырал килизининиң 37—13, 23—54, үлетпүү бүдүрүлгезиниң болгаш партийжи амыдырал килизининиң 22—64, чагаа, ажылчын болгаш кезээ корреспондентилер база совет түрмүзүг болгаш амыдырал килистеринин 21—27, иштики информация килизининиң 20—60, бухгалтериянын 31—75, корректорларның 21—47, солуң келбейн барганда 32—75 телефонче болгаар.

ТС—01818. Культура министерствозунуң типографиязы